

Argos : bulletin van het Veterinair Historisch Genootschap.

<https://hdl.handle.net/1874/300945>

ARGOS

ISSN 0923-3970

BULLETIN VAN HET VETERINAIR HISTORISCH GENOOTSCHAP

REGISTER

Nr. 21 (1999) - Nr. 30 (2004)

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT

3223 178 3

Redactie

J. Berns

J. Egter van Wissekerke

P.A. Koolmees

A.H.H.M. Mathijssen

Auteursregister

- Abbo-Tilstra, B. Tuberculose en haar bestrijding bij de Friese bevolking en veestapel in de jaren 1890 tot 1940. 319-321;
- Balogh, K. K. I. M. de. De rol van de (vrouwelijke) dierenarts in Afrika. 132-137;
- Berns, J. De nageboorte in de boom hangen: volksgebruiken en volkstaal rond de secundinae van het paard. 31-39;
- Boor, I. M. E. Colloquium ter herdenking van Dr. Louis Willems te Hasselt. 148-149;
- Borgmeier, J. Verwondering, bewondering en kritiek. 333-334;
- Cordero del Campillo, M. On the history of veterinary relations between the Old and New World. 457-469;
- Cornelissen, A. W. C. A. De boom die Numan plantte heeft vrucht gedragen. 331-332;
- Dunlop, R. H. International dispersal of Bourgelats's veterinary vision. 470-478;
- Egter van Wissekerke, J. Het militaire paard in de napoleontische tijd. 415-424;
- Fisher, J. *Every man his own farrier* in Australia: the origins and growth of a veterinary business in colonial New South Wales. 138-147;
- Frik, J. F. Bestrijding der rundertuberculose in Nederland. 321-325;
- Frik, J. F. Van veterinaire student tot Dokter Vlimmen, 1925-ca.1960. 283-286;
- Fuks, S. Dieren als symbolen op jachtschilderijen. 80-82;
- Gobin, A. Leopold Frateur en het Mendelisme bij het fokken van huisdieren. 111-118;
- Jones, S.D. Gender and veterinary medicine: global historical perspectives. 119-123;
- Jones, S.D. Scientific debates and popular beliefs: a historical study of bovine tuberculosis. 313-317;
- Kersjes, A. W. Een kritische fase in de ontwikkeling van het veterinaire onderwijs. Democratisering en herstructurering, 1965- 1985. 286-292;
- Koolmees, P. A. Doelstellingen en evaluaties van het veterinaire onderwijs in Utrecht, 1821-1925. 277-283;
- Koolmees, P. A. Dr. Vlimmen: van pastorale ideologie tot hardnekkige mythe. 219-225;
- Koolmees, P. A. Feminisering van de diergeneeskunde in Nederland, 1925-2000. 125-131;
- Koolmees, P. A. Lokale en regionale veterinaire geschiedenis (2). 381-384;
- Koolmees, P. A. Museum Diergeneeskunde. 345-346;
- Koolmees, P. A. Recente publicaties op het gebied van de landbouwgeschiedenis. 192-195;
- Koolmees, P. A. Van paardendoctor-koemeester tot veterinaire manager; regulering van de veterinaire markt in historisch perspectief. 75-77;
- Koolmees, P. A. Verslag van de conferentie 'Animals, vets and vermin in medical history', gehouden in Norwich, England op 28 en 29 april 2000. 293-297;
- Koolmees, P. A. Verslag van het 32ste congres van de World Association for the History of Veterinary Medicine. 233-234;
- Koolmees, P. A. Verslag van het 34ste congres van de World Association for the History of Veterinary Medicine. 408;
- Leefflang, P. De laatste levensweken van Alexander Numan. 334-337;
- Leefflang, P. Van de voorzitter. 203;
- Locke, R. D. Veterinary philately. 186-191;
- Mathijssen, A. H. H. M. Alexander Numan (1780-1852) in zijn Groningse periode. 159-173;
- Mathijssen, A. H. H. M. Alexander Numan, 150 jaar na zijn dood. 326-330;
- Mathijssen, A. H. H. M. Bibliografie van Alexander Numan. 255-266;
- Mathijssen, A. H. H. M. Bij het tienjarig bestaan van het Veterinaire Historisch Genootschap. 7-17;
- Mathijssen, A. H. H. M. Brugmans in Museum Boerhaave. 227-232;
- Mathijssen, A. H. H. M. Dankbetuiging aan een Brabantse dierenarts voor zijn inzet bij de runderpestbestrijding (1869). 387-388;
- Mathijssen, A. H. H. M. De winnaars van de Cheiron-medailles 2002 en 2003. 405-407;
- Mathijssen, A. H. H. M. Gerrit de Hoog (1784-1812), Nederlands eerste gepromoveerde veearts. 207-218;
- Mathijssen, A. H. H. M. *Veterinaire genetica* en *De vrouw in de diergeneeskunde*, hoofdstukken op het 31ste WAHVM-congres te Brno (Tsjechië). 103-109;
- Meyer, H. Hoe kijken kunstenaars aan tegen het vreten der dieren? 82-85;
- Mossel, D. A. A.; Koolmees, P. A. Veterinaren in militaire dienst. Hun bijdrage, na de motorisatie der landstrijdkrachten, aan de ontwikkeling van de specialisatie veterinaire volksgezondheid binnen de militaire en civiele gezondheidsbescherming. 425-433;
- Nieuw landelijk museum, gewijd aan de geschiedenis van de veeteelt en de K.I. 17;
- Oldenkamp, E. P.; Mathijssen, A. H. H. M. Twee brieven aan Alexander Numan van J.H. van Opdorp, heel- en vroedmeester te Arnhem. 61-66;

- Paping, R. F. P. De ontwikkeling van de veehouderij in Groningen in de achttiende en negentiende eeuw; een grove schets. 175-185;
- Pieters, F. F. J. M. De dieren in de Amsterdamse menagerieën rond 1700. 79-80;
- Rommès, R. Verslag van de Workshop Veterinaire Archieven tijdens de Najaarsbijeenkomst van het VHG op 25 november 2003. 479-480;
- Steinmeijer, R. B. G. Geschiedenis van de (onderlinge) vee- en paardenverzekering. 338-344;
- Strikwerda, R. Persoonlijke ervaringen rond en met het invriezen van stiersperma, 1949-1984. 67-74;
- Teigen, Ph. M. Counting urban horses in the United States. 267- 276;
- Teigen, Ph. M.; Saunders, L. Z. A German veterinary surgeon in the American Civil War. 409-414;
- Tjalsma, E. J. Honderd jaar veterinaire dermatologie van gezelschapsdieren. 442-445;
- Vliet, M. van der. Dingeman van der Vliet, artiste vétérinaire (1792-1866). 362-374; 434-441;
- Weijden, G. C. van der. Afscheid van Toon Wijgengangs als conservator van het Museum Diergeneeskunde. 235-236;
- Wentges, H.; Hörmansdorfer, S. Von der Volksmedizin zum pharmazeutischen Produkt. Versuch einer Darstellung der Entwicklungsgeschichte ausgewählter Drogen. 19-30;
- Zantinga, J. W. Collegialiteit, een groot goed én een voortdurende zorg. 375-380.

Onderwerpsregister

Afbeeldingen van dieren

- Fuks, S. Dieren als symbolen op jachtschilderijen. 80-82;
- Meyer, H. Hoe kijken kunstenaars aan tegen het vreten der dieren? 82-85;
- Pieters, F. F. J. M. De dieren in de Amsterdamse menagerieën rond 1700. 79-80;

Archieven

- Rommès, R. Verslag van de Workshop Veterinaire Archieven tijdens de Najaarsbijeenkomst van het VHG op 25 november 2003. 479-480;

Berichten

- 31st International Congress on the History of Veterinary Medicine, Brno, 6-10 september 200. 95;
- 32ste Internationaal Congres Veterinaire Geschiedenis, Oslo, 15- 18 augustus 2001;
- 34th International Congress on the History of Veterinary Medicine, Mexico City 24-27 September 2003. 399;
- Aankondiging betr. verkrijgbaarheid van de CD-ROM *Bibliography of the biography and history of veterinary medicine*. 206;
- Aankondiging van V.H.G.-Cahier nr. 4. 390;
- Benoeming van dr. Joris Peters te München. 95;
- Colloquium Dokter Louis Willems (1822-1907). 94;
- 'Het doden van dieren', aankondiging van symposium op 18 juni 2002. 302;
- Museum Diergeneeskunde. 345-346;
- Museum Veeteelt en K.I. 345;
- Oproep van E.P. Oldenkamp voor beschikbaarstelling van illustratiemateriaal. 206;

- Themanummers 'Geschiedenis der diergeneeskunde' van het tijdschrift *Geschiedenis der Geneeskunde*. 302.

Dierentuindieren

- Pieters, F. F. J. M. De dieren in de Amsterdamse menagerieën rond 1700. 79-80;

Diervoeding

- Meyer, H. Hoe kijken kunstenaars aan tegen het vreten der dieren? 82-85;

Dierziektenbestrijding

- Abbo-Tilstra, B. Tuberculose en haar bestrijding bij de Friese bevolking en veestapel in de jaren 1890 tot 1940. 319-321;
- Frik, J. F. Bestrijding der rundertuberculose in Nederland. 321-325;

Erfelijkheidsleer

- Gobin, A. Leopold Frateur en het Mendelisme bij het fokken van huisdieren. 111-118;
- Mathijssen, A. H. H. M. *Veterinaire genetica* en *De vrouw in de diergeneeskunde*, hoofdthema's op het 31ste WAHVM-congres te Brno (Tsjechië). 103-109;

Ethiek

- Zantinga, J. W. Collegialiteit, een groot goed én een voortdurende zorg. 375-380;

Farmacie

- Wentges, H.; Hörmansdorfer, S. Von der Volksmedizin zum Pharmazeutischen Produkt. Versuch einer Darstellung der Entwicklungsgeschichte ausgewählter Drogen. 19-30;

Filatelie

Locke, R. D. Veterinary philately. 186-191;

Folklore

Berns, J. De nageboorte in de boom hangen: volksgebruiken en volkstaal rond de secundinae van het paard. 31-39;

Geneeskunde

Abbo-Tilstra, B. Tuberculose en haar bestrijding bij de Friese bevolking en veestapel in de jaren 1890 tot 1940. 319-321;

Geneesmiddelen

Fisher, J. *Every man his own farrier* in Australia: the origins and growth of a veterinary business in colonial New South Wales. 138-147;

Wentges, H.; Hörmansdorfer, S. Von der Volksmedizin zum Pharmazeutischen Produkt. Versuch einer Darstellung der Entwicklungsgeschichte ausgewählter Drogen. 19-30;

Gezelschapsdieren

Tjalsma, E. J. Honderd jaar veterinaire dermatologie van gezelschapsdieren. 442-445;

Ingezonden brieven

Hoyneck van Papendrecht, M.H.C.M. 478

Tjalsma, E. J. 123.

Jacht

Fuks, S. Dieren als symbolen op jachtschilderijen. 80-82;

Kunstmatige inseminatie

Strikwerda, R. Persoonlijke ervaringen rond en met het invriezen van stiersperma, 1949-1984. 67-74;

Landbouwgeschiedenis

Koolmees, P. A. Recente publicaties op het gebied van de landbouwgeschiedenis. 192-195;

Landen: Afrika

Balogh, K. K. I. M. de. De rol van de (vrouwelijke) dierenarts in Afrika. 132-137;

Landen: Australië

Fisher, J. *Every man his own farrier* in Australia: the origins and growth of a veterinary business in colonial New South Wales. 138-147;

Landen: België

Boor, I. M. E. Colloquium ter herdenking van Dr. Louis Willems te Hasselt. 148-149;

Gobin, A. Leopold Frateur en het Mendelisme bij het fokken van huisdieren. 111-118;

Landen: Canada

Dunlop, R. H. International dispersal of Bourgelats's veterinary vision. 470-478;

Landen: Engeland

Jones, S. D. Scientific debates and popular beliefs: a historical study of bovine tuberculosis. 313-317;

Koolmees, P. A. Verslag van de conferentie 'Animals, vets and vermin in medical history', gehouden in Norwich, England op 28 en 29 april 2000. 293-297;

Landen: Europa

Dunlop, R. H. International dispersal of Bourgelats's veterinary vision. 470-478;

Landen: Midden-Amerika

Cordero del Campillo, M. On the history of veterinary relations between the Old and New World. 457-469;

Landen: Nederland

Abbo-Tilstra, B. Tuberculose en haar bestrijding bij de Friese bevolking en veestapel in de jaren 1890 tot 1940. 319-321;

Berns, J. De nageboorte in de boom hangen: volksgebruiken en volkstaal rond de secundinae van het paard. 31-39;

Frik, J. F. Bestrijding der rundertuberculose in Nederland. 321-325;

Frik, J. F. Van veterinaire student tot Dokter Vlimmen, 1925-ca. 1960. 283-286;

Fuks, S. Dieren als symbolen op jachtschilderijen. 80-82;

Kersjes, A. W. Een kritische fase in de ontwikkeling van het veterinaire onderwijs. Democratisering en herstructurering, 1965- 1985. 286-292;

Koolmees, P. A. Doelstellingen en evaluaties van het veterinaire onderwijs in Utrecht, 1821-1925. 277-283;

Koolmees, P. A. Feminisering van de diergeneeskunde in Nederland, 1925-2000. 125-131;

Mathijssen, A. H. H. M. Alexander Numan (1780-1852) in zijn Groningse periode. 159-173;

Mathijssen, A. H. H. M. Bij het tienjarig bestaan van het Veterinair Historisch Genootschap. 7-17;

Mathijssen, A. H. H. M. Gerrit de Hoog (1784-1812), Nederlands eerste gepromoveerde veearts. 207-218;

Oldenkamp, E. P.; Mathijssen, A. H. H. M. Twee brieven aan Alexander Numan van J.H. van Opdorp, heel- en vroedmeester te Arnhem. 61-66;

Paping, R. F. P. De ontwikkeling van de veehouderij in Groningen in de achttiende en negentiende eeuw; een grove schets. 175-185;

Pieters, F. F. J. M. De dieren in de Amsterdamse menagerieën rond 1700. 79-80;

Landen: Spanje

Cordero del Campillo, M. On the history of veterinary relations between the Old and New World. 457-469;

Landen: USA

Dunlop, R. H. International dispersal of Bourgelats's veterinary vision. 470-478;

Jones, S. D. Scientific debates and popular beliefs: a historical study of bovine tuberculosis. 313-317;

Teigen, Ph. M. Counting urban horses in the United States. 267- 276;

Teigen, Ph. M.; Saunders, L. Z. A German veterinary surgeon in the American Civil War. 409-414;

Landen: Zuid-Amerika

Cordero del Campillo, M. On the history of veterinary relations between the Old and New World. 457-469;

Militair Veterinaire Dienst

Mossel, D. A. A.; Koolmees, P. A. Veterinair in militaire dienst. Hun bijdrage, na de motorisatie der landstrijdkrachten, aan de ontwikkeling van de specialisatie veterinaire volksgezondheid binnen de militaire en civiele gezondheidsbescherming. 425-433;

Onderwijs

Frik, J. F. Van veterinaire student tot Dokter Vlimmen, 1925-ca. 1960. 283-286;

Kersjes, A. W. Een kritische fase in de ontwikkeling van het veterinaire onderwijs. Democratisering en herstructurering, 1965- 1985. 286-292;

Koolmees, P. A. Doelstellingen en evaluaties van het veterinaire onderwijs in Utrecht, 1821-1925. 277-283;

Oorlogsvoering

Egter van Wissekerke, J. Het militaire paard in de napoleontische tijd. 415-424;

Teigen, Ph. M.; Saunders, L. Z. A German veterinary surgeon in the American Civil War. 409-414;

Paarden

Berns, J. De nageboorte in de boom hangen: volksgebruiken en volkstaal rond de secundinae van het paard. 31-39;

Egter van Wissekerke, J. Het militaire paard in de napoleontische tijd. 415-424;

Teigen, Ph. M. Counting urban horses in the United States. 267- 276;

Paardenverzekering

Steinmeijer, R. B. G. Geschiedenis van de (onderlinge) vee- en paardenverzekering. 338-344;

Periode: 17de-18de eeuw

Fuks, S. Dieren als symbolen op jachtschilderijen. 80-82;

Pieters, F. F. J. M. De dieren in de Amsterdamse menagerieën rond 1700. 79-80;

Periode: 18de-19de eeuw

Egter van Wissekerke, J. Het militaire paard in de napoleontische tijd. 415-424;

Paping, R. F. P. De ontwikkeling van de veehouderij in Groningen in de achttiende en negentiende eeuw; een grove schets. 175-185;

Periode: 19de-20ste eeuw

Abbo-Tilstra, B. Tuberculose en haar bestrijding bij de Friese bevolking en veestapel in de jaren 1890 tot 1940. 319-321;

Frik, J. F. Bestrijding der rundertuberculose in Nederland. 321-325;

Koolmees, P. A. Doelstellingen en evaluaties van het veterinaire onderwijs in Utrecht, 1821-1925. 277-283;

Periode: 19de eeuw

Fisher, J. *Every man his own farrier* in Australia: the origins and growth of a veterinary business in colonial New South Wales. 138-147;

Oldenkamp, E. P.; Mathijssen, A. H. H. M. Twee brieven aan Alexander Numan van J.H. van Opdorp, heel- en vroedmeester te Arnhem. 61-66;

Teigen, Ph. M.; Saunders, L. Z. A German veterinary surgeon in the American Civil War. 409-414;

Periode: 20ste eeuw

Frik, J. F. Van veterinaire student tot Dokter Vlimmen, 1925-ca. 1960. 283-286;

Jones, S. D. Scientific debates and popular beliefs: a historical study of bovine tuberculosis. 313-317;

Kersjes, A. W. Een kritische fase in de ontwikkeling van het veterinaire onderwijs. Democratisering en herstructurering, 1965- 1985. 286-292;

Mathijssen, A. H. H. M. Bij het tienjarig bestaan van het Veterinaire Historisch Genootschap. 7-17;

Tjalsma, E. J. Honderd jaar veterinaire dermatologie van gezelschapsdieren. 442-445;

Teigen, Ph. M. Counting urban horses in the United States. 267- 276;

Personen: Asche-Berg, Gustavus

Teigen, Ph. M.; Saunders, L. Z. A German veterinary surgeon in the American Civil War. 409-414;

Personen: Brugmans, Sebald Justinus (1763-1819)

Mathijssen, A. H. H. M. Brugmans in Museum Boerhaave. 227-232;

Personen: Driel, Leonardus van (1820-1888)

Mathijssen, A. H. H. M. Dankbetuiging aan een Brabantse dierenarts voor zijn inzet bij de runderpestbestrijding (1869). 387-388;

Personen: Frateur, Leopold (1877-1946)

Gobin, A. Leopold Frateur en het Mendelisme bij het fokken van huisdieren. 111-118;

Personen: Hoog, Gerrit de (1784-1812)

Mathijssen, A. H. H. M. Gerrit de Hoog (1784-1812), Nederlands eerste gepromoveerde veearts. 207-218;

Personen: Numan, Alexander (1780-1852)

Borgmeier, J. Verwondering, bewondering en kritiek. 333-334;
Cornelissen, A. W. C. A. De boom die Numan plantte heeft vrucht gedragen. 331-332;

Leeflang, P. De laatste levensweken van Alexander Numan. 334-337;

Mathijssen, A. H. H. M. Alexander Numan (1780-1852) in zijn Groningse periode. 159-173;

Mathijssen, A. H. H. M. Alexander Numan, 150 jaar na zijn dood. 326-330;

Mathijssen, A. H. H. M. Bibliografie van Alexander Numan. 255-266;

Oldenkamp, E. P.; Mathijssen, A. H. H. M. Twee brieven aan Alexander Numan van J.H. van Opdorp, heel- en vroedmeester te Arnhem. 61-66;

Personen: Opdorp, Joseph Hendricus (1797-1842)

Oldenkamp, E. P.; Mathijssen, A. H. H. M. Twee brieven aan Alexander Numan van J.H. van Opdorp, heel- en vroedmeester te Arnhem. 61-66;

Personen: Pottie, John (1832-1908)

Fisher, J. *Every man his own farrier* in Australia: the origins and growth of a veterinary business in colonial New South Wales. 138-147;

Personen: Pulles, Hubertus Adrianus (1895-1969)

Koolmees, P. A. Dr. Vlimmen: van pastorale ideologie tot hardnekkige mythe. 219-225;

Personen: Roothaert, Anton M.H. (1896-1967)

Koolmees, P. A. Dr. Vlimmen: van pastorale ideologie tot hardnekkige mythe. 219-225;

Personen: Vliet, Dingeman van der (1792-1866)

Vliet, M. van der. Dingeman van der Vliet, artiste vétérinaire (1792-1866). 362-374; 434-441;

Personen: Wijgergangs, Anton P.

Weijden, G. C. van der. Afscheid van Toon Wijgergangs als conservator van het Museum Diergeneeskunde. 235-236;

Personen: Willems, Louis (1822-1907)

Boor, I. M. E. Colloquium ter herdenking van Dr. Louis Willems te Hasselt. 148-149;

Runderen

Strikwerda, R. Persoonlijke ervaringen rond en met het invriezen van stiersperma, 1949-1984. 67-74;

Runderziekten

Abbo-Tilstra, B. Tuberculose en haar bestrijding bij de Friese bevolking en veestapel in de jaren 1890 tot 1940. 319-321;
Frik, J. F. Bestrijding der rundertuberculose in Nederland. 321-325;
Jones, S. D. Scientific debates and popular beliefs: a historical study of bovine tuberculosis. 313-317;

Tuberculose

Abbo-Tilstra, B. Tuberculose en haar bestrijding bij de Friese bevolking en veestapel in de jaren 1890 tot 1940. 319-321;
Frik, J. F. Bestrijding der rundertuberculose in Nederland. 321-325;
Jones, S. D. Scientific debates and popular beliefs: a historical study of bovine tuberculosis. 313-317;

Varia

De Kattenbruiloft. 39;
Geschichte der Veterinärmedizin als Lehrfach. 158.

Veeteelt

Gobin, A. Leopold Frateur en het Mendelisme bij het fokken van huisdieren. 111-118;
Paping, R. F. P. De ontwikkeling van de veehouderij in Groningen in de achttiende en negentiende eeuw; een grove schets. 175-185;

Veeverzekering

Steinmeijer, R. B. G. Geschiedenis van de (onderlinge) vee- en paardenverzekering. 338-344;

Veterinair Historisch Genootschap

'Kijk op dieren'. Het dier als inspiratiebron voor kunstenaars. Drie lezingen gehouden op het VHG-symposium tijdens het Jaarcongres van de KNMvD, 15 oktober 1999 te Veldhoven (N.Br.). 79-85;

Mathijsen, A. H. H. M. Bij het tienjarig bestaan van het Veterinair Historisch Genootschap. 7-17;

Najaarsbijeenkomst (Utrecht, 1999). 3;

Najaarsbijeenkomst (Utrecht, 2001). 158;

Najaarsbijeenkomst (Utrecht, 2002). 308;

Rommes, R. Verslag van de Workshop Veterinaire Archieven tijdens de Najaarsbijeenkomst van het VHG op 25 november 2003. 479-480;

Verslag van het symposium "180 Jaar Veterinair Onderwijs in Utrecht, 1821-2001", gehouden te Utrecht op vrijdag 7 december 2001. 277-292;

Voorjaarsbijeenkomst (Beers, 2000). 55;

Voorjaarsbijeenkomst (Leiden, 2002). 303;

Voorjaarsbijeenkomst (Amersfoort, 2003).

Voorjaarsbijeenkomst (Den Haag, 2004). 452-453;

Voorstel tot oprichting van een aantal werkgroepen tot het in kaart brengen van de Nederlandse lokale veterinaire geschiedenis. 384-386;

Veterinaire belletrie

Koolmees, P. A. Dr. Vlimmen: van pastorale ideologie tot hardnekkige mythe. 219-225;

Veterinaire beroepsontwikkeling

Koolmees, P. A. Van paardendokter-koormeester tot veterinair manager; regulering van de veterinaire markt in historisch perspectief. 75-77;

Zantinga, J. W. Collegialiteit, een groot goed én een voortdurende zorg. 375-380;

Veterinaire dermatologie

Tjalsma, E. J. Honderd jaar veterinaire dermatologie van gezelschapsdieren. 442-445;

Veterinaire geschiedenis

Koolmees, P. A. Lokale en regionale veterinaire geschiedenis (2). 381-384;

Koolmees, P. A. Verslag van de conferentie 'Animals, vets and vermin in medical history', gehouden in Norwich, England op 28 en 29 april 2000. 293-297;

Veterinaire musea

Koolmees, P. A. Museum Diergeneeskunde. 345-346;

Nieuw landelijk museum, gewijd aan de geschiedenis van de veeteelt en de K.I. 17;

Weijden, G. C. van der. Afscheid van Toon Wijgergangs als conservator van het Museum Diergeneeskunde. 235-236;

Veterinaire volksgezondheid

Mossel, D. A. A.; Koolmees, P. A. Veterinair in militaire dienst. Hun bijdrage, na de motorisatie der landstrijdkrachten, aan de ontwikkeling van de specialisatie veterinaire volksgezondheid binnen de militaire en civiele gezondheidsbescherming. 425-433;

Veterinair-historische publicaties: Argos

Leefflang, P. Van de voorzitter. 203;

Veterinair-historische publicaties: Nieuwe dissertaties

50-51; 245-247; 391-397;

Veterinair-historische publicaties: Recente publicaties

90-93; 195-199; 297; 301; 311; 317; 344; 355; 397-399;

Veterinair-historische publicaties: Scripties

346;

Volksgeneeskunde

Wentges, H.; Hörmansdorfer, S. Von der Volksmedizin zum pharmazeutischen Produkt. Versuch einer Darstellung der Entwicklungsgeschichte ausgewählter Drogen. 19-30;

Vrouwen in de diergeneeskunde

Balogh, K. K. I. M. de. De rol van de (vrouwelijke) dierenarts in Afrika. 132-137;

Jones, S. D. Gender and veterinary medicine: global historical perspectives. 119-123;

Koolmees, P. A. Feminisering van de diergeneeskunde in Nederland, 1925-2000. 125-131;

Mathijsen, A. H. H. M. *Veterinaire genetica* en *De vrouw in de diergeneeskunde*, hoofdthema's op het 31ste WAHVM-congres te Brno (Tsjechië). 103-109;

World Association for the History of Veterinary Medicine

Koolmees, P. A. Verslag van het 32ste congres van de World Association for the History of Veterinary Medicine. 233-234;

Koolmees, P. A. Verslag van het 34ste congres van de World Association for the History of Veterinary Medicine. 408;

Mathijsen, A. H. H. M. De winnaars van de Cheiron-medailles 2002 en 2003. 405-407;

- Mathijssen, A. H. H. M. *Veterinaire genetica en De vrouw in de diergeneeskunde*, hoofdthema's op het 31ste WAHVM-congres te Brno (Tsjechië). 103-109;
- Schäffer, Johann & Koolmees, Peter (Eds.). *History of Veterinary Medicine and Agriculture. Proceedings of the 33rd International Congress on the History of Veterinary Medicine [and] 10th Conference of the Historical Division of the German Veterinary Medical Society. Wittenberg, August 21-24, 2002*. Aankondiging. 483;

Boekbesprekingen

- 100 Jahre Veterinärmedizinische Fakultät der Universität Zürich 1902-2002 (A. Mathijssen). 349-350;
- Abbo-Tilstra, B. *Om de sūnens fan it Fryske folk. Tuberculose en haar bestrijding bij de bevolking en veestapel in Fryslân, 1890- 1940* (J. Hofman). 351-354;
- Becker, C. et al. *Historia animalium ex ossibus* (A. Mathijssen). 48;
- Blancou, J. *Histoire de la surveillance et du controle des maladies animales transmissibles* (A. Mathijssen). 238-239;
- Blancou, J. *History of the surveillance and control of transmissible animal diseases*. Aankondiging. 446;
- Bodson, L.; (Ed.). *La sépulture des animaux* (A. Mathijssen). 237- 238;
- Browne, F. C. *Letters home* (A. Mathijssen). 47;
- Cabassi, E. & Liuzzo, G. *L' insegnamento medico-veterinaria a Parma* (A. Mathijssen). 347-349;
- Dinçer, F. (ed.). *Veterinary medicine. Historical approaches* (A. Mathijssen). 350- 351.
- Donnelly, W. J. C. & Monaghan, M. L. (eds.). *A veterinary school to flourish* (A. Mathijssen). 299;
- Driesch, A. von den & Peters, J. *Geschichte der Tiermedizin* (A. Mathijssen). 389-390;
- Gijsbers, W. *Kapitale ossen* (P. Koolmees). 149-151;
- Hellgren, B.(ed.). *Svensk biografisk veterinärmatrikel* (A. Mathijssen). 47;
- Hoenderken, H. O. & Bont, M. F. P. M. de. *'Tussen beesten en feesten'. Over het veterinair studentenleven in Utrecht* .(P.A. Koolmees). 354;
- Hübscher, R. *Les maîtres des bêtes. Les vétérinaires dans la société française, XVIIIe - XXe siècle*. Aankondiging. 48;
- Hübscher, R. *Les maîtres des bêtes. Les vétérinaires dans la société française, XVIIIe - XXe siècle*. (I.M.E. Boor-Van der Putten). 239-243;
- Idel, A. M. *Tierschutzaspekte bei der Nutzung unserer Haustiere* (A Mathijssen). 87;
- Jamin, H. *Kennis als opdracht. De Universiteit van Utrecht 1636- 2001* (A. Mathijssen). 237;
- Jones, S. D. *Valuing animals: veterinarians and their patients in modern America*. (P.A. Koolmees). 445-446;
- Kaemmerer, K. Allee 174. *Das Dekanatsgebäude der Landwirtschaftlichen Fakultät zu Bonn* (A. Mathijssen). 48;
- Katić, I. *They paved the way...* (A. Mathijssen). ...
- Kliniek, De, voor Heelkunde 1907-1998 (P.A. Koolmees). 46;
- Peters, J. *Römische Tierhaltung und Tierzucht* (A. Mathijssen). 49;
- Rasenberg, R. *De mythe van de Biltstraat* (E H. Kampelmacher). 87- 88;
- Schäffer, J.; (Ed.). *Report of the 30th congress of the WAHVM and 6th Conference of the History Division of the DVG, Munich, 9-12 September 1998* (A. Mathijssen). 47;
- Schäffer, Johann & Koolmees, Peter (Eds.). *History of Veterinary Medicine and Agriculture. Proceedings of the 33rd International Congress on the History of Veterinary Medicine [and] 10th Conference of the Historical Division of the German Veterinary Medical Society. Wittenberg, August 21-24, 2002*. Aankondiging. 483;
- Schönwetter, T. *Handelsman in vee en vlees De belevenissen van Louis de Wijze* (P A. Koolmees). 88-89;
- Spinage, C. A. *Cattle plague. A history*. Aankondiging. 433;
- Spinage, C. A. *Cattle plague. A history* (D. Zwart). 480-482;
- Tadjbakhsh, H. *History of veterinary medicine and medicine of Iran*. Vol. 2 (A. Mathijssen). 49;

ARGOS

ISSN 0923-3970

Universiteitsbibliotheek
Utrecht
DGK

BULLETIN VAN HET VETERINAIR HISTORISCH GENOOTSCHAP

nummer 21

serie 3

najaar 1999

Inhoud

Uitnodiging Najaarsbijeenkomst
(Utrecht 2 december 1999)

p. 3

Summaries of main articles

p. 5

A. Mathijssen
Bij het tienjarig bestaan van het
Veterinair Historisch Genootschap

p. 7

Het Museum Veeteelt en K.I.

p. 17

H. Wentges Sr. und St. Hörmansdorfer
Von der Volksmedizin zum
pharmazeutischen Produkt. Versuch
einer Darstellung der Entwicklungs-
geschichte ausgewählter Drogen

p. 19

J.B. Berns
De nageboorte in de boom hangen:
volksgebruiken en volkstaal
rond de secundinae van het paard

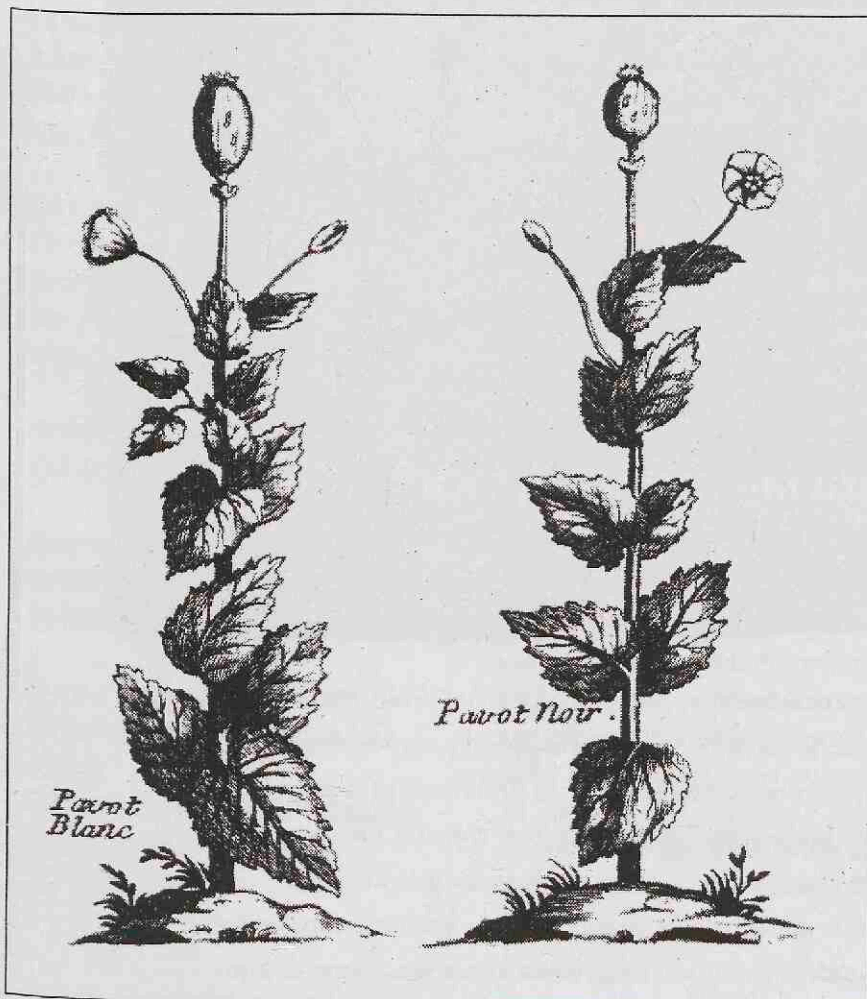
p. 31

De Kattenbruiloft
p. 39

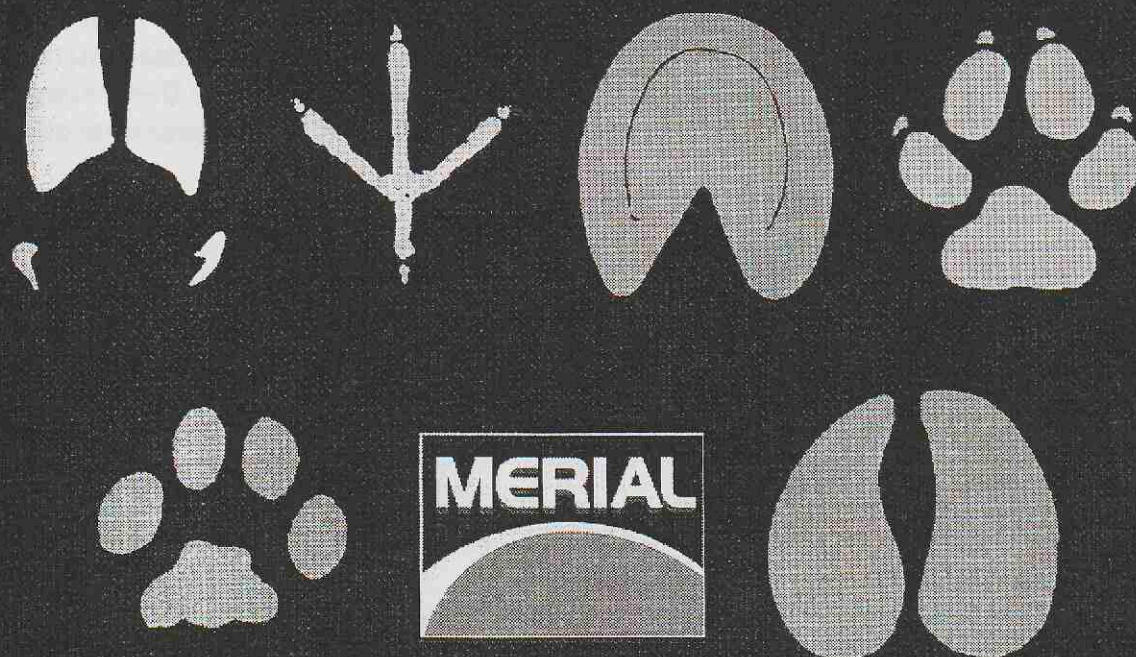
A. Mathijssen
De veterinaire geschiedenis tijdens
Mondialvet 99,
23-24 september 1999 te Lyon

p. 40

Nieuwe boeken en dissertaties
p. 46

Papaver somniferum als afgebeeld in: Pierre Pomet,
Histoire générale des drogues. Paris, 1694.

Bent u de *vernieuwing* op het spoor?

Als het aankomt op vernieuwing in diergeneesmiddelen, springt één naam eruit: Merial.

Ontstaan uit een fusie van de diergeneesmiddelen- en pluimveegenetica-activiteiten van MSD en Rhône-Poulenc zijn we met een jaaromzet van 1,9 miljard dollar het grootste bedrijf ter wereld in onze markt. Geleid door onderzoek legt Merial zich volledig toe op vernieuwing in farmaceutische producten en vaccins voor veterinair gebruik.

Ons doel: het ontwikkelen van nieuwe producten die helpen de gezondheid en prestatie van dieren te verbeteren en wereldwijd dierenartsen, veehouders en huisdier-eigenaren beter van dienst te zijn.

MERIAL. DE VERNIEUWING MAAKT NAAM

Colofon

ARGOS. Bulletin van het
Veterinair Historisch Genootschap.
Verschijnt tweemaal per jaar.

Redactie

Dr. P.A. Koolmees
Drs. A.H.H.M. Mathijssen
Drs. Ingrid J.R. Visser

Bestuur V.H.G.

dr. P. Leeftang (voorzitter), drs.
A.P. Wijgergangs (vice-voorzitter),
drs. I.M.E. Boor-van der Putten
(secretaris), drs. P.C. Knijff (pen-
ningmeester), dr. P.A. Koolmees,
prof. dr G.C. van der Weyden.

Secretariaat van Redactie en Bestuur

p/a Bibliotheek Diergeneeskunde,
Yalelaan 1.
Postbus 80159.
3508 TD Utrecht.
Fax 030-2531407

Lidmaatschap en abonnementen

De contributie van het V.H.G.
bedraagt f45,- per jaar (studen-
ten f12,50). Leden ontvangen
ARGOS gratis.

Abonnementen op ARGOS
f27,50 per jaar.

*Gironummer van de
penningmeester*
581045.

Layout en druk

Afdeling AVmedia/Reproductie
van de
Faculteit Sociale Wetenschappen,
Universiteit Utrecht.

Najaarsbijeenkomst van het V.H.G.

De Najaarsbijeenkomst van het Genootschap zal gehouden worden op donderdag 2 december 1999 bij de Faculteit der Diergeneeskunde te Utrecht, des voormiddags in het *Androclesgebouw*, Yalelaan 1, en des namiddags in de *Collegezaal van de Hoofdafdeling Gezondheidszorg Paard* (eertijds Collegezaal van de Kliniek voor Heelkunde), Yalelaan 12.

Programma

11.00 uur Ontvangst met koffie

11.15-12.30 uur Huishoudelijke vergadering

12.30 uur Lunch

14.00 uur

Voordracht met demonstratie door drs. R. Tempelaars (Instituut voor Nederlandse Lexicologie te Leiden)

40 Miljoen woorden onder een knopje: de CD-ROM van het WNT.

Na een algemene uiteenzetting zal speciaal worden ingegaan op de waarde van deze CD-ROM voor de inventarisatie en het terugvindbaar maken van de veterinaire woordenschat.

14.45 uur

Voordracht door dr. P.R. van Weeren (Hoofdafdeling Gezondheidszorg Paard)

De vernieuwde afdeling Hoefkunde van het Museum Diergeneeskunde.

Onverbrekkelijk verbonden met het houden van paarden is het aanbrengen van enige vorm van hoefbescherming. De Romeinen kenden zogenaamde "hipposandalen", vlechtwerk ter bescherming van de hoef, maar de Kelten kenden al het klassieke hoefijzer zoals we dat, in essentie ongewijzigd, vandaag de dag nog kennen. Prof.dr. H.M. Kroon (1868-1933) legde een verzameling hoefijzers aan, waarvan een deel gevonden was bij archaeologische opgravingen. In de catalogus die hij in 1920 samenstelde, zijn 1385 nummers opgenomen. In 1955 werd de collectie door het voormalig Zoötechnisch Instituut overgedragen aan de afdeling Hoef- en Klauwkunde van de Kliniek voor Heelkunde. In de loop der jaren is de verzameling uitgegroeid tot een unieke collectie, zowel op het gebied van normaal beslag, als met betrekking tot allerlei vormen van aangepast en/of orthopaedisch beslag. De collectie omvat vele soorten ijzers vanaf de Keltische periode tot hedendaagse, diverse soorten smidsgereedschap en ook verschillende vormen van het veel minder frequent toegepast klauwbeslag bij runderen. Lange tijd kwam deze collectie onvoldoende tot haar recht doordat zij inadequaat gehuisvest was. De Hoofdafdeling Gezondheidszorg Paard heeft nu een nieuwe, geschikte ruimte laten opknappen en deze ter beschikking gesteld. Daarnaast maakte een royaal gebaar van de Numans - Stichting het mogelijk perspex afdekplaten op de al bestaande uitstallkasten te laten aanbrengen waardoor de collectie, beschermd tegen zowel stof als diefstal, goed geëxposeerd kan worden. Het is, naast de genoemde materiële ondersteuning aan de enorme inzet van smid Berend Dijkslag te danken dat de collectie nu inderdaad goed toegankelijk is en op een fraaie manier tentoongesteld kan worden.

15.30 uur

Opening van de vernieuwde afdeling Hoefkunde, gevolgd door bezichtiging en gelegenheid tot het heffen van het glas op deze museale aanwinst.

Ook voor
dierenartsen
maakt Postbank
bankzaken
makkelijk.

POSTBANK

Summaries of main articles

A. Mathijssen

At the occasion of the 10th anniversary of the Netherlands Veterinary History Society (V.H.G.)

The origin of the Society is called to mind and the people involved at that time are mentioned. It can be concluded that the intentions made at the start, to meet at least twice a year and to publish a bulletin were carried out. Also some working groups were set up and some larger studies were published in a serial publication, called V.H.G.-Cahiers. Nevertheless some critical remarks were uttered, pointing to the fact that of the 250+ membership only a few persons engaged themselves actively in historical studies. To improve, this two courses were organized. As a result a greater involvement in the near future may be awaited.

The assumption is made that the situation could improve also if the members would dispose of a common knowledge base of the field. As this was not provided at the time when most of the members received their veterinary education (the teaching of veterinary history started only three years ago) and no post-graduate education is offered in this subject, the only solution is self-study. Part of the article is, therefore, devoted to draw attention to the books and information tools available that can assist getting this overview, or that can help in doing historical research. In order to stimulate the imagination a list of subjects worthwhile investigating is presented.

Some remarks are made on the difference in approach of the sciences and the humanities, and, specifically, on the nature of history as a discipline. Following the article by Brumme and Schäffer (*Argos*, nr. 8, 1993) a sketch is given of the evolution in writing on

veterinary history since the Renaissance. In the last part the main trends since the beginning of the 20th century in the neighbouring countries, France, England and Germany are outlined.

Helmut Wentges and Stefan Hörmansdorfer

From folk medicine to pharmaceutical product. An attempt to depict the history of development of some selected drugs.

The first author started, already in 1936, collecting objects and documents relating to veterinary medicine. This "Aschheim Veterinary Hospital Historical Collection" also includes materials in the fields of ethnology and folk medicine. Therefore, the history of drugs can be shown from their original uses in non-Western civilizations or in folk medicine until their application in the present time. In this article the development of four drugs, *arecolin*, *morphin*, *cocain* and *curare* is followed from their original uses, through their discovery by explorers, first experiments, isolation, chemical synthesis and application forms. Graphs are added to show the tendency of in- and decrease in the course of time for the original use in folk cultures and for their medicinal uses as well.

J.B. Berns

Hanging the afterbirth in the tree: folk customs and popular language about the secundines of the horse

This topic was the subject of a questionnaire sent out in 1957 by the Folklore Bureau, a department of the P.J. Meertens-Institute, working under the auspices of the Royal Netherlands Academy of Sciences. The results were published in 1959 and 1969. The head of this Bureau at that time, and the author of these publications was J.J.

Voskuil. He became a well-known writer when he started in 1996 the publication of his recollections of the daily life inside the Bureau in the form of a series of seven novels. In this article the results of the investigation are discussed. Map 1 and 2 show the geographical distribution of the modes of treatment, respectively in the past and in 1957. The different modes were: 1. hanging in a tree; 2. burying; 3. burying in the dunghill; 4. throwing away, destruction, feeding to swine etc.. Map 3 shows the use of the afterbirth of horse, cow and sheep for medicinal uses.

In the last part the author explains out of his own speciality, i.e. dialectology, the derivation of the words for the afterbirth in use in the several regions of The Netherlands (map 4).

Nieuw verschenen:

V.H.G. - Cahier nr. 3

Herinneringen van de oud-hoogleraren Beijers, Ten Thije en Seekles

Naar interviews afgenomen in 1970 door prof. dr S.R. Numans en dr R. Schuursma bewerkt door A. Mathijssen. Utrecht: Veterinair Historisch Genootschap, 1999. 99 blzn. ISBN 90-76090-03-3 Prijs f30,-

Besteladres:

Penningmeester V.H.G. (Gironr. 581045)
Taludweg 17
1215 AA Hilversum

VIRBAC

DIERGENEESMIDDELEN

► **Virbac Laboratories**

Virbac Laboratories is een internationaal georiënteerde veterinaire farmaceutische onderneming met een eigen Research- en Development afdeling alsmede productiebedrijven in Frankrijk, Australië en de Verenigde Staten (Allerderm). Virbac Nederland is gevestigd in Barneveld.

► **Virbac Research**

De research van Virbac is geconcentreerd op de ontwikkeling van nieuwe diergeneesmiddelen en verbetering van bestaande. De specialisatie betreft *biologische producten* (vaccins), *slow-release* en *controlled-release* technieken. Recent ontwikkelde

Virbac Research met succes een aantal nieuwe vloedenbestrijdingsmiddelen.

► **Virbac Producten**

Bekende, door Virbac Research ontwikkelde producten zijn onder andere Leucogen, Suramox, Indorex, Vitaminthe, Lactolyte en Preventic. Ook Allerderm veterinaire dermatologische producten behoren tot het Virbac-assortiment!

► **Virbac Deskundig advies**

Voor een deskundig advies of het aanvragen van documentatie kunt u contact opnemen met onze buitendienst of rechtstreeks met ons kantoor.

Als het gaat om innovatie en kwaliteit

virbac
quality by research

Virbac Nederland, Postbus 313, 3770 AH Barneveld. Tel.: 0342-427127 Fax: 0342-490164

Bij het tienjarig bestaan van het Veterinair Historisch Genootschap¹

A.H.H.M. Mathijssen²

Terugblik

Wij danken de oprichting van ons Genootschap aan de kleine groep mensen die zich in 1987 rond Henk Rozemond en Engbert Oldenkamp verzamelden om ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van de KNMvD een speciale aflevering van Diergeneeskundig Memorandum samen te stellen. Deze aflevering werd gewijd aan de stand van de veeartsenijkunde ten tijde van de oprichting van de Maatschappij in 1862. Zij draagt als titel *Status praesens* en is nog steeds als een geslaagd collectief veterinaire-historisch werkstuk te beschouwen.

Toen dit van de pers gekomen was, bood de Stichting D.M. aan de medewerkers van deze aflevering een diner aan en bij die gelegenheid bleek dat men het een waardevolle ervaring gevonden had om zich 'en groupe' met de studie van het veterinaire verleden bezig te houden. Het lag voor de hand dat de vraag gesteld werd of deze activiteit niet zou kunnen worden voortgezet. Het is toen vooral Dick Zuijdam geweest die deze zaak heeft warm gehouden en lobbyend is rondgegaan. Dick had op zijn eentje een aantal symposia van de "Weltgesellschaft für Geschichte der Veterinärmedizin" bijgewoond die jaarlijks vanuit Hannover werden georganiseerd. Hij was tot de bevinding gekomen dat er in een aantal landen om ons heen veel meer aandacht aan de geschiedenis

van de diergeneeskunde werd gegeven dan in ons land. Er was weliswaar een opleving van de belangstelling geweest toen het 150-jarig bestaan van het diergeneeskundig onderwijs werd herdacht. Er was een zeer geprezen gedenkboek uitgebracht en een grote tentoonstelling in het Universiteitsmuseum georganiseerd, maar deze activiteiten hadden niet geleid tot een voortzetting in groepsverband. Dick Zuijdam zag in het jubileum van de KNMvD een mooie nieuwe aanleiding om te proberen zo'n groep te formeren. En inderdaad is dit met de kern van mensen die aan het bijzondere nummer van D.M. hadden meegewerkt gelukt. Tot deze initiatiefnemers behoorde de zeer betreunde Henk Rozemond die verleid kon worden om als vroedmeester op te treden.

Het lijkt mij passend om op te merken dat wij van meet af aan de steun van de KNMvD hebben gehad. Middels een bijsluiters in het TvD kon de belangstelling worden gepeild. De 56 ontvangen positieve reacties deed besluiten om op 7 april 1989 een constituerende vergadering te beleggen. Er is toen -niet bijster origineel overigens- besloten tweemaal 's jaars een bijeenkomst te houden en in diezelfde cadans een bulletin uit te brengen, dat, na beraad in de fam. Rozemond, de mythologische naam ARGOS kreeg. Voor de vormgeving van de eerste zeven nummers konden wij gratis terecht bij Transmondial, de uitgever van *DIER* en *ARTS*.

Wij hebben tot dusverre deze oorspronkelijke intenties waargemaakt. Het is gelukt om 10 X 2 bijeenkomsten te beleggen met telkens twee tot vijf voordrachten en er werden inmiddels 20 afleveringen van ARGOS uitgebracht. In de zomer 1991 verscheen een Speciale uitgave met opstellen opgedragen aan

Henk Rozemond; bedoeld voor zijn 60ste verjaardag werd het helaas een bundel ter zijner nagedachtenis.

En twee jaar erna organiseerde het V.H.G., daarbij krachtig ondersteund door de KNMvD, het internationale congres van de World Association for the History of Veterinary Medicine. Het succes hiervan leidde ertoe dat het bestuur van deze organisatie voor een groot deel een Nederlandse verantwoordelijkheid werd. De hierdoor verkregen internationale contacten hebben wij voor het V.H.G. vruchtbaar kunnen maken bij het organiseren van een internationaal symposium bij de herdenking van 175 jaar DON in 1996. De daar gehouden lezingen werden in VH.G.-Cahier nr. 2 gebundeld. Kort daarvoor was als Cahier nr. 1 het grote werkstuk van Strikwerda en zijn werkgroep Volksdiergeneeskunde verschenen.

Kortom, het initiatief uit 1987 lijkt geslaagd. Maar is dit in alle opzichten werkelijk het geval? In organisatorisch opzicht, ongetwijfeld. Dankzij de ledenwerf-activiteiten van de twee opeenvolgende penningmeesters, Engbert Oldenkamp en Paul Knijff, zijn wij nu de grootste veterinaire-historische vereniging ter wereld.

Een kritisch geluid

Maar in hoeverre zijn onze 250+ leden actieve leden? Hoeveel van hen treden met een voordracht naar voren of leveren een bijdrage aan ARGOS? Van de 61 voordrachten werd ruim 30% door niet-leden gehouden en van de auteurs die in de afgelopen tien-jaar-periode in ARGOS hebben gepubliceerd is zelfs 57% geen V.H.G.-lid. Nu is er natuurlijk niets op tegen om niet-leden uit te nodigen om een lezing te houden of om hen in de gelegenheid te stellen in ARGOS te

1. Voordracht gehouden tijdens de voorjaarsbijeenkomst van het V.H.G. op 22 april 1999.

2. A.H.H.M. Mathijssen, Bilderdijklaan 14, 3723 DC Bilthoven.

publiceren. Integendeel! Maar als we het aantal individuele leden tellen dat hetzij in woord of in geschrift een bijdrage geleverd heeft dan blijken dit in tien jaar slechts 33 personen te zijn geweest. Van deze waren er slechts 18 die meer dan een keer iets bijdroegen. Deze basis is wel heel smal om een levendig verenigingsleven te onderhouden. Voor bestuur en redactie vormt deze geringe actieve participatie dan ook een probleem, waaraan totnogtoe slechts uiting is gegeven door de voorzitter als hij opwekte tot het doen van suggesties of tot het doen van korte mededelingen over een historisch onderwerp. Door tweemaal een inleidende cursus te organiseren om de drempel naar archief en bibliotheek te verlagen, heeft het bestuur het aanvangen van historische studies proberen te entameren. Aan onderwerpen geen gebrek! Men leze bv. de regelmatig in ARGOS verschijnende literatuuroverzichten om inspiratie op te doen!

Hoe nu verder?

Al bestaat het V.H.G. nu tien jaar, we staan in Nederland nog op de drempel om het gebied van de veterinaire geschiedenis te overzien en excursies erin te ondernemen. Wij verkeren in een positie als vroegere kolonisten die een kamp aan de kust opsloegen en pas heel geleidelijk ertoe overgingen om het binnenland te verkennen.

Eén van de voorwaarden om als Genootschap te functioneren, d.w.z. in staat te zijn tezamen te overleggen over de weg die gegaan moet worden of in staat te zijn inhoudelijk over veterinaire geschiedenis te kunnen discussiëren, is een *gezamenlijk fond aan kennis* nodig. Wij moeten a.h.w. met zijn allen een propaedeuse achter de rug te hebben, waarin het gehele vakgebied -al is het maar oppervlakkig - verkend is, zodat de belangrijkste bronnen en opvattingen bekend verondersteld kunnen worden.

Om daaraan een kleine bijdrage te leveren wil ik een globaal overzicht van de veterinaire geschiedschrijving laten volgen met inbegrip van de belangrijkste veterinaire historische literatuur die eruit is voortgekomen.

Daarnaast is een zekere mate van standaardisering van de methodes nodig bij het doen van onderzoek en bij het publiceren ervan. Maar dat is een afzonderlijk onderwerp dat een afzonderlijke behandeling verdient.

Natuurwetenschap versus geschiedewetenschap

Maar eerst een opmerking vooraf over het verschil tussen een vak als geschiedenis en een vak als diergeneeskunde. Geschiedenis bedrijven is iets principieel anders dan planten determineren of de anatomie van de hond onderzoeken of een bloedmonster diagnosticeren. In deze laatste gevallen gaat het primair om het waarnemen van objecten en om het onderkennen en benoemen van hun eigenschappen. Behalve terminologische kennis is kennis van vergelijkbare structuren nodig om het specifieke te ontdekken om met zekerheid uitspraken te kunnen doen als: "dit is geen Gewone bosbes maar een Veenbes", of "dit is de Nervus axillaris en niet de N. radialis", of "hier is het aantal eosinofielen sterk verhoogd". Een botanicus uit Rusland of uit Canada, een anatoom uit Zweden of uit Cuba, een patholoog uit Japan of uit Frankrijk, zij zullen op al deze punten niet van mening verschillen.

Vergelijken wij deze eenstemmigheid, deze universele geldigheid van uitspraken nu met de beoordeling van verschijnselen uit de wereld van mens en maatschappij, dan is die eensgezindheid in veel gevallen niet aanwezig. Daarom kunnen ook boekenkasten worden volgeschreven over de oorzaken van de ondergang van het Romeinse Rijk, over de betekenis van de Franse Revolutie of met verklaringen voor de jodenvervol-

ging. Er blijken dan zoveel gezichtshoeken of beschouwingswijzen mogelijk te zijn dat de werkelijke werkelijkheid bijna ongrijpbaar wordt. In de geschiedenis van de wetenschap, die ook mensenwerk is, is het niet anders. De wetenschap is geen stelsel van autonome abstracte ideeën, maar vrucht van gedachten en opvattingen van personen met hun eigen aanleg, ambities en voorkeuren. En op haar beurt is de wetenschapsgeschiedenis onderhevig aan invloeden van filosofische stelsels of van maatschappelijke verhoudingen of van de behoeften van een beroepsgroep.

Geschiedenis van een natuurwetenschap en van een daarop stoelend wetenschapsgebied, zoals de diergeneeskunde, is zelf geen natuurwetenschap of diergeneeskunde, maar behoort tot de zgn. geesteswetenschappen. Zij bestudeert niet de natuur of de dierziekten, maar de wordingsgeschiedenis van de kennis daaromtrent, en zij doet dat aan de hand van gedrukte en geschreven documenten zoals te vinden in bibliotheken en archieven of van realia zoals te vinden in musea.

De huiver van sommigen, die gepokt en gemazeld zijn in laboratorium of kliniek, voor de omgang met gedrukt of beschreven papier is maar al te goed bekend. Men ontleent zijn kennis liever aan eigen metingen en waarnemingen dan aan het wegen van opinies van anderen zoals neergelegd in geschriften. Toch is in de laatste tijd de waarde van het vermogen tot kritisch lezen en van de vaardigheid om over het gelezene te rapporteren, óók in de opleiding tot dierenarts doorgedrongen. In het huidige curriculum komt dit element sterker dan vroeger naar voren. Als bij de jonge dierenarts de habitus tot het doen van 'desk research' eenmaal is aangekweekt, zal een belangrijke voorwaarde voor het doen van historisch onderzoek vervuld zijn. Daaraan moet dan wel voldoende kennis van vreemde talen en uiteraard

een grote belangstelling voor de geesteswetenschappelijke aspecten, in de eerste plaats voor de *historia medicinae veterinariae*, worden gekoppeld, wil een actieve beoefening van de geschiedenis der diergeneeskunde verwacht kunnen worden, zodat dit Genootschap tot in lengte van jaren voorzien kan worden van voordrachten en publikaties. Het lijkt mij een van de hoofdtaken van ons Genootschap om ervoor op de bres te staan, dat deze vaardigheden in voldoende mate in het veterinaire curriculum worden bijgebracht. Hierbij moeten we niet alleen ons eigen voortbestaan op het oog hebben, maar vooral beklemtonen dat deze kennis en vaardigheden een verrijking betekenen voor degenen die hiervoor kiezen en uiteindelijk voor de gehele beroepsgroep.

Op korte termijn is nog niet veel te verwachten van de uitkomst van onderwijs, dat eerst sinds drie jaar een prille herstart als keuzevak in het begin van de studie gekregen heeft en dringend behoefte heeft aan versterking door een vastere inbedding in het programma.

Gezien het feit dat er geen PAO voor veterinaire geschiedenis bestaat, zal het op fantasie en zelfstudie neerkomen. Dit zijn de twee ingrediënten die het VHG tot een boeiende club kunnen maken.

Fantasie om een thema te kiezen en *zelfstudie* om het gekozen thema zodanig te bewerken dat er een voordracht of publikatie uitkomt.

Fantasie

In Nederland nog niet bewerkte thema's zijn er te over.

- Hoeveel ziekten zijn er niet waarover de opvattingen in de loop van de geschiedenis grote wijzigingen hebben ondergaan. Men zou kunnen beginnen met het doornemen van het TvD op een gekozen ziekte en aan de hand van de gevonden artikelen, plus de in die artikelen aangehaalde literatuur, een beeld proberen te schetsen

van de ontwikkeling van het denken over die bepaalde ziekte.

- Een bekend begrip uit de medische geschiedenis is "Krankheitswandel" (zie Van Lieburg, Argos, nr. 1, p.2 sub 7): het in de tijd met wisselende frequentie optreden van ziekten. Dat zich dit ook in de diergeneeskunde voordoet, blijkt uit enige opmerkingen van wijlen prof. Beijers tijdens het interview zoals te vinden in V.H.G.-Cahier nr. 3. Eigen observaties en gegevens uit de literatuur zouden tot mededelingen in Argos kunnen leiden, die later in een overzichtsartikel zouden kunnen worden samengevat.
- Men zou ook de medische literatuur als uitgangspunt kunnen nemen en daarin bv. kunnen nagaan wat van die zijde vroeger over zoönosen is geschreven.
- Men zou een monografie uit het verleden als uitgangspunt kunnen nemen en de vernieuwende ideeën ervan analyseren.
- Men zou een bepaalde regio tot uitgangspunt kunnen nemen om hiervan de veterinaire geografie te schrijven, zoals er een hele medische geografie bestaat, van een land, van een provincie (zoals wijlen Jan de Vries voor Friesland heeft gedaan) of van een praktijkgebied. In dit kader past ook de studie van de Nederlandse bijdragen aan tropische diergeneeskunde, m.n. in het voormalige N.O.I. of in Suriname (voor w.b. Curaçao hebben Ingrid Visser en Jan Willem Hesselink dit al gedaan; zie: Argos, nr. 18).
- Men zou een bepaalde persoon als uitgangspunt kunnen nemen en diens leven en werken beschrijven. Zo'n biografie zou in de serie "Voorgangers" in het TvD kunnen worden opgenomen, maar ook denkbaar is het verder uitwerken van een in die serie gepresenteerde schets, waarbij verder wordt ingegaan op de inhoud van het werk van de persoon in kwestie.

- Men zou aan de hand van de bewaard gebleven diktaten uit de vorige eeuw kunnen nagaan wat gedoceerd werd over een bepaald vakgebied en dit vergelijken met wat er op dat moment in buitenlandse publikaties was verschenen om zo vast te stellen in hoeverre de vroegere docenten 'up to date' waren.
- De Veterinaire Almanak, van 1887 tot 1925 door het V.S.C. 'Absyrtus' uitgegeven, of de door dit Corps uitgegeven verenigingsorganen bieden tal van aanknopingspunten om opvattingen en 'toestanden' uit die boeiende overgangperiode na te gaan en te analyseren.

Zelfstudie

Er is geen betere inleiding tot de geschiedenis dan het lezen van geschiedenis. Een vroegere collega die in de jaren '40 met zijn studie geschiedenis was begonnen, vertelde dat hij als eerstejaars met zijn hoogleraar ging kennismaken en toen een lijst met meer dan 200 titels meekreeg. Als hij die boeken doorgewerkt had, mocht hij terugkomen. Hij is er inderdaad aan begonnen, maar na korte tijd toch maar omgezwaaid naar de rechtenstudie!

Ik wil nu niet in dezelfde kopschuwmakende fout vervallen, maar wel enige lijnen uitzetten ter oriëntatie in de veterinaire-historische literatuur.

In de boekwinkel is helaas zeer weinig te vinden op ons gebied.

Het zeer degelijke boek van Angela von den Driesch[1] is helaas al uitverkocht. Het met veel enthousiasme voor de diergeneeskunde geschreven boek van Dunlop[2] is een sieraad voor de boekenkast van iedere dierenarts, maar het is helaas niet op alle punten voldoende onderbouwd om het als uitgangspunt voor verdere studie te kunnen hanteren. Dit is nog wel verkrijgbaar evenals het boek van Karasszon[3] of het meer specialistische van Saunders[4] over

de geschiedenis van de veterinaire pathologie in biografische schetsen.

Het is natuurlijk uiterst plezierig en ook noodzakelijk om thuis een verzameling te hebben van boeken die historisch onderzoek kunnen ondersteunen, maar voor het overgrote deel is iedereen op bibliotheken aangewezen. In de Bibliotheek Diergeneeskunde is alle bronnenmateriaal aanwezig dat men zich wensen kan. De boeken en tijdschriften van vóór 1900 evenals de handschriften moeten echter ter plaatse bestudeerd worden.

Betekenis van de veterinaire geschiedschrijving

Aan de inspanning om zich in een historische vraagstelling te verdiepen kan bij hen die het niet louter om de bevrediging van nieuwsgierigheid naar antiquiteiten gaat, de vraag naar de zin en betekenis van het onderzoek van het verleden voorafgaan. De beantwoording van deze vraag, die het centrale thema van de geschiedfilosofie vormt, is allerm minst eenduidig. Hoe verschillend de interpretaties en appreciaties van de verschillende wijzen van geschiedenisbeoefening ook zijn, zij stemmen toch op zijn minst daarin overeen dat geschiedschrijving niet zinloos is. In haar geschiedschrijving legt een cultuur rekenschap af over zichzelf, schreef Huizinga. Zij heeft de functie de herinnering aan het verleden te bewaren en deze aan het heden en de toekomst dienstbaar te maken.

In toepassing op de geschiedenis van de diergeneeskunde, formuleerde Lochmann de betekenis ervan als dus:

"Fachgeschichte kann nicht nur Geschichte des Faches sein. So verstanden hilft sie dem Standesvertreter über die Befriedigung lediglich seines Wissendranges hinaus, sich selbst zu verwirklichen, sein tierärztliches Selbstverständnis zu finden und sich mit seinem Metier zu identifizieren,

sich eingebunden zu wissen in eine Evolution und sich dessen bewusst zu werden, dass gemeinsame Aufgaben ohne Tradition keine Wurzeln haben".[5]

Is deze doelstelling op het individu en de eigen beroepsgroep gericht, bij Karasszon overweegt een meer sociaal-maatschappelijke zingeving:

"It is the history of veterinary medicine that elucidates the historical-social and public health importance of veterinary medicine in different historical eras. Consequently, veterinary historiography is not a superfluous discipline cultivated with moderate interest by a few veterinarians, but it is a significant tool for demonstrating the real social importance of veterinary medicine".[6]

In alle gevallen is er sprake van een functionaliteit van de geschiedbeoefening. Hoe deze in de loop van de geschiedenis wisselde, werd mooi in kaart gebracht door Brumme en Schäffer.[7] De tijdsbepaaldheid van geschiedschrijving wordt hier goed geïllustreerd.

De auteurs onderscheiden drie fases in de vroege veterinaire historiografie die steeds aansloten bij de toenmalige behoeften. In elk van de drie fases werd geschiedschrijving, c.q. argumentatie gebaseerd op historische feiten, dienstbaar gemaakt aan het bewerkstelligen van veranderingen in de actuele situatie van de diergeneeskunde.

Achtereenvolgens ging het om de acceptatie van diergeneeskunde als een medische wetenschap, om een pleidooi voor het totstandbrengen van veterinaire opleidingen en om de bevordering van de maatschappelijke emancipatie.

Fases in de veterinaire historiografie

De eerste echte geschiedschrijving kwam in Palermo in 1564 van de pers. Zij is

van de hand van **Giovanni Filippo Ingrassia** (ca.1510-1580). Deze wordt gerekend tot een van de belangrijkste Italiaanse medici en anatomen van de 16e eeuw. Hij wordt wel de "Siciliaanse Hippocrates" genoemd. Eerst was hij professor in de anatomie en de geneeskunde aan de Universiteit van Napels. In 1563 werd hij door Filips II benoemd tot de protomedicus van Sicilië, dat toen onder Spaans gezag stond. Een jaar later legde hij zijn opvattingen over zijn functie vast in een constitutie en een reeks beschikkingen. Een tractaat over de diergeneeskunde en haar beoefenaren maakte deel uit van deze *Constitutiones*. Het draagt een lange programmatische titel: *Quod medicina veterinaria formaliter una eademq. cum nobiliore hominis medicina sit, Materiae duntaxat dignitate seu nobilitate differens: ex quo Veterinarii quoque Medici, non minus, quam Nobiles illi Hominum Medici, ad Regiam Protomedicatus officii iurisdictionem pertineant* [Omdat de diergeneeskunde in formeel opzicht (d.i. met betrekking tot herstel van gezondheid) gelijk te stellen is met de meer edele geneeskunde van de mens, van deze alleen onderscheiden in waardigheid en adel van het object (d.i. het patiënten-aanbod), volgt daaruit dat de veterinarii evenals de medici onderworpen zijn aan de jurisdictie van de Protomedicus]. [8]

Brumme en Schäffer duiden dit geschrift als een apologie van het vak als zodanig; dit werd gelijkwaardig verklaard aan dat van de geneeskunde van de mens, en daaruit werd afgeleid dat de veterinair en aan eisen van bekwaamheid moeten voldoen en onder de jurisdictie van het medische gezag moeten worden gesteld. In de argumentatie wordt teruggesproken op de auteurs uit de Oudheid en de Middeleeuwen (van Xenophon tot Ruffus en Rusius) die over dierziekten geschreven hadden. De lange traditie wordt als waarborg gezien voor de waardigheid en bestaansrecht

van het vak. Het werk is geen geschied-schrijving in de moderne zin omdat het betoog eerder volgens een hiërarchie van waarden (ouderdom impliceert waarde - typisch voor het denken tijdens de Renaissance) dan volgens een chronologische ontwikkeling wordt opgebouwd. Het is historiserend, niet historiografisch. Het nieuwe ervan is echter dat het óver de diergeneeskunde gaat en niet beoogt een bijdrage te leveren tot uitbreiding of toepassing van diergeneeskundige kennis. Het verschilt daarom in karakter van een boek als *La gloria del cavallo* (1566) van Pasquale Caracioli, een encyclopedisch werk waarin alle tot die tijd verschenen geschriften over het paard behandeld worden, maar met de intentie om bij te dragen tot de kennis over het paard, niet tot de kennis over de ontwikkeling van die kennis. Daarom verzet Brumme[9] zich tegen de opvatting van Wilhelm Rieck[10] die Caracioli's boek als eerste veterinaire historiografie beschouwde.

Twee eeuwen later was het weer een Italiaan, **Antonio Zan(n)on**, burger en academicus uit Udine (Z.Tirol) die in 1770 een boek uitgaf o.d.t. *Saggio di storia della medicina veterinaria* [Essay over de geschiedenis van de diergeneeskunde], waarin hij het glorieus verleden contrasteert met het verval van de diergeneeskunde in zijn land en een pleidooi houdt voor oprichting van veterinaire scholen zoals Frankrijk kort daarvoor te zien gegeven had. Dus weer geschied-schrijving, gelardeerd met een uitgebreide bibliografie, om een bepaald doel te bereiken.

Talrijk zijn de geschriften of redevoeringen uit de eerste helft van de 19e eeuw waarin het nut van de veeartsenij-school werd uiteengezet en waarbij een uiteenzetting werd gegeven van de tot in de Oudheid teruggaande traditie.

In Nederland hebben we twee voor-

beelden in dit genre: in 1811 promoveerde in Leiden Gerrit de Hoog, veearts van de 1ste klasse, tot doctor in de medicijnen. Hij was in 1808 als een der eersten geëxamineerd door de Leidse Commissie, nadat hij in Leiden geneeskunde en in Berlijn diergeneeskunde had gestudeerd. Hij was voorbestemd om de eerste Veeartsenij-school in ons land te gaan leiden, maar het is anders gelopen; hij moest met de troepen van Napoleon mee naar Rusland en is niet teruggekeerd. De titel van zijn in het Latijn gestelde verhandeling luidt in vertaling: *Over de overeenkomst, het verband en het wederzijdse nut van de beoefening van de geneeskunde van de mens en die van de huisdieren*. Froehner nam dit proefschrift op in *Schrifttum der Veterinär-geschichte und der Veterinär-Literatur-geschichte*, voorin in Band 1 van zijn driedelige *Kulturgeschichte der Tierheilkunde* (1952). Hij beschouwde het dus als een bijdrage tot de geschiedenis. En inderdaad, de Hoog demonstreert een verbluffende belezenheid en citeert alle in aanmerking komende werken op het gebied van de vergelijkende anatomie, fysiologie en pathologie. (Ik hoop binnenkort op de figuur van De Hoog in Argos nader terug te kunnen komen).

Het andere voorbeeld van vroege geschiedschrijving ten onzent, en ook door Froehner genoemd, is de inaugurele rede van Alexander Numan, die hij weliswaar niet heeft kunnen voordragen, maar wel heeft gepubliceerd (in het eerste stuk van zijn *Veeartsenijkundig Magazijn*, 1827). Bij wijze van inleiding tot zijn uiteenzetting over "de inrichting van het onderwijs overeenkomstig het belang van de maatschappij", geeft hij in 13 blzn. een gedegen overzicht van de geschiedenis.

Als er dan in het midden van de 19e eeuw vele scholen door heel Europa zijn opgericht en de eerste generaties van

gediplomeerden het moeilijk hebben om een maatschappelijke status te verwerven, wordt op historische basis een apologie voor de beroepsstand gevoerd. Een van de meest vooraanstaande emancipatoren in Duitsland is Reinhold Schmaltz (1860-1945), de Berlijnse anatoom, die als hoofdredacteur van de *Berliner tierärztliche Wochenschrift* in de voorste rijen staat om 'Standespolitik' te bedrijven.[11] Zijn talloze bijdragen culmineerden in de monografie *Entwicklungsgeschichte des tierärztlichen Berufes und Standes in Deutschland* (1936).

In de tot dusverre besproken gevallen diende geschiedenisbeoefening er dus vooral voor om bepaalde doeleinden te bereiken. Als zodanig kan ook het schrijven van gedenkboeken bij jubilea genoemd worden. Deze bieden ons weliswaar een schat aan documentatie over personen en over de vroegere inrichting en lotgevallen van scholen, instituten of verenigingen, maar ze waren, zeker als de directeurs of bestuurders het zich tot taak rekenden als geschiedschrijvers van het aan hun zorg toevertrouwde etablissement of vereniging op te treden, vaak wel 'ter meerdere eer en glorie' geredigeerd.

Historische pathografie

Een geheel ander onderdeel van veterinaire-historisch onderzoek dat al sinds lange tijd een zekere mate van populariteit geniet, is de historische pathografie, m.n. van de infectieziekten. Als voorbeelden van algemene werken op dit gebied zijn te noemen:

- Jean Jacques Paulet. *Recherches historiques et physiques sur les maladies épizootiques*. 2 dln. Paris, 1775.
- Bernard Laubender. *Seuchen-Geschichte der landwirthschaftliche Hausthiere von der ältesten Zeit bis herab auf das Jahr 1811*. 2 dln. München, 1811.
- Een schat aan historisch informatie is

opgesloten in het volumineuze werk van de medicus J.C.F.C. Heusinger (1792-1883), die resp. hoogleraar was in Jena, Würzburg en Marburg. Het draagt de wat misleidende titel *Recherches de pathologie comparée* (Cassel 1844-1853), waarin de ziektebeschrijvingen van mens en dier door de klassieke en middeleeuwse schrijvers vergeleken worden.

- Het belangrijkste en nog steeds veel geraadpleegde werk is van George Fleming. *Animal plagues, their history, nature and prevention*. 2 dln. London, 1871, 1882, waarin een chronologische geschiedenis gegeven wordt van 1490 v. Chr. tot 1844 n. Chr.

Het genre wordt nog druk beoefend, zo hebben we het recente mooie boek van Jean Théodoridès, *Des miasmes aux virus. Histoire des maladies infectieuses* (Paris, 1991) (zie voor een bespreking: *Argos* nr. 11). En binnenkort is de publikatie te verwachten van *Surveillance et contrôle des maladies animales aux temps passés* van de hand van de directeur van het Office International des Épidémiologies, Jean Blancou.

Ook aan de geschiedenis van afzonderlijke ziekten zijn grotere studies gewijd. Van de genoemde Heusinger bezitten wij: *Die Milzbrandkrankheiten der Thiere und des Menschen. Historisch-geographisch-pathologische Untersuchungen* (Erlangen 1850). Bekend is de *Geschichte der Rinderpest und ihre Literatur* (Berlijn 1890) van W. Dieckerhoff. Ook Hekmeijer heeft een geschiedenis van de runderpest geschreven (Amersfoort 1845). En over rabies verscheen een publikatie van meer dan 500 blzn. door drie auteurs die ieder een bepaald aspect voor hun rekening namen: Heuckenamp over de etiologie, Grossman over het ziektebeeld en Reinhard Froehner over de bestrijding. De bibliografie telt niet minder dan 553

nummers (de drie studies verschenen in *Veterinärhistorisches Jahrbuch*, 9 en 10, 1937-1938).

De geschiedenis van de epizoötische ziekten stond vanaf 1851 op het lesrooster van 's Rijks-Veeartsenijschool. Het schijnt vooral een favoriet vak van Wirtz te zijn geweest, die er ook over heeft gepubliceerd: over geschiedenis van de veepest (1866) en over vlekziekte bij varkens in Nederland 1816-1893.

Naslagwerken

De volgende typen van publicaties die ik wil noemen zijn de onmisbare naslagwerken als encyclopaedieën, bibliografieën, biografische woordenboeken en de grote handboeken.

Om een indruk te krijgen wat er op dit gebied voorradig is, is een bezoek aan een universiteitsbibliotheek of aan de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag aan te bevelen. Bij elk serieus onderzoek o.h.g. van de veterinaire geschiedenis heeft men ook algemene naslagwerken nodig, zoals nationale biografische woordenboeken en bibliografieën van allerlei aard of naslagwerken op verwante gebieden als geneeskunde, zoölogie, landbouwwetenschappen enz.

Hier dienen we ons te beperken tot het noemen van enige specifiek veterinaire naslagwerken die diensten kunnen bewijzen bij een veterinair-historisch onderzoek.

Van de encyclopaedieën moeten de twee grootste genoemd worden, die waarschijnlijk wel algemeen bekend zijn: de Weense onder redactie van Alois Koch uit de jaren 1885-1894, en de Duitse onder redactie van Valentin Stang en David Wirth, verschenen tussen 1926 en 1932. Beide zijn bruikbaar om de stand van de toenmalige wetenschap op alle gebieden van de diergeneeskunde en de veeteelt te achterhalen. Beide geven ook korte biografische informatie over de belangrijkste dierenartsen uit het

verleden.

Aansluitend noem ik de twee *biografische woordenboeken* die wij rijk zijn: dat van Schrader-Hering uit 1863 en van Neumann uit 1896.

Een aanvulling hierop, met de biografieën van verdienstelijke veterinair die sindsdien overleden zijn, is dringend gewenst. De eerste stappen om in deze lacune te voorzien zijn gezet, maar het is nog niet verder gekomen dan een plan op papier.

Een rijke bron voor biografieën is verder de grote hippologische bibliografie van Gabriel René Mennessier de la Lance (1915-1917) die zich echter beperkt tot de Franstalige literatuur over het paard.

De Duitstalige veterinaire literatuur is tot 1842 vastgelegd in de *Bibliotheca veterinaria* eerst verzorgd door Theodor Chr. F. Enslin, later door Wilhelm Engelmann. Vanaf 1841 verschenen samenvattingen van zowel de Duitse als de buitenlandse literatuur in de *Jahresberichte*, die tot ca. 1945 zijn doorgegaan. Voor de tijd erna hebben we het bekende duo *Veterinary Bulletin/Index Veterinarius* (resp. sinds 1931 en 1933). Voor het opsporen van de primaire literatuur blijven dit de aangewezen hulpmiddelen die, althans voor de periode tot 1972, nog niet in elektronische vorm beschikbaar zijn.

Oudere veterinaire geschiedschrijving

De eerste samenvattende overzichten verschenen ongeveer gelijktijdig in 1885 en 1886, resp. geschreven door de hoogleraar anatomie uit Giessen Friedrich Eichbaum (*Grundriss der Geschichte der Thierheilkunde*), door de Weense hoogleraar August Postolka (2 delen: *Geschichte der Periode der empirischen Thierheilkunde* en *Die Entwicklung der Thierheilkunde von J. Ruffus bis auf die Jetztzeit*) en door de Lembergse hoogleraar Anton Baranski, die zich beperkte tot de diergeneeskun-

de in de Oudheid. Zij zullen alle in hun tijd waarde hebben gehad voor het onderwijs, maar zijn nu zwaar verouderd omdat sindsdien veel nieuwe kennis over het verleden is toegevoegd.

Van de auteurs uit de 20ste eeuw zullen nu enige belangrijke veterinaire-historici de revu passeren, waarbij een indeling naar taalgebied het meest overzichtelijk lijkt. Alleen de Franse, Engelse en Duitse auteurs worden hier genoemd. Op de geschriften uit Italië en Spanje, waar op ons gebied tamelijk veel geschreven is en wordt, kan nu niet worden ingegaan. Evenmin kan aandacht besteed worden aan Oostenrijk, Zwitserland, België, Polen, Hongarije, Turkije en de Scandinavische landen, hoewel ook daarvandaan bijdragen te vermelden zouden zijn, al zijn de meeste toch vooral gewijd aan de geschiedenis van nationale ontwikkelingen. Ook de oudere vaderlandse auteurs (Hekmeijer, Thomassen, Paimans, Wester) noem ik niet omdat ik mag aannemen dat hun werk voldoende bekend is.

Frankrijk

In Frankrijk was **Léon Moulé** (1849-1922) de belangrijkste veterinaire-historicus. Zijn eigenlijke functie was hoofd van de Veterinaire Dienst van Parijs en het Departement van de Seine. Deze functie liet hem kennelijk voldoende tijd om archiefwerk te doen. Hij begon daarmee op zijn veertigste en kon er zich volledig aan wijden nadat hij op zijn zestigste werd gepensioneerd. Hij heeft een indrukwekkend oeuvre nagelaten. Het meeste ervan is gepubliceerd in het *Bulletin* van de *Société Centrale de médecine vétérinaire* waarvan hij lange tijd 'secrétaire permanent' was.

Allereerst is zijn hoofdwerk te noemen: een algemene geschiedenis van de diergeneeskunde, gebaseerd op de collectie van handschriften en oude drukken, aanwezig in Franse bibliotheken,

m.n. in de Bibliothèque Nationale (1890-1923), gepubliceerd in 52 afleveringen, tezamen 683 pagina's van het bovengenoemde *Bulletin* beslaand. Het is hem niet vergund geweest dit werk te voltooien. Het is slechts gevorderd tot het begin van de 17e eeuw. Het is een kolossaal werk omdat niet alleen honderden bronnen voor het eerst beschreven zijn, maar ook de inhoud ervan thematisch worden samengevat. Men zou wensen dat de verspreide artikelen nog eens in één band zouden worden uitgegeven en dat iemand zou opstaan om het werk te voltooien.

Vervolgens bezorgde Moulé de uitgave van de correspondentie van Claude Bourgelat (1912-1917), samen ca. 250 pp., stelde hij een woordenboek van middeleeuwse veterinaire termen samen (gepubliceerd in jaargang 1913 van het in Nederland uitgegeven wetenschappshistorische tijdschrift *Janus*) en een lijst van de 16e eeuwse termen. Hij schreef over de parasitologie in de Oudheid (1908-1910). Samen met Raillet schreef hij een voorbeeldige, zeer omvangrijke geschiedenis van de school van Alfort (1908) en verder enige tijdschriftbijdragen (over anthraxziekten, malleus, de papyrus van Kahoun, over Vicq d'Azyr, Vial de Sain-Bel enz.). In de verslagen van de internationale congressen voor medische geschiedenis, gehouden te Parijs (1920) en te Antwerpen (1921) vindt men bijdragen van zijn hand.

Hét grote samenvattende overzichtswerk van **Emmanuel Leclainche** (1861-1953) uit 1936[12] had niet zonder het voorwerk van Moulé geschreven kunnen worden. Het is een zeer betrouwbaar, in mooi frans geschreven werk, evenwichtig van compositie, mede gebaseerd op de buitenlandse veterinaire-historische literatuur. Een index ontbreekt helaas!

Leclainche was dé dominante figuur van de Franse diergeneeskunde in de eerste helft van deze eeuw. Hij heeft

zeer veel tot stand gebracht. Aanvankelijk was hij hoogleraar in Toulouse, waar hij een 'Institut de Sérothérapie' oprichtte; vervolgens directeur van het Instituut voor Infectieziekten in Alfort en daarnaast de hoogste veterinaire ambtenaar van het Ministerie van Landbouw. Als zodanig was hij de motor achter de verheffing van de *Écoles Vétérinaires* tot instituten van hoger onderwijs en bracht hij de eerste uitoefeningswet tot stand, die in Frankrijk pas heel laat, in 1938, werd aangenomen. Tenslotte was hij ook oprichter en eerste directeur van het 'Office International des Épidémies'. Het waren geen kleine jongens die zich met de geschiedenis van hun vak bezig hielden, integendeel!

Verder dient op enkele meer recente Franse boeken te worden geattendeerd: van Yvonne Pouille-Drieux hebben we een van de beste en meest overzichtelijke studies van de middeleeuwse diergeneeskunde.[13] Ook over de Middeleeuwen handelt: *Le cheval en France au Moyen Age. Sa place dans le monde médiéval* door B. Prévot et B. Ribémont (Orléans, 1994), in ARGOS nr. 13 besproken door Irène Boor. Martial Villemin schreef een boek over de Franse dierenartsen in de 19e eeuw[14], dat nu een aanzienlijke uitbreiding heeft gekregen met het recent verschenen werk van Ronald Hübscher.[15] Daarnaast zijn er de vele Franse dissertaties, soms zeer degelijke bv. die van Vincent Krogmann (1996) met de uitvoerige bio-/bibliografieën van alle docenten van de school van Lyon in de 18e en 19e eeuw.

Tot december van het vorig jaar is de beoefening van de veterinaire geschiedenis in Frankrijk altijd een zaak van individuele personen gebleven. Nu is een vereniging opgericht; we zullen moeten afwachten of deze levensvatbaar zal blijken te zijn.

Engeland

Allereerst dient het werk van weer zo'n enorme figuur te worden genoemd, van Major-General Sir **Frederick Smith** (1857-1929) die zijn gehele carrière in het leger doorbracht (in India, Egypte, Zuid Afrika) om te eindigen als Directeur-Generaal van de Militaire Veterinaire Dienst. Hij heeft over veel onderwerpen gepubliceerd. Zijn bibliografie telt ca. 150 nummers. Op historisch gebied zijn het: *Veterinary history of the South African War* (1919), *History of the Royal Veterinary Corps* (1927) en als belangrijkste: *The early history of veterinary literature and its British development*, eerst in afleveringen in *Journal of comparative pathology and therapeutics*, daarna in vier banden (1919-1930). Dit werk is pionierswerk geweest. Het is chronologisch en vervolgens worden per eeuw de verschillende auteurs besproken. Tot en met de 16e eeuw worden auteurs uit alle landen behandeld, vanaf de 17e eeuw uitsluitend Engelse. Het sluit af met de behandeling van de Gamgees (ca.1860). Het is geschreven in een zeer persoonlijke stijl. Op punten is Smith erg subjectief en streng in zijn oordeel. Maar het blijft als naslagwerk vanwege zijn nauwkeurigheid zeer bruikbaar. In 1976 heeft Allen een nog verkrijgbare reprint uitgebracht.

Van de latere Engelse auteurs zijn er drie te noemen: **Ian H. Pattison**, die, behalve 12 tijdschriftartikelen, een boek schreef over de ontwikkeling van de veterinaire beroepsgroep in Engeland over de periode 1791-1948 en twee biografieën in boekvorm; over John MacFaddyan en over James Beart Simmonds.[16]

Leslie Pugh schreef een boek over de aanvangsjaren (1785-1795) van het Londense Veterinary College[17] en tenslotte **Lise Wilkinson** die behalve het boek *Animals and disease; an introduction to comparative medicine* (1992) een

aantal artikelen van zeer hoge kwaliteit op haar naam heeft over de opvattingen in het verleden over rabies, droes, veepest, hoenderpest en zoönosen.[18]

Engeland kent sinds 1962 een *Veterinary History Society*, die een eigen tijdschrift uitgeeft. Op het ogenblik maakt deze club een crisisfase door. Voor het voortbestaan moet worden gevreesd.

Duitsland

Dan komen we nu als laatste toe aan Duitsland, het land waar op ons gebied, alles tezamen genomen, wellicht meer geproduceerd is dan in alle andere landen bijeen.

Hier werd –zoals wel vaker door Duitsers!– op twee fronten gewerkt, maar nu op vreedzame: het filologische en het veterinaire-historische. En deze twee hebben bevruchtend op elkaar ingewerkt. Al sinds het einde van de vorige eeuw, hebben enige classici zich met antieke veterinaire geschriften bezig gehouden, d.w.z. tekstedities bezorgd met het bijbehorende kritische notenapparaat van de overgeleverde handschriften.

Enige voorbeelden: Eugen Oder bracht in 1901 een eerste editie van het in 1885 in de Münchense Staatsbibliotheek ontdekte Latijnse handschrift van de *Mulomedicina Chironis* uit de tweede helft van de 4e eeuw. Het is een compilatie van de Griekse en Latijnse veterinaire kennis geschreven onder het pseudoniem Chiron. Het is de belangrijkste bron geweest voor het boek van Vegetius uit de 5e eeuw dat al sinds het begin van de 16e eeuw meermaals in druk verschenen was en altijd voor het oudste getuigenis van de diergeneeskunde van de Romeinen was gehouden. Een kritische uitgave hiervan bezorgde E. Lommatzsch in 1903 o.d.t. *Publii Vegetii Renati Digestorum artis mulomedicinae libri*.

Hét grote werk uit de Oudheid waarvan ons hier in Utrecht de naam van één van de auteurs bijzonder vertrouwd in de oren klinkt, nl. die van Absyrtus, werd in de jaren '20 door Eugen Oder samen met Karl Hoppe uitgegeven o.d.t. *Corpus Hippiatricorum Graecorum* (CHG). Het is een brievenverzameling van in totaal 17 paardenartsen uit het Oost-Romeinse Rijk, waarvan Absyrtus de belangrijkste is. Van hem zijn 121 brieven opgenomen. Hij was hoofd van de paardenartsen in het leger van Constantijn de Grote en maakte de veldslagen tegen de Gothen en Sarmaten mee in de Donauvallei in 332 en 333. Zijn brieven zijn zowel gericht aan de legeraanvoerder als aan zijn collegae en leerlingen; zij behandelen voorschriften voor malleus, beengebreeken, koorts, longontsteking, ziekten van het hoofd enz.

Deze brievenverzameling is in de 10e eeuw door de Byzantijns keizer, Constantinos Porphyrogenetos bijeengebracht en in de Renaissance voor het eerst in druk verschenen, in het Latijn in Parijs (1530) door de lijfarts van koning Frans I, Jean Ruel en in het Grieks in Basel (1537) door Simon Grynaeus. Deze brieven representeren de veterinaire kennis uit de Oudheid die hoegenaamd niet toegenomen is tot in de het midden van de 18e eeuw.

De inhoud van het CHG is in een lange reeks veterinaire proefschriften uit München, waarin steeds bepaalde aspecten aan de orde worden gesteld en waarin vertalingen in het Duits gegeven worden, nu ook voor niet-classici goed toegankelijk.

Een van de auteurs die met 48 brieven in het CHG vertegenwoordigd is, is Pelagonius, een Romeins auteur die ook een zelfstandig werk, de *Ars veterinaria*, heeft uitgebracht. Over hem wordt gewerkt door **Klaus-Dieter Fischer**, directeur van het Instituut voor Medische Geschiedenis in Mainz. Deze is momen-

teel de belangrijkste representant van Duitse geleerden die zich met de antieke veterinaire geschiedenis bezig houden. (De Duitsers hadden en hebben overigens geen monopoliepositie in dezen. In België (Liliane Bodson), Scandinavië (Björck, Svennung) en Engeland (N. Adams) wordt ook filologisch op veterinaire gebied gewerkt).

In de reeks "Voorgangers" in het TvD heeft Engbert Oldenkamp als nr. 5 Albrant behandeld, de door Frederik II naar Napels meegenomen uit Duitsland afkomstige hoefsmid. Zonder dat er een paus aan te pas kwam heeft de bureau-redactie hem heilig verklaard, want boven het stukje staat S. Albrant! Van de studie over de verbreiding van zijn receptenverzameling voor paardenziekten heeft **Gerhard Eis** zijn levenswerk gemaakt; zijn speurzin heeft niet minder dan 195 handschriften aan het licht gebracht, die teruggaan op Albrants voorschriften: een onwaarschijnlijk grote invloed over vele eeuwen heen door heel Europa. Uit de voordracht die Jan Berns in 1991 voor ons gehouden heeft, weten we dat er ook twee middel nederlandse handschriften zijn met Albrantrecepten plus een 16e eeuwse Latijnse vertaling met ziektenamen in het 'Nederlands' (zie: Argos, nr. 5).

Er is een directe relatie geweest tussen het onderzoek van de klassieke veterinaire teksten van de Duitse filologen en het ontstaan van de *Gesellschaft für Geschichte und Literatur der Veterinärmedizin*. Deze vereniging werd in 1920 opgericht op initiatief van Albert Werk, een leerling van de medisch-historicus Walter Pagel. Van Werk wordt verteld dat hij de veterinaire geschiedenis zo toegedaan was dat hij gedurende de Eerste Wereldoorlog als soldaat steeds de *Mulomedicina Chironis* bij zich droeg!

De vereniging begon met 23 leden.

Als eerste voorzitter werd Veterinärat dr. Reinhard Froehner benoemd, als secretaris ("Geschäftsführer") dr. Albert Werk, en als bibliothecaris, de Dresdener prof. Ewald Weber.

In 1921 werd begonnen met de uitgave van *Veterinärhistorische Mitteilungen*. Deze waren aanvankelijk uiterst bescheiden: maandelijks 4 blzn., die als bijlage van de *Deutsche tierärztliche Wochenschrift* verspreid werden. Na ruim acht jaar werd de lezerskring uitgebreid toen de *Mitteilungen* werden toegevoegd aan het *Amtsblatt Preussischer Tierärzte* en na 1934(!) toen de "Reichstierärzte-kammer" onder het nieuwe bewind tot stand gekomen was als bijlage bij het *Tierärzteblatt*, waardoor 8500 dierenartsen bereikt werden (zie: V.M., 18(3), 23, 1938). De omvang nam toe, wisselend 8-12 blz. per maand.

Hoofdredacteur was eerst de genoemde Albert Werk, maar na vier jaar droeg Werk de redactie over aan **Wilhelm Rieck** (1893-1991). Hoewel als reden hiervoor "Arbeitsüberlastung" gegeven werd (V.M., 5(1) 4, 1925) was de achtergrond de onhoudbaarheid van Werks geschiedenisopvatting. Werk was nl. de mening toegedaan dat de filologen niet in staat waren recht te doen aan de veterinaire teksten uit de Oudheid. Dat zouden alleen dierenartsen kunnen. In Werks serie van bijdragen o.d.t. "Die Bedeutung der Fachgeschichte für die künftige Entwicklung der modernen Tierheilkunde" laat hij enige staaltjes van zijn interpretaties zien. Die leidden er bv. toe dat de Romeinen al K.I. toegepast zouden hebben, dat er veterinaire scholen zouden zijn geweest bij de Romeinse renbanen, dat de Romeinse paardenartsen een soort Hippocratische eed zouden hebben moeten afleggen (zijn interpretatie van een recept voor een zalf) en dat de *Mulomedicina Chironis* een soort studentendiktaat zou zijn geweest (daarvandaan de gebrekkige taal), enige eeu-

wen eerder geschreven dan de datering waarop de filologen gekomen waren.

Werk was er op uit via taalkundige spitsvondigheden, die tegen de mening van classici geen steek konden houden, het veterinaire verleden op te waarderen om het een plaats te kunnen geven in een periode van hoogcultuur als de Romeinse keizertijd.

Martin Brumme heeft in zijn recente 'Habilitationsschrift' deze dwalingen grondig aan de kaak gesteld en geduid als een neiging die bij amateur-historici vaker wordt aangetroffen om het verleden vanuit de moderne tijd te interpreteren.[19]

Na zijn aftreden vinden we geen bijdragen meer van Albert Werk. Misschien om een tegenwicht te bieden, gaf Rieck de classicus Karl Hoppe, die hij bij de uitgave van het *Corpus Hippiatricorum Graecorum* geassisteerd had, de gelegenheid uitvoerige artikelen te publiceren.

Nadat Rieck in 1934 aan de Berlijnse Tierärztliche Hochschule zijn *Veterinärhistorisches Seminar* gekregen had, droeg hij de redactie over aan **Reinhard Froehner** (1869-1955).

Dit viel samen met de reorganisatie van de wetenschappelijke en beroepsverenigingen na de machtsovername door de Nazi's.

De Veterinair-historische Vereniging diende zich aan te sluiten bij het 'Reichsverband der deutschen Tierärzte'. In het artikel dat deze overgang aankondigt schreef Froehner:

"Die Tierärzte müssen erkennen wie wichtig es für sie ist, die Entwicklung ihres Standes und ihrer Kunst namentlich in den deutschen Landen kennenzulernen. Im Dritten Reiche wird der Pflege der Geschichte eine viel grössere Bedeutung eingeräumt als bisher. Es ist zu erwarten, dass die Fachgeschichte auch Prüfungsfach wird, nachdem an der Berliner Tierärztlichen Hochschule

der Veterinärhistorie erstmalig ein akademischer Sitz (Privatdocentur) gegeben ist" (V.M., 14(6), 41, 1934).

Naast de *Mitteilungen* ging men in 1925 ook een *Jahrbuch* uitgeven voor publicatie van de meer omvangrijke studies. In 1938 werden *Mitteilungen* en *Jahrbuch* verenigd tot een kwartaaltijdschrift, de *Beiträge zur Geschichte der Veterinärmedizin*. Na 1945 is de uitgave niet meer hervat.

Froehner werd in 1934 gepensioneerd als Kreistierarzt van Gross-Strehlitz in Opper-Silezië, waar hij sinds 1906 had gewerkt, en verhuisde naar Wilhelms-horst bij Potsdam, toen hij de redactie overnam. Hij was als voorzitter van tal van organisaties actief geweest en had daarnaast zeer veel gepubliceerd (zie: Rieck, V.M., 13(1/2), 1-2, 1933). Hij kon zich na zijn pensioen volledig aan veterinaire-historisch werk wijden. Zijn publicatielijst telt 222 titels op historisch gebied. In zijn driedelige *Kulturgeschichte der Tierheilkunde* (1952-1968; het laatste deel postuum) heeft hij de resultaten van zijn onderzoek bijeengebracht.

De veelzijdige Rieck (hij had behalve diergeneeskunde ook medicijnen en landbouwwetenschap gestudeerd) was na zijn *Habilitation* in 1931 eerst priva-docent en vanaf 1937 buitengewoon hoogleraar. De oorlog maakte aan zijn wetenschappelijke activiteiten een einde. Zijn *Seminar* werd in puin geschoten en zijn verzamelingen gingen verloren. Zelf belandde hij tot 1949 in Russische krijgs-gevangenschap. Na terugkeer ging hij werken als arts (eerst in de buurt van Paderborn, sinds 1979 in Bad Oeynhausen), maar daarnaast bleef hij op veterinaire gebied publicistisch actief, als hoofdredacteur van het door hem opgerichte "Die Kleintierpraxis" en op het gebied van de geschiedenis. Zo kwamen in Hannover tien dissertaties onder

zijn leiding tot stand. In 1959 werd hij voorzitter van de *Fachgruppe Geschichte der Veterinärmedizin der Deutschen Veterinärmedizinischen Gesellschaft*.

Deze begon jaarlijkse symposia te organiseren die ook belangstelling uit het buitenland trokken. In 1969 werd toen de *Weltgesellschaft für Geschichte der Veterinärmedizin* opgericht, wier eerste president hij werd met naast zich als secretaris E.-H. Lochmann, die hem, na in Hannover benoemd te zijn tot hoogleraar in de veterinaire geschiedenis, als voorzitter zou opvolgen.

De andere leerstoel voor veterinaire geschiedenis bevindt zich aan de Faculteit te München bij het *Institut für Palaeoanatomie, Domesikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin*, opgericht door Joachim Boessneck (1925-1991) en thans o.l.v. Angela von den Driesch. In Giessen wordt het onderwijs in de veterinaire geschiedenis gegeven vanuit het Instituut voor Medische Geschiedenis door dr. Christian Giese. Berlijn en Leipzig hebben thans geen voorzieningen meer.

In ARGOS kan men regelmatig lezen over de jaarlijkse symposia die de *Fachgruppe* van de DVG, thans o.l.v. Lochmanns opvolger Johann Schäffer, organiseert.

Ook de regelmatige productie van doorwrochte veterinaire-historische dissertaties, vnl. in Hannover en München, maar geregeld ook in Giessen en Berlijn, laat zien dat de activiteiten bij de Duitse onderwijsinstellingen levendiger zijn dan waar ook, al voelt men zich er zwaar in het nadeel in vergelijking met de talrijke instituten voor medische geschiedenis vooral omdat fondsen van derden voor veterinaire-historisch onderzoek ten enen male ontbreken waardoor de positie van de betreffende leerstoelen in het huidige beoordelingssysteem wordt bedreigd.

Tot slot

Na deze 'tour d'horizon' over het landschap van de veterinaire geschiedschrijving in de grote buurlanden keren we op de thuisbasis terug om vast te stellen dat wij weliswaar niet op een lange traditie van veterinaire geschiedenisbeoefening kunnen bogen, maar dat de gedurende de laatste tien jaar totstandgebrachte uitgangspositie toch beloften voor de toekomst inhoudt. Het zal er vooral op aankomen of het lukken wil nieuwe krachten te mobiliseren, enerzijds via het onderwijs en anderzijds via werkgroepen van VHG-leden, om onderzoek te doen en hierover te rapporteren.

Noten

1. A. von den Driesch. *Geschichte der Tiermedizin. 5000 Jahre Tierheilkunde*. München: Callwey, 1989.
2. R.H. Dunlop and D.J. Williams. *Veterinary medicine. An illustrated history*. St. Louis etc.: Mosby, 1996.
3. D. Karasszon. *A concise history of veterinary medicine*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988.
4. L.Z. Saunders. *A biographical history of veterinary pathology*. Lawrence, Kansas: Allen, 1996.
5. E.-H. Lochmann. Was heisst und zu welchem Ende studiert man Geschichte der Veterinärmedizin? *Schweizer Archiv für Tierheilkunde*, 127, 1-8, 1985.
6. D. Karasszon. History and moral of veterinary historiography. In: *A concise history ...*(n.3), p. 420.
7. M.F. Brumme und J. Schäffer. Die Entwicklung der Veterinärhistoriographie in Deutschland. *Argos*, nr. 8, 217-225, 1993.
8. De geciteerde titel is die van de uitgave Venetië 1586, waarin *Quod veterinaria medicina* samen met twee andere kleinere geschriften van Ingrassia opnieuw verscheen.
9. M.F. Brumme. *Tierheilkunde in Antike und Renaissance. Historiographische Untersuchungen zur Konstituierung und Legitimierung*. Habilitationsschrift, Freie Universität Berlin, Fachbereich Veterinärmedizin. Berlin, 1997. (Niet gepubliceerd) p. 170-173.
10. W. Rieck. Die Entwicklung der Veterinärhistorischen Forschung. *Veterinärhistorisches Jahrbuch*, 7, 197-212, 1935.
11. Zie over hem: M.F. Brumme. *Lebenswege eines wilhelminischen Bürgers. Biographische und anatomiegeschichtliche Untersuchungen zu Reinhold Schmaltz (1860-1945)*. Diss. Berlin Freie Universität, 1992.
12. E. Leclainche. *Histoire de la médecine vétérinaire*. Toulouse, 1936. Tweede editie o.d.t.: *Histoire illustrée de la médecine vétérinaire*. Présentée par Gaston Ramon. 2 dln. Paris, 1955.

13. Y. Poule-Drieux. *L'hippiatrie dans l'Occident latin du XIIIe au XVe siècle*. Genève, 1966.
14. M. Villemain. *Les vétérinaires français au XIXe siècle*. Maisons-Alfort, 1982.
15. R. Hübscher. *Les maîtres des bêtes. Les vétérinaires dans la société française (XVIIIe-XXe siècle)*. Paris, 1999.
16. I.H. Pattison. *The British veterinary profession 1791-1948*. London, 1984. Id. John McFadyen, *a great British veterinarian*. London, 1981. Id. A great British veterinarian forgotten: James Beard Simmonds 1810-1904. London, 1990.
17. L.P. Pugh. *From farriery to veterinary medicine,*

1785-1795. Cambridge, 1962.

18. L. Wilkinson. Rabies: two millennia of ideas and conjectures on the aetiology of a virus disease. *Medical history*, 21, 15-31, 1977; Animal viruses, veterinary pathology, and the formulation of ideas concerning filtrable viruses. *Historia medicinae veterinariae*, 3(1), 1-15, 1978; Veterinary cross-currents in ideas on infectious diseases since Aristotle. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 73, 818-820, 1980; Glanders; medicine and veterinary medicine in common pursuit of a contagious disease. *Medical history*, 25(4), 363-384, 1981; Rinderpest and the main-

stream infectious disease concepts in the eighteenth century. *Medical history*, 28, 129-150, 1984; Zoonoses and the development of concepts of contagion and infection. In: *History of the healing professions. Parallels between veterinary and medical history*. A.R. Michell (ed.) Wallingford, 1992. p. 73-90; Tropical zoonoses, veterinary zoonoses, and evolutionary patterns of disease. *Veterinary history N.S.*, 8(3/4), 91-96, 1995.

19. Brumme (n. 9), p. 31-35.

Een nieuw landelijk museum, gewijd aan de geschiedenis van de veeteelt en de KI

Op 28 mei 1999 werd in Beers (N.Br.) het *Museum Veeteelt en KI* geopend. Het dankt zijn ontstaan enerzijds aan de fusie van de coöperatieve KI-verenigingen tot CR Delta[1], waardoor het kantoorgebouw van het uit 1982 daterende gebouw van het KI-station van het Land van Cuijk beschikbaar kwam, en anderzijds aan de alertheid en het enthousiasme van een aantal bij de KI betrokken dierenartsen, o.a. C. Willems en J. van Lieshout, die de gelegenheid aangrepen om ervoor te zorgen dat het vele materiaal dat verloren dreigde te gaan na de reorganisatie en de verhuizingen van de betrokken organisaties, behouden bleef om met behulp ervan aan het publiek een beeld te geven van de rijke historie van de veeverbetering in Nederland.

Als eigenlijke initiatiefnemer is de conservator van het Museum Diergeneeskunde, Toon Wijgergangs, te beschouwen, die – met het KI-museum in Noorwegen in gedachte – de collegae waarschuwde voor de dreigende teloorgang van veel instrumenten, preparaten en documenten en op de mogelijkheid wees om een lacune te vullen binnen het rijk geschakeerde patroon van Nederlandse musea. Waar Hollands welvaren zo nauw verbonden is met een op hoog plan staande veeteelt zou het voor een beter begrip, juist in een tijd waarin de intensieve veeteelt aan veel kritiek bloot staat, toch goed zijn te kunnen

beschikken over een centrum waar publieksvoorlichting gegeven zou kunnen worden over de achtergronden die tot dit succes geleid hebben. De directie van CR Delta voelde zich door dit idee aangesproken. Zij stelde behalve de huisvesting ook een som gelds voor de inrichting en de exploitatie beschikbaar.

Het verzamelen, selecteren, beschrijven en tentoonstellen diende echter door vrijwilligers te geschieden. Met een equipe van 14 man werden in 1 jaar ca. 3000 voorwerpen verzameld, waarvan er inmiddels al 2500 zijn beschreven. Deze hebben niet alleen betrekking op de rundveeteelt in wijdere zin (o.a. stamboek en melkproductiecontrole) maar ook op andere diersoorten waarbij KI wordt toegepast, m.n. op de varkensteelt. Gezien de korte tijd sinds de start is het niet verwonderlijk dat de 'finishing touch' aan de expositie nog gegeven moet worden.

Organisatorisch is het geheel goed geschraagd. In maart 1999 is de *Stichting Museum Veeteelt en KI* opgericht; deze heeft een uit zeven leden bestaand bestuur. In oprichting is een stichting van vrienden van het museum (minimum bijdrage f25,-/jaar). Er werd bij de opening een persmap en een mooie folder uitgebracht en de pr lijkt, gezien het aantal persartikelen[2], in goede handen.

De doelstelling is in de statuten van de Stichting als volgt omschreven: "het

oprichten, beheren en exploiteren van een muse-

um teneinde het culturele erfgoed betrekking hebbend op de veeteelt en KI in Nederland te bewaren". En de wegen waarlangs dit doel bereikt wil worden: "het verzamelen, conserveren, bewaren en exposeren van dat erfgoed; het openstellen van het museum voor het publiek; het verrichten van onderzoek en het publiceren van de resultaten ervan; het beschikbaar stellen van het erfgoed aan derden voor het verrichten van onderzoek".

De openstelling is nog beperkt tot de woensdag (10-16 uur), maar groepen zijn ook op andere dagen welkom, mits ruim tevoren een afspraak wordt gemaakt (tel. 0485-330241 of e-mail: liesh70@wxs.nl). Er is een kantine aanwezig.

Het museum is per auto bereikbaar via afslag 4 richting Grave vanaf de auto-weg Nijmegen-Venlo (A 73).

Het adres is: Dr. Moonsweg 5, 5437 BG Beers (N.Br.).

1. CR Delta = Coöperatieve Rundveeverbetering Delta
2. Agrarisch Dagblad, 18 mei 1999; *Boxmeers-Cuijks Weekblad*, 2 juni 1999; *Brabants Dagblad*, 1 juni 1999, p. 15; *Veeteelt*, september 1997, februari 1999 en mei 1999; *Varkens*, 15 juni 1999.

[illegible]

Pro Inj.: Alfacalcidol 2%+ adrenalin Alfacalcidol 15/15 Alfamycine 5% Alfamycine 10% Alfatrim 24% Amoxicilline 15% Ampicilline 20% Dexamethason
2 mg/ml Dominal 20% Furosemide 5% Ketanep 4/20 Ketamine 10% Lincocmine 10% Lincocmine-Spectinomycin Multivitamin Neurotrans
Oxytetracycline 10% Pluisan "S" Prednisolon Forte pro Procaine-perizoline "30" Tylosin 20% Vitamine AD3 80/40 Vitamine B-complex Vitamine C3
1 ME/ml Vitamine E selen Vitamine K10 10 mg/ml Vitapoor 50/25 Tabl.: Alfatrim 80/400 Amoxicilline 50 mg. Amoxicilline 200 mg.; Amoxicilline 400 mg
Ampicilline 250 mg Ampicilline 50 mg Ampicilline 125 mg; Ampicilline 400 mg Cephealexine 50 mg Cephealexine 200 mg Diametethason 0,5 mg
Doxycycline 100 mg Furosemide 40 mg Metoprolamide HCl 10 mg Neurotrans 10 mg Pralquantel 50 mg Prednisolon 5 mg ZITAC® 100 Overige:
Ampicilline doseinjector Piperazine scoop 10% Vitamine E oral Acedema wondspray Academ wordzalf Alfamydex oogdruppels Chloramphenicol
oogzalf-Vit A Oogdruppels Pilocarpine Oogdruppels Lidocaine Oogdruppels Atropine Sonoderm Ulcercrème

NU OOK DEFINITIEF GEREgistREERD:
LINCOMYCINE-SPECTINOMYCINE pro inj. (REG NL 8271)*
DHS 25% pro inj. (REG NL 8909)**
NEOCORT oog- en oordruppels (REG NL 8978)

**** Dihydrostreptomycine 25 mg/kg L.G., hét effectieve middel voor de behandeling van bovine leptospirosis.**

Deze producten worden op de positieve lijst diergeneesmiddelen van PVV/KB genoemd:
Pro inj.: Alfatrim 24%, Ampicilline 20%, Lincomycine 10%, Oxytetracycline 10%, Tylosine 20%.
Tabl.: Ampicilline 250 mg caps., Ampicilline 400 mg tabl.,
Overige: Ampicilline doseerinjector

Alfasan
DIERGEHEESMIDDELEN B.V.

Telefoon: 0348 - 41 69 45 / Fax 0348 - 42 35 77 - order entry: 0800-ALFASAN - 2532726

Von der Volksmedizin zum Pharmazeutischen Produkt. Versuch einer Darstellung der Entwicklungsgeschichte Ausgewählter Drogen

Helmut Wentges Sen. und Stefan Hörmansdorfer¹

Einleitung

Im Rahmen mehrerer Ausstellungen der veterinärhistorischen Sammlung Wentges war es die Absicht, die geschichtliche Entwicklung einiger exemplarisch ausgewählter Drogen bezüglich Bedeutung und Verwendung im Verlauf der Jahrhunderte aus volksmedizinischen Ursprüngen bis in die neueste Zeit hinein graphisch darzustellen. Dabei wird die Abszisse als Zeitachse verwendet, die Ordinate soll den relativen Grad der Bedeutung zum jeweiligen Zeitpunkt wiedergeben. Die resultierende Kurve ist dabei nicht als Graph im mathematischen Sinne zu verstehen. Sie soll als bildhafte Wiedergabe einer geschichtlichen Entwicklung die didaktische Präsentation unterstützen. Erstmalig wurde diese Form der übersichtlichen, didaktischen Präsentation in der Ausstellung "3000 Jahre Medizin – auch für das Tier" an der Universität Zürich im Jahre 1992/3 gezeigt.[1]

Es boten sich hierzu besonders vier wichtige Drogen an, die in der Tiermedizin über lange Zeiträume von therapeutischer Bedeutung waren oder sie bis heute besitzen. Es sind dies: Arekolin, Morphin, Cocain und Curare. Dabei wurden die in den graphischen Darstellungen getroffenen Aussagen durch entsprechende Exponate der Sammlung Wentges aus Ethnologie und Volksmedizin sowie aus Industrie und Praxis dargestellt und in Form eines

Dioramas arrangiert. Da seit Gründung der Sammlung Wentges im Jahre 1936 nicht nur direkt mit der Tiermedizin in Zusammenhang stehende Dokumente und Objekte, sondern stets auch im weitesten Sinne völkerkundliche Stücke gesammelt wurden, können somit Ethno- und Volksmedizin von ihren Wurzeln bis in die Neuzeit fundiert präsentiert werden.[2]

Arekolin

Die Arekanuss, die Frucht der Palme *Areca Catechu*, wurde schon in vorchristlicher Zeit in Indien und China als euphorisierende Droge gebraucht; seit dem 6. Jahrhundert war sie als Bandwurmmittel und gegen Verstopfung in Verwendung.[3] Ihre pharmakologische Bedeutung in der neuzeitlichen Tiermedizin erhielt sie um 1880 als Bestandteil des Zürnschen Wurmkuchens.[4]

Nach der Isolierung des Alkaloids Arekolin durch Ernst Jahns[5] und W. Marmé[6] (1888-1889) führte Eugen Fröhner Arekolin in die tierärztliche Therapie ein.[7] Die Synthese erfolgte 1907.[8]

Ende des letzten Jahrhunderts gewann die Droge für die Tiermedizin als Wurmmittel, Abführmittel, bei Kolik und Hufrehe der Pferde, zur Behandlung der Pansen- und der Gebärpause des Rindes und als Mioticum in der Augenheilkunde rasch an Bedeutung. In beiden Weltkriegen war Arekolin eine der bedeutsamsten Veterinärspezialitäten.[9]

Seit den 30iger Jahren entwickelte sich Nemural (I.G. Farben, Hoechst), ein synthetisches Arekolinpräparat, zu einem der wichtigsten Anthelminthika weltweit[10], bis es um 1960 durch Niclosamid (Yomesan, Fa. Bayer) ersetzt wurde.[11] Mit dem Aufkommen von

Yomesan war der Weg des Arekolins in der Tiermedizin beendet. Eine weitere Verbesserung erfolgte 1991 mit der Einführung des Breitbandanthelminthikums Drontal plus, einem Kombinationspräparat aus Praziquantel, Pyrantelbonat und Febantel durch die Fa. Bayer.

In den ostasiatischen Regionen wird die Betelnuss bis heute wie in den letzten 2000 Jahren als Genussmittel verwendet.

Morphin

Auch Morphin oder Opium ist seit uralten Zeiten bekannt. Schlafmohn (*Papaver somniferum*) wurde bereits im 3. vorchristlichen Jahrtausend von den Sumerern im Zweistromland angebaut. Ebenso finden sich Mohnkapseln von Kulturmohn in Relikten von 4000 Jahre alten Pfahlbausiedlungen an den Schweizer Seen. Auch im alten Indien, in Ägypten, im antiken Griechenland und in Rom war es als schmerzstillendes und schlafbringendes Mittel in allgemeinem Gebrauch.[12] Durch das ganze Mittelalter bis 1787 war Rohopium wichtigster Bestandteil des Universalheilmittels Theriak.[13]

Die erste wissenschaftliche Erwähnung erfolgte 1615 durch Johann Baptist Van Helmont (1577-1644) in seinem *Pharmacopolium ac Dispensatorium modernum*. [14] Ab 1660 hat Sydenham, der "Englische Hippokrates", die medizinische Anwendung erarbeitet (Laudanum Sydenhamii). [15] Der Boerhaave-Student John Huxham (1692-1768), ein seinerzeit berühmter Praktiker in Devon, verwendete Mohnsaft als Mittel zur Schmerzlinderung. [16]

Schon 1665 wurde Rohopiumlösung durch Johann Sigmund Elsholtz intravenös gegeben. [17] Weitere parenterale Applikationen erfolgten 1845 durch

1. Tierklinik Aschheim, Agilolfingerstr. 10-12, 85609 Aschheim, Deutschland.

Rynd[18]; die erste subcutane Injektion wurde 1855 von Wood vorgenommen.[19]

Fiedler erkannte 1874 die medizinische und soziale Bedeutung der Morphiumsucht[20], obwohl Opiumrausch und Suchtproblematik schon länger bekannt waren. Neben breiten Volksschichten, die Opium als Genuss- und Rauschmittel missbrauchten, fielen immer wieder auch Ärzte der Morphiumsucht zum Opfer. So soll Theophrastus Bombastus von Hohenheim (Paracelsus, 1493-1541), der Tinctura Opii als Laudanum in die Therapie einföhrte, selbst opiumabhängig gewesen sein.[21]

Die Darstellung des Alkaloids Morphin aus Opium gelang 1805 durch F.W. Sertürner[22], seine Konstitutionsformel wurde 1925 durch J.M. Gulland und R. Robinson ermittelt.[23] Die Totalsynthese von Morphin erfolgte 1952 durch M. Gates und G. Tschudi.[24] Die ersten synthetischen Morphinanaloga wurden mit Pethidin 1939 und Methadon Anfang der 40iger Jahre hergestellt.[25] Methadon wurde von der Fa. Hoechst als Polamidon für die Humanmedizin 1949 und als Polamivet 1951 für die Veterinärmedizin in den Markt eingeföhrt.[26] Bis heute haben Morphin und seine synthetischen Analoga in der Analgesie und Anästhesie in Human- und Tiermedizin hohe Bedeutung, genauso wie die Probleme ihres Missbrauchs und der Morphinsucht ungelöst geblieben sind.

Cocain

Nach der Conquista durch PIZZARO 1516 kam Europa in Kontakt mit einer hochstehenden, neuweltlichen Kultur: dem Inkareich. Die Inka pflegten durch Kauen der Blätter des Cocastrauches (*Erythroxylum coca*) Euphorie und ein Verschwinden von Hungergefühlen zu erzeugen, was dazu beitrug, die grossen Leistungen dieses Volkes und die

Errichtung ihrer architektonischen Wunderwerke in den Höhen der Anden zu ermöglichen. Carolus Clusius übersetzte die Bücher des Nicolas Monardes über die Drogen der neuen Welt und beschrieb so Coca erstmals.[27]

Mit der Beobachtung des Entdeckungsreisenden Karl von Scherzer (1857), dass das Kauen von Cocablättern ein Taubheitsgefühl auf der Zunge erzeugt, begann die pharmazeutische Bedeutung des Coca.[28] Bereits 1859/60 gelang Niemann in Wöhlers Labor die Reindarstellung[29]; die Strukturformel ermittelte dagegen Willstätter erst 1898.[30] Der Mediziner Vasili Konstantinovich von Anrep untersuchte in Würzburg zuerst die Wirkung von Cocain auf Haut und Auge. Bei subcutaner Injektion erzeugte er eine Unempfindlichkeit der Haut gegen Nadelstiche, am Auge jedoch nur die schon länger bekannte mydriatische Wirkung.[31] Durch Sigmund Freud wurde Carl Koller 1884 zur Anwendung des Cocains als Lokalanästhetikum am Auge angeregt[32] und im selben Jahr benutzte Edmund Jelinek Cocain zur Schleimhautanästhesie.[33]

W. Merck gelang 1885 die in vitro Synthese von Cocain aus Vorstufen, während Willstätter und Bode 1900 ein Verfahren zur Herstellung aus synthetischen Ausgangsstoffen fanden.[34] Pioniere auf dem Gebiet der Infiltrationsanästhesie waren William Steward Halsted und Carl Ludwig Schleich.[35] In einem nächsten Schritt entwickelte August Bier 1899 die Epiduralanästhesie durch Einbringen von Cocainlösung in den Rückenmarkskanal.[36]

Die Tierärzte Retzgen (Berlin) und Benesch (Wien) führten die Epiduralanästhesie 1925 in die Veterinärmedizin ein, Farquharson entwickelte 1940 den paravertebralen Nervenblock für Operationen am stehenden Rind.[37]

Die Nachteile des Cocains, nämlich seine mangelnde Stabilität in Lösungen

beim Sterilisieren und sein suchterzeugendes Potential, auszuschalten und seine erwünschten, lokalanästhetischen Wirkungen zu erhalten, gelang 1905 mit der Synthese von Procain.[38] Procain und in Folge entwickelte, synthetische Abkömmlinge aus industrieller Herstellung (z.B. Tetracain, Lidocain und andere) sind noch heute in der modernen Medizin und Anästhesiologie unverzichtbar.

Curare

An den bewaldeten Osthängen der Anden wurden Pfeilgifte von verschiedenen, südamerikanischen Waldindianerstämmen zur Jagd und zum Krieg verwendet. Die Kunst des Blasrohrschusses haben diese Naturstämme zur Perfektion entwickelt. Nach der Conquista kamen die Spanier mit den unter dem Sammelbegriff Curare bekannten Pfeilgiften in Beröhrung.[39]

Es ist nicht, wie oft behauptet, Sir Walter Raleigh (1552-1618) gewesen, der als erster das Curare nach Europa brachte, sondern Charles-Marie de la Condamine (1701-1774), der 10 Jahre lang im Auftrag der *Académie des Sciences* geographische und ethnographische Forschungen in Südamerika vornahm; er hat auch mit Curare experimentiert.[40] Erst 1799-1804 berichtete Alexander von Humboldt über dessen genaue Herkunft.[41]

Es werden je nach Aufbewahrungsart und Zusammensetzung drei Sorten pflanzlichen Curares unterschieden, nämlich Curare in Bambusrohren (Tubocurare), das aus *Chondrodendrum*-Arten gewonnen wird, sowie Curare aus *Strychnos*-Arten, das in ausgehöhlten Kürbissen (Kalebassencurare) oder in irdenen Gefässen (Topfcurare) gelagert wird.[42] Daneben ist animalisches Curare aus Anuren (Froschlurchen) bekannt. Dieses erzielt ein dem pflanzlichen Curare sehr ähnliches Wirkungsbild und wird von Waldindianern im nördli-

chen Südamerika aus dem Hautsekret verschiedener Baumsteiger- und Blattsteigerfrösche (*Dendrobates*- und *Phyllobates* Spezies) gewonnen. Nachdem das Hautsekret dieser Tiere durch Rösten zum Austritt gebracht wurde, werden die Pfeilspitzen darin gewendet.[43] Die verschiedenen Curare-Zubereitungen können sich je nach regionalem Vorkommen in Rezeptur und Toxizität erheblich unterscheiden.

Die erste Anwendung von Curare am Tier erfolgte 1811 durch Sir Benjamin C. Brodie (1783-1862).[44] Ch. Waterton (1762-1865) zeigte zukunftsweisend die mögliche Bedeutung von Curare zur Ausschaltung der Spontanventilation bei seinem Versuch der künstlichen Beatmung am curarinisierten Esel 1814.[45]

Boussingault und Roulin gewannen 1828 aus Curare das Alkaloid Curarin[46], das aber erst 1865 von Preyer auskristallisiert werden konnte.[47] Böhm gelang dann 1886 die Reindarstellung der wirksamen Substanz des Curare.[48]

William Sewell behandelte 1835 am Veterinary College London ein Pferd mit Tetanus erfolgreich mit Curare, wobei das Tier jedoch nach Abschluss der Behandlung an Kolik starb. William Youatt versuchte 1838 Tollwut mit Curare zu therapieren.[49]

Klassische Versuche zur Entstehung der Lähmung durch Curare führte Mitte des 19. Jahrhundert Claude Bernard (1813-1878) in Paris durch.[50]

Die Erstanwendung am Menschen erfolgte 1912 durch A. Læwen in Leipzig und geriet über 30 Jahre in Vergessenheit.[51]

Die chemische Differenzierung von Kalebassen- und Tubocurarin erstellte King im Jahre 1935.[52] Während die Curare-Alkaloide (z.B. (+)-Tubocurarin, C-Toxiferin) als Antagonisten von Acetylcholin am nicotinergen Rezeptor die Prototypen der nichtdepolarisierenden Muskelrelaxantien sind, wirken die

synthetisch hergestellten, depolarisierenden Muskelrelaxantien mit Substanzen wie Suxamethonium (Succinylcholin, Handelspräparate: Lysthenon, Pantolax) und Decamethonium als Agonisten des nicotinergen Rezeptors.[53]

Durch die Anwendung von Muskelrelaxantien kann die quergestreifte Atmungsmuskulatur vollständig gelähmt werden.[54] Unter künstlicher Beatmung sind damit die Voraussetzungen für chirurgische Eingriffe am offenen Brustkorb erheblich verbessert worden. Die künstliche Beatmung (intermittierende Druckbeatmung) bei Narkosen wurde durch Hall seit 1954 auch in der Veterinärmedizin eingesetzt.[55]

Danksagung

Die Autoren danken dem Mitglied der Redaktion dieser Zeitschrift, A. Mathijssen, für die wertvollen und umfassenden bibliographischen Recherchen.

Der Farbdruck wurde ermöglicht durch einen finanziellen Zuschuß aus dem "Rozemond Fonds".

Anmerkungen

1. J. Schäffer. 3000 Jahre Medizin - auch für das Tier. Ausstellung im medizinhistorischen Museum der Universität Zürich. *Deutsches Tierärzteblatt* (2), 79, 1993.
2. H. Wentges. *Praktische Vieharzneikunst*. Sonderausstellung I [im Deutschen Medizinhistorischen Museum in Ingolstadt] zur Geschichte der tierärztlichen Therapie. [Aschheim, 1987]; Idem. *Von Einhornern, Giftpfeilen und Edelsteinen. Sonderausstellung II* [im Deutschen Medizinhistorischen Museum in Ingolstadt] zur Geschichte der tierärztlichen Therapie. [Aschheim, 1988].
3. L. Lewin. *Phantastica. Die betäubenden und erregenden Genussmittel*. Berlin, 1924. S. 245-255.
4. F.A. Zürn. *Die Schmarotzer auf und in dem Körper unserer Haussäugethiere sowie die durch erstere veranlassten Krankheiten, deren Behandlung und Verhütung*. 2. Aufl. Weimar, 1882. T.1, S. 164 (Arecolin als Bandwurmkur für Schäferhunde); E. Vogel, Areca Catechu, in: *Encyklopaedie der gesammten Tierheilkunde und Thierzucht*. Hrsg. von Alois Koch. Bd. 1. Wien, 1885. S. 255 (Bandwurmkur für Hausgeflügel).

5. E. Jahns. Ueber die Alkaloide der Arekanuss. *Berichte der deutschen chemischen Gesellschaft*, 21, 3404-3409, 1888; 23, 2972-2978, 1890; 24, 2615-2617, 1891.
6. W. Marmé. Ueber Arecolin, den giftigen Bestandteil der Bethelnuss. *Nachrichten der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*, 125-131, 1889.
7. E. Fröhner. Untersuchungen über das Arecolin, ein Ersatzmittel für Pilocarpin und Eserin. *Monatshefte für praktische Tierheilkunde*, 5, 353-383, 1894.
8. A. Wohl und A. Johnson. Arecaidin und Arecolin. *Berichte der deutschen chemischen Gesellschaft*, 40, 4712-4719, 1907.
9. E. Fröhner. *Arzneimittellehre für Tierärzte*. 10. Aufl. Stuttgart, 1914. S. 175-179. R. Reinhardt, 'Arecau und Arecolin', in: *Tierheilkunde und Tierzucht. Eine Enzyklopädie der praktischen Nutztierkunde*. Bd. 1. Berlin, 1926. S. 518-521.
10. Gustav Uebele. *Handlexicon der tierärztlichen Praxis*. Bearb. v. R. Klett. 5. Aufl. Ulm, 1938. S. 454-455.
11. *Allgemeine und spezielle Pharmakologie und Toxikologie*. Hrsg. v. W. Forth, D. Henschler und W. Rummel. 6. Aufl. Heidelberg, 1992. S. 713.
12. Eine historische Übersicht über botanischen Ursprung und primitive Anwendungen bietet: "Opium" in: *Encyclopaedia Britannica*. 11th ed. London, 1911. Vol. 20. p. 130-137. Über archaologische Entdeckungen in Griechenland, siehe: P.G. Kritikos und S.P. Papdaki. The history of the poppy and of opium and their expansion in Antiquity in the eastern Mediterranean area. *Bulletin of narcotics*, 19(3) 17-88 and 19(4), 5-10, 1967. Über die Funde in der Schweiz, siehe: Lewin (Anm. 3) S. 41 und E. Starkenstein, in: *Handbuch der experimentelle Pharmakologie*. Bd. 2, 2. Hälfte. Berlin, 1924. S. 1038-1040. Auch E. Fröhner bietet in seinem *Lehrbuch der Arzneimittellehre für Tierärzte*. 10. Aufl. (Stuttgart, 1914, S. 58) eine kurze, geschichtliche Einleitung.
13. Für die Zusammensetzung, siehe: H. Schelenz. *Geschichte der Pharmazie*. (Berlin, 1904). Nachdr. Hildesheim, 1962. S. 126-127. Die Kritik von William Heberden in seinem *Antitheriaka* (London, 1745) führte erst in 1787 dazu, dass der Theriak nicht weiter in der *Pharmacopoeia Londinensis* aufgenommen wurde.
14. L. Darmstaedter. *Handbuch zur Geschichte der Naturwissenschaft und der Technik* (Berlin, 1908). Nachdr. 1960. S. 111.
15. Fröhner (Anm. 9), S. 58.
16. Darmstaedter (Anm. 14), S. 160.
17. J.S. Elsholtz. *Clysmata nova*. Berlin, 1665. Siehe: M. Amberger-Lahrmann; D. Schmähl. *Gifte. Geschichte der Toxikologie*. Berlin, etc., 1987. S. 30-31.
18. F. Rynd. Neuralgia - introduction of fluid to the nerve. *Dublin Medical Press*, 13, 167-168, 1845.
19. A. Wood. New method of treating neuralgia by the direct application of opiates to the painful joints. *Edinburgh Medical and Surgical Journal*, 82, 265-281, 1855.

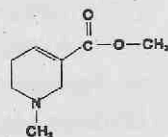
Fortsetzung S. 30

Arekanüsse der Palme
Areca catechu

----- Naturvolkgebrauch

————— Medizinischer Gebrauch

Wurmmittel, Abführmittel, Kolik- und
Hufrehebehandlung des Pferdes,
Behandlung der Pansen- und
Gebärparesse des Rindes, Mioticum
in der Augenheilkunde

Arekolin

Nemural (Hoechst)
~1930 - ~1960

Anregungs- und Genußmittel
von altersher im südost-
asiatischen Raum
örtliche "Betelkulturen" mit
Gebrauchsgegenständen

Hanley bringt Arekolin als
Wurmmittel nach Europa

Zürscher Wurm Kuchen

Ernst Jahns und Marmé:
Isolierung des Alkaloids
Arekolin

Eugen Fröhner:
Einführung des Arekolins in
die Veterinärmedizin

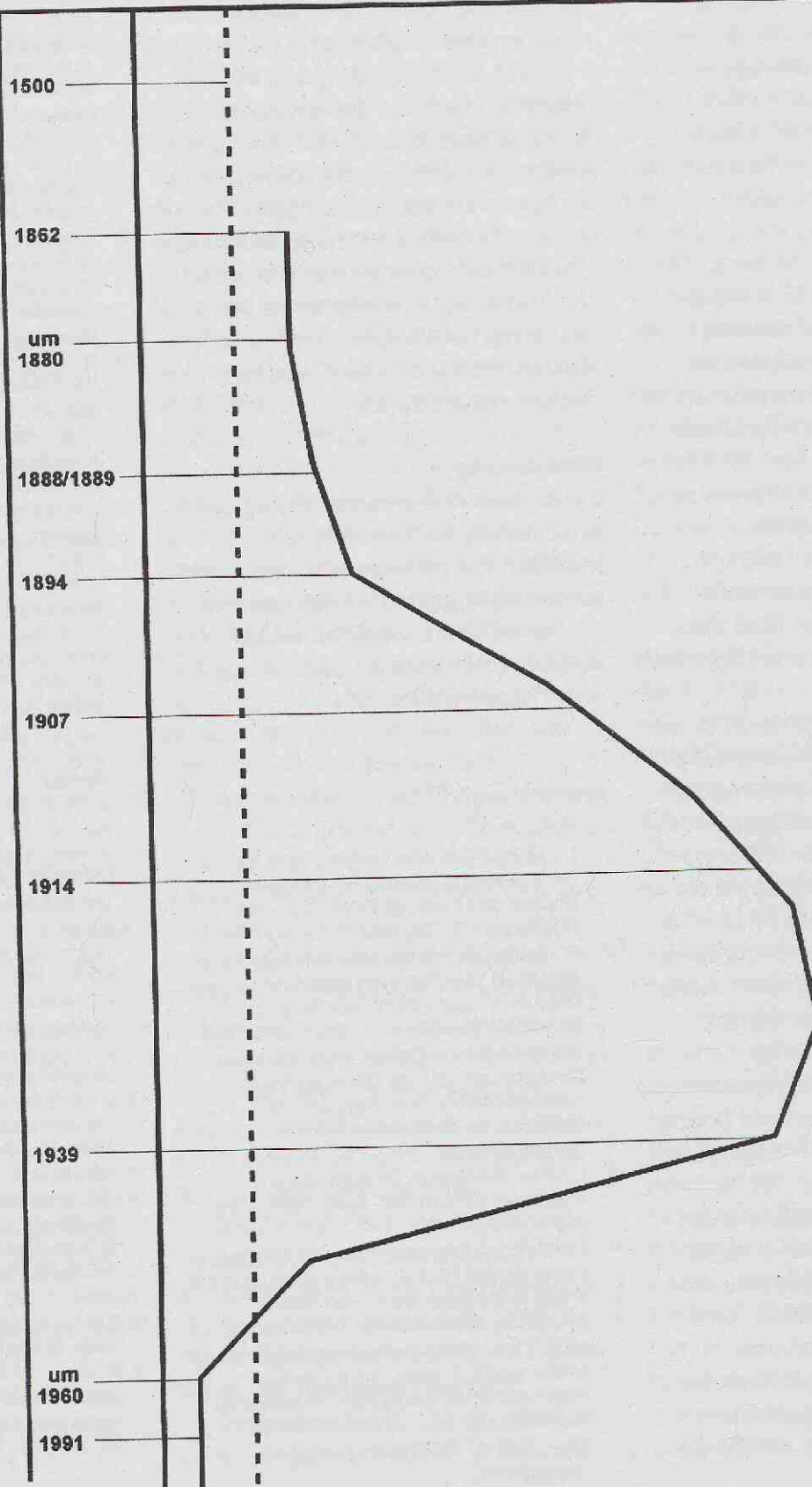
Wohl und Johnson:
Synthese des Arekolins

wichtiges
Veterinärmedikament
im I. Weltkrieg

wichtiges
Veterinärmedikament
im II. Weltkrieg

Ersatz von Nemural
durch Yomesan (Bayer)

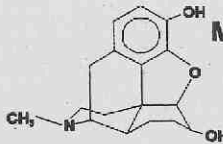
Verbessertes Medikament:
Drontal plus (Bayer)

Als Rohopium (Laudanum) aus dem getrockneten
Milchsaft der unreifen Früchte des Schlafmohns
(Papaver somniferum).

----- Naturvolkgebrauch
————— Medizinischer Gebrauch

Analgetikum,
Narkosemittel, Krampf-
lösung bei Kolik,
Ruhigstellung des
Darmes, Hustenstillung

Morphium
Polamidon
Polamivet
(seit ~1942)

Opium im Nahen Osten
(orale Aufnahme) und China
(als Tschandu geraucht), bis
heute im Gebrauch

1500

1. medizinische Erwähnung
van Helmont in "Pharma-
copolium ac Dispensatorium
modernum"

1615

Sydenham: Erarbeitung der
medizinischen Anwendung

ab
1660

J. Huxham: empfiehlt
Mohnsaft als Schmerzmittel

1739

Ende des Gebrauchs von
THERIAK (Hauptbestandteil:
Opium) als Universalheil-
mittel

1787

F.W. Sertürner:
isoliert Morphin aus Opium

1805
(1803-1816)

Wood: erste subcutane
Injektion

1855

Fiedler: erkennt die
Morphiumsucht

1875

J. M. Gulland, R. Robinson:
Ermittlung der
Konstitutionsformel

1925

Synthese von METHADON
(Hoechst)

um
1942

Markteinführung von
POLAMIDON (Hoechst)

1949

Markteinführung von
POLAMIVET (Hoechst)

1951

M. Gates und G. Tschudi:
Totalsynthese des Morphins

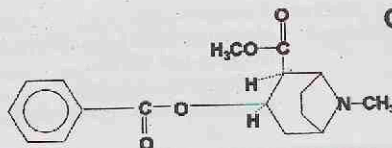
1952

Alkaloid aus den Blättern des
Cocastreuchs (*Erythroxylum coca*)

----- Naturvolkgebrauch

----- Medizinischer Gebrauch

Lokalanästhesie
Leitungsanästhesie
Epiduralanästhesie

Cocain

Tutocain
Novocain
Xylocain
Hostacain

In Peru (Inkareich) schon
lange vor der Conquista zur
Leistungssteigerung in
großen Höhen in Gebrauch

Pizzaro entdeckt Peru

Carolus Clusius:
pharmazeutische Erstbe-
schreibung nach Monardes

K. von Scherzer beobachtet
Taubheitsgefühl der Zunge
beim Kauen von Cocablättern

Niemann: Reindarstellung
von Cocain in Wöhlers Labor

von Anrep: Feststellung der
lokalanästhetischen Wirkung
von Cocain bei subcutaner
Injektion

Willstätter:
Ermittlung der Strukturformel

Koller: Lokalanästhesie
durch Cocain am Auge
Jelinek: Verwendung von
Cocain zur Schleimhaut-
anästhesie

E. Merck: In-vitro-Synthese

Halsted und Schleich:
Infiltrationsanästhesie

Bier:
Epiduralanästhesie

Willstätter und Bode:
Totalsynthese von Cocain

Synthetische Abkömmlinge
aus industrieller Herstellung:
z.B. Hostacain

1500

1516

um
1600

1857

1859

1880

1898

1884

1885

1885/1894

1899

1900

1905

Areka-Samen und Zubereitungsgeräte (Indonesien, frühes 19. Jahrhundert)

Ein altes Volksgenußmittel des südostasiatischen Raumes stellt der Betel dar. Der Same der Arecapalme (*Areca catechu*) wird mit oft kunstvoll verzierten Zangen zerkleinert, mit Muschelkalk zu einem Bissen geformt und dann stundenlang gekaut. Ein drachenköpfiges Wesen aus Eisen mit Silbergriffen zeigt die abgebildete Zange, und kunstvoll bearbeitete Holzhülsen enthalten den Muschelkalk.

Die Objekte gehören zur Sammlung Wentges, die "Aschheim Veterinary Hospital Historical Collection". Die Bilder wurden 1985 angefertigt für einen von Smith Kline Beecham herausgegebenen Kalender über das Thema "antike Drogen und Instrumente". Fotograf war Dr. Helmut Wentges jun. (Billerbeck).

Opium, Mörser (Holz), Kruken (Europa, 19. Jahrhundert),
Silberpfeife, Waagen und Gewicht (China, 18./19. Jahrhundert)

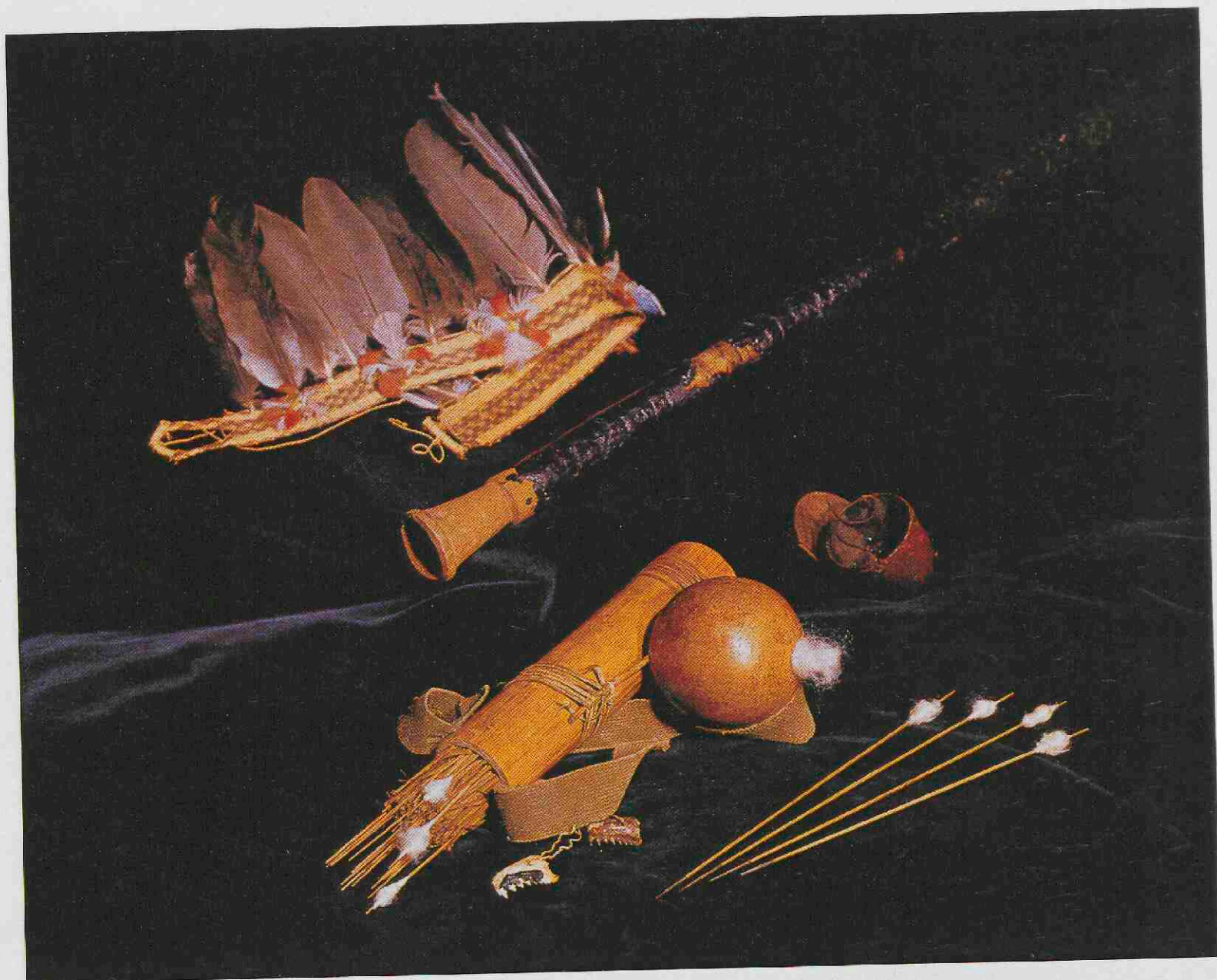
Das Bild zeigt einen alpenländischen Mohnmörser aus Holz und zwei alte spanische Kruken (Porzellan, Steingut). Aus der chinesischen Opiumrauchkultur zwei Waagen (Birma, Chiang May, um 1800) mit Gewicht (Holz, Metall, Elfenbein) und eine Silberpfeife aus Birma (Chiang May, um 1800).

Coca; Zubereitungsbestecke
(Peru, 5. bis 15. Jahrhundert)

Der Coca Strauch (*Erythroxylon Coca*) wächst an den waldigen Hängen der Anden, hauptsächlich in Peru, Ecuador und Bolivien. Dort wurde er schon in vorinkaischer Zeit angebaut und gesammelt. Die Inkakönigin nannte sich Mamma Cuca, nach der Pflanze, die "die Hungrigen sättigte, den Müden und Erschöpften neue Kraft verlieh und die Unglücklichen ihren Kummer vergessenließ".

Das Blatt wird aus dem Stoffbeutel entnommen und mit Kalk oder Pflanzenasche gemischt als Bissen ("Lipta") gekaut. Zu sehen sind die alten Geräte, Aschenbehälter aus Hirschhorn bzw. Fuchsfell sowie zwei Steinmörser und Spatel zum Mischen des Bisses.

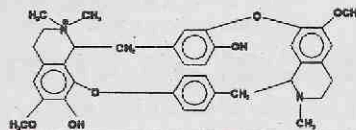

Curare; Blasrohr, Pfeilköcher, Giftkalebasse
(Ecuador, spätes 19. Jahrhundert)

Der Curare-Blasrohrgerätschaft (Bodoquera) stammt aus dem östlichen Ecuador. Die jägerischen Urwaldstämme der Javaros benutzen noch heute die Bodoquera bei der Nahrungsbeschaffung – der Jagd auf Affen, Vögel und Kleintiere. Nur selten wird der vergiftete Blasrohrpfeil auch heute noch zu kriegerischen Zwecken benützt. Die kleinen Holzpfeile stecken im Köcher, durch Palmblätter am Herausfallen gehindert. Die Pflanzenwolle am Pfeilende dient beim Abschluß als Luftwiderstand. Vor dem Gebrauch wird der Pfeil mit Piranyazähne angeritzt, damit das aus der Kalebasse entnommene Gift mit der abgebrochene Spitze im Körper verbleibt.

- A. Strychnos-Arten
B. Hautsekret von Baumsteigerfröschen

Muskelrelaxans zur Verwendung in der Anästhesie und Thoraxchirurgie

Curare
synthetisch:
Suxamethonium
(1951)
(Pantolax,
Lysthenon)

----- Naturvolkgebrauch
————— Medizinischer Gebrauch

Als Pfeilgift zur Jagd und zum Krieg bei südamerikanischen Indianern

Pizzaro entdeckt Peru

De la Condamine bringt Curare nach Europa

A. von Humboldt berichtet über die genaue Herkunft von Curare

Sir Benjamin Brodie: erste medizinische Anwendung von Curare am Tier

Ch. Waterton: künstliche Beatmung am curarinisierten Esel

Sewell: Behandlung von Tetanus bzw. Tollwut mit Curare

Claude Bernard: Erklärung des Wirkungsmechanismus

R. Böhm: Reindarstellung

A. Læwen: Erstanwendung in der Humanchirurgie

King: chemische Differenzierung von Kalebassen- und Tubocurarin

Griffith und Johnson: erste Anwendung in der Humanmedizin nach Læwen (1912)

Synthese von Succinylcholin (Pantolax, Lysthenon)

Hall: intermittierende, positive Druckbeatmung auch in der Veterinärmedizin

1500

1516

1745

1799 -

1804

1811

1814

1835/38

1856

1886

1912

1935

1942

1951

1954

20. A. Fiedler; F.V. Birch-Hirschfeld. Über den Missbrauch der Morphin-Injektionen. *Jahresbericht der Gesellschaft für Natur- und Heilkunde in Dresden 1875/1876*. S. 185.
21. Lewin (Anm. 3), p. 45.
22. F.W. Sertürner. Darstellung der reinen Mohnsäure (Opiumsäure); neben einer chemischen Untersuchung des Opiums, mit vorzüglicher Hinsicht auf einem darin neu entdeckten Stoff. *Journal der Pharmacie für Aerzte und Apotheker* (Leipzig), 14, 47-93, 1806. Weil diese Veröffentlichung unbeachtet blieb, hat Sertürner elf Jahre später 1817 eine zweite publiziert (Über das Morphin, eine neue salzfähige Grundlage, und die Mekonsäure, als Hauptbestandtheil des Opiums. *Gilbert's Annalen der Physik*, 55, 56-89, 1817), die als die Geburt der Alkaloidchemie angesehen wird. Siehe: R. Wolffenstein. *Die Pflanzenalkaloide*. 3. Aufl. Berlin, 1922. S. 2-3.
23. J.M. Gulland; R. Robinson. Constitution of codein and thebaine. *Memoirs and proceedings of the Manchester Literary and Philosophical Society*, 69, 79-86, 1925.
24. M. Gates; G. Tschudi. The synthesis of morphine. *Journal of the American Chemical Society*, 74, 1109-1110, 1952.
25. Amberger-Lahrman & Schmähl (Anm. 17) S. 33; *Allgemeine und spezielle Pharmakologie und Toxikologie*. Hrsg. v. W. Forth, D. Henschler und W. Rummel. 2. Aufl. Mannheim, Zürich, 1977. S. 548, 551.
26. Fa. Hoechst AG, persönliche Mitteilung, 1992.
27. Nicolas Monardes (1493-1588) hat in drei Abhandlungen die zentralamerikanischen Drogen beschrieben (Sevilla, 1565-1574). In der dritten dieser Abhandlungen wurde Coca zum ersten Male beschrieben. Siehe: Schelenz (Anm. 13), S. 394. Die Übersetzungen von Clusius erschienen als *Simplicium medicamentorum ex Novo Orbe delatorum historiae*. Antwerpen, Plantijn, 1574-1593 (T. 1-2 in drei und T. 3 in zwei Aufl.). Als Buch IX-XX der gesamten Werke von Clusius (*Exoticorum libri decem...*) wurden Monardes' Abhandlungen in 1605 nochmals veröffentlicht.
28. Darmstaedter (Anm. 14) S. 575.
29. A. Niemann. *Ueber eine neue organische Base in den Cocablättern*. Göttingen, 1860.
30. R. Willstätter. Ueber die Constitution der Spaltungsprodukte von Atropin und Cocain. *Berichte der Chemischen Gesellschaft*, 31, 1534-1553, 1898.
31. V.K. von Anrep. Ueber die physiologische Wirkung des Cocain. *Pflüger's Archiv der gesamten Physiologie*, 21, 38-77, 1880.
32. C. Koller. Vorläufige Mittheilung über locale Anästhesierung am Auge. *Klinische Monatsblätter für Augenheilkunde*, 22 (Beilageheft), 60-63, 1884 (die erste Verwendung eines Lokalanästhetikums).
33. E. Jelinek. Das Cocain als Anästheticum und Analgesicum für den Pharynx und Larynx. *Wiener medizinische Wochenschrift*, 34, 1334-1337; 1364-1367, 1884.
34. W. Merck. Künstliches Cocain. *Berichte der Chemischen Gesellschaft*, 18, 2264-2266; 2952-2955, 1885. R. Willstätter und A. Bode. Ueber Alkalisalze von Amidoketonen. *Ibid.*, 33, 411-416, 1900.
35. W.S. Halsted. Practical comments on the use and abuse of cocain; suggested by its invariably successful employment in more than a thousand minor surgical operations. *New York Medical Journal*, 42, 294-295, 1885. C.L. Schleich. Zur Infiltrationsanästhesie. *Therapeutische Monatshefte*, 8, 429-436, 1894; *Idem*. *Schmerzlose Operationen*. Berlin, 1894.
36. A.K.G. Bier. Versuche über Cocainisirung des Rückenmarks. *Deutsche Zeitschrift für Chirurgie*, 51, 361-369, 1899.
37. R.H. Dunlop and D.J. Williams. *Veterinary medicine - an illustrated history*. St. Louis, 1996. p. 606.
38. Die Synthese wurde von Alfred Einhorn durchgeführt (*Münchener Medizinische Wochenschrift*, 46, 1218-1220; 1254-1256, 1899) und die neuen Anaesthetika wurden von Heinrich F.W. Braun in der Klinik verwendet. Sein Buch *Die Lokalanästhesie* (Leipzig, 1905) hat die Entwicklung der Anwendung kräftig gefördert.
39. Zur ersten Beschreibung, siehe: L. Lewin. *Die Pfeilgifte*. Berlin, 1894. S. 139; A.R. McIntyre. *Curare, its history, nature, and clinical use*. Chicago, 1947. Ch. 2-3; K.B. Thomas. *Curare, its history and usage*. London, 1964. Ch. 1-2.
40. Die falsche Zuschreibung an W. Raleigh erklärt McIntyre (Anm. 39) p. 14. Ueber die Experimente von De la Condamine in Cayenne und in Leiden (1745), siehe: McIntyre, p. 86 und Thomas (Anm. 39) p. 26.
41. Er stellte fest, dass der Stoff von einer Pflanze des *Strychnos*-Geschlechtes herkommt. Ueber von Humboldt und die Curare-Forschung, siehe: W.-H. Hein. *Alexander von Humboldt und die Pharmazie*. Stuttgart, 1988. S. 48-50 (Veröffentlichungen der Internationalen Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie. Bd. 56); ein Zitat aus *Relation historique du voyage aux régions équinoxiales du nouveau continent* (von A. von Humboldt und A. Bonpland. T. 5 (2). Paris, 1807), wo zum ersten Male die genaue Zubereitung durch die Orinoco-Indianer beschrieben wird, findet man in englischer Übersetzung bei McIntyre, p. 28-29.
42. Die Einteilung stammt von R. Boehm (*vide infra*, Anm. 48), der zwischen 1886 und 1897 chemische Analysen durchführte und meinte, dass die Aufbewahrungsart korreliert mit der Verschiedenheit an Alkaloiden.
43. L. Lewin (Anm. 39) S. 139-146.
44. B.C. Brodie. Experiments on the different modes in which death is produced by certain vegetable poisons. *Philosophical transactions of the Royal Society*, 101, 178-208, 1811; *Idem*, Further experiments and observations on the action of poisons on the animal system. *Ibid.*, 102, 205-227, 1812.
45. Der scheinbar tote Esel wurde gerettet nach Tracheotomie und vier Stunden anhaltender Luftinsufflation mit Hilfe eines Blasebalgs. Das Tier lebte noch 25 Jahre! Dieses klassische Experiment wurde zusammen mit Brodie und William Sewell (London Veterinary College) durchgeführt. Über Charles Waterton, seine Reise und seine Experimente mit Curare, siehe: McIntyre (Anm. 39), p. 20, 88-89, 131 und Thomas (Anm. 39), p. 35-40. In seinem Reisebericht *Wanderings in South-America* (London, 1825) beschreibt Waterton die paralyisierende Effekte an Hund, Rind und Faultier.
46. J.B. Boussingault et [F.D.] Roulin. Examen chimique du curare, poison des Indiens de l'Orénoque. *Annales de chimie et de physique*, 39, 24-37, 1828.
47. W.T. Preyer. Ueber das Curarin. *Sitzungsberichte der Niederrheinischen Gesellschaft in Bonn*, 104-110, 1865; *Idem*, Sur le principe actif du curare. *Comptes rendus de l'Académie des Sciences*, 60, 1346-1348, 1865.
48. Der abschliessende Beitrag Boehms 'Curare und Curare Alkaloide' erschien in: *Handbuch der experimentellen Pharmakologie*. Hrsg. von A. Heffter. Berlin, 1920.
49. R.H. Dunlop and D.J. Williams (Anm. 37) p. 604. Die Versuche Sewells finden bei McIntyre (p. 183, Tetanus) und Thomas (p. 86, Rabies) Bestätigung; für ein Unternehmen Youatts konnten aber keine Belege gefunden werden.
50. Claude Bernard. Analyse physiologique des propriétés des systèmes musculaires et nerveux au moyen de curare. *Comptes rendus de l'Académie des Sciences*, 43, 825-829, 1856. Hier wurde der Beweis geliefert, dass Curare die Transmission der Impulse der motorischen Nerven auf die quergestreiften Muskeln blockiert.
51. A. Læwen. Ueber die Verbindung der Lokalanästhesie mit Narkose, über Epiduralanästhesie und epidurale Injektionen anästhesierender Lösungen bei tabischen Magenkrise. *Beiträge zur klinischen Chirurgie*, 80, 168-189, 1912.
52. H. King. Curare. *Nature*, 135, 469-470, 1935.
53. *Allgemeine und spezielle Pharmakologie* (Anm. 11) S. 134-135.
54. H.R. Griffith and G.E. Johnson. The use of curare in general anaesthesia. *Anesthesiology*, 3, 418-420, 1942.
55. L.W. Hall and B.M.Q. Weaver. Some notes on balanced anaesthesia for the dog and cat. *Veterinary Record*, 66(21), 289-293, 1954; L.W. Hall and G.M. Massey. Three miniature lung ventilators. *Veterinary Record*, 85, 432-437, 1969. Further reading in: L.W. Hall and K.W. Clarke. *Veterinary Anaesthesia*. 9th ed. London etc., 1991. Ch. 8-9.

De nageboorte in de boom hangen: volksgebruiken en volkstaal rond de secundinae van het paard¹

J.B. Berns²

De romancyclus *Het Bureau* van J.J. Voskuil, waarvan tot nu toe vijf van de zeven geplande delen zijn verschenen, beschrijft op minutieuze wijze het reilen en zeilen op een Nederlands onderzoeksinstituut. Het betreft het tegenwoordige Meertens Instituut voor Onderzoek en Documentatie van de Nederlandse Taal en Cultuur van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) te Amsterdam. Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde zijn de drie onderzoeksgebieden. Voskuil was op dat Instituut precies dertig jaar werkzaam op de afdeling Volkskunde, de langste tijd als afdelingshoofd. De afstandelijke en ironiserende beschrijving van het wetenschappelijk bedrijf, vooral van de wijze waarop zijn eigen vak, volkskunde, folklore of Europese etnologie - de veelheid aan benamingen toont reeds de identiteitscrisis - beschreven wordt, heeft sterk de aandacht getrokken en veel discussies uitgelokt en tot misverstanden aanleiding gegeven. Voskuil die enerzijds met grote inzet en gedrevenheid dertig jaar lang zijn vak heeft beoefend en het zelfs op een wetenschappelijk hoger niveau heeft gebracht, staat anderzijds zo relativerend tegenover wetenschap, dat licht de indruk wordt gewekt dat het allemaal maar flauwekul was. Zeker een onder-

werp als het ophangen van de nageboorte van het paard leent zich voor deze valse beeldvorming. Ik citeer uit *Het Bureau* (Beerta is Dr. P.J. Meertens, directeur; Maarten Koning is het alter-ego van J.J. (Han) Voskuil):

"Waar ben je nu mee bezig?, vroeg Beerta.

'Met het ophangen van de nageboorte van het paard.'

'Heb je geen ander onderwerp?'

'Nee.'

'Dan schrijf je een stuk over het ophangen van de nageboorte van het paard.'

Maarten schudde zijn hoofd. 'Ik zou niet weten wat ik daarover moet zeggen.'" [1]

Meertens Instituut

Voor een goed begrip van het volgende is het goed om iets te zeggen over het Meertens Instituut voor Onderzoek en Documentatie van Nederlandse Taal en Cultuur. De kiem van het huidige instituut dat tot voor kort P.J. Meertens-Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde heette, werd gelegd in 1926 toen de Afdeling Letteren van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen een Dialectencommissie instelde die de opdracht kreeg advies uit te brengen over de organisatie van het wetenschappelijk dialectonderzoek in Nederland. Het advies leidde tot de instelling van een Dialectenbureau in 1930, waarvan de secretaris van de commissie, P.J. Meertens, de dagelijkse leiding kreeg. Aan het Dialectenbureau werd in 1938 een Volkskundebureau en in 1948 een Naamkundebureau toegevoegd, elk met een eigen commissie. In 1963 werd het Nederlands Volksliedarchief geïntegreerd in de afdeling Volkskunde.

De opdracht van de drie bureau's

was het aanleggen van collecties op het gebied van de Nederlandse Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde met het oog op de vervaardiging van atlanten en repertoria.

Het huidige Meertens Instituut, waarin de drie bureau's zijn vereend, is een onderzoeksinstituut van de KNAW waarvoor geldt dat de collectievorming in het verlengde ligt van het onderzoek.

Het Meertens Instituut koos voor de verzameling van zijn gegevens voor de schriftelijke enquête met behulp van een legertje correspondenten, verspreid over het hele land. Door gerichte correspondentie met individuele correspondenten en veldwerk worden die gegevens aangevuld.

Nageboorte-onderzoek

In Volkskundelijst 7 (1941), vraag 6 was gevraagd naar de gebruiken rond de menselijke nageboorte. Vraag 6a luidde: "Wat gebeurt er met de nageboorte? (Wordt deze begraven, verbrand of wat doet men er anders mee?)" en 6b: "Wat is het gevolg als men dit verzuimt?" en 6c: "Hoe noemt men in het dialect van Uw plaats deze nageboorte?". De beantwoording van deze vragen was enigszins teleurstellend, er bleek met betrekking tot dit onderwerp nogal wat gêne te bestaan; wel vertelden veel correspondenten allerlei interessants over de gebruiken rond de nageboorte van het paard.

Vragenlijst 21 (1957), afdeling III "Nageboorte van het paard", vraagt, hierop inhakend, naar de folklore rond de nageboorte van het paard. Vraag 1 luidde: "Wat deed (doet) men bij U met de nageboorte van het paard en waarom deed (doet) men dat? Kent men ook dergelijke gebruiken met de nageboorte van andere dieren?" en 2: "Geloofde

1. Bewerkte tekst van de lezing gehouden tijdens de Voorjaarsbijeenkomst van het Veterinair Historisch Genootschap te Utrecht op 22 april 1999. De kaarten bij dit artikel zijn ontleend aan de in noot 4 en 5 genoemde artikelen van J.J. Voskuil.

2. Dr. J.B. Berns, Prinsengracht 164, 1016 HA Amsterdam.

(gelooft) men dat de nageboorte van een paard of koe geneeskracht heeft (zo ja, tegen welke ziekten?) of wonden kan helen?" In de inleiding tot de vraag wordt onder andere gezegd: "Veeartsen weten van deze dingen natuurlijk een hoop af, doordat ze er dagelijks mee in aanraking komen". [2] Dit materiaal was Voskuil aan het bestuderen, toen Beerta hem vroeg een stuk te schrijven.

Voskuil publiceerde zijn onderzoek op twee plaatsen. Allereerst in een uitgebreid artikel in de *Mededelingen* van het Instituut dat verscheen bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de afdeling Volkskunde [3] en in de *Volkskunde-atlas voor Nederland en Vlaams-België*, kaart 30 "Het ophangen van de nageboorte van het paard", met uitgebreide commentaar [4]. Omdat roman en werkelijkheid bij Voskuil zo nauw verweven zijn, citeer ik hier wat hij er in zijn roman van zegt:

"Het ophangen van de nageboorte van het paard werd in de Duitse en Nederlandse literatuur gezien als een offer aan de Germaanse god Wodan. Tot Maartens verrassing schreef bijna de helft van de correspondenten dat ze het gebruik kenden, maar toen hij hun antwoorden in kaart bracht, bleken ze net als bij de vraag over kabouters ongelijk over het land verdeeld. In sommige provincies (Friesland, Gelderland, Utrecht en Zuid-Holland) kende men het bijna dorp na dorp, in andere was het minder vaak en in Limburg zelfs nagenoeg niet bekend" [5].

Een van de wezenlijke uitgangspunten bij het dialect- en volkskundeonderzoek is dat zaken uit de niet-elitaire taal en cultuur regionale variatie vertonen. Er zijn typisch Limburgse en typisch Groningse gebruiken, om het maar wat simpel te zeggen. Het behoorde daarom tot het vaste principe om gegevens uit vragenlijsten in kaart te brengen en om

vervolgens te proberen het kaartbeeld te verklaren. Voskuil bracht de uitkomsten van vragenlijst 21 ook in kaart en men kan in één oogopslag zien hoe de geografische spreiding is van de antwoorden op de vraag: "Wat doet men met de nageboorte?" [KAART 1]

Door middel van symbolen is aangegeven wat er met de nageboorte werd gedaan: 1. hoog ophangen, 2. begraven, 3. in de mesthoop begraven, 4. op de mesthoop gooien, vernietigen, aan de varkens geven enz.

Opvallend is de situatie in Limburg en oostelijk Noord-Brabant, daar is minder of nauwelijks sprake van ophangen, maar nadrukkelijk van begraven. Bij de gegevens met betrekking tot de nageboorte van het kind bleek dat deze in het zuidoosten van het gebied werd begraven en het ziet er daarom naar uit dat begraven van de nageboorte daar oorspronkelijker is en dat het niet een ouder ophangen heeft verdrongen.

De commentaar bij de kaart in de *Volkskunde-atlas* is zeer uitgebreid. Net als in zijn eerste opstel plaatst Voskuil het onderwerp in een breed etnologisch kader. In tal van culturen over de hele wereld verspreid komen gebruiken voor rond de nageboorte die voortkomen uit de opvatting dat er een heel speciale relatie is tussen de placenta en de nieuw-geborene. Hij wijst op gebruiken bij de Maori's in het dal van de Whakatane, op het Noordereiland van Nieuw-Zeeland; in Queensland, op de Barbar-eilanden tussen Nieuw Guinea en Celebes en op andere eilanden in dezelfde archipel; op eilanden in de Molukken, op Midden-Celebes, bij de Balinezen, op Midden-Java, aan de westkust van Sumatra, in India en bij de Kwakiutl-indianen in Columbia. [6]

"Deze voorbeelden, die met tientallen andere uit de hele wereld zouden kunnen worden aangevuld, maken duidelijk hoeveel belang men van oudsher

aan de nageboorte heeft gehecht. Uit de angst en de huivering die een zo riskante gebeurtenis als een geboorte vergezellen, ontwikkelden zich in deze culturen traditionele gebruiken, die voor het gevoel van de mensen het risico tot een minimum terug moesten brengen." [7]

Men kon ook in Nederland nog voorbeelden van gebruiken aantreffen die frappante overeenkomst vertoonden met die uit genoemde exotische culturen, zoals het begraven van de nageboorte zo dicht mogelijk tegen het huis aan, "onder de dakgoot". Het economische belang van het paard als rij- en trekdier zal de oorzaak zijn van de bijzondere behandeling van de nageboorte.

Op grond van de talrijke gegevens die binnenkwamen was het ook mogelijk een kaart te tekenen die laat zien hoe het stond met het gebruik in 1957.

[KAART 2]

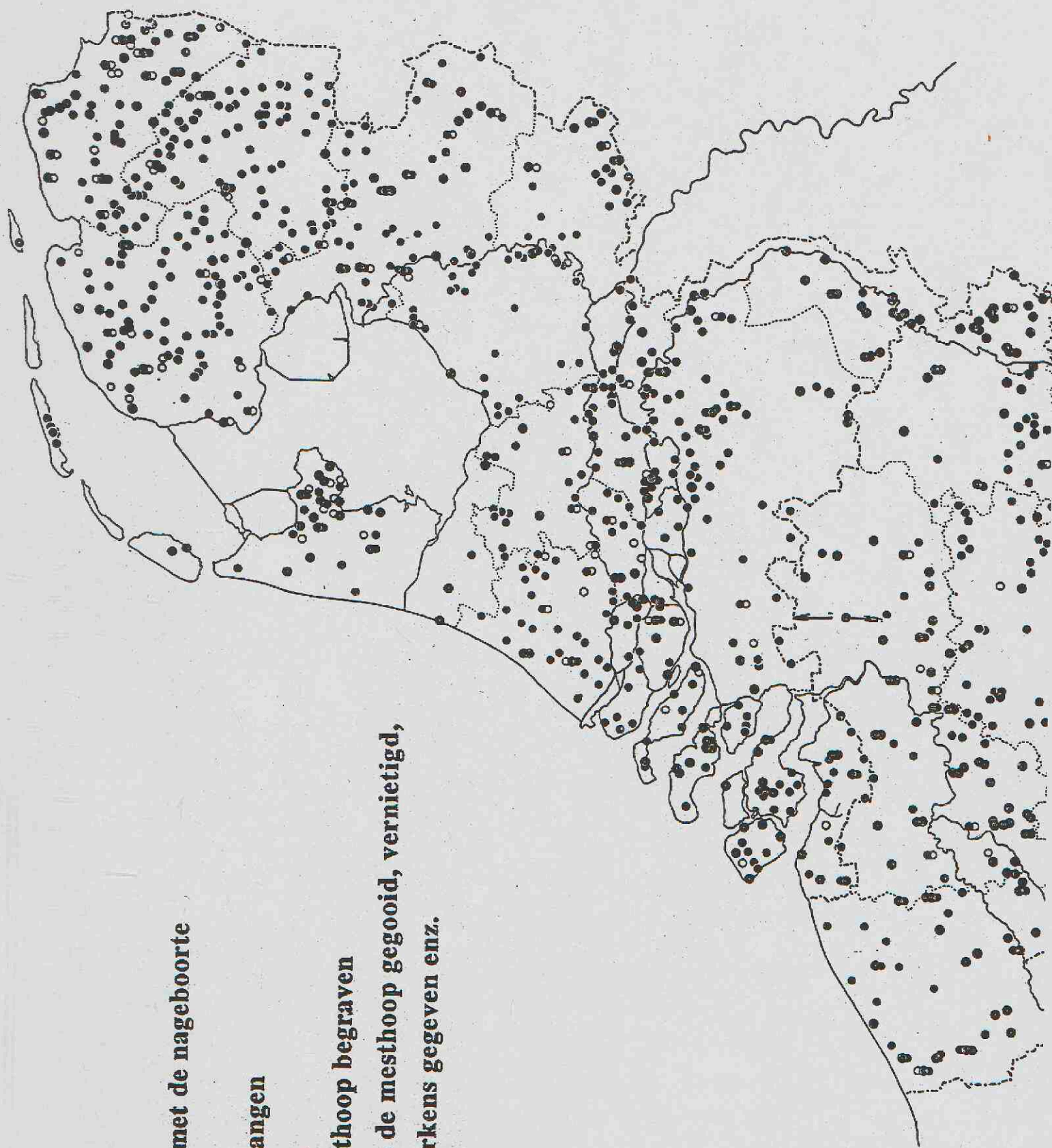
Hoezeer oude gebruiken voortleven in de herinnering van mensen werd weer eens duidelijk aangetoond in een programma met Hanneke Groenteman, dat de VPRO-televisie op zondag 28 februari van dit jaar uitzond waarin lezers de romanschrijver Voskuil vragen mochten stellen. Een van de deelnemers was een Zuidhollandse veehouder van 73 jaar die zich erover verbaasde dat Voskuil het boerenleven zo verheerlijkte en romantiseerde, terwijl hijzelf op dat bureau een luizenleven had. Deze boer nu meldde dat zijn vader de nageboorte van het paard nog in de boom hing. Hijzelf had dat niet meer gedaan. Het kaartje bevestigt dat.

Andere vermeldingen

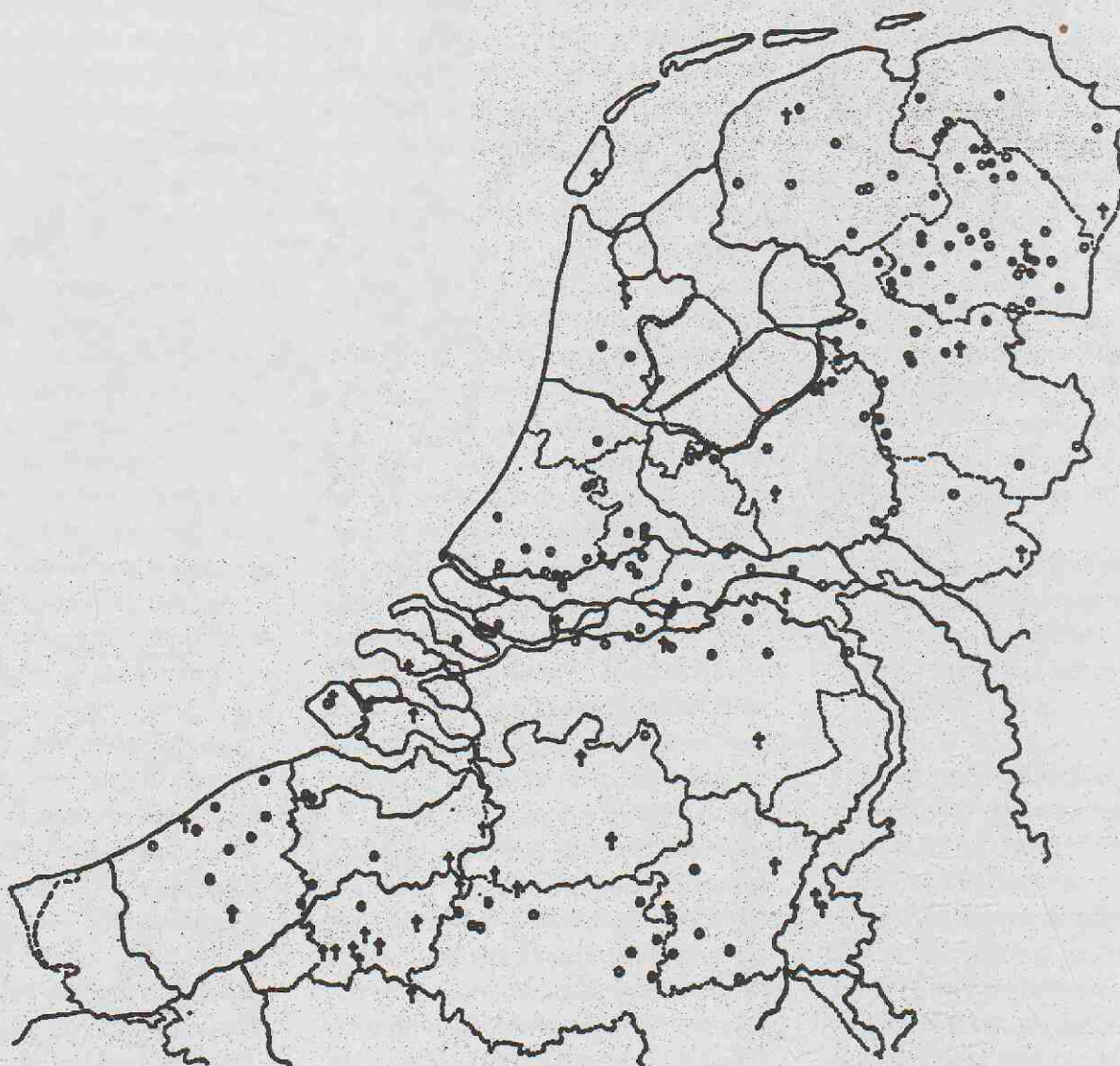
Bij ons werd in 1830 voor het eerst melding gemaakt van het ophangen van de nageboorte van het paard door Nicolaas Westendorp. [8] Het gebruik moet in Nederland, Vlaams-België en vooral noordwestelijk Duitsland vrij algemeen

Wat doet men met de nageboorte

1. ● Hoog ophangen
2. ◎ Begraven
3. ⊙ In de mesthoop begraven
4. ○ Wordt op de mesthoop gegooid, vernietigd,
aan de varkens gegeven enz.

OPHANGEN NAGEBOORTE PAARD

De nageboorte van het paard werd in 1957

- nog opgehangen
- waarschijnlijk nog opgehangen
(de mededeling is gesteld in de tegenwoordige tijd)
- † begraven met een bijzondere reden of zorg

gegevens ontleend aan de lijsten 21 (1957), 36 (1958)
en van 14 nadien binnengekomen gegevens

geweest zijn. De nageboorte werd hoog opgehangen, "als motief wordt gewoonlijk gegeven dat het veulen op deze manier een goede draver wordt, de kop hooghoudt e.d., daarnaast gebeurt het ook uit bezorgdheid voor de gezondheid van het veulen, uit angst voor verdrinking, uit angst dat de honden het te pakken zullen krijgen, of uit zorg voor de vruchtbaarheid van de merrie".[9] Deze opvatting vindt men ook in het charmante boekje *Mozaïek van het paard*: "Een oud gebruik in sommige streken van ons land is de nageboorte van een merrie op een stok te steken en hoog in de lucht vast te maken, b.v. aan een bergroede. Als men dat doet, gaat het veulen later flink met het hoofd in de hoogte lopen en krijgt 't een mooie stepgang. In het water mag men 't niet werpen, dan zal het veulen later verdrinken".[10]

In 1966 verscheen de eerste uitvoerige publicatie over volksdiergeneeskunde van de hand van J. Wouters.[11] Hij verzamelde zijn gegevens gedurende een lange praktijk als dierenarts in Vlaanderen. Voskuil kende het boek niet. Over de nageboorte van het paard merkt Wouters op: "Het was vroeger (vóór 1914) een algemeen gebruik dat de boer, wanneer een veulen geboren werd, stilzwijgend (hij mocht tegen niemand spreken, wanneer hij dat deed) de nageboorte (het *bed* of *berre*) in de top van een hoge perelaar ging werpen". Volgens het plaatselijke volksgeloof zal het veulen, als de nageboorte in die perenboom verdroogt, goed gedijen en opgroeien; verrot ze echter dan zal het veulen wegwijnen en sterven. Maar, vervolgt hij, de boer had ook nog een andere reden. Als de nageboorte zou worden opgevreten door honden of katten werden deze hondsdoel. De gegevens van Wouters stammen uit de jaren twintig van deze eeuw.[12]

Een heel nuchter geluid laat Nico Bogaart horen: "Het komt bij paarden

maar zelden voor dat de merrie de nageboorte opeet; die blijft achter en is een dankbaar object voor de kleinere roofdieren".[13]

De kaart in de Volkskunde-atlas toont in eerste instantie wat er met de placenta van de merrie gedaan werd; in de uitvoerige commentaar komen de talrijke beweegredenen aan de orde. Voskuil neemt een kritisch standpunt in tegenover de opvatting dat het hier een offer aan de Germaanse god Wodan zou betreffen; de wereldwijde verbreiding van bijzondere handelingen en riten rond de nageboorte bewijst dat hier om iets gaat dat veel en veel ouder is. Bovendien moet men er voor waken de Germanen, waarvan we heel weinig weten, als een uiterst primitief volk te beschouwen. "Warum sollten sie weniger geschickt gewesen sein als die übrigen Völker der Erde, die mit ihnen auf der gleichen Kulturstufe standen?", vraagt Paul Diepgen zich in dit verband terecht af.[14]

Medicinaal gebruik

Hiervoor kwam het al ter sprake, de nageboorte kon worden aangewend als uitwendig geneesmiddel. Deze kaart laat zien waar dat het geval was.

[KAART 3]

Het is te begrijpen dat aan een voorwerp dat met zoveel rituelen en geloof omgeven is, magische krachten worden toegeschreven[15]. Zo zou de melkgift van de vers gekalfde koe bevorderd worden door haar stukjes nageboorte in te geven, tegelijkertijd was dat een afweer tegen betovering. Volledig in tegenspraak hiermee is de opvatting dat koeien, als ze hun nageboorte opvreten, geen of weinig melk meer zullen geven. Voskuil[16] veronderstelt dat er verband is tussen het ophangen van de nageboorte en het aanwenden als pleister. Dat gebeurde nadat men de geneeskrachtige stoffen erin had ontdekt. Heel

interessante gegevens vermeldt hij in voetnoten: het is wel mogelijk om de nageboorte onmiddellijk bij het afkomen te gebruiken of te bewaren in een aardpot, in te graven tot ze verrot is en later te gebruiken als middel tegen verstuikingen. Een van Voskuils correspondenten schrijft: "Het is mij uit inlichtingen van mijn huisarts bekend, dat vers placenta-weefsel een buitengewone geneeskracht bezit tegen slecht genezende wonden b.v. van doorliggen, en in ziekenhuizen van Roermond en Venlo momenteel toegepast wordt". Wat hiervan moge zijn, "Het meest waarschijnlijk lijkt mij overigens dat een in oorsprong irrationeel gebruik hier door reïnterpretatie een rationale inhoud heeft gekregen".[17]

De benamingen voor de nageboorte

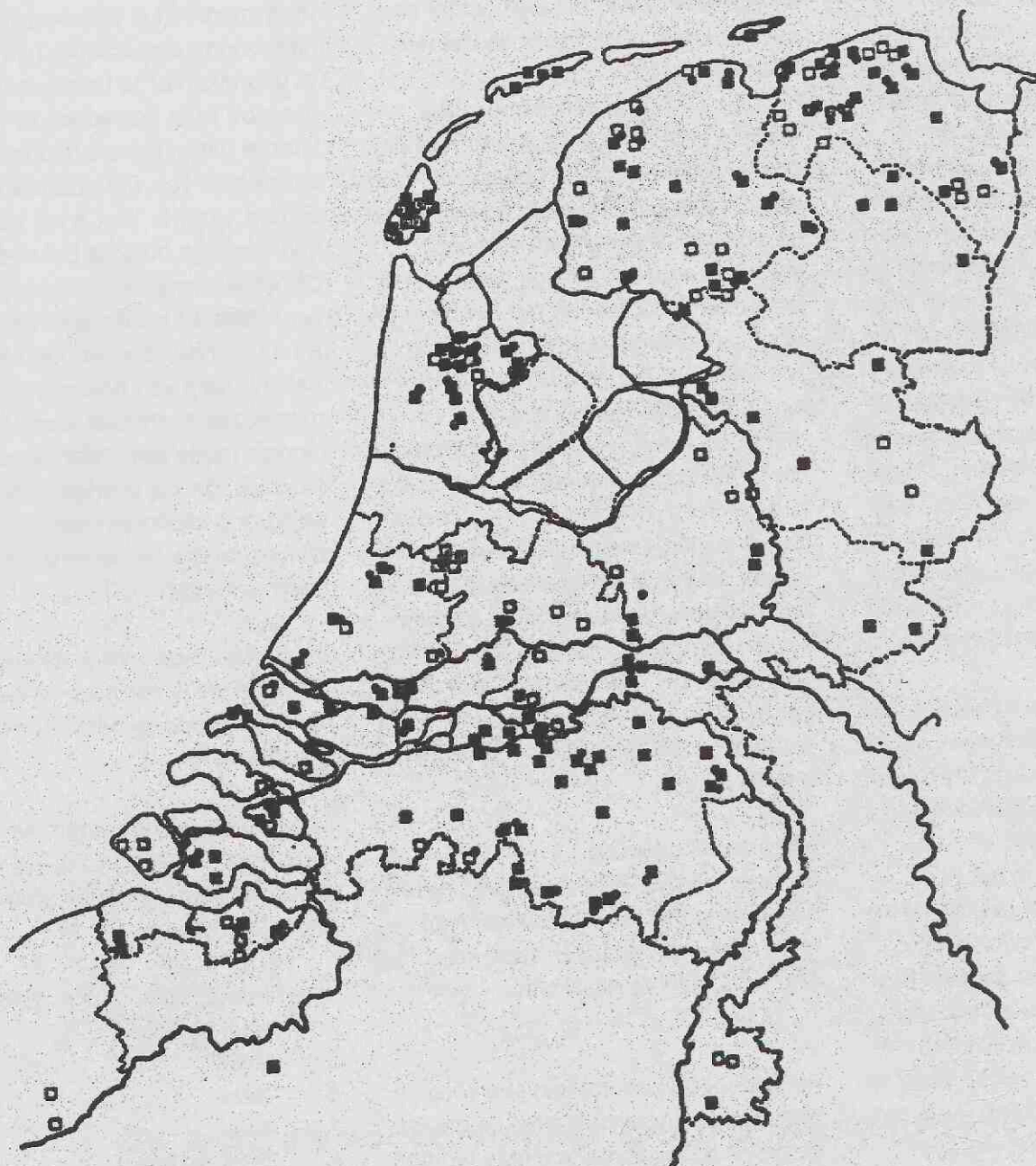
Tenslotte wil ik stil staan bij de dialectbenamingen voor de nageboorte van het paard. [KAART 4]

De verschillende woorden die Voskuil in de legenda bij de kaart geeft, wil ik op dialectologische gronden enigszins anders ordenen:

1. Haam, ham, hamel, hamer
2. Haal en heling
3. Helm
4. Neze
5. Bed
6. Licht, lechter
7. Schoon, schoonmaaksel
8. Vuil
9. Bocht
10. Het laatste

De volkstaal van de diergeneeskunde is regionaal gebonden; de snelle wetenschappelijke ontwikkeling van het vak en de daarmee gepaard gaande internationalisering heeft tot gevolg gehad dat een eigen Nederlandse terminologie nauwelijks tot ontwikkeling is gekomen. Het is daarom niet verwonderlijk dat in

OPHANGEN NAGEBOORTE PAARD

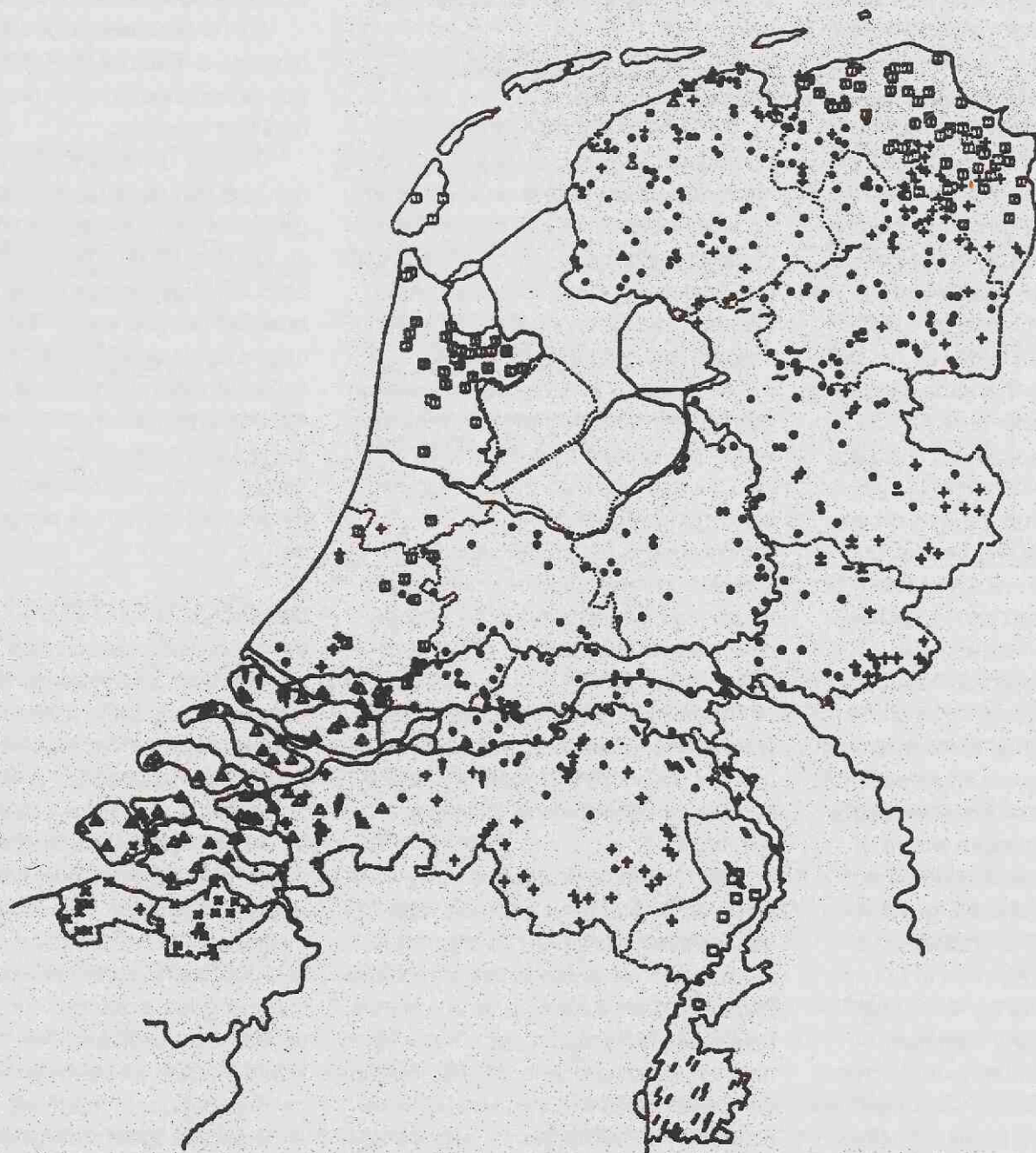

De nageboorte wordt als
geneesmiddel (uitwendig) gebruikt

- de nageboorte van een paard
- de nageboorte van een koe
- de nageboorte van een schaap
- nageboorte
- er is sprake van ophangen, opspijkeren e.d.

gegevens ontleend aan lijst 21 (1957) en B 6 (1958)

OPHANGEN NAGEBOORTE PAARD

De naam voor de nageboorte van het paard

• haam, ham,	/ bed, enz.
hamel, hamer, enz.	x schoon, schoonmaaksel, enz.
▲ haal, enz.	\ bocht, enz.
▲ heling, enz.	† helm
◻ licht, enz.	- het laatste
◻ lechter, enz.	- neze, enz.
+ vuil, enz.	

gegevens ontleend aan dialectlijst 33 (1961), 19^a

Nederlandse handboeken en leerboeken bij de behandeling van ziekten en ziekelijke aandoeningen een hele reeks woorden wordt gegeven die min of meer synoniem zijn. Dat geldt ook voor de woorden ter aanduiding van nageboorte. Zo schrijft Johan Le Francq van Berkhey: "Natuurlijk geschiedt werpen van het veulen leggende, en na dat het geworpen is volgt de vuiligheid der nageboorte".[18] En verderop (op blz. 59): "Wegens het afhaalen van het vuil of de ham, zoo men 't noemt, zijn onze Hollandsche Boeren op verre na zoo stout niet met de paarden als met de koeien; daar zij veel handiger in zijn". Numan zegt: "Is de merrie gezond en alles bij de verlossing wel gesteld, zoo volgt de nageboorte - ook wel haam of haal genoemd- binnen een vierendeel uurs zonder eenige moeite".[19]

Etymologisch leveren de woorden weinig problemen op.

Ad 1. *Haam*, met de variant *ham* en de verbasteringen *hamel* en *hamer*, ontstaan door het niet meer precies begrijpen van het oorspronkelijke woord of door onvolledige ontlening vanuit het ene dialect naar het andere, gaat uit van een grondbetekenis "omhulsel". We treffen die heel duidelijk aan in het Oudengelse woord *hama*, dat zowel "nageboorte" als "peul" betekent. Datzelfde haam zit in het woord *lichaam* = *leika*- "vlees" + *-hama*, "omhulsel" en verder in woorden als *hemd* en *hemel*.

Ad 2. *Haal* hoort bij het werkwoord *helen* met de betekenis "omkleden", denk maar aan *verholen*. In het Oudengels komt *hala* voor met de betekenis "nageboorte". *Heling* hoort hier bij en heeft de normale klankontwikkeling. Beets zegt het heel treffend in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*: "Daar de nageboorte (ook blijkens andere benamingen als b.v. *heel*, *heling* en *ham* of *haam*) gedacht wordt o.a. als een deksel, een omkleedsel van de vrucht, ligt het voor de hand hier te den-

ken aan een afleiding van de stam van *helen*".[20]

Ad 3. *Helm* hoort ook tot deze groep.

Ad 4. *Neze* hoort bij *genezen*; niet op de kaart vermeld, maar wel bekend uit de dialectliteratuur is de vorm *genes*. Dit woord moet niet beschouwd worden in samenhang met de genezende kracht van de nageboorte; het is zo dat het afkomen van de nageboorte als gezondmakend, als helend werd gezien.

Ad 5. *Bed* is een van de benamingen van de baarmoeder, deze kwam hierboven in het citaat uit Wouters al ter sprake. Ook hier kan men denken aan het benoemingsmotief "omhulsel". Tegelijkertijd is het zo dat veel dialectsprekers de inwendige organen die een rol spelen bij voortplanting en baring niet nauwkeurig (kunnen) onderscheiden.

Ad 6. *Licht*, *lechter* zijn eveneens woorden ter aanduiding van de baarmoeder. Ze horen bij *liggen* (*leggen*) en hebben als connotatie in dit verband "omhulling".

Ad 7. *Schoon*, *schoonmaaksel*, waarbij de uit de literatuur bekende woorden, resp. Limburgs *rein* en Vlaamsbrabants *zuiver* mooi aansluiten, zijn geheel doorzichtig, ze duiden op de zuiverende, reinigende werking. En dat is het afkomen van de placenta. In dit verband zijn de opmerkingen van Wouters [21] interessant en verhelderend: hij wijst op de woordgroep: *de koe is met het zuiver blijven staan, ter aanduiding van retentio placentae* en in plaatsen waar de nageboorte *haam* wordt genoemd, zegt men toch: *de koe heeft goed gezuiverd*. En wat voor de koe geldt, gaat ook op voor de merrie.

De laatste groep benamingen is negatief:

Ad 8/9. *Vuil*, *Bocht*, *'t kwaad*, *kwaad ding*. Het is niet onaannemelijk dat een benaming als *vuil* ontstaan is uit het type woordgroep dat door Berkhey genoemd

wordt: *de vuiligheid der nageboorte*.

Ad 10. De meest neutrale benaming tenslotte is *'t laatste*, met het afkomen van de nageboorte is het proces van de bevalling teneinde.

Via deze dialectwoorden kan men ook heel wat te weten komen over gebruiken rond de nageboorte; ze zijn de toegang tot de woordenboeken, zoals het al genoemde grote *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT), dat nagenoeg de gehele Nederlandse woordenschat vanaf de zestiende eeuw tot 1920 bevat en dat in de citaten tal van interessante gegevens bevat op het gebied van de volksdiergeneeskunde en de geschiedenis van de diergeneeskunde.

Besluit

Voskuil vertelde me een paar maanden geleden toen ik hem polste voor een lezing voor ons Genootschap, dat hij eigenlijk nooit uit het probleem "ophangen van de nageboorte" is gekomen. Zelf had ik nog even de ijdele hoop dat de benamingen iets zouden duidelijk maken over de gebruiken. Maar in Limburg, waar men de nageboorte algemeen begraaft, overheersen benamingen die "baarmoeder" betekenen. Ook bleek er geen verband te zijn tussen de negatieve benamingen in in oostelijk Noord-Brabant en het gebruik deze te begraven of op de mesthoop te gooien.

Belangrijk is dat men goed moet bedenken dat zonder het volkskundig onderzoek, zoals dat van het Meertens-Instituut, deze zaken nooit zo systematisch naar boven zouden zijn gekomen, want dit en nog veel andere schatten liggen opgeslagen in de hoofden van de mensen en bestaan alleen nog in de herinnering. De samenstellers van de vragenlijst over de nageboorte van het paard waren de mening toegedaan dat de "veeartsen van deze dingen natuurlijk een hoop afweten, doordat ze er dagelijks mee in aanraking komen".

Misschien voelt deze of gene na lezing van dit verhaal zich aangesproken zijn ervaringen eens op te schrijven.

Noten

1. J.J. Voskuil, *Het Bureau*. Deel 1: Meneer Beerta. Amsterdam, 1996. p. 233.
2. Zie voor de voorgeschiedenis en doelstellingen van de volkskunde-enquêtes: A.J. Dekker en J.J. Schell. *De volkskundevragenlijsten 1-58 (1934-1988) van het P.J. Meertens-Instituut*. (Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut; deel 12). Amsterdam, 1989. De gegevens met betrekking tot de nageboorte op blz. 85.
3. J.J. Voskuil. "Begraven of in de boom?". *Mededelingen van de Centrale Commissie voor het Onderzoek van het Nederlandse Volkseigen*; nr. 11. Amsterdam 1959.
4. J.J. Voskuil, Kaart 30 en Commentaar bij kaart

- 30 van de *Volkskunde-atlas voor Nederland en Vlaams-België* afl. 4. Antwerpen/Utrecht, 1969.
5. *Het Bureau*. Deel 1 (n. 1) p. 246.
6. Deze opsomming geef ik enkel om te laten zien hoeveel werk Voskuil van het onderzoek maakte. Al deze gegevens berusten op zeer uitgebreid literatuuronderzoek.
7. Voskuil (n. 3) p. 13-14.
8. Nicolaas Westendorp, *Eene beknopte voordracht van de Noordsche Mythologie, ontleend uit de oorspronkelijke gedenkstukken*. Dordrecht, 1829-1830. (Nieuwe werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden; deel 2, stuk 1-2).
9. Voskuil (n.4) p. 7-8.
10. G. Langeler. *Mozaiëk van het paard*. Tweede druk, uitg. d. J. Langeler. Lochem, 1966. p. 96. (Eerste uitg., 1945).
11. J. Wouters. *Volksdiergeneeskunde*. Wettersen [in eigen beheer], 1966.
12. *Ibid.*, p. 91.

13. N. Bogaart. *Het paard*. Utrecht/Antwerpen, 1978. p. 176. (*Dieren dichtbij*; 1).
14. Paul Diepgen. *Frau und Frauenheilkunde in der Kultur des Mittelalters*. Stuttgart, 1963. p. 54-55.
15. Zeer veel gegevens verschaft: H. Bächtold-Stäubli. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. 10 Banden. Berlin 1927-1942. Band VI, S. 764.
16. Voskuil (n.4) p. 38.
17. Voskuil (n. 4) p. 38, voetnoot 37.
18. *Natuurlijke historie van Holland*. Deel IV (Eerste stuk). Amsterdam, 1769. p. 57.
19. A. Numan. *Handboek der genees- en verloskunde van het vee*. Tiende vermeerde druk bewerkt door F.C. Hekmeijer. Gouda, 1875. p. 195.
20. *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. 29 banden. 1882-1998. Dit citaat in Deel V (1900), kolom 1373, bij Haal II.
21. Wouters (n. 11) p. 90-91.

De Kattenbruiloft

Kee de kat en Kees de kater woonden in dezelfde straat
en, zoals dat meestal gaat,
Kee de kat was steeds te vinden waar Kees de kater zat
en Kees de kater, dat begrijpt u, zat het liefst bij Kees de kat.

Op een vroege voorjaarsavond met een grote Maartse maan
keken Kee en Kees elkaar een lange tijd heel ernstig aan.
Keesje keek eens door zijn snorbaard en zei toen ineens
miauw;
In kattentaal beduidt dat: "lieve Keetje, wordt mijn vrouw".

Al gauw werd het blijde nieuws bekend in heel de buurt
Al had het toekomstig paar nog niemand een verlofingskaart
gestuurd.
Toch was de vreugd te lezen op het gezicht van elke kat
die men voor het bruiloftsfeest genodigd had:

Sientje Snoep en Mietje Melkkan, Heintje Hoogrug en Bram
Brom, de jeugdvriend van de bruidegom
Krelis Krabber, Willem Wegloop, Simon Cyper, Mie Miauw,
An Angora, Klaasje Grauw en Maurits Muizelaar met zijn
vrouw.

Het was een feest als nooit tevoren in het grote kattenhuis
Alle speelden kruipdoor-sluipdoor en tot slot nog kat-en-muis.
Ook was er nog een toespraak door vriend Adelbert Albino
Namens alle gasten gaf hij het jonge paar een kattenbak
cadeau.

En na negen weken kwam ook de kattenooievaar
Zeven kleine poesjes lagen knusjes bij elkaar.
Maar ze wilden niet goed groeien en ook de moeder bleef wat
zwak
Daarom stuurde een der vrienden de dokter op hun dak.

De dokter kwam en zei tot hun niet geringe vreugd:
Het is niet erg hoor, het is alleen het voedsel dat niet deugt.
Als de mensen klaar zijn met hun eten wrijven ze een pieper
fijn,
ze knoeien wat met groenten, melk en vet
en dat zonderlinge kostje wordt de poes dan voorgezet.

Nee, wat jullie nodig hebben is FELIX KATTENBROOD,
voedzaam en gezond en prima voor de kattenmaag
En daarbij komt nog het belangrijkste: katten eten het dol-
graag.

Bovenstaand gedicht werd uit zijn geheugen opgetekend door
de heer H. Hoogwaerts uit 's-Gravenhage. Het is in de jaren
'30 door Clinge Doorenbos geschreven voor de Felix-fabriek,
die het in een geïllustreerd boekje toevoegde aan haar pro-
duct. Dit boekje is, ook bij de fabriek, niet teruggevonden.
Wie van de lezers kan de heer Hoogwaerts aan dit boekje hel-
pen? Hij zou graag willen nagaan in hoeverre de weergave
vanuit zijn geheugen nog correct is. Zijn adres is:
Kornoeljestraat 6. 2564 LP Den Haag.

De veterinaire geschiedenis kwam goed aan bod tijdens Mondialvet 99, 23-24 september in Lyon

A. Mathijsen¹

De geassocieerde leden van de World Veterinary Association (WVA) hebben tijdens de vierjaarlijks wereldcongressen van de WVA de gelegenheid invulling te geven aan een eigen programma. Zij houden in dat jaar dan ook geen eigen congres. Het geassocieerd lidmaatschap van de *World Association for the History of Veterinary Medicine (WAHVM)* dateert van 1979. Tijdens de congressen te Moskou (1979), Perth (1983), Montréal (1987) en Rio de Janeiro (1991) werd er telkens één sessie met drie tot vier lezingen gehouden; in 1995 te Yokohama hadden we een programma voor een gehele dag en dit jaar in Lyon waren er twee dagen nodig om de 18 aanwezige sprekers aan het woord te laten. Twaalf van hen behandelden een onderwerp binnen het door de *Société Française d'Histoire de la Médecine et des Sciences Vétérinaires* voorgestelde thema: "*La lutte des vétérinaires contre les épizooties*". En de overige zes behandelden een vrijgekozen onderwerp.

Onderstaand laten we deze lezingen de revue passeren, waarbij de titels van de voordrachten onvertaald gelaten zijn.

Het symposium

"La lutte contre les épizooties"

1. **Jean Blancou**, directeur van het "Office International des Épizooties: "La surveillance et le contrôle des épizooties sur les bovins avant le XIX siècle". Van vier besmettelijke runderziekten: runderpest, longziekte, miltvuur en mond- en klauwzeer, beschikken wij

over de nodige gegevens om ons een idee te geven hoe deze vroeger in toom gehouden werden.

Vanaf het begin van de 18e eeuw werd dringend aanbevolen alle ziektegevallen aan te geven, de zieke dieren te doden, de stallen te desinfecteren en alle transport van dieren binnen het besmettingsgebied te verbieden. In dezelfde tijd werd een gezondheidscertificaat verplicht voor dieren afkomstig uit besmette gebieden. Inenting tegen longziekte door het onder de huid brengen van een stukje aangedane long vinden we al sinds onheugelijke tijden toegepast in Afrika. In Europa werd sinds de 18e eeuw met inenting geëxperimenteerd. Vaccins tegen miltvuur kwamen tegen het einde van de 19e eeuw en vaccins tegen mond- en klauwzeer pas in de loop van de 20ste eeuw beschikbaar.

2. **Jack Bost**, emeritus hoogleraar fysiologie van de École Nationale Vétérinaire de Lyon: "Les premières missions des élèves de L'École Vétérinaire de Lyon". Meerdere culturele en maatschappelijke gebeurtenissen begunstigen de oprichting van de eerste veeartsenijschool in Lyon in 1762: een hernieuwde belangstelling voor de landbouw, de wetenschap en de ambachten, maar bovenal de slachtingen die de verschillende besmettelijke ziekten onder de huisdieren aanrichtten. Al deze factoren droegen er bij minister Bertin toe bij om subsidie te verlenen aan Claude Bourgelat om de door deze voorgestelde veeartsenijschool te laten openen. Bourgelat was een zeer ambitieus man die alle aanleidingen aangreep om de verkregen gunsten van Bertin te rechtvaardigen. Zodra hij hoorde dat in de nabijheid van Lyon een besmettelijke ziekte was uitge-

broken, zond hij er zijn leerlingen op af. Het lukte deze nauwelijks gevormde knapen, onder leiding van Louis Bredin die pas vier maanden op school was, de ziekte waarvan men de aard niet kende, in te dammen. Bourgelat versterkte zijn faam door het succes van zijn leerlingen door het hele koninkrijk bekend te maken. Er zijn nog verschillende van deze campagnes geweest. Hun succes is te verklaren doordat zij elementaire hygienische maatregelen effectief hebben toegepast en dat zij zijn opgetreden tegen alle mogelijke magische praktijken die op het Franse platteland van de 18e eeuw nog volop in zwang waren.

3. **Marc V. Catsaras**, algemeen secretaris van de Académie Vétérinaire de France: "Le passage historique du maréchal-expert à l'hippiatre et au médecin-vétérinaire. Influence des maladies infectieuses".

Dat het paard op de eerste plaats kwam bij het ontvangen van zorg en aandacht voor zijn lijden had economische, militaire en gevoelsredenen. De cavalerie nam een belangrijke plaats in tijdens de vele oorlogen van de 18e en begin 19e eeuw. Deze vergde afzonderlijke beroepsmensen om de paarden te verzorgen, onder meer om de voortdurend opduikende infectieziekten in te dammen. De ontwikkeling van dit beroep kan binnen de dynastie Lafosse mooi

1. A.H.H.M. Mathijsen,
Bilderdijklaan 14, 3723 DC Bilthoven

worden geïllustreerd, Étienne Lafosse (1670-1754), zijn zoon Étienne-Guillaume (1699-1765) en zijn kleinzoon, de beroemde auteur van de *Cours d'hippiatrique* Philippe-Étienne (1738-1820). [De gedetailleerde gegevens over hun levensloop, in de archieven onderzocht door wijlen Bernard Robin, zijn door spr. gepubliceerd in *Bulletin de l'Académie Vétérinaire de France*, 70, 189-196; 275-284, 1998].

4. **Béatrice Lijour**, Maître de conférences à l'École Nationale Vétérinaire de Nantes et **Cécile Cavrot**, D.M.V. à Arcachon: "L'Épizootie de 1774 dans le Sud-Ouest de la France: intervention de Bourgelat et de Vicq d'Azyr".

Mei 1774 brak in de streek rond Bayonne een van de hevigste runderpestepizootieën uit die in de 18e eeuw in Frankrijk hebben gewoed. Deze breidde zich snel uit. De intendanten (bestuursambtenaren) coördineren de bestrijding met behulp van de hen ten dienste staande verordeningen. In januari 1771 had Bourgelat een verordening opgesteld, waarin werd voorgeschreven de zieke van de gezonde dieren te scheiden, de besmette plaatsen te isoleren, het transport van dieren te verbieden, de stallen en het materiaal waarmee gestorven dieren in aanraking gekomen waren te desinfecteren en te voorzien in de onkosten van de desinfectie en ook de volledige waarde van het eerste gestorven dier te vergoeden aan de eigenaar die aangifte had gedaan (de vergoeding van de andere dieren was minder).

Het uitvoeren van deze maatregelen stuitte op onwil van de boeren en dierhandelaren; ook werd het infectieuze karakter van de ziekte niet onmiddellijk herkend of was er verwarring over de benaming. Tenslotte ontbrak het aan materiële en personele middelen om de maatregelen door te voeren.

De leerlingen van de veeartsenijscholen werden door Bourgelat ingezet. Toen

deze hem berichtten over de voortschrijdende uitbraken verordonneerde hij het doden van alle dieren waarbij zich de ziekte-tekens vertoonden. Hoewel Bertin het met deze ingreep eens was, tekende Turgot, die juist tot minister van financiën was benoemd, verzet aan, ofschoon hij ervan op de hoogte was dat deze methode zich in Oostenrijk bewezen had. Turgot benaderde de *Académie des Sciences* en verzocht op zijn minst twee van haar leden naar het Zuiden te zenden om te rapporteren over de te nemen maatregelen. Uiteindelijk ging alleen de medicus Felix Vicq d'Azyr (1748-1794). De nog ter plaatse aanwezige leerlingen van de veeartsenijscholen werden hem ter beschikking gesteld om waarnemingen te verzamelen. Ook Vicq d'Azyr kwam tot de conclusie dat het nodig was de ziekte in te dammen door het afmaken niet alleen van zieke, maar ook van besmette dieren, en door een behoorlijke vergoedingsregeling. In december 1776 werd het laatste geval gezien. Vicq d'Azyr heeft zijn bevindingen gepubliceerd in een boek, getiteld *Exposé des moyens curatifs et préservatifs qui peuvent être employés contre les maladies pestilentielles des bêtes à cornes* (Paris, 1776).

5. **Stanislav K. Rudik**, hoogleraar anatomie en veterinaire geschiedenis aan de veterinaire faculteit van de Nationale Universiteit voor Landbouwwetenschap van de Oekraïne: "Le rôle des scientifiques d'Europe de l'Est dans l'étude des maladies animales et humaines les plus dangereuses".

Van oudsher was er onder de veebezittende bevolking van de Oekraïne kennis over de belangrijkste veeziekten. Daarvan getuigen de vele ziektenamen; voor miltvuur in zijn diverse vormen zijn niet minder dan 16 namen bekend, voor droes had men vier en voor pokken zeven benamingen. Priesters brachten in volksscholen kennis over veeziekten bij.

Uit de Kiev Roesj periode (9e-13e eeuw) zijn voorschriften bekend voor afzonderlijke deskundigen o.h.g. van helen en telen van paarden, runderen en schapen, die hun eigen corporaties hadden. In de Kozakkentijd (16e-18e eeuw) waren er formeel benoemde, aan hun uniform te herkennen functionarissen die de zorg hadden voor deze diersoorten. Bij uitbraken van kwade droes, miltvuur en pokken werden quarantainemaatregelen getroffen; en bij mond- en klauwzeer werd het tandvlees van nog niet besmette dieren ingesmeerd met vocht uit de mondzweertjes of met speeksel van zieke dieren om immuniteit op te wekken.

Grondlegger van de epidemiologie in Oost-Europa was D. Samoylovych (1744-1805), die niet alleen in Kiev aan de Kyivo-Mogylanska Akademie, maar ook in Parijs, Leiden en Straatsburg had gestudeerd. De veearts (shtab-likar) S. Andrievsky (1760-1818), naar Siberië uitgezonden ter bestudering van miltvuur bij mens en dier, publiceerde twee boeken over het onderwerp (in 1778 en 1796). De miltvuurbuil werd door hem "Siberische zweer" genoemd. Hij experimenteerde o.a. op zichzelf. Ook over miltvuur publiceerden twee andere Oekraïense veeartsen, M. Gamaliya (1749-1830), en H. Bunge (1781-1860), die een van de oprichters was van de Veeartsenijkundige Faculteit te Moskou. De laatste publiceerde o.a. *De morbo sic dicto siberico*. Nadat Friedrich Brauell (1803-1882), die achtereenvolgens in Wilna, Kazan en Leipzig doceerde, in 1856 als een der eersten miltvuurbacteriën uit het bloed van een dier geïsoleerd had, bereidde S. Tsenkovsky (1822-1887) van de Universiteit van Charkov een vaccin en O. Dedyulin (1866-1924) van het Veterinair Onderzoeksinstituut te Charkov een serum tegen anthrax.

6. **Jean Théodoridès**, directeur de recherche honoraire au C.N.R.S.:

"Contribution de Gilbert Breschet dans l'étude de la rage et de la morve".

Gilbert Breschet (1784-1845) was hoogleraar anatomie aan de Medische Faculteit in Parijs. Hij heeft veel gepubliceerd o.h.g. van de anatomie, de fysiologie en de chirurgie. Zijn werken over rabies en malleus zijn veel minder bekend.

Tezamen met François Magendie toonde hij in 1813 de overdraagbaarheid van rabies van mens op dier en daarna van hond op verschillende herbivoren aan (pas in 1821 gepubliceerd). In 1840 ging Breschet samenwerken met Pierre Rayer, een van de grondleggers van de vergelijkende pathologie. Deze had reeds in 1837 kunnen aantonen dat malleus ook op de mens kon overgaan en dodelijk kon zijn. Nadat de minister van Oorlog een nadere uitwerking aan de twee geleerden gevraagd had, publiceerden zij in de *Comptes rendus de l'Académie des Sciences* (T.10, 209-228, 1840) een belangrijk artikel waarin uiteengezet werd dat dieren voor eenzelfde ziekte verschillend gevoelig zijn afhankelijk van hun positie in het zoölogisch systeem en dat er diersoorten zijn die "dodelijke vergiften" in zich hebben, die op andere soorten, de mens inbegrepen, kunnen worden overgedragen, zoals rabies in de hond, anthrax in het rund en droes in het paard. In het geval van de laatstgenoemde ziekte werd tevens gewezen op de mogelijkheid van besmetting van mens op paard. Het was verbazend en onverwacht dat Brechets vroegere medewerker Magendie de mogelijke besmettelijkheid van droes voor de mens verwierp. Het categorische en felle antwoord van Breschet et Rayer hierop was: "Les opinions de M. Magendie sur l'origine de la morve de l'homme sont erronées en tous points".

7. **Ronald Hübscher**, emeritus-hoogleraar contemporaine geschiedenis aan de Universiteit van Parijs-X-Nanterre:

"Ordonner le désordre; l'épizootie de 1814".

Toen in de eerste maanden van 1814 de geallieerde legers Frankrijk binnentrokken om Napoleon tot abdicatie te dwingen, voerden zij slachtvee uit Hongarije mee, dat in april de runderpest deed uitbreken in het gebied ten Noorden van de Loire. De bestrijding ervan betekende de doorbraak van de alliantie tussen overheid en veterinair tegenover de medici die van mening waren dat zij het monopolie bezaten om epidemieën te bestrijden. Ondanks verzet van de boeren, die bevreesd waren voor financiële verliezen, werden de profylactische maatregelen, vastgesteld in vroegere ordonantiën, doorgezet. De plaatselijke veeartsen waren de adviseurs van de burgemeesters; deze rapporteren wekelijks aan de onder-prefecten, die op hun beurt weer de prefecten en deze de minister op de hoogte brachten van het verloop der campagnes. De deskundigheid van de veterinaire beroepsgroep werd ten volle door de overheden erkend. Hun adviezen werden aan de kerkdeuren aangeplakt. Voor het eerst werd snelle informatievoorziening aangewend om een epizootie te bestrijden. Ook werden de getroffen maatregelen naderhand geëvalueerd op basis van vergelijkende statistieken.

8. **Petrissa Rinesch**, dierenarts voor kleine huisdieren te Mank, Oostenrijk: "Moritz Friedrich Röhl (1818-1907), director of the 'Militär Tierarzney Institut' (1853-1879) and creator of the Austrian 'Tierseuchengesetz'".

Na een studie in de geneeskunde en veeartsenijkunde begon Röhl zijn carrière in Bohemen, waar hij aan de universiteit van Praag doceerde. In 1849 verwierf hij bekendheid door zijn pleidooi voor een meer academisch gerichte veterinaire opleiding. In datzelfde jaar werd hij tot leraar in de pathologie aan de Veeartsenijnschool te Wenen benoemd, waar hij

de pathologisch-anatomische werkwijze van Rokitsanski invoerde. In 1852 werd hij tot directeur benoemd, een positie die hij tot zijn pensioen in 1879 bekleedde en waarin hij zijn ideeën om de opleiding op een hoger plan te brengen kon verwezenlijken. Een belangrijke maatregel die in 1857 van kracht werd, was het verplicht stellen van het bezit van een middelbare schooldiploma als voorwaarde voor de toegang tot de school. Ook werden toen de praktijkcursussen voor militaire hoefsmeden en schaapherders beëindigd.

Op het eerste internationale dierenartsencongres te Hamburg (1863) vertegenwoordigde hij Oostenrijk en het tweede congres werd door hem twee jaar later in Wenen georganiseerd. In de periode 1850-1879 werden in de Oostenrijks-Hongaarse monarchie grote verliezen geleden (becijferd op 40-50 miljoen gulden) ten gevolge van runderpestuitbraken in de Hongaarse gebiedsdelen. Ten gevolge van doorvoerbeperkingen dreigden Beieren en Saksen hun winstgevend veehandel met Frankrijk en Engeland te verliezen. Röhl kreeg de opdracht op korte termijn een effectieve bestrijdingswet op te stellen; binnen elf weken was hij met dit werk gereed. Zijn wetsontwerp werd nagenoeg zonder wijzigingen in 1868 door het parlement goedgekeurd, maar het duurde tot 1880 voordat de wet werd ingevoerd. Ook bij het totstandkomen van de Gezondheidswet van 1870 en van de Wet op de ontsmetting van transportmiddelen voor dieren van 1879 had Röhl een werkzaam aandeel.

Zijn leerboeken voor pathologie en therapie (5 edities tussen 1856 en 1885) en voor epizootiologie (*Die Tierseuchen*, 1881) waren in hun tijd voorbeeldig.

Hoewel Röhl bij zijn tijdgenoten in hoge achting stond - zo werd hij samen met Pasteur en Koch tot erepresident van het zesde internationale veeartsenijkundige congres in Bern benoemd - is

zijn naam en werk nu ten onrechte in vergetelheid geraakt.

9. **Rafael Roncalli**, oud-directeur van MSD in Japan, thans in New Jersey, USA: "The discovery and eradication of Texas cattle fever, a historical review".

[Geen tekst beschikbaar]

10 **Georges Theves**, Veterinaire Dienst van het Groot-Hertogdom Luxemburg: "L'inspection des viandes à la fin du 19e siècle, reflet du progrès des sciences appliquées".

De vleeskeuring als tak van toegepaste wetenschap ontstond in de tweede helft van de 19e eeuw. De opheldering van de levenscycli van lintwormen en trichinen en het tuberculose-onderzoek maakten in de slachthuizen hygiënische maatregelen mogelijk om de kans op besmetting door vleesconsumptie te verkleinen. Pas in de loop van die tweede eeuwheft ging de keuring geleidelijk van slagers-keurmeesters over in handen van dierenartsen, die beter waren toegerust om anthroppoönoten te kunnen herkennen. Toch waren er beroepsgenoten die, wellicht onder de indruk van de ten gevolge van industrialisatie, demografische expansie en urbanisatie toegenomen vleesbehoeften, de gevaren van vlees, afkomstig van zieke, i.h.b. van tuberculeuze dieren, dachten te kunnen ontkennen. Die inschatting leidde tot spijtige vergissingen en had soms zware gevolgen. Epidemiologie, etiologie en bacteriologisch onderzoek zorgden ervoor dat deze problemen konden worden opgelost en de moderne op natuurkundige principes berustende koelmethoden verzekerden een adequate bewaring.

Aan het einde van de 19e eeuw zag men overal in Europa belangrijke wetgeving m.b.t. de vleeskeuring tot stand gebracht worden. Die wetgeving is heden ten dage een van de meest

omvattende binnen de Europese Gemeenschap.

11. **Vaclav Kouba**, emeritus-hoogleraar aan de Veterinaire Faculteiten van Brno en Kosice, oud-hoofd van de Animal Health Service van FAO: "History of bovine tuberculosis elimination in the Czech Republic".

In 1959 was de situatie nog catastrofaal: PPD tests wezen uit dat 21,03% van alle runderen en 32,26% van alle koeien in Tjechoslowakije tuberculeus waren. Praktisch alle bedrijven bleken besmet. Jaarlijks werden honderden gevallen bij de mens geconstateerd. De elimineringstrategie was gebaseerd op vervanging door gezond vee.

In de jaren '60 werden alle bedrijven in het gehele land tweemaal per jaar gescreend en alle benodigde maatregelen werden dan genomen. Aan het eind van 1968 waren alle bedrijven tbc-vrij en 1.363.000 runderen waren vervangen door gezonde dieren. De melkproductie steeg hierna met 56.33% en de vleesproductie met 47.11%. De kosten/batenverhouding was 1 : 8.

12 **Antonio Pugliese**, hoogleraar aan de Veterinaire Faculteit van de Universiteit van Messina: "Les épizooties: plaies sociales dans la Sicile du XIXe siècle". [Geen tekst beschikbaar]

Overige voordrachten

1. **Irène Boor-van der Putten**, Leersum: " 'Des maladies des chiens et de leurs curacions': la médecine canine à la fin du XIVe siècle d'après le Livre de Chasse de Gaston Phébus".

Het beroemde *Livre de chasse* van de graaf van Foix Gaston III, genoemd Phoebus (1331-1391) is de eerste verhandeling over jachttechniek in de Westelijke wereld. De auteur zet hierin zijn uitgebreide kennis, zijn hartstocht voor de lange jacht en voor de jachthonden uiteen. Het aan de laatste gewijde gedeelte, i.h.b. hoofdstuk 16, is voor de

veterinair-historicus bijzonder interessant. Het is niet alleen een zeldzaam tijdsdocument over de zorg die toender tijd aan honden werd besteed, het is bovendien een nauwkeurig en kritisch werk. Het is vrij van bijgeloof en allegorische uitweidingen die men zo vaak bij auteurs uit die tijd en ook in latere tijd aantreft.

Na talrijke zoötechnische beschouwingen over hondenrassen, hun huisvesting, voeding en hygiëne, besteedt Phoebus een belangrijk hoofdstuk aan hondenziekten. In plaats van een eenvoudige receptenverzameling bevat hoofdstuk 16 beschrijvingen van symptomen, soms van de oorzaak, van de diagnostiek en van de prognose van de aandoeningen bij de hond. Vervolgens geeft hij een aantal mogelijke geneeswijzen. In het licht van onze huidige kennis zijn de waarnemingen juist en de beschrijvingen vaak treffend. De therapieën zijn in het algemeen rationeel en voorzichtig; zij lijken verstandig. Met het oog op dergelijke kwaliteiten kan men het slechts betreuren dat de geneeskunde van de hond zolang heeft moeten wachten om zich verder te ontwikkelen.

2. **Clotilde de Lourdes Branco**

Germiniani, hoogleraar veterinaire fysiologie aan de Federale Universiteit van Paraná, Brazilië: "Histoire de la médecine vétérinaire au Brésil".

Brazilië werd in 1500 ontdekt, maar de eerste medische school werd pas in 1808 opgericht en de behoefte aan een veterinaire opleiding deed zich pas in het begin van deze eeuw gevoelen. In het leger heerste droes, zowel bij de paarden als bij de manschappen. Generaal Joao Muniz Baretto de Aragao van de medische militaire dienst wist de autoriteiten van de noodzaak van een veterinaire school te overtuigen. Er werd toen contact gelegd met dr. Émile Roux, directeur van het Institut Pasteur in Parijs, die het advies gaf om de school

van Alfort de start van het veterinaire onderwijs in Brazilië te laten begeleiden. De eerste school was een militaire, die op 17 juli 1914 werd geopend. Deze werd geleid door Franse militaire dierenartsen. In 1937 werd deze school gesloten. Ook in 1914 begonnen de Paters Benedictijnen een school in Olinda, die tot 1926 functioneerde. De in 1916 opgerichte Landbouw- en Veterinaire Hogeschool in Rio de Janeiro is tot heden blijven bestaan.

In 1962 is de Veterinaire School van de Universiteit van Santa Maria in Rio Grande do Sul begonnen en in 1963 opende een nieuwe school in Botucatu, Sao Paulo. Deze twee scholen ontwikkelden een nieuw concept om in kleinere plaatsen scholen te stichten. In 1972 waren er 14 en heden 86! Het niveau van de meeste jonge scholen, die meestal particulier zijn, is helaas laag. Ondanks de moeilijkheden die de van staatswege gefinancierde universiteiten thans hebben, wordt daar onderzoek verricht. Naarmate het aantal privéscholen toeneemt, groeit het risico dat de docenten geen band meer met het onderzoek hebben.

Aanvankelijk volgde het veterinaire curriculum in Brazilië het Franse model, maar sinds het begin van de jaren '70 hebben belangrijke veranderingen ingezet. Men is ertoe overgegaan het onderwijs gedurende de twee eerste jaren te combineren met dat van andere opleidingen, waardoor het vnl. in handen van niet-veterinair is. Pas daarna begint het eigenlijke veterinaire curriculum. Na 30 jaar ervaring is de conclusie dat dit systeem op veel punten tekortschiet, m.n. omdat de basiskennis niet aansluit bij de klinische vakken. Verder heeft het excessieve aantal nieuwe scholen en het door hen afgeleverde aantal dierenartsen ertoe geleid dat de laatste vaak geen werk kunnen vinden.

3. **Marti Pumarola i Battle**, dekaan van

de Faculteit der Diergeneeskunde, Barcelona: "Felix Gordon Ordas (1885-1973), veterinarian and politician: a forbidden memory".

4. **W. Pinna**, hoogleraar van de Faculteit der Diergeneeskunde, Sassari (Sardinië): "La formation vétérinaire dans les petites universités en Europe: l'Institut Royal Supérieur de Médecine Vétérinaire de Sassari".

Voorafgaand aan de Faculteit was er in Sassari een veterinaire hogeschool met de in de titel genoemde naam. Deze heeft van 1928-1934 bestaan. Spr. presenteerde de volgende kerngegevens die hij in verschillende archieven gevonden had: 106 studenten lieten zich inschrijven; ze waren allen van Sardinië afkomstig en ze waren allen man. Van hen studeerden er slechts 24 af. De twee eerste jaren van het onderwijs werden gegeven, gecombineerd met dat voor de studie geneeskunde. De twee vervolgjaren waren gewijd aan de specifiek veterinaire vakgebieden. Hiervoor waren drie professoren beschikbaar, voor de zoötechniek, de pathologische anatomie en de chirurgie.

5. **M.P. Singh**, dekaan van het Veterinary College te Mathura, U.P., India: "Training and management practice for horses in *Kautilya Arthshashtra*".

De *Kautilya Arthshashtra* is een boek over staathuishoudkunde uit de 3e eeuw voor Chr. Het is geschreven in sanskriet en het beschrijft de wezenlijke zaken voor het beheer van de departementen van de regering. Kautilya was een wijze politicus en raadsman van koning Chandra Gupta Maurya (363-311). Het gedeelte, gewijd aan de huisdieren, bevat hoofdstukken over de plichten en de benoemingen van de hoofden van de afdelingen voor runderen, paarden, olifanten en slachtvee.

Degene die over de paarden was aangesteld (*Ashwa Adhyksh*) diende alle

bijzonderheden betreffende het ras, de leeftijd en het merken aan te tekenen. Verder moest worden geregistreerd of de paarden waren aangekocht of ten geschenke ontvangen of ze in de koninklijke stallen geboren waren, dan wel in ruil voor tijdelijk gebruik ontvangen. Van het departement van financiën diende de middelen die nodig waren om de paarden te onderhouden per maand op voorhand te worden verkregen. Er waren voorschriften voor de bouw en inrichting van de stallen. Afzonderlijke stallen waren bestemd voor drachtige merries, voor veulens en voor merrieveulens van 6 maanden tot drie jaar. Er waren dieetvoorschriften voor drachtige merries en voor pasgeboren veulens. Er waren aanwijzingen hoe de paarden behandeld moesten worden als zij ziek, oud of in de oorlog verwond waren. De goede paarden kregen een verschillende training afhankelijk of zij voor oorlogsvoering of voor de sport gebruikt zouden worden. Speciaal opgeleide personen hadden bemoeienis met de versieringen en met de edelstenen voor het paardentuig. Paardenknechten reden de paarden af, en andere zadelden ze, voederden ze, maakten de stallen schoon, en weer andere verzorgden de huid en de hoeven. Er stonden straffen op als deze verschillende functies niet goed werden vervuld.

8. **Hassan Tadjbakhsh**, emeritus hoogleraar microbiologie en immunologie, Faculteit der Diergeneeskunde van de Universiteit van Teheran: "Some old Iranian manuscripts of veterinary medicine".

Uit de periode van de 6e tot de 17e eeuw heeft spr. meer dan 100 manuscripten met veterinaire inhoud, meest handelend over paarden en jachtvogels, bestudeerd en besproken, c.q. bezorgd in deel 2 van zijn grote geschiedwerk (zie de rubriek Boekbesprekingen).

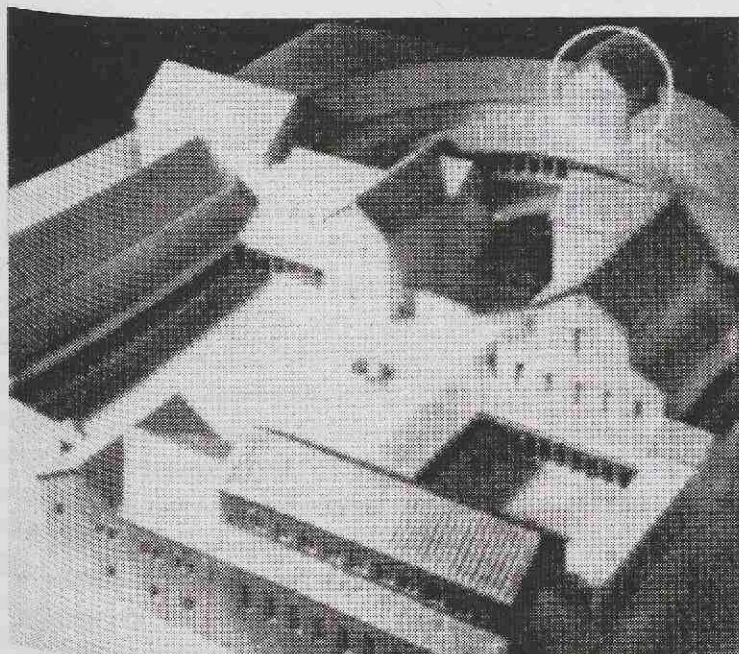
Negen ervan (a-i) werden in zijn voor-
dracht genoemd: a) Een in oudperzisch
geschreven werk over de opfok en de
ziekten van jachtvogels, geschreven in
opdracht van de Sassanidenkoning
Anoushirvan (gestorven in 579); b) een
werk over de behandeling van paarden,
geschreven ca. 1140 in opdracht van
Sultan Sanjar; c) *Kamel al-Sana'atain Fil
Beytareh* (Twee kunsten binnen de dier-
geneeskunde), in 1340 in het Arabisch
geschreven door Abu Bakr ibn Badr al-
Din, hoofd van de ruitery van Nasser
Ghalavoon, koning van Egypte, en in het
Perzisch vertaald. Ook in het Frans ver-
taald door A. Perron o.d.t. *Le Nâceri. La
perfection des deux arts ou traité com-
plet d'hippologie et d'hippiatrie arabes*
(3 dln. Paris, 1852-1860); d) *Al-Aqwal
Al-Kafiyah* (Passende woorden) is een
veterinair werk van ca. 500 pagina's,

geschreven in 1358 door Al Malik
Majahed, koning van Arabië en Yemen.
Het bevat de eerste beschrijving van een
uitbraak van de Afrikaanse paardenpest,
in Yemen in 1327; e) Twee hoofdstuk-
ken uit het boek "Schatkamer der
wetenschap", geschreven door Fakhr al-
Din (gestorven in 1140) behandelen teelt
en ziekten van resp. paarden en jachtvo-
gels; f) Een hoofdstuk over diergenees-
kunde in het "Boek der beste technie-
ken" uit 1340; g) *Mezmar-e-Danesh*
(Praktische kennis) is een prachtig hand-
boek over paardengeneeskunde, in 1690
geschreven door het hoofd van de
Perzische veterinaire dienst, Nezam al-
Din Ahmad; h) *Vasf al-Khyal* (Beschrij-
ving van het paard) door de jurist Feiz
Kashani (gestorven in 1640) bevat de
Islamitische wetgeving betr. de paarden-
fokkerij; i) Een van de belangrijkste

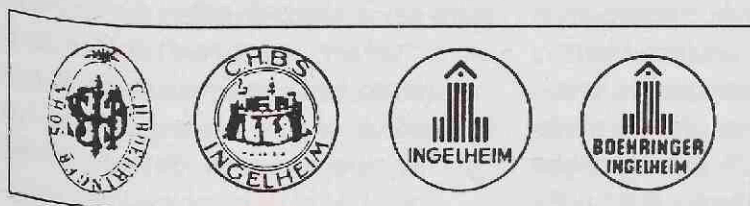
Perzische en Arabische boeken is *Al-
Kheyl wal Beytareh* (Paardengenees-
kunde) door Ibn Akhi Hazam [Vgl. de
andere transliteratie bij Von den Driesch,
Gesch. d. Tiermed., p. 53]. De auteur
was stalmeester van de Kalief van
Bagdad. Hij leefde in het midden van de
9e eeuw en zijn uit 71000 woorden
bestaand boek is het oudstbekende uit
de Islamitische periode. Hierin de eerste
beschrijvingen van overdraagbare tumo-
ren en papilloma bij het paard; ook deed
Ibn Akhi Hazam onderzoek aan droes.
Het laatste, korte hoofdstuk (1500
woorden) handelt over runderziekten.

Dankzegging: Voor de geboden
hulp bij het verzamelen van de teksten
of de samenvattingen der lezingen dank
ik George Theves D.M.V. (Bridel, Groot-
Hertogdom Luxemburg).

Karel de Grote, grondlegger Boehringer Ingelheim logo

Ingelheim was een van de plaatsen
waar Karel de Grote een van zijn
keizerlijke paltsen liet bouwen. Het
middendeel van de keizersburcht
stond model voor het Boehringer
Ingelheim logo. De zuilen en de ro-
maanse architraaf zijn nog duidelijk
herkenbaar. Sinds 1905 wordt de - in
de 14e eeuw verwoeste - burcht al
als beeldmerk gebruikt. De naam
'Boehringer' is afkomstig van de
apotheker Albert Boehringer, die het
bedrijf in 1885 oprichtte.

Boehringer Ingelheim bv
Postbus 8037, 1802 KA Alkmaar
tel. 072-5662411 / fax 072-5643213
Internet:
<http://www.boehringer-ingelheim.com>

**Boehringer
Ingelheim**

Nieuwe boeken en dissertaties

De Kliniek voor Heelkunde (1907-1998). Van 's Rijksveeartsenijschool tot Faculteit der Diergeneeskunde. Rhenum Traiectum: Kliniek voor Heelkunde, Faculteit der Diergeneeskunde, Universiteit Utrecht, 1998. 160 pag., ISBN 90-6159-030-2, prijs f65,- (inclusief verzendkosten).

Het boek kan schriftelijk worden besteld bij de Hoofdafdeling Gezondheidszorg Paard, Faculteit der Diergeneeskunde Yalelaan 12, 3584 CM Utrecht of per fax: 030-2537970 onder vermelding van 'Fotoboek Heelkunde 1907-1998'.

Dit fraaie fotoboek is op initiatief van een vijftal medewerkers van de Hoofd-afdeling Gezondheidszorg Paard tot stand gekomen. Aanleiding tot deze uitgave vormde de reorganisatie van de klinische sector van de Faculteit der Diergeneeskunde, waardoor per 1 januari 1999 de 'Vakgroep Algemene Heelkunde en Heelkunde der Grote Huisdieren' voortaan als 'Hoofdafdeling Gezondheidszorg Paard' binnen deze faculteit ging functioneren. In 1907 kreeg de docent W.C. Schimmel de leiding over de Chirurgische Kliniek van het Paard, hetgeen als beginpunt van de 'Kliniek voor Heelkunde' kan worden beschouwd. Thans, een kleine eeuw later, wordt de disciplinegerichte indeling van de klinieken voor grote huisdieren weer losgelaten ten behoeve van een diersoortgerichte opsplitsing, hetgeen het 'einde' van deze kliniek markeert.

In het boek wordt aan de hand van velerlei foto's letterlijk teruggekeken op 92 jaar geschiedenis van de Kliniek voor Heelkunde. Naast een historisch overzicht (p. 7-12) volgt een fotografische impressie van 92 jaar Heelkunde (p. 13-125). Daarnaast is – als aanvulling op het overzichtswerk van alle publicaties van de Veeartsenijkundige Hoogeschool/Faculteit der Diergeneeskunde van A. Mathijssen uit 1981 – een opsomming van

alle dissertaties en publicaties voortgekomen uit de kliniek voor Heelkunde tussen 1907 en 1998 in het boek opgenomen (p. 127-158).

Het historisch overzicht en de bij-schriften bij de foto's zijn bewust kort gehouden omdat volgens de auteurs vooral de foto's de sfeer van de voorbije periode moeten oproepen, waarbij de mens in de werksituatie centraal staat. De korte historische inleiding is gebaseerd op de bekende overzichtswerken van Offringa et al. (1971, 1981), het gedenkboek *Een Eeuw Veeartsenijkundig Onderwijs* uit 1921 en het boekje *Veterinaire Heelkunde 25 jaar in De Uithof* van Kersjes en Németh uit 1993. Dit werd aangevuld met ruim één pagina tekst over de meest recente geschiedenis. Daarom biedt het boek behalve de soms prachtige en illustratieve foto's voor buitenstaanders weinig nieuws. Overigens pretenderen de auteurs dat ook niet. In de inleiding wordt immers gesteld dat het boek vooral is bedoeld voor medewerkers uit verleden en heden. Het zullen dan ook voornamelijk de insiders zijn voor wie de gebruikte begrippen ('het groene legioen') en de soms suggestieve – maar niet verifieerbare – opmerkingen in de inleiding en in de onderschriften bij de foto's duidelijk zijn. Zo vraagt bijvoorbeeld de opmerking dat de opvolging van prof. dr. S.R. Numans (hoogleraar van 1951-1979) een strijd was 'die lang duurde en vrij diepe sporen door de kliniek trok' (p. 9) om een nadere uitleg. De constatering dat er in de periode 1921-1941 per staf lid bijna het dubbele aantal publicaties werd geproduceerd in vergelijking met de jaren 1947-1971 (p. 10), wordt evenmin verklaard. Daar waar met (te) grote stappen door 92 jaar geschiedenis wordt gegaan, is het haast onvermijdelijk dat nieuwsgierig makende constateringenvan verder onbeantwoord blijven.

Vanuit het oogpunt van de doelstelling van de initiatiefnemers kan het boek zonder meer geslaagd worden genoemd. Door middel van een groot aantal goed geselecteerde foto's worden de belangrijkste ontwikkelingen van een kleine eeuw Kliniek voor Heelkunde fraai geïllustreerd. De dagelijkse gang van zaken van mensen in hun werkomgeving komt in deze selectie goed naar voren. Behalve het soms wat merkwaardige taalgebruik ('internistische patiënten', p. 7; 'arthroscopische operatie', p. 96) valt er weinig op het boek aan te merken. Wellicht kan het ook voor andere vakgroepen uit de klinische sector een aansporing zijn om in het kader van de reorganisatie terug te blikken op hun historische ontwikkeling.

Vanuit historisch oogpunt is het echter jammer dat bij deze uitgave van de Kliniek voor Heelkunde, waar gezien het uitgebreide fotomateriaal en de prachtige lay-out kennelijk kosten noch moeite gespaard zijn, voor een opzet is gekozen waarbij de historische ontwikkeling vooral wordt belicht op basis van foto's in plaats van op historisch onderzoek. Immers, over een eeuw zullen deze foto's inderdaad nog steeds aardig de sfeer weergeven die er in het verleden in de Kliniek voor Heelkunde aanwezig was. De historicus echter die in de toekomst de ontwikkeling van de Nederlandse veterinaire chirurgie wil beschrijven, zal dan niet kunnen beschikken over contemporaine bronnen en getuigenverklaringen gebaseerd op oral history, maar voor het vinden van verklaringen vooral aangewezen zijn op het beperkte bronnenmateriaal dat dan, naar we mogen hopen, het thans gevoerde rigide beleid ten aanzien van archiefvernietiging heeft overleefd.

Kortom, een fraai fotoboek om in te bladeren.

Peter Koolmees

Brown, Faye Converse. *Letters home. The true story of Lt. Harry Frank Hunt, Veterinary Reserve Corps, American Expeditionary Forces World War I. To commemorate the 80th anniversary of the Armistice of World War I.*

Tucson, Arizona: Daphne Publ. Cy., 1998. [8.] 108 p. ISBN 0-9661807-0-4

Alle documenten rond luitenant Harry Frank Hunt (1890-1919), die zijn nicht, de journaliste Faye Brown maar vinden kon, de correspondentie met het thuisfront, foto's, telegrammen, instructies, krantenknipsels enz., zijn in dit met veel liefde samengesteld boek tezamen gebracht. Hunt had diergeneeskunde gestudeerd aan Kansas State Agricultural College en werkte in een plaatselijk seruminstituut. Eind 1917 opgeroepen voor militaire dienst, vertrok hij in maart 1918 naar Frankrijk. Hij was ingedeeld bij een veterinaire eenheid van het 130ste Regiment Veldartillerie. In de beslissende laatste maanden deed hij dienst in de onmiddellijke nabijheid van het front bij Verdun. Na de wapenstilstand was hij belast met de afwikkeling van het paardenbestand. In een koude februarinacht kwam hij door kolen-dampvergiftiging om het leven. Een ontroerend monument ter nagedachtenis van een der miljoenen.

Domestication of animals; Interactions between veterinary and medical sciences; Free communications. Report of the 30th congress of the WAHVM and the 6th conference of the Historical Division of the DVG, 9-12 September 1998, Munich/Germany.
Johann Schäffer (Ed.) Gießen: Deutsche Veterinärmedizinische Gesellschaft, 1999. 242 p. ISBN 3-930511-64-9

Van de meeste totnogtoe gehouden WAHVM-congressen verschenen hooguit bundelingen van de samenvattingen der gehouden voordrachten in *Historia*

Medicinae Veterinariae. Dit is de eerste keer dat er een congresverslag in boekvorm voorligt. Dit is te danken aan het feit dat dit congres tevens als het zesde congres van de 'Fachgruppe Geschichte der Veterinärmedizin der DVG' gold en haar voorzitter de redactie op zich nam. Van de 30 gehouden voordrachten is van 17 de volledige tekst opgenomen. Verdeeld over de in de titel genoemde onderwerpen: 2 over de domesticatiegeschiedenis; 8 over de interacties binnen de medische wetenschappen en 7 over vrije onderwerpen. Een congresverslag is opgenomen in *Argos* nr. 19, p. 399-402, zodat hier het noemen van de behandelde onderwerpen achterwege kan worden gelaten.

Hellgren, Barbro (Red.). *Svensk biografisk veterinärmatrikel. (Dl. 1.) Skara: Stiftelsen Veterinärhistoriska Museet, 1999. 410 p.*

Het is opmerkelijk hoezeer in Zweden, evenals trouwens in Denemarken, de veterinaire biografie gecultiveerd wordt. In het laatste land verschijnen in *Dansk Veterinærhistorisk Årbog* jaarlijks en in *Den Danske dyrlægestand* vijfjaarlijks biografieën van alle in dat land geregistreerde dierenartsen. De Zweden hebben nu in het hier aangekondigde biografische woordenboek in één band de levensloop van alle landgenoten die sinds 1775 tot eind 1927 als dierenarts zijn afgestudeerd (een enkele niet-dierenarts die als docent werkzaam was, is ook opgenomen). Een tweede band, die de periode 1928-1975 zal beslaan, is in voorbereiding. De auteur, bibliothecaris van beroep en echtgenote van de conservator van het veterinaire museum in Skara, Olle Hellgren, die een chronologisch overzicht van de diergeneeskunde in Zweden bijdroeg, kon voortbouwen op het in 1927 onder dezelfde titel verschenen werk van de veterinaire-historicus Nils Frykholm (1875-1954), die in 1908/1909 al een eerste bundeling in

twee delen had gepubliceerd. Frykholm is tot 1951 doorgegaan met het verzamelen van aanvullingen. Datzelfde deed Gösta Björkman die bovendien een cartotheek aanlegde van de mensen die na 1927 zijn afgestudeerd. Bovendien legatteerde hij bij zijn overlijden in 1988 een belangrijk bedrag met behulp waarvan het museum deze nieuwe uitgave kon voorbereiden en het licht doen zien. Alleen door het toepassen van telegramstijl (met bovendien talrijke afkortingen) en door het ordenen van de gegevens binnen een twaalfal rubrieken, is het gelukt de gegevens over ca. 10.600 personen in een handzaam formaat samen te brengen. Deze rubrieken (die natuurlijk niet voor allen in toepassing gebracht konden worden) zijn achtereenvolgens: naam (roepnaam onderstreept); geboorte- en sterfdatum en dito plaats; gegevens over de ouders met levensdata en beroep; opleiding; functies; onderscheidingen; studiereizen; lidmaatschappen; publikaties (opgenomen in afzonderlijk gedeelte (p. 315-403) zodat dit boek tevens een aanwinst is voor de veterinaire bibliografie); namen van echtgenote (en haar ouders) en van kinderen met levensdata; bijzondere interesses en liefhebberijen; overige gegevens (hier ook geschriften over de persoon, maar geen necrologieën); een of meer kenmerkende citaten over de persoon (meestal ontleend aan necrologieën). Behalve de persoonskarakteristiek in de laatstgenoemde rubriek, die overigens spaarzaam wordt toegepast, zijn alle gegevens strikt objectief. Zo is het dus geen leesboek geworden zoals het nieuwste Biografisch Woordenboek van Nederland is, maar een naslagwerk, een 'data book'. Het is een immens werk geweest om al deze gegevens bijeen te brengen en te verifiëren. Qua strakke opbouw en compleetheid is het een model tot navolging, maar de leesbaarheid is, zeker voor niet-Zweden, m.i. wat teveel in het gedrang gekomen.

Historia animalium ex ossibus. Beiträge zur Paläoanatomie, Archäologie, Ägyptologie, Ethnologie und Geschichte der Tiermedizin. Festschrift für ANGELA VON DEN DRIESCH zum 65. Geburtstag. Cornelia Becker, Henriette Manhart, Joris Peters und Jörg Schibler (Hrsg.).

Rahden/Westfalen: Leidorf, 1999. 488 p. (Internationale Archäologie; Bd. 8: *Studia honoraria*). ISBN 3-89646-388-8

Behalve een laudatio en de bibliografie van Angela von den Driesch bevat deze bundel 37 bijdragen. Dertig hiervan handelen over archaeologische/ paleoanatomische onderwerpen. Slechts drie zijn gewijd aan thema's uit de veterinaire geschiedenis: August H.H.M. Mathijssen, *Die Larve entlarft. Gasterophilus-Studien in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*; Petrisa Rinesch, *Veterinärmedizinische Aspekte in österreichischen Hexenprozessen des 15. bis 17. Jahrhunderts*; Johann Schäffer, *Abil-ili u - "Rinderarzt" in Sippar, Babylonien (um 1739 v. Chr.)*.

Hübscher, Ronald. *Les maîtres des bêtes. Les vétérinaires dans la société française (XVIIIe-XXe siècle)*. Paris: Odile Jacob, 1999. 441 p.

ISBN 2-7381-0710-9 (Prijs 180 F)

De auteur is emeritus-hoogleraar contemporaine geschiedenis van de universiteit Paris-X-Nanterre. Hij schreef dit boek vanuit de observatie dat de dierenartsen in het sociale leven miskend blijven, terwijl de Fransen gedurende de laatste veertig jaar een ongeëvenaarde passie voor hun huisdieren te zien geven. Hij gaat dan na hoe zich het beroep geleidelijk ontwikkeld heeft; hoe het vanuit bij het volk levende noties tot een echte medische discipline is kunnen uitgroeien; hoe de beroepsbeoefenaren hun plaats gevonden hebben in de samenleving. Hij vraagt zich af of de huidige mode om dit beroep te kiezen niet een laatste hunkering verraaft naar het onvermijdelijk ver-

dwijnende plattelandleven. In deze diepgravende studie komen alle actuele vragen van een zich snel transformerend beroep aan de orde. De gegevens hebben weliswaar betrekking op Frankrijk, maar men vraagt zich af in hoeverre de onderliggende ontwikkelingen ook niet voor Nederland gelden.

Kaemmerer, Kurt. *Meckenheimer Allee 174. Das Dekanatsgebäude der Landwirtschaftlichen Fakultät zu Bonn. Gedanken und Betrachtungen*. Bonn: Institut für Anatomie, Physiologie und Hygiene der Haustiere an der Landwirtschaftlichen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, 1999. 140 p. (Forschungs- und Tagungsberichte; Sonderheft 1999).

Sinds zijn emeritaat als hoogleraar farmacologie aan de Tierärztliche Hochschule Hannover heeft de auteur zich weer gevestigd in de nabijheid van het instituut waaraan hij leiding gaf in de tijd voor zijn benoeming in Hannover, en sindsdien wijdt hij zich aan de geschiedschrijving van dit instituut (zie: *Argos*, nr. 7, p. 201 en nr. 11, p. 34). De onderwerpen die K. boeien, krijgen door zijn wijze van behandelen een meer algemene betekenis doordat hij ze in een ruimere context weet te plaatsen en ze bovendien voorziet van een filosofische noot. Een verhaal over een gebouw zoals in dit geschrift wordt daardoor tot een persoonlijk gekleurde verhandeling die deze ook voor een buitenstaander boeiend maakt. In de inleiding (p.3) geeft hij zijn opvatting over het schrijven van geschiedenis. Deze verdient het hier geciteerd te worden: "Die geschichtliche Betrachtung kündigt vom historischen Ablauf des Geschehens und zudem von des Autors Sicht der Dinge. Es gilt, niemanden zu überzeugen, sondern nur, Interesse zu wecken. Zur Glaubwürdigkeit erzwingt die Disziplin der Geschichte den Beleg. Die Bewertung der Quellen und

Literaturzitate rundet das Geschichtsbild ab, sofern sie lückenlos zueinander passen und sich ergänzen, aber nicht widersprechen. Dort, wo primäre Zeugnisse fehlen, versiegten oder verloren gingen, bekommt das Heranziehen der Sekundärliteratur seine Bedeutung: sie dient allenfalls als 'Krücke', dort wo die Originalien lückenhaft sind".

Meyer, Gudrun und Helmut. 25 Hundefotografien. Mit 25 Abbildungen. Berlin: Parey, 1998. 119 p.

ISBN 3-8263-8463-6 (Prijs DM 28,-)

Vader, emeritus hoogleraar diervoeding aan de Tierärztliche Hochschule Hannover, en dochter, kunsthistorica, hebben samen een prachtig boek gemaakt, dat zowel voor de hondenaars als voor de kunstliefhebbers veel te bieden heeft. Aan de hand van 25 met zorg gekozen kunstuitingen uit 25 eeuwen wordt de mens-hond-relatie vanuit een veterinaire-natuurwetenschappelijk en vanuit een kunsthistorisch standpunt belicht. Het samenbrengen van deze fundamenteel verschillende beschouwingswijzen leidt tot nieuwe interpretaties. De achterliggende gedachten van de kunstenaar en de voorstellingswijze van het uitgebeelde dier worden verhelderd. De 25 hoofdstukken, steeds een bladzijde afbeelding en nauwelijks drie bladzijden tekst omvattend, zijn cultuurhistorische juweeltjes, geschreven in mooi proza en blijk gevend van een breed veld van kennis, dat bovendien bibliografisch wordt gedocumenteerd. Iedereen die dit boek als geschenk aanbiedt zal geprezen worden om zijn goede smaak!

Peters, Joris. *Römische Tierhaltung und Tierzucht. Eine Synthese archäologischer Untersuchung und schriftlich-bildlicher Überlieferung.* Rahden/ Westfalen: Leidorf, 1998. xii, 444 p. (Helmut Bender, Hrsg.; Passauer Universitätsschriften zur Archäologie; 5).

Onze kennis van de Romeinse veeteelt is vooral gebaseerd op datgene wat Romeinse auteurs als Columella, Varro en Palladius e.a. geschreven hebben. Hun gegevens hebben betrekking op de situatie binnen het moederland en niet op die in de veroverde gebieden. De invloed van de Romeinen op de ontwikkeling van de huisdieren in de Noord-westprovincies langs Rijn en Donau (Germania inferior, Germania superior en Raetia) kan worden gereconstrueerd aan de hand van botmateriaal uit opgravingen. De confrontatie van de literatuurgegevens van auteurs uit de Oudheid met de resultaten van de moderne paleozoölogie vormt het onderwerp van het groot opgezette onderzoek dat in dit 'Habilitationsschrift' zijn neerslag heeft gevonden.

De onderstaande uitkomsten van het onderzoek zijn ontleend aan de samenvatting (p. 293-296). Bij de komst van de Romeinen troffen deze in de veroverde gebieden veel kleiner vee aan dan in hun vaderland. De paarden van de Germanen en Kelten bv. met een stokmaat van gem. 120 cm waren voor de krijgsmacht onbruikbaar. Door verdringingsteelt (kruising van moederdieren van het landras met geïmporteerde vaderdieren) werden de lichaamsmaten van zowel paard als kip opgevoerd. Bij het als trekier gebruikte rund gebeurde dit ook, maar daarnaast bleven de autochtone rassen ten behoeve van de melkvoorziening gehandhaafd. Daar-naast was melk voornamelijk van schape en geit afkomstig. Bij deze soorten kon geen toename in grootte worden vastgesteld. Bij de varkens werd een grotere opbrengst van

vlees en vet bereikt door de gecastreerde mannelijke dieren tot 1 à 2 jaar te mesten. Bij de hond werd een grote variabiliteit vastgesteld: schofthoogte van < 24 cm tot > 62 cm. Naast grote rassen voor jacht-, waak- en herdersdiensten werden in de stedelijke gebieden ook geïmporteerde schoothonden gevonden. Van de overige huisdieren waren alleen muilrier, kat en duif van belang; vondsten van kameel, dromedaris, ezel, pauw en fazant zijn slechts incidenteel gedaan. Hoewel de veeteelt extensief was, nam de zorg voor goede weidegebieden toe en werden er voedergewassen voor bijvoeding geteeld. Omdat men in de meeste gevallen machteloos stond tegenover ziekten nam de preventie een grote plaats in. Ondanks de bescherming van de hoeven met sandalen worden veel afwijkingen aan de extemiteiten aangetroffen. Voor de vleesvoorziening was het rund het belangrijkste, gevolgd door varken, schaap en geit. Hoewel minder dan vóór de komst der Romeinen werd door de Germanen ook nog paarden- en hondenvlees gegeten. De beter gesitueerden in een stad konden zich daarentegen kalfsvlees, gevogelte en zelfs oesters en zeevis veroorloven. De soldaten voedden zich vaak met jachtbuit (hert en wild zwijn). Door analyse van de hak- en snijsporen op de beenderen kan de manier van verwerken na het slachten worden nagegaan. Tot de aanwezigheid van andere beroepen dan dat van slager kan aan de hand van botafval worden geconcludeerd, bv. van leerlooiers, fluitmakers, hoornsnijders of lijmschilders. Archeologische rookinstallaties om vlees en vleeswaren ter conservering te kunnen roken zijn zowel bij civiele als militaire nederzettingen aangetroffen. Peters stelt tenslotte vast dat de Romeinen landbouw en veeteelt in de onderzochte gebieden grotelijks hebben beïnvloed; zij hebben met name hun zoötechnische kennis op de lokale bevolking overgedragen die deze, deels ten behoeve van de

bezettende macht, wist toe te passen.

***Sorgfaeltige, Der, Bienenhalter: wie man mit Nutz und Vortheil die Bienen regieren und halten, auch Honig und Wachs samblen, bereiten und reinigen koenne. Nebst einer vermehrten Vieh- Apothek: wie man heilsame Artzeneyen fuer mancherley Zufaelle und Kranckheiten der Pferde, Ochsen, Kuehe, Schafe, Schweine, Ziegen und Huener zurichten soll.* Johann Schäffer (Hrsg.). Breiholz: Media, 1999. 44 p. ISBN 3-932637-04-6 (Facsimile uitg. van de ed. Osnabrück, Johan Georg Schwänder, 1677).**

In zijn inleiding plaatst Schäffer dit boekje in de context van de "Hausvaterliteratur". Hij maakt aannemelijk dat het behoorde tot een ander bij dezelfde uitgever verschenen werk waarin de andere aspecten aan de orde kwamen van wat een landman behoorde te weten. Gewezen wordt op de grote betekenis die de imkerij in die tijd innam. Van de behandelingsvoorschriften wordt de oeroude herkomst (Aristoteles, de Hippiaica, de Geoponica, de *Auctores de re rustica* en Albrant) benadrukt.

Tadibakhsh, Hassan. *History of veterinary medicine and medicine of Iran. Vol. 2. Islamic era.* Tehran: [Tehran University Publications], 1997.

In 1994 verscheen het eerste deel, gewijd aan de geschiedenis in het Oude Perzië van voor de komst van de Islam. De auteur is emeritus hoogleraar veterinaire microbiologie en immunologie. Dit lijvige werk is geschreven in het Perzisch. Het engelstalige voorwoord kondigt een Franse vertaling aan. Daarop zal gewacht moeten worden om de becommentarieerde publikatie van een groot aantal oude Perzische hippologische en hippiatrische bronnen te kunnen bestuderen.

Theves, Georges und Massard, Jos A. *Die Ackerbauschule in Echternach, 1856-1868. In: Jahrbuch der Stadt Echternach 1997- 1998. Echternach: s.n., 1999. p. 63-110.*

Na een overzicht van de Luxemburgse landbouwsituatie in de eerste helft van de 19e eeuw en van de maatregelen om haar te bevorderen volgt een beschrijving van het onderwijs en van de pogingen om tot enigerlei vorm van landbouwon- derwijs te komen. In 1852 kwam een commissie van drie, waarvan twee die- renartsen, met een concreet voorstel, dat echter pas vier jaar later in de Kamer van Afgevaardigden aan de orde kwam en toen na vier dagen van debat werd aan- genomen. De school werd te Echternach gesticht; zij kwam onder de leiding van de dierenarts Charles Faber (1819-1875) die tot aan haar opheffing in 1868 direc- teur bleef. Deze studie naar haar lotge- vallen is zorgvuldig beschreven en mooi geïllustreerd.

Nieuwe dissertaties

Alexy, Petra. *Der Hund als Modelltier in der Ernährungsforschung im 17. bis 19. Jahrhundert (Verdauungs- physiologie, Energie- und Eiweiß- stoffwechsel).* Hannover: Tierärztliche Hochschule; 1998. 335 p.

Op basis van een uitvoerig literatuuron- derzoek (de lijst telt meer dan 750 num- mers) gaat de auteur de kennisontwik- keling na op het gebied van de voe- dings- en spijsverteringsfysiologie, waar- bij de hond als proefdier werd gebruikt. De voorkeur voor deze diersoort is voor- namelijk uit praktische omstandigheden te verklaren: gemakkelijk te dressereren, eenvoudig te voederen en sterke consti- tutie. In de 17e eeuw wordt vooral in Nederland de anatomie van de hond bestudeerd: Gerard Blasius geeft voor het eerst een complete anatomie en Anton de Nuck ontdekt de orbitale speekselklier, terwijl het Reinier de Graaf

voor het eerst gelukt om fistels aan te leggen om speeksel en pancreassap op te vangen. Sinds het beschikbaar komen van chemisch-analytische methoden in de 19e eeuw droegen voedingsproeven bij de hond, waarmee F. Magendie is begonnen, veel bij tot de kennis van de voeding bij de mens, al zijn er enige ver- schillen (ontbreken van diastase en uit- scheiding van allantoïne i.p.v. urinezuur). Hoewel er eind 19e eeuw veel kennis beschikbaar was, is deze toen niet toe- gepast om de voeding van de hond te verbeteren.

Cavrot, Cécile. *La participation d'un académicien: F. Vicq d'Azyr à la réso- lution de l'épizootie de 1774. École Nationale Vétérinaire de Nantes; 1999. 198 p.*

Een gedetailleerde studie van de bestrij- ding van de veepest-epizootie die in het zuid-westen van Frankrijk in 1774 uit- brak en onder leiding van Vicq d'Azyr met succes werd bestreden (zie de samenvatting in het verslag van Vetmondial 99 te Lyon)..

Fengler, Regina. *Rudolf Virchow und die Veterinärmedizin seiner Zeit. Kontakte, Beziehungen, Einflüsse. Berlin: Freie Universität; 1997. 169, 6 p.*

De grootste betekenis van Virchow, óók voor de diergeneeskunde, is zijn leer van de celpathologie geweest, die in het denken over ziekteprocessen een revolu- tie teweeg bracht. Hij onderhield een levendig contact met de nabij zijn insti- tuut gelegen Berlijnse 'Tierarznschule', sinds 1887 'Tierärztliche Hochschule', speciaal met de docenten pathologie, Gerlach, Roloff, Schütz (die zowel Virchows leer als zijn sectietechniek in de diergeneeskunde introduceerde) en ook met von Ostertag die ook bij hem gepromoveerd was. Als onderzoeker en als politicus heeft V. zich op diergenees- kundig terrein bewogen. Hiervan getui- gen 54 van zijn publikaties. Deze liggen

niet alleen op het gebied van de patho- logie, maar ook op dat van de parasito- logie, de infectieziekten, de zoönosen, de hygiëne, zowel van levensmiddelen als van het milieu. Binnen het oeuvre van deze universalist representeren deze slechts een fractie van zijn gigantische productie; zijn 'sämtliche Werke' die nu worden uitgegeven, zullen 70 banden beslaan! Door zijn werk en invloed is de afstand tussen geneeskunde en dierge- neeskunde aanzienlijk verkleind.

Jentsch, Rupert. *Das rituelle Schlach- ten von Haustieren in Deutschland ab 1933. Recht und Rechtsprechung. Hannover: Tierärztliche Hochschule; 1998. 450 p.*

Uitermate degelijk overzicht van wetge- ving en rechtspraak betr. het rituele slachten zonder verdoving (sjechieta bij de joden en dabh bij de islamieten) in Duitsland onder de vier verschillende staatkundige omstandigheden (Derde Rijk, tijd van de bezetting door de geal- lieerden, Bondsrepubliek en DDR).

Kotter, Anita. *Die Geschichte der Erforschung und Behandlung der "Fohlenlähme" von 1790-1990. München: Ludwig-Maximilians- Universität; 1998. 181 p.*

Na een eerste beschrijving door Brugnone heeft de veulenziekte gedu- rende twee eeuwen zeer veel en uiteen- lopende aetiologische verklaringen gekregen. De aanwijzing van een bacte- riologische oorzaak door Bollinger in 1873 opende een lange zoektocht naar de eigenlijke verwekker(s). Omdat geen monocausale verwekker gevonden kon worden en door ineffectiviteit van ent- stoffen en van serumtherapie ontstond een tegenbeweging die de oorzaak vee- leer in praedisponerende factoren zocht. Naast toedienen van colostrum, werden sulfonamide-, antibiotica- en corticoï- dentherapieën ingezet; daarnaast namen chirurgische ingrepen in betekenis toe.

Vroege onderkenning wordt tegenwoordig van het grootste belang geacht.

Nohl, Vera. *Der wissenschaftliche Beitrag zum Fach Anatomie an der Tierarzneyschule Wien während der Zeit von 1767-1808 unter Scotti, Schmid, Tögl und Pessina*. Wien: Veterinärmedizinische Universität; 1998. 81 p.

Van de in de titel genoemde docenten worden, naast biografische schetsen, hun werken, i.h.b. met betrekking tot de anatomie besproken. In de behandelde periode was er grote invloed van de Franse veterinaire scholen. Het onderwijs was geheel gericht op het werk van de afgestudeerden in het leger.

Ohlendorf-Kunze, Marietta. *Ein Beitrag zur Ernährungsforschung beim Pferd im 19. und 20. Jahrhundert; Mineralstoffe und Vitamine*. Hannover: Tierärztliche Hochschule; 1998. 381 p.

De wereldliteratuur betr. de rol van mineralen en vitaminen in de voeding van het paard is hier in haar ontwikkeling vanaf de eerste publikaties tot op heden op een systematische manier samengevat. Een indrukwekkend werkstuk.

Pitois, Claire. *Chauveau: sa vie, son oeuvre anatomique et physiologique*. École Nationale Vétérinaire de Lyon; 1998. 227 p.

Jean-Baptiste Augustin Chauveau (1827-1917) was een van de veelzijdigste onderzoekers onder de Franse veterinair. Hij was eerst leraar en ook een tijd directeur van de Veterinaire School in Lyon en na 1886 inspecteur van de veterinaire opleidingen en tevens hoogleraar vergelijkende pathologie aan het Muséum d'Histoire Naturelle in Parijs. Zijn werkgebied besloeg de anatomie, de fysiologie, de bacteriologie en de vergelijkende pathologie. Hij bezat een uit-

zonderlijke begaafdheid om proefopstellingen te bedenken en instrumenten te ontwerpen. Samen met Étienne-Jules Marey, met wie hij door bemiddeling van Donders in contact kwam, deed hij baanbrekend werk in de cardiofysiologie, o.a. door toepassing van hartcateterisatie. Na een uitvoerige levensbeschrijving, beperkt de auteur zich tot de bespreking van Chauveau's verdiensten voor de veterinaire anatomie (vooral gelegen in zijn *Traité d'anatomie comparée des animaux domestiques*, vijf edities tussen 1855/1857 en 1905) en de fysiologie, waarbij zijn belangstelling, behalve naar de cardiovasculaire fysiologie ook uitging naar de fysiologie van het CZS, de prikkeloverdracht naar de spieren en de suikerstofwisseling van de spieren. Tenslotte wordt een beschrijving gegeven van de instrumenten van Chauveau die bewaard gebleven zijn in het Instituut voor Veterinaire Fysiologie in Lyon.

Rach, Stephanie. *Zur Entwicklung der Toxikologie in der Tierheilkunde des ausgehenden 18. und des 19. Jahrhunderts*. Giessen: Justus-Liebig-Universität; 1997. 517 p.

Voor de geschiedenis van de veterinaire toxicologie kan deze dissertatie gaan gelden als een naslagwerk, althans voor zover het de behandelde stoffen en de ontwikkeling in Duitsland betreft, want alle gebruikte literatuur is Duits of in het Duits vertaald. Na een uitvoerige algemene inleiding wordt in zes hoofdstukken de ontwikkeling van de toxicologische kennis nagegaan. Deze hoofdstukken zijn achtereenvolgens gewijd aan kwikzilver en zijn verbindingen, lood en zijn verbindingen, arsenicum, herfsttijloos, witte nieswortel en tabak.

A. Mathijsen

Mag het a.u.v. een beetje meer zijn?

Als zelfstandig praktiserend dierenarts staat de zorg voor het dier bij u centraal. Wij, als coöperatie van u en uw collega's, ondersteunen u daarbij. Niet door u hinderlijk voor de voeten te lopen, maar door er te zijn als u ons nodig hebt. Dat is bijna dagelijks, als het gaat om de levering van producten via de groothandel. Daarbij profiteert u van het materiële voordeel dat een krachtenbundeling van zo'n 1800 beroepsgeenoten nu eenmaal met zich meebrengt. Maar we zijn wel iets meer dan alleen maar een

inkoopcollectief. Dat ontdekt u als u een beroep op ons doet bij vragen op het gebied van automatisering, apotheekbeheer en -inrichting, ARBO- en milieu-aspecten, certificering en (ver)bouw van uw praktijk, om maar een paar zaken te noemen. Hierbij kunt u net zo goed profiteren van de kennis en ervaring die is gebundeld in AUV. Mocht u meer willen profiteren van de voordelen van uw lidmaatschap, belt u ons dan even.

We zijn er als u ons nodig hebt

dierenartsencoöperatie

Beversestraat 23, 5431 SL Cuijk, tel. 0485 33 55 55

ARGOS

ISSN 0923-3970

Universiteitsbibliotheek
Utrecht
DGK

31 JAN. 2000

BULLETIN VAN HET VETERINAIR HISTORISCH GENOOTSCHAP

nummer 21 22

serie 3

voorjaar 2000

Inhoud

Summaries of main articles
p. 59

Uitnodiging Voorjaarsbijeenkomst
(Beers, 12 april 2000)
p. 55

Redactioneel
p. 57

E.P. Oldenkamp en A. Mathijssen
Twee brieven aan Alexander Numan
uit 1829 en 1830 van
J.H. van Opdorp, heel- en
vroedmeester te Arnemuiden
p. 61

R. Strikwerda
Persoonlijke ervaringen met het
invriezen van stieren-sperma,
1949-1984
p. 67

P.A. Koolmees
Van paardendocent-koormeester tot
veterinair manager.
Regulering van de veterinaire markt
in historisch perspectief
p. 75

"Kijk op dieren".
Het dier als inspiratiebron voor
kunstenaars. Lezingen gehouden tij-
dens het Jaarcongres van de KNMvD
te Veldhoven

* Florence F.J.M. Pieters
De dieren in de Amsterdamse
menagerieën rond 1700

* Simon Fuks
Dieren als symbolen
op jachtschilderijen

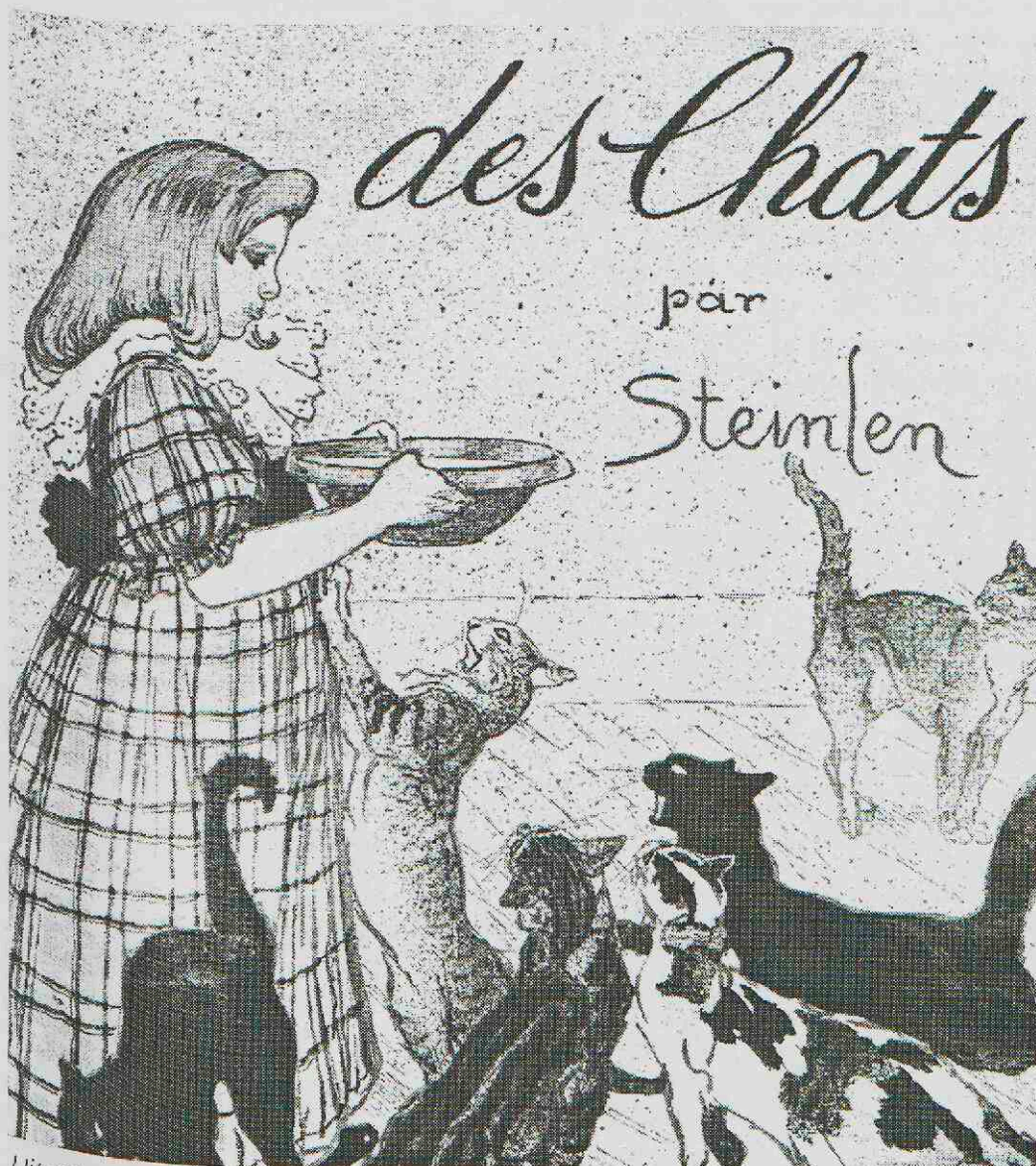
* H. Meyer
Hoe kijken kunstenaars aan
tegen het vreten der dieren?
p. 79

Boekbesprekingen
p. 87

Publicaties uit de zusterverenigingen
p. 90

Recente publicaties
p. 91

Aankondigingen
p. 94

Uit: Théophile Steinlen. Dessins sans paroles des chats. Paris, z.j. (zie het verslag van de lezing van H. Meyer)

SAMEN MET

MERIAL

OP HET GOEDE SPOOR!

VARKEN

VACCINS

Gripovac
Hyoresp
Neocolipor
Parvoject
Parvovax
Rhinifla-T
Ruvax

ANTIPARASITICA

Panomec 1% injectie
Panomec 0.27% big
Ivomec 1% injectie
Ivomec 0.27 big

DIVERSEN

Ketofen 10% U.D.A.

PLUIMVEE, KONIJN

VACCINS

Aviffa RTI
Gallivac IBD
Nemovac
Cunical
Lyonyxovax

DIVERSEN

Volamin

KAT

VACCINS

Eurifel
Rabisin

ANTIPARASITICA

Frontline Spray
Frontline Spot-On

DIVERSEN

Imalgene
Ketofen 1% injectie
Ketofen Tabl.
Nesdonal
Ronaxan Tabl.
Stomorgyl Tabl.

DIAGNOSTICA

Witness FeLV
Witness FIV
Witness Combi FeLV/FIV

ELEKTRONISCHE

IDENTIFICATIE
Indexel Pocket Reader (kl.)
Indexel Reader EX (gr.)
Indexel Transponder

HOND

VACCINS

Eurican
Pirodog
Pneumodog
Primodog
Rabisin

ANTIPARASITICA

Dolthene
Frontline Spray
Frontline Spot-On

DIVERSEN

Filtergol
Imalgene
Ketofen 1% injectie
Ketofen Tabl.
Nesdonal
Ronaxan Tabl.
Stomorgyl Tabl.

DIAGNOSTICA

Witness parvo

ELEKTRONISCHE

IDENTIFICATIE
Indexel Pocket Reader (kl.)
Indexel Reader EX (gr.)
Indexel Transponder

HERKAUWERS

VACCINS

Mucobovin

RUND

ANTIPARASITICA

Panomec 1% injectie
Eprimex Pour-On
Ivomec 1% injectie
Ivomec Plus
Ivomec Pour-On
Ivomec SR Bolus

DIVERSEN

Amynin
Biodyl
Ketofen 10% UDD

SCHAAP

ANTIPARASITICA

Panomec 1% injectie
Ivomec 1% injectie
Oramec

PAARD

VACCINS

Equiffa
Pneumequine
Tetagripiffa

ANTIPARASITICA

Panomec Pasta
Equalan

DIVERSEN

Ketofen 10% UDD
Nesdonal
Biodyl

MERIAL B.V., Bovenkerkerweg 6-8, 1185 XF Amstelveen, tel. 020 - 547 39 33, fax 020 - 640 22 01

© Boven genoemde producten zijn geregistreerde handelsmerken van MERIAL. © 2000, MERIAL. *Eurifel en Eurican vertegenwoordigen een vaccinreeks.

Colofon

ARGOS. Bulletin van het
Veterinair Historisch Genootschap.
Verschijnt tweemaal per jaar.

Redactie

Dr. P.A. Koolmees
Drs. A.H.H.M. Mathijssen

Bestuur V.H.G.

dr. P. Leeftang (voorzitter), drs.
A.P. Wijgergangs (vice-voorzitter),
drs. I.M.E. Boor-van der Putten
(secretaris), drs. P.C. Knijff (pen-
ningmeester), dr. P.A. Koolmees,
prof. dr G.C. van der Weyden.

Secretariaat van Redactie en Bestuur

p/a Bibliotheek Diergeneeskunde,
Yalelaan 1.
Postbus 80159.
3508 TD Utrecht.
Fax 030-2531407

Lidmaatschap en abonnementen

De contributie van het V.H.G.
bedraagt f45,- per jaar (studen-
ten f12,50). Leden ontvangen
ARGOS gratis.

Abonnementen op ARGOS
f27,50 per jaar.

Gironummer van de
penningmeester
581045.

Layout en druk

Afdeling AVmedia/Reproductie
van de
Faculteit Sociale Wetenschappen,
Universiteit Utrecht.

Voorjaarsbijeenkomst van het V.H.G.

De Voorjaarsbijeenkomst van het Genootschap zal gehouden worden op **woensdag 12 april 2000** in het *Museum Veeteelt en KI* te Beers (N.B.). Adres: Dr. Moonsweg 5, 5437 BG Beers (Tel. 0485-330241). Het Museum is per auto bereikbaar via afslag 4 richting Grave vanaf de autoweg Nijmegen-Venlo (A 73). Zij die per trein reizen kunnen of Grave of Cuijk aanhouden. Er is bij de stations een belbus beschikbaar (tel. 0900 8381) die de route Grave-Gassel- Beers-Cuijk en v.v. volgt. De loopafstand van de bushalte tot het museum is twee minuten. Partners en/of introducés zijn welkom.

Programma

10.30 uur Ontvangst met koffie

10.45-11.30 uur Huishoudelijke vergadering

11.45-12.30 uur Voordracht door drs. A.H. Visscher (ID-Lelystad) over **De geschiedenis van de selectie op gezondheid in de veehouderij**

Samenvatting: Aan de orde komen zowel de natuurlijke selectie als de selectie door de mens. De laatste geschiedde eerst met behulp van kwantitatieve genetische methoden, naderhand meer en meer met behulp van moleculair genetische methoden.

12.30-13.45 uur Lunch (à f15,-, incl. koffie/thee gedurende de pauzes)

13.45-14.15 uur Voordracht door Reimer Strikwerda (redacteur van het tijdschrift *Veeteelt*) over **De ontwikkeling van de stamboeken, de fok- en controleverenigingen en de KI**

Samenvatting: Ooit waren in ons land op bovengenoemde gebieden honderden verenigingen werkzaam. Met de vorming van de coöperatieve veeverbeteringsorganisatie "Delta" werd een proces voltooid dat in 125 jaar leidde tot een het gehele land omvattend geheel.¹

14.15-14.45 uur Drs. J.A.H. van Lieshout (Diessen) over **De totstandkoming, opzet en inrichting van het Museum Veeteelt en KI**

14.45 uur Koffie/Thee-pauze

15.00 uur Rondleiding en bezichtiging van het museum

16.00 uur Afsluiting

1. Opmerking

Dit proces is door Reimer Strikwerda beschreven in het door de CV Delta in 1998 uitgegeven prachtig geïllustreerde boek *Melkweg 2000*. Hierin wordt de hoofdzakelijk na-oorlogse geschiedenis van de stamboeken en de melkproductie beschreven. Het is een epos van de gezichtsbepalende mensen in het veld met hun soms tegenover elkaar staande opvattingen, van de ontwikkeling van nieuwe technieken, veranderende organisatievormen en van het vooral door economische belangen ingegeven streven de vooraanstaande positie van de Nederlandse melkveehouderij te handhaven. Onder de technieken neemt de K.I. in de beschreven periode de voornaamste plaats in. De verdiensten van de leidinggevende dierenartsen in deze sector komen, zij het summier, aan bod. Het artikel van naamgenoot Strikwerda in deze aflevering van *Argos* illustreert en detail welke inventiviteit eraan te pas kwam om deze techniek te verfijnen. In *Melkweg 2000* is te lezen dat al in de jaren '30 door twee dierenartsen, J. Siebenga werkzaam in het Friese Oldeberkoop en J. Kraai, werkzaam in het Groningse Tolbert de K.I. op de rails is gezet. Deze voorgeschiedenis, met inbegrip van de weg waarlangs zij tot het idee zijn gekomen (van Ivanov via Götz en Blendinger) en wat toen hun eerste oogmerk was (de preventie van besmettelijke steriliteit) verdient nog eens in een afzonderlijk artikel in *Argos* uiteengezet te worden. Ook de analyse van de weerstand tegen de toen nieuwe techniek en een vergelijking van de toenmalige argumenten met redeneringen die nu tegen nieuwe voortplantingstechnieken worden ingebracht, kunnen verhelderend zijn.

Het is een gelukkige coincidentie dat het thema van deze Voorjaarsbijeenkomst, de geschiedenis van de veeverbetering, zo nauw aansluit bij een van de hoofdthema's van het WAHVM-congres dat in september in Brno gehouden zal worden en waar gelegenheid zal zijn om de in Beers gehouden lezingen voor een internationaal gezelschap te presenteren (zie voor de gegevens betreffende het in Brno te houden congres de aankondiging elders in dit nummer).

Energiek in Generiek

Alfasan
GROUP OF COMPANIES

Alfasan

DIERGENERSWIDDELEN BV

Kuipersweg 9
3449 JA Woerden
Postbus 78
3440 AB Woerden

Tel.: (0346) 41 69 45
Fax: (0346) 48 36 75
E-mail: info@alfasan.com
www.alfasan.com
Order entry: 0800-Alfasan-2 53 29 26

Redactioneel

"Argos wordt door mij als naslagwerk gebruikt. De artikelen die ik nodig heb worden dan altijd gelezen; Argos is niet zozeer een nieuwsblad als een naslagwerk"

"Ik beschouw mezelf meer als donateur dan als actief lid; wanneer ik word gepensioneerd hoop ik tijd te krijgen alles te lezen. De vereniging is mij sympathiek; verdient derhalve steun"

"Ik heb er bewondering voor dat Argos altijd weer vol komt"

"Ik waardeer jullie inzet echt. Ga vooral door".

Dit is een greep uit de algemene opmerkingen die het enquêteformulier dat met de vorige aflevering werd meegestuurd, heeft losgemaakt. Het zijn bemoedigende geluiden die een redactie nodig heeft om er zeker van te zijn dat zij geen solitaire koers vaart. Omdat er nogal wat reacties waren zoals weergegeven in het tweede citaat waarin tot uiting komt dat het VHG-lidmaatschap voor veel leden (tevens abonnees van Argos) om welke reden dan ook een vrij passief karakter heeft, was er voor de redactie des te meer aanleiding eens te peilen of en hoe ons bulletin gewaardeerd wordt.

Zoals gezegd, is de uitkomst van deze peiling bemoedigend. De waardering komt uit op een 'rapportcijfer' van gemiddeld een acht. Bij de representativiteit van deze uitkomst kan echter een vraagteken worden geplaatst, want de respons (N=42) was niet groter dan 15%, een getal dat de passiviteit van de leden/lezers duidelijk illustreert.

Des te dankbaarder zijn wij jegens hen die wel de moeite genomen hebben om antwoord te geven op de door ons gestelde vragen.

Over de gehele lijn werd de leesbaarheid goed gevonden en 80% gaf ditzelfde oordeel voor de verhouding tussen

tekst en illustraties; de overige 20% vonden deze slechts matig. Een enkele inzender zou meer illustraties willen zien en een ander vond de artikelen te lang.

Omdat het bij een overwegend uit tekst bestaand tijdschrift vooral om de waardering van de inhoud gaat, vonden wij de uitkomst op de vraag welke rubrieken al of niet gelezen werden de belangrijkste.

Het onderstaand staatje geeft de belangstellingsgraad weer.

Hieruit mogen we de voorzichtige

nenland.

Een enkel kritisch geluid werd ook gehoord. Een inzender wenst dat de artikelen de veterinaire aangelegenheden in een bredere context plaatsen; hij vraagt "meer filosofie en minder journalistiek". En dezelfde wil niet alleen inhoudsbeschrijvingen van boeken en dissertaties, maar ook kritisch commentaar.

Er waren nogal wat suggesties voor onderwerpen die men graag behandeld zou willen zien. Door deze hier weer te

	Altijd	Meestal	Soms	Niet
Redactioneel	14	21	4	-
Artikelen	4	31	6	-
Boekbespreking	4	17	13	3
Recente publicaties	12	15	10	2
Archivalia	11	20	5	-
Nieuws	12	21	4	-

conclusie trekken dat, althans door de terugzenders van het enquêteformulier, gemiddeld meer dan de helft van de inhoud gelezen wordt. Als we *meestal* met *usally* vertalen betekent het 71%, vertalen we het met *often* dan is het 59% en met *frequently* dan is het 56%.^[1] Het is een indicatie, meer niet, maar deze valt positief uit.

Geruststellend was de mededeling van vrijwel allen dat er geen bezwaren bestaan tegen opname van artikelen in een van de moderne talen. Als redactie zijn we blij met deze vaststelling want het is soms gemakkelijker in het buitenland kopy te verwerven dan in het bin-

geven hopen wij lezers op het idee te brengen om over een of meer van deze onderwerpen eens een bijdrage te schrijven. Als redactie zullen we ons volgaarne over deze bijdragen buigen, maar er moet wel wat aangeboden worden; anders valt er ook niets te redigeren. De inzenders van deze suggesties zullen toch niet in de veronderstelling zijn dat al deze onderwerpen door de redactie zelf ter hand genomen kunnen worden.

Wat werd al zo genoemd? Enigszins gegroepeerd en becommentarieerd volgen hier de ontvangen suggesties:

- De geschiedenis der dierziekten (Dit grote gebied zou inderdaad goed voor een rubriek in aanmerking kunnen komen, mits hiervoor een rubrieksredacteur gevonden wordt; onder het kopje 'historische pathografie' zijn in Argos, nr. 21, p. 11-12 de belangrijkste boektitels genoemd. Hieruit blijkt dat de infectieziekten tot nog toe veel

1 Zie: A. Kong et al. How medical professionals evaluate expressions of probability. *New England journal of Medicine*, 315, 740-744, 1986 (tabel weergegeven in: *Woordenboek der geneeskunde*, samengest. door P.L.M. Kerkhof. Houten/Zaventem, 1993. p. 340).

aandacht hebben gekregen en dat er nog een uitgebreid veld braak ligt)

- Volksdiergeneeskunde; tweemaal naar voren gebracht (Na het werk dat geleid heeft tot *VHG-Cahier* nr. 1, is verschillende keren een oproep tot het formeren van een nieuwe werkgroep gedaan, maar tot nog toe zonder respons)
- Veterinair instrumentarium uit het verleden (Dit verzoek is aan de conservator van het Museum Diergeneeskunde doorgegeven)
- Markante Nederlandse veterinairen uit het verleden (Er is een werkgroep hiervoor opgericht; het ligt in de bedoeling een honderdtal biografieën in een cahier bijeen te brengen)
- Bespreking van historische gebouwen (De gebouwen van de oude faculteit lijken genoegzaam beschreven te zijn in de gedenkboeken van 1921 en 1971. De redactie houdt zich aanbevolen voor besprekingen van andere gebouwen en vooral ook van wat erin omging)
- Korte geschiedenissen van Europese veterinaire faculteiten (Hierover zullen wij ons beraden; het materiaal hiervoor is overvloedig aanwezig. De kunst zal zijn om het zodanig te compileren dat het overzichtelijk blijft en niet te opsommerig wordt. Deze suggestie is goed voor een zestigtal bijdragen!)
- Het dier in de kunst (Een aanzet werd met het in Veldhoven gehouden symposium gegeven. Zie het verslag in deze aflevering)
- Dierenwelzijn in de loop der tijden (Zie de bespreking van het Duitse proefschrift van Anita Maria Idel in deze aflevering. Wie schrijft de Nederlandse pendant?)
- De praktijkuitoefening in vroeger dagen dan wel ego-documenten van practici uit de vorige (bedoeld zal zijn de 19e) eeuw, zo die er zijn (Ook toen muntten de practici niet uit in het te

boek stellen van hun ervaringen, maar wellicht gaat in de Collectie Van Esveld wel iets schuil dat voor herpublicatie in aanmerking komt.

- Overigens laat deze aflevering in de bijdrage van R. Strikwerda zien dat 20ste eeuwse eigen ervaringen waardevolle bouwstenen voor de geschiedschrijving kunnen vormen. Wie volgt?)
- Korte mededelingen over eigen onderzoek en over de stand van zaken in de werkgroepen (Het laatste is natuurlijk wel in de verslagen van de huishoudelijke vergaderingen te vinden maar het zou, misschien in iets uitgebreidere vorm, een plaats in Argos kunnen vinden; mededelingen over eigen onderzoek -en ook vragen daarmee verband houdend- zijn altijd welkom).

Met deze oogst aan wensen en suggesties kunnen we even voort. De redactie zal zich er zeker door laten inspireren en zij hoopt dat merkbaar zal worden dat ook enkele lezers zich erdoor hebben laten aanspreken en auteurs geworden zijn.

De redactie is inmiddels door het vertrek van **Ingrid Visser** tot twee personen ingekrompen. Mede gezien het bovenstaande is versterking gewenst. Wij zien uit naar iemand die behalve zin in historisch onderzoek het vermogen bezit hiervan verslag te doen en bovendien in staat is acquisitieactiviteiten voor artikelen uit te voeren. Omdat geen van beide zittende redacteuren dierenartsen zijn, is het des te meer gewenst dat de opvolger/ster van Ingrid dat wel is.

In de kring van het VHG-bestuur hebben wij al afscheid van Ingrid genomen. Het is hier de plaats om haar ook *in foro publico* nog eens dank te zeggen voor haar enthousiasme en voor de inspanningen die zij zich gedurende tien jaar voor het Genootschap en voor Argos heeft getroost. Wij spreken de verwachting uit dat haar bijdragen aan

Argos nuttige vingeroefeningen zijn geweest om een of meer grotere werkstukken waarvoor zij de ideeën al een tijd koestert te realiseren. Dat zij de geschiedenisbeoefening trouw zal blijven, blijkt al uit haar voornemen om ook weer op het komende internationale congres in Brno een voordracht te houden. Wij zien er dan ook naar uit nog menige bijdrage van haar hand in Argos te zien verschijnen.

Summaries of main articles

E.P. Oldenkamp and

A.H.H.M. Mathijssen

Two letters to Alexander Numan by J.H. van Opdorp, surgeon at Arnemuiden (Province of Zeeland)

The periodical, *Veeartsenijkundig Magazijn*, that Numan had started in 1828 caught the attention of a surgeon in a small town in the neighbourhood of Middelburg. In his two letters he tells about his experiences in animal healing, leaving it to Numan which use he eventually might make of these observations. In the first letter (1829) he tells how he as a ship's doctor was shipwrecked in the Indian Ocean, and after being put ashore on a small island, had successfully performed an operation on an ass, suffering from a very large praeputial tumor. In his second letter (1830) he tells about his practice in Arnemuiden where he settled after leaving the navy. As there were no trained veterinarians in the surroundings, he extended his care also to animals. I.a. he reports on a case of a cow suffering from an enlarged heart, and this item was, indeed, published by Numan.

A biographical sketch of Van Opdorp is added. His name is known in the medical history of the Netherlands, because he was the most fervent adherent of the teachings of Broussais, a professor of medicine in Paris. Although these teachings found many followers in the French-speaking countries, the propaganda made by Van Opdorp through a periodical, devoted to this so-called *physiological medicine*, did not meet with succes in The Netherlands.

R. Strikwerda

Personal experiences with freezing bull sperm, 1949-1984

The author made his career mainly in activities concerned with artificial insemination in the three northern provinces. He

gives here a detailed account of the several phases in the development of the techniques to freeze the semen of the bull.

The start was made after a communication by Polge and Rowson of Cambridge at the Second International Congress of Physiology and Pathology of Animal Reproduction and Artificial Insemination, Copenhagen, 1952, who advised the addition of a 10% glycerine solution to the dilutant medium as a protective agent of the spermatozoa against harmful influence of crystallization of the water. Research in the Institute of Animal Husbandry (Organization for Applied Research) in Utrecht led to a device to regulate very precisely the addition of the glycerol so that osmotic shock could be avoided. A new type of freeze chamber, based on cooling by dry ice and alcohol, was constructed after the model designed by a staff member of the Animal Health Service in the Province of Zeeland. With these tools the first freezing experiences were gained at the Provincial Animal Health Service in Groningen.

In 1957 a Semen Centre for the Province of Friesland was established by the Friesian Cattle Herdbook and the 17 A.I.-societies then in existence in that province. In 1959 a more sophisticated freon-based freezing apparatus was introduced, that could reach a temperature of -95°C . and that had a capacity to store 28,000 vials (doses) of sperm. The next step was the introduction, in 1967, of an apparatus based on liquid nitrogen that reached a temperature of -196°C . For the packing of the sperm no longer vials were used, but droplets of 0.1 ml were formed into pellets at a temperature of -79°C . after a method introduced by the Japanese researchers Nagase et al..

After the author's change-over in 1968 to an A.I.-organization in Meppel (Province of Drenthe) two new develop-

ments in the field took place: 1) the number of bulls selected for A.I. were reduced based on insights of population genetics; 2) increase in scale necessitated, for reason of logistics, the substitution of pellets by straws. This straw method was a Danish invention, brought to great perfection in France by dr. R. Cassou. After 1972 all semen was deep-frozen. Good results were obtained after further dilution of the semen and smaller doses than earlier thought possible. The straws contained 0.25 ml semen with 25 million, or by greater extension only 10-15 million spermatozoa without reducing the rate of fertilization.

During 1982/83 550,000 straws were frozen, yielded from 1600 ejaculates (i.e. 340 straws/doses pro ejaculate). The number of first inseminations was 98,500 and the non-return percentage after 56 days was 71.5.

P.A. Koolmees

From horse doctor or cow leech to veterinary manager. Regulation of the market for veterinary services in historical perspective

In the course of the last two centuries veterinarians succeeded in gaining a monopoly with respect to a number of specific tasks within society under the motto "to the benefit of man and animal alike". Today, a veterinary infrastructure exists in the western world, which is usually taken for granted by society. Before the responsibility for maintaining animal resources and protecting both animal and human health were entrusted to veterinarians, both the process of scientific progress and professionalisation of veterinary medicine were necessary. In this paper the regulation of the market for veterinary services in The Netherlands is described.

Until World War II, the military and

the colonies represented a major demand for veterinary services. A healthy livestock has always been considered as a main concern by the Dutch government with respect to the domestic food supply as well as exports. State intervention concerning veterinary medicine therefore focused on the organised campaigns against livestock diseases. Early national veterinary legislation originated from this concern, as is still the case today within the EU framework. The protection of human health only became part of the veterinary professional domain at a relatively late stage. Due to a strong economic growth from the 1960s onwards, veterinary practice was extended with the care for an increasing number of companion animals. The veterinary profession and its employment are subject to changes in society, such as the number of animals and the significance that is paid to the different species. In 1900 there were 4 million production animals in The Netherlands, while the human population counted 5 million. One century later, not less than approximately 130 million farm animals and 30 million companion animals are living in this country, which now has about 16 million inhabitants. Consequently, the total number of active vets increased from about 250 to 4,000 in the same period, while the number of group and solo practices both increased.

The market for veterinary services has become complicated, since it is increasingly influenced by different actors. The latter may even have conflicting interests. One of the most important actors is the state. On the one hand the state tried to stimulate the development of the profession, on the other hand it attempted to control and direct veterinary medicine by legislation. The 'Instruction for veterinarians' active in the United Kingdom of The Netherlands, which was issued in Brussels in 1819 represented the basis of this state intervention. This instruction counted 24 articles. Today, the size of veterinary regu-

lations and legislation within the EU framework has become enormous, and is again imposed from Brussels.

F.F.J.M. Pieters

Animals held in menageries in Amsterdam ca. 1700

In the 17th and 18th century the Dutch East and West Indian Companies imported many exotic animals. Many citizens possessed a natural history cabinet or a menagerie. Of at least two menageries we know that they were open to the public for an entrance fee. They attracted many famous visitors. Zoologists among them found animals not yet described before. The keepers of those menageries supplied animals too, sometimes to foreign countries e.g. to the Zoological Garden Schönbrunn, established in 1752. Artists and amateurs were inspired by the exotic fauna. From an amateur, called Jan Velten, an album containing ca. 180 drawings, aquarels and gouaches is preserved in the library of the Royal Zoological Society *Natura Artis Magistra* in Amsterdam, founded in 1838. This manuscript with the title *The Wonders of Nature* presents a fairly good picture of the contents of both public menageries. After restoration the manuscript is reproduced on Photo CD. Its contents can be studied now without any danger for damage to the original.

S. Fuks

Animals as symbols on hunting-portraits and still lives of game

People, grown rich or famous in the 17th century, had themselves often painted against the background of a hunting-scene and surrounded by hunting-dogs or falcons. They liked to be seen in the same manner as the nobility in the times before.

Still lives with animals are a rich source of symbolism and hidden messages. Painters who specialized in this genre were i.a. Melchior d'Hondecoeter, Jan

Baptist Weenix (1621-ca. 1660) and his son Jan Weenix, Fabritius and Willem van Aelst.

Animals often found in these paintings are: the partridge, the hare, finches, bound together by a split twig, the swan and the quail, mostly depicted together with objects used in hunting these animals, as the quail flute, different nets, sparrow catch and shot-guns.

The interpretation of these compositions is possible by studying the contemporary poetry or proverbs.

A number of examples are given revealing the sexual undertones of the depictions. Some symbolism is maintained till our days, e.g. the rabbit tail of the bunnies.

The author showed a composition by himself as an imitation of Fabritius.

H. Meyer

How artists see the eating of animals

Feeding and reproduction are among the most important characteristics of living organisms. Since man is keeping domestic animals, he is also responsible for their nutrition. This task of daily care leads to a strong bond between man and animal. In the course of millennia artists have tried to grasp and to depict animal eating or their feeding. Independent of a given cultural period, the artistic intentions can be quite different. We can distinguish three lines: 1) Narrative representations of daily life situations, partially to characterize the interaction between man and animal. 2) Many artists go further by giving a symbolic character to the act of alimentation, be it ironic or as an expression of care or of struggle for life. 3) If the aesthetic element is dominating the primary animalistic process is reduced.

The several aspects of the theme were illustrated by fifty pictures (slides) selected from a period of five thousand years.

Twee brieven aan Alexander Numan van J.H. van Opdorp, heel-en vroedmeester te Arnemuïden

E.P. Oldenkamp^a en
A.H.H.M. Mathijssen^b

Inleiding (door de redactie)

Behalve van zijn leerlingen die in de veeartsenijkundige praktijk werkzaam waren, ontving Numan ook wel eens berichten over veterinaire casuïstiek van niet-veeartsen. Een omvangrijke verzameling van deze correspondentie is bewaard gebleven[1]. De brieven van de oud-leerlingen zijn in studie genomen door een VHG-Werkgroep en de uitgave hiervan in een VHG-cahier is in voorbereiding. Sommige brieven, afkomstig van anderen, lenen zich voor publikatie in *Argos*. Zo werden de "Verloskundige waarnemingen van veearts W. Munter (1767-1838) uit Goudswaard (Z.H.)" eerder in *Argos* gepubliceerd[2].

Onderstaand worden twee brieven uit 1829 en 1830 weergegeven geschreven door de Zeeuwse medicus J.H. van Opdorp. Alleen uit de laatste heeft Numan een gedeelte in zijn *Veeartsenijkundig Magazijn* overgenomen[3], hoewel hij in zijn antwoord op van Opdorps eerste brief zegt te overwegen het daarin medegedeelde op te nemen.

Na de transcriptie der brieven volgt een en ander over de persoon van de briefschrijver.

Arnemuïden 10 November 1829

Wel Edele zeer geleerde heer!
Ik heb altoos de geneeskunde beschouwd als één geheel, en dat ik daarin niet geheel en al heb misgetast bewijst mij onder anderen ook uw voor-

beeld, daar UE vroeger de geneeskunde bij menschen met den grootsten lof hebbende uitgeoefend, thans met geen en minderen lof in het vak der veeartsenijkunde onderwijs geeft; althans ik voor mij lees steeds met het grootst genoegen, en geen minder nut het, door u uitgegeven wordend, magazijn. Mijn eigen vee en dat mijner vrouws vader (een landbouwer alhier) behandel ik doorgaans zelve, zoo als ik onlangs daarvan nog eenige staaltjes heb medegedeelt aan eenen uwer élèves[4] van 's Heerenhoek[5], die ik toevallig het genoegen hadt te ontmoeten, evenwel is daarbij zoo weinig van belang voorgevallen, dat ik het der moeite niet waardig acht nader te vermelden; maar op bladz. 424 van het derde nummer van het Magazijn las ik iets over de wegname van een gezwel aan de roede bij eenen muilezel[6]; iets dergelijks, evenwel op den keper beschouwd, iets zeer onderscheidens, heb ik ook vóór jaren verrigt; misschien is het niet onwaardig nader bekend te worden. Zie hier het geval:

In April 1819 leed ik, als Officier van Gezondheid bij de Marine, schipbreuk met zijner Majesteits schip de **Admiraal Evertsen**[7], op de hoogte van Diego Garcia, een klein eilandje van den Archipel van Chagos[8], waarop slechts weinige plantagen werden gevonden. Vroeger werden de kokosnoten van het eiland, in natura naar het eiland Mauritius[9] vervoerd; toen ter tijd was men evenwel reeds zoo verre gevordert dat men op het eiland zelve uit het sap der palmboomen azijn en brandewijn en uit de kokosnoten olie en zeep konde bereiden; tot uitpersing der olie bezigde men zeer onvolkomen mortermolens, door de handen van slaven of door ezels

in beweging gebracht. Een dezer ezels, die op het eiland niet in overvloed aanwezig waren, was, voor allen arbeid ongeschikt geworden, door een verschrikkelijk groot gezwel der schacht, dat hem tegen de kniegewrichten ~~hing~~ der achterpoten slingerde, en iedere ingespannen beweging onmogelijk maakte.

Zoodra ik dit gezwel zag bekwam mij den lust hetzelfde te **extirperen**, maar vond tegen dit opzet geen en geringen tegenstand bij mijnen chirurgijn major[10], die vermeende dat het gezwel, door het roede hoofd[11] werd gevormd, niet zonder levensgevaar voor het beest zou kunnen weggenomen worden, en zulk een operatio eenen officier van Gezondheid van 's Koningsmarine niet paste. Daar ik evenwel ondanks zijn Edele zeergeleerde en Zeergestrenge gelegenheid vond, mij weder naar de plantage te begeven waarop zich het ezeltje bevond, en de planter volgaarne het beestje aan mijne proefneming wilde opofferen, zoo werd het dier gevangen, en door mij nauwkeuriger onderzocht. In het gezwel (eene groote dikke zeer harde massa) was eene opening, waarin ik gemakkelijk de hand konde inbrengen, en mij dus konde verzekeren, dat het gezwel door het *praeputium* werd gevormd terwijl ik duidelijk de losse *glans penis* met de hand kon omvatten. Ik besloot tot de operatie. Eene doorboorde houten buis werd in de holte ingebracht en boven het gezwel zeer vast met schiemansgaren[12] omwoeld, dit strekte tot *tourniquet*[13] terwijl de doorboorde houten buis het vooruitdringen der glans penis gedurende de operatie verhinderde, en de pisloozing na dezelve kon toelaten. Door eene rondgaande snede met een scherp mes deed ik de besnijdenis (mijne

a. Drs. E.P. Oldenkamp.

Zijdesingel 37. 2261 CB Leidschendam.

b. Drs. A.H.H.M. Mathijssen.

Bilderdijklaan 14. 3723 DC Bilthoven.

operatie was immers niets anders?) In weinige oogenblikken verloor het dier ondanks onze voorzorgen ruim een halve emmer bloed. Vier of vijf zeer groote slagaderen, welker klopping ik reeds voor de operatie hadt kunnen voelen, werden met de vingers gevat, en daarom een stevig bindsel met kabelgaren[14] gelegd, de overige kleine slagadertakjes werden met een wit gloeiend ijzer toegeschroeid, de geheele wonde tot afwering der insecten met teer bestreken.

De ezel sprong na de operatie van zelve op, betuigde door kromme sprongen zijne verwondering over zijnen ligteren toestand, en wentelde zich in het zand waardoor de geheele wonde met eene dikke slijkkorst werd bedekt. Hij wandelde eenige uren in het bosch, dronk een paar dagen vrij veel, at niets dan eenige weinige boombladeren. De derde dag urineerde het beest voor het eerst, eerlang verloor hij de houten buis, en binnenkort werd hij weder te werk gesteld.

De weggenomen verharding woog 12 ponden, (zesduizend grammes), en was van een gelijkvormig spekachtig voorkomen.

Acht UE deze waarneming belangrijk genoeg om in uw magazijn een plaatsje te beslaan, het zal mij aangenaam zijn, maar oordeelt UE dezelve niet gewichtig genoeg, ik heb er vrede mede, en blijve niet minder

UE DV Dienaar
wg J.H.van Opdorp

Utrecht, 22 november 1829

[Aan de adreszijde van bovenstaande brief zijn de volgende notities van de hand van Alexander Numan te vinden die de inhoud van zijn antwoord hebben gevormd].

"Bedankt voor de toegezonden waarn[eming] waarvan in het eerste n°

dat met het voorjaar 1830 staat uit te komen wel gebruik zal kunnen worden gemaakt. Gerecommandeerd [dat hij] iets over de veeartsenijkunde of pathologie en therapia specialis kan bijdragen waarvoor het tijdschrift openstaat.-

Bedankt voor de ondersteuning mijner pogingen in de uitbouw der veeartsenijkundige kennis welke tot dusver in ons land is verwaarloosd.

Verzocht iets te vernemen over de ziekten of sterften onder de paarden op sommige plaatsen in Zeeland - en of zulks ook aan het vocht (zoogenaamde honingdauw) of brand zou kunnen worden toegeschreven, hetwelk men, zoals ik hoor, dit jaar veel in tarwe heeft waargenomen[15]. Het zal mij aangenaam zijn hiervan iets te vernemen. Deze zaak moet een nieuw punt van onderzoek worden, ook voor den mensch".

Arnemuiden, 20 maart 1830

WelEdele Hoog Geleerde Heer!
Reeds veel te lang heb ik verzuimd UEd mij hoogst vereerende missive te beantwoorden; zullen de strenge koude, de gewone nieuwejaars drukten, de veele bezigheden van een nieuwe onderneming[16] onafscheidelijk mij bij UE kunnen excuseren? Ik hoop het.

Eigenlijk gezegde waarnemingen kan ik UE voor als nu niet mededelen maar misschien is het niet onbelangrijk UE een *aperçu général* te geven van het hier zoo al voorvallende. Jammer dat 's rijks veearts[17] te Middelburg[18] iemand is waarmede ik niet wensch in nadere betrekking te komen en dat de empirici hier in den omtrek weinig meer zijn dan machines. - Soms vindt men ja onder hen gezond verstand maar soms zijn ze zoo met vooroordelen geenticheert[19] dat men er niets mede beginnen kan.-

Eene merrie die maanden lang aanhoudend paarderig bleef en met allerlei excitantia en adstringentia was behandeld

genas door herhaalde kleine aderlatingen emollirerend[20] voedsel en geneesmiddelen.

[De volgende tussen *** geplaatste beschrijving is door Numan overgenomen (zie noot 3); de veranderingen die Numan aanbracht zijn tussen [...] aangegeven, mede om te demonstren hoe nauwgezet Numan zijn redactionele taak opvatte; ook werden hier (en hier alleen) de spellingscorrecties van Numan en zijn interpunctie overgenomen]

***Eene koe op stal staande om gemest te worden, [Het rund op stal gemest wordende,] werd grootendeels met boonen gevoederd; desondanks vermaerde dezelve [doch bleef desniettemin mager]. De smidt deed eene V.S.[21] en raadde het dier te slachten [Men deed eene aderlating, en raadde vervolgens aan het dier te slachten]. Onder weg naar de slagplaats bleef het dier zeer dikwijls stilstaan maar ging van zelve naar weinige oogenblikken weder voorwaarts [Naar de slagplaats geleid wordende, bleef het onder weg dikwijls stil staan, doch ging, na weinige oogenblikken, weder voorwaarts]. Dit symptoom trok mijnen geheelen aandacht en terwijl geen enkel ander verschijnsel eenen geprikkelde toestand aanduidde (het bloed was echter zeer rijk aan vezelstof geweest) meende ik eene ziekte van het hart te mogen voorspellen en zie wat men aantrof [Dit verschijnsel trok de aandacht des Geneesheers tot zich, en daar er geen ander toeval bestond, hetwelk eenen geprikkelde toestand aanduidde - hoewel het bloed zeer rijk was aan vezelstof- meende hij een ziekte van het hart te mogen voorspellen. Zie hier wat men aantrof]. Het hart vormde eene vreesselijk grootte massa ruim 30 Nederl. ponden wegende die in geen gewone wateremmer kon bevat worden [Het hart vormde eene ongemeen grootte massa, wegende ruim 30 Ned. ponden,

welke in een gewonen water-ernmer niet kon worden bevat]. Uitwendig bespeurde men niets dan eene *lymphoplastica*. Het hart (liever die [de] massa) werd door[ge]sneden en toen bleek het dat die *lymph*a [het hart] eene groote hoeveelheid met [van] kalkachtige stof bevatte[de] (misschien *phosphas calcis*) [misschien bestaande uit *phosphorzuure kalk*]. Het hart was wel wat groter dan gewoonlijk maar toch normaal gesteld [Dit deel was wel wat grooter dan gewoonlijk, doch, voor het overige, natuurlijk gesteld]. Die *lymph*a [De vezelstof] maakte daaromheen [om hetzelfde] als het ware eene omkorsting die gemeten bijnaar [ongeveer] drie Rhijnlandsche duimen[22] dikte had [bezat]. Welk eene verbazende aanwoekering. Ik had geen gelegenheid tot verder onderzoek. Schoon het weinige aangevoerde wel genoeg zal zijn om te doen inzien dat de ongesteldheid heeft bestaan in een chronische inflammatie van het weivlies dat het hart uitwendig bekleed [De heer Opdorp had geene gelegenheid tot een verder onderzoek, doch meent, dat men uit het geen hier gevonden werd, zal mogen besluiten, dat de verbazende aanwoekering het gevolg is geweest eener *chronische* ontsteking van het weivlies, dat het hart uitwendig bekleedt]. Ware het eene wezenlijke *hypertrophia cordis* geweest dan hadt het aanwoekeren meer interstitieel geweest en niet slechts tot de uitwendige oppervlakte bepaald gebleven [Bijaldien hier eene wezenlijke overvoeding van het hart (*hypertrophia cordis*) had bestaan, zoo ware de aanwoekering niet slechts tot de uitwendige oppervlakte bepaald gebleven, maar dezelve had dan voorzeker de massa van het hart zelf vergoot].***

Vele vragen moeten evenwel in dezen onbeantwoord blijven.

Gaarne had ik het gehele stuk als een niet onbelangrijk pathologisch product aan UE opgezonden maar op welk

eene wijze?

Schape sterven hier in menigte. Bij een was de milt zodanig verweekt dat toen men het weivlies doorsneed het parenchyma als ichor[23] wegvloeide. Bij allen vindt men eene grote menigte *distoma hepatica* in de lever. Bij sommigen *hydatides* bij zeer velen een grote hoeveelheid water (2 emmers) in het peritoneum. Vele lamdragende krijgen abortus of de lammeren zijn zeer zwak en sterven na weinige dagen.

Koeyen sterven ook nog al velen ik kan daarvan evenwel minder melden- de weivliezen schijnen minder te lijden. Bij eene vaers vond men in de lever ook eene soort van leverbot. Was dit inderdaad *distoma hepatica*? Ik durf het niet bepalen. Gaarne had ik een paar exemplaren mede genomen maar ik was te verre van huis en kon niet regtstreeks naar huis gaan.-

Het voedsel is hier zo schaars dat sommige boeren de rations karig, ja gierig uitreiken. Daarbij is het voedsel bijna alles slegt. Het hooi is gestikt. Het tarwestroo heeft het minst geleden maar de boeren moeten het beste als gleui[24] aan de dijken leveren. Het boonstroo is bij sommigen vol vlakken.-

Menschen voedsel- de witte boonen zijn zoo onoogelijk dat ondanks de groote armoede vele boeren dezelve niet aan de behoeftigen durven uitdelen. Andere armen eeten dezelve *à contre coeur*. De ingelegde groene boonen en snijboonen (die indertijd kromgegroeid en vol bruine vlakken waren) weet men niet gaar te koken en smaken niet.-

Ziekten bij menschen- geen doorgaand karakter- maar sedert de vaart weder open is en onze vischleursters weder verplicht zijn dezelve binnen Middelburg te smokkelen door dezelve op het bloote

lijf te binden[25], sedert regent het weder metrorrhagiae en abortus[26]. Daar ik trachten wil aan eene onzer hoogeschoolen per publieke promotie den doctoralen graad te verkrijgen en de metrorrhagia ten onderwerp mijner dissertatie heb gekozen zoo verschaft zulks voor mij eene zeer schoone gelegenheid tot het opzamelen van waarnemingen[27]. Maar het is eene schande voor de menschheid. Ik ben er openlijk (zonder achter het anonyme te schuilen) in het algemeen Nieuws- en advertentieblad voor uitgekomen maar burgemeesters[28] van Middelburg blijven doof. Nemen die heren dan alles op hun geweten? Geloven ze aan geen vergelding, die eenige troost voor lijdenden? Voorheen zeide men "tres medici duos athei". Ik zoude nu wel haast willen zeggen "tres prefecti tres athei".

Gedacht wat lange brief en deszelfs uitgebreidheid mogen tegen mijnen nalatigheid opwegen.

Met hoogachting

UE DV Dr
wg J.H.van Opdorp

Wie was Van Opdorp?

Joseph Hendricus van Opdorp is geboren op 1 april 1797 te Antwerpen als zoon van Franciscus Xaverius van Opdorp en Henrica Elisabeth van den Bergh. Zijn vader Franciscus Xaverius van Opdorp was geboren in Bergen op Zoom, waar hij als horlogemaker en goud- en zilversmid heeft gewerkt en ook in 1813 is overleden. Het is niet bekend waarom de familie tijdelijk in Antwerpen heeft gewoond.

Van Opdorp heeft van januari 1813 tot mei 1814 de opleiding tot chirurgijn gevolgd aan het Franse Militaire Hospitaal te Bergen op Zoom. Bij de bestorming van de Franse vesting in deze stad door de Engelsen in de nacht van 8 op 9 maart 1814, heeft van

Opdorp aan Franse zijde onder Blancel al actief als chirurgijn deelgenomen.

Op 30 maart 1815 heeft hij het examen voor chirurgijn der Marine met goed gevolg afgelegd en 3 juni 1815 is hij als derde Chirurgijn aangesteld en geplaatst bij de equipage van Z.M. Schip "Nassau". Na een vervolexamen werd hij als chirurgijn derde klasse in het vaste Corps Officieren van Gezondheid voor de Koninklijke Marine opgenomen[29].

Op 31 maart 1816 is hij met de "Nassau" van Vlissingen via Rio de Janeiro naar Oost-Indië uitgevaren. De "Nassau" maakte deel uit van een expeditie naar de oproerige Molukken. Een landingspoging op het eiland Saparoua (mei 1817) was een deerlijke mislukking die veel slachtoffers heeft gemaakt. Van Opdorp behoorde tot de weinigen die ongedeerd ontkwamen.

Op 1 jan. 1819 werd hij overgeplaatst op de "Admiraal Evertsen" (zie noot 9). Na een avontuurlijke diensttijd in de Archipel zette hij op 26 november 1819 in Hellevoetssluis weer voet aan wal. Nadat hij ontslag uit dienst genomen had, legde hij op 15 augustus 1820 in 's-Hertogenbosch het examen voor plattelandsheermeester af[30].

Geneesheer te Arnemuiden

Hij had dus al heel wat ervaring opgedaan toen hij zich in 1821 als heel- en vroedmeester in Arnemuiden vestigde. Omdat het stadje lange tijd geen geneesheer binnen zijn muren had gehad, bleven veel mensen, vooral uit de gegoede stand, de Middelburgse artsen trouw, waaruit nogal wat conflicten voortkwamen, zowel met de Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt als met de in Middelburg gevestigde Geneeskundige School. Ook met het stadsbestuur van Arnemuiden zijn er moeilijkheden geweest omdat van Opdorp zich niet contractueel wenste te binden aan de verplichting om aan minvermogenen

medische hulp te bieden. De Zeeuwse medisch-historicus J.C. de Man schetst hem als volgt: "Deze scherpzinnige maar vinnige kleine man was iemand van betekenis. (...) Kundig en wetenschappelijk als hij was, kon hij maar niet dulden, dat minder wetenschappelijke mannen boven hem stonden"[31]. Zijn onverschilligheid ten opzichte van de kerk en zijn contacten met magnetiseurs maakten hem in Arnemuiden verdacht[32]. Maar zijn onorthodoxe therapie, voortkomend uit het door hem aangehangen medisch stelsel zijn wellicht de belangrijkste reden geweest dat hij zowel door collegae als patiënten wantrouwend werd bejegend. Zo behandelde hij bv. de Zeeuwse koorts (malaria) in plaats van met kinine door het plaatsen van twintig bloedzuigers op de onderbuik.

Deze behandelwijze was conform de leer van Broussais die in Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden grote opgang maakte en waarvan van Opdorp hier te lande de grote propagandist is geweest.

Het stelsel van Broussais

François Joseph Victor Broussais (1772-1838) was militair geneeskundige geweest in de legers van Napoleon. In 1815 werd hij aangesteld aan het militair hospitaal Val-de-Grâce in Parijs (vanaf 1820 als hoofd) en als hoogleraar aan de ermee verbonden medische school. Hij schijnt een goed clinicus te zijn geweest, maar zijn leer, uiteengezet in zijn boeken *Histoire des phlegmasies ou inflammations chroniques* (1808) en *Examen de la doctrine médicale généralement adoptée* (1816), druiste volledig in tegen de heersende opvattingen, m.n. tegen die van een andere medische grootheid uit die dagen Philippe Pinel, directeur van het Hospice de la Salpêtrière en hoogleraar aan de Parijse École de Médecine. Deze kende aan elke ziekte een eigen bestaan toe waardoor de ziekten als organismen waren in te delen op dezelfde manier als gebruikelijk

in de natuurlijke historie. Zijn hoofdwerk heet dan ook *Nosographie philosophique ou la méthode de l'analyse appliquée à la médecine*. Tegenover deze ontologische opvatting stelde Broussais zijn 'fysiologische geneeskunde'.

Deze was een variant op het stelsel van John Brown uit Edinburgh die de ziekte-oorzaken terugvoerde op te sterke of te zwakke prikkeling, waaruit een stenische dan wel een asthenische toestand intrad die resp. met verzachtende of stimulerende middelen gecureerd diende te worden.

De centrale plaats die aan prikkeling werd toegekend nam Broussais uit het Brownianisme over. Hij lokaliseerde het aangrijpingspunt in het maag-darmstelsel, wat een typisch Franse zienswijze mag worden genoemd.

Lindeboom vat zijn opvatting als volgt samen:

"De meeste ziekten beginnen of eindigen met gastro-enteritis. Gastritis en gastro-enteritis vormen de hoofdmoot van de pathologie. Ontsteking, meestal dus het gevolg van over-stimulering, moet antiphlogistisch worden behandeld, dat wil zeggen door plaatselijke bloedonttrekking. Zulk een lokale decongestionering wordt het best bereikt door bloedzuigers; aangezien er meestal een gastritis of gastro-enteritis bestond, moesten bij de meeste aandoeningen een flink aantal bloedzuigers op de buik worden gezet (bv. tien), terwijl voorts streng dieet en het gebruik van gom-oplossingen werden voorgeschreven"[33].

Het succes van de leer van Broussais in Frankrijk kan het best worden geïllustreerd door het feit dat in 1833 ruim 41 miljoen bloedzuigers moesten worden geïmporteerd, waar er in 1820 nog 1,1 miljoen geëxporteerd werden!

Van Opdorp, apostel van Broussais in Nederland

Broussais' leer bleef niet beperkt tot Frankrijk, maar golfde de wereld over naar alle gebieden in de Franse invloedssfeer, waaronder de Zuidelijke Provinciën van het toenmalige Nederland.

Het was met name van Opdorp die in Nederland in 1827 een "Gezelschap ter bevordering der physiologische genees- en heekunde" oprichtte. De "Wetten" bevatten niet minder dan 113 artikelen! De eerste twee artikelen geven de richting aan die het gezelschap voor ogen stond:

1. Het gezelschap stelt zich voor, de bevordering en uitbreiding der genees- en heekunde, op de physiologie gegrond en door de anatomia pathologica toegelicht;
2. Men zal uitgaan van een tegenwoordige stand der wetenschap, namelijk: van de physiologische geneesleer door den beroemde Parijschen hoogleraar Broussais ontworpen...

En art. 35 luidde: "De post van algemeene secretaris blijft levenslang aan den eersten oprichter [i.c. aan van Opdorp] opgedragen".

De belangrijkste activiteit van dit gezelschap was het uitgeven van een tijdschrift *Tijdschrift ter bevordering der physiologische genees- en heekunde*. Dit in Breda uitgegeven blad werd voornamelijk door van Opdorp verzorgd. Het verscheen drie à vier keer per jaar tussen 1827 en 1831, met een omvang van 200 pagina's in de eerste vier jaar en tenslotte in het laatste jaar met 100 pagina's. Als bijlagen verscheen de vertaling door van Opdorp van de toelichting die Broussais op de stellingen in zijn *Examen...* geschreven had. In 1835 werd deze vertaling nog eens afzonderlijk uitgegeven: *Ontwikkeling der stellingen betreffende de ziektekunde*. Breda, 1835. 2 dln.

Binnen het Gezelschap was kennelijk

de behoefte ontstaan om de nadere verklaring van de Franse meester te stellen tegenover enige kritische geschriften die intussen in Nederland over diens leer verschenen waren.

Deze geschriften hebben volgens Lindeboom "het hunne gedaan om een dam op te werpen tegen de invloed van de leer van Broussais, zoals die ook door het Bredase tijdschrift werd bevorderd" en "Zo lijkt het dus, dat het met zoveel vuur en apodictische kracht voorgedragen stelsel in Nederland zelf eigenlijk nooit goed wortel heeft geschoten"[34].

Andere medische publicaties

Naast zijn activiteiten voor het *Tijdschrift ter bevordering der physiologische genees- en heekunde* gaf hij nog het *Geneeskundige Maandboekje* uit dat echter maar gedurende één jaar verschenen is (Breda, 1830). Daarna nog *Onderzoekingen over den Aziatische braakloop [=cholera] bij een persoon, die zich in den hoogsten graad van clairvoyance van het magnetisch somnambulisme bevond* (Breda, 1832). Ook heeft hij nog enige geneeskundige werken uit het Frans vertaald. Tenslotte schreef hij: *Adressen aan Z.M. den Koning... over enige punten der geneeskundige wetgeving* (Breda, 1839).

Zijn familie

Op 24 februari 1825 trad hij in het huwelijk met Elisabeth Zwigtmann, geboren op 10 april 1806 te Arnemuiden en dochter van de landbouwer Pieter Zwigtmann en Elisabeth van der Kreke. Uit dit huwelijk werden tussen november 1826 en april 1841 elf kinderen geboren, waarvan er acht op jonge leeftijd stierven. Twee zonen zijn beiden medicus geworden en de dochter is huisvrouw geworden.

Josephus Hendrikus van Opdorp is op 20 juni 1842 in de leeftijd van vijftien jaar in Arnemuiden gestorven. Zijn vrouw bleef achter met drie kinde-

ren: Pieter Eliza Hubregt (elf jaar), Frans Xavier Joseph (zes jaar) en Elisabeth Cornelia (vier jaar). Zij hertrouwde al spoedig met de opvolger van haar overleden man, Jan Noom.

Epiloog

Van Opdorp was een intelligente man, klein van stuk maar met een grote geldingsdrang. Zijn interesses bestreken een breed terrein, waarbij hij zich niet liet beïnvloeden door gevestigde meningen of zakelijk belang. Overtuigd als hij was van de waarde van de theorie van Broussais, paste hij deze ook toe ondanks het feit dat een aantal van zijn patiënten dit niet accepteerde en elders geneeskundige hulp zochten. Zijn verhouding met zijn collegae was slecht, wat mede veroorzaakt werd doordat van Opdorp zich ergerde aan het feit, dat hij te maken had met in zijn ogen geneesheren van een tweederangs niveau. Door protectie kregen deze soms bepaalde posities. Daarnaast was hij ook niet altijd even tactisch in zijn omgang met de bevolking en de overheid. Ook verschillen in godsdienstige opvattingen speelden hierbij een rol. Dit gaf aanleiding tot wederzijdse irritatie.

Van Opdorp was een zeer ijverig man. Hij vertaalde, publiceerde, recenseerde en was de centrale figuur in Nederland binnen de beweging van Broussais. Ook op diergeneeskundig terrein heeft hij nog een steentje bijgedragen. Zoals uit een brief aan Numan blijkt, was het zijn wens om nog eens te promoveren, maar het ontbreken van een academische opleiding en voldoende kennis van het Latijn, wat toen nog een voorwaarde was, zal dit verhinderd hebben.

Noten

[1]. F.H.C. Weijtens. *Inventaris van de archieven der Rijksveeartsenijsschool en Veeartsenijkundige Hoogeschool*. Utrecht, 1966. Nr. 218-219.

[2]. *Argos*, (17) 281-289, 1997.

[3]. *Veeartsenijkundig magazijn*, 2, 636-638, 1830.

[4]. Het betrof Jacobus van Hertum (1805-1849), ingeschreven in 1826 en bevorderd tot veearts der eerste klasse in juli 1830. Aansluitend werd hij benoemd tot veearts te Zierikzee en vervolgens in 1839 tot eerste provinciale veearts van Zeeland. Zie over hem: M. Luteyn Mazure, *Het Repertorium*, 4, 173-175, 1851.

[5]. 's Heerenhoek, een dorp van 750 inwoners, gelegen in Zuid-Beveland ten Z.-W. van Goes, ongeveer halverwege tussen Goes en Middelburg. Zuid-Beveland en Walcheren waren toendertijd gescheiden door het Veerse Gat en het Sloe. Pas in december 1871 werden deze gebieden met elkaar verbonden door de Sloedam in verband met de aanleg van een spoorverbinding.

[6]. Het betreft een korte mededeling van veearts Debeaux uit het Dept. Ardèche aan de directeur van de École Vétérinaire te Lyon, waarin gemeld wordt dat hij een gezwel, dat 11 kg. bleek te wegen, had weggenomen van de penis van een muilezel.

[7]. Dit was een zgn. linieschip, een zeiloorlogsschip dat tot het midden van de 19e eeuw de kern van de oorlogsvloten uitmaakte. Het was bewapend met 50 tot 120 stukken geschut en de bemanning kon oplopen tot 700 à 750 koppen (*Grote Winkler Prins*, 7e dr.). De *Admiraal Evertsen* was tussen 1806 en 1811 te Amsterdam gebouwd en op 29 oktober 1815 van Texel naar de Oost uitgevaren. Het schip maakte deel uit van een vloot onder eskaderchef Constant Johan Wolterbeek, die in Indië na het 'interregnum' van de Engelsen weer orde op zaken moest gaan stellen. Na een diensttijd van vier jaar werd de terugreis, die zo rampspoedig zou aflopen, vanuit Batavia in het begin van 1819 aanvaard. Op 27 maart kwam het schip door zware storm in nood en drie dagen later raakte het dermate lek dat met 80 man gepompt moest worden en alle munitie, ballast en zelfs zoetwater over boord gezet moest worden. De Noordamerikaanse koopvaardijbrik *Pickering* redde alle 340 opvarenden, die op 11 april op Diego Garcia aan land gezet werden. De *Admiraal Evertsen* is in vlammen opgegaan en gezonken. De helft van de bemanning kon op 22 april met de *Pickering* vertrekken en de andere helft, waartoe ook Van Opdorp behoorde, vertrok op 3 juni aan boord van het Engelse koopvaardijship *The Cadmus of London*. (Uit: J.C. Mollma. *Geschiedenis van Nederland ter zee*. Deel 4. Amsterdam, 1942. p. 34-37).

[8]. De Archipel van Chagos ligt in de Indische Oceaan, op 6.00° zuiderbreedte en 72.00° oosterlengte, ongeveer halverwege Sri Lanka en de Afrikaanse kust. De eilandengroep was in de 19e

eeuw Engels bezit.

[9]. Een afstand van hemelsbreed ca 1230 km.

[10]. De chirurgijn-majo(o)r was hoofd van de medische dienst. Mogelijk wordt hier bedoeld op de opper-chirurgijn Ooikaas, die zich ook aan boord van de *Admiraal Evertsen* heeft bevonden. Zie: G.F.Pop. *De Geneeskunde bij het Nederlandsche Zeewezen*. Batavia, 1922. p. 167.

[11]. = Glans penis.

[12]. Een *schienman* is een bootsman die allerlei werk aan de touwen verricht; vroeger onderofficier belast met het opzicht van de tuigage. *Schiemansgaren* werd aan boord van schepen gemaakt van uitgeplozen touw. Het bestaat uit twee tot drie ineengesponnen garens. Het was dun touw dat diende voor het bekleden van dikker touwwerk, speciaal van de uiteinden. *Woordenboek der Nederlandsche taal*. Deel 14. 's-Gravenhage-Leiden, 1936. k. 560-561.

[13]. Knevel tot dichtdrukken van de slagaders.

[14]. *Kabelgaren*, touw van dunne hennipdraden.

[15]. Numan was door zijn leerling van Hertum op de hoogte gesteld van de plotselinge sterfte in Zeeland, vooral van paarden. Hij vermeldde deze gevallen in een artikel, getiteld: Nadere waarnemingen omtrent de schadelijke uitwerkingen der crypogamische voortbrengselen, welke op de plant-voeders huisvesten, op onderscheidene dieren etc., *Veeartsenijkundig Magazijn*, 2(2), 317-352, 1830 (de gegevens over Zeeland op p. 329).

[16]. Waarschijnlijk duidt Van Opdorp hier op de uitgave van het *Geneeskundig maandboekje*, waarvan hij in januari 1830 de uitgave begonnen was.

[17]. Nader onderzocht moet worden wie dit geweest is; zeker niet J. van Hertum die pas in 1839 in Middelburg werd benoemd (zie noot 5) noch een andere in Utrecht gediplomeerde.

[18]. Middelburg was in die dagen een stad met 16000 inwoners.

[19]. = besmet

[20]. = verzachtend

[21]. V.S. = venesectio (aderlating)

[22]. Een *Rhijnlandsche duim* is het 12e deel van een Rhijnlandsche voet en deze is het 12e deel van een Rhijnlandsche roede. De maten in cm zijn resp.: 2,616, 31,394 en 376,735. Deze maat werd vastgesteld bij decreet van 18 febr. 1808. Deze Rhijnlandsche maten werden vooral bij de vestingbouw gebruikt. De *Amsterdamsche duim* was vooral in gebruik bij de scheepsbouw. De *Amsterdamsche voet* bestond uit 11 duimen en was het 13e deel van een voet. De maten in cm waren: duim: 2,573, voet: 28,313 en roede: 368,072. Zie:

Van Swindens Vergelijkingsstafels van Lengtematen en Landmaten. Wageningen 1971. p.17-18.

[23]. Ichor, inde oude ontleedkunde: bloedwei; in de heelkunde: dunne, slechte etter (H. Pinkhof. *Vertalend en verklarend woordenboek van uitheemse geneeskundige termen*. 5e dr. Haarlem, 1963).

[24]. glui= gezuiverd en op maat gesneden tarwe- of roggestro, gebruikt voor de bedstee, dakbedekking, dijkwerk e.d. Ook voor *liekstrôd* werd glui gebruikt. Ten teken, dat er een dode boven aarde stond werd er een bos bij de deur gezet. Zie: *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten*. (Onder red. van H.C.M. Ghijsen) 2e dr. Den Haag, 1968. p. 280.

[25]. Hoewel er in de loop der tijden veel spanningen zijn geweest tussen Middelburg en Arnemuiden, hadden deze slechts zelden betrekking op het leuren van vis in Middelburg (pers. mededeling door de heer Sijnke, stadsarchivaris van Middelburg). Uit de mededeling van van Opdorp zou men echter de conclusie kunnen trekken dat de afzet van vis beperkt diende te worden tot afnemers binnen de eigen stad.

[26]. Volgens Garrison and Morton, *A medical bibliography*, nr. 6126, zou de eerste beschrijving van metropathia haemorrhagica gegeven zijn door R. Schroeder, Die Pathogenese der Meno- und besonders der Metrorrhagien, *Archiv für Gynaekologie*, 110, 633-658, 1919.

[27]. Dit voornemen heeft van Opdorp echter niet kunnen uitvoeren.

[28]. Veel steden, waaronder Middelburg hadden tot 1828 twee burgemeesters, t.w. een eerste en een tweede burgemeester, die jaarlijks afwisselden. Zie: M.J.A.V. Kocken. *Van Stads- en plattelandsbestuur naar gemeentebestuur*. 's-Gravenhage, 1973.

[29]. Een chirurgijn derde klasse was in rang gelijk aan een adelborst der 2e kl. Zijn jaarsalaris was f. 400,- (dat van een opperchirurgijn met de rang van kapitein-luitenant bedroeg f2700,-).

[30]. G.A. Lindeboom. *Dutch medical biography*. Amsterdam, 1984. k. 1475.

[31]. J.C. de Man. *De Geneeskundige School te Middelburg, hare lectoren en leerlingen van 1825 tot 1866*. Middelburg, 1902. p. 61.

[32]. *Ibid.*, p. 62.

[33]. G.A. Lindeboom. François Joseph Victor Broussais (1772-1838). *Bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde*, 35, p.23, 1955 (eerder in: N.T.v.G., 99 I, 955-963, 1955).

[34]. Zie hierover: G.A. Lindeboom, De leer van Broussais in Nederland, *Bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde*, 35, 36-41, 1955 (eerder in: N.T.v.G., 99 II, 1240-1245, 1955). De citaten op p. 41, resp. 1245.

Persoonlijke ervaringen rond en met het invriezen van stierensperma, 1949-1984.

R. Strikwerda^a

Gezondheidsdienst, 1949-1957: het begin.

Van 1949 tot 1957 was ik als 'dierenarts buitendienst' verbonden aan de Gezondheidsdienst voor Dieren in de provincie Groningen (directeur dr. H. ter Borg). Mijn werkzaamheden lagen in hoofdzaak op het gebied van de georganiseerde ziektenbestrijding en de steriliteitsbestrijding (of fertiliteitsbevordering). Tot dat laatste behoorde ook het 'technisch' toezicht op de (toen alleen nog runder-) KI-verenigingen. Daarvan maakten o.a. de begeleiding – en van tijd tot tijd opleiding, resp. bijscholing – van inseminatoren deel uit, alsook het introduceren en 'ondersteunen' van nieuwe technieken, zoals op een gegeven moment het insemineren onder rectale geleiding.[1]

Op het Tweede Internationale Congres over Dierlijke Voortplanting (Kopenhagen, 1952) hadden de Engelse onderzoekers Polge en Rowson (Cambridge) gerapporteerd over geslaagde experimenten met het invriezen van hanen- en stierensperma. Ter Borg had dit congres bijgewoond en zijn interesse was gewekt; toen hier te lande het Instituut voor Veeteeltkundig Onderzoek (I.V.O.) de zaak oppakte, vond hij dat 'wij' niet mochten achter-

blijven.[2]

Bij hun pogingen tot het invriezen van zaadcellen hadden Polge en anderen aanvankelijk het beschermend effect van suikers in diverse concentraties onderzocht. Bij puur toeval echter ontdekten zij dat glycerol het ideale protectivum was. In een geslaagd proefje bleek achteraf dat er twee flesjes waren verwisseld en dat in plaats van een suikerooplossing, 'eiwit-glycerine' was toegevoegd; een substantie die in de histologie wordt gebruikt bij het vervaardigen van microscopische preparaten. Uit een vervolg-onderzoek werd duidelijk dat van de beide componenten de glycerol de beschermende factor was geweest.

Het verdunningsmedium

Het bij ons tot dusver algemeen gebruikte verdunningsmedium, fosfaat-eidooier (de 'fosfaat-buffer' werd aanvankelijk geproduceerd en gedistribueerd door de Gezondheidsdienst voor Vee in Friesland) bleek voor diepvries-doeleinden niet geschikt. In feite was het aangelengde eidooier en werd door de toevoeging van glycerol de toch al marginale isotonie te veel verstoord. Bovendien was het zeer troebel, wat de controle op de beweeglijkheid van de zaadcellen – het voornaamste, zo niet enige kwaliteitscriterium – bemoeilijkte. Zodoende werd overgestapt op natriumcitraat-eidooier,

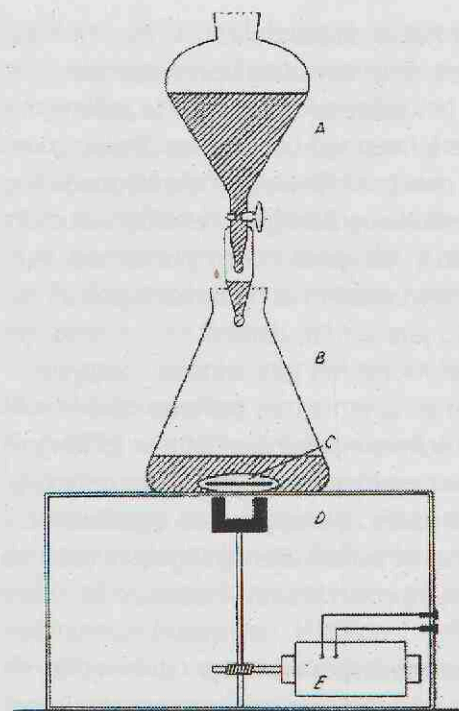

Fig.1. Apparaat voor het automatisch toevoegen van glycerol-verdunner aan het in te vriezen sperma volgens B. de Groot. De 'roerder' (c) in de Erlenmeyer was een in glas gesmolten stukje spijker, dat met behulp van een draaiend magneetje werd bewogen. Uit: TvD, 80, 662, 1955.

waar later nog fructose bijkwam, die al deze nadelen miste. Nog weer later werd ook ondermelk-eidooier (met eventuele toevoegingen) als verdunner gebruikt. Die voldeed eveneens goed, maar was ook weer troebel, zij het in mindere mate als de fosfaat-verdunner.

Het opgevangen sperma werd in eerste instantie zonder glycerol verdund tot de helft van het eindvolume. Na afkoeling tot 5° C werd de 'glycerol-fractie' toegevoegd tot de eindverdunding was bereikt. Om een 'osmotische shock' te voorkomen, moest dat gefaseerd gebeuren. Druppelsgewijs was natuurlijk het mooist en Bram de Groot van het I.V.O. bedacht daarvoor een fraai apparaat (Fig. 1). Een of meer van de 'instrument-makers' die zich destijds op de vervaardiging van KI-apparatuur toelieden,

a. Drs. Rein Strikwerda (Parklaan 8. 7941 GR Meppel) is in 1920 geboren te West-Terschelling, waar hij op jonge leeftijd zijn vader verloor. Bracht zijn schooljaren door in Sneek, waar na het lager onderwijs de ULO-school en de laatste drie klassen van de HBS werden doorlopen. Studie Diergeneeskunde (toen nog Veeartsenijkunde) in Utrecht, aangevangen in 1938; tijdens onderbreking in de laatste oorlogsjaren als doctoraal-student diverse praktijkwaarnemingen en - na de bevrijding van het Zuiden - negen maanden militaire dienst. Afgestudeerd in 1947. Na ca. anderhalf jaar assistent-waarnemer in Sneek (praktijk dr. H. Hofstra), in 1949 in dienst getreden bij de Gezondheidsdienst voor Dieren in Groningen, in 1957 bij het Spermacentrum voor Friesland (Leeuwarden) en in 1968 bij 'K.I. Meppel', resp. (sinds 1974) 'K.I. Drenthe'. In Meppel van 1968-1979 vakleraar gezondheidsleer bij het Middelbaar Agrarisch Onderwijs.

bracht het in de handel.[3]

Met de gevreesde glycerine-shock bleek het achteraf nogal mee te vallen. Als we in later tijd het sperma al niet direct met het glycerol-houdende medium verdunden, dan ging het doorverdunnen in elk geval in een vlot tempo. – Maar toen waren we onderhand ook zo'n 15 jaar verder, denk ik.

Wel moest het gekoelde en 'geglicyroliseerde' sperma met het oog op de osmotische aanpassing altijd een tijdlang met rust worden gelaten alvorens je het kon invriezen. Die zogeheten equilibratietijd werd echter allengs ingekort van 'een nacht over' tot ca. 4 uren.

Het temperatuurverloop

Een ander punt was het temperatuurverloop. Zolang in het verdunde sperma niet alle water was gestold – en zowel de aanwezige zouten als de glycerol werkten vriespunt-verlagend – moest ter voorkoming van 'temperatuur-shock' de afkoeling langzaam verlopen (0,5-1° C. p. minuut); de eidooier heette in dit opzicht ook dempend te werken. Het vriespunt lag in de buurt van de minus 15° C. Van daaraf was een snelle afkoeling gewenst om de hypertonie tijdens het uitvriezen van het water op te vangen en het 'vrije' (dwz. niet aan de glycerol gebonden) water zoveel mogelijk te laten 'vitrificeren' in plaats van kristalliseren. Kristallen konden namelijk de structuren van de zaadcel (speciaal de celwand) beschadigen.

Voor het invriezen en bewaren werd een 'koudmakend (of cryogeen) mengsel' van alcohol (ethanol) 96% en vast koolzuur ('droogijs') met een constante temperatuur van -72° C gebruikt. Later introduceerde het I.V.O. een analoge stof, methylcellosolve (2-methoxy-ethanol), waarmee je tot -77° C kon komen. Deze stof had een vrij onaangename 'zuurtjeslucht', heette giftig te zijn (ook de damp) en bovendien kon het lakken en kunststoffen aantasten.[4]

Collega Geu Grootenhuis van de Gezondheidsdienst voor Dieren in Zeeland (Goes) kwam voorts met een modificatie van de door Polge en Rowson bedachte oplossing voor het verkrijgen van het juiste temperatuurverloop tijdens het invriesprocédé (de zgn. optimale vriescurve). Het was een dubbelwandig zinken 'emmertje' met daarin een roodkoperen binnencompartiment. In de buitenmantel kwam een 40/60 % glycerol/watermengsel en rondom het binnencompartiment een mengsel van 20/80 %. In het binnencompartiment zelf zat alcohol (of methylcellosolve) en daar kwamen de in te vriezen buisjes sperma in (hooguit een 20-tal, naar ik meen). Je liet het hele systeem met een temperatuur van ca. 5° C zonder meer in het bovengenoemde koudmakend mengsel zakken. De stollende glyceroloplossingen (en daarmee ook inhoud van het binnencompartiment) gaven hun warmte in het gewenste tempo af en als de stolling voltooid was, ging de temperatuur van het geheel steil naar beneden. Zowel dit 'emmertje' als de 'vrieskist' (Fig. 2 en 3) voor het bewaren van sperma en droogijs hebben wij in Groningen (letterlijk) nagebouwd.[5]

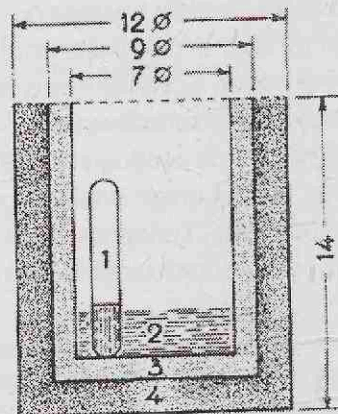

Fig. 2. Het 'diepvriesemmertje' van Grootenhuis (maten in cm). 1. Dichtgesmolten ampulle met sperma; 2. Alcohol of methylcellosolve; 3. Mantel van 20% glycerine; 4. Mantel van 40% glycerine. Uit: TvD, 79, 913, 1954.

Toen er later voor praktisch gebruik grotere hoeveelheden moesten worden ingevroren, nam men daarvoor een houder waarin rekjes met de in te vriezen buisjes sperma werden geplaatst en zette het geheel in een Dewarvat met alcohol van 5°C. Vervolgens voegde men, met een stopwatch in de ene en een tang in de andere hand droogijs toe, terwijl men met een thermometer de temperatuur in de gaten hield. Het betrouwbaarst in dit opzicht was een galvanometer met twee thermokoppels, waarvan een in een bekersglas – of isoleerfles – met smeltend ijs (de 'referentie-temperatuur'). Bij het bereiken van het vriespunt schoot door het vrijkomen van de stollingswarmte de temperatuur plotseling een paar graden omhoog; dat was het teken om in hoog tempo verder droogijs bij te vullen tot ca. minus 55°; daarna kon je de buisjes zonder meer in het voorraadvat met koudmakend mengsel overbrengen.

Het sperma werd ingevroren in porties van 1,1 ml; dat ging namelijk met goed fatsoen in een inseminatie-pipet. Aanvankelijk gebeurde het in lange agglutinatie-buisjes die, na vulling, op ongeveer de halve hoogte werden af- en

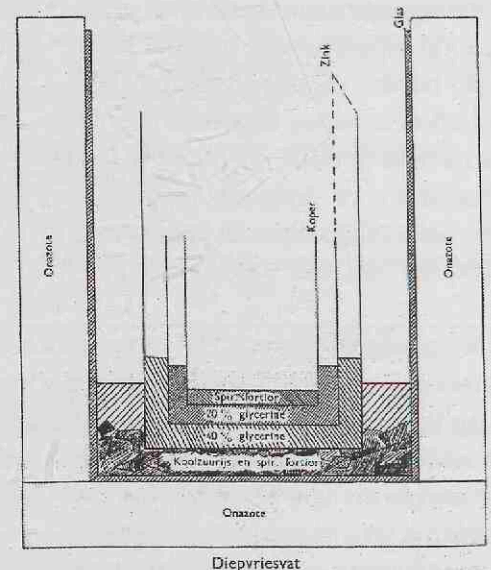

Fig. 3. De 'vrieskist' van Grootenhuis. Uit: TvD, 78, 864, 1953.

dichtgesmolten met een zogeheten vleermuisbrander. Naam (en/of code) van de stier en invriesdatum waren er van tevoren stuk voor stuk met pen en 'glas-inkt' op aangebracht en vervolgens ingebrand. Later ging men over op buisjes van het kortere type (als je er genoeg van bestelde, kon je trouwens zelf de lengte en diameter bepalen). Die werden afgesloten met een in vloeibare paraffine gedrenkt kurkje; als de paraffine stolde, zette ze enigszins uit en dat gaf een perfecte afsluiting. Het merken gebeurde hier en daar (zoals op de

Gezondheidsdienst voor Dieren in Overijssel) ook met een handbediend machientje zoals apothekers gebruikten voor het bedrukken van kleine hoeveelheden ampullen. Het vullen gebeurde bij voorkeur in een koelcel (als die er was). En zo begon het. – Ik deed destijds het 'dagelijks toezicht' bij de toenmalige KI-vereniging 'Oldekerk-Westerzand'. Met aldaar verzamelde ejaculaten ben ik aan de slag gegaan en toen het microscopisch 'overlevingsbeeld' na ontdoeien dat rechtvaardigde, heb ik met het aldus verkregen diepvriessperma (hierna zal ik het dvs noemen) een aantal koeien geïnsemineerd. Met goed resultaat, mag ik wel zeggen. De 'normale' kalveren die geboren werden – dat vermeldde je er destijds nog nadrukkelijk bij! – toonden de bruikbaarheid van de methode onder praktijkomstandigheden eens te meer aan. Onder mijn opvolger, Jurre Hofman, is het systeem verder uitgebouwd.

Spermacentrum voor Friesland, 1957-1968: verdere ontwikkelingen

In mei 1957 trad ik aan als directeur van het nieuw-opgerichte 'Spermacentrum voor Friesland', een stichting waarin het toenmalige Friesch Rundvee-Stamboek en de Bond van K.I.-verenigingen in Friesland samenwerkten (al gedroegen ze zich voor en na als elkaars natuurlijke vijanden). Het initiatief was uitgegaan van collega dr. J.M. Dijkstra, destijds

secretaris-penningmeester (lees: bestuurslid-directeur) van het FRS; een sterke persoonlijkheid, aan wie ik met respect en waardering terugdenk.

Het Spermacentrum zou dienst doen als centraal diepvrieslaboratorium voor de provincie, zowel voor de 17 (!) KI-verenigingen als voor particuliere fokkers. Daarbij werd het belast met de uitvoering van de zogeheten particuliere KI, dwz. inseminaties met sperma van – meest jonge – stieren in eigendom van individuele stamboekleden (een toenmalige 'specialiteit' van het FRS). Juist door het gebruik van dvs heeft die particuliere KI een betrekkelijk grote vlucht kunnen nemen – totdat schade en schande zelfs de meest hardleerse Friese fokkers wijs maakten. En voorts moest het Spermacentrum voor de KI-verenigingen de export van sperma 'promoten' en technisch ondersteunen.

Een nieuw werkterrein werd ontsloten, toen door de Firma Dekker in Axel dvs werd 'terug-geïmporteerd' van een aantal vermaarde FRS-stieren die voor veel geld – wat de hoofdreden van hun vermaardheid was – aan het KI-station in Douai (Noord-Frankrijk) waren verkocht. In Friesland werd dit sperma opgeslagen bij het Spermacentrum, waaraan tevens de uitvoering van de inseminaties – in hoofdzaak op bedrijven van niet-KI-leden – werd toevertrouwd. Met zijn eigen inseminaties heeft het Spermacentrum door de jaren heen laten zien dat de bevruchtingsresultaten van dvs niet voor die van vers sperma hoefden onder te doen.

De eerder genoemde diepvries-taken waren tot dan toe uitgevoerd door de Gezondheidsdienst voor Vee in Friesland (Leeuwarden). Nu werden ze aan het Spermacentrum overgedragen. De nieuwbakken directeur trok bij de Gezondheidsdienst in en nam de verantwoordelijkheid op zich. Veel veranderde er in eerste instantie niet. Er werd

gewerkt met alcohol-droogijs. Toen er bij het Spermacentrum een laborante werd aangesteld, voltrok zich een scheiding van de werkzaamheden, maar aan de goede samenwerking deed dat geen afbreuk. Officieel was het Spermacentrum gevestigd in het Stamboekhuis aan het Zuiderplein, waar de directeur ook een *pied à terre* kreeg.

Machinale koeling

Eind 1959 konden we in het laatst 'geannexeerde' buurpand van het Stamboekhuis (dat we gingen delen met de Provinciale Melkcontrole Dienst) een eigen laboratorium inrichten en een inseminator huisvesten. Het was tegelijk de gelegenheid om van het geklungel met droogijs voor het invriezen en bewaren af te komen. In navolging van wat ik intussen op het KI-station in Hannover en dat van 'Land van Cuyck' in Beers (N.B.) had gezien, werd besloten tot machinale koeling.

De installatie, geleverd door het bedrijf FriJado (Rotterdam/Breda) bestond uit een met geëxpandeerd ebopiet geïsoleerd bassin met alcohol, dat gekoeld werd door een vrij compacte – ik meen 'drietrap' – koelmachine, met freon als koelmedium. De temperatuur lag om en nabij de -95° C. en de totale opslagcapaciteit bedroeg ruim 28.000 spermadoses (buisjes). In een of twee 'lege' compartimenten kon in geval van nood (motorstoring bv., die we overigens nooit hebben gehad) droogijs worden gestort, dat we altijd in voorraad hadden met het oog op het vervoer van het sperma (eigen inseminaties en verzending).

Een afzonderlijk compartiment met alcohol (het 'vriesbad') stond in verbinding met de naastgelegen koelkamer en had de aldaar heersende temperatuur van 5° C. Hierin werden de rekken met in te vriezen buisjes sperma geplaatst. Met behulp van een circulatiepomp en een vanuit het laboratorium te bedienen

regelmechanisme kon je superkoude alcohol uit de 'grote bak' gedoseerd bijmengen, waarbij een schrijvende Honeywell-thermometer het temperatuurverloop registreerde. Met enig experimenteren was de bedieningsroutine voor het verkrijgen van (letterlijk) de gewenste temperatuur/tijdcurve voor het gevoelige traject – die je desnoods vooraf kon intekenen – gauw gevonden. Als het vriespunt zich door de bekende temperatuurhobbel aftekende, zette je de kraan maximaal open. Door de automatische registratie was iedere ingevroren charge 'gedocumenteerd'.

Het maximale aantal buisjes per 'vriesgang' lag, meen ik, in de buurt van de 800. De dagelijkse productie kwam daar, bij mijn weten, nooit bovenuit. (Of je de alcohol in het vriesbad na een vriesronde zo nodig weer snel kon opwarmen, herinner ik mij niet meer).

Vloeibaar gas

Ondertussen deed zich op het gebied van de koeltechniek een nieuwe ontwikkeling voor, namelijk het rechtstreeks gebruik van 'vloeibare gassen' (i.c. lucht of stikstof) als koelmiddel.

Op het KI-station 'De Kempen' in Oerle (bij Eindhoven) werd als eerste in ons land voor dit doel geëxperimenteerd met vloeibare lucht. Die werd geproduceerd door een soort 'omgekeerde' Stirling-motor, welke door Philips (Eindhoven) was ontwikkeld.

Vloeibare lucht met een kookpunt (dus, aan verwarming blootgesteld, een constante temperatuur) van -160°C bestaat voor ca. 78 % uit stikstof en 21 % uit zuurstof. Van die twee heeft stikstof het laagste kookpunt en verdampt dus het eerst, waarna de zuurstof overblijft. Komt die in aanraking met 'geschikte' stoffen (minerale olie, bv.) dan is er kans op spontane ontbranding, resp. explosiegevaar. Daarom begon de voorkeur uit te gaan naar de indifferente vloeibare stikstof, die bovendien een

nog lagere temperatuur heeft (-196°C).

Om hieraan tegemoet te komen, werd de machine uitgerust met een zogeheten stikstof-kolom. De hierin afgescheiden stikstof werd als vloeistof afgetapt, terwijl de zuurstof in gasvorm ontweek. Zo werd het apparaat tenslotte ook in de handel gebracht en (als enige diepvries-laboratorium naast Oerle) aangeschaft door de Gezondheidsdienst voor Dieren in Noord-Holland (Alkmaar). De prijs bedroeg 40.000 gulden.[6]

Toen de vloeibare stikstof (IN_2) eenmaal voor een aanvaardbare prijs in de handel kwam, de geregelde aanvoer verzekerd was en er steeds meer geschikte apparatuur voor beschikbaar kwam: handzame drukvaten en roestvrij-stalen sperma-bewaarvaten van allerlei inhoud, bleek zijn opkomst als sperma-koelmiddel niet meer te stuiten. In 1967 ging het Spermacentrum tot het gebruik van IN_2 over, tegelijk met het invriezen in tabletvorm.

Tabletmethode

Inmiddels had zich namelijk ook op het gebied van de behandeling van het sperma een interessante ontwikkeling voorgedaan.

Op een van de onoverzichtelijke parallel-sessies van het chaotische Vijfde Internationale Congres voor Voortplanting en K.I. bij Dieren in Trente (Italië) in 1964 hadden Japanse onderzoekers (Nagase en medewerkers) gerapporteerd over een nieuwe, eenvoudige en snelle invriesmethode, die de tabletmethode zou gaan heten. Door geen van de Nederlandse deelnemers (waaronder ikzelf) was het opgemerkt. Pas toen maanden later de omvangrijke Handelingen van het Congres verschenen – en er onderhand ook enig 'praat' op gang was gekomen – kwam het onder de aandacht.[7]

De bewuste methode bestond hieruit, dat men druppels laag verdund sper-

ma aanbracht in 'putjes' die men had gemaakt in een blok droogijs (temperatuur -79°C). Zo goed ik me herinner was de verdunning 1 op 4 en het volume van de druppels 0,1 ml. Op die manier kreeg men een soort lensvormige pillen, 'officieel' pellets of tabletten geheten. Wanneer je ze, zoals ook met het oog op het insemineren moest gebeuren, ontdooide en tegelijk doorverdunde in een verdunningsmedium op 5°C (of hoger) bleek onder de microscoop het 'overlevingspercentage', gerekend naar het geschatte aantal bewegende zaadcellen voor en na het invriezen, significant hoger dan bij invriezen in buisjes, wat zich ook 'vertaalde' in een hoger bevruchtingsresultaat. Door dit behoud van vitaliteit kon met een lager aantal zaadcellen per inseminatiedosis worden volstaan, hetgeen inhield dat het aantal ingevroren doses per ejaculaat in vergelijking met de buisjesmethode werd verhoogd (zie onder sub 'Verdunnen en ontdooien').

Verdere voordelen waren de betrekkelijk eenvoudige manier van werken en een aanmerkelijke besparing aan opslagruimte. Een nadeel was, dat de individuele tabletten moeilijk te identificeren waren (één manier was om op de bodem van de putjes piepkleine papertjes met de code van de stier te leggen, die dan aan het sperma moesten vastvriezen); daarnaast was er het hygiënische bezwaar dat de tabletten in alle stadia van bereiding, opslag en gebruik aan (met name bacteriële) verontreiniging blootstonden.

De tabletten stuk voor stuk overbrengen en bewaren in gemerkte buisjes met 1 ml bevroren verdunner bleek geen goede optie; niet alleen was het omslachtig en deed het de ruimtewinst teniet, maar bovenal gaf het een slecht ontdooi-resultaat.

Als ontdooi- en doorverdunmedium 'in het veld' bleek de alom verkrijgbare gesteriliseerde flessenmelk uitstekend te

voldoen. Het ontdooien hoefde niet per se 'achter de koe' te gebeuren. Voor niet te lange inseminatieroutes kon je de inseminatoren in voorkomende gevallen ook op het KI-station ontdooide tabletten meegeven.

De nieuwe methode had geen consequenties voor de inseminatietechniek (pipetten) en sloot wat dit betreft naadloos aan bij de buisjesmethode en het gebruik van vers sperma. Bij 'additioneel' gebruik van dvs (naast overwegend vers) was dit onmiskenbaar een voordeel, evenals het gunstige kosten-aspect; in vergelijking met de in opkomst zijnde Franse 'paillet'-methode – waarover later – sprak men wel van een armeluis-oplossing.

In 1966 werd door de 'Bond K.I.' een beleidsplan aanvaard, dat voorzag in een intensivering van het gebruik van stieren met bekende vererving, door o.a. een vrije uitwisseling van hun sperma tussen de verenigingen. Het gebruik van dvs zou daarbij een onmisbare factor worden, maar voor een substantiële toename daarvan bood het bestaande systeem onvoldoende mogelijkheden. De tabletmethode met haar goede invries- en veelbelovende bevruchtingsresultaten, gepaard met een eenvoudige vries-techniek en aanzienlijke ruimtewinst bij opslag, vormde om mee te beginnen het meest aantrekkelijke alternatief.

Het probleem dat je voor de opslag en het vervoer van de tabletten met de koude alcohol niet goed meer uit de voeten kon, was reden om tegelijk een begin te maken met het gebruik van IN_2 als koelmiddel, dat juist omstreeks die tijd een normaal handelsartikel werd. Begin 1967 was de nieuwe methode operationeel. Uiteraard bleef de aanwezige koelinstallatie met de daarin opgeslagen buisjes vooreerst nog in gebruik.

Voor het invriezen gebruikten we aanvankelijk nog een schijf droogijs. De putjes werden gemaakt met een 'instrument' dat bestond uit een blokje hout

met in een rechthoekig patroon enkele tientallen rondkop-houtschroeven, die ca. 0,5 cm uitstaken. Als je ze in een gasvlam verhitte en dan op het droogijs drukte, waren de putjes het resultaat. Dat ging gepaard met een 'jammerend' geluid ('alsof we onze laborante aan het verkrachten zijn').

De tabletten werden via een voorgekoelde trechter verzameld en vervolgens bewaard in gemerkte plastic kokertjes ('tubes') die met een wattenpropje werden afgesloten.

Voor het invriezen werd het droogijs al spoedig vervangen door een vierkant plaatje van roestvrij staal met uithollinkjes – een soort mini-poffertjespan – zoals was bedacht door collega J. (Hans) Uwland van de Gezondheidsdienst voor Dieren in Zuid-Holland (Gouda). Het werd in een wijdmonds spermavat op een bepaalde hoogte boven de stikstofspiegel aangebracht. Het sperma werd er – net als bij het droogijs – met een pipet opgebracht en dat moest ook hier snel en doelbewust gebeuren, anders bevroor het je aan de punt van de pipet. Ook met deze methode kreeg je een goed invriesresultaat, maar vaak bleven er tabletten 'plakken'; dan moest je tegen het plaatje tikken en hadden die kringen de neiging, alle kanten uit te springen.

In dit stadium verwisselde ik in 1968 het Spermacentrum voor 'K.I. Meppel'. Aangezien er bij de KI in Friesland organisatorische veranderingen op til waren, werd geen opvolger benoemd. De 'particuliere KI' – die onderhand weinig meer voorstelde – werd op een andere leest geschoeid en de Gezondheidsdienst nam vooreerst de diepvries-activiteiten (weer) onder zijn hoede. Uiteindelijk zijn die terechtgekomen waar ze thuishoorden, namelijk op het Centrale KI-station in Giekerk.

K.I. Meppel, resp. Drenthe, 1968-1984: eindstation.

Per november 1968 ving ik (na een inwerkperiode van zes weken) mijn werkzaamheden aan als directeur van K.I. Meppel. Die K.I. vormde een onderdeel van het dienstenpakket van de Coöperatieve Landbouwbank Meppel (CLM), een aan- en verkoopcoöperatie (veevoederfabriek) annex Raiffeisenbank. Hoofddirecteur was ir. F.H. Hiddingh I.i., met wie ik altijd uitstekend heb kunnen samenwerken.

Onder leiding van mijn voorganger, collega Jan Spruyt, was K.I. Meppel uitgegroeid tot de toen grootste K.I.-organisatie in Nederland, met boven de 60.000 eerste inseminaties per jaar (overwegend zwartbont). In 1974 werd de organisatie-structuur veranderd. De K.I. werd een zelfstandige 'top-coöperatie' met de (roep)naam 'K.I. Drenthe', waarin de CLM samenwerkte met de K.I.-verenigingen van Vries en Gieten. Het aantal eerste inseminaties nam hierdoor in eerste instantie met ca. 30.000 toe.

Bij mijn komst in Meppel stond het invriezen er op een zeer laag pitje (als ik dat absurde beeld mag gebruiken). Wel lag er op het K.I.-station nog een voorraadje dvs (in alcohol-droogijs) van de legendarische stier Succes, die toen al een flink aantal jaren dood was (Fig. 4). Het was alleen op aanvraag beschikbaar, maar is tot aan het laatste buisje toe gebruikt. Gezien het incidentele karakter van het gebruik werden de buisjes op het station ontdooit en met het 'normaal' gekoelde verse sperma meegegeven. Bij de route-indeling werd gezorgd dat het niet te lang onderweg was.

Toen ik het invriezen weer oppakte, werden gelijktijdig de IN_2 -koeling en de tabletmethode ingevoerd. De nog aanwezige buisjes van Succes werden zonder problemen in de IN_2 overgebracht en daarmee waren we meteen van de droogijs-troep af. Maar met de nieuwe

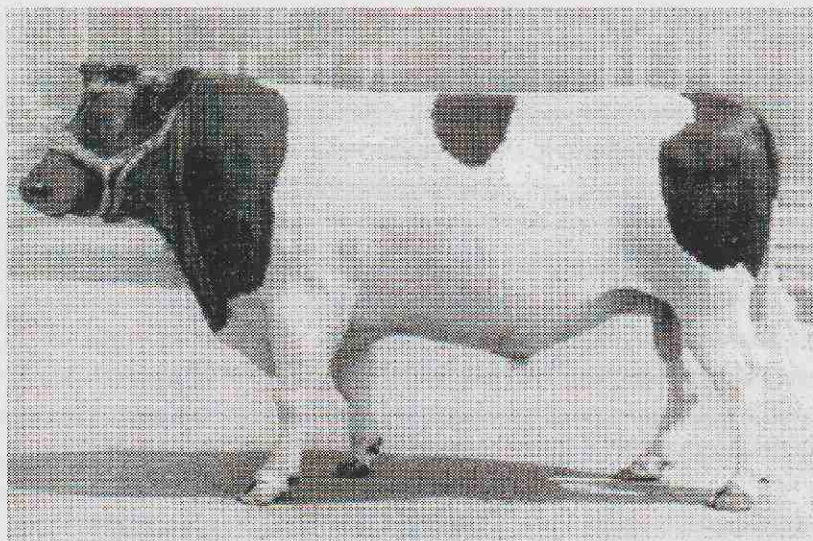

Fig. 4. Succes, geb. 28 april 1944. Aantal inseminaties: 60.700.

tabletten is bij mijn weten nauwelijks wat gedaan. Door het intensieve dek-schema dat in Meppel werd gehanteerd was er trouwens nooit gebrek aan vers sperma.

Intussen begonnen de nieuwe inzichten op fokkerij-gebied, die gebaseerd waren op de populatie-genetica en waarvan met name professor R.D. Politiek (L.H. Wageningen) destijds de grote promotor was, steeds meer veld te winnen.[8] Dit moest onvermijdelijk leiden tot een intensieve inzet van een betrekkelijk klein aantal stieren met bekende vererving ('fokstieren') en dus tot een zo efficiënt mogelijk gebruik van hun sperma. Evenzeer noopten de schaalvergrotingen die zich op het gebied van de K.I. begonnen af te tekenen tot nadenken over de daaruit voortvloeiende logistieke problemen. Met het oog op het een zowel als het ander leek het exclusief gebruik van dvs onvermijdelijk en drong de vraag zich op, voor welke methode bij algemeen gebruik moest worden gekozen: de tabletmethode of de inmiddels tot een hoge graad van perfectie opgevoerde Franse 'paillet'-methode, waarmee even goede invries- en bevruchtingsresultaten bleken te worden behaald.

technisch en zakelijk genie. De methode die oorspronkelijk voor het verse sperma was bedoeld, bleek zich ook uitstekend voor diepvries te lenen. Cassou heeft er omheen een compleet verwerkingssysteem voor sperma (van opvangen tot en met insemineren) ontwikkeld en daar onder de naam 'Instruments de Médecine Vétérinaire' (I.M.V.) een industriële onderneming en handelsorganisatie van internationale allure op gebouwd.

De inhoud van de Deense en ook van de eerste Franse rietjes (voor vers sperma) bedroeg 1 ml. Later werd gewerkt met rietjes van 0,5 ml waarin ook werd ingevroren. Uiteindelijk werd de inhoud teruggebracht naar 0,25 ml ('mini-rietjes'; de naast grotere werden toen medium-formaat of standaardrietjes gedoopt). De laatste verkleining bereikte men in Frankrijk door ze dunner en in Duitsland, waar het systeem eveneens ingang had gevonden, door ze de helft korter te maken. Voor hun 'halve rietjes' ontwikkelden de Duitsers een eigen verwerkingssysteem.

Na een oriënterende reis in Duitsland met o.a. de collega's Henk Oosting en Wolter Smidt van de Gezondheidsdiensten voor Dieren in Drenthe en Overijssel (Assen/Zwolle) is gezamenlijk besloten

Die 'pailletten' (rietjes of strootjes) waren in feite een Deense vinding uit de beginjaren van de K.I.. Het idee is op een gegeven moment overgenomen door dr. R. Cassou, directeur van het K.I.-station te L'Aigle (Normandië).[9]

Die man was een

tot het invoeren van de rietjesmethode. Hoofdoorweging was, dat de 'simpelheid' van de tabletmethode bij massaal gebruik tevens haar zwakte was en dat alleen al de veiligheid (zeg maar gerust: het 'foolproof' zijn) en de overzichtelijkheid van de rietjesmethode haar hogere kosten alleszins rechtvaardigden. Wel moest voor het insemineren de vertrouwde plastic-pipet worden omgeruild voor de zogeheten pistolet, maar dat heeft nooit tot problemen geleid.[10]

Rietjesmethode

Het invriezen van de rietjes (aan het bedrukken, vullen en afsluiten, waarin het 'systeem-Cassou' eveneens voorzag, ga ik maar voorbij) gebeurde naar Frans voorbeeld aanvankelijk in een wijdmonds voorraadvat, waarin op een bepaalde hoogte boven het stikstofniveau een rooster werd geplaatst, waarop de rekjes met in te vriezen rietjes kwamen (zgn. horizontale methode). Het temperatuurverloop werd gevolgd met een elctro-thermometer waarvan de voeler zich in een rietje met sperma (of verdunner) bevond. Was de temperatuur de -30 °C gepasseerd, dan werden de rietjes van de rekken gehaald en in een beker ('gobelet') met LN_2 'geplonsd'.

Later gebruikten wij een 'invriesbak' die door het constructiebedrijf van G. Zuidberg in Emmeloord was ontwikkeld in samenwerking met de Gezondheidsdienst voor Dieren in Overijssel, waar zijn broer de dagelijkse leiding van het diepvries-laboratorium had.

Onderin de geïsoleerde bak werd uit een drukvat LN_2 toegelaten, die daar uiteraard verdampte. De stikstoftoevoer kon, naar ik meen, worden geprogrammeerd. Een sneldraaiende 'vin' zorgde voor een gelijkmatige verdeling van de koude damp en stuwde die tevens omhoog. Op zekere afstand van de bodem bevond zich een geperforeerd roestvrij stalen plateau, waar de rekken

met rietjes op geplaatst werden. Er kon desgewenst in twee lagen worden ingevroren. De temperatuur werd op dezelfde manier gevolgd als eerder in het stikstofvat.

Het apparaat voldeed uitstekend, tot we overgingen op 'minirietjes' (0,25 ml). Daarmee kregen we in de onderste (of enige) laag problemen (grote onderlinge verschillen in overlevingspercentage tussen rietjes van dezelfde partij) die echter werden ondervangen door aan de onderkant van de 'gaatjesbodem' fijn gaas aan te brengen en het geheel wat hoger te plaatsen.

Uiteindelijk (maar dat was 'na mijn tijd') kwam er een volautomatische invrieskast van het fabrikaat . . . Cassou!

Toen in de loop van 1971 het invriezen dagelijkse routine was geworden, gingen wij ons voorbereiden op het volledig gebruik van dvs. Om te beginnen is een buffer-voorraad van de meestgebruikte stieren opgebouwd, zodat we niet 'van de hand in de tand' zouden hoeven te leven. Daartoe werden zo nodig telkens twee sprongen per stier verzameld.

Nadat een proefje ons de overtuiging had gegeven dat dit geen ongunstige invloed had op het bevruchtingsresultaat, werd ter vereenvoudiging van de procedure alle sperma (dus ook het voor vers gebruik bestemde) bij het verdunnen 'geglyceroliseerd'.

De overstap naar volledig diepvries-gebruik kreeg zijn beslag in 1972 en is in het kort als volgt verlopen. Nadat het een en ander grondig met de inseminatoren was doorgesproken, ontvingen dezen vanaf januari alle (verse) sperma alleen nog maar in rietjes. Dit maakte hen in korte tijd volledig met het nieuwe inseminatie-systeem vertrouwd.

Hierna werd groepsgewijs het verse sperma bij de inseminatoren van de ene dag op de andere vervangen door dvs. Afgezien van het vervoer in een stikstofvatje, was het enige verschil in werkwij-

ze nu nog, dat het sperma moest worden ontdooid.

De eerste groepjes bestonden uit 'vrijwilligers', die in het nieuwe een uitdaging zagen. Vervolgens wilde niemand meer achterblijven. Natuurlijk ontving ieder nieuw groepje de nodige begeleiding. De hele operatie is zonder wanclank verlopen en was eind-oktober voltooid; in de non-returnpercentages is er nooit wezenlijk iets van terug te vinden geweest (de gemiddelde resultaten vertoonden een marginale, niet-significante stijging). Per 1 november was de overgang een feit.

Na de totstandkoming van 'K.I. Drenthe' in 1974 leverde de overstap bij de inseminatoren van Vries en Gieten, voor wie het gebruik van dvs in rietjes inmiddels ook geen geheimen meer inhield, geen problemen op.

Over de diepvries-activiteiten en inseminaties in het boekjaar 1982/83 van 'K.I. Drenthe' (dwz. 10 jaar na de invoering van volledig diepvriesgebruik bij K.I. Meppel) vond ik nog een aantal gegevens. Er werden dat boekjaar (in ronde cijfers) 1.600 sprongen met in totaal 550.000 rietjes ingevroren, d.i. gemiddeld ruim 340 rietjes per sprong. De gemiddelde dagproductie lag tegen de 2.500 rietjes. Het aantal eerste inseminaties was dat jaar 98.500 en het non-returnpercentage op 56 dagen 71,5.

Verdunnen en ontdooien

Voor het invriezen in buisjes werd het sperma verdund tot 100 mln. zaadcellen totaal per ml. Bij een dichtheid van het natief-sperma in het traject van 1.000 tot 2.000 mln. zaadcellen p. ml betekende dit dus een verdunning van 1 op 10 tot 1 op 20.

Wanneer het 'tablet-sperma' standaard 1 op 4 werd verdund, betekende dat voor het bovengenoemde traject een hoeveelheid zaadcellen van 25 tot 50

mln. per tablet van 0.1 ml; nam men 25 mln. zaadcellen p. tablet als norm dan werd voor deze dichtheden de 'invries-verdunning' 1 op 4 tot 1 op 8 (en de eindverdunning bij gebruik 1:40 tot 1:80).

In de mini-rietjes (0.25 ml) vrozen wij uiteindelijk standaard 25 mln. zaadcellen totaal per rietje in. Voor de genoemde dichtheden dus opnieuw een verdunning van 1:10 tot 1:20, maar de 'opbrengst' was 4x zo groot als bij de buisjes!

Elders werd voor veelgevraagde stieren (zoals in het gezamenlijke Holstein-Friesian-programma) nog wel verder gegaan; 10-15 mln. zaadcellen p. rietje werd voor sperma van normale vitaliteit in het algemeen aanvaardbaar geacht; bij kleinere aantallen kon men met een 'stier- (en inseminator!)-specifiek' negatief effect op het bevruchtingsresultaat te maken krijgen.

Voor het ontdooien kende elke methode (buisjes, tabletten, rietjes) haar eigen werkwijze met variaties waarvan ik me geen details meer herinner. Wat de rietjes betreft, die bij voorkeur in water van 30°-35° C moesten worden ontdooid, maakte een isoleerfles met elektrische temperatuurregeling (fabrikaat Nifa-Instrumenten, Leeuwarden) waarvoor de auto-accu de stroom leverde, de inseminatoren het werken gemakkelijk.

Met de rietjesmethode had de diepvriestechniek voor stierensperma in mijn tijd haar eindstation bereikt. Wezenlijke nieuwe ontwikkelingen hebben zich naar het mij voorkomt ook daarna niet meer voorgedaan. (Nieuwe verdunningsmethodes voor vers sperma daargelaten, die in dit verband uiteraard buiten beschouwing blijven.)

Mijn persoonlijke eindstation bij de K.I. bereikte ik per 1 september 1984, toen ik, een halfjaar voor mijn formele pensioendatum, gebruik maakte van de VUT-regeling. De laatste K.I.-fusie in Drenthe, namelijk die met 'Midden-

Drenthe' (Beilen-Odoorn) aan de voorbereiding waarvan ik nog volop had meegewerkt, stond toen voor de deur. Maar dát was nog lang geen eindstation!

Verantwoording

Bij de beschrijving van 'het begin' kon ik gebruik maken van de *Handelingen van het Derde Internationale Congres over Dierlijke Voortplanting in Cambridge* (1956) en oude jaargangen van het *Tijdschrift voor Diergeneeskunde*, die ik nog in mijn bezit heb. Verder bezit ik nog een *Verslag van het 6e Congres voor Dierlijke Voortplanting en Kunstmatige Inseminatie* (Parijs, 1968) en aan deze samenvatting met commentaar heb ik ook een aantal gegevens kunnen ontleenen. Voor de rest moest ik in belangrijke mate op mijn geheugen afgaan. De daaruit onvermijdelijk voortvloeiende manco's mogen mij maar worden vergeven. In dit verband ben ik nog dank verschuldigd aan collega Wolter Smidt, die het concept van dit verhaal kritisch heeft doorgenomen en sommige hiaten heeft opgevuld.

Aantekeningen

[1]. 'Rectaal insemineren' is nog een tamelijk heet hangijzer geweest. In (West-)Duitsland hadden de naoorlogse omstandigheden, met name de vele 'ostvertrieberie' collegae die werk moesten hebben, het insemineren in eerste instantie tot een veterinair aangelegenheid gemaakt, maar hier was het toe- vertrouwd aan 'hulpkrachten' die je volgens de gangbare veterinaire opvattingen vooral kort moest houden. Leken met de hand in een koeienrectum? Ik hoor ons veterinair geweten, professor G. Krediet (overigens geen woord kwaad van de man!) op een aan het fenomeen gewijde bijeenkomst van de (toen nog) 'Groep K.I.' van de Maatschappij voor Diergeneeskunde nóg zeggen: "Bedenk, heren, welk een bevoegdheid en macht (!!) u hiermee uit handen geeft!"

[2]. Het I.V.O. onder leiding van professor P. Hoekstra ressorteerde destijds nog onder TNO. Het was gevestigd in een gebouw aan het eind van een doodlopend straatje ('t Hoogt) in de binnenstad van Utrecht, pal achter het Zoologisch Laboratorium aan het Janskerkhof. Van de enthousiaste medewerkers van het eerste uur – een multidisciplinair team – noem ik speciaal Bram de Groot (bioloog) wiens onderzoek zich met name ging toespitsen op de vragen rond de techniek van het invriezen van stiersperma. Na verloop van tijd kreeg de afdeling voor het KI-onderzoek een eigen vestiging in 'landelijk' gebied, namelijk aan de Oostbroekselaan (voorbij Fort De Bilt). Uiteindelijk verhuisde het instituut in z'n geheel naar het landgoed Schoonoord in Zeist. Het kwam ook los van TNO en ging zelfstandig verder onder de naam I.V.O. 'Schoonoord'. Na nog een belangrijke rol te hebben gespeeld bij het op de rails zetten van de varkens-K.I., boette het als 'referentie-punt' voor de K.I.-techniek gaandeweg aan betekenis in.

[3]. Dat waren Lode, Groningen, de Firma J.A. Boom, Meppel en Nifa-Instrumenten (dhr. B. Melman), Leeuwarden.

[4]. Toen in later tijd diepvriessperma uit Frankrijk werd geïmporteerd in buisjes die in een soort kunststof-huidje waren gehuld, gaf dat hier en daar moeilijkheden doordat die stof min of meer in de methylcellosolve oploste en de buisjes daardoor aan elkaar gingen plakken.

[5]. Alle 'beloften' die het gebruik van diepvriessperma inhield en door Grootenhuys in zijn artikel worden opgesomd, zijn, naarmate het systeem zich ontwikkelde, stuk voor stuk in vervulling gegaan!

[6]. Blijkens een advertentie in een in 1958 door het Spermacentrum uitgegeven internationale stieren- catalogus, bracht destijds het bedrijf Esta (Den Haag/Amersfoort) een vrieskist met Philips koelmachine voor temperaturen tot -160° C in de handel. De in die advertentie afgebeelde machine lijkt, naast de vrieskist, van veel bescheidener afmetingen dan de apparaten zoals ik mij die uit Oerle en Alkmaar

herinner. Of en waar zo'n apparaat ooit is gebruikt, is mij niet bekend.

[7]. Een jaar eerder hadden H. Nagasse en T. Niwa deze methode al gepubliceerd in het *Japanese journal of animal reproduction* (vol. 9, p.73 e.v.) en tijdens het Fifth International Congress of Physiology and Pathology of Animal Reproduction konden zij de verkregen bevruchttingsresultaten mededelen (Proceedings, vol. 4, p.387-391; 404-409; 410-415; 498-506).

Op dit congres heeft onze collega dr. S. W. J. (Steph) van Dielen (K.I. Oerle) een voortreffelijk rapport gepresenteerd over het effect van de tijd van insemineren op het non-returnpercentage, in het bijzonder in weekenden met een vrije zondag.

[8]. Professor G.M. van der Plank, die van 1935 tot 1954 hoogleeraar Zoötechniek aan de Faculteit der Diergeneeskunde in Utrecht was, onderkende na de oorlog als eerste in Nederland het belang van de populatie-genetica (of kwantitatieve genetica) voor de praktische rundveefokkerij. Bij de stamboeken was dit soort ideeën echter aan dovemansoren gesproken. Wel was de volledige geboorteregistratie die Steph van Dielen bij K. I. 'De Kempen' invoerde – een vorm van biometrie! – er een uitvloeisel van. Toen prof. Hoekstra tegen het eind van de jaren '50 de zaak opnieuw aan de orde stelde (en zich daarbij tevens kritisch uitliet over de toen heersende over- waardering van het exterieur) was de reactie van het blad *De Friese Veefokkerij* (red. Y. van Popta): 'een koe is geen kip'. In al haar domheid stak die uit- spraak toch nog gunstig af bij de bijkans hysterische uitbarstingen van enkele FRS-prominenten. Toen zo'n tien jaar later de tijd er rijp voor was, wist Politiek met dezelfde ideeën de show te stelen.

[9]. R. Cassou. La méthode des paillettes en plasti- que adaptée à la généralisation de la congélation. *Proceedings of the fifth International Congress of Physiology and Pathology of Animal Reproduction, held in Trento, Italy*. Vol. 4, 540-546, 1964.

[10]. Voorzover mij bekend, heeft in ons land alleen K.I. 'Land van Cuyck' (directeur collega Jan Goossens) in het groot tabletten gebruikt. In Finland zijn ze een tijdlang algemeen gebruikt geweest en verder was er een groot K.I.-station in West-Duitsland (Neumühle, Rijn-Palts; directeur dr. Leipnitz) dat er nogal bekendheid mee verworven heeft. Dat Neumühle was een schier onvindbare negorij en bovendien een van de vele Neumühles in die omgeving. Ik heb het bewuste K.I.-station in 1975 bezocht, toen we tijdens onze vakantie op een camping in de buurt van Kaiserslautern stonden en daar in kennis kwamen met een autochtone 'stand- gast' die ons wegwijs kon maken.

Van paardendoctor-koemeester tot veterinaire manager; regulering van de veterinaire markt in historisch perspectief¹

P.A. Koolmees²

Inleiding

Het thema van dit jaarcongres 'Samen de markt op?' veronderstelt dat er voor dierenartsen een specifieke markt bestaat. Onze samenleving wordt gekenmerkt door het bestaan van een markteconomie. De basis van het marktsysteem is het concurrentiemechanisme. Dankzij dit mechanisme wordt gedrag van concurrerende individuen dat is gericht op eigenbelang, omgebogen naar maatschappelijk positieve resultaten. De samenleving kan zich hierdoor verzekeren van de levering van de benodigde goederen en diensten. Dat geldt dus ook voor diensten op veterinaire gebied. In de loop van de laatste anderhalve eeuw hebben dierenartsen zich ten aanzien van een aantal specifieke diensten een monopoliepositie in de samenleving verworven onder het motto 'tot heil van mens en dier'. Hoe verliep de historische ontwikkeling van het beroep dierenarts en van de 'veterinaire markt'?

Professionalisering van de diergeneeskunde

Sinds mensenheugenis zijn er personen geweest die zich op professionele basis met de gezondheidszorg voor dieren hebben beziggehouden zoals hoefsmeden, stalmeesters, paardendoctors en koemeesters. Op basis van hun ervaringskennis leverden deze empiristen nuttige diensten aan veehouders en paardeneigena-

ren. Door het ontbreken van wetenschappelijke kennis over de diergeneeskunde stonden zij echter machteloos tegenover uitbraken van besmettelijke dierziekten. Vanuit de agrarische sector en het leger kwam rond 1800 steeds meer vraag naar wetenschappelijk gefundeerde kennis op veterinaire gebied.

Met betrekking tot de professionalisering van de diergeneeskunde in Nederland kunnen verschillende stadia worden onderscheiden. In 1819 werd in Brussel een instructie uitgevaardigd voor veeartsen die in het buitenland een diploma hadden behaald en actief waren binnen het Koninkrijk der Vereenigde Nederlanden. Door de opening van de Rijksveeartsenijschool in 1821 formaliseerde de overheid het veterinaire onderwijs. Ondanks het feit dat de overheid hierdoor de status van gediplomeerde veeartsen legitimeerde, bleef het empirisme floreren. Tot ver in de 19e eeuw lieten de boeren hun dieren liever door deskundige en goedkopere empiristen behandelen dan door 'Utrechtse veeartsen'. Een van de belangrijkste taken van de in 1862 opgerichte Maatschappij ter bevordering van de Veeartsenijkunde en Veeteelt in Nederland was dan ook de bestrijding van het empirisme. Door middel van o.a. het *Veeartsenijkundig Magazijn* (1827-1847) en het *Tijdschrift voor Veeartsenijkunde en Veeteelt* (1863-1915) werd getracht de wetenschappelijke basis van de diergeneeskunde te verbreden.

De triomf van wetenschap over empirisme was een langdurig proces. Pas tegen het eind van de vorige eeuw gingen klinieken en laboratoria in de diergeneeskunde een steeds belangrijker rol vervullen. Nadat de veterinairen hun waarde hadden bewezen bij de bestrijding van de ernstige uitbraak van runderpest in 1865, werd de wettelijke basis van de dierge-

neeskunde uitgebreid met de Veewet en de Uitoefeningswet. Rond 1900 was de wetenschappelijke vooruitgang van de diergeneeskunde zover gevorderd, dat veeartsen effectieve therapieën konden toepassen. Het vertrouwen van de veehouders werd hierdoor gewonnen en het aantal empiristen nam af. Rond 1920 was voor de diergeneeskunde het proces van academische professionalisering en zelfregulatie min of meer voltooid. Hetzelfde gold voor de maatschappelijke emancipatie van het beroep.

Ontwikkeling van de markt voor veterinaire diensten.

De ontwikkeling van de veterinaire markt hing uiteraard nauw samen met vraag en aanbod vanuit de samenleving. Tot aan de Tweede Wereldoorlog was het leger een grote afnemer van expertise op het gebied van de gezondheidszorg van het paard. De vraag naar veterinaire expertise vanuit de voormalige koloniën was ook aanzienlijk. Zowel ten behoeve van de binnenlandse voedselvoorziening als de omvangrijke export is een gezonde vee-stapel altijd als een evident staatsbelang beschouwd. De bemoeienis van de overheid met de diergeneeskunde richtte zich dan ook vooral op de georganiseerde dierziektebestrijding. De eerste wetgeving op veterinaire gebied vond hierin zijn oorsprong en in het kader van de landbouwpolitiek van de Europese Unie gaat hierthans ook de meeste aandacht naar uit. De veterinaire volksgezondheid vormde een nieuwe niche in de markt. De bescherming van de mens tegen zoönosen in relatie tot voeding, huisdieren en milieu vergde een integrale kwaliteitszorg gebaseerd op nieuwe methoden en strategieën. De expertise op het gebied van de geneeskunde van kleine huisdieren groeide met de toegenomen welvaart van

1. Samenvatting van een voordracht gehouden tijdens het Jaarcongres van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde op 15 October 1999 te Veldhoven.

2. Dr. P.A. Koolmees. Hoofdafdeling Voedingsmiddelen van Dierlijke Oorsprong, Faculteit der Diergeneeskunde, Universiteit Utrecht, Postbus 80175, 3508 TD Utrecht.

de laatste decennia uit tot een belangrijk beroepsdomein. Verder werden en worden specifieke diensten geleverd in het kader van onderzoek op het gebied van de geneeskunde, farmacologie en biotechnologie.

Het beroep dierenarts is onderhevig aan veranderingen in de samenleving. Zo is het aantal dieren en het belang dat aan de verschillende diersoorten wordt gehecht direct van invloed op de werkgelegenheid. In de vorige eeuw verdubbelde de veestapel. In 1900 waren er op een bevolking van 5 miljoen Nederlanders 4 miljoen productiedieren. Nu, een eeuw later, telt ons land op een bevolking van 16 miljoen ongeveer 160 miljoen dieren, dat wil zeggen 10 per persoon. In het kielzog van de zich expanderende bio-industrie groeide de veestapel tot 130 miljoen, terwijl in de laatste decennia het aantal gezelschapsdieren explosief toenam tot ca. 30 miljoen. Het aantal actieve dierenartsen nam in de afgelopen eeuw navenant toe van ongeveer 250 tot 4000. Zowel het aantal dieren als dierenartsen zijn van invloed op de concurrentieverhoudingen. Met uitzondering van de crisisjaren was er nauwelijks gedrang op de veterinaire markt. Vóór 1940 stond het hele land nog open voor vrije vestiging; praktijken overnemen was nog geen gemeengoed. Men ging toen conform het geromantiseerde Vlimmen-beeld voor, namelijk 'alleen de markt op'. Vanaf de jaren zestig nam de vraag naar diverse veterinaire diensten toe en groeide het aantal dierenartsen in Nederland navenant. Het bleek steeds moeilijker om als eenling alle facetten van het vak te kunnen blijven beoefenen. Zowel het aantal groepspraktijken als het aantal dierenartsen per groepspraktijk namen toe. Vooral tengevolge van de groeiende markt van kleine huisdieren steeg echter ook het totaal aantal solopraktijken.

Regulering van de 'veterinaire markt'.

Teneinde controle over de markt voor zichzelf te verzekeren, trachten beroepsgroepen een wettelijk monopolie te verkrijgen door autorisatie van de overheid. Samen met de veterinaire beroepsgroep creëerde de overheid als regelgever en certificeerder, en via het hoger onderwijs door middel van toelating, selectie en examinering een veterinaire infrastructuur. Enerzijds stimuleerde de overheid de ontwikkeling van de beroepsgroep, anderzijds trachtte zij deze te sturen en te controleren door wetgeving. In de Brusselse Instructie van 1819 werd feitelijk al de basis gelegd van de thans vigerende veterinaire wetgeving. Een recent voorbeeld van regulatie is het verbod op horizontale prijsafspraken dat in 1998 door de Nederlandse Mededingings Autoriteit is ingesteld. Naast marktregulering door de overheid vindt binnen professies ook zelfregulatie plaats. Een dierenarts heeft op de markt behalve met patiënten en eigenaars vooral te maken met naburige collega's, tarieven en de prijs en kwaliteit van diergeneesmiddelen. Dit zijn precies de onderwerpen die van oudsher aan de orde kwamen tijdens de jaarvergaderingen van de KNMvD en waarvoor in de code voor de dierenarts artikelen werden opgesteld.

Wanneer een beroep eenmaal is ingebed in de samenleving, betekent dit niet dat de positie daarvan onaantastbaar is. Institutionaliseren en legitimeren van een beroep zijn continue processen, terwijl het domein van professionele activiteiten steeds in beweging is. Consensus, samenwerking en collegialiteit spelen een rol in deze processen, maar evenzeer tweedracht, concurrentie en conflict. Bij het thema 'samen de markt op' moet dan ook bedacht worden dat dierenartsen als individualisten worden opgeleid en dat er naast vreedzame coëxistentie ook felle concurrentie voorkomt, zowel tussen collega's, praktijken als instituten. Het func-

tioneren van de beroepsgroep is afhankelijk van een aantal interne en externe factoren. Interne factoren als specifieke kennis, praktische waarde van de diensten, de onderhandelingswaarde en collectieve macht zijn noodzakelijk om de positie van de beroepsgroep te handhaven en te versterken. De collectieve macht van de groep hangt af van de politieke invloed. Een hoge organisatiegraad, coalitievorming met andere beroepsgroepen en public relations zijn doelmatige methoden om deze invloed uit te breiden. De positie van de beroepsgroep wordt vooral bepaald door externe factoren zoals overheidsingrijpen, sociaal-economische en technologische ontwikkelingen. In verband met wetgeving is overleg met de overheid van belang. Sociaal-economische veranderingen als mechanisatie, urbanisatie, economische groei en individualisering van de samenleving beïnvloedden het belang van de behandelde dieren. Zo werd het paard een gezelschapsdier en worden dieren die vroeger als 'ongedierte' werden beschouwd, nu op grote schaal als leden van het gezin behandeld. Technologische ontwikkelingen stelde de dierenarts in staat zich met auto of motorfiets te verplaatsen en nieuwe apparatuur, instrumenten en diergeneesmiddelen te gebruiken.

Belangrijke actoren op de veterinaire markt.

Op de veterinaire markt met haar diverse domeinen spelen verschillende actoren een rol. Dit zijn o.a. de leveranciers van veterinaire diensten, dieren, eigenaren, de beroepsvereniging, instituten, de overheid, de EU en de media. Het leveren van veterinaire diensten is niet uitsluitend voorbehouden aan dierenartsen. Er was en er is concurrentie van diverse andere bevoegden en onbevoegden. In de praktijk blijkt er tot op de dag van vandaag voldoende ruimte te zijn voor andere beroepsgroepen. De relatie met een andere actor, de diereigenaar, is voor de die-

renarts zeer belangrijk. De houding van de afnemers van veterinaire diensten is de laatste decennia sterk veranderd. Er is minder ontzag voor de dierenarts als academicus en zowel eigenaren van gezelschapsdieren als productiedieren zijn veel mondiger geworden. Vanuit het oogpunt van marketing blijkt dat communicatie zeer belangrijk is en dat de dierenarts meer aandacht moet schenken aan de wensen en ervaringen van de diereigenaar.

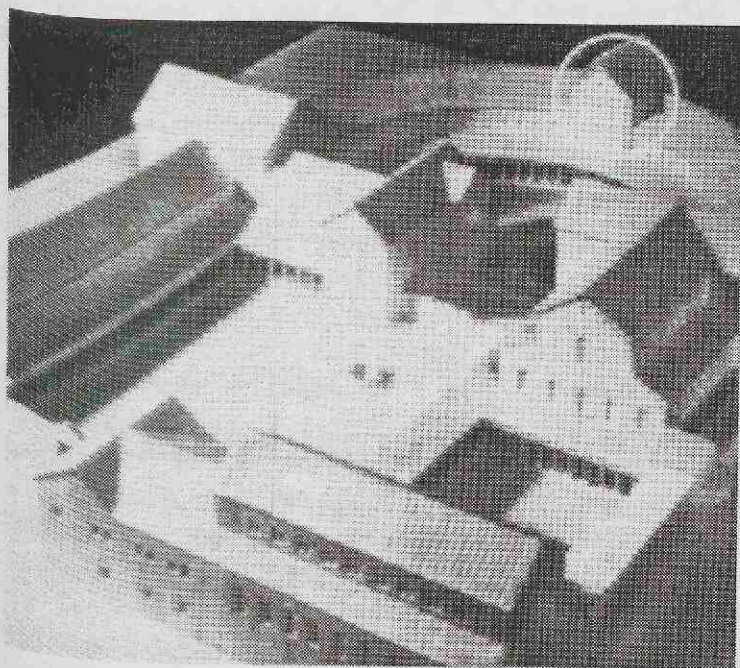
Een andere belangrijke actor, de veterinaire student, levert weinig reden tot klagen. Met uitzondering van de perioden rond 1850 en 1935 was en is de belangstelling van studenten voor het vakgebied groot. Opmerkelijk is dat de instroom nu grotendeels bestaat uit meisjes uit de stad die vooral belangstelling hebben voor gezelschapsdieren, inclusief het paard. De huidige urbane studente heeft in vergelijking met haar mannelijke voorgangers van het platteland geen of weinig affiniteit met

intensieve veehouderij. In 1935 stelde dierenarts K. Reitsma nog dat het toelaten van een vrouwelijke dierenarts in een slachthuis 'een ernstige psychologische fout zou betekenen, die tot onaangename voorvallen en bedrijfsstoornissen aanleiding zou geven'. En in 1953 werd aan ouders gemeld dat als hun zoon dierenarts wilde worden hij vooral een sterke constitutie moest bezitten. De feminisering van de diergeneeskunde is nu een feit en zal mogelijk in de toekomst leiden tot problemen met de recrutering van dierenartsen in de bio-industrie en andere sectoren van de markt. Wat de studenten betreft is er echter ook een grote mate van continuïteit aanwezig; bijv. het idealisme. Voor velen was en is het vak nog steeds een roeping. Er was en er is weinig animo voor andere dan de primaire markt. Het is zeer de vraag of met voorlichting en selecteren aan de poort deze voorkeur van de student kan worden beïnvloed.

Conclusies

Bij de uitoefening van hun beroep werden dierenartsen in de loop van de laatste anderhalve eeuw steeds meer aan handen en voeten gebonden. De regulering begon met de Brusselse Instructie uit 1819 die 24 artikelen telde. De omvang van de huidige wet- en regelgeving op veterinair gebied die opnieuw vanuit Brussel wordt opgelegd, is enorm. Desondanks wordt het beroep dierenarts nog steeds als vrij beroep aangemerkt. De veterinaire markt is altijd aan verandering onderhevig geweest. Bij elk beroep is de professionalisering en de marktpositie niet statisch, maar afhankelijk van maatschappelijke factoren. De markt voor veterinaire diensten is gecompliceerder geworden. Dierenartsen hebben zich onmisbaar gemaakt; een moderne samenleving zonder een goed functionerende veterinaire infrastructuur is welhaast ondenkbaar. Innovaties blijven evenwel nodig om de toekomst van het beroep veilig te stellen.

Karel de Grote, grondlegger Boehringer Ingelheim logo

Ingelheim was een van de plaatsen waar Karel de Grote een van zijn keizerlijke paltsen liet bouwen. Het middendeel van de keizersburcht stond model voor het Boehringer Ingelheim logo. De zuilen en de romaanse architraaf zijn nog duidelijk herkenbaar. Sinds 1905 wordt de - in de 14e eeuw verwoeste - burcht al als beeldmerk gebruikt. De naam 'Boehringer' is afkomstig van de apotheker Albert Boehringer, die het bedrijf in 1885 oprichtte.

Boehringer Ingelheim bv
Postbus 8037, 1802 KA Alkmaar
tel. 072-5662411 / fax 072-5643213
Internet:
<http://www.boehringer-ingelheim.com>

**Boehringer
Ingelheim**

Optimaal betaalgemak voor uw
klanten

Een betaalautomaat van
Postbank Zakelijk

Bel: (020) 565 5010

Ook voor dierenartsen maken wij bankzaken makkelijk.

Zakelijk

POSTBANK

'Kijk op dieren'

Het dier als inspiratiebron voor kunstenaars

Drie lezingen gehouden op het VHG-symposium tijdens het Jaarcongres van de KNMvD, 15 oktober 1999, te Veldhoven (N.Br.)

De dieren in de Amsterdamse menagerieën rond 1700

Door Florence F.J.M. Pieters (Artis Bibliotheek, Amsterdam)

In Holland bestond er rond 1700 grote belangstelling voor dieren en planten. Het was de tijd van Jan Swammerdam, Antoni van Leeuwenhoek, Georgius Everhardus Rumphius en Maria Sibylla Merian. Er waren veel burgers die een naturaliënkabinet of een menagerie bezaten. Van ca. 1675 tot 1784 was er een permanente menagerie bij een herberg aan de Kloveniersburgwal die tegen betaling door het publiek bezocht kon worden. Deze is bekend onder de naam Blauw Jan, wat een bijnaam was voor de exploitant Jan Westerhof. Een concurrerend etablissement van Bartel Verhagen bevond zich aan de Botermarkt (nu Rembrandtplein) onder de naam "De Witte Olifant", waar inderdaad een olifant te zien was. De schepen van de Oost- en Westindische Compagnieën voerden uit alle windstreken exotische, in Europa niet eerder geziene dieren aan. Deze trokken de belangstelling van vorstelijke personen, kunstenaars en zoölogen. Zo is bekend dat de menagerie van Blauw Jan bezocht is door Peter de Grote en keizer Joseph II, door de kunstschilder Sir James Thornhill, die in zijn reisjournaal de binnenplaats met de volière heeft afgebeeld en door de Berlijnse zoöloog Peter Simon Pallas die er enkele voor hem nieuwe dieren aantrof. Pallas ontdeedde twee tot dan toe onbekende soorten die waren gestorven in Blauw

Jans menagerie, nl. de Kaapse klipdas en het wrattenzwijn en gaf er een eerste beschrijving van. De Leidse hoogleraar J.N.S. Allamand beschreef voor zijn in Amsterdam uitgegeven editie van Buffons *Histoire naturelle* een nieuwe soort Meerkat die hij bij Blauw Jan had aangetroffen.

Ook werden vanuit Blauw Jan dieren naar het buitenland verkocht, bv. aan de in 1752 opgerichte dierentuin Schönbrunn in Wenen. En Linnaeus moest tijdens zijn verblijf in ons land de Zweedse koning naar aanleiding van een verkoopcatalogus adviseren. Behalve voor de apen vond hij de prijzen echter te hoog.

'Wonderen der Natuur'

beschreven door Jan Velten

Tot de topstukken van de Artis-Bibliotheek behoort een verzameling van bladen met ca. 180 pen-tekeningen, aquarellen en gouaches uit het einde van de 17e en begin van de 18e eeuw.

De tekst van de titelpagina luidt: *Wonderen der NATUUR: Beschreven door Jan Velten & die hij selfs in zijn tijt tot Amsterdam gesien heeft - soo Menschen: Dieren: Bloedeloose diertjes: Gevolgelte: Vissen: Hoorens: Schelpen: Zee-gewassen: Boomen: Planten: Bloemen: neffen haar beeltenisse. Met d'pen: na leven geteekendt en al d'voornaamste en vreemste vogelen: en dieren die Jan Westehoft [=Westerhof] anders, in gemeen genaamdt, Jan blauw= ofte Blauw Jan= in zijn Toonneel,*

ofte vogelparck, vertoontd heeft, met waterverft, na haar levenscolueren afgeset & alles gedaan door Jan Velten.

Het geheel is een fascinerende verzameling van afbeeldingen, aantekeningen, een enkel gedicht, enige pamfletten die ons niet alleen een beeld geven van wat Velten de moeite waard vond om vast te leggen, maar vooral van de diersoorten die toen werden ingevoerd en tentoon-

Frontispice van Wonderen der natuur van Jan Velten.

gesteld. Zoals de titel aangeeft waren de dieren van Blauw Jan de belangrijke inspiratiebron, maar niet de enige. Ook "de Witte Olifant", de stallen van de Compagnie en kermissen leverden materiaal. Behalve dieren trokken ook mensen met afwijkingen Veltens aandacht: een Siamese tweeling, een vrouw met elefantiasis en zes tenen, een dwerg en een reus, een goochelaar zonder benen en een andere zonder armen, zoals op kermissen vertoond; ook een portret van Jan Westerhof en waarschijnlijk een portret van Bartel Verhagen.

Van de 68 zoogdieren (sommige verschillende keren afgebeeld) konden er 17 nog niet worden gedetermineerd. Bij de vogels zijn deze getallen resp. 75 en 24 en bij de overige dieren 73 en vier. Er blijft dus nog wat te ontdekken. Het mooie is dat velen nu aan deze ontdekkingen kunnen bijdragen zonder het kwetsbare manuscript in Amsterdam te hoeven inzien.

Restauratie en publicatie

Na een half jaar vergende restauratie van het in zeer slechte staat verkerende album is in 1998 een facsimile op Photo-CD geproduceerd. Deze bevat 176 fotografische reproducties, waarvan 70 in kleur. Deze kunnen met een CD-I of Photo-CD speler op een televisie- of computerscherm worden weergegeven. De Photo-CD is uitgebracht door het Expert Centre for Taxonomic Identification (ETI) onder auspiciën van het Instituut voor Systematiek en Populatiebiologie (ISP) van de Universiteit van Amsterdam. Ook een aantal andere kostbare geïllustreerde werken uit de Artis Bibliotheek zijn op deze wijze toegankelijk gemaakt.

Spreekster werkt thans aan een boek over het Veltens album, waarin ook de figuur van Jan Westerhof, waarover zij interessant archiefmateriaal heeft ontdekt, nader belicht zal worden.

Dieren als symbolen op jachtschilderijen

Door Simon Fuks (Museum voor Natuur- en Wildbeheer, Doorwerth)

In de jonge Republiek der Zeven Provinciën ontstond naast de oude adel een nieuwe sociale groep, het Patriciaat. Voortgekomen uit de derde stand gaf zij mede leiding aan de economische- en politieke ontwikkelingen die zouden leiden tot de Gouden Eeuw. Zijn ondernemergeest heeft ons kleine land tot één van de machtigste handelsnaties gemaakt.

Deze nieuwe groep van ondernemers vestigde zich in statige huizen die men zo inrichtte, dat de nieuw verworven welstand goed zichtbaar gemaakt kon worden: goudleer behang uit Toledo, glaswerk uit de Levant, Chinees porselein en tulpenbollen uit Turkije.

Het schilderij mocht in een dergelijk interieur niet ontbreken en de Hollandse markt ervoor maakte een explosieve ontwikkeling door, een ontwikkeling waar de hedendaagse kunsthandel dankbaar om is.

In de laagste rang, hiërarchische indeling van de schilderijen

In deze periode was de waardering voor schilderkunst in verschillende trappen ingedeeld: eerste trap: historische- en bijbelse taferelen; tweede trap: landschappen en interieurs, maar *in de laagste rang al wat onder den naam van stil leven begrepen is.*

In deze groep die onderaan de ladder stond waren weer onderverdelingen te maken: Keukenstukken, die ons een goed inzicht geven wat zoal op de dis prijkte, bloemstillevens, die de tulp eer aandeden, oogbedriegers en jachtstillevens. Vaak werden voorwerpen afgebeeld die ogenschijnlijk geen onderling verband hebben zoals een dode haas, een koppel patrijzen of een kwartelfluit.

Als een konijn uit zijn hol kruipt terwijl knollen, brandende kaarsen en een met wijnrank en distel overwoekerd bouwfragment het decor vormen vraagt dit veel van de fantasie. Toch vormen deze elementen de bouwstenen van de boodschap die verscholen kan liggen in een schilderij. Symboliek neemt op veel schilderijen uit de 17de en 18de eeuw een belangrijke plaats in.

Jachtportretten

Daar het jachtrecht voor veel van de nieuwe rijken een nieuw verworven recht was, liet men zich vaak met een verwijzing naar dit recht afbeelden.

Kinderen werden verkleed als Nimrod afgebeeld en allerhande jachthonden stofferden het landschap.

Als Michiel Adriaansz. De Ruyter zich met zijn gezin laat schilderen ontbreken valk en windhond niet. Dit is natuurlijk geheel in tegenspraak met de eenvoudige afkomst van onze Zeeheld.

In de Republiek werden in de 17de en 18de eeuw vaak windhonden afgebeeld. Deze werden gebruikt voor de "lange jacht" op hazen, een jachtvorm die was voorbehouden aan "gequalificeerden", leden van de ridderschappen en hoge bestuursambtenaren of hun gevolmachtigden. Deze jachttechniek was in grote lijnen als volgt: een spanielachtige hond zocht het haas op een vlak terrein. Werd deze opgestoten, dan liet de jager zijn (haze)windhonden los. Deze probeerden de haas in te lopen en te pakken. Was het dier door een beet gedood, dan moest de spaniel zorgen dat de haas niet verscheurd werd en de jager 'de dood in de pot vond'.

Jachtstillevens

Belangrijke schilders die zich gespecialiseerd hadden in jachtstillevens waren Melchior d'Hondecoeter, Jan Baptist Weenix (1621- ca. 1660), zijn zoon Jan Weenix, Fabritius (wiens Puttertje onlangs een postzegel sierde) en Willem van

Aelst.

Een aantal dieren komen op veel schilderijen voor: De patrijs, het haas, vinken, aaneengebonden door een gespleten twijg, de zwaan, het kwarteltje. Over de patrijs dichtte Jacob Cats, de nationale bard en zedenmeester:

*vrijt met een lustigh hert, waertoe
bedroefde sinnen,
doet als het velthoen plagh en weet
hem vet te minnen.*

Daarnaast of in combinatie met zijn er voorwerpen die voor de jacht op deze dieren gebruikt werden: de kwartelfluit, verschillende netten, de mussenklem en het geweer.

Frans Snyders schilderde de *Wildmarkt* in 1614. Dit schilderij was te zien op de tentoonstelling *Het Nederlandse stilleven* 1550-1720. Het is een goed voorbeeld om aan te geven hoe deze verborgen boodschappen zijn uitgebeeld. Op dit ogenschijnlijk landelijk tafereel ziet men een oudere man die vanachter de kraam een keur aan wild en gevogelte aanbiedt. Onder zijn rechter arm draagt hij een mand met verse vijgen, deels opengesneden, die als verwijzing naar het vrouwelijke geslachtsdeel kunnen worden geïnterpreteerd. Onder de tafel liggen enige maïskolven, een verwijzing naar zijn falende mannelijkheid. In Midden- en Oost-Europa werd deze vrucht als *weduwentrooster* omschreven. Terwijl hij zwiegrig zijn hoed afneemt, is een jonge tassenknipper doende hem te bestellen, een verwijzing van *het willen, maar niet kunnen*. Twee vechtende hanen, onder de marktkraam, moeten als kemphanen in de ruimste zin van het woord worden gezien. De haan is een zinnebeeld van onkuisheid. *Haenken* in het 16de eeuwse rederijkersspel betekent *vrouwenliefhebber*, een *hennentaster* een wellusteling. Een dode reebok, met bastgewei, duidt op het aanstormende voorjaar, het levenslustigste seizoen van het jaar. Noch

de kat, noch de pauwen ontbreken op het schilderij. De kat staat voor zinnelijkheid, de pauw voor ijdelheid.

Vissen komen niet veel voor. Toch stond de hengelsport in de Gouden Eeuw voor meer dan een onschuldig verpozen aan de waterkant. Zo is er het gedichtje van een aan Bredero verwante auteur Jan Jansz. Starter uit 1624, het scabreuze *Steeckboecxken*. Hierin:

*Ik Vis wel gaeren met een Hoek
Als byten wil de Baers of Snoeck
Maer of ik nog so gaeren Vis
Wanner der maer te Vog'len is
daer is myn Hert meer toe gezind
Als 'tgeene men ter Wereld vind.*

Het woord *vogelen* staat hier voor copuleren.

Ook de slak, die het symbool is van de langzame zinnelijke liefdesdaad figureert soms op het jachtstilleven. Het konijn, symbool van vruchtbaarheid werd door een zinnenprikkelend herenblad als handelsmerk gekozen.

De stillevens van Jan Weenix, 1642-1717 zijn vaak in een diagonale lijn opgebouwd. Vaak is een dode haas diagonaal aan de achterloper opgehangen, het kruis gespreid. Dit dier staat voor vleselijke lusten.

Hazenvlees werd als een *afrodisiacum* beschouwd. De oude Grieken wisten dit reeds en paus Zacharias verbood deze lekkernij aan zijn priesters en nonnen. Het zou het celibaat te zeer op de proef stellen. Daarnaast brengt het dier eieren rond met Pasen, het feest van het nieuwe leven.

De hier volgende samen-

spraak die we vinden bij Roemer Visser, moge deze theorie ondersteunen:

Jager: Ick jaegh de haes op barre heyden.

Vrijer: En ick graag in donckere nollen.

Jag: Aen kanten van slooten op grasrijcke weyden.

Vr: In Kamers, in Kussens, met kittelend krollen.

Jag: Met bracks, met winden, met dunne fretten.

Vr: Met daelders, met duyten, en die met hopen.

Jag; Van mijn vanghst smul ick in de Cabaretten.

Vr: Ick kies den sprongh en laetse loop-en.

Jag: Wy twee hebben elck wverscheyden sin.

Vr: Ja; ghy jaeght een Haes, en ick een Haesin

De illustratie is een stukje huisvuil, een eerste opzet voor een Kerstkaart (zie figuur), geheel in de stijl van de schilder Fabritius. Op een geopende vogelkooi, zingt de groenling het hoogste lied over zijn herkegen vrijheid. Het symboliseert de vervlogen maagdelijkheid. De prent

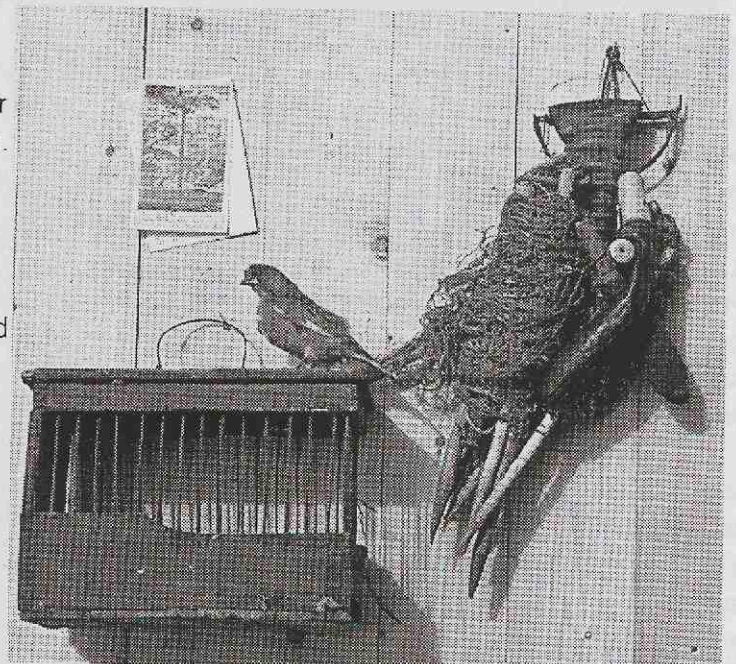

Fig. 1. Collage naar Fabritius door S. Fuks.

stelt het helle vuur voor waaruit drie duivels treden, één van hen heeft Amor als een luchtballon aan een touwtje. Op de voorgrond is een gevallen deerne, haar luit ligt omgedraaid op de grond, zij is uitgespeeld, de wijnelk wordt door een wijnblad afgedekt en haar beurs met oortjes rolt over de grond. Verschrikt roept zij uit:

de hellepijnen hebben zich van mij meester gemaakt en zijn de smarten van mijn ziel

De mussenklem werpt een geheel nieuw licht op dit huiselijke vogeltje. Het staat voor polygamie. Door Vondel werden mussen *heet en geil van min* genoemd, Cats spreekt van: *om datse sonder maet haer om te paren geven*.

Edit Piaf, de beroemdste mus van deze eeuw, werd als Edit Giovanna Gassion gedoopt, begon haar carrière op het trottoir en werd vernoemd naar haar eerste professie.

Ook hier ontbreken de kwartelfluiten en netten niet. De verwijzing naar het vogelen is bekend. De vogel moet een bar bestaan leiden: spreekwoordelijk doof, nachtblind en slechtvliegend heeft de Schepper hem het grootste gevaar toebedeeld: het dier geldt als een lekkerrij! Door zijn sterke territoriumdrift kon het haantje gelokt worden met een kwartelfluit. Door de harmonika balg te beroeren maakte de vogelaar het geluid van een ander haantje. Aangelokt door dit geluid sprong het haantje en werd het verstrikt in een staande net, het steekgaren. Het net werd door de stokjes rechtop gehouden en bestond uit een grof en een fijnmazig net.

Mocht U, waarde lezer, het edel vaderspel bedrijven, U overgeven aan het jachtgenot of mijmeren aan de waterkant, denkt dan aan deze symboliek en geniet dubbel van Uw jachtbuit!

Hoe kijken kunstenaars aan tegen het vreten der dieren?

Door H. Meyer (emeritus hoogleraar diervoeding, Tierärztliche Hochschule, Hannover)

Het grootste deel van hun leven zijn dieren in het wild bezig met voedselzoeken en voedselopname. Bij de huisdieren heeft de mens als taak hen van voedsel te voorzien. Het is een van de belangrijkste verplichtingen die hij heeft ten opzichte van zijn huisdieren.

Daarom is het niet zo verrassend dat juist dit aspect van de mens-dier-relatie zo vaak is uitgebeeld. Spr. had zich tot doel gesteld om de intenties van de kunstenaars die met dit motief gewerkt hebben in kaart te brengen. Hij betrok hierin alle cultuurperiodes vanaf de Mesopotamiërs tot heden en verlichtte zijn betoog met 50 dia's, waarvan er hier slechts enkele kunnen worden gereproduceerd.

Er was gekozen voor de volgende indeling:

- Afbeeldingen uit het leven van alle dag
- Uitbeeldingen met symbolische betekenis
- Afbeeldingen waarin het esthetische voorop staat.

Binnen deze drie categorieën werden de verschillende diersoorten gegroepeerd.

Afbeeldingen uit het leven van alle dag
Paard. De oudst bekende afbeelding van etende muil dieren is te zien op een muurschildering uit een Egyptisch koningsgraf uit Thebe van 1400 v.Chr. De voeding stond nog dicht bij de natuur, want de dieren eten vanuit een op de grond geplaatste grote korf. Op een muurreliëf in een Assyrisch paleis van 500 jaar later zijn drie paarden afgebeeld die uit een krib eten; de naar voren gerichte hoofden tezamen met de

achterwaarts gestrekte achterhand geven een naturalistisch beeld van hun honger. Op een Romeinse munt uit 97 n. Chr. Zien we twee grazende muil dieren in karakteristieke houding met op de achtergrond hun tuigage opgehangen aan een disselboom. Het randschrift *Vehiculatione Italiae remissa* herinnert aan de opheffing in dat jaar van de wet waarbij paarden gevorderd konden worden voor de postdienst. Een tamelijk primitief getekende afbeelding in de *Saksenspiegel* (1152) beeldt uit dat een reiziger ter voeding van zijn paard zoveel graan van een vreemde akker mocht afsnijden als hij van de weg af met zijn hand kon grijpen. De paarden die de Spanjaarden in de 16e eeuw meenamen naar Nieuw Spanje moesten zich aan een voor hen nieuw voeder gewennen. Op een op linnen geschilderde doek uit Tlaxcala is het aanreiken van de maïs te zien. De grote Engelse paarschilder George Stubbs schilderde in 1774 de stammoeder van de volbloedfokkerij, Pumpkin, die gelokt wordt door een knaap die een voederzeef toereikt, wat erop wijst dat het voer toen al van stofdeeltjes gezuiverd werd. De Duitse pendant van Stubbs was Franz Krüger. Op een van zijn schilderijen met het interieur van een paardenstal is te zien dat het in het begin van de 19e eeuw mode was om de kribben zeer hoog op te hangen. Op een aquarel uit 1841 zien we hoe veulens in de wei worden bijgevoerd. Het zijn albino's die koning George II van Engeland, die tevens keurvorst van Hannover was, als hobby fokte; zonder veel succes overigens want de aanleg voor albino is gekoppeld aan een letaalgene. Een kostelijke voorstelling waarop de voerman en zijn uitgespannen paard gezamenlijk door de herbergier worden verzorgd toont een schilderij uit 1843 van Heinrich Bürkel. Aan paarden werd niet alleen haver, maar ook bier en andere alcoholica verstrekt, zij het met mate want de ervaring had

geleerd dat de limiet voor wijn bij 3/4 l. lag en dat cognac tien maal verdund moest worden, en tevens dat deze vorm van doping niet loonde, want na een aanvankelijke opvoering van de werkwilgheid volgde al spoedig uitputting.

Rund. Op afbeeldingen van de stal van Bethlehem uit de 14e-15e eeuw zijn volgens een uit de vierde eeuw stammende traditie os en ezel afgebeeld, hoewel hiervan in de evangeliën geen sprake is. De Meister von Hohenfurth (1350) laat beide dieren uit een van twijgen gevlochten kribbe gemeenschappelijk groenvoer eten en op een altaarstuk uit Zuid-Tirol uit 1456 zien we een soortgelijke krib waarbij de os door een om zijn horens gebonden en via een katrol aan een bovenbalk vastgezet touw verhinderd wordt het voer voor de langzamer vretende ezel weg te kapen.

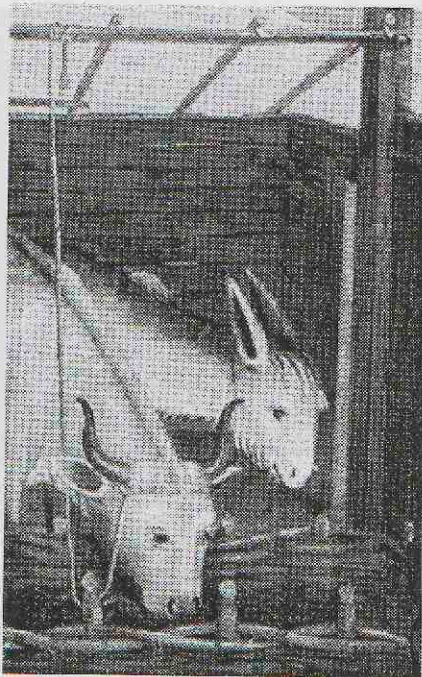

Fig. 1. Meister der Sterzinger Flügelbilder. Uit: U. Söding. Hans Multscher. Der Sterzinger Altar. Bozen, 1991. Afb. 47 (fragment).

voordat deze ter begeleiding van afgestorvenen het dodenrijk ingingen.

Een heel ander soort van dwangvoeding is afkomstig uit dezelfde bron. Hier is een biggetje te zien dat voedsel krijgt dat door een man is voorgekauwd. Omdat de amylase-activiteit van het menselijk speeksel in vergelijking met die in de darm bij het jonge dier relatief hoog is, was deze handelwijze heel rationeel.

Uitbeeldingen met symbolische betekenis.

De kunstenaar gebruikt dan het eet- en voedingsmotief om uitdrukking te geven aan een moralistische boodschap waarbij

Fig. 2. Novemberscène uit het Psalter van Fécamp (13e eeuw). Uit: L.C. ten Cate. Wan god mast gift. Wageningen, 1972. Afb. 48.

Varken. Een Chinees kleimodel uit de 3e eeuw laat een varkensstal zien waarin tevens het toilet van de boer staat opgesteld; men dacht kennelijk dat wat de mens niet kon verteren voor het varken nog wel bruikbaar zou kunnen zijn. Fraaier zijn de middeleeuwse miniaturen waarop het mesten van varkens met eikels is afgebeeld. Deze voor de herfst karakteristieke scène is in gebedenboeken of kalendaria vaak terug te vinden op de bladen voor oktober of november. De varkenshoeder is erop te zien die met een 'hogstick' (voorloper van de hockystick?) de eikels uit de bomen slaat die de varkens opscharrelen.

gevoerd werd.

Het volksgeloof dat melk een ideaal voedsel voor katten zou zijn, werd door Théophile Steinlen (1859-1923) in een van zijn tekeningen in *Dessins sans paroles des chats* uitgebeeld (zie omslag).

Speciale voeding. Dwangvoeding van ganzen op een manier zoals heden-tendage in Frankrijk nog steeds gepraktiseerd wordt, vinden we al afgebeeld tijdens het Midden-Rijk van Egypte (2250 v. Chr.). De ganzen werden op hun beurt weer aan hyena's gevoederd

Hond en kat. De Grieken lagen gedurende hun symposia aan aan tafels en zij bonden hun honden onder de tafel vast om hen vervolgens met gulle hand voedsel toe te werpen, zoals op een Korinthische drinkbeker uit 600 v. Chr. te zien is. Een afbeelding in het *Livre de la chasse* van Gaston Phoebus (1391) toont dat er toen al hondenbrood

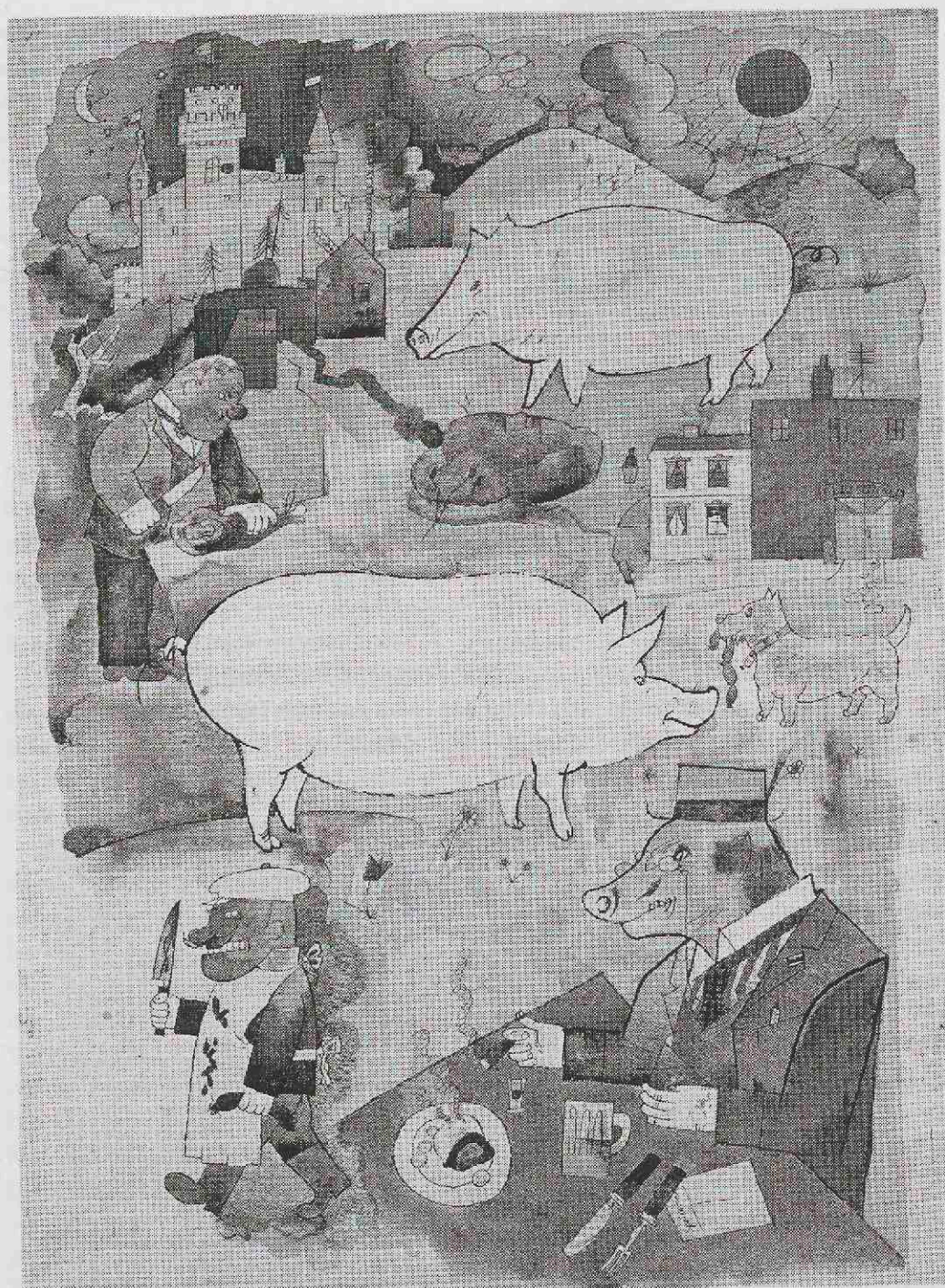

Fig. 3. George Grosz. "Sonniges Land". Aquarel, ca. 1920.

wordt ingespeeld op emoties van de toeschouwer. Zo wordt in een aquarel van George Grosz uit 1920 de vraatzucht van mens en varken met elkaar verbonden en Michel Sowa laat op een prent een varkentje bijna verdrinken in een bord soep. Wilhelm Busch, die als eerste het beeldverhaal introduceerde, beeldt de verleidingskunst van de vrouw

uit door een boerin die met een wortel in de hand een varken de stal in lokt ("Mit Güte lockt fast überall die Frau ihr Schweinchen in den Stall").

Door uitbeelding van het zogende jong is in alle culturen herinnerd aan de zorg voor het zwakkere, aan moederlijke of aan nieuw leven dat wordt voortgebracht. Varken met zogende jongen is

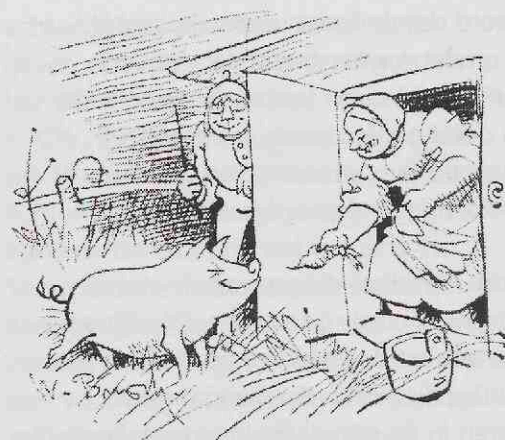

Fig. 4. Wilhelm Busch. *Hernach*. München, 1908. P. 29. Onderschrift: "Mit Güte lockt fast überall/Die Frau ihr Schweinchen in den Stall".

in het Middellandse-Zeegebied symbool voor vruchtbaarheid geworden; wellicht teruggaand op de sage over de stichting van Rome, als verhaald door Vergilius: daar waar Aeneas een zeug met dertig witte biggen zou aantreffen, diende de stad gebouwd te worden. De scene is treffend in beeld gebracht in een Vaticaanse codex uit de 4e eeuw.

Voedselopname, speciaal bij carnivo-ren, kan ook tot symbool van de strijd om het bestaan dienen. Dit vinden wij bv in een mozaïek in Pompeï waarop een kat een vogel probeert te vangen. En hetzelfde motief van kattenagressie komt terug in een stukje Zwitserse volks-kunst uit de 18e eeuw op een houten bakvorm. In een litho van Picasso (1953) krijgt de strijd van de kat met de haan de betekenis dat in bepaalde omstandig-heden leven slechts mogelijk is door ander leven te vernietigen; volgens een andere interpretatie zou deze prent de strijd tussen de geslachten weergeven. Het kat- en muisspel, zoals door Gerhard Marcks in een houtsnede uit 1921 is vastgelegd, doet bijna vergeten dat het ook hier om leven en dood gaat.

Een vervreemdend effect bereikt Ellinor Kellner-Borggräfe door in *Das Tafelschwein* (1978) een chemische for-mule te tekenen, daarmee suggererend

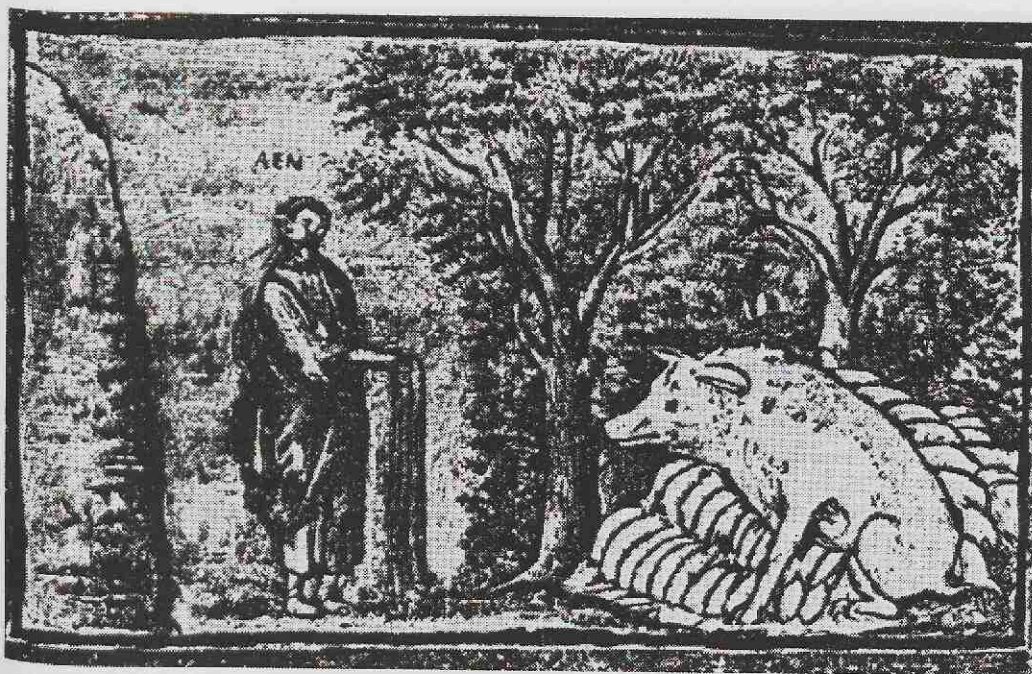

Fig. 5. Aeneas vindt de zeug met de dertig biggen aan de monding van de Tiber.
Uit: Ten Cate, afb. 16.

dat de hammen niet meer puur natuur zijn. De volledige denaturering wordt in beeld gebracht in het schilderij *Weideland der Zukunft* (1978) van Annemarie Kaiser, waar we een koe in een landschap zien dat nog het meeste weg heeft van een snelweg met geluidsmuren aan weerszijde. Peter Berndt noemde zijn prent *Initiative des Fremdenverkehrs*: de koeien zijn, om het landschap ter wille van de tourist toch een beetje aan te kleden, vervangen door modellen!

Afbeeldingen waarin het aesthetische voorop staat
Als de kunstenaar zijn object stileert, abstraheert of versterkt, verwijdt hij zich van de realiteit en komt in de wereld van de pure kunst en aesthetiek. Als voorbeelden werden de volgende acht beelden getoond.

Allereerst een stele uit Luxor uit het Nieuwe Rijk (Amenophis III) waarop in perfecte symmetrie zes rammen staan afgebeeld, twee aan twee tegenover elkaar, beschermd onder de vleugels van Horus. De rammen snuiven elk aan een

lotusbloem, symbool van overvloed en vruchtbaarheid. Als geheel is het beeld uitdrukking van een mysterieuze betrekking tussen dier en plant.

Dan een Griekse amfoor uit 430 v.Chr. waarop twee edele paarden zijn afgebeeld waarvan de enigszins opgetrokken slanke voorbenen de verwachtingsvolle nervositeit vlak voor de voederopname uitdrukken.

Op een groot mozaïek in de Basilica di S. Appollinare in Classe bij Ravenna (6e eeuw) is een schaap te zien in een groen-blauwe weide met witte en rode bloemen. Het schaap staat met opgeheven kop en aangelegde oren boven de bloem, evenals de rammen van Luxor slechts de geur in zich opnemend en zo prachtig de harmonie tussen dier en plant tot uitdrukking brengend.

Een schilderij van Melchior de Hondcoeter (1636-1695), "Haan, hen en kuikens" uit de National Gallery, Londen, zou door de feministen kunnen worden gebruikt om de onderworpenheid aan de kaak te stellen van de kleurloze hen met haar zorg voor de kuikens die ze moet leren zich te voeden, tegen-

over de kleurrijke dominerende haan.

Een 150 jaar later demonstreert de grote Engelse portrettist Thomas Gainsborough (1727-1788) in zijn schilderij "Cottage girl with pigs" dat melk slobberende varkentjes ook als niet-vraatzuchtige wezens kunnen worden uitgebeeld, maar tot toonbeeld van een vredige dorpsidylle kunnen worden gemaakt.

In 1888, vlak voor zijn reis naar Tahiti, schilderde Paul Gauguin zijn beroemde "Stilleven met drie welpen", nu in het Museum of Modern Art in New York. Behalve de brei slobberende, staart zwaaiende hondjes, geheel gefixeerd op hun voerbak, zien we drie blauwe glazen, elk met een vrucht aan de voet en enige schalen met vruchten. Het schilderij betekent een terugkeer naar de kindheid en is uitdrukking van oorspronkelijke vitaliteit. (Het schilderij is als portret nr. 18 opgenomen in 25 *Hundeporträts*, een prachtig boekje dat spr. tezamen met zijn dochter heeft geschreven, zie *Argos*, nr. 21, p. 48).

Eveneens vitaliteit uitstralend is het beroemde schilderij "Die roten Pferde" van Franz Marc uit 1911, die hierin de grondslag van alles wat leeft probeerde duidelijk te maken. Het vreten maakt er slechts gedeeltelijk deel van uit; de andere facetten zijn beweging en acht slaan op mogelijke vijanden.

In *De trog* van Marc Chagall (1925) buigen zich zowel boerin als varken over de trog, tezamen een korte voedselketen vormend, waarvan de delen door contrasterende kleuren gekenmerkt zijn.

De laatste groep van afbeeldingen laat zien dat in de kunst een alledaagse onderwerp als voedselopname door een huisdier overstegen kan worden; het reële en visionaire raakt vermengd en leidt binnen in een nieuwe wereld waarin de voorstelling ten slotte nog slechts gelijkenis is.

Alles voor de dagelijkse praktijk en meer...

virbac

Veterinaire farmacie en verbruiksartikelen

Virbac heeft zowel voor gezelschaps- als landbouwdieren een breed assortiment farmaceutische producten. Daarnaast levert Virbac een compleet pakket verbruiksartikelen voor de dagelijkse praktijk. *Scherp geprijsd, dus altijd interessant!*

BACK HOME

Elektronisch identificatiesysteem

Virbac brengt het unieke Back Home® systeem voor elektronische identificatie op de markt. Een onzichtbare, dier-vriendelijke en unieke identificatiemethode voor ieder gezelschapsdier. Er zijn drie typen readers beschikbaar, waaronder twee modellen die ook niet-ISO chips lezen.

WALTHAM
VETERINAIRE SERVICE

Canine en Feline diëten

Virbac verzorgt ook de distributie van de speciale canine en feline diëten van Pedigree en Whiskas. Daarnaast biedt de WALTHAM Veterinaire Service dierenartsen de mogelijkheid om 'standaard' onderhoudsvoer te bestellen.

Voor meer informatie kunt u terecht bij de buitendienstmedewerker van uw regio óf rechtstreeks bij ons kantoor.

virbac
quality by research

Virbac Nederland B.V. Postbus 313, 3770 AH Barneveld Tel: 0342-427127 Fax: 0342-490164

Boekbesprekingen

Anita Maria Idel. *Tierschutzaspekte bei der Nutzung unserer Haustiere für die menschliche Ernährung und als Arbeitstier im Spiegel agrarwissenschaftlicher und veterinärmedizinischer Literatur aus dem deutschsprachigen Raum des 18. und 19. Jahrhunderts*. Diss. Berlin, 1999. 254 p.

In de discussies over dierenwelzijn wordt vaak naar voren gebracht dat de dieren het vroeger vóór de introductie van de massadierhouderij veel beter hadden. De boeren zouden dicht bij hun vee hebben gestaan en veel meer oog hebben gehad voor de afzonderlijke individuen. Door de schaalvergroting in de dierhouderij, mede mogelijk gemaakt door de automatisering van voeding, drenken, mestafvoer en melken zouden de behoeften der afzonderlijke dieren niet meer in het oog gehouden kunnen worden.

Deze studie is een poging om het waarheidsgehalte van de bewering dat de dieren het vroeger zoveel beter hadden te achterhalen. Is het juist te veronderstellen dat de boeren beschikten over inzicht in de levensbehoeften van hun dieren en dat zij deze als goede huisvaders/-moeders -uit welbegrepen eigenbelang overigens- goed verzorgden?

Er zijn in Duitsland verschillende studies verricht over de geschiedenis van de mens-dier betrekkingen, c.q. over de ontwikkeling van het denken over dierenbescherming, maar deze beschouwen het probleem ethisch-filosofisch dan wel juridisch; de dagelijkse praktijk van de dierhouderij in vroeger eeuwen waaruit conclusies getrokken kunnen worden hoe men omging met de nutsdieren, was tot dusverre nog niet onderzocht.

Omdat hiervoor geen directe bronnen voorhanden zijn, heeft de auteur de

in de titel genoemde literatuur geanalyseerd op het voorkomen van elementen die te maken hebben met de factoren die wij nu bepalend achten voor het welzijn van dieren: voldoende voedsel, voldoende rust na het werk, hygiënische stalling, beschutting tegen letsels e.d. De gedachte achter deze aanpak is dat uit de aandacht die landbouwkundige en veterinaire auteurs aan deze onderwerpen besteedden in de vorm van aanbevelingen of voorschriften afgeleid kan worden hoe het er in die tijd voorstond met de verzorging van de dieren en dus met hun welzijn.

Uitgaande van welgeformuleerde en gedifferentieerde vraagstellingen is een omvangrijk corpus gedrukte bronnen doorgenomen (de literatuurlijst telt meer dan 380 titels) op het voorkomen van de bovengenoemde elementen met betrekking tot die diersoorten waarmee de boer(in) in individueel contact kwam: dus geen kippen, geiten en schapen, maar wel varken, trekdieren (runderen en paarden) en hond, voor zover gebruikt in de tredmolen.

Het blijkt dat in de geschriften van landbouwkundigen en veeartsen die verbetering in de beroerde leefomstandigheden van het vee hadden kunnen bepleiten de nadruk veeleer gelegd werd op respectievelijk de economische kant van de zaak dan wel op de therapeutische mogelijkheden voor die diersoorten waarvoor hulp werd gevraagd; en dit laatste gold in hoofdzaak slechts het paard.

De voorlopige conclusie is: "Aus der gesichteten Literatur lässt sich weder das Bild des aufgrund seiner Lebenserfahrung traditionell vernünftig mit seinen Tieren umgehenden Bauern, noch das Bild des Tierarztes "als berufenen Schützer der Tiere" ableiten".

Het lijkt erop dat historisch onder-

zoek weer eens een mythe heeft doorgeprikt, maar de auteur toont zich hiermee niet tevreden. Zij bepleit nader (m.n. intercultureel) onderzoek omdat het thema van de mens-dier-verhouding in de agrarische geschiedenis verwaarloosd is en in het historisch onderzoek van de mens-dier-verhouding nog geen aandacht werd besteed aan de omgang met dieren in de alledaagse praktijk van het boerenbedrijf. Zij die zich bezig houden met de studie van de mens-dier betrekkingen kan de lezing van dit proefschrift worden aanbevolen vanwege de rijkdom aan gegevens die worden gepresenteerd, maar vooral ook vanwege de originele en genuanceerde verwoorde vraagstellingen die als leidraad zouden kunnen dienen voor soortgelijk onderzoek in andere regio's.

A. Mathijssen

Rinus Rasenberg. *De mythe van de Biltstraat*. Roermond: Bereklaauw, 1999. 156 p. ISBN: 90-80221325 (Telefonisch te bestellen 0475-318416)

In dit boekje geeft Rinus Rasenberg een uitstekend beeld over de diergeneeskunde in het heden en verleden. Aan de hand van het levensverhaal van student en later dierenarts Koos wordt een groot aantal facetten van studie en praktijkuitoefening behandeld. Een mooie vondst van de auteur is de lezer tussen het verhaal door een aantal dierenartsen, zowel practici als collegae die op andere terreinen van de diergeneeskunde werkzaam zijn, aan het woord te laten. Hierdoor ontstaat een caleidoscopisch verhaal, dat de lezer, dierenarts of in de diergeneeskunde geïnteresseerde, zal boeien.

Met scherpe en humorvolle pen heeft Rasenberg bovendien een aantal anecdotes vastgelegd, die voor de historie niet verloren moeten gaan.

De uitdagende titel van het boekje was voor deze recensent aanleiding het boekje snel te kopen. Maar de "mythe" (volgens van Dalen "fictief of ongegrond verhaal") is mij ontgaan. De Biltstraat is decennia lang voor vele generaties studenten beslist geen mythe, maar een dagelijkse realiteit geweest. Ook de aankondiging "100 jaar diergeneeskunde" belooft iets meer over de Biltstraat dan wordt waargemaakt, zoals bv. het leven op 'het' school, de periode Wester, waar veel over te vertellen is, de oorlogstijd etc.

Maar summa summarum een boekje, dat in de boekenkast van dierenarts, diergeneeskundig student, kandidaat-student en geïnteresseerde lezer niet mag ontbreken. De auteur heeft de geschiedenis van de diergeneeskunde ongetwijfeld een dienst bewezen

E.H.Kampelmacher

Ton Schönwetter. *Handelsman in vee en vlees. De belevenissen van Louis de Wijze*. SDU Uitgevers, Den Haag 1999. ISBN 90 12 08745 7, 172 pag. III. Prijs f39,90.

Dit boek over de levensgeschiedenis van een markante persoon in de vee- en vleessector, Louis de Wijze, werd in opdracht van de Productschappen Vee, Vlees en Eieren, Rijswijk geschreven door Ton Schönwetter, medewerker van PR Land- en Tuinbouw B.V., Zoetermeer.

Louis de Wijze stamt uit een generatie veehandelaren die meer dan twee eeuwen in het Land van Cuijk (Cuijk, Boxmeer, Beugen) actief is geweest. Naast de veehandel bezat de familie ook slachterijen en vleesverwerkende bedrijven. Al op jonge leeftijd leerde De Wijze het vak kennen op de veemarkten van Cuijk en Den Bosch. In de eerste hoofdstukken wordt het functioneren van de veehandel uitgebreid beschreven. Deze handel is risicovol, want het draait om levende have. Het is vooral een kwestie van gevoel en kennis die vaak van vader

op zoon werd overgedragen. De indruk die het uiterlijk van het dier maakt, moet nauwkeurig worden ingeschat. Daarnaast moet een veehandelaar een scherp oog hebben voor de gezondheidsstatus van dieren. Een goede veehandelaar kan het gewicht van handelsdieren tot op vijf kg nauwkeurig schatten. De werkelijke kwaliteit van het gekochte wordt pas duidelijk in het slachthuis of als de dieren weer op stal staan. Als gevolg van schaalvergroting en de kosten van transport en marktgeld is de veemarkt voor veel kopers een overbodige tussenschakel geworden. Het aantal veehandelaren is de laatste twintig jaar sterk teruggelopen. De veehandel was een vrije handel, nu is deze gebonden aan allerlei regelgeving en administratieve verplichtingen. De afgelopen tien jaar is het aantal dieren dat via de veemarkt werd verhandeld teruggelopen van twee naar anderhalf miljoen. De rest van de dieren verwisselt elders van eigenaar (veeveilingen, veelaadstations) of rechtstreeks tussen veehouder en afnemer via levering op contractbasis. Vanaf 1997 is het mogelijk om via een advertentiebank van de veemarkten op Internet te 'televeilen'. In tegenstelling tot de Verenigde Staten waar hele kuddes vee met behulp van videobeelden worden verhandeld, is er in Nederland nog weinig animo voor de elektronische veemarkt.

Naast de veehandel spelen de opkomst en ontwikkeling van slachterijen en vleesverwerkende bedrijven een belangrijke rol in het boek. Op boeiende wijze wordt beschreven hoe vanuit het veerijke land van Cuijk aanvankelijk kleine familiebedrijven succesrijk waren in het opzetten en uitbreiden van veehandelsbedrijven, (export)slachterijen en bedrijven voor vleeswaren, worst en slachtbijproducten. Voor een belangrijk deel waren deze ondernemers joods-Duitse immigranten die via de achtergebleven familie en kennissenkring in het

buitenland een efficiënt netwerk van export en distributie wisten op te zetten. Vanwege de stagnerende economie in het Duitsland van na de Eerste Wereldoorlog liep de export naar dat land sterk terug en richtte veel bedrijven zich in de jaren 1920 op de export naar Frankrijk (schapen, lammeren), België (vleesvee) en Engeland (bacon). De zouterijen waren destijds op grond van de joodse spijswetten verboden terrein voor vrouwen. Gevreesd werd dat de hele voorraad zou bederven als ongestelde vrouwen het vlees zouden aanraken.

De Wijze vertelt hoe hij met zijn familie in 1942 werd opgepakt en afgevoerd naar Kamp Westerbork. In maart 1944 kwam hij in Auschwitz terecht: "Het begin van een leven vol kwelling, honger, kou, uitputting, ziekte en doodsangst". Hij overleefde zowel Auschwitz als Buchenwald en werd in april 1945 bevrijd. Zijn lotgevallen tijdens deze ontberingen zijn door Kees van Cadsand te boek gesteld in *Ontsnapping uit de dodenmars: herinneringen van Louis de Wijze aan de concentratiekampen en transporten* (Amsterdam, 1995). Zijn vader en moeder en een groot deel van zijn overige familie heeft hij nooit meer teruggezien. De weergave van deze dramatische levensperiode die toch bepalend moet zijn geweest voor zijn verdere levensloop, is bijzonder nuchter. In het boek wordt slechts twee keer kort verbittering geuit. "En dat alleen maar omdat ik joods was" (p. 42) en (bij de bespreking van de varkensfokkerij) "Duitsers zijn altijd al rasgevoelig geweest" (p. 126). In 1973 laat De Wijze zich samen met Willy Brandt pontificaal fotograferen.

Na de oorlog zijn de restanten van het familiebedrijf van De Wijze opgegaan in Homburg, waarvan Louis van 1949-1983 directielid is geweest. Dit bedrijf ontwikkelde zich onder veranderende en vaak moeilijke omstandigheden tot een van de grote vleesconcerns in

Nederland. Steeds werden nieuwe initiatieven ontplooid om het marktaandeel te behouden en zo mogelijk uit te breiden. Een van deze, ook vanuit veterinaire oogpunt interessante initiatieven was de oprichting van een eigen varkensfok- en KI-bedrijf in 1963. Dit bedrijf (Fomeva) waarvan De Wijze als directeur werd aangesteld, werd opgezet ter verbetering van de slachtkwaliteit van de dieren. De dagelijkse leiding was in handen van de dierenarts Toon Kuipers, een autoriteit op het gebied van het fokken met varkens, maar ook in het fokken en trainen van bouviërs. Ook de concurrenten Zwanenberg, Hendrix en Cebeco zetten een eigen varkensfokbedrijf op om in het kader van de ingezette schaalvergroting meer uniformiteit in gewicht, uiterlijk en kwaliteit te verkrijgen. De toen gebruikte varkensrassen voldeden niet in dit opzicht. Door middel van diverse fokprogramma's en kruisingen met buitenlandse rassen en de introductie van KI bij varkens slaagde deze opzet. De opzet van de varkenshouderij veranderde hierdoor aanzienlijk. In het begin van de jaren 1960 werden varkens gehouden op gemengde bedrijven met enkele fokzeugen en enkele tientallen mestvarkens. In de jaren 1970 vond de productie grotendeels plaats in een geïntegreerde, verticale keten waarin van begin tot einde alles kon worden geprogrammeerd. De vleesindustrie kon zich op die wijze verzekeren van een grote en continue aanvoer van uniforme varkens. In de laatste twee decennia van de twintigste eeuw vonden op grote (internationale) schaal allerlei saneringen, overnames en fusies plaats, waardoor er in Nederland slechts een handvol zeer grote vee- en vleesconcerns overbleven. Homburg is in 1993 overgenomen door Boekos.

De Wijze beschrijft in het boek zelf zijn lotgevallen, waarbij Schönwetter de noodzakelijke achtergrondinformatie verschaft. Deze opzet kan zonder meer geslaagd genoemd worden. Door het

opnemen van vele anekdotes en persoonlijke ervaringen is voorkomen dat de ontwikkeling van de gecompliceerde vee- en vleessector al te droog en te technisch wordt beschreven. De levensloop van iemand die de sector door en door kent wordt ingebed in een bredere opzet waarin ondernemerschap, bedrijfs-geschiedenis en folklore goed tot hun recht komen. In de verhalen komen soms terloops allerlei wetenswaardigheden over de vee- en vleeshandel, het slachten en de vleesbereiding aan de orde waardoor veel informatie over gedeeltelijk reeds verdwenen ambachten en vakmanschap nu is opgetekend. De vooraanstaande rol van joodse families en bedrijven in de vooroorlogse veehandel, de vleesverwerking en de export van vee en vlees en de teloorgang van deze rol tijdens de Tweede Wereldoorlog, wordt op een sobere maar zeer indringende wijze beschreven. Het boek wordt besloten met een beschrijving van de enorme expansie en snelle veranderingen in de vee- en vleeshandel in de laatste decennia van de vorige eeuw. Ook daarbij speelde De Wijze een belangrijke rol, niet meer als veehandelaar, maar vanuit diverse bestuursfuncties die hij tot 1992 vervulde.

Uit zijn markante levensloop blijkt dat De Wijze terecht als levende legende kan worden beschouwd. Vreemd genoeg wordt zijn geboortedatum niet in het boek vermeld, alhoewel uit de tekst valt op te maken dat 1922 zijn geboortjaar moet zijn geweest. Naast het wat abrupte einde - een epiloog of iets dergelijks ontbreekt - is dit een van de weinige minpunten die over het boek kunnen worden vermeld. De lay-out is goed verzorgd. Het boek is ruim voorzien van prachtige illustraties die de sfeer van de vee- en vleessector in de twintigste eeuw zeer treffend weergeven.

Peter Koolmees

Publicaties uit de zusterverenigingen

Australian Veterinary History Record

Nr. 24, March 1999

- R.M. Watts. Obituary: Victor Gordon Cole 1915-1999;
- John Fisher. Meeting sheep scab on an early Victorian pastoral property: a story from the Clyde Company Papers;
- John Auty. New directions; the veterinary profession in Australia in the 1920s.

Nr. 25, July 1999

- Annual report;
- Desmond F. Dowling. The history of the development of resistant adaptive productive cattle for the paradigm shift to save the beef cattle industry in Australia;
- Paul Canfield and Jenifer Edols. Women in the Faculty of Veterinary Science, University of Sydney-the early years.

Nr. 26, November 1999

- J.H. Auty. "Spring" and other heroes of Australian exploration ["Spring" was a cross between the kangaroo dog and the bloodhound and a praised companion in an expedition in 1844 to open the Australian continent; the article describes the dependence of the explorators from the animals they took with them];
- W.A.N. Robertson. The formation of the Australian Veterinary Association and its progress to incorporation under the New South Wales Companies' Act in 1932. Part 1, to 1918;
- List of articles on veterinary history, written by John Fisher.

Historia Medicinae Veterinariae

Vol. 24, nr. 1:

- Tonka Ivanova. The activities of professor Curt Krause (1894-1969) in Bulgaria. p. 1-9;
- Vesna Vucevac Bajt. The first veterinary clinic in Croatia [1935]. p. 10;
- M. Cordero del Campillo. On the Roman god Verminus. p. 11-19;
- Axel Steensberg. "Ox in boots"; an expression in the Sumerian farmer's instruction elucidated by later evidence. p. 20-28;
- Norman Comben. Obituary. Linda Warden BA ALA. p. 29-31.

Vol. 24, nr. 2:

- H.J. Metzger. Lazzaro Spallanzani (1729-1799). p. 33-37;
- M. Cserey. Special collections of the Central Library at the University of Veterinary Sciences in Budapest. Collection of veterinary history (Museum). p. 38-46;
- Bee-Museum in Radovljica, Slovenia. p.47-51;

- I. Katic. Der Däne Peter Christian Abildgaard (1740-1801) und sein Catalogus. p. 54-59;
 - J. Steen Dirch Poulsen und Ivan Katic. Gedächtnisworte über Professor Dr. med. Vet. Gert Espersen, R. 1. p.60-62;
 - Dr. Szczepan Gracz (1888-1942), ein hervorragender polnischer Tierarzt. p.63-64.
- Vol. 24, nr. 3:
- Erik Blom. Pioneers in animal reproduction. V. Ed. Soerensen (1898-1972). p. 65-72;
 - H.C. Staugaard. The Veterinary Medicine Museum established in 1973 at the Royal Veterinary and Agricultural University in Copenhagen. p.73-79;
 - Editorial. Albert Johne (1839-1910). p. 82;
 - B. Hofschulte. Gründung und Auflösung der Tierarzneischule Karlsruhe. p.84-87;
 - I. Katic et A. Théry. Quelques lettres adressées par Eric Viborg à Jean-Baptiste Huzard de Paris. p.88-94.

Obiettivi e documenti veterinari

- F. Calanchi. [Rabies in a 14th century manuscript of remedies by Pietro Maestro of Lucca]. La rabbia in un ricettario del trecento. 19 (6), 69-71, 1998;
- G. Liazzo, E. Cabassi, A. Corradi. Pietro Giovanni Delprato. 19 (9), 71-75, 1998;
- A. Pugliese, L. Cananzi. La mascalcia di Giordano Ruffo. 19 (11), 80-85, 1998;
- A. Vegetti. [Luigi Galvani's interest in animal medicine]. L'interesse di Luigi Galvani per la medicina dei bruti. 19 (12), 53-60, 1998;
- G. Gentile. [Cattle: from a symbolic to a written language]. Il bovino: dal linguaggio simbolico al linguaggio alfabetico. 20 (2) 45-52, 1999

Japanese Journal of Veterinary History

nr. 36, March 1999

- S. Matsuo. A scroll of modern anatomical figures of a male Japanese horse by Udagawa in 1816 and its related anatomical description of domestic animals (w. 14 colour plates);
- T. Mitsuoka. Contribution of veterinary medicine to human medicine;
- T. Imamichi. Review of activities for the extension of the veterinary education term into six years;
- K. Nakai. A veterinarian's observation on the medieval pictorial scroll;
- R.A. Roncalli. The history of veterinary parasitology in Japan (w. summary in English);

- M. Haruta. Ohgai Mori and milk;
- I. Sakamoto. In memory of the 115th anniversary of J.L. Janson to Japan;
- S. Matsuo and O. Katsuyama. Recent publications;
- Activities of the Society.

Veterinary Heritage, bulletin of the American Veterinary History Society

21 (2) 1998

- C.S. Manette. Veterinary ethics and the changing role of the veterinarian; an historical review. p. 25-33;
- L.L. Lemonds. The American veterinary medical association. The beginnings of respectability, professionalism and change in the American veterinary profession. p. 34-35;
- Peters, R. On the yellow water in horses. (From: *Memoirs of the Philadelphia Society for Promoting Agriculture*, vol. 1, 1808). Classical paper. p. 36-37;
- K.B. Haas. The trouble with horse manure. p. 38-40;
- D.T. Ladry. Winnie the Pooh and the veterinarian too: a biographical essay on the life of dr. Harry Colebourn, BVSc, MRCVS (1887-1947). p. 41-45;
- J.F. Smithcors. What's in a name? Impact of the change of

from USVMA to AVMA. p. 46-50;
22 (1) 1999

- J.H. Steele. Early history of veterinary public health in the United States. p. 1-9;
- K.B. Haas. Animal therapy over the ages: 1. Acutherapy. p. 10-13;
- J. Evans. A retrospective of veterinary medicine at Oklahoma State University. p. 14-19;
- J.F. Smithcors. Why study veterinary history. p. 20-24.

Schweizer Archiv für Tierheilkunde.

Vol. 142, Nr. 1

- H. Fey und M. Becker. Die Briefe des Gottfried Brugger (1857-1891) oder das tragische Schicksal eines jungen Tierarztes. p. 5-7;
- U. Jenny. Ein studentischer Freundeskreis; die Portrait sammlung des Tierarztes Gottfried Pfister (1836-1903). p. 9-13;
- P. A. Schneider. Formation des vétérinaires vaudois au XVIIIe siècle. p. 14-16;
- C. Giese und S. Calabrò. Der Blindenführhund: Aspekte einer besonderen Mensch-Tier-Beziehung in Geschichte und Gegenwart. p. 17-26.

Recente publicaties

- Alexander, T. J. L. History of the International Pig Veterinary Society. *Pig journal*, 41, 177-180, 1998.
- Alexy, P.; Meyer, H. Der Hund als Modelltier in der Ernährungsfor-schung.
1. Operative Techniken am Verdauungstrakt im 17. bis 19. Jh.; 2. Beiträge zum Proteinstoffwechsel und Energiehaushalt; 3. Investigations about the metabolism of minerals and vitamins (1850-1950). *Kleintierpraxis*, 44, 509-525; 585-591; 661-671, 1999.
- Alhot, L.; Lucas, J.; Dhennin, L.; Catsaras, M. Emmanuel Leclainche (1861-1953). *Bulletin de l'Académie Vétérinaire de France*, 70, 197-303, 1998.
- Altman, R. B. Twenty years of progress in avian anesthesia and surgery. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 212(8), 1233-1235, 1998.
- Baker, K. D. Vivisection debate in nine-teenth century Great Britain: a muted echo in colonial and early post-colonial Australia. *Australian veterinary journal*, 76(10), 683-689, 1998.
- Bezirkstierkliniken und Universitätskliniken landwirtschaftlicher Fakultäten in der DDR. Karl Mieth und Hartwig Prange (Hrsg.) Berlin: Verlag für Wissenschafts- und Regionalgeschichte Dr. Michael Engel, 1997. 273 p. (Veterinärwesen und Tiermedizin im Sozialismus - Eine Dokumentation. Begründet von Berndt Seite; Hartwig Prange und Martin Fritz Brumme; Bd. 3).
- Bisping, W. Professor Dr.Dr.h.c. Kurt Wagener zum 100. Geburtstag. *Berliner und Münchener tierärztliche Wochenschrift*, 111(10), 361, 1998.
- Bourdy, F. Histoire de la médecine vétérinaire romaine et dans l'Antiquité tardi-ve. I. Les sources. *Bulletin de l'Académie Vétérinaire de France*, 71, 351-360, 1998.
- Branco Germiniani, C. de Lourdes. A história da medicina veterinária no Brasil. *Archives of veterinary science (Brazil)*, 3(1), 1-8, 1998.
- Brumme, M. F. [Between philosophical ethics and pessimism of culture. Reasoning on animal protection]. Zwischen philosophischen Ethik und Kulturpessimismus. Redeweisen über Tierschutz. In: *Historia animalium ex ossibus. Festschrift für Angela von den Driesch*. Cornelia Becker, Henriette Manhart, Joris Peters und Jörg Schibler (Hrsg.). Rahden/Westf.: Marie Leidorf, 1999. p. 91-108.
- Bunn, C. M.; Garner, M. G.; Cannon, R. M. The 1872 outbreak of foot-and-mouth disease in Australia; why didn't it become established. *Australian vete-*

- inary journal, 76(4), 262-269, 1998.
(zie ook: J.H. Auty. Letter: Foot-and-mouth disease in Australia. *Austr. Vet. J.*, 76(11), 763-764, 1998.)
- Calnek, B. W. Control of avian encephalomyelitis: an historical account. *Avian diseases*, 42(4), 632-647, 1998.
- Cordero del Campillo, M. [On the Spanish contribution to the development of parasitology and tropical medicine before the XVIIIth century]. Sobre la contribución Hispánica al desarrollo de la parasitología y la medicina tropical con anterioridad al s. XVIII. In: *Sociedad Española de Medicina Tropical y Salud Internacional (SEMT-SI)-Primer congreso y asamblea constituyente*. Chinchón, 22-24 de enero de 1998 s.l.: Unidad de Investigación en Enfermedades Tropicales y Salud Internacional, 1999. p. 11-33.
- Degueurce, C. [Referring to the contagiousness of glanders]. A propos de la contagiosité de la morve. *Recueil de médecine vétérinaire*, 175(4), 127-134, 1999.
- Derbyshire, J.B. Pathobiology at the Ontario Veterinary College-the first hundred years. *Canadian Veterinary Journal*, 40, 737-743, 1999.
- Devriese, P. P. [Botulinum toxin, a blessing in disguise. Its discovery by Emile Van Ermengem in 1897 and its use in human therapy since 1977]. Botuline, een gevreesd toxine en een waardevol geneesmiddel. Ontdekking en beschrijving door Emile Van Ermengem in 1897 en modern gebruik als therapeuticum sinds 1977. *Vlaams diergeneeskundig tijdschrift*, 68, 56-62, 1999.
- Driesch, A. von den [Historical sketch of the anatomy of the horse]. Geschichtlicher Abriß zur Pferdeanatomie. In: *Praxisorientierte Anatomie des Pferdes*. H. Wissdorf und H. Gerhards (Hrsg.) Hannover: Schrader, 1998. p. 1-17.
- Driesch, A. von den. [Some aspects of the traditional veterinary medicine in Mongolia]. Einige Aspekte der traditionellen Tierheilkunde in der Mongolei. *Ganzheitliche Tiermedizin*, 13, 33-36, 1999.
- Dyrendahl, I.; Hallböök, T. [Syphilis. Peter Hernquist's report to the Collegium Medicum of 1785. On Peter Hernquist and his treatment of syphilis with special regard to mercury]. Syphilis. Peter Hernquists rapport till Collegium Medicum 1785. Om Peter Hernquist och hans syfilisbehandling särskilt med kvicksilver. *Swedish journal of history of medicine*, 2(1), 137-163, 1998.
- Easley, K. Veterinary dentistry; its origin and recent history. *Journal of the history of dentistry*, 47(2), 83-85, 1999.
- Fabricant, J. The early history of infectious bronchitis. *Avian diseases*, 42(4), 648-650, 1998.
- Figueroa, Pauline *History [of the] International Veterinary Auxiliary (I.V.A.), 1949-1999*. n.pl.: I.V.A., 1999. [48 p.].
- Fischer, K. D. "A horse a horse! my kingdom for a horse!" Versions of Greek horse medicine in medieval Italy. *Medizin Historisches Journal*, 34, 123-138, 1999. (Bewerking van een voordracht gehouden tijdens het 30th International Congress of the World Association for the History of Veterinary Medicine, Munich, Germany, 9-12 September 1998)
- Gabel, M.; Friedel, K.; Hagemester, H. K. Nehring: a life dedicated to research and teaching. *Archiv für Tierernährung*, 51(2/3), 87-94, 1998.
- Goldinger-Keller, E. Versuch eines Portraits des Tierarztes J.J. Seiler aus Benken, 1777-1850. *Schweizer Archiv für Tierheilkunde*, 141(1), 23-27, 1999.
- Gomezalonso, J. Rabies - a possible explanation for the vampire legend. *Neurology*, 51(3), 856-859, 1998.
- Grundboeck, M. [Professor Marian Soltys, 1907-1997]. *Zycie weterynaryjne*, 73(6), 241-243, 1998.
- Hall, S. A. Mr J.W. Barber-Lomax - Obituary. *Veterinary record*, 142(20), 553, 1998.
- Hansen, H. J. [International courses of veterinary pathology in Sweden 1962-1992]. Internationella kurser i veterinär patologi i Sverige 1962-1992 (3 parts). *Svensk veterinärtidning*, 50(11-13), 479-485; 531-534; 579-584, 1998.
- Harris, P. A. Developments in equine nutrition: comparing the beginning and end of this century. *Journal of nutrition*, 128(12, suppl.), 2698 S - 2703 S, 1998.
- Higuero Cervero, M. T.; Vives Vallés, M. A.; Mañé Sero, M. C.; Leuza Catalán, A. M. [Contributions to the study of early professional veterinary journalism in Spain]. Aportaciones al estudio de las primeras manifestaciones del periodismo profesional veterinario en España. *Medicina veterinaria (Barcelona)*, 15(10), 555-563, 1998.
- Jöchle, W. Observations on animals and on animal physiology in Herodotus' *The Histories*: facts and fancies. *Perspectives in Biology and Medicine*, 42, 496-506, 1999.
- Hübscher, R. L'invention d'une profession: les vétérinaires au XIXe siècle. *Revue d'histoire moderne contemporaine*, 43(4), 686-708, 1996.
- Katsuyama, O. Aube des échanges franco-japonais dans la médecine vétérinaire. *Bulletin de la Société Franco-Japonaise des Sciences Vétérinaires*, 9(2), 1-19, 1999.
- Kirchhoff, H.; Runge, M. 100 Jahre Mykoplasmen - Pathogenität für Nutz- und Haustiere. *Berliner und Münchener tierärztliche Wochenschrift*, 111(10), 387-392, 1998.
- Koolmees, P. A. Dirk Frederik van Esveld: de maatschappelijke betekenis van een veelzijdig veterinaire. In: *Beroep op de wetenschap. Utrechtse geleerden*

- tussen universiteit en samenleving 1850-1940. L.J. Dorsman (Red.). Utrecht: Universiteit van Utrecht, 1999. p. 121-135
- Koolmees, P. A.; Fisher, J. R.; Perren, R. The traditional responsibility of veterinarians in meat production and meat inspection. In: *Veterinary aspects of meat production, processing and inspection*. Frans J.M. Smulders (Ed.). Utrecht: ECCEAMST (=European Consortium for Continuing Education in Advanced Meat Science and Technology), 1999. p. 7-30 (Coreferent: P. Leeftang).
- Lawrence, E. A. A woman veterinary student in the fifties: the view from the approaching millennium. *Anthrozoös*, 10(4), 160-169, 1997.
- Maurer, P.; Driesch, A. von den. ["That helps; that is good". Horsebooks from the Tibetan Himalayas]. "Das hilft; das ist gut". Pferdebücher aus den tibetischen Himalaya. *Sudhoff's Archiv*, 83(1), 73-108, 1999.
- Mees, G.; Theves, G.; Pastoret, P. P. [Role of the veterinarians in the production of smallpox vaccine in Belgium]. Rôle des vétérinaires dans la production du vaccin antivariolique en Belgique. *Annales de médecine vétérinaire*, 142(4), 271-276, 1998.
- Meserve, R. I. Early Turkish contributions on veterinary medicine. *International journal of Central Asian studies*, 1, 127-139, 1996.
- Meserve, R. I. The surgical instruments of the animal doctor in Central Eurasia. In: *Proceedings of the 38th Permanent International Altaistic Conference*. Kawasaki, Japan, August, 7- 12, 1995. Giovanni Stary (Ed.) Wiesbaden: Harrassowitz, 1996. p. 243-258.
- Meserve, R. I. The terminology for the diseases of domestic animals in traditional Mongolian veterinary medicine. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 49(3), 335-358, 1996.
- Meyer, H. Augenerkrankungen und Erblindung bei Grubenpferden - eine retrospektive Analyse. *Pferdeheilkunde*, 15(1), 38-40, 1998.
- Meyer, H. Hunde auf antiken Münzen. Ein Beitrag zur Hundezucht im Altertum. *Tierärztliche Praxis*, 27, 292-301, 1999.
- Meyer, H.; Ohlendorf, M. Die Ca- und P-Versorgung des Pferdes bis zur Mitte des 20. Jh. - Nutritive und klinische Aspekte. *Pferdeheilkunde*, 15(5), 393-405, 1999.
- O'Connor, J. P. Some veterinary instruments of historical interest. *Irish veterinary journal*, 52(5), 271-273, 1999.
- O'Reilly, P.; Nugent, D. Remembering things past: Ham Lambert. *Irish veterinary journal*, 52(5), 251-256, 1999.
- Robin, B. Les Lafosse: une famille de maréchaux-ferrants, d'hippiatres et du premier médecin-vétérinaire. I. Étienne (1670-1754) et Étienne-Guillaume (1699-1765); II. Philippe-Étienne Lafosse (1738-1820). *Bulletin de l'Académie Vétérinaire de France*, 70, 189-196; 275-284, 1998.
- Schäffer, J. [Abil-ilisu - A "cattle-doctor" in Babylonia (ca. 1739 B.C.) Abil-ilisu - Ein "Rinderarzt in Babylonien (um 1739 v. Chr.). *Deutsche tierärztliche Wochenschrift*, 106(6), 252-254, 1999. (Ook in: *Historia animalium ex ossibus*, Festschrift für Angela von den Driesch (München, 1999) p.429-435)
- Steltenpool, B. Dienaren van Aesculaap en Mars. De militaire dierenarts in Nederlands Oost-Indië. *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift*, 51(1), 22- 28, 1998.
- Stokhof, A. A.; Gelissen, H. J. Thorxchirurgie bij gezelschapsdieren; de rol van professor dr.dr.h.c. G.H.B. Teunissen. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde*, 124(3), 80-83, 1999.
- Williams, G. V. The development of the British Pig Veterinary Society. *Pig journal*, 41, 168-170, 1998.
- Wittmann, W. [The legacy of Friedrich Loeffler; facts and thoughts of a researcher of that time in the Isle of Riems]. Das Vermächtnis des Friedrich Loeffler; Fakten und Gedanken aus der Feder eines <alten> Riemsers. Teil 1. *Tierärztliche Umschau*, 54(7), 379-386, 1999.

Colloquium Dokter Louis Willems (1822-1907)

Op 13 mei 2000 wordt in België in het Limburgs Universitair Centrum (Diepenbeek) en het Nationaal Jenevermuseum Hasselt een Colloquium georganiseerd over dokter Louis Willems, grondlegger van de inenting tegen de longziekte bij vee en redder van de jeneverindustrie.

Rond 1850 werd de veestapel in Vlaanderen geteisterd door de gevreesde longziekte. Net als nu bij de varkenspest richtte deze besmettelijke ziekte bij het vee zware economische schade aan. Vijftig procent van de dieren overleefde de ziekte niet. De longziekte woedde vooral in de stallen van de jeneverstokerijen, waar ossen met de spoeling werden vetgemest. De medicus Louis Willems uit Hasselt, zoon van een jeneverstoker, onderzocht de ziekte en vond een remedie. Zijn experimenten redden zowel de veeteelt als de jeneverindustrie van de ondergang en leidden tot een succesvolle en baanbrekende inentingstechniek.

Met zijn ontdekking is Willems de grondlegger van de inenting tegen de besmettelijke longziekte bij het vee. Hij behoort tot de beperkte kring van 19e eeuwse wetenschappers die de basis legden voor de huidige kennis van de preventieve immunisatie tegen ziekteverwekkers bij mens en dier. In zes voordrachten worden achtereenvolgens de geschiedenis van de landbouw in de 19e eeuw, de aard en de betekenis van de besmettelijke longziekte (pleuropneumonie) bij rundvee, het onderzoek van Louis Willems en de impact ervan geschetst.

Programma

- 09.30 uur Ontvangst met koffie in het Limburgs Universitair Centrum, Diepenbeek
- 10.00 uur Dr. Luc Devriese (Faculteit der Diergeneeskunde, Gent): Inleiding.
- 10.00 uur Prof.dr. Leen van Molle (KU Leuven): Meer dan een deel van de keten: veeteelt in de 19e eeuwse landbouweconomie.
- 10.30 uur Dr. Annick Linden (Université de Liège): La péripneumonie contagieuse bovine: manifestations clinique et historique en Europe.
- 11.00 uur Pauze.
- 11.30 uur Dr. Constant Huygelen (lid Koninklijke Academie voor Geneeskunde): Louis Willems als grondlegger van de enting tegen bovine pleuropneumonie (longziekte).
- 12.00 uur Prof.dr. Jef Raus (Limburgs Universitair Centrum - Dr. L. Willems Instituut): Impact van het onderzoekswerk van Louis Willems op enkele recente behandelingen in de geneeskunde.
- 12.45 uur Lunch bij Restaurant Jos Theys in Hasselt.
- 14.45 uur Prof.dr. Eric van Schoonenberghe (KaHo St. Lieven, Gent): wandelvoordracht bij de tentoonstelling "Willems experimenteert - Vee en jenever gered" in het Nationaal Jenevermuseum, Hasselt.
- 15.45 uur Wandeling van het ene museum naar het andere.
- 16.00 uur Dr. Martin Kellens: wandelvoordracht bij de tentoonstelling "Met dokter Willems langs de boulevard" in het Stedelijk Museum Stellingwerff-Waerdenhof, Hasselt.
- 17.00 uur Receptie in het Nationaal Jenevermuseum Hasselt.

De inschrijvingsprijs bedraagt 950 BEF p.p., inclusief documentatie, lunch en verplaatsingen. Inlichtingen en inschrijfformulieren via tel: 00-32-11-241144.

31st International Congress on the History of Veterinary Medicine

Het jaarlijkse congres van de World Association for the History of Veterinary Medicine (WAHVM) zal van 6-10 september 2000 gehouden worden in de Veterinary and Pharmaceutical University te Brno (Tsjechische Republiek).

De hoofdthema's zijn:

- Genetics applied to animal breeding and disease control (in memory of the 100th anniversary of the rediscovery of Mendel's Laws);
- Women in veterinary medicine.

Daarnaast is er ruimte voor voordrachten over vrij gekozen onderwerpen, voor posterpresentaties en presentaties van op de veterinaire geschiedenis betrekking hebbende video's.

Om het eerste thema in te leiden zijn drie sprekers aangezocht nl. prof. Viteslav Orel, oud-directeur van het J.G. Mendel Museum te Brno, die zal spreken over "Honderd jaar sinds de herontdekking van de Wetten van Mendel en de rol van het denken over erfelijkheid m.b.t. veeteelt en de preventie van dierziekten in de periode 1800-1950"; prof. dr. Geoffrey Simms, hoofd van het Animal Breeding and Genetics Department, Scottish Agricultural College, Edinburgh, zal spreken over "De ontwikkelingen in de veeteelt sinds het midden van de 20ste eeuw"; en prof. Bernard Denis, hoofd van het Laboratoire d'Ethnozootechnie, Ecole Nationale Vétérinaire de Nantes, zal spreken over "Aanvang en toepassing van de erfelijkheidsleer in Frankrijk in de eerste helft van de 20ste eeuw".

Het tweede thema zal worden ingeleid door Susan D. Jones DVM, PhD, Department of History, University of Colorado (USA), wier 'keynote address' zal handelen over "Methodological approaches in studying gender in veterinary medicine".

Daarnaast hebben zich per medio februari een dertigtal sprekers aangemeld voor korte voordrachten. Aanmelding voor het houden van een korte voordracht (20 minuten, incl. discussie) of voor het presenteren van een poster is nog mogelijk tot 15 mei a.s.

Deelnamekosten: 60, 70 of 80 Euro voor WAHVM-leden en 80, 90 of 100 Euro voor niet-leden, afhankelijk van de betaaldatum (vóór 1 juli, na 1 juli of bij het begin van het congres). Studenten betalen 30 of 40 Euro en partners 40, 50 of 55 Euro.

Voor een folder met verdere informatie en een inschrijfformulier wende men zich tot de heer dr. P. Leeftang, secretaris-penningmeester van de WAHVM te Alphen a/d Rijn. De aanmelding van voordrachten of posters en van deelname dient rechtstreeks te geschieden bij:

VETEDUCA s.r.o.
c/o Mirko Treu DVM
Moravské nám. 13
CZ-602 00 Brno

Benoeming

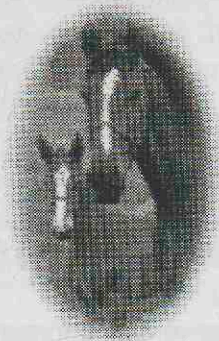
Bericht werd ontvangen dat op de leerstoel voor *Palaeozoologie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin* van de Veterinaire Faculteit te München benoemd is **dr. Joris Peters**. Hij is de opvolger van prof.dr. Angela von den Driesch, die met emeritaat is gegaan.

Prof. Peters is Belg; hij studeerde te Gent biologie en specialiseerde zich in de palaeozoölogie. In 1998 habiteerde hij zich aan de Universiteit van München met een dissertatie over de veeteelt in de noord-west provincies van het Romeinse Rijk (zie: *Argos*, nr. 21, p. 49). Hij stelt zich voor het veterinaire-historisch onderzoek in zijn instituut vooral te richten op de Arabische diergeneeskunde van de Middeleeuwen en op de ontwikkeling van de diergeneeskunde der kleine huisdieren.

Mag het a.u.v. een beetje meer zijn?

Als zelfstandig praktiserend dierenarts staat de zorg voor het dier bij u centraal. Wij, als coöperatie van u en uw collega's, ondersteunen u daarbij. Niet door u hinderlijk voor de voeten te lopen, maar door er te zijn als u ons nodig hebt. Dat is bijna dagelijks, als het gaat om de levering van producten via de groothandel. Daarbij profiteert u van het materiële voordeel dat een krachtenbundeling van zo'n 1800 beroepsgenoten nu eenmaal met zich meebrengt. Maar we zijn wel iets meer dan alleen maar een

inkoopcollectief. Dat ontdekt u als u een beroep op ons doet bij vragen op het gebied van automatisering, apotheekbeheer en -inrichting, ARBO- en milieu-aspecten, certificering en (ver)bouw van uw praktijk, om maar een paar zaken te noemen. Hierbij kunt u net zo goed profiteren van de kennis en ervaring die is gebundeld in AUV. Mocht u meer willen profiteren van de voordelen van uw lidmaatschap, belt u ons dan even.

We zijn er als u ons nodig hebt

dierenartsencoöperatie

Beversestraat 23, 5431 SL Cuijk, tel. 0485 33 55 55

ARGOS

ISSN 0923-3970

Universiteitsbibliotheek
Utrecht
DGK

31 JAN. 2005

BULLETIN VAN HET VETERINAIR HISTORISCH GENOOTSCHAP

nummer 23

serie 3

najaar 2000

Inhoud

Summaries of main articles
p. 99

A.H.H.M. Mathijssen
"Veterinaire genetica" en
"De vrouw in de diergeneeskunde",
hoofdthema's op het 31ste
WAHVM-congres in Brno (Tsjechië)
p. 103

André Gobin
Leopold Frateur en het Mendelisme
bij het fokken van huisdieren
p. 111

Susan D. Jones
Gender and veterinary medicine:
global perspectives
p. 119

Ingezonden
p. 123

P.A. Koolmees
De feminisering van de
diergeneeskunde in Nederland,
1925-2000
p. 125

K.K.I.M. de Balogh
De rol van de
(vrouwelijke) dierenarts in Afrika
p. 132

J. Fisher
Every man his own farrier in
Australia: the origins and growth of
a veterinary business in colonial
New South Wales
p. 138

I. Boor
Colloquium ter herdenking van
dr. Louis Willems te Hasselt
p. 148

Boekbespreking
P.A. Koolmees
W. Gijsbers.
*Kapitale ossen. De internationale
handel in slachtvee in
Noordwest-Europa (1300-1750)*
p. 149

SAMEN MET

MERIAL

OP HET GOEDE SPOOR!

VARKEN

VACCINS

Gripovac
Hyoresp
Neocolipor
Parvoject
Parvovirax
Rhinitis-1
Ruvax

ANTIPARASITICA

Panomec 1% injectie
Panomec 0.27% big
Ivomec 1% injectie
Ivomec 0.27 big

DIVERSEN

Ketofen 10% U.D.A.

PLUIMVEEL KONIJN

VACCINS

Aviffa RTI
Gallivac IBD
Nemovac
Cunical
Lyomyxovax

DIVERSEN

Volamin

KAT

VACCINS

Eurifel
Rabisin

ANTIPARASITICA

Frontline Spray
Frontline Spot-On

DIVERSEN

Imalgene
Ketofen 1% injectie
Ketofen Tabl.
Nesdonal
Ronaxan Tabl.
Stomorgyl Tabl.

DIAGNOSTICA

Witness FeLV
Witness FIV
Witness Combi FeLV/FIV

ELEKTRONISCHE

IDENTIFICATIE
Indexel Pocket Reader (kl.)
Indexel Reader EX (gr.)
Indexel Transponder

HOND

VACCINS

Eurican
Pirodog
Pneumodog
Primodog
Rabisin

ANTIPARASITICA

Dolthene
Frontline Spray
Frontline Spot-On

DIVERSEN

Fitergol
Imalgene
Ketofen 1% injectie
Ketofen Tabl.
Nesdonal
Ronaxan Tabl.
Stomorgyl Tabl.

DIAGNOSTICA

Witness parvo

ELEKTRONISCHE

IDENTIFICATIE
Indexel Pocket Reader (kl.)
Indexel Reader EX (gr.)
Indexel Transponder

HERKAUWERS

VACCINS

Mucobovin

RUND

ANTIPARASITICA

Panomec 1% injectie
Eprinex Pour-On
Ivomec 1% injectie
Ivomec Plus
Ivomec Pour-On
Ivomec SR Bolus

DIVERSEN

Amylin
Biodyl
Ketofen 10% UDD

SCHAAP

ANTIPARASITICA

Panomec 1% injectie
Ivomec 1% injectie
Oramec

PAARD

VACCINS

Equiffa
Pneumequine
Tetagriffa

ANTIPARASITICA

Panomec Pasta
Eqvalan

DIVERSEN

Ketofen 10% UDD
Nesdonal
Biodyl

MERIAL BV, Bovenkerkenweg 6 - 8, 1185 XE Amstelveen, tel. 020 - 547 39 33, fax 020 - 640 22 01.

© Bovenstaande producten zijn geregistreerde handelsmerken van MERIAL. © 2000 MERIAL. * Eurifel en Eurican vertegenwoordigen een vastheids-

Colofon

ARGOS. Bulletin van het
Veterinair Historisch Genootschap.
Verschijnt tweemaal per jaar.

Redactie

Dr. P.A. Koolmees
Drs. A.H.H.M. Mathijssen

Bestuur V.H.G

dr. P. Leeftang (voorzitter), drs.
A.P. Wijgergangs (vice-voorzitter),
drs. I.M.E. Boor-van der Putten
(secretaris), drs. P.C. Knijff (pen-
ningmeester), dr. P.A. Koolmees,
prof. dr G.C. van der Weyden.

Secretariaat van Redactie en Bestuur

p/a Bibliotheek Diergeneeskunde,
Yalelaan 1.
Postbus 80159.
3508 TD Utrecht.
Fax 030-2531407

Lidmaatschap en abonnementen

De contributie van het V.H.G.
bedraagt f45,- per jaar (studen-
ten f12,50). Leden ontvangen
ARGOS gratis.

Abonnementen op ARGOS
f27,50 per jaar.

Gironummer van de
penningmeester
581045.

Layout en druk

Afdeling AVmedia/Reproductie
van de
Faculteit Sociale Wetenschappen,
Universiteit Utrecht.

Summaries of main articles

A. Mathijssen

"Veterinary genetics" and "Women in veterinary medicine", the main themes of the 31st WAHVM-congress in Brno (Czech Republic)

The congress, held from 6-10 September 2000 on the campus of the University of Veterinary and Pharmaceutical Sciences in Brno, attracted 102 participants from 23 countries, plus 20 accompanying persons. Next to a report on some special events as visits to the Veterinary Museum and the Mendelianum, after laying a wreath at Mendel's tomb, summaries or annotations are given of the lectures presented.

There were five invited speakers in the session on "Veterinary genetics" and one invited speaker in the session devoted to "Women in veterinary medicine". Three guest speakers could be invited thanks to a grant by the "History of Medicine Programme" of The Wellcome Trust in London. The total number of lectures was 34. Besides, some historical veterinary films were shown, and 34 posters were on display. The congress was very well organized by a team presided by em.-professor Rudolf Böhm.

B. Gobin

Mendelism in animal breeding as developed by professor Leopold Frateur, Louvain (1877-1946)

Educated as a veterinarian at Cureghem, Leopold Frateur started his scientific career in 1899 as a professor at the Faculty of Sciences of the Catholic University of Louvain, Belgium, in charge of the course in zootechnology. After a study tour to zootechnical institutes and centres of animal breeding in Europe he was invited by the governmental department of Agriculture and the Belgian Society of Zootechnology to investigate the relevance of the Mendelian laws of

heredity for the improvement of cattle breeding. In the early years of the century, Frateur conducted field research in order to determine the characteristics of the cattle breeds in Belgium. In 1908 Frateur founded the Institute of Animal Husbandry at his university. Here he worked out his programme of experimental genetics until his retirement in 1936. The last six years of his professorship he taught also agricultural economics in the Faculty of Economical Sciences.

In Frateur's experimental research the following main lines can be distinguished: 1) The analysis of simple and complex hereditary factors in cattle, rabbits and poultry; 2) The study of qualitative and quantitative characteristics of importance for the improvement of animal breeds; 3) The synthesis of genetic factors from different stock in order to obtain higher yielding breeds with stable characteristics; 4) Theoretical study of the relationship between genotype and phenotype and the influence of environmental factors; 5) Theoretical exploration of the issue of variability and modification of newly formed characteristics; 6) Research leading to an explanation of telegony and atavism; 7) The formulation of a theory on the creation of new breeds in domestic animals and plants, and the relation between breed and species.

Also he was responding to topical needs, e.g. he determined the causal factor of pullorum epidemic in chicken farming, or he investigated the hereditary resistance against diphtheric infection amongst chickens.

Frateur took the theoretical knowledge on heredity as the starting point for practical application in cattle breeding. During and right after W.W.I he stated that the current scientific knowl-

edge is enough advanced to consider the start of a large breeding programme for the improvement of cattle livestock. In order to realise this reinstatement Frateur received important support from the authorities (Royal Decree, August 1919). From then onwards he focussed his efforts on the realisation of a national framework for improvement of cattle livestock, in collaboration with regional centres and societies for animal selection, breeding and production. Later he also started programmes for the improvement of chicken and pig breeding, again in a joint effort with official consultants and members of breeding societies. He was not only the architect of these programmes, providing the necessary scientific and technical guidance, but he had also a chair in the governing bodies, supervising the execution and control of the breeding programmes.

In order to draw a picture of the research community engaged in animal breeding during the first decennia of the 20th century Frateur's contacts through study tours, congresses and learned societies are investigated.

The life and work of Frateur is described by the author in two volumes, published in 1999. The second volume consists of a reprint of 50 selected papers on animal breeding.

Susan D. Jones

Gender and veterinary medicine: global historical perspectives

At the beginning of the twenty-first century, we are living through a transition in the interactions between gender and veterinary medicine. Traditionally male-dominated, veterinary medicine has recently experienced a world-wide increase in the number of women entering veterinary schools and practising in all areas of the profession.

Understanding this tradition requests us to ask historical and sociological questions in order to illuminate the role of

gender and the participation of women in the development of modern veterinary medicine. This paper will outline an agenda for historians interested in research on gender and veterinary medicine, focussing on three specific methodologies and using some of my own research data to illustrate them.

First, scholars around the world have begun to identify pioneer women veterinarians and write their biographies. This methodology represents the majority of the work published on this topic to date, and it is the first stage of research. It accomplishes many important goals: to recognize key historical figures previously neglected; to establish the important contributions that women have made to veterinary medicine; and to illuminate the development of veterinary ideas and practice in the process of describing women's lives.

Second, I recommend that scholars begin to study the ideological connections between gender and veterinary medicine. This cultural intellectual historical methodology promises to be a fruitful way to study gender and veterinary medicine (as it has been for the history of science and human medicine). Over different time periods and in different places, it explores the cultural gender roles and the culture of veterinary medicine and animal husbandry. By comparing the two, we can explain much about the inclusion (or exclusion) of women and the ideological meanings of veterinary medicine itself within human-animal relationships and within human social organization.

Finally, the sociological approach, encompassing the use of demographics, economics, and social history, should be applied, especially in discussing recent historical concerns. These traditional social science methods work well in answering questions about a profession, who enters it, who leaves it, and why. This methodology also allows compari-

sion between cultures and fits together with the other methodologies I have described.

I encourage historians to explore these and other methodologies in this new and exciting area of research. Also it is our responsibility to ensure that data are being currently collected, since we are living through a transition that will greatly interest historians of veterinary medicine in the future.

Peter A. Koolmees

Feminization of veterinary medicine in The Netherlands 1925-2000

The feminisation of veterinary medicine occurred in The Netherlands, as elsewhere in the world, in the course of the twentieth century. In 1930, Jeannette Voet (1907-1979) was the first female veterinarian graduate of the Faculty of Veterinary Medicine of Utrecht University. In contrast with the first Dutch female physician who graduated in 1878, Jeannette Voet was not an active feminist. Instead, she concentrated on the development of various fields of veterinary medicine during her career. Nevertheless, she played an important role in the acceptance of women in Dutch veterinary medicine. The integration of women into all areas of the veterinary profession was a gradual process. Meat inspection, in particular, proved to be rather conservative in its acceptance of female veterinarians.

The number of women veterinarians in the profession increased only gradually throughout the twentieth century. In 1970, women represented not more than 5% of all veterinarians in The Netherlands. A significant increase in female students was first observed in the 1980s. The large influx of city girls who are primarily interested in companion animal and horse medicine is still quite remarkable. The average percentage of female first-year students between 1988 and 1992 was 60; over the last 5 years,

this increased to 70%. Between 1988 and 1999, the average percentage of female graduates grew from 35 to 60%. Consequently, the proportion of Dutch female veterinarians increased from 5 to 25% between 1970 and 2000. In spite of this development, the representation of women veterinarians among policy-making officials, leading veterinary authorities and academic staff (particularly at the professor level) is still quite low. From this point of view, veterinary medicine could still be considered as 'a man's job'.

Feminisation of veterinary medicine is often explained by an increase in the numbers of companion animals and horses and part-time jobs or by a different, gender-based attitude towards animals. Another, simpler, explanation is that fewer male students are attracted to veterinary medicine because they can make more money in other professions. More historical sociological research, including a comparison with feminisation in other sciences and broader society, is necessary to obtain a deeper insight into this phenomenon. Regardless, feminisation is likely to further change the veterinary profession in the near future.

K.K.I.M. de Balogh

The role of female veterinarians in Africa
While the number of female veterinary students has reached figures as over 80% in the Netherlands and other European countries, the number of female veterinary students in Africa is also changing but still at a slower pace. Still nowadays, according to UNICEF, two-thirds of primary school age children, denied their right to basic education, are girls. In addition, especially in rural areas in Africa, there are only few secondary schools, so that children, either have to travel over large distances on a daily basis or have to live away from their families. As girls, already from

an early age, play an important role in the daily household routine, they are often not allowed to leave for schooling.

There used to be less than 10 veterinary faculties in Africa during the first half of the 20th century. These faculties were located in South Africa, Sudan, Egypt and Nigeria. For many years, African veterinarians were also trained in western countries (UK, France, USA) or in former communist countries (Russia, Ukraine, Romania, Hungary, Eastern Germany, Cuba) depending on the existence of historic or political links. A long stay abroad made it more difficult for female students, especially for those with children.

Still nowadays, female veterinarians in Africa are mostly working for the veterinary departments mainly in the urban areas. Another area where many female veterinarians can be found are governmental diagnostic and research laboratories as well as training institutions such as veterinary faculties or agricultural colleges. Generally the salaries at these institutions are very low and therefore their male colleagues have gradually shifted to work in the private sector with more competitive salaries (private clinics, pharmaceutical companies, development projects, (agricultural) banks, etc). As still in most societies, women tend to follow their husbands, most female veterinarians are bound to find employment where their husbands are based. In addition, as most postgraduate training required a prolonged stay abroad, women encountered difficulties in leaving their families behind to improve their career perspectives. Gradually, there has been an increase of possibilities of postgraduate training in the African region as well as the introduction of a modular system and perspectives for training over the internet. These developments will clearly be beneficial for women, as it will enable them to follow post-graduate training without leaving their families for

extended periods.

Gradually, also female veterinarians in Africa are becoming empowered and recognise their capabilities. The understanding of the importance of gender aspects especially with regard to animal husbandry practices has opened up new opportunities for female veterinarians to work in extension services and as health promoters. The access to further education is the key to expanding their professional perspectives.

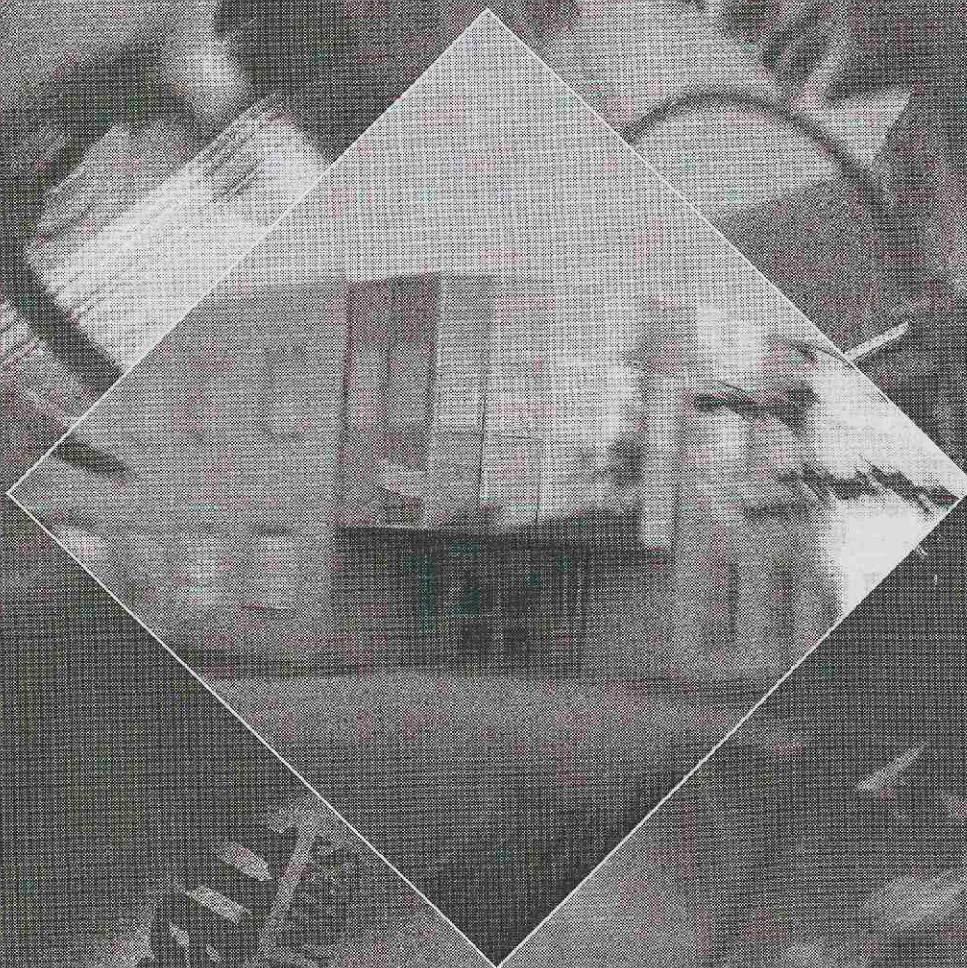
John Fisher

"Every man his own farrier" in Australia: the origins and growth of a veterinary business in colonial New South Wales

The life and work is told of John Pottie (1832-1908), a Scotsman who graduated from Edinburgh Veterinary College in 1858. A year later, he contracted to provide veterinary care to a consignment of horses bound for Australia. Once there, he founded a firm that has survived to the present day, still marketing products that originated in his own veterinary remedies.

John Pottie brought with him a European tradition of livestock care and treatment that was epitomised in Clater's title and book, *Every man his own farrier*. His career is of interest for several reasons. Firstly it is because he used this tradition to launch a business enterprise in a new and different market in Australia. Secondly, although his training lay in what may be termed the pre-scientific era of the profession's history, he was able to adapt old traditions successfully to the changes that came in the age of Pasteur and Koch. Finally, the manner in which he did this, besides demonstrating his business acumen, also shows how the professional veterinary qualification gained in value in a new age of science.

Energiek in Generiek

Alfasan
GROUP OF COMPANIES

Alfasan

DIERGENEESMIDDELEN BV

Kuipersweg 9
3449 JA Woerden
Postbus 78
3440 AB Woerden

Tel: (0348) 41 69 45
Fax: (0348) 48 36 76
E-mail: alfasan@wxs.nl
Internet: www.alfasan.com
Order entry: 0800 Alfasan-2 53 27 26

Veterinaire genetica en *De vrouw in de diergeneeskunde*, hoofdthema's op het 31ste WAHVM-congres te Brno (Tsjechië)

A.H.H.M. Mathijsen^a

Van 6 tot 10 september 2000 hield de World Association for the History of Veterinary Medicine haar 31ste congres in Brno, de tweede stad van Tsjechië, de oude hoofdstad van Moravië, die in de wetenschappelijke wereld vooral bekend is doordat Gregor Mendel (1822-1884) er in het midden van de 19e eeuw zijn beroemde erfelijkheidsonderzoek heeft verricht. Omdat het bovendien precies honderd jaar geleden was dat zijn erfelijkheidswetten werden herontdekt, lag het voor de hand dat als een van de hoofdthema's voor het congres gekozen was voor de ontwikkeling van de toepassingen van de erfelijkheidsleer op de dierlijke productie en de ziektepreventie. Behalve de aan dit thema gewijde lezingen stond een bezoek aan het *Mendelianum* op het programma d.i. het deel van het oude St Thomasklooster van de Augustijnnermonniken waar Mendel eerst als leraar en sinds 1868 als abt verbleef en waar nu de herinnering aan zijn werk levend gehouden wordt. In de tuin waar hij zijn kruisingsexperimenten deed, wordt de uitkomst van de verdeling van kleureigenschappen na kruising bij opeenvolgende generaties in een bloemperk verbeeld. In dezelfde tuin vinden we het grote in 1922 onthulde standbeeld. In de vroegere eetzaal van het klooster is een grote tentoonstelling ingericht waar men de chronologie van zijn leven aan de hand van tal van documenten en beeldmateriaal kan volgen. Twee medewerkers van het *Mendelianum* gaven (in moeizaam geformuleerd Engels) uitleg, hetgeen

nodig was omdat de bijschriften bij het tentoongestelde alleen in het Tsjechisch gesteld waren. Alvorens het *Mendelianum* te bezoeken vond een kranslegging plaats bij het graf van Mendel. Deze plechtigheid was tevens een gebeurtenis waarbij een stukje verleden tot leven werd gebracht. Tot ons aller verrassing stond namelijk bij de ingang van de begraafplaats een peloton schutters en muzikanten opgesteld, gestoken in uniformen uit de tijd van keizer Franz Joseph. Tijdens het communistisch regime moesten deze in de motenballen blijven; dat ze er weer uitgehaald zijn toont aan hoe in dit land (en waarschijnlijk niet alleen daar) de behoefte bestaat de band met het verleden te herstellen. Peter Koolmees, die daags tevoren tot voorzitter gekozen was, werd uitgenodigd de troep te inspecteren en daarna ging de stoet congresdeelnemers achter de muziek aan tot bij het grafmonument voor de Augustijner-abten. Hier werden na de kranslegging een aantal toespraken gehouden (o.a. door de prof. Hurin, de hoogleraar genetica en door de thans residerende abt) en daarna gaf de kapitein van de schutterij bevel tot laden der geweren. De schutters ontdeden zich van hun witte handschoenen die achter de koppelriem werden gestoken, haalden kruit uit de tas en stampden dit in de geweerlopen. Op een tweede bevel werd een oorverdovend salvo gelost, waarmee de plechtigheid ten einde was. Het geheel werd kennelijk toch zo bijzonder gevonden dat een plaatselijke televisieploeg aanwezig was en het een item werd in het avondjournaal.

Het congres werd gehouden op de campus van de Universiteit der Diergeneeskunde en Farmacie. Deze

naam is sinds 1995 in gebruik, nadat enige jaren daarvoor de farmaceutische opleiding met die voor diergeneeskunde was samengevoegd. De 14 ha. beslaande campus is dezelfde waar in 1918 na het uiteenvallen van de Donaumonarchie de eerste en enige veterinaire opleiding in het land op een voormalig kazerneterrein startte. In Praag had de medische faculteit wel een veterinair onderzoeksinstituut waar vroeger, van 1795-1831, ook dierenartsen konden worden opgeleid, maar nadien waren Tsjechen die dierenarts wilden worden op Wenen of Budapest aangewezen.

Het moderne, goed geoutilleerde hoofdgebouw van de Farmacie stond ons vier dagen ter beschikking. Er waren 102 congresdeelnemers afkomstig uit 23 verschillende landen, alsmede 22 begeleidende personen.

Tijdens de openingsplechtigheid werden welkomstoespraken gehouden vanwege de universiteit, het stadsbestuur, de nationale dierenartsenvereniging, het veterinair onderzoeksinstituut en de veterinaire dienst. De voorzitter van de WAHVM sprak zijn vreugde erover uit dat het gelukt was een evenwichtig programma op te stellen waarin beide hoofdthema's, resp. de ontwikkeling van de wetenschappelijke teelt en de vrouw in de diergeneeskunde, elk een dag vulden waarna nog een dag voor vrije voordrachten beschikbaar zou zijn. Bovendien konden de hoofdthema's worden ingeleid door deskundige gast sprekers die het WAHVM-bestuur had kunnen uitnodigen dankzij een subsidie die wederom door de directeur van het 'History of Medicine Programme' van de Wellcome Trust in Londen ter beschikking was gesteld. Daarna ging hij na voorlezing van de 'laudationes' over tot de uitreiking van de Cheiron-medailles

^a Drs. A.H.H.M. Mathijsen.
Bilderdijklaan 14. 3723 DC Bilthoven.

voor het jaar 2000 aan prof.dr. Angela von den Driesch (Universiteit van München) en Norman Comben, M.R.C.V.S. (Berkhamsted, V.K.)

Het was buitengewoon betreurenswaardig dat de eerste gastspreker, dr. Vitezslav Orel, de vroegere directeur van het *Mendelianum* en bekend als voor- aanstaand kenner van de geschiedenis van de erfelijkheidsleer, wegens ziekte verstek moest laten gaan. Zijn lezing "ANIMAL BREEDING AND DISEASE CONTROL IN THE CONTEXT OF THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF GENETICS 1800-1950" werd door een medewerkster voorgedragen.

In deze voordracht werden achtereenvolgens drie fases in de ontwikkeling van de erfelijkheidsleer behandeld,

1. *De vroege kruisingsproeven ter verbetering van veerassen*, waarbij in Moravië vooral de teelt van een fijnwollig schapenras in de belangstelling stond. Al in 1814 had men in Brno een vereniging voor de schaapteelt waar, in navolging van Robert Bakewell's methode, inteelt van scherp geselecteerde dieren, gekoppeld aan nauwkeurig nakomelingenonderzoek, werd gepropageerd. Ook de toenmalige Augustijnerabt, Cyrill Franz Napp, die Mendel in 1843 in zijn klooster opnam en die voorzitter was van de *Mährisch-schlesische Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*, was hierbij betrokken. Ook hij stelde zich de vraag welke eigenschappen erfelijk zijn en hoe deze worden overgedragen. En de secretaris van deze vereniging, F. Diebl (1770-1859), die Mendel als leraar had gehad, deed kruisingsproeven om een beter tarweras te verkrijgen. Na import van goedkope wol uit Australië rond 1850 kwam in Brno een einde aan de proeven met schapen.

2. *Het begin van de erfelijkheidsleer*. Het intellectuele klimaat rond Mendel die in Wenen natuurwetenschappen had gestudeerd en leraar was geworden aan

de plaatselijke 'Oberrealschule', was dus uiterst gunstig. In de kloostertuin begon hij in 1854 zijn beroemde kruisingsproeven met erwten die hij tien jaar lang voortzette en waarover hij in 1865 verslag uitbracht in twee bijeenkomsten van de mede door hem opgerichte plaatselijke *Naturforschende Verein* en die hij in 1866 in de *Verhandlungen* van deze vereniging publiceerde. Toen Mendel twee jaar nadien tot abt gekozen werd, bleef er weinig tijd over om zijn werk voort te zetten. Het heeft tot 1900 geduurd eer drie onderzoekers, ongeveer gelijktijdig, zijn resultaten konden bevestigen. Onder invloed van Darwins variabiliteitsleer en Galtons statistische erfelijkheidsonderzoekingen hadden fokkers stamboeken aangelegd en selectie toegepast op grond van voorouderlijke eigenschappen. Vaak had men moeten vaststellen dat dieren van gelijke afkomst verschilden in erfelijke aanleg en dieren met dezelfde eigenschappen deze toch op een uiteenlopende manier op hun nageslacht overdroegen. Na 1900 gaven de door Mendel vastgestelde wetmatigheden een nieuwe oriëntatie aan de kijk op de wijze waarop eigenschappen van de ene op de andere generatie worden overgedragen. In Engeland was Bateson de grote voorvechter van wat eerst Mendelisme en na 1906 op zijn voorstel 'genetics' ging heten (ook introduceerde hij de termen homozygoot, heterozygoot en allelomorf). Zijn medewerker R.C. Punnett wist de overerving van de verenkleuring bij pluimvee te verklaren. Ook was hij een der eersten die publiceerde over de erfelijkheid van ziekten (1908). In de V.S. realiseerde men zich in een vroeg stadium het belang van de erfelijkheidswetten in hun toepassing in de landbouw (nieuwe maisrassen!) en veeteelt.

Rationele systemen voor lijn- en baardaarteelt werden er ontwikkeld.

3. *Genetica en ziektepreventie in de commerciële fokkerij*. Rond 1800 leer-

den de plantenveredelaars veel van de kruisingsproeven met landbouwhuisdieren, maar een eeuw later waren de verhoudingen omgekeerd. De bij plantengewassen succesvol gebleken hybridenteelt vond pas daarna ook bij dieren plaats. Al in 1932 sprak men op het Internationaal Genetica Congres over 'genetic engineering' voor de toepassing van de genetische kennis ter verbetering van de productie in de veefokkerij. De Hy-Line Poultry Farms, geassocieerd met de Hy-Bred Corn Company, brachten in 1942 in de V.S. al 100.000 hybride kippen op de markt. In de plantenteelt had men altijd veel nadruk gelegd op het telen van ziekteresistente gewassen. In de dierteelt speelde deze nooit een grote rol omdat de ziektepreventie middels vaccineren en toedienen van additieven gemakkelijker was. Om resistente plantenvariëteiten succesvol te kunnen selecteren moet in grote aantallen worden gekweekt, iets wat bij dieren met een veel langere levensduur en een gering nakomelingschap veel moeilijker is. Ook moet dan ziekteresistentie nog gecombineerd voorkomen met economisch te stellen eisen; en ook is resistentie tegen een bepaalde ziekte meestal specifiek. Toen in 1950 herdacht werd dat de Mendelwetten vijftig jaar daarvoor waren herontdekt, gloorde een nieuwe fase in het genetisch onderzoek dat zich ging afspelen op cellulair en moleculair niveau. Deze zou in andere voordrachten (van Simm, Horin, Knap) uitgebreid aan de orde komen.

De volgende gastspreker, prof. Bernard Denis, hoogleraar zoötechniek van de Ecole nationale vétérinaire de Nantes, gaf een overzicht van DE OPVATTINGEN OVER ERFELIJKHEID VAN DE 19E EEUWSE FRANSE ZOÖTECHNICI.

Spr. had de opvattingen van zeven auteurs, die tussen 1840 en 1893 in Frankrijk over voortplantingstechnieken

bij huisdieren publiceerden, geanalyseerd. Het beeld dat hieruit voortkwam was niet altijd eenduidig. Er heerste nog veel verwarring welke eigenschappen al of niet erfelijk zijn. Onderscheid tussen kwalitatieve en kwantitatieve of tussen eenvoudige en complexe eigenschappen werd nog niet gemaakt. Evenmin had men begrip van de rol die het milieu tegenover die van de erfelijkheid speelt. Aan sommige factoren werd bij de overdracht van eigenschappen of bij het tot expressie komen ervan, een grotere of kleinere rol toegedacht. Deze waren: het geslacht, de leeftijd en de lichaamsconditie van de ouderdieren, atavisme (=terugvallen op de aanleg van een voorouder), milieu (voeding, klimaat) en telegonie (=het waanidee dat het nageslacht van een vrouwelijk dier altijd beïnvloed wordt door de erfelijke eigenschappen van het eerste mannelijk dier waarmee zij gepaard heeft, voortgekomen uit de misvatting dat de erfelijke aanleg door het bloed wordt overgebracht).

De opvatting van Buffon die een eeuw eerder, in zijn studie over muilnier en muilpaard, beweerd had dat elk van de ouderdieren specifieke eigenschappen doorgeeft en dus niet dezelfde rol vervult bij het overdragen van eigenschappen, heeft gedurende de hele navolgende eeuw nog aanhangers gevonden.

Ook vond men het evident dat sterke dieren hun eigenschappen, waaronder die van het geslacht, aan het nageslacht overbrachten.

In 1888 was Raoul Baron, leraar aan de Veterinaire School van Alfort, dichtbij de waarheid toen hij, ter verklaring van "atavisme", kenmerken, die wij nu recessief noemen, betitelde als "hérédité latente" waarvoor het substraat gezocht moet worden in "le monde des infimes petits".

Het belang van omgevingsinvloeden, met name van de voeding, werd geleidelijk ingezien toen het maar niet wilde lukken om, volgens een sinds de 18e eeuw ingeburgerde idee, door paring van kleine merries met grote hengsten de schofthoogte van een ras te verbeteren.

De Franse zoötechnici lijken Darwins ideeën totaal te hebben miskend. André Sanson (1893) beweerde zelfs dat zij niet anders inhouden dan oude kennis in een nieuw jasje. Al gaven hun theorieën weinig houvast, op basis van een door hen verzameld empirisch feitenmateriaal, verkregen door in de praktijk van de fokkerij met gezond verstand te werk te gaan, kon de theoretische kennis naderhand gemakkelijk worden geassimileerd.

(Het bovenstaande kan men in uitgewerkte vorm terugvinden in een publicatie van B. Denis in *Etnozootechnie*, no. 63 (1999), p. 27-37).

De volgende vier lezingen werden gehouden door deskundigen die midden in het moderne onderzoek staan. Zij hadden geen historische vraagstellingen, maar probeerden inzicht te geven in de huidige trends van de veterinaire genetica.

"DE ONTWIKKELING VAN DE GENETICA SINDS 1950 IN HAAR TOEPASSING OP DE VEETEELT EN DE DIERZIEKTENBESTRIJDING" werd behandeld door prof. Geoff Simm, hoofd van het "Animal Breeding and Genetics Department, Scottish Agricultural College".

De pioniers die sinds het einde van de Tweede W.O. de wetenschappelijke basis legden voor de genetische verbetering van de huisdieren en voor het ontwerp van teeltprogramma's passeerden de revu. Zij bouwden op hun beurt voort op eerdere ontwikkelingen in de populatie- en kwantitatieve genetica. Als klassieke voorbeelden in dezen werden het werk genoemd van Robinson et al. (fokprogramma's voor melkvee met gebruikmaking van nakomelingenonderzoek en kunstmatige inseminatie) en van Henderson ('best linear unbiased prediction').

De vorderingen van de zoötechniek, de voortplantingsbiologie, de genetica, de statistiek en de geautomatiseerde gegevensverwerking hebben er in de laatste 50 jaar tezamen toe bijgedragen

dat voor de meeste huisdiersoorten effectieve systemen van prestatieregistratie, alsmede procedures voor genetische evaluatie en genetische verbetering konden worden ontwikkeld zodat nu jaarlijks 1-2% cumulatieve winst kan worden geboekt voor de eigenschap waarop geselecteerd wordt. Toepassing van deze methodes heeft gunstige uitwerking gehad zowel op de prijs en de kwaliteit van het voedsel als op de concurrentiepositie van de bio-industrie.

In deze zelfde periode zijn het aantal bekende, door slechts één gen veroorzaakte ziekten sterk toegenomen (bv. leucocyte adhesion deficiency bij het rund, malignant hyperthermia syndroom bij varkens, nephritis bij de hond). Ook veel voorbeelden van chromosomale afwijkingen, die vaak de vruchtbaarheid sterk beïnvloeden, werden ontdekt. Multifactoriële ziekten die zowel aan genetische als niet-genetisch bepaalde factoren moeten worden toegeschreven werden beter onderkend. Voorbeelden: heupdysplasie en aangeboren hartziekte bij de hond, mastitis bij het rund en nematode infecties bij het schaap. Selectie, gecombineerd met strategische vaccinaties wordt in de pluimveeteelt met succes toegepast bij de bestrijding van de Ziekte van Marek. Meer en meer kan geselecteerd worden op resistentie tegen mastitis en andere multifactoriële ziekten, alsmede op vruchtbaarheid en levenskansen van het embryo. Het vinden van methodes om dit type eigenschappen in selectieprogramma's in te bouwen, is een belangrijk werkgebied binnen de dierenteelt geworden. Bij het ontwerpen van effectieve, geïntegreerde strategieën voor ziektepreventie van multifactoriële ziekten kunnen ook gecombineerde genetische en epidemiologische modellen waardevolle bijdragen leveren.

Door vooruitgang in de moleculaire biologie is het mogelijk geworden afzonderlijke genen of andere DNA-sequenties

op de chromosomen te lokaliseren en te identificeren. Op korte of middellange termijn zal het belangrijkste voordeel van deze technieken waarschijnlijk zijn om conventionele selectieprogramma's te ondersteunen, i.h.b. voor de thans moeilijk meetbare eigenschappen die de resistentie tegen ziekte bepalen. Nu al wordt in het V.K. op grote schaal een DNA-test gebruikt om bij schapen te selecteren op weerstand tegen scrapie. Totnogtoe is het moeilijk gebleken om de genen te identificeren die complexe eigenschappen als ziekteresistentie en productiekenmerken controleren. De recente ontwikkeling van "DNA-micro-arrays" lijkt echter beloftes in te houden. Hiermee kan over het gehele genoom de genexpressie worden vervolgd. De benadering van het genoom als geheel kan niet alleen helpen bij de identificatie van belangrijke regelgenen, maar hierdoor zal ook een dieper inzicht in de biochemische processen verkregen kunnen worden en wellicht in het eigenlijke functioneren van organismen. Op de lange termijn kunnen agrarische toepassingen verwacht worden van het overbrengen van genen tussen teeltstammen, rassen of soorten. Deze techniek wordt nu al toegepast bij de productie van nieuwe farmaceutische proteïnen in melk. Maar noch op de korte, noch op de middellange termijn is het waarschijnlijk dat het maken van transgene dieren ter verhoging van de productiviteit, algemeen aanvaard zal worden binnen of buiten de EU.

Onder de titel "GENETICS IN VETERINARY MEDICINE: PRESENT AND FUTURE PERSPECTIVES" gaf prof. Petr Horin, die in Brno leiding geeft aan het Instituut voor Veeteelt en Genetica, een misschien wel briljante, maar naar mijn smaak een didactisch minder geslaagde samenvatting van wat hij zijn studenten in colleges van misschien wel een semester lang onderwijst. In hoog tempo passeerden de revu: het

opsporen van erfelijke en aangeboren afwijkingen, de moleculaire mechanismen die ten grondslag liggen aan de vatbaarheid voor of de weerstand tegen pathogene factoren, mutagene effecten vanuit het milieu, recombinant-technieken en genoomonderzoek bij huisdieren. De opsomming van onderzoeksprogramma's waarbij hij betrokken is, liet zien dat men in Brno de traditie om in de genetica een vooraanstaande rol te willen blijven spelen wenst voort te zetten.

De Nederlander Pieter W. Knap, verbonden aan het Roslin Institute te Edinburgh, was door het Organisatie Comité uitgenodigd een voordracht te houden, die getiteld was "RELATIONS BETWEEN GENETIC CHANGE AND INFECTIOUS DISEASE IN LIVESTOCK", omdat een commerciële afdeling van zijn instituut (PIC International) in Brno een bureau geopend had, dat als hoofdsponsor optrad. Het hoefde dan ook niet te verbazen dat zijn, overigens uitstekend gebracht verhaal betrekking had op uiterst praktische vraagstellingen die met name op de varkensteelt betrekking hadden. Kan geselecteerd worden voor immunocompetentie? Hebben de hedendaagse fokrichtingen in dezen een negatief effect? Wordt de gezondheid door versterkte immunocompetentie ook verbeterd? En: Hoe groot is het negatieve effect van ziekte precies voor de productiviteit? Deze vragen werden systematisch uitgewerkt.

A.H. Visscher, verbonden aan ID-Lelystad, was door het V.H.G. uitgenodigd om een overzicht te geven van de ervaringen in ons land met selectietechnieken die beogen de gezondheid van het vee te verbeteren. Samen met zijn collega J.K. Oldenbroek had hij een overzicht samengesteld van de veranderingen in de aanpak gedurende de laatste halve eeuw. In hun "HISTORY OF SELECTION ON HEALTH IN LIVESTOCK IN THE NETHERLANDS" behandelden zij de opeenvolgen-

de fases: nadat in de periode 1940-1960 de kennis van de immunologie sterk was uitgebreid, kregen in de twee volgende decennia door de intensivering van de dierhouderij, de producten van deze kennis in de vorm van vaccins uitbundige toegepassing. Het non-vaccinatiebeleid uit de jaren '80 leidde tot de toename van het belang van ziekteresistentie. Daarom werd toen begonnen met uitgebreide proefnemingen bij pluimvee en varkens om de immuunrespons te meten. En in de jaren '90 volgde onderzoek om bij varkens en kalveren de relatie vast te stellen tussen het optreden van ziekten en de immuuncompetentie. Met behulp van moleculair genetische technieken kunnen nu heterozygoten worden opgespoord en zo nodig voor fokdoeleinden worden gebruikt.

Was er tussen de laatste vier genoemde voordrachten een grote thematische verwantschap, dat kan niet gezegd worden van de overige vijf lezingen die alle een bepaald historisch aspect behandelden.

Uit Madrid was er een bijdrage, voorgedragen door Ana Rodriguez, over de incorporatie van de genetica in het curriculum van de veterinaire opleidingen die haar beslag kreeg bij de reorganisatie ervan door Félix Ordás in 1931.

Rainer Grimm ging de veranderingen na die de bemoeiingen van de dierenarts in overheidsdienst gedurende de laatste honderd jaar hadden ondergaan. Hij betreunde het dat ten gevolge van toenemende privatisering de invloed van deze functionarissen op de praktijk van de veehouderij dreigt af te nemen.

Jan van Lieshout en Chris Willems presenteerden de ontstaansgeschiedenis en de huidige situatie van hun Museum "Veeteelt en K.I." in Beers.

Onze gastheren, de hoogleraren Böhm en Sindlár, gaven een overzicht van de rol die de genetica in de veeteelt van hun land gespeeld heeft. Met de komst van het communistisch regime in

Tsjechoslowakije in 1948 werden de hoogleraren genetica, zowel van de veterinaire als van de landbouwuniversiteit uit hun functie gezet. Het "reactionaire Mendelisme en Morganisme" moest wijken voor de officiële leer van Lysenko. Na de val van Lysenko, maar vooral nadat de nadelige effecten van de verwaarlozing van een rationele teelt aan het licht gekomen waren en de gecollectiviseerde landbouwbedrijven geconfronteerd werden met gezondheidsproblemen, werd genetica weer toegelaten. Bij de bestrijding van erfelijke aandoeningen baseerden men zich vooral op het werk van de Amerikaanse onderzoeker F.B. Hutt, die in 1965 bij de herdenking van het eeuwfeest van Mendels publicatie, een eredoctoraat van de Veterinaire Universiteit in Brno ontving.

De in Utrecht wonende Belgische medicus André Gobin behandelde het werk van zijn grootvader J.-Leopold Frateur (1877-1946), die in Leuven zoötechniek doceerde en in België een grote bijdrage heeft geleverd aan de veeverbetering. Het verslag van zijn lezing vindt men elders in deze aflevering.

Het tweede hoofdthema was gewijd aan WOMEN IN VETERINARY MEDICINE.

De inleidende lezing werd weer door een gastspreker gehouden, Susan D. Jones uit de V.S.. Deze kan men ook in deze aflevering aantreffen, evenals de lezingen van de twee bijdragen uit Nederland, die van Peter Koolmees en van Katinka de Balogh.

Verder sprak Prof. K. Rudik (Kiev) over vrouwelijke dierenartsen in de Oekraïne, waarvandaan de eerste gediplomeerde vrouwelijke dierenartsen ter wereld afkomstig blijken te zijn geweest. Het waren resp. Olga Kruszevska die in 1889 in Zürich afstudeerde en Maria Kapcevitich die haar diploma behaalde in Alfort in 1897. De lezing over vrouwelijke studenten in de Spaanse veterinaire

scholen werd weer voorgedragen door Ana Rodriguez; haar mede-auteurs waren ook nu weer haar ouders Manuel Rodriguez en Maria Castaño, beide hoogleraar aan de Veterinaire Faculteit te Madrid, en J.M. García Pérez, een van de meest productieve Spaanse veterinaire historici. De carrières van de vrouwelijke pioniers waarvan de eerste in 1929 in Cordoba afstudeerde, werden geschetst en de tegenwoordige enorme toeloop van meisjes voor de studie diergeneeskunde in Spanje (80% van de eerstejaars in Madrid) werd in het perspectief van de geleidelijke toename in het verleden geplaatst. Ole H.V. Stalheim (Ames, Iowa) vertelde het levensverhaal van Margaret Sloss (1901-1979). Na in 1932 afgestudeerd te zijn in de zoölogie, werd haar de toegang tot de veterinaire opleiding aan het Iowa State College of Veterinary Medicine geweigerd. Met een beroep op een wettekst van de staat Iowa die discriminatie naar sexe verbood, kon men haar de toegang echter niet ontzeggen. Zij behaalde in 1938 het dierenartsdiploma en was er gedurende twintig jaar een zeer gewaardeerd docent. En Grzegorz Jakubik, curator van het Veterinair Museum te Ciechanowice in Polen, vertelde het bewogen leven van Helena Bujwid-Jurgielewiczowa (1897-1980). In 1915 met haar veterinaire opleiding te Lwow begonnen, werd de studie door de Eerste W.O. onderbroken. Zij fungeerde toen als commandant van een veldhospitaal voor paarden. Na in 1923 afgestudeerd te zijn, werkte zij eerst op een bacteriologisch laboratorium en daarna in een slachthuis. In het begin van de Tweede W.O. week zij uit naar Frankrijk, waar zij deelnam aan het verzet; in 1942 gevangen genomen, belandde zij in het concentratiekamp Ravensbrück. Teruggekeerd in haar vaderland, werkte zij tot 1973 als voedingsmiddelenmicrobiologe in overheidslaboratoria. Haar leven was sterk verbonden met sportbeoefe-

ning, eerst actief, naderhand organisatorisch.

Van de dertien VRIJE VOORDRACHTEN waren er zes die ook van biografische aard waren. Allereerst die van Barbro Hellgren, echtgenote van de curator van het Veterinair Museum in Skara, die toelichting gaf op het grote biografische project, waaraan zij werkt. Alle Zweedse dierenartsen, gediplomeerd tussen 1775 en 1975, tezamen ca. 1100, worden gebiografeerd. Het eerste deel hiervan, dat de t/m in 1927 afgestudeerden omvat, is in 1999 verschenen en het tweede deel zal in het komend jaar verschijnen. Waar voor deel 1 door verschillende voorgangers al veel werk gedaan was en het er vooral om ging om te completeren en te verifiëren en tot een eenvormige presentatie te komen, moesten voor deel 2 de gegevens voor het eerst bijeengebracht worden, o.a. via contacten met familieleden.

J. Jantosovic (Veterinaire Universiteit van Kosice, Slowakije) schetste het leven van prof. Karol Fried (1922-1988), die een leidende rol heeft gespeeld bij de opbouw, sinds 1950, van de opleiding te Kosice, vnl. als hoofd van de Interne Kliniek. Daarnaast hield hij zich intensief bezig met de veterinaire geschiedenis. Hij publiceerde zes boeken en 150 tijdschriftartikelen over veterinaire historische onderwerpen.

Prof. E. Ernits, hoogleeraar veterinaire anatomie in Tartu, Estland en ijverig beoefenaar van de veterinaire geschiedenis, sprak over Hans Peter Boye Jessen (1801-1875), die in Kopenhagen in 1823 zijn veeartsdiploma verwierf en vervolgens in dienst was van de Russische regering. In 1849 benoemd tot directeur van de Veeartsenijschool te Dorpat (nu Tartu) werkte en publiceerde hij vnl. over veepest. Hij bereisde grote delen van Rusland vooral ter bestudering van de geografische verbreiding van deze ziekte. Hij wees de steppen in Zuid-

Rusland als plaats van oorsprong aan. Hij richtte in dat gebied verschillende vaccinatiestations in, maar kwam tot de bevinding dat 'stamping-out' toch de veiligste methode was.

Ole H.V. Stalheim (Ames, Iowa) vertelde het leven van de Noor Henrik J. Stafseth (1890-1968) die naar de V.S. emigreerde, diergeneeskunde studeerde in North Dakota en Michigan en bekend werd als docent en adviseur van de overheid. Op een missie naar China in opdracht van de V.N. stichtte hij een moderne veterinaire opleiding in de noordwest provincies.

De vraag of Ignaz Josef Pessina von Czechorod (1766-1808) die leraar-directeur van de Weense School is geweest, al of niet van adel was, werd door Christina Mache, Veterinärmedizinische Universität Wien, zonder eenduidig resultaat in de archieven nageplozen.

Dan was er Josef Hlásný van het onderzoeksinstituut voor de rundveeteelt in Rapotin, Tsjechië, die sprak over het ionenevenwichtsonderzoek van prof. Jan Becka (Praag, 1889-Mauthausen, 1942). Zijn in de jaren '30 (dus gelijktijdig met Seekles) gewonnen inzichten over de ionenbalans van calcium en magnesium bleken goed toepasbaar ter verklaring van de problematiek van het porcine stress syndrome (PSS), veroorzaakt door een mutatie in een gen dat het intracellulaire calciumtransport reguleert.

De Hongaarse prof. J. Kováts vertelde dat de Veterinaire Universiteit in Budapest haar archieven heeft ondergebracht in het Veterinaire Museum; sinds 1987 werd gewerkt aan de inventarisatie die nu is afgerond. De in vier delen gepubliceerde inventaris is het hulpmiddel bij uitstek voor het verrichten van lokaal veterinaire-historisch onderzoek.

Prof. O. Schaller (Wenen) besprak de ontwikkeling van de standaardisering van de veterinaire-anatomische nomenclatuur.

Prof. A. Mantovani (Rome) ging de ontwikkeling van het zoönose-concept na en stelde een nieuwe, meer omvattende omschrijving voor.

De emeritus hoogleeraar Z. Matyás (Brno) rapporteerde over de bijdragen van hemzelf en van enkele collega's aan het werk van de World Health Organization. Hijzelf participeerde in WHO-projecten sinds 1960, voornamelijk op het gebied van de hygiëne van voedingsmiddelen. Van 1977-1984 was hij het hoofd van de Veterinary Public Health Unit.

Andere activiteiten vanuit de eigen universiteit werden belicht door Leopold Pospisil (Veterinary Research Institute) die sprak over het onderzoek aan kwaadaardige droes, die een groot probleem vormde in de jaren na de Eerste Wereldoorlog en die zowel buiten als binnen de toenmalige Veterinaire School slachtoffers maakte onder paardenbezitters en patholoog-anatomen. En Václav Páral (Veterinair-Anatomisch Instituut) sprak over het archaeo-osteologisch onderzoek dat sinds 40 jaar aan zijn instituut bedreven wordt.

Tenslotte was er nog een boekpresentatie over 60 jaar klinisch-diagnostisch werk bij Gezondheidsdienst voor Dieren in Slowakije door Kamil Boleček (Bratislava).

Een afzonderlijke korte sessie was ingericht om enige op video overgezette fragmenten te bekijken van films die rond 1920 door prof. Frantisek Král waren opgenomen. Deze, in 1949 naar de Pennsylvania University te Philadelphia vertrokken en als veterinaire-dermatoloog bekend geworden hoogleeraar, was in zijn land een pionier o.h.g. van de veterinaire film. Wij zagen delen van een film over runderpest en over verschijnselen van rabies bij verschillende diersoorten die uitermate fascinerend waren. Over de laatste film werd gezegd dat kopieën toendertijd ook verspreid

waren naar het buitenland, waaronder Nederland. Als iemand onder de ARGOS-lezers weet zou hebben waar zich deze kopie zou kunnen bevinden, zou het lokaliseren ervan extra belangrijk zijn, omdat het exemplaar in Brno door vocht zwaar is aangetast zodat slechts delen konden worden getoond.

Een derde wél complete film werd toegelicht door Susan Jones. Deze bood 'snap-shots' van Amerikaanse vrouwelijke dierenartsen. Hij was vervaardigd t.g.v. het 50-jarig bestaan van de *Association of Women Veterinarians*.

Rond het auditorium waren 34 posters opgehangen die gedeeltelijk betrekking hadden op de hoofdthema's van het congres [9], voor een ander deel gewijd waren aan een persoon [5] en voor het overige aan uiteenlopende onderwerpen [9] of aan deelverzamelingen van het plaatselijke veterinaire museum [11]. Dit laatste werd, evenals het gebouw waar de archieven zijn ondergebracht, uiteraard bezocht. Het is thematisch ingericht en didactisch uitstekend verzorgd (helaas met bijschriften alleen in het Tsjechisch). Het neemt een belangrijke plaats in zowel in het onderwijs als in het leven van de sectie Veterinaire Geschiedenis van de Tsjechische Maatschappij voor Diergeneeskunde. De eerstejaarsstuden-

ten krijgen 20 uur college geschiedenis in het museum en de leden van de veterinaire-historische club komen er maandelijks bijeen.

Tijdens het congres werd ook de GENERAL ASSEMBLY MEETING gehouden. Hierin werd, behalve door de secretaris/penningmeester Paul Leeflang, gerapporteerd door de vertegenwoordigers van de nationale verenigingen over hun activiteiten en over de voortgang van de projecten binnen de WAHVM (biografie, bibliografie, musea, enquête over de stand van zaken m.b.t. het onderwijs in de veterinaire geschiedenis (rapport is inmiddels gepubliceerd) en de website, waarvan de vernieuwde versie tijdens het gehele congres kon worden bekeken). De beslissing over een eventueel nauwere band met het tijdschrift *Historia Medicinae Veterinariae (HMV)* werd uitgesteld, omdat de oprichter Ivan Katic vanwege het in ontvangst nemen van een eredoctoraat aan de Universiteit van Tartu niet aanwezig kon zijn. De plaatsen en voor zover bekend de data van de volgende congressen werden vastgesteld. In 2001 zal gecongresseerd worden in Oslo en wel van 15-19 augustus, in 2002 in Halle-Wittenberg van 21-24 augustus en in 2003 in Mexico City op een nader vast te stellen datum. Met vreugde werd

kennis genomen van de beslissing van de *American Veterinary Medical History Society* zich bij de WAHVM aan te sluiten. Er vonden enige mutaties in het bestuur plaats: Mathijsen trad na zeven jaar af als voorzitter en Peter Koolmees, totnogtoe vice-president, werd als voorzitter gekozen; op de vacante plaats werd dr. M. Becker (Zürich) benoemd en dr. J. Kristoffersen uit Noorwegen werd i.v.m. het te organiseren congres in Oslo voor één jaar benoemd. Uw verslaggever liet zich welgevallen dat men hem tot ere-voorzitter benoemde. Bovendien werd hij, tezamen met prof. Kovats (Hongarije) en dr. Katsuyama (Japan) vereerd met de Cheiron-medaille die in Oslo zal worden uitgereikt.

Alles overziend waren alle deelnemers het erover eens dat van een zeer geslaagd congres gesproken kon worden. Dankzij het organisatietalent van dr. Mirko Treu, directeur van het Centrum voor Postdoctorale Opleidingen, die veel studenten als hulpkrachten had weten in te schakelen en dankzij prof. Jirí Sindlár en emeritus prof. Rudolf Böhm die de verantwoording voor de organisatie op zich genomen hadden, verliepen alle onderdelen, de wetenschappelijke sessies zowel als de sociale gebeurtenissen, uiterst plezierig.

Alles voor de dagelijkse praktijk en meer...

virbac

**Veterinaire farmacie
en verbruiksartikelen**

Virbac heeft zowel voor gezelschaps- als landbouwdieren een breed assortiment farmaceutische producten. Daarnaast levert Virbac een compleet pakket verbruiksartikelen voor de dagelijkse praktijk. *Scherp geprijsd, dus altijd interessant!*

BACK HOME

**Elektronisch
identificatiesysteem**

Virbac brengt het unieke Back Home® systeem voor elektronische identificatie op de markt. Een onzichtbare, dier-vriendelijke en unieke identificatiemethode voor ieder gezelschapsdier. Er zijn drie typen readers beschikbaar, waaronder twee modellen die ook niet-ISO chips lezen.

WALTHAM
VETERINAIRE SERVICE

**Canine en Feline
diëten**

Virbac verzorgt ook de distributie van de speciale canine en feline diëten van Pedigree en Whiskas. Daarnaast biedt de WALTHAM Veterinaire Service dierenartsen de mogelijkheid om 'standaard' onderhoudsvoer te bestellen.

Voor meer informatie kunt u terecht bij de buitendienstmedewerker van uw regio óf rechtstreeks bij ons kantoor.

virbac
quality by research

Virbac Nederland B.V. Postbus 313, 3770 AH Barneveld Tel: 0342-427127 Fax: 0342-490164

Leopold Frateur en het Mendelisme bij het fokken van huisdieren^a

André Gobin^b

J.-Leopold Frateur werd in 1877 geboren als zoon van een smid en metaalconstructeur te Boom. Kort na zijn afstuderen als veearts te Cureghem, in 1899, werd hij aangesteld als professor aan de Faculteit van Wetenschappen van de *Université Catholique de Louvain* in België, met een leeropdracht in Zoötechnologie aan het Institut Agronomique. In 1900 ondernam hij een studiereis door Europa, waarbij hij de voornaamste academische instituten voor zoötechniek en landbouw bezocht.

In 1902 – kort na de herontdekking van de geschriften van Gregor Mendel – werd Frateur (1877-1946) door het Belgisch 'Office Rural' (Departement van Landbouw) en de 'Société belge de Zootechnie' uitgenodigd om de betekenis te onderzoeken van de Mendelwetten voor de verbetering van de veeteelt en te participeren in een Comité voor de studie van de verbetering van de rundveeteelt in België. In 1907-08 werd door Frateur het *Instituut voor Huisdierkunde* te Leuven opgericht, waar hij gedurende dertig jaren een volgehouden programma van experimenteel erfelijkheidsonderzoek uitvoerde.¹

In 1930 werd Frateur tevens hoogleeraar in de landbouweconomie aan het Instituut voor Economische Wetenschappen en in 1936 ging hij met emeritaat.

Naast zijn academische werkzaamheden was Frateur actief in een aantal Landbouwverenigingen, waar hij al

vroeg een leidinggevende en bestuurlijke taak vervulde. In 1906 bracht hij rapport uit aan de Hoofdraad van de Belgische Boerenbond over de oprichting van het 'Algemeen Verbond van Veebonden', waarvan hij bestuurslid en algemeen secretaris werd. De lokale Veebonden waren erop gericht om het grootste deel van de actieve landbouwbevolking, met ieder een zeer kleine veestapel op een klein erf van minder dan 10 Ha., te betrekken in de rationele verbetering van de veehouderij, van vooral melkkoei-

en. In 1908 werd Frateur lid van de Hoofdraad van de Boerenbond en voorzitter van de 'Veeherverzekering van Brabant' (tot 1941), waarin hij een instrument vond om aan ziektepreventie te doen met maatregelen voor vaccinatie en verbetering van stalhygiëne.

Na de eerste wereldoorlog (1914-18) kreeg Frateur de gelegenheid om met steun van de overheid aan het herstel en de verbetering van de veestapel te werken met een landelijk opgezet programma voor verbetering van de foktechniek

a. Bewerking van voordracht gehouden tijdens het 31ste Congres voor de Geschiedenis der Diergeneeskunde te Brno

b. Dr. A. Gobin. Livingstonselaan 862. 3526 JL Utrecht.

(tezamen met de ontwikkeling van renderende voederrantsoenen en ziektepreventie).

In 1926 werd Frateur ondervoorzitter van de Hoge Landbouwwaad en lid van de eerste Regentenraad van de Nationale Bank, waar hij twintig jaar lang de landbouwsector vertegenwoordigt. In 1925 werd hij corresponderend (in 1936 effectief) lid van de Koninklijke Academie voor Geneeskunde en in 1939 bestuurslid van het Koninklijk Belgisch Koloniaal Instituut.

Ook werd hij betrokken bij het bestuur van maatschappijen voor beheer van landbouw en veeteelt van het voormalige Belgisch-Congo, waar hij in 1910 en 1927 verbleef voor een studie- en inspectiereis.

Als architect van de vernieuwing van de veestapel in België, zetelde Frateur ook in de beleidsorganen die de uitvoering en controle van het teeltprogramma verzorgden. Frateurs pleidooi voor de vernieuwing werd geleid door de volgende principes: 1) een fundamenteel en toegepast erfelijkheidsonderzoek naar de mechanismen van de genetische wetten bij de veeteelt; 2) ontwikkeling van de veehouderij op industriële grondslag; 3) foktechnieken gebaseerd op wetenschappelijke inzichten; 4) verbetering van hygiëne en van voeders; 5) verbetering van de kwaliteit van het landbouwonderwijs.²

Deze bijdrage is een korte geschiedenis over het Mendelisme zoals die in de veeteelt werd ontwikkeld door professor J.-Leopold Frateur te Leuven. Eerst wil ik een schets geven over de Belgische veeteelt rond de tijd dat Frateur zijn professionele loopbaan begon. Dan volgt de uitwerking van de Mendelwetten bij de veeteelt in België. Tenslotte behandel ik enkele gegevens over zijn internationale contacten.

Foktechnieken aan het einde van de negentiende eeuw

In het midden van de negentiende eeuw, van 1845 tot 1885, probeerde de Belgische overheid de veestapel te verbeteren en uit te breiden door stimulering van import van Durham-rundvee en kruising met inheemse rassen. Dit leidde tot enige verbetering, vooral van de vleeskoeien, maar op termijn waren de resultaten onbevredigend.

In een volgende periode die liep van 1885 tot 1914, stelde de verbetering van de veehouderij op de veronderstelling dat verandering in de omgeving zoals goede voeding en hygiëne, geleidelijk erfelijk werden en zouden leiden tot verandering van het type rundveerasen volgens de ideeën van het zgn. Neo-Lamarckisme. Tot in het begin van de twintigste eeuw waren de theorie van Lamarck en Darwin nog onderdeel van het academisch onderwijs en leefde de gedachte dat verworven eigenschappen overgeërfd werden. Daarom was het nodig de leefomstandigheden van het vee te verbeteren door betere veevoerders en hygiëne.

De foktechniek die toen in België algemeen ingang vond was die van massaselectie, een techniek die ontleend werd aan de paardenfokkerij. Met deze methode van massaselectie isoleerde men binnen een grote veestapel die dieren, welke de vereiste eigenschappen van hoger rendement vertoonden. Vervolgens moest men in elke generatie die dieren verwijderen welke niet beantwoordden aan de standaard van hoog rendement. Een nieuwe variëteit, aldus ontstaan, werd afgezonderd van elke vermenging. Zodoende werd een nieuwe familie gekweekt met de verbeterde eigenschappen.

Volgens Frateur bood deze techniek goede resultaten als men een strikte afscheiding aanbracht rond de groep huisdieren met identieke eigenschappen. Naar zijn oordeel gebeurde dat bij het

fokken van huisdierrassen met een gesloten stamboek zoals dat van het Belgische Trekpaard. We kennen in de Dendervallei, de streek van Nijvel en de vallei van Méhaigne vermaarde paardenfokkers van de negentiende eeuw, zoals PETEN te Velm-Landen met *Indigène du Fosteau*, VANDERSCHUEREN met *Brillant* en TH. D'HAUWER te Vollezele met *Brin d'Or*, *Bienvenue* en *Indigène*. In 1878 veroverde *Brillant* de titel van wereldkampioen van de trekpaarden en in 1900 werd het *Rêve d'Or*.

De massaselectie onderging verdere uitbreiding door de oprichting, vanaf 1887, van een aantal fokverenigingen. Niet alleen paarden maar ook andere huisdieren werden op dezelfde manier gefokt. Hierbij denken we aan het konijnenras *Blauwe van Beveren* en *Witte van Dendermonde*, en ook aan het honderras *Scheper van Mechelen* of het hoenderras de *Mechelse Koekoek* (Poularde de Bruxelles). Alle leverden zij rassen met stabiele goede eigenschappen.

De rundveefokkerij was vooral gericht op vleesdieren, terwijl melkkoeien jaarlijks werden aangekocht in het buitenland, vooral Nederland, en op weiden in de omgeving van grote steden werden uitgezet.

Na een grondige studie van effecten op termijn van deze techniek kwam Frateur echter tot de conclusie dat 1) toepassing van massaselectie een kostbare en tijdrovende methode was, in handen van een kleine groep regionale kwekers; 2) de resultaten niet betrouwbaar waren en de vereiste eigenschappen nooit echt gefixeerd werden. Wanneer het proces van verbetering ophield, stelde men vast dat in de populatie de verworven eigenschappen tot het gemiddelde niveau terugkeerden; 3) tenslotte was het de overtuiging van Frateur dat de kans om met massaselectie blijvend goede resultaten te bereiken onzeker was, gezien de complexiteit van de economische eigenschappen van

onze rundveeveal, zoals vroegrijpheid, vruchtbaarheid, productie van melk, boter en vlees. Hij verwachtte daarom dat verbetering door massaselectie in de praktijk nooit een duurzaam resultaat zou kunnen geven (Frateur 1921).

Om deze reden probeerde Frateur de fokkers ervan te overtuigen een nieuwe methode te kiezen, die gebaseerd was op experimenteel onderzoek: "indien wij blijvende resultaten wensen te verkrijgen", zo zei hij, 'dan moeten wij de methoden toepassen van de experimentele erfelijkheidsleer, het Mendelisme" (1919).

Toepassing van het Mendelisme in de veeteelt

In zijn hele loopbaan blijkt Frateur een voorstander te zijn van de Mendelse overervingswetten. Wij weten niet wanneer hij precies de geschriften van Mendel onder ogen kreeg. Wellicht tijdens zijn studiereis door Europa, gezien de onderzoeksopdracht in 1902, die zijn verdere loopbaan zou bepalen.

In de eerste jaren van de twintigste eeuw deed Frateur met twee collega's veldonderzoek naar kenmerken van de rundveestal in België. Zij publiceerden een standaard van de bestaande regionale runderrassen, ten behoeve van de Keuringen en Prijskampen. Hij stelde eveneens vast dat het inheemse rundvee voldoende eigenschappen van rendement toonde, om de veestal met eigen kweek te verbeteren.

Voor de toepassing van de Mendelwetten in de veeteelt ging hij ook te rade bij professor W. Johannsen (1857-1927) plantenfysioloog aan de universiteit te Kopenhagen, die met zijn experimenten de grondslag legde voor modern experimenteel erfelijkheidsonderzoek. De inzichten van Johannsen vond Frateur in diens publicaties *Ueber Erbllichkeit in Populationen und in reinen Linien* (1903) en *Elemente der*

Erblchkeitslehre (1905), en tijdens zijn bezoeken aan Johannsen in 1906 en 1907.

De eerste publicaties van Frateur tonen reeds invloeden van de opvattingen van Mendel op de veeteelt: onder andere het belang van de erfelijke overdracht door de stier, het belang bij de selectie van kenmerken als melkgift, constitutie van de beide voorouders en nakomelingen, en het houden van een Stamboek (1904) en tenslotte de melkcontrole en boekhouding van het rendement met de hulp van de Veebonden, opgericht in 1906.

Nadat Frateur vanaf 1903 enkele voordrachten gaf over erfelijkheid, waarvan de tekst niet bewaard werd, verschenen de eerste artikelen over de toepassing van Mendels erfelijkheidsleer: 'Hérédité' (1908), 'Over erfelijkheid' (1909) en: 'De betekenis van de wetten van Johannsen en Mendel voor de Zoötechnie' (1912).

Frateur publiceerde de resultaten van zijn onderzoek en de toepassing bij de veeteelt in ca. vijfendertig titels.

De publicaties van na 1930 zijn vooral overzichten die lijken te berusten op vroeger onderzoek.

In Frateurs experimenteel onderzoek van de erfelijkheid bij huisdieren kan men de volgende hoofdlijnen onderscheiden³:

- 1) De analyse van enkelvoudige en complexe factoren bij de vacht van konijnen en runderen (1914, 1919, 1920, 1921, 1945) en het verenkleed van hoenders (1912, 1913, 1914, 1919, 1921, 1937, 1938);
- 2) De studie van de genetische grondslag van kwantitatieve en kwalitatieve eigenschappen, van belang voor de verbetering van het rendement van de huisdierrassen (1922, 1925, 1933, 1938);
- 3) Een nieuwe foktechniek: de selectie, segregatie en synthese van genetisch

bepaalde eigenschappen van verschillende huisdieren met het oog op verbetering van de veestal (bv. productie van melk, boter, vlees, eieren), door vorming van nieuwe rassen met stabiele eigenschappen (1922, 1925, 1926, 1933);

- 4) Theoretische studie van de relatie tussen fenotype en genotype en de invloed van omgevingsfactoren (klimaat, voeding, ziekte) (1914, 1918, 1919, 1922, 1924)
- 5) Theoretische exploratie van de variabiliteit in een veestal en modificatie bij nieuw gevormde raseigenschappen (1922, 1926, 1933, 1937)
- 6) Onderzoek dat leidt tot de oplossing van het fenomeen Telegonie (1917/21), en van modificaties zoals Atavisme (1933, 1937, 1939, 1945)
- 7) Formulering van een theorie over de vorming van nieuwe rassen bij huisdieren en de relatie tussen ras en soort (1933, 1937, 1938).

Opmerkelijk is verder dat Frateur regelmatig met experimenteel onderzoek een antwoord zocht voor actuele noden. Zo bijvoorbeeld het zoeken van de oorzaak van de Pullorum-epidemie in hoenderkwekerijen (1911-1913) en onderzoek naar de erfelijke weerstand van hoenders tegen difteritis infectie (1924). Hij publiceerde artikels over technische problemen van inteelt (1925), over het verkrijgen van bruinschalige eieren (1926), en over de invloed van UV-stralen op de voeders (1930).

Het grootste deel van zijn experimenteel erfelijkheidsonderzoek werd verricht in de eerste twee decennia.

Toen kwam een tijd van implementatie (1919-1945). De eerste wereldoorlog verwoestte een groot deel van de veestal in België. In 1915 en 1918 schreef Frateur een beleidsdocument om de veestal te herstellen. Hij stelde daarbij vast dat de huidige wetenschappelijke kennis voldoende ver gevorderd was om

te starten met een breed opgevat fokprogramma voor de verbetering van de rundveestapel.⁴ Zijn inzichten in de toepassing van de wetten van Mendel en Johannsen waren voor Frateur het vertrekpunt voor de realisering van nieuwe foktechnieken. Vanaf 1919 richtte hij al zijn krachten op de realisatie van een nationaal beleid van verbetering. Hij deed dat in samenwerking met de Regionale Centra en Syndicaten voor de verbetering, kweek en productie van huisdieren. Ter ondersteuning van dat beleid verwierf hij de medewerking van de Belgische overheid, door de oprichting van een Veeteelt comité en een K.B. met richtlijnen voor het vernieuwingsprogramma. Voor de vereiste wetenschappelijke en technische begeleiding hierbij zorgden Frateur en zijn *Instituut voor Huisdierkunde*, het *Technische Veeteelt Comité*, een advies comité van het departement Landbouw, en een uitvoerende *Dienst voor Veeteelt* met een aantal veeteeltconsulenten.

In de vroege jaren twintig startte Frateur ook met de organisatie ter verbetering van de Hoenderkweek en later ook van de Varkenskweek, opnieuw in samenwerking met veeteeltconsulenten en Kweeksyndicaten.

Het beleid van vernieuwing van de Belgische veestapel vertoonde een driedelige en trapsgewijze indeling⁵:

De eerste trap berustte op individuele selectie, namelijk die families te isoleren welke de vereiste economische eigenschappen vertonen, en op een zuivering van de familielijn (zogenoemde 'reine linies' met homozygote eigenschappen). Na selectie en segregatie volgde synthese van nieuwe eigenschappen in één familielijn, door middel van (nauwe of brede) verwantschapskweek. Dit werk diende te gebeuren in enkele 'Keurkwekerijen' of Selectiestations. Men registreerde eveneens de gegevens in een Stamboek. De tweede trap bestond

erin de bestaande veestapel te vervangen door biotypen met gewenste homozygote eigenschappen. Om dat te bereiken moest een absorptiekruising toegepast worden met een stier van het Selectiestation. Dit werk diende gedaan te worden door de 'Kweeksyndicaten'. De derde trap bestond erin de veestapel geleidelijk te vervangen door de nieuw gevormde variëteit, gevolgd door verdere melkcontrole en eliminatie van gebrekkige dieren. Dit werk moest op grote schaal uitgevoerd worden door de 'Veetbonden'.⁶

Acceptatie van de nieuwe technieken ging niet zonder problemen, die inherent zijn aan alle revolutionaire toepassingen van nieuwe inzichten. Bovendien was er enige reden tot voorzichtigheid i.v.m. verschijnselen als: inteeltschade; slordigheid en zelfs fraude bij de melkcontrole. Maar er waren ook tijden van externe tegenspoed: de landbouwcrisis van 1926-36 en de oorlog van 1940-45. En er was ongeduld. Om de veestapel te verbeteren was in theorie ongeveer 18 tot 30 jaar nodig, maar in de praktijk duurde dit wel tien jaar langer. Om tot medewerking te stimuleren verstrekten de overheid premies voor het behoud van de fokstier en prijzengeld voor Prijskampen. Op termijn werd de nieuwe techniek aanvaard.

Enkele resultaten van verbeteringen bij hoenders en rundvee kunnen we aan het volgende aflezen. Tussen 1919 en 1929 nam het gemiddelde eiergewicht toe van 80 tot 110 gram (150-200 gr. bij de beste hennen). En de gemiddelde jaarlijkse productie van melk nam toe van 2700 liter met 2,7% vet tot 3200 liter (in de beste stallen 5000 liter) met 3,7% vet.

Zodoende werden vanaf 1919 de nieuw verworven inzichten van de Mendelwetten geleidelijk toegepast door een landelijk fokprogramma ter verbetering van de huisdieren.

Internationale contacten met collega's en academische instituten

Blijft de vraag wanneer en met wie Frateur persoonlijk contact had en welke gedachtewisseling er heeft plaats gehad. Behalve door uitwisseling van publicaties en door correspondentie waren congressen en persoonlijke bezoeken de middelen bij uitstek voor een wetenschappelijke communicatie. Totnogtoe hebben wij geen correspondentie gevonden. Het familiearchief bevat een aantal postkaarten over reizen naar congressen of tentoonstellingen. Aan de hand van congresverslagen en jaarverslagen van internationale verenigingen kunnen zijn buitenlandse contacten gedeeltelijk gereconstrueerd worden. Anderzijds werden in Frateurs geschriften de namen vermeld van collega's in het veld van experimenteel erfelijkheidsonderzoek.

Het beeld dat hierdoor ontstaat is dat van de groep wetenschappers die zich in de periode vóór 1945 bezig hielden met de toepassing van de jonge wetenschap van de erfelijkheidsleer op de problemen van de veeteelt.

Buitenlandse studiereizen naar wetenschappelijke instellingen

Met een studiebeurs bezocht Frateur, na zijn afstuderen in 1899, Europa's meest bekende Veeteeltcentra. Wij weten uit correspondentie dat hij op werkbezoek ging bij collega's in Zwitserland (1900), Duitsland (1900, 1906 en 1911) Nederland (1901 en 1907), Denemarken (1906 en 1907), Engeland (1906 en 1914), Zuid-Afrika en Noord-Amerika (1910-11). Zijn doel was lering te trekken uit de kennis die de nabuurlanden bezaten inzake veeteelt en veehouderij. Bij welke collega's hij op bezoek ging is niet goed in kaart te brengen.

Tijdens het zomerreces van 1900 bezocht Frateur faculteiten en instellingen te Bonn, Königswinter, Hannover, Berlijn, Frankfurt, Dresden, Stuttgart, Neurenberg, Leipzig, Halle, Kiel, en

München. In september bevond hij zich in Zwitserland.

In juni 1906 bezocht Frateur de Landbouwtentoonstelling in Derby (Engeland). Van Engeland reisde hij naar Hamburg-Altona, en bezocht het Landbouwinstituut te Kiel. Daarna reisde hij verder naar Kopenhagen en Jutland. Hij bezocht er veehouderijen te Griethausen, Aarhus, Falkenstein en te Vejle Fjord (Jutland). Vrijwel zeker heeft hij toen in Kopenhagen de befaamde prof. Wilhelm Johannsen (1852-1927) ontmoet.⁷

Sinds de oprichting van zijn Instituut voor Huisdierkunde (1907-1908) groeide de reputatie van Leopold Frateur in buitenlandse wetenschappelijke kringen. Het Instituut gaf regelmatig een 'Bulletin' uit met resultaat van zijn onderzoek. In zijn nota uit 1913, meldt Frateur dat jaarlijks tientallen wetenschappers met het Instituut correspondeerden.

In september 1907 treffen we Leopold Frateur weer aan in Den Haag op een Landbouwtentoonstelling. Was hij in 1907/8 aanwezig bij de opening van het Instituut voor Zoötechniek te Utrecht, opgericht door professor dr. H.M. Kroon?

Van 1 maart tot 16 augustus 1910 maakte Frateur een studiereis door Zuid-Afrika, waar hij een bezoek bracht aan de Landbouwschool van Elsenburg, de wijngaarden van Stellenbosch en Constantia. Verder bestudeerde hij er de kweek van Struisvogels en Angorageiten in de Grote Karroo en Oudtshoorn. Daarna bezocht hij de landbouwtentoonstelling van Port-Elisabeth, waar hij prof. Duerden, professor aan het Rhodes College in Grahamstown, bezocht op zijn proefkwekerij van struisvogels. Over Durban reisde hij naar Rhodesia (Pietermaritzburg; laboratorium van bacteriologie te Johannesburg) en Bulawayo (veefokkerijen: hij kocht in Rhodesië een veestapel van 1000 stuks vee voor proefstations in Z.-Katanga).

Van december 1910 tot januari 1911 maakte hij een studiereis naar Phoenix in (Arizona, N.Amerika), voor studie van struisvogelkweek, onder andere op een grote kwekerij van de heer Janssens. Was hij bij zijn terugkeer in New York te gast bij Amerikaanse collega's Davenport, Lippincott en Hurst?

In 1914 reisde Frateur, in gezelschap van prof. Maldague uit Leuven, naar Londen en naar Birmingham. Hij bracht een werkbezoek aan de boerderij van Lord Raleigh. Er zijn geen bronnen gevonden die dat kunnen bevestigen, maar het lag in zijn karakter om de kans niet te laten voorbijgaan om langs te gaan in Cambridge bij de grote onderzoekers en kwekers van zijn tijd Bateson en Punnett.

Een onderzoek van de verslagen van internationale congressen leverde aanvullende gegevens. Al vroeg wordt in internationale kringen aan Frateur een bijdrage gevraagd voor een congres, wordt hem een taak opgedragen in het uitvoerend Comité of een voorzitterstaak van de sectie Genetica en Zoötechniek.

Zo was Frateur algemeen secretaris op het *Congres International de Zootechnie et d'alimentation* te Brussel in 1910. Dit Congres besteedde ruim aandacht aan de verschillende fokmethoden, zoals selectie, kruising en verwantschapskweek. Men stond uitgebreid stil bij de foktechnieken van het Belgische Trekpaard en van de Mechelse scheper. Aan dit Congres namen vooral Nederlandse en Franse collega's deel, vrijwel geen Angelsaksische. Hij ontmoette er: prof. Chas.Voitellier en prof. Mallèvre (Paris), prof. Duerst (Bern), Jhr. Ruys de Berenbrouck (Maastricht), de heren Croesen en Korteweg (Den Haag).

Een goed voorbeeld van zijn activiteiten in internationaal verband vindt men bij de *Internatinal Association of Poultry Instructors and Investigators*, waarvan

Frateur mede-oprichter was in 1912 (Londen) en en bij haar opvolger, de *World's Poultry Science Association* in 1921 (De Haag). Met het Permanent Comité van het *World's Poultry Science Association* vergaderde hij tussentijds om vraagstukken van pluimveeteelt te bespreken en het volgende congres voor te bereiden. Dat gebeurde te Parijs (op 11 december 1922 en 16 februari 1923), te Brussel (op 26 nov.1923), daarna weer te Londen (op 15 dec. 1923) en tenslotte te Parijs (op 16 feb. 1924) en te Londen (1928).⁸

Een vergelijkbaar voorstel voor een club van wetenschappers deed Frateur tijdens het *Internationaal Congres voor Zoötechniek* in 1923. Het doel ervan was een platform te zijn voor bespreking van wetenschappelijke ontwikkelingen.

Op het *World Poultry Congress* in Den Haag (1921) en in Barcelona (1924) ontmoette Frateur tal van collega's.

Op het congres van 1921 zetelde Frateur in het inrichtend comité met de professoren Salvador Castello Carreras uit Barcelona, J. Poels uit Rotterdam, H. Remmelts uit Den Haag en Ch. Voitellier uit Parijs, en was hij voorzitter van de sectie *Experiments, Investigation and Science of Poultry and its Practical Application*. De professoren R.C.Punnett (Cambridge), Ch.Voitellier (Paris) waren de ondervoorzitters.

Op het Congres te Barcelona, was Frateur lid van het *Executive Committee of the Congress*, en nam hij weer het voorzitterschap waar van de sectie '*Onderzoek en Erfelijkheid*'. Daar ontmoette Frateur onder anderen de professoren Dechambre (Ecole Nationale Vétérinaire d'Alfort en Ecole nationale Agriculture de Grignon), C.C. Hurst, J. Hammond (School of Agriculture, Cambridge, U.K.), J. Dryden (Agriculture College Experiment Station, Corvallis, Oregon, N.Y.), A. P. Chattock (Em. Prof. Bristol), A. Chappelier (Paris), waarvan

de meesten in 1921 een lezing gaven in de sectie Genetica en Zoötechniek. Verder waren prof. Salvador Costello (Barcelona), Ch. Voiteulier (Institut National agronomique, Paris), Dr William A. Lippincott (Kansas State Agriculture College, Manhattan), Prof. Howard Pierce, prof. J. Poels (Rotterdam), prof. H. Remmelts (Den Haag), prof. J. Rice (Cornell, N.Y.) en W.A. Kock uit Kopenhagen van de partij. Men kon er dus uitgebreid debatteren.

In september 1923 was Frateur lid van het organiserend Comité van het *Congres International pour l'Elevage de l'Espèce Bovine* te Den Haag, en voorzitter van de Sessie van de *Genetische Sectie IA*, over 'De betekenis van de nieuwe inzichten van de erfelijkheid voor de veefokkerij'. Dat Congres bood Frateur opnieuw de mogelijkheid vakbroeders te ontmoeten: prof. dr. D. L. Bakker van de *Landbouwhogeschool* te Wageningen, Prof. dr. Franz Bauer, Krems a/d Donau, Prof. Hagedoorn, Prof. dr. Hansen van de *Landwirtschaftliche Hochschule* te Berlin. Prof. Nils Hansson van het *Centr. Agr. Station Experimentalfaldet* uit Zweden, Prof. dr. H. M. Kroon van de *Veeartsenijkundige Hoogeschool* te Utrecht, Prof. C. Kronacher van de *Tierärztliche Hochschule* te Hannover, Prof. H. Möllgaard van het *Royal Veterinary & Agricultural College* te Kopenhagen, prof. dr. A. Scheunert van de *Tierärztliche Hochschule* te Dresden, prof. dr. Vogel, München; uit Frankrijk prof. M. Dechambre van de *Écoles Nationales de Grignon et d'Alfort*; uit Engeland tenslotte prof. J. Hammond uit Cambridge, *School of Agriculture*; uit Bern prof. U. Duerst en uit Milaan Prof. Ant. Pirocchi van het *Istituto Zootechnico della R. Scuola superiore di Agricoltura*.⁹

Algemeen blijkt uit beschikbare documenten dat Frateur actief meewerkte in

het internationaal verenigingsleven en aan de organisatie van verschillende congressen. Zo fungeerde Frateur weer als voorzitter van de genetische sectie op *Internationale Landbouwcongressen* in 1923 te Parijs, 1926 te Rome, in 1929 te Boekarest. Dat hem regelmatig een leidende taak werd aangeboden wijst erop dat hij toen een internationale wetenschappelijke faam had en dat zijn talent als voorzitter gekend en gewaardeerd werd, inbegrepen zijn talenkennis.¹⁰

Het feit dat hij gelegenheid kreeg om zijn werk over het gebit van het paard in het Engels uit te geven bij Ballière, Tindall and Cox (uitgever te Londen), pleit voor een goede bekendheid bij het Engels wetenschappelijk publiek. Wij realiseren ons dat de Franstalige publicaties van zijn wetenschappelijk werk tot de eerste behoorden in haar soort. Volgens eigen zeggen zouden er in Frateurs tijd nog maar weinig wetenschappelijke publicaties gedaan zijn over de moderne experimentele Zoötechniek in de Franse taal.

Bij de herdenking van de honderdste geboortedag van Gregor Mendel te Utrecht in 1922, werd Frateur gevraagd een artikel te plaatsen in het speciaal nummer van *Genetica* over 'Mendelse synthesis-vormen bij dieren'.¹¹ In 1925, opnieuw met 'La nature Mendélienne du sexe étudiée par le rythme de la ségrégation Mendélienne'.

In de openingstoespraak van het Academisch jaar te Leuven in oktober 1928 kondigde rector Ladeuze aan dat prof. L. Frateur gastcolleges zou geven "aan de Universiteit te Utrecht en aan de Nederlandse Vereniging van Genetica". In dezelfde zin stuurde Frateur op 7 juli 1928 een bericht aan E. Luytgaerens: "Op 5 september a.s. zal ik op verzoek der Nederlandse Genetische Vereniging ene lezing houden *Over het eenvormig maken van een veeras*. Anderzijds heb ik ene uitnodi-

ging ontvangen van de Veeartsenijkundige Faculteit der Universiteit van Utrecht om in den schoot der faculteit van het aanstaande schooljaar ene lezing te houden." In November van datzelfde jaar 1928 werd hij uitgenodigd te Parijs door de 'Académie d'Agriculture'.¹²

Op de academische zitting in 1936 voor de zestigste verjaardag van professor dr. J. Ulrich Duerst, veearts, hoogleeraar in de Zoötechniek en rector van de universiteit te Bern (Zwitserland) werd Frateur uitgenodigd een wetenschappelijke lezing te houden. Hij hield er een toespraak over: '*Les bases génétique de la formation des races animales domestiques*'.

Lidmaatschap van Internationale Verenigingen

Frateur was vermoedelijk in 1910 in contact gekomen met collega's in de Verenigde Staten van Amerika, toen hij in de winter van 1910-11 een studiereis maakte naar Phoenix in Arizona. Hij werd in 1914 lid van de *American Genetic Association* (opvoeger van de *American Breeding Association*).

Zoals gezegd was Frateur als medeoprichter in 1912 en 1921 en lid van het directie comité van de *International Association of Poultry Instructors and Investigators*, niet alleen betrokken bij de organisatie van congressen, maar ook lid van het permanent Comité.

Tevens was Frateur lid van de *Agriculture Educational Association* in Groot Brittannië, en lid van de *Société de Pathologie Comparée* de Paris.

Frateur was lid van het 'Comité de Zootechnie' de l'Institut International d'Agriculture de Rome. Dit Instituut, in 1905 opgericht door de Amerikaan David Lubin, was een verzamelpunt van gegevens over de landbouw in de verschillende landen. Een algemeen secretariaat beheerde uitgebreide informatie over de landbouw in de wereld en

bracht haar ter kennis van de leden in haar Bulletins.¹³

In 1937 werd Frateur geëerd met het lidmaatschap van de *Académie Tsecho-slovaque d'Agriculture- Československa Akademie Zemedelska*. Hij werd benoemd tot corresponderend lid per 7 maart 1937 als een eerbetoon voor zijn verdienstelijke bijdrage aan de moderne veeteelttechnieken.¹⁴ President was toen: Dr Mila Hodza en secretaris dr Edvard Reich. De benoeming was op voorstel van prof. Cyrill Kucera te Brno.

Het was een kroon op zijn wetenschappelijk werk toen Frateur werd benoemd tot lid van de *Académie royale de Médecine de Belgique* (correspondent 1925; titelvoerend 1937). En in 1937 zal hij kunnen schrijven: "In het buitenland ben ik, benevens in de middens van Huisdierkundigen, de laatste jaren bijzonder als genetieker bekend. In 1917 gaf ik een Bulletin nr 16 uit 'Over de aard der Telegonie' waarin ik de uitslagen meedeelde van experimentele opzoekingen. Prof. Guerrant zegt daarover in het *Traité de Physiologie* van Roger 12 bd., dat sinds deze opzoekingen de zaak opgelost is".¹⁵

Wanneer we de referenties natrekken die Frateur opgeeft in zijn publicaties, dan vinden we de volgende namen: Bateson, Bailey, Baur, Burbank, Castello, Castle, Cunningham, Davenport, Goodale, Goldschmidt, Hagedoorn, Hammond, Hanson, Hurst, Jennings, Johannsen, Lippincott, Morgan, Pearl, Punnett, Surface, Spillman, Standfuss, Sturtevant, Tower, Wolterech, Wood, allen vooraanstaande erfelijkheidsonderzoekers uit de eerste decennia van de eeuw.

Twee publicaties van Frateur werden in *Poultry Science* vermeld in een overzichtsartikel van Don C. Warren bij het vijftig jaar bestaan van de *Poultry Science Association* (1958)¹⁶.

Nawoord

Wij vinden een grote consistentie in Frateurs wetenschappelijke en praktische activiteiten. Tussen het concept van zijn eerste publicaties in 1905 en 1906 en die van twintig en dertig jaar later bestaat grote continuïteit. Het veld van zijn activiteiten vertoont een grote diversiteit en toch bestaat er een samenhang tussen het experimenteel onderzoek en het beleid met betrekking tot de veeverbetering.

Frateur had de leiding van het experimenteel onderzoek (Instituut voor Huisdierkunde) en tevens van de uitvoering (Comiteit voor Veeteelt van de overheid én Studiedienst van het Verbond van Veebonden). Hij vormde studenten in de nieuwe opvattingen over veehouderij, en zag hen later weer als veeteeltconsulent.

Hij werkte aan de verbetering van de veehouderij maar zag vanaf het begin dat erfactoren maar een onderdeel vormen. Onmisbaar waren een optimale stalhygiëne, ziektebestrijding, en kwaliteit van de voedersamenstelling. Op elk van deze gebieden is hij intens werkzaam geweest. Frateur beseft tenslotte dat een goed landbouwproduct een kans moet krijgen op de markt. Dat was de vierde pijler van de veeverbetering.

Zijn sociale betrokkenheid bewoog hem al in 1926, met de nakende landbouwcrisis voor ogen, om door voordrachten en publicaties het pad in te slaan van de Landbouweconomie, tot hij enkele jaren later professor werd aan het Instituut voor Economische Wetenschappen (1930-36).

Kortom, zijn onderzoek en adviezen waren richtinggevend voor de omwenteling van de veehouderij van zijn tijd. En nog generaties na hem zouden op dezelfde beginselen verder werken.

Frateurs wetenschappelijk talent lag in de combinatie van een scherp observatievermogen, een brede belangstelling en de kunst om veel aspecten tegelijker-

tijd te overzien zonder de samenhang uit het oog te verliezen. Zijn denken bleef verbonden met de concrete realiteit; hij leefde met de vraag wat er van zijn inzichten en adviezen in de praktijk realiseerbaar was. Leopold Frateur werd in zijn wetenschappelijk werk niet alleen geholpen door zijn schrandere waarneming, maar ook door het lef om minder bekende wegen in te slaan.

Al was hij een man van de wetenschap, Frateur toonde ook kwaliteiten als ondernemer. Hij voelde actuele noden aan en nam prompt initiatieven. Hij kon een project uitwerken, kon mensen en middelen verzamelen rond een doel, medewerking verwerven van instellingen. Kortom, hij was inspirerend voor zijn omgeving.

Actief betrokken bij vele facetten van de veeverbetering, begeleidde hij met veel zin voor werkelijkheid de evaluatie van zijn projecten. Door de jaren heen valt op hoe Frateur zijn eerste concepten verder uitwerkt. Zijn tienjaarlijkse evaluaties van de stand van zaken in de veehouderij getuigen van een constante betrokkenheid. Dat was mogelijk door Frateurs visie op de veeverbetering en zijn sociale bekommernis voor het verlies van kansen op de markt voor de inlandse landbouwproducten, voor het verlies van werkgelegenheid met risico van emigratie in een periode van langzame omschakeling van graanteelt naar vee-productie op industriële schaal. En daarbij had hij evenzeer aandacht voor de ervaren veeboer als voor de keuterboer met enkele geiten en kippen op een stuk grond van niet meer dan één hectare groot.

In het voetspoor van de Gentse hoogleraar Julius Mac Leod, vinden we in Frateur een geleerde die de sociale opdracht ter harte nam om zijn uitzonderlijke talenten in dienst te stellen van de maatschappij.¹⁷

Noten en referenties

1. J.L. Frateur. Note sur L'Institut de Zootechnie de Louvain. (*Bulletin de l' Institut de Zootechnie*, nr. 11) 1913; A. Gobin. *J.-Leopold Frateur en de omwenteling in de veehouderij*. Deel 1, [Utrecht,] 1999. p. 29-46.
2. A. Gobin, *J.-Leopold Frateur en de omwenteling in de veehouderij* [Documentaire biografie met een thematisch geordende bibliografie van 261 nummers] en *Leopold Frateur en de Wetenschappelijke verbetering van de huisdierrassen* [Verzamelde werken over veeteelt] [Utrecht], 1999. 2 delen. 460; 475 pp.
3. J.-L. Frateur. Over de erfeenheden die den kam der hoenders regelen, XVIe Congres 1911-12, *Handelingen Vlaamsche Natuur- en Geneeskundige Congressen*, 1912 [tekst nog niet gevonden]
 - , De overerving van zwarte kleur en koekoek-kleur bij de hoenders, *Handelingen van het XVIIe Vlaamsche Natuur- en Geneeskundige Congressen in 1912*, p. 202-205, 1913.
 - , Contribution à l'étude du barrage de la plume chez la volaille. Hérité de la couleur coucou chez le Coucou de Malines, *Bull. Instit. Zootechnie de Louvain*, nr. 14, 1914. 18p.; –, 2e Edition, 1923, 12p.
 - , De overerving van zwarte kleur en koekoekkleur bij de hoenders, *De Boer*, nr. 30 en nr. 31, 1914.
 - , Quelques données de l'hérédité expérimentale envisagée au point de vue zootechnique, *Rev. Générale. Agron.*, 9, 60-73, 1914.
 - , Gregor Mendel, *De Boer*, nr.4, 1914.
 - , Over den aard der telegonie, *Bull. Instit. Huisdierkunde te Leuven*, nr. 16, 1917. p. 1-12; *Natuurwtsch. Tijdsch.*, 3, 59-66, 1921.
 - , La nature de la télégonie, *C. R. Soc. Biol.*, 82, 941 1919; *Ann. Méd. Vétér.*, 64, 33, 1919.
 - , De wildkleur der konijnen, *XVIIIe Vlaamsch Natuur- en Geneesk. Congr.*, Antwerpen, 1919, 52-58
 - , La nature héréditaire du pelage sauvage (du lapin), *Bull. Instit. Zootechnie de Louvain*, nr. 17, 1921, 14p.
 - , De Koekoekkleur der Mechelse Hoenders, *Natuurwetensch. Tijdsch.*, 2, 7-8, 1921.
 - , Overervingsleer, *De Boer*, nr. 51, nr 53, 1921 en nr.2, 1922.
 - , La sélection comme méthode d'amélioration des animaux domestiques, *Journ. Soc. Centr. d'Agric.*, 69, 138-155, 1922.
 - , Mendelsche synthetisvormen bij dieren, *Genetica, Ned. Tijdschr. voor Erfelijkheids- en afstammingsleer*, 4, 235-246, 1922.
 - , Les formes nouvelles de première génération filiale chez les animaux, *Rev. Intern. Renseignements Agricoles*, nouvelle série, 1(1).44-49, 1923. [Bull. Instit. Internat. d' Agriculture de Rome]
 - , Latente factoren bij de konijnen, *Natuurwet. Tijdschrift*, 5, 112-117, 1923 [in samenwerking met A. Dumon]
 - , Note sur la résistance héréditaire de la volaille à la diphtérie bacillaire, *Ann. Méd. Vétér.*, 69, 366-374, 1924.
- , Bloedlijnenteelt bij huisdieren, *Onze ploeg*, 4(11; 12) 321-325 en 353-359, 1925.
- , La nature mendélienne du sexe étudiée par le rythme de la ségrégation mendélienne, *Genetica, Ned. Tijdschr. voor Erfelijkheids- en afstammingsleer*, 7, 103-110, 1925 [en coll. avec Jos. Frateur jr].
- , Het bekomen van bruinschalige eieren, *Onze Ploeg*, 5, 129-134, 1926.
- , *Caractères nouveaux des Animaux domestiques et des Plantes cultivées*. Bruxelles: Heyvaert, 1933, 20 p.
- , *Nieuwe eigenschappen bij huisdieren en kultuurplanten*. Bruxelles: Heyvaert, 1933. 20 p.
- , Les bases génétiques de la formation des races animales, *Ann. Méd. Vétér.*, 82(4), 145-158, 1937; ook in: *Neue Forschungen in Tierzucht und Abstammungslehre*. Bern: Verbandsdruckerei, p. 71-80, 1936.
- , La notion de race à la lumière des données de l'hérédité expérimentale, *Bull. Inst. Royal Colonial Belge*, 8 (2), 587-601, 1937.
- , Le caractère héréditaire, *Bull. de l'Acad. Royale de Médecine de Belgique*, 6e série, 3, 116-131, 1938.
- , La nature de l'atavisme, *Bull. Instit. Royal Colonial Belge*, 10 (2) 289-305, 1939.
- , L'individu et sa personnalité, *Bull. Acad. Royale de Médecine de Belgique*, 6e série, 6, 1-11, 1941.
- , L'atavisme expérimental, *Bull. Instit. Royal Colonial Belge*, 16 (3), 1-27, 1945.
4. J.-L. Frateur, Reconstruction, développement et amélioration de l'élevage belge. In: *La Renaissance économique de la Belgique*. Bruxelles: Goemaere, 1918. VII, 66 p. (Coll. d' Études 'Le Crédit Anversois').
5. J.-L. Frateur, De rol der Keurwekerijen der Veekeewsyndicaten en der Veebonden in de veeverbetering, *Bull. Inst. Huisdierkunde te Leuven*, nr. 19, 1922. 16p.
6. J.-L. Frateur, Les 'Veebonden', Syndicats pour l'exploitation rationnelle du bétail. Louvain: Smeesters, 1907, 7p.; en *Le Paysan*, 1908, no 7-8, p.127-131, en 1909, p.145-149 [De Franse versie van 'Veebond' is hier 'Syndicat'; zij beogen vooral een veeverbetering door rationele veehouderij van melkkoeien (voeding, hygiëne en melkcontroles), terwijl de 'Kweeksyndicaten' van het einde van de XIXe eeuw vooral fokverenigingen waren van de vleeskoeien].
7. Verslag in *De Boer*, 1906, 27 en 39; postkaart 30 juni. Over de studiereis naar Denemarken gaf Frateur verslag op de *Vlaamse Landbouwkring* (1906, 1907, 1910) en op de *Vakantie-leergangen* van de Boerenbond, in het weekblad *De Boer*.
8. In zijn C.V. van ca. 1935 schrijft Frateur: 'membre du bureau de l' International Ass. Poultry Science. Zie ook de Congress Proceedings van 1921, 1924, 1930, 1936.
9. *Compte Rendu des Travaux du Congrès International pour l'Elevage de l'Espèce Bovine*, La Haye-Schéveningue, Kurhaus, 29 Août-4 Septembre 1923, p. 40-66
10. *J. Soc. Centr. Agric. Belgique*, 6, 154, 1922.
11. J.-L. Frateur, *Genetica*, 4 (4) 235-246, 1922.
12. Brief Frateur aan E.Luytgaerens van de Boerenbond, 1928. (Archief BelgischeBoerenbond)
13. Het internationaal landbouwinstituut, *De Boer*, nr 18, 1922.
14. Brief. dd. 7 mars 1937 (aankondiging van benoeming); brief dd. 5 avril 1937, code Ch 1241/37 (toezending diploma).
15. Brief en curriculum vitae van Frateur aan Goossenaerts, secr. Kon. Vl. Ac. (1937) (Archief Museum Vlaams Cultuurleven, te Antwerpen, Map Goossenaerts).
16. D.C. Warren, A half century of advances in the genetics and breeding improvement of poultry, *Poultry Science*, 37 (1) 3-20, 1958.
17. J. Marcq, Eloge académique de M. J.-L.Frateur, *Bull. Ac.Roy. Médecine*, 6e Série, 17 (8), 400-410, 1952; A. Gobin (n. 2), deel 1, p. 407-409.

Gender and Veterinary Medicine: Global Historical Perspectives^a

by Susan D. Jones^b

This essay will suggest research methodologies for historians interested in the history of gender and veterinary medicine over the past 200 years. This topic is a very timely one, because we are currently living through a transition in the interactions between gender and veterinary medicine. Traditionally male-dominated, veterinary medicine has recently experienced a world-wide increase in the number of women entering veterinary schools and practicing in all areas of the profession.

Understanding this transition requires us to ask historical, cultural, and sociological questions in order to illuminate the roles of gender ideologies and the participation of women in the development of modern veterinary medicine. The following paragraphs outline three specific methodological strategies that historians have used to study the interactions between gender and science and gender and medicine. I will propose ways that we veterinary historians can use these strategies to study gender and veterinary medicine. It is beyond the scope of this paper to summarize the literature on women and veterinary medicine; but it will nonetheless highlight a few studies from nations around the world to illustrate the methodological strategies that I propose. I hope to provide scholars with ideas for future studies in the history of

gender and veterinary medicine.

First methodological strategy:

Biography.

Biographies of women's lives in science and medicine have proliferated in the past twenty-five years. Perhaps the most internationally famous woman scientist, Maria Skłodowska Curie, was the subject of books, articles, and motion pictures even before the late 1970s. Curie represented an exception to the rule that women scientists labored in historical obscurity, even as she had been revered as an "exceptional" woman scientist in her lifetime.¹ In the last two decades, many other women who worked in science and medicine have joined Curie as subjects of historical inquiry. Studies of Nobel Prize winners, home botanists, practicing physicians, and astronomy technicians have enriched our knowledge not only of these women's lives, but also of the scientific world in which they practiced.²

Scholars around the world have also identified pioneer women veterinarians and have written their biographies. This methodology represents the majority of the work published on the history of women in veterinary medicine to date, and it is the first stage of research. It accomplishes many important goals: to recognize key historical figures previously neglected; to establish the important contributions that women have made to veterinary medicine; and to illuminate the development of veterinary ideas and practice in the process of describing women's lives. These biographies provide data and interpretation about individual women's lives, but they also help us to understand conditions for all women and the development of veterinary medicine around the world. By

compiling biographies, we can compare factors across nations and cultures. We can answer questions about the circumstances under which women veterinarians entered a man's profession.

Consider, for example, the availability of medical and veterinary education to women in the late nineteenth and early twentieth centuries. Historians of medicine have identified the university school at Zurich and the private American schools as important early sites for women's medical education.³ Which schools were willing to educate women in veterinary medicine in the 19th century? Petrisa Rinesch has identified Marie Karpiewich, a Russian, as the first European woman to graduate from a veterinary school. Karpiewich, who graduated in 1896, was allowed to attend the French Alfort school only under a special license. At that same time, the university veterinary school in Zurich denied three women degrees in veterinary medicine; the first Swiss woman, Ella (Nabholz)-Blatter, did not graduate until 1938. Many other European schools (the majority affiliated with universities) also excluded women until well into the twentieth century. In the United States, most of the university-affiliated veterinary schools denied women admission in the late nineteenth century, but many of the private proprietary schools did not. Therefore, six of the first seven U.S. female graduates were educated at a private veterinary school.⁴ Thus it can be suggested that privately-owned veterinary schools may have allowed women to study at a time when university-affiliated veterinary schools did not. Only further research will help us to understand the worldwide educational situation for female veterinarians.

a. Paper presented at the 31st Congress on the History of Veterinary Medicine, held in Brno, Czech Republic, September, 7th-9th, 2000.

b. Susan D. Jones, D.V.M., PhD. Assistant Professor, Department of History, University of Colorado, Boulder, Colorado, 80309-0234, USA.
Susan.D.Jones@colorado.edu

Second methodological strategy: ideology and culture.

Biographies are a good starting point, but it is time to expand our scholarly analyses to include the intellectual and cultural history of gender and veterinary medicine (as some historians have already begun to do). The study of "gender" widens our focus considerably, because "gender" includes men as well as women, and masculine roles and ideologies as well as feminine ones. What do we mean when we refer to veterinary medicine as a "masculine" profession? We mean that most veterinarians were men; but, we also mean that the profession itself had a masculine ethos. This masculine ethos greatly influenced women's participation in veterinary medicine around the world (as it did for women in science and medicine), and it had its roots in the Scientific Revolution.

Historians of science have linked the birth of modern science with an intellectual anti-feminism. Women were excluded because they were identified culturally with all of those attributes that modern science hoped to purge: emotion, instinct, and nurturing. Women had to be removed from science, not just due to social prejudice, but also because the modern scientific method with its objectivity and abstraction had been defined from the very beginning in opposition to feminine attributes. Women were the repositories for the qualities that early scientists excluded from their intellectual system. Historians of science have also characterized modern science as a dominating force over nature. While "nature" had traditionally been thought of as feminine, "science" in opposition cast itself as masculine—and master. Thus gender roles were mapped onto experimental science: dominant masculine science; and the feminine nature to be mastered by it. This left no room for women in the scientific enterprise; indeed, including them would have

threatened its intellectual identity.⁵

How can a similar cultural-intellectual analysis be applied to the history of gender and veterinary medicine? By comparing gender roles and the culture of veterinary medicine and animal husbandry, we can explain much about the inclusion (or exclusion) of women and the ideological meanings of veterinary medicine itself within human social organization and human-animal relationships.

In 1900, the masculine culture of veterinary medicine meant that no woman who wanted to retain her femininity could join the profession. Women physicians had won legitimacy in part by asserting that female sympathy translated into women's superior abilities to treat female and child patients.⁶ Women interested in becoming veterinarians had difficulty finding similar special justifications. In the late 1890s, veterinarians expected few of their patients to have sentimental value; nor would many veterinarians have considered the treatment of such animals to be a primary mandate of their profession. Veterinary medicine served the commercial interests of livestock owners and the public health; not the whims of pet owners. In 1897, a British writer acknowledged that women could make good "pet-doctors," but he also indicated his disdain for this type of veterinary practice:

If the practice of veterinary surgery consisted in making a round of visits among lap-dogs, ...and simply diagnosing their diseases... then, and only then, the profession might be a suitable one for women possessed of any delicacy of feeling.⁷

Another veterinarian, in the U.S., complained, "May we soon expect to see the advertisements of our veterinary colleges in the ladies magazines?"⁸ The inclusion of women threatened the professional status of veterinary medicine.

Furthermore, a significant portion of veterinarians' bread and butter came from a surgical procedure that could only be seen as objectionable for women to perform—the castration of male animals. Male veterinarians argued that women did not belong in the rough world of the barnyard (conveniently ignoring the fact that women's roles in many cultures included the care of animals).

Even the increase in companion animal practice, later in the twentieth century, may not have opened the professional door to women. In the United States, the development of small animal practice preceded by several decades the open admission of women into the veterinary schools, indicating that the masculine culture of veterinary medicine and not the type of patient dictated the gender of the American veterinarian. As with the birth of modern science, the inclusion of women into the veterinary sciences was too threatening to consider. It seemed impossible to alter the masculine culture of the veterinary sciences, and most men found the idea of altering "women's nature" morally objectionable. Instead of being able to claim a part of the profession as home to the "grand feelings" of the female sex, women desiring to become veterinarians first had to become "unwomanly". To most veterinarians, the profession's "peculiar diversified requirements" seemed completely incongruous with womanly nature and abilities, a point of view that served to reinforce the masculine culture of veterinary medicine throughout most of the last century.⁹

Of course, the cultural dictates of women's roles have also influenced their participation in veterinary medicine. In some African nations, as K. de Balogh has discussed, young girls have traditionally been denied basic education because their labor is required to maintain the household. In many nations, women have been denied higher educa-

tion at public universities because it was thought that they would marry and not practice veterinary medicine. Fears of this "wastage" factor continue today. As B. von Rechenberg found in Switzerland, family traditions and expectations have often clashed with professional expectations for women, creating a psychological conflict in the "inner values of women". Psychological factors are very difficult to study historically, but they almost certainly have played important roles in individual women's decisions.¹⁰

Political culture also has influenced women's participation in the medical disciplines. In Tsarist Russia, historian Thomas Bonner has written that "the women of no other nation fought so hard for so long against such fearsome odds to learn the arts of healing".¹¹ This situation changed dramatically when the Bolshevik Revolution opened the doors of medical schools to women in 1918. By 1935, more than 70% of Soviet medical students were women. Was the situation for women in veterinary medicine similar? Women veterinarians were regularly featured during the Soviet years in the journal *Veterinariia*. Their individual identities were secondary to their group identity, as is made clear in photographs and articles with titles such as "A Wonderful Collective". Articles about women veterinarians appeared in the journal's index under the heading "For Communist Labor".¹² Did women under socialist and communist political systems have greater opportunities in veterinary medicine? How did their work culture differ from that of women in capitalist nations? These and other interesting questions about national political cultures demand further careful research and analysis.

Finally, women's rights movements in many cultures provide one explanation for women's interest and participation in veterinary medicine. Immediately after World War I, women agitating for an

end to "sex disqualification" in Great Britain and for the vote in the United States also pressed for inclusion in the Royal College of Veterinary Surgeons and the U.S. universities. Scholars have argued that the "women's liberation movement" of the 1970s and 1980s helps to explain the recent influx of women into some nations' veterinary schools.¹³ These tremendous cultural changes in women's roles and beliefs deserve more study. Cultural context differed greatly from one area or nation to another—and still does. Obviously, we must consider local cultural and ideological factors before we can confidently address global questions.

Third methodological strategy: Sociology.

The sociological approach, encompassing the use of demographics, economics, and social history, should be applied to questions about women in veterinary medicine, especially in discussing recent historical concerns. These traditional social science methods work well in answering questions about a profession: who enters it, who leaves it, and why. When combined with the biographical and cultural strategies I have already discussed, this methodology will help to create a balanced body of scholarship on the recent history of women in veterinary medicine. Moreover, it promises to inform future historical studies of the gender transition we are living through now.

Sociological studies take many forms, all of which can guide us (both historically and in terms of current policies). First, scholars may conduct interviews of a representative sample of women veterinarians and ask them questions about their past experiences. The women's answers can be combined to help us understand their beliefs about social or cultural circumstances. For example, nineteen German women vet-

erinarians and veterinary students were asked in 1970 to discuss the effect on their lives of the DDR's principle (law) "Gleichberechtigung der Frau" (equal rights for women). Most women responded that they were well aware of the law's benefits in making veterinary training accessible. Historically, this principle may have been only one of many factors, but the women themselves believed it to be very important. A Swiss study of that nation's first female veterinarians revealed the importance of the Second World War. The women believed that the "exceptional conditions prevailing during the wartime years quickly helped to break down male prejudice against women vets amongst professors, colleagues, and animal owners". For many women in occupied Europe, the war was a "disaster"; these Swiss women (obviously in different circumstances), believed that it had a more positive impact on their lives. Interview studies such as these reveal complex patterns.¹⁴

Demographic studies also provide important information for historians and policymakers. For example, women veterinarians and their supporters have long sought to dispel the image that women either do not work in their profession, or do so only if they have no family responsibilities. Women's patterns of employment and family life have probably been changing over time. While the earliest group of women veterinarians included high proportions of married/non-working women and working/single women, demographic studies have shown declines in both categories over the past twenty-five years. Ten to 30% of women surveyed in the United States in the 1970s were either inactive or in non-professional work, compared to only 5% of men. By the 1990s, this had changed dramatically. As one author recently wrote, "women may or may not marry, but they *will* work". A 1991 study of

forty-six South African female veterinarians discovered that 97.8% of these women were "actively engaged in veterinary work," 73.9% on a full-time basis. Fifty percent were married, and 41% had children.¹⁵ Women's supporters should not overestimate the ramifications of this historical trend. It argues forcefully that the current influx of women into the profession will not create veterinary manpower shortages. Historians can find demographic data in professional journal articles, but another important type of source are official reports. Issued by national governments, the European Community, or other consortia, these reports contain a wealth of information that we will need in future studies.¹⁶

Finally, demographic studies of women in veterinary medicine will document, worldwide, the large-scale transition in gender composition that is only partly complete at this time. This transition began in most areas in the 1970s or the 1980s; between 1972 and 1976 in the U.S., for example, more women graduated from colleges of veterinary medicine than had graduated in the previous seventy years. In 1975, 42% of Australia's veterinary students were women; about 20% of the students in the school at Brno were women. The veterinary school in Stockholm led the world with 60% women in its 1975 class. Even this number looked small compared to the data in 1987, however, when 70% of the students at the Utrecht school, and 76% at the Helsinki school, were female. Ten years later in 1997, 36% of all veterinarians in Canada were female, and women are predicted to be the majority of the profession there by the year 2007.¹⁷ What are the causes and results of the "feminization" of a profession? These are complex questions, the full analysis of which requires the historical, cultural and sociological strategies that I have

briefly discussed. Sociologists have studied feminization in other professions, and we can benefit from their findings; but the task remains for us to apply their work to our profession.¹⁸ Right now, we are living through an important historical transition, as veterinary medicine around the world feminizes. It is essential for us to collect as much information as we can during our lifetimes about gender and veterinary medicine; the historians of the future depend on the efforts of today.

In conclusion, I offer some thoughts on the history of gender and veterinary medicine as a growing field. First, scholars must utilize the theoretical and methodological material already available to us from studies of gender and science or medicine. These studies can guide us in future analyses of gender and veterinary medicine. Second, we must expand our work to include the cultural, ideological, and sociological context. Feminist movements, wars, masculine ideologies, and the changing roles of animals all affect the history of veterinary medicine and interpretations of gender within it. Finally, we should establish ties with historians, anthropologists, sociologists, and others. Scholars in these fields have increasingly chosen to study human-animal relationships. They bring new methodologies, such as ethnography, cultural studies, and intellectual history, to the study of animals and their place in human society. We have the opportunity to include the history of gender and veterinary medicine in these exciting developments. As one of my mentors once said, "If no one has studied it yet, then you must". Let us take inspiration from his words, and work to enlarge this promising field of historical inquiry.

Notes

1. There is a large literature on Marie Curie; for interesting recent analyses in English, see Helena Pycior, "Marie Curie's 'Anti-Natural Path': Time Only for Science and Family," in Prina G. Abir-Am and Dorinda Outram, *Uneasy Careers and Private Lives: Women in Science, 1789-1979* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1989); and Susan Quinn, *Marie Curie: A Life* (New York: Simon and Schuster, 1995).

2. Although this list from the recent American literature is by no means comprehensive, see especially: Margaret Rossiter, *Women Scientists in America, Vol. 1: Struggles and Strategies to 1940* (Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press, 1982) and *Women Scientists in America, Vol. 2: Before Affirmative Action* (Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press, 1995); the essays in Abir-Am and Outram, *Uneasy Careers and Private Lives*; Evelyn Fox Keller, *A Feeling for the Organism: the Life and Work of Barbara McClintock* (New York: W.H. Freeman & Co., 1983); and Sharon Bertsch McGrayne, *Nobel Prize Women in Science: Their Lives, Struggles, and Momentous Discoveries* (Secaucus, NJ: Carol Publishing Group, 1998).

3. Thomas Neville Bonner, *To the Ends of the Earth: Women's Search for Education in Medicine* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992), chapter 2. This book describes the experiences of women from many nations, especially Germany, Switzerland, France, Russia, Great Britain, and the United States, in the late nineteenth century.

4. Petrisa Rinesch, "Pioneer Women Veterinarians in European Society," *Journal of the American Veterinary Medical Association* 212 (January 15, 1998): 182-184; M. Lois Calhoun and Katherine Albrow Hout, "Women in Veterinary Medicine I: History of Women in Veterinary Medicine," *Cornell Veterinarian* 66 (October 1976): 455-475; "Artikelen van Toen en Nu," *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 112 (December 15, 1987): 1391; Marianne Sackmann-Rink, "Die Anfänge des Frauenstudiums an den beiden veterinar-medizinischen Fakultäten der Schweiz," *Schweizer Archiv für Tierheilkunde* 128 (January 1986): 27-39; Marianne Sackmann-Rink, "Vermeintliche und vereitelte Anfänge des Frauenstudiums an der veterinar-medizinischen Fakultät der Universität Zürich," *Schweizer Archiv für Tierheilkunde* 127 (December 1985): 793-8.

5. Two useful works in English on the historically gendered identities of nature and science are: Carolyn Merchant, *The Death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Revolution* (San Francisco, CA: HarperCollins Publisher, 1980); and Londa Schiebinger, *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989). For an overview of issues about gender and science, and more on the "masculine" and "feminine" attributes of science, see Evelyn Fox Keller, "Gender and Science: Origin, History, and Politics," in Arnold Thackeray, ed.,

Constructing Knowledge in the History of Science: Osiris Volume 10, pp. 27-38; and Keller, *Reflections on Gender and Science* (New Haven, CT: Yale University Press, 1985).

6. On American women physicians, see Regina Markell Morantz-Sanchez, *Sympathy and Science: Women Physicians in American Medicine* (New York: Oxford University Press, 1985); Judith Walzer Leavitt, ed., *Women and Health in America* (Madison: University of Wisconsin Press, 1984), selections 27-31; Judith Walzer Leavitt and Ronald L. Numbers, eds., *Sickness and Health in America: Readings in the History of Public Health and Medicine* (Madison: University of Wisconsin Press, 1985), selections 11 and 12.

7. Quoted in Roscoe Bell, editorial, *American Veterinary Review* 21 (1897): 595-596; see p. 596.

8. From a 1915 editorial, quoted in J.F. Smithcors, "Women Veterinarians: Yesterday, Today, Tomorrow," *Modern Veterinary Practice* 55 (December 1974): 933-940 (933).

9. Bell, editorial, *American Veterinary Review*, pp. 595-596. Sandra Chernesky, in a Canadian study, has asserted that "the stimulus for women to enter veterinary medicine primarily rests on a keen interest in animal welfare". See "Women in Veterinary Medicine—Now and in the Future," *La Revue Vétérinaire Canadienne/Canadian Veterinary Journal* 15, no. 1, (January 1974): 23.

10. B. von Rechenberg, "Frauen in der Veterinärmedizin—Gedanken zur Möglichkeit der Integration in die Berufswelt," *Schweizer Archiv für Tierheilkunde* 139, no. 12 (1997): 537-42; Katinka de Balogh, "African Veterinarians: The Female Perspective," abstract, World Association for the History of Veterinary Medicine, September, 2000, Brno, Czech Republic, and *Argos* (23), 132-7, 2000.

11. Bonner, *To the Ends of the Earth*, p. 81.

12. C. C. Dardiker, "[A Wonderful Collective]," *Veterinaria* 45, no. 3 (1969): 12; Index category "[For Communist Labor]" from *Veterinaria* 45, no. 3 (March 1969): 127. This category title continued throughout the 1970s.

13. In Great Britain, Aileen Cust was the first woman admitted to the Royal College (1922), only after women had successfully campaigned for the 1919 Sex Disqualification (Removal) Act. See Connie M. Ford, *Aileen Cust, Veterinary Surgeon: Britain's First Woman Vet* (Bristol, England: Biopress, 1990), pp. 67-71; "A Welcome Break With Tradition," *Veterinary Record* 96 (June 14, 1975): 515-516. In the United States, women received the right to vote in 1920. For the influence of the 1970s women's movement, see Margaret R. Slater and Miriam Slater, "Women in Veterinary Medicine," *Journal of the American Veterinary Medical Association* 217 (August 15, 2000): 472-476. Petrisa Rinesch also cites the influences, in Europe, of a demographic

bulge and the liberal attitudes of social-democratic governments. See Rinesch, (n. 4) "Pioneer Women Veterinarians," p. 183.

14. "Die Frau im Veterinärwesen in der Deutschen Demokratischen Republik," *Monatshefte für Veterinärmedizin* 25 (March 1, 1970): 164-175; K. Rohner, M. Stoffel, T. Denzler, "Ergebnisse Einer Umfrage bei Assistenzärztinnen und -Tierärzten," *Schweizer Archiv für Tierheilkunde* 133, no. 7 (1991): 331-7; Marianne Sackmann-Rink, (n. 4) "Die Anfänge des Frauenstudiums," pp. 32-39. British women veterinarians also apparently credited the war with expanding their opportunities; see M.M. Aitken, "Women in the Veterinary Profession," *The Veterinary Record* 134 (May 21, 1994): 546-551. For the negative influence of the war on women in occupied Europe, see Rinesch, (n. 4) "Pioneer Women Veterinarians," p. 183.

15. Katherine Albro Houpt and M. Lois Calhoun, "Women in Veterinary Medicine II: The Current Status and Promising Future," *The Cornell Veterinarian* 67 (January 1977): 1-23 (8,9); J. Nicol, "Damesveertse: 'N Opvolgstudie," *Tijdschrift van die Zuid-Afrikaanse Veterinere Vereniging* 54 (March 1983): 3-10.

16. Aitken, (n. 14) "Women in the Veterinary Profession," p. 550. Examples of government reports include: UKIPG, "Women Professionals in the EC," Report from the United Kingdom Inter-Professional Group's Women's Issues Working Party, UK, 1993; Urban and Rural Systems Associates, "Exploratory Study of Women in the Health Professions Schools, Volume V: Women in Veterinary Medicine," report prepared for The Women's Action Program, Office of Special Concerns, Office of the Assistant Secretary for Planning and Evaluation, Department of Health, Education, and Welfare, USA, 1976.

17. Katherine A. Houpt, "Veterinary Medicine, a Success Story," *Veterinary Medicine—Small Animal Clinician* 73 (March 1978): 273-274; Calhoun and Houpt, (n. 4) "Women in Veterinary Medicine I," p. 462; Ingrid van der Gaag, "De Vrouwelijke Dierenarts: Toen en Nu," *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 112 (December 15, 1987): 1392-1404 (1396-1397); "Veterinary Medicine in Canada: Opportunity for Renewal: A Report by the CVMA Task Force on the Future of the Veterinary Profession," *La Revue Vétérinaire Canadienne/Canadian Veterinary Journal* 40 (March 1999): suppl. 1-21.

18. In the English literature, I have found this book to be especially useful: Barbara F. Reskin and Patricia A. Roos, *Job Queues, Gender Queues: Explaining Women's Inroads Into Male Occupations* (Philadelphia, PA: Temple University Press, 1990). I thank Carin A. Smith for this reference.

Ingezonden

Geachte redactie,

Graag zou ik u en mede-V.H.G.-leden op het volgende willen wijzen.

Naar aanleiding van mijn bezoek aan de najaarsbijeenkomst van de *British Veterinary Dermatology Study Group* in Harrogate, G.B., begin oktober j.l., hebben mijn vrouw en ik een paar dagen door Yorkshire 'getourd'. Een van de plaatsjes die wij aandeden was Thirsk, een kleine provinciestad waar onze collega Alf Wight vroeger heeft gepraktiseerd.

Alf Wight staat bekend als James Herriot.

Het aardige nu is dat zijn voormalig praktijkpand (23 Kirkgate), tot voor kort nog praktijk van dezelfde maatschap waarin ook zijn zoon dierenarts is, sinds 1999 veranderd is in een veterinair museum, genaamd *The World of James Herriot*.

Naast het in jaren '50-sfeer teruggebracht interieur van praktijk en woning, zijn er een kindereducatieve afdeling, een nagebouwde tv-studio met het decor van de televisieserie en een veterinaire instrumentenafdeling. Deze laatste is voor de historisch geïnteresseerde leek, maar ook voor de dito collega erg boeiend. Menig faculteitsmuseum kan hier jaloers op zijn. Kortom, voor wie in de buurt van Yorkshire is, is een omritje naar het veterinair museum in Thirsk (ten N.O. van Harrogate) erg de moeite waard.

Vollenhove, 16 oktober 2000,
E.J. Tjalsma

Enige verdere bijzonderheden betr. het James Herriot Museum, geopend op 14 juni 1999, zijn te vinden op de website van de WAHVM (www.library.vet.uu.nl/~wahvm) en wel onder "Other countries: United Kingdom".
Redactie

Astrid Hendriks, architect

“Minder zorg om rekeningen, méér tijd voor mijn tekeningen. Met Girotel Zakelijk.”

“Het is in dit vak hollen of stilstaan; bij een groot project maken we hier dagen van twaalf, dertien uur.

Dan wil ik me geen zorgen hoeven maken over de administratie. Daarom maak ik gebruik van Girotel Zakelijk. Dat is de eenvoudigste manier om overschrijvingen, salarissen en vaste lasten te regelen, gewoon vanachter mijn eigen pc.

Girotel Zakelijk werkt zeer overzichtelijk, tegen minimale kosten. En de tijd die ik ermee win, kan ik goed gebruiken, voor mijn tekeningen én om nauw contact te onderhouden met opdrachtgevers en aannemers. Ontwerpen is tenslotte mensenwerk.”

Ondernemend telebankieren met Girotel Zakelijk.

- Functies voor het complete betalingsverkeer, ook internationaal.
- Elektronische aangifte en betaling van belastingen.
- Helder overzicht van saldo en mutaties.
- Eenvoudig te installeren en te bedienen op elke Windows-pc.
- Meer weten: Bel Postbank Zakelijk: (020) 565 50 10 of ga naar www.postbankzakelijk.nl

Zakelijk

Meer bank heb ik niet nodig.

POSTBANK

De feminisering van de diergeneeskunde in Nederland, 1925-2000^a

P.A. Koolmees^b

Gedurende de laatste decennia is gender¹ wereldwijd een belangrijk punt van discussie geworden binnen de diergeneeskunde.² In de meeste geïndustrialiseerde landen in de westerse wereld is het aantal vrouwelijke dierenartsen sterk toegenomen. Ook in ontwikkelingslanden is deze toename, zij het op meer bescheiden schaal, opgetreden. Zoals elders in de westerse wereld deed ook in Nederland de feminisering van de diergeneeskunde zich in de loop van de twintigste eeuw voor. Deze ontwikkeling moet worden geplaatst binnen de bredere context van de vrouwenbeweging. Op de sociale geschiedenis van Nederland heeft deze beweging een blijvende invloed uitgeoefend. In de jaren 1970 en 1980 werd de geschiedschrijving van de vrouwenbeweging vooral beheerst door radicale feministen. Getracht werd de geschiedenis te herschrijven vanuit vrouwelijk perspectief.³ Later ging de aandacht meer uit naar invloed van de sekseverschillen op maatschappelijke ontwikkelingen zoals bijvoorbeeld eerder was gebeurd vanuit het perspectief van de klassenverschillen. Tegenwoordig wordt bij historisch onderzoek de factor sekseverschillen steeds vaker betrokken⁴ en wordt de rol van de vrouw in diverse domeinen van

de samenleving, zoals bijvoorbeeld in de landbouw⁵, gehervat.

Kennis van de geschiedenis van de vrouwenemancipatie als bredere sociale beweging vergroot de kennis van maatschappelijke processen. Hierdoor is bijvoorbeeld een dieper inzicht verkregen in de geschiedenis van samenlevingsvormen, de welvaartsstaat, politiek, technologie, arbeidsverhoudingen en (academische) beroepen.⁶ Teneinde een dieper inzicht te verkrijgen in de tegenwoordige en toekomstige veranderingen binnen het veterinaire beroep is het zinnig het proces van feminisering in historisch perspectief te evalueren. In deze bijdrage wordt ingegaan op de vraag hoe de integratie van vrouwen in de diergeneeskundige professie in Nederland plaatsvond en welke factoren en processen hierbij een belangrijke rol speelden.

De invloed van de vrouwenbeweging op de Nederlandse samenleving

De opkomst van de Nederlandse vrouwenbeweging begon omstreeks 1870, aanvankelijk vooral door individuele initiatieven van prominente feministen als Elise van Calcar, Aletta Jacobs, Jeltje de Bosch Kemper, Hélène Mercier en Clara Wichmann. Tegen 1900 vond dit op een meer georganiseerde wijze plaats. Diverse vrouwenverenigingen, zoals bijvoorbeeld de 'Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht', werden actief en feministische tijdschriften werden opgericht. Deze ontwikkeling moet worden gezien tegen de achtergrond van de secularisering en sociale verandering van de samenleving die in die periode in West Europa optraden.⁷ De eerste feministische 'golf' duurde in Nederland van ongeveer 1870-1920. In deze periode was de beweging vooral gericht op een

betere opleiding, rechtspositie en kiesrecht voor vrouwen alsmede op het openstellen van typisch mannelijke domeinen van de samenleving zoals onderwijs, politiek en betaalde arbeid voor vrouwen. De Nederlandse vrouwenbeweging werd sterk gestimuleerd door de 'Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid' van 1898 die ter gelegenheid van de inhuldiging van koningin Wilhelmina in Den Haag werd gehouden. Deze tentoonstelling werd georganiseerd in navolging van de eerste vrouwenexpositie die werd gehouden op de Wereldtentoonstelling van Chicago in 1893. Vijftien jaar later volgde de tentoonstelling 'De Vrouw 1813-1913'. De bedoeling van beide tentoonstellingen was om de publieke aandacht te vestigen op de verdiensten van vrouwen in diverse domeinen van de samenleving en voor de problemen die vrouwen hierbij moesten overwinnen.⁸

De tweede feministische golf duurde van ongeveer 1970 tot 1990. In deze decennia vonden fundamentele discussies plaats over vraagstukken als het moederschap als het ultieme doel voor vrouwen, de gelijkheid van seksen en gelijke ontplooiingsmogelijkheden. Tussen deze twee golven was er een lange periode van consolidatie van de verworvenheden van de eerste feministische golf en de ups en downs die daarmee gepaard gingen. De twee feministische golven oefenden een grote invloed uit op de publieke opinie hetgeen resulteerde in een uitbreiding van de sociale wetgeving. De positie van vrouwen op de arbeidsmarkt werd hierdoor sterk verbeterd. Voor wat betreft de arbeidsparticipatie van vrouwen liep Nederland tot in de jaren 1970 ver achter ten opzichte van andere Europese landen. Tussen 1898 en 1971 bleef het percentage

a. Naar een voordracht gehouden tijdens het 31st Congress of the World Association for the History of Veterinary Medicine, Brno, Tsjechië, 6-10 september 2000.

b. Dr. Peter Koolmees. Hoofdafdeling Voedingsmiddelen van Dierlijke Oorsprong, Faculteit der Diergeneeskunde, Universiteit Utrecht, Postbus 80175, 3508 TD Utrecht.

vrouwen met een betaalde baan nage-
noeg gelijk op het lage niveau van 18%.
De meerderheid van de vrouwen waren
fulltime huisvrouw terwijl mannen de
traditionele taak van kostwinners op zich
namen. De ontwikkeling van de wel-
vaartstaat stond aan de basis van dit
huisvrouwen-kostwinners model, waar-
door de meerderheid van mannelijke
kostwinners in staat was van hun inkom-
sten een gezin te onderhouden. De
arbeidsparticipatie van vrouwen steeg in
de periode 1971-1998 aanzienlijk tot
38%. Deze ontwikkeling was mede te
danken aan de deelname van vrouwen
aan hoger onderwijs.⁹

Participatie van vrouwen in universitair onderwijs

Tot omstreeks 1900 bleef het aantal
vrouwen dat een academische studie
volgde beperkt. De mogelijkheid voor
vrouwen om een dergelijke opleiding te
volgen was echter groter geworden
dankzij de expansie van middelbaar
onderwijs voor meisjes in de laatste
decennia van de negentiende eeuw.¹⁰
Als gevolg hiervan en geïnspireerd door
de vrouwenbeweging vonden vanaf de
eeuwwisseling geleidelijk meer vrouwen
hun weg naar de universiteit.

In 1895 namen slechts 57 vrouwen
deel aan universitair onderwijs; in 1915
was dit aantal al gestegen tot 807. In
Tabel 1 wordt de toename van het per-
centage vrouwen in een aantal verschil-
lende studierichtingen aan universiteiten
vanaf 1895 weergegeven.

Tussen 1895 en 1940 nam het aantal
vrouwen geleidelijk toe maar in totaal
bleef dit onder de 20%. Gedurende de
laatste twee decennia is de toename
spectaculair te noemen, vooral bij
geneeskunde en diergeneeskunde. In
1965 was 15% van alle afgestudeerden
aan universiteiten vrouwelijk; in 1995
was dit 45%.¹¹ In de eerste decennia van
de twintigste eeuw studeerde de meer-
derheid van de vrouwelijke studenten
letteren en wijsbegeerte, wis- en natuur-
kunde en medicijnen. Techniek en dier-
geneeskunde werd alleen door een klei-
ne minderheid gekozen. Na hun afstu-
deren kwamen deze studenten terecht
in een mannelijk beroep, waaronder dat
van de diergeneeskunde.

Het aantal vrouwelijke dierenartsen bin-
nen het veterinaire beroep nam slechts
geleidelijk toe in de loop van de vorige
eeuw (Fig. 1). In 1970 maakten vrouwen
niet meer dan 5% uit van alle veterinair-
en in Nederland. Een belangrijke toena-
me van vrouwelijke studenten dierge-
neeskunde vond plaats in de jaren 1980.
Opmerkelijk is dat de instroom nu gro-
tendeels bestaat uit studentes uit de
stad die vooral belangstelling hebben
voor gezelschapdieren, inclusief het
paard. De huidige urbane studente heeft
in vergelijking met haar mannelijke voor-
gangers van het platteland geen of wei-
nig affiniteit meer met de intensieve vee-
houderij. Het gemiddelde percentage
eerstejaars vrouwelijke studenten
bedroeg 60 tussen 1988 en 1992; in de
afgelopen vijf jaar is dit gestegen tot
ruim 70%. Tussen 1988 en 1999 groei-

de het gemiddelde percentage afgestu-
deerde vrouwelijke dierenartsen van 35
naar 60% (Fig. 2). Logischerwijs nam het
aandeel vrouwelijke Nederlandse dieren-
artsen in de periode 1970-2000 toe van
5 tot 26%.

*Fig. 1. (p. 127 boven) Overzicht van het
aantal dierenartsen in Nederland; in
totaal, het aantal vrouwen daaronder,
het aantal dat actief is in Nederland en
het aantal practici in de periode 1945-
2000 (bron: Diergeneeskundig Jaarboek
van de jaren 1925-2000. Koninklijke
Nederlandse Maatschappij voor
Diergeneeskunde, Utrecht.).*

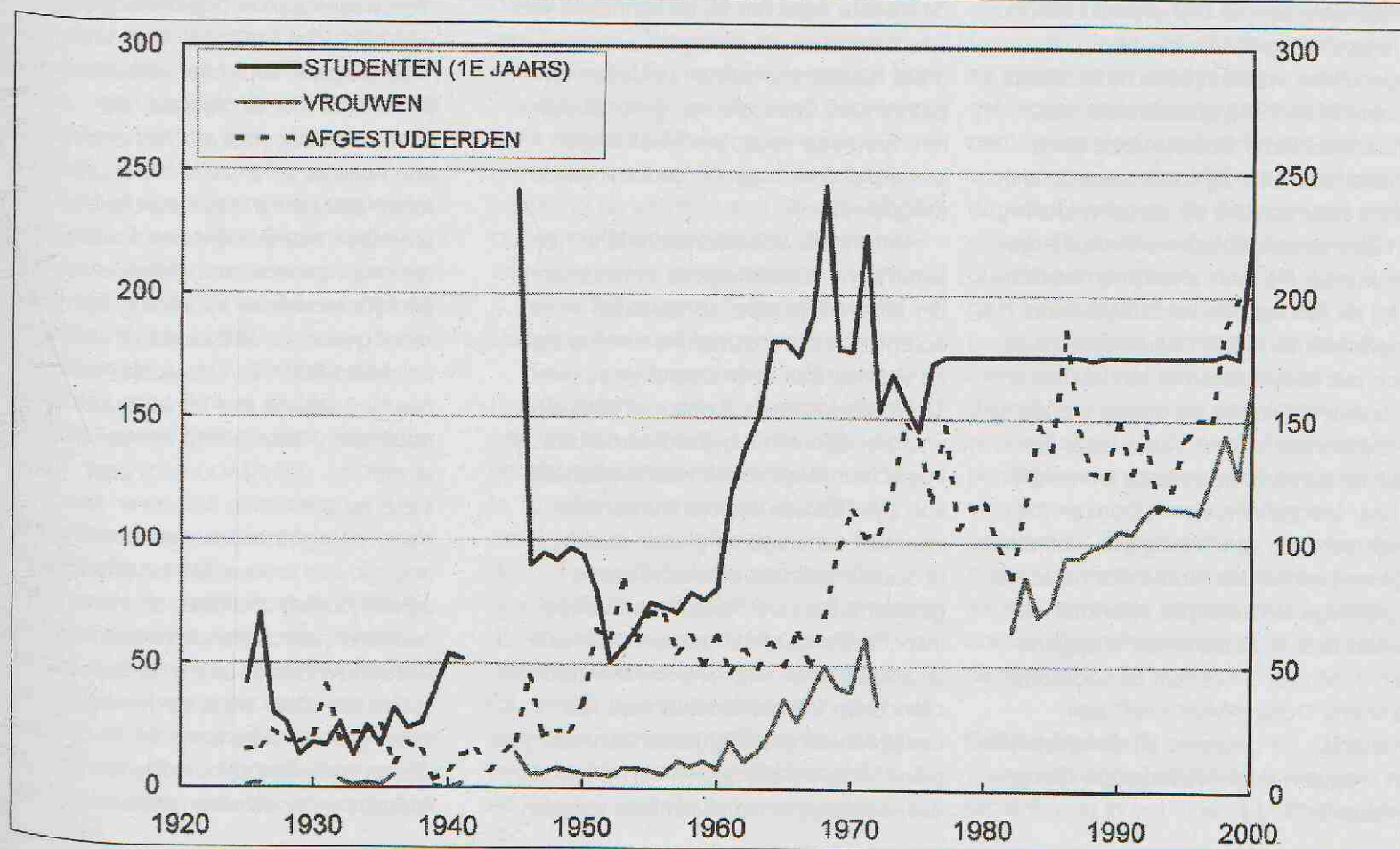
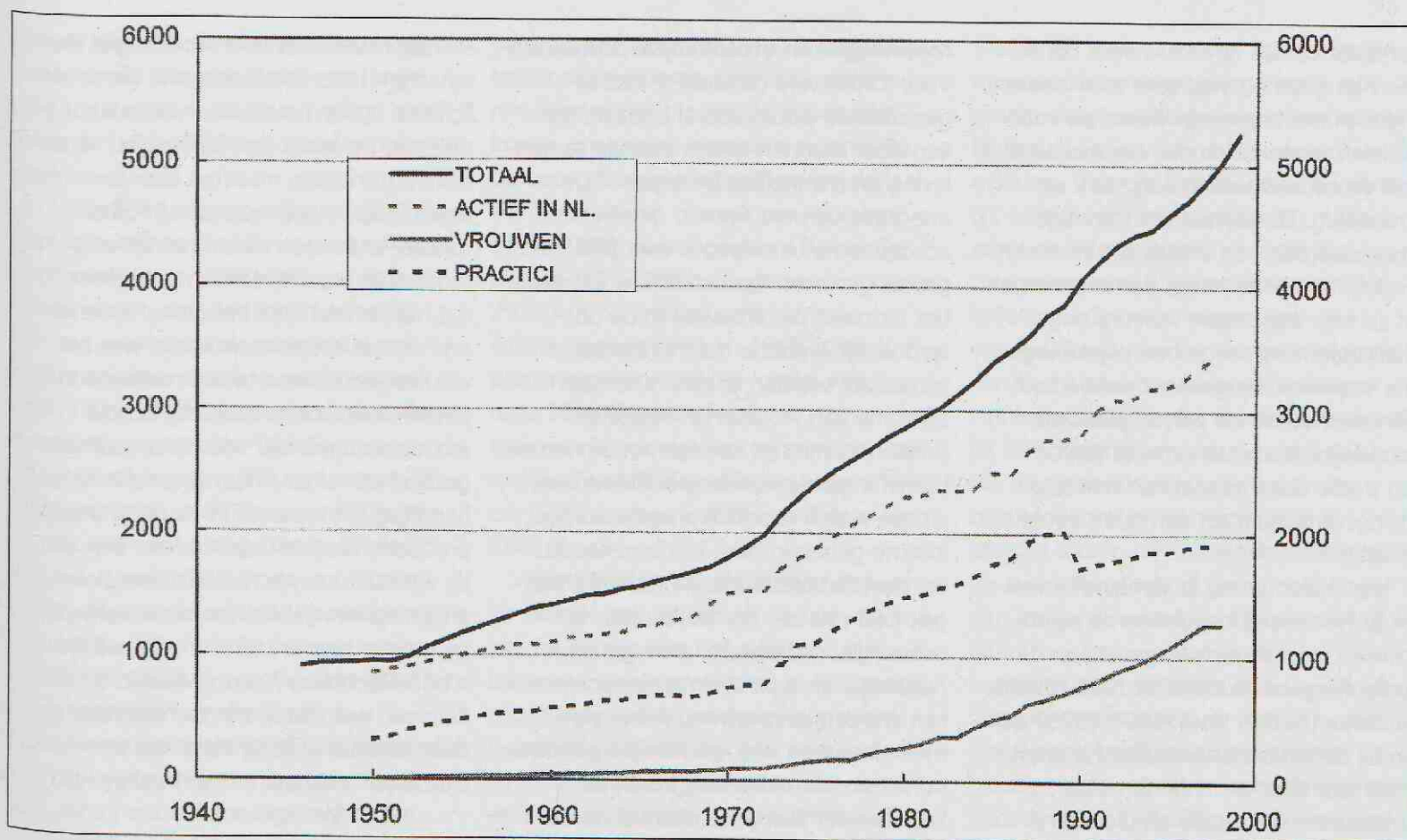
*Fig. 2. (p. 127 onder) Overzicht van de
instroom eerstejaars studenten bij de
Faculteit der Diergeneeskunde, in totaal
en het aantal vrouwen daaronder, en
van het totaal aantal afgestudeerden in
de periode 1925-2000 (bronnen: C.
Offringa, Van Gildestein naar Uithof.
150 jaar diergeneeskundig onderwijs in
Utrecht. Dl. 2, Utrecht 1981, p. 255;
Diergeneeskundig Jaarboek van de jaren
1925-2000. Koninklijke Nederlandse
Maatschappij voor Diergeneeskunde,
Utrecht.*

De eerste pioniers

Tot in de jaren 1950 bleef het aantal
vrouwelijke studenten erg laag; het vete-
rinair beroep werd alleen als geschikt
beschouwd voor mannen. Net zoals bij
de humane geneeskunde trachtten man-
nelijke beroepsbeoefenaren van de dier-
geneeskunde de opkomst van vrouwen
tegen te houden. Toen de eerste genera-
tie van vrouwelijke studenten wilde
beginnen aan de studie geneeskunde of
diergeneeskunde, stelden mannelijke

Jaar	Medicijnen	Wis- en Natuurkunde	Letteren en Wijsbegeerte	Technische Hogeschool Delft	Diergenees- kunde
1895/96	1,0	7,8	9,1	0	0
1915/16	14,4	44,9	48,7	5,0	0
1939/40	18,3	29,1	43,9	2,1	5,4
1981/82	33,0	20,0	53,0	6,0	33,1
1991/92	54,0	30,0	70,0	13,0	48,7

*Tabel 1. Percentage vrouwen in vijf
studierichtingen aan Nederlandse univer-
siteiten en hogescholen in de periode
1895-1991. (Bron: Stamhuis en De
Knecht-Van Eekelen, noot 1, p. 176).*

professionals dat de vrouwelijke constitutie niet geschikt was voor zo'n zware studie. In het algemeen waren de vooroordelen tegen de studie van vrouwen rond de eeuwwisseling nog sterk en hardnekkig. Zo beweerden sommige hooggeleerden nog steeds dat vrouwen minder intelligent waren dan mannen en dat ze voor een studie volledig ongeschikt waren vanwege hun psychologische structuur. Dergelijke ontmoedigingen weerhielden de eerste generatie vrouwelijke studenten er niet van om hun studie door middel van veel doorzettingsvermogen tot een goed einde te brengen.¹²

Niet alleen in het buitenland¹³ maar ook in Nederland begonnen de eerste vrouwen in deze pioniersgeest aan de studie diergeneeskunde. In 1925 meldde Jeannette (Nettie) Voet (1907-1979) zich aan bij de Veeartsenijkundige Faculteit en vijf jaar later werd zij de eerste Nederlandse vrouw die als dierenarts afstudeerde aan de Universiteit Utrecht. In tegenstelling tot de eerste Nederlandse vrouwelijke arts, Dr. Aletta Jacobs die in 1878 afstudeerde, was Nettie Voet (later Donker-Voet) geen actieve feministe. Zij concentreerde zich tijdens haar carrière op de ontwikkeling van diverse vakgebieden van de diergeneeskunde. Na haar afstuderen werkte zij bij de faculteit en verdedigde haar proefschrift in 1935. Daarna werkte ze twee jaar aan virussen in het Institut Pasteur te Parijs. Na de oorlog werkte Nettie Donker-Voet in Nederlands Oost Indië en aan Michigan State University. In haar biografieën wordt Donker-Voet beschreven als een intelligente, verstandige en bescheiden vrouw. Tot nu toe is zij de enige Nederlandse veterinaire die (samen met A. Klarenbeek) is opgenomen in Morton's *Medical Bibliography*. Jeannette Donker-Voet heeft een belangrijke rol gespeeld bij de acceptatie van vrouwen in de Nederlandse diergeneeskunde.¹⁴

Mannelijke en vrouwelijke domeinen

Vóór 1900 werd de carrière van de gemiddelde vrouw vooral bepaald door een door mannen gedomineerde samenleving en mannelijke beroepen.¹⁵ De integratie van vrouwen in de diverse academische beroepen is een geleidelijk proces geweest. Opmerkelijk is dat vanaf het moment dat vrouwen in de oorspronkelijk typische mannenberoepen werkzaam werden er een zekere concentratie van vrouwen in bepaalde domeinen van het vak optrad. Binnen de humane geneeskunde specialiseerden vrouwen zich vooral in anesthesiologie, interne geneeskunde, kindergeneeskunde, psychiatrie/neurologie, terwijl chirurgie, keel-, neus-, oorheelkunde, neurochirurgie, orthopedie, urologie en radiologie als typische mannenbolwerken werden beschouwd. In het algemeen kwamen veel vrouwelijke pioniers in het laboratorium terecht. Bij de Faculteit der Diergeneeskunde werkten de meeste vrouwen bij de instituten voor infectieziekten, inwendige ziekten van grote huisdieren, kleine huisdieren en pathologie. Chirurgie van grote huisdieren, fysiologie en zoötechniek bleven lange tijd door mannen gedomineerde vakgebieden.¹⁶

Veterinaire volksgezondheid in het algemeen en vleeshygiëne in het bijzonder bleken bijzonder conservatief in het accepteren van vrouwelijke dierenartsen. Zo speelde zich in Duitsland in de jaren 1930 een interessant debat af over de vraag of een vrouwelijke dierenarts als inspecteur in een slachthuis werkzaam kon zijn. Tot aan die tijd werden alle vrouwen vanwege religieuze, zedelijke of sociale redenen uit slachthuizen geweerd. De kwestie van vrouwelijke inspecteurs werd aangekaart naar aanleiding van een wijziging in het veterinaire curriculum in Duitsland. Binnen het kader van een verplichte cursus vleeshygiëne moesten studenten een driemaandelijke stage in een slachthuis volgen.

Hierdoor werd het voor vrouwelijke dierenartsen theoretisch mogelijk om te solliciteren op de functie van veeart-keurmeester. De leidende (mannelijke) veterinaire autoriteiten maakten bezwaren tegen vrouwelijke veeartsen in deze functie. In Beieren kwam het tot een rechtszaak waarbij de rechter besloot dat het behalen van het diploma dierenarts niet de enige voorwaarde was om vrouwelijke dierenarts-keurmeesters in slachthuizen toe te laten. Hij achtte vrouwen ongeschikt voor deze taak aangezien het volgens hem zeer voor de hand lag dat vrouwelijke inspecteurs de productie zouden belemmeren. Een van de vooraanstaande Nederlandse dierenartsen op het gebied van de vleeshygiëne, tevens hoofdredacteur van het tijdschrift *Slachthuis-Keuring-Markt*, dr. K. Reitsma, was het in zijn commentaar op deze kwestie volledig eens met de Duitse autoriteiten. In 1935 stelde hij:

*'Een vrouw is in het slachthuisbedrijf een zeldzame verschijning, ja veelal is de toegang voor haar verboden. Een vrouw hier te plaatsen, die bovendien nog met macht bekleed zou worden en toezicht moet uitoefenen zou een ernstige psychologische fout betekenen. Een fout, die tot onaangename voorvallen en bedrijfsstoornissen aanleiding zal en moet geven. ... Het aantal vrouwelijke dierenartsen is, - gelukkig voor haar in verband met de bestaansmogelijkheid - zeer gering, en het lijkt er niet op, dat dit vooreerst zeer sterk zal toenemen. Wanneer één dezer collega's zoozeer gespeend zou zijn van vrouwelijke psyche, dat zij een poging zou doen de voor haar wel zeer stuitende wereld van het vleeschbedrijf binnen te treden, zullen er - naar we hopen - wel geen gemeentebesturen of Rijksautoriteiten zijn die hiertoe de hulpzame hand zullen bieden'.*¹⁷

Hieruit blijkt dat de participatie van de vrouw in dit vakgebied nog een lange weg te gaan had. De vleeshygiëne bleef tot in de jaren 1970 een mannenbolwerk.

Hetzelfde gold voor de praktijk. In de populaire roman *Dr. Vlimmen* van Anton Roothaert die in 1936 werd gepubliceerd, wordt voor het eerst het beeld van een praktiserende veearts als een ongemanierde, stoere, ruwe, maar ook deskundige veebonk geschetst. Het door Roothaert gecreëerde 'Dr. Vlimmen imago' was ongetwijfeld een mannelijk imago dat ook in de latere verfilmingen van dit boek tot uiting kwam. Dit beeld van het mannelijke beroep van dierenarts vinden we terug in het populaire christelijke tijdschrift *De Spiegel* waarin in 1953 een artikel over de dagelijkse bezigheden van de dierenarts J. Hovenier te Hauwert werd gepubliceerd. Om dit vak te kunnen uitoefenen was een aantal masculiene eigenschappen zoals fysieke kracht, een praktische benadering en een groot uithoudingsvermogen om dag en nacht klaar te staan, onontbeerlijk. Ook in de titel van dit artikel, 'Als Uw zoon dierenarts wil worden', werd al duidelijk gemaakt dat het beroep dierenarts werd beschouwd als typisch mannelijk.¹⁸ Ondanks de voortschrijdende feminisering vanaf de jaren 1980, blijkt uit interviews met dierenartsen dat het geromantiseerde mannelijke imago van Dr. Vlimmen nog lange tijd een rol bleef spelen in de publieke opinie over de diergeneeskunde.¹⁹

De opmars van vrouwen in mannenberoepen

Zoals eerder vermeld moet de feminisering van bepaalde beroepen worden beschouwd als een deel van de bredere ontwikkeling van participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt. Steeds minder vrouwen worden fulltime huisvrouw, terwijl steeds meer vrouwen ervoor kiezen

een universitaire opleiding te volgen en trachten carrière en gezin te combineren. Niet alleen binnen de diergeneeskunde, maar ook in andere mannelijke beroepsgroepen trad gedurende de laatste 30 jaren een opmars van vrouwen op. In 1998 was ongeveer 4% van de piloten, 12% van het leger en bijna 25% van de politiefunctionarissen vrouw. Tussen 1933 en 1998 steeg het percentage vrouwelijke medici van 5 naar 30%. Typisch voor de opmars van vrouwen is ook dat het percentage vrouwelijke Tweede-Kamerleden tussen 1967 en 1998 is toegenomen van 8 naar ruim 36%.²⁰

Feminisering van de diergeneeskunde wordt vaak gezien als een gevolg van het toenemen van het aantal parttime banen en de enorme groei in het aantal gezelschapsdieren, inclusief het paard. Gezelschapsdieren zijn een populair en succesvol domein geworden van de veterinaire diensten en veel vrouwelijke dierenartsen vinden hierin tegenwoordig een bestaan. Zowel het aantal groepspraktijken als het aantal veterinairen per praktijk zijn in de laatste twee decennia sterk gegroeid. Binnen deze grotere praktijken trad een vergaande arbeidsverdeling op alsmede een species- of discipline gerichte specialisatie. Tengevolge van het grotere aantal gezelschapsdieren is het aantal solopraktijken in de grote steden echter ook toegenomen.²¹

Sommige onderzoekers schrijven de feminisering binnen de diergeneeskunde ook wel toe aan een verschillende, op gender gebaseerde houding ten opzichte van dieren. Uit onderzoek blijkt dat meer vrouwelijke dan mannelijke studenten aangeven dierenarts te willen worden louter vanwege hun liefde voor dieren. Affectie voor dieren speelt bij vrouwelijke studenten een belangrijke rol, terwijl mannelijke studenten over het algemeen een meer utilitaire houding ten opzichte van dieren hebben.²² Een andere, vrij simpele verklaring is dat

thans niet meer vrouwen maar minder mannen kiezen voor diergeneeskunde omdat de gemiddelde inkomsten op een lager peil liggen dan enkele decennia geleden. Daarom kiezen jongens kennelijk eerder voor bestuurskunde, management en informatietechnologie dan voor diergeneeskunde. Uit onderzoek blijkt inderdaad dat meer mannelijke dan vrouwelijke studenten diergeneeskunde een hoog inkomen belangrijk vinden. Het lotingsstelsel dat wordt gehanteerd bij de toelating van vrouwen tot de studie diergeneeskunde speelt ook een belangrijke rol bij de feminisering. Meisjes scoren bij hun eindexamens op de middelbare school gemiddeld hoger dan jongens, waardoor de kans dat zij direct ingeloot worden groter is.²³ Sommige antropologen, sociologen en historici beschouwen de instroom van vrouwen in traditioneel mannelijke beroepen als een teken voor de dalende waarde en het sociale prestige van dat specifieke beroep. Ook Nederlandse dierenartsen geven aan dat hun beroep in de laatste jaren minder status heeft gekregen omdat het 'grote geld verdienen' er vanaf is. Het feit dat het een vrouwenberoep aan het worden is zou de status verlagen. De Amerikaanse dierenarts Elizabeth Lawrence neemt in dit opzicht een positiever standpunt in. Zij gaat ervan uit dat tengevolge van de hoge appreciatie van gedomesticeerde dieren binnen de samenleving en de daaruit voortvloeiende noodzaak van veterinaire zorg voor deze dieren, het prestige en het respect voor het veterinair beroep nog nooit zo hoog is geweest als tegenwoordig. Wanneer de status van dieren in de samenleving verandert, verandert volgens haar hiermee ook de maatschappelijke positie van de dierenarts.²⁴

Gelijke kansen?

Wanneer we de feminisering van de samenleving in het algemeen en de par-

ticipatie van vrouwen in mannenberoepen in het bijzonder in ogenschouwen, verdient een ander punt de aandacht. Alhoewel het percentage van participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt aanzienlijk is toegenomen, is het aantal vrouwen dat binnen de traditionele mannenberoepen leidinggevende functies uitoefent laag gebleven.

Nederland is één van de landen met het laagste percentage vrouwen dat is vertegenwoordigd in (hogere) beleidsfuncties en academische functies. Zo was bijvoorbeeld in 1998 bijna 25% van al het politiepersoneel in Nederland vrouwelijk. Slechts 14% van deze vrouwen bezat executieve bevoegdheden.²⁵

Hetzelfde geldt voor de diergeneeskunde. Het percentage vrouwelijke dierenartsen in beleidsbepalende functies bij de overheid, beroepsvereniging en faculteit is relatief laag. De Faculteit der Diergeneeskunde telt 49 hoogleraren, waarvan er slechts drie vrouw zijn. Dit stemt overeen met het lage percentage vrouwelijke hoogleraren in Nederland (5,4%) waarmee ons land zich internationaal gezien in de achterhoede bevindt. De doorstroom van vrouwen naar hogere wetenschappelijke functies houdt geen gelijke tred met het toenemende aantal vrouwelijke afgestudeerden. Volgens de Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid is dit het gevolg van de Nederlandse traditie van mannelijk kostwinnerschap, het feit dat vrouwen minder vaak onvoorwaardelijk voor een wetenschappelijke carrière kiezen en moeite hebben met de universitaire cultuur van 'publish or perish'.²⁶ Te vaak en te gemakkelijk wordt het ontbreken van vrouwen in deze banen toegeschreven aan haar (belemmerende) traditionele zorgtaak in het gezin. Diverse sociologen stellen echter dat het niet alleen tijdgebrek of onzekerheden zijn die vrouwen van beleidsfuncties weerhouden. Het blijkt ook een gevolg te zijn van het feit dat

ze simpelweg geen zin hebben in een veeleisende beleidsfunctie.²⁷ Hoe het ook zij, vanuit dit standpunt gezien kan de diergeneeskunde nog steeds worden beschouwd als een mannenberoep.

Ondanks het feminiseringsproces bleken en blijken er nog steeds vooroordelen tegen vrouwelijke dierenartsen te bestaan. Vrouwelijke dierenartsen vinden over het algemeen minder snel een baan dan hun mannelijke collega's. Vaak lijkt hierbij bescheidenheid tijdens de sollicitatie een doorslaggevende rol te spelen. De meerderheid van studenten verwacht dat vrouwelijke afgestudeerden beter zullen moeten presteren dan mannelijke dierenartsen om waardering te oogsten. Meer vrouwelijke dan mannelijke studenten verwachten dat het krijgen van kinderen hun carrière negatief zal beïnvloeden. Jonge vrouwelijke dierenartsen worden nog steeds geconfronteerd met zinnen als: 'Wanneer komt de dierenarts nu?'; 'Wanneer komt je vader?' of: 'Wat moet ik nu tegen u zeggen? Mevrouw dokter of mag ik zuster zeggen?'. Verder vragen veehouders soms expliciet naar een mannelijke dierenarts ook al is een vrouwelijke beschikbaar.²⁸ Mannelijke dierenartsen maken zich zorgen over de verdere feminisering van de diergeneeskunde. Zij verwachten dat de inkomsten die de laatste jaren zijn gedaald in de toekomst nog verder zullen teruglopen. Verder zijn zij bang dat gezien de geringe belangstelling van vrouwelijke studenten voor landbouwhuisdieren de feminisering in de toekomst mogelijk zal leiden tot problemen met de rekrutering van dierenartsen in de intensieve veehouderij en andere sectoren van de veterinaire markt. Anderzijds benadrukken vrouwelijke dierenartsen dat vrouwen uitermate geschikt zijn om mannelijke functies binnen de diergeneeskunde over te nemen aangezien zij over de 'typisch vrouwelijke sociale en communicatieve vaardigheden' zouden beschikken die in vergelijking met de technische

vaardigheden binnen de diergeneeskunde steeds belangrijker worden. Ondanks deze ongenueanceerde benadering zijn ook deze vrouwen van mening dat vrouwen hoe dan ook mannenfuncties binnen de diergeneeskunde moeten overnemen teneinde de toekomst van dit beroep veilig te stellen.²⁹

Epiloog

Tot omstreeks 1970 was de feminisering van de diergeneeskunde in Nederland een geleidelijk proces; daarna trad er een duidelijke versnelling in deze ontwikkeling op. De integratie van vrouwen in de diergeneeskunde was onderdeel van een breder maatschappelijk proces van groeiende vrouwelijke participatie in de arbeidsmarkt. De sterke opmars van vrouwen in de diergeneeskunde in de jaren 1970 en 1980 viel samen met de tweede feministische golf. Ondanks het feit dat ongeveer 70% van de studenten en 26% van de beroepsgroep tegenwoordig vrouwelijk is, zijn vrouwen nog steeds ondervertegenwoordigd in beleidsfuncties. Meer historisch-sociologisch onderzoek, inclusief een vergelijking met feminisering in andere academische beroepen en de samenleving als geheel, is nodig om een dieper inzicht in dit fenomeen te verkrijgen. Hoe dan ook, de feminisering van de diergeneeskunde is thans een feit en zal dit beroep in de nabije toekomst waarschijnlijk verder veranderen.

Noten

1. Volgens Van Dale (Engels-Nederlands) gedefinieerd als 'de sociaal cultureel bepaalde aspecten van de sekse'. Het concept 'gender' is in de Engelstalige wereld ontstaan om een onderscheid te kunnen maken tussen de sociale en politieke betekenissen van de begrippen 'mannelijk en vrouwelijk'. Hierbij gaat de aandacht uit naar de vraag hoe verschillen tussen mannelijk en vrouwelijk in een maatschappelijke context zijn te verklaren en te rechtvaardigen. Voor een uitgebreide bespreking van gender zie I.H. Stamhuis en A. de Knecht-van Eekelen, 'Zy is toch wel zeer begaafd'. Historische bijdragen over vrouwen in de bètawetenschappen. *Gewina* 20, 173-183, 1997 en de overige artikelen in dit themanummer van *Gewina*.
2. Zie de bijdrage van Susan Jones in dit nummer voor informatie over de verschillende theoretische benaderingen die bij het onderzoek naar de rol van sekseverschillen in de diergeneeskunde kunnen worden gehanteerd.
3. A. van Baalen en M. Ekelschot, *Geschiedenis van de vrouwentoekomst*. Feministische Uitgeverij De Bonte Was, Amsterdam 3e druk, 1982.
4. Zie bijvoorbeeld J.J. Woltjer, *Recent verleden. Nederland in de twintigste eeuw*. Amsterdam 1992, 514-523.
5. M. van der Burg en K. Lievaart, *Drie generaties in schort en overall. Terugblik op een eeuw vrouwenarbeid in de landbouw*. Wageningen 1998.
6. A. Ribberink, *Feminisme revisited. Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 115, 60-74, 2000.
7. J. Bank en M. van Buuren, *Nederlandse cultuur in Europese context. 1900. Hoogtij van burgerlijke cultuur*. Den Haag 2000, 503-521, aldaar 507, 521.
8. Zie het themanummer van *Historica* 21, no. 3, 3-26, 1998; Woltjer, noot 4, 514.
9. Ribberink, noot 6, 62, 67; Woltjer, noot 4, 518-523.
10. M. Kirejczyk, Vrouwen kozen exact; studie en beroepsuitoefening rond de eeuwwisseling. *Gewina* 16, 234-247, 1993, aldaar 234-236; H. Marland, Opleiding en carrière van de tweede generatie vrouwelijke artsen in Nederland. *Gewina* 16, 218-233, 1993, aldaar 220.
11. Ribberink, noot 6, 67.
12. Kirejczyk, noot 10, 236-237; Marland, noot 10, 108-110; M. Offereins, Dr. Jeannette Donker-Voet (1907-1979). *NVOX, Tijdschrift voor Natuurwetenschap op School* 19, 216-217; Ribberink, noot 6, 73; Stamhuis en De Knecht-Van Eekelen, noot 1, 174-178.
13. M.M. Aitken, Women in the veterinary profession. *The Veterinary Record* 134, 546-551, 1994; P. Rinesch, Pioneer women veterinarians in European society. *Journal of the American Veterinary Medical Association* 212, 182-184, 1998; M. Szczawinska, History of women in veterinary medicine. In: *Kobiety w polskiej weterynarii* [women in Polish veterinary medicine]. Warsaw 1997, 11-12; Women and the veterinary profession. *The Veterinary Record* 46, 360-365, 1934.
14. Voor een uitgebreide biografie zie I. van der Gaag, De vrouwelijke dierenarts: toen en nu. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 112, 1392-1404, 1987; Idem, Dr. Jeannette (Nettie) Donker-Voet, eerste vrouwelijke dierenarts in Nederland. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 125, 8-10, 2000; 1994; A. van der Schaaf, In memoriam Dr. Jeannette Donker-Voet. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 104, 445-447, 1979.
15. In de feministische literatuur van de jaren 1980 werd zelfs de term 'manschappij' gebruikt, zie Van Baalen en Ekelschot, noot 3, 218-219.
16. Van der Gaag (1987), noot 14, 1399-1400; Stamhuis en De Knecht-Van Eekelen, noot 1, 177.
17. P. Kulisch, Die Tierärztin und die Fleischbeschaugesetzgebung. *Berliner tierärztliche Wochenschrift* 48, 846-847, 1932; [K. Reitsma], De vrouw en de vleeschkeuring. *Slachthuis-Keuring-Markt* 5, 217-218, 1935/1936.
18. v. C., Als Uw zoon dierenarts wil worden: een lange studie en een sterke constitutie. *De Spiegel. Christelijk nationaal weekblad* 47, 24 januari 1953.
19. C. Danhof en E. van Boxel, *Dr. Vlimmen, vergane glorie? Het imago van de dierenarts van 1900 tot 2000*. Doctoraal scriptie Diergeneeskunde, VVDO nr. 142, augustus 2000; Imago dierenarts onder de loep. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 124, 152-154, 1999; N. van Ladesteijn, De dierenartsen tussen romantiek en zakelijkheid. *Illustr. Periodiek voor de alumni van de Universiteit Utrecht* 5, nr. 3, 12-13, 2000; R. Rasenberg, *De mythe van de Biltstraat*. Roermond 1999, 52-53, 115.
20. M. van Creveld, De mars van Eva. Over de feminisering van het leger. *Spiegel Historiael* 35, 344-351, 2000; Ribberink, noot 6, 68, 72-73.
21. Rasenberg, noot 19, passim.
22. B. Fogle, The changing roles of animals in western society: influences upon and from the veterinary profession. *Anthrozoös* 12, 234-239, aldaar 234-235; L.A. Hart & P. Melese-d'Hospital, The gender shift in the veterinary profession and attitude towards animals. *Journal of Veterinary Medical Education* 16, no. 1, 27-30, 1989, aldaar 27; J.S. Marsman en I.C. Oskam, *Later als ik dierenarts ben; een inventariserend onderzoek naar studiekeuze, loopbaanplanning en toekomstverwachting van de doctoraal student diergeneeskunde*. Doctoraal scriptie Diergeneeskunde, Utrecht, maart 1994.
23. Danhof en Van Boxel, noot 19, 19; Steeds meer vrouwen veearts in VS. *Agrarisch Dagblad* 19 augustus 1987.
24. Van Creveld, noot 20, 344; C. Graafsma en M. Kremers, Mannelijke dierenarts sterft uit als soort. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 123, 574-576, aldaar 576; E.A. Lawrence, Relevance of social science to veterinary medicine. *Journal of the American Veterinary Medical Association* 199, 1019-1020, 1991; Idem, A women veterinary student in the fifties: the view from the approaching millenium. *Anthrozoös* 10, 160-169, 1997.
25. E. Boven, Vrouwen in de Wetenschap. Verslag van een conferentie. *Mediator* 10, nr. 8, 24-25, 1999; Ribberink, noot 6, 74.
26. D. Pinedo, Vrouwen bestormen mannenbolwerk. *NRC Handelsblad*, 14 september 2000, 33.
27. Vrouwen vooruit. Mini-symposium in het kader van honderd jaar vrouwenarbeid. *Utrechts Universiteitsblad*, 10 september 1998.
28. Danhof en Van Boxel, noot 19, 19; Graafsma en Kremers, noot 24, 576; Rasenberg, noot 19, 43-45; B. Rutgers, Vooroordelen over vrouwelijke dierenarts moeten worden weggenomen. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 115, 1200-1204, 1990.
29. G.Y. Miller, Earnings, feminization, and consequences for the future of the veterinary profession. *Journal of the American Veterinary Medical Association* 213, 340-344, 1998; M.G. Schutterl en S.A.M. Deleu, De rol van de vrouw in de diergeneeskunde. *DSK Symposium Dierenarts millennium-proof? Ons beroep in de toekomst*. Utrecht 12 januari 2000, Programmaboek, 21.

De rol van de (vrouwelijke) dierenarts in Afrika^a

K.K.I.M. de Balogh^b

Inleiding

De belangstelling voor de veranderende positie van de vrouwelijke dierenarts is onder invloed van de toestroom van veel vrouwelijke studenten de laatste jaren sterk toegenomen. Dit geldt met name voor de situatie in Europa en de Verenigde Staten waar de invloed van de feminisering op het veterinaire beroep onderwerp is van veel discussie en onderzoek. In het kader van de discussie leek het mij interessant om de rol en de maatschappelijke positie van de vrouwelijke Afrikaanse dierenarts nader te onderzoeken teneinde markante overeenkomsten en verschillen met de situatie in de westerse wereld enigszins in kaart te brengen. Over de ontwikkeling van de diergeneeskunde op het Afrikaanse continent is de nodige informatie voorhanden. Tot nu toe ging de aandacht hierbij vooral uit naar de diergeneeskundige aspecten in het kader van de koloniale geschiedschrijving van Afrika,¹ de bestrijding van besmettelijke dierziekten, vooral in Zuid-Afrika,² en de oprichting van veterinaire scholen en overige diergeneeskundige instituten.³ Over de rol van vrouwelijke Afrikaanse dierenartsen is daarentegen weinig bekend.

a. Naar een voordracht gehouden tijdens het 31st Congress of the World Association for the History of Veterinary Medicine, Brno, Tsjechië, 6-10 september 2000. Ik dank Dr. Peter Koolmees voor zijn commentaar en hulp bij het vertalen van deze voordracht in het Nederlands.

b. Dr. Katinka de Balogh. Hoofdafdeling Voedingsmiddelen van Dierlijke Oorsprong, Faculteit der Diergeneeskunde, Universiteit Utrecht, Postbus 80175, 3508 TD Utrecht.

Voor het schrijven van deze bijdrage heb ik dan ook voornamelijk geput uit persoonlijke ervaringen, opgedaan tijdens mijn langdurig verblijf op dit buitengewoon boeiend werelddeel.

Gedurende mijn werkzaamheden als dierenarts in het kader van diverse projecten op het gebied van de ontwikkelings-samenwerking en als docent aan de veterinaire faculteiten in Zambia en Mozambique heb ik uitgebreid de mogelijkheid gehad om de ontwikkeling van de diergeneeskunde in Afrika van nabij te volgen. Door het in vergelijking met Nederland geringe aantal studenten en het uitgebreide veldwerk waren de contacten met dierenartsen en veterinaire studenten erg intensief. Op basis van vele 'informele' gesprekken kon een goed beeld van de diergeneeskunde in Afrika worden verkregen. Tussen Noord Afrika en de rest van het continent bestaan grote verschillen; ik zal mij vooral beperken tot het zogeheten 'zwarte Afrika', dat wil zeggen Afrika ten zuiden van de Sahara.

Naast deze persoonlijke ervaringen heb ik een deel van de in dit artikel opgenomen informatie gebaseerd op een aantal interviews (via e-mail) met vrouwelijke Afrikaanse dierenartsen. De vragen waren vooral gericht op het verkrijgen van inzicht in de sociaal-culturele achtergrond, de motivatie, het werkterrein en de problemen waarmee vrouwelijke dierenartsen werden geconfronteerd. De resultaten van de interviews bevestigden het beeld van de vrouwelijke dierenarts dat ik eerder op basis van persoonlijke ervaringen had gevormd. Met dit artikel pretendeer ik geenszins een wetenschappelijke verhandeling over de rol van vrouwelijke Afrikaanse dierenartsen te leveren, maar hoop ik wel een tipje van de sluier over de uitoefening van dit beroep op het 'donkere

continent' op te lichten.

Veehouderijsystemen

Vanuit Europees perspectief moeten we ons eerst realiseren dat in vergelijking met de westerse wereld de veeteelt en de diergeneeskunde in Afrika in een andere context worden uitgeoefend. Traditioneel leefden veel stammen in Afrika van de jacht op wilde dieren en het verzamelen van vruchten. Daarnaast is de veeteelt (vee en wilde diersoorten) als bron voor dierlijke eiwitten echter van levensbelang. De productiviteit van de veeteelt in Afrika wordt sterk beperkt door ziektes, ontoereikende voeding en milieu omstandigheden.⁴ In Afrika kunnen verschillende veehouderijsystemen onderscheiden worden. De NOMADEN, die vooral in de Sahel gordel leven, trekken met hun kudden vee rond op zoek naar water en graslanden (Fig. 1). De dorpen waarin meestal de vrouwen en kinderen leven, worden ook regelmatig verplaatst. De TRANSHUMANCE (verweiding) stammen verplaatsen zich meestal met hun vee en hele familie tussen twee gebieden. Deze trek vindt bijvoorbeeld plaats aan de rand van de Zambezi rivier in West Zambia, waar de rivier een deel van het jaar buiten haar oevers treedt. Hierdoor is de populatie genooddacht samen met hun vee naar hoger gelegen gebieden te trekken. Ze keren gezamenlijk weer terug als het waterniveau gezakt is en vruchtbaar grasland ter beschikking komt. De derde groep bestaat uit SEDENTaire bevolkingsgroepen die akkerbouw en veeteelt rond het dorp uitoefenen. Sinds de kolonisatie is er nog een aparte groep bijgekomen, namelijk de COMMERCIELE VEEHOUDERS. Deze groep bestaat grotendeels uit nakomelingen van de koloniale overheersers en is vooral te vinden op de vruchtbare landbouwgronden in Oost- en Zuidelijk Afrika, met name in

Natural Vegetation in Africa

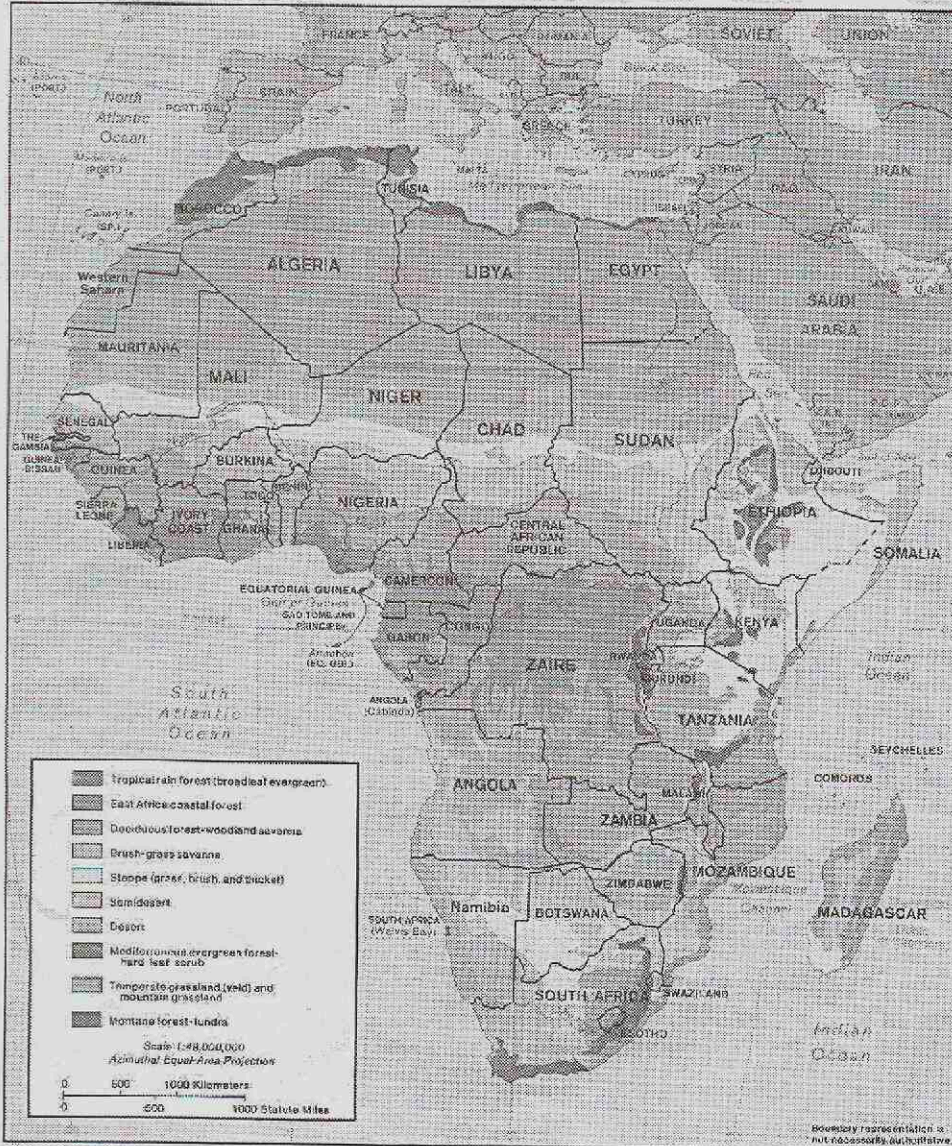

Fig. 1. Overzicht van de natuurlijke vegetatie in Afrika

ziekten.

Voor een belangrijk deel worden nog landbouwmethoden toegepast die ook in Europa in de negentiende eeuw gangbaar waren. Zo wordt vee in de onvruchtbare gebieden mede gehouden ten behoeve van de mestproductie. Hierbij is niet de individuele maar de totale productie van belang, vandaar dat ook veel oudere, laagproductieve en onvruchtbare dieren worden aangehouden. Door het gemeenschappelijk gebruik van graslanden is de input erg laag, worden interventies bemoeilijkt en kunnen ziekten zich erg snel verspreiden. Verder speelt dierlijke tractie nog een uitermate belangrijke rol. Akkerbouwers die niet in het bezit zijn van ossen of er geen gebruik van kunnen maken, zijn niet in staat het land te ploegen en de oogst te transporteren. In landen zoals Mozambique waar door de langdurige burgeroorlog of natuurlijke rampen (watersnood) het merendeel van de veestapel verdwenen is, wordt de productiviteit van de landbouw hierdoor in belangrijke mate beperkt.

Ook de rol van de vrouw in de veeteelt is voor een groot deel nog aan tradities gebonden. Bij enkele stammen mogen vrouwen zelfs niet in de buurt van het vee komen daar dit een negatief effect op de vruchtbaarheid van beiden zou kunnen hebben. Ook wat betreft de consumptie van voedingsmiddelen van dierlijke oorsprong bestaan er duidelijke regels over wie wat wanneer mag eten. Ook al kunnen vrouwen eigenaar van (groot)vee zijn, hun rol in de veehouderij is op veel plaatsen in Afrika beperkt tot het houden van kippen en eenden en in sommige gevallen ook schapen en geiten. Het feit dat juist kippen, eenden en kleinvee van groot belang kunnen zijn voor het inkomen en de voeding van de familie werd in Afrika relatief laat onder-

Kenia, Zimbabwe en Zuid-Afrika. Deze boeren trachten marktgericht op groot-schalige wijze te produceren in tegenstelling tot de andere drie groepen die louter op 'subsistence farming', dat wil zeggen, overleven gericht zijn.

Sociale achtergrond van de veeteelt

In tegenstelling tot de commerciële veehouders heeft het vee voor de traditionele veehouders in Afrika naast een economische ook een belangrijke sociale betekenis. Behalve het leveren van producten van dierlijke oorsprong is vee voor hen een symbool van rijkdom. Verder dient het ook als verzekering bij

slechte tijden, als onderdeel van een bruidsschat en speelt het een belangrijke rol bij het verrichten van bepaalde ceremonies en rituelen. De logica die ten aanzien van dierlijke productie in de westerse wereld geldt, is met uitzondering van de sector van commerciële veehouders niet op Afrika van toepassing. Er bestaat een complex systeem met betrekking tot eigendom van en rechten over de individuele dieren in een koppel. Zo worden bijvoorbeeld in Zambia ook dieren regelmatig in andere koppels geplaatst niet alleen om sociale banden te versterken, maar ook in verband met risicospreiding bij het uitbreken van dier-

kend. Het verbeteren van deze sector vereist een bijzondere aanpak waarbij de op vrouwen gerichte voorlichting bij voorkeur door vrouwen zou moeten worden gegeven. Technische informatie over dierziekten werd tot voor kort normaalgesproken alleen door mannen aan mannen doorgegeven.⁵ Doordat in de meeste rurale gebieden in Afrika de humane en veterinaire gezondheidszorg ontoereikend is, blijven daar de 'traditionele healers' zowel voor de gezondheid van mens als dier zorgen. Voor mensen zijn mannelijke en vrouwelijke 'healers' actief, voor het behandelen van zieke dieren zijn dit vooral de mannelijke 'healers'. Voor dit laatste beschikt hij meestal over uitgebreide kennis met betrekking tot het gebruik van lokale planten en rituelen. Langzamerhand neemt vanuit de westerse wereld de belangstelling voor deze geneeswijze toe, ook wel bekend onder de naam 'ethnoveterinary medicine'. En daarmee zijn we gekomen bij de rol van de dierenarts.

Diergeneeskundig onderwijs

Tijdens de koloniale periode vestigden de blanke boeren zich in de meest vruchtbare gebieden van Afrika. Ter bevordering van de dierlijke productie creëerden de koloniale overheden ook veterinaire diensten. Deze hielden zich voornamelijk bezig met het signaleren en bestrijden van dierziekten. Alleen in uitzonderlijke gevallen hielden zij zich bezig met het behandelen van zieke dieren.⁶ De lokale bevolking kreeg slechts geleidelijk toegang tot het onderwijssysteem wat meestal in handen van missionarissen en zendelingen was. De meeste werknemers uit de lokale bevolking die in dienst waren van de 'veterinary services' hadden alleen een lagere opleiding genoten in het land zelf. Dit stelde hen in staat uitvoerend werk zoals vaccinatiecampagnes, controles, etc. te verrichten. De enkele (mannelijke) Afrikaan die voor

een studie van de diergeneeskunde in aanmerking kwam, moest zich naar het koloniale 'moederland' begeven. Het is onbekend of er überhaupt Afrikaanse vrouwen waren die in de koloniale periode in dienst van de overheid op het gebied van de diergeneeskunde actief waren. Ook tegenwoordig is de toegang tot onderwijs voor meisjes nog erg beperkt. Volgens UNICEF⁷ hebben meer dan 130 miljoen kinderen in ontwikkelingslanden geen toegang tot onderwijs; bijna tweederde deel hiervan bestaat uit meisjes.

De eerste diergeneeskundige opleiding op dit continent ging in 1920 in Zuid-Afrika van start. Het onderwijs aan de Faculteit te Onderstepoort werd tot 1996 uitsluitend in het Afrikaans gegeven en was tot de afschaffing van de Apartheid alleen voor blanken toegankelijk. In 1938 werd een veterinaire faculteit opgericht in Khartoum (Soedan) en Cairo (Egypte) volgde in 1946. Op dit moment telt Afrika 28 veterinaire faculteiten waarvan de meeste na 1960 zijn opgericht. Dit tijdstip komt overeen met het verkrijgen van de onafhankelijkheid van de meeste landen in Afrika. Zo kwamen er faculteiten in Lubumbashi (Congo), Nairobi (Kenia), Kampala (Uganda), Addis Ababa (Ethiopië), Maputo (Mozambique) en in Luanda (Angola). Deze laatste is door de oorlog nog steeds totaal verwoest. Als een van de eerste landen ten zuiden van de Sahara werd vooral in Nigeria veel aandacht aan veterinair onderwijs geschonken. Na 1948, in welk jaar een veterinaire faculteit als onderdeel van de University of Ibadan werd geopend, zijn er nog 4 andere faculteiten voor diergeneeskunde opgericht die uit politieke overwegingen over de verschillende staten van het land werden verdeeld. Dat verklaart het feit dat er thans veel Nigeriaanse docenten aan andere Afrikaanse faculteiten verbonden zijn en dat er verhoudingsgewijs veel in Nigeria

opgeleide dierenartsen op het continent actief zijn.

Tengevolge van de nauwe banden van diverse Afrikaanse regeringen met de Oostbloklanden studeerde een groot aantal dierenartsen af aan faculteiten in de voormalige Sovjet-Unie, de DDR, Roemenië en Cuba. Meestal sloot de genoten opleiding niet aan bij de specifieke problematiek omtrent diergezondheid in het eigen land. Ook de opleidingen die door Afrikaanse studenten werden gevolgd aan faculteiten in de Verenigde Staten, West Europa en Japan waren inhoudelijk vaak niet adequaat met het oog op de omstandigheden in het land van herkomst van de student. Vanaf de jaren 1980 werden veel faculteiten met buitenlandse hulp opgericht. Zo werd in 1982 met steun van de EU de veterinaire faculteit van Harare (Zimbabwe) geopend. Deze faculteit zou een regionale functie moeten gaan vervullen door het opleiden van dierenartsen ten behoeve van Centraal en Zuidelijk Afrika. Tegelijkertijd werd met behulp van Japanse ontwikkelingsorganisaties voor veel geld een moderne faculteit in Lusaka (Zambia) gebouwd, waardoor de regionale opzet van Harare gedeeltelijk werden doorkruist. In 1984 werd de faculteit in Morogoro (Tanzania) opgericht met steun van Scandinavische fondsen.

Toelatingsbeleid en perspectieven

Ten aanzien van Zuid-Afrika valt nog te vermelden dat in 1976 op ongeveer 40 km afstand van Onderstepoort de Medical University of South Africa (MEDUNSA) werd geopend die alleen voor zwarte studenten toegankelijk was. Aan deze universiteit werd ook een veterinaire faculteit verbonden waar een dertigtal studenten werd opgeleid. Mensen van Indische afkomst werden noch in Onderstepoort noch in MEDUNSA toegelaten. Vanaf 1996 is na een langdurig proces van besluitvorming de faculteit

van MEDUNSA in de faculteit van Onderstepoort opgenomen. De voertaal is nu Engels geworden maar examens kunnen nog steeds in het Afrikaans afgelegd worden. Tot in de jaren 1980 bleef de toelating van vrouwen beperkt tot 10% en later tot 50% van alle veterinaire studenten in Zuid-Afrika. In het laatste decennium is deze beperking opgeheven en op dit moment is meer dan 60% van de studenten vrouw. In korte tijd is het aantal vrouwelijke (voornamelijk blanke) dierenartsen in Zuid-Afrika derhalve snel gestegen. Deze vrouwen hebben vooral werk gevonden in de minder lucratieve sectoren onderwijs en onderzoek. De situatie van de diergeneeskunde in Zuid-Afrika verschilt wezenlijk met die in de rest van Afrika en wordt daarom in dit artikel verder buiten beschouwing gelaten.

In de meeste Afrikaanse landen richt de studie diergeneeskunde zich nog steeds vooral op het verkrijgen van inzicht in (populatie relevante) ziekten en de bestrijding hiervan. Doordat zieke dieren vaak over lange afstanden naar een kliniek moeten worden getransporteerd, is het klinisch onderwijs dat aan de faculteiten wordt gegeven bij gebrek aan patiënten vrij beperkt. Er is wel een toename van het aantal kleine huisdieren dat voor behandeling bij de klinieken wordt aangeboden. In het algemeen komen kleine huisdierpraktijken alleen in urbane gebieden voor omdat hier de hogere inkomens zijn geconcentreerd. De meeste werkgelegenheid in de periode 1970-1990 werd geboden door de overheid waardoor de meeste afgestudeerden een baan kregen in de veterina-

ry services. Onder invloed van maatregelen van het International Monetary Fund (IMF) en teruglopende overheids gelden komen steeds meer pas afgestudeerde dierenartsen in de problemen om emplot te vinden. Door de opkomende privatisering van staatsbedrijven en de ontwikkelingen in de commerciële sector vinden sommige dierenartsen een baan als vertegenwoordiger voor farmaceutische producten en als adviseur bij banken in verband met het verstrekken van landbouwkredieten. Nog steeds geldt het beroep van dierenarts als prestigieus ook al verliest het steeds meer terrein ten opzichte van computerdeskundigen, economen en managers. In Afrika wordt veterinair veldwerk over het algemeen laag ingeschaald; dierenartsen zien zich vaak liever achter een schrijfbureau (lieft met computer) meer administratieve taken vervullen.

De feminisering van de diergeneeskunde in Afrika

In de laatste jaren is ook in Afrika een stijging opgetreden van het aantal vrouwelijke studenten diergeneeskunde (Tabel 1). De motivatie van vrouwelijke studenten om een studie diergeneeskunde te beginnen varieert. Duidelijk komt naar voren dat een groot deel hieraan begint zonder goed voor ogen te hebben wat het beroep inhoudt. Vaak is diergeneeskunde een alternatief als er geen toegang verkregen wordt voor een medische studie. Door het beter scoren van vrouwelijke studenten op middelbare scholen zie je ook in Afrika een toename van vrouwelijke studenten. In vergelijking met hun mannelijk collega's

behalen vrouwen over het algemeen ook betere resultaten tijdens de studie diergeneeskunde. De meeste vrouwelijke studenten ondervonden geen nadelen van het vrouw zijn tijdens hun studie. Het hebben van vrouwelijke docenten werd van groot belang geacht, aangezien deze een voorbeeldfunctie vervullen. In het geval van zwangerschap tijdens de studie refereerde een studente dat ze daardoor niet tot een examen door een mannelijke docent werd toegelaten. Verder komt het voor dat studenten enkele dagen na hun bevalling weer aan colleges en veldwerk deelnemen.

Net zoals in Nederland speelt ook in Afrika de afkomst van de studenten een rol bij de aanwezige vaardigheid in het omgaan met dieren. In Mozambique bijvoorbeeld hebben bijna alle studenten (mannelijk en vrouwelijk) een urbane achtergrond. Als gevolg van de langdurige burgeroorlog die in 1992 tot een einde kwam, was de situatie op het platteland onveilig en groeide de meeste kinderen op in de nabijheid van steden. In Zambia daarentegen, een land met veel veeteelt gebieden, behoren de meeste mannelijke studenten tot de etnische groepen van veebezitters. Van jongs af aan groeien ze met grootvee op. Bij vrouwelijke studenten ontbreekt deze kennis grotendeels; zij zijn vooral afkomstig uit stedelijke gebieden waar het middelbaar onderwijs voor hen mak-

Tabel 1. Aantal vrouwelijke studenten (in percentages) dat in de periode 1987-2000 afstudeerde aan veterinaire faculteiten in Zambia en Mozambique.

Land / Jaar	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98/99	2000
Mozambique	50	20	19	0	35	36	33	nd	87	69	63	nd	61
Zambia	18	15	0	16	13	26	15	6	25	7	20	38	16
Nd= no data													

kelijker toegankelijk is. De meeste vrouwelijke studenten hebben alleen kleine huisdieren (honden, katten en in enkele gevallen aapjes) en vaak ook kippen in hun directe leefomgeving gehad. Enkele studentes die in rurale gebieden opgroeiden hadden ervaring met kleine herkauwers. Geen enkele studente refereerde aan direct contact met groot vee tijdens haar jeugd. Tijdens het verrichten van diergeneeskundige handelingen komen deze verschillen in achtergrond duidelijk naar voren.

Traditionele rollenpatronen

In het algemeen is het rollenpatroon binnen Afrikaanse families vrij traditioneel. Het is wel algemeen geaccepteerd dat vrouwen een eigen inkomen hebben, maar mannen staan nog steeds aan het hoofd van de familie. Hierdoor worden vrouwen meestal gedwongen om een baan te aanvaarden in dezelfde stad waar haar man werkt. Mannen die een vrouw zouden volgen als zij een baan ergens anders zou krijgen, vormen een grote uitzondering. Door dit fenomeen zijn vrouwelijke dierenartsen ook minder flexibel voor wat betreft de keuze van hun werkomgeving.

Verder bestaat er een groot verschil tussen mannelijke en vrouwelijke dierenartsen qua mogelijkheden om zich na de studie verder bij te scholen of te specialiseren. Het hebben van kinderen en het zorgen voor de familie weerhoudt veel vrouwen ervan om voor een langere tijd naar het buitenland te gaan. De carrière-mogelijkheden worden hierdoor duidelijk beperkt. Voor Afrikaanse vrouwen bestaat in het algemeen een grote behoefte aan het hebben van kinderen. Kinderen verhogen niet alleen de status van de vrouw; ook in het kader van het verzekeren van levensonderhoud als bejaarde zijn kinderen noodzakelijk. Na de lange studie diergeneeskunde staan vrouwen onder een zekere sociale druk om snel aan kinderen te beginnen, voor

zover dit tijdens de studie al niet is gebeurd. Een voordeel ten opzichte van de arbeidsomstandigheden in de westerse wereld is dat in Afrika de kinderopvang goed valt te regelen. Door het leven in een groter familieverband en de aanwezigheid van goedkoop huispersoneel is het voor vrouwen meestal goed mogelijk om buitenshuis te werken.

Bij het vinden van werk worden vrouwelijke dierenartsen in Afrika gediscrimineerd. Net zoals dat in Nederland in grote huisdierenpraktijken nog voorkomt, geven ook Afrikaanse veehouders de voorkeur aan mannelijke dierenartsen. De meeste vrouwelijke dierenartsen in Afrika worden ook in de minder goed betaalde banen aangetroffen, zoals bijvoorbeeld in het onderwijs. Verder vinden veel vrouwen emplooi in laboratoria van de overheid. In het laboratorium van de veterinaire dienst in Maputo is ongeveer 80% van de medewerkers in alle categorieën vrouw, inclusief de directie van het instituut. Net zoals in de westerse wereld⁸ blijken Afrikaanse mannelijke dierenartsen zich meer voor economisch lucratieve werkterreinen te interesseren terwijl vrouwelijke afgestudeerden meer voelen voor functies in een meer sociale context.

Tijdens een workshop georganiseerd door de Kenya Women Veterinary Association gehouden in 1998 met vrouwelijke deelnemers uit Oostelijk en Zuidelijk Afrika werd een basis gelegd voor de verbetering van de positie van de vrouwelijke dierenarts in Afrika.⁹ Hier kwam ook duidelijk naar voren dat culturele factoren de positie van vrouwen beïnvloedt. Het belang van toegang tot verdere opleidingen en kredieten zou de positie van vrouwelijke dierenartsen ook moeten verbeteren. Initiatieven om verdere opleidingen in de diergeneeskunde in modulaire vorm aan te bieden of in regionaal verband in Afrika zelf te verzorgen, dragen duidelijk bij aan de mogelijkheden om vrouwen de kans te

geven zich verder bij te scholen zonder langdurig van de familie gescheiden te moeten zijn. De ervaring heeft geleerd dat wanneer vrouwen lang van de familie weg zijn de kinderen eerder verwaarloosd worden en de man vaak zijn geluk buitenshuis gaat zoeken. Verder geeft het aanbieden van cursussen via het Internet een nieuwe dimensie aan het onderwijs. Verwacht wordt dat dit type onderwijs in de nabije toekomst juist voor vrouwen nieuwe opleidingsmogelijkheden zal bieden. Deze mogelijkheden tot verdere ontplooiing van vrouwelijke Afrikaanse dierenartsen hangen in belangrijke mate af van het verstrekken van beurzen, meestal in het kader van de ontwikkelingssamenwerking.

Slot

In de Afrikaanse samenleving vervullen vrouwen een sleutelrol. Zij produceren 80% van al het voedsel¹⁰ en zorgen voor de opvoeding van de kinderen. Hun rol met betrekking tot de volksgezondheid in het algemeen en tot het voorkomen van (dier)ziekten en zoönosen in het bijzonder wordt vaak onderschat.¹¹ Door de voorlichting over betere zorg en productie van klein vee op vrouwen af te stemmen, spelen steeds meer vrouwelijke dierenartsen een grote rol in ontwikkelingsprogramma's. Deze werkzaamheden vormen een buitengewoon waardevolle bijdrage aan de ontwikkeling van juist de kansarmere (vrouwelijke) bevolking in Afrika.

Noten

1. Zie bijvoorbeeld Shaun Milton, *Western veterinary medicine in colonial Africa: a survey, 1902-1963*. ARGOS 18, 313-322, 1998.
2. William Beinart, *Vets, viruses and environmentalism. The Cape in the 1870s and 1880s*. *Paideuma: Mitteilungen zur Kulturkunde* 43, 227-252, 1997; R.H. Dunlop and D.J. Williams, *Veterinary medicine. An illustrated history*. St. Louis etc., 1995, 425-433; Pule Phoofo, *Epidemics and revolutions: the Rinderpest epidemic in the late nineteenth-century Southern Africa*. *Past and Present* 138, 112-143, 1993.
3. Reinhard Froehner, *Kulturgeschichte der*

Tierheilkunde: ein Handbuch für Tierärzte und Studierende. III Geschichte des Veterinärwesens im Ausland, (bearbeitet von H. Grimm), Konstanz 1968, pp. 425-460.

4. M.J. Obwolo, Delivery of animal health services in sub-Saharan Africa: the Zimbabwe experience. In: E. Katunguka-Rwakishaya et al (Eds.) Proceedings of the Faculty of veterinary medicine, Makerere University Conference on "Veterinary Medicine: The Key to Animal Health", Kampala, Uganda April 16-18, 1997. *Uganda Veterinary Journal* 4, no. 6, Special Issue, 43-44, 1998.

5. M. Richter, *Who milks the cow? Gender and development in livestock farming*. Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ), Eschborn 1997, pp. 202.

6. A. Mushega, Opening speech. In: E. Katunguka-Rwakishaya et al (Eds.) Proceedings of the Faculty of veterinary medicine, Makerere University

Conference on "Veterinary Medicine: The Key to Animal Health", Kampala, Uganda April 16-18, 1997. *Uganda Veterinary Journal* 4, no. 6, Special Issue, 17-18, 1998.

7. <http://www.unicef.org/pdeduc/education/frk-facts.htm>

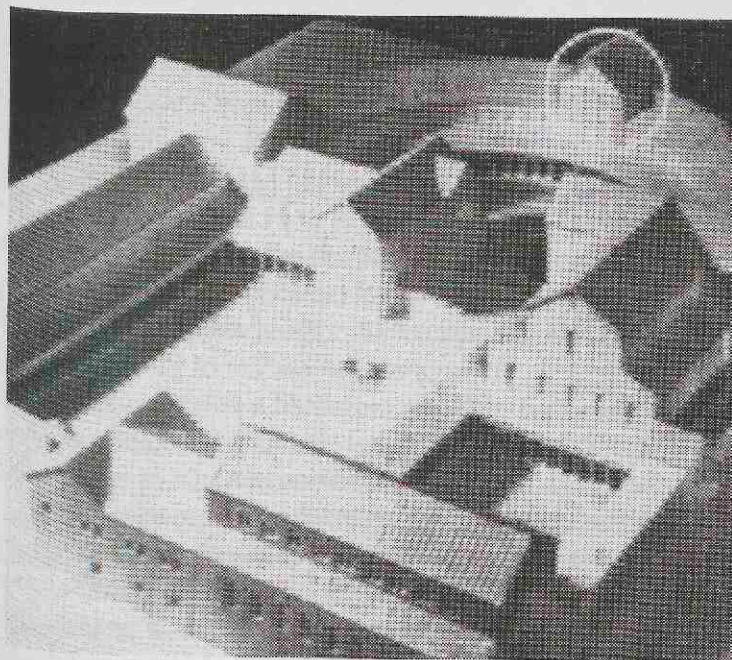
8. N.T. Feather, Values and attitudes of medical students at an Australian university. *Journal of Medical Education* 56, 818-830, 1981.

9. Women Veterinary Association Regional Workshop. *WVA Bulletin* 16, no. 1, January 1999.

10. *A synthesis report of the African region - Women, agriculture and rural development* FAO, Rome 1995, p. 1.

11. Beth A. Miller. Gender and veterinary public health. In: *WHO Meeting Future trends in veterinary public health held in Teremo*. Working Paper 4.6.4. World Health Organisation, Geneva (in press).

Karel de Grote, grondlegger Boehringer Ingelheim logo

Ingelheim was een van de plaatsen waar Karel de Grote een van zijn keizerlijke paltsen liet bouwen. Het middendeel van de keizersburcht stond model voor het Boehringer Ingelheim logo. De zuilen en de romaanse architraaf zijn nog duidelijk herkenbaar. Sinds 1905 wordt de - in de 14e eeuw verwoeste - burcht al als beeldmerk gebruikt. De naam 'Boehringer' is afkomstig van de apotheker Albert Boehringer, die het bedrijf in 1885 oprichtte.

Boehringer Ingelheim bv
Postbus 8037, 1802 KA Alkmaar
tel. 072-5662411 / fax 072-5643213
Internet:
<http://www.boehringer-ingelheim.com>

**Boehringer
Ingelheim**

Every Man His Own Farrier in Australia: the Origins and Growth of a Veterinary Business in Colonial New South Wales^a

John Fisher^b

The title, *Every Man His Own Farrier*, is possibly the most popular ever in the history of the literature of animal care. Coined by Francis Clater (1756-1823), of Newark in Nottinghamshire, the work bearing this title was first published in 1783 and had gone through 20 editions or reprints in Britain by 1810. Over the next century, the title was repeatedly borrowed or appropriated by others, appearing in several American editions, and in many translations, whether or not these bore Clater's own name or used his contents. Mathijsen describes the work as 'omnipresent', and notes that the Dutch edition of 1840 was adapted 'not directly from an English edition, but after the German one of Seyffert von Tennecker, who for his part used the French edition by Pierre Louis Prétot!'¹ In 1810, Clater also published *Every Man His Own Cattle Doctor*, another title that proved immediately popular. Further editions, under the same titles if by different hands, followed. When, in 1919, the two were combined for publication, 'Clater's literary endeavours (had) extended through more than 40 editions

over a period of a century and a quarter – probably a modern record'.²

The evident appeal of Clater's work for his usual readership did not extend to two of the great historians of the literature of veterinary medicine. As far as Sir Frederick Smith and Professor J.F. Smithcors are concerned, this popularity was misplaced. Clater was not as much a villain as the 'evil genius', Gervase Markham (1568-1637), whose earlier publications, according to Smithcors, 'corrupted the veterinary literature of an entire century'. Rather, Clater was an 'apothecary-farrier', who was 'directly responsible for the interminable series of the "Every Man His Own Farrier, Horse Doctor, or Cattle Doctor, etc" type of work'. The best that he could say of *Every Man His Own Farrier* and its successor, was that they were 'plain little books that gave innumerable cures without bothering much with the tedium of diagnosis or other fundamentals'.³

Smith and Smithcors wrote in the early to mid twentieth century, at a time when great advances had recently been made and were still continuing in veterinary science and thus practice. Confidence in the value of veterinary science to society was at its peak. In reviewing the literature of the past, Smith and Smithcors judged it in the light of its achievement in their own day, and found publications good or bad in so far as they could be seen leading up to the present. 'No work published in this country has done more damage to veterinary progress,'⁴ Smith wrote of Markham's *Compleat Farrier*. The history of veterinary literature, of works on the care of livestock generally, was or ought to be about progress as measured by sci-

entific achievement and criteria. The work of Clater and other authors who borrowed or appropriated his famous title was obviously of little consequence in this respect.

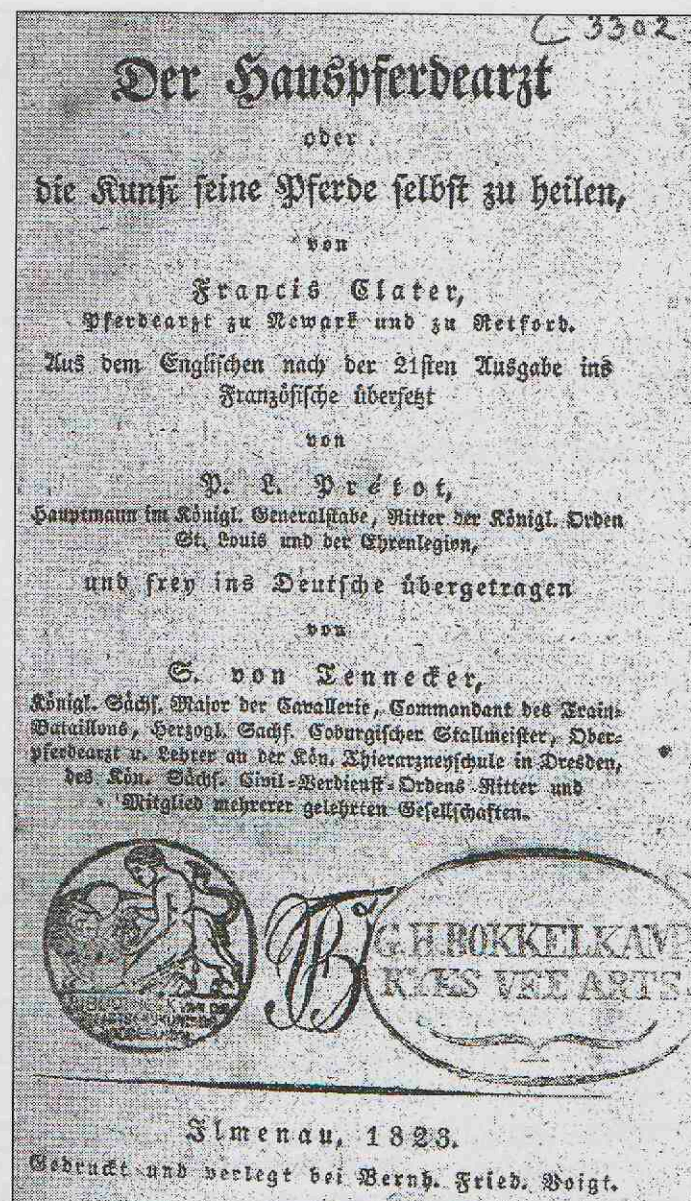
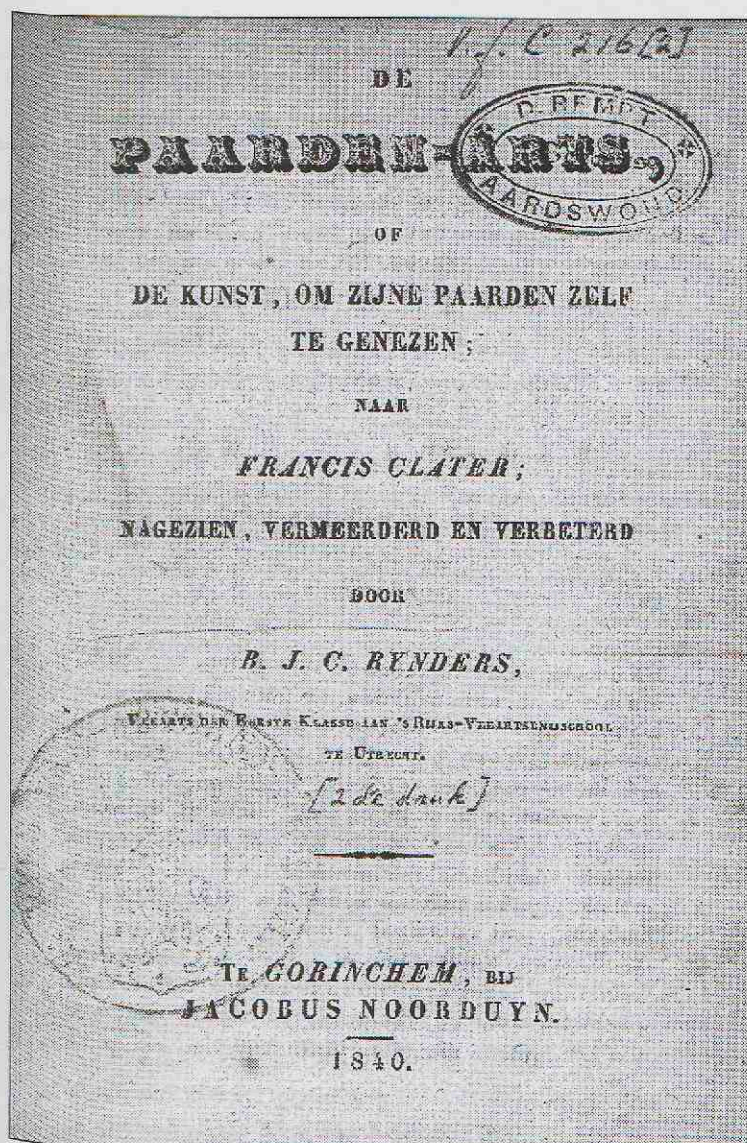
Such an approach makes for entertaining reading. However, writing history as judgement has problems in its own right while twentieth century science is not necessarily an appropriate benchmark for assessing the veterinary literature of the past. It is not just that the historical record is patently not one of continuous upward achievement but that the approach misses dimensions of veterinary history that are of major interest and significance. In particular, it pays no account to the changing dynamics over time of the relationship between veterinary writers (if this is an appropriate term) and their audience. The popularity of Clater's work requires analysis not judgement.

It is suggested here that the title, *Every Man His Own Farrier*, caught the attention of readers because it summed up so well what they sought: a simple guide to what they could do to maintain or improve the welfare of their animals. It thus represented a milestone in marketing rather than in science, part of a very long tradition in horse care. Books or manuals on the same lines continue to be produced today. As one bibliographical guide to such works in the nineteenth century puts it: 'If all the books on general management, veterinary medicine, and farriery were put together they would constitute the largest group of books on any aspect of the horse.' The reasons for this are also significant. These are 'practical books relating to the welfare of the horse,

a. Lecture presented at the Autumn Meeting of the Netherlands Veterinary History Society, 20 October 2000.

I would like to thank the Pottie family and George McFarlane for publications and information used in this paper. I would also like to thank the members of the Australian and Dutch Veterinary History Societies for their stimulating response to presentations which contained some of the themes put forward here.

b. Dr. John Fisher, professor of social-economic history, University of Newcastle, NSW 2308 Australia.

The frontispieces from the Dutch, German and French (next page) versions of Clater's *Every Man His Own Farrier*. Despite the different titles, the emphasis remains on the quick diagnosis of disease and the provision of simple remedies.

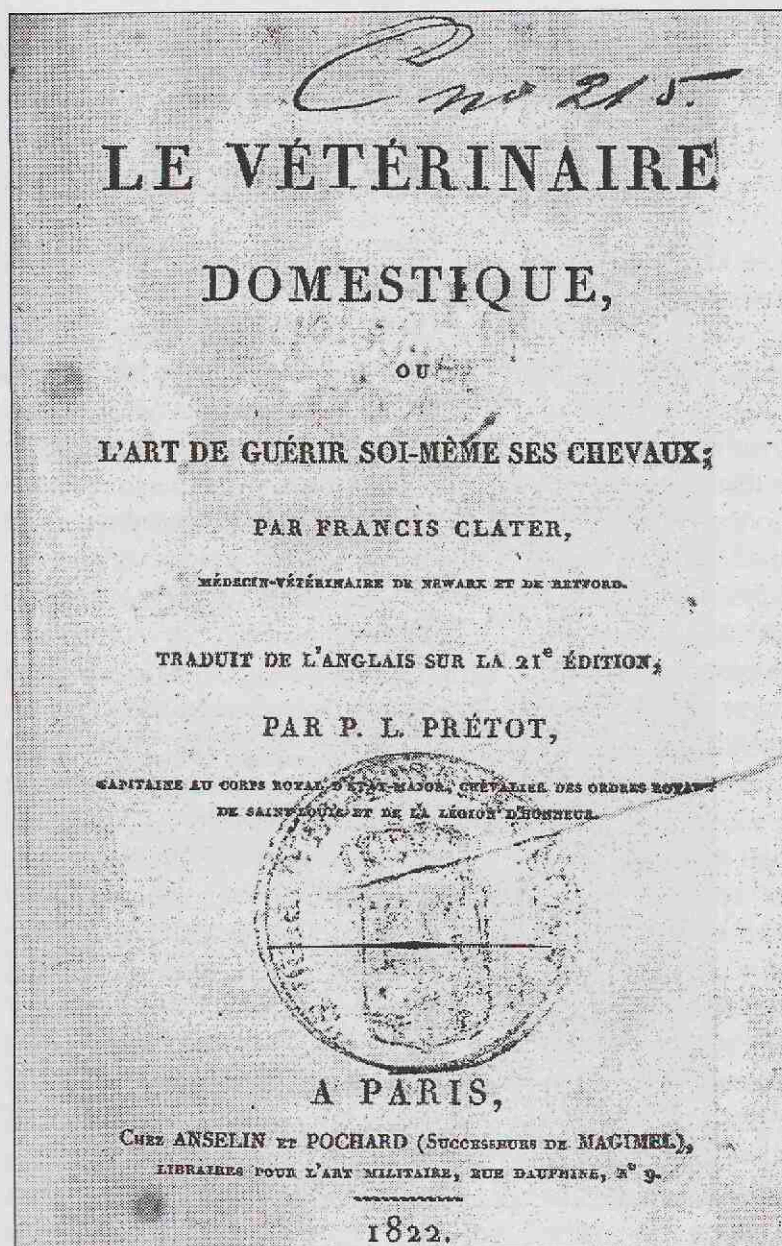
keeping it working and, therefore, an economic proposition which was the main criteria in a horse-drawn society'.⁵

Such works provide a valuable source of information on a number of aspects of veterinary history. Their contents differed over time and space, thus providing a guide to the impact of changes in veterinary knowledge on what the writers, and their readership, thought could contribute towards the welfare and thus the value of their livestock. They also, therefore, provide a reference point for the history of the veteri-

nary profession. During the eighteenth and nineteenth centuries, the era when the profession began, the fortunes of veterinarians depended profoundly on the degree to which the owners of livestock perceived them as contributing positively towards livestock values. And before the great advances in science in the last decades of the nineteenth century, such a contribution was of an ambiguous or doubtful nature. This had implications for veterinary practice and careers that are explored below through a study of the life and business of a

Scottish veterinary surgeon, John Pottie, who migrated to Australia in the second half of the century.

As is demonstrated below, John Pottie brought with him a European tradition of livestock care and treatment that was epitomised in Clater's title and book, *Every Man His Own Farrier*. His career is of interest for several reasons. Firstly it is because he used this tradition to launch a business enterprise in a new and different market in Australia. Secondly, although his training lay in what might be termed the pre-scientific

era of the profession's history, he was able to adapt old traditions successfully to the changes that came in the age of Pasteur and Koch. Finally, the manner in which he did this, besides demonstrating his business acumen, also shows how the professional veterinary qualification gained in value in a new age of science.

Background

John Pottie's life followed a pattern typical of many nineteenth century entrepreneurs.⁶ He was a Lowlands Scot and a good Presbyterian (in later life a church elder). He was fortunate enough

to have an education in the Scottish school system, the best of the time in Britain, and he then entered his father's occupation before undertaking further training as a specialist professional. In turn, this was the basis for a familiar initiative for an ambitious Scotsman: he went abroad to seek his fortune and was rewarded with success in one of the regions of European settlement.

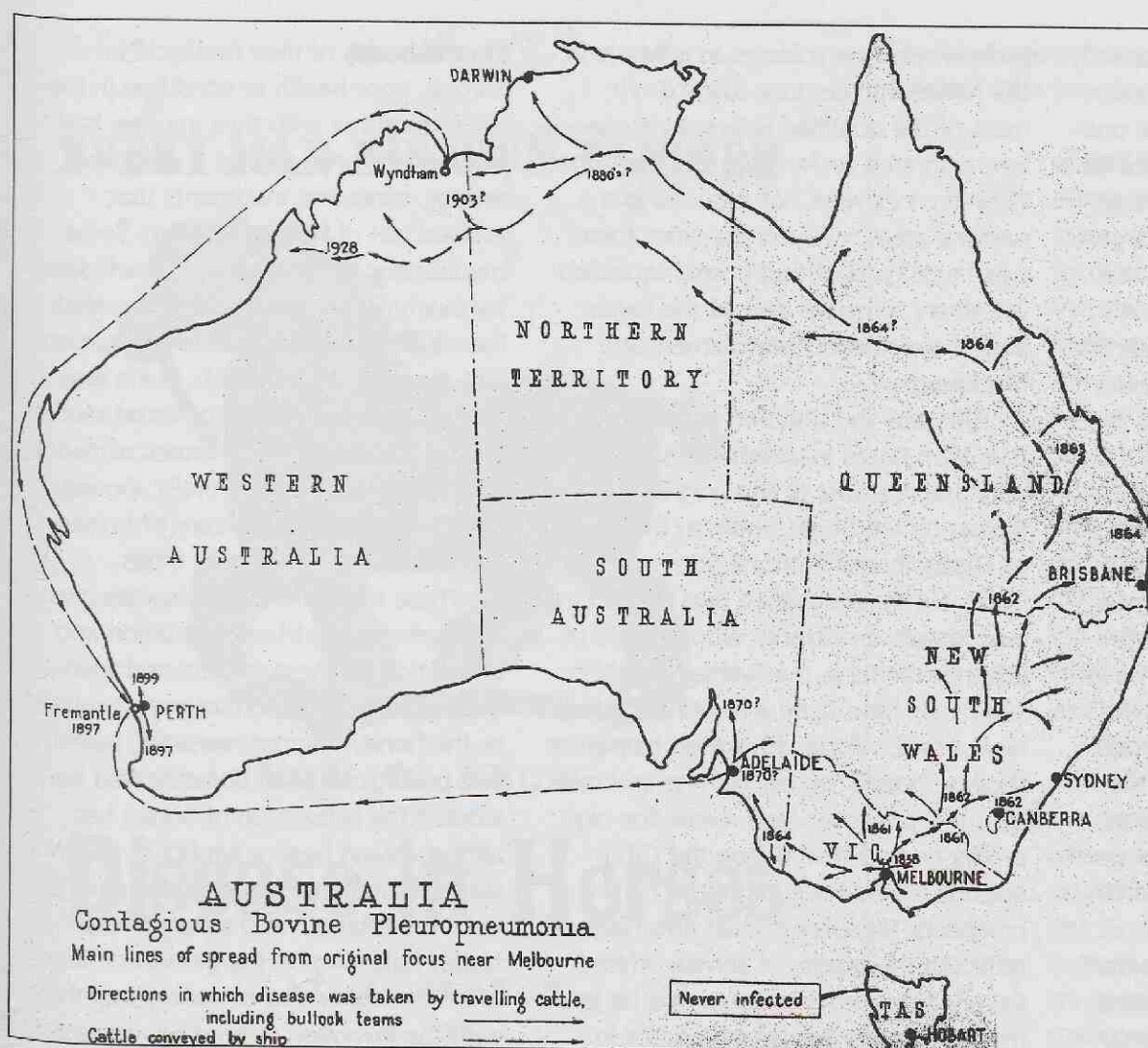
As for specific details, John Pottie was born in the small town of Renfrew in 1832, the son of a farrier and a veterinary surgeon who had himself gained the certificate of the Highland and Agricultural Society at the Edinburgh Veterinary College. John Pottie followed his father to the same college, gaining his certificate in 1858. A year later, he contracted to provide veterinary care to a consignment of horses bound for Australia.⁷ Once there, in a region of opportunity for Scots second only to North America, he founded a firm that has survived to the present day, still marketing products that originated in his own veterinary remedies.

Pottie was thus a success story as a veterinary surgeon and as a business-

man. However, there are distinctive features to his story which make his achievement the more remarkable. In the first place, veterinary surgery could hardly be described as a profession when he took it up. It was still struggling for recognition in Britain at this time in the face of the doubtful science on which it was based and the poor quality of the training offered at its leading institutions in Britain.⁸ It hardly offered a secure and certainly not a lucrative career. Secondly, this was even more the case in nineteenth-century Australia. Despite the pre-eminent importance of livestock to its economy, veterinary surgeons who emigrated there struggled to make a living. It was not an obvious region of opportunity for them, but a particular conjunction of events gave Pottie an opportunity he seized with evident success.

John Pottie and the Onset of Contagious Bovine Pleuro-Pneumonia in Australia

Pottie's ship docked in Melbourne a year after the introduction there of contagious bovine pleuro-pneumonia (CBPP), then in the process of being widely disseminated around the world.⁹ In Melbourne, Pottie, with two other veterinary surgeons, diagnosed the disease, recommending the immediate slaughter of affected animals and the isolation of those properties on which they had been found. Speaking at a meeting of stockowners, Pottie also called for a system of health certificates for imported stock,¹⁰ a measure which, if it had been in place, might have prevented the introduction of CBPP. In 1859, however, it was already too late to prevent the dissemination of the disease throughout Victoria. There were few restraints on the mingling of livestock in colonial Australia, while the bullock-teams used for bulk transport helped ensure its rapid and widespread movement.¹¹ Pottie was

The spread of CBPP in Australia. The disease moved from Melbourne to North Queensland, over several thousand kilometres, in only six years. (from Seddon 1953:366)

erinary surgeons in Australia, had to learn the technique from scratch. The ability to do so, in Pottie's case, demonstrated qualities of intellectual curiosity and pragmatic independence that were to be salient features in his later career.

Pottie's work on CBPP also gave him a high profile with cattle owners, many of whom also experimented with tail inoculation. A reputation as a skilled inoculator provided a valuable income source for veterinary surgeons¹⁵ but, most significantly in Pottie's case, his experiments saw him establish contacts with influential figures of great value

to meet CBPP again after completing his voyage in Sydney.

Having delivered his consignment of horses safely, Pottie established a veterinary practice in Sydney in 1860. The next year, he was made a member of a commission established by the New South Wales government to investigate CBPP and to recommend how it could be met after it had crossed the Murray. Pottie's reports, experiments and relationships with the other commissioners, were of major significance for his future career. As in Victoria, by the time that Pottie met the disease on the Murray there was no hope, as his reports made clear,¹² of stemming its advance. Even so, his work there was significant in several respects.

In the first place he played a part in

developing a therapeutic for the disease that was to figure largely in mitigating its worst effects over the next century. Along with others, Pottie began to experiment with what was known as 'tail inoculation'¹³ in 1861. This involved taking matter from the lungs of diseased stock and inserting or injecting it into the tails of other cattle, thus causing a local reaction that conferred immunity to CBPP for most cattle treated. It had first been developed as a preventative measure against CBPP by Dr Louis Willems in Belgium in 1852, and afterwards widely adopted in Europe – apart from one country. British attempts to replicate his work had been unsuccessful and the British veterinary establishment had therefore decided that inoculation had no value.¹⁴ Pottie, with other British vet-

for a new migrant. Of these, perhaps the most important was Alexander Bruce, who had been in charge of operations against CBPP at the Murray and who became Chief Inspector of Stock in New South Wales in 1864.¹⁶ Pottie himself was appointed a Cattle Inspector in 1862 and then Sheep Inspector in 1863 in Sydney, at a salary of £200 for both posts (a useful supplement to income in a new business).¹⁷ He resigned these positions in 1864, presumably because his growing private practice absorbed too much of his time. Nevertheless, the connection with Bruce and what became known as the Stock Branch was maintained, with Pottie acting as consulting veterinary surgeon for many years.

Pottie's chief duties were the inspec-

tion of imported stock, in which capacity he played a part in the foot-and-mouth disease scares of 1871.¹⁸ His official position had a much greater significance for his career in private business, however, as will be seen below. It played a large part in assisting him in the face of the major market constraints he faced in launching first his veterinary practice and then his veterinary products business.

The Australian Market for Veterinary Services

The dominant position of livestock production in the colonial economies of Australia did not translate into a major field of opportunity for veterinary surgeons in the nineteenth century. The relative absence of disease threats in the distinctive Australian environment was one factor but, more importantly, the rapid growth of numbers in extensive production systems made for a low unit value of livestock.¹⁹ The combination exacerbated the problem faced by European veterinarians in private practice in the nineteenth century. Owners were unwilling to pay for professional veterinary care for their animals, except in the case of their relatively valuable horses. As in Britain, the overwhelming location of veterinary practices in Australia was in the cities. Veterinary professionals serviced the needs of coaching and transport services together with those of a few affluent individuals. A further problem for European veterinary surgeons in this market was also greater in the small urban communities of colonial Australia.

John Stewart, the earliest qualified professional known to have migrated to Australia, reported on the poor prospects for veterinary surgeons in Sydney in the 1840's.²⁰ He eventually gave up his practice for a more remunerative career in land ownership and dealing, eventually becoming a prominent politician. Despite the rapid growth and

prosperity of the colonies as a whole in the nineteenth century, many if not most of the qualified veterinary surgeons who migrated to Australia did the same. Their services were not required in the pastoral areas, while in the cities there was fierce competition from unqualified veterinary surgeons and, at the lower end of the market, from farriers and blacksmiths.²¹

This was the situation at the time that John Pottie established his veterinary practice, first at Martyn's Horse Bazaar on Pitt Street, then on the corner of Elizabeth and Bathurst Streets in 1861. His main qualified rival at the time was Joseph Armstrong, whose spate of advertisements in the *Sydney Herald* in 1862 may have been a response to the new arrival.²² Pottie advertised himself as shoeing horses 'on the newest and most scientific principles' and, while the high profile he had won during the CBPP episode would have enhanced his prospects, his success must also have reflected the quality of service offered. Certainly, his practice grew, and he later moved to more spacious premises in Castlereagh Street, Redfern. However, this was not just because of the expansion of his normal business; the location also signified a new direction to the enterprise. His movement into supplying veterinary products throughout New South Wales was a genuinely entrepreneurial venture, in that none had previously attempted to cover the market as extensively as he did. It was also an extension of a tradition of livestock care that stretched back for centuries in Europe.

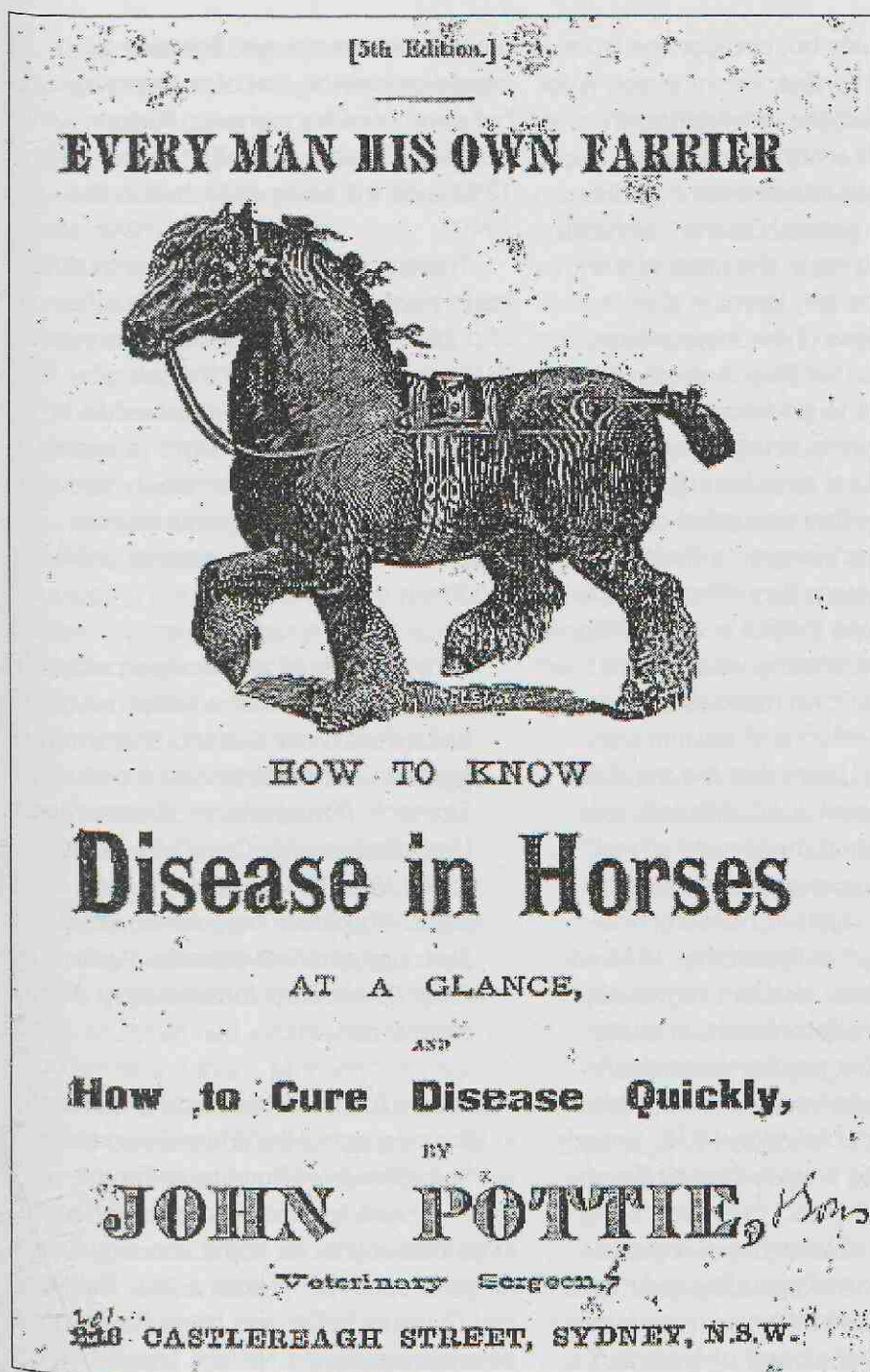
John Pottie and the European tradition of livestock healthcare

Stockowners, either in Europe or Australia, might not be willing or able to pay for private professional veterinary services for most of their stock but they still had an evident interest in maintain-

ing the health of their livestock. In Europe, poor health or condition in livestock, together with their injuries, had traditionally been met by a variety of recipes, cures and treatments that evolved out of long experience. Some medications were common knowledge: for example, the use of salt to combat liver fluke or various arsenic and turpentine dressings against scab. There was also an ancient tradition of secret remedies and nostrums for livestock ailments, a tradition that survived orally, among those charged with the care of horses especially, until very recent times.

These traditions were associated with a growing market for information and instruction on livestock care and treatment. The most important aspect related to the horse, the most versatile, useful and prestigious of all domesticated livestock.²³ The possession of horses has almost always been a symbol of superior status in human societies. Accordingly, from the fifteenth and sixteenth centuries, following on the growth of literacy at the higher end of society together with the invention of printing, came a growing market for literature relating to the horse. By the seventeenth century, the market was large enough to encompass a degree of product differentiation, with the focus of some books and pamphlets on horsemanship, of others on horse care and the treatment of equine diseases. This market also overlapped with that for instruction on agricultural practice, where animals other than horses were also included, and where specialist works on livestock care emerged before the end of the sixteenth century.

The demand for such works grew over time but in other respects remained remarkably stable. Certain works maintained their dominance for long periods in all regions. One example from the late seventeenth century was *Le parfait maréchal*, by Jacques de Solleysel, first published in France in 1664, and going

The frontispiece from John Pottie's earliest work on livestock care (see Appendix).

appeal to a variety of consumer tastes across different market segments. His manuals all included a section on the treatment of livestock disease, in which the content was short and to the point. Markham had twelve remedies for any ailment that an animal might suffer.²⁶ Solleysel's cures were more various, deriving from, as Smithcors puts it, 'Galen's formidable hundred ingredient mithridate in his polypharmaceutical armamentarium'.²⁷ His work also contained a magical and mystical side, at odds with the trend towards science during the Enlightenment, but not at odds with what his readers wanted.

The same trend continued for the next century and beyond across Western Europe and in the American colonies (where independence did not alter the established reliance on European models). Growth was most evident at the bottom end of the market, among farmers as well as farriers and horse or livestock owners generally. Such consumers wanted a manual that would identify a disease or ailment and provide a clear remedy. There were many such works, the majority, to judge from those translated into Dutch or imported into the North American colonies, of German or British origin.²⁸ Markham, or derivations of Markham, remained popular into the late eighteenth century and beyond; George Washington is recorded as setting a horse's leg 'according to Markham'.²⁹ However, as noted earlier, the work that came to dominate the market in the late eighteenth century was Francis Clater's *Every Man His Own Farrier*.

There was nothing new in Clater's work; Smithcors suggests that it, together with his later work on cattle, was plagiarised from other readily-available manuals or 'receipt books', as they were

through eight reprints by the end of the century. A Dutch translation was published in 1691, an English version in 1696.²⁴ De Solleysel's book was designed for the top end of the market, among those he considered his peers or superiors, and it is thus significant that a further English edition, published in 1702, was greatly abridged. This later version, with the title *The Compleat Horseman; or Perfect Farrier*, catered for those seek-

ing a list of cures rather than an enlightened guide to horse care or therapeutics generally.²⁵ This was a much larger market, then dominated, in England at least, by manuals of advice on livestock care and treatment by or based on (or plagiarised from) Gervase Markham.

Markham's output was prolific and included such titles as *The Complete Farrier* and *The Complete Husbandman*; his success demonstrating his ability to

known.³⁰ These, especially the German equivalents, may have been superior to Clater, in so far as they stressed the need to distinguish between different diseases, and variations on the same disease.³¹ However, simplicity was precisely Clater's intention. As he announced in his Preface, he sought to share 'the secrets of his profession', as acquired from his farrier uncle, offering 'receipts in language he (the horseowner) can understand'. If he differed substantially from earlier work, it was in recommending drugs that he could dispense himself, rather than outlining the specific ingredients needed for cures. Sir Frederick Smith remarked disparagingly on this but, again his ethical concern misses the point. Clater was keen to draw attention to the large quantity of drugs he dispensed annually; it was a testimony to the popularity and thus the efficacy of his remedies.³²

The tradition of 'self-help' or 'do-it-yourself' manuals, was thus a long and lucrative one. So too, presumably, was its more recent combination with a supply of veterinary drugs and compounds. And, despite the scorn of Smith and Smithcors, there is evidence that points to at least some therapeutic value to the tradition. A Dutch veterinary history group has made an intensive study of the remedies set out in eight such manuals of livestock care (with the emphasis on cattle) that appeared in the eighteenth century in the Netherlands. There were some cures that Smith and Smithcors could legitimately condemn. Examples would include the various and complex herbal mixtures recommended against the 'veepest' (rinderpest),³³ although several of the authors also conceded that there was no remedy. But beyond this, of the 294 substances used in the prescriptions, 142 were still in use in the middle of the twentieth century.³⁴ This suggests that livestock owners used the 'receipt books', not because of stu-

pidity or credulity but because the latter had therapeutic value.

Further, from the late eighteenth century, veterinarians who qualified at the new schools in Europe also participated in the tradition. On the one hand, the 'receipts' were at the heart of the *materia medica* they learnt in the schools, the basis of the medications and ointments that they themselves prepared and sold to stockowners. They saw the superiority of what they had learnt as a critical basis for any competitive advantage they possessed over unqualified practitioners. In the early nineteenth century, they even tried to keep the *materia medica* a secret.³⁵ On the other hand, leading veterinarians also wrote their own manuals or took over the later editions of existing titles. Thus Mathijssen notes that the translator of Clater's manual, B.J.C. Rijnders, was the veterinarian at the Utrecht school, and that graduates of the school translated German works in the early nineteenth century.³⁶ In Britain, the 1848 edition of *Every Man His Own Farrier* was produced by William Youatt, and later editions by other practicing veterinarians. Clater's *Every man his own cattle doctor* was republished in 1870, 'entirely rewritten to the present date by George Armatage, M.R.C.V.S.' (member of the Royal College of Veterinary Surgeons).

The tradition of providing the means for owners to treat their own stock thus continued into the onset of the age of scientifically-based medication. It did this in Australia as elsewhere. Joseph Armstrong, Pottie's early competitor in Sydney, advertised his 'Gripe or Colic Mixture' along with glowing testimonials in the 1860's.³⁷ It was also the basis for Pottie's business venture of the same decade and beyond. The title of his first major work on horse care was *'Every Man His Own Farrier'*,³⁸ which went through a series of editions in the late nineteenth century and had the most

obvious of antecedents. The title disappeared before the end of the century, but another of his manuals, *Pottie's Horse Dictionary*, which first appeared in 1872, was still being published in the 1940's.

These pamphlets, together with others in what became an extensive range of publications (see Appendix), were aids to the use and therefore the sale of Pottie's ointments and medicines. As in Clater's manual, Pottie sought to explain his treatment in a manner which 'makes things exceedingly simple for country people'.³⁹ As he put it in another publication:

*I find that for all practical purposes, nearly all diseases of animals may be divided into Four Classes. That is to say, my Colic Drink will do for all Stomach, Bowel, Kidney, Bladder and Liver diseases. My Cough Medicine for all Throat, Lung and Chest diseases. My Blood Tonic for all Blood, Skin, Leg and Feet diseases. And my Fever Drink for all Inflammatory diseases.*⁴⁰

Pottie also followed the existing model in other respects. His 'White Ointment' worked as well for humans as for livestock; he had testimonials to this effect in his pamphlets. He could also supply a range of condiments such as his 'Dublin and Glasgow Spice' and other 'horse powders', designed for 'the hard-worked stable-fed horse' and superior to 'Lucerne Hay, for maintaining condition'.⁴¹ These competed against such heavily-advertised preparations as Thorley's Food, which were imported into New South Wales in 1860's on a scale large enough to warrant its own entry as an import in the *Statistical Registers*. Pottie was not content, however, merely to compete in the well-established urban market for such products.

Outside of Sydney, as was noted above, was a large and growing number of livestock in the regions where no veterinary surgeons practiced. By the middle of the century, there were 13 million sheep, nearly 2 million cattle and 280,000 horses in New South Wales alone. Until the 1860's, their owners had to rely on buying generic materials in bulk from importers. In 1844, for example, Charles McKellar and Co. advertised a variety of 'sheep medicines', including 'Corrosive Sublimate and Spirits of Tar...at reduced prices'.⁴² Arsenic, sulphur and tobacco were most in demand for dipping mixtures, during the protracted campaigns against sheep scab.⁴³ The new development that allowed Pottie to reach this market and replace such medications was the construction, beginning in the 1860's, of a railway system in New South Wales.⁴⁴

Clater and his successors had supplied a large market in Britain but no previous veterinarian, in either Britain or Australia, had tackled one spread over such a huge area. As the railway system grew, so Pottie had established a network of local agents, primarily country storekeepers, that gave him a comprehensive coverage of the entire colony of New South Wales by the late 1880's. The storekeepers did not necessarily keep his products but could use the telegraph to send in orders that could be supplied promptly by rail. He also expanded into southern Queensland and even overseas into New Zealand and South America.⁴⁵ The business that had become Pottie & Sons by the end of the century supplied a package of ointments and medicines, basic veterinary tools and manuals of advice on animal care to a market that extended well beyond that covered by any comparable veterinarian individual or firm, either in Britain or Australia. By this time, however, there had been some important changes to the package.

John Pottie in the Age of Science

When John Pottie emphasised the simplicity of his treatments he was not just responding to the requirements of his customers, he was drawing on a therapeutic tradition even older than that of the self-help manuals. His cures and medications were much smaller in number than those associated with Galen, the great physician of the second century. The underlying theory, however, was Galenic, with disease as a function of imbalances in the four bodily humours and cures being mounted through overcoming these. This approach was demonstrated in Pottie's explanation, to the 1862 enquiry into CBPP, of how inoculation worked:

*It is a law in the animal economy that two diseases cannot co-exist. Thus, where there is inflammation internally, blisters are applied to produce an external inflammation, which is a disease we [veterinary surgeons] can manage. Just so in the case of inoculation, the outer disease kills the internal one, and we can manage the external one. [On this score,] it is necessary to be severe to be effective, [while] if you have one great fever, and create another great fever, the one fever kills the other.*⁴⁶

The same approach still informed his manuals as late as the 1880's, when he was still claiming that 'inflammation is the same in any part of the body, and if you can reach it with the same agent it will cure anywhere'.⁴⁷ This was at a time when Pasteur's dramatic success with vaccination against anthrax had recently demonstrated the practical value of the great advances in the scientific knowledge and understanding of animal disease in recent decades.⁴⁸ By such standards, Pottie's therapeutics looked distinctly old-fashioned, but he also demonstrated his ability to come to

terms with new approaches. This was especially the case where the commercial rewards were most evident.

As Gerald Geison puts it concerning Pasteur: 'no one... had done so much to show that scientific research could pay off so handsomely in practical results'.⁴⁹ Veterinarians gained greatly as practitioners of vaccination against an increasing range of diseases and, as Pottie's business also illustrated, had done so even before Pasteur. The growing popularity of tail inoculation gave Pottie an important opening for business in the 1860's, one that he took readily. In Australia, stockowners inoculated their cattle themselves, sometimes with small pieces of lung tissue but more usually with matter, referred to as the 'virus', taken from the pleural cavity of a diseased animal. However, a superior mode, developed in the 1860's, was to subject the virus to a filtration process and eliminate unwanted materials.⁵⁰ The addition of glycerine meant the resulting liquid could be stored for repeated use and, from the early 1870's, Pottie supplied bottles or jars of 'Pottie's Inoculating Virus'. These came with his own patent needles and, while he claimed that 'there are no dangerous swellings' from the use of his virus, if these occurred, then they should employ his 'Black Oils'. Finally, inoculation should be followed by doctoring 'with my Fever Drink and Blood Tonic... in two days use my Dry Gripe Drench – a wine glassful is a dose'.⁵¹ As with other ailments, stockowners could acquire a complete package of treatment and care.

Pottie's also claimed that his 'Inoculating Virus' was 'valuable for any form of Germ Disease'. Pottie had always been a contagionist but the statement provides a reminder that he was practicing in the era when 'germ theory' was still being developed and that the nature of infection was still

imperfectly understood. In fact, the suspicion arises that Pottie took note of scientific advance to the extent that he could embrace the theme in promoting his products. His pamphlet on *Sheep Worm Diseases* can be used to illustrate the point.

By the late nineteenth century, advances in veterinary pathology and parasitology had greatly advanced knowledge of the range of internal parasites and the damage they caused.⁵² Treatment was still a problem, however, and various traditional 'drenches' based on arsenic and turpentine remained the staple therapeutic response. In Australia, stockowners had come to appreciate that such parasites were the chief cause of unthriftiness in their sheep, and looked to science for an answer. Pottie responded with what he called 'Pottie's System of Treatment', under which he supplied a range of drenches and powders – Lung, Lung and Tape, Young Tape, Tape and Intestinal and Stomach – guaranteed to meet any variation of the problem. According to his pamphlet, his firm had 'educated a staff of scientists', whose work 'has stemmed the deadly losses from parasitical diseases'. He claimed that there was a premium of 10% for sheep sold under certification of having undergone his treatment. Finally, 'our past successes clearly demonstrate the possibility of exterminating all parasitical diseases, and probably other diseases as well'.⁵³

This was, of course, hyperbole. Such diseases remain a source of constant losses today, despite new and more effective drenches. Nevertheless, it is evident that Pottie believed his products could make a difference. He lobbied the government to support the universal provision of his drenches as a counter to the depression of the 1890's.⁵⁴ Further, an official survey of various remedies for the internal parasites of sheep confirmed that his were among the most useful of

the remedies available.⁵⁵ It can be presumed that his drenches, among his other products, would not have continued to sell unless their purchasers found they had some therapeutic impact.

The final feature of Pottie's adaptation to a new age of science lies in the increased emphasis he put on his professional qualification and status over time. At the time that John Pottie's graduation from the Edinburgh Veterinary College, veterinary surgeons, either in Britain or Australia, did not bother to mention their qualifications in trade directory entries or promotional literature.⁵⁶ From the 1870's, however, this became the normal practice as the status of the profession improved. Pottie himself increasingly stressed his position as a qualified veterinarian, as a member of the Royal College of Veterinary Surgeons of England (M.R.C.V.S.E.), and as 'the Principal of the [short-lived] Australian National Veterinary Organisation'. He also came to stress his official positions as 'Veterinary Surgeon to the Government Horse Department, N.S.W.', and to the "Stock Department" of the colony. Finally, he sent his son, who was later to join him in the business, to Edinburgh and the same veterinary college that he had graduated from. By the end of the century, being a graduate of such colleges could fairly be seen as a form of quality control for the customers of the firm belonging to the Potties. This was a major change on the position that held when Pottie himself had graduated.

Conclusion

By 1892, Pottie could claim 'we send all over the Colonies about one thousand five hundred bottles of stuff a week... more than is made up by all the Veterinary Surgeons and Farriers in all the Colonies combined'.⁵⁷ His business was undoubtedly successful; it also survived his death in 1908 and continues today, still offering many of the same

veterinary products that he developed. His great achievement was to take a long-established European tradition of animal care and adapt it to the very different conditions of the Australian continent in the late nineteenth and early twentieth centuries. He was also able to adapt it to the revolution in medical science then taking place, although the manner in which he did so bore unmistakable traces of the heritage of the past.

The basis for Pottie's success would thus not have won the approval of Sir Frederick Smith and Professor Smithcors. He made no real contribution to the advance of veterinary science. Nevertheless, the nature of his continuing success provides a valuable insight into the changes taking place in the status of the veterinary profession in his lifetime and afterwards. Not least, it demonstrated the increasing importance of professional veterinary qualifications in the market that he catered for. John Pottie ensured that his son and heir also became a qualified veterinarian, part of a dynasty that stretched over two centuries. It was also an integral basis for the continued existence of the firm of John Pottie and Sons to the present day.

Appendix

The nature of John Pottie's publications makes enumeration and citation a difficult task. The earliest had Pottie himself as author while later versions referred to John Pottie & Sons, while the publishers and printers changed frequently over time. As with Clater and other authors in the tradition of self-help manuals, each work generally went through a number of editions, some of which were much the same, others with considerable additions made or completely rewritten. What did not change, even after John Pottie's death, were the style, lay out and titles of his publications. Those listed below are those known to

the author.

John Pottie, J., *Every Man His Own Farrier. How to Know Disease in Horses at a Glance and How to Cure Disease Quickly. To which is added Directions for the Treatment of Diseases in Cattle and Sheep*. Sydney, Geo. Loxton & Co. This version appeared in 1882, with major additions made to earlier versions of the 1860's and 1870's.

John Pottie, *Diseases of Horses, Cattle and Sheep*, Sydney, Geo. Loxton & Co., 5th edition, 1882. This publication eventually replaced the first work.

John Pottie & Sons, *Yearly Report of Pottie's Establishment for 1883*, Sydney, Geo. Loxton & Co., 1884.

Pottie's Horse Dictionary, Sydney, Geo. Loxton & Co., fourth edition, 1942.

The first edition appeared in 1872, a second in 1892.

John Pottie, *An Abridged Report on Sheep Worm Diseases. Their Origin. Results. How to Cure. The Cost of Curing*, Sydney, Geo. Loxton & Co., 1894.

Pottie's Guide in cases of Difficult Foaling and Calving, Sydney, J. Pottie & Sons, 1st edition, 1886, 2nd edition, 1939.

Pottie's Horse Doctor, Sydney, Marchant & Co., 3rd edition, 1927.

Notes

1. A.H.H.M. Mathijssen, 'Veterinary knowledge on the crossroads: 500 years of exchange between the Netherlands and other countries', *Argos*, 8 (1993), 241.
2. J.F. Smithcors, *Evolution of the Veterinary Art*, Veterinary Medicine Publishing Co., Kansas City, Missouri, 1957, 192.
3. Smithcors, *Veterinary Art*, 288.
4. Sir Frederick Smith, *The Early History of Veterinary Literature*, J.A. Allen, London, reprint 1976, Volume I, 232.
5. Anne Grimshaw, *The Horse: A Bibliography of British Books 1851-1976*, Library Association, London, 1982, p.34.
6. W. Turrentine Jackson, *The enterprising Scot*, Edinburgh, Edinburgh U.P., 1968.

7. Details on Pottie's life from J.G. Beardswood, 'John Pottie', in *Australian Dictionary of Biography*.
8. John Fisher, 'Not Quite A Profession: the Aspirations of Veterinary Surgeons in Britain in the Mid-Nineteenth Century', *Historical Research*, 66:3, October, 1993, 284-302.
9. John Fisher, 'A Panzootic of Pleuro-Pneumonia 1840-1860', *Historia Mediciniae Veterinariae*, 11, 1986, 26-32.
10. Argus, 16 September, 1859; H.R. Seddon, 'Contagious Bovine Pleuro-Pneumonia', in *Diseases of Domestic Animals in Australia Part 5, Volume II*, Bureau of Animal Health, Sydney, first edition, 1953, 369.
11. E.M. Pullar, 'Contagious bovine pleuro pneumonia in Victoria 1858-61: Fate or folly?', *Proceedings of the Victorian Veterinary Association*, 24, 1965-66, pp.12-17.
12. Report from the Select Committee of the Legislative Assembly on Slaughter of Cattle under the Cattle Disease Prevention Act, Evidence, 7-16 and Appendices, 17-28, in *Votes & Proceedings of the Legislative Assembly of New South Wales (V&PLANSW)*, 1862, Volume 5, 173-288.
13. Pleuro-Pneumonia (Report relative to Inoculation of Cattle), in *V&PLANSW*, 1862, Volume 5, 147-52.
14. Fisher, 'Not quite a Profession', 296.
15. Ian Parsonson, *The Australian Ark*, CSIRO, Collingwood, Victoria, 193.
16. E.J. McBarron, 'Alexander Bruce, Inspector of Cattle, and the Advent of Pleuro-Pneumonia Contagiosa to New South Wales', *Australian Veterinary Journal*, 29, 1952, 99-105.
17. *New South Wales Blue Books*, 1863, 1864.
18. John Fisher, 'Foot and Mouth Disease in Australia', *Australian Veterinary Journal*, 61, May, 1984, 158-61.
19. John Fisher, 'The growth of the livestock industries and the veterinary profession in Australia to 1850', *Australian Veterinary Journal*, 71, 1994, 248-53.
20. Smith, *Veterinary Literature*, Volume 4, 43; R.I. Taylor, 'John Stewart', in *Australian Dictionary of Biography*.
21. John Fisher, 'Veterinary Surgeons in early New South Wales: a preliminary survey', *Australian Veterinary History Society Newsletter*, Number 8, November 1993, 4-15.
22. Peter Mylrea, 'Veterinary Practice in the mid-1800s in Sydney', *Australian Veterinary Society Newsletter*, 5, November 1992, 2-5.
23. J.B. Barclay, *The Role of the Horse in Man's Culture*, J.A. Allen, New York, 1980; Stephen Budiansky, *The Nature of Horses: their Evolution, Intelligence and Behaviour*, Weidenfeld & Nicolson, 1997.
24. Smithcors, *Veterinary Art*, 213-4; Mathijssen, 'Veterinary knowledge', 236.
25. Smithcors, *Veterinary Art*, 219.
26. Smith, *Veterinary Literature*, Volume 1, 239.
27. Smithcors, *Veterinary Art*, 219.
28. Mathijssen, 'Veterinary knowledge', 240-3; J.F. Smithcors, *The American Veterinary Profession*, Iowa State U.P., Ames, Iowa, 1963, 40-45, 187-91.
29. Smithcors, *American Veterinary Profession*, 40.
30. Smithcors, *Veterinary Art*, 288.
31. Smithcors, *American Veterinary Profession*, 49-53.
32. Smith, *Veterinary Literature*, Volume II, 143.
33. R. Strikwerda, *Het rundvee in de Nederlandse Huismanliteratuur: volksdiergeneeskund in de 18e eeuw*, Veterinair Historisch Genootschap, Utrecht, 1997, 19, 25 and 43.
34. *Ibid.*, 136.
35. John Fisher, 'Animal Health and the RASE in its Early Years', *Journal of the Royal Agricultural Society of England*, 143, 1982, 105-111; E. Cochran, *The Royal Veterinary College London*, Barracuda Books, Buckingham, 1990, 81-2.
36. Mathijssen, 'Veterinary knowledge', 241.
37. Mylrea, 'Veterinary Practice', 4.
38. John Pottie, *Every Man His Own Farrier. How to Know Disease in Horses at a Glance and How to Cure Disease Quickly. To which is added Directions for the Treatment of Diseases in Cattle and Sheep*, Geo. Loxton & Co., Sydney, 1872.
39. Pottie, *Every Man His Own Farrier*, 2.
40. John Pottie, *Diseases of Horses, Cattle and Sheep*, Sydney, Geo. Loxton & Co., 1882, 8.
41. Pottie, *Diseases of Horses, Cattle and Sheep*, 9.
42. *Maitland Mercury*, 25 August 1844.
43. See P.L. Brown, ed., *Clyde Company Papers*, London, Oxford University Press, Volume 6, 22-3, 70-71, 119 and 187-8; John Fisher, 'Meeting sheep scab on an early Victorian pastoral property: a story from the Clyde Company Papers', *Australian Veterinary History Record*, 24, March 1999, 4-11.
44. J. Gunn, *Along Parallel Lines: A history of the railways of New South Wales*, Melbourne University Press, 1989.
45. J. Pottie, *An Abridged Report on Sheep Worm Diseases. Their Origin. Results. How to Cure. The Cost of Curing*, Sydney, Geo. Loxton & Co, 1894, 2-3.
46. Select Committee on Slaughter of Cattle, 1862, Q.1654-9.
47. Pottie, *Diseases of Horses, Cattle and Sheep*, 7.
48. For the vaccination tests against anthrax held at Pouilly-le-Fort in 1881, see J.W. Ezzell, P. Mikesell, B.E. Ivins and S.H. Leppla, 'The Genetic Basis of Pasteur's Attenuation of Bacillus Anthracis Cultures', in S.A. and S.L. Plotkin, eds., *The World's Debt to Pasteur*, Alan R. Liss, Inc., New York, 1985, 109-116.
49. G.R. Geison, 'Pasteur: A Sketch in Bold Strokes', in Plotkin, *Debt to Pasteur*, p.10.
50. Parsonson, *Australian Ark*, 193-4.
51. Pottie, *Diseases of Horses, Cattle and Sheep*, p.15.
52. Peter Koolmees, 'The development of veterinary public health in Western Europe, 1850-1940', *Sartonia*, 12, 1999, 162-9; R.H. Dunlop, & D.J. Williams, *Veterinary History: An Illustrated History*, Mosby, St Louis, 1996, 539-43.
53. Pottie, *Sheep Worm Diseases*, 3-4.
54. Beardswood, 'John Pottie'.
55. Alexander Bruce, 'The treatment of sheep for worms', *Journal of the Agricultural Society of New South Wales*, 11, February, 1892, 95-103.
56. Fisher, 'Not quite a profession'.
57. J. Pottie, *Pottie's Horse Dictionary*, Sydney, Geo. Loxton & Co., fifth edition, 1892, 3.

Colloquium ter herdenking van Dr. Louis Willems te Hasselt

Irène Boor^a

Op 13 mei jl werd in het Limburgs Universitair Centrum in Diepenbeek bij Hasselt, het colloquium "Dokter Louis Willems – Grondlegger van de inenting tegen de longziekte bij het vee – redder van de jeneverindustrie" gehouden op initiatief van het Nationaal Jenevermuseum van deze hoofdstad van het Belgische Limburg.

Voor een vijftigtal belangstellenden – waarvan de meeste ambtshalve aanwezig – begon de dag met vier voordrachten.

Prof. Dr. Leen van Molle gaf een historische schets van de rol van de veeteelt in de 19de eeuwse Belgische landbouw-economie. Op de gemengde bedrijven werd nagenoeg de gehele produktie binnen het bedrijf geconsumeerd. Toch was er ook enige vorm van specialisatie. Het rundvee dat op de arme Kempense zandgronden permanent op (pot)stal werd gehouden produceerde de mest die de graanproduktie voor de jeneverindustrie mogelijk maakte. Het restproduct van de jeneverstokerij, de bostel, diende weer tot veevoer.

Pas toen de *Agricultural invasion*, na 1880, het verbouwen van broodgranen onrendabel maakte door massale import van graan uit Amerika, werd er meer gericht in veeteelt geïnvesteerd (fokprogramma's, kwaliteitsbewaking van het veevoer en veeziektebestrijding). Dit verliep parallel met een gestegen vraag naar vlees en zuivelprodukten door de verbetering van de koopkracht van de industriearbeiders.

Het economisch gewicht van de vee-stapel werd treffend weerspiegeld door de zegswijze: *Vrouw verloren, iets verloren; koe verloren, veel verloren; paard verloren, al verloren*, die de betekenis die in de volkscultuur aan de dierhouderij gegeven werd, duidelijk illustreert.

Dr. Annick Linden, als microbioloog verbonden aan de Luikse diergeneeskundige faculteit, ging vervolgens in op de historische, etiologische, klinische en pathologische aspecten van de contagieuze bovine pleuropneumonie. *Mycoplasma mycoides* subspecies *mycoides* SC (small colony) werd door Nocard en Roux in 1898 beschreven, maar kreeg pas in 1978 zijn definitieve benaming. Pasteur had er al eerder (1883) aandacht aan geschonken en er over gecorrespondeerd met Dokter Willems uit Hasselt.

Louis Willems zoon van een Hasseltse jeneverstoker en veehouder was als geen andere vertrouwd met de verwoestende gevolgen van de longziekte.

Dr. C. Huygelen, als dierenarts lid van de Koninklijke Academie voor Geneeskunde, beschreef diens rol als grondlegger van de enting tegen de longziekte.

Willems was een fervente contagionist, hij wilde de miasmatisten bewijzen dat de longziekte een specifieke overdraagbare ziekte van het rund was. Na zijn studie geneeskunde experimenteerde hij met het rundvee in de stallen van zijn vader. Hij voerde inoculaties uit van volvirulent materiaal aan het einde van de staart. Er ontstond een lokale reactie. Vervolgens voerde hij na enige tijd een controle-enting uit (enting van virulent materiaal in het kossem) en plaatste daarna de proefdieren en gezonde controledieren bij besmet vee. De geënte dieren bleven gezond, van de

50 controledieren werden er 17 ziek.

Zijn publikaties (1852) kregen veel aandacht in heel Europa en zelfs in Australië, maar ontmoetten aanvankelijk ook veel weerstand. In veel landen werden commissies opgericht en werden proeven opgezet: verschillende onderzoekers moesten zijn resultaten bevestigen. Desondanks werd hij in eigen land nog lang tegengewerkt. Uiteindelijk werd zijn methode in verschillende landen gebruikt. In de geïndustrialiseerde wereld werd uiteindelijk de vaccinatie echter verlaten ten gunste van de sanitaire maatregelen.

Door het verdwijnen van de ziekte raakte de reputatie van Willems in de vergetelheid. Volgens Dr. Luc Devrieze is er zelf in het *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift* "geen druppel inkt aan hem besteed".

Deze situatie veranderde toen het Limburgse biomedisch onderzoeksinstituut naar hem vernoemd werd. Dit instituut ontstond in 1976 als een instituut voor fundamenteel wetenschappelijk onderzoek, gekoppeld aan dienstverlening ten behoeve van de volksgezondheid. Prof. Dr. Jef Raus van dit instituut gaf een indruk van de activiteiten van dit instituut. De hoofdactiviteit ligt op het gebied van auto-immune aandoeningen. Het onderzoek van multiple sclerose in het bijzonder heeft internationaal veel aandacht gekregen. Er werd een T-cel vaccinatie ontwikkeld die ook op een grote waaier van andere auto-immuun ziekten zal worden onderzocht.

De dienstverlening richt zich op het opsporen van phenylketonurie en congenitale hypothyroïdie bij zuigelingen; op veterinair gebied is het vaststellen van groeibevorderende substanties bij het slachtvee een belangrijke activiteit.

a. Drs. I.M.E. Boor-van der Putten. Heulweg 6. 3956 KR Leersum.

Na dit colloquium werd het gezelschap per bus vervoerd naar het vleesbedrijf van sponsor Jos Theys, die een fokbedrijf koppelt aan vleesverwerking. Hier werd een uitgebreide lunch aangeboden. Het middagprogramma bestond uit een

bezoek aan het Stedelijk Museum waar de tentoonstelling "Met dokter Willems langs de boulevard" een indruk gaf van de wereld van deze zoon van de Hasseltse bourgeoisie. In het Nationaal Jenevermuseum waar het wetenschap-

pelijk werk van Willems in beeld was gebracht, werd het bezoek met het proeven van de Hasseltse jenevers besloten.

Boekbespreking

W. Gijsbers

Kapitale ossen. De internationale handel in slachtvee in Noordwest-Europa (1300-1750).

Verloren, N.W. Posthumus Reeks IX, Hilversum, 1999, ISBN 90-6550-056-1, 661 blz. Ill. f 95,-

De historiografie van de internationale ossenhandel kent al een lange geschiedenis. Tot aan het verschijnen van deze indrukwekkende studie van Wilma Gijsbers was de Nederlandse bijdrage aan dit onderwerp beperkt gebleven. Het zal dan ook de nodige moed vereist hebben om zich aan bijna vijf eeuwen commerciële activiteiten rond de ossenhandel te wagen. Met haar standaardwerk heeft Gijsbers de omissie in de Nederlandse geschiedschrijving ruimschoots goedgemaakt.

Deze studie handelt over de internationale ossenhandel in Noord-West Europa gedurende de periode 1300-1750. De geschiedenis hiervan wordt geperiodiseerd in termen van opkomst (1300-1500), expansie (1500-1660) en contractie (1660-1750). De ossen werden vanuit de productiegebieden in Denemarken en Sleeswijk-Holstein via vaste transportroutes over land en zee vervoerd naar de weidegebieden in Duitsland en Nederland. De ossen verloren tijdens de lange reis veel van hun lichaamsgewicht. Daarom werd dit transport vanaf omstreeks 1500 steeds meer geconcentreerd in het voorjaar zodat de ossen dichtbij de consumptiegebieden nog een zomer konden wor-

den vetgeweid. Met het ossenweidersbedrijf in het gewest Holland als uitgangspunt wordt in deze studie uiteengezet hoe demografische, geografische, economische, politieke, sociale en culturele determinanten en calamiteiten van diverse aard de lange-termijn ontwikkeling van de ossenproductie en -handel in de periode 1300-1750 bepaalden. Verder wordt uiteengezet welke interacties er in de periode 1575-1750 bestonden tussen deze lange-termijn ontwikkeling en het ondernemersgedrag van de bij de overzeese ossenhandel betrokken personen. Deze ossenhandel bleek erg succesvol als gevolg van de symbiose tussen de handelspartners in de productie- en consumptiegebieden die lange tijd tot wederzijds voordeel werkte.

Onder invloed van een groeiende vraag naar rundvlees in de West-Europese steden trad er in de late Middeleeuwen een concentratie op van het fokken en slachten van ossen in Denemarken en Sleeswijk-Holstein. Vanaf de veertiende eeuw werd Holland een weidegebied voor dit vee dat was bestemd voor de groeiende stedelijk bevolking in de zuidelijke provincies. Aan buitenlandse veehandelaren had de Graaf van Holland het privilege verleend hun ossen op Hollandse veemarkten te verhandelen. De Westfriese stad Hoorn ontwikkelde zich tot de belangrijkste veemarkt van de regio. Gegevens uit de 'grafelijke beestentol' over de periode 1447-1722 leverde een goed overzicht van de omvang van de overzeese import. In de zestiende eeuw werd

Wedel bij Hamburg de meest belangrijke internationale markt waar ossen uit Denemarken en Sleeswijk-Holstein werden verkocht aan Duitse en Nederlandse kooplieden. De handel was strikt hiërarchisch georganiseerd en onderworpen aan bindende productieregels, hetgeen inhield dat boeren de ossen tot vijf à zesjarige leeftijd opfokten en ze dan als 'grasossen' aan de kroon of de adel verkochten. Op de landgoederen van de laatste werden ze dan gedurende één winterseizoen vetgemest, verkocht aan rijke handelaren die ze vervolgens als 'stalossen' exporteerden. De piek van de export van ossen over land was in 1612 toen meer dan 52.000 dieren werden uitgevoerd.

In de zeventiende eeuw bleek deze starre productiewijze niet langer levensvatbaar en liep de handel terug. Dat de handel zo lang lucratief bleef was te danken aan de politieke macht van de adel en het kapitaal dat werd gegeneerd door Nederlandse landeigenaren / kooplieden die in toenemende mate aan de export deelnamen. Vanaf het laatste kwart van de zeventiende eeuw namen zowel de Deense als Nederlandse autoriteiten hun toevlucht tot protectionistische maatregelen. De belangrijkste van Nederlandse zijde was de belasting die vanaf 1724 werd geheven op de import van mager rundvee. Met deze maatregel trachtte de Nederlandse overheid over te schakelen van het vetmesten van magere buitenlandse ossen op Nederlandse weidegebieden op het mesten van binnenlandse runderen. In de loop van de

achttiende eeuw maakte deze hoge belasting van f 20,- per os tezamen met de regelmatige uitbraken van de runderpest een einde aan de reguliere handel in ossen tussen Denemarken / Sleeswijk-Holstein en Nederland.

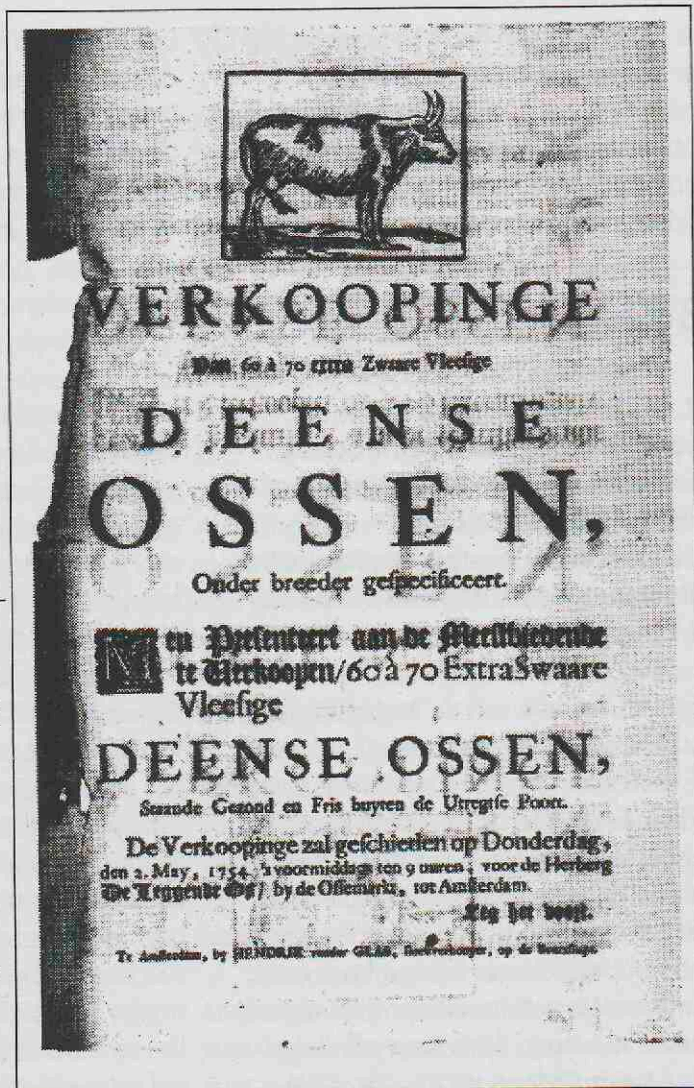
In een apart hoofdstuk wordt op basis van onderzoek van de 'vrachtbrieven' uiteengezet hoe het overzeese transport van ossen logistiek verliep. Hierbij wordt ingegaan op de afkomst en familiebanden tussen kooplieden en schippers, de duur en het tijdstip van de reizen, de uit- en invoerhavens, de transportkosten en de omstandigheden aan boord. Tot aan de tweede helft van de zeventiende eeuw was de handel en de export grotendeels in handen van kooplieden en schippers uit de productiegebieden. Na 1623 kwam hierin verandering omdat de Deense koning tengevolge van de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) noodgedwongen de exportbeperkingen moest afschaffen. De verstoorde export over land leidde ertoe dat de overzeese handel steeds meer in Nederlandse handen kwam waardoor eerst Enkhuizen en na 1653 Amsterdam de belangrijkste marktpositie kregen. Rond 1600 bood de internationale ossenhandel uitstekende mogelijkheden tot accumulatie van kapitaal. Kapitaalkrachtige Nederlandse kooplieden die individueel of gezamenlijk in compagnieën opereerden, gingen in de productiegebieden ossen kopen. De periode vanaf 1660 is in Denemarken dan ook bekend onder de naam 'Hollændertiden'. In 1667 werd in Haarlem tengevolge van de bloeiende handel zelfs een apart gilde opgericht, het 'Loffelijke Ossensweidersgilde'.

Hollandse, Friese en Overijsselse schippers vervoerden 50-60 ossen in hun platbodemschepen vanaf West-Jutland en niet minder dan 80-90 ossen in hun fluitschepen wanneer deze werden getransporteerd vanuit Oost-Denemarken, Zuid-Zweden en

Noorwegen. De reis van Noord-Jutland naar de markten in de Republiek duurde over land ongeveer zes weken; overzee slechts drie à vier dagen. De aanvoer over zee bedroeg ongeveer 25% van de import over land. Voor de verzorging van de ossen aan boord gingen er ook ossenknechten mee. De condities waren tijdens de reis bijzonder moeilijk voor de dieren. Vijftig tot zestig niet onthoornde ossen werden in het ruim met een lengte van ongeveer 13 meter in twee door een vrij gangpad van elkaar gescheiden rijen naast elkaar gestouwd. Om te voorkomen dat de ossen gingen liggen werd er een balk onder hun buik doorgeschoven. Onderweg kregen de dieren water, hooi, haver, brood en eieren.

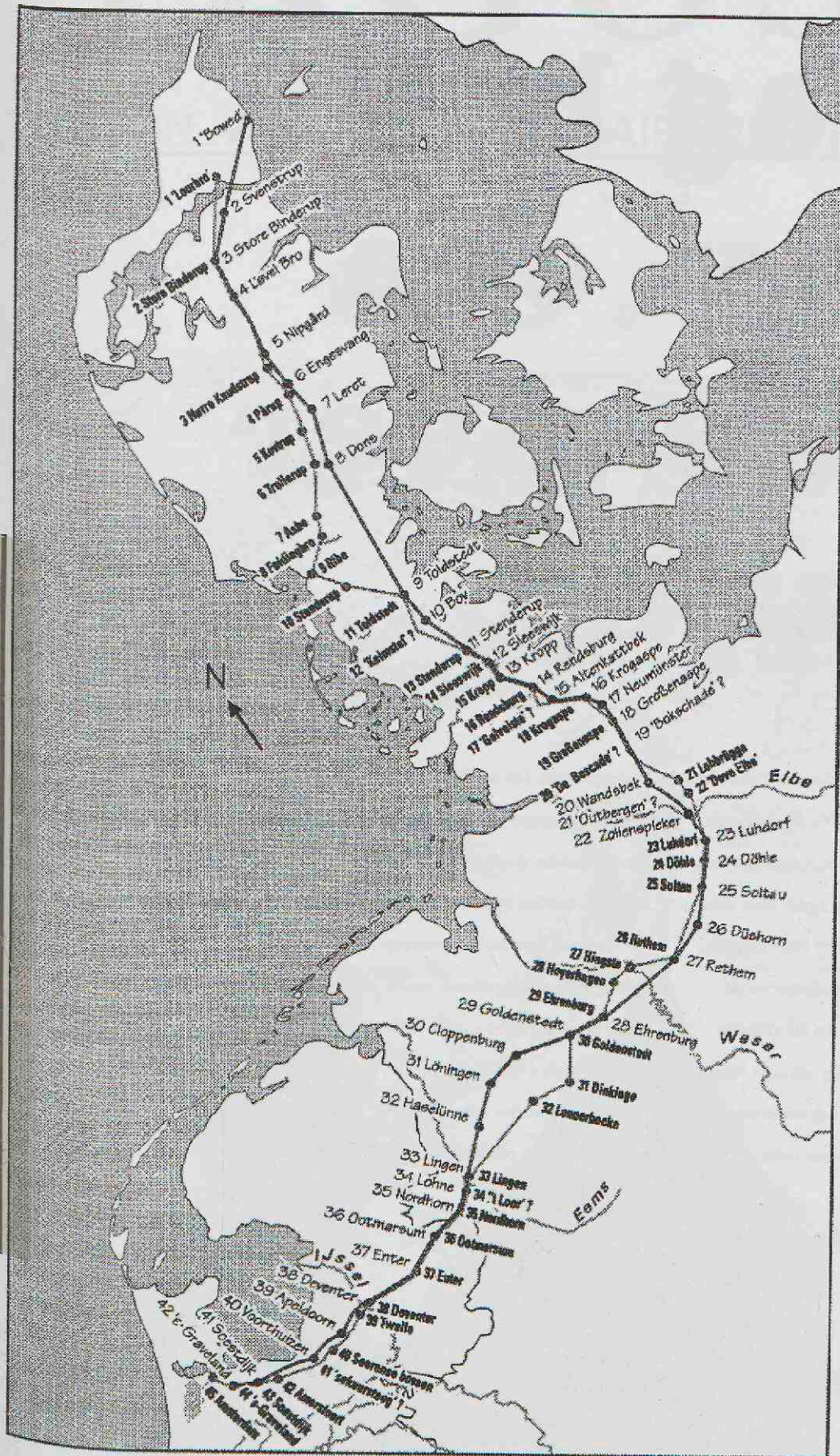
Wanneer de ossen te zeer gestresst raakten van de zeereis kregen ze ter kalmering bier te drinken. Onder normale omstandigheden schijnen er onderweg weinig ossen te zijn omgekomen. Bij zwaar weer ontstonden er soms grote problemen met schipbreuk tot gevolg. Diverse keren vergingen schepen met ossen en al. In 1630 werd over een schip gerapporteerd dat er als gevolg van een zware storm niet minder dan 28 ossen waren gestorven die door de schipper allemaal 'overboort gesmeeten' waren.

Het is moeilijk een studie als deze recht te doen. Aan dit onvolprezen standaardwerk ligt een enorme hoeveelheid archief- en bronnenonderzoek in Nederland, Duitsland en Denemarken ten grondslag. Het boek telt 661 pagina's waarvan 359 pagina's worden inge-

VERKOOPINGE
Van 60 à 70 Extra Zware Vleefige
DEENSE
OSSEN,
Onder breeder gespecificeert.
en Presentert aan de Meestbiedende
te Verkoopen/60 à 70 Extra Zware
Vleefige
DEENSE OSSEN,
Sesende Gezond en Fris buyen de Utrechtse Poort.
De Verkoopinge zal geschieden op Donderdag,
den 2. May, 1754, 's voormiddags ten 9 uren; voor de Herberg
De Krugger 44/ by de Officiers, 101 Amsterdam.
Zeg het voort.
Te Amsterdam, by JENDELJE vander GILDE, Boekverkooper, op de Waagflap.

nomen door vlot leesbare tekst, grafieken, tabellen, kaarten en andere illustraties. De rest bestaat uit een uitgebreid notenapparaat, Engelse samenvatting, historiografisch overzicht, diverse bijlagen met kwantitatieve gegevens, overzichten van bevrachtingscontracten, schippers en kooplieden in binnen- en buitenland, notariële akten, genealogie, bronnen en literatuur en tenslotte een register van persoonsnamen en plaatsnamen. In het historiografisch overzicht wijst Gijsbers op de problemen die aan deze studie waren verbonden. Ondanks de uitgestrektheid van het onderzoeksgebied, de discontinuïteit en de weerbarstigheid van de primaire bronnen, de beperkte beschikbaarheid van buitenlandse literatuur, de tijdsintensieve correspondentie bij de uitwisseling van gege-

vens en de taalbarrière is zij erin geslaagd een boeiend beeld van de ossenhandel en van actief ondernemerschap te schetsen. De belangrijkste interacties tussen handel, politiek, bankwezen en netwerken van bij de commerciële activiteiten betrokken families komen uitgebreid aan bod. Het voorbeeld van succesvol Nederlands ondernemersgedrag dat in deze studie wordt beschreven is een bevestiging van de these van J. de Vries en A. van der Woude (*Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei*, Amsterdam 1995) dat zich in Nederland reeds in de zestiende en zeventiende eeuw een zeer moderne economie had ontwikkeld. Het is opvallend dat Gijsbers hier niet op ingaat bij haar synthese (354-358).

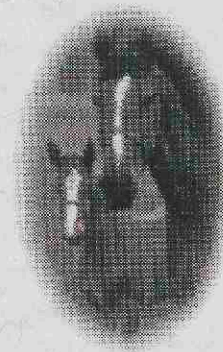
Voor de geïnteresseerde in de geschiedenis van de diergeneeskunde zijn de strikt commerciële onderwerpen wellicht minder interessant, maar de beschrijvingen over de geschiedenis van de veehouderij des te meer. Het fokken en drijven van de ossen, de zoötechnische aspecten en de condities en voeding tijdens het transport vormen boeiende materie. Zo wordt op basis van oude veterinaire literatuur, onder andere uit huishoudelijke woordenboeken, een gedetailleerde beschrijving gegeven van het lubben en het vetweiden (24-25). Gijsbers stelt zich bescheiden op en is van mening dat ook na haar studie, het onderzoek naar de internationale ossenhandel nog in de kinderschoenen staat. Zij doet diverse suggesties voor vervolgonderzoek. Vanuit de veterinaire optiek zou het wenselijk zijn daar enkele aspecten aan toe te voegen zoals de vraag welke rol deze transporten speelden bij de verspreiding van besmettelijke dierziekten, welke veeziekten precies voorkwamen en welke therapieën door de verzorgers werden toegepast.

P. Koolmees

Mag het a.u.v. een beetje meer zijn?

Als zelfstandig praktiserend dierenarts staat de zorg voor het dier bij u centraal. Wij, als coöperatie van u en uw collega's, ondersteunen u daarbij. Niet door u hinderlijk voor de voeten te lopen, maar door er te zijn als u ons nodig hebt. Dat is bijna dagelijks, als het gaat om de levering van producten via de groothandel. Daarbij profiteert u van het materiële voordeel dat een krachtenbundeling van zo'n 1800 beroepsgeenoten nu eenmaal met zich meebrengt. Maar we zijn wel iets meer dan alleen maar een

inkoopcollectief. Dat ontdekt u als u een beroep op ons doet bij vragen op het gebied van automatisering, apotheekbeheer en -inrichting, ARBO- en milieuaspecten, certificering en (ver)bouw van uw praktijk, om maar een paar zaken te noemen. Hierbij kunt u net zo goed profiteren van de kennis en ervaring die is gebundeld in AUV. Mocht u meer willen profiteren van de voordelen van uw lidmaatschap, belt u ons dan even.

We zijn er als u ons nodig hebt

dierenartsencoöperatie

Beversestraat 23, 5431 SL Cuijk, tel. 0485 33 55 55

ARGOS

ISSN 0923-3970

Universiteitsbibliotheek
Utrecht
DGK

31 JAN. 2005

BULLETIN VAN HET VETERINAIR HISTORISCH GENOOTSCHAP

nummer 24

serie 3

voorjaar 2001

Inhoud

Redactioneel
p. 155

Summaries of main articles
p. 157

Agenda
p. 158

A.H.H.M. Mathijssen
Alexander Numan (1780-1852)
in zijn Groningse periode
p. 159

Richard F.J. Paping
De ontwikkeling van de veehouderij
in Groningen in de achttiende en
negentiende eeuw; een grove schets
p. 175

R. D. Locke
Veterinary philately
p. 186

Peter Koolmees
Recente publicaties op het gebied
van
de landbouwgeschiedenis
p. 192

Recente publicaties op het gebied
van
de veterinaire geschiedenis
p. 195

ALEXANDER NUMAN.

SAMEN MET

MERIAL

OP HET GOEDE SPOOR!

VARKEN

VACCINS

Gripovac
Hyoresp
Neocolipor
Parvoject
Parvovirax
Rhinita-T
Ruvax

ANTIPARASITICA

Panomec 1% injectie
Panomec 0.27% big
Ivomec 1% injectie
Ivomec 0.27 big

DIVERSEN

Ketofen 10% U.D.A.

PLUIMVEE, KONIJN

VACCINS

Aviffa RTI
Gallivac IBD
Nemovac
Cunical
Lyomyxovax

DIVERSEN

Volamin

KAT

VACCINS

Eurifel[®]
Rabisin

ANTIPARASITICA

Frontline Spray
Frontline Spot-On

DIVERSEN

Imalgene
Ketofen 1% injectie
Ketofen Tabl.
Nesdonal
Ronaxan Tabl.
Stomorgyl Tabl.

DIAGNOSTICA

Witness FeLV
Witness FIV
Witness Combi FeLV/FIV

ELEKTRONISCHE

IDENTIFICATIE

Indexel Pocket Reader (kl.)
Indexel Reader EX (gr.)
Indexel Transponder

HOND

VACCINS

Eurican[®]
Pirodog
Pneumodog
Primodog
Rabisin

ANTIPARASITICA

Dolthene
Frontline Spray
Frontline Spot-On

DIVERSEN

Fitergol
Imalgene
Ketofen 1% injectie
Ketofen Tabl.
Nesdonal
Ronaxan Tabl.
Stomorgyl Tabl.

DIAGNOSTICA

Witness parvo

ELEKTRONISCHE

IDENTIFICATIE

Indexel Pocket Reader (kl.)
Indexel Reader EX (gr.)
Indexel Transponder

HERKAUWERS

VACCINS

Mucobovin

RUND

ANTIPARASITICA

Panomec 1% injectie
Eprinex Pour-On
Ivomec 1% injectie
Ivomec Plus
Ivomec Pour-On
Ivomec SR Bolus

DIVERSEN

Amynin
Biodyl
Ketofen 10% UDD

SCHAAP

ANTIPARASITICA

Panomec 1% injectie
Ivomec 1% injectie
Oramec

PAARD

VACCINS

Equiffa
Pneumequine
Tetagripiffa

ANTIPARASITICA

Panomec Pasta
Eqvalan

DIVERSEN

Ketofen 10% UDD
Nesdonal
Biodyl

MERIAL B.V., Bovenkerkerweg 6 - 8, 1185 XE Amstelveen, tel. 020 - 547.39.33, fax 020 - 640.22.01.

© Boven genoemde producten zijn geregistreerde handelsmerken van MERIAL. © 2000. MERIAL. [®]Eurifel en Eurican vertegenwoordigen een vaccintreks.

Colofon

ARGOS. Bulletin van het
Veterinair Historisch Genootschap.
Verschijnt tweemaal per jaar.

Redactie

Dr. P.A. Koolmees
Drs. A.H.H.M. Mathijssen

Bestuur V.H.G.

dr. P. Leeftang (voorzitter), drs.
A.P. Wijgergangs (vice-voorzitter),
drs. I.M.E. Boor-van der Putten
(secretaris), drs. P.C. Knijff (pen-
ningmeester), dr. P.A. Koolmees,
prof. dr G.C. van der Weyden.

Secretariaat van Redactie en Bestuur

p/a Bibliotheek Diergeneeskunde,
Yalelaan 1.
Postbus 80159.
3508 TD Utrecht.
Fax 030-2531407

Lidmaatschap en abonnementen

De contributie van het V.H.G.
bedraagt f45,- per jaar (studen-
ten f12,50). Leden ontvangen
ARGOS gratis.

Abonnementen op ARGOS

f27,50 per jaar.

Gironummer van de

penningmeester
581045.

Layout en druk

Afdeling AVmedia/Reproductie
van de
Faculteit Sociale Wetenschappen,
Universiteit Utrecht.

Redactioneel

Deze ARGOS-aflevering verschijnt
later dan gewoonlijk, maar nog juist
voordat het voorjaar ten einde is.

Totnogtoe kon voorafgaand aan een
V.H.G.-bijeenkomst een nummer gepro-
duceerd worden. Deze keer lukte dit
niet, eenvoudig door gebrek aan kopy!
Wij moesten wachten tot de op 19 april
j.l. te Warffum gehouden voordrachten
publikatieklaar gemaakt waren om vol-
doende materiaal ter beschikking te
hebben. Wij hopen dat onze lezers door
deze situatie aan het denken worden
gezet. Willen wij ARGOS in stand kun-
nen houden, dan zal de redactie, in de
eerste plaats vanuit het toch niet kleine
bestand aan V.H.G.-leden, kopy aan-
gereikt moeten krijgen. Van de ook weer
in deze aflevering opgenomen lijst aan
recente veterinairehistorische literatuur,
die een selectie is uit de in het afgelopen
jaar verschenen publicaties, zou toch
voldoende inspiratie moeten uitgaan om
analoge onderwerpen, die vanuit een
Nederlands gezichtspunt nog onbelicht
gebleven zijn, in studie te nemen.
Onderwerpen uit de eigen belang-
stellings- of ervaringswereld (MKZ bv.),
gedocumenteerd met gegevens uit de lit-
eratuur of uit de op bewerking wacht-
ende archiefstukken, moeten in
overvloed te vinden zijn. Zodra men een
vraagstelling gekozen heeft, zou het voor
in geschiedenis geïnteresseerden een
genoegen moeten zijn een speurtocht in
bibliotheek en archieven in te zetten; en
om hiervan vervolgens, zodra men denkt
een helder beeld te hebben verkregen
van een episode, een persoon, een
gebeurtenis, een ontdekking, een
bepaalde techniek, een mislukking, een
conflict, een beïnvloeding, een calamiteit
enz. uit het verleden, in woord of
geschrift mededeling te doen. Het
reünie-karakter dat de V.H.G.-bijeenkom-
sten kenmerkt zal er alleen door winnen
als de deelnemers elkaar, en daarmee het

gehele genootschap iets hebben mee te
delen over onderwerpen behorend tot
het veelomvattende domein van de vet-
erinaire geschiedenis. Dat zijn al die
aspecten die kunnen bijdragen om beter
zicht te krijgen op de doorwerking van
het verleden in het veterinaire heden.
Ook het stellen van vragen, bv. hoe een
probleem te benaderen of welke kennis
of ervaring aanwezig is bij medeleden,
kan de bijeenkomsten verlevendigen.
Voorstellen voor het plenair in behandel-
ing nemen van bepaalde onderwerpen
kunnen eveneens gedaan worden. Deze
kunnen anderen op hun beurt weer
inspireren hiervan werk te maken en te
zijn tijd zal zo'n voorstel tot een pre-
sentatie leiden. Deze vragen of kleinere
mededelingen kunnen natuurlijk ook via
ARGOS worden gecommuniceerd. Zij zijn
zeer welkom en kunnen hetzij in een
rubriek "ingekomen", hetzij als "vra-
gen", hetzij als "kleinere mededelingen"
een plaats krijgen. De osmotische span-
ning van het blad kan alleen in stand
worden gehouden indien voldoende
voedingsstoffen door de semi-perme-
abele redactionele wand diffunderen!

Evenals de voorzitter van het V.H.G.
bij herhaling heeft gedaan, doet de
redactie nu een beroep op alle leden en
abonnees om hun gedachten te laten
gaan welke mogelijkheden ieder van
hen heeft om een bijdrage te leveren.
Alleen zo zal het Genootschap mét zijn
bulletin een club kunnen zijn die niet
alleen aan de bij de oprichting gefor-
muleerde doelstelling beantwoordt,
maar ook een uitstraling kan krijgen
waarvan de buitenwacht profijt kan
hebben. Niet gehinderd door werkdruk
of de waan van de dag zou het
Genootschap de plaats kunnen worden
waar vanuit een historische
beschouwingswijze gereflecteerd wordt
op de ontwikkelingen binnen de dierge-
neeskunde.

Energiek in Generiek

Alfasan
GROUP OF COMPANIES

ALFASAN

GROUP OF COMPANIES

Wijkersweg 9

3449 JA Woerden

Postbus 78

3440 AB Woerden

www.alfasan.nl

info@alfasan.nl

tel. 0800-Alfasan

Summaries of main articles

A.H.H.M. Mathijssen

The life history of Alexander Numan (1780-1852) during his time in Groningen

Until the time Numan took on his professorship at the newly established Veterinary School in Utrecht in 1822, he had lived in the Province of Groningen. In order to understand why the minister of Public Education appointed a village doctor from the north of the country as professor for the practice of veterinary medicine, and after some years as director of the school, it was felt essential to investigate his earlier life period. The main sources used are two obituaries, resp. written by his son who was a professor of Law at Groningen University, and by his friend prof. Willem Vrolik who was the secretary of the Academy of Science, supplemented by family histories and some archival research. After a short description of his descent, youth and education follows the main part devoted to his writings, his medical practice and membership of the Provincial Medical Commission and the Commission for Agriculture. In an appendix some genealogical data are presented on the family of his wife and their children.

Alexander lost his father, who was a minister of the Reformed Church, when he was ten years old. He received his education in the circle of family members. A brother of his father, also a minister, taught him Greek and Latin. After this uncle had left the province, he lived in the home of another minister who taught him the modern languages. As this man was involved in politics of the Batavian Republic, young Alexander was exposed to many discussions on the polity of the State. After his mother had remarried with a medical doctor, this man, and also his brother who had a

medical practice in another part of the province, complemented the education with an introduction in the sciences. Experiences in their dispensaries, where some knowledge of botany and chemistry could be obtained, and discussions when accompanying them on their visits to patients, were decisive in the choice of his profession. Only at the age of twenty he entered the Medical Faculty of Groningen University. Thanks to the elaborate preparatory studies, he was able to finish in three years. In 1804 he defended his thesis on a pharmaceutical subject. Immediately afterwards he set up practice in a village nearby the town of Groningen. He married two years later Catharina Dorothea Star Lichtenvoort, daughter of a wealthy lawyer. They had two children, a son, born in 1807, and a daughter, born in 1808.

Alexander built a flourishing medical and obstetrical practice, extending over a very large area. He taught apprentices in his dispensary, translated articles and a book by C.W. Hufeland and published case histories from his own practice. Several lectures given at local scientific societies were published. One dealt with his thoughts on and experiences with *animal magnetism*, a topic very much en vogue in those days, especially in the Groningen Medical Faculty. In 1812 his translation of *Allgemeines Vieharzneibuch* by J.N. Rohlwes was published, showing his interest in veterinary matters. As the book appeared not to be satisfactory enough for the needs of the Dutch farmers, he was invited by the board of the 'Society for Public Welfare' (Maatschappij tot Nut van het Algemeen) to write an adapted version. This handbook (first ed. 1819) would receive many editions throughout the 19th century. This book, together with

his capacities as a teacher, his broad interests in medical and agricultural affairs, great scientific curiosity and appreciation by colleagues met in the several commissions made him an obvious candidate for the new post in Utrecht. Although he felt it difficult to leave his beloved homeland and terminate his practice, he felt great pride in accepting the post that would give him the opportunity to found a new discipline in his country.

To be useful to society was one of the great motives of his life.

Richard F.J. Paping

Development of animal husbandry in Groningen in the 18th and 19th century; a broad outline

This overview is mainly focussed on the clay area forming the northern half of the province. It is the wealthiest and most characteristic part, being cultured since the Middle Ages as testified by the many churches that even small villages were able to construct. About 1700 the province of Groningen enjoyed already a modern economy, fitting in with that of the other coastal areas of Friesland, Zeeland and Holland (the last mentioned was the richest region of the world in the 17th and 18th century). As aspects of modernity at that time can be considered: 1) the use of modern agricultural methods with higher yields per hectare and higher milk yields per cow than produced in the land provinces on the sandy soils; 2) Agriculture was aimed at earning money by selling of the products. In opposition to the farmers in the land provinces, who mainly produced for subsistence farming, the farmers in the coastal areas produced for the trade; 3) A high degree of specialization was found in the rural areas. 30-40% of the families had own farms, 25% of the

population were labourers, owing only small pieces of land and the rest of the working population had occupations outside agriculture (craftsmen, shopkeepers, shipmasters, merchants etc.). Whereas on the sandy soils practically every family owned a farm, be it mostly a very small one.

After reviewing the changes in the distribution of land in use for the production of fieldcrops or for meadows -always in function of the market value of the products- and after a discussion of type of cattle husbandry (breeding, fattening,

dairying) it is concluded that a relative decrease of the importance of cattle husbandry in the clay region during the 18th-19th century can be observed. Intensification of land use had a positive effect on crop-production. The much-heard opinion that the cattle plague epizootic of 1768-1786 caused a transition in land use through a switch from animal husbandry to arable farming, is not held by the author. Economic factors were of prime importance here. The introduction of fertilizer in the 19th century took away the necessity to keep

cattle for manure. And mechanization did the same for the horse in the 20th century. In some parts of the clay region, however, cattle husbandry returned in the second half of the 20th century, due to the low prices of the fieldcrops. The arable land is then transformed again in meadows.

Attention is given to the role of veterinary care given by the farmers themselves and in a later phase by veterinary professionals.

Agenda

32ste Internationaal Congres Veterinaire Geschiedenis

Jaarcongres van de World Association for the History of Veterinary Medicine
Gastheer: The Norwegian Association for the History of Veterinary Medicine, i.s.m. The Norwegian School of Veterinary Science, en Den norske veterinærforening.

Plaats: Norges Veterinærhøgskole, Ullevålsveien 72, Oslo

Datum: woensdagmiddag 15 augustus - zaterdag 18 augustus 2001

Inschrijving: c/o Den norske veterinær-

forening. General Birchs gate 16, N-0454 Oslo. E-mail: dnv@vetnett.no
Tarieven: WAHVM-lid 800 NOK; niet-leden 1000 NOK; studenten 400 NOK; partners 300 NOK
Extra's: lunches 2x60 NOK; congresdiner 250 NOK; excursie 250 NOK
Inlichtingen: WAHVM-secretariaat. Groenoord 66. 2401 AG Alphen a/d Rijn

Najaarsbijeenkomst Veterinair Historisch Genootschap

Plaats: Androclus-Gebouw Faculteit der Diergeneeskunde

Datum: donderdag 29 november 2001
Thema: "Ontwikkeling van het veterinair curriculum in Utrecht 1821-2001"
Dit thema is gekozen omdat in het academisch jaar 2001-2002 met een ingrijpend vernieuwd curriculum gestart zal worden.
Vier opeenvolgende perioden, nl. 1821-1925, 1925-1971, 1971-1982 en 1982-2001, zullen achtereenvolgens besproken worden door dr P.A. Koolmees, drs. E.P. Oldenkamp, prof.dr. J. Mouwen en dr. W.D.J. Kremer.

"History of veterinary medicine, which has always been under-rated in the curricula, is the only discipline within the professional training of a veterinary surgeon which encompasses all subjects. It therefore has a uniting, virtually encyclopaedic, mediating function. The intention of a lecture must be to impart a historic view, to inspire the students to consider the responsibility which man has for animals, and to make them sensitive in their professional life for a critical reflection of the basic intellectual concepts of our time and our society beyond the limits of their knowledge of veterinary medicine. It is the

veterinary surgeon's "professional culture" -and an essential part of it is the history of veterinary medicine and domestic animals- which demands that this permanent reflection be the basis for the meaningful work of a veterinary surgeon."

C. Giese (Institut für Geschichte der Medizin, Justus Liebig Universität, Giessen) in:
"Geschichte der Veterinärmedizin als Lehrfach - Aufgaben und Möglichkeiten".
Berl. Münch. Tierärztl. Wochenschr., 107(6), 206-209, 1994.

Alexander Numan (1780-1852) in zijn Groningse periode¹

A.H.H.M. Mathijsen²

Inleiding

Op een vergadering van de Vereniging voor de Geschiedenis der Natuur-, genees-, en wiskunde (nu GeWiNa geheten) die op 29 april 1923 in Groningen gehouden werd, hield de Enschedese dierenarts H.A. Zwijnenberg een voordracht over "De betekenis van den arts Alexander Numan voor de diergeneeskunde"¹. Kroon had twee jaar daarvoor in zijn herdenkingrede bij het eeuwfeest uitgebreid stilgestaan bij de figuur van Numan, die hij de grondlegger van de diergeneeskunde en van het diergeneeskundig onderwijs in Nederland noemde². Kroon was ook de promotor van Zwijnenberg die in 1925, nog net in de periode van de Veeartsenijkundige Hoogeschool, een aan Numan gewijd proefschrift verdedigde, in het bijzonder over diens betekenis voor de Nederlandse schapenfokkerij. Bij jubilea van de Maatschappij voor Diergeneeskunde of de Faculteit wordt de beginperiode van het veterinair onderwijs waarmee de naam van Numan onlosmakelijk verbonden is, graag gereleveerd, maar men kan niet zeggen dat de Nederlandse veterinair evenveel belangstelling aan de dag legden voor Numan als bv. de Fransen voor Bourgelat, de Denen voor Abildgaard, de Zweden voor Hernquist of de Duitsers voor Kersting. Aan het werk van deze grondleggers van de diergeneeskundige opleidingen in de respectievelijke landen zijn tal van detailstudies

gewijd. Bij ons ontbreken die ten enenmale.

Zou de reden hiervoor de negatieve visie van Wester op Numan en zijn directoraat kunnen zijn? Hij is althans van oordeel dat bij de stichting van de school iemand benoemd had moeten worden die eerst in Frankrijk zijn veeartsenijkundige kennis had moeten opdoen. Hij betichtte Numan ervan steeds met minachting op de veeartsenijkundige praktijk te hebben neergezien en betitelde de veeartsenijsschool in de eerste helft van de 19^e eeuw als "een tweeslachtig wurm met een lam handje"³. Offringa heeft dit beeld in velerlei opzicht gecorrigeerd. Hij kwam, overigens in navolging van Schornagels bijdrage aan het Gedenkboek van 1921⁴, tot een zeer positief oordeel over Numans capaciteiten en zijn enorme inzet om gestalte te geven aan een nieuw beroep⁵. Numan had zichzelf deze opgave gesteld en hij stond er praktisch alleen voor om deze uit te voeren. De ongunst van het tijdsgewricht heeft aan zijn inspanningen iets heroïsch en de beslissing van minister Thorbecke tot een ingrijpende reorganisatie van de school toen zijn directoraat ten einde liep, iets tragisch verleend. Maar naar zijn karakter en aard was Numan allermindst een tragische figuur. Hij was een zeer evenwichtig persoon met een groot sociaal engagement en een verbazende werkkraft die in zijn talrijke adviezen en aangaande zijn veelzijdige bemoeienissen een helder oordeel, gebaseerd op eigen ervaring en onderzoek, wist te geven.

Onze kennis van Numans werkzaamheden is grotendeels beperkt tot de daden die verband houden met de leiding van de school en zijn rol als adviseur van de regering inzake alles wat in verband stond met landbouw en veeteelt. Over zijn onderzoek, neergelegd in talrijke

publicaties, en zijn onderwijs, vastgelegd in uitvoerige dictaten van eigen hand en van leerlingen, is nog zeer weinig geschreven. Ook over zijn Groningse periode die toch meer dan de helft van zijn levensperiode heeft uitgemaakt en die van beslissende betekenis is geweest voor wat hij naderhand in Utrecht kon verrichten, is nooit een detailstudie verschenen. Om zicht te krijgen op de aard van zijn persoonlijkheid en op de ideeën en opvattingen die hij zich tijdens zijn studietijd en zijn medische praktijkjaren verworven had, is kennis van de Groningse periode onontbeerlijk.

Nu doet zich daarbij de grote moeilijkheid voor dat we over deze periode niet beschikken over zulk een fraai archief als Numan over zijn Utrechtse ambtsbezigheden heeft nagelaten. Er zijn mij geen dagboeken, praktijkverslagen of brieven uit de tijd vóór 1822 bekend. Het is overigens niet onmogelijk dat er nog wat aan het licht zal komen, zodra het omvangrijk familiearchief, bijgehouden tot de jaren '30 van de 20ste eeuw geïventariseerd is.

De belangrijkste bronnen, ook voor deze periode, zijn de twee levensberichten die na zijn dood in 1852 verschenen zijn.

Het ene geschreven door zijn zoon Cornelis, die hoogleraar rechtsgeleerdheid was aan de Groningse Hogeschool⁶, en het andere door Willem Vrolik, de secretaris van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen⁷.

De aanvullende bronnen die werden geraadpleegd zullen op de in aanmerking komende plaatsen in het navolgende worden genoemd. Achtereenvolgens zullen aan de orde komen:

- De afkomst en opvoeding;
- De studietijd;
- De werkzaamheden en geschriften tijdens zijn medische praktijkjaren in Hoogezand.

¹ Tekst van de voordracht, gehouden tijdens de Voorjaarsbijeenkomst van het V.H.G. in Museum "Het Hoogeland" te Warffum op 19 april 2001.

² Bilderdijklaan 14. 3723 DC Bilthoven.

Mathijse@worldonline.nl

A. De afkomst

Van moederszijde stamde hij uit het geslacht Piccardt⁸, van origine Frans, sinds de 17^e eeuw gevestigd in Groningen/Oost Friesland, dat in drie opeenvolgende generaties Ned. Hervormde predikanten had voortgebracht. Alexander Piccardt (1702-1763), grootvader en naamgever van Alexander Numan, was gedurende 25 jaar predikant in Warffum. Hij bewoonde Huize Breedenborg, verkregen door zijn echtverbintenis met Hilje Iwema die voordien gehuwd was met Jan Jansenius zich noemende 'hovelings of jonker op de Breedenborg', een borg in 1587 gebouwd en in de 17^e eeuw in het bezit van de families Sikinghe en Alberda van Menkema.

Een dochter van ds. Piccardt en Hilje Iwema, Johanna Sophia (1759-1826) huwde in 1778 met ds. Henricus Numan (1746-1787), die predikant was te Baflo en die een groot kenner van de Semitische talen schijnt te zijn geweest⁹. Door haar kleinzoon wordt Johanna Sophia "een brave en schrandere moeder, een vrouw vol geest en leven" genoemd¹⁰. Uit dit huwelijk werd eerst een dochter en vervolgens drie zonen geboren. Alexander, geboren in 1780, was de oudste van de zonen. Over het lot zijn zuster en zijn broers is mij niets bekend.

Na het vroege overlijden van Henricus hertrouwde moeder Johanna Sophia in 1790 met Hendrik Wichers (1755-?) die geneesheer was te Middelstum. Hier groeide Alexander vanaf zijn 10^e jaar op. Zijn overgrootvader Hermanus Numan (1692-1733) was stadschirurgijn in Groningen geweest. In 1728 had hij zich geassocieerd met Jan Balthuïn uit Emden die de kunst van het verlakken verstond. Het verlakken van meubels en van metalen gebruiksvoorwerpen was in de 18^e eeuw in navolging van Chinese en Japanse produkten erg in de mode gekomen wat nog versterkt werd door

de opkomst vanuit Engeland van de blikfabricage. Nadat het bedrijf van 1733-1752 door een stiefzoon van Hermanus was geleid, werd het na diens overlijden voortgezet door Hermanus' zoon Steven die aanvankelijk chirurgijn was geweest in Elzinge. Hij heeft door commercieel talent en het aantrekken van een kundig lakschilder uit de Zuidelijke Nederlanden het bedrijf tot bloei gebracht. Hij overleed, ongeveer gelijktijdig met zijn echtgenote, de domineesdochter Etje Muntinghe, in 1780, ongeveer een maand voor de geboorte van Alexander. Geen van Stevens vijf kinderen wenste het bedrijf voort te zetten. De oudste zoon, weer een Hermanus (1744-1820), had zich tot een bekwaam schilder/tekenaar/graveur ontwikkeld; hij verbleef te Amsterdam waar hij directeur was van *Felix Meritis* en lid van de 4^e klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut¹¹. Zowel de tweede als derde zoon waren dominee geworden: de boven reeds genoemde Henricus en Arnoldus (1753-1831) die we in verband met Alexanders opvoeding nog zullen tegenkomen. En de twee dochters begonnen, vooraleer in het huwelijk te treden, in de ouderlijke woning in de Oude Boteringestraat een "Negotie in Fransche Winkelwaren" (waaïers, parasols, kant, handschoenen, pommade etc.)¹².

De opvoeding van Alexander speelde zich schijnbaar geheel in de familiekring af. Het verloop wordt ons door zijn zoon beschreven¹³. Na het tweede huwelijk van zijn moeder met de geneesheer Wichers die een zeer uitgebreide praktijk had in geheel Hunzingo werd zijn opleiding toevertrouwd aan zijn oom Arnoldus Numan, Art. Lib. Mag. Phil Doctor, toen nog predikant te Ezinghe in het Westerkwartier, later te Oude-Niedorp, classis Alkmaar. Van deze "deugdzame en geleerde man" die echter niet kon preken en daarom schoolopziener werd in Noord-Holland¹⁴ leerde

hij de oude talen. Met hem bleef hij door een grote vriendschap verbonden. Na zijn vertrek uit Groningen in 1794 kwam hij weer in het huis van zijn moeder en stiefvader te Middelstum. Hij kwam toen in de leer bij de plaatselijke dominee Bernardus Wilhelmus Hoffman (1757-1806), "een man van letteren, velerlei wetenschap en groote scherpzinnigheid" en bovendien als politicus actief was. Van hem leerde hij de moderne talen en hun literatuur. Maar ook kwam hij er in aanraking met de felle discussies die gevoerd werden in de dagen rond de Bataafse Revolutie. In de Ommelanden heerste een opgewonden democratische stemming. De afkeer van het Huis van Oranje en al wat naar aristocratie zweemde was groter dan de vrees voor een eventuele regeringsloosheid. Zijn zoon en biograaf, in staatkundig opzicht uiterst conservatief¹⁵, acht het een bewijs van 'zijn goede aanleg' dat zijn in een patriots milieu opgegroeide vader bewaard gebleven was voor "den invloed der besmetting van den revolutionairen dampkring". Een uitspraak die de biograaf van de zoon op zijn beurt echter betwijfelt, omdat menig patriot na 1815 niet meer herinnerd wilde worden aan de dagen van opstand en revolutie¹⁶. De zoon vermoedde dat de opgewondenheid en eenzijdigheid die hij dagelijks overal ontmoette, hem juist tot kalmte hadden gestemd, en hem daarnaast het gevoel van vrijheid en zelfstandigheid had bijgebracht dat hij levenslang zou behouden. Hij had het altijd opmerkelijk gevonden hoe gematigd zijn vader, die graag over politiek sprak, zich over staatszaken en bewindspersonen had uitgesproken en hoe gehecht hij zich steeds aan het koningsschap en het vaderland had getoond, wat hem niet verhinderde om misbruiken en gebreken "met eerbiedige rondborstigheid" aan de regering voor te leggen. Behalve literaire en politieke vorming

ontving Alexander een inleiding in de natuur- en geneeskundige wetenschappen. Deze kreeg hij zowel bij Hendrik Wichers te Middelstum als bij diens broer die een grote medische praktijk had te Winschoten. Leergierig als hij was, zal het veel zelfstudie geweest zijn, waarbij hij in hun apotheken enige kennis op het gebied van de chemie en de botanie zal hebben opgedaan. Met hen bezocht hij patiënten, leerde hun ziekten en hun levensomstandigheden kennen, en, zegt Vrolik, "kreeg hij dien praktischen aanleg, welke, door strenge wetenschappelijke studie gescherpt en veredeld, later eene der meest kenmerkende eigenschappen van zijnen geest en van zijn streven werd"¹⁷. Hier ook ontwaakte zijn liefde voor de plattelandspraktijk en kwam zijn keuze voor de medische studie vast te staan.

B. Studietijd

De aanloop is wel lang geweest; hij liet zich pas op 20-jarige leeftijd aan de Groningse Hogeschool inschrijven, terwijl het in die dagen niet ongewoon was al op 15- of 16-jarige leeftijd met de universitaire studie te beginnen, zoals in het geval van zijn vriend Schroeder van der Kolk bijvoorbeeld die ook met privé-onderwijs op de universiteit was voorbereid. Numans biografen geven geen indicaties waarom zijn entree in de universiteit zolang is uitgesteld. De lange aanloop heeft hij echter gecompenseerd met een uiterst korte studietijd. In 1801 ingeschreven, legde hij drie jaar daarna reeds zijn afsluitende examens af.

In de *Acta Facultatis Medicinae*¹⁸ vinden wij onder het jaar 1804 opgetekend:

"Die xxiii Aprilis MDCCCIV
Post solita examina et expositis ac
defensis Hippocratis Aphorismis sectionis III, Aph. II & III medicinae candidatus renunciatus est ornatissimus juvenis Alexander Numan Bafloa Omlandus ope Cl. Driessen "

En:

"Die viii Augusti MDCCCIV
Ornatissimus vir juvenis Alexander Numan Bafloa Omlandus post defensionem dissertationem inauguralem "De carbonatum officinalium praecipuorum praeparandi methodo, natura, ac usu" medicinae doctor renunciatus est ope Cl. Thussink."

Het candidaatsexamen gaf toegang tot de promotie^{xix}. Het omvatte eerst een klinisch deel, waarbij de diagnose en therapie aan de hand van een patiënt besproken werd (de "solita examina") en daarna een theoretisch deel naar aanleiding van enige aforismen van Hippocrates. Dat hun nummers in het examenboek werden opgetekend (in Leiden deed men precies zo, en in de andere faculteiten wellicht ook) zal wel de functie hebben gehad om de hoogleraren een geheugensteuntje te geven zodat zij variatie in de examens konden brengen. De betreffende aforismen, die door Numan becomingentarieerd dienden te worden, luiden in de vertaling van Littré:

"2. Des tempéraments, les uns sont bien ou mal disposés pour l'été, les autres pour l'hiver.

3. Certains maladies et certains âges sont bien ou mal disposés pour telle ou telle saison, tel ou tel lieu, tel ou tel genre de vie"²⁰.

De interactie van de verschillende constituties met seizoensinvloeden, leeftijd, verblijfsomgeving en gedrag bepaalden het ziektekundige denken. Deze ideeën zullen we later dan ook terugvinden in Numans onderwijs en in de opvattingen van zijn leerlingen.

De twee "clarissimi vires" maakten tezamen met P. Hendriksz, hoofd van het *Nosocomium*, het docentencorps van de toenmalige medische faculteit uit. Deze kleine bezetting laat grote overeenkomsten zien met die van 's Rijks Veeartsenij-school (RVAS) in haar beginjaren. En het

studentenaantal was er kleiner dan in de eerste jaren van de RVAS. Zo vermeldt het boek der afgenomen examens voor het jaar waarin Numan zijn examens deed slechts vier kandidaatsexamens en twee promoties.

Het onderwijs moet dus vrijwel privé-onderwijs zijn geweest met het gevolg dat de contacten tussen hoogleraren en studenten intensief waren en zo persoonlijk konden zijn dat er, althans in het geval van Numan, vriendschappen voor het leven uit voortkwamen. C. Star Numan schrijft: "hij (A.N.) kon zich (...) tot medicus vormen op eene wijze, die hem de achting en toegenegenheid van vele zijner mede-studenten en van al zijn hoogleraren, vooral van de beroemde Petrus Driessen en E.J. Thomassen à Thuessink verwierf. Deze bleef hij daarvoor steeds dankbaar, terwijl hij zich tot aan hunnen dood in hunne bestendige vriendschap mogt verheugen. Hunne aanmoediging en deelneming in zijnen wetenschappelijke arbeid zijn ongetwijfeld van grooten invloed geweest op zijn volgend leven"²¹. Wie waren deze twee genoemden?

PETRUS DRIESSEN (1753-1828) was op 21-jarige leeftijd bij Munniks gepromoveerd, studeerde daarna in Wenen, Straatsburg, Parijs en Londen. Na korte tijd in Groningen medische praktijk te hebben gedaan, werd hij in 1778 tot lector, in 1787 tot buitengewoon en in 1791 tot gewoon hoogleraar benoemd. Hij doceerde chemie, farmacie, materies medica en gedurende de laatste tien jaar voor zijn zijn emeritaat ook botanie. Hij is de grondlegger geweest van het zelfstandig chemisch onderwijs in Groningen. Hiertoe behoorde sinds 1797 ook de landbouwscheikunde die hij echter in 1815 aan J.A. Uilkens afstond. In 1805 ontwierp hij, samen met o.a. S.J. Brugmans en W. Vrolik de *Pharmacopoea Batava*. Van zijn vriendschap met Numan getuigt zijn uitvoerige bijdrage over "Eene ziekte bij het rund-

vee, de wee of het bloedpissen (mixtus cruentus) genaamd" in het eerste deel van diens *Veeartsenijkundig Magazijn*. Evert Jan Thomassen à Thuessink (1762-1832) had in Harderwijk geneeskunde gestudeerd en was er in 1782 gepromoveerd, waarna hij in Leiden zijn studies voortzette die hij opnieuw met een promotie afsloot. Men had hem graag in Harderwijk als hoogleraar willen benoemen, maar hij gaf er voorkeur aan zich eerst in het buitenland verder te bekwaamen. In 1794 aanvaardde hij het hoogleeraarsambt in Groningen. Hij doceerde er de pathologie, de therapie en de kliniek; daarnaast gaf hij colleges in de gerechtelijke geneeskunde en de geschiedenis der geneeskunde. De besmettelijke ziekten hadden zijn bijzondere belangstelling. Hij ijverde voor de oprichting van een *Nosocomium Academicum* (Academisch Ziekenhuis), wat in 1797 met succes bekroond werd, eerst in het weeshuis en na 1803 in enkele zalen van de West-Indische Compagnie. De daar verrichte waarnemingen werden in een lange reeks publicaties neergelegd²². In de uitgave van 1810 van deze *Geneeskundige waarnemingen* zal Numan rapporteren over een geval van "Verplaatsing van het hart van de linker naar de regter holligheid van de borst".

Het is merkwaardig de naam van Thomassen à Thuessink in het examenboek te zien vermeld als ware hij als promotor van Numan opgetreden, terwijl het een zuiver farmaceutisch onderwerp betrof dat dus tot het terrein van Driessen behoorde en ook in zijn laboratorium bewerkt was. In vertaling luidt de titel: *Over prepareerwijze, eigenschappen en gebruik van carbonaten die als geneesmiddel de belangrijkste zijn*. Een Duitse recensent schreef erover: "So selten man auf solche Inauguralschriften stösst, die nicht bloss Compilationen sind, oder nur anders

eingekleidete bekannte Dinge enthalten, so angenehm ist es einmahl bey einer bloss Originalarbeiten umfassende Schrift der Art zu verweilen. Dies ist der Fall mit der hier aufgeführten. Ihr Verfasser theilt in derselben die Beobachtungen und Versuche mit, welche sein würdiger Lehrer Prof. Driessen in dem Gröninger Universitäts-Laboratorium seit 1798 über die kohlen-sauren Neutralsalze angestellt hat. Das Ganze ist sowohl für den Pharmaceuten und Chemiker, als auch vor den Therapeuten von nicht geringer Wichtigkeit und Interesse. Der bearbeitete Gegenstand ist neu und mit Sachkenntniss durchgeführt"²³.

Het is natuurlijk moeilijk te bepalen of deze lof Numan dan wel Driessen toekomt. Hoe dan ook, in hetzelfde jaar verschijnt de tekst van de dissertatie met een iets gewijzigde titel (*Observationes de...*) in Bremen, en twee jaar later verschijnt een Duitse vertaling in *Trommdorff's Journal der Pharmazie*. Numan had zijn leerjaren glanzend beëindigd en kon gaan uitzien naar het opbouwen van een zelfstandig bestaan.

C. De werkzaamheden en geschriften tijdens zijn medische praktijkjaren in Hoogezand

"Onmiddellijk na zijn promotie vestigde hij zich op het Hoogezand, misschien de bloeiendste van al de bloeiende veenkolonieën, waardoor de Provincie Groningen zich tot nu toe althans van al de overige gewesten in ons Vaderland onderscheidt. Daar de stad nabij was, bleef hij in de gelegenheid om het let-

terkundig verkeer met zijn vrienden en leermeesters te kunnen voortzetten, die nog vermeerderde toen hem later het lidmaatschap der provinciale Commissieën van Geneeskunde (1814) en Landbouw (1815) opgedragen werd." Aldus zoon Cornelis²⁴. Alvorens in te gaan op wat bekend is over zijn medische werkzaamheden voeg ik nog een stukje familiegeschiedenis in dat voor de kennis van zijn maatschappelijke achtergrond niet zonder belang is.

In 1806 trad Alexander Numan in het huwelijk met Catharina Dorothea Star Lichtenvoort, op een na de oudste van

DISSERTATIO PHARMACEUTICO-MEDICA INAUGURALIS,

DE

CARBONATUM OFFICINALIUM PRÆCIPUORUM PRÆPARANDI METHODO, NATURA, AC USU,

QUAM,

FAVENTE SUMMO NUMINE,

EX AUCTORITATE

RECTORIS MAGNIFICI

WYNOLDI MUNNICKS,

Med. Doct. Anat. Chir. Physiol. Botani. et art. obstetriciæ Professoris ordinarii;

UT ET

Amplissimi SENATUS ACADEMICI Consensu et Nobilissimæ FACULTATIS MEDICÆ Decreto,

PRO GRADU DOCTORATUS,

Summisque in MEDICINA Honoribus ac Privilegiis, rite et legitime consequendis,

Eruditorum examini offert

ALEXANDER NUMAN,

BAFLO-OMLANDUS,

Ad diem XVIII. Augusti MDCCCIV. Hora XI.

GRONINGÆ,

Apud H. EEKHOFF H. FIL.

MDCCCIV.

zes dochters van mr. Cornelis Star Lichtenvoort (1743-1833), bewoner van een in de 17^e eeuw gebouwd buitengoed, het nog altijd bestaande "Welgelegen" in het buurtschap Klein(e)meer in de onmiddellijke nabijheid van Hoogezand. (Voor enige bijzonderheden over de familie Lichtenvoort, "Welgelegen" en Numans nageslacht, zie het aanhangsel).

Over Catharina Dorothea schreef Vrolik²⁵: "Deze brave, opgeruimde en verstandige vrouw, die hem het huiselijk leven verruimde en veraangenaamde liet hem twee bij haren dood [in 1833] reeds volwassene kinderen na". Die twee kinderen werden beiden in Hoogezand geboren. De oudste, geb. in 1807, was Cornelis die in Utrecht wijsbegeerte en klassieke letteren en vervolgens rechten zou studeren. Hij was zeer begaafd en kreeg op 16-jarige leeftijd al een eervolle vermelding van de Luikse universiteit voor een in het Latijn gestelde prijsverhandeling waarin de dichtkunst van een Poolse neo-latijnse dichter vergeleken werd met die van Horatius. Ik vermeld dit omdat hij tot dit onderwerp aange trokken werd doordat zijn vader een bewonderaar van Horatius was²⁶. In zijn studententijd was hij redacteur van het Utrechts studentenblad *De gekortwiekte Faam*, de schrik der hoogleraren vanwege de scherp geschreven kritieken. Hij was mede-oprichter van de Utrechtse studentencompagnie van vrijwillige jagers, die deelnam aan de Tiendaagse Veldtocht in augustus 1831. Na terugkeer schreef hij een dubbele dissertatie over Machiavelli, waarvoor hem drie titels werden toegekend: hij werd *summa cum laude* Magister in de theoretische wijsbegeerte en ontving naast een doctoraat in het Romeins en hedendaags recht een eredoctoraat in de klassieke talen, waarschijnlijk een uniek feit in de Nederlandse universitaire geschiedenis. In 1834 werd hij in Groningen benoemd tot hoogleraar in het staats-, volken-,

en strafrecht. Hij is niet ouder dan 50 jaar geworden.

De dochter, naar haar grootmoeder van vaderszijde Johanna Sophia genoemd, werd geboren in 1808. Zij overleed te Utrecht in 1860. Zij is op 37-jarige leeftijd gehuwd met met Mr. Dr. Adolf Stefanus Rueb, lector in de sterrenkunde te Utrecht (1806-1854). Het huwelijk bleef kinderloos. Alexander is na zijn vertrek uit Gildestein in 1851 bij hen ingetrokken en is in hun huis een jaar later overleden.

Keren wij terug naar Alexanders leven als medicus. Een onderling sterk gelijkende beschrijving van zijn praktijkjaren wordt ons door zijn beide biografen gegeven. Zo schrijft Vrolik: "Spoedig en telken jare meer breidde zich zijn werkring uit. Zoodat de geneeskundige praktijk, waaraan hij ook de verloskundige voegde, zich over het geheele Oldambt, ja tot aan Oost-Friesland uitstrekte. Ieder die slechts eenigszins de streek kent, waarin dit geschiedde, beseft, wat het betekent, om door zware klei en [over] modderige zandwegen, zich op paard of [met] voertuig naar zieke landlieden of barende vrouwen heen te worstelen. En toch, onvermoeid en rusteloos, zoals men hem ook in lateren leeftijd kende, ging de jeugdige geneesheer terstond bij zijne terugkomst aan het gereedmaken der geneesmiddelen of hield er althans het toevoorzicht over"²⁷. Zoon Cornelis is over dit laatste punt wat meer expliciet en zegt dat zijn vader "geregeld onderwijs gaf aan jongelingen die bij hem werkzaam waren waarvan de meeste later met eere in de maatschappij zijn opgetreden"²⁸.

Sinds het opheffen van de chirurgijns gilden in 1798 en vóór de oprichting van de Klinische Scholen in 1828 waren het plaatselijke doctoren die hen die chirurgijn, vroedmeester of apotheker wilden worden, opleidden. Een opleidingsplaats

bij een geneesheer die lid was van de Geneeskundige Commissie die de examens afnam, was des te aantrekkelijker!²⁹. Numan zal dus zeker na 1814, toen hij lid werd van de Groningse Commissie, geen moeite hebben gehad om leerlingen aan te trekken.

Dat hij na tien jaar ervaring te hebben opgedaan in de praktijk werd voorgedragen om toe te treden tot deze commissie, waarin naast de leden van de Medische Faculteit de besten onder de lokale beroepsbeoefenaren zitting hadden, toont aan dat men vertrouwen had in zijn oordeel en inzicht. Deze werden enerzijds gescherpt door de dagelijkse waarnemingen in zijn praktijk, maar steeds getoetst aan de oordelen van anderen, of deze nu voortkwamen uit de literatuur of uit gesprekken. Laat ik zijn zoon weer aan het woord laten die hem van zeer nabij heeft meegemaakt: "Het altijd aanleeren, uit boeken of van personen, van geleerden of van ongeleerden, van landheer of schaapherder, van menschen of dieren, wier leven hij zo gaarne bespiedde en navorschte, en die hem, zoals hij menigmaal zeide, veel minder dan de bedriegelijke menschen bedrogen, was hem zo eigen geworden, dat het op den duur niemand ontging". En: "Steeds hield hij het oog gericht op het vele, waarin hij belang stelde: het oor open voor alles wat hij dacht, dat anderen beter dan hij wisten; en -wat zo zeldzaam, zelfs in uitstekende mannen gevonden wordt, voor de meening van andersdenkenden. Op zijne beurt wist hij zoo te ondervragen, dat daardoor in anderen de geest van onderzoek en waarheidszin werd opgewekt en zijn eigen inzicht in de waarheid verhelderd"³⁰.

Het psychologisch portret dat hieruit oprijst is dat van een intellectueel met een open geest, die studierend en observerend en in voortdurende Socratische dialoog met de mensen in zijn omgeving op zoek is naar de wet-

matigheden achter de verschijnselen. Een andere karakteristiek waar de zoon de nadruk op legde, was dat zijn vader in zijn gehele wezen "practisch" was. Dat mag ons verwonderen omdat de kritiek die later gegeven werd op zijn onderwijs, er juist in bestond dat het tezeer in theoretische beschouwingen bleef steken. Dit "practische" is meer dan *empirie* waarmee het "tot niet geringe schade en schande voor ons volk" in Nederland vaak wordt verward. Het handelen van de geneesheer is pas een kunst en kunde als het geschraagd wordt door kennis. En deze kennis wordt niet verworven om deszelfs wil, maar om dienstbaar te zijn aan het leven. Hier worden twee punten geraakt die wij in de geschriften en toespraken van latere Numan voortdurend tegenkomen: de geschoolde veearts onderscheidt zich van de empirist doordat zijn handelen rationeel is, noem het wetenschappelijk onderbouwd. En, ten tweede, zijn wetenschap dient gericht te zijn op het nut van de maatschappij, i.c. de landbouw en veeteelt, steunpilaren van de volkswelvaart.

Dat Numan, ook in financieel opzicht, in zijn praktijk succesvol is geweest, valt op te maken uit een snier die over zijn rug heen door zijn opvolger in Hoogezand aan zijn zoon wordt toegevoegd als deze in een krantenartikel over een staatsrechtelijke kwestie zich op een zeer elitair conservatief standpunt heeft geplaatst. De medicus uit Hoogezand, die hiertegen in gaat, voegt hem dan toe: "Weet de heer Numan niet dat de fortuin welke zijn vader heeft gemaakt, in de eerste plaats te danken is aan die *Marquisen van de Spad* de Oldambster boeren?"³¹. Feit is dat Numan op het eind van zijn leven een vermogend man was, zoals o.m. blijkt uit de staat van effecten door hem in 1852, dus vlak voor zijn dood, opgemaakt³². De waarde ervan bedroeg op dat ogenblik f. 400.000,-. Het zou een afzonderlijk

onderzoek vergen om de herkomst ervan, uit erflatingen dan wel spaargelden, te bepalen.

Publikaties

De eerste publikaties na zijn proefschrift betroffen vertalingen³³ van artikelen (over de zwarte staar en over breuken) van Christoph Wilhem Hufeland (1762-1836), -een der meest prominente Duitse medici, hoogleraar te Jena, degrondlegger van de macrobiotiek, die lijfarts was van de Pruisische koning Friedrich Wilhelm III en directeur van het Berlijnse *Collegium Medicum*²⁴ - en twee jaar erna van diens *Waarnemingen omtrent de zenuwkoorts en derzelver complicatie*²⁵, waarvan in 1809 nog een tweede verbeterde druk verscheen. Over eigen waarnemingen, resp over een vergiftigingsgeval door de braaknoot en over waterkanker (=stomatoma of gangreneuze stomatitis), rapporteerde hij in het te Leiden uitgegeven *Geneeskundig Magazijn*²⁶. De casuïstische mededeling over *situs inversus* werd reeds vermeld. Zijn *Waarnemingen omtrent den persloop* [=epidemische dysenterie] welke in den nazomer van 1810 in de Kiel [een kolonie langs het Kielster kanaal in de gemeente Hoogezand] heeft plaats gehad werd door de Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt in het Departement van de Wester-Eems bekroond en in 1812 uitgegeven. Populariserende artikelen (waarschijnlijk op grond van voordrachten voor de Groningse afdeling van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen) handelden over "Het Maartsche sneeuwwater" en "Nuttigheid van het ijswater"³⁷.

In 1812 verschijnt dan de eerste uiting van zijn belangstelling voor de veeartsenijkunde in druk. Het is weer een vertaling, en wel van het in Duitsland zeer succesvolle *Allgemeines Vieharzneibuch*, bekroond door de *Märkische ökonomische Gesellschaft*, dat tussen 1802 en

1842 zestien drukken zou krijgen. De auteur, Johann Nicolaus Rohlwes (1755-1823) had een gedegen opleiding, zowel in Göttingen als in Hannover bij Kersting gehad. Hij had de veterinaire zorg gehad van het Friedrich-Wilhelm Gestüt en zich door publikaties (o.a. door uitgave van een eigen tijdschrift) een naam gemaakt³⁸. Het was dus geen slechte keuze van Numan en zijn uitgever om van zijn bekroonde boek een vertaling op de markt te brengen, want sinds de Nederlandse vertaling van Erxlebens *Inleiding tot de geneeskunde van het vee* ('s Gravenhage 1770) en het *Huismans handboek voorgesteld in den Frieschen stalmeester en koeyen-dokter* (Leeuwarden 1772; Amsterdam 1801), enige aan bijzondere onderwerpen gewijde genootschapsverhandelingen en populaire receptenboekjes was er nog niets op de Nederlandse markt verschenen.

In zijn voorwoord zegt Numan de vertaling ter hand genomen te hebben, overwegende:

"den gebrekkigen staat der veeartsenijkunde in ons land en den wensch om bij het steeds voortdurende gemis van genoegzame, kundige en bekwame veeartsen, het nadeel hierdoor teweeggebracht, eenigermate te doen verminderen, door den landman van een geschikt handboek te voorzien, waarin op een eenvoudige en een bevattelijke wijze over de meest gewone veeziekten en derzelver genezing gehandeld wordt, teneinde zich daarvan, in voorkomende gevallen bij de ongesteldheden van zijn vee, te kunnen bedienen".

Ter verklaring van zijn belangstelling voor veeziekten, meent hij:

"Kunnende toch iemand, die ten plattelande de geneeskundige praktijk uitoefent, en omtrent de zaak der veeartsenijkunde niet geheel belangeloos verkeert [d.i. zich inte-

H A N D B O E K
DER ALGEMEENE
VEE-ARTSENIJKUNDE;

OF ONDERRIGT,

Hoe de Landman zijne Paarden, zijn Rund-
vee, zijne Schapen, Zwijnen, Geiten en
Honden aankweken, oppassen en voede-
ren, alsmede derzelver ziekten onderkennen
en genezen kan;

B E N E V E N S
E E N A A N H A N G S E L.

D O O R

JOH. NIC. ROHLWES,

*Koninklijk - Pruisische Vee-Arts, en gewoon
Medelid van het Marksch Oekonomisch
Gezelschap te Potsdam.*

ZIJNDE EENE DOOR DIT GEZELSCHAP
BEKROONDE PRIJSVERHANDELING.

Met eene koperen Plaat.

*Naar den derden Druk uit het
Hoogduitsch vertaald door*

A. N U M A N,
op het Hoogezand.

Te G R O N I N G E N.
Bij R. J. SCHIERBEEK.
M D C C C X I I.

resseert voor deze zaken], niet wel verondersteld worden, daarvan geheel of in alle delen onkundig te blijven. Ja, is de geneeskunde van het vee slechts als een eigene wijziging der algemene geneeskunde aan te merken, welke voor het overige op gelijke leerstellingen en grondbeginselen berust, hoe gemakkelijk zou het den gewonen geneesheer kunnen vallen, zich de kennis, welke tot de uitoefening der eerste vereist wordt, eigen te maken en hoeveel voordeel zou niet aan deze wetenschap en de maatschappij worden toegebracht, wanneer sommige mijner kunstgenooten te lande de genees- en verloskunde van het vee, op het voetspoor van vele onzer beroemdste mannen, meer ter harte en onder hunne bescherming namen, in zoverre zulks namelijk zonder eenig nadeel voor hun hoofdberoep, met hetzelfde in overeenstemming zoude kunnen worden gebracht".

Horen we hierin niet een late weerklink van de 16^e eeuwse Siciliaanse protomedicus Ingrassia, die al verkondigde "Medicina veterinaria una eademque"^{39?} Hoewel de geneesheer prioriteit moet blijven geven aan zijn patiënten, is Numan er dus van overtuigd dat de medicus, en zeker de plattelands-medicus, in navolging van "vele onzer beroemdste mannen", waarbij hij waarschijnlijk o.m. de Groningers Camper, van Doeveren en Munniks op het oog heeft gehad, een bijdrage te leveren heeft om "de gebrekkige staat der veeartsenijkunde" te verbeteren. Hij zal zich op het ogenblik dat hij deze woorden schreef nog niet bewust zijn geweest dat hij tien jaar erna voor de opgave zou komen te staan om meer te gaan doen voor dit vak dan wat als nevenberoep mogelijk zou zijn. Als hij het bij de vertaling van Rohlwes gelaten

had zou zijn naam "als in de zaak der veeartsenijkunde niet geheel belangeloos" wellicht niet tot minister Falck zijn doorgedrongen. Maar we weten dat er een vervolgoedracht kwam van het bestuur van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen, die het boek van Rohlwes niet in alle opzichten vond voldoen aan "de behoeften van ons Koninkrijk", en daarom Numan verzocht de nodige aanpassingen aan te brengen. In 1819 zou zijn *Handboek der genees- en verloskunde van het vee* in een eerste editie verschijnen.

Tussen de Rohlwes' vertaling en het *Handboek* in valt nog een interesse- en publicatie-activiteit te vermelden die, zover ik weet nog niet eerder in veterinaire kring belicht is. Hoewel de naam zou kunnen doen vermoeden dat "dierlijk magnetisme" iets met dierfysiologie van doen heeft, is zulks allerm minst het geval. Onder dierlijk magnetisme ver stond men de verschijnselen waarbij het mogelijk was door bepaalde technieken (aanraken, strijken, behandeling met magneten, oogfixatie) personen in tran ce te brengen, te laten slaapwandelen en uitspraken te laten doen buiten hun waakzaam bewustzijn om. Het is een beweging geweest die tussen 1770 en 1830 de medische wereld van West-Europa in zijn ban heeft gehad⁴⁰. Numan, als leergierig kind van zijn tijd wilde er het zijne van weten. Hij zat bovendien dicht bij het vuur: nergens anders in Nederland dan in Groningen werd het dierlijk magnetisme zo syste matisch en, zo men wil natuurweten schappelijk, benaderd als daarr. Prof. Gerbrand Bakker met zijn medewerkers H. Wolthers en P. Hendriksz volgden een klinische aanpak en deden -wars van theoretische vooronderstellingen- talloze waarnemingen bij patiënten met zenuw ziekten of chronisch lijden die geen baat meer hadden bij de gewone geneeskun de. Zij probeerden wetmatigheden te

vinden en verbanden te leggen tussen de eigenschappen van de magnetiseur, de toegepaste technieken en hulpmidde len, de gevoeligheid van patiënten, de indicaties en de resultaten. De Groningse school was die van het *Empirisch mag netisme* tegenover een Amsterdamse groep, die getypeerd is als die van het *Natuurfilosofisch magnetisme*, waarbij werd uitgegaan van speculatie en deductieve redeneringen. De ervaringen van Bakker c.s. zijn neergelegd in een tweedelig werk *Bijdragen tot den tegen woordigen staat van het animalisch magnetismus in ons vaderland* (Groningen, 1814, 1818). Vanaf 1813 waren de behandelingen geïntegreerd in het medisch onderwijs, waaraan o.a. Schroeder van der Kolk deelnam, die later als hoogleraar in Utrecht de grond legger van de neuropathologie in Nederland en de hervormer van de behandeling der geesteszieken in ons land is geworden. In 1818 werd zelfs de oprichting van een "magnetisch gast huis" voorgesteld! Wat waren Numans bijdragen in dezen? Allereerst leverde hij weer een vertaling. En wel van een opstel in het Latijn *De magnetismo animali* van de hand van de zeer veelzijdige geleerde Kurt Polykarp Sprengel (1766-1833), hoogleraar in de medicijnen en de botanie te Halle (o.a. bekend van zijn medische geschiedenis in 5 delen en zijn *Geschiede der Botanik*), dat in kort bestek, onder de titel *Over het slaapwandelen en het dierlijk magnetismus*, voor de algemene lezer de essentiële zaken had uiteenge zet⁴¹. Numans inleiding is interessant omdat daarin zijn met velen gedeelde twijfels aan de realiteit van de verschijn selen werden erkend. Lang had hij ze als zinsbegoocheling en een hersenschim beschouwd. Maar hij werd geconfron teerd met zoveel verklaringen van z.i. betrouwbare beoefenaren der genees en natuurkunde (waarvan een hele rij werd opgesomd) die onmogelijk hun

reputatie op het spel zouden zetten en zouden riskeren voor charlatans te wor den gehouden, dat de balans van zijn twijfel al ten voordele van het bestaan van het dierlijk magnetisme begon over te hellen. Overtuigd werd hij echter pas na het zien van de uitkomsten der proe ven van Bakker c.s. en door eigen erva ring "van de heilzame uitwerking van deszelfs aanwending in verschillende hardnekkige ongesteldheden". T.a.v. bepaalde uitspraken betreffende helder ziendheid zei hij sceptisch te blijven. "Hetgeen ik zelf heb opgemerkt, bevat te veel onbepaalds, strijdigs en onzekers, dan dat ik daarop aan de onfeilbaarheid van sommige dier geheel bovenzinnelijke verschijnselen mijn zegel zoude durven hechten". Hij waarschuwt dat met de grootste behoedzaamheid te werk gegaan moet worden om zelfbedrog uit te sluiten. Aan de andere kant zou de mens vermetel zijn "wanneer hij de wer king van de natuur daar poogt te beper ken of te ontkennen, waar het lichame lijke en zichtbare verband zich aan het bereik zijner zintuigen onttrekt", m.a.w. de mens dient er rekening mee te hou den dat er natuurkrachten zijn die zich aan zijn waarneming onttrekken. Bij het dierlijk magnetisme was men verschijn selen op het spoor gekomen waarvoor alle bekende verklaringsmodellen tekort schoten. Het jaar daarop kwam hij met een ver slag en beschouwingen over eigen erva ringen. Na voorgedragen te zijn binnen het Natuur- en Scheikundig Genootschap te Groningen volgde publi catie o.d.t.: *Verhandeling over het dierlijk magnetismus, als den grondslag ter verklaring der physische levensbetrekkin gen of sympathie tusschen de dierlijke lichamen*. (Groningen 1815). Hierin blijkt dat zijn belangstelling voor het ver schijnsel vooral de therapeutische waar de betreft. De voorzichtige Numan wil het werken met deze therapie binnen de geneeskunde houden; het mocht geen

VERHANDELING

OVER HET

DIERLIJK MAGNETISMUS,

ALS DEN GRONDSLAG TER VERKLARING

DER *PHYSISCHE* LEVENSBETREKKINGEN OF *SYMPATHIE* TUSSEN

DE DIERLIJKE LIGCHAMEN.

VOORGELEZEN BIJ HET
NATUUR- en SCHEIKUNDIG GENOOTSCHAP
 TE GRONINGEN,

OP DEN 10 FEBRUARIJ 1815.

DOOR

A. N U M M A N,

*Lid der Commissie van Geneeskundig Onderzoek en
 Toeverzicht, en van de Commissie van Landbouw
 voor de Provincie Groningen; alsmede Ho-
 norair Lid van het Natuur- en Scheikun-
 dig Genootschap te Groningen,*

en

Praktiserend Geneesheer op het Hoogezand.

*

Te GRONINGEN,
 Bij R. J. SCHIERBEEK. 1815.

mode worden. In de poging tot verklaring komen we alle elementen tegen die toendertijd gangbaar waren: de aanname van een fluïdum dat van de magnetiseur zou uitgaan en de gevoeligheid hiervoor van de *plexus solaris* in het vegetatieve zenuwstelsel, de levenskracht als dynamisch beginsel in de interactie tussen lichamen enz. Numan bestempelde het dierlijk magnetisme als "eene der belangrijkste ontdekkingen van onze leeftijd", ook en vooral omdat het als psychologisch verschijnsel inzicht beloofde omtrent de wetten "waarnaar de de ziel in het ligchaam werkt". Er werd gewezen op de overeenkomst tussen dierlijk magnetisme, electriciteit, magnetisme, galvanisme, licht, warmte en zenuwfysiologie. Binnen het toen heersende natuurfilosofische denken waren analogieredeneringen toegelaten.

Na 1820 treedt een kentering op. Critici achten het niet toelaatbaar dat inbreuk wordt gemaakt op de vrije wil van de somnabule. De beweging die tientallen jaren een 'hype' was in de officiële wetenschap zette zich voort buiten de wetenschap als charletanerie en mondde uit in het houden van spiritistische séances die de gehele 19e eeuw hebben voortgeduurd.

De Departementale Geneeskundige Commissie⁴²

Op 14 februari 1814 hervatte deze commissie na een onderbreking van twee jaar haar werkzaamheden. De commissie bestond toen uit prof. Thomassen à Thuessink, voorzitter, Med. Dr. M.I. Busch, vice-voorzitter, apotheker S.E. Stratingh, secretaris en apotheker Uilkens, thesaurier. Door overlijden waren er twee vacatures ontstaan en een der eerste daden was dan ook een voordracht op te stellen ter vervulling hiervan. Er wer-

den twee drietallen naar Den Haag gestuurd, die de voorzitter van de aanbeveling liet vergezellen welke twee kandidaten de commissie het welgevaldigst zouden zijn. Dat waren prof. Gerbrand Bakker⁴³, sedert 1811 hoogle- raar anatomie, fysiologie, chirurgie en obstetrie, en dr. Alexander Numan. Deze werden vervolgens ook door de koning benoemd; zij legden in de handen van de president de eed af en met ingang van 11 juni 1814 namen zij aan de werkzaamheden deel. Andere medici die aan het werk van de Commissie in de betrokken periode deelnamen, waren prof. P. Driessen, dr. J.D. Mignon, dr. J.A. Sluis en dr. P. Hendriksz..

De taken van de Commissie waren enerzijds "Onderzoek", d.w.z. het examineren van kandidaten voor een van de medische beroepen, het uitreiken van diploma's en het visiteren van elders uitgereikte diploma's⁴⁴, en anderzijds 'Toevoorzicht'.

Er werd vier maal per jaar examen afgenomen: op de tweede zaterdag van maart, juni, september en december. In de overige maanden vergaderde men op de tweede maandag om 6 uur.

Het "Toevoorzicht" hield in: jaarlijkse praktijkvisitaties, klachtenbehandeling (o.a. over rekeningen waarbij de Commissie modererend optrad), toezicht op eventuele overschijding van bevoegdheden, distributie van koepokstof en controle van de vaccinatielijsten, beboeten bij overtredingen van de voorschriften. Daarnaast kwamen velerlei actuele kwesties op de agenda, meestal verbandhoudend met ziekte-uitbraken zoals roodvonk, pokken, persloop (dysenterie), rabies, venerische ziekten enz. Numan meldde in november 1816 dat een besmettelijke ziekte te Slochteren en omstreken vanuit Delfzijl was ingesleept. Op verzoek van Gedeputeerde Staten nam hij, in samenwerking met de plaatselijke heemeester Bruining, de behandeling van de zieken op zich, waarbij de

kosten bij de gemeente Slochteren konden worden gedeclareerd. In het voorjaar van 1817 rapporteerde hij dat morbiditeit groot, maar de mortaliteit gering was geweest. (Dr. Fontein uit Siddeburen vulde deze gegevens later aan; hij rapporteerde echter 10 doden op 36 zieken!). De declaraties van Numan beliepen f. 48,- en van Bruining f. 252,-, 11 st.

Prof. Thomassen à Thuessink was een der eersten geweest die al in 1800 in Leeuwarden de pokkenvaccinatie had toegepast. De enting met koepokstof werd door de overheid gepropageerd. Geneesheren en chirurgijns die zich in dezen beijerden werden penningen of geldbedragen toegezegd. Op basis van de ingekomen vaccinatielijsten rapporteerde de Commissie aan de provinciale overheid. Alexander Numan had zich hierbij in 1808 al van een ijverige kant laten zien. Na de grootste ijveraar, dr. Tellegen in Groningen die in dat jaar 562 inentingingen had gedaan en daarvoor 10 ducats beloning kreeg, had Numan er 404 gedaan en ontving daarvoor vijf ducats⁴⁴.

Soms was er bemoeienis met voedselhygiëne; zo liet men in maart 1815 een waarschuwing uitgaan voor bedorven vis die in Groningen te koop werd aangeboden. Ten behoeve van rechtszaken werden aankopen verricht en over de bevindingen werd vervolgens gerapporteerd. Het initiatief werd genomen om tot vaste tariefafspraken te komen om zo een richtsnoer te hebben bij verzoeken om bemiddeling en ook om minvermogens de nodige geneeskundige zorg te kunnen verschaffen. Een ander initiatief betrof de oprichting van een algemeen provinciaal ziekenhuis. Gedeputeerde Staten ging hierop in en een subcommissie bereidde een ontwerp voor dat in juni 1817 werd ingediend. Bij de genoemde praktijkvisitaties ging het vooral om de apotheken en het instrumentarium. Men sprak dan ook over

'winkelvisitaties'. De provincie was verdeeld in het Westerkwartier, het Hunsingokwartier, het Fivelingokwartier en het Oldambt, dat vanwege zijn omvang in tweeën was verdeeld: het Westervoldingenland (het gedeelte met de veenkolonies) en het andere gedeelte. Alle praktijken binnen deze gebieden werden jaarlijks door twee leden van de Commissie bezocht. Zowel de duo's als bezochte gebieden wisselden van jaar tot jaar zodat ieder lid een goed overzicht over de gehele provincie kreeg. Zo deed Numan samen met prof. Thuessink in 1814 de ronde in zijn eigen praktijkgebied, het Westervoldingenland, en in 1816 samen met prof. Bakker in Fivelingo.

Uit de notulen komt het beeld naar voren dat de Commissie haar taken ernstig opvatte. Dat werd kennelijk ook in Den Haag opgemerkt. In december 1815 werd de Groningse Commissie vanwege haar werkwijze door de minister van Binnenlandse Zaken geprezen en ten voorbeeld gesteld aan de commissies in de andere provincies.

Soms kwamen ook veterinaire zaken aan de orde. Zo was er in januari 1815 een ziekte onder het rundvee op een boerderij in Usquert, waar hondsdoelheid werd vermoed. Dr. Mignon deed aankopen en rapporteerde en dit rapport werd doorgezonden naar de Commissie voor de Landbouw. Prof. Driessen die van beide commissies lid was, meldde dat de laatste commissie al passende maatregelen had genomen. Omgekeerd zond de Commissie voor Landbouw wel eens rapporten over veeziekten ter informatie door naar de Geneeskundige Commissie.

Tenslotte nog een curiosum, gedateerd 9 maart 1816, uit dit zeer goed verzorgde notulenboek:

"De Med.Doct. A. Numan, lid dezer Commissie, aan de vergadering deszelfs verlangen te kennen gegeven hebbend om tot vroedmeester

bevorderd te worden, zoo heeft de Commissie eenparig besloten om aan hem wegens zijne bekende verdiensten eershalve het getuigschrift van vroedmeester aan te bieden; - welk aanbod door de heer Numan met dankbetuiging aangenomen zijnde, zo is de secretaris verzocht voor de uitvoering zorg te dragen". Numan is lid van deze Commissie gebleven tot het voorjaar van 1822. Bij zijn vertrek naar Utrecht werd hij eervol ontslagen. Over de laatste vier jaar werden (nog) geen gegevens gevonden.

De Commissie voor de Landbouw^{xlv}

Numan is in 1815 lid van deze commissie geworden. De samenstelling hiervan blijkt niet uit het notulenboek, dat veel slordiger is bijgehouden in vergelijking met dat van de Geneeskundige Commissie. Medeleden waren in elk geval Prof. Petrus Driessen en prof. J.A. Uilkes die in 1815 in Groningen benoemd was tot hoogleraar in de landhuishoudkunde.

Het eerste advies van Numan dat aange troffen werd is van 1816 waarin hij de commissie aanbeval een abonnement te nemen op het *Magazin für die Thierarzneykunde* van J.N. Rohlwes. Een van deze nauwkeurige man onbegrijpelijk en onuitvoerbaar advies omdat dit tijdschrift al in 1802 na vier jaargangen gestaakt was!

In datzelfde jaar (1 mei) legt hij de commissie een rapport voor over de ontginning van der "darg en blaauwgraslanden" in Fivelingo, over welk district hij "als lid dezer commissie het opzigt heeft". Dit houdt een verslag in van de hand van J. Hora Siccama van Slochteren (heer van de Fraeylemaborg) *Wegens het koppen, zijnde een nieuwe kunstbewerking waardoor de lichtste en schraalste groenlanden door het verbranden der zode tot asch, bemest, eerst in vruchtbare bouwlanden en daarna wederom tot welige graslanden kunnen veranderd*

worden. Numan kreeg daarop het verzoek om samen met Uilkes een historisch onderzoek (vanaf de Romeinen!) in te stellen en het resultaat aan Hora Siccama aan te bieden zodat deze het tezamen met diens eigen verslag kon publiceren.

Terzelfder tijd wordt hem, tezamen met Driessen en Stratingh opgedragen een onderzoek in te stellen naar de schurftziekte onder de schapen in de woudstreek van Fivelingo.

[Over 1817-1818 werden geen meldingen betreffend Numan aangetroffen] Op 25 maart 1819 werd Numan benoemd in een commissie tot onderzoek van sterfte onder de paarden. Na consult met veearts Rouaan (zie noot 44) werd een rapport opgesteld dat naar het ministerie werd doorgestuurd.

Tezamen met Uilkes heeft hij een rapport opgesteld over de bereiding van vlas en hennep zonder roting.

Op 15 juni 1819 zond de minister van Onderwijs 'tot informatie en narigt' een missive van 12 mei, "behelzende de vele gronden en motives voor het stellen van eene daarnevens gezonden 'instructie voor de veeartsen', door het

Gouvernement benoemd en uit het Fonds voor den Landbouw wordende gesalarieerd, waarbij mededeling van enige verordeningen welke van de zijde van de autoriteiten ter handhaving van de instructie en ter bereiking van het oogmerk, waarmede de belasting van het Fonds van den landbouw wordt geheven, kunnen opgevolgd worden"⁴⁷.

Op 28 september 1819 bood Numan zijn *Handboek der genees- en verloskunde van het vee* aan aan de voorzitter van de Commissie en deze dankte hem voor "zijn nuttige arbeid ten dienste van de landlieden en veehouders en bijzonder ten dienste van de veeartsen (sic) en andere die de veegeneeskunde uitoefenen".

De vergadering machtigde de secretaris in de dagbladen de volgende tekst te

laten opnemen:

"De Kommissie van Landbouw in de Provincie Groningen, met genoegen ontvangen en gelezen hebbende, hetveeartzenij en verloskundig handboek, door haar Medelid, den Heer A. Numan, Med.Dr. enz. op het Hoogezand, uitgegeven te Groningen, bij den Boekhandelaar R.J. Schierbeek heeft het hare verplichting geoordeeld hetzelfde veeartzenij en verloskundig handboek aan de ingezetenen, landbouwers en veehouders, bijzonder ook in deze Provincie, aan te bevelen: teneinde zich dat nuttig onderrigt, nopens de behandeling van hun vee, voor den zeer geringen prijs, waarop dit inhoudsvolle boek gesteld is, aan te schaffen - Een boek, waardoor in de behoefte van een geschikt, algemeen, huis[-] en handboek voor den landman, zoo uitnemend is voorzien, dat hij zich in zeer vele gevallen zelf, en zonder de hulp van een veearts zal kunnen redden; terwijl het aan dezen de nuttigste onderrigtingen en hulpmiddelen in deszelfs geheele praktijk, zal opleveren."

Een half jaar later stelde de secretaris (J. Winter ?) voor de advertentie te herhalen, waarbij de tekst zou moeten worden uitgebreid met de vermelding dat "deze uitgaaf bezorgt was, onder opzigt der *Maatschappij Tot Nut van het Algemeen*", iets hetwelk de aanprijzing van hetzelfde bij den landman in deze Provincie, althans bij zeer velen grotelijks bevordert".

Benoeming in Utrecht

In hetzelfde jaar 1819 waarin Numans *Handboek* voor het eerst verscheen had koning Willem I de oprichtingsacte van de Veeartsenijschool getekend (13 september 1819 is dus de eigenlijke oprichtingsdatum). Bijna een jaar erna, 21 juni 1820, schreef Anton Reinhard Falck,

minister van het Publiek Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Koloniën, aan de koning:

"Voor het vak der eigenlyk gezegde uitwendige praktijk of geneeskunde was het uiterst moeylyk een bekwaam leraar te vinden. Er zyn, wel is waar, eenige kundige veeartsen, die met goed gevolg de practyk uitoefenen, maar het ontbreekt de meesten zoo niet aan theoretische kennis, echter aan de gave anderen zoodanige kennis mede te deelen. Zy zyn daarom geheel ongeschikt tot het geven van grondig onderwijs. Daarvoor moest men derhalve uitzien, of zich onder de ervarenste geneesheeren niemand opdeed, die zich, bepaaldelyk op het vak der veeartsenykunde had toegelegd. Ik vertrouw onder onze landgenooten iemand aangetroffen te hebben, die alle vereischten bezit om het praktikkale vak der veeartsenykunde grondig te onderwyzen, een man, die zich als schryver in dit vak met roem heeft doen kennen en als geneesheer een uitgebreide practyk heeft. Ik bedoel den heer A. Numan, med. dr. op het Hoogezand in de provincie Groningen.

In de praktijk vindt deze man voor zich en zijn talryk (sic) gezin een ruim en onbezorgd bestaan, hetwelk hem gewis in die mate als hoogleeraar bij de veeartsenyschool niet kan te beurt vallen. Maar de lust om zich geheel aan zyne geliefkoosde studiën te wyden en het verlangen om deze nieuwe instelling te helpen tot stand te brengen, zyn beweegredenen welke hem tot het doen van opofferingen zullen overhalen, in de onderstelling evenwel, dat hem in zyne omstandigheden aannemelyke voorstellen gedaan worden".

Falck en Numan hebben dus vóór juni 1820 in principe al overeenstemming

bereikt. Falck moest de details nog uitwerken en hij bereidde de koning er al op voor dat voor Numan iets extra's moest worden geregeld. Dat blijkt hij na een maand al voor elkaar te hebben, want op 30 juli van datzelfde jaar komen alle drie de hoogleraarsbenoemingen af, waarbij voor Numan bepaald werd dat hij benoemd werd "onder genot van vrije woning aan het lokaal der veeartsenijschool en eene jaarwedde van f. 2400,- (dat was f. 1000,- meer dan de directeur Lidt de Jeude, maar die behield zijn salaris als buitengewoon hoogleraar aan de Utrechtse Universiteit) in te gaan met den 1sten der maand waarin hij zijn nieuwe werkzaamheden zal hebben aanvaard, als mede van dezelfde voorrechten ten aanzien van emeritus en weduwengelde als aan professoren van 's Lands Hoogeschole zijn toegekend. Voor zijne verplaatsing naar Utrecht wordt hem eene gratificatie toegelegd van f. 800,-"⁴⁸

Men zou denken dat is allemaal vlot geregeld. Daarom is het verbazend in de levensschets van de zoon te lezen, dat het lang duurde voordat de regering inging op "de geenszins overdrevene voorwaarden" van zijn vader. Misschien mogen we hieruit afleiden dat de benoeming Numan overvallen heeft en dat de geciteerde voorwaarden niet geheel in overeenstemming waren met datgene wat hij had voorgesteld. Misschien is er verder onderhandeld moeten worden en zijn de voorwaarden later bijgesteld. Onderzoek van de correspondentie met Falck zou hierop nader licht kunnen werpen. Het heeft, hoe dan ook ruim twee jaar geduurd voordat Numan in Utrecht met zijn lessen begon (26 september 1822).

De overwegingen die hem uiteindelijk deden besluiten "zijn ruim en onafhankelijk bestaan" op te geven en zich "buiten zijn gewest" te begeven, worden ons door zijn zoon uiteengezet: de moeilijkheden, aan zijn praktijk verbon-

den, zouden met de jaren toenemen en zijn werkzaamheid zou door ziekte geheel verlamd kunnen raken. Dan was er de zorg om de opleiding van zijn kinderen. Maar wat hem uiteindelijk deed besluiten gehoor te geven "aan de roep des konings" en de raad van Groningse leermeesters en niet minder van de hoogleraren Bakker en Uilkes en van de hoogleraar Kops in Utrecht, was "de eerezucht die hem bezielde om de stichter van een nieuw vak van onderwijs en de grondlegger eener Vaderlandsche Veeartsenijschool te worden, eene eer die anders hoogst waarschijnlijk aan een vreemdeling had moeten worden afgestaan".⁴⁹

Aanhangsel

1. De familie Star Lichtenvoort en huize "Welgelegen"

De vader van Alexander Numans echtgenote, Cornelis Star Lichtenvoort, was in Leeuwarden in 1743 geboren als zoon van Wilhelmus Lichtenvoort (1717-1799) die gehuwd was met Reynouw Gesina Star (1721-1763). Hij was militair en zou de rang van kolonel bereiken. Omdat Reynouw Gesina de laatste telg was uit het geslacht Star, bekend geworden door haar overgrootvader Enno Doedes Star die als vice-admiraal onder Michiel de Ruyter de tocht naar Chatham had meegemaakt, besloot Wilhelmus deze naam toe te voegen aan die van zijn oudste zoon. Deze traditie werd in de volgende generatie voortgezet; vandaar de namen Star Numan, Star Busmann en Star Nauta.

Toen Wilhelmus de leiding kreeg van het garnizoen in Groningen vestigde hij zich in een patriciërshuis in de Oude Kijk in 't Jatstraat in Groningen, eigendom van zijn echtgenote³. In 1749 kocht hij de in 1655 gebouwde buitenplaats "Welgelegen" te Kleinemeer te

Sappemeer, eerst als tweede huis, maar na zijn pensionering ging hij er permanent wonen om het leven 'eens gerustten landmans' te genieten. In 1771 (dat was 28 jaar vóór zijn dood) droeg hij 'Welgelegen' in eigendom over aan zijn oudste zoon, die de schoonvader van Alexander Numan zou worden. Deze zoon was na zijn rechtenstudie naar Curaçao gegaan waar hij de advocatuur uitoefende. Hij huwde er in 1764 Maria Kock, die in 1743 geboren was op Curaçao als dochter van een equipage-meester van de West-Indische Compagnie. Vier jaar later keerde hij met haar, zijn schoonmoeder en twee inlandse huisbedienden, afkomstig van de haar in eigendom toebehorende plantage 'Rozentak', naar het vaderland terug. Zij vestigden zich op 'Welgelegen' waar de zes dochters tussen 1768 en 1778 geboren werden. Aan het huis werd een achterbouw toegevoegd om het zich uitbreidende gezin te kunnen huisvesten. Cornelis Star Lichtenvoort ging in Groningen de advocatuur uitoefenen. Het huis in de Oude Kijk in 't Jatstraat, dat hij in 1783 in eigendom kreeg, werd het stadsverblijf. Hier is in 1782 ook nog een zoon geboren, Willem Cornelis, die eveneens een juridische loopbaan koos. Cornelis Star promoveerde in 1783 in de rechten en vervulde verschillende bestuursfuncties. Zo was hij curator van de Hogeschool tussen 1795 en 1802. In tegenstelling tot veel patriciërs, die in deze woelige jaren hun buitenplaatsen moesten opgeven, wist Cornelis Star zich gesteund door de plaatselijke veenkoloniale bevolking, wier rechten hij vaak tegenover het Groningse stadsbestuur te verdedigen had. Op 75-jarige leeftijd aanvaardde hij in Sappemeer nog het ambt van vrederechter dat hij nog elf jaar vervulde om het dan aan zijn zoon over te geven. Bij zijn overlijden in 1833 op 90-jarige leeftijd liet hij een uitgebreid bezit aan landerijen na, tezamen ongeveer 310 ha.

met 18 gebouwen. Het geslacht Star Numan is uitgestorven. De zoon, gehuwd met Jvr. Octavia Cornelia van Swinderen (1806-1896), kreeg twee dochters en twee zonen. Een van de zonen overleed op drie-jarige leeftijd, de andere mr. Oncko Wicher Star Numan (1840-1899) was griffier was van achtereenvolgens de Tweede en de Eerste Kamer en curator van de Leidse Universiteit. Hij huwde Jvr. Johanna Agathe van Swinderen (1844-1898) van wie hij twee dochters kreeg en een zoon die ongehuwd bleef⁴. Deze laatste kocht Huize 'Welgelegen', dat in 1900 in vreemde handen was overgegaan, in 1918 terug en restaureerde het in zijn oude gedaante en luister. Na zijn dood in 1936 ging het over naar zijn zuster die gehuwd was met mr. Evert Jan Thomassen à Thuessink van der Hoop van Slochteren. Dit echtpaar heeft er ook gewoond van 1917 tot 1925. In het laatstgenoemde jaar verwisselde Thomassen à Thuessink het burgemeestersambt van Sappemeer voor dat van Slochteren en ging men wonen op de Fraeylemaborg⁵.

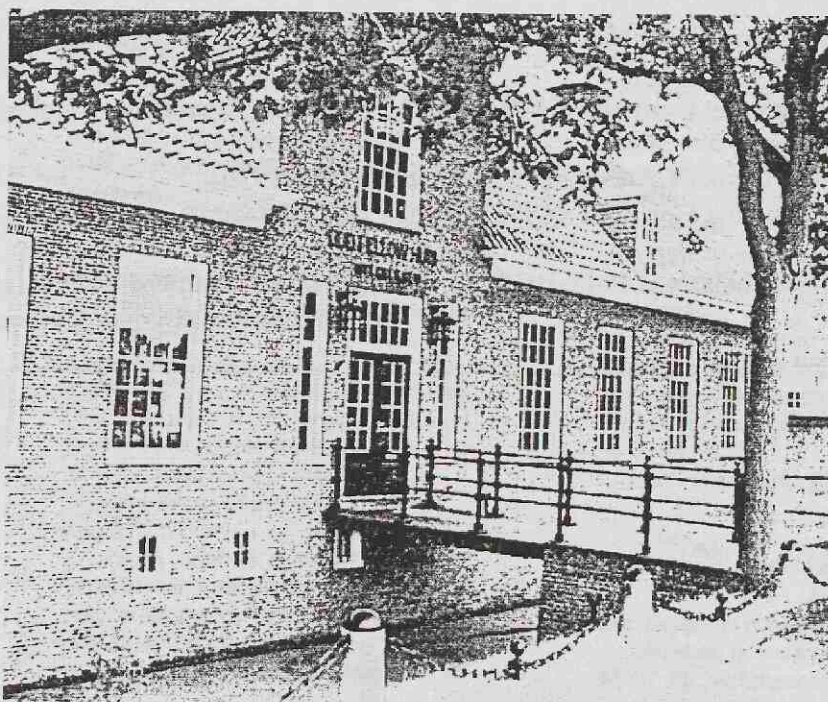
"Welgelegen" werd verhuurd als verpleegtehuis. In 1966 werd de verwaarloosde borg gekocht door de John Welch Loge. Deze loge heeft huis en tuin hersteld en gebruikt de borg als verenigingsgebouw, vergaderruimte en voor het sluiten van huwelijken (zie afb)⁶.

3. Afbeelding van dit huis, thans Oude Kijk in 't Jatstraat 6, bij Linssen (n.15) p. 78. Het huis kwam later in het bezit van Alexander Numan en zou zijn zoon tot hoogleraarswoning dienen en later nog, tot 1936, bewoond worden door een achterkleinzoon.

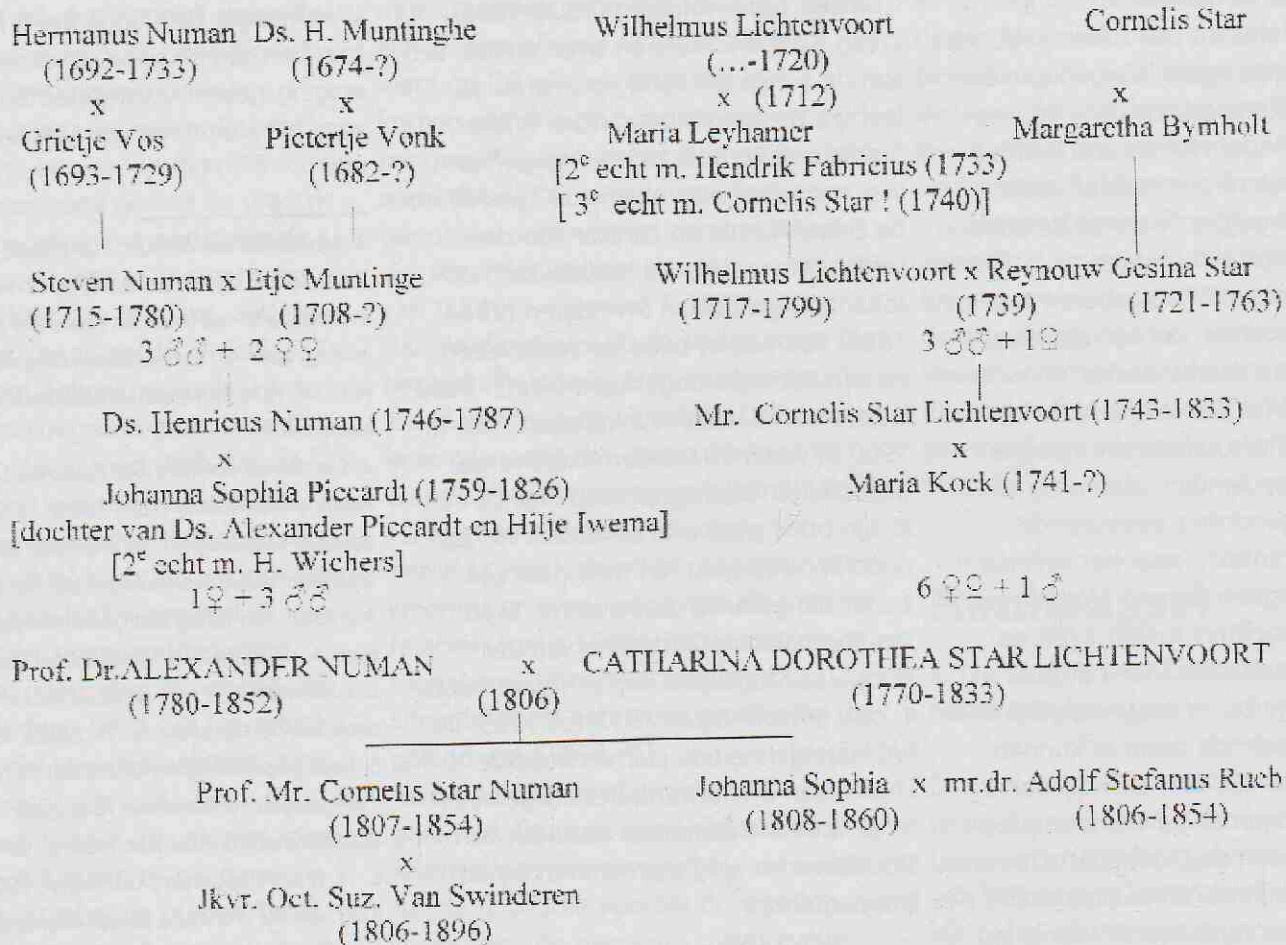
4. Een van de dochters was Catharina Dorothea Heldring-Star Numan (1885-1980). Zij heeft het uitgebreide familiearchief, voornamelijk bijeengebracht door haar vader, overgedragen aan de Groningse Archieven. Het is nog niet geïnventariseerd. Zie hierover: A. de Lange. Het familiearchief Star Numan. Documentatieblad voor de Nederlandse kerkgeschiedenis van de 19e eeuw, nr. 11, 26-29, 1983.

5. Deze gegevens zijn ontleend aan: G.N. Schutter. "Welgelegen" te Kleinmeer. Groningse Volksalmanak voor het jaar 1956. p. 10-46.

6. 16 Groningse borgen. Groningen, 2000. p. 23 (Uitg. van de Groningse Borgen Stichting).

2. Stamboom Numan-(Star) Lichtenvoort (Bronnen, zie noot 8 en 9)

1. Cath. Dorothea (1836-1907) x Prof. Dr. C.P. Hofstede de Groot (1829-1884)
2. Mr. Oncko Wieher Star Numan (1840-1899) x Jkvr. Johanna Agathe van Swinderen (1844-1898)
 - a. Catharina Cornelia (1879-?) x Mr. Evert Jan Thomassen à Thuessink van der Iloep van Slochteren (1875-1952)
 - b. Mr. Cornelis Alexander Star Numan (1881-1936)
 - c. Catharina Dorothea (1885-1980) x Ds Otho Gerhard Heldring (1883-1958)
3. Anne Wilhelmina (1843-1925) x 1) Dr. Tamme Tammerus Kroon (1841-1878)
2) Ds. Jeremias Posthumus Meijjes (1831-1908)

Eindnoten

- 1 *Bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde*, 2, 327-347, 1923.
- 2 H.M. Kroon. Hoofdpersonen uit de geschiedenis van het Veeartsenijkundig onderwijs. *Tijdschrift voor diergeneeskunde*, 49, 15-34,

- 3 1922 (over Numan, p. 20-25).
- 3 J. Wester. *Geschiedenis der veeartsenijkunde*. Utrecht, 1939. p. 154-155.
- 4 *Een eeuw veeartsenijkundig onderwijs 1821-1921*. Utrecht, 1921. p. 80-83.

- 5 C. Offringa. *Van Gildestein naar Uithof*. Dl. 1. Utrecht, 1971. p. 50-78.
- 6 C. Star Numan. Schets van het leven en karakter van Alexander Numan. *Handelingen der jaarlijksche algemeene vergadering van de*

- Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, p. 3-16, 1853.
- 7 W. Vrolik. Levensbericht van Alexander Numan. *Handelingen en Meedeleningen van de Kon. Academie van Wetenschappen*, 1, 91-108, 1853.
- 8 Genealogie Piccardt, in: *Nederlands Patriciaat* 1937, p. 187.
- 9 Zie voor hem en zijn afstammelingen het artikel 'Numan. Star Numan' in: *Nederlands Patriciaat* 1948, p. 224-227; alsmede A.R. Kleyn en Th.P.E. de Klerck, [Kwartierstaat van Alexander Numan], *Gens Nostra*, 24, 384-385, 1969.
- 10 C. Star Numan (n.6) p. 4.
- 11 Zie over hem A.J. van der Aa. *Biographisch woordenboek der Nederlanden*. (Haarlem 1852-1878) Dl. 5, p. 107.
- 12 Voor het voorafgaande, zie: H.H. Heldring. Een Groninger industrie in de 18^e eeuw en de familie Numan. *Groningse volksalmanak voor het jaar 1962*, p. 33-41.
- 13 C. Star Numan (n.6) p. 5-6.
- 14 Van der Aa (n.11) t.z.pl..
- 15 C.A.A. Linssen. De Groninger hoogleraar in de rechtsgeleerdheid Cornelis Star Numan (1807-1857) *Vaderlander, Constitutionalist en Orangist. Gronings historisch jaarboek 1996*, p. 69-97, speciaal de slotbeschouwing op p. 93-94.
- 16 *Ibid.*, p. 86.
- 17 W. Vrolik (n.7) p. 93.
- 18 GA. *Archief van de Senaat der Rijksuniversiteit Groningen*. Inv. Nr. 138. Solita=gewoon; renunciatus= uitgeroepen, verklaard; ope= door bemoeienis van, met de hulp van; Cl.=Clarissimi=van de allervoortreffelijkste.
- 19 Over de inrichting van de medische examens in Leiden gaf Albrecht von Haller die van 1725-1727 in Leiden studeerde, de volgende beschrijving: "Der Candidate wird erst drey mal untersucht, das erstemahl heimlich und bey Nacht, dass, wann er abgewiesen werden solte, seine Ehre keinen Schade litte. Das andre mahl Tages, eine Stunde lange, muss er eine vorgelegte Krankheit erklären und die Mittel nahmhafft machen, wobey ihm von allen Professoren Einwürfe geschehen. Das dritte mahl muss er einem Aphorismum aus Hippocrate erklären. Hierauf erlangt er das Recht, öffentlich zu disputieren. Der Rector zeigt ihm den Tag an, an welchem er mit seinem Promotor, einem der Professoren, den Saal betritt, seinen Sitz in einem niedern Lehrstuhl nimmt, und eine Stunde lang die Einwürfe etlicher dazu erbettner Freunden, und, wann diese die Stunde nicht ausmachen, auch fremder Anwesenden beantwortet. Wann die Stunde vorbei, tritt der Candidate mit seinem Promotor in den Akademischen Senat, ihm wird den Eyd vorgelesen, er schwört, die Professoren wünschen ihm Glücke, und hiermit ist die Feyerlichkeit aus". (*Haller in Holland. Het dagboek van Albrecht von Haller van zijn verblijf in Holland (1725-1727)*). Ingeleid en geannoteerd door Dr. G.A.
- Lindeboom. Delft: Kon. Ned. Gist- en Spiritusfabriek, 1958. p. 49-50.
- 20 *Oeuvres complètes d'Hippocrate*. Ed. E. Littré. Paris, 1839-1861. Repr. Amsterdam, 1961-'62. 10 vols. De aforismen in vol. 4. In Groningen was de ed. van J.A. van der Linden, *Opera omnia grece et latine* (Leiden, 1665) in gebruik. Op de band van het exemplaar dat bewaard wordt in het archief van de Med. Fac. (GA, Universiteitsarchief, inv. nr. 141) is geschreven: "Bij het schriftelijk examen eindelijk! afgeschafft. Gron. 15 Dec. 1865".
- 21 C. Star Numan (n. 6) p. 7.
- 22 Gegevens ontleend aan W.B.S. Boeles. *Levensschetsen der Groningsche Hoogeschool* (Driessen, p. 100-101; Thomassen à Thuessink, p. 104-105), aanhangsel van *Gedenckboek van de Groningse Universiteit*, 1864. Een autobiografie van Th. à Th. Is opgenomen in *Het geslacht Thomassen à Thuessink* door E.J. Th. à Th. Van der Hoop (1930), besproken in *Bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde*, 11, 280-281, 1931.
- 23 *Medizinisch-chirurgische Zeitschrift*. Hrsg. von Johann Jakob Hartenkeil. Erg. Bd. 9 (Nr. 232) p. 27-30, 1806.
- 24 C. Star Numan, l.c.
- 25 Vrolik (n.7) p. 98.
- 26 Linssen (n.15) p. 72.
- 27 Vrolik (n.7) p. 93-94.
- 28 C. Star Numan (n.6) p.7.
- 29 E.D. Baumann. *Uit drie eeuwen Nederlandse geneeskunde*. Amsterdam, z.j.. p. 186.
- 30 C. Star Numan (n.6) p.9.
- 31 Zie over deze in 1850 spelende kwestie, waarin dr. B. Eekna, medicus te Hoogezand, het in een *Open brief aan den heer J.F. Zijlker* opneemt voor het standpunt van dit Tweede Kamerlid dat in een brochure gepleit had voor kiesrecht voor iedereen, waarop Star Numan hem fel had aangevallen, Linssen (n.15) p.91-92.
- 32 GA. Archief Star Numan. Voorlopige plaatsingslijst, doos 76.
- 33 In *Vaderlandsche Letteroefeningen*, 1806.
- 34 Tussen 1794 en 1855 werden 22 werken van Hufeland in 32 edities in het Nederlands vertaald en uitgegeven (Bron: *Bibliotheca Medica Neerlandica*, 1).
- 35 Thomassen à Thuessink voorzag de vertaling van Hufelands boek over de zenuwkoorts van een voorwoord. Zelf vertaalde Th. à Th. diens verhandeling over de geneeskrachtige bronnen in Duitsland.
- 36 *Geneeskundig Magazijn*, 4 (2e en 3e stuk), 1807-1808. De verhandeling over het vergiftigingsgeval werd in het Frans vertaald: *Empoisonnement par la noix vomique*, in: *Annuaire de la Société de Médecine du Département de l'Eure*, 1810.
- 37 *Maandschrift tot nut van het algemeen*. Groningen, 1810.
- 38 G.W. Schrader und E. Hering. *Biographisch-literarisches Lexicon der Thierärzte aller Zeiten und Länder*. Stuttgart, 1863. p. 359-361.
- 39 De titel is langer en luidt in vertaling: "Waarom de geneeskunde der dieren formeel een en dezelfde geneeskunde is als de meer edele der mensen, ook al zijn de patiënten in waardigheid en aanzien verschillend, waaruit volgt dat de veterinairen niet minder dan de meer edele medici onderworpen zijn aan de door de koning verleende jurisdictie in het ambtsgebied van de protomedicus" (1568). Voor een prachtig zeer goed gedocumenteerd overzicht van deze beweging, zie het recente, zeer leesbare proefschrift van Joost Vijsselaar. *De magnetische geest. Het dierlijk magnetisme 1770-1830*. Diss. Utrecht 1999. 487 p.
- 40 *Vaderlandsche letteroefeningen*. B. Mengelwerk. P. 272-283, 318-327, 378-386, 1814.
- 41 GA. Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toezicht. Notulen 1811-1818 (inv. nr.2).
- 42 Over Bakker, zie Boeles (n.22) p. 118-119.
- 43 GA. Cie. Geneesk. O. & T. Register van geneeskundige oefenaren welke bij de Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toezicht in de Provincie Groningen zijn geëxamineerd 1814-1865 (inv. nr. 6). Als functie-aanduidingen komen o.m. voor: vroedvrouw voor een stad, chirurgijn en vroedmeester, heel- en vroedmeester voor het land, chirurgijn voor een stad, apotheker voor een stad. De tandmeester Simon Nathan Dentz kreeg in 1814 verlof enige maanden per jaar in Groningen te praktizeren. De aanstelling van de eerste officiële veearts in de provincie werd op 30 november 1816 door de minister van Binnenlandse Zaken aan de Commissie gemeld. Het betrof H. Rouaan, veearts van de 1ste klasse van de 1ste rang; Deze berichtte daarna dat hij zich gevestigd had in de N(ieuwe?) Boteringstraat L^d.G. nr.212.
- 45 H. Sandra. Sprokkelingen betreffende inenting tegen pokken in ons land omstreeks 1800. *Bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde*, 17, 103-111, 1937 (Numan op p. 110). *Ducaton*, een zilvermunt van 3 gulden, 15 cents.
- 46 GA. Provinciale Commissie van Landbouw in Groningen. Plaatsingslijst. Notulen 1811-1823. Inv. nr.2 (=fotokopie van pp. 217-439 van bij ARA berustend origineel)
- 47 Zie over deze instructie: C. Offringa. *Van Gildestein naar Uithof*. Dl. 1. Utrecht, 1971. p. 50 en de tekst van de instructie op p. 51. Het betrof een 'Uitoefeningswet' avant la lettre die pas door de *Wet van 8 juli 1874* vervangen zou worden.
- 48 Teksten van de brieven van Falck bij H.M. Kroon. De voorbereiding en de oprichting van 's Rijks Veeartsenijnschool. In: *Een eeuw veeartsenijkundig onderwijs*. Utrecht, 1921. p. 65 en 66-67.
- 49 C. Star Numan (n. 6), p.11

Alles voor de dagelijkse praktijk en meer...

virbac

**Veterinaire farmacie
en verbruiksartikelen**

Virbac heeft zowel voor gezelschaps- als landbouwdieren een breed assortiment farmaceutische producten. Daarnaast levert Virbac een compleet pakket verbruiksartikelen voor de dagelijkse praktijk! *Scherp geprijsd, dus altijd interessant!*

BACK HOME

**Elektronisch
identificatiesysteem**

Virbac brengt het unieke Back Home® systeem voor elektronische identificatie op de markt. Een onzichtbare, dier-vriendelijke en unieke identificatiemethode voor ieder gezelschapsdier. Er zijn drie typen readers beschikbaar, waaronder twee modellen die ook niet-ISO chips lezen.

 WALTHAM
VETERINAIRE SERVICE

**Canine en Feline
diëten**

Virbac verzorgt ook de distributie van de speciale canine en feline diëten van Pedigree en Whiskas. Daarnaast biedt de WALTHAM Veterinaire Service dierenartsen de mogelijkheid om 'standaard' onderhoudsvoer te bestellen.

Voor meer informatie kunt u terecht bij de buitendienstmedewerker van uw regio óf rechtstreeks bij ons kantoor.

virbac
quality by research

Virbac Nederland B.V. Postbus 313, 3770 AH Barneveld Tel: 0342-427127 Fax: 0342-490164

De ontwikkeling van de veehouderij in Groningen in de achttiende en negentiende eeuw; een grove schets¹

Richard F.J. Paping²

Inleiding

Lange tijd stond de provincie Groningen vooral bekend als een akkerbouwprovincie; toch speelde de veehouderij door de eeuwen heen voortdurend een grote rol. In dit artikel wordt getracht in grote lijnen de ontwikkeling van die veehouderij te schetsen, waarbij de nadruk ligt op het rundvee.¹

Hoewel in de titel Groningen als geheel genoemd wordt, zal het hier vooral gaan over het kleigedeelte van Groningen, een gebied waarover ik een aantal jaren geleden het proefschrift *Voor een handvol stuivers* geschreven heb, dat de sociaal-economische geschiedenis in de periode 1770-1860 behandelt.² Ruwweg beslaan de kleigebieden het hele kustgebied tot aan de stad Groningen: ruim de helft van de provincie. Het is het meest welvarende en ook het meest kenmerkende deel van de provincie Groningen met zijn dorpjes op wierden, statige boerderijen en onafzienbare akkers. De kleigebieden omvatten grofweg de oude landstreken het Oldambt in het noordoosten, Fivelingo en Hunsingo in het midden, het Oldambt en het noordelijk Westerkwartier in het noordwesten. Opgemerkt moet worden dat de veenkoloniale landbouw ten oosten van de stad Groningen en ook de traditionelere landbouw in Westerwolde (in

het zuidoosten) en het zuidelijk Westerkwartier (in het zuidwesten) een in veel opzichten enigszins afwijkend karakter hadden. Met de term landbouw wordt steeds akkerbouw en veehouderij samen bedoeld.

De Groningse kleigebieden vormen met haar wierden en dijken een voor Nederlandse begrippen al zeer oud cultuurgebied. Reeds in de Middeleeuwen moet sprake zijn geweest van een vrij grote rijkdom, mede gezien de kerken die de bewoners van zelfs vrij kleine dorpen zich toen konden veroorloven te bouwen. Hoewel in het bijzonder overstromingen en andere rampen voor een terugslag zorgden, betrof het ook in de zeventiende eeuw nog een tamelijk welvarend gebied. Van groot belang is daarbij dat we ons moeten realiseren dat de economie van Groningen rond 1700 - zowel stad als platteland - bepaald niet ouderwets of traditioneel was, maar juist erg modern. In dat opzicht sloot deze aan bij de economie in het hele Nederlandse kustgebied, dus van Friesland, Zeeland en Holland. Dit laatste gewest was het rijkste deel van de wereld in de zeventiende en achttiende eeuw.³

Een aantal aspecten van moderniteit rond 1700 wil ik er uit lichten:

1. De landbouw werd er op erg moderne wijze bedreven, wat relatief zeer hoge opbrengsten tot resultaat had, zowel in de akkerbouw als in de veehouderij. De opbrengsten per hectare en de melkgift per koe waren veel groter dan in de inlands gelegen provincies.
2. De landbouw was gericht op het verdienen van geld door het verkopen van zowel graan als veeteeltproducten: zelfvoorziening was veel minder van belang. De landbouwers waren daarmee

sterk commercieel gericht. Dit vormde een verschil met de boeren in het binnenland, voor wie het produceren van voedsel voor het eigen gezin een veel grotere rol speelde.

3. Samenhangend met het voorgaande was er op het platteland sprake van een zeer grote mate van specialisatie in werkzaamheden. Slechts een deel van de bevolking had een zelfstandig boerenbedrijf, naar schatting ging het rond 1700 om circa 30% tot 40% van de gezinnen.⁴ Daarnaast bestond ongeveer een kwart van de bevolking uit landarbeidersgezinnen, die of helemaal geen, of slechts kleine stukjes grond in gebruik hadden. Ongeveer 40% van de bevolking van het Groningse platteland moest zijn geld vooral verdienen buiten de landbouw, voornamelijk als ambachtslieden, winkeliers, schippers, kooplieden en dergelijke. Velen hadden echter wel enig land en in ieder geval een eigen tuin, terwijl een deel de boeren hielp in de oogst- en hooitijd. Opnieuw is het verschil groot met het platteland van de zandprovincies. Daar had bijna elk gezin een boerenbedrijf. Een grootaantal gezinnen moest zich daar echter wel behelpen met keuterijen.⁵

De achttiende eeuw

In de gehele achttiende eeuw bestond vermoedelijk ongeveer tweederde van de Groningse grond uit grasland en een derde uit akkerland.⁶ Dergelijke gegevens suggereren dat de veehouderij twee keer zo belangrijk was als de akkerbouw, maar zekerheid daarover bestaat er niet echt. De gegevens die er zijn - uit boerderijboekhoudingen uit de tweede helft van de achttiende eeuw - laten juist zien dat op de boerenbedrijven het aandeel in de verkochte graan-

1. Dit is een bewerking en uitbreiding van de lezing gehouden op 19 april 2001 tijdens de Voorjaarsbijeenkomst van het Veterinair Historisch Genootschap in het museum 'het Hoogeland' te Warffum.

2. Dr. R.F.J. Paping. Vakgroep Geschiedenis, Faculteit der Letteren, Rijksuniversiteit Groningen. Postbus 716. 9700 AS Groningen.

producten en dergelijke doorgaans beduidend groter was dan eenderde.⁷ Vaak was dit zelfs de helft of meer. Een voorbeeld is de boerderij van Helprig Klaasen kinderen te Vierhuizen bij Ulrum (Hunsingo) in de jaren 1765-1778 met 62% aan verkochte akkerbouwproducten. Sterker nog is dit het geval bij Jan Bontkes te Beerta (Oldambt), waar de verkoopopbrengsten van de akkerbouw tussen 1762 en 1774 zelfs zo'n 90% van het totaal uitmaakten.⁸

De onderlinge verschillen tussen de boerderijen waren dus nogal groot. Zo vormde het aandeel van de akkerbouw in de opbrengsten van de boerderij bij de borg Hanckema te Zuidhorn (Westerkwartier) in de periode 1769-1778 slechts 49%. De hoge percentages akkerbouw kwamen niet alleen door de van 1768 tot 1786 heersende veepest-epidemie. Nog in de jaren 1788-1790 was op de boerderij Terborg te Wirdum (Fivelingo) 53% van de inkomsten afkomstig van akkerbouwproducten. Voor Oldambtster boerderijen lag het aandeel van de veeteeltproducten aan het eind van de achttiende eeuw, zoals bekend uit verschillende boerderijboekhoudingen, zelfs steeds slechts tussen de 10% en 25%.

Het belang van de veehouderij op een specifiek Gronings bedrijf werd mijns inziens in die tijd voor een groot deel bepaald door de mogelijkheid om akkerbouw te bedrijven. Ook in de achttiende eeuw streefden de Groningse boeren al naar een zo groot mogelijke akkerbouwproductie, en de veeteelt stond dan ook ten dele in dienst van die akkerbouw. Aan de ene kant was vee en vooral rundvee, van groot belang voor de bemesting van de akkers. Hoe vruchtbaar de zeeklei ook was, regelmatige bemesting bleef noodzakelijk. Aan de andere kant was een groot deel van de grond in de provincie eigenlijk in de achttiende eeuw helemaal niet geschikt voor akkerbouw, omdat deze een belan-

grijk deel van het jaar onder water stond. Dat gold het sterkst voor het lage midden van de provincie (bijvoorbeeld het Legeland rond Bedum). Op de eeuwen geleden opgestuwde kwelderwallen langs de kust (het Hogeland) was de wateroverlast geringer en daar was dan ook een groter aandeel akkerland mogelijk.

Het rundvee

Het belangrijkste op de Groningse boerderij was natuurlijk de rundveehouderij. De koeien leverden melk en met een beetje geluk jaarlijks een kalfje. Ze worden steeds zwaarder en worden uiteindelijk verkocht om geslacht te worden. Het probleem in de achttiende eeuw en nog lang daarna was dat er voor de nogal bederfelijke verse melk slechts een kleine markt was. Alleen rond de stad Groningen waren er vrij veel koemelkers actief. Dit was de reden voor de meeste boeren om de melk om te zetten in boter en kaas, met als restproduct karnemelk of 'zuipen'. In de achttiende eeuw was in Groningen nog regelmatig sprake van kaasproductie.⁹ Maar in de tweede helft van de achttiende eeuw en vooral in de negentiende eeuw werd dit langzamerhand ongebruikelijk. De kaas die nog werd gegeten kwam steeds meer van elders.¹⁰

Boterhandelaren - soms uit de stad, maar ook wel eens de dorpswinkelier - haalden de talrijke botervaten geregeld op bij de boerderijen. Het botermaken en ook vaak de verkoop van boter was de taak van de boerin, samen met de dochters en de meiden. In enkele gevallen zijn afzonderlijke administraties van de verkopen van boter bewaard gebleven. Uit de zogenaamde 'boterzetel' van de boerderij Eendnest te Garsthuizen (Hunsingo) uit de jaren 1793-1794 blijkt duidelijk dat de boterverkoop in bepaalde delen van het jaar geconcentreerd was.¹¹ Gedurende de meest melkgevende periode vanaf maart

tot oktober werd de boter regelmatig in grote vaten van 10, 20 of 40 kilo ('kinnetjes' en 'vorrels') verkocht. Gedurende de winter kwam met de melkgift van de koeien ook de boterverkoop vrijwel tot stilstand. Sommige boeren verkochten dan nog wel wat boter in kleine porties per kilo als stukboter. Het overgrote deel van de bij het botermaken vrijkomende karnemelk werd vervoederd. Bedacht moet worden dat door de verkoop van vrij grote aantallen melkgevende koeien (zie hierna) de melkopbrengst op vele Groningse boerderijen tamelijk beperkt was in verhouding tot het aanwezige aantal runderen. Aan de andere kant speelde vooral in het Westerkwartier de melkveehouderij, in ieder geval in de negentiende eeuw, een grotere rol; daar werd dan ook nogal wat zwartbontvee gehouden.¹² Ook elders in het binnenland van de provincie bleef trouwens de veehouderij in de negentiende eeuw van relatief groot belang, ondanks het feit dat veel van de in de achttiende eeuw nog bestaande afwateringsproblemen die de akkerbouw bemoeiijkten, waren opgelost door een betere bemaling (watermolens).

De problemen met de kalveren waren niet veel anders dan nu. De helft werd gevormd door stierkalveren, en een niet onbelangrijk deel daarvan werd vermoedelijk meteen geslacht. Het aantal dekstieren moet vrij klein zijn geweest. Zogenaamde 'bollen' (niet-gecastreerde stieren) worden in ieder geval slechts in beperkte mate aangetroffen in de boedelinventarissen van boeren uit de tweede helft van de achttiende eeuw. In 1862 blijkt het aantal koeien per stier te variëren van circa 10 tot meer dan 50.¹³ Sommige boeren hielden precies bij wanneer hun koeien naar de stier of bol geweest waren: het zogenaamde "koeien speulen", waarvoor ze wisten wanneer de kalveren verwacht konden worden. Zo noteerde Jacob Hendriks weduwe te Scheemda

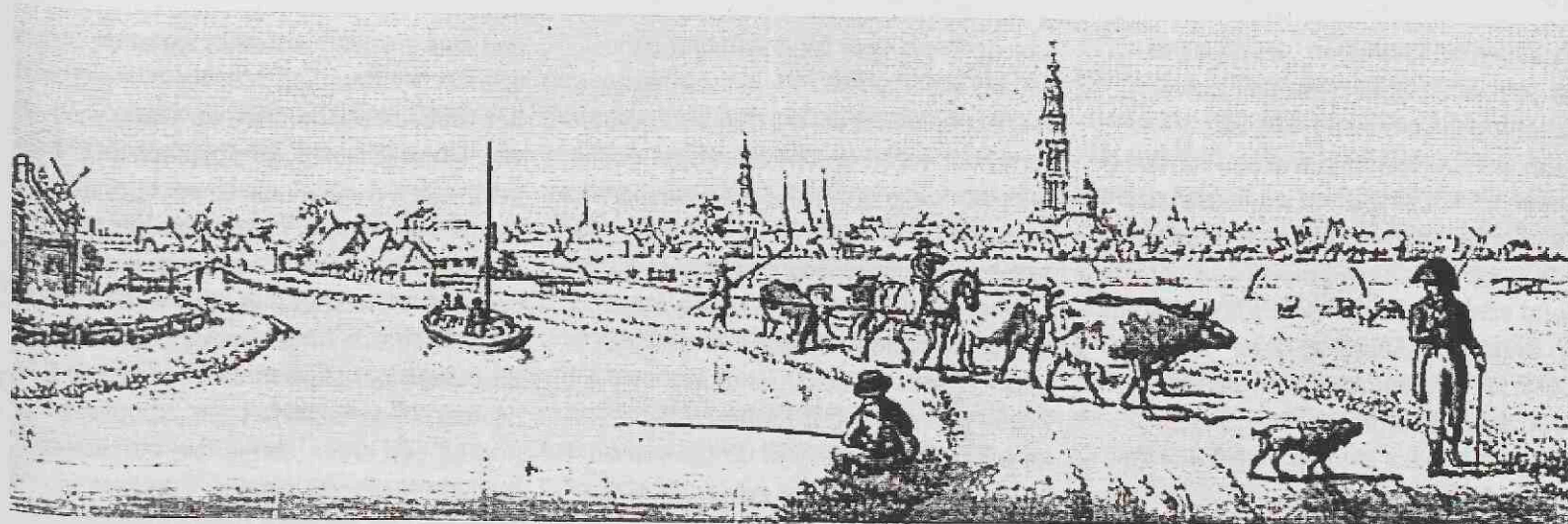

Fig. 1. Het drijven van verkochte runderen langs het Damsterdiep, ten noorden van de stad Groningen, getekend rond 1810 door H.P. Oosterhuis [GrA, TS 1/17]

(Oldambt) over 1770 "29 maaj heeft onse grijze koe bij de bol geweest, den 30 of laaste dato in juni heeft de koe van Jan Eltjes speelt, den 16 julij heeft de koe van Sijpko Harms gespeelt, den 17 julij heeft de vaarmelke koe gespeelt".¹⁴

Een deel van de stierkalfjes bleef echter gespaard, om gemest te worden tot twee- of driejarige ossen. In het bijzonder aan de kust was deze ossenmesterij nogal van belang. Gedeeltelijk werden de ossen naar Holland verkocht, waar ze onder meer concurreerden met gemeste ossen uit Denemarken.¹⁵ Door in het najaar magere ossen te kopen en deze in winter op stal vet te mesten kon men een deel van het afval van de graanoogst, zoals stro en dergelijke vervoederen, en zo toch nog productief maken. Aan de andere kant leverde dat een niet onaanzienlijke hoeveelheid stalmest op. Daar hadden deze kustboeren nogal behoefte aan, omdat ze relatief weinig grasland bezaten voor vee. Zo verkocht Jan Hindriks Zijlma te Zuurdijk aan de kust in Hunsingo in ieder geval al vanaf het einde van de achttiende eeuw jaarlijks een viertal ossen, af te leveren rond maart.¹⁶ In 1816 meldde hij expliciet: "3 ossen na Holland", in 1822 gaan er daarentegen

vier ossen naar "Lazares jood" in Groningen.

De vrouwelijke helft van de kalfjes bleef op de boerderij. Deze kalfjes vormden de veestapel van de toekomst. De nadruk in de Groningse veehouderij lag namelijk vooral op de fokkerij. In het noorden speelden daarbij zwartblaar- en zwartwitkoprunderen een grote rol.¹⁷ Massaal werden vier tot zes-jarige koeien rond april naar Holland verkocht, het ging vooral om de zogenaamde derdekalfskoeien. In de wandelgangen werden deze koeien 'Hollandsche koeien' genoemd, naar hun uiteindelijke bestemming. Ze werden ten dele aangekocht door Hollandse kooplieden die bij de boeren langs gingen, maar ook wel door Groningers en een enkele Fries. Hindrik Jans, de zoon van reeds genoemde boer Zijlma, hield tussen 1840 en 1844 een lijst bij van "Hollandsche koeijen die wij ieder voorjaar verkocht hebben". Hun aantal varieerde toen tussen de twee en zes per jaar. In feite is het systeem met de productie van Hollandse koeien nog tot aan het einde van de negentiende eeuw blijven bestaan, al was haar hoogtepunt voorbij na 1870.

Het voordeel van de verkoop in het voorjaar was dat de Hollandse

koeien hun melk zo in Holland gaven.¹⁸ Daar werden ze inderdaad nog enige tijd gemolken, juist in hun qua melkgift meest productieve periode. Ze werden daarna vetgemest en verdwenen uiteindelijk in de vleespotten van de rijke Hollandse steden. Opvallend is dat de Hollandse koeien uit Groningen zich in Holland blijkbaar niet meer voortplantten, zodat weinig vermenging plaatsvond met het plaatselijke veeras. Door de specialisatie hoefden de Hollandse boeren, die dicht bij de markt woonden, niet zo veel jongvee te houden en ze kregen daardoor meer ruimte voor melkvee en mestvee. In het noorden van Groningen daarentegen was er in ieder geval in de negentiende eeuw ongeveer even zoveel jongvee beneden als boven de twee jaar.¹⁹

Het gevolg van deze regionale specialisatie in de fok van rundvee was dat er ieder voorjaar en in minder mate in het najaar enorme veetransporten plaatsvonden met behulp van schepen die vertrokken vanaf het Reitdiep. Geert Reinders meldde in 1800 over de afzet vanuit een deel van Hunsingo: "Het leevert jaarlijks na Groningen en aan Holland enige duizenden lasten graanen en peulvrugten, meer dan twee duizend koeien en ossen, verscheiden duizenden

schaapen en lammeren, veele paarden en een aanzienlijke quantiteit boter".²⁰ Schattingen voor het totale aantal jaarlijkse geëxporteerde volwassen runderen (osses en koeien) uit de provincie voor de periode 1815-1862 lopen uiteen van 6.000 tot 29.000, waarbij ik zelf aan de hand van boerderijboekhoudingen kom op ongeveer 15.000 stuks per jaar.²¹

De Groningse boeren slachtten voor zichzelf vermoedelijk vooral de slechtste koeien. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de vrij lage schatting in de achttiende eeuw voor de accijns op vlees (het 'bestiaal') voor de door boeren geslachte koeien. Dit laatste kan trouwens ook wijzen op een soort algemeen geaccepteerde belastingfraude. Het overgrote deel van de rest van het vee ging naar Holland en verder nog een redelijk aantal beesten naar de stad Groningen, terwijl de overige dorpelingen ook nog wat koeien afnamen. Het grootste deel van de plattelanders had geen rundvee, en moest melk, karnemelk, boter en rundvlees kopen. Diverse niet-boeren hielden wel schapen en hadden zo schapenvlees en schapenboter voor zichzelf. Melk en karnemelk werd verder vaak geleverd door kleine landbouwers in de dorpen met maar een paar koeien: de reeds genoemde koemelkers. Boter werd gekocht van de winkelier, maar soms ook bij een boer opgehaald. Rundvlees en trouwens ook schapenvlees kwam van de vleeshouwer. Die vleeshouwer, meestal tevens een handelaar in vee, was vaak van Joodse origine, zeker in de negentiende eeuw, maar ook al vaak in de achttiende eeuw. Zo was Lazarus Levij rond 1780 slager in Niezijl (Westerkwartier). In dat jaar gaf hij de slacht aan van een kalf, een drie-jarige os, een oude koe en in totaal 65 lammeren.²²

Epidemieën en veeartsen

Gaandeweg de achttiende eeuw en meer nog in de negentiende eeuw ver-

loor de Groningse veehouderij relatief aan belang.²³ De achttiende eeuwse veepest-epidemieën worden soms wel eens naar voren geschoven als de oorzaak van deze ontwikkeling. Bekend zijn de epidemieën van 1714-1717 en 1744-1749. In beide perioden kwam de helft van het rundvee om. Een derde epidemie teisterde het gebied in de jaren 1768-1786. De verschuiving in Groningen richting akkerbouw zette vermoedelijk vooral in rond de tijd van de laatste minder ernstige epidemie. Daar deze epidemie minder ernstige gevolgen had dan de eerste twee, lijkt het echter onwaarschijnlijk daarin de oorzaak te zoeken voor een verschuiving richting akkerland die zich nog tot heel ver in de negentiende eeuw zou doorzetten.

Het is bij de epidemie van 1768-1786 dat de bekende veepest-bestrijder, de landbouwer Geert Reinders, actief was met zijn nieuw ontworpen inentings-methode.²⁴ Opvallend is in die jaren het in de inventarissen van boerderijen noemen van gebeterde en ongebeterde koeien door elkaar. De gebeterde koeien waren meer waard, en hun nageslacht

zou een grotere resistentie tegen de veepest hebben. Een voorbeeld vormt het veebezit van Jantjen, de weduwe van Albert Douwes, landbouwerse op 24 gras, oftewel ongeveer 10 hectare te Stedum (Fivelingo).²⁵ Eind oktober 1779 - midden in de derde epidemie dus - liepen er bij haar een gebeterde koe (60 gulden) en drie ongebeterde koeien (van 35 gulden per stuk) rond. Daarnaast bestond haar 'levende have' trouwens nog uit een enter [een-jarige] bul, twee koekalveren, twee merries, een jong zwijn en drie oude en twee jonge schapen.

Boeren zoals Geert Reinders waren in die tijd zelf bezig met de gezondheid van het vee. In diverse schriftjes vond ik oude recepten tegen veeziekten.²⁶ Het beroep van veearts was nog in het geheel niet geprofessionaliseerd. De diverse veeartsen en ook paardendokters die actief waren rond 1800 hadden er meestal nog een ander beroep bij, bijvoorbeeld smid, herbergier, landbouwer of arbeider.²⁷ Otte Jans Smid was in

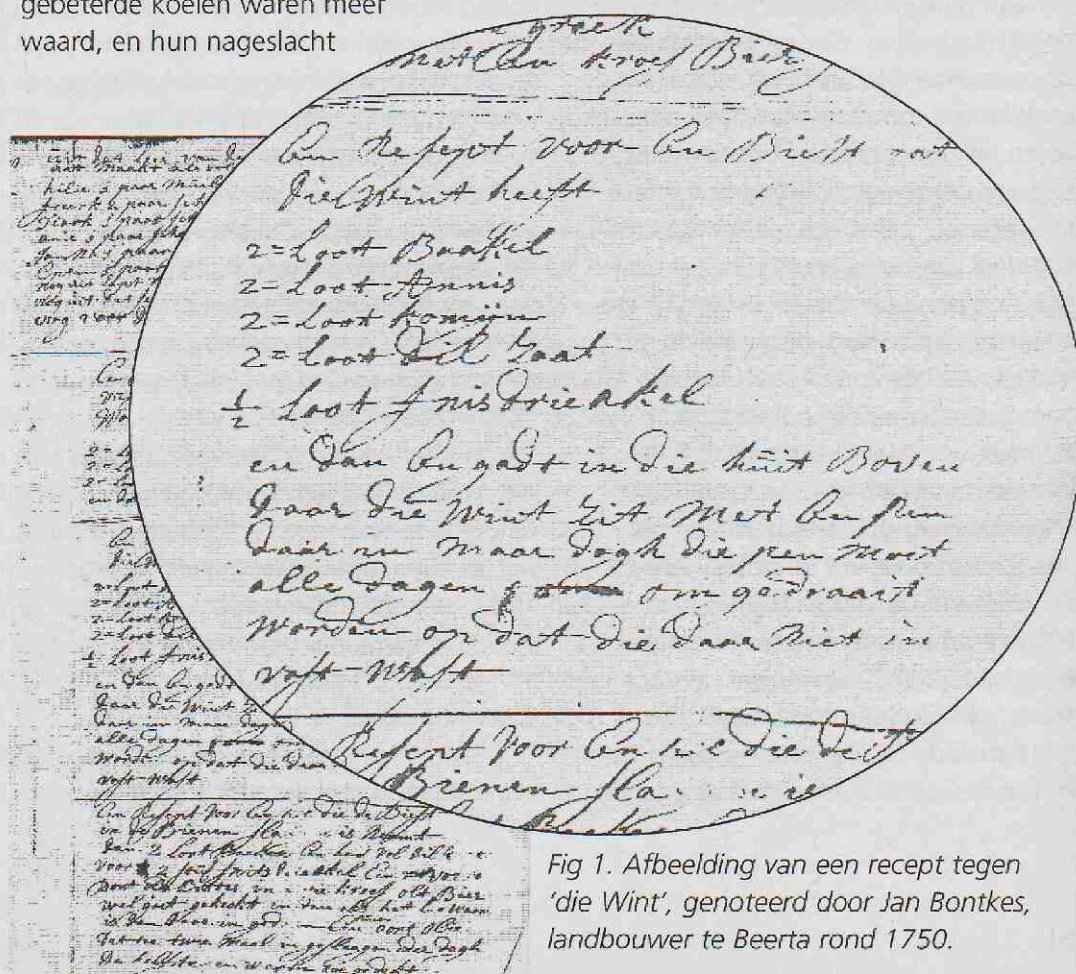

Fig 1. Afbeelding van een recept tegen 'die Wint', genoteerd door Jan Bontkes, landbouwer te Beerta rond 1750.

eerste instantie smid te Westeremden (Fivelingo) en vanaf 1801 landbouwer op een grote boerderij te Loppersum, maar ook als beestendokter actief. Zijn neef Hendrik Hendriks (1748-1798) was beestendokter en arbeider in Usquert (Hunsingo) en werd na 1798 opgevolgd door zoon Jan Hendriks Smit (1777-1826) die zich paardendokter noemde en bij zijn overlijden zelfs vermeld werd als veearts. De vrij vermogende boer Jacobus Jacobs Boelens (1780-1827) te Westerwijtwerd (Hunsingo) was tevens werkzaam als veearts, net als zijn iets minder welgestelde broer Jan Jacobs Boelens (1777-1862) in de omgeving van Aduard (Westerkwartier).

Vermoedelijk hadden alle veeartsen hun kennis van ouders of familie, of anders in de praktijk opgedaan (de zogenaamde empiristen). De bekende veepest-bestrijder Geert Reinders stelde wat dit betreft in 1800 voor de omgeving van Bedum en Winsum: "Bijzonder kundige vee-doctoren zijn er niet; er zijn enkele met een goed natuurlijk verstand en eenige ondervinding, maar de meeste zijn kwakzalvers".²⁸ De landbouwer Hendrik Bennema in Den Ham schetste zo hoe in april 1816 al zijn rundvee aangetast was door de "egte beeste schurft. [...] Twee deszelver hadden of kregen omtrent deze tijd bulten aan het ligchaam op de rug en onder aan het lijf, waarvan een bijna de dikte van een kleinkind had; [en] van dit herstelden door de vigilancie van J. Boelens welke in dezen onze dokter was".²⁹ Toen echter de schurft nog niet geheel verdwenen was, nam de dokter het op zich alle 22 runderen te wassen. Twee dagen later waren alle koeien "van de melk en stijf" en er stierven er zelfs twee. Later bleek dat veearts Boelens drie-en-een-half keer teveel rattenkruid gebruikt had bij het wassen: "ervaren medicijniers merken an dat 1 lood rottenkruid voor elk beest genoeg was geweest, om buiten gevaar sterven te blijven".

Het zou pas in de loop van de negentiende eeuw zijn dat er een zekere mate van professionalisering van de veeartsen optrad. Waar het eerst een nevenactiviteit was, blijken rond 1860 in ondermeer de gemeenten Zuidhorn (Westerkwartier), Appingedam (Fivelingo), Leens en Uithuizen (Hunsingo) volledig gespecialiseerde veeartsen woonachtig te zijn. Al zullen dit gedeeltelijk empiristen zijn geweest, toch zien we hier de tekenen van een ontwikkeling in de richting van een serieus beroep, mede samenhangend met de vestiging van een aparte opleiding voor veeartsen in Utrecht. In 1821 werden bij de oprichting van die school trouwens meteen al twee leerlingen oftewel "kwekelingen" vanwege Groningen geplaatst.³⁰

Epidemieën en ziekten die een zo'n groot deel van de veestapel wegsloegen als de veepest kwamen in de negentiende eeuw niet meer voor. Dat wilde echter bepaald niet zeggen dat de veeartsen niets te doen hadden. Jaarlijks bieden de verslagen van de toestand van de provincie Groningen (de Provinciale Verslagen) een overzicht van de veeziekten die het voorafgaande jaar geheerst hadden. Zo liet in 1824 de speciaal door overheid aangestelde veearts enige paarden afmaken om verdere verspreiding van de "kwaden droes" te voorkomen.³¹ Van deze provinciale rijksveearts, betaald uit het door de boeren bijeengebrachte veefonds, wordt al in 1819 melding gemaakt.³² In 1829 en volgende jaren heerste er een galziekte onder schapen en runderen, die nogal wat slachtoffers eiste.³³ Daarnaast kwamen onder het rundvee vooral de longziekte en mond- en klauwzeer regelmatig voor.

Over de longziekte-epidemie die in de jaren rond 1850 de provincie Groningen teisterde, en waar de veeartsen geen goed antwoord op wisten, publiceerde professor H.C. van Hall een

uitgebreid verslag.³⁴ Deze zeer actieve Groningse hoogleraar landhuishoudkunde (de opvolger in 1826 van J.A. Uilkens) had sowieso een grote belangstelling voor de Groningse veehouderij en ook de voor de kwaliteit van het grasland. De werkzaamheden van Uilkens en Van Hall tekenen de groeiende belangstelling voor het boerenbedrijf in de negentiende eeuw in de rest van de samenleving en binnen de wetenschap.

De laatste ontwikkeling resulteerde ondermeer in het vanaf het tweede kwart van de negentiende eeuw oprichten van enige landbouwscholen. Tegelijkertijd ontstonden allerlei landbouw-organisaties, waarin de boeren zelf een groeiende rol speelden, en die uiteindelijk een enorme invloed zouden krijgen. De professionalisering van de veeartsen in de negentiende eeuw past goed in deze ontwikkeling van de landbouw van een ietwat traditioneel naar een meer wetenschappelijk gefundeerd bedrijf.³⁵ Of deze verwetenschappelijking vóór het laatste kwart van de negentiende eeuw al veel opleverde is mijns inziens zeer de vraag. Wel is het waarschijnlijk dat de vele landbouw-organisaties en ook de overheidsinitiatieven (denk aan de rijksveeartsen) de uitwisseling van bestaande kennis over de veehouderij sterk verbeterd hebben.

De relatieve teruggang van de Groningse veehouderij

Aan het eind van de achttiende eeuw was nog maar ca 40% van het Groningse cultuurareaal akkerland en ongeveer 60% was grasland (zie tabel 1). Dit onderscheid is trouwens niet zo rigide als het op het eerste gezicht lijkt. Net zoals akkerbouw en veehouderij door bemesting en vervoeding sterk aan elkaar gebonden waren, gold dit ook voor grasland en akkerland. Van groot belang was namelijk de wisselbouw, waarbij een stuk land afwisselend

een aantal jaren akkerland was, en daarna een periode grasland. In de graslandperiode kon de grond weer aan vruchtbaarheid winnen. Rond 1800 of eerder zette zich een ontwikkeling in, waarbij steeds meer van het resterende permanente grasland gescheurd werd. Dit was lucratief omdat de netto opbrengsten per hectare van akkerland beduidend hoger waren dan dat van grasland. Echter de veehouderij bleef noodzakelijk, vooral vanwege de benodigde bemesting. Door in de vruchtwisseling op het akkerland periodiek klaver te verbouwen, was er ook genoeg voer voor het vee. Klaver compenseerde zo de afname van de hoeveelheid grasland die zich in het kleideel van de provincie Groningen doorzette en die duidelijk blijkt uit tabel 1.

Tabel 1. Het areaal grasland en bouwland in Groningen, 1807-1910 (procenten).

	Grasland	Bouwland
1807	58%	42%
1828	49%	51%
1862	35%	65%
1888	29%	71%
1910	28%	72%

Bron: P. Priester, *De economische ontwikkeling van de landbouw in Groningen, 1800-1910* (Groningen 1991) 77.

Deze afname werd trouwens ten dele mogelijk gemaakt door de reeds genoemde betere afwatering vanaf 1800, waardoor veel slecht grasland in het midden van de provincie herschapen werd in vruchtbaar akkerland.

De toenemende klaverteelt maakte trouwens het vee ook gedeeltelijk overbodig door zijn grondverbeterende eigenschappen, waardoor de braak teruggedrongen kon worden.³⁶ Toch bleef de rundveestapel in de Groningse

kleigebieden in de negentiende eeuw redelijk goed op peil. Dat was mede mogelijk door de toenemende vervoeding van akkerbouwproducten, waarbij stro een belangrijke rol speelde. Vee bleef noodzakelijk omdat de steeds uitbreidende hoeveelheid akkerland natuurlijk toch ook veel mest vroeg. Door het toenemende belang van vervoeding bleven de dieren meer op stal, wat weer gunstig was voor de hoeveelheid mest, die anders deels verloren ging op het grasland.

Dit alles was niet zo goed voor de kwaliteit van de Groningse boter, die van oudsher al als wat minder stond aangeschreven. Vanaf het einde van de achttiende eeuw was veel boter naar Engeland afgezet, maar vanaf het midden van de negentiende eeuw werd dit steeds moeilijker door de teruglopende kwaliteit en door allerlei knoeierijen door boterhandelaren.³⁷ Een hele verbetering was dat de melk aan het einde van de negentiende eeuw aan de melkfabriek geleverd kon worden. De melkveehouderij werd daardoor weer belangrijker. Waar in de achttiende eeuw de nadruk had gelegen op de fokkerij, en in de negentiende eeuw het belang verschoof in de richting van de mesterij vanwege de productie van stalmest, kwam nu in

delen van de provincie toch de echte melkveehouderij op. De mesterij was vooral minder belangrijk geworden door de opkomst van de kunstmest. Deze vergrootte de mogelijkheden tot specialisatie, al hielden ook veel bouwboeren nog lange tijd vast aan stalmest. Het zou tot de twintigste eeuw duren eer het rundvee vrijwel geheel verdween van veel akkerbouwboerderijen. Pas toen kwam de echte differentiatie van akkerbouwboeren en veeboeren tot stand. Ten slotte nog een enkel opmerking over de handel in levend vee. Vanaf ongeveer het midden van de negentiende eeuw werden op grote schaal koeien (de oorspronkelijke Hollandse koeien) en ossen naar Engeland uitgevoerd.³⁸ In het oosten van de provincie werd Duitsland als afzetmarkt van belang. Periodiek werd deze handel wel verstoord doordat er sprake was van exportverboden, onder andere door de runderpest in 1866, en mond- en klauwzeer in 1894. Vanaf het eind van de negentiende eeuw verminderte de handel in levend vee sterk uit angst voor allerlei ziekten: Engeland sloot zijn grenzen. Zo was Nederland bijvoorbeeld niet vrij van de reeds genoemde longziekte. Een exportstop van levend vee kon Engeland zich ook goed veroorloven doordat betere koel-

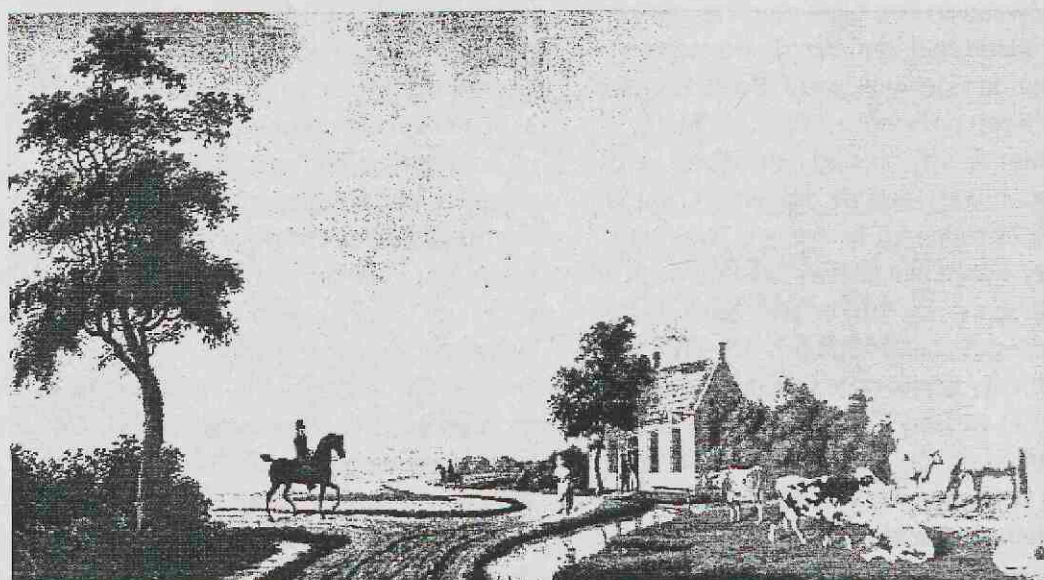
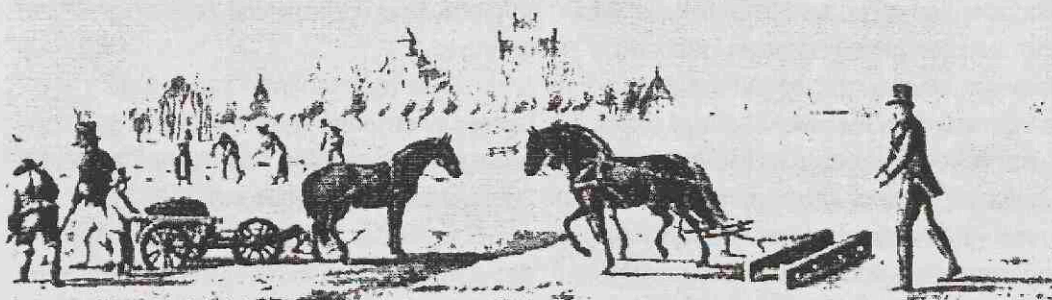

Fig. 2. Herberg met koeien, paard en langskomende ruiter in de omgeving van Eenrum, geschilderd door J.H. Aikes rond 1840 [Particulier bezit].

Fig. 3. Werkzaamheden met paarden in de omgeving van het huis te Lellens rond 1800. [Formsma e.a. *Ommelanden borgen* (1987) 217]

technieken de aanvoer van goedkope vlees uit Amerika mogelijk maakten. Een vraag die veel aandacht heeft getrokken, is die naar de reden waarom de Groningse boeren in de negentiende eeuw zich zo sterk op de akkerbouw hebben geconcentreerd. De veeteeltproducten stegen namelijk veel meer in prijs dan de akkerbouwproducten. In het spoor van van Priester is mijn verklaring dat de productie in de akkerbouw in de negentiende eeuw veel gemakkelijker opgevoerd kon worden door de inzet van goedkope arbeidskrachten (intensivering).³⁹ Juist in deze periode was de arbeid meestal goedkoop in vergelijking met de prijzen van landbouwproducten. Voor de relatief arbeidsextensieve veehouderij waren dergelijke productiviteitswinsten per hectare niet zo eenvoudig te boeken. De netto opbrengst per hectare akkerland was en bleef zo beduidend hoger dan die per hectare grasland.

Toen door nieuwe technieken de hoeveelheid akkerland flink uitgebreid kon worden, grepen de meeste Groningse boeren dan ook die kans, en breidden de akkerbouwpoort van hun bedrijf verder uit. Dit was mede mogelijk doordat het voor de Groningse boeren, die dankzij het beklemsrecht meestal feitelijk eigenaar waren van de door hun gebruikte grond, zin had om te investeren in de voor de akkerbouw noodzakelijke grondverbeteringen. Daarbij hadden ze om dezelfde reden geen last van eigenaren, die hun het scheuren van grasland verboden. In Friesland en elders waar de boeren vaak slechts pachter waren bestond zo'n verbod vaak wel. Het omploegen van weilanden leverde namelijk wel enige jaren van

hoge opbrengsten voor de pachters. Echter tegelijkertijd ging daardoor wel het op de lange termijn zeer productieve permanente grasland verloren, wat onaantrekkelijk was voor de eigenaren.

De overige landbouwdieren

Paarden

Paarden werden in grote getale gehouden voor de akkerbouw. Op iedere boerderij van een beetje omvang vond je in de achttiende en negentiende eeuw vier tot soms wel acht of meer paarden. Deze waren vooral bedoeld voor het trekken van wagens en bij het ploegen, eggen en dergelijke. Voor de zogenaamde raadploeg, geschikt voor de beste kleigronden, werden rond 1800 zelfs vier paarden gespannen. Paarden waren cruciaal voor de landbewerking, daar trekossen in Groningen niet gebruikt werden.⁴⁰ Ze kosten natuurlijk wel degelijk weiland, alhoewel ze ook gevoerd werden met haver.

Uit de boekhoudingen blijkt dat de meeste Groningse boeren in feite slechts in beperkte mate fokten en dan vermoedelijk vooral voor eigen gebruik. De verkoop van paarden was dan ook geen grote inkomstenbron, alhoewel er uitzonderingen waren. Veulens kwamen regelmatig uit Drenthe; dat bespaarde

op verlies aan trekkracht van de drachtige merries en kostte niet zoveel gras voor jonge onbruikbare paarden. Toch werden ook in Groningen zelf regelmatig paarden gefokt, gezien het veelvuldig voorkomen van veulens op de boerderijen volgens boedelinventarissen uit de tweede helft van de achttiende eeuw. In de negentiende eeuw is zowel sprake van de invoer van paarden uit Drenthe als uit Oost-Friesland.⁴¹ Daarnaast wordt toch voor delen van Fivelingo rond 1868 melding gemaakt van enige aanfok van paarden die de plaatselijke vraag oversteeg.

In de loop van de negentiende eeuw nam het aantal paarden flink toe.⁴² Dat is ook niet verrassend gezien de toename van het areaal akkerland. Paarden lijken steeds meer granen en dergelijke gekregen hebben, terwijl ze minder gras en hooi kregen, als gevolg van de afnemende hoeveelheid weiland en hooiland. De fokkerij bleef nog steeds beperkt, maar kwam wel voor. In 1833 betaalde de weduwe van Klaas Jans van Ikema te Pieterburen f 6,50 aan de eigenaar van een hengst "voor klimmen van 2 merries". Landbouwer Jan Hindriks Zijlma te Ewer onder Zuurdijk (Hunsingo) tekende over de

fokkerij aan: "Zwarte merrie eerstemaal klommen den 13 april 1864, dito de tweede keer 16 april 1864, dito de derde keer 7 mei 1864, dito de vierde keer 9, dito de vijfde keer 28 mei 1864."⁴³ Zijn vader H.J. Zijlma hield in de jaren 1840-1844 een compleet overzicht van zijn paarden bij. In die vijf jaren werden zeven paarden gekocht, waarvan een tweetal op de Groningse paardenmarkt. Geen enkel paard werd daarentegen verkocht, wel stierven er vier paarden, door verdrinking, door "eene verslapping", door "koude vating" en één is mogelijk afgemaakt in verband met de leeftijd: "1842 den herfst hebben bij Polkerts huis op 1 1/2 juktje de oude Melle doodgemaakt". Duidelijk blijkt wel dat de verkoop van paarden geen belangrijke inkomstenbron voor de Zijlma's was.

Het aantal landbouwpaarden in Groningen kon pas echt teruggebracht worden met de mechanisatie in de eerste helft van de twintigste eeuw. De teruggang begon echter al eind negentiende eeuw door de stoomdorsmachine, wat ten koste ging van het dorsblok. Ook werden de landbouwmachines zelf efficiënter wat betreft trekkracht.

Schapen

Schapen werden in de achttiende eeuw vrij veel gehouden, zowel voor wol als voor vlees. In Groningen kwamen ondermeer kwelderschapen, inlandse schapen en in zuiden kleine heideschapen voor. Men verkocht jaarlijks zowel een deel van de lammeren, als vele gemeste volwassen schapen. Vooral langs de kuststrook op de kwelders hielden de boeren veel schapen. Daarentegen waren er veel minder schapen in het Oldambt. Zo verkocht boer Klaas Helprigs te Vierhuizen (Hunsingo) in maart 1775 vijf schapen en in juli nog eens een stel lammeren.⁴⁴ Rond 1800 zijn er boerderijen in deze streek die jaarlijks zelf tien,

twintig of meer vette schapen afleverden. Jan Jans Eltjes te Beerta (Oldambt) echter verkocht van zijn boerderij, die beduidend groter was dan die van Klaas Helprigs, in 1790 maar één schaap en een tweetal lammeren. In de daaropvolgende jaren was de verkoop aan schapen door Eltjes veelal zelfs nog geringer.

Ook voor schapen kenden de boeren allerhande huismiddeltjes. Zo noteerde de weduwe van Harm Everts te Zuidwolde (Hunsingo) rond 1790 het volgende: "Een resept voor een schaap dat schurft is, so neemt het navolgende: 2 loot tabak, 2 loot weedas, 1 loot potas, 1 half lood witte Tijterjoel, 1 half lood rotten kruid dat te samen koken en in een kroes water en wasschen het daarmee dat het nog warm is dog het moet het schaap niet kunnen branden, indien gij meer water tot een schaap begeert, dan moogt gij wel meer water neemen, maar zoveel water gij meer neemt, zo veel meer moet gij ook neeme van het bovengenoemde Resept opdat het nat de volle kragt behout en dan met 3 dage weer vysyteeren, so dat er dan nog wat moyt, so wast het dan nog eens als bovengeseit".⁴⁵

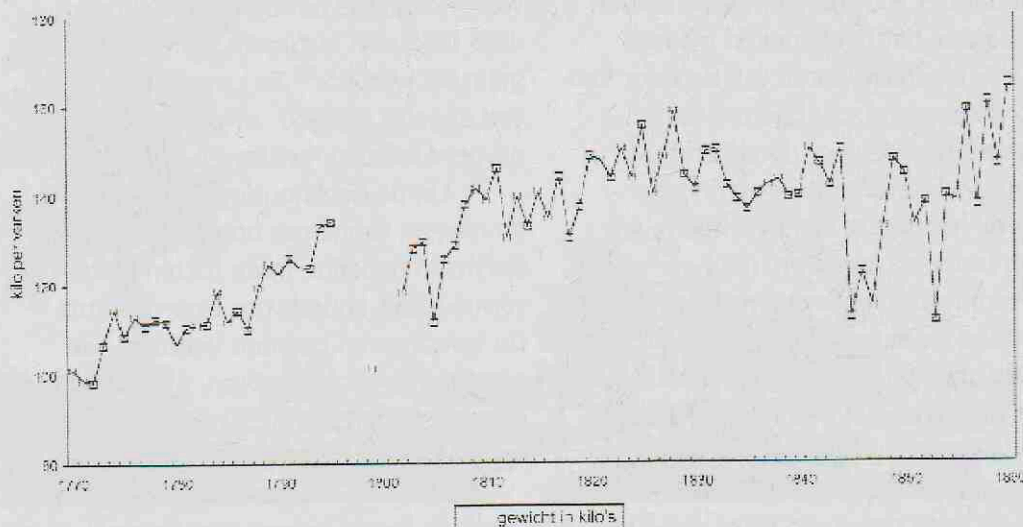
In de loop van de eerste helft van de negentiende eeuw nam de schapen-

houderij in belang af. De opbrengst van de schapenhouderij liep zelfs in absolute zin terug in de periode 1810-1860.⁴⁶ Dit was een ontwikkeling die zich wat betreft het aantal schapen doorzette tot na het einde van de negentiende eeuw. De wolverkoop nam trouwens nog sneller af, omdat de boeren zich bij de schapenteelt in de negentiende eeuw steeds meer gingen richten op de vleesproductie.

Varkens

De varkenshouderij was in de achttiende en negentiende eeuw buitengewoon kleinschalig in Groningen. Iedere boer had wel enige jonge varkens. De grotere boeren hadden ook één of twee 'motten' of zeugen. Omdat ze zoveel biggetjes kregen werden deze verkocht aan de boeren die geen zeug hadden, of aan arbeiders en zelfstandigen die zelf een varken wilden mesten. Ook is wel sprake van invoer van biggen uit Drenthe en Westfalen.⁴⁷ In het najaar waren deze jonge varkens zo'n 100 tot 150 kilo en werden ze geslacht. Dit gebeurde door arbeiders, die er slachter voor anderen naast waren. Het spek werd daarna ingemaakt voor de winter. Het is moeilijk veel over de varkensmesterij te zeggen, ze gebeurde veelal voor eigen consump-

Grafiek: Gemiddeld levend gewicht van jonge slachtvarkens gekocht in november door stad-Groninger gasthuizen 1770-1860

tie en was dan ook niet van belang voor de verkopen van de boer. In boerderijboekhoudingen spelen de varkens dan ook nauwelijks een rol. De weduwe Harm Everts te Zuidwolde (Hunsingo) vermeldt dat 60 hokken haver (hokken zijn bundels ongedorsen graan) bestemd waren "voor de swijnen".⁴⁸

Toch was er sprake van een opvallende ontwikkeling die plaatsvond vanaf het eind van de achttiende eeuw. De gasthuizen in de stad Groningen kochten jaarlijks een flink aantal varkens die betaald werden per kilo gewicht. Zoals blijkt uit de grafiek werden deze beesten steeds zwaarder tussen 1770 en 1860. Eerst waren ze gemiddeld 100-110 kilo en rond 1860 zelfs 150-160 kilo. De verklaring lijkt gezocht te moeten worden in de opkomst van de aardappel in deze periode, die uitstekend geschikt was als veevoer. Daarnaast zullen de varkens veel karnemelk en in de laatste weken voor de slacht gerstenmeel, haver en dergelijke gekregen hebben. Dat het voeren met aardappels sterk verantwoordelijk was voor de gewichtstoename blijkt ook uit de grafiek. Toen de aardappeloogst volledig mislukte in de jaren rond 1845, zakte het gemiddelde gewicht van de jonge varkens terug tot zo'n 110 kilo.

Na 1845 liep het belang van de varkenshouderij in grote delen van de kleigebieden verder terug. Aan de ene kant werden er minder aardappels verbouwd, vanwege de vatbaarheid van de kleigrond voor de aardappelziekte. Aan de andere kant had het gebied voortdurend last van de "varkensziekte" in de zomer volgens beschrijvingen van Hunsingo en Fivelingo.⁴⁹ Als gevolg daarvan werden er nog maar weinig zeugen aangehouden in het kleigebied. Daardoor werd het noodzakelijk om steeds meer biggen in te voeren vanuit

Drenthe en Overijssel. Het voer bestond toen vooral uit gerstenmeel, bonen en karnemelk, hoewel kleinere boeren ook nog wel aardappelen vervoederden. De varkenshouderij richtte zich sterk op de eigen consumptie. Ook vele niet-boeren mestten om die reden in de tweede helft van de negentiende eeuw een varken voor spek.

Pluimvee

De kippen vielen ook onder de verantwoordelijkheid van de boerin. Eigenlijk is er in de bronnen zelden sprake van kippen of hoenders zoals ze toen genoemd werden. Boeren hielden vermoedelijk nauwelijks grootschalig kippen. In de achttiende-eeuwse boedelinventarissen worden ze wel eens genoemd (maar lang niet op iedere boerderij), maar daar gaat het steeds om kleine aantallen hoenders of eenden. Dat elke boerderij, en mogelijk ook veel andere gezinnen, kippen hielden is waarschijnlijk. Slechts een enkele keer wordt de verkoop van eieren genoemd, namelijk door Bene Hindriks Perdok. Deze landbouwer te Godlinze (Fivelingo) verkocht in het jaar 1814 zo'n 2.300 eieren, wat hem in totaal een kleine 40 gulden opleverde.⁵⁰ Het waren meestal kleine kooplieden die de eieren opkochten en ten dele doorverkochten naar de stad Groningen.

Ten slotte

Het geheel overziende kan gesteld worden dat de veehouderij absoluut gezien niet sterk achteruitging in het Groningse kleigebied in de achttiende en negentiende eeuw. Echter het relatieve belang verminderde wel. De intensivering van het landgebruik in de negentiende eeuw verhoogde de opbrengsten van de akkerbouw sterk. Veel boeren kozen geheel voor de teelt van zoveel mogelijk haver, gerst, koolzaad, tarwe en rogge. Toen de kunstmest het rundvee niet

meer nodig maakte, verdween dit vee grotendeels van de meeste bedrijven. Hetzelfde gebeurde met de paarden in de twintigste eeuw.

Hoewel ook in de negentiende eeuw epidemieën onder het vee nog frequent voorkwamen, hadden ze niet meer dezelfde desastreuze gevolgen als de achttiende-eeuwse veepest-epidemieën, die vele rundveestapels vrijwel decimeerden. Aan het niet meer in die mate voorkomen van dergelijke rampen in de negentiende eeuw heeft, naast het treffen van meer geëigende overheidsmaatregelen, misschien ook de toenemende professionalisering van het beroep van veearts bijgedragen, hoewel de toenmalige diergeneeskunde geen oplossing kon bieden voor de endemisch aanwezige besmettelijke longziekte. In het licht van de teruggang van de ernst van de veeziekten is de ontwikkeling, weg van veehouderij, opmerkelijk. Het wijst er opnieuw op dat de veepest-epidemie van 1768-1786 geen al te grote invloed heeft gehad op de Groningse verschuiving van veehouderij richting akkerbouw vanaf het eind van de achttiende eeuw.

In sommige delen van de Groningse kleigebieden handhaafde de veehouderij zich echter wel redelijk goed in de negentiende eeuw, hoewel ook daar de akkerbouw toch veelal in belang toenam. Pas in de tweede helft van de twintigste eeuw zien we ook elders op de kleigronden de terugkeer van de veehouderij. De uiterst ongunstige prijsontwikkeling van akkerbouwproducten (zelfs in vergelijking met veeteeltproducten) als gevolg van de enorme productiviteitsstijgingen zijn daar in het bijzonder debet aan. Kapitaalkrachtige veeboeren van elders kopen zodoende tegenwoordig in Groningen op vrij grote schaal boerderijen op en zetten het akkerland weer om in grasland.

Astrid Hendriks, architect

“Minder zorg om rekeningen, méér tijd voor mijn tekeningen. Met Girotel Zakelijk.”

“Het is in dit vak hollen of stilstaan; bij een groot project maken we hier dagen van twaalf, dertien uur.

Dan wil ik me geen zorgen hoeven maken over de administratie. Daarom maak ik gebruik van Girotel Zakelijk. Dat is de eenvoudigste manier om overschrijvingen, salarissen en vaste lasten te regelen, gewoon vanachter mijn eigen pc.

Girotel Zakelijk werkt zeer overzichtelijk, tegen minimale kosten. En de tijd die ik ermee win, kan ik goed gebruiken, voor mijn tekeningen én om nauw contact te onderhouden met opdrachtgevers en aannemers. Ontwerpen is tenslotte mensenwerk.”

Ondernemend telebankieren met Girotel Zakelijk.

- Functies voor het complete betalingsverkeer, ook internationaal.
- Elektronische aangifte en betaling van belastingen.
- Helder overzicht van saldo en mutaties.
- Eenvoudig te installeren en te bedienen op elke Windows-pc.
- Meer weten: Bel Postbank Zakelijk: (020) 565 50 10 of ga naar www.postbankzakelijk.nl

Zakelijk

Meer bank heb ik niet nodig.

POSTBANK

NOTEN

1. Een veel uitgebreidere behandeling van de veehouderij in vooral de negentiende eeuw is te vinden in P.R. Priester, *De economische ontwikkeling van de landbouw in Groningen, 1800-1910* (Groningen 1991) 395-472. Voor belangrijke delen van deze tekst ben ik aan dit boek schatplichtig. De landbouwkundige aspecten worden deskundig behandeld in: J. Bieleman, *Geschiedenis van de landbouw in Nederland 1500-1950; veranderingen en verscheidenheid* (Meppel 1992).
2. R.F.J. Paping, *Voor een handvol stuivers; Werken, verdienen en besteden: de levensstandaard van boeren, arbeiders en middenstanders in de Groninger kleigebieden, 1770-1860* (Groningen 1995).
3. Zie hiervoor o.a. J. de Vries en A. van der Woude, *Nederland 1500-1815; De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 1995).
4. Paping, *Voor een handvol stuivers*, 331-332.
5. Zie bijvoorbeeld: J. Bieleman, *Boeren op het Drentse zand 1600-1910. Een nieuwe visie op de 'oude' landbouw* (Wageningen 1987) 97-151.
6. Volgens E.W. Hofstee, *Groningen van grasland naar bouwland 1750-1930. Een agrarisch-economische ontwikkeling als probleem van sociale verandering* (Wageningen 1985) 401, lag het percentage grasland tot 1780 zelfs rond de 85%. Het fragmentarisch beschikbare materiaal voor de achttiende eeuw wijst echter op een beduidend lager percentage. Zie daarvoor: Paping, *Voor een handvol stuivers*, 435-436.
7. R.F.J. Paping, 'De agrarische produktie in Groningen 1762-1862: een alternatieve schattingsmethode', *NEHA-Jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis*, 58 (1995) 172-216, i.h.b. 178.
8. Zie voor Jan Bontkes: P.R. Priester, 'De economische ontwikkeling van de landbouw in het Oldambt in de negentiende eeuw', in: J.N.H. Elerie en P.C.M. Hoppenbrouwers red. *Het Oldambt, deel 2; Nieuwe visies op geschiedenis en actuele problemen* (Groningen 1991).
9. Bijvoorbeeld: J.M.G. van der Poel, 'De landbouwenquête van 1800; III. Drente, Friesland en Groningen', in *Historiae Agriculturae*, III (1956) 105-170, i.h.b. 152-155.
10. Priester, *De economische ontwikkeling*, 434; Paping, *Voor een handvol stuivers*, 256-257.
11. Nederlands Agronomisch-Historisch Instituut te Groningen [NAHI], *copie boekhouding Eendnest te Garsthuizen*.
12. Priester, *De economische ontwikkeling*, 419.
13. Priester, *De economische ontwikkeling*, 416-418.
14. NAHI, *copie boekhouding Everts: hierin ook dekken van een tiental koeien van een boerderij in Zuidwolde in 1791*.
15. Zie voor de ossenhandel uitgebreid: W.H. Gijsbers, *Kapitale ossen: de internationale handel in slachtvee in Noordwest-Europa (1300-1750)* (Hilversum 1999) o.a. 223, 251.

16. Boekhouding Zijlma, *copie in bezit van auteur*.
17. Priester, *De economische ontwikkeling*, 411-420.
18. P. Heidema en E. Dijkema, 'Beschrijving van den landbouw in het district Hunsingo (1871)', in: G.H. Kocks en J.M.G. van der Poel red. *Landbouwkundige beschrijvingen uit de negentiende eeuw, deel I* (Wageningen 1979) 331, 334-335, 337; C.J. Geertsema, 'Beschrijving van den landbouw in de districten Oldambt, Westerwolde en Fivelgo in de provincie Groningen (1868)', in: G.H. Kocks en J.M.G. van der Poel red. *Landbouwkundige beschrijvingen uit de negentiende eeuw, deel I* (Wageningen 1979) 745.
19. Vergelijk Priester, *De economische ontwikkeling*, 416.
21. Van der Poel, 'De landbouwenquête van 1800', 168.
21. Paping, 'De agrarische produktie', 173-173, 185.
22. Groninger Archieven (GrA), Ommelander Archief, inv. nr. 670.
23. Over de redenen hiervoor bestaat een uitgebreide discussie, waarbij het beste verwezen kan worden naar Priester, *De economische ontwikkeling*, en Hofstee, *Van grasland naar bouwland*.
24. Over hem o.a. L.H. Bruins, *Leven en werken van Geert Reinders, de Grondlegger van de immunologie* (Den Haag 1951); J. Tersteeg red. *De levensschets van Geert Reinders 1737-1815* (Winsum 1998).
25. GrA, *Rechterlijk archief Fivelingo (733)*, inv. nr. 786.
26. Boekhouding Bontkes, *copie in bezit van auteur*.
27. Vergelijk J. de Vries, 'Veeartsen in Friesland 1800-1850', *Argos* 11 (1994) 9-25, i.h.b. 17-19.
28. Van der Poel, 'De landbouwenquête van 1800', 151.
29. Boekhouding Bennema, *copie in bezit van auteur*.
30. Notulen van het verhandelde in de zittingen van de Staten van Groningen in de jaren 1822, 1823 en 1824 (Groningen 1910) 15-16.
31. Notulen van het verhandelde in de zittingen van de Staten van Groningen in de jaren 1825, 1826, 1827 en 1828 (Groningen 1911) 30, 287, 525.
32. Vergelijk ook P.A. Koolmees and A.H.H.M. Mathijssen, 'The developments of veterinary medicine in the Netherlands. A chronological orientation since 1700', *Argos* 8 (1993) 227-231.
33. Notulen van het verhandelde in de zittingen der Staten van Groningen in de jaren 1829, 1830, 1831, en 1832 (Groningen 1914) 237, 435-437, 682-683.
34. R.F.J. Paping, 'Die waardige man'. Prof. H.C. van Hall (1801-1874), botanicus, landhuis-houdkundige en pionier van het hoger landbouwwonderwijs (Groningen 1996). Zie ook: De Vries, 'Veeartsen', 19-21.
35. P.A. Koolmees, 'De professionalisering van het veterinaire beroep in Nederland', *Argos* 6 (1992) 151-159.
36. Priester, *De economische ontwikkeling*, 91, 226-229.
37. Priester, *De economische ontwikkeling*, 436-439.
38. Priester, *De economische ontwikkeling*, 403-405, 445-446.
39. Paping, *Voor een handvol stuivers*, 120-125; Priester, *De economische ontwikkeling*, *passim*.
40. Van der Poel, 'De landbouwenquête van 1800', 135.
41. Heidema en Dijkema, 'De beschrijving', 337-338; Geertsema, 'De beschrijving', 246-247.
42. Priester, *De economische ontwikkeling*, 457; Paping, *Voor een handvol stuivers*, 127.
43. Boekhouding Zijlma, *copie in bezit van auteur*; NAHI, *copie boekhouding Van Ikema*.
44. NAHI, *boekhouding Helprig Klaasen kinderen*.
45. NAHI, *copie boekhouding Everts: er staan nog een tiental andere recepten in*.
46. Paping, 'De agrarische produktie', 186-187.
47. Van der Poel, 'De landbouwenquête van 1800', 87.
48. NAHI, *copie boekhouding Everts*.
49. Geertsema, 'De beschrijving', 248, 273; Heidema en Dijkema, 'De beschrijving', 340-341.
50. NAHI, *copie boekhouding Perdok*.

Veterinary philately

R.D. Locke¹

Introduction

Veterinary philately is the collection of stamps, postal history items, commemorative covers, special cancellations and meter slogans, which relate to veterinary science. The veterinary theme can be divided into chapters such as individual veterinary surgeons, education, meetings, animal diseases and research, the import and export of livestock and livestock products, animal protection and food hygiene. Inevitably some of these chapters overlap as will be shown by the examples that follow. The text refers to 74 stamps, 26 of which are illustrated, and there are 10 illustrations of special cancellations.

Veterinary surgeons

One of the earliest stamps of veterinary interest was issued by France in 1951^[1] to commemorate the veterinary schools at Lyon, Alfort and Toulouse. Depicted on the stamp are three professors: Henri Marie Bouley (1814-1885) whose teaching at Alfort was instrumental in bringing about sanitary legislation for the keeping of cattle; Jean Baptiste Chauveau (1827-1917) who taught at Lyon and is best known for discovering *Clostridium chauvoei*, the causal organ-

ism of blackleg, a disease of cattle and sheep; and Edmond Isidore Nocard (1850-1903) who taught pathology at Alfort, working on glanders, brucellosis and tuberculosis - he proved that tuberculosis could be transmitted to humans by the milk of infected cows.

France followed this in 1967 with a stamp^[2] to commemorate the 200th anniversary of the Alfort Veterinary School. It features Dr Gaston Léon Ramon (1886-1963), a student of Alfort, who became the first veterinarian to be the Director of the Pasteur Institute in Paris, where his main research interest was immunology and where he developed vaccines against tetanus and diphtheria. The statue of Claude Bourgelat (1712-1779), who founded the Lyon School in 1761, can be seen on close examination of this stamp, through the entrance arch to the Alfort School. A portrait cancellation of Bourgelat^[3], dated 25 May 1962, commemorated the 200th anniversary of the Lyon School. Peter Christian Abildgaard (1740-1801)^[4] studied at Lyon before returning home to create the Danish Veterinary College at Christianshavn Copenhagen in 1773; a stamp of 1973 commemorates its bi-centenary. In 1858 the College was amalgamated with the Faculty of Agriculture and moved to Frederiksberg Copenhagen. A 1958 stamp commemorates the centenary of the Danish Royal Veterinary and Agricultural College.

Peter Hernqvist (1726-1808)^[5] also studied at Lyon before founding the first Swedish veterinary institute in 1775 at Skara, later to become the Veterinary College in Stockholm and then the Faculty of Veterinary Medicine at the University of Uppsala. He is featured on a 1975 stamp which commemorates the bi-centenary of Swedish veterinary edu-

cation. The stamp includes the title page of his book "*Comprehensive Thesis on Glanders in Horses*".

The University of Budapest Veterinary School was set up in 1787 and its 175th anniversary was commemorated in 1962 by a stamp portraying Ferenc Huttyra (1860-1934)^[6], who wrote widely on diseases of animals and was a pioneer in veterinary education. The bi-centenary of the Budapest Veterinary School was recognised in 1987 with a stamp showing Jozsef Marek (1862-1952)^[7] who became Professor of Medicine; his main interests were diseases of horses. Huttyra and Marek wrote "*The Special Pathology and Therapeutics of the Diseases of Domestic Animals*". A third Hungarian veterinarian to be honoured on a stamp is Agoston Zimmermann (1875-1963), Professor of Comparative Anatomy at Budapest, in 1975, the centenary of his birth. Frederico Acosta-Lleras (1877-1938) graduated as a veterinary surgeon from the Veterinary Medical Academy of Columbia with a thesis on meat inspection. He undertook research on tuberculosis and was considered to be the father of modern bacteriology in Columbia. A stamp was issued in 1977 on the centenary of his birth. Sir Arnold Theiler (1867-1936)^[8] is portrayed on a South African stamp issued in 1991. He was born in Switzerland and studied at the Universities of Berne and Zürich. After graduation in 1889, he moved to South Africa and was involved in research into rinderpest, African horse sickness and East Coast fever - the causal organism of which, *Theileria parva*, bears his name. He founded the Veterinary Research Institute at Onderstepoort in 1908 and the Faculty of Veterinary Science at the University of Pretoria in 1920. In 1983,

This article was written in 1996 and does not attempt to record every philatelic item that relates to veterinary science, but it is hoped that it will give the reader an indication of the wide interest and scope of this hobby. If any reader would like to have an updated catalogue list of stamps that have a place in the 'Veterinary Science' theme, please write to the author who will be glad to supply it.

¹ David Locke BVSc MRCVS DVSM

4 Rathmore Road, Cambridge CB1 7AD, U.K.

the 75th anniversary of the founding of the Onderstepoort Institute was commemorated with a special cover. In 1990 South Africa issued a set of four stamps for 'Co-operation in Southern Africa'. One stamp is titled 'Veterinary Assistance' and it portrays a cow and a syringe against a background of a map of Africa on which the Onderstepoort laboratory is marked.

Veterinary surgeons honoured for achievements outside the veterinary field

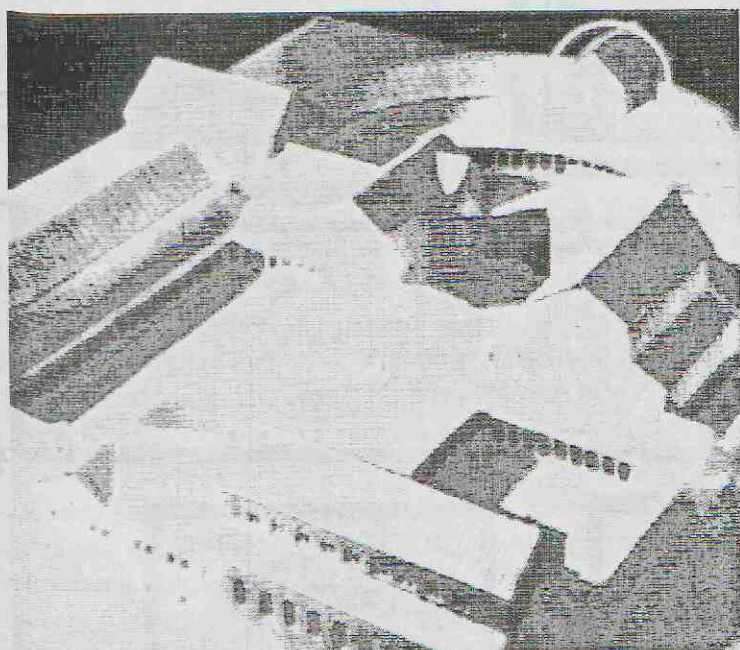
Professor Mehmet Akif Ersoy (1873-1936) graduated at the Veterinary College of Istanbul in 1893. He rose to

become the Inspector General of Veterinary Medicine in Turkey, but retired at the age of 40 to concentrate on writing poetry. Three stamps were issued in 1956, 20 years after his death, all showing his portrait but each one inscribed with a different line of verse from the Turkish national anthem, *The Independence March*, which he composed. In 1968 the national anthem and his name appear on a stamp, and in 1986 he features on another stamp which commemorates the 50th anniversary of his death^[9] and reproduces some of the words of the national anthem and the Turkish flag.

Wilmot Arthur de Silva (1869-1942)

graduated as a veterinarian at Bombay in 1891. He is best known as a philanthropist, who provided food for thousands of people during times of famine, supported their educational needs and the Sri Lanka Temperance Movement. He is remembered in a set of stamps of "National Heroes" issued in 1984. Nikolai Bauman (1873-1905) graduated in 1895 from the State Veterinary Medical Institute of the University of Kazan. He joined the revolutionary movement in St Petersburg and was killed by a police agent in Moscow in 1905. After the revolution, the Veterinary Institute at Kazan was renamed the Bauman Institute in his

Karel de Grote, grondlegger Boehringer Ingelheim logo

Ingelheim was een van de plaatsen waar Karel de Grote een van zijn keizerlijke paltsen liet bouwen. Het middendeel van de keizersburch stond model voor het Boehringer Ingelheim logo. De zuilen en de romaanse architraaf zijn nog duidelijk herkenbaar. Sinds 1905 wordt de - in de 14e eeuw verwoeste - burcht al als beeldmerk gebruikt. De naam 'Boehringer' is afkomstig van de apotheker Albert Boehringer, die het bedrijf in 1885 oprichtte.

Boehringer Ingelheim bv
Postbus 8037, 1802 KA Alkmaar
tel. 072-5662411 / fax 072-5643213
Internet:
<http://www.boehringer-ingelheim.com>

**Boehringer
Ingelheim**

[1]

[2]

[3]

[4]

[5]

[6]

[7]

[8]

[9]

[10]

[11]

[12]

[13]

[14]

[15]

[16]

[17]

memory. A stamp was issued on the centenary of his birth.

Another veterinary revolutionary was Juan Pedro Esteban Carbo Servita (1926-1957) who graduated in veterinary medicine in 1953 at the University of Havana. As a student he was very interested in politics and he founded the Revolutionary Directorate. In 1957 he was killed during an assault on the Presidential Palace in Havana. The sixth anniversary of this event was recognised by a stamp issued in 1963 which portrays Servita and three of his colleagues. The veterinarian who has appeared on the most stamps is Sir Dawda Kairaba Jawara (1924-). He studied at Glasgow University and graduated as a veterinary surgeon in 1953. On returning to his native Gambia, he worked in the Veterinary Department before entering politics. He was very successful and rapidly rose to become President of Gambia from 1970 until he was deposed in 1994. The first stamp on which he appears was issued on 24 April 1970 to commemorate Republic Day and subsequently his face featured on 1624 different Gambian stamps!

Veterinary education

The Dutch physician, Gerhard van Swieten (1700-1772) was invited by Maria Theresa, Empress of Austria, to become the court physician in Vienna. He was responsible for reorganising the Vienna Medical School and for founding a veterinary college in 1762. He appears in a 1937 set of welfare fund stamps portraying Austrian doctors, and in a Netherlands cultural and social relief fund issue of 1939^[10]. The bi-centenary of the Vienna Veterinary School^[11] was recognised by a stamp issued in 1968. The 125th anniversary of the Turkish Veterinary Service in 1967 saw the issue of two stamps - a girl holding an Angora cat, and a horse. The Veterinary Faculty of the University of Zagreb, Yugoslavia

celebrated its 50th anniversary, in 1969, with a set of four stamps showing breeds of horses. In 1970, Upper Volta issued a stamp depicting students vaccinating cattle at the National School of Veterinary Diseases.

In Great Britain, the bi-centenary of the Royal Veterinary College, London^[12], was commemorated in 1991 with a special cancellation on a limited edition first day cover, associated with the issue of a set of stamps featuring paintings of dogs by George Stubbs. The bi-centenary of the Royal (Dick) Veterinary College, Edinburgh^[13] in 1993 was marked by a meter slogan, as was the 150th anniversary of the granting of the Charter to the Royal College of Veterinary Surgeons^[14], the profession's governing body.

Meetings

The first World Veterinary Congress was held in Hamburg in 1863. Some examples of philatelic recognition of these congresses include special cancellations for the XVth congress in Stockholm^[15] in 1953 and the XVIIth in Hannover^[16] in 1963. Stamps were issued by Russia for the XXIst congress in Moscow^[17] in 1979, and by Japan for the XXVth in Yokohama^[18] in 1995.

In the Middle East, a number of stamps have been issued to commemorate veterinary meetings and some examples are the 2nd Iranian Veterinary Congress in 1967, the 8th Annual Arab Veterinary Congress in Egypt in 1968 and the fourth Congress of the Arab Veterinary Union held in Kuwait in 1974.

Animal diseases and research

Rabies. This important disease of animals and man has involved many famous research workers who have featured on stamps. The centenary of the first successful vaccination against rabies by Louis Pasteur (1822-1895) was commemorated on a French stamp in 1985.

Other rabies researchers on stamps are Benedykt Dybowski (1833-1930) Poland 1957, Nikolai Gamaleya (1859-1949) Russia 1959, and Lennox Pawan (1887-1957) Trinidad & Tobago 1975.

A meter slogan used in Nashville USA in 1968 reads: "VACCINATE Your Dog - Stop RABIES NOW!"^[19] and a meter slogan used in Great Britain in 1991 reads: "RABIES PREVENTION - DON'T SMUGGLE PETS"^[20].

Rinderpest. This is an excellent example of stamps being used to improve public awareness for the purpose of eradicating an exotic animal disease. The Joint Campaign Against Rinderpest was mounted by the Organisation of African Unity between 1962 & 1976. At least 11 countries issued stamps aimed at encouraging mass vaccination of cattle against this disease; these included Nigeria^[21] in 1967. The campaign was highly successful, but a follow-up campaign in the 1990s led to the issue of further stamps by Sudan in 1991 and Ethiopia^[22] in 1992.

Brucellosis. An FAO congress was held in Malta in 1964. Two stamps feature Sir David Bruce (1855-1931) who discovered that the causal organism of Malta fever was *Brucella melitensis*, and Dr Themistocles Zammit (1864-1935) who proved that the disease was transmitted to man by the milk of infected goats. Dr Zammit appears on another Maltese stamp issued in 1994.

Tuberculosis. Research by veterinarian Jean Marie Camille Guérin (1873-1961) and medical doctor Albert Calmette (1863-1933) led to the discovery of the BCG (Bacille de Calmette-Guérin) vaccine for use against tuberculosis in man. Both of them appear on stamps issued by Mali in 1971 and 1981 (60th anniversary of their discovery), the French Territory of Afars & Issas in 1972, and Transkei in 1991.

Parasitic diseases. The life cycles of trypanosomiasis in cattle^[23] and babesiosis

[18]

[19]

[21]

[20]

[22]

[23]

[24]

[25]

[26]

[27]

[28]

[29]

[30]

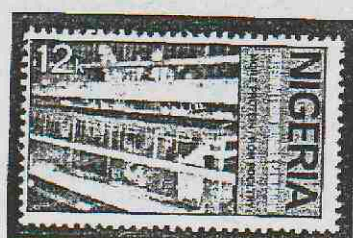
[31]

[32]

[33]

[34]

[35]

[36]

in the dog are illustrated on two Kenyan stamps issued for the VIIth International Congress of Protozoology, held in Nairobi in 1985. Hydatid disease is featured on a stamp of Algeria where the 12th International Hydatidological Congress^[24] was held in 1981; it illustrates the life cycle of this parasite by showing a cow and the internal organs of a man and a dog. Uruguay issued a stamp on this disease in 1994.

Import and export of livestock and their products

Worldwide trade in live animals and their products such as meat, dairy products, wool, etc are of considerable economic importance, but they can also transmit animal diseases from one country to another. The importance of import controls is well illustrated by a stamp from St Pierre et Miquelon in 1970 and a set of three stamps from the Cocos (Keeling) Islands^[25] in 1981, all of which depict the opening of new animal quarantine stations.

New Zealand is a major exporter of lamb, wool and dairy products and has issued a number of related stamps, such as a set of two in 1957 for the 75th anniversary of lamb exports and in 1982 a single stamp^[26] to celebrate one hundred years of exporting frozen meat. Both issues show the original and current ships used for this trade.

In 1966, Botswana celebrated its independence with an issue of stamps, one of which shows the abattoir at Lobatsi, from which meat was exported to many countries. Export of bacon is important to Denmark and in 1987 a stamp showing two pigs was issued to commemorate the centenary of the first co-operative bacon factory at Horsens^[27].

Animal protection

There is increasing concern throughout the world that the welfare of animals must be of an acceptable standard,

whether those animals are domestic pets, or for the production of food, for work, for sport or for entertainment. The increasing number of stamps, cancellations and meter slogans related to animal protection is an indication of this concern.

Societies for the prevention of cruelty to animals (SPCA) exist in many countries and some of those whose achievements have been marked by stamps are: 1975 Cuba, 50th anniversary of the Band of Charity - a youth with dogs & cat, and founder Jeannette Ryder^[28]; 1961 Luxembourg, animal protection campaign - woodpecker, dachshund, cat, horse; 1962 Surinam, animal protection fund - wildfowl, dog, donkey, horse; 1964 Turkey, animal protection fund - cattle, sheep, horses; 1966 Austria^[29], 120th anniversary of Vienna Humane Society - dog; 1966 USA, centenary SPCA - dog; 1971 Australia, centenary SPCA - horse, cat, dog; 1972 Germany (Berlin), youth welfare and protection of animals - stealing eggs, kittens, whipping dog, wildlife; 1972 South Africa, centenaries of societies for PCA - cats; 1975 Denmark, centenary SPCA - kingfisher, hedgehog, cat, avocet, otter; 1975 Monaco, 125th anniversary of the birth of General Grammont, author of an Animal Protection Code - dog behind bars, cat up a tree, ill-treated horse^[30]; 1982 New Zealand, centenary of the SPCA - cat; 1990 Great Britain, 150th anniversary of the RSPCA - kitten, rabbit, chick, puppy.

There are important animal welfare considerations in the transport of animals. Conditions in livestock markets and transport by road, sea and air must be satisfactory, particularly for lengthy journeys. In 1978 Uganda^[31] issued a stamp showing imported Hereford cattle being off-loaded from a plane. An emotive issue in Britain is the export of live calves and sheep. Meter slogans have been used by some animal welfare societies to

highlight this concern; two examples are from the RSPCA - "STOP LONG DISTANCE LIVE TRANSPORT"^[32] and from Compassion in World Farming - "FIGHTING LIVE ANIMAL EXPORTS"^[33].

Animal welfare is an emotive subject and there are many divergent views about what is or is not acceptable for farm animals kept in intensive production systems. An example of an intensive system is laying hens kept in battery cages - Nigeria 1974^[34].

Another area of increasing public concern is whether or not the involvement of animals for so-called 'sport' or for entertainment is cruel. There are large numbers of stamps which illustrate these activities; some examples are: horse racing - Great Britain 1979; horse jumping - Sweden 1990; animals in circuses - Hungary 1965; animals in zoos - Japan 1982 and bull-fighting - Spain 1960.

Public health

The role of the veterinarian in eradicating zoonotic diseases such as rabies and tuberculosis, and ensuring the quality of imported foodstuffs of animal origin, has already been mentioned. To end on a lighter note, in 1991 Denmark issued two cartoon-like stamps^{[35]&[36]} under the title of "Keep Denmark clean". The 3.50 krone stamp shows a man picking up dog faeces, with his nose very near to the back end of the dog. The 4.75 krone stamp depicts an attractive young lady running to a waste bin and disposing of the offending droppings. The Danes are to be congratulated on this humorous approach to encouraging responsible pet-ownership!

Recente publicaties op het gebied van de landbouwgeschiedenis

Inleiding

Er bestaat een vrij nauwe band tussen de geschiedenis van de landbouw en de diergeneeskunde. Regelmatig verschijnen er publicaties op het gebied van de landbouwgeschiedenis die ook voor de veterinaire geschiedenis van belang zijn. De landbouwgeschiedenis kent al een lange traditie en wordt in verschillende instituten beoefend. Het meest bekend is de Afdeling Agrarische Geschiedenis (AAG) van de Landbouwuniversiteit Wageningen die thans reeds 45 jaar bestaat. In historisch Nederland is deze 'Wageningse school' een bekend begrip, evenals de reeks waarin het Wageningse onderzoek vanaf 1958 wordt gepubliceerd, de AAG *Bijdragen*. De vakgroep werkt volgens de methodologie van de Franse 'Annales-groep', waarvan de werkwijze in de eerste plaats bestaat uit het verzamelen en bewerken van enorme reeksen getallen. De gegevens die de Wageningse school vergaart, worden in een geheel van drie concentrische cirkels geplaatst waarbij de naar buiten gelegen cirkels steeds het bestaan van alle binnengelegen cirkels veronderstellen.

De kern of binnenring wordt gevormd door wat men de *agronomische* geschiedenis noemt: de geschiedenis van de agrarische bedrijfsuitoefening in technische zin, inclusief het daarmee verbonden wetenschappelijk onderzoek en de kennisoverdracht. Hieronder vallen onderwerpen als de geschiedenis van de grondbewerking en bemesting, de gewasgeschiedenis, de ontwikkeling van de fysieke opbrengsten, de geschiedenis van de landbouwgereedschappen, van boerderijbouw, de mechanisatie, landbouwcoöperaties en de agri-business, maar ook de ziektebestrijding bij plant en dier.

De tweede cirkel heet de *agrarische* geschiedenis. Zij bestudeert de geschiedenis van de landbouw in haar sociale en economische context. Centraal hierbij staan de betrekkingen tussen de individuele bedrijfsuitoefening en de markt, de prijsvorming van agrarische producten, de loonkosten, belastingdruk, grondlasten, de verhouding pacht-eigendom en bedrijfsgrootte-structuur, kredietverlening, maar ook demografische ontwikkelingen, sociale verhoudingen en organisatievormen binnen de boerenbevolking.

De derde cirkel wordt met het ruime begrip *urale* geschiedenis aangeduid. Dit omvat de overige groepen en bedrijvigheid op het platteland (thans omgedoopt tot 'groene ruimte'), zodat met deze cirkel de hele plattelandsamenleving wordt omvat, inclusief de relaties tussen stad en platteland.¹

Het NAHI

Een andere bekende reeks op het gebied van de agrarische geschiedenis is *Historia Agriculturae* die sinds 1953 wordt uitgebracht door Het Nederlands Agronomisch Historisch Instituut (NAHI). Dit documentatie- en onderzoeksinstituut vierde afgelopen november zijn 50 jarig bestaan met een symposium over de actualiteit van de agrarische geschiedenis. Bij die gelegenheid werd aan de Staatssecretaris van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV), Mw. Geke Faber twee nieuwe delen (30 en 31) van de serie aangeboden. In de NAHI-reeks werden tot nu toe diverse bibliografieën, bronnenuitgaven en oorspronkelijke monografieën uitgegeven ter stimulering en

De actualiteit van de agrarische geschiedenis

Historia Agriculturae 30

ondersteuning van de beoefening van de agrarische geschiedenis in Nederland. Nummer 31 over de Groninger graanprijzen van W. Tijms past nog in deze traditie, evenals nummer 27 over de bestaansmiddelen en levensstandaard van Groningse boeren in de periode 1770-1860 van Richard Paping.² Thans richt het NAHI zich meer op het recente verleden en op vragen die gesteld worden vanuit de actualiteit.

In 1998 heeft een herstructurering van dit instituut plaatsgevonden, waarbij het directeurschap van het NAHI is gekoppeld aan een door één persoon (Prof. Dr. Pim Kooij) vervuld hoogleraarschap in de Agrarische Geschiedenis aan Wageningen Universiteit (WU) en in de Economische en Sociale Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen (RUG). Het NAHI is thans dus zowel aan de RUG als WU gevestigd met locatie-managers in beide plaatsen, dr. ir. Jan Bieleman in Wageningen en dr. Michiel Gerding in Groningen. De taken als documentatie- en onderzoeksinstituut zijn hierdoor niet fundamenteel veranderd.

Zowel het Ministerie van LNV als de betrokken universiteiten hebben ervoor gezorgd dat de herstructurering zonder organisatorische of financiële problemen kon plaatsvinden. De continuering van de documentatieactiviteiten alsmede die van enkele onderzoeksprojecten is hierdoor gegarandeerd.

Nummer 30 van de reeks *Historia Agriculturae*, Pim Kooij e.a., *De actualiteit van de agrarische geschiedenis*, NAHI (Groningen/Wageningen 2000) bevat de vijf bewerkte lezingen die op het symposium van afgelopen november werden gehouden. Omdat het NAHI meer afhankelijk geworden is van derde geldstroom onderzoek is het accent van het onderzoek verschoven naar de bestudering van de recente geschiedenis en de actualiteit. Dit was ook het thema van het jubileum. In het voorwoord wordt gesteld dat de bijdragen in deze bundel zijn geworteld in het verleden maar gericht op het heden. In de bijdrage van Pim Kooij wordt de balans opgemaakt van 50 jaar agrarische geschiedschrijving in Nederland. Naast een analyse van de diverse publicaties wordt ingegaan op de diverse wetenschappelijke debatten binnen dit vakgebied, de verschuiving van archief-gestuurd naar vraaggestuurd historisch onderzoek en eventuele 'lessen' die uit het verleden zijn te leren. Jan Bieleman geeft in deze bundel een evaluatie van de totale landbouwsector in de twintigste eeuw onder het motto 'boeren werd *agri-business*'. Onder de titel 'Het Boerenbolwerk' gaat Rolf van der Woude in zijn bijdrage in op de vraag wat de verschillende standsorganisaties hebben betekend voor de ontwikkeling van de Nederlandse landbouw. Erwin Karel doet verslag van soortgelijk onderzoek naar de ruilverkaveling en streekverbeteringsplannen onder de titel 'De illusie van het maakbare platteland? Streekverbetering 1956-1970'. Michiel

Gerding ten slotte beschrijft in zijn bijdrage de geschiedenis van een halve eeuw NAHI.

Het interessante aan deze bundel is dat aangetoond wordt hoezeer de agrarische geschiedenis de vragen die in de actualiteit leven van een historische context kan voorzien en hoe nuttig het kan zijn om de historische dimensie van hedendaagse discussies aan te tonen..

Overzicht van recente delen uit de reeks AAG Bijdragen.

Willibrord Rutten. *'De vreselijkste aller harpijen'. Pokkenepidemieën en pokkenbestijding in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw: een sociaal-historische en historisch demografische studie.* [The most terrible of all harpies. Smallpox epidemics and smallpox prevention in the 18th and 19th centuries. A study in social history and historical demography]. A.A.G. Bijdragen 36, Wageningen 1997. ISSN 0511-0726. Tevens verschenen als deel XIX in de reeks HES Studia Historica, HES Uitgevers B.V. 't Goy-Houten 1997. ISBN 90 6194 368 X, ill. Tab., 562 pag. f 55,-.

Deze studie gaat over de strijd tegen de pokken in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw. De mortaliteit van pokken daalde op een ongekende manier vanaf ongeveer 1810, hetgeen leidde tot een substantiële daling van het sterftecijfer van stedelijke kinderen. De invloed van vaccinatie op de versnelling van de bevolkingsgroei in Nederland vanaf de vroege negentiende eeuw blijkt beperkt. Pokken waren van geringe betekenis in kleine steden en op het platteland lang voordat preventieve maatregelen effectief werden. Experimenten met koepokken werden reeds in 1799 uitgevoerd. Vaccinatie werd succesvol ingevoerd in de eerste decennia van de negentiende eeuw en het werd de enige belangrijke factor voor de daling van de incidentie van

pokken. De vaccinatiegraad of – index (uitgedrukt als het quotiënt van het aantal vaccinaties van mensen van alle leeftijden en het totaal aantal levendgeborenen) lag in de periode 1810-1870 gemiddeld boven 50%. De vaccinatiegraad steeg naar 70-80% toen in 1872 op basis van de wet op de besmettelijke ziekten de inenting verplicht werd voor kinderen op de lagere school. In deze studie werden zowel de geografische patronen van vaccinatie als verschillen in de opvatting over vaccinatie tussen de diverse kerkgenootschappen in kaart gebracht. Tot in de jaren 1870 waren de verschillen in de mate van acceptatie tussen regio's groter dan die tussen kerkgenootschappen. Na 1872 verdwenen regionale verschillen en kwamen verschillen tussen diverse religies meer naar voren. Traditioneel bleken de sterkste anti-vaccinatiegevoelens aanwezig te zijn bij strenge Calvinisten. Tenslotte toont de auteur aan dat inentingscampagnes tezamen met de bestrijding van de kwakzalverij een speerpunt was van de 'medicalisering' van de samenleving en als zodanig een onderdeel van negentiende-eeuwse beschavingsoffensieven. Vanuit veterinaire historisch oogpunt gezien is de beschrijving van de historische ontwikkeling van de georganiseerde koepok-inenting en de daarbij opgedane ervaringen bijzonder interessant.

Peter R. Priester. *Geschiedenis van de Zeeuwse landbouw, circa 1600-1910.* [An agricultural history of the Dutch province of Zeeland circa 1600-1919]. A.A.G. Bijdragen 37, Wageningen 1998. ISSN 0511-0726. Tevens verschenen als deel XX in de reeks HES Studia Historica, HES Uitgevers B.V. 't Goy-Houten 1998. ISBN 90 6194 378 7, ill. Tab., 880 pag., f 95,-

Deze studie gaat over drie eeuwen landbouw in Zuidwest-Nederland. In dit gebied met vruchtbare zeekeleipolders

specialiseerden boeren zich in het verbouwen van tarwe. Hierbij kunnen drie stadia worden onderscheiden: een herstelfase die duurde tot 1670 waarin het land dat in de zestiende was geïnundeerd opnieuw werd ingedijkt; een tweede fase (1660-1870) die werd gekarakteriseerd door een geleidelijke overgang van tarwe naar meekrap; en een derde fase vanaf 1870 gedurende welke de landbouw werd gemoderniseerd. Een van de meest opvallende kenmerken van de Zeeuwse agrarische geschiedenis is het ontbreken van technologische veranderingen in de eerste twee fasen. Wisselbouw en werktuigen bleven hetzelfde, evenals bemestingsmethoden, het dorsen en de grondbewerking. Een 'agrarische revolutie' deed zich niet voor. Dit kan in de eerste plaats worden verklaard door de geavanceerdheid van het middeleeuwse landbouwsysteem die latere vooruitgang bemoeilijkte en ten tweede door de verzilting van de ondergrond die een gemengde bedrijfsvoering uitsloot. Ondanks een intensief gebruik van de grond bleven de graanopbrengsten buitengewoon hoog. Stabiliteit en continuïteit gingen hand in hand met een hoge productiviteit. De veehouderij in de bestudeerde periode wordt zeer gedetailleerd beschreven.

Paul Brusse. *Overleven door ondernemen. De agrarische geschiedenis van de Over-Betuwe, 1650-1850*. [Agrarian history of Over-Betuwe 1650-1850]. A.A.G. Bijdragen 38, Wageningen 1999. ISSN 0511-0726. Tevens verschenen als no. 51 in de serie Werken van de Vereniging Gelre, Arnhem 1999. ill. Tab., 563 pag.

Dit boek gaat over de inspanningen die boeren en andere bewoners van de Over-Betuwe zich getroostten om economische depressies na 1650 en 1817 te overleven. Daarnaast wordt weergegeven hoe de inwoners gebruik

trachtten te maken van de economische opleving vanaf 1750. Brusse gebruikte in deze studie de lange termijn prijsbeweging van agrarische producten als leidraad, ervan uitgaande dat de boeren overwegend marktgericht bezig waren. De bewoners van Over-Betuwe volgden een overlevingsstrategie van risicospreiding. Veel mensen deelden het ondernemersrisico door samen met landeigenaren te boeren. Uit de beroepsdifferentiatie blijkt verder dat veel inwoners meer dan één beroep hadden en binnen één huishouden werden meerdere beroepen gecombineerd. Uit de prijsbeweging blijkt ook dat de landbouw in Over-Betuwe sterk aan verandering onderhevig was. Met de opkomst van de tabaksbouw nam de specialisatie verder af. Over het algemeen reageerden de inwoners adequaat op ontwikkelingen op de markt, hetgeen leidde tot een bevolkingsgroei in de lagere sociale lagen van dit gebied. Boeren met meer dan 40 hectare werden rijk en vormden een elite. De groeiende sociale verschillen en de toenemende rijkdom van de grote boeren kwam ook naar voren in veranderingen in de materiële cultuur (meubels, wandversiering, uurwerken, goud en zilver). De grote boeren trachtten zichzelf te onderscheiden van andere groepen door hun bezittingen en gewoonten. Bovendien probeerde deze groep boeren meer politieke invloed te verwerven door meer land te kopen. Ook in deze studie wordt de ontwikkeling van de veehouderij zeer gedetailleerd beschreven.

Johan A. Kamermans. *Materiële cultuur in de Krimpenerwaard in de zeventiende en achttiende eeuw. Ontwikkeling en diversiteit*. [Material culture in the Krimpenerwaard in the seventeenth and eighteenth century. Development and diversity]. A.A.G. Bijdragen 39, Wageningen 1999. ISSN 0511-0726. Tevens verschenen bij Uitgeverij Verloren

Hilversum 1999. ISBN 90-6550-062-6, ill. Tab., 404 pag.

De laatste jaren is er veel aandacht geschonken aan de geschiedenis van de materiële cultuur teneinde veranderingen in economische, sociale en culturele omstandigheden te traceren. Veel van dit onderzoek is gebaseerd op de beschikbaarheid van grote aantallen inventarissen van testamenten in westerse archieven, hun vergelijkbaarheid en de toegenomen mogelijkheden om deze te onderzoeken met behulp van computers. Om een idee te krijgen van de ontwikkelingen op het platteland van Holland, een toonaangevende economische regio in het vroeg-moderne Europa, werd de Krimpenerwaard gekozen. Dit agrarisch gespecialiseerd gebied is gelegen tussen de steden Rotterdam, Gouda en Schoonhoven en wordt begrensd door de Lek en de Hollandse IJssel. Naast melk en zuivelproducten vormden ook de zalmvisserij en steenbakkerijen belangrijke economische activiteiten. Uit een selectie van inventarissen van boedels uit de perioden 1630-1670 en 1700-1795 die representatief waren voor boeren, de middenklasse en notabelen van verschillende vermogensgroepen bleek dat er een opmerkelijke toename was te constateren in het gemiddelde aantal verschillende objecten in huishoudens tot het midden van de achttiende eeuw. Het beeld was erg consistent: boeren bezaten minder spullen dan de middenklassen, ook al was hun welvaart vergelijkbaar. Dit betekende niet dat er bij boeren geen veranderingen in levensstijl optraden; bij hen ontstond bijv. een cultuur rond het drinken van thee en koffie. Behalve dit soort innovaties kunnen de meeste veranderingen echter worden gekarakteriseerd als meer aandacht voor huiselijkheid zoals decoraties, verwarming en verlichting, schoonmaken, bewaren en ander comfort in het huishouden.

Kamermans vergelijkt tenslotte de materiële cultuur van de Krimpenerwaard met die van andere regio's in Nederland.

P.J. van Cruyningen. *Behoudend maar buigzaam. Boeren in West-Zeeuws-Vlaanderen 1650-1850*. [Conservative but flexible. Farming in West Zeeland Flanders 1650-1850. Material culture in the Krimpenerwaard in the seventeenth and eighteenth century. Development and diversity]. A.A.G. Bijdragen 40, Wageningen 2000. ISSN 0511-0726. Tevens verschenen als nr. 28 in de reeks Bijdragen tot de Geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen, Aardenburg 2000, ISSN 1381-9542. ill. Tab., 486 pag.

Dit boek handelt over de manier waarop boeren in West-Zeeuws-Vlaanderen

reageerden op ongunstige economische omstandigheden, vooral gedurende de eerste helft van de achttiende eeuw. Verder wordt ingegaan op de gevolgen van hun beslissingen voor de samenleving als geheel. Tussen 1700 en 1750 waren de prijzen voor agrarische producten laag. In die periode breidde de boeren de tarweteelt uit en drukten de arbeidskosten door de lokale landarbeiders te vervangen door trekarbeiders uit Vlaanderen. Boeren die zich met succes wisten in te spelen op de ongunstige economische omstandigheden konden hun bedrijven vergroten en werden landeigenaren. Zij vormden een plattelandselite die in staat bleek zichzelf te handhaven door huwelijkspolitiek en nalatenschap die het voortbestaan van grote bedrijven verzekerden. Boerenarbeiders daarentegen verarmden omdat er onvol-

doende werkgelegenheid in de landbouw was. Dit veroorzaakte sociale problemen en leidde tot massa-emigratie rond het midden van de negentiende eeuw. Zoals traditioneel in de Wageningse school wordt ook in dit deel van de AAG de ontwikkeling veehouderij zeer gedetailleerd beschreven.

Peter Koolmees

1. Deze beschrijving van de Wageningse school is ontleend aan Cor van der Heijden, Vlegel, glui en geselsteen. Eerherstel voor de Zeeuwse boeren in de gouden eeuw. NRC Handelsblad 10 juli 1999, p. 43 en Pim Kooij, Balans van 50 jaar agrarische geschiedschrijving in Nederland. In: P. Kooij e.a., De actualiteit van de agrarische geschiedenis, NAHI (Groningen/Wageningen 2000) 2.
2. Zie hierover verder de bijdrage van deze auteur elders in dit nummer van Argos.

Recente boeken o.h.g. van de veterinaire geschiedenis

Blancou, J. *Histoire de la surveillance et du contrôle des maladies animales transmissibles*. Paris: OIE, 2000. xiv, 366 p.

Butcher, B. *Of vets, viruses and vaccines: the story of CSIRO's Animal Health Research Laboratory, Parkville*. Collingwood, Victoria: CSIRO, 2000. x, 326 p.

Ernits, Enn and Romanova, Helene. *Professor Hans Peter Boje Jessen (1801-1875). Biochronology and Genealogie*. Tartu: s.n., 2001. 49 p.

Etxaniz Makazaga, J. M. [Development of veterinary public hygiene in the Community of San Sebastián, Spain, 1861-2000; address given at his inauguration as correspondent member of the Royal Academy of Veterinary Sciences, 10th January 2001]. *Evolución de la veterinaria de salud publica en el Ayuntamiento*

Donostiarra 1861-2000; discurso pronunciado en el acto de su toma de posesión de académico correspondiente en el día 10 de enero de 2000. Madrid: Real Academia de Ciencias Veterinarias, 2000. 43 p.

Conferencias y comunicaciones; V jornadas nacionales de historia de la veterinaria, Barcelona, 17-18 de Noviembre de 2000. [Barcelona]: Facultat de Veterinària de la Universitat Autònoma de Barcelona/Col·legi Oficial de Veterinaris de Barcelona, 2000. 189 p.

Gómez Piquer, J.; Pérez García, J. M. [Chronicle of 150 years of veterinary studies in Aragón (1847-1997)]. *Crónica de 150 años de estudios veterinarios en Aragón (1847-1997)*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2000. 800 p.

Veterinärmedizin in der Nachkriegszeit.

Fachgruppe "Geschichte der Veterinärmedizin". 7. Tagung am 12. und 13. November 1999 in Hannover. Johann Schäffer (Hrsg.). Giessen: Deutsche Veterinärmedizinische Gesellschaft, 2000. 342 p.

Krabbe, H. [Diary of three journeys to Iceland in the years 1863-1871]. *Dagbog fra tre rejser til Island i årene 1863-1871*. With an extensive summary in English. Addendum: *Elimination of echinococcosis in Iceland* by P.A. Pálsson. Ivan Katic (Udg.). København: Veterinærhistorisk Forskning, 2000. 112 p. (Kilder til veterinærhistorisk forskning; 12).

Rosenbom, A.; Baasch, P.; Christensen, B.; Katic, I. (Red.) *Den Danske Dyrlægestand*. 9. udg. Thisted: Dansk Veterinærhistorisk Samfund, 2000. 982 p.

Recente tijdschriftartikelen o.h.g. van de veterinaire geschiedenis

- Alitalo, I. [Ticks and whitefish: a century of Finnish veterinary medicine]. Puutiaisesta savusiikaan: vuosisata suomalaista eläinlääketiedettä. *Hippocrates. Annales Societatis Historiae Medicinae Fennicae*, 17, 83-101, 2000.
- Ashida, K. [Dr. Michisaburo Nakamura, the father of the restoration of Azabu Veterinary School]. *Japanese journal of veterinary history*, (37), 44-45, 2000.
- Birkeland, R. [Veterinary surgery - a hundred year perspective]. Veterinærkirurgien i et hundreårsperspektiv. *Årbok. Norsk Veterinærhistorisk Selskap*, [3], 159-173, 2000.
- Blaisdell, J. D. An ounce of prevention causes a ton of concern: rabies and the English dog tax of 1796. *Veterinary history, N.S.*, 10(4), 129-146, 2000/1.
- Blom, E. Pioneers in animal reproduction VI: M.C. Chang (1908-1991). *Historia medicinae veterinariae*, 25(1-3), 1-4, 2000.
- Blystone, M. Veterinarians in zoo medicine: the evolution of a career. *Veterinary heritage*, 23(1), 9-13, 2000.
- Blytham, G. Clement Stephenson: benefactor. *Veterinary history, N.S.*, 10(3), 54-56, 2000.
- Bouchet, H. [Vaccinal prophylaxis in the 19th century]. *Revue pratique*, 50(6), 590-592, 2000.
- Catsarras, M. [The historical transition from the expert-farrier to the hippiatrist and the veterinary doctor. Effects of the infectious diseases]. Le passage historique du maréchal-expert à l'hippiatre et au médecin-vétérinaire. Influences des maladies infectieuses. *Historia medicinae veterinariae*, 25(1-3), 43-58, 2000.
- Clewlow, J. William Youatt: founder of pet insurance. *Veterinary history, N.S.*, 10(3), 76-77, 2000.
- Coffey, D. S. Morris Pollard: a pioneer in developing animal models for prostate cancer. *Prostate*, 43(4), 245-246, 2000.
- Comben, N. A bibliographic challenge: the 1662 edition of Leonard Mascall's The government of cattle. *Veterinary history, N.S.*, 10(4), 147-150, 2000/1.
- Cuneo, P. F. Beauty and the beast: art and science in early modern European equine imagery. *Journal of early modern history*, 4(3-4), 269-321, 2000.
- Davis, P. Coming full circle - A history of the 168th Medical Detachment (Veterinary Services). *Veterinary heritage*, 23(1), 21-27, 2000. The dog cemetery at Asnières-sur-Seine. *Veterinary history, N.S.*, 10(4), 126-128, 2000/1.
- Doyle, K. The development of conditions for the importation of horses for the Olympic games. *Australian veterinary history record*, (27), 9-19, 2000.
- Dukes, Th. W. That other branch of medicine: an historiography of veterinary medicine from a Canadian perspective. *Bulletin canadien d'histoire de la médecine*, 17(1-2), 229-243, 2000.
- Ernits, E. Of the Tartu Veterinary School and Tartu Institute role in the development of microbiology, immunology and epizootiology. *Historia medicinae veterinariae*, 25(4), 105-120, 2000.
- Ernits, E. [Professor Elmar Roots (1900-1962). [Estonian veterinary review]. *Eesti loomaarstlik ringvaade*, (4), 182-185, 2000.
- Etzaniz Makazaga, J. M. [Basque veterinarians in exile as a consequence of the Civil War 1936-1939]. Veterinarios Vascos en el exilio como consecuencia de la Guerra Civil 1936-1939. *Boletín de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País*, 56(2), 399-442, 2000.
- Feenstra, H. Een achttiende eeuwse receptenboek uit het Oldambt. *Driemaandelijks tijdschrift voor taal- en volksleven in het oosten van Nederland*, 52(1), 1-22, 2000.
- Franklin, R. J. M. The Brown Animal Sanatory Institution - historical lessons for the present? *The veterinary journal*, 159, 231-237, 2000.
- Fujiwara, H. [The relation between the cattle used in Hashino iron mine and the Nanbu-cattle]. *Japanese journal of veterinary history*, (37), 47-48, 2000.
- Fussell, G. E. The medieval blacksmith. Ancestor of the engineer. *Veterinary history, N.S.*, 10(4), 119-125, 2000/1.
- Giesecke, R. Ann Flashman, the first woman to enrol in the Sydney Veterinary School. *Australian veterinary history record*, (28), 9-21, 2000.
- Grambo, R. [Black magic in veterinary medicine. A look in a magic world]. Svartekunst i veterinærmedisinen. Et gløtt inn en magisk verden. *Årbok. Norsk Veterinærhistorisk Selskap*, [3], 17-32, 2000.
- Haas, K. B. Animal therapy over the ages: I. Acupuncture; II. Chiropractic; III. Homeopathy; IV. Early botanical medicine; V. American botanical medicine. *Veterinary heritage*, 22, 23, 10-13, 38-42; 6-8, 43-45, 1999; 2000.
- Hamoir, G. [An unpublished address by Eduard van Beneden given at the

- "Darwin celebrations" (Cambridge 1909) in the name of the Academy of Sciences of Brussels. An homage to Darwin]. Un discours inédit d'Edouard Van Beneden au nom de l'Académie des Sciences de Bruxelles à l'occasion des "Darwin celebrations" de juin 1909 à Cambridge. Un hommage à Darwin. *Annales de médecine vétérinaire*, 144(1), 37-40, 2000.
- Hartigan, P. J. Georg Watts (1772-1859): veterinary surgeon, soldier and turfite. *Irish veterinary journal*, 53(1), 14-22, 2000.
- Håstein, T. The history of the domestication of fish with special emphasis on the farming of salmonids in Norway. *Årbok. Norsk Veterinærhistorisk Selskap*, [3], 64-82, 2000.
- Hendrickson, D. A. History and instrumentation of laparoscopic surgery. *Veterinary clinics of North America. Equine practice*, 16(2), 233-250, 2000.
- Higgins, A. Veterinary institutions [Brown Animal Sanatory Institution] - lessons from history? [Editorial]. *The Veterinary journal*, 159, 211-212, 2000.
- Hofman-Parisot, M. ["Race horse in flying gallop" - from the performance in art to the documentation of the locomotion by optical toys and scientific photography in the 18th and 19th century]. "Rennpferde im fliegenden Gallop" - von der Darstellung in der Kunst bis zur Dokumentation der Bewegung durch optisches Spielzeug und wissenschaftliche Photographie im 18. und 19. Jahrhundert. *Wiener tierärztliche Monatsschrift*, 87, 184-191, 2000.
- Hübscher, R. [Bringing order in the chaos: the epizootic of 1814]. Ordonner le désordre: l'épizootie de 1814. *Historia medicinae veterinariae*, 25(1-3), 59-73, 2000.
- Jakubik, G. Julian Ignacy Nowak (1865-1946). *Historia medicinae veterinariae*, 25(4), 135-137, 2000.
- Jelinski, M. Prof. Dr. Stanislaw Kirkor (1905-1963), [a Polish specialist of bee diseases] ein polnischer Spezialist für Bienenkrankheiten. *Historia medicinae veterinariae*, 25(1-3), 37-38, 2000.
- Jentzsch, R.; Schäffer, J. [Legislation of the ritual slaughtering in Germany since 1933]. Die rechtliche Regelung des rituellen Schlachtens in Deutschland ab 1933. *Deutsche tierärztliche Wochenschrift*, 107(12), 516-523, 2000.
- Jones, H. Samuel Leslie Hignett, CBE, BSc, FRCVS. *Veterinary history, N.S.*, 10(4), 151-156, 2000/1.
- Kaldahl, M. [The state agronomist Johan Lindequist took the initiative to establish cattle shows in Middle Norway]. Statsagronom Johan Lindequist tar opp tanken om dyrskuer i Nordre Trondhjems Amt. *Årbok. Norsk Veterinærhistorisk Selskap*, [3], 113-121, 2000.
- Kaneko, J. J. A century of animal clinical biochemistry: growth, maturity and visions for the future. *Revue de médecine vétérinaire*, 151(7), 601-605, 2000.
- Karasszon, D. [Significance of the changes in the pattern of disease in the course of time]. *Magyar allatorvosok lapja*, 122(2), 121-123, 2000.
- Katic, I. [Veterinary relations between Denmark and Norway]. Lidt om de veterinære forbindelser mellem Danmark og Norge. *Årbok. Norsk Veterinærhistorisk Selskap*, [3], 8-16, 2000.
- Kawanischi, Y. [Horse doctors dispatched to the Ching from Japan in the Meiji period]. *Japanese journal of veterinary history*, (37), 48-49, 2000.
- Knesl, O. The Boer War - a veterinary perspective. *Historia medicinae veterinariae*, 25(1-3), 5-13, 2000.
- Koolmees, P. A. De ontwikkeling van de veterinaire volksgezondheid in West-Europa, 1850-1940. *Vlaams diergeneeskundig tijdschrift*, 69(1), 3-12, 2000.
- Kurokawa, K. [The introduction of farriery art and its subsequent development in Japan]. *Japanese journal of veterinary history*, (37), 35-36, 2000.
- Lamberg, K. J. [The history of the veterinary district, Outer Ryfylke, Rogaland]. Historien om et veterinærdistrikt Ytre Ryfylke i Rogaland. *Årbok. Norsk Veterinærhistorisk Selskap*, [3], 103-112, 2000.
- Laws, L. Queensland Government Veterinary Services. *Australian veterinary history record*, (29), 14-26, 2000.
- Mammerickx, M. [Bovine anatomical atlas by Edmond Tschagggeny, an animal painter and anatomist at the State Veterinary School of Cureghem]. L'atlas d'anatomie du boeuf par Edmond Tschagggeny, peintre animalier et anatomiste à l'École de Médecine Vétérinaire de l'État à Cureghem. *Annales de médecine vétérinaire*, 144(4), 255-260, 2000.
- Maniwa, H. [A view of the death of Dutch equestrian Keijser]. *Japanese journal of veterinary history*, (37), 41-42, 2000.
- Mares, R. G. The history of veterinary medicine in Gold Coast/Ghana from 1909-1961. *Veterinary history, N.S.*, 10(3), 81-95, 2000.
- Mendes, A.M. Rabies in Madeira Island in 1892. Historical notes. *Historia medicinae veterinariae*, 25(1-3), 17-27, 2000.
- Meyer, H. [Victor Hofmeister (1829-1894), Royal Veterinary School Dresden. His contributions to digestive physiology and animal nutrition]. Victor Hofmeister (1829-1894), Königliche Thierarzneischule Dresden - Arbeiten zur Verdauungsphysiologie und Tierernährung.

- Deutsche tierärztliche Wochenschrift*, 107(5), 188-192, 2000.
- Nakamura, S. [The outline of the study of printed books on equine medicine]. *Japanese journal of veterinary history*, (37), 37-40, 2000.
- Namioka, S. [On the origin of the term 'veterinary']. *Japanese journal of veterinary history*, (37), 46-47, 2000.
- Nohl, V.; König, H. E. [Anatomist Ignaz Josef Pessina (1766-1808), a highlight of the Vienna Veterinary school]. Der Anatom Ignaz Josef Pessina (1766-1808), eine herausragende Persönlichkeit der Wiener Tierarzneischule. *Wiener tierärztliche Monatsschrift*, 87(5), 142-146, 2000.
- Ogata, M. [Review of the control of foot and mouth disease in the U.K.]. *Japanese journal of veterinary history*, (37), 43-44, 2000.
- Ogata, T. [On war-horse, war-dogs and war-pigeons]. *Japanese journal of veterinary history*, (37), 45-46, 2000.
- Olah, G. A. From scrapie to prions: veterinarians pave the way. *Veterinary heritage*, 23(2), 38-42, 2000.
- O'Reilly, P. J. Abbotstown: a history of the veterinary research laboratory. *Irish veterinary journal*, 53(8; 10), 398-406; 515-523, 2000.
- Orel, V.; Wood, R. J. Scientific animal breeding in Moravia before and after the rediscovery of Mendel's theory. *Quarterly review of biology*, 75(2), 149-157, 2000.
- Osterhoff, D. Arnold Theiler, founder of Onderstepoort. *Historia medicinae veterinariae*, 25(1-3), 15-16, 2000.
- Polge, C. Lionel Edward Aston Rowson, O.B.E., 28 May 1914 - 26 July 1989, elected F.R.S. 1973. *Biographical memoirs of Fellows of the Royal Society*, 46, 484-497, 2000.
- Radacic, M.; Katic, I. Attempts at founding a veterinary school in the town of Zadar, Croatia, (in 1806). *Historia medicinae veterinariae*, 25(4), 121-124, 2000.
- Rinsema, T. J. Leopold van Itallie (1866-1952). *Pharmaceutisch weekblad*, 135(43), 1600-1602, 2000.
- Rott, R.; Thiel, H. J.; Moennig, V. [Werner Schäfer. A life as researcher and teacher]. *Deutsche tierärztliche Wochenschrift*, 107(7), 282-287, 2000.
- Sackmann, W. [Contribution to the history of veterinary education in Bern; fragments on the occasion of the centenary of the Veterinary Faculty]. Zur Geschichte der tierärztlichen Ausbildung in Bern: Fragmente zum 100-Jahr-Jubiläum der Veterinär-medicinischen Fakultät. *Schweizer Archiv für Tierheilkunde*, 142(5), 196-201, 2000.
- Sackmann, W. Daniel Elmer Salmon (1850-1914). *Historia medicinae veterinariae*, 25(1-3), 39-41, 2000.
- Sackmann, W. Edmond Nocard. Provins (Seine-et-Marne), 22.1.1850 - Paris/St.Maure, 2.8.1903. *Historia medicinae veterinariae*, 25(4), 138-141, 2000.
- Sandvik, O. [The past goes before the future]. Fortid for fremtiden. *Årbok. Norsk Veterinærhistorisk Selskap*, [3], 5-7, 2000.
- Sandvik, O. [The Ringheim brothers from Voss, Norway; two veterinarians who gained great favour in Denmark and Sweden in the nineteenth century]. Ringheimbrødrene fra Voss; veterinære som vant stor anerkjennelse i henholdsvis Danmark og Sverige på 1800-talet. *Årbok. Norsk Veterinærhistorisk Selskap*, [3], 126-129, 2000.
- Saunders, L. Z. Virchow's contributions to veterinary medicine: celebrated then, forgotten now. *Veterinary pathology*, 37(3), 199-207, 2000.
- Schjerven, L. [An outline of the history of the Kristiana/Oslo Society of Veterinary Surgeons over the past 100 years]. Kristiana/Oslo Dyrlægeselskap gjennom 100 år. *Årbok. Norsk Veterinærhistorisk Selskap*, [3], 134-147, 2000.
- Silverstone, A. M. The new light: Roentgen's unusual demonstrations and the development of diagnostic radiology in North America. *Veterinary heritage*, 23(2), 46-51, 2000.
- Smith, H. Discovery of the anthrax toxin: the beginning of in vivo studies on pathogenic bacteria. *Trends in microbiology*, 8(5), 199-200, 2000.
- Steele, J. H. Commentary, history, trends and extent of pasteurization. *Årbok. Norsk Veterinærhistorisk Selskap*, [3], 53-63, 2000.
- Steele, J. H. Zoonoses 1879-1983: an update of James Law's Report on diseases of animals. *Veterinary heritage*, 23(1), 14-20, 2000.
- Stormorken, H. Blood platelets are also group specific. Mysterious bleeding disorder in neonatal piglets key to discovery in animals. *Årbok. Norsk Veterinærhistorisk Selskap*, [3], 83-90, 2000.
- Stormorken, H. From killing poison to lifesaving drug. Veterinary contribution not adequately recognized? The history behind "blood thinning" in thromboembolic diseases. *Årbok. Norsk Veterinærhistorisk Selskap*, [3], 33-52, 2000.
- Syrstad, O. [Breeding of sheep. Excerpt of an enquiry on sheep husbandry in the early 19th century]. <Faareavlens angaaende> Utdrag av ei spørregransking om sauehaldet i landet tidleg på 1800-talet. *Årbok. Norsk Veterinærhistorisk Selskap*, [3], 91-102, 2000.
- Syrstad, O. [An old book on veterinary medicine and its author, Bernt Aakre]. <Norsk dyrlægebog> og Bernt Aakre. *Årbok. Norsk Veterinærhistorisk Selskap*, [3], 122-125, 2000.
- Syrstad, O. [Oluf Thesen, veterinarian, agronomist, dairyman]. Oluf

- Thesen, veterinær, agronom og laktolog 1830-1895. *Årbok. Norsk Veterinærhistorisk Selskap*, [3], 130-132, 2000.
- Sørheim, A. Ø. [Development of the Norwegian food safety policy in the last century]. *Norsk næringsmiddel-forvaltning i et hundreårsperspektiv. Årbok. Norsk Veterinærhistorisk Selskap*, [3], 148-158, 2000.
- Teigen, P. M. Nineteenth-century veterinary medicine as an urban profession. *Veterinary heritage*, 23(1), 1-5, 2000.
- Theves, G. [A curiosity of the past: in connection with an excess of veterinarians]. *Kurioses aus vergangenen Zeiten: A propos Tierärzteschwemme. Historia medicinae veterinariae*, 25(1-3), 29-32, 2000.
- Theves, G. [Meat inspection in the second half of the 19th century, sign of the progress in the applied sciences]. *L'inspection des viandes au cours de la 2e moitié du 19e siècle, reflet du progrès des sciences appliquées. Annales de médecine vétérinaire*, 144(2), 103-116, 2000.
- Theves, G. [Old veterinary books .my passion]. *Alte Tierarzney-Bücher... meine Passion. Historia medicinae veterinariae*, 25(1-3), 99-100, 2000.
- Theves, G. [Some letters from Belgium to professor Bernhard Bang in Copenhagen]. *Quelques lettres adressées de Belgique au professeur Bernhard Bang de Copenhague. Historia medicinae veterinariae*, 25(1-3), 85-91, 2000.
- Theves, G. [The use of animals in medicines; past and present]. *Tiere als Heilmittel; früher und heute. Archives de l'Institut grand-ducal de Luxembourg, section de sciences naturelles, physique et mathématique*, (NS 43), 141-159, 2000.
- Theves, G. [Veterinary historical exhibition in the Agricultural Museum in Peppingen (Grand Duchy of Luxemburg)]. *Veterinärhistorische Ausstellung im Bauernmuseum in Peppingen (Großherzogtum Luxemburg). Historia medicinae veterinariae*, 25(1-3), 33-36, 2000.
- Théodoridès, J. [The contribution of Gilbert Breschet to the study of rabies and malleus]. *La contribution de Gilbert Breschet à l'étude de la rage et de la morve. Historia medicinae veterinariae*, 25(1-3), 75-83, 2000.
- Turk, J. L.; Allen, E.; Cooper, J. E. The legacy of John Hunter, pioneer in comparative pathology. *European journal of veterinary pathology*, 6(1), 11-18, 2000.
- Velle, W. [Animals in Norwegian poetry]. *Dyrene i Norske lyrik. Årbok. Norsk Veterinærhistorisk Selskap*, [3], 174-194, 2000.
- [Veterinary homeopathy in Hedemark (Norway) in the 1800's?]. *Veterinærhomøopati på Hedemarken på 1800-tallet? Norsk veterinærtidsskrift*, 112(1), 25-28, 2000.
- Wakuri, H.; Liu, B. [Request for information on the late professor Shizuo Narimatsu, a key person in the modern history of academic interchange between Japanese and Chinese (Manchukuo) veterinary medicine]. *Japanese journal of veterinary history*, (37), 1-9, 2000.
- Webster, A. C. Arthur F. Webster AM, FACVSc, BVSc, PhC; "the long distance race". *Australian veterinary history record*, (29), 1-14, 2000.
- Wood, J. G. P. Enema fumosum. *Veterinary history, N.S.*, 10(3), 57-64, 2000.
- Work starts on Herriot Centre. *Historia medicinae veterinariae*, 25(4), 125-131, 2000.
- Zitterl-Eglseer, K.; Moder, H.; Franz, C.; Zitterl, W. [Review of literature on phytopharmaceuticals for sheep and goats]. *Literaturstudie über Einsatzmöglichkeiten von Phytopharmaka bei veterinärmedizinischen Indikationen von Schaf und Ziege. Wiener tierärztliche Monatsschrift*, 87(4), 111-121, 2000.

Mag het a.u.v. een beetje meer zijn?

Als zelfstandig praktiserend dierenarts staat de zorg voor het dier bij u centraal. Wij, als coöperatie van u en uw collega's, ondersteunen u daarbij. Niet door u hinderlijk voor de voeten te lopen, maar door er te zijn als u ons nodig hebt. Dat is bijna dagelijks, als het gaat om de levering van producten via de groothandel. Daarbij profiteert u van het materiële voordeel dat een krachtenbundeling van zo'n 1800 beroepsgenoten nu eenmaal met zich meebrengt. Maar we zijn wel iets meer dan alleen maar een

inkoopcollectief. Dat ontdekt u als u een beroep op ons doet bij vragen op het gebied van automatisering, apothekbeheer en -inrichting, ARBO- en milieuaspecten, certificering en (ver)bouw van uw praktijk, om maar een paar zaken te noemen. Hierbij kunt u net zo goed profiteren van de kennis en ervaring die is gebundeld in AUV. Mocht u meer willen profiteren van de voordelen van uw lidmaatschap, belt u ons dan even.

We zijn er als u ons nodig hebt.

AUV
dierenartsencoöperatie

Beversestraat 23, 5431 SL Cuijk, tel. 0485 33 55 55

ARGOS

ISSN 0923-3970

Universiteitsbibliotheek
Utrecht
DGK

31 JAN. 2005

BULLETIN VAN HET VETERINAIR HISTORISCH GENOOTSCHAP

nummer 25

serie 3

najaar 2001

DISSERTATIO MEDICA INAUGURALIS,

DE

ANALOGIA, NEXU ET RECIPROCAE APPLI-
CATIONIS UTILITATE MEDICINAE HU-
MANAE ET ANIMALIUM RUSTICO-
DOMESTICORUM, SIVE VETERINA-
RIAE ARTIS NON NEGANDA.

QUAM,

ANNUENTE SUMMO NUMINE,
EX AUCTORITATE RECTORIS MAGNIFICI,
SEBALDI JUSTINI BRUGMANS,
MED. DOCT. EJUSDEMQUE UT ET CHEMIAE
BOTANICES ET HISTORIAE NATURALIS
PROFESSORIS ORDINARIJ,

NEC NON

*Amplissimi SENATUS ACADEMICI Consensu, &
Nobilissimae FACULTATIS MEDICAE Consulto,*

PRO GRADU DOCTORATUS,

Summisque in MEDICINA Honoribus ac Privilegiis,
IN UNIVERSITATE LUGDUNO BATAVA,
rite & legitime consequendis,

ERUDITORUM EXAMINI SUBMITTIT

GERHARDUS DE HOOG,
DELPHIS — BATAVUS.

Ad diem 11. Maji MDCCCXI. H. L. Q. S.

LUGDUNI BATAVORUM,

APUD A. ET J. HONKOOP,
MDCCCXI.

Inhoud

Van de voorzitter
p. 203

Summaries of main articles
p. 205

A.H.H.M. Mathijssen
Gerrit de Hoog (1784-1812),
Nederlands eerste gepromoveerde veearts
p. 207

P.A. Koolmees
Dr. Vlimmen:
van pastorale ideologie tot hardnekkige mythe
p. 219

A.H.H.M. Mathijssen
Brugmans in Museum Boerhaave
p. 227

P.A. Koolmees
Verslag van het 32e congres van de
World Association for the History
of Veterinary Medicine
p. 233

G.C. van der Weijden
Afscheid van Toon Wijgengangs
als conservator van
het Museum Diergeneeskunde
p. 235

Boekbesprekingen
p. 237

Recente
veterinair-historische proefschriften
p. 245

SAMEN MET

MERIAL

OP HET GOEDE SPOOR!

VARKEN

VACCINS

Gripovac
Hyoresp
Neocolipor
Parvoject
Parvovirax
Rhiniiffa-1
Ruvax

ANTIPARASITICA

Panomec 1% injectie
Panomec 0,27% big
Ivomec 1% injectie
Ivomec 0,27% big

DIVERSEN

Ketofen 10% U.D.A.

PLUIMVEE, KONIJN

VACCINS

Aviffa RT1
Gallivac IBD
Nemovac
Cunical
Lyomyxovax

DIVERSEN

Volamin

KAT

VACCINS

Eurifel[®]
Rabisin

ANTIPARASITICA

Frontline Spray
Frontline Spot-On

DIVERSEN

Imalgene
Ketofen 1% injectie
Ketofen Tabl.
Nesdonal
Ronaxan Tabl.
Stomorgyl Tabl.

DIAGNOSTICA

Witness FelV
Witness FIV
Witness Combi FelV/FIV

ELEKTRONISCHE

IDENTIFICATIE

Indexel Pocket Reader (kl.)
Indexel Reader EX (gr.)
Indexel Transponder

HOND

VACCINS

Eurican[®]
Pirodog
Pneumodog
Primodog
Rabisin

ANTIPARASITICA

Dolthene
Frontline Spray
Frontline Spot-On

DIVERSEN

Fitergol
Imalgene
Ketofen 1% injectie
Ketofen Tabl.
Nesdonal
Ronaxan Tabl.
Stomorgyl Tabl.

DIAGNOSTICA

Witness parvo

ELEKTRONISCHE

IDENTIFICATIE

Indexel Pocket Reader (kl.)
Indexel Reader EX (gr.)
Indexel Transponder

HERKAUWERS

VACCINS

Mucobovin

RUND

ANTIPARASITICA

Panomec 1% injectie
Eprinex Pour-On
Ivomec 1% injectie
Ivomec Plus
Ivomec Pour-On
Ivomec SR Bolus

DIVERSEN

Amylin
Biodyl
Ketofen 10% UDD

SCHAAP

ANTIPARASITICA

Panomec 1% injectie
Ivomec 1% injectie
Oramec

PAARD

VACCINS

Equiffa
Pneumequine
Tetagriffa

ANTIPARASITICA

Panomec Pasta
Eqvalan

DIVERSEN

Ketofen 10% UDD
Nesdonal
Biodyl

MERIAL B.V., Bovenkerkerweg 6-8, 1185 XE Amstelveen, tel. 020 - 547 39 33, fax 020 - 640 22 01.

© Bovenstaande producten zijn geregistreerde handelsmerken van MERIAL. © 2000. MERIAL. *Eurifel en Eurican vertegenwoordigen een vaccinreeks.

Colofon

ARGOS. Bulletin van het
Veterinair Historisch Genootschap.
Verschijnt tweemaal per jaar.

Redactie

Dr. P.A. Koolmees
Drs. A.H.H.M. Mathijssen

Bestuur V.H.G

dr. P. Leeftang (voorzitter), drs.
A.P. Wijgergangs (vice-voorzitter),
drs. I.M.E. Boor-van der Putten
(secretaris), drs. P.C. Knijff (pen-
ningmeester), dr. P.A. Koolmees,
prof. dr G.C. van der Weyden.

*Secretariaat van Redactie en
Bestuur*

p/a Bibliotheek Diergeneeskunde,
Yalelaan 1.
Postbus 80159.
3508 TD Utrecht.
Fax 030-2531407

Lidmaatschap en abonnementen

De contributie van het V.H.G.
bedraagt f45,- per jaar (studen-
ten f12,50). Leden ontvangen
ARGOS gratis.

Abonnementen op ARGOS
f27,50 per jaar.

*Gironummer van de
penningmeester*
581045.

Layout en druk

Afdeling AVmedia/Reproductie
van de
Faculteit Sociale Wetenschappen,
Universiteit Utrecht.

Van de Voorzitter

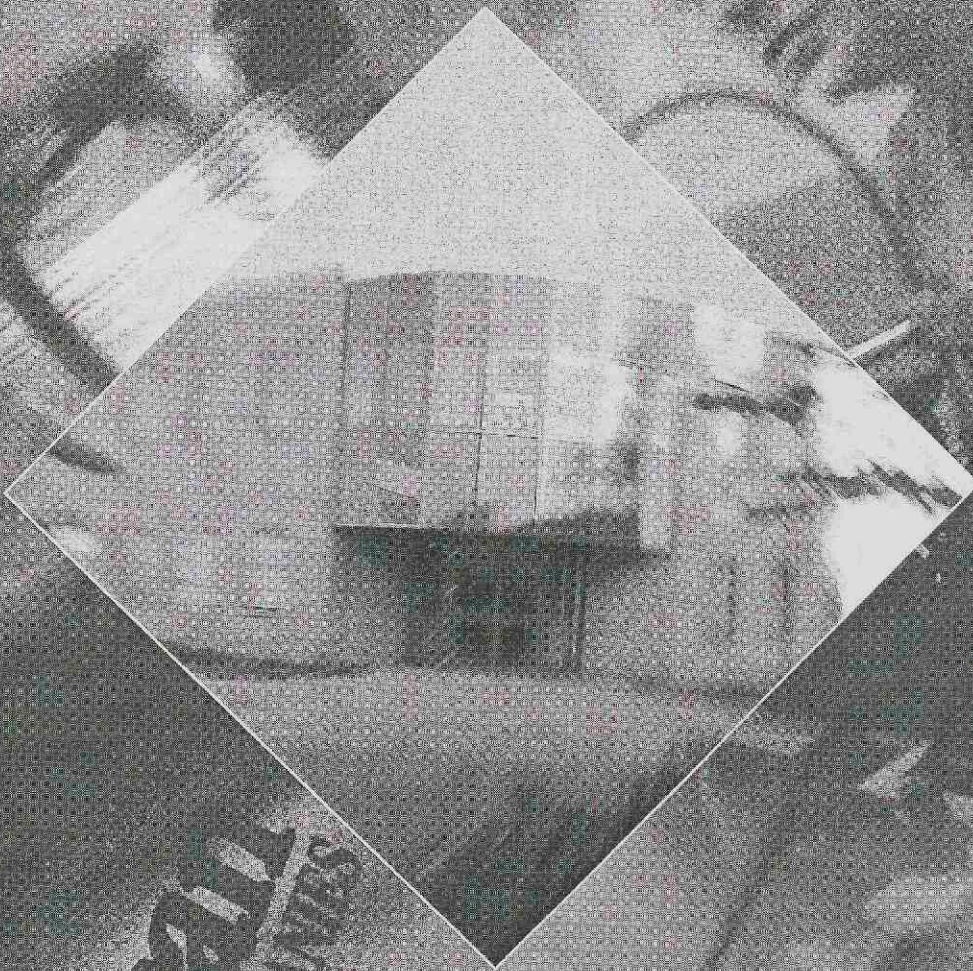
Weer is een nummer van ARGOS bij u in de bus gevallen. De beide redactieleden en bijna alle bestuursleden hebben er hun bijdrage aan geleverd. We mogen ons trouwens gelukkig prijzen dat de redactieleden steeds weer het orgaan van ons Genootschap weten te vullen met interessante artikelen. Maar is dat de taak van de redactie? We hebben haar toch gekozen om de bijdragen, uw bijdragen aan ARGOS te toetsen en de publicatie ervan te verzorgen? Wat schort er dan aan? ARGOS is een blad voor en niet van de leden geworden. Wat kunnen wij er aan doen? Ons inzetten om zelf bijdragen, van welke aard dan ook, op te schrijven en in te sturen. U kunt ook mensen in uw omgeving, die iets te melden hebben, aansporen dit te doen. We hebben de verhalen wel, de bronnen zijn aanwezig, maar we doen er niets, in ieder geval te weinig mee. Onlangs kregen we de beschikking over de patiëntenboeken van vijf dierenartsen uit de dertiger jaren van de vorige eeuw. Is dat geen prachtig studie-object dat u achter uw bureau kunt uitwerken en kunt vergelijken met en toetsen aan uw eigen praktijkervaring? Zo maar een voorbeeld, maar u hebt er waarschijnlijk zelf meer. Als je aan zo'n studie begint, wordt deze vanzelf interessant en uitdagend. Dan kunnen we ook met voldoening vaststellen dat ARGOS met kopy van de leden wordt gevuld en dat de redactie zich kan beperken tot waar ze voor is aangesteld.

Als ik zo over ARGOS en haar voortbestaan mijmer, verbreden mijn gedachten zich naar ons Genootschap, met de nadruk op 'ons'. Onze twee bijeenkomsten per jaar worden redelijk bezocht; daar gaat het niet om. Het sociale gehalte is hoog en vormt een belangrijke trekpleister om te komen. Maar daar kan een Genootschap niet van leven. Uw eigen bijdrage aan het programma wordt met smart ingewacht: een lezing over een historisch onderwerp of een korte verhandeling, bijvoorbeeld met anekdotes en verhalen uit uw eigen welbesteed leven als dierenarts. De interviews die de Werkgroep 1925-1950 heeft afgenomen van onze oudste collega's levert ons een schat van belevenissen die wij kunnen vastleggen, maar daar hoeft u niet oud, vaak stok-oud voor te zijn. Het bestuur en de redactieleden zijn nog niet moegestreden, maar vragen zich wel met gereede zorg af hoe wij ons Genootschap en ons blad een breder draagvlak kunnen geven waardoor beide 'volwassen' worden en aan hun doelstelling voldoen. Dat kunnen we alleen maar samen. Dus kruip uit uw schulp en doe wat u misschien al lang van plan was. De eerste stap is een daalder waard en kan tot een nieuwe hobby uitgroeien. De geschiedenis van de diergeneeskunde, onze eigen geschiedenis en identiteit in de samenleving moeten we samen vastleggen en uitdragen. Daar is ons Genootschap voor, daarom geven we ARGOS uit. Bestuurs- en redactieleden zullen u daar graag bij helpen en op het goede pad brengen. Dan zult u ervaren dat geschiedenis bestuderen ook leuk en uitdagend is, naast uw andere bezigheden. Bovendien maakt het u onsterfelijk, net zo als Numan en Wester, om maar twee namen te noemen.

U hebt u recent uitgesproken over de lay-out en inhoud van ARGOS. Wat verwacht u van het Genootschap, waar gaan uw interesses naar uit, wat kunt en wilt u zelf bijdragen. Denk mee, noem namen van leden waarvan u weet dat zij een bijdrage kunnen leveren, noem aandachtspunten die u interesseren, geef uw eigen mogelijkheden aan die ertoe kunnen leiden dat ons Genootschap een gezamenlijk erfgoed wordt, tot heil van mens en dier. Waarom gebeurt dat niet, wat zijn uw belemmeringen? Het is aan u; het gaat ook om uw Genootschap. Laat er in de komende Kerst-periode uw licht over schijnen. We wachten met spanning uw reactie af.

Paul Leeftang

Energiek in Generiek

Alfasan
GROUP OF COMPANIES

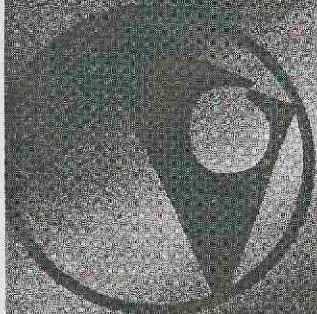

Alfasan

DIERGENEESMIDDELEN B.V.

Kulpersweg 9
3449 JA Woerden
Postbus 78
3440 AB Woerden

Tel: (0348) 41 69 45
Fax: (0348) 46 10 76
E-mail: alfasan@vxs.nl
alfasan.com
Order entry: 0800-Alfasan-2 53 27 26

Summaries of main articles

A.H.H.M. Mathijssen

Gerrit de Hoog (1784-1812),

Netherlands first veterinarian who

gained a medical doctor's degree

Being an orphan, De Hoog was lucky that in his native town Delft an institution was established to take care of gifted boys selected from the Dutch Reformed orphanage.

This institution was founded in 1756 according to the last will of a very rich and enlightened lady, Maria Duijst van Voorhout (1662-1754). She had stipulated that the largest part of the fortune she left, should be spent for the foundation of three institutions in the towns of Delft, The Hague and Utrecht to educate clever and able boys for useful occupations as surveyor, hydraulic or fortification engineer, master builder or surgeon. These institutions became known as "Fundaties van Renswoude", after the name of the castle of her last husband. Gerrit received there a broad and solid education from his 12th until his 18th year. Then he chose to become a veterinarian. As no veterinary school was opened yet in the country, the trustees sent him to the Medical Faculty of nearby Leyden University, where he came under the guidance of prof. Brugmans. After three years he was sent to prof. G.F. Sick of the Berlin Veterinary School. He was called back after two years because he would be appointed at a planned veterinary school. However, political circumstances prevented the establishment of that school. He then received supplementary training in surgery in the military hospital in Leiden. In the mean time a veterinary examination board came into being, and De Hoog was one of the first who was officially licensed to practice. He fulfilled two jobs of a short duration, firstly as 'artiste vétérinaire' in the regiment of

the horse guards, and after that in the service of the Medical Commission in the Province of South-Holland to report and take the necessary measures for the diseased domestic animals in an area, inundated after breaching way of the dikes.

In 1810 he enrolled again at Leyden University and underwent the examination giving access to the doctoral degree. In May 1811 he defended a thesis on the analogy of human and veterinary medicine and the usefulness of a reciprocal knowledge of both medicines. In this article the introduction to this thesis was translated and appended. He settled in the town of Vianen, probably to practice human and animal medicine as well. His stay there was too short to leave any trace of activity. After a stay of eight months in Vianen he was conscribed to take part as a 'médecin adjoint' in the campaign of Napoleon against Russia. From there he never returned.

P.A. Koolmees

Dr. Vlimmen, from pastoral ideology to persistent myth

The story of the veterinarian Dr. Jan Vlimmen was written by the lawyer Anton Roothaert (1896-1967). The first novel on Vlimmen was published in 1936 and became a bestseller. In total, 45 different editions have been printed including translations into eight different languages. After World War II, Roothaert wrote two other novels (1953, 1957) about Vlimmen. The trilogy is a nicely told story about a liberal minded veterinarian living in a narrow-minded town. The novels also became popular because the relatively unknown world of the veterinary practitioner was revealed to a broader public. In spite of considerable changes in the societal context of veteri-

nary medicine in general and of present day practice in particular, the romantic but static image of Dr. Vlimmen has continued to play a significant role in the ideology of many veterinary graduates and practitioners. Therefore, over the last two decades, Vlimmen has a rather negative connotation among veterinary authorities because his name is still associated with a romanticised image of the practitioner, an image that differs considerably from reality. The story of Vlimmen led to an inaccurate image of the profession within the media and society and also led to false expectations among first year students. In spite of the efforts of veterinary institutions to dispel it, the myth of Vlimmen seems to persist and it may be very difficult to change the public image of modern veterinary medicine.

A.H.H.M. Mathijssen

Brugmans in the Museum Boerhaave

An exhibition, devoted to activities and fields of interests of Sebald Johannes Brugman (1763-1819) is held in Museum Boerhaave in Leyden, the national museum for the history of science. As an introduction to the exhibition his life is shortly reviewed. Although an extraordinary man with great abilities and much influence during his lifetime, he is almost forgotten now. After obtaining doctorates at the universities of Groningen (in the sciences) and Leyden (in medicine), he was appointed as professor at the University of Franeker in Friesland at the age of 22. After a year he changed places for Leyden where he held the chairs of botany (1786), natural history (1787), medicine (1791) and chemistry (1800), all at the same time! Next to the many teaching obligations involved, he fulfilled several posts outside the university. For more

than twenty years he was inspector-general of the Military Medical Service, (re)organized by him in 1795, at the start of the Batavian Republic. He paid much thought to the prevention of wound infection in hospitals, gangraena nosocomialis, that made many victims in those days. His effective hygienic measures saved many lives, especially after the Battle of Waterloo. Together with four others he compiled the first Netherlands pharmacopoea, published in 1805. The Botanical Garden underwent the biggest enlargement in its history under his directorate.

Louis Napoléon, king of Holland (1806-10) made him a State Councillor.

In order to illustrate his lectures he col-

lected specimina in the fields of natural history, comparative anatomy, palaeontology and anthropology to such an extent that the French zoologist and palaeontologist Georges Cuvier, who visited him in 1811, declared his collection to be the largest private collection in Europe. At his premature death in 1819 the collection comprised 4018 objects. The collection was bought for the university by king William I. In the course of time the objects became dispersed over several museums. It was considered worthwhile to bring a representative part of them together again in this exhibition in order to illustrate the scope of Brugmans' activities as a collector, and also to demonstrate the conser-

vation techniques used in those days. Besides, many instruments, prints, paintings, busts, medals, books and documents are on show, arranged beautifully, together picturing well the atmosphere in which science was cultivated.

As Brugmans was also concerned with attempts to make some provisions for veterinary medicine, until his day the responsibility of local government only, his successes and failures are reviewed. Especially his views expressed in a report to the National Assembly, on an outbreak of rinderpest in 1796 in the neighbourhood of Nymegen, were sharply criticised.

Several pamphlets to rectify, oppose or ridicule him are reviewed.

Oproep

Ten behoeve van het project "De diergeneeskunde in Nederland tussen 1925 en 1950" is de betreffende VHG-Werkgroep op zoek naar foto's, films en geluidsmateriaal waarmee de in voorbereiding zijnde publicatie gedocumenteerd of geïllustreerd kan worden.

Alle materiaal uit deze periode met betrekking tot de studie, de praktijk, de Maatschappij voor Diergeneeskunde of anderszins is welkom.

Gaarne eerst contact opnemen met E.P. Oldenkamp, tel. 070-3276950. E-mail: E.P.OLDENKAMP@12MOVE.NL

Aankondiging

Bij de voorzitter, tevens secretaris/penningmeester van de WAHVM, is een CD-ROM verkrijgbaar, getiteld: *Bibliography of the Biography and History of Veterinary Medicine*.

Deze geeft toegang tot een bestand van ca. 13.000 literatuurverwijzingen betreffende de geschiedenis van de diergeneeskunde, samengesteld door Guus Mathijsen.

Het bestand kan met behulp van drie software-pakketten worden bevraagd, CardBox, Folio en ProCite.

Er zijn indexen beschikbaar voor personen waarover geschreven is (>2700), onderwerpstermen, geografische termen, tijdsperioden, veterinaire scholen en universiteiten waar veterinaire-historische proefschriften zijn verdedigd en titels van tijdschriften waarin het meest frequent gepubliceerd werd op dit onderwerpsgebied.

Voor allen die literatuur zoeken over een persoon of een onderwerp uit de veterinaire geschiedenis is deze CD-ROM het ideale hulpmiddel, omdat de publikaties over een periode die zich uitstrekt van 1775 tot 2000 via één bron vindbaar zijn gemaakt. Niettemin zullen ongetwijfeld nog referenties aan de aandacht zijn ontnapt. De samensteller houdt zich aanbevolen hierop te worden geattendeerd.

Bestellingen bij Paul Leeflang, Groenord 66, 2501 AG Alphen a/d Rijn. E-mail: P.LEEFLANG@HETNET.NL

Prijs: f60,- (voor personen) en f120,- (voor instellingen)

Gerrit de Hoog (1784-1812), Nederlands eerste gepromoveerde veearts

A.H.H.M. Mathijssen^a

"Niet meer dan een voetnoot van de geschiedenis" zegt men in geval van een randverschijnsel bij een groot verhaal. Hier volgt het verhaal over een man, wiens levensbericht inderdaad ontleend is aan een voetnoot. Indien het lot hem gunstiger gezind zou zijn geweest, had hij waarschijnlijk een vooraanstaande rol gespeeld in de Nedelandse veterinaire geschiedenis. Al tijdens zijn studietijd was het oog op hem gevallen om als leraar verbonden te worden aan een eerste Nederlandse veeartsenijschool, op de oprichting waarvan tijdens de regeerperiode van Lodewijk Napoleon van veel zijden werd aangedrongen.

Reeds op twaalfjarige leeftijd had Gerrit de Hoog voor het veterinaire vak gekozen en er zich door studies in binnen- en buitenland op voorbereid. Maar hij leefde in een tijd waarin de aspiraties van een jonge veearts, al was hij gediplomeerd en academisch gevormd, niet zonder meer gevolgd konden worden. In het begin van de 19e eeuw was er nog geen bedding voor de beroepsuitoefening en de politieke omstandigheden waren dermate wisselend dat plannen om tot een zekere structurering te komen wel opgesteld, maar niet uitgevoerd konden worden. De Hoogs levenslot werd uiteindelijk bezegeld tijdens Napoleons Russische veldtocht, waaraan hij echter ontsnapt zou zijn als hij na zijn afstuderen passend emplot had kunnen vinden in het vak van zijn keuze.

Door de bijzondere omgeving waarin zijn opleiding plaats vond zijn we in staat dit korte leven met zijn tragische afloop te reconstrueren. Deze levensge-

schiedenis zou verborgen zijn gebleven als Numan deze niet had medegedeeld bij een door De Hoog in 1810 opgesteld rapport dat pas 18 jaar nadien in het *Veeartsenijkundig Magazijn* werd gepubliceerd.¹

Deze levensbeschrijving wordt in het navolgende gerecapituleerd, gelardeerd met archiefvondsten uit zijn opleidingsperiode en enige autobiografische opmerkingen uit de inleiding tot zijn Leidse dissertatie, de eerste die in ons land geschreven is door een officieel gediplomeerd veearts, en gewijd aan de betekenis en het nut van de diergeneeskunde, een zaak die toen nog verdedigd moest worden.

Jeugd en opvoeding

Gerrit de Hoog werd op 13 juni 1784 gedoopt in de Nieuwe Kerk te Delft. Zijn ouders waren Corstiaan en Trijntje de Hoog. Op tienjarige leeftijd is hij wees geworden en op 9 augustus 1794 opgenomen in het "Weeshuis der Gereformeerden binnen Delft".² Hier is hij twee jaar geweest. Zijn schoolvoorwaarden waren dusdanig dat hij met vijf anderen werd voorgedragen voor opname in de Fundatie van Renswoude te Delft, waar voortgezette studiemogelijkheden werden geboden. Daartoe dienden de zes zich door drie aan de Fundatie verbonden docenten te laten examineren. De beoordelingen werden anoniem onder nummer gegeven. De uitslag werd in de regentenvergadering van 14 april 1796 onder voorzitterschap van dr.med. Abraham Stipriaan Luicius³ bekend gemaakt. Slechts twee kandidaten, waarvan Gerrit er een was, werden toegelaten. Zij kregen de boodschap: "dat zij schoon in het weeshuis eetende en slapende, echter dagelijks in hunne weesklederen in dese Fundatie ter

onderwijs van voorgeseigde instructeurs en schoolmeester zouden koomen". En een maand later moesten de twee geselecteerde knapen weer in de regentenvergadering verschijnen waar ook de (testamentaire) executeur, die over de financiën van de Fundatie waakte, aanwezig was. Nadat de heren ingestemd hadden met de opname van de nieuwe pupillen werden "de heeren commissarissen op de huishouding verzocht de uniformen dezer Fundatie voor hun, zo dra mogelijk in gereedheid te doen brengen, gelijk ook de Vrouwen Regentessen sullen worden verzocht het voor dezelve benodigde wollen en linnen mede so spoedig mogelijk te doen vervaardigen".⁴ Op 18 augustus 1796 blijken deze voorbereidingen te zijn afgerond en vindt de overgang naar het Fundatiehuis plaats. Gedurende de volgende 14 jaar zou Gerrit de status van kwekeling behouden en voor zijn doen en laten afhankelijk zijn van de goedkeuring der regenten.

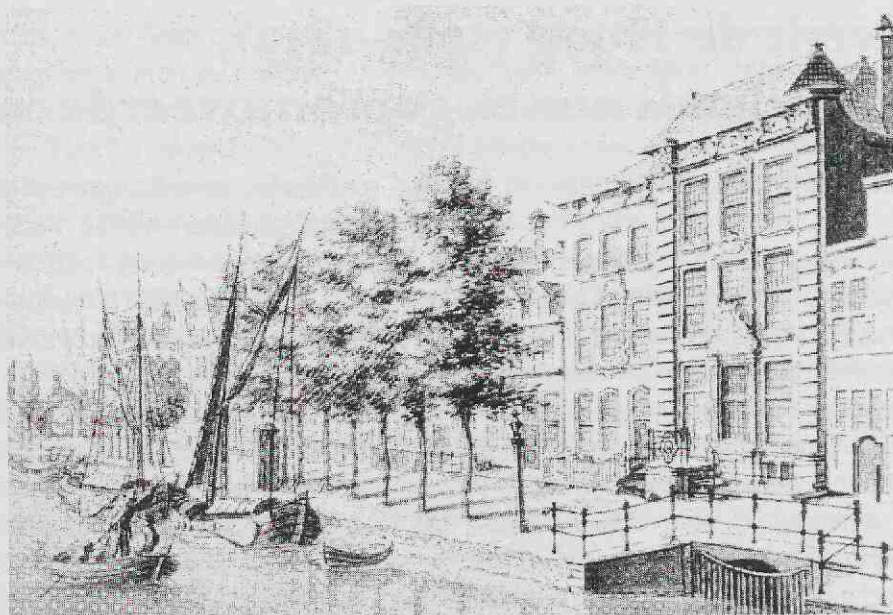
De Fundatie van Renswoude

Deze had haar ontstaan te danken aan het testament van een schatrijke, enigszins excentrieke dame met originele opvattingen. Haar naam was Maria Duijst van Voorhout (1662-1754), dochter uit een Delfts regentengeslacht. Na een eerste huwelijk met de Leidse regent Dirk van Hoogeveen dat ten gevolge van het overlijden van laatste slechts twee jaar heeft geduurd, huwde zij in 1685 met Frederik Adriaan baron van Reede van Renswoude (1659-1738). Maria overleefde al haar familieleden en kwam zo in het bezit van een van de grootste vermogens in het land (in geldswaarde van die tijd minstens twee miljoen gulden). Drie kwart hiervan werd bestemd voor de oprichting van drie inrichtingen

a. Bilderdijklaan 14. 3723 DC Bilthoven
Mathijse@worldonline.nl

Fig. 1. Portret van Maria Duyst van Voorhout, vrijvrouw van Renswoude. Thans in Museum Paul Teta van Elven te Delft (Uit: Booy en Engel, p. 13)

waar weesjongens die "verstandig, schrander en bekwaam" waren konden worden opgeleid tot voor het vaderland nuttige beroepen als landmeter,

waterbouwkundige, bouwmeester, vestingbouwer of chirurgijn. De 18e eeuwse universiteiten voorzagen niet in dergelijke opleidingen. De instellingen moesten worden gevestigd in Delft, Utrecht en Den Haag, alle plaatsen waarmee de erflaatster nauwe verbanden had gehad.⁵ Zij kwamen resp. in 1756 (Den Haag en Delft) en 1761

Fig. 2. Tekening van het Fundatiehuis, Oude Delft 49, gemaakt in 1762 door H. Thier die in de beginperiode tekenles gaf aan de pupillen (Uit: Booy en Engel, p. 39)

(Utrecht) tot stand.⁶ In de jaren dat De Hoog er verbleef, was de Fundatie gevestigd op Oude Delft, nu nr. 49.⁷ Er was door de executeurs-testamentair wel een gemeenschappelijk reglement opgesteld, maar elke fundatie had de vrijheid binnen de doelstellingen huishouding en onderwijs naar eigen inzicht en plaatselijke omstandigheden in te richten. Elke fundatie had zijn pupillen

Fig 3. Detailfoto van cartouche met lofdicht, bekroond door het wapen van de Vrijvrouw (Foto Gem. Archief Delft) De tekst luidt:

Hier leeft MARIA DUYST onsterflyk door haar sterven.
Deez' Stichting was haer wil. Zij heeft een schat doen erven,
Waer uit de nijvre WEES, om vlug verstand geëerd,
Hier afgezonderd leeft, en VRIJE KUNSTEN leert.
Dus doet zij langs het spoor der Wiskunst de armoë streven
Naer het merg der wetenschap, om tot 's Lands nut te leven.

uit een bepaald, in het testament aange-
wezen weeshuis te recruteren. In Delft
was dat het Gereformeerde Weeshuis.
Bij de selectie werd hier gelet op aanleg
en niet op afkomst (burgerlijk of niet-
burgerlijk). Op voordracht van de onder-
wijzer van het weeshuis werden gedu-
rende enige maanden de lessen gevolgd
bij de docenten van de Fundatie. Deze
rapporteerden aan de regenten die over
toelating beslisten. In de dagen van de
Hoog waren als docenten op de Delftse
Fundatie werkzaam: de mathematicus
dr. Abraham van Bemmelen (1763-
1822), zelf oud-pupil, die na studies in
Leiden, Franeker en Amsterdam in 1787
was gepromoveerd, de oud-artillerieoffi-
cier J.H. Riedel (1756-1810) voor teke-
nen, landmeten en bouwkunde, en de
binnenvader Jan Dijkman (1780-1819),
die les gaf in schrijven, rekenen en Frans,
en ook te oordelen had over het karak-
ter van de kandidaten. Het aantal pupil-
len was meestal niet groter dan 12 tot
15, zodat een intensieve begeleiding
kon worden gegeven en de lessen kon-
den worden afgestemd op de individu-
ele capaciteiten en interesses. Dat de
Hoog een uitstekend leerling was, bewij-
zen de verschillende prijzen die hij aan
het eind van het schooljaar in de wacht
sleepte.

Na gedurende zes jaar lessen gevolgd te
hebben, gaf De Hoog te kennen "sich
tot de Vee-Artsenijkunde te willen
bekwamen". Het was een opmerkelijke
keuze die noch eerder, noch later door
een der Delftse pupillen gedaan was.
Wel was in het begin van de 19e eeuw
door drie het beroep van chirurgijn en
door een dat van apotheker gekozen.
Het voorstel werd de Hoog gedaan door
zijn leraar Abraham van Bemmelen in
het besef dat het de veerrijke Republiek
schortte aan mensen met een behoorlijke
theoretische en praktische kundigheid
op dit gebied.⁸ In het voorwoord tot zijn
proefschrift zou De Hoog echter een
ander motief aangeven wat hem tot die

keuze gebracht had. Hij vermeldde daar:
"variarum eruditorum societatum quae-
stionibus exhortatus", d.w.z. geprikkeld
door de vragen die ter beantwoording
door de verschillende geleerde genoot-
schappen werden uitgeschreven.⁹
Waarschijnlijk zullen gesprekken met van
Stipriaan Luicius, door Numan aange-
geleid als de "hoofdbestuurder der stu-
diën van de Hoog", die zelf verschillende
bekroonde prijsverhandelingen had
geschreven, hier ook een rol gespeeld
hebben. Zowel de genootschappen als
het instituut waar hij verbleef, waren
erop gericht bijdragen te leveren die het
vaderland, dat in de 18e eeuw veel van
zijn oude glorie was kwijtgeraakt, tot
nut te zijn. De Hoogs studiekeuze zal, in
de geest van de tijd, primair door dit
nutsdenken bepaald zijn geweest.

Student te Leiden

Van Stipriaan deelde de studiekeuze van
De Hoog in de regentenvergadering van
6 oktober 1802 mee, en hij vertelde
tevens dat hij samen met de Hoog een
onderhoud had gehad met prof.
Brugmans, hoogleraar aan de Medische
Faculteit in Leiden, waarbij zij "de inrich-
ting [van de studie] provisioneel hadden
geaplaneerd" en dat Brugmans het
opzicht over de Hoog op zich had geno-
men. Inmiddels was de Hoog op 22 sep-
tember in het *Album Studiosorum* inge-
schreven en had hij twee kamers
gehuurd bij Albertus van der Waay in de
Houtstraat.¹⁰ Mede op advies van de
medicus M.J. Macquelyn¹¹, regent van
1798-1824 en samen met van Stipriaan
redacteur van *Geneeskundig Magazijn*,
was besloten dat te zijnen behoeve in
Duitsland besteld zou worden "het
groot anatomisch werk van Loder".¹² De
maand daarop werden zijn financiën
geregeld. Voorlopig zou hem 'ter goeder
rekening' [=krediet] 150 gulden worden
gefournéerd. Van al zijn uitgaven diende
hij kwitanties te overleggen die aan de
rentmeester ter verificatie zouden wor-

den voorgelegd. Zijn wekelijks zakgeld
zou 30 stuivers wordeh. Over de maan-
den september t/m december 1802
heeft hij 186 gulden en 4 stuivers uitge-
ven.¹³ In maandelijkse brieven, vaak ver-
gezeld van een tekening, deed hij aan
regenten verslag van de studievoort-
gang. Zo schreef hij aan het begin van
zijn tweede jaar:

"Ik houd mij thans voornamelijk bezig
met de anatomie der paarden, welke mij
veel gemakkelijker dan die der men-
schen zoude vallen, dewijl ik daaglijks
van de nuttige en leerzame lessen van
de Hr. Prof. Brugmans profiteere, waare
het niet, dat de beste boeken, die over
de dierlijke anatomie handelen, zo
onvolkoomen waren. Intusschen schijnt
de Hr. Brugmans vrij wèl voldaan over
mijn werk van de verlopen winter, zo
dat Zijn Ed. het gansch onnoodig oor-
deelt om dit jaar college in de osteologie
te houden [=te lopen], integendeel heeft
Professor mij aangeraden in plaats van
osteologie physiologie & *methodus sic-
candi* te houden".¹⁴

Op 6 juli 1803 werd hem toegestaan tij-
dens de vakantie in Leiden te blijven om
onder leiding van Brugmans extra vak-
ken te doen waarvoor hij anders geen
tijd zou hebben. Tevens mocht hij zich
een nieuwe hoed en een halve anker
wijn aanschaffen. Naar aanleiding van
zijn herhaalde verzoeken geld te mogen
ontvangen, zou Van Stipriaan hem een
brief schrijven met het verzoek "deszelfs
uitgaven zo veel mogelijk te menagee-
ren". En op 14 maart 1804 werd hem
toegestaan om in plaats van het geld
dat uitgetrokken was voor Franse en
Engelse lessen boeken over veterinaire
anatomie te kopen, waarbij werd opge-
merkt dat regenten hem zoveel boeken
zullen verschaffen als hij dacht nodig te
hebben. Ook mocht hij zich een broek
en vest laten maken en zijn jas laten
keren. In de zomer van 1804 bleef hij in
Leiden om drie maal per week Griekse
les te nemen. En in het najaar mocht hij

op een veiling enige boeken kopen, en ook een doos met instrumenten omdat hij na de wintervakantie bij de jonge prof. Sandifort¹⁵ prepareercolleges anatomie wilde volgen.

Na drie jaar voorbereidende medische studie diende beslist te worden waar het beste een veterinaire vervolgstudie plaats kon vinden. Brugmans beval hiertoe Berlijn aan, en wel in het bijzonder prof. Georg Friedrich Sick. Het is opmerkelijk dat Brugmans de voorkeur aan Berlijn gaf boven Alfort, waar in de Franse tijd bijna alle studenten voor hun veeartsenijkundige opleiding heengingen. Een door Brugmans geschreven aanbevelingsbrief werd door Van Stipriaan naar Sick doorgezonden, met daarbij het verzoek De Hoog te willen aannemen en vragen omtrent de kosten en de vermoedelijke duur van de opleiding.

De Hoog werd van dit plan op de hoogte gesteld in de bijeenkomst van regenten en executeurs van 5 juni 1805. Hij werd daaraan voorafgaand door Van Stipriaan geëxamineerd, waarna hij een korte voordracht hield over "De noodzakelijkheid der kennis van de geneeskunde des menschelijken lighaams voor de vee-artsenijkunde; en over het belang van de laatste voor eene maatschappij". De heren spraken hun genoegen hierover uit en verordeneerden dat hij zich in afwachting van zijn vertrek naar Berlijn weer in het fundatiehuis diende op te houden en zich deze tijd ten nutte moest maken door "de op de Leydse Academie genotene lessen te herhalen". Vier maanden later werd een extra vergadering belegd tijdens welke de regenten de antwoordbrief van prof. Sick d.d. 26 augustus vanuit Warschau bespraken. Sick was bereid de Hoog onderwijs te geven, maar schreef hem niet te kunnen huisvesten. Hij hoopte eind van het jaar in Berlijn terug te zijn. De door hem opgegeven kosten waren: 63 ecu's om gedurende drie jaar de lessen te mogen volgen, 4-5 ecu's maandhuur voor een

gestoffeerde kamer en 20 ecu's per maand voor levensonderhoud. Uitgaven voor instrumenten, boeken en kleren kon hij moeilijk bepalen omdat deze zouden afhangen van de persoon in kwestie. Besloten werd om de Hoog zo spoedig mogelijk zijn reis naar Berlijn te laten beginnen. Een van de regenten zou voor een paspoort zorgen en hem aanbevelen bij de ambassadeur van de Republiek bij het Pruisische Hof, de heer van Dedem tot de Gelders. Van Stipriaan had een jaarbegroting voor de uitgaven opgesteld, die behalve de reiskosten à f. 100,- de volgende posten te zien gaven:

Voor woning	f100,-
Voor eten en drinken	f400,-
Voor zakgeld	f78,-
Voor brandstof	f30,-
Voor licht	f50,-
Voor kleding	f50,-
Voor schoenen	f25,-
Voor papier, pennen enz.	f25,-
Voor correspondentie	f12,-
Voor teekenen	f36,-
Voor wasschen en naaien	f26,-
Voor boeken	f100,-

Dit kwam neer op f76,- per maand die maandelijks ter beschikking gesteld zouden worden. Voor alle uitgaven dienden kwitanties te worden opgestuurd en aangekochte goederen dienden ter verifikatie mee terug gebracht te worden. Daags voor zijn vertrek heeft De Hoog, "ter kamere van regenten binnengeropen, afscheid genomen, bedankende voor al het genootene en bevelende zich verder aan in de gunst en de protectie". De regent Macquelyn sprak een afscheidswoord en spoorde aan tot ordentelijk gedrag. De reisroute werd bepaald, het paspoort en een brief van aanbeveling voor de ambassadeur werd uitgereikt en het reisgeld plus f152,- voor de eerste twee maanden werd ter hand gesteld.

Student te Berlijn

Op 16 oktober 1805 (dus na 13 dagen reizen) is De Hoog in Berlijn gearriveerd en heeft hij zijn intrek genomen in het Logement "Den Golden Engel", Heilige Geiststrasse 18. De reis had 151 gulden en 11 stuivers gekost. Het verschil met de begrote 100 gulden werd door de regenten bijgepast. Voor het bijwonen der lessen was hij 62 Thaler (d.i. drie Hollandse guldens en 12 stuivers) verschuldigd geweest.

Het is jammer dat de studieverlagen, die hij regelmatig inzond, niet bewaard gebleven zijn. Ook een zoekaanvraag, gericht aan het archief van de Humboldt-Universiteit, bracht geen gegevens over De Hoogs verblijf. Wel deelde men mee dat zich juist in de tijd waarin De Hoog in Berlijn verbleef, enige belangrijke veranderingen voltrokken. Graaf Lindenau, die door koning Friedrich Wilhelm II met het bestuur van de in 1790 opgerichte *Tierarzneischule* belast was, trok zich in 1806 terug. Hij werd opgevolgd door Oberstallmeister von Jagow wat nadelig voor de jonge instelling uitpakte.¹⁶

Martin F. Brumme, die tot 1 januari 1999 in Berlijn de geschiedenis der diergeneeskunde beoefende, schreef: "Der Zeitraum 1805-7 ist recht interessant, weil Sick 1806 entlassen wurde. Man munkelte von Betrugereien. De Hoog kann demnach weiter mit ihm zu Seuchenausbrüchen gereist sein, weil Sick in dieser Beziehung der einzige kompetente Mann war, den die Schule aufwies. Dementsprechend gesucht war er. (...) Das Archiv und die Unterlagen der Tierarzneischule sind recht vollständig erhalten; wenn er also Spuren hinterliess, könnte auch etwas da sein. Jedoch war De Hoog vermutlich weder ein Militär- noch ein königlicher Eleve, sondern ausserhalb des normalen Aufnahme- und Ausbildungsganges dort "eingeschrieben" (wenn er das tatsächlich war und nicht einfach "hospitierte")".¹⁷

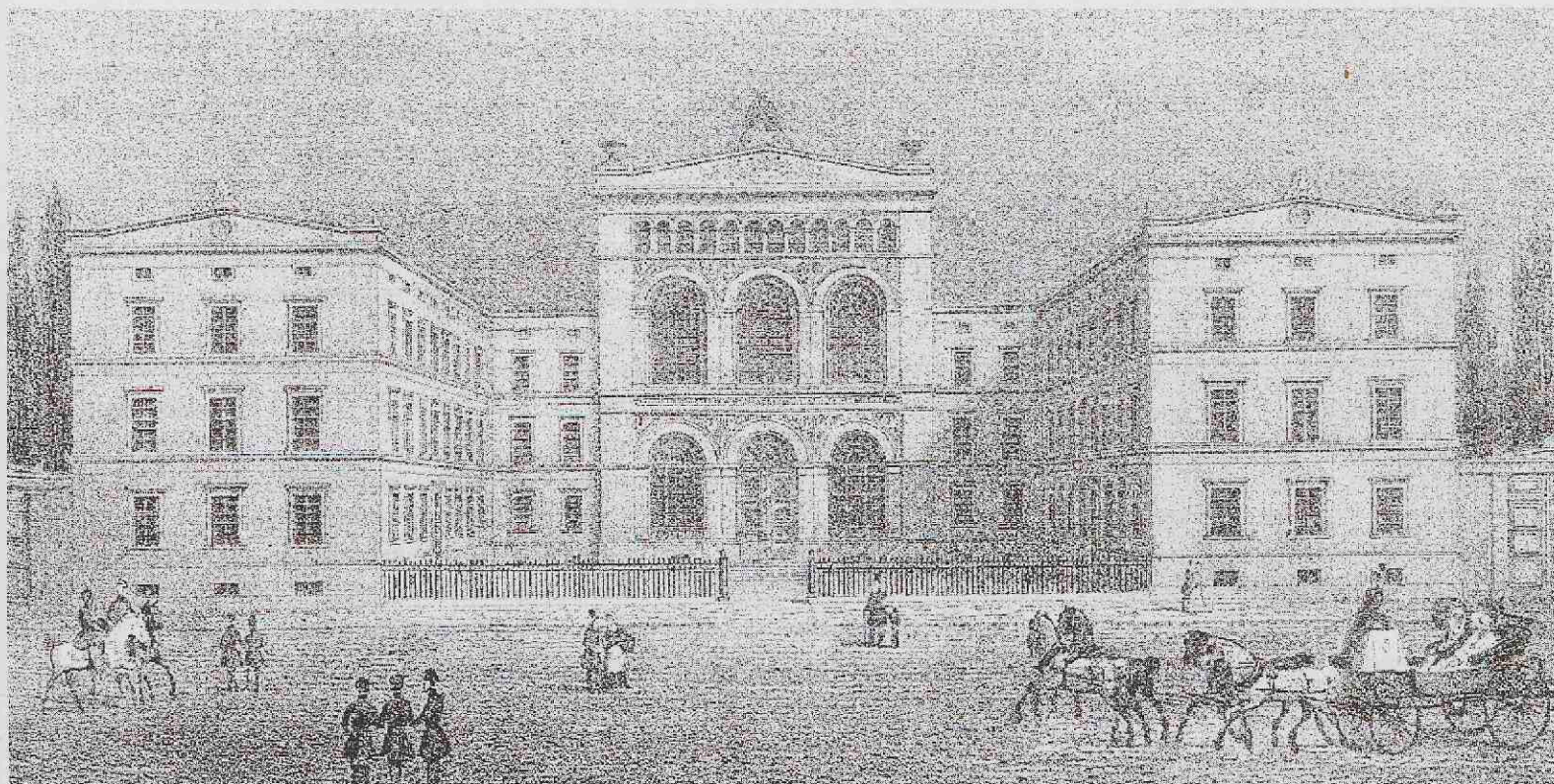

Fig. 4. Königliche Thierarzneischule Berlin. Lithogr. in: J.C. Albers. *Geschichte der Königlichen Thierarzneischule zu Berlin*. Berlin, 1841.

Volgens Schrader zouden onaangenaamheden met zijn collega Johann Georg Naumann, tot zijn aftreden hebben geleid.¹⁸ Sick, die leefde van c.1760 tot 1829, was tezamen met Naumann in 1790 als leraar benoemd. Zij wisselden elkaar jaarlijks af als hoofd van de kliniek, een regeling die zelden lang stand houdt. Sick doceerde over alle huisdieren, m.u.v. het paard, dat Naumanns specialiteit was. "Seine Fähigkeiten als praktischer Tierarzt wurden allgemein anerkannt", schrijft Schrader. Zijn leeropdracht was, zoals overal elders, zeer veelomvattend: anatomie, chirurgie, voedingsleer, algemene en bijzondere ziektekunde en besmettelijke ziekten. Vooral op het laatste gebied was hij de autoriteit. De regering bleef, ook na zijn aftreden, in dezen een beroep op hem doen. Ook zijn talrijke publikaties liggen op dit terrein.

Dat De Hoog van zijn verblijf in Berlijn geprofiteerd heeft, klinkt door in de passage in de inleiding tot zijn proefschrift, waar hij schreef:

"Postea in schola veterinaria Berolinensi

per biennium rursus omnes lectiones tum publicas in variis medicinae animalium doctrinis, cum privatas artis veterinariae p.o. SICKII, VIRI DOCTISSIMI ET AMICI MEI SUAVISSIMI, de agricultura rationali, praesertim & de epizootiis & enzootiis aliisque animalium morbis frequentavi, monita mente revolvi assidua, & interim haud raro ad varia Germaniae regiones, in quibus morbos pestisintiales aliosque inter animalia grassari audiebam, profectus sum, ut eas lues, pecori inimicas, in loco obswervarem, & ita earum indolem & naturam facilius perspicerem".¹⁹ [Naderhand (d.i. na Leiden) heb ik in de veterinaire school van Berlijn opnieuw gedurende twee jaar alle lessen bijgewoond, zowel de openbare over de verschillende doctrines inzake dierziekten, als de private over de uitoefenende veeartsenijkunde, over de rationele landbouw en vooral die over de epizoötische, enzoötische en andere dierziekten van de zeergeleerde heer en mijn zeer dierbare vriend, p.o. Sick; zijn onafgebroken raadgevingen heb ik in mijn geest geprent en onderwijl ben ik door-

gedrongen tot verschillende streken van Duitsland, waarvan ik alleen van horen zeggen wist dat er besmettelijke en ook andere ziekten onder het vee woedden, zodat ik die veevijandige besmettelijke ziekten ter plekke kon waarnemen en zo hun aard en wezen gemakkelijker kon doorzien].

De Hoog leek dus tevreden over zijn verblijf bij Sick. Toch schreef hij in januari 1807 dat hij in de tegenwoordige omstandigheden (daarbij waarschijnlijk doelend op de moeilijkheden die Sick had) niet veel kundigheden meer zou kunnen opdoen. Van Stipriaan ging daarop weer naar Brugmans met de vraag of De Hoog inmiddels voldoende opgeleid zou zijn om als veearts te kunnen worden geplaatst, of dat het zinvol zou zijn om hem voor een aanvullende opleiding in de chirurgie nog een poos naar prof. Charles Gaspard Siebold in Würzburg te sturen, waar een tot chirurgijn opgeleide

medeleerling ook had gewerkt. Maar aan deze suggestie is geen gevolg gegeven.

De rol van Brugmans

Niet alleen in de biografie van De Hoog duikt de naam van Brugmans regelmatig op. In velerlei context zoals die van de Leidse universiteit, de militair-geneeskundige dienst, de commissie tot opstelling van de Pharmacopoea Batava, de commissie voor het houden van een veeartsenijkundig examen, het bestuur van de Leidse Hortus Botanicus, en als verzamelaar op het gebied van de natuurlijke historie speelde hij een toonaangevende rol. En dat ook nog eens in de elkaar snel opvolgende periodes van Bataafse Republiek, Koninkrijk Holland, deel van het Franse Keizerrijk en onder koning Willem I. Het was kennelijk een man met zulke capaciteiten waar men niet omheen kon. Het leven van Sebald Justinus Brugmans was betrekkelijk kort (Franeker, 1763 - Leiden, 1819) maar zijn ambtelijke loopbaan begon al op zijn 22ste toen hij zijn eerste hooglerschap (in Franeker) aanvaardde.²⁹

In verband met De Hoog kwamen we hem tegen als studieadviseur; nu werd zijn hulp en bemiddeling gevraagd om een geschikte functie voor hem te vinden. Hij antwoordde nog even geduld te hebben. Hij was in opdracht van Lodewijk Napoleon, die hem tot Staatsraad had benoemd, bezig met de opstelling van een organisatieplan voor het leger waarin ook paardenartsen voorzien waren. Als De Hoog medio 1807 uit Berlijn terug zou zijn, zou hij hem examineren en hem eventueel voordragen voor een plaats in het leger. Tot het zover zou zijn, kon de Hoog de lessen praktische chirurgie gaan bijwonen in het Militair Hospitaal in Leiden. Dit hospitaal was door Brugmans bestemd tot Instructiehospitaal waardoor een geregelde opleiding voor militaire geneeskundigen verwerkelijk werd. Er

waren vier leraren en zes subalterne Officieren van Gezondheid aan verbonden.²¹ Hier zal De Hoog hebben gewerkt totdat dit hospitaal in 1810 naar Den Haag werd overgeplaatst. Intussen heeft hij de gelegenheid gehad zich als een van de eersten in het land als veearts te laten examineren. Bij besluit van 17 september 1808 had Lodewijk Napoleon een Commissie voor het houden van een veeartsenijkundig examen ingesteld met als leden: Staatsraad S.J. Brugmans, professor aan de Koninklijke Universiteit te Leiden, P.J. van Maanen, Commisaris van het Geneeskundige (officieel: commissaris-generaal tot de zaken der geneeskunde J.A. Bennet, lid van het Koninklijk Instituut en D. Heilbron, Chef de bureau bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

De examens dienden voor 1 mei 1809 te worden afgenomen. Er waren 19 kandidaten. Drie ervan (F.D. Heinecke, G. de Hoog en J. van der Kluin) "wier examen buitengewone voldoening gegeven heeft", werden toegelaten als Veeartsen der 1ste klasse, negen anderen, die theoretisch minder geschoold waren, als Veeartsen der 2e klasse, en zeven werden er afgewezen.²² Volgens Numan zijn deze examens in 1808 afgenomen. Het zou toen de bedoeling zijn geweest de Hoog met het geven van onderwijs aan een op te richten veeartsenijsschool te belasten.²³ Zelf schreef hij hierover in de inleiding tot zijn proefschrift: "schola veterinaria in nostra patria erigenda, cui jam praeceptor adscriptus eram, improvisae circumstantiae publicae spem meam dejiciebant & vel penitus exstinguebant" [de op te richten veeartsenijkundige school in ons vaderland, waaraan ik al als leraar benoemd was, (maar) de onvoorziene algemene omstandigheden op staatkundig gebied hebben de bodem ingeslagen van mijn hoop en deze zelfs geheel uitgedoofd].²⁴ Er waren, inderdaad, juist toen velerlei voorstellen om een of meer veeartsenij-

scholen op te richten, maar het blijft vooralsnog duister welke instelling hier bedoeld zou kunnen zijn. Waarschijnlijk de *Rij- en Veeartsenijsschool* te Leiden, waarvan Kroon²⁵ melding maakt en waar Brugmans mee van doen gehad zal hebben omdat zij primair ten dienste van het leger zou moeten staan. Dit lijkt meer voor de hand te liggen dan dat men Zutphen op het oog had, waar C.A. Schultze in 1808 benoemd werd.

De Hoog als veearts aan het werk

Zijn eerste aanstelling was die van 'artiste vétérinaire' bij het regiment *Guardes te Paard* te Leiden. Op welke dag hij hier is aangetreden is niet bekend. Wel is uit de notulen van de regenten van de Fundatie van Renswoude op te maken dat dit dienstverband maar van korte duur geweest is, want in de vergaderingen van 7 maart en 4 april 1810 werd zijn klacht behandeld dat zijn geringe tractement van één ducaton per dag niet werd uitbetaald. Hij moest weer geldelijke ondersteuning vragen (en ook een nieuwe pantalon). De notulen van 2 mei 1810 vermelden dat hij de achterstallige soldij van f315,- toch ontvangen heeft en dat hij inmiddels een onderzoeksoverdracht heeft aangenomen van de president van de Departementale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toezicht in Zuid-Holland, Joachim Bodel (1767-1831), medicus practicus te Dordrecht. Er waren op 31 januari 1809 dijkdoorbraken en overstromingen geweest in de Alblasserwaard en de Vijf-Heren-Landen waar het vee door voedselgebrek zeer onder geleden had, omdat sindsdien water op het land was blijven staan.²⁶ De boeren hadden hun vee niet meer kunnen verzorgen en de dieren waren ziek geworden. De Hoog, die zich "de 6e van de Grasmaand 1810 naar het gebied begaf" omschrijft het ziektebeeld als "algemene verzwakking, daaropvolgende uiterings-koorts met algemene of

plaatselijke waterzucht van verschillende aard, en somtijds, op het einde der ziekte, met plaatselijke, valsche ontstekingen van het een of ander ingewand vermengd". De boeren noemen deze toestand het ongangs.

Op de beschrijving van de symptomen volgt een globaal verslag van de verrichte secties. Borst- en buikholte waren gevuld met gele, onaangenaam riekende vloeistof. De longen waren murw, de boekmaag verstopt. Bij de runderen werden veel leverbotten en bij de paarden veel spoelwormen en *trichyrides* (oude benaming voor Strongyliden?) gevonden. De nieren waren enigszins waterachtig en zachter dan gewoonlijk. In de maag en darmen werden "brand- of doodvlekken" gezien. Veel dieren, zowel paarden als runderen, hadden hun jongen verworpen.

[Voor een hedendaags patholoog passen de beelden uit De Hoogs beschrijving bij cachexie ten gevolge van parasitaire aandoeningen. Bij de runderen vnl. distomatose en bij de paarden strongylose. De "brand-of doodvlekken" zijn waarschijnlijk veroorzaakt door Strongyliden: *haemomelasma ilei*. Door hydrothorax is atelectase ontstaan. De aanwezige *hydrops ascites* verklaart niet de onaangename geur. Wellicht was er bij de runderen ook sprake van hydronefroze].^b In het gehele gebied waren 4200 paarden en runderen noodlijdend. De schapen hadden het er relatief beter afgebracht. Hierbij trof hij nauwelijks zieken aan.

De Hoog nam twee maatregelen: allereerst diende goed hooi te worden aangevoerd. De benodigde geldmiddelen hiervoor (f8000,-) werden van het Landdrostambt en het Ministerie van Binnenlandse Zaken verkregen. Aan alle gemeentebesturen, 34 in getal, zond hij een schrijven met instructies hoe door

de veebezitters gehandeld moest worden om het overgebleven vee te redden. Hij schreef een eenvoudige geneeskundige behandeling voor met middelen die de boeren zelf konden samenstellen. Bv. kalmoeswortels, geraspt onder het hooi (3 maal daags twee lood) of ingegoten een halve liter aftreksel ervan tezamen met een half lood wilgenbast, eveneens drie maal daags ofwel een halve fles bruin bier gemengd met een theekopje brandewijn en een lood poeder van witte wilgenbast. Ook konden klisteren van een aftreksel van vier lood gekneusd lijnzaad tezamen met twee lood keukenzout en drie lepels lijnolie helpen. Als de mest daarentegen te dun was, werd een aftreksel van kamillebloemen en wilgenbast aanbevolen. De dosering voor de paarden moest de helft meer zijn dan voor het rund. Als hygiënische maatregelen werden aanwijzingen gegeven welke schadelijke planten vermeden dienden te worden en vooral werd erop aangedrongen dat de dieren van de dikke korsten die hun lichamen bedekten bevrijd moesten worden. Bij afkalven en afveulen diende men zachtvaardig te werk te gaan. Aderlatingen en zgn. bloedzuiverende of purgeermiddelen werden ten sterkste ontraden. Omdat het geen besmettelijke ziekte betrof, mochten de huiden van gestorven dieren worden benut, maar cadavers dienden vier voeten diep en zes tot acht voeten verwijderd van sloten te worden begraven, omdat de 'rotte lucht' gevaarlijk zou kunnen worden voor mens en dier.

Mede begunstigd door het goede voorjaarsweer, kon hij na twee tot drie weken allerwege verbetering van de toe-

Fig. 5. Fysionotrace van S.J. Brugmans (Uit Catalogus bij de tentoonstelling)

stand constateren. "De neergeslagene landlieden kregen hunnen vorigen moed weder, de hoop maakten hen weder arbeidzaam, en zij pasten hunne zieke beesten, volgens het voorschrift, beter op".²⁷

Tenslotte werd ingegaan op de economische verliezen die de watersnood had veroorzaakt. Over het geheel genomen is de veestand tot de helft, in sommige gebieden zelfs tot eenderde teruggebracht. Omgekomen zijn 152 paarden, 1649 runderen en 177 schapen. Ook heeft zowel het gras- als het bouwland doordat het meer dan een jaar onder water stond, sterk geleden. De Hoog sloot af met een pleidooi voor steunmaatregelen door "de weldadige en wijze Lands Regering".

De academische promotie

Op 17 september 1810 liet De Hoog zich voor de tweede keer bij de Leidse universiteit inschrijven omdat hij zijn studie met een promotie wilde afronden. Twee dagen nadien deed hij het examen

^b Met dank aan dr. Th. Elsinghorst (mondelinge mededeling).

dat hem toegang tot de promotie zou verschaffen. In het examenboek van de Medische Faculteit is de uitslag als volgt vermeld:

19 September 1810. Gerardus de Hoog Delphinus Batavus post solitum declerationem in tentamine, examine et explicatione atque defensione Hipp[ocrates] S[lectionis] 2, A[phorismes] 18 et 19 ita satisfacit Facultati ut ei promotionem publicam concessit".²⁸ [Gerardus de Hoog heeft op 19 september 1810 na het gewone [d.i. het klinische deel] en na de verklaring bij het tentamen en examen en door de uitleg en de verdediging van aforismen 18 en 19 uit de tweede sectie van [de Aphorismen] van Hippocrates aan de Faculteit voldaan, zodat deze hem de openbare promotie toestaat].²⁹

Daags voor Kerstmis van 1810 werd De Hoog uitgenodigd in de vergadering van de regenten van de Fundatie van Renswoude te verschijnen. Hij is in dat jaar 26 jaar geworden en hij zal 'gedemitteerd' worden. Besloten was om hem een 'uitzet'-premie van f300,- toe te kennen. En ook de kosten van de naderende promotie zouden ten laste komen van de Fundatie. Gezien de moeilijke financiële situatie waarin de Fundatie ten gevolge van de tijdsomstandigheden was komen te verkeren³⁰, werd wel aangedrongen om bij de promotie zuinigheid te betrachten. De Hoog bracht vervolgens zijn dank uit voor alle ondervonden weldaden en hij beval zich in de blijvende gunst van de regenten aan. Op 11 mei 1811 vond de promotie plaats op een proefschrift waarvan de titel in Nederlandse vertaling luidde:

Medisch proefschrift over overeenkomst, verband en nuttigheid om de kennis van de geneeskunde van de mens en van de landbouwhuisdieren over en weer toe te passen, of wat van de diergeneeskunst niet over het

*hoofd gezien mag worden.*³¹

Eenzelfde thema dat zes jaar eerder onderwerp was van zijn korte voordracht verscheen nu in uitgewerkte vorm. Het voorwoord, met daarin opgenomen de inhoudsopgave, is in Nederlandse vertaling als bijlage aan dit artikel toegevoegd vanwege de autobiografische elementen, maar vooral ook vanwege de voor die dagen typische retorische, ietwat bombastische stijl, waardoor het een kostbaar tijdsdocument representeert. Dat de traditionele dankbetuigingen in dissertaties tijdgebonden zijn, wordt hier fraai geïllustreerd. De stijfheid van de herhaling en het veelvuldig gebruik van superlatieven zijn in het verzakelijingsproces van de universiteit verdwenen, maar bepaalde elementen, zoals aanspreektitels als 'hooggeschatte promotor' etc. treft men heden nog steeds aan. En de hier geëtaleerde dankbetuigingen voor materiële bijstand, toen nog geheel liggend in de sfeer van gunstverlening, zijn nu gereduceerd tot de opsomming van de fondsen waarmee het onderzoek en de drukkosten zijn gefinancierd. Maar het zal in de dagen, waarin een universitaire studie alleen voor een elite mogelijk was, ook wel uitzonderlijk zijn geweest dat een onvermogen wees promoveerde. Het was niet alleen uitzonderlijk voor de persoon in kwestie, maar ook voor de 'allerweldadigste instelling', de Fundatie van Renswoude, die hiermee een niet geringe eer inlegde.

Het proefschrift is kennelijk onder een zekere tijdsdruk tot stand gekomen, die voornamelijk veroorzaakt zal zijn door de noodzaak om in het eigen onderhoud te moeten gaan voorzien. De promovendus zelf lijkt er niet helemaal tevreden over te zijn. Hij zou althans het onderwerp breedvoeriger hebben willen behandelen. Nederig zegt hij dat het slechts 'annotationes' zijn (maar dat kan onderdeel zijn van de toen gangbare

retoriek, die tevens de tactiek in zich bergt om zich tegenover examinatoren in te dekken). Het is inderdaad een uitvoerig referaat, meer essayistisch dan systematisch-analytisch, van 119 pagina's, waaraan 22 stellingen zijn toegevoegd. Omdat hij Brugmans' bibliotheek uitdrukkelijk noemt zullen de talrijke bronnen die eraan ten grondslag lagen, daar gevonden zijn. Het is op zichzelf interessant om na te gaan uit welke geschriften de toenmalige veterinaire kennis kon worden bijeengelezen. Enige persoonlijke waarnemingen, gedaan in de Alblasserwaard en tijdens zijn tochten met Sick, ontbreken echter niet. Numans oordeel over de dissertatie was: "Deze, zeer goed bewerkte, verhandeling toont genoegzaam de grondige kennis aan, welke DE HOOG, zoo in de geneeskunde als vee-artsenijkunde, had verworven".³²

De Hoogs proefschrift is te beschouwen als de bijdrage van Nederlandse zijde die past in een reeks geschriften uit het eind van de 18e en het begin van de 19e eeuw waarin de apologie voor het bestaansrecht van het vak werd gevoerd. Als oudste representant van het genre geldt een geschrift van de Siciliaanse protomedicus Giovanni Filippo Ingrassia uit 1569, waarvan de titel dan ook door de Hoog als motto is gebruikt:

"Veterinaria medicina formaliter una eadumque cum nobiliori hominis medicinae est, materia dumtaxat nobilitate differens" [De diergeneeskunde is in formeel opzicht een en dezelfde als de meer edele geneeskunde van de mens, zij verschilt van deze slechts in de adel van haar object].³³

Via Vianen naar Rusland

De werkzaamheden van de Provinciale Commissies (zowel van Geneeskunde als Landbouw) waren sinds de annexatie door Frankrijk stil gevallen zodat subsidies voor beginnende veeartsen niet

meer werden uitgekeerd. De omstandigheden om zich te vestigen waren op het moment dat hij er klaar voor was, beroerder dan ooit. Maar hij was tevens medicus en zijn bedoeling zal misschien geweest zijn om zich op beide gebieden te begeven. Waarom de keuze op Vianen viel, is vooralsnog onbekend. Er was daar geen vacature voor een medicus. De laatste vermelding in het notulenboek van de regenten van de Fundatie van Renswoude in Delft betreffende De Hoog is van 14 augustus 1811, en zij luidt: "de élève De Hoog is gisteren naar Vianen vertrokken om zich als Doctor Med. en chirurgijn te etabliseren. Hiervan wordt met veel genoegen kennis genomen". Van een veterinaire praktijk wordt niet gesproken. Op 11 september wordt hem f100,- toegekend omdat hij nog geen inkomsten heeft.

In het archief van Vianen is een mededeling in het notulenboek van het stadsbestuur het enige aangetroffen spoor van zijn verblijf aldaar. Bij de ingekomen stukken wordt melding gemaakt van een "Missive van 23 April (...) houdende de benoeming van Dr. G. de Hoog tot doctor bij de Groote Armee".³⁴ Hij is dan dus acht maanden in Vianen geweest. Wel kon achterhaald worden wat tot deze benoeming had geleid. In de historische archieven van het Franse leger te Vincennes worden o.m. de gegevens bewaard betreffende de officieren van Nederlandse herkomst in de periode 1795-1813. Het dossier De Hoog bevat behalve een uittreksel uit het stamboek, twee minuten. De eerste van een rapport, gedateerd 16 Avril 1812 en de tweede van een brief van 23 Avril 1812.³⁵ En daaruit blijkt dat het wederom Brugmans is geweest die een bepaalde invloed gehad heeft op de laatste fase van De Hoogs leven. De tekst van het niet ondertekende rapport is:

"On propose à Son Excel. 1° d'annuler la nomination du S[ieur] Scazzola comme médecin adjoint du 2e Corps

de l'Elbe; 2° de le remplacer au dit Corps par le S[ieur] Dehoog (Gerard) médecin domicilié à Vianen.

Motif

Par décision du 12 Janvier dernier Son Exc. a nommé le S[ieur] Scazzola (Jean Dominique) pour être attaché en qualité de Médecin adjoint au 2e Corps d'Observation de l'Elbe. Sa lettre de service fut adressé au Maire de Turin, avec invitation de la lui remettre. Le S[ieur] Scazzola vient de renvoyer cette lettre; il annonce que sa santé est trop affaiblie pour qu'il puisse suivre la destination qui lui a été assigné. Vu le refus de Sr. Scazzola, sa nomination doit être annullée. Il pourrait être remplacé comme médecin du 2e Corps de l'Elbe par le Sr. Dehoog (Gerard), que Mr. L'Inspecteur général Brugmans a jugé susceptible d'être employé en cette qualité."

Daags erna vond de benoeming plaats en zes dagen later gingen brieven uit naar drie legeronderdelen waarin de vervanging van de Turijnse Scazzola door De Hoog werd gemeld. Volgens het uittreksel uit het stamboek is De Hoog op 9 juni 1812 in dienst van de "Grande Armée" getreden, de rampzalige tocht naar Rusland tegemoet, waaruit hij niet zou terugkeren.

Moeten we aannemen dat het met de praktijk in Vianen niet wilde vlotten en dat De Hoog, in samenspraak met Brugmans, toen maar voor het leger gekozen heeft? Of viel hij onder de algemene conscriptie en heeft hij toen de hulp van Brugmans ingeroepen? Die daarop arrangeerde "dat hij in die betrekking, op eene, voor zijn vak, niet onvoordeelige wijze, werd geplaatst" (Numan). Aangezien van Brugmans geen archief bewaard gebleven is, zal een definitief antwoord wel moeten uitblijven.

Numan had bij Van Stipriaan Luicius

navraag gedaan naar De Hoogs lot en te horen gekregen dat hij, "in de veldtocht naar Rusland zijnen dood gevonden heeft, zonder dat men ooit heeft kunnen te weten komen, waar zijn sterfbed geweest is. Waarschijnlijk is hij gebleven in de woestijnen van Polen of Rusland, zijnde de laatste berigten omtrent hem geweest, dat hij Maagdenburg met het leger was doorgetrokken".³⁶ Tijdens de verschrikkingen van een tot niets leidend megalomaan avontuur, zo beeldend door Presser beschreven³⁷, werd de levensdraad afgesneden van een man, die een belofte inhield voor de toekomst van het door hem gekozen vak.

Bijlage

Vertaling van het voorwoord van de dissertatie van Gerrit de Hoog (1811)*

Deze dissertatie en zijn eigen persoon heeft hij, Gerhardus de Hoog opgedragen aan de regenten van de Delftse Fundatie van Renswoude en aan de hoogleraren van de Medische Faculteit te Leiden.

WELEDELE HEREN; BESTE WELDOENERS!

Aan U, ALLERVOORTREFFELIJKSTE WELDOENERS, wijd ik, als een teken, deze eerste, zij het geringe vruchten van mijn studie. Ik doe zulks met een niet te temperen vreugde en met een permanent besef van aan U verschuldigde dank, die tot de laatste ademtocht als iets heel kostbaars gekoesterd dient te worden. Ik denk met de grootste erkentelijkheid terug aan Uw goedgunstigheid jegens mij betoond en aan de waarlijk vaderlijke zorgen die U met de grootste liefde aan mij hebt besteed toen ik nog zeer jong was en aan alles behoefte had, en vervolgens tijdens mijn jongelingsjaren, omdat ik mijn geliefde ouders door een voortijdige dood verloren had. En ik breng mij weer voor de geest hoe toegewijd U was om volgens de hoogste maatstaven leiding te geven aan mijn leven en studie, met alle tegemoetkomendheid en ook tegen hoge kosten.

Nadat ik onder Uw toezicht in de Fundatie van Renswoude, de maatschappelijke inrichting die vooral voor hen allerweldadigst is die van hun ouders zijn beroofd, onderwezen was in de wiskunde, natuurkunde en andere taalkundige humanioravakken, vroeg ik op 17-jarige leeftijd toelating tot de zeer beroemde academie in Leiden. Daar legde ik mij toe op de beginselen van de menselijke geneeskunde zodat ik vervolgens deze gezonde principes, toegepast op veterinaire aangelegenheden, vergelijkenderwijs in praktijk zou kunnen brengen. Ik was tot de beoefening van de veeartsenijkunde aangespoord door de vragen die opgesteld werden door de geleerde genootschappen en ook door U, die mij met de grootste bereidwilligheid hiervoor toestemming hebt gegeven vanwege de noodzakelijkheid van dit vak in ons veerijk vaderland, zodat ik dit eens op mij zal kunnen nemen.

Daarom volgde ik gedurende drie jaar in Leiden met het grootste plezier bij de hoogleraren wier faam zeer groot is, de voortreffelijkste openbare demonstraties in alle onderdelen

van de geneeskunde, en ik zoog er begerig hun zeer scherpzinnige voorschriften op.

Aan U dan, DIERBARE EN HOOGGESCHATTE LEERMEESTERS, betuig ik met alles wat in mij is openlijk mijn verschuldigde dank voor Uw zeer betrouwbare raadgevingen.

Aan U in de eerste plaats, DOORLUCHTIGE HEER! BRUGMANS, ALLERWELWILLENDSTE BESCHERMER EN MEEST GEZOCHTE PROMOTOR! die het pad van mijn studie wilde leiden, zelfs toen ik me nog buiten het gebied van de universiteit bevond. Noch uw zorgen, noch Uw talloze gunsten zal ik ooit in staat zijn met de dank die U toekomt te vergelden, zo beken ik gaarne. Uw zeer uitgelezen bibliotheek en Uw schatkamer met de meest kostbare en kunstig vervaardigde voorwerpen op het gebied van de vergelijkende anatomie en pathologie, waar ik altijd toegang toe had, hebben mijn studiën, ondersteund door Uw mondelinge uiteenzettingen, gemakkelijker gemaakt. Zowel door Uw weldaden als door Uw gunst, die ik steeds weer met bezwaard gemoed aan U vroeg, heb ik in Leiden een in alle opzichten aangename en tegelijk nuttige tijd doorgebracht.

Naderhand heb ik in de veterinaire school van Berlijn opnieuw gedurende twee jaren alle lessen bijgewoond, zowel de openbare over de verschillende doctrines inzake dierziekten als de private over de uitoefenende veeartsenijkunde, over de rationele landbouw en vooral die over de epizoötische, enzoötische en andere dierziekten van de ZEERGELEERDE HEER EN MIJN ZEER DIERBARE VRIEND, p.o.¹ SICK. Zijn onafgebroken raadgevingen heb ik in mijn geest geprent en onderwijl ben ik doorgedrongen tot verschillende gebieden van Duitsland, waarvan ik alleen van horen zeggen wist dat er besmettelijke en ook andere veeziekten woedden, zodat ik die veevijandige besmettelijke ziekten ter plaatse kon waarnemen en zo hun aard en wezen gemakkelijker kon doorzien.

Na verloop van enige tijd werd ik door U, ZEER GEWAARDEERDE WELDOENERS! teruggeroepen, en vurig hopen om op een of andere manier voor de maatschappij en het geliefde vaderland van nut te kunnen zijn, ben ik teruggekeerd. Maar toen ik mij verheugde dat een gewenst doel in vervulling ging, namelijk om een veeartsenijsschool in ons land op te richten, waaraan ik al als leraar was ingeschreven, sloegen onvoorziene omstandigheden op staatkundig gebied mijn hoop de bodem in en blusten deze zelfs geheel en al uit. Want het is tot vandaag vrij twijfelachtig of er nog ooit hoop gloort dat er, in de buurt althans, een school gesticht zal worden waar de diergeneeskunde in de Nederlandse taal onderwezen zal worden.² Ten gevolge daarvan was ik dus gedwongen, tegen

1. p.o.=pater optime (door Numan aangezien voor de initialen van Sick!)

2. Het zag er toen nl. naar uit dat Nederlanders in Alfort zouden worden opgeleid. Pas in 1813 kwam het decreet van Napoleon dat Nederland een eigen veterinaire school zou krijgen (en wel in Zutphen).

* Met dank aan dr. L. Berk (Bilthoven) voor aanwijzingen en correcties.

mijn eigen wil in, mij op een andere taak te werpen en wel zo snel mogelijk een doctorsgraad in de medicijnen te verwerven.

Om te voldoen aan het loffelijk academisch gebruik, dat bijna kracht van wet gekregen heeft, en dat voorschrijft een waardevolle proeve van zijn vorderingen aan de Academie het licht te doen zien, was het voor mij een zeer begeerlijk werk dit proefschrift naar beste kunnen te schrijven.

Maar gij weet, grootmoedige begunstigers, hoe lastig het is om een onderwerp voor een proefschrift te kiezen dat niet al op de een of andere manier door deze of gene bewerkt is, zodat de gekozen materie bij het bewerken niet tot zijn recht kan komen door allerlei moeilijkheden ten gevolge van verschil van mening tussen de kopstukken of door onenigheden tussen scholen, om welke reden ik zeer lang gearzeld heb. Uiteindelijk heb ik dus besloten om, zo goed als mijn zwakke krachten het toelaten, vergelijkenderwijs te handelen *over de overeenkomst, het verband en het nut van de aanwending over en weer van kennis van geneeskunde van de mens en van de landbouwhuisdieren*. Als ik me niet vergis, is dit thema vrij nieuw en leek het mij bij de tijd, geschikt en het beste, omdat mijn studies, dankzij Uw tegemoetkomendheid, zich gelijkelijk uitstrekten over de geneeskunde van de mens en van de huisdieren.

Om de inhoud van deze bladzijden in de juiste volgorde de revu te laten passeren, heb ik het werkje in vier hoofdstukken verdeeld. Het eerste zal de geschiedenis van de vergelijkende geneeskunde bevatten, het volgende de vergelijkende fysiologie van mens en huisdieren, het derde de pathologie en het vierde tenslotte enkele algemeenheden over het gebruik van geneesmiddelen en hun uitwerking zoals die bij verschillende huisdieren naar hun eigen aard waargenomen kunnen worden.

Hoezeer ik ook gewild zou hebben om een en ander toe te voegen over de verschillende soorten van veeziekten in het bijzonder en ook over dezulke die meer in het algemeen voorkomen in vergelijking met overeenkomstige ziekten bij de mens, wat ongetwijfeld onze stellingname nog duidelijker had doen uitkomen, persoonlijke redenen, waaraan ik gevolg moet geven, lieten mij echter geen tijd meer en deden mij de voorkeur geven aan een meer beperkte verhandeling dan ik eerst had opgesteld. Verwacht daarom van de jongeling die Minerva tenminste vanaf de grens begroet heeft³, geen op alle punten volmaakt werkstuk. Het is voor een jongeling als ik geen schande om publiekelijk te bekenen dat hij zegt dat dit wel zeer brede terrein om over te spreken geenszins uitputtend behandeld is, en ook niet overeenkomstig de waarde

die het onderwerp toekomt. Vanwege de opgegeven redenen bevat deze verhandeling slechts meer algemene aantekeningen; ik zal waarlijk in het vervolg de gelegenheid hebben met meer succes hen krachtig uit te pluizen, als mijn geestkracht, op een wenk van het Opperwezen, toegenomen zal zijn.

HOGHE HEREN! Gelieve dit weinige intussen met de gebruikelijke welwillendheid te aanvaarden en te beoordelen in verhouding tot de vermogens van een jong brein, bid ik U met aandrang. Indien de te bewerken stof U althans de overtuiging zou geven van mijn goede wil in dezen, of dat deze hier of daar slechts een vonkje licht zou brengen, zou dit voor mij voldoende reden zijn om mij in stil vertrouwen te verblijden.

Maar, beste weldoeners, de woorden ontbreken mij om mijn dankbaar hart te luchten voor zoveel en zo grote weldaden en uiterst vriendelijke zorgen, waarvoor ik mij gedurende mijn gehele leven⁴ onafgebroken verplicht gevoel, waarvan ik zelfs niet één ding kan vergoeden.

Moge daarom de Almachtige God deze aan U vergelden met het grootste levensgeluk, moge Hij *U en de Uwen* beschermen en ook de vermaarde instelling, ofschoon door het staatsgezag zwaar onderdrukt⁵, waaraan haar beschermer de oude luister welwillend moge teruggeven, zo smee ik in mijn vurigste gebeden en met de grootste eerbied.

Delft, 16 april 1811

3. d.i. die zich in de wetenschap nog maar matig verdiept heeft.

4. letterlijk staat er: van geboorte tot verassing, dus 'van de wieg tot het graf'.

5. d.i. de Leidse universiteit die na 1810 ondergeschikt werd gemaakt aan de Sorbonne.

Noten

1. G. de Hoog. Verslag van den staat der zieke paarden, runderen en schapen, in den Alblasserwaard en de Vijf-Heeren-Landen (...) ten gevolge eener plaats gehad hebbende overstroming (...) in het jaar 1809. *Veeartsenijkundig Magazijn*, 1(2), 177-211, 1828. De voetnoot van Numan loopt van p.177-181. De biografie van De Hoog door Schimmel in NNBW, I, k.1150-51 (1910) is hierop gebaseerd.
2. GA Delft, inv. nr. 59: "Kinderboek" van het Weeshuis der Gereformeerden binnen Delft", fol. 223.
3. Over Abraham van Stirpiaan Luicius (1753-1829), zie: G.A. Lindeboom. *Dutch medical biography 1475-1975*. Amsterdam: Rodopi, 1984. k. 1238-1240. Naast zijn medische praktijk was hij actief in besturen en genootschappen. Zijn publikaties betroffen vnl. chemische onderwerpen (o.a. over een vergelijking van de eigenschappen van de melk van verschillende diersoorten, over waterzuivering en luchtzuivering).
4. GA Delft, Archief nr. 263 (J. Veldman Boer. *Inventaris van het archief van de Fundatie van de Vrijvrouw van Renswoude te Delft*. Delft, 1965), inv. nr. 4, Notulen en resoluties 1790-1796, f. 219v-220v (in het vervolg Veldman Boer).
5. M. Langenbach. Een eigenzinnige dame, Maria Duijst van Voorhout, vrijvrouw van Renswoude. *Jaarboek Oud-Utrecht* 1994, 85-112, 1994.
6. E.P. Booy en J. Engel. *Van erfenis tot studiebeurs. De Fundatie van de Vrijvrouw van Renswoude te Delft. Opleiding van wezen tot de 'vrije kunsten' in de 18e en 19e eeuw. De fundatiehuizen. Bursalen in deze eeuw*. Delft: De Fundatie, 1985. 318 p. Over De Hoog, p. 142. C. Gaemers. '...Eenige van de verstandigste, schranderste en bequaamste jongens'. Beroepsopleidingen binnen de Fundatie van Renswoude te Delft, 1775-1810. Rotterdam: Erasmus Universiteit, 1993. (Scriptie Vakgroep Geschiedenis van Agrarische Samenlevingen). Over De Hoog, p. 208-211.
7. Van 1803-1810 had de instelling een grotere behuizing in Oude Delft, nu nr. 95, als woonhuis gebouwd en volgens P. Caljé (*GeWiNa*, 24(2), 62, 2001) "een onmogelijk pand", dat na verschillende tussentijdse bestemmingen in 1842 de zetel werd van de Koninklijke Akademie tot opleiding van burgerlijke ingenieurs (voorloper van de Polytechnische School). In 1810 verhuisde de Fundatie naar Oude Delft, nu nr. 51 en in 1843 keerde zij weer naar het oorspronkelijke adres op nr. 49 terug. Zie Booy en Engel, p. 168-216.
8. Over de docenten, zie Booy en Engel, hfdst. 5 en over de studiekeuze, hfdst. 8. Over het advies van Van Bemmelen, zie: Gaemers (noot 6), p. 208.
9. G. de Hoog. *Dissertatio medica inauguralis de analogia, nexu et reciprocae applicationis utilitate medicinae humanae et animalium rustico-domesticorum, sive veterinariae artis non neganda*. Lugdunum Batavorum, 1811. p. viii.
10. Veldman Boer, inv. nr. 4 (notulen 1798-1808), f. 117v. (de mededelingen uit de regentenvergadering die in het vervolg voorkomen, zijn alle aan de notulenboeken ontleend).
11. Over Michiel Jacob Macquelyn (1771-1852), zie: G.A. Lindeboom. *Dutch medical biography 1475-*

1975. Amsterdam: Rodopi, k. 1257-1258.
- Macquelyn was vanaf 1795 tot aan zijn benoeming tot hoogleraar geneeskunde te Leiden in 1824 medicus practicus te Delft.
12. Waarschijnlijk bedoeld: *Tabulae anatomicae quas ad illustandam humani corporis fabricam collegit et curavit Justus Christianus Loder*. Weimar, 1794-1803. 4 dln.
13. Veldman Boer inv. nr. 71. Onder nr. 49 (G. de Hoog) worden talrijke rekeningen en kwitanties bewaard.
14. Ibid. inv. nr. 37, brief van 7 september 1803.
15. Gerard Sandifort (1779-1848), zoon van Eduard Sandifort (1742-1814).
16. Zie: T. Koch in: *Veterinärmedizin in Berlin 1790-1965*. Berlin, 1965. p. 9-52.
17. Brief van M.F. Brumme, Berlin, 9.1.1999.
18. G.W. Schrader. *Biographisch-literarisches Lexicon der Thierärzte aller Zeiten und Länder*. Hrsg. v. Eduard Hering. Stuttgart, 1863. p. 397-398. Zie over hem ook: W. Rieck. Taten und Pläne des Professors Sick. *Berliner tierärztliche Wochenschrift*, 35(6), 90-92, 1934. Rieck geeft een opsomming van de beschuldigingen die Graaf von Lindenau tegen hem inbracht en die per 1 maart 1806 tot zijn ontslag (zonder pensioenrecht) leidden. Hij kon zijn buitenschoolse activiteiten kennelijk slecht in overeenstemming brengen met 'ordnungsgemäss' de disciplinaire regels te volgen waaraan de leraren onderworpen waren. Buiten de school vonden zijn verdiensten echter volop erkenning. Het merendeel van zijn publikaties kwam tot stand na zijn ontslag; zij handelden vnl. over de veepest (1807, 1813, 1815, 1822), waaronder een *Sendschrift an die Regierungen von Deutschland, Dänemarken. und, Holland über die Gefahr der Rinderpest und die Mittel den Verheerungen vorzubeugen* (1815), over 'Anthraxkrankheiten' (1813). Zijn *Unterricht für den Landwirth so wie für jeden Pferde- und Viehbesitzer zur Abwendung und Heilung der in Kriegszeiten eben so gewöhnlich als häufig vorkommende Vieh-Krankheiten und ansteckenden Vieh-Seuchen* (1807) kreeg in 1990 nog een reprint bij het Zentralantiquariat der DDR. In een 'Nachbemerkung' vat Dieter Lötsch de biografie door Schrader en het artikel van Rieck nog eens samen.
19. Noot 9, p. x
20. Over Brugmans, zie: *Het vergeten fenomeen Sebald J. Brugmans (1763-1819), verzamelaar tussen koning, keizer en universiteit*. Leiden: Museum Boerhaave, 2001. 64 p. (Mededeling 292; publikatie gemaakt bij de tentoonstelling). en het artikel op p. 227-232 in dit nummer.
21. D. Spoelstra. *Dr. Antonius Mathijssen, uitvinder van het gipsverband (1805-1878). Leven en werken van een Nederlandse Officier van Gezondheid met als achtergrond de Militair Geneeskundige Dienst in zijn tijd*. Assen: Van Gorcum, 1970. p.261.
22. F.C. Hekmeyer. Bijdragen tot de geschiedenis der veeartsenijkunde, vooral in Nederland. *Tijdschrift voor Veeartsenijkunde en Veeteelt*, 1, 222-248, 1863 (de namen der geslaagden op p. 246-247); H.M. Kroon. De voorbereiding en oprichting van 's Rijks-Veeartsenijsschool. In: *Een eeuw veeartsenijkundig onderwijs*. Utrecht: Senaat der V.H., 1921 p. 25-75 (het K.B. op p. 43); C. Offringa. *Van Gildestein*

- naar Uithof. dl. 1. Utrecht: Faculteit der Diergeneeskunde, 1981. p. 29.
23. Noot 1, p. 179.
24. Noot 9, p. xi.
25. Kroon (n. 22), p. 38-39.
26. Noot 1. Passim.
27. Ibid., p. 204.
28. UBL, Universiteitsarchief. Examen en promoties Medische Faculteit, 1779-1812. H. Hardenberg. *Het archief van curatoren der Leidsche universiteit*. 1ste ged. (1574-1815), nr. 419.
29. Vgl. de aan de Groningse universiteit gebruikte tekst, *Argos*, 24, 161, 2001.
30. Het kapitaal was voor het grootste deel belegd in staatsleningen. Vanaf 1808 werden de rentes niet meer betaald en door de tiërcering van de staats-schuld in 1810, ontving men vanaf dat jaar, met terugwerkende kracht tot 1808, in plaats van ca f15.000,- slechts ca f5000,-, waarmee huishouding, opleidingen, salarissen etc. betaald moesten worden (Booy en Engel (n.6) p. 31).
31. De oorspronkelijke Latijne titel in noot 9. Er konden slechts twee exemplaren in Nederland worden gelokaliseerd: in de UB Amsterdam en de UB Nijmegen.
32. Noot 1, p. 180.
33. Zie hierover: J. Schäffer u. M.F. Brumme. Die Entwicklung der Veterinär-mezininhistoriographie in Deutschland. *Argos*, (8), 217-225, 1993. Titels van de bedoelde geschriften bij R. Froehner. *Kulturgeschichte der Tierheilkunde*. Bd. 1. Konstanz, 1952. p. 6-9.
34. GA Vianen. Inv. 2 (Notulen stadsbestuur 1812, april).
35. Vincennes, Service historique de l'armée de terre, cote 3Y g 254.
36. Noot 1, p. 181.
37. J. Presser. *Napoleon. Historie en legende*. Amsterdam, 1946. p. 564-615.

Dr. Vlimmen: van pastorale ideologie tot hardnekkige mythe^a

P.A. Koolmees^b

Voor bij oudere generaties dierenartsen in binnen- en buitenland is het begrip 'Dr. Vlimmen' welbekend. *Doctor Vlimmen* is de titel van een erg succesvolle roman over de Nederlandse dierenarts Jan Vlimmen.² Dit boek dat in 1936 werd gepubliceerd, was de eerste roman in de Nederlandse taal met een veterinaire in de hoofdrol.³ In de jaren 1950 volgde nog twee andere romans over Dr. Vlimmen, waardoor een trilogie werd voltooid. De boeken over Vlimmen bleven erg populair tot in de jaren 1980, dit ondanks het feit dat zowel de auteur als de dierenarts die model stond voor Vlimmen zich gedurende de Tweede Wereldoorlog weinig vaderlandslievend hebben gedragen.

Aanvankelijk werden de boeken over Vlimmen positief ontvangen in veterinaire kringen als gevolg van het aansprekende beeld dat van de dierenarts in kwestie werd gegeven en de propagandawaarde voor het veterinaire beroep. Het romantisch Vlimmen imago dat het beroep kende in de jaren 1930-1950 verschilt echter aanzienlijk van de hedendaagse realiteit. Het romantische maar statische imago van Vlimmen is lange tijd een belangrijke rol blijven spe-

len in de ideologie van veel veterinaire studenten en praktici. Mede daardoor heeft het begrip 'Vlimmen' de laatste twee decennia onder Nederlandse veterinaire autoriteiten geleidelijk een achterhaalde en ouderwetse, kortom negatieve connotatie gekregen. Opmerkelijk is echter dat de huidige generatie beleidsmakers Vlimmens tijd zelf niet hebben meegemaakt en dat de jongere generaties dierenartsen en studenten Vlimmen vaak helemaal niet hebben gelezen. In dit artikel wordt kort ingegaan op de inhoud van de trilogie, de reacties op het verschijnen ervan, de auteur, de dierenarts die model stond voor de figuur Vlimmen en tenslotte op de invloed van het boek op de Nederlandse diergeneeskunde.

Dr. Vlimmen: een bestseller

Het verhaal van de dierenarts Dr. Jan Vlimmen werd geschreven door de jurist Anton M.H. Roothaert (1896-1967). Als auteur werd Roothaert bijzonder populair onder het publiek door de romans die hij over Vlimmen schreef. De eerste roman, *Dr. Vlimmen*, werd een bestseller. 'Het op de Bijbel na meest verkochte Nederlandstalige boek' aldus typeerde een contemporaine journalist *Dr. Vlimmen*.⁴ De roman werd diverse keren herdrukt en er wordt geschat dat er wereldwijd tussen de 500.000 en één miljoen exemplaren zijn verkocht. Na de Tweede Wereldoorlog schreef Roothaert nog twee andere romans over Vlimmen: *Vlimmen contra Vlimmen*⁵ en *Vlimmens tweede jeugd*⁶, die respectievelijk in 1953 en 1957 werden gepubliceerd. In totaal zijn er 45 uitgaven gedrukt waaronder vertalingen in het Duits, Frans, Engels, Deens, Sloveens, Fins en Zuid-Afrikaans. Zijn roman werd drie keer verfilmd, twee keer in een Duitse en een

keer in een Nederlandse versie. De eerste Duitse editie werd in 1944 opgenomen, maar bereikte nooit de bioscoop.⁷ Kennelijk paste een film over de platte-landsveearts Vlimmen in een periode waarin het tij voor de Nazi's reeds was gekeerd, goed in de Duitse nationaal-socialistische propaganda. De tweede editie uit 1956⁸ werd positief ontvangen door de pers, maar werd bepaald geen kassucces. De Nederlandse film over Vlimmen⁹ uit 1978 daarentegen werd een groot succes. Een uitgebreide versie werd in 1982 als televisieserie uitgezonden en de film is nu ook verkrijgbaar op video.

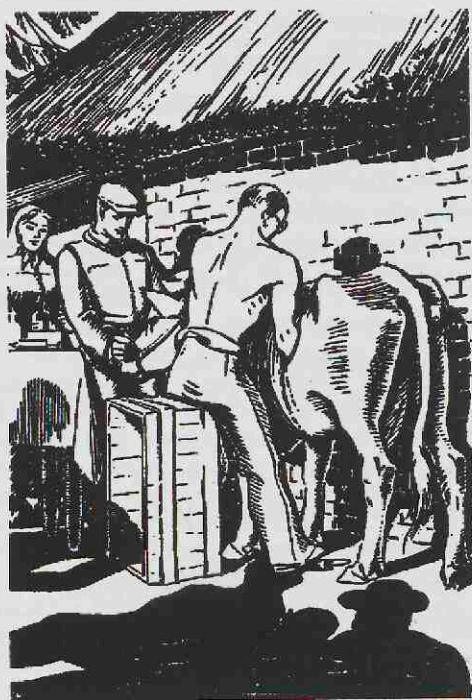
De avonturen van Dr. Johannes Maria (Jan) Vlimmen speelden zich af in Tilburg, in het katholieke zuiden van Nederland. Dr. Vlimmen is een vlot geschreven verhaal over de ongecompliceerde, vrijzinnige dierenarts die zijn weg tracht te vinden in een bekrompen provincie stad in de periode 1929-1935. In deze roman wordt voor het eerst het beeld van een praktiserende veearts als een ongemanierde, stoere, ruwe, maar ook deskundige 'veebonk' geschetst. Behalve een gedetailleerde beschrijving van zijn leven als practicus gaat het verhaal van Vlimmen vooral over de problemen rond zijn scheiding en als gevolg daarvan, zijn conflicten met de Rooms-katholieke kerk. Het boek weerspiegelt op treffende wijze het strak geregeerde leven in de katholieke zuil van de Nederlandse samenleving van die tijd. Alleen al in dat opzicht is Dr. Vlimmen een boeiend boek. De pogingen van Vlimmen om adjunct-directeur te worden van het openbare slachthuis werden gedwarsboomd door de vijanden die hij in lokale religieuze en politieke kringen had gemaakt.¹⁰ Waarom werd deze roman zo immens

a. Naar een voordracht gehouden tijdens het achtste symposium van de Fachgruppe Geschichte der Veterinärmedizin van de Deutsche Veterinärmedizinische Gesellschaft in Hannover op 18 november 2000. Een beknoptere bewerking van deze lezing in het Engels is gepubliceerd in de proceedings van het symposium.¹

b. Dr. Peter Koolmees. Hoofdafdeling Voedingsmiddelen van Dierlijke Oorsprong, Faculteit der Diergeneeskunde, Universiteit Utrecht, Postbus 80175, 3508 TD Utrecht.

populair? De roman handelt over de diverse problemen die Jan Vlimmen ondervindt met boeren, dieren en politieke en religieuze autoriteiten op een zeer indringende en realistische wijze. Zijn huwelijk faalde tengevolge van de frigiditeit van zijn vrouw, iets wat hij ontdekte tijdens hun huwelijksreis naar Parijs. Na deze ervaring ging Vlimmen bij zijn zuster wonen die weduwe is, terwijl zijn vrouw naar haar familie terugkeerde. Hij wordt min of meer beschreven als het onhandige en hulpeloze slachtoffer van zijn vrouw die weigerde van hem te scheiden alsmede van de katholieke kerk die het voor hem onmogelijk maakte om te scheiden ondanks het feit dat het huwelijk niet 'geconsumeerd' was. Voor een periode van ongeveer tien jaar was het onmogelijk voor hem om te scheiden noch te hertrouwen. Tijdens deze periode ging hij van tijd tot tijd samen met zijn vriend, de jurist Floris Dacka, naar de hoeren in Antwerpen. In

Fig. 1. Afbeelding van Vlimmen door Elza van Hagedoren. Bron: A. Roothaert, *Doctor Vlimmen*. Nederlandse Boekenclub, 's Gravenhage [ca. 1940], 393.

het tweede deel van de trilogie vindt Vlimmen zijn nieuwe grote liefde Tilly Fabrie. Na een lange reeks processen - die in het boek tot vervelens toe breedvoerig worden beschreven - wordt zijn scheiding eindelijk geformaliseerd en kan hij uiteindelijk met Tilly trouwen. Afgezien van de voor de hand liggende romantische en religieuze verhaallijnen, werden de romans populair omdat de tot dan toe relatief onbekende wereld van de veterinaire praktijk voor een breder publiek werd geopenbaard. De lezer kon zich gemakkelijk identificeren met de veearts die werkte binnen de context van het herderlijke plattelandsleven. Door het toepassen van nieuwe veterinaire technieken en therapieën deed Vlimmen de boeren versteld staan (Fig. 1) en werd hij een soort rebel in zijn kleingeestige omgeving.¹¹

Reacties op de romans

Tot in de jaren 1980 bleven de romans van Vlimmen bestsellers. Ondanks de grote populariteit van Vlimmen onder een breed lezerspubliek riepen de boeken toch gemengde reacties op bij literaire critici. De reacties uit religieuze kringen waren negatief, in het bijzonder die van katholieke commentatoren. De laatste verafschuwden de scherpe kritiek van Roothaert op de paternalistische bevoogding van de gelovigen door de Rooms-katholieke kerk. In 1939 werd het boek in Vlaanderen zelfs op de lijst van verboden boeken gezet door de organisatie van katholieke bibliotheken. In Brabant en Limburg werd het boek voornamelijk onder de toonbank verkocht.¹² Voor 1940 werd Roothaert min of meer genegeerd door Nederlandse literaire recensenten en columnisten. In dat voorjaar werd Roothaert door Mout voorzichtig geïntroduceerd als een literaire nieuwkomer die nog veel had te leren.¹³ In een overzicht van de Nederlandse literatuur in *Die Weltliteratur*, uit het najaar van 1940,

werd veel aandacht besteed aan Vlimmen. De recensent Nico de Haas¹⁴ karakteriseerde de roman als 'das große Hohelied der ehrlichen Arbeitsfreude und der brabantischen Volksseele' en beschouwde een vertaling in het Duits zeer de moeite waard.¹⁵ Nog in hetzelfde jaar kwam er een Duitse vertaling op de markt.

In 1948 kwalificeerde F. Bordewijk Roothaert als een 'grensbewoner tussen literatuur en lectuur'. Hetzelfde gold voor Den Doolaard, Jan de Hartog, Leonard Huizinga en Johan Fabricius, de eigenlijke lievelingen van het publiek. In België, waar Roothaert bijna zijn halve leven heeft doorgebracht, werd de Vlimmen trilogie door literatuurcritici meer geapprecieerd dan in Nederland. De Nederlandse schrijver Karel van het Reve en de welbekende Vlaamse schrijver Hubert Lampo probeerden bij diverse gelegenheden de positie van Roothaert in de Nederlandse literatuur te verbeteren. Desondanks kregen de boeken van Roothaert tot 1996 slecht geringe aandacht in de Nederlandse literatuur.¹⁶ In dat jaar werd een biografie over Roothaert gepubliceerd door Frans Walch.¹⁷ Eveneens werd in dat jaar in Tilburg een tentoonstelling georganiseerd ter gelegenheid van de viering van zijn honderdste geboortedag. Deze gebeurtenissen trokken de aandacht in de lokale en nationale pers en resulteerden in een gedeeltelijke rehabilitatie van Roothaert.¹⁸

De populariteit en de beoordeling van Roothaerts werk werden vaak gecompromitteerd door diens houding tijdens de Tweede Wereldoorlog. Na de oorlog werd Roothaert beschuldigd van collaboratie met de nationaal-socialisten alhoewel hij nooit lid was geweest van de NSB of de Kultuurkamer. Wel meende de Centrale Ereraad voor de Kunst dat Roothaert op een onvaderlandslievende manier had geprofiteerd van de oorlogsomstandigheden en veroordeelde hem

tot een boete van 500 gulden.¹⁹ Veel over de controverse over Roothaert werd veroorzaakt door zijn vriendschap met een fanatieke nazi, de veterinaire Hubert Pulles, die als model diende voor Vlimmen. De naam Vlimmen werd zo bekend dat veel mensen de naam van de schrijver Roothaert vergaten. Sommigen dachten zelfs dat Roothaert een pseudoniem was voor Vlimmen, of voor Pulles, of voor beiden. Als Pulles deelnam aan veterinaire congressen in Duitsland dan werd hij vaak aangesproken met 'Dokter Vlimmen'.²⁰

De vriendschap tussen

Anton Roothaert en Hubert Pulles

Zoals vermeld diende de praktiserende veearts Dr. Hubertus Adrianus (Huub) Pulles (1895-1969)²¹, een goede vriend van Roothaert, als model voor Vlimmen. Roothaert en Pulles ontmoetten elkaar voor het eerst in 1917 toen ze in hetzelfde studentenhuys in Utrecht woonden. Roothaert studeerde daar rechten en Pulles diergeneeskunde. Na zijn afstuderen vestigde Roothaert zich in 1922 als jurist in Tilburg. Zijn carrière mislukte als gevolg van de scheiding van zijn eerste vrouw in 1929. In 1930 trok hij met zijn dochtertje naar Antwerpen waar hij hertrouwde. Pulles moedigde Roothaert aan om schrijver te worden. De laatste kon zich deze verandering in carrière veroorloven, voornamelijk dankzij het vermogen van zijn tweede vrouw. Tussen 1932 en 1935 schreef Roothaert vier detectives.

De basis voor de figuur Vlimmen werd gelegd in de periode 1928-1930 toen de werkloze en gescheiden Roothaert veel tijd doorbracht bij zijn vriend Pulles in Eindhoven. De laatste had daar een gemengde praktijk en kwam in 1938 als onderdirecteur van het openbaar slachthuis in vaste dienst van de gemeente Eindhoven. Tevens had Pulles een aanstelling als plaatsvervangend inspecteur van de Veterinaire Dienst. Regelmatig

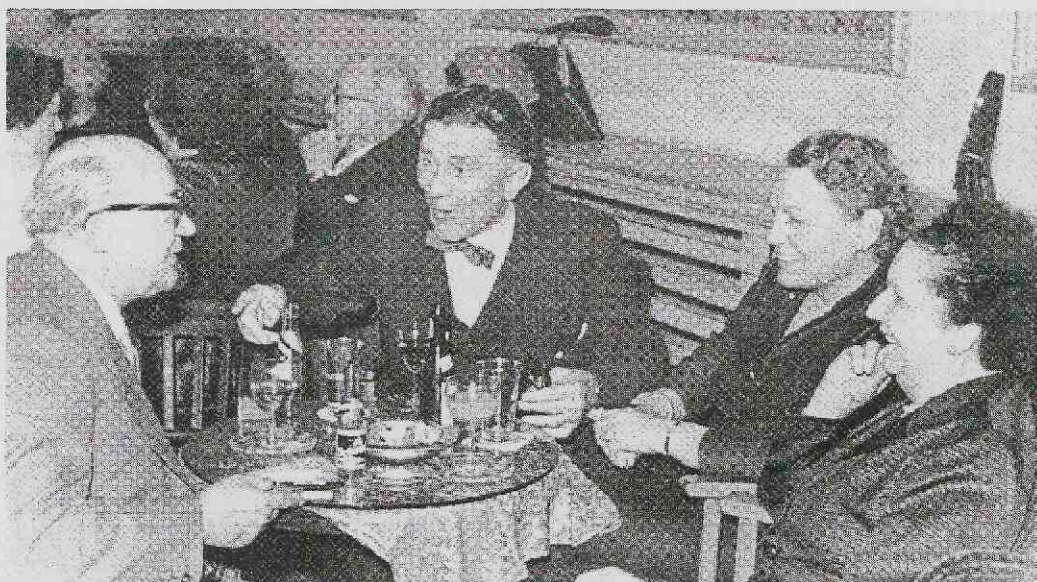
vergezeld Roothaert Pulles bij zijn dagelijkse visites naar de boeren en hij bewonderde diens kennis van de diergeneeskunde. In een later commentaar op deze visites stelde hij: 'Damals ahnte natürlich keiner von uns beiden daß unsere oft erheiternden Erlebnisse einmal ihren Niederschlag in einem Buch finden sollten'.²² In zijn contacten met de autoriteiten en het stedelijke publiek stuitte Pulles op veel onwetendheid over de diergeneeskunde. Vaak leek het publiek een verkeerd beeld te hebben van dierenartsen. Een roman met een veearts als hoofdpersoon zou veel van de onwetendheid en onduidelijkheid rond dat beroep kunnen wegnemen. Pulles moedigde zijn vriend aan om in plaats van detectives over dit onderwerp te schrijven; aldus werd het idee van Vlimmen geboren. Pulles adviseerde Roothaert over allerlei details met betrekking tot het veterinaire handelen in de Vlimmen trilogie, maar Roothaert zelf begon ook met een uitgebreide studie van het onderwerp. Voor een accurate beschrijving van de *sectio caesarea* bijvoorbeeld stelde hij zich persoonlijk op de hoogte door de Vlaamse veearts

Stephan Devloo, een van de pioniers op dit gebied, in diens praktijk te vergezellen.

Tussen 1940 en 1950 was er geen contact tussen Roothaert en Pulles. De laatste werd een actief lid van de NSB en als zodanig werd hij in 1942 tot burgemeester van Eindhoven benoemd. Hij ging zover in zijn steun voor de nationaal-socialistische ideologie dat hij er twee zoons voor opofferde. Zij gingen in het Duitse leger en stierven aan het oostfront. Na de oorlog werd Huub Pulles veroordeeld tot vier jaar gevangenis.²³ In veterinaire kringen in Nederland werd Pulles na de oorlog doodgezwegen en beschouwd als een schande voor de professie. In het *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* komt zijn naam na 1945 niet meer voor. Desalniettemin bleek hij wel in staat om samen met zijn vrouw zijn bedrijf in diergeneesmiddelen Aesculaap, waarmee hij in 1926 was begonnen, weer op te bouwen.²⁴ Kennelijk waren er toch voldoende dierenartsen die zaken met Aesculaap deden.

Pulles nam weer contact op met Roothaert en moedigde hem aan een

Fig. 2. Pulles en Roothaert met hun echtgenoten in Antwerpen omstreeks 1955. Van Links naar rechts: Huub Pulles, Anton Roothaert, Toos Pulles-Swinkels, Greetje Roothaert-Haselhoff-Lich. Bron: Frans Walch, Roothaert, een biografie. De Prom, Baarn 1996, fig. 35.

tweede en derde boek over Vlimmen te schrijven. Aanvankelijk aarzelde Roothaert maar completeerde uiteindelijk toch zijn trilogie over Vlimmen, opnieuw met de hulp van Pulles. Hun vriendschap eindigde in 1962, voornamelijk omdat Roothaert weigerde een vierde roman over Vlimmen te schrijven. Daarenboven was Pulles ontstemd vanwege het feit dat Roothaert hem naar zijn zin te weinig krediet gaf voor zijn bijdrage aan het grote succes van de auteur.²⁵

De invloed van 'Vlimmen' op de Nederlandse diergeneeskunde

Zowel op het publiek als de dierenartsen oefende Vlimmen een grote aantrekkingskracht uit. In de Nederlandse veterinaire literatuur werden de boeken positief ontvangen. Het eerste optreden van het veterinaire beroep in de Nederlandse literatuur werd als succesvol beoordeeld. Door het boek te lezen kreeg het publiek een realistische impressie van het eerlijke en zware, maar aantrekkelijke veterinaire beroep. De grote verantwoordelijkheid van de dierenarts in zowel de praktijk als veterinaire volksgezondheid werd goed beschreven.²⁶ In de Duitse veterinaire literatuur werden de boeken over Vlimmen op dezelfde wijze ontvangen al werd hier al een eerste kritische opmerking geplaatst. Volgens de redacteur van het *Deutsche tierärztliche Wochenschrift* zou het vanuit esthetisch oogpunt beter zijn geweest om niet al de indrukwekkende details van een verlossing in een koeienstal te beschrijven, teneinde een verkeerd beeld van de professie bij het publiek te vermijden.²⁷ In 1954 bekritiseerde dierenarts Erwin Helmuth Kampelmacher in een stelling bij zijn proefschrift de geïdealiseerde manier waarop de veterinaire praktijk in Roothaerts boeken werd geschilderd: 'De wijze waarop de uitoefening van het beroep van dierenarts wordt geschilderd in de romans "Dr. Vlimmen" en

"Vlimmen contra Vlimmen" van Mr. A. Roothaert is misleidend en kwetsend'. Als Oostenrijkse joodse student was Kampelmacher in 1938 naar Nederland gevlucht. Verondersteld zou kunnen worden dat Kampelmacher als slachtoffer van de holocaust vooral tot deze stelling kwam als gevolg van het feit dat Vlimmen destijds zo populair was ondanks zijn nazi rolmodel Pulles. Desgevraagd deelde Kampelmacher recentelijk mee dat de behoefte om kort na de oorlog Roothaert en Pulles negatief te beoordelen weliswaar meespeelde, maar dat zijn stelling vooral was ingegeven vanwege de in zijn ogen door Roothaert geschonden waarde van het beroep.²⁸ Ondanks de associaties van 'de held' Vlimmen met de fanatieke nazi Pulles bleef het Vlimmen imago van de brutale maar eerlijke hardwerkende veearts die vocht voor het leven van een koe, het armzalige bezit van een keuterboer, in veterinaire kringen voortduren tot in de jaren 1970. De invloed van de boeken en de film op het imago en de status van het veterinaire beroep waren enorm. De populariteit van Vlimmen kan worden vergeleken met huidige televisiese-

ries als 'Animal Planet' en 'All creatures great and small'. In de laatste serie speelt Vlimmens Britse equivalent James Herriot de hoofdrol.²⁹ Naast de film over Vlimmen uit 1978 (Fig. 3) trok ook een andere Nederlandse film over een practicus de publieke aandacht. Dit was de film 'Iris' uit 1987 (Fig. 4). Het feit dat de hoofdrol in deze film werd gespeeld door Monique van de Ven zal ongetwijfeld aan het succes ervan hebben bijgedragen. Vanuit het oogpunt van de feminisering van het veterinaire beroep was de keuze voor een vrouwelijke dierenarts in de hoofdrol gerechtvaardigd.³⁰ Net zoals in de meeste films over dierenartsen presenteerde ook 'Iris' het romantische professionele beeld van de dierenarts. Alhoewel inmiddels inaccuraat, blijkt telkens weer hoe dit romantische imago van de veterinaire praktijk het publiek, en vooral de jeugd, zeer aanspreekt. Tegenwoordig is dierenarts het meest populaire beroep onder de jeugd van 12 jaar en jonger. De veranderde mens-dier relatie, het toegenomen antropomorfisme en de grote populariteit van kleine huisdieren in de westerse samenleving spelen in dit verband waarschijnlijk een belangrijke rol.³¹

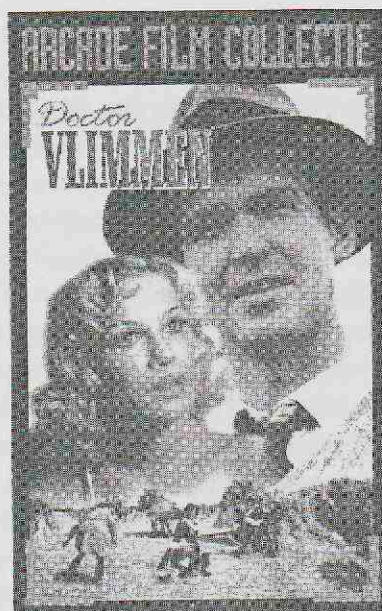

Fig. 3 en 4

Beeldvorming en communicatie

Door het negatieve imago dat Vlimmen de laatste decennia heeft gekregen, zou bijna vergeten worden dat de beschrijving van de veterinaire praktijk à la Vlimmen wel degelijk bestaan heeft en dat de boeken werkelijke propaganda voor het beroep waren. Dit komt onder meer tot uitdrukking in de slotzinnen van *Dr. Vlimmen*:

'Daar staat hij, Doctor Johannes Maria Vlimmen, een van de zoveel honderd onbekende Nederlandse dierenartsen, die zwijgend hun zwaar en kunstig werk doen in de donkerte van een afgelegen stal voor weinig geld en nog minder waardering.'

'Hier, op de hoge bosrand aan De Verloren Hoek bij Jantje Reuvers, na een doorwaakte nacht, vindt Doctor Vlimmen opeens het juiste, rustige evenwicht voor zijn ziel. Hij voelt zich tevreden en gelukkig. Er kan hem veel overkomen, maar er is altijd één grote waarde, die hij werkelijk heeft en hem niet ontnomen zal worden: zijn hard, eerlijk en mooi beroep.'³²

Naast de beschrijving van Roothaert blijkt dit onder meer ook uit het beeld dat de veearts E. Rutgers schetste over de praktijk op het platteland in Twente omstreeks 1920.

'De gemeente gaf een (bescheiden) salaris en een benoeming als "gemeenteevearts", en een ambtswoning, waarvoor dan markttoezicht moest worden verricht. De provincie gaf (voorlopig) een (zeer bescheiden) aanmoedigingstoelage en de landbouworganisaties óók. Verder was er niets, helemaal niets. Wél waren er een aantal "empiristen", voorzien van verloskunde-instrumenten, slokdarmsonden, enz. die, vaak van vader op zoon, de praktijk min of meer in volle omvang uitoefenden. En verder waren er heel

veel slechte wegen. Het tijdperk van paard en tilbury was zo ongeveer voorbij, aan de auto kwam ik eerst jaren later toe. Als vervoermiddel bleef dus, eerst de "fiets", daarna de "motorfiets". En hoe was nu de praktijk? Heerlijk! In ongelooflijk korte tijd strekte deze zich uit tot een omtrek van enige tientallen kilometers. Alléén praktijk, zuiver praktijk! Geen enkele ambtelijke beslomming, geen vleeskeuring, geen massabestrijding plus administratie. Van de ene boerderij naar de andere, meermalen dag en nacht, alléén als de geneesheer der dieren, de vertrouwensman der veehouders, de opvoeder en leermeester van de jeugd.'³³

Ook in het recent verschenen boek met interviews van verschillende generaties dierenartsen van Rasenberg kan de Vlimmen-sfeer van de praktijk hier en daar nog duidelijk geproefd worden.³⁴

Hoe dan ook, de verhalen over Jan Vlimmen, Iris en James Herriot hebben tegenwoordig wel geleid tot een vaak onjuiste perceptie van het beroep bij de media en de samenleving. Meestal worden alleen de meest interessante en spectaculaire aspecten van het beroep belicht, terwijl de dagelijkse routine en de minder aansprekende domeinen van de professie worden genegeerd. De vraag is in hoeverre de veterinaire professie hieraan zelf heeft bijgedragen, in het bijzonder door die vertegenwoordigers van het beroep die regelmatig in de media optreden. Door de crises rond varkenspest, BSE en mond- en klauwzeer en de overdadige berichtgeving daarover in de media zijn juist de onderbelichte kanten van het veterinair beroep de laatste tijd wat meer naar voren gekomen.

Voor generaties studenten diergeneeskunde hebben Vlimmen en Iris als rol-

Fig. 5. Een afbeelding van een practicus (veearts J. Hovernier te Hauwert) uit 1953 die nog voldoet aan het traditionele imago van Dr. Vlimmen. Opvallend is de curatieve zorg aan het individuele dier. Bron: Als uw zoon dierenarts wil worden: een lange studie en een sterke constitutie. De Spiegel, Christelijk nationaal weekblad 47, 24 januari 1953.

model gediend ondanks de aanzienlijke veranderingen die zich vanaf 1936 hebben voltrokken in de maatschappelijke context waarbinnen dierenartsen actief zijn. De hele bedrijfsvoering in de intensieve veehouderij is veranderd. Parallel daarmee voltrok zich een overgang van curatieve geneeskunde van het individuele (productie)dier (Fig. 5) naar preventieve geneeskunde van dierpopulaties. Als gevolg daarvan heeft de Vlimmen-mythe onbedoeld geleid tot valse verwachtingen bij een aantal eerstejaars studenten diergeneeskunde. Onder Nederlandse veterinaire autoriteiten roept de naam Vlimmen tegenwoordig voornamelijk negatieve associaties met het beroep op. Vanaf omstreeks 1970 hebben deze autoriteiten, vooral degenen die bij het veterinair onderwijs betrokken zijn, getracht af te komen van het romantische en statische Vlimmen-ideaal.³⁵ Het corrigeren van het valse Vlimmen-imago van het beroep door het verschaffen van objectieve informatie en voorlichting aan potentiële studenten is een belangrijke taak geworden van de Afdeling Onderwijs en Studentenzaken van de Faculteit der Diergeneeskunde. De mythe blijkt echter hardnekkig te zijn. Gedurende de jaarvergadering van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde in oktober 2000 verwees zelfs de Minister van Landbouw in zijn voordracht naar Dr. Vlimmen als een model voor tegenwoordige dierenartsen. Geconfronteerd met de zich snel veranderende intensieve dierhouderij bracht minister L.J. Brinkhorst de thema's professionele attitude en integriteit naar voren. De huidige dierenarts werd voorgehouden om, net zoals Vlimmen destijds, de maatschappelijke verantwoordelijkheid voor veilig voedsel en volksgezondheid boven het belang van de individuele veehouder te stellen. Een duidelijke professionele communicatie met enerzijds de producent en anderzijds de samenleving werd essentieel

geacht voor de veterinaire professie en haar imago.³⁶ Het imago van een beroepsgroep is een gecompliceerd fenomeen. Communicatiewetenschappers stellen dat het in het algemeen erg moeilijk is om een bestaand imago of identiteit van een groep of een beroep te veranderen of te beïnvloeden. Een objectief imago is tamelijk complex en is samengesteld uit het zelfbeeld, het gewenste imago en het imago dat de samenleving in werkelijkheid heeft. Het maatschappelijk beeld hangt van diverse factoren af zoals bijvoorbeeld persoonlijke ervaringen met dierenartsen, indirecte ervaringen van horen zeggen en van de manier waarop diergeneeskunde in de media wordt behandeld.³⁷ Een consequentie hiervan is dat het waarschijnlijk erg moeilijk zal zijn het publieke imago van de moderne dierenarts en diergeneeskunde te veranderen. Dit probleem kan worden beschouwd als een van de erfenissen van Dr. Vlimmen.

Epiloog

De laatste jaren is er van diverse kanten erg afgegeven op de onjuiste beeldvorming van het veterinair beroep als gevolg van de Vlimmen-erfenis. Er is echter ook een opmerkelijke continuïteit te bespeuren. In de jaren 1930 constateerde Pulles dat er bij het publiek een beperkt of verkeerd beeld van het veterinair beroep bestond. Hij zette Roothaert ertoe aan dit beeld te corrigeren door middel van de figuur Vlimmen. Tegenwoordig worstelt de veterinaire professie nog steeds met haar imago en lijkt zij, ondanks de technologische en communicatieve vooruitgang van 70 jaar, het publiek nog steeds geen goed beeld te kunnen geven van het beroep.

Noten

1. P.A. Koolmees, Dr. Vlimmen, from pastoral ideology to persistent myth. In: J. Schäffer (Ed). *Tiermedizin im Spiegel der Kunst, Literatur und Musik*. 8. Tagung der Fachgruppe Geschichte der Veterinärmedizin der Deutsche Veterinärmedizinische Gesellschaft, Hannover 17-18 November 2000, Gießen 2001, 139-147.
2. A. Roothaert, *Doctor Vlimmen*. Salm, Amsterdam 1936.
3. J.G. Ojemann. Doctor Vlimmen. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 64, 263, 1937.
4. Frans Walch, *Roothaert, een biografie*. De Prom, Baarn 1996, 141.
5. A. Roothaert. *Vlimmen contra Vlimmen*. Bruna, Utrecht 1953.
6. A. Roothaert. *Vlimmens tweede jeugd*. Bruna, Utrecht 1957.
7. Voor een uitgebreide bespreking zie: Becker, Tierarzt Dr. Vlimmen als Film. *Deutsches Tierärzteblatt* 11, 101-102, 1944.
8. 'Skandal um Dr. Vlimmen' geregisseerd door Arthur Maria Rabenalt.
9. 'Dokter Vlimmen' geregisseerd door Guido Pieters.
10. De macht van de kerk wordt weerspiegeld in het destijds gebruikelijke Brabantse gezegde: 'Ge moet nie tegen 't kerkdeurke piesen! ... Dat loopt altijd verkeerd af!'. A. Roothaert, *Doctor Vlimmen (trilogie)*. Bruna, Utrecht / Antwerpen 1978, 108.
11. Roothaert, noot 10, 321-322, 893-895; Walch, noot 4, 126-143, 263-281, 282-294.
12. Walch, noot 4, 132.
13. A. Mout. Roothaert, succes en literatuur. *Critisch Bulletin: maandblad voor letterkundige critiek* 11, 101-103, april 1940.
14. Nico de Haas was lid van de NSB en hoofdredacteur van het weekblad *Storm-SS*. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Nijhoff, 's Gravenhage dl. 3, 127n, 1970; dl. 6, 412, 1975.
15. Nico de Haas. Niederländische Romankunst, das Buch in der Brandung der Zeit. *Die Weltliteratur*, 206-208, November 1940.
16. H. Lampo. Roothaert of de ware erkenning van een schrijver. *Heibelboek* 77-79, 1970; Walch, noot 4, 360-364.
17. Walch, noot 4.
18. Gerard Groeneveld, De Werdegang van Mr. A. Roothaert. Een grensgeval gedocumenteerd. *Nieuwe Rotterdamse Courant* 3 August 1996; A. M[athijssen] en A.P. W[ijggangs], Boekbespreking van de biografie door Frans Walch, *Argos* 17, 300-302, 1997; Cees van Raak. Mr. Anton Roothaert, de schepper van Doctor Vlimmen. Literair Tilburg, Homepage (<http://let.kub.nl/literair/index.htm>) van de Faculteit der Letteren, Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg.
19. In zijn biografie tracht Walch aan te tonen dat Roothaert niet echt 'fout' was geweest in de oorlog. Direct na de oorlog werd iedereen in Nederland op ongenuanceerde wijze in 'goed' en 'fout' ingedeeld. Nu, ruim 50 jaar later, wordt algemeen geaccepteerd dat in werkelijkheid ca. 5% van de bevolking collaboreerde en ca. 5% actief verzet pleegde terwijl de overgrote meerderheid simpelweg trachtte te

overleven. Vanuit dit moderne perspectief is Roothaert inderdaad niet als 'fout' te kwalificeren, maar wel als een grensgeval. Walch (noot 4, 205) voert in dit verband ook aan dat er in Vlimmen geen bruine 'Blut und Boden' opmerkingen voorkomen. Dit is echter onjuist. In 1936 schreef Roothaert (noot 10, 180): 'Zo iemand als Vlimmen telt mee onder de beste eenheden van het ras, zou de uitgezochte vader kunnen zijn voor wilde, sterke kinderen met heldere koppen, dat ziet iedereen' en verder: 'De sluwe Natuur roept het eerst de sterksten en de besten van het ras, hen met het hete, rode bloed...'. Op p. 311: 'En 'n taai ras, die Zuidafrikaanse kaaskoppen, anders waren ze allang vernegerd, of in ieder geval verengelt...'. In de delen 2 en 3 komen dergelijke nationaal-socialistische opmerkingen nadrukkelijk niet voor en lijkt Roothaert zich te distantiëren van Pulles door Vlimmens neef Dop een rol in het verzet te laten spelen.

20. Walch, noot 4, 307, 369-370, 379.

21. In Roothaerts boeken wordt Vlimmen aangeduid met 'Doctor', zeer waarschijnlijk omdat zijn model Pulles op 8 februari in 1934 in Bern was gepromoveerd. De titel van het proefschrift luidt: H.A. Pulles. *Kritische Betrachtungen der gesetzlichen Vorschriften und der Organisation der Kadaververwertung in Holland*. Bern 1934.

22. Walch, noot 4, 126.

23. Een populair gezegde tijdens zijn burgemeesterschap in Eindhoven was: 'Als de oorlog voorbij is, is Pulles de eerste die de lul is'.

24. E.P. Oldenkamp, Diergeneesmiddelen tijdens het interbellum. Van salvarsan naar sulfonamiden. In: K. van der Horst, P.A. Koolmees en A. Monna (Eds.) *Over boeken en beesten. Opstellen over de geschiedenis van de diergeneeskunde en de boekwetenschap*. Erasmus Publishing, Rotterdam 1995, 93-115, aldaar 108.

25. Walch, noot 4, 336-339.

26. Ojemann, noot 3; Vlimmen contra Vlimmen. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 79, 117, 1954.

27. [H.] Mießner. Buchbesprechung Tierarzt Dr. Vlimmen. *Deutsche tierärztliche Wochenschrift*, 49, 276, 1941.

28. In de biografie van Walch ontbreekt de bronvermelding en wordt alleen melding gemaakt van een stelling uit een proefschrift uit 1954 van een dierenarts; Walch, noot 4, 306. Aangezien er maar vijf dierenartsen zijn gepromoveerd in dat jaar was de bron snel achterhaald: E.H. Kampelmacher, *Een oriënterend onderzoek omtrent de microbiologie en histologie van de uterus bij onvruchtbare runderen met behulp van een biopsie-apparaat*. Proefschrift Veeartsenijkundige Faculteit, Rijksuniversiteit Utrecht. Utrecht 1954, stelling nr. VIII. Interview met Kampelmacher door de auteur op 10 januari 2001 en brief van hem van 20 september 2001. Over Kampelmacher zie ook Corrie K. Berghuis, *Joodse vluchtelingen in Nederland 1938-1940*. Kok, Kampen 1990, 49-53, 179.

29. Naast het boek en de televisieserie over Herriot is er zelfs een soort openlucht museum in Thirsk in Engeland met de naam 'The World of James Herriot'. Daarin wordt de praktijk tentoongesteld van Dr. James Alfred Wight (1916-1995) de dierenarts die onder het pseudonym 'James Herriot' publi-

ceerde. Wights' boek *All creatures great and small*. St. Martin's Press, New York 1972, werd een bestseller in Amerika. Zie verder Jim Wight, *The real James Herriot. The authorized biography*. Joseph, London 1999; zie verder: D. Limburg, Gezellige tijden in Yorkshire. NRC 24 juli 2000.

30. Voor meer informatie over het onderwerp feminisering zie: S.D. Jones, Gender and veterinary medicine: global perspectives. *Argos* 23, 119-123, 2000; P.A. Koolmees, De feminisering van de diergeneeskunde in Nederland, 1925-2000. *Argos* 23, 125-131, 2000.

31. J. Swabe, In het gezelschap van dieren. *Diergeneeskundig Memorandum*, 48, no. 3, 5-36, 2001.

32. Roothaert, noot 10, 321-322.

33. J. Kranenburg en E. Rutgers, De dierenarts in de grote-huisdieren praktijk. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 87, (jubileumuitgave), 18-24, 1962, aldaar 21.

34. R. Rasenberg. *De mythe van de Biltstraat*. Bereklaauw, Roermond 1999, 52-53, 115.

35. 'Aanstaande dierenartsen moeten af van Dokter Vlimmen-ideaal. *De Telegraaf*, 5 October 1970; N. van Ladesteijn, De dierenartsen tussen romantiek en zakelijkheid. *Illuster, Periodiek voor de alumni van de Universiteit Utrecht* 5, nr. 3, 12-13, 2000; Walch, noot 4, 306.

36. Susan Umans, U bent niet van de veehouder afhankelijk, maar deze is van u afhankelijk'. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 125, 688-690, 2000.

37. Zie hierover verder: Workshop veterinary medicine in society. Imago dierenarts onder de loep. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 124, 152-154, 1999; A. van der Meiden. De gezegende dieren. Imago-problemen van de veterinaire wereld. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 121, 422-424, 1996; J.H. Vos et al., Dierenarts: 'Let op Uw saeck!'. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 125, 2000, 542-551; Wat is communicatie? *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* 125, 695-698, 2000.

Alles voor de dagelijkse praktijk en meer...

virbac

**Veterinaire farmacie
en verbruiksartikelen**

Virbac heeft zowel voor gezelschaps- als landbouwdieren een breed assortiment farmaceutische producten. Daarnaast levert Virbac een compleet pakket verbruiksartikelen voor de dagelijkse praktijk. *Scherp geprijsd, dus altijd interessant!*

BACKHOME

**Elektronisch
identificatiesysteem**

Virbac brengt het unieke Back Home® systeem voor elektronische identificatie op de markt. Een onzichtbare, dier-vriendelijke en unieke identificatiemethode voor ieder gezelschapdier. Er zijn drie typen readers beschikbaar, waaronder twee modellen die ook niet-ISO chips lezen.

 WALTHAM
VETERINAIRE SERVICE

**Canine en Feline
diëten**

Virbac verzorgt ook de distributie van de speciale canine en feline diëten van Pedigree en Whiskas. Daarnaast biedt de WALTHAM Veterinaire Service dierenartsen de mogelijkheid om 'standaard' onderhoudsvoer te bestellen.

Voor meer informatie kunt u terecht bij de buitendienstmedewerker van uw regio óf rechtstreeks bij ons kantoor.

virbac
quality by research

Virbac Nederland B.V. Postbus 313, 3770 AH Barneveld Tel: 0342-427127 Fax: 0342-490164

Brugmans in Museum Boerhaave

A.H.H.M. Mathijssen^a

In Museum Boerhaave (Lange Agnietenstraat 10 te Leiden) is t/m 19 mei 2002 een tentoonstelling te zien, gewijd aan leven en werken van Sebald Justinus Brugmans (1763-1819).

Deze heeft zich tijdens zijn buitengewoon actieve leven op tal van gebieden ingezet om de maatschappij van dienst te zijn, als hoogleraar met vier leeropdrachten, als natuurhistorisch verzamelaar en als organisator van voorzieningen waar zijn tijd behoefte aan had. Tot de laatste behoorde o.a. zijn bemoeienis met de pogingen om een aanzet te geven tot veterinaire onderwijs.

De tentoonstelling en de begeleidende catalogus is vooral het werk van de historicus Hans de Jonge, die een proefschrift over Brugmans voorbereidt.¹

De tentoonstelling is prachtig van inrichting; zij toont tal van interessante objecten, geeft een goed beeld van Brugmans' veelzijdigheid, maar is m.i. vooral belangwekkend vanwege het beeld dat gegeven wordt van de voor de vaderlandse geschiedenis zo kritische periode rond 1800. De kostelijke verzameling prenten uit het tijdvak 1780-1815 illustreert de wisselende staatkundige toestanden en de grote gebeurtenissen van die tijd; de collectie gipsen beelden naar klassieke voorbeelden van het kunstgenootschap waarin Brugmans een rol speelde, geeft de smaak van de tijd weer; de natuurkundige instrumenten, afkomstig van de opgeheven universiteit van Harderwijk verwijzen naar het bloeiende genootschapsleven van die dagen. De man, die mede verantwoordelijk was voor de opheffing van de universiteiten van Harderwijk en Franeker, George Cuvier, de

grote zoöloog en paleontoloog, is er vertegenwoordigd met een borstbeeld, maar ook met enige van zijn belangrijkste boeken; en met het afgietsel van de *Mosasaurus*, dat op zijn initiatief gemaakt werd omdat hij het uit Maastricht geroofde origineel voor het *Musée d'Histoire Naturelle* in Parijs wilde behouden. Het was Brugmans niet gelukt het fossiel zelf los te krijgen, toen hij door koning Willem I na de val van Napoleon naar Parijs gezonden was om het natuurhistorisch kabinet van diens vader, Stadhouder Willem V, ten behoeve van de Leidse universiteit te recupereren, hetgeen wél met succes werd bekroond. Om het vele dat getoond wordt in de juiste context te kunnen plaatsen, moet men wel in grote trekken bekend zijn met Brugmans' *faits et gestes*.

Levensloop

Hij was geboren in Franeker als zoon van Antonius Brugmans die eerst hoogleraar wis-, natuur- en sterrenkunde was te Franeker en later te Groningen. Na het

gymnasium te Groningen, studeerde Sebald in de filosofische faculteit aldaar, waarin hij al na drie jaar promoveerde op de beschrijving van de steensoorten die hij in de Groningse bodem had aangetroffen. Verder schreef hij verhandelingen over maatschappelijk nuttige onderwerpen als het aanplanten van voedergewassen, de groei van eikenbomen en de kweek van een bepaalde soort van weidegras. Ook een merkwaardig meteorologisch verschijnsel, dat zich in 1783 te Groningen had voorgedaan, werd door hem nauwkeurig beschreven. In 1785 promoveerde hij in Leiden in de medicijnen over de vorming van etter. En in datzelfde jaar, hij was toen 22 jaar, kreeg hij zijn benoeming tot hoogleraar in Franeker in de logica, metafysica, natuur- en sterrenkunde. Een jaar later kwam de leerstoel plantkunde, een van zijn grootste liefhebberijen, in Leiden vrij, waarop hij werd benoemd. Hij kon de dienstwoning bij de Hortus botanicus betrekken en hield op 28 oktober 1786 zijn inaugurale rede. Korte tijd nadien kreeg hij er de leerstoelen in de natuurlijke historie (1787), de geneeskunde (1791) en scheikunde (1800) bij. Volgens getuigenis van tijdgenoten was hij een begenadigd docent die veel publiek trok. In zijn botanisch onderwijs volgde hij het Linneaanse systeem. Voor de zoölogie sloot hij echter aan bij Camper e.a. en beschouwde de vergelijkende anatomie als de kern. Voor de palaeontologie sloot hij aan bij Georges Cuvier (1769-1832), een van de grondleggers van het vak, die een catastrofentheorie had opgesteld om de fossielen in de verschillende aardlagen te verklaren. In de anthropologie volgde hij voor de verklaring van de mensenrassen de leer van Johan Friedrich Blumenbach (1752-1840), hoogleraar te Göttingen. Naast zijn hoogleraarschappen nam Brugmans verschillende buiten-universitair

^a. Bilderdijklaan 14. 3723 DC Bilthoven
Mathijse@worldonline.nl

re taken op zich. Een ervan betrof de samenstelling van een voor het gehele land geldende farmacopee. Deze kwam in 1805 in een Latijnse als *Pharmaco-poea Batava*, en in 1807 in een Nederlandse editie als *De Bataafsche Apotheek* van de pers. De redactie ervan voerde hij te samen met vier anderen.

Zijn belangrijkste nevenactiviteit was ongetwijfeld die van Inspecteur-generaal van de militair-geneeskundige dienst, een functie die hij, sinds 1795, meer dan twintig jaar heeft vervuld. Deze dienst werd in alle onderdelen (opleiding, recruterende, instructies voor de militaire chirurgie, inrichting van hospitalen, voorziening van geneesmiddelen) door hem gereorganiseerd. In de roerige Franse Tijd met aanhoudend oorlogsgeweld kwamen deze maatregelen goed van pas. Zijn dienstvak is herhaaldelijk grootschalig moeten optreden, niet alleen bij oorlogshandelingen, maar bv. ook bij de ramp in Leiden in 1807 na de ontploffing van een kruisschip. De hygiënische maatregelen die Brugmans decreeteerde, hebben ongetwijfeld heel wat mensenlevens gespaard. Een van zijn weinige, maar wel belangrijke verhandelingen schreef hij in 1814 over het gevaar van hospitaalversterf, *gangraena nosocomialis*, waarin hij, ongeveer een halve eeuw voor Semmelweis², toonde een goed inzicht te hebben in de besmettelijke aard van de ziekte. Zijn voorschriften betreffende optimale hospitaalhygiëne, isolatie van patiënten en verdelging der smetstof, konden herhaaldelijk met succes in praktijk worden gebracht. Het meest spectaculair waren deze na de Slag bij Waterloo, die 40.000 doden en gewonden kostte. Dankzij Brugmans bevel om de gewonden ver van het slagveld over een groot areaal te verspreiden, kon uitbraak van epidemieën worden voorkomen. Hij zag zijn optreden beloond met hoge onderscheidingen uit Rusland, Pruisen en Nederland.

De bovengenoemde verhandeling was een met goud bekroond antwoord op

een vraagstelling van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen. Hij schreef die tijdens een ongevroegde korte adempauze tussen het verdwijnen van de Fransen in 1813 en zijn hernieuwd aantreden als Inspecteur-generaal in 1814. Hij moest toen korte tijd buiten beeld blijven, omdat men vond dat hij zich in de periode 1811-1813 als Rector magnificus van de Leidse universiteit, die gedurende ruim een jaar deel uitmaakte van de Université Impériale, niet genoeg tegen de Franse usurpatie verzet had. Maar het vaderland, dat zijn vrijheid herkreken had, kon hem kennelijk niet missen, want al gauw werd hij door koning Willem I weer in zijn oude functies hersteld en met nieuwe missies belast. Zijn laatste grote daad vóór zijn plotselinge dood in zijn 56ste levensjaar was een grote uitbreiding van de Leidse Hortus (met 8500 m²). Zijn plan om hierin een ménagerie onder te brengen is nooit gerealiseerd.

Zijn collectie

Brugmans colleges werden ondersteund door demonstraties van preparaten en naturalia. Hiervoor legde hij -als aanvulling op de wat vervallen collectie van de universiteit- een in zijn huis opgeslagen verzameling aan. Volgens Cuvier die deze in 1811 bezocht, was het de grootste particuliere verzameling in Europa. Zij omvatte aan het eind van zijn leven 4081 objecten. Zij werd na zijn dood door koning Willem I ten behoeve van de Leidse universiteit voor de kapitale som van f34.000,- aangekocht. Zij werd de basis van het Museum voor Natuurlijke Historie (thans *Naturalis*).

Een van de doelstellingen van de huidige tentoonstelling was een selectie uit de Brugmans-collectie, die over diverse universitaire instellingen verdeeld was geraakt, weer eens bijeen te brengen en aan de bezoekers te tonen hoe en wat men rond 1800 verzamelde, maar ook welke technieken men gebruikte om de objecten te conserveren (opzetten,

drogen, op alcohol, opspuiten van vaten met gekleurde was). Zijn invalshoek was de vergelijkende anatomie van de gewervelde dieren, incl. fossielen en teratologische preparaten. Daarnaast had hij een speciale voorliefde voor menselijke schedels. Deze worden op de tentoonstelling in drie categorieën getoond: 1) ter illustratie van Brugmans' frenologie, waarbij hij de hersenschedelleer van Franz Joseph Gall volgde; 2) ter ondersteuning van zijn antropologisch onderwijs; de 120 schedels die de door hem onderscheiden hoofdrassen binnen de mensheid representeerden, had hij geografisch ingedeeld; 3) ter demonstratie van colleges militaire chirurgie met schedels met sabel- en met schotwonden. Er waren ook tal van specimina op het gebied van de botpathologie in zijn verzameling. Het medisch instrumentarium en memorabilia rond de Slag van Waterloo zijn te zien, en tenslotte zijn er nog wapens, portretten, penningen en munten.

Brugmans en de veeartsenijkunde

Uit het artikel over Gerrit de Hoog in deze aflevering blijkt hoe hij zich heeft ingezet om een talentvolle jongeman te begeleiden met het doel hem voor het geven van het allerwege begeerde veterinaire onderwijs op te leiden. In de publicatie die bij de tentoonstelling is verschenen, worden zijn inspanningen als voorzitter van de zgn. Leidse commissie tot afneming van veeartsenijkundige examens en bij de oprichting van de (mislukte) Militaire Rijden- en Veeartsenij-School gememoreerd. Ook wordt zijn missie genoemd naar het Land van Maas en Waal en het Land van Cuyk om er een uitbraak van de veepest te bestuderen. Het is interessant om hierbij iets uitvoeriger stil te staan, niet omdat deze missie en het eruit voortgekomen geschrift veel heeft bijgedragen tot Brugmans' roem, integendeel, maar om na te gaan hoe destijds met een ziekteuitbraak werd omgegaan.

De veeziekte was in december uitgebro-

ken en de mare ervan was al gauw tot Den Haag doorgedrongen. Met de rampzalige ervaringen van twee decennia eerder nog vers in het geheugen, diende raad geschaft te worden over aard en omvang.

In opdracht van de president van de Nationale Vergadering begaf Brugmans zich op 27 december 1796 naar de bedreigde plaatsen. Hij bezocht Afferden, Deest, Nijmegen, Grave, Overasselt en nogmaals Afferden en al op 2 januari 1797 stelde hij, op doorreis in Utrecht, zijn rapport samen. Twee dagen later droeg hij het voor in de Nationale Vergadering, die hem vervolgens opdracht gaf dit in druk te geven. Vanwege de urgentie van de zaak voerde hij zijn aanvankelijk voornemen om het aan te vullen, niet uit en volstond hij met de uitgave van de voorgedragen tekst.³ Het voorwoord is van 8 januari 1797. Hierin deed hij een oproep om hem waarnemingen van nieuwe gevallen toe te zenden; tevens maakt hij bekend een instructie verzonden te hebben naar alle Officieren van Gezondheid die werden opgeroepen hun bekende gevallen te rapporteren aan het *Bureau van Gezondheid over de Armée*, zodat de landsbestuurders over de noodzakelijke informatie konden beschikken waarop zij de te nemen maatregelen zouden kunnen baseren. Wat had hijzelf in die ene week gezien?

Zijn overzicht van de omvang van de uitbraak is summier en weinig exact. Van sommige plaatsen geeft hij het aantal stallen op, van andere niet. Het totaal aantal van gestorven dieren, dat vermeld is, bedraagt 75.

Naar men hem gezegd heeft, zou de ziekte zijn ingesleept vanaf een veemarkt op Pruisisch gebied. De uitbreiding is beperkt gebleven tot plaatsen ten Zuiden van de Waal.

De verschijnselen die hij kan waarnemen vergelijkt hij steeds met beschrijvingen in de twee boeken die hij heeft meegenomen, beide uitgebracht tijdens de derde

golf van de runderpest in de 18e eeuw (1768-1786), resp. P. Camper, *Lessen over de thans zweevende veesterfte* (Groningen 1769) en H. Vink, *Lessen over de herkauwing der runderen en tans woedende veeziekte* (Rotterdam 1770).

En er bleek hem nogal wat verschil te zijn. De tekens in het begin der ziekte vond hij zoals door Camper en Vink beschreven:

"de eetlust vergaat, somtijds weigeren zij te drinken; herkaauwen onvolmaakt en bij tusschenpoozingen; zij neemen naauwelijks eenig nieuw voedsel, zelfs geen drank, niettegenstaande de aanwezige koorts voorzeker dorst moet veroorzaken; zij worden onrustig, en eindelijk houdt de herkaauwing geheel op". Tandengeknars en flauw staande, rooddoorlopen ogen nam Brugmans echter niet waar. Als het grootste verschil tussen de beschrijvingen uit de 18e eeuw en zijn eigen bevindingen vermeldt hij dat toen "het algemene levensbeginsel" (=vitaliteit, A.M.) was aangetast, waardoor de dieren zich met moeite konden staande houden, hoofd en staart lieten hangen, en er geen afscheiding van melk en urine meer plaatsvond en de spijsverteringorganen ophielden te werken, zij het dat vaak een stinkende en bloedige diaree (*spellen of spuiten*) werd geconstateerd. Bij de patiënten die Brugmans bezocht is "het levensbeginsel niet onderdrukt"; de dieren staan stevig op hun benen, zij zijn benauwd en bewegen daarom voortdurend. Al is de eetlust verdwenen, de verteeringswerktuigen blijven gezond tot tegen het einde. Daarentegen ziet hij de gestoorde ademhaling met veel etterig slijm uit keel en neus als belangrijkste ziekteverschijnsel. De koorts gaat op en neer. Het sterven is onregelmatig, soms na twee dagen ziekte, soms na twintig dagen.

In Afferden heeft hij secties gedaan (hoeveel wordt niet vermeld). Daarbij merkte hij weer grote verschillen in vergelijking met de beschrijvingen bij Camper en Vink in de mate waarin het maag- darmstelsel

is aangetast. Behalve bij een koe met ontsteking van de vierde maag en de darmen, waren net, magen en darmen zeer natuurlijk en niet ontstoken. Was bij Camper en Vink de lever 'bedorven', in zijn cadavers was deze 'genoegzaam gezond', behalve bij die ene koe met ontstekingen, waarbij de lever verhard was. De galblaas was in alle gevallen opgezet. Brugmans vond ook geen ziekteverschijnselen bij de milt, de nieren, de blaas en de uterus. In overeenstemming met de 18e eeuwers vond Brugmans de luchtpijp en de longen hevig ontstoken. Camper vond vooral schuim en sprak van emphyseem; Brugmans vond als belangrijkste karakteristiek de vulling met slijm, dat vaak etterachtig is. De dieren zouden een verstikingsdood gestorven zijn, omdat het slijm niet uitgedreven kon worden. Omdat hij dit symptoom het belangrijkste achtte, spreekt hij van een *catarrhale ziekte*. Hij veronderstelde, in analogie met soortgelijke ziekten bij de mens, dat zich naast een *catarrhale ziekte* een andere kan voordoen, waardoor de enkelvoudige *catarrhale koorts* in een *kwaadaardige rotachtige zinkingskoorts* kan overgaan. Dat zou zich bij de 18e eeuwse veepest hebben voorgedaan en hieruit zouden de verschillen tussen zijn bevindingen en die van Camper en Vink te verklaren zijn.

Hij was overtuigd van de besmettelijkheid, zij het dat deze minder snel van stal naar stal overgaat in vergelijking met de berichten uit de 18e eeuw. Hij veronderstelde dat de ziekte zou uitdoven, mits alle veeverplaatsingen zouden ophouden. Onbegrijpelijk en in tegenspraak hiermee is dan een onmiddellijk hierop volgende zin die zegt: "ten zij dezelve elders zonder besmetting, gelijk ik zeer mogelijk houde, op nieuw ontstaan mogt"!

Van de besmettelijkheid door cadavers is hij niet overtuigd, omdat hijzelf, noch zijn studenten die taltijke secties verrichtten op lijken van aan "persloop, rotkoorts, kwaadaardige zinkingskoorts" gestorvenen, ooit geïnfecteerd zijn geraakt. *Per*

analogiam zouden cadavers dan ook geen besmetting kunnen overbrengen. Hij staafde deze uitspraak met verhalen die hij van drie schoenmakers en een leerlooier in het Nijmeegse had gehoord die allen huiden verwerkten van dieren die tijdens een vorige epizootie waren omgekomen. Echter houdt hij het toch voor verstandig, zolang de zaak niet is uitgemaakt, zich te houden aan de algemene voorschriften van de overheid en voorzorgen in acht te nemen.

Over mogelijke geneeswijzen denkt hij dat deze, als al middelen gevonden worden, alleen effectief kunnen zijn in het begin van de ziekte. Bij runderen is de samengestelde maag een extra moeilijkheid, waardoor oraal ingegeven middelen niet of onzeker werken. Door de variaties in de ziekteverschijnselen is het voor een leek moeilijk uit te maken met wat voor soort ziekte men te maken heeft.

Tot slot stelt hij dan de vraag: "...waar zijn in ons land de vee-artsen, welke hiertoe behoorlijke grondige kennis hebben?", en hij vervolgt:

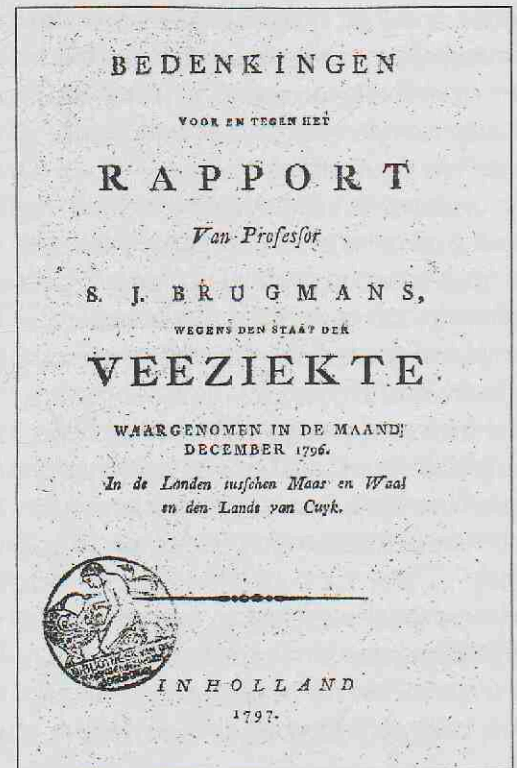
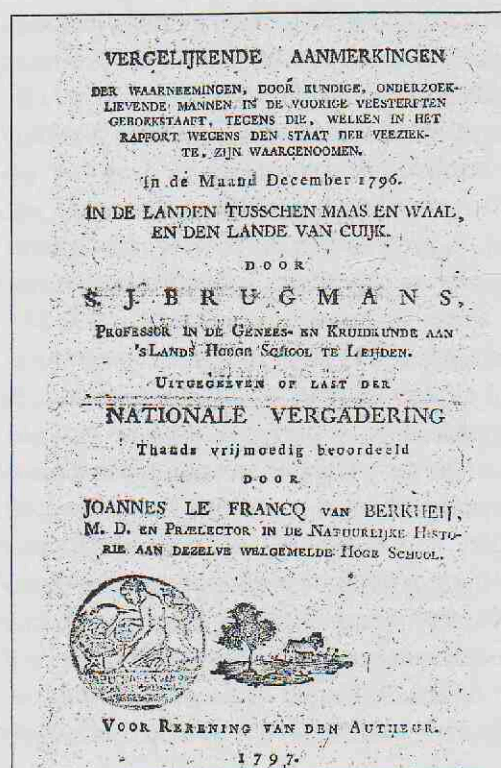
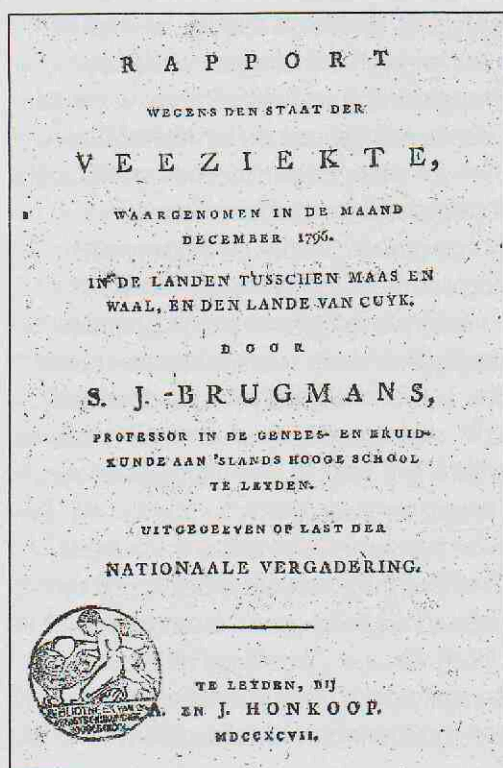
"Er wordt bij eenen vee-arts even veel kundigheid vereischt, als bij den

bekwaamen geneesmeester van menschen. Zoo lang de Nederlanders, wier welvaart zoo naauw met de kennis der veeziekten verbonden is, zich niet met ernst op de vee-artsenij kunde toeleggen, en Geneeskundigen het niet meer beneden hunne waardigheid rekenen, om zoo wel het zieke paard en rund, als den mensch te onderzoeken en bijtestaan, is er over het geheel weinig goeds van de kloekzinnigste poogingen te wachten". Moge deze laatste uitspraken zinnig klinken, het eigenlijke rapport van zijn bevindingen maakt een oppervlakkige en weinig exacte indruk; het was niet meer dan een veldverkenning gedurende hoogstens vier dagen waarin geen duidelijk antwoord gegeven werd of hier nu werkelijk sprake was van runderpest. De kritiek is dan ook niet uitgebleven. Deze kwam niet van de kant van de volksvertegenwoordigers. Voor hen had deze jonge, energieke Leidse hoogleraar kennelijk veel prestige. Bovendien zullen zijn mededelingen weinig verontrusting hebben verwekt en zou hij via zijn *Bureau van Gezondheid over de Armée* de vinger aan de pols houden.

Reacties op Brugmans' geschrift

Twee, ook in 1797 verschenen brochures, maken duidelijk dat er kritische geesten waren voor wie zijn aanpak niet door de beugel kon. Het zijn kostelijke en zeldzame voorbeelden van polemieken binnen de Nederlandse diergeneeskunde. Van de kant van Brugmans is hierop geen antwoord gekomen.

Het eerste was afkomstig uit zijn directe omgeving. Auteur was de veelschrijver Le Francq van Berkheij, die lector in de Natuurlijke Historie aan de Leidse universiteit was geweest. Deze was toen al 70 jaar; hij had de eerste helft van zijn *Natuurlijke historie van Holland* (delen 1-7) al gepubliceerd en de volgende delen, die uitsluitend op het rundvee betrekking hebben, voor de druk gereed. In zijn *Vergelijkende aanmerkingen*⁴ becommentarieerde hij Brugmans' geschrift pagina voor pagina en zette er zoveel vraagtekens bij dat er daardoor veel, zo niet alle autoriteit aan ontnomen werd. Anderzijds heeft hij de kans uitgebuit om, inspelend op de actualiteit, zijn nog niet verschenen delen te propageren. Aan zijn brochure voegde hij "een bericht van intekening"

toe voor de bij Van Thoir in Leiden als afzonderlijk werk uit te geven delen over de ziekten van het rundvee, waarvan een deel geheel over de veepest zou handelen. Het zou echter nog zeven jaar duren voordat een andere Leidse uitgever, Trap, een begin zou maken met de uitgave van *De Natuurlijke Historie van het rundvee*, dat tussen 1804 en 1811 zou verschijnen. Le Francq van Berkheij voelde zich gepasseerd, niet door de politici, van wie hij niet kon veronderstellen dat zij een uitgesproken Orangist zouden inschakelen om hen van advies te dienen, maar wel door "U.H.G.", zoals Brugmans 56 pagina's lang wordt aangesproken. Het zou immers vernederend zijn geweest "voor een jong, vlug en viv Hoogleraar in het *Studium Historiae Naturalis* om aan een oud Lector in die zelve taak, boven wien hij gesteld was eenigen ondervindelijke raad te vragen". Zoals de titel aangeeft wijst hij Brugmans vooral terecht vanwege het voorbijgaan aan de vele geschriften over vorige uitbraken, die hem tot betere inzichten hadden kunnen brengen dan waarvan hij blijk had gegeven.

De andere brochure⁵ heeft geheel en al het karakter van een pamflet.⁶ Het is geschreven door een taalvaardige anoniemus in een knap volgehouden ironische stijl. Als een 18e eeuwse W.F. Hermans voert de auteur een voortgaande dialoog met een imaginaire gesprekspartner die invectieve vragen stelt en bezwaren tegen Brugmans' beweringen te berde brengt. Door de eerste zogenaamd te ontkrachten en de andere weg te nemen door een nog vreemdere uitleg dan die van Brugmans zelf, geeft hij een 'apologie', zoals hij het zelf noemt (p. 44, noot), van Brugmans' rapport, maar zodanig dat dit volledig onschadelijk wordt gemaakt. Noch de professor, noch zijn opdrachtgever, de *Commissie wegens veeziekte* (uit de Nationale Vergadering?) worden gespaard maar alles gaat op luchtige toon.

Enige citaten ter illustratie:

Op de vraag "hoe het toch kome dat men den Burger Brugmans die commissie heeft opgedragen, en of er geen geschikter personen te vinden waren?" antwoordt hij o.m.: "In de eerste plaats is het buiten allen twijfel zeker, dat de Burger Brugmans een zeer groot *Anatomicus* is, en zich byzonder heeft toegelegd op de *Anatomia comparata*. Daarenboven is het even onbetwistbaar, dat hij tevens een groot *Chemicus*, *Physicus* en *Botanicus* is. (...) Zoudt gij al ligt in het denkbeeld vallen van sommigen, die meenen, dat een eenvoudig Boer, welke de ziekte bij ondervinding had leeren kennen, voor dat onderzoek veel beter geschikt zou geweest zijn dan een geleerd *Professor* die, gelyk de Hoogleraar Brugmans de ziekte nooit gezien heeft en zelfs de *Praktyk der Geneeskunde* nimmer opzettelijk geoefend heeft. Dit *argument* zoo het al steek hield zou evenwel meer klemmen, byaldien er geene andere dringende redenen waren, waarom men zyn Hooggeleerden daar toe boven anderen verkozen heeft". "Het is bekend dat de Burger Brugmans by eene onvermoeide werkzaamheid voegt eene onbepaalde *Ambitie*, en eenen zoo belangloozen als brandenden yver voor het welzyn van ons dierbaar Vaderland". (...) "Zoo begrypt gy ligtelyk, dat de waardigheid van *Professor* ook geene van de minste redenen geweest is, welke de *Commissie* bewogen heeft om tot dat onderzoek, niet een gewoon *Doctor*, maar liever een *Professor*, en wel den *Professor* Brugmans boven alle andere te verkiezen, als kunnende door zyn *Professoraal* gezach, bekende kunde en yver het allerbeste aan het oogmerk voldoen; en die keus, om zoodanige reden, vindt te meer grond als het waar is, hetgene men my zegt, dar 'er onder de Leden der Commissie niemand is die zich der Geneeskunde verstaat, immers in dat geval is men gewoon zich door schyn, een goed gerucht en voor-

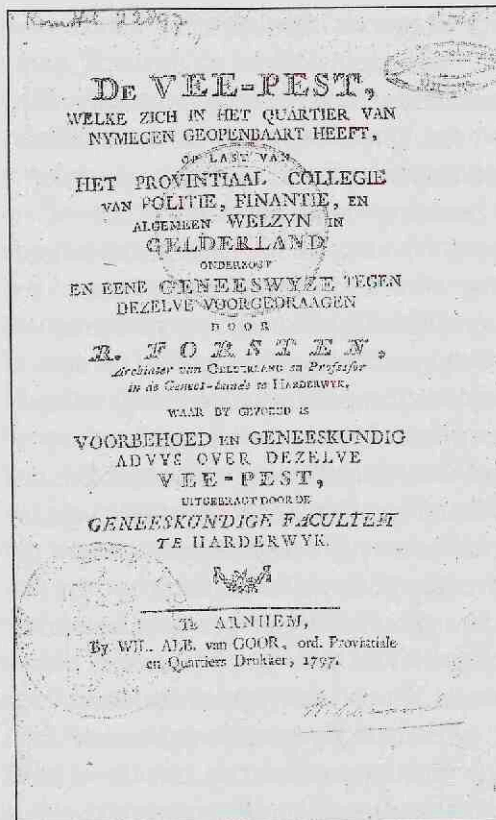
spraak te laten leiden".

Naar aanleiding van de door Brugmans opgemerkte symptomen en de verschillen die hij meende te bespeuren met de door Camper en Vink beschrevene: "Gy weet, het is de plicht, het recht, het zwak (of hoe zal ik het noemen?) van *Professoren*: dat zy, om uitteschitteren, een nieuw *Systema* moeten verzinnen, of het nieuwe, dat door de andere verzonnen is, voorstaan en bevestigen. Thans nu is, gelyk gy weet, alles *Catarrhaal*; van *Galkoortsen*, *Rotkoortsen*, *kwaadaardige Rotkoortsen*, enz. hoort men tegenwoordig naauwelijks spreken. (...) Men moet de mode volgen; hy die de ziekte van zyn' Patient een *Catarrhale*, een *Zinkingskoorts* noemt, is een geleerd *Doctor* en wint terstondt al het vertrouwen. Dan hoe dit zy, de *Professor* was met dat nieuwe *Systema* vooringenomen; hij moest die vergelyking derhalve zoo inrichten, dat alles daarop uitliep dat de Veeziekte voor een *Catarrhale* ziekte moet gehouden worden; dit moest voorkomen als iets nieuws; dit moest den schyn geven van eene nieuwe, gewigtige en *Professorale* ontdekking gedaan te hebben; en dit te meer om dat dit, gelyk hy vervolgens doet zien, den weg kon openen tot eene gemakkelijke en zekere geneezing".

"...doch gy begrypt ligtelyk dat het myne zaak niet is om alle die bedenkingen, waar door des *Professors* geleerdheid zou schynen verkort te worden, uitvoerig te wederleggen, dewyl ik alleen maar te betoogen had dat zyn *Rapport* regt *Professoraal* was. Nog een uitmuntend staaltje daar van meen ik te vinden in 's *Professors* gevoelens over de besmettelijkheid der Veepest (...). De paragraaf *Hoe het zy, gezonde Beesten worden niet besmet* enz. heb ik vrij duister, en gevolglyk vry geleerd gevonden. Ik kon 'er by de eerste leezing geen mouwen aanzetten. Even wel na dezelve min of meer bestudeerd te hebben, gelyk men een geleerd werk doen moet, vond ik dat de Hoogleraar kortelyk wilde zeggen of te

kennen geeven, dat daar ter plaatse, waar hij geweest is, de ziekte niet van de zieke tot de gezonde stallen overslaat; en dus dat 'er alle hoop is dat deze geduchte krankheid spoedig zoude ophoude, indien men slechts voor eenigen tyd verhinderde dat geen Rundvee, hoe genaamd, van het eene stal naar het andere vervoerd wierd, ten zy dezelve elders NB. *zonder besmetting* opnieuw ontstaan mogt, het geene hy *zeer mogelyk* houdt. — Hoe het mogelyk zy, dat de ziekte *zonder besmetting* ontstaan zou, dat begryp ik niet; dat is zekerlyk eene *Professorale* gedagten; ten zy men hier *eruditionis causa* een *sub intelligitur* stellen moet, te weeten *zonder besmetting door onmiddellijke aanraaking*; en welligt zullen er meer zijn, welke die *passagie* zonder deze explicatie niet verstaan hebben".

Al is het verleidelijk meer aanhalingen weer te geven, de geboden citaten zullen voldoende zijn om te illustreren op wat voor speelse wijze toendertijd vermeende autoriteit werd doorgeprikt. 'Debunking' is niet in de 20ste eeuw uitgevonden. De zojuist uitvoerig geciteerde anonymus maakte in een postscriptum nog attent op een onderzoek dat de archiater van Gelderland, tezamen met een medicus, een chirurgijn en twee veeartsen⁷, in het Nijmeegse gedaan had om de aard van de ziekte te achterhalen.⁸ De bevindingen van dit onderzoek, waaraan zes sectieverslagen zijn toegevoegd, worden nog even geconfronteerd met die van Brugmans en het oordeel valt zeer ten voordele van het eerste uit. Rudolph Forsten (1751-1807) was een leerling van P. Camper en W. van Doeveren. Na enige jaren medische praktijk in zijn geboorteplaats Wildervank gedaan te hebben, waar hij in de jaren 1769-1770 runderpest had leren kennen, werd hij in 1776 benoemd tot hoogleraar in de geneeskunde te Harderwijk. In 1791 volgde hij Matthias van Geuns op als archiater van Gelderland. Allereerst verklaarde Forsten helder en

duidelijk dat men te maken had met de ware veepest. Hij wees op het zeer besmettelijke karakter en de hoge mortaliteit; van de 136 zieke dieren die hij in vijf á zes dagen bezocht had, succombeerden er 99. Hij repte niet van een *catarrhale koorts*, maar sprak van een *galachtige rot-koorts*, omdat niet alleen in de cadavers maar ook in het slachtvee sterk opgezette galblazen waren gezien. Anonymus kon hiermee echter niet instemmen. Het pessimisme van Forsten c.s. over de mogelijkheid de veepest te kunnen genezen, beviel hem beter dan het luchthartig optimisme van Brugmans.

Besluit

Het is duidelijk geworden dat Brugmans zijn hand overspeeld heeft met het aannemen van de opdracht te rapporteren over de runderpestuitbraak. Zou hem bij het accepteren van de opdracht voor ogen hebben gestaan ook op het terrein van de besmettelijke dierziekten een rol te gaan vervullen? De bestrijding was tot dan een zaak geweest van de provinciale

besturen. Waar in de jonge Bataafse Republiek voor het eerst mogelijkheden tot een centrale aanpak gegeven waren, moet het voor hem die succesvol zou worden bij het centraliseren, c.q. harmoniseren van uiteenlopende zaken als de Militaire Geneeskundige Dienst, de farmacopee en de Leidse natuurhistorische verzamelingen, een uitdaging zijn geweest zijn krachten te beproeven op dit nog braakliggend terrein. Een apparaat had hij ervoor in de vorm van zijn *Bureau* al in de aanbieding!

De kritiek die zijn rapport uitlokte heeft hem echter niet gefrustreerd om zich naderhand met veeartsenijkundige aangelegenheden in te laten, zodat we mogen concluderen dat dit vak een plaats had binnen zijn zeer wijde interesseskring.

Noten

1. Het vergeten fenomeen Sebald J. Brugmans (1763-1819), verzamelaar tussen koning, keizer en universaliteit. Leiden: Museum Boerhaave, 2001. 64 p. (Mededeling 292).
2. J.-V. Zambon. Brugmans, voorloper van Semmelweis. *Nederlands tijdschrift voor Geneeskunde*, 127(24), 1060-1064, 1983.
3. S.J. Brugmans. *Rapport wegens den staat der veeziekte, waargenomen in de maand December 1796, in de landen tusschen Maas en Waal, en den Lande van Cuyk. Uitgegeven op last van de Nationale Vergadering*. Leiden: Honkoop, 1797. 43 blz.
4. J. le Francq van Berkheij. *Vergelijkende aanmerkingen der waarnemingen, door kundige, onderzoekliedende mannen in de voorige veesterften geboekstaapt, tegens die, welken in het rapport wegens den staat der veeziekte, zijn waargenomen in de maand December 1796 in de Landen tusschen Maas en Waal, en den Lande van Cuijk*, door S.J. Brugmans enz.. s.l.: Auteur, 1797. 56 + 8 blz.
5. *Bedenkingen voor en tegen het rapport van Professor S.J. Brugmans wegens den staat der veeziekte enz..* In Holland, 1797. 87 blz.
6. Pamflet, strijdschrift. "Geschrift van geringe omvang over een actueel onderwerp, vaak hekelend van aard" (Ronald Spoor. In: *Bibliotheek en documentatie. Handboek ten dienste van de opleidingen*. 3e dr. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1984. p. 65).
7. Med. Dr. J.M. van Roggen, de chirurgijn Nuys en de veeartsen H. Reessing en P. Degens.
8. R. Forsten. *De veepest, welke zich in het Quartier van Nymegen geopenbaart heeft, op last van het Provinciaal Collegie van Politie, Finantie en Algemeen Welzijn in Gelderland onderzocht en eene geneeswijze tegen dezelve voorgedragen. Waar by gevoegd is Voorbehoed en geneeskundig advys over dezelve veepest, uitgebragt door de Geneeskundige Faculteit te Harderwyk*. Arnheim: W.A. van Goor, 1797. 61 blz.

Verslag van het 32ste congres van de World Association for the History of Veterinary Medicine

Het 32ste congres van de World Association for the History of Veterinary Medicine (WAHVM) vond dit jaar plaats in Oslo van woensdag 15 tot en met zaterdag 18 augustus. Plaats van bijeenkomst was de School voor Veterinaire Wetenschappen in de Noorse hoofdstad. Het congres werd bijgewoond door 118 deelnemers afkomstig uit 23 verschillende landen. De meerderheid kwam uit Europa maar er waren ook vertegenwoordigers uit Australië, Canada, Egypte, Japan, Mexico, Turkije en de Verenigde Staten.

De Norwegian Society for the History of Veterinary Medicine had het congres grondig voorbereid. De eerste avond werden de deelnemers onthaald op een indrukwekkende openingsceremonie in de fraaie aula van de school. Na het uitspreken van welkomstwoorden door

John Kristoffersen, voorzitter van de Norwegian Society for the History of Veterinary Medicine en ondergetekende werden Cheiron medailles uitgereikt aan Dr. Osamu Katsuyama (Japan), Prof. dr. Jenő Kovács (Hongarije) en de vorige president Guus Mathijssen. Ook namens de andere medaillewinnaars sprak de laatste een dankwoord uit en overhandigde op zijn beurt een cadeau aan de voorzitter van de WAHVM, namelijk een eerste exemplaar van de CD-ROM met zijn *Bibliography of the Biography and History of Veterinary Medicine*. De voorzitter van de WAHVM dankte Mathijssen voor het vele werk dat hij had verricht ten behoeve van het samenstellen van deze bibliografie met meer dan 13.000 referenties en sprak de hoop uit dat deze bibliografie een belangrijk instrument zou worden in de bevordering van de studie van de veterinaire geschiedenis

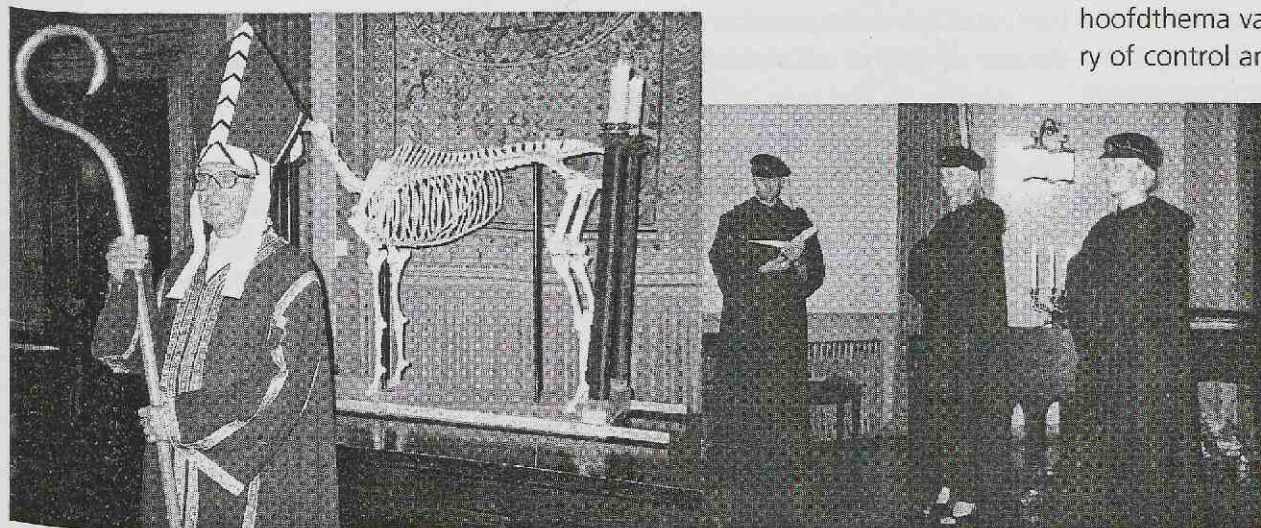
in een internationale context. Daarna werden de lichten gedoofd. Alleen een groot wandtapijt met de beeltenis van Sint Blasius¹, beschermers van de dieren en embleem van de Noorse diergeneeskunde, bleef voor in de hal in het voetlicht. Begeleid door pianomuziek en somber gezang dat het lijden der dieren voorstelde, kwam langzaam een processie van psalmodiërende studenten met een op de schouders gedragen baar met het skelet van een pony naar voren, gevolgd door Sint Blasius. Voor in de zaal aangekomen sprak Blasius het publiek toe en gaf hij een korte lofrede op de medaillewinnaars. Daarna verliet de processie de hal en volgde een get-together-party met een Scandinavisch buffet.

Het wetenschappelijk programma omvatte 27 voordrachten en 16 posters. De voordrachten werden gehouden door 21 dierenartsen en zes sprekers uit andere disciplines. In totaal waren er 11 sessies in het programma waarvan er zeven waren gewijd aan het eerste hoofdthema van het congres: 'The history of control and eradication of epizootic

diseases in veterinary medicine'. Vijftien sprekers behandelden dit thema. De eerste uitgenodigde spreker was de bekende Dr. Jean Blancou, voormalig directeur van de OIE in Parijs. Hij sprak zeer onderhoudend over de principes van de wereldwijde ver-

Blasius-ceremonie bij de uitreiking van de Cheiron-medailles.

St. Blasius, omgeven door 'herders' en 'herderinnen' (elk studiejaar vertegenwoordigend) treedt normalerwijze tweemaal per jaar op, ter inwijding van de nuldejaars en bij de plechtigheid ter gelegenheid van de uitreiking van de dierenartsdiploma's

¹ Blasius, aanvankelijk medicus en bisschop van Sebaste (Armenië), trok zich later uit de wereld terug en ging als kluizenaar leven in een grot, gerespecteerd niet alleen door mensen die zijn hulp bleven inroepen bij ziekten en ongevallen, maar ook de wilde dieren. Hij stierf de marteldood in het begin van de 4e eeuw tijdens de vervolging van de christenen van Cappadocië onder keizer Licinus. Gevoed door legendes rond zijn persoon kreeg Blasius een grote verering, zowel in de Oosterse als in de Westerse Kerken. Hiervan getuigen afbeeldingen op ikonen, fresco's, miniaturen en schilderijen. Hij wordt i.h.b. aangeroepen als beschermers tegen keelziekten (Blasiuszegen op 3 februari) en als patroon van de wolscheerders (vanwege het werktuig waarmee hij werd gemarteld) en de huisdieren. (A.M.)

spreiding van ziekteverwekkers in het verleden en het heden. Andere uitgenodigde sprekers gaven ook algemene inleidingen over de geschiedenis van de beheersing en eradicatie van epizoötische en zoönotische ziekten als runderpest, rabies, atrofische rhinitis, pulmonale adenomatosis (jaagsiekte), droes, miltvuur, tuberculose, scrapie en BSE. Verder richtten contribuanten aan deze sessies zich op aanverwante onderwerpen zoals bijvoorbeeld de verspreiding van besmettelijke dierziekten door internationale handel, de geschiedenis van vaccinatie en het gebruik van diergeneesmiddelen. Daarnaast waren er lokale studies over de beheersing van besmettelijke dierziekten in Roemenië en in de voormalige DDR en over de ontwikkeling van veterinaire microbiologie in Turkije. Twee voordrachten gingen over de geschiedenis van dierziekten in Nederland. Wilma Gijsbers die twee jaar geleden is gepromoveerd op een studie over de internationale ossenhandel (zie *Argos* 23, 149-151, 2000), sprak over maatregelen tegen de runderpest op basis van door de overheid uitgevaardigde *Resolutiën der Staten-Generaal*. John Fisher, die in 2000 voor het VHG een voordracht heeft gehouden en eerder in *Argos* publiceerde (zie onder meer nr. 23, 138-147, 2000), sprak over de bestrijding van de besmettelijke longziekte onder het rundvee in Nederland. Christian Stanek uit Wenen hield een voordracht over de bestrijding van de runderpest in Oostenrijk, waarbij de rol van de Nederlandse artsen Gerard van Swieten en Antonius de Haen die in dienst waren van keizerin Maria Theresia, uitgebreid aan bod kwam. Tenslotte kwam bij dit thema een typisch Scandinavisch onderwerp aan de orde; de ziekten en de zoötechniek van rendieren.

Het tweede thema van het congres was ook typisch Scandinavisch, namelijk: 'The history of disease control in aquatic ani-

mals'. Dit thema omvatte slechts één sessie met twee sprekers; een over de verspreiding van visziekten in de internationale handel en een over de geschiedenis van visvirologie. Het derde deel van het programma omvatte vrije voordrachten. In totaal waren er hier tien voordrachten over diverse onderwerpen verdeeld over drie sessies. Naast drie biografieën waren er twee bijdragen over oude veterinaire manuscripten uit Engeland en Noord-Nepal. Verder gingen de voordrachten over de eradicatie van dourine in Canada, runderpest in Afrika, laminitis bij paarden in de oudheid en de walvisjacht in Noorwegen. Als laatste spreker gaf Guus Mathijssen een demonstratie van zijn bibliografie over veterinaire geschiedenis.

Het eerste thema kwam goed uit de verf. Zowel de 'keynote' sprekers als de overige sprekers presenteerden een breed en interessant overzicht van de historische context van de beheersing en eradicatie van diverse besmettelijke dierziekten. In enkele gevallen echter lag de nadruk teveel op veterinaire-technische aspecten in plaats van op de historische ontwikkeling. Het tweede thema was veel te specifiek en trok maar twee sprekers aan. De kwaliteit van de vrije voordrachten was over het algemeen hoog.

De postersessie omvatte 16 posters waarvan er acht door Noren waren gemaakt. De behandelde onderwerpen omvatte onder meer een Roemeense ichthyopatholoog, kleurentekeningen in het Ercolani Museum in Bologna, Chirurgie in het oude Perzië, onderzoek naar bloedgroepen bij dieren door een Noorse pionier en een biografie van Peter Charles Doherty, de eerste veterinaire die een Nobelprijs heeft ontvangen. Samenvattingen van alle voordrachten en posters waren tezamen met het programma gebundeld in een boekje. De samenvattingen zijn te raadplegen op de

homepage van de WAHVM:
WWW.LIBRARY.VET.UU.NL/~WAHVM.

Op de eerste congresdag vond er overleg plaats tussen het Bestuur van de WAHVM en het Liaison Committee ter voorbereiding van de Algemene Ledenvergadering. Tijdens de Algemene Ledenvergadering kwamen niet minder dan 22 agendapunten aan bod. De notulen van deze vergadering zijn eveneens te raadplegen op de homepage. Volgend jaar zal het congres plaatsvinden in Wittenberg (stad van Luther) van 21-24 augustus. Het 34ste congres zal worden georganiseerd in Mexico City in september 2003.

Op donderdagavond werden de deelnemers verwelkomd door de loco-burgemeester van Oslo in het stadhuis. Tijdens en na de aangeboden receptie kon iedereen het prachtige interieur en de rijke decoraties met kunst uit de 20ste eeuw bewonderen, alsmede het prachtige uitzicht over de Oslo Fjord. Het congresdiner vond de avond daarna plaats in een gezellige atmosfeer met piano- en vioolmuziek, liederen en speeches aangekondigd door de 'Toastmaster' en – natuurlijk – met zalm.

Na de sluiting van het congres op zaterdagochtend volgde een interessante excursie naar het beeldenpark 'Vigeland', het Kon Tiki Museum en het Vikingschip Museum en de skispringschans 'Holmenkollen'. Het congres in Oslo kan zonder meer geslaagd genoemd worden. De lokale organisatoren hadden het congres goed voorbereid en zorgden ervoor dat alles volgens plan verliep. Alle deelnemers kunnen terugzien op een leerzaam en prettig verblijf in de Noorse hoofdstad.

PETER KOOLMEES, VOORZITTER WAHVM

Afscheid van Toon Wijgergangs als conservator van het Museum Diergeneeskunde

Na meer dan 10 jaar conservator van het Museum Diergeneeskunde te zijn geweest heeft collega A.P. Wijgergangs op donderdag 25 oktober tijdens een zeer geanimeerde receptie in het Androclusgebouw van de Faculteit der Diergeneeskunde afscheid genomen.

Velen waren gekomen om Toon en zijn echtgenote de hand te schudden.

Toon Toon direct na zijn pensionering als secretaris van de KNMvD zich bereid verklaarde deze functie voor enkele jaren te willen behartigen, begon hij aan een zware klus. Tengevolge van de ziekte van zijn voorganger, wijlen drs. M.A. Moons, was er helaas nogal achterstand ontstaan. Bovendien was vlak voor zijn aantreden de conservatorkamer verplaatst. In de veel kleinere nieuwe kamer werden zo'n tachtig volle verhuisdozen aangetroffen. Waarlijk geen stimulerend begin!

Dat Toon het museumwerk met hart en ziel heeft verricht blijkt wel uit de lange periode waarin hij de functie heeft uitgeoefend. Iedere week was hij minstens één dag (de dinsdag) aanwezig.

Gelukkig heeft hij gedurende veel jaren de steun gehad van drs. S.J. (Stefan) de Geus als assistent-conservator. Samen hebben zij ongelooflijk veel werk kunnen verzetten.

Sprak Toon in 1993 in een interview, gepubliceerd in het *Utrechts Universiteitsblad*, nog over de 'aarzelen-de volwassenwording van de veterinaire collectie', nu kunnen we gerust stellen dat 'ons museum' een volwaardig en volwassen onderdeel is van het Universiteitsmuseum. De activiteiten waren veelomvattend, o.a. catalogiseren, registreren, restaureren en conserveren. Zelf was ik steeds zeer onder de indruk

van de grote kennis van Toon, en ook van Stefan. Toon had daarbij het voordeel dat hij, mede dankzij zijn vroegere werkzaamheden, de veterinaire wereld in binnen- en buitenland door en door kende.

Toon heeft ook van zich laten horen middels publicaties, o.a. in *Argos* en *Historia Medicinae Veterinariae*. In dit laatste tijdschrift publiceerde hij, in samenwerking met de directeur van het Veterinair Museum in Kopenhagen Ivan Katić, een overzicht van alle veterinaire historische musea in de wereld. Uiteraard vergden de opbouw van exposities veel aandacht. Met veel plezier herinner ik mij de aan de verloskunde gewijde tentoonstelling bij het 40-jarig bestaan van het museum in 1994. Rond het 175-jarig bestaan van de diergeneeskundige opleiding in Nederland in 1996 werd behalve een tentoonstelling die de grote variëteit van de collecties aan het licht bracht, een indrukwekkende tentoonstelling over veterinaire filatelie ingericht, die ook internationaal zeer gewaardeerd werd. Een belangrijk moment zal voor Toon ook de internationale visitatie op 19 juni j.l. van 'zijn' museum zijn geweest. Deze visitatie had plaats op initiatief van de directeur van het Universiteitsmuseum, drs. P. de Haan en werd uitgevoerd door prof.dr. Johann Schäffer (Hannover) en dr. Ivan Katić (Kopenhagen). Deze resulteerde in twee zeer lovende rapporten. Het museum behoort in zijn soort tot de beste ter wereld, met een unieke en grote collectie, belangrijk vooral ook met betrekking tot ons Nederlands veterinair verleden en de rol van Utrecht daarin. Kritiek was er met betrekking tot de personele bezetting en de huisvesting.

Beide laatste punten waren al lange tijd een grote zorg voor Toon. Nadat Stefan een andere functie had aanvaard, bleek er geen geld aanwezig voor het continueren van de functie van assistent-conservator. Hierdoor ontstond begrijpelijkerwijs een grote bedreiging voor het museum. Dankzij een eerste aanzet van Toon en enorm veel inspanning van de Numan Stichting is het weer vervullen van de post van assistent-conservator nu vrijwel zeker gewaarborgd.

Tijdens de afscheidsreceptie op 25 oktober j.l. waren veel vakgenoten aanwezig, vanuit de Faculteit der Diergeneeskunde, het Universiteitsmuseum, de KNMvD, de Numan Stichting, de Museumcommissie, het Veterinair Historisch Genootschap, de Diergeneeskundige Studentenkring en het Museum Veeteelt en K.I.. Na een welkomswoord van de dekaan werden namens verschillende van deze groepen toespraken gehouden en cadeaus aangeboden, o.a. een weekend Parijs voor Toon en zijn echtgenote. Het door Toon als laatste in ontvangst te nemen museumstuk werd door de voorzitter van de Numan Stichting, drs. H.A.M.

Elsinghorst, aangeboden. Het betrof een geheimzinnig kistje dat een minilab ten behoeve van de vleeskeuring bleek te bevatten.

Toon kon ook daarom met een gerust hart zijn functie neerleggen, omdat hij wist dat na zijn vertrek een goede opvolging gewaarborgd zou zijn. Dr. P.A. (Peter) Koolmees heeft zich namelijk bereid verklaard deze functie op zich te nemen. Dit wordt mede mogelijk gemaakt doordat de Faculteit der Diergeneeskunde en de KNMvD garant staan voor de 0.2 fte functie-invoering door Peter, die in tegenstelling tot zijn

voorgangers uiteraard nog lang niet pensioengerechtigd is. De combinatie van conservator met zijn onderzoek- en onderwijstaken (o.a. het vak 'Geschiedenis van de Diergeneeskunde') binnen de Hoofdafdeling Voedingsmiddelen van Dierlijke Oorsprong en zijn internationale relaties (o.m. door zijn voorzitterschap van de WAHVM) vormen een solide fundament

om de toekomst van de veterinaire geschiedenisbeoefening in Utrecht met vertrouwen tegemoet te zien. Het is zijn plan om de voortzetting van de geschiedschrijving van de Faculteit ('Van Gildestein naar Uithof, deel III') binnen het Museum een thuisbasis te verschaffen.

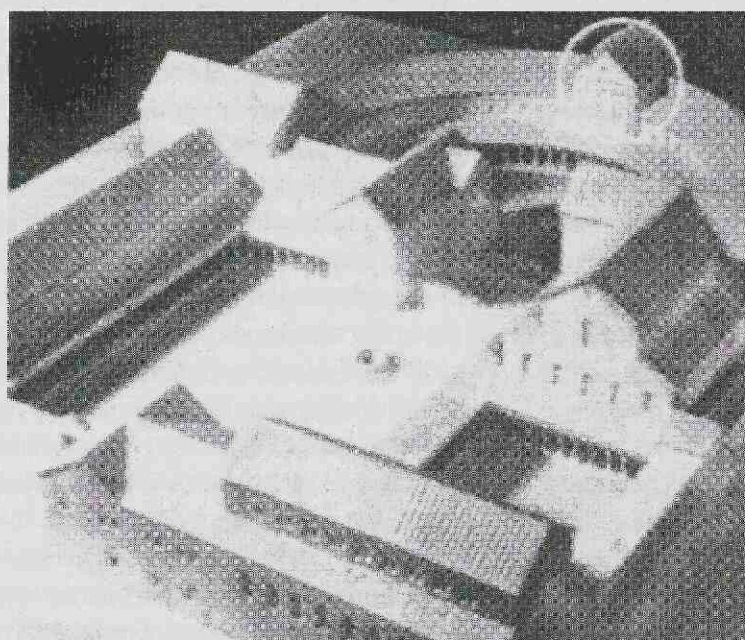
Kortom, voor Toon een mooi moment van afscheid! We weten dat de huisves-

ting nog niet geregeld is, maar we zullen ons best doen ook in dezen voorzieningen te treffen op een niveau, dit museum waardig.

Bedankt Toon! En.....welkom Peter!

BERT VAN DER WEIJDEN,
VOORZITTER MUSEUMCOMMISSIE

Karel de Grote, grondlegger Boehringer Ingelheim logo

Ingelheim was een van de plaatsen waar Karel de Grote een van zijn keizerlijke paltsen liet bouwen. Het middendeel van de keizersburcht stond model voor het Boehringer Ingelheim logo. De zuilen en de romaanse architraaf zijn nog duidelijk herkenbaar. Sinds 1905 wordt de - in de 14e eeuw verwoeste - burcht al als beeldmerk gebruikt. De naam 'Boehringer' is afkomstig van de apotheker Albert Boehringer, die het bedrijf in 1885 oprichtte.

Boehringer Ingelheim bv
Postbus 8037, 1802 KA Alkmaar
tel. 072-5662411 / fax 072-5643213
Internet:
<http://www.boehringer-ingelheim.com>

**Boehringer
Ingelheim**

Boekbesprekingen

Kennis als opdracht

Hervé Jamin (m.m.v. Marijke Huisman). *Kennis als opdracht. De Universiteit van Utrecht 1636-2001*. Utrecht: Matrijs, 2001. 224 blz. ISBN 90-5345-188-9

Het is een goede gedachte geweest van het universiteitsbestuur om opdracht te geven tot samenstelling van dit boek, dat gepubliceerd werd t.g.v. de 365ste dies. Het is een van de vruchten van de opgebloeide belangstelling voor de universitaire geschiedenis, die sinds kort bij verschillende universiteiten te bespeuren is. Zo ook in Utrecht, waar een *Commissie Geschiedschrijving Universiteit Utrecht* het verrichten van deelstudies stimuleert en coördineert. Ook binnen de Faculteit Diergeneeskunde zijn initiatieven genomen om de geschiedschrijving die in het tweedelige *Van Gildestein naar Uithof* tot 1971 loopt verder voort te zetten.

Het hier aangekondigde boek laat de rijkdom aan cultuurhistorisch belangrijke thema's zien die belicht kunnen worden vanuit lokale universiteitsgeschiedenis.

Dat betreft primair de doorwerking van de primaire taken van een universiteit, onderwijs en onderzoek, in de omgeving van de maatschappij, maar evenzeer de invloed van de tijdgeest, de politiek of de economie op werkingswijze en voortbrengselen van de universiteit.

De vormgeving is buitengewoon aantrekkelijk, vooral door de opname van een keur aan illustraties, waarvan vele in kleur, die beelden geven vanaf de M.E. tot aan de recente Nobelprijsuitreiking aan twee Utrechtse fysici. De tekst is vlot leesbaar en goed gedocumenteerd.

Voor allen, die de lijvige gedenkboeken uit 1936 en 1986 niet in de kast hebben staan, is dit boek een begerenswaardig bezit om in één doorlopend verhaal de boeiende geschiedenis van hun Alma Mater te leren kennen.

A.M.

Na de dood van het dier

La sépulture des animaux: concepts, usages et pratiques à travers le temps et l'espace. Contribution à l'étude de l'animalité. Journée d'étude, Université de Liège, 18 mars 2000. Éd. par Liliane Bodson. Liège, 2001. xiv, 138 p. (Colloques d'histoire des connaissances zoologiques. 12).

Hoe wordt omgegaan met cadavers of met dierlijke resten openbaart iets omtrent de mens-dier verhouding en tevens over de opvatting over de aard van het dier. Vanuit deze vraagstelling is het van belang te onderzoeken wat mensen doen met dieren na hun dood. In de zes uiteenzettingen, die hier zijn samengebracht, handelend over verschillende historische perioden en uiteenlopende cultuurkringen klinkt dezelfde vraag door: "wat betekent het dier voor hen die zich de moeite getroosten het dier na zijn dood te begraven of anders-

zins op een geritualiseerde manier met zijn resten om te gaan?"

De eerste twee bijdragen blijven dicht bij huis en lenen zich daarom voor vergelijking met de situatie in ons land. Beide handelen over het begraven of cremeren van gezelschapsdieren in Frankrijk, waar in 1899 de eerste publieke dierenbegrafplaats werd geopend. De katholieke kerk had zich altijd hevig verzet tegen een andere dan puur utilitaire behandeling van een dood dier. Het was er om tijdens zijn leven en na zijn dood de mens te dienen. Omdat er voor het dier wegens gemis van een onvergankelijke ziel geen later leven wacht, kon en mocht een begrafenis analoog aan die van een mens niet plaatsvinden.

Niettemin werden sinds de 18e eeuw incidenteel geliefde dieren begraven, aanvankelijk vooral in agnostische kring, maar soms ook wel door nonnen (bv. St. Theresia van Lisieux) of priesters.

Gedurende de laatste decennia van de 20ste eeuw worden ook door katholieken gepersonaliseerde graven aangelegd en van opschriften voorzien waaruit blijkt dat de scherpe tweedeling tussen mensen- en dierziel niet langer algemeen aanvaard wordt. Zo ergens dan wordt hier het antropomorfe denken geëtaleerd. Hoewel het aantal ter aarde bestellingen en crematies van dieren in verhouding tot het gigantische aantal huisdieren (ongetwijfeld mede vanwege de kosten) slechts miniem is, wijst deze breuk met een eeuwenlange traditie op een andere perceptie van de plaats van het dier.

Na dit filosofisch en theologisch degelijk onderbouwde verhaal, volgt een op onderzoek, ervaring en interviews met collegae gebaseerd exposé, waarin een realistische en kritische beschrijving gegeven wordt hoe in een stedelijke omgeving met honden en katten wordt

omgegaan. De excessen van terminale en post-terminale zorg met hun implicaties voor de dierenarts en de aan hem gevraagde diensten, komen uitgebreid aan de orde. De conclusie is dat het kleine huisdier, mede onder invloed van de commercie, tot een consumptieartikel en een psychosociaal gebruiksvoorwerp is geworden.

De volgende bijdragen hebben betrekking op oude culturen en tradities. Vanuit hun omgang met gedode dieren wordt getracht zicht te krijgen op de voorstellingen die men over dieren had. De meest uitgebreide grafcultuur vertoont uiteraard het oude Egypte. Een jonge Egyptologe uit Straatsburg gaf een overzicht van de *Canidae* en hun begraafwijze vanaf archaische tijdvak (3800 j. v. Chr.) tot de Romeinse tijd. Zij kon daarin twee wel onderscheiden perioden ontdekken. Aanvankelijk worden honden steeds tezamen met mensen begraven; zij zijn dan omgebracht na de dood van hun meester en dienden deze in het hiernamaals te vergezellen om hem ook daar ten dienst te staan. Uitzonderlijk zijn afzonderlijke honden-graven. Alleen dieren die bijzonder waren gewaardeerd, viel dit eerbetoon ten deel. In de Laat-Egyptische periode veranderde de gebruiken en werden hondachtigen, zowel gedomesticeerde als wilde, voor godsdienstig gebruik in necropolen en *masse* begraven. Hun mummies dienden als offergaven. De bijdrage over de oude Chinese begrafenispraktijken maakt aannemelijk dat er geen begrafenisrituelen voor de dieren zelf plaatsvonden, maar daarentegen wel voor hun meesters. Daarbij werden hun meest intieme metgezellen, honden en paarden, geslachte en tezamen met hen begraven. Dit was gebruikelijk van de 18e tot de 3e eeuw voor Chr. Nadat in 221 v. Chr. het Chinese Rijk verenigd werd en het Boedhisme de overhand kreeg, eindigde dit gebruik.

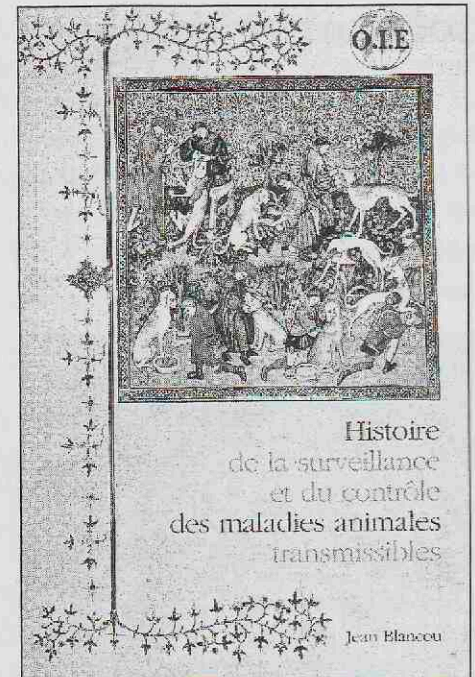
In natuurgodsdiensten komt de verbondenheid van mens en dier het meest treffend naar voren. Volkeren die van de jacht leven beseffen hun afhankelijkheid van prooidieren die vooral moeten blijven voortbestaan. In een animistisch geloof wordt niet vanuit een of ander natuurbeschermingsidee gehandeld, maar vanuit het besef dat de dierziel blijft bestaan en in staat is de mensen schade te berokkenen. Omdat zij gewaardeerd willen blijven van vijandige acties van gedode dieren, gaan ze respectvol met hun overblijfselen om. Zo weten we uit verslagen van Franse missionarissen uit de 17e eeuw dat Indianenstammen in Labrador bepaalde delen van de jachtbuit (hart en beenmerg) niet aten omdat deze geacht bezield te zijn. Beenderen mochten daarom ook nooit als voer voor de honden dienen. Dit taboe is tot op heden bij jagersstammen in de noordpoolgebieden gehandhaafd. En bij de Siberische jagers worden de resten van het wild (eland en rendier) op dezelfde manier behandeld als die van de mens: zij worden op een plateau in de bomen aan wind en weer blootgesteld ("enterement aérien") zodat hun zielen kunnen terugkeren om een soortgenoot of in het geval van mensen, een stamverwant nieuw leven te schenken. Kennisname van deze sociologische en antropologische studies over omgang met de dood kan helpen bij het verwerven van inzicht in de varianten en de veranderingen in de verhouding mens-dier.

A.M.

De contagione et contagiosis morbis

Jean Blancou. *Histoire de la surveillance et du contrôle des maladies animales transmissibles*. Paris: Office International des Epizooties, 2000. xiv, 366 p. ISBN 92-9044-506-8

Een waardige opvolger van zijn 18e eeuwse landgenoot, J.-J. Paulet die in

1775 het eerste ook in bovengenoemd boek vaak geciteerde werk over de geschiedenis der epizootieën geschreven heeft, toont zich hier de vorig jaar afgetreden directeur van het O.I.E.. We wisten van zijn grote belangstelling voor het onderwerp. Er verschenen regelmatig artikelen, ja soms zelfs complete afleveringen van het door O.I.E. uitgegeven tijdschrift die aan historische onderwerpen waren gewijd. Hijzelf publiceerde artikelen over de vroegere etiologische opvattingen, bestrijdingswijzen, preventie en verspreiding van de meeste ziekten die nu hoofdstukken vormen in zijn boek. Deze artikelen worden in dit boek niet aangehaald, want zij zijn nu nog uitvoeriger gedocumenteerd en het panorama van behandelde onderwerpen is uitgebreid.

Waar het hem om gaat, is te laten zien dat de bestrijding vroeger vaak efficiënt kon verlopen, al kende men de ziekte-oorzaken niet. 'Vroeger' betekent hier de tijd vóór het begin van de 20ste eeuw, toen door internationale overeenkomsten de bestrijding meer en meer geharmoniseerd werd. De blik wordt wereldwijd geworpen; alle beschavingen die in geschrifte getuigenissen hebben

nagelaten over besmettelijke dierziekten worden in het overzicht betrokken. Om de gegevens afkomstig uit bronnen die alle werelddelen (behalve Africa beneden de Sahara en Praecolumbiaans America) en een tijdsperiode van 4000 jaar omvatten, op een handzame manier te kunnen verwerken, is een strikte methodische werkwijze toegepast. De indeling van de afzonderlijke hoofdstukken volgt, voor zover mogelijk, hetzelfde patroon: "symptomatologie, lésions, étiologie et pathologie, épidémiologie, prophylaxie sanitaire, prophylaxie médicale, traitement, réglementation sanitaire, conclusion". Verschillende aspecten zijn verder onderverdeeld, bv. "symptomatologie" in: "descriptions cliniques, incubation, diagnostic expérimental et reproduction de la maladie". De ziekten die behandeld worden zijn achtereenvolgens: schaapspokken, MKZ, miltvuur, malleus, longziekte, runderpest, rabies, tuberculose, overige infectieziekten (deze zijn ingedeeld naar diersoort), ectoparasitaire ziekten, endoparasitaire ziekten, ziekten bij dieren in het wild (in dit hoofdstuk zijn losse, in de literatuur gevonden waarnemingen per taxonomische groep verzameld, bv. de waarneming van Willius uit 1674 die in Zeeland bij hazen veel gevallen van taeniasis vond). Bij de meeste hoofdstukken zijn overzichten geplaatst waarin de huidige stand van kennis in het kort is weergegeven. Verder vindt men er vaak uitgebreide noten met citaten of vertalingen, bv. van de voorschriften van Lancisi, p. 188-189). En dan het bibliografisch apparaat. Dit is enerzijds een trouvaille, maar anderzijds ook een punt dat kritiek verdient. Alle feiten, beweringen of waarnemingen die in de tekst vermeld zijn, worden door een referentie ondersteund. Maar deze verwijzingen zijn bijna allemaal naar secundaire bronnen. Deze worden uiteraard in de bij elk hoofdstuk behorende 'bibliographie' ver-

meld, maar men moet daarnaar terug om te achterhalen wat de primaire bron is geweest (en dat valt vaak niet mee, zeker als het oudere werken zijn). De auteur heeft getracht dit gebrek te repareren door daarnaast een 'bibliographie complémentaire' toe te voegen. Deze werd hem door wijlen Jean Théodoridès, die ook het voorwoord schreef, aangeleverd. De bibliografische beschrijvingen van de hierin opgenomen titels zijn ongelijkvormig en verre van volledig, zodat men op een dwaalspoor kan worden gebracht. Bv. in de 'bibliographie complémentaire' bij het hoofdstuk over de runderpest wordt van P. Camper vermeld: *Leçons sur l'épizootie qui régna dans la province de Gröningen en 1769*. Paris, 1803. Volgens de 'Bibliography of Camper's writings', opgenomen in de dissertatie van R.P.W. Visser, is er een Parijse vierdelige editie van de *Oeuvres de P. Camper* uit dat jaar. Daarin zullen de genoemde *Leçons* wel zijn opgenomen, maar de suggestie wordt gewekt dat het een zelfstandig werk is, dat als zodanig noch bij Visser, noch in de meeste bibliotheekcatalogussen vermeld zal zijn. De auteur waarschuwt echter zowel in zijn 'Avant-propos' als bij elke 'bibliographie complémentaire' dat hij de titels niet persoonlijk heeft gecheckt of ingezien.

Het boek van Blancou zou enorm aan waarde gewonnen hebben als het gebaseerd was op primaire bronnen die kritisch zouden zijn geëvalueerd. Nu is het in feite een tertiaire bron, die weliswaar is samengesteld door een uiterst deskundig kenner van de materie en die door zijn heldere structuur en uitgebreide index goed toegankelijk is.

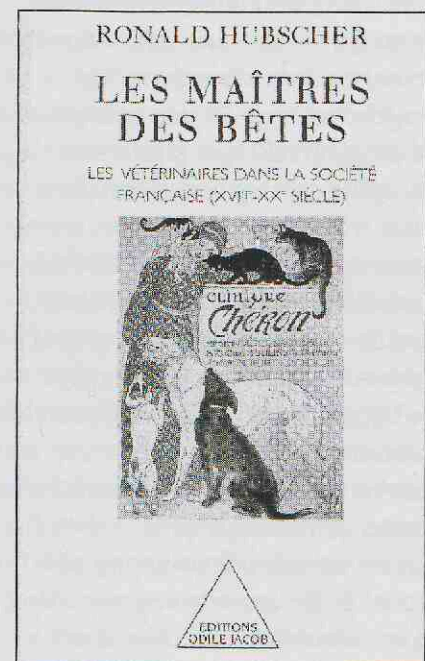
Aan het hoofdwerk gaan drie overzichten vooraf. Allereerst een geografisch-chronologische inventarisatie van de bronnen, c.q. de auteurs met korte karakteristieken, dan een synchroon overzicht van de 18e eeuw v.Chr. tot de 14e eeuw n. Chr. en tenslotte een tabel

waarin van elf infectieziekten en vier parasitaire ziekten in het kort de terminologie, het causale agens, de gevoelige diersoorten, de belangrijkste aandoeningen, de preventieve maatregelen en de behandelingswijze zijn bijeengezet. Het boek is goed vormgegeven, is prettig leesbaar en bevat 14 uitstekend gereproduceerde afbeeldingen in kleur. Een Engelse editie is in voorbereiding.

A.M.

Beroeps geschiedenis met een open einde

Ronald Hubscher. *Les maîtres des bêtes. Les vétérinaires dans la société française (XVIIIe - XXe siècle)*. Paris: Odile Jacob, 1999. 441 blz. ISBN 2-7381-0710-9. Prijs 180 FF

Wanneer een beroep stoelt op de solide grondslag van de wetenschap, streeft het altijd naar verheffing, en hoe nederig zijn oorsprong ook moge zijn, het komt in zijn opwaartse gang de hindernissen te boven [...] om een maatschappelijke hoogte te bereiken waarvan het niet meer kan afdalen (Henri Bouley, 1883).

Het boek van R. Hubscher, emeritus

hoogleraar contemporaine geschiedenis aan de universiteit van Parijs-Nanterre, is een socio-historische studie van de wording van het beroep van dierenarts in Frankrijk. Het is geen verslag van de ontwikkeling van de veterinaire kennis en de technieken. Het is een indrukwekkend lang essay, thematisch van opbouw, over de maatschappelijke geschiedenis van het vak. Het is een benadering waarin verbanden worden gelegd tussen algemene politieke en sociaal-economische tendensen en de bijzondere ontwikkeling van een bepaalde beroepsgroep, zoals wij die in Nederland kennen in de benadering van C. Offringa en P.A. Koolmees. Het is zeker geen naslagwerk; de tijdschaal is niet altijd even duidelijk; wel zijn er een beknopte index, een uitgebreide literatuurlijst en een notenapparaat, waarvan de nummering het helaas soms laat afweten (zie het bijgevoegde erratum). Behalve de aantrekkelijke affiche van Steinlen op de omslag ontbreken illustraties.

De lectuur is boeiend door de vertellen-de stijl, al is het taalgebruik voor onze Nederlandse smaak soms wat wollig of abstraherend. Toch blijft het levendig door de talrijke goed gekozen voorbeelden en citaten.

De vijf delen waaruit het boek bestaat, behandelen achtereenvolgens: 1. het ontstaan en de institutionalisering van het beroep, 2. de vorming van een identiteit, 3. de uitbreiding van de invloed-sfeer en de beeldvorming bij het publiek, 4. de heterogeniteit binnen de beroepsgroep en 5. de stand van zaken aan het eind van de XXste eeuw. Om een idee te geven van de rijke inhoud, wordt hier per deel de inhoud in het kort weergegeven.

I. Ontstaan en institutionalisering.

Frankrijk kent een lange hippiatrische traditie (denk aan Pluvinel en de Solleysel). Claude Bourgelat had in Lyon

een "Académie royale d'équitation" gesticht en zijn ideeën omtrent het veterinaire onderricht aan paardenartsen gepubliceerd. Hij was een man van aanzien met invloedrijke relaties. Hij interesseerde zich vrijwel uitsluitend voor het paard. Het koninklijk besluit om hem in 1761 in Lyon, en later in Alfort, te steunen bij de stichting van de eerste Franse veterinaire onderwijsinstellingen, was echter net als in Nederland een direct gevolg van de epizootieën die het rund-vee teisterden. De school in Lyon was expliciet bedoeld voor onderwijs van de ziekten van alle huisdieren. Afgestudeerden kregen de beschermde titel "Privilegiés du Royaume en l'art vétérinaire".

De revolutie veranderde de titel in die van "artistes vétérinaires"; in naam van de "Liberté" moest iedereen vrij zijn de geneeskunde van het dier uit te oefenen. Napoleon I verstoorde de opbouw van de nieuwe beroepsgroep nog meer, door de status van de voor zijn leger zo belangrijke hoefsmiden te verhogen. Hierop volgde een decennialange verwarring rond benaming en status. Aan de hand van processen en publieke debatten wordt dit geïllustreerd. Pas in 1923 (!!) werd in Frankrijk het beroep van dierenarts officieel erkend en beschermd.

Bij de oprichting werden de toegangseisen opzettelijk laag gehouden; de 'élèves' dienden gezond van lijf en leden te zijn, te kunnen lezen en schrijven. Een eenvoudige komaf was een pre. Daarentegen werd een grote vaardigheid in het beslaan van het paard verlangd. In de loop van de XIXde eeuw werden de eisen geleidelijk aan zwaarder. In 1890 was het einddiploma van de middelbare school (baccalauréat) verplicht, in 1893 verviel het smidswerk. De selectie-eisen werden steeds strenger¹.

1. Vandaag de dag moet de kandidaat nog steeds een zwaar vergelijkend toelatingsexamen ondergaan.

De laatste stap in de verheffing van het onderwijs was de bekroning ervan met het doctoraat dat in 1923 werd ingesteld; de eis van een proefschrift, dat echter nog steeds verdedigd moet worden in een medische faculteit, schakelde het onderwijs gelijk met de universitaire studies. De doctorstitel gaf eindelijk het sociale aanzien dat men zo lang had moeten ontberen.

De wetenschappelijke erkenning kwam in de loop van de XIXde eeuw tot stand door de spectaculaire resultaten die de kwaliteitsverbeteringen van het onderwijs tot stand brachten.

Binnen de opleidingen waren twee stromingen aanwezig: een wetenschappelijke en een op de praktijk gerichte. De eerste zegevierde: de anatomo-klinische aanpak van de medicus Laënnec: de waarneming, als basis van de diagnose. De diergeneeskunde maakte zich los van de dogmatische systematiek, al kon een zeker vasthouden aan de Galenische leer nog steeds bespeurd worden. In navolging van Claude Bernard deed ook de behoefte aan experimenteel onderzoek zich weldra gelden. De diergeneeskunde kent hierbij minder belemmeringen dan de medische wetenschap. Het onderwijs bracht in de tweede helft van de XIXde eeuw een generatie van briljante wetenschappers voort: Delafond, Chauveau, Arloing, Ramon, Nocard, Guérin e.a. Als epigonen van Pasteur, onderscheidden zij zich in het bijzonder op het gebied van de infectieziekten en de immunologie. De jaren 1880-1890 betekenden een doorbraak. Veterinaire tijdschriften kenden gouden tijden. Symbolische erkenning van de wetenschappelijke legitimiteit was de opname van dierenartsen in de wetenschappelijke academies.

II. De vorming van een identiteit

Om zich te weren en te bevestigen t.o.v. de buitenwereld, ontwikkelt elke instelling een corpsgeest. De school speelde

hierbij een beslissende rol. Het internaat scheidde de leerlingen af van de buitenwereld. Het uniform, de cadaverdiscipline, de kloosterachtige dagindeling waren instrumenten van een totalitair regime dat op den duur aanleiding gaf tot reactie. Naarmate de afkomst van de leerlingen minder eenvoudig werd en ook externe leerlingen werden toegelaten, ontstonden er wrijvingen, zelfs opstanden die de pers haalden. De liberalisering verliep zeer traag: Tot 1960 konden de interne studenten het internaat slechts op vaste tijden verlaten en betreden. De repressie leidde tot solidariteit binnen de groep: bij jaargroepen, bij hen die een slaapzaal deelden, of ook binnen het verticale verband van oudere en jongerejaars. Ontgroening werd nog steeds door de schoolleiding geduld, zo niet aangemoedigd.

De bewustwording tot een groep te behoren leidde tot het ontstaan van structuren en organisaties. Verenigingen werden opgericht, eerst regionaal en later nationaal. Tot hun activiteiten behoorden het organiseren van wetenschappelijke ontmoetingen, de oprichting van ondersteuningsfondsen en de bestrijding van het empirisme. Het stichten van een overkoepelend orgaan wilde niet echt van de grond komen: de rivaliteiten tussen Parijs en de provincie, tussen practici en leraren of tussen voorstanders van lokale autonomie en centralisatie verhinderden dit. Pas aan het begin van de XXste eeuw ontstond een federatie van de tientallen organisaties. Ondanks die verdeling waren het dynamische structuren die in staat waren de dierenartsen te vertegenwoordigen en hun belangen te verdedigen.

Het uitdragen van het gewenste imago om de maatschappelijke acceptatie af te dwingen was een bewuste strategie van de opkomende beroepsgroep.

Inhoudelijk konden de veterinaire scholen zich meten met het hoger onderwijs, aan hun prestige konden zij nog steeds

niet tippen. De verenigingen van oud-leerlingen manifesteerden zich in reünies en banketten. Vanaf het einde van de XIXde eeuw streefde het jaarlijks bal van de scholen ernaar de glamour van die van de officiersopleiding Saint-Cyr of van de École Polytechnique te evenaren en slaagde daar aardig in. Vermaard waren ook de schitterende garden-parties met 'concours hippique', 'concours d'élégance' en vuurwerk. Ook op sportief gebied onderscheidde de veterinaire studenten zich: rugby, paardensport waren eind XIXde eeuw studentikoze elitesporten waarin men uitblonk.

Eretekens zijn symbolen van sociale erkenning waaraan de dierenartsen veel waarde hechtten, getuige de rubrieken in de veterinaire pers die eraan besteed werden. De onderscheiding "Mérite agricole" werd hen ruim toebedeeld, het "Légion d'honneur" in veel mindere mate.

Wetenschappelijke congressen zijn een vorm van zelfverheerlijking, waarvan de frequentie toenam. De "Journées d'Alfort", die men liet samen vallen met de 'garden party', is er het bekendste voorbeeld van.

Postuum eerbetoon, in de vorm van necrologieën, gedenktekens, rouwplechtigheden, monumenten en postzegels, is een manier om de veterinaire gemeenschap historisch vast te leggen. Hierbij sluit de viering van herdenkingsfeesten aan.

III. De ontwikkeling van het beroep.

De jaren 1880 betekenden een definitief keerpunt op de weg naar erkenning. Het nieuwe politieke klimaat (uitroeping van de IIIde Republiek) was voor de dierenartsen gunstig. Zij vertegenwoordigden een nieuwe opkomende sociale laag en beantwoordden aan het meritocratisch ideaal van de regering.

Empiristen waren nog heel populair, zij stonden dicht bij de boeren, spraken hun taal, konden met dieren omgaan.

De dierenartsen waren zo bezig hun maatschappelijke status te verbeteren dat zij dikwijls het contact met de boeren dreigden te verliezen. De medicalisering van het onderwijs had de zoötechniek lang verwaarloosd. Hierin kwam na 1870 verandering in. Hierdoor konden de dierenartsen als adviseur optreden en kregen zij een stem in de veeteeltorganisaties.

De deskundigheid van de dierenarts werd ingeschakeld door de overheid bij epizootieën, bij veekeuring op markten en aan de grenzen, bij de vleeskeuring, door de rechterlijke macht bij het vaststellen van koopvernieuwigende gebreken of door verzekeringsmaatschappijen voor gezondheidsverklaringen en waardebepaling van vee. Deze nieuwe officiële functies verschaften autoriteit zo niet prestige. Het betekende een opwaardering van de positie van de veterinaire t.o.v. de empirist. Bij de boer echter kon hij als een instrument van de repressieve staat te boek komen te staan. De uitbreiding van zijn bevoegdheden leverde de dierenarts vijanden op: slagers en scheikundigen voelden zich bedreigd; evenals apothekers die felle strijd leverden tegen de apotheekhoudende dierenartsen. Deze strijd werd in 1916 wetelijk geslecht ten gunste van de veterinairen. Na de oprichting in 1876 van het *Institut National d'Agronomie*, zouden de hoog opgeleide landbouwkundigen hun rol als zoötechnicus betwisten. Er bestond een discrepantie tussen de erkenning van de diergeneeskunde als wetenschap en het imago van de dierenarts. Dit kwam tot uiting in het stereotipe beeld van de dierenarts in de Franse literatuur van voor de Eerste Wereldoorlog. Dit hing van negatieve connotaties aan elkaar: lompe verschijning, dierlijke trekken, eenvoudige geest. Dit was ook het oordeel van de hogere en middelhogere bourgeoisie. Hubscher geeft smakelijke voorbeelden van vooroordelen. De geringschatting van de pers is zodanig

dat de term "vétérinaire" synoniem werd voor lomp en onbeduidend (vergelijk 'kruidenier' of 'boer' in het Nederlandse taalgebruik). De politiek nam dit woordgebruik over. De term "sous-vétérinaire" werd een tijdlang een veel gebruikt scheldwoord in politieke kringen.

Voor zover dierenartsen zich met succes in de politiek begaven dankten zij dit aan de steun van het republikeinse plebs, wat eens te meer hun minderwaardigheid en hun volkse afkomst in de ogen van de conservatieve elite benadrukte. De politieke rol die zij speelden bleef echter ondergeschikt. Zij waren nog steeds minder vertegenwoordigd dan vergelijkbare bevolkingsgroepen en bereikten minder hoge posten.

IV Van stal naar leerstoel, de diversiteit van het beroep.

Het 'esprit de corps' die de beroepsgroep probeerde uit te stralen, werd geloofwaardig door de diversiteit van de maatschappelijke trajecten binnen die groep.

70% van de afgestudeerden werden rond 1870 plattelandsveearts. Zij leidden een zwaar en armoedig bestaan; niet zelden waren zij genooddaakt bijverdiensten te verwerven. De stadspracticus had het gemakkelijker. Er kwamen grote paardenpraktijken op, en zelfs luxepraktijken met society dierenartsen in de deftige stadswijken. Toen het paard door de mechanische tractie zijn economisch belangrijke plaats verloor, 'ontdekten' de vétérinaire het gezelschapsdier als winstgevend patiënt.

De ambtenaren van de gezondheidsinspectie werden door middel van een vergelijkend examen geselecteerd. Er stond hen een sociaal geaccepteerd en veilig bestaan te wachten al verdienden zij minder dan een succesvolle practicus of een docent aan een van de vétérinaire scholen.

De militaire paardenartsen waren nog

minder goed af. Zij werden beschouwd als geschoolde hoefsmeden. In tegenstelling tot militaire artsen, werden zij niet als officieren gezien, noch bezoldigd. In tijd van oorlog vielen zij niet onder de bepalingen van de conventie van Genève.

Zij werden in hun streven naar verbetering van hun rang gedwarsboomd door de meeste cavalerieofficieren, veelal aristocraten en 'horsemen' vanaf de wieg, die gekant waren tegen een verheffing van de militaire dierenartsen vanwege hun eenvoudige kornaf, hun werkterrein dat als handenarbeid gezien werd, hun dagelijkse omgang met stalknechten en andere ondergeschikten. Pas in 1884 toen er een groot tekort aan militaire paardenartsen dreigde, werden de vétérinaire rangen gelijk getrokken met de militaire rangen. De chef-paardenarts 1ste klas werd gelijkgesteld met de luitenant-kolonel. Maar het zou tot 1928 duren eer zij de graad werkelijk kregen. Ook het docentschap leverde geen materiële welstand op; maar de symbolische voordelen waren talrijk omdat zij werden gezien als de 'crème de la crème' van de beroepsgroep.

De toekomstige hoogleraar ving zijn carrière meestal aan als repetitor, waarvoor hij moest deelnemen aan een 'concours', een zwaar vergelijkend examen waar het hoger onderwijs in Frankrijk om draait. Na vele jaren, vele examens, een ascetisch bestaan, kan het 'concours' voor het hoogleraarschap worden ondergaan². Het bestaan van een hoogleraar was zwaar, temeer daar er een chronisch tekort aan assistenten en mid-

delen was. Deze mensen leefden bij de gratie van de mystiek van het werk. Zij eisten van hun assistenten dat zij nooit met vakantie gingen en dat zij ook op zon- en feestdagen beschikbaar waren. Meestal waren zij totaal door het onderwijs in beslag genomen en kwam het wetenschappelijk onderzoek in het nauw. De karigheid van hun traktement verplichtte haast tot het celibaat. Er was dan ook een endemische gebrek aan kandidaten voor de assistenschappen. Naar buiten traden de dierenartsen op als één front, solidair in de verdediging van de miskende beroepsgroep.

Hierachter gingen echter talrijke interne conflicten schuil die door het ontbreken van een erecode niet onderling, dus discreet geregeld konden worden. De vetes werden dan ook breeduit in de vétérinaire pers uitgemeten.

Allereerst tussen de hoogleraren onderling: strijd om de wetenschappelijke faam, strijd om de leerstoelen of de directie van één der scholen. Tussen Alfort (Parijs) en de provincie woedde een twist om de hiërarchie. De overheid had de neiging Alfort boven Lyon en Toulouse te begunstigen. De tegenstelling tussen hoofdstad en provincie speelde vaak ook een rol bij individuele ruzies. Wetenschappelijke meningsverschillen werden publiekelijk uitgevochten: de strijd tussen de aanhangers van Pasteur en de spontaneïsten is het bekendste voorbeeld. De confrontaties konden zo hoog oplopen dat één der partijen genoegdoening door een duel eiste. Politieke tegenstellingen in het instabiele XIXde eeuwse Frankrijk waren

2. Voor de leerstoel van anatomie en exterieur in 1821 bv. was een jury samengesteld met als voorzitter hoofdinspecteur Huzard, drie hoogleraren van de school, twee hoogleraren van de medische faculteit en twee dierenartsen uit Parijs. Het examen was verdeeld over dertien zittingen, bestaande uit openbare proeflessen die zowel op vorm als op inhoud werden beoordeeld.

Het concours voor de leerstoel pathologie en kliniek van 1872 geeft een beeld van de diversiteit van de toetsen: 1. Het redigeren van een scriptie (5 uur). 2. Les over een vraag over interne pathologie (3 uur voorbereiding). 3. Idem over heilkundige pathologie, met voorbereiding van een anatomisch preparaat. De vraag wordt aan de kandidaten 24 tevoren bekend gemaakt. 4. Onvoorbereide consultatieve behandeling (mondeling en schriftelijk) van drie paarden. 5. Onvoorbereide klinische les over een of meer patiënten. 6. Een college over pathologische anatomie en histologie aan de hand van pathologische preparaten. 7. Praktische demonstratie van chirurgie en van hoefbeslag.

soms beslissende factoren in deze rivaliteiten.

Practici voelden zich onvoldoende gesteund door hun leermeesters in hun strijd tegen concurrenten, zoals de apothekers. Zij betreurden hun spaarzame deelname aan vakverenigingen maar vooral hun openlijk vertoon van superioriteit ten opzichte van de mannen van de praktijk. Dat sommige hoogleraren er privé-patiënten op nahielden was ook een doorn in het oog van veel practici. De concurrentie die ambtenaren van de gezondheidsdiensten of de vroeg gepensioneerde militaire paardenartsen opleverden, werd als nog ernstiger gezien. Te meer daar de laatsten de gewoonte hadden hoefsmeden getuigschriften te verschaffen, waarmee dezen illegaal de paardengeneeskunde konden uitoefenen.

Ook de onderlinge concurrentie van practici was aanleiding tot conflicten. Niets van dit alles was door vastgelegde regels verboden. Het zou tot de Vichy-regering duren eer er een centrale raad werd geschapen (*Ordre national des vétérinaires*).

De diepere oorzaak van al deze conflicten lag echter in de ontoereikende inkomens en een benepen individualisme.

V. Eigen tijd

Het laatste gedeelte van het boek wijdt Hubscher aan de tweede helft van de XXste eeuw. De jaren 1960-1980 noemt hij "les Vingt Glorieuses", die hij terugvoert op welvaartsstijging: grotere vleesconsumptie, dus een toename van de rundveeteelt en de ongebreidelde dierenliefde van de moderne verstedelijkte mens.

De sterke toegevoegde waarde van het beroep is mede te danken aan het prestige van de opleiding. Een strenge selectie aan de poort wordt volgehouden. Minder dan 30 % van de kandidaten wordt toegelaten. Dit wordt als voordeel ervaren boven de medische

opleiding, die door haar universitaire status deze selectie niet mag toepassen.

Verder aan het "Daktari-effect": het beeld dat de televisie van de dierenarts geeft, door de talloze documentaires en series rond dierenartsen. Ook de recente BSE-crisis hebben de dierenarts als onderzoeker en expert van de volksgezondheid getoond.

De inkomsten stijgen overeenkomstig met de verhoogde status.

Het beroep onderging na 1970 belangrijke mutaties. In de veeteelt moest de dierenarts zich steeds meer als 'consultant' opstellen en minder als therapeut. De praktijkvoering werd commerciële, zakelijker. De dierenarts werd steeds meer een manager.

Het beroep zelf differentieerde zich in talloze specialisaties. De feminisatie van het beroep is ook in Frankrijk opvallend, ondanks een zekere vrouwonvriendelijkheid van de veterinaire wereld.

Onzekere tijden braken na 1980 aan. In de veeteeltpraktijken moest de dierenarts zijn functie als adviseur gaan delen met anderen: inseminatoren, veevoederfabrikanten, veeteeltkundige laboranten. Ook de verwarring rond de status van specialist werd als bedreigend ervaren. Evenals de wetgeving rond de verkoop van diergeneesmiddelen, de kosteloze dierenklinieken van de

Dierenbeschermingsorganisaties, de concurrentie van de landbouwkundigen in de voedingsindustrie en de vrije vestigingsmogelijkheden voor dierenartsen uit de Europese Unie.

Er ontstond werkloosheid, "minimumloners", langdurige assistentschappen zonder uitzicht op associatie waar vooral de vrouwelijke dierenartsen mee geconfronteerd worden.

Een omgekeerde identiteitscrisis ontstaat: veel dierenartsen hebben een pessimistische kijk op de toekomst, terwijl hun vak in de ogen van het publiek aanzienlijk opgewaardeerd is. Net als in de XIXde eeuw is er aan het begin van de

XXste eeuw weer een discrepantie tussen werkelijkheid en maatschappelijke percipiëring maar nu in omgekeerde richting. Volgens de auteur is de pessimistische visie van de dierenartsen een rode draad in hun geschiedenis.

Zelfverachting zou een determinerend element van de beroepscultuur zijn. De professie zou nog steeds in een identiteitscrisis verkeren en zou haar ambivalenties nog niet hebben verwerkt.

Psychologie met de Franse slag?

Met dit boek heeft een buitenstaander in een zeer gedegen, volgens de regels van de kunst geschreven studie niet alleen de veterinaire geschiedenis doorgelicht, maar ook een socio-psychologie van het beroep geschreven die een veel algemenere betekenis toekomt dan deze slechts toepasbaar te verklaren voor de Franse situatie. Zijn boek verdient ook Nederlandse lezers!

Irène Boor-Van der Putten

Astrid Hendriks, architect

“Minder zorg om rekeningen, méér tijd voor mijn tekeningen. Met Girotel Zakelijk.”

“Het is in dit vak hollen of stilstaan; bij een groot project maken we hier dagen van twaalf, dertien uur.

Dan wil ik me geen zorgen hoeven maken over de administratie. Daarom maak ik gebruik van Girotel Zakelijk. Dat is de eenvoudigste manier om overschrijvingen, salarissen en vaste lasten te regelen, gewoon vanachter mijn eigen pc.

Girotel Zakelijk werkt zeer overzichtelijk, tegen minimale kosten. En de tijd die ik ermee win, kan ik goed gebruiken, voor mijn tekeningen én om nauw contact te onderhouden met opdrachtgevers en aannemers. Ontwerpen is tenslotte mensenwerk.”

Ondernemend telebankieren met Girotel Zakelijk.

- Functies voor het complete betalingsverkeer, ook internationaal.
- Elektronische aangifte en betaling van belastingen.
- Helder overzicht van saldo en mutaties.
- Eenvoudig te installeren en te bedienen op elke Windows-pc.
- Meer weten: Bel Postbank Zakelijk: (020) 565 50 10 of ga naar www.postbankzakelijk.nl

Zakelijk

Meer bank heb ik niet nodig.

POSTBANK

Recente veterinaire-historische dissertaties

Azar, Julian.

Die Entwicklung des Veterinärwesens in der Sowjetischen Besatzungszone und Deutschen Demokratischen Republik 1945-1965 unter besonderer Beachtung der Steuerung durch übergeordnete Leitungsebene.

Hannover: Tierärztliche Hochschule, 2000. 452 blz. (+14 met ill.)

Het zou een passende straf van het Veterinair Tuchtcollege kunnen zijn dit proefschrift te laten bespreken door iemand die het niet al te nauw met wettelijke voorschriften of regels genomen heeft. Een verzwaaring van de straf zou erin kunnen bestaan te eisen dat eraan een kort essay wordt toegevoegd waarin de invloed van de politiek op veterinaire zaken onder een totalitair regime vergeleken wordt met het hier vigerend bestel. Want naast een beschrijving en analyse van het proces der "Einschaltung des Veterinärwesens in die Lösung der Produktionsaufgaben in der Land- und Nahrungsgüterwirtschaft" zal de uit Bonn afkomstige auteur, die zich van elk waaroordeel onthoudt, toch bij dit historisch onderzoek mede de bedoeling hebben gehad een spiegel voor te houden van het afschrikwekkende van een dwangstaat. Dat deze niet als een anoniem mechanisme macht uitoefent, maar altijd door mensen, laat de auteur goed uitkomen door de opname van korte biografieën en portretten van de hoofdrolspelers. Wat hen bewoog komt echter niet uit de verf. Het blijft bij een nauwkeurig boekstaven van de inwerking van partijdirectieven op alle onderdelen van de veterinaire beroepsuitoefening. Voor begrip voor de moeizaamheid van het proces om Oost en West weer binnen één staat te laten functioneren, is kennis van hoe het 'drüben' in een deelgebied van de maatschappij toeging ongetwijfeld zeer nuttig.

Bartolomaeus, Enno.

Zur Kulturgeschichte des Hundes unter besonderer Berücksichtigung seiner Erkrankungen.

Berlin: Freie Universität, 1998. 167 blz.

De afwisselende functies van de hond in de menselijke cultuur worden van de vroegste tijd tot heden gevolgd. De ontwikkeling van de kennis omtrent de ziekten van de hond in de opeenvolgende perioden: Oudheid, M.E., "Frühe Neuzeit" (1648-ca.1800), "Späte Neuzeit" (ca.1800-begin 20e eeuw), "unsere Zeit" (waarin het werk van H. Jakob echter niet vermeld wordt), wordt uitvoerig en systematisch behandeld.

Boese, Mathias.

Beitrag zur Geschichte der MKS und ihrer Bekämpfung unter besonderer Berücksichtigung des Schweines.

Berlin: Freie Universität, 2000. 219 blz.

Over zes tijdvakken, vanaf de Oudheid tot en met de in Duitsland gevoerde discussies over het recente non-vaccinatiebesluit van de Europese Commissie, wordt de geschiedenis van de MKZ beschreven, steeds tegen de achtergrond van de politieke en culturele situatie en van de contemporaine stand van de kennis op medisch-veterinair gebied. Naarmate de tijd voortschrijdt en er meer en betrouwbaardere gegevens beschikbaar zijn, wordt de behandeling van het onderwerp meer en meer tot Duitsland beperkt. De eerste betrouwbare beschrijving van MKZ is die van Hieronymus Fracastorius (1546), 'founder of scientific epidemiology' (Haeser), die bovendien de infectieuze aard van deze en andere ziekten vaststelde. Ofschoon het lang geduurd heeft voordat dit idee algemene ingang vond, zijn vanaf de 17e eeuw beschermingsmaatregelen tegen insleep bekend. De talrijke uitbraken sindsdien (9 in de 17e -18e eeuw; 15 in de 19e eeuw, alleen al in Duitsland) worden in kaart gebracht, waarbij het onderscheid met ziekten als runderpest of miltvuur vanuit de toenmalige beschrijvingen vaak lastig is te maken. Pas in de 19e eeuw wordt MKZ duidelijk als een ziekte-entiteit herkend. Vanwege het vrij goedaardig verloop wordt de bestrijding voornamelijk in hygiënische maatregelen gezocht. In 1880 werd de ziekte in Duitsland aangifteplichtig. Met de ontdekking van de verwekker

door Loeffler en Frosch in 1897 begint een nieuw tijdperk in de preventie, althans voor de MKZ bij het rund. Een werkzame entstof voor het varken bleef ontbreken. Veel aandacht krijgt het onderscheid in de bestrijdingsmaatregelen tussen de DDR en de Bondsrepubliek voortkomend uit de verschillen in staatsstructuur (zie de bovenvermelde diss. van Azar). De laatste uitbraken die beschreven worden, waren die van 1982 in de DDR en die van 1987/88 in de Bondsrepubliek. De permanente dreiging en de daarom noodzakelijke instructie aan dierenartsen hoe in verdachte gevallen te handelen wordt door de auteur beklemtoond.

Dion, Karine.

Les livres précieux de l'École Vétérinaire d'Alfort: présentation sur support multimedia.

Paris: Ecole Nationale Vétérinaire d'Alfort, 2001. 46 + [46] blz.

Een van de drie afdelingen van de aan de verzamelingen van Alfort gewijde DVD-ROM (voor de twee andere zie de proefschriften van Monné en Pelligand) betreft een selectie uit de kostbare werken van de rijke bibliotheek. Deze nu verborgen en dus onbekende schatten zullen via dit medium, en naderhand ook via internet, bekend worden. De door Dion gemaakte selectie omvat 120 werken. Sommige auteurs zijn met meer werken vertegenwoordigd. Twee auteurs stammen uit de Oudheid (Aristoteles en Vegetius), één uit de M.E. (Phoebus), 16 uit de 16e eeuw, 18 uit de 17e eeuw, 47 uit de 18e eeuw en 9 uit de 19e eeuw. Er kan alfabetisch, chronologisch en thematisch worden gezocht. Van elk werk zijn representatieve pagina's, vnl. met afbeeldingen, gefotografeerd en van teksten voorzien. Deze laatste zijn in het proefschrift afgedrukt. De selectie betreft in hoofdzaak Franse of in het Frans vertaalde werken. Er is gebruik gemaakt van de softwarepakketten van Adobe en Macromedia Director. Tot slot van haar conclusies schrijft de auteur: "On pourrait se demander pourquoi la culture vétérinaire n'est pas

enseignée aux étudiants? Prendre en considération le patrimoine historique vétérinaire et étudier l'évolution de la pratique médicale vétérinaire ne pourrait-il aider à former une conscience professionnelle et une ouverture d'esprit utile pour progresser? Le travail que nous avons réalisé permet de définir des ouvrages de références qu'il serait possible d'utiliser pour un tel enseignement". [Het zijn vragen die helaas door te weinig studenten worden gesteld. Maar deze studente kon ze ook pas stellen nadat zij geconfronteerd was met deze rijkdommen uit het verleden! Door onbegrip, zuinigheid en onvermogen om ze zelf goed te beheren zijn bij sommige faculteiten in Europa (bv. in Madrid) de historische collecties vanuit de faculteitsbibliotheek overgebracht naar de universiteitsbibliotheek, waardoor de mogelijkheid om ze een rol bij het onderwijs, al is het maar d.m.v. exposities, te laten spelen, verkeken is. In Utrecht werd bij de overgang van V.H. naar Faculteit in 1925 de overplaatsing beperkt tot de niet-specifiek veterinaire collectieonderdelen. Er dient voor te worden gewaakt dat de rijke veterinaire-historische verzameling binnen de Faculteit blijft en daar in onderwijs en onderzoek een rol kan vervullen.]

Doniol-Valcroze, Julien.

Histoire de la contention et de l'anesthésie vétérinaires.

Paris: Ecole Nationale Vétérinaire d'Alfort, 2001. 131 blz.

Voordat rond 1850 de eerste operaties onder ethernarcose plaatsvonden, waren altijd dwangmaatregelen nodig geweest om het te opereren dier te immobiliseren. Uit de eerste eeuw sinds de oprichting van de veterinaire scholen worden de diverse fixeertechnieken beschreven zoals die ontwikkeld werden voor operaties aan de verschillende regionen van het dier. Daarnaast werden toen uit het plantenrijk afkomstige analgetische preparaten gebruikt. De tweede behandelde periode, ca. 1850-1940, liet de opkomst zien van de anaesthesie met chemische substanties die langs verschillende wegen konden worden toegediend (inhalatie, injectie, oraal); ook begon de toepassing van premedicatie en lokale anaesthesie. De nieuwere en nieuw-

ste anaesthetica en sedativa, ontwikkeld in de periode 1945-2000, zijn onderwerp van het meest uitgebreide slothoofdstuk. Als men niet beter zou weten, zou het lijken alsof de ontwikkeling van de veterinaire anaesthesie geheel en al een Franse aangelegenheid is geweest. Alle bronnen zijn namelijk Franstalig!

Johnson, Sean.

Historische Analyse zur stofflich-wirkungsseitigen und toxikologisch-analytischen Methodik des Dopings unter Berücksichtigung klinischer Aspekte der Veterinärakupunktur in der Hypalgesie.

Berlin: Freie Universität, 2001. 147 blz.

Aan het verslag van eigen onderzoek naar een screening test om door acupunctuur opgewekte endomorphines op te sporen, gaat een literatuuroverzicht van ongeveer 50 bladz. vooraf, waarin doping bij verschillende diersoorten (jachtvogels, honden, paarden, duiven, vechthanen) in verleden en heden wordt behandeld, reden om er op deze plaats op te attenderen.

Kreek, Frans Willem van der.

Alexander Willem Michiel van Hasselt (1814-1902), de eerste docent toxicologie in Nederland.

Utrecht: Universiteit Utrecht, 2000. 330 blz.

"Alhoewel Van Hasselt het vak 'Leer der Vergiften' aan 's Rijks Kweekschool voor Militaire Geneeskundigen slechts van 1842 tot 1858 heeft ingevuld, is de toxicologie tot op hoge leeftijd zijn grote liefde gebleven. Hij heeft docerend en publicerend het vak moeten leren in een periode dat het zich ontwikkelde van een casuïstisch tot een fysiologisch leervak, van een empirische tot een experimentele wetenschap. (...) Van Hasselt heeft door zijn goed gestructureerde handleidingen en zijn vele andere publicaties een belangrijke bijdrage geleverd aan de opleiding en beroepsuitoefening van militaire en civiele geneeskundigen. Door zijn vele bestuurlijke functies heeft hij een voortrekkersrol vervuld bij de behandeling van vraagstukken met betrekking tot de openbare gezondheid. In een 'tweede carrière' heeft hij zijn stempel gedrukt op de araneologie." (p. 248).

Lohse, Kaja.

Beiträge zur Ernährungsforschung bei Wiederkäuern (bis 1930):

Verdauungsphysiologie, Mineralstoffe.
Hannover: Tierärztliche Hochschule, 2000. 243 blz.

Dit is al het achtste proefschrift over een historisch onderwerp binnen het vakgebied van de voedingsleer, dat tot stand kwam onder leiding van prof. dr. H. Meyer, een hoogleraar die steeds weer in staat blijkt te zijn om historisch relevante vragen te ontleen aan zijn specialisme of interessegebied (o.a. de kynologie) en die bovendien zijn studenten weet te enthousiasmeren om zeer gedegen werkstukken hierover te schrijven.

De onderzoeksvragen die aan de orde komen zijn: wanneer en waarom werd voedingsonderzoek bij herkauwers gedaan? Was er een relatie tot soortgelijk onderzoek bij andere diersoorten? Leidde het onderzoek tot inzicht in het verband tussen gebreken in de voeding enerzijds en prestatievermindering of ziekte anderzijds? In welke landen vond voedingsonderzoek plaats, en wat is de betekenis geweest van bepaalde onderzoeksresultaten?

Menard, Diane Alexandra Julie.

Traduction et commentaire de fragments des Hippocratiques (Apsyrtyos, Theomnestos).

Paris: Ecole Nationale Vétérinaire d'Alfort, 2001. 150 blz.

Onder leiding van de anatoom en conservator van het Musée Fragonard, Christophe Degueurce, en de hoogleraar Grieks Anne-Marie Doyen-Higuet, verbonden aan de Facultés Universitaires Notre-Dame de la Paix in Namur, concentreerde de auteur zich op de kennis bij de in de titel genoemde hippiaters omtrent de meest wenselijke lichaamsbouw van het paard en het grootbrengen van veulens. Omdat er geen vertaling van de *Hippiatrica* in het Frans bestond, werd veel aandacht besteed aan een adequate vertaling van de Griekse termen. Voor de tekstinterpretaties van A. en Th. werden overeenkomstige passages bij Simon van Athene, Xenophon, Columella, Varro, Pelagonius en Palladius gebruikt. Als in

onze dagen hechtten de klassieke auteurs veel waarde aan twee aspecten van het exterieur: een paard diende mooi en sterk te zijn. Maar omdat zonder stijgbeugels gereden werd, en eveneens vaak zonder zadel, moest de gang soepel zijn en de rug breed. Ten aanzien van het grootbrengen van de veulens werd er toen als nu waarde aan gehecht dat, lang voor het begin van de eigenlijke dressuur, het veulen mak werd gemaakt.

Miersch-Berger, Eva.

Studien zur Vorlesung über "Veterinär Pathologie" von Ulrich Friedrich Hausmann (ca. 1840).

Hannover: Tierärztliche Hochschule, 2000. 293 blz.

U.F. Hausmann (1776-1847) was directeur van de *Tierarzneischule Hannover* van 1819-1846. Het proefschrift bevat een teksteditie van zijn omvangrijk handgeschreven collegedictaat 'Pathologie', dat de inwendige- en infectieziekten, de parasitaire ziekten en de chirurgische ziekten omvat en daarenboven kennis verschaft over sectiebeelden en geneesmiddelen. Deze onderdelen worden bovendien tabelarisch overzichtelijk gepresenteerd. De stof wordt in een historische context geplaatst, zowel m.b.t. de toenmalige ziektekundige opvattingen als de situatie van de Hannoverse school. In het bijzonder wordt ingegaan op Hausmanns ideeën over etiologie, over MKZ, neurectomie (door H. vanuit Engeland in Duitsland geïntroduceerd) en schurft. Zijn leer over deze onderwerpen wordt met de contemporaine literatuur vergeleken. Met deze dissertatie wordt een navolgingswaardig model verschaft om ook eens enige van de bewaard gebleven Utrechtse 19e-eeuwse dictaten onder de loupe te nemen.

Monné, Claire Nelly.

Le Musée Fragonard de l'École Vétérinaire d'Alfort: présentation sur support multimedia DVD-ROM.

Paris: Ecole Nationale Vétérinaire d'Alfort, 2001. 59 blz.

De auteur, gedurende vier jaar als gids in het museum werkzaam, beschrijft het totstandkomen van een multimediatproduct,

gewijd aan de museumcollectie, gepresenteerd in een historisch kader. De collectie omvat vergelijkend-anatomische, teratologische, pathologische specimina en is vooral bekend vanwege de spectaculaire preparaten van Honoré Fragonard (1732-1799), de eerste anatoom van Alfort. De organisatie en fasering van het DVD-project worden beschreven en de door de auteur bij de afbeeldingen opgestelde begeleidende teksten zijn afgedrukt.

Voor een impressie, zie de internetsite: www.vet-alfort.fr/ en klik vervolgens op 'Le musée'.

Voor andere deelprojecten, zie de dissertaties van Karine Dion ("Livres précieux") en Ludovic Pelligand ("Patrimoine historique...").

Pelligand, Ludovic.

Patrimoine historique, immobilier, statuaire et personnages célèbres de l'École Nationale Vétérinaire d'Alfort: présentation sur support multimedia DVD-ROM.

Paris: Ecole Nationale Vétérinaire d'Alfort, 2001. 44 blz.

Beschreven wordt hoe uit het besef van de rijkdom aan veterinaire geschiedenis, in Alfort aanwezig, een plan geboren werd om studenten, docenten, afgestudeerden en buitenwereld op een moderne en efficiënte manier hiermee in kennis te brengen. Een team van vier personen, behalve de auteur waren dit de conservator van het Museum Fragonard, Christophe Degueurce, die zich met de coördinatie belastte, twee andere promovendi, Karine Dion en Claire Nelly Monné (zie boven), besloot tot de productie van een DVD-ROM. In samenwerking met het *Lycée professionnel d'Art Graphique Corvisart* kon aan de uitvoering worden begonnen op basis van subsidies van het Ministerie van Landbouw en de directie van de ENVA, tezamen echter onvoldoende om de productie af te ronden. Er wordt een overzicht gegeven van de begroting, de totale opzet van het project, de gekozen interface en uiteengezet wordt hoe de technische uitvoering van de beeldopnames en de animaties verliep. De gebruikte softwareprogramma's en de navigatiemogelijkheden worden beschreven. Verder wordt

aandacht besteed aan de marketing en er wordt een kritische terugblik geworpen. De inhoudelijke bijdrage van de auteur betreft het historisch beeldmateriaal (archiefstukken, foto's van personen, beelden, gebouwen) dat werd geselecteerd, beschreven en als schermbeelden geredigeerd. In zijn 'conclusion' uit hij, evenals K. Dion, de wens dat in de opleiding aandacht aan de geschiedenis geschonken zal worden:

"J'espère que la parution du DVD-ROM fera réfléchir les hautes instances vétérinaires quant à l'importance d'enseigner aux futurs étudiants vétérinaires, l'histoire de leur profession. Ce serait un moyen de donner une nouvelle impulsion à la conscience professionnelle collective; la notion d' <esprit de corps> qui tend à disparaître, renaîtrait alors de ses cendres".

Stümges, Heidi.

Veterinärmedizin in der Deutschen Akademie der Naturforscher Leopoldina. Eine historische Betrachtung.

Berlin: Freie Universität, 2001. 169 blzn
Halle an der Saale, waar in augustus 2002 het 33ste internationale congres voor de geschiedenis van de diergeneeskunde zal worden gehouden, is de zetel van de oudste wetenschapsakademie van Duitsland. Zij werd in 1652 door vier medici opgericht als "Academia naturae curiosorum", een naam die er al op wijst dat het werkingsgebied beperkt werd tot de natuurwetenschappen incl. hun toepassingen. In 1932 werd een afzonderlijke afdeling voor diergeneeskunde opgericht. In totaal zijn sinds E.A. von Hering in 1835 als eerste veterinaire zitting nam, tachtig dierenartsen, waaronder verschillende buitenlanders, o.a. Levinus de Blicq, tot lid gekozen. In 1999 bestond de sectie uit 17 personen. Deze dissertatie ontleent zijn waarde vooral aan het feit dat van 93 personen biografieën zijn opgenomen, nl. van de overleden leden van de veterinaire sectie, plus dierenartsen in andere secties en enige niet-dierenartsen (bv. Virchow, Abderhalden, Mangold e.a.) die voor de diergeneeskunde van bijzondere betekenis waren.

A.M.

Mag het a.u.v. een beetje meer zijn?

Als zelfstandig praktiserend dierenarts staat de zorg voor het dier bij u centraal. Wij, als coöperatie van u en uw collega's, ondersteunen u daarbij. Niet door u hinderlijk voor de voeten te lopen, maar door er te zijn als u ons nodig hebt. Dat is bijna dagelijks, als het gaat om de levering van producten via de groothandel. Daarbij profiteert u van het materiële voordeel dat een krachtenbundeling van zo'n 1800 beroepsgenoten nu eenmaal met zich meebrengt. Maar we zijn wel iets meer dan alleen maar een

inkoopcollectief. Dat ontdekt u als u een beroep op ons doet bij vragen op het gebied van automatisering, apotheekbeheer en -inrichting, ARBO- en milieuaspecten, certificering en (ver)bouw van uw praktijk, om maar een paar zaken te noemen. Hierbij kunt u net zo goed profiteren van de kennis en ervaring die is gebundeld in AUV. Mocht u meer willen profiteren van de voordelen van uw lidmaatschap, belt u ons dan even.

We zijn er als u ons nodig hebt

dierenartsencoöperatie

Beversestraat 23, 5431 SL Cuijk, tel. 0485 33 55 55

ARGOS

ISSN 0923-3970

BULLETIN VAN HET VETERINAIR HISTORISCH GENOOTSCHAP

nummer 26

serie 3

voorjaar 2002

Inhoud

- Redactioneel
p. 251
- Summaries of main articles
p. 252
- A. Mathijssen
Bibliografie van Alexander Numan
p. 255
- Ph.M. Teigen
Counting urban horses
in the United States
p. 267

Verslag van het V.H.G.-symposium "180 jaar veterinair onderwijs in Utrecht, 1821-2001"

P.A. Koolmees

Doelstellingen en evaluaties van het veterinair onderwijs in Utrecht, 1821-1925

J.F. Frik

Van veterinair student tot Dokter Vlimmen, 1925-ca. 1960

A.W. Kersjes

Een kritische fase in de ontwikkeling van het veterinair onderwijs. Democratisering en herstructurering, 1965-1985

p. 277

P.A. Koolmees

Verslag van de conferentie 'Animals, vets and vermin in medical history', Norwich, England, 28 en 29 april 2000

p. 293

Recente publicaties

p. 297, 301

Boekbespreking

p. 299

Themanummers gewijd aan de geschiedenis van de diergeneeskunde in:

Geschiedenis der Geneeskunde p. 302

Aankondiging van een symposium over Het doden van dieren p. 302

Programma voor de Voorjaarsbijeenkomst van het V.H.G. p. 303

Alexander Numan (1780-1852)

SAMEN MET

MERIAL

OP HET GOEDE SPOOR!

VARKEN

VACCINS

Gripovac
Hyoresp
Neocolipor
Parvoject
Parvoruvax
Rhiniiffa-T
Ruvax

ANTIPARASITICA

Panomec 1% injectie
Panomec 0.27% big
Ivomec 1% injectie
Ivomec 0.27 big

DIVERSEN

Ketofen 10% U.D.A.

PLUIMVEE, KONIJN

VACCINS

Aviffa RTI
Gallivac IBD
Nemovac
Cunical
Lyomyxovax

DIVERSEN

Volamin

KAT

VACCINS

Eurifel[®]
Rabisin

ANTIPARASITICA

Frontline Spray
Frontline Spot-On

DIVERSEN

Imalgene
Ketofen 1% injectie
Ketofen Tabl.
Nesdonal
Ronaxan Tabl.
Stomorgyl Tabl.

DIAGNOSTICA

Witness FeLV
Witness FIV
Witness Combi FeLV/FIV

ELEKTRONISCHE

IDENTIFICATIE
Indexel Pocket Reader (kl.)
Indexel Reader EX (gr.)
Indexel Transponder

HOND

VACCINS

Eurican[®]
Pirodog
Pneumodog
Primodog
Rabisin

ANTIPARASITICA

Dolthene
Frontline Spray
Frontline Spot-On

DIVERSEN

Filtergol
Imalgene
Ketofen 1% injectie
Ketofen Tabl.
Nesdonal
Ronaxan Tabl.
Stomorgyl Tabl.

DIAGNOSTICA

Witness parvo

ELEKTRONISCHE

IDENTIFICATIE
Indexel Pocket Reader (kl.)
Indexel Reader EX (gr.)
Indexel Transponder

HERKAUWERS

VACCINS

Mucobovin

RUND

ANTIPARASITICA

Panomec 1% injectie
Eprinex Pour-On
Ivomec 1% injectie
Ivomec Plus
Ivomec Pour-On
Ivomec SR Bolus

DIVERSEN

Amymn
Biodyl
Ketofen 10% UDD

SCHAAP

ANTIPARASITICA

Panomec 1% injectie
Ivomec 1% injectie
Oramec

PAARD

VACCINS

Equiffa
Pneumequine
Tetagripiffa

ANTIPARASITICA

Panomec Pasta
Eqvalan

DIVERSEN

Ketofen 10% UDD
Nesdonal
Biodyl

MERIAL

MERIAL B.V. Bovenkerkerweg 6 - 8, 1185 XE Amstelveen, tel. 020 - 547.39.33, fax 020 - 640.22.01

© Bovenstaande producten zijn geregistreerde handelsmerken van MERIAL. © 2000, MERIAL. Eurifel en Eurican vertegenwoordigen een vaccinreeks.

Colofon

ARGOS. Bulletin van het
Veterinair Historisch Genootschap.
Verschijnt tweemaal per jaar.

Redactie

Dr. P.A. Koolmees
Drs. A.H.H.M. Mathijsen

Bestuur V.H.G.

dr. P. Leeftang (voorzitter), prof. dr.
G.C. van der Weyden (vice-
voorzitter), drs. I.M.E. Boor-van
der Putten (secretaris), drs. P.C.
Knijff (penningmeester), dr. P.A.
Koolmees, drs. C.P. Burger

Secretariaat van Redactie en

Bestuur

p/a Bibliotheek Diergeneeskunde,
Yalelaan 1.
Postbus 80159.
3508 TD Utrecht.
Fax 030-2531407

Lidmaatschap en abonnementen

De contributie van het V.H.G.
bedraagt €21,- per jaar (studen-
ten €5,75). Leden ontvangen
ARGOS gratis.

Abonnementen op ARGOS

€12,75 per jaar.

Gironummer van de

penningmeester
581045.

Layout en druk

IDC-Vormgeving en IDC-Repro
van de Faculteit Sociale
Wetenschappen, Universiteit
Utrecht.

Overname van artikelen uit Argos is
toegestaan, mits de bron vermeld wordt
en een bewijsexemplaar aan de redactie
wordt toegestuurd.

Redactioneel

Historici snellen toe als een gewichtig
feit herdacht gaat worden zoals we nu
weer beleven bij de herdenking van 400
jaar VOC. Het initiatief voor een herden-
king komt meestal voort uit een maat-
schappelijke geleding, een bepaalde
gemeenschap of een instelling. Maar het
initiatief kan ook uitgaan van een histo-
rische vereniging die een taak voor zich
ziet weggelegd om een historische
gebeurtenis of een bepaalde persoon die
in het verleden een grote betekenis
heeft gehad, weer eens voor het voet-
licht te brengen.

Zo nam het bestuur van het Veterinair
Historisch Genootschap het initiatief om
aandacht te besteden aan het feit dat
het in september 2002 honderdvijftig
jaar geleden zal zijn dat Alexander
Numan is gestorven. Numan heeft meer
dan wie ook in de eerste helft van de
19e eeuw vorm en leiding gegeven aan
het veterinaire onderwijs in Nederland. Hij
was de voornaamste raadgever van de
regering inzake problemen op het
gebied van de diergeneeskunde en de
veeteelt. Door zijn deelname aan het
wetenschappelijk verenigingsleven heeft
hij in grote kring belangstelling weten te
wekken voor veterinaire vraagstukken.
Zelf heeft hij alle gelegenheden aange-
grepen om op het brede veld dat hij
voor zich zag bijdragen te leveren. Zijn
onderzoekingen lagen op uiteenlopende
gebieden als de voortplanting, de parasi-
taire- en infectieziekten, de teratologie,
de kruising van schapenrassen ten
behoefte van een kwaliteitsverbetering
van de wol, de voedselveiligheid en
nieuwe methoden in de landbouw
(grondverbetering, landbouwmachines,
nieuwe gewassen). Bepaalde publikaties
(bv. over *Gasterophilus*, over de kweeën
of over de schapenkruisingen) getuigen
van groot geduld, doorzettingsvermogen
en nauwgezette observatie. Zijn weten-

schappelijke publikaties die door ver-
talingen ook hun weg naar het buiten-
land vonden, geven blijk van een grote
belezenheid; andere, die voorlichtend
van aard zijn, tonen zijn wil om maat-
schappelijk nuttig te zijn. Zijn didactische
bedoelingen komen vooral naar voren in
de commentaren bij en aanvullingen op
de artikelen die door zijn leerlingen wer-
den ingezonden voor plaatsing in het
Veeartsenijkundig Magazijn. Deze lijken
een voortzetting van zijn mondeling
gegeven lessen, waarvan we in de hand-
geschreven dictaten nog zoveel getuige-
nissen bezitten.¹ Een chronologisch over-
zicht van zijn publikaties is in deze afle-
vering opgenomen, als specimen van
een objectieve vorm van geschiedschrij-
ving, en tevens als aansporing aan de
lezers om bepaalde publikaties of groe-
pen van publikaties nog eens onder de
loupe te nemen en hierover in *Argos* te
rapporteren.

Numan werd op 5 september 1852 op
de begraafplaats Soestbergen aan de
Gansstraat in Utrecht bijgezet in het
familiegraf dat zich bevindt in de zgn.
Ronde van Zocher.

Een transcript van de annonce en necro-
logie uit de *Utrechtsche Provinciale en
Stads Courant* van 5 september 1852
zijn in dit nummer afgedrukt.

Het ligt in de bedoeling om een herden-
kingsbijeenkomst te houden in de aula
van de Tweede Algemene Begraafplaats,
gelegen op Kovelswade aan de
Koningsweg, op 27 september a.s. te 11
uur, gevolgd door kranslegging bij het
graf op de nabijgelegen Eerste
Algemene Begraafplaats. Deze datum is

¹ Zie: Koert van der Horst. *Catalogus van de collectie
collegedictaten van de Utrechtse Universiteitsbiblio-
theek*. Utrecht, 1994. p. 173-180 (28 nummers met
Numandictaten).

gekozen omdat de D.S.K. die dag een reünistenbijeenkomst zal houden ter gelegenheid van zijn 70-jarig bestaan. Een nadere aankondiging zal volgen. Het VHG-bestuur hoopt dat veel leden in de gelegenheid zullen zijn die dag naar Utrecht te komen. Als aandenken zal een facsimile verschijnen van Numans *Redevoering over de vee-artsenijkunde en de inrigting van derzelve onderwijs, overeenkomstig met het belang der maatschappij* (bibliografie, nr. 19).

De redactie is gelukkig in dit nummer een artikel te kunnen brengen van de hand van een vooraanstaand Amerikaans veterinaire historicus. Hierin wordt op een originele en strikt methodische manier een verklaring gegeven voor de eerste ontwikkelingen van de diergeneeskunde in de Verenigde Staten. Verder vindt u rapportages van bijeenkomsten en de gewone rubrieken, waaronder het programma van de Voorjaarsvergadering die, in tegenstel-

ling tot een eerdere aankondiging niet in Delft, maar in Leiden gehouden zal worden. Behalve drie lezingen over een belangrijk thema, waarvan de eerste zal worden gehouden door de voorzitter van onze Amerikaanse zustervereniging die haar sabbatical year in Europa doorbrengt, staat een bezichtiging van de Brugmanstentoonstelling in het prachtige Museum Boerhaave op het programma, twee redenen om deze bijeenkomst niet over te slaan.

Summaries of main contributions

A. Mathijssen

The bibliography of Alexander Numan (1780-1852)

In commemoration of the 150th anniversary of the death of Alexander Numan, director of the Utrecht Veterinary School till 1851, a chronological list of his writings was compiled, supplemented with a subject index. The list encompasses his medical publications during his time as a general practitioner in Groningen (1804-1822). It shows the great diversity of his interests in the veterinary field, partly aroused by the problems of his time (e.g. contagious bovine pleuropneumonia or the need for a better quality of wool), partly by his personal scientific preferences (e.g. animal reproduction, teratology or parasitology). All publications were in Dutch. Those most appreciated by his contemporaries were translated. His pupil Séraphin Verheyen, professor of the Veterinary School in Brussels, made several of Numan's larger studies known to the French-speaking world. The periodicals for publishing his works were chosen after the nature of the subject or the intended readership. The results of his scientific investigations were chiefly published in the proceedings of *The Royal Institute of Sciences* etc. (predecessor of

the Royal Netherlands Academy of Sciences). If they were of an evidently applied character preference was given to *Tijdschrift ter bevordering van de nijverheid* (Journal for the promotion of industry). The general educated reader was addressed in *De algemeene Konst- en Letterbode* (General messenger for the arts and literature) or a daily newspaper. The medium par excellence to communicate veterinary matters was his own creation, the *Veeartsenijkundig Magazijn* or its successor (nr. 100 and 100a in the list), that he edited from 1827 until 1849.

Ph. M. Teigen

Counting Urban Horses in the United States

The number and distribution of domestic animals is fundamental to understanding the growth and development of the veterinary profession in any country at any time. In post-Civil War United States, for example, when its veterinarian surgeons founded professional associations and educational institutions, urban horses and mules formed the basis of veterinary practice. To understand the relationship between the veterinary profession and these urban animals, as well as their respective places in American history and

culture, this essay introduces the concept of animal density to veterinary and urban history. Based on the distribution of horses and mules in forty-six large American cities before 1920, this study examines the impact of horses and mules on veterinary institutions, on the urban environment, and on the development of the anti-cruelty movement.

Symposium "180 years veterinary education in Utrecht, 1821-2001"

The start of a renewed curriculum in September 2001 gave occasion to review the changes that underwent the teaching programme since the beginning of the veterinary school. The 180 years were divided in periods of varying length. They were taken shorter as the changes to report had a greater significance for the present time. There were four speakers. Only the papers of the first three were available.

1. P.A. Koolmees. *Aims and evaluations of veterinary teaching in Utrecht, 1821-1925.*

The theme was approached by asking which position the veterinary school, at its start, had taken in the powerplay on the market for veterinary services. At the demand side was the government and

the society, i.e. the animal owners. The supply side showed a great variety of people willing to offer veterinary services (farriers, cowdoctors, herbalists etc.). The government and the animal owners demanded from the school practical training, leading to economic profit. In this framework questions were posed regarding the changing aims of the veterinary education in the course of time, its outcome and its evaluation by the government, the society, the teachers and the students.

The following four periods were distinguished:

1821-1851: The promising start followed by depression

1851-1874: From reorganization until legislation

1874-1918: Amelioration of the professional perspectives; broadening of the scientific basis; university status

1918-1925: From Veterinary College to Faculty of the University.

The school started with three professors, a veterinarian for clinical work and a farrier. Together they taught 16 subjects, six were theoretical and ten practical. In spite of this, the education was considered too theoretical. Most of the graduates were not able to compete with the empirists. In 1846 a majority of 712 empirists stood against 111 qualified veterinarians, unprotected by any law. In 1860, only 20% of the veterinarians could earn a living from their practice. The profession lost its attraction and the number of candidates fell down. Also the funding of the school was in danger, because the school was financed from the same fund which had to provide for indemnification for losses of cattle died from 'lung disease' (contagious bovine pneumonia). The answer of the government was cutting the schoolbudget to the half, lowering the status of the teaching personnel (no longer professors, but teachers) and emphasizing that teaching practical abilities had to be the

primary goal.

After a disastrous outbreak of rinderpest in 1865, in the end controlled by stamping out under the guidance of one of the teachers, the parliament approved the laws for a State Veterinary Service (1870), for the regulation of the profession and the school (1874). Free practice of empirists was curbed since then. The School could unfurl again, the more so because scientific developments opened new vistas for better therapies.

Veterinarians began to enjoy the confidence of the farmers and gained a permanent position in society. It can be said that their social emancipation was completed in 1918 when the School reached university status. At that time the Veterinary College had 14 professors, nine associate professors (readers, professors or conservators). It was understood now that veterinary education had to answer the demands of practice and of science as well. The life of the autonomous Veterinary College was only short; because of the government's retrenchment policy it was incorporated into the State University at Utrecht in 1925.

In the second part of this lecture a report is given of the comments by the students on the teachers/professors and their teachings as published in the student's *Veterinary Almanac*, 1887-1925. In the third part the demands of the students by the School or its staff is analyzed. Next to imposing rules of conduct, the professors often played a protective role or showed a real solicitude for the moral health of their pupils. The last issue discussed is how far a general academic education can be combined with the training for a profession directed towards practical results. Traditionally, professors urged to a scientific approach and some of them stimulated the cultivation of a general academic attitude, but this endeavour mostly did not meet the market-oriented expectations of the

students. The 'leitmotiv' of veterinary education during the period concerned has always been to find an equilibrium between practical and theoretical training.

2. J.F. Frik. From veterinary student to Doctor Vlimmen, 1925-ca. 1960

The main characteristic of this period was that the curriculum was built according to academic disciplines, and that clinical training was directed towards the individual patient, based on a sound knowledge of the healthy animal.

Within the pre-war period the first years as a faculty asked for adaptations, on all levels, to the structure and life of the university; the governing body was no longer the Ministry of Agriculture, but the board of governors of the university. The greatest change after the seven glorious years of the Veterinary College was the loss of the chairs for the basic sciences (physics, chemistry, botany and zoology). These propaedeutic disciplines were now taught by professors of the Science Faculty. Then followed the economic depression in the Thirties, that didn't leave much room for new developments. World War II formed a real breaking point in the period under review; mobilization, 'Arbeitseinsatz', hiding or resistance, followed by a time of shortage of all necessities of life, brought ultimately nearly a standstill of faculty life. The postwar period was one of recovery and advancement. For the time being, the pre-war curriculum was continued. But new subjects were added following the expansion of the sciences and new demands from society. The length of the period of study increased from five to 5½ year in 1927 and to six years in 1940. But for all that, it appeared impossible to follow all compulsory clinical work in the official time. Although the pre-war standard of ten months clinical work was reduced to 33

weeks, the curriculum remained overcrowded.

Five examinations were held. Only that after the first year was in writing, the other were taken orally. An overview is given of the distribution of the examination subjects, and the changes in the course of time.

On the basis of interviews, held with 54 veterinarians, who qualified before 1950, characteristics of the professors were presented, and some anecdotes as well.

3. A.W. Kersjes. *A critical phase in the development of veterinary education. Democratization and restructuring, 1965-1985.*

The need for changes in the veterinary curriculum was made evident at congresses in 1964 and 1966, held by the Royal Netherlands Society of Veterinary Medicine (abbr. in Dutch: KNMvD). It was clear that intensive animal husbandry asked for a new approach with emphasis on disease prevention and public health aspects. Also change was foreseen in the practice of companion animal medicine, that demanded a larger degree of specialization. In the meantime staffmembers of the faculty had prepared proposals for a differentiation in the curriculum; next to a clinical variant, two others should be offered, one in public hygiene and another, called the free variant, preparing for functions in scientific research. The implication would be that only students qualifying after clinical training would be licensed to practice and call themselves *dierenarts*. The curriculum would consist of a common phase of 4,5 year and a differentiated phase of 1,5 year. This proposal was not followed by the council of professors. They chose for a shorter period of only a 0,5 year of differentiated training and a common certificate for all graduates. The discussion on the longer or the shorter differentiation period

would occupy the faculty in the years to come, because other parties were involved as well. Firstly the *KNMvD*, not willing to accept splitting up the *corps vétérinaire* in members with separate qualifications, and the Ministry of Education, issuing numerous innovation plans for the universities as an answer to the continuing revolts taking place.

An unexpected growth of the number of first-year students (from an average of 180 to 240 in 1968) complicated matters further. Negotiations with the Ministry on increase of staffing and on regulation of the number of entering students led to inadequate results in the former, and to fairly late results in the latter case. In 1974 a *numerus fixus* of 150 first-year students was agreed upon. In 1976 this number was increased to 175, but the number of applications often was more than thousand. A notary public had to assign the places by lot.

A new law for the administration of the universities brought the long awaited democratic structures in 1971. The first chosen faculty board undertook an innovative step by inviting the accreditation committees of the American and Canadian Veterinary Medical Associations (AVMA and CVMA) to judge the quality of the education provided. The result was that in 1973 the diploma of the Utrecht Veterinary Faculty was the first outside USA and Canada that was recognized. Septennial visits have confirmed this status since then. It lasted until the course of 1982-'83 before a new curriculum could be introduced that found approval of all parties concerned. In accordance with the law that prescribed standards for the length of university studies with a diploma after four years, the following scheme was designed: four years for the doctoral phase, followed by 1.3 year of a common programme (24.5 weeks theoretical and 31.5 weeks practical education) and

0.7 year, where a choice has to be made between large animal medicine and animal production or companion animal medicine (both 29 weeks). The end-diploma shall be formally the same, but the competences for practicing would be different. People wanting to change their occupation will have to follow training again to become competent in another sphere of activities.

P.A. Koolmees

'Animals, vets and vermin in medical history'. Report of a conference, held in Norwich, England, 28-29 April 2000.

Summaries of sixteen lectures are given, that were presented at the conference cited above. The conference was organized by prof. dr. Roger Cooter, director of the Wellcome Unit for the History of Medicine at the University of East Anglia in Norwich. Eleven speakers came from the U.K., two from the USA, and one each from France, Germany and The Netherlands. The idea of the convener was to bring together people, that study veterinary history subjects from various disciplinary backgrounds. For most of them the chosen topic belonged to a medical history problem. There was only a loose connexion among the topics. The common ground of veterinary history and the history of the life and social sciences became evident. The primary aim of the conference was to survey this wide area and stimulate contacts between the participants.

Bibliografie van Alexander Numan

Samengesteld door A. Mathijsen

Opmerking vooraf:

Bij de titelbeschrijvingen zijn de bibliotheken aangegeven waar de publicaties geraadpleegd kunnen worden. De bezittende bibliotheken worden met name genoemd als het boeken of brochures betreft, en ook als zij overdrukken uit tijdschriften, meestal met eigen paginering, in hun catalogussen hebben opgenomen. Bij tijdschriftartikelen waar dit laatste niet het geval is, is alleen aangegeven met welke frequentie de betreffende tijdschrifttitel voorkomt in de NCC=Nederlandse Centrale Catalogus (te raadplegen via internet: www.pica.nl)

INDEX op onderwerp, c.q. publicatietype

Onderwerpen

Diergeneeskunde

Algemeen 19, 26, 36, 48, 84

Chirurgie 20, 74

Geneesmiddelen 1, 25, 42, 82

Geschiedenis 19, 48, 64

Hoefbeslag 34, 35

Hondsdelheid 66, 76

Inenting/entstoffen 15, 17, 23, 37-39, 45, 62

Leerboeken 11, 14

Longziekte 32, 50, 68-70, 87, 93, 97

Miltvuur 16, 24

Onderwijs 19, 48

Paarden 22, 52, 67

Paardenziekten 31, 61

Parasitologie 43, 59, 73, 92, 96

Pokken 15, 89

Koepokken 17, 23, 37-39, 45, 79

Rund - Anatomie & Fysiologie 86

Runderziekten 16, 62, 71-73, 80, 81, 95, 99

Schaapsteelt 46, 47, 55, 64

Schapenziekten 62, 83

Scheikunde 27, 33, 44

Teratologie 28, 41, 54, 65, 90

Voedermiddelen 24, 29, 30, 56, 75

Voedselveiligheid 75, 88, 98

Voortplanting 40, 49, 53, 63, 65, 78, 82

Zoönosen 31, 85

Farmacie 1

Geneeskunde van de mens 2-6, 9, 10, 12, 13, 31, 85

Landbouw

Algemeen 84

Bemestingsleer 57, 94

Gewassen 18, 51, 60, 77

Werktuigen 18, 56, 91

Toxicologie 2, 24, 83, 88

Publicatietype

Boekbespreking 21

Populaire en voorlichtende geschriften 7, 8, 16, 36, 58, 67

Tijdschriften 100, 100a

Vertalingen 3, 4, 11, 12

Voorwoorden 20, 34, 35, 52, 61, 94

* *

*

Gisteren ontsliep, na eene pijnlijke ziekte van ruim vier weken, zacht en kalm, in ruim eenenzeventig jarigen leeftijd, onze geliefde en onvergetelijke Vader en Behuudvader ALEXANDER NUMAN, Med. Doct., rustend Hoogleraar in de Veeartsenijkunde, Secretaris der Commissie van Landbouw in de provincie Utrecht, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, en Commandeur van die der Eikenkroon.

C. STAR NUMAN

A.S. RUEB

I.S. RUEB, geb. Numan

Utrecht, 2 September 1852

Wegens uitgebreidheid der betrekkingen eenige kennisgeving.

**Uit de Utrechtsche Provinciale en Stads Courant
van 5 september 1852**

Utrecht 1 September

Heden overleed alhier in den ouderdom van bijna 72 jaren de heer Dr. *Alexander Numan*, ridder van de orde van den Nederlandschen Leeuw, commandeur van die der eikenkroon, oud hoogleeraar-directeur van 's Rijks veeartsenijschool, en secretaris der commissie van landbouw in de provincie Utrecht.

Na zich gedurende eenige jaren aan de geneeskundige praktijk te hebben toegewijd, en daarin met roem werkzaam te zijn geweest, werd *Numan* reeds spoedig na de oprigting der Veeartsenijschool te Utrecht, tot Hoogleeraar en later tevens tot Directeur dier school benoemd, en mogt hij, gedurende de 28 jaren, dat hij met het onderwijs was belast, de voldoening smaken van niet alleen de roem der school te vestigen, maar tevens de veeartsenijkunde hier te lande tot eene wetenschap te verheffen.

Zich door veelzijdige kennis, door eenen vluggen geest en helder oordeel onderscheidende, had *Numan* de bijzondere gave om zijne kundigheden aan anderen mede te deelen.

Eene levendige belangstelling hebbende voor alles wat der wetenschap bevorderlijk was, spaarde hij moeite noch krachten om, waar hij kon, nuttig te zijn, en ofschoon emeritus, bleef hij tot aan zijnen dood met een volhardenden ijver werkzaam en de studie behartigen, waaraan hij zijn geheele leven had toegewijd.

De wetenschap verliest in *Numan* een ijverig beoefenaar; de maatschappij een edel mensch, wegens de rijkdom zijner voortreffelijke hoedanigheden algemeen geacht en bemind; zijne betrekkingen een hartelijken en deelnemenden vriend, wiens afsterven zij diep betreuren, doch wiens nagedachtenis steeds bij hen in eere zal blijven en waaraan de dankbaarste herinneringen verbonden zijn.

1804

1. *Dissertatio pharmaceutico-medica inauguralis, de carbonatum officinalium praecipuorum praeparandi methodo, natura, ac usu* : quam ... ex auctoritate Wynoldi Munniks ... / eruditorum examini offert Alexander Numan.

Groningae: Eekhoff; Bremae: Müller et Leuffert, 1804. 94 p. Samenvatting in het Nederlands in: *Algemeene Vaderlandsche letteroefeningen*, 1806, 1ste st., p. 297-303 en 347-352. Vert. in het Duits in: *Tromsdorff's journal der Pharmazie*, 1806, Bd. 14, St. 2, p. 248-334.

Dissertatie-uitgave in bezit van: UBA'dam (3 exn.); UB Gron
* *Observationes de carbonatum officinalium praecipuorum praeparandi methodo, natura, ac usu, factae in laboratorio chemico universitatis Groningae*. Ed. secunda Groningae : H. Eekhoff Hz.; Amstelodami : L. van Es, [1808], 94 p.

In bezit van: UB Gron.

1806

2. Vergiftiging door den braaknoot (Nux vomica).

Geneeskundig magazijn, 1806. Dl. 4, 2e st., p. 97-102. In NCC (6x)

* Vert. in het Frans: Empoisonnement par la noix vomique. *Annuaire de la Société de Médecine du Département de l'Eure*, 1810. p. 233. Niet in NCC

3. Iets over de zwarte staar. Journaal van den Heer Hufeland, xxi B, 2e st. Uit het Hoogduitsch vert. *Vaderlandsche letteroefeningen*, 1806, 2e st., p. 101-103. Serie in NCC (15x)

4. Iets over de breuken (getrokken uit het Journaal van Hufeland). Uit het Hoogduitsch. vert. *Vaderlandsche letteroefeningen*, 1806, 2e st., p. 275-280. Serie in NCC (15x)

1807

5. Ulcus noma of water-kanker.

Geneeskundig magazijn, 1807, Dl. 4, 3e st., p. 52-56. Serie in NCC (6x)

1808

6. *Waarnemingen omtrent de zenuw-koorts en derzelve complicatie* / C.W. Hufeland ; uit het Hoogduitsch vert. door A. Numan ; met voorr. van E.J. Thomassen à Thuessink. Groningen : H. Eekhoff Hz.; Amsterdam : L. van Es, 1808. [8,]190,[1] p.

Vert. van: *Bemerkungen über das Nervenfieber und seine*

Complicationen. - 1799.

In bezit van: UBA'dam; UBU

**2e verb. dr. Groningen : H. Eekhoff Hz.; Amsterdam : L. van Es, 1809.

In bezit van: UBA'dam

1810

7. Nuttigheid van het ijs-water.

Nieuw maandschrift tot Nut van het Algemeen, Louwmaand 1810. p. 62-63.

In bezit van: UBGron.

8. Natuurkundig onderzoek, of het Maartsche sneeuw-water byzondere eigenschappen bezitte.

Nieuw maandschrift tot Nut van het Algemeen, Louwmaand 1810. p. 86-90.

In bezit van: UBGron.

9. Waarnemingen omtrent de verplaatsing van het hart van de linker- naar de rechter holligheid van de borst, waarbij hetzelfde geheel aan het hartzakken was vastgegroeid, benevens de toevallen, die deze tegennatuurlijke gesteldheid vergezelden.

In: *Geneeskundige waarnemingen*, uitg. d. E.J. Thomassen à Thuessink. Amsterdam, Johannes Allart 1810. P. 222-236.

In bezit van: UBA'dam; UBGron.; UBU; UB Nijmegen

1812

10. Geneeskundige prijs-verhandelingen : de eene van wijlen S. Tresling, Med. Doct. te Groningen behelzende de beschrijving der zenuw-koorts, welke gedurende de jaren 1808 en 1809 te Peize geheerscht heeft; de andere van A. Numan, Med. Doct. op het Hoogezand bevattende waarnemingen omtrent den persloop, welke in den nazomer van het jaar 1810 in de Kiel heeft plaats gehad / bekroond en uitg. door de Commissie van geneeskundig onderzoek en toezicht in het departement van de Wester-Eems Groningen : Römelingh, 1812. 208 p.

In bezit van: UBGron.; UBGron-Med.Bib.

11. *Handboek der algemeene vee-artsenijkunde; of onderrigt, hoe de landman zijne paarden, zijn rundvee, zijne schapen, zwijnen, geiten en honden aankweeken, oppassen en voeden, alsmede derzelver ziekten onderkennen en genezen kan : benevens een aanhangsel / door Joh. Nic. Rohlwes ; naar den derden dr. uit het Hoogduitsch vert. door A. Numan Groningen : R.J. Schierbeek, 1812. XV, XVI, 416, [I] p., [1] bl. pl. (uitsl.)*

Annotatie: Vert. van: *Allgemeines Vieharzneibuch, oder Unterricht, wie der Landmann seine Pferde ... aufziehen ... und*

heilen soll. - 1802, 3e dr. 1806.

In bezit van: UBU-DGK; UBWag.

1814

12. Over het slaapwandelen en het dierlijk magnetisme. Vert. uit het Latijn [van *De magnetismo animalis*] van K.P. Sprengel. *Vaderlandsche letteroefeningen*. 1814 B. p. 272-283, 318-327, 378-386.

Serie in NCC (15x)

1815

13. *Verhandeling over het dierlijk magnetisme, als den grondslag ter verklaring der physische levensbetrekkingen of sympathie tusschen de dierlijke lichamen*: voorgelezen bij het Natuur- en Scheikundig Genootschap te Groningen op 10 februari 1815.

Groningen : R.J. Schierbeek, 1815. 60 p.

In bezit van: UBA'dam (2 exn.); A'dam, AMC; Meermann; UBGron (3 exn.); UBU; RUMaastricht

1819

14. *Handboek der genees- en verloskunde van het vee : hoofdzakelijk getrokken uit onderscheidene in en uitlandsche vee-artsenijkundige schriften : vooral ingerigt naar de behoeften van het Koninkrijk der Nederlanden / onder opzigt der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen vervaardigd door A. Numan.*

Groningen : R.J. Schierbeek, 1819. 658 p., 2 bl. pl. (uitsl.)

In bezit van: A'dam, Artis; Prov.Bibl., Leeuwarden; Prov.Bibl., Middelburg; UBU; UBU-DGK; UBWag.

* 2de verm. en verb. dr. Groningen : R.J. Schierbeek, 1826. 668, [I] p., 2 bl. pl. (uitsl.)

In bezit van: UBA'dam; UBU-DGK

* 3de dr. Groningen : R.J. Schierbeek, 1833. 668 p., 2 bl. pl. (uitsl.)

In bezit van: UBA'dam; UBU-DGK

* 4de, met vele bijvoegselen achter elke afd., verm. dr.

Groningen : R.J. Schierbeek, 1844. 692 p., 2 bl. pl. (uitsl.)

In bezit van: UBU-DGK

* 5de dr. Groningen : Schierbeek, [1856].[XXXII], 676 p., 2 bl. pl. (uitsl.)

In bezit van: UBA'dam; UBU-DGK

* 6de dr. Gouda, 1866.

In bezit van: UBA'dam

* 9e verm. dr. Gouda : Van Goor, [1885]. 556 p.

In bezit van: Prov.Bibl. Leeuwarden

* 10de verm. dr. Bewerkt door Franciscus Cornelis Hekmeijer. Gouda : Van Goor, [ca. 1886]. XIV, 563 p., 2 bl. pl. (uitsl.)

In bezit van: UBU; UBU-DGK; UBWag.

1825

15. *Proeven en waarnemingen omtrent de inenting der pokken aan schapen* / door D.H. van der Meer, H.C. Medenbach de Rooy, S. Ellerbeek en G.A. Ramaer; met een vergelijkend overzicht, hiertoe betrekkelijk, en eene voorrede, door A. Numan.

's Gravenhage : Algemeene Lands Drukkerij, 1825. 125, [I] p. In bezit van: UBA'dam (2 exn.); UBGrön.; UBLeiden; Leiden: Mus. Boerhaave; Prov. Bibl., Leeuwarden; UBU-DGK; UBWag.

* Ook in het Frans: *Expériences et observations faites par D.H. van der Meer, H.C. Medenbach de Rooy, Sigismond Ellerbeek et G.A. Ramaer sur l'inoculation du vaccin et de la petite vérole aux brébis. Publiées avec des remarques.* La Haye, 1825.

16. *Iets over de ziekte van het rundvee, gewoonlijk het miltvuur genaamd, benevens eenige algemeene aanwijzingen, om dezelve te behandelen en voortekomen.*

's Gravenhage : Algemeene Lands Drukkerij, 1825. 11 p. In bezit van: UBU-DGK; UBWag.

17. Proeve omtrent de werking van de smetstofte der koepokken op onderscheidene huisdieren; met aanmerkingen, daartoe betrekkelijk: eene bijdrage tot de vergelijkende geneeskunde. Voorgelezen in het Utrechtsch Geneeskundig Gezelschap. [Amsterdam: G.S. Leeneman van der Koe; J.W. Ynteman, 1825]. 35 p.

Overdr. uit: *Vaderlandsche letteroefeningen*, 1825, Dl. 2, p. 418-431, 465-476, 523-533.

In bezit van: UBA'dam; UBU-DGK; UBWag.(jr.1820!); serie in NCC (15x)

1827

18. *Iets voor landbouwers, over het zaaijen van koolzaad, en andere veldgewassen op rijen, met de afbeeldingen van werktuigen, welke hiertoe, in de provincie Groningen en Vriesland, worden gebruikt.*

Utrecht : N. van der Monde (drukker: Roelof Jacob Schierbeek, Groningen), 1827. ii, 63 p.

In bezit van: UBGrön; Prov.Bibl., Leeuwarden; Prov.Bibl. Middelburg; UBNijmegen; UBU-DGK; UBWag.

* Tweede uitg. Amsterdam : De Grebber, 1842. Niet in NCC

19. *Redevoering over de vee-artsenijkunde en de inrigting van derzelver onderwijs, overeenkomstig met het belang der maatschappij.*

Groningen: R.J. Schierbeek, 1827. 77 p.

Overdr. uit: *Veeartsenijkundig Magazijn*, dl 1, 1ste st., p. 1-77.

In bezit van: UBA'dam; KB; UBGrön.; Prov. Bibl., Leeuwarden;

UBU-DGK (2 exn.); UBWag.; serie in NCC (7x)

20. *Handboek der vee-artsenijkundige heilkunde, of De kunst om de uitwendige ziekten der paarden en van andere huisdieren te kennen en te genezen* / door J.F.C. Dieterichs ; naar den tweeden, verm. en verb. dr., uit het Hoogduitsch vert. door J.W.A. [=J.A.W.] Hart en G. Kijlstra ; met eene voorrede en eenige aant., door A. Numan.

Groningen : R.J. Schierbeek, 1827. 3 dl

Vert. van: *Handbuch der Veterinair-Chirurgie, oder die Kunst die äußeren Krankheiten der Pferde und anderer Hausthiere zu erkennen und zu heilen.* - 1822.

In bezit van: A'dam, inst. 242; UBU-DGK

21. [Boekbespreking van] E. Dutoict. *Heelkunst der paerden...* Gend, 1827.

Veeartsenijkundig magazijn. 1828. Dl. 1, 3e st., p. 447-460.

Serie in NCC (7x)

1828

22. *Iets over kale paarden.* *Veeartsenijkundig magazijn*. 1828.

Dl. 1, 3e st., p. 440-446.

Serie in NCC (7x)

23. Teregtwijzing eener verkeerde opvatting omtrent de proeven betrekkelijk de werking der smetstoffen van de koepokken op onderscheiden huisdieren (in het *Journal de médecine vétérinaire pratique*, Jan. 1826 en het *Journal d'agriculture française*. 1827).

Algemeene konst- en letterbode, 1828, dl. 1, p. 179-182.

Serie in NCC (25x)

Vgl. nr. 78 over dezelfde kwestie.

1829

24. Over de hoogst schadelijke eigenschappen, welke de voedstoffen kunnen verkrijgen voor onderscheiden vee, door cryptogamische voortbrengselen, welke op dezelve huisvesten, voorafgegaan van eenige mededeelingen omtrent het miltvuur en spoedige veesterften, welke in verschillende streken van dit koninkrijk zijn waargenomen/ door A. Numan en L. Marchand [Groningen : R.J. Schierbeek, 1829]. [II], 140 p., 5 bl. pl. (uitsl.) Overdr. uit: *Veeartsenijkundig magazijn*, 1829, dl. 2, stk. 1, 1-139.

In bezit van: UBA'dam; UBU-DGK; serie in NCC (7x)

25. Waarnemingen, omtrent de werking van der braaknoot, en van het *extractum nucis vomicae alcohol*, in verlammingen, bij onderscheidene dieren, waaronder tevens mededeelingen van den veearts Bontekoe, te Winschoten, en Rijnders, te

Zaltbommel.

Veeartsenijkundig magazijn. 1829, dl. 2, 1ste stk., p. 174-184.
Serie in NCC (7x)

26. Klagten der Fransche vee-artsen ten aanzien van onbekwame lieden, die, tot schade der vee-houders, de praktijk ongehinderd blijven uitoefenen [en] dezelfde billijke klagten der gewettigde vee-artsen in ons land.

Veeartsenijkundig magazijn. 1829, dl. 2, 1ste stk., p. 195-200.
Serie in NCC (7x)

27. Scheikundig onderzoek van het gas, verkregen uit de maag eener koe, gestorven aan eene langzame uittering, vergezeld van doorloop.

Veeartsenijkundig magazijn. 1829, dl. 2, 1ste stk., p. 257-261.
Serie in NCC (7x)

28. Wanschapenheden van verdubbeling, en met overtolligheid van deelen.

Veeartsenijkundig magazijn. 1829, dl. 2, 1ste stk., p. 268-274.
Serie in NCC (7x)

1830

29. *Sur les propriétés nuisibles, que les fourrages peuvent acquérir pour différens animaux domestiques, par des productions cryptogamiques* / par A. Numan et L. Marchand ; trad. du hollandais.

Groningue : R.J. Schierbeek, 1830. [XVI], 115 p., 5 bl. pl. (uitsl.)
Vertaling van nr. 24.

In bezit van: UBA'dam (2 exn.); UBU-DGK

* Vert. in Duits door C. Sprengel in: *Land- und Forstwissenschaftliche Zeitung für Braunschweig, Hannover und die angrenzenden Länder*. 1834-1836.

Niet in NCC

30. Nadere waarnemingen omtrent de schadelijke uitwerkingen der cryptogamische voortbrengselen, welke op de plantvoedsels huisvesten, op onderscheidenen dieren; een bijvoegsel tot de verhandelingen over dit onderwerp, in het 1ste stuk van dit deel voorkomende.

Veeartsenijkundig magazijn. 1830, dl. 2, 2e stk., p. 317-352.
Serie in NCC (7x)

* Vert. in Duits: Von den schädlichen Eigenschaften, welche Futterstoffe durch cryptogamische Erzeugnisse für verschieden Hausthiere erhalten können. *Archiv für Thierheilkunde, N.F. (Zürich)*, 1844, Bd. 5, p. 1-21.

In bezit van: UBU-DGK

31. Mededeelingen omtrent de besmettelijkheid van den kwa-

den droes voor den mensch, door waarnemingen nader bevestigd.

Veeartsenijkundig Magazijn. 1830, dl. 2, 2e stk., p. 287-316.
Serie in NCC (7x)

32. Aanmerkingen op de longziekte onder het rundvee in het district Mechelen.

Veeartsenijkundig Magazijn. 1830, dl. 2, 2e stk., p. 508-516.
Serie in NCC (7x)

33. Uitkomsten van het scheikundig onderzoek omtrent het gas, verkregen uit de maag en darmbuis van verschillende, zoo zieke als gezonde huisdieren.

Veeartsenijkundig Magazijn. 1830, dl. 2, 2e stk., p. 611-619.
Annotatie: Vervolg van nr. 27.

Serie in NCC (7x)

34. *De kunst van het hoefbeslag, of Handleiding, om zoo wel de gezonde als gebrekkige hoeven der paarden op eene doelmatige wijze te behandelen en te beslaan* / J.C.F. Dieterichs ; uit het Hoogduitsch vert. en met eenige aanmerkingen en bijvoegselen verm. door J.A.W. Hart ; met eene voorrede van A. Numan.

's Gravenhage : Gebroeders Van Cleef, 1830. [IV], XIX, [IV], 262, [I] p., [1] bl. pl. (uitsl.)

In bezit van: NIWI; UBA'dam; UBU; UBU-DGK

35. *Het hoefbeslag zonder dwang: eene verhandeling over de wijze, om gevoelige, kwaadaardige en geheel bedorvene paarden, welke tot dusver alleen door aanwending van dwangmiddelen konden worden beslagen, binnen een uur tijds zoo ver te brengen, dat zij zulks goedwillig laten doen en hunne weerspannigheid voor altijd afleggen: volgens beredeneerde grondbeginselen, berustende op de zielshoedanigheden des paards* / door Constantin Balassa ; met bijvoegsels van Klatte ; uit het Hoogduitsch vert. door J.W.A. [=J.A.W.] Hart ; met eene voorrede van A. Numan.

's Gravenhage [etc.] : Gebroeders van Cleef, 1830. [IV], 82 p., 7 bl. pl. (uitsl.)

In bezit van: NIWI; UBA'dam; UBU-DGK

36. *Korte handleiding tot de kenteekenen der gezondheid en ziekelijkheid van het rundvee: vooral ten dienste van hen, die belast zijn met het toezigt op den invoer van buitenlandsch vee binnen het Koninkrijk der Nederlanden.*

's Gravenhage : Algemeene Lands Drukkerij, 1830. 16 p.
Annotatie: Tekst ook in het Frans: *Instruction sur les signes caractéristiques de santé et de maladie des bêtes à cornes.*

In bezit van: UBWag.

1831

37. Verhandeling over de koepokken, zooals dezelve natuurlijk bij het rund voorkomen, en, door inenting, kunnen worden voortgebracht, en over de beveiligende mok of pokmok des paards; benevens een bijvoegsel, bevattende den uitslag der proefnemingen, om runderen door kinderpokstoffen te besmetten, en daardoor koepokken voort te brengen, alsmede de aanwijzing, om de koepokstoffen in glazen haar-buisjes te verzamelen en te bewaren.

Utrecht : Van Paddenburg, 1831. xi, 114 p.

In bezit van: UBA'dam; UBGron.; UBLeiden; Leiden-Mus.

Boerhaave; UB Nijmegen; UBU; UBU-DGK; AMEV; UBWag.

Samenvatting in Duitse vert. door C.G. Prinz in: *Magazin für die gesammte Thierheilkunde*, 1839, Bd. 5, H. 1, S. 28-68.

In bezit van: UBU-DGK

38. De wijze om koeijen door kinderpokstoffen te besmetten, en daardoor koepokken voort te brengen.

Algemeene konst- en letterbode. 1831. Dl 1, p. 388-391; dl. 2, p. 2-12.

Serie in NCC (25x)

39. Over de meest geschikte wijze van koepokstoffen te verzamelen en te bewaren.

Algemeene konst- en letterbode, 1831. Dl. 2, p. 19-23.

Serie in NCC (25x)

40. Waarnemingen omtrent het langdurig verblijf boven den gewonen dragttijd van gestorvene jongen bij de moeder-dieren.

Amsterdam : Sulpke, 1831. [45] p., 6 bl. pl

Overdr. uit: *Nieuwe verhandelingen der eerste klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten te Amsterdam*; dl. 3, stk. 1, p. 27-71.

In bezit van: UBU; UBU-DGK; serie in NCC (12x)

1832

41. Beschrijving van een misvormd schaap, met overtolligheid van deelen.

Amsterdam : Sulpke, 1832. [II], 56 p., 6 bl. pl. (uitsl. en in kleur)

Overdr. uit: *Nieuwe Verhandelingen der eerste klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten te Amsterdam*; dl. 4, stk. 1, p. 1-56.

In bezit van: UBU; UBU-DGK (2 exn.); serie in NCC (12x)

1833

42. Verslag van proeven, met het *aqua Binelli* [waaraan bloedstelpende eigenschappen werden toegeschreven], op dieren genomen. Met W. Vrolik.

Algemeene konst- en letterbode, 1833, dl. 2, p. 386-394. Serie in NCC (25x)

43. Waarnemingen omtrent de horzel-maskers, welke in de maag van het paard huisvesten.

Amsterdam : Sulpke, 1833. [II], 143 p., 6 bl. pl. (in kleur)

Overdr. uit: *Nieuwe verhandelingen der eerste klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten te Amsterdam*, dl. 4, p. 139-281.

In bezit van: A'dam, inst. 322; UBU-DGK; Utr.-Univ.Mus.; UBWag.; serie in NCC (12x)

* Ueber die Bremsenlarven im Magen der Pferde / von A. Numan ; aus dem Holländischen übers., mit Zusätzen und mit einem Anhang über die übrigen Bremsenlarven bei den Hausthieren von C.H. Hertwig.

Berlin : Hirschwald, 1837. IV, 140 p., 2 bl. pl. (in kleur).

Overdr. uit: *Magazin für die gesammte Thierheilkunde*, 1838, Bd. 4, 1. St., S. 1-111.

In bezit van: UBA'dam; UBU-DGK

* *Mémoire sur les larves d'oestres qui séjournent dans l'estomac du cheval*. Trad. du Hollandais par P.J.S. Verheyen. Bruxelles, 1838.

In bezit van: UBA'dam

* Ook als: *Recueil de médecine vétérinaire pratique*, 3ième Sér., T. 8, p. 327-418, 1851. (*Bibliothèque vétérinaire*).

In bezit van: UBU-DGK

1834

44. Scheikundig onderzoek der urin van een varken.

Rotterdam : Wijt, 1834. 23 p.

Overdr. uit: *Natuur- en scheikundig archief*, 1834, dl. 2, p. 221-243.

In bezit van: UBU-DGK; UBWag.; serie in NCC (15x)

45. Kort verslag omtrent eenige proeven, genomen met oogmerk om door het inenten van runderen koepokstoffen te verkrijgen, en over de uitwerking dezer stoffe op den mensch, door B. Hartog, heelmeeester te Wormerveer.

Utrecht: s.n., 1835. 6 p.

In bezit van: UBA'dam

Eerder verschenen in: *Algemeene Konst- en letterbode*, 1834, dl.2, p. 100-106.

Serie in NCC (25x)

1835

46. *Handleiding tot de inlandsche schaaps-teelt inzonderheid met opzigt tot verbetering der wol.* Uitg. vanwege de Ned. Huishoudel. Maatschappij
Haarlem : V. Loosjes, 1835-1836 [=1837]. 2 dl. M. 12+6 pl. en 4+1 tab. (uitsl.)

Overdr. uit: *Tijdschrift ter bevordering van nijverheid*, 1834, dl. 2, p. 243-285, 385-466, 589-669; 1836, dl. 3, p. 11-103, 261-350, 414-471, 570-621; 1837, dl. 4, p. 1-50.

In bezit van: UBA'dam; UBU-DGK; serie in NCC (21 x)

1836

47. Over de belangrijkheid der wol-teelt, en de noodzakelijkheid, dat deze tak in ons land tot meerdere volkomenheid worde gebragt, in evenredigheid tot de nabije landen.

Tijdschrift ter bevordering van nijverheid, 1836, dl. 3, p. 407-413.

Serie in NCC (21x)

48. *Geschiedenis der vee-artsenijkunde en beschrijving van 's Rijks Vee-artsenijsschool, te Utrecht: met de afbeelding der gebouwen, daartoe behoorende.*

Utrecht : Van der Monde, [1836]. [II], 28 p., [1] bl. pl. (uitsl.)

Overdr. uit: *Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht*, 1836, 2e jg., p. 161-190.

In bezit van: UBA'dam; UBU-DGK; serie in NCC (21x)

* 2de dr. Utrecht : N. van der Monde, 1842.

In bezit van: UBU-DGK

** Herdr. Amsterdam : N.V. Vemedia, 1962.

Annotatie: Fotografische herdr. van de uitgave Utrecht, N. van der Monde, 1836.

Het voorwerk vermeldt abusievelijk 1827 als jaar van uitg. van het origineel.

In bezit van: UBA'dam; UBU-DGK; Leiden: Mus. Boerhaave

1837

49. Afdrijving der jongen bij dieren, welke over den gewonen tijd dragtig blijven. Met D. van Setten.

Vee-artsenijkundig magazijn, 1837, dl. 3, p. 285-289.

Serie in NCC (7x)

50. Algemeene beschouwing omtrent de heerschende long- ziekte van het rundvee, en de middelen, om hare uitbreiding tegen te gaan, als dezelve een besmettelijken aard aanneemt, benevens overwegingen, in hoever de maatregel van het doodslaan bij deze en andere besmettelijke vee-ziekten nuttig en doelmatig kan geacht worden.

[Groningen] : [R.J. Schierbeek], 1837. 86 p.

Overdr. uit: *Vee-artsenijkundig magazijn*, 1837, dl. 3, p. 1-86.

In bezit van: UBU-DGK; UBWag. (jr. 1840!); serie in NCC (7x)

51. *Iets voor landbouwers, over de teelt van het Chinesche radijs-zaad, als olie-gevend gewas.*

Utrecht : N. van der Monde, 1837. [II], 27 p.

In bezit van: UBU-DGK; Utr.-Univ.Mus.; UBWag.

52. *Verhandeling over de kennis van den ouderdom des paards* / door N.F. [=F.N.] Girard en J. Girard ; naar de derde uitg. uit het Fransch vert. door F.C. Hekmeijer ; met eene voorrede van A. Numan

Utrecht : N. van der Monde, 1837. XXXVI, 98 p., 2 bl. pl. (uitsl.)

Annotatie: Gedeeltelijke vertaling van: *Traité de l'âge du cheval* / par N.F. Girard. - 3me éd. ... augmentée de l'âge du boeuf, du mouton, du chien et du cochon par J. Girard

In bezit van: UBU; UBU-DGK

53. *Over de periodische ontlasting van bloed uit de geslachtsdeelen bij sommige huisdieren, bepaaldelijk bij de koe; en beschouwing van dit verschijnsel in betrekking tot de menstruatie der vrouw.* Voorgelezen in de Eerste Klasse van het Koninklijk-Nederlandsch Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten op 3 Augustus 1837.

Leiden: Luchtmans, 1837. 25 p.

Overdr. uit: *Tijdschrift voor Natuurlijke geschiedenis en physiologie*, 1838, dl. 4, p. 334-358.

In bezit van: UBU; UBU-DGK; UBWag.; serie in NCC (10 x)

* Franse vert. door P.J.S. Verheyen in: *Journal vétérinaire et agricole de Belgique*. 1843. T. 2, p. 20-36.

* Duitse vert. in: *Froriep's neue Notizen aus dem Gebiete der Natur- und Heilkunde*. Bd. 8. (Van der Aa).

1838

54. Beschrijving van een grootendeels dubbeld kalfsmonster.

Amsterdam : Sulpke, 1838. 64 p., 6 bl. pl. (5 uitsl.)

Overdr. uit: *Nieuwe verhandelingen der eerste klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten te Amsterdam*, 1838, dl. 7, p. 163-226.

In bezit van: UBU-DGK; serie in NCC (12 x)

1839

55. Bericht omtrent de schaapteelt aan 's Rijks Veeartsenijsschool.

Tijdschrift ter bevordering van Nijverheid, 1839, dl. 5, p. 211-216.

In bezit van: UBWag.; serie in NCC (21x)

56. Beschrijving van een werktuig, geschikt om wortelgewassen te snijden tot veevoeder.

Haarlem: Loosjes, 1839. 8 p., 1 pl. (uitsl.)

Overdr. uit: *Tijdschrift ter bevordering van nijverheid*, 1839, dl. 5, p. 217-223. M. 1 pl. (uitsl.)

In bezit van: UBWag.; serie in NCC (21x)

57. Iets over de bemesting met beenderen, [een verslag van de Commissie uit het Landbouwkundig Gezelschap te Doncastle in Engeland, tot het onderzoek van het nut dezer wijze van bemesting benoemd; uit het Hoogduitsch, volgens de *Möglinsche Jahrbücher der Landwirtschaft* (Bd. 1, Berlin, 1836) vertaald].

De vriend van den landman, 1839, Dl. 3, p. 321-335

In bezit van: UBU-DGK; UBWag.; serie in NCC (15x)

1840 (?)

58. Raadgeving aan landlieden, ter voorkoming van ziekten onder het vee, als het gevolg van de plaatshebbende regenachtige weërsgesteldheid.

[S.l.] : [s.n.] ca. 1840. 10 p.

Annotatie: "Dit stuk is mede in de Fransche taal, in de Belgische dagbladen, medegedeeld" (Van der Aa).

In bezit van: UBU-DGK; UBWag.

1840

59. Over wormen, voorkomende in de oogen van sommige dieren en den mensch, vergezeld van eene waarneming omtrent eenen bijzonderen, tot dus ver niet beschreven worm, verwijderd uit het oog van een paard, door de opening van het hoornvlies door den veearts D. van Setten.

Leiden : Luchtmans, 1840. 34 p., [1] bl. pl

Overdr. uit: *Tijdschrift voor natuurlijke geschiedenis en physiologie*, 1840, dl. 7, p. 358-390.

In bezit van: UBA'dam; UBU-DGK; serie in NCC (10x)

* Mémoire sur les entozoaires de l'oeil chez l'homme et les animaux, trad. du hollandais par P.J.S. Verheyen. In: *Journal vétérinaire et agricole de Belgique*. 1842, t. 1, p. 25-48, 57-80.

In bezit van: UBU-DGK

60. Proefneming omtrent de teelt van den Verw-Duizendknoop (*Polygonum tinctorium*) en het verkrijgen eener blaauwe verwstof uit deze plant. Voorgelezen in de vergadering der Eerste Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten, op den 28. Maart 1840.

Haarlem: Loosjes, 1840. 13 p.

Overdr. uit: *Tijdschrift ter bevordering van nijverheid*, dl. 6, stk. 2, p. 259-271.

In bezit van: UBU-DGK; UBWag.; serie in NCC (21x)

1841

61. *Verhandeling over den kolder der paarden, mede uit een geregteijk vee-artsenijkundig oogpunt beschouwd / naar het Hoogduitsch van F. Nüsken ; omgew. en met vele bijvoegselen verm. door F.C. Hekmeijer; met eene voorrede van A. Numan* Breda : Broese, 1841. XII, 106 p

Oorspr. titel: *Ueber Kollerkrankheiten der Pferde in allen ihren Verschiedenheiten*.

In bezit van: UBU-DGK

1842

62. *Over de inenting van het mondzeer en de klauwziekte aan runderen en schapen, als een middel, om deze ziekten zachter en minder langdurig te maken.*

Utrecht : N. van der Monde, 1842. XII, 31 p.

In bezit van: UBA'dam; UBU-DGK; UBWag.

* Franse vert. door P.J.S. Verheyen in: *Journal vétérinaire et agricole de Belgique*. 1842. T. 2, p. 365-389.

In bezit van: UBU-DGK

63. *Verhandeling over de onvruchtbare runderen, bekend onder den naam van kweenen, in verband tot sommige andere dieren met misvormde geslachtsdeelen / A. Numan.*

Utrecht : N. van der Monde, [1842]-1843. 2 dl.

I. Tekst (XIV, 84 p. ; 29 cm). - II. Platen behorende bij de verhandeling over de onvruchtbare runderen, bekend onder den naam van kweenen, ... (23 bl. pl. ; 34 cm)

In bezit van: UBA'dam; UBU-DGK; UBWag.

* Franse vert. door P.J.S. Verheyen in: *Journal vétérinaire et agricole de Belgique*. 1844. T. 3, p. 73-91, 115-134, 155-182.

In bezit van: UBU-DGK.

* Gedeeltelijk in Engelse vert. in: D. Berry Hart. "Numan, the veterinarian and comparative anatomist of Utrecht: a forgotten observer on the freemartin" in: *Edinburgh medical journal*, N.S.. 1912. Vol. 8, p. 197-228.

In bezit van: UBA'dam; UBGrön.; UBLeiden; UBU

64. *Geschiedkundig onderzoek omtrent de vermeende afkomst van het Texelsche schaap uit de Oost-Indië, en opheldering nopens de omstandigheid, welke tot deze veronderstelling waarschijnlijk aanleiding zal hebben gegeven.*

Utrecht : N. van der Monde, 1842. [IV], 29 p., [1] bl. pl

In bezit van: UBU-DGK

65. *Over uitgedroogde, verharde of zoogenaamde steen-kalveren, welke meermalen in de baarmoeder van koeijen worden aangetroffen, vergeleken met verharde of versteende men-*

schelijke vruchten (lithopaedien), en sommige andere steenvormingen, welke in de dierlijke lichamen voorkomen.

[Amsterdam] : [s.n.], 1843. 32 p., [1] bl. pl. (in kleur)

Overdr. uit: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Instituut* [Lees: Het instituut] over 1843, no. 4, p. 273-302.

In bezit van: UBU-DGK; UBWag.; serie in NCC (14x)

* Franse vert. door P.J.S. Verheyen, *Mémoires sur les lithomoses comparés aux lithopèdes*, in: *Archives de la médecine belge*. 1844. No. 18, p. 85-108.

In bezit van: UBU-DGK

1843

66. Drietal waarnemingen betrekkelijk de dolheid bij den hond. Amsterdam : Sulpke, 1843. [43] p., 2 bl. pl

Nieuwe verhandelingen der eerste klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten te Amsterdam; dl. 10, p. 113-155

In het bezit van: UBA'dam; UBU; UBU-DGK; serie in NCC (12x)

* Franse vert. door P.J.S. Verheyen, in: *Journal vétérinaire et agricole de Belgique*. 1843. T. 2, p. 424-438, 477-491.

In bezit van: UBU-DGK; serie in NCC (12x)

67. Over den hoogen ouderdom, welken het paard bereiken kan.

Utrecht : Bosch, [1843]. 14 p

Overdruk uit *Utrechtsche Provinciale en Stads Courant* (?)

In bezit van: UBU; UBU-DGK

1844

68. Over de heerschende longziekte van het rundvee.

Utrecht : N. van der Monde, 1844. XXXII, 467 p., 4 bl. pl.

(uitsl., 3 in kleur)

Annotatie: Afzonderlijke uitgave van: *Veeartsenijkundig magazijn*, dl. 4

In bezit van: UBU-DGK; serie in NCC (7x)

69. Tabellarisch overzicht van het getal der, aan de longziekte gestorvene, of te dier oorzaak gedooide, runderen: aanwijzen- de de provinciën en gemeenten, alwaar de ziekte heeft geheerscht, de verhouding der aangetaste tot de gestorvene voorwerpen, de sommen, welke daarvoor, als schadevergoedingen, uit het Fonds voor den Landbouw, zijn betaald, en ver- gezeld van eene berekening bij nadering der geldswaarde, welke door de longziekte voor de algemeene welvaart is verlo- ren gegaan.

Utrecht: N. van der Monde, 1844. VIII, 28 p.

Overdruk uit: *Veeartsenijkundig magazijn*, dl. 4.

In het bezit van: UBA'dam; UBU-DGK; UBWag.; serie in NCC (7x)

1845

70. Aanmerkingen op het geschrift van den Heer J. van Hertum, getiteld: "Een woord over de oorzaken van het voort- durend heerschen der besmettelijke longziekte onder het rundvee, in eenige provincien van het Koninkrijk der Nederlanden", in verband tot de verhandeling van denzelfden schrijver: "Over de besmettelijke longziekte van het rundvee, en de maatregelen en middelen om dezelve af te weren en te stuiten".

Zwolle : Tjeenk Willink, 1845. [II], 45 p.

Overdr. uit: *De vriend van den landman*, 1845, dl. 9, p. 469-512.

In bezit van: UBU-DGK; serie in NCC (15x)

71. Over eene ziekte van het rundvee, in sommige streken van ons land, bekend onder den naam van *pestbrand*, *pestvuur*, ook van de heerschende *klingsiekte*, *blaar- of spruwziekte der geslachtsdeelen* (*Aphtae epizoöticae genitalium*). Naar aanlei- ding van de deswege ingekomene verslagen omtrent deze ziekte.

Veeartsenijkundig magazijn. 1845. Dl. 5, 1ste st., p. 1-92.

Serie in NCC (7x)

72. Overzicht der beschouwingen omtrent de *kalver-ziekte*, of het *liggen-blijven der koeijen bij het afkalven*, en der verschil- lende wijzen, welke daarbij worden aangewend... en over de uitwerking der braaknoot (*Nux vomica*) en van haar alcoh- olish uittreksel bij verlammingen van verschillende huisdieren. *Veeartsenijkundig magazijn*. 1845. Dl. 5, 1ste st., p. 93-115. Serie in NCC (7x)

73. Wormachtige longziekte (*Pneumonia verminosa*) bij kalve- ren.

Veeartsenijkundig magazijn. 1845. Dl. 5, 1ste st., p. 202-205.

Serie in NCC (7x)

74. Geschikte wijze, om het rund, tot het doen ondergaan van eenige heekundige kunstbewerking, neder te werpen (naar aanleiding eener ontvangen mededeeling en teekening van P. Mouwen).

Veeartsenijkundig magazijn. 1845. Dl. 5, 1ste st., p. 227-228. Met 1 pl. (uitv.)

Serie in NCC (7x)

75. *Proeven omtrent de voeding van varkens met aardappe- len, door de heerschende rotziekte aangedaan, zijnde onschadelijk bevonden, en over de nadeelige uitwerking van schimmelig voedsel, voor den mensch en onderscheiden vee.* Utrecht : L.E. Bosch en Zoon, [1845]. 16 p.

Overdr. uit: *Utrechtsche Provinciale en Stads Courant*.

In bezit van: UBU-DGK; UBWag. (jr. 1847)

1846

76. Waarnemingen omtrent het ontstaan van dolheid bij drie honden, vermoedelijk veroorzaakt door het binnenzwelgen van levende wespen; door den vee-arts J. Kegelaar te Hulst (Provincie Zeeland); voorafgegaan van eenige bedenkingen, betreffende het gevoelen van sommige genees- en vee-artsen-ijkundigen, dat de honds-*dolheid* aan eene, steeds voortdurende (permanente), smetstofe zou moeten worden toegeschreven.

Veeartsenijkundig magazijn. 1846. Dl. 5, 2e st., p. 311-336.

In bezit van: UBU-DGK; UBWag. (jr. 1840!); serie in NCC (7x)

77. Verslagen, bij de Eerste Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten, ontvangen van hare leden, de heeren G. Vrolik, A. Numan, H. C. van Hall en A. Brants, omtrent de uitkomsten, welke de zaaijing van het door het departement van Binnenlandsche Zaken, in den aanvang van 1846, aan de Klasse gezonden aardappelzaad heeft opgeleverd.

's-Gravenhage, 1846. 22 p

Annotatie: Deze verslagen zijn ook opgenomen in de *Nederlandsche Staats-Courant* van 23 December 1846.

In bezit van: UBU-DGK; UBWag.

78. Over den invloed der maan in hare verschillende standen op het voorttelingsvermogen der dieren.

Amsterdam: Johannes Müller, 1846. 26 p.

Overdr. uit: *Het Instituut of verslagen en mededeelingen uitg. door de vier klassen van het Koninklijk Nederlandsch Instituut over den jare 1846*, p. 38-61.

In bezit van: UBU-DGK; serie in NCC (14x)

79. Teregtwijzing betreffende eene dwaling, voorkomende in het werk van Dr. J.M. Zimmermann, onlangs uit het Hoogduitsch vertaald door N.D. Sybrandi, Med. Dr. te Amsterdam, getiteld *De menschen-pokken en derzelver behandeling*.

Algemeene konst- en letterbode, 1846, no. 22, p. 346-348.

Vgl. nr. 23 sub 1828.

Serie in NCC (25x)

1847

80. Geschiedenis eener, in 1844 geheerscht hebbende ziekte onder het rundvee, in eenige gemeenten der Provincie Zuid-Holland, aldaar bij de landlieden bekend onder den naam van het *snotvuur*; opgemaakt uit de, van wege Z.Exc. den Heer

Minister van Binnenlandse Zaken ontvangene, daartoe betrekkelijke, stukken; met bijgevoegde beschouwingen omtrent den aard en de behandeling dezer ziekte.

Veeartsenijkundig magazijn, 1847, dl. 6. P. 1-40.

Serie in NCC (7x)

81. Beschrijving eener ziekte van het rundvee, in de Provincie Groningen voorkomende, en aldaar bij de landlieden algemeen bekend onder den naam van *kwalster*; door D. van Setten, vee-arts der Eerste Klasse te Onderdam; naar aanleiding van eenige daaromtrent voorgestelde vraagpunten.

Veeartsenijkundig magazijn, 1847, dl. 6. P. 41-51.

Serie in NCC (7x)

82. Waarnemingen omtrent de werking van het *Secale cornutum* ter opwekking van den vertraagden verlossings-arbeid bij dieren.

Veeartsenijkundig magazijn, 1847, dl. 6. P. 313-325.

Serie in NCC (7x)

83. *Aanwijzing ter genezing van de schurft der schapen, en van ander vee, zonder de aanwending van rattekruid en kwikmiddelen : naar aanleiding der hoogst gevaarlijke uitwerkingen, welke, door het gebruik dezer giftige zelfstandigheden, bij den mensch en de dieren niet zelden worden voortgebracht.*

Utrecht : Bollaan, 1847. [IV], 43 p.

In bezit van: UBA'dam: UBU-DGK

84. *Over den nadeeligen invloed van den zieken veestaat op den landbouw.*

Zwolle : Tjeenk Willink, 1847. [II], 23 p.

Overdr. uit: Verslag van het verhandelde op het Tweede Landhuishoudkundig Congres, gehouden te Arnhem, den 3, 4 en 5 Junij 1847.

In bezit van: UBU-DGK; UBWag.

85. *De ziekten van den mensch, die ontstaan ten gevolge van besmetting door ziekten van dieren / vrij bew. naar het Hoogduitsch van B. Ritter, en met aant., enz. verm. door F.C. Hekmeijer.*

Amersfoort : W.J. van Bommel van Vloten, 1847-1850. 3 dl. (1 bd.)

Annotatie: II. Met bijdragen van A. Numan, H.W.C. de Jong en H.P. le Clercq.- III. Met eene bijdrage van C.F.D.C.A.C. Joffroij.

In bezit van: Leiden: Mus. Boerhaave; UBU-DGK

86. Bijdrage tot de ontleedkundige en physiologische kennis der horens van het rundvee.

Amsterdam : Sulpke, 1847. II, 82 p., 4 bl. pl. (uitsl.)

Overdr. uit: *Nieuwe verhandelingen der eerste klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten te Amsterdam*, dl. 13, stk. 3, p. 185-266

In bezit van: UBA'dam; UBU; UBU-DGK; serie in NCC (12x)

* Franse vert. door P.J.S. Verheyen, in: *Bibliothèque vétérinaire (du Recueil de médecine vétérinaire)*. 1849. T. 1, p. 68-102.

* Spaanse vert. (uit het Frans) door N. Casas de Mendoza. *Consideraciones anatómico-fisiológicas referentes a los cuernos frontales de ganado vacuno*. Madrid, 1848. 45 p. (Bron: A. Palau Claveras. *Bibliografía hispanica de veterinaria y equitación anterior a 1901*. Madrid, 1973. Nr. 1848, 20).

1848

87. Over het nut van aderlatingen in de heerschede longziekte van het rundvee.

[S.l.] : [s.n.], 1848. 8 p.

Overdruk uit "een der Utrechtsche Couranten van mei 1848 n.a.v. een daarover geplaatst verloop van den heer J.C.

Enklaar in het dagblad *Overijssel*" (Van der Aa).

In bezit van: UBU-DGK

1849

88. *Kan het vleesch van dieren, bij welke het rattekruide, uitwendig of inwendig, als geneesmiddel is aangewend, veilig door den mensch als voedsel worden gebruikt?: overgedrukt uit de Geneeskundige Couranten no. 49 en 50, en met eenige waarnemingen vermeerderd omtrent de nadeelige uitwerkingen van het gebruik der melk en van het vleesch van dieren, met kwikmiddelen en andere vergiftige zelfstandigheden behandeld.*

Tiel : C. Campagne, 1849. 25 p.

Overdr. uit: *Geneeskundige courant*, nr. 49 en 50, 1849.

In bezit van: UBA'dam; UBU-DGK; serie in NCC (7x)

89. Nadere beschouwingen omtrent de varkenspokken, in verband tot de pokziekte bij andere dieren, naar aanleiding der waarnemingen door den veearts H. Hovingh, alsmede ten aanzien der oorzakelijke betrekking waarin de pokken der dieren onderling tot elkander staan en tot die van den mensch, benevens over het voorkomen van pokken bij den kameel en den olifant. *Magazijn voor Veeartsenijkunde, vergelijkende geneeskunde en veeteelt*. 1849. 1ste dl, 11-31, 67-98.

In bezit van: UBU-DGK; serie in NCC (8x)

90. Aangeboren misvorming der opperhuid (ichtyosis?) bij twee kalveren, vergeleken met sommige meer of min gelijksoortige ontfaardingen bij den mensch en sommige andere dieren voorkomend.

Magazijn voor Veeartsenijkunde, vergelijkende geneeskunde en veeteelt. 1849. 1ste dl, 224-242.

In bezit van: UBU-DGK; serie in NCC (8x)

1849-1852

91. Berigt wegens den staat van het Rijks-kabinet van Landbouwwerktuigen, te Utrecht voor het jaar 1848 [- 1851]. *Algemeene Konst- en Letterbode*. 1849, p. 154-155; 1850, p. 127; 1851, p. 165; 1852, p. 79.

In NCC (25x)

1850

92. Verhandeling over den veelkop-blaasworm der hersenen, *Polycephalus (Coenurus) cerebralis*.

Amsterdam : G.C. Sulpke, 1850. II, 77 p., 9 bl. pl. (5 in kleur)

Overdr. uit: *Verhandelingen der Eerste Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten te Amsterdam*. Derde reeks ; dl 3 : [6e stuk], p. [225]-301, 9 bl. pl. (5 in kleur).

In bezit van: UBA'dam; UBU-DGK; serie in NCC (12x)

* Uittreksel in Duitse vert. in: *Froriep's Tagesberichte*. 1852. Nr. 305. p. 73.

93. Vijfde landhuishoudkundig congres, Leiden 1850: adres aan hetzelfde, betreffende de zaak der longziekte, en de daartegen te nemen maatregelen.

Leiden : H.R. de Breuk, 1850. 27 p.

In bezit van: UBA'dam; UBU-DGK

94. *Reinhold Nobis' Bemestingsleer* / vrij bew. [naar het Hoogduitsch]

door Louis Mulder; met een voorw. van A. Numan

Rotterdam : Kramers, 1850. XVIII, 190 p.

Annotatie: Oorspr. titel: *Düngerlehre für die bäuerlichen Einsaszen, ländlichen Schullehrer und Ackerbau treibenden Bürger*.

In bezit van: UBU-DGK

1851

95. Ontaarding in vet of steatosis, en buitengewone vergrooting der slaapspiers, bij een jonggeboren kalf.

Amsterdam : Sulpke, 1851. [II], 12 p., [1] bl. pl. (uitsl.)

Overdr. uit: *Verhandelingen der eerste klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten te Amsterdam*. Reeks 3, dl. 4, p. 57-68.

In bezit van: UBA'dam; UBU-DGK; serie in NCC (12x)

96. Bijdrage tot de kennis van de schaaps-neushorzel (*Oestrus nasalis ovinus*).

[Amsterdam] : Gedrukt bij W.J. Kröber, 1851. 20 p., 2 bl. pl. (in kleur)

Overdr. uit: *Tijdschrift voor de wis- en natuurkundige wetenschappen van het Koninklijk Nederlandsch Instituut*, 1851, dl. 4, p. 133-152.

In bezit van: UBU-DGK; UBWag. (jr. 1840!); serie in NCC (14 x)

1852

97. *Over het gebruik van het witte rattekruid (acidum arsenicosum), en van het zwavelzuur-ijzer (sulphas ferri) ter genezing en voorbehoeding der heerschende en besmettende longziekte van het rundvee; benevens nadere beschouwingen omtrent den aard dezer ziekte.*

Utrecht : J.H. Siddré, 1852. VIII, 94 p.

In bezit van: UBA'dam; UBU-DGK

98. *Kan het vleesch van zieke dieren, in elk geval, door den mensch, zonder nadeel voor zijne gezondheid, als voedsel worden genuttigd?*

Utrecht : J.H. Siddré, 1852. 37 p.

In bezit van: UBA'dam; UBU-DGK

1865

99. *Voorlezingen door A. Numan over de runderpest (veetypus) zoowel wat het geschied- als geneeskundige betreft; bijeenverz. door W.F. Rijkzen*

's Hertogenbosch : Stokvis, 1865. 66, [I] p

In bezit van: UBU-DGK

Tijdschrift

100. *Vee-artsenijkundig magazijn* / door A. Numan
Groningen : R.J. Schierbeek, Dl. 1 (1827) - dl. 3 (1837);
Utrecht, N. van der Monde, Dl. 4 (1844) - dl. 5 (1845);
Amsterdam: J.C. van Kersteren, Dl. 6 (1847).

Serie in NCC (7x)

Voortgezet als:

100a. *Magazijn voor vee-artsenijkunde, vergelijkende geneeskunde, en veeteelt* / door A. Numan en P.H.J. Wellenbergh.
Utrecht : Kemink, Dl. 1 (1849).

Serie in NCC (8x)

Annotatie: Behalve de bovenstaand onder de jaren 1827-1849 genoemde artikelen, schreef Numan tal van vaak uitvoerige referaten over in de buitenlandse veterinaire literatuur behandelde onderwerpen. Vele artikelen werden van uitvoerig commentaar of 'bijvoegsels' voorzien. Ook verzorgde hij een nieuwsrubriek, de personalia der Nederlandse veeartsen en de bibliografie van veterinaire boeken, verschenen tussen 1825 en 1840 (in totaal 773 titels).

"Men zou zich een zeer onvolledig denkbeeld van zijne werkzaamheid vormen, indien men ze naar gewone bezigheden als Hoogleeraar en zijne gedrukte werken wilde afmeten. Zijne betrekking als Directeur der school (...); het toezigt dat hij met onverdroten ijver (...) over de schaapskudden en daarmede verbonden heideontginning hield, welke zijne zorgen toevertrouwd waren; de veelvuldige diensten, door hem aan verschillende Genootschappen, met name als Directeur en Adviseur, aan de Maatschappij van Nijverheid te Haarlem en het provinciaal Utrechtsch Genootschap, bewezen; zijn post van Secretaris der Commissie van Landbouw in Utrecht, die hem reeds in 1822 werd opgedragen en op eene wijze door hem waargenomen werd welke de goedkeuring en den lof van allen wegdroeg die met hem in aanraking kwamen, doch veel tijd vorderde; de dagelijksche briefwisseling met bijzondere personen, dikwijls over hoogst belangrijke en moeilijke onderwerpen van allerlei aard, somtijds over de nietigste zaken, schoon hij zelf dan wel verdrietelijk werd, maar toch niet afweek van zijne vaste gewoonte om ze dadelijk of zoo spoedig mogelijk te beantwoorden; eindelijk de onafgebroken berichten aan het Gouvernement, niet alleen over de belangen der school, maar over allerlei aangelegenheden van Landbouw en Veeartsenijkunde, die hem in den vollen zin des woords het ambt van een referendaris vervullen deed -- dit alles moet in aanmerking worden genomen, indien men zich den man in al de kracht van zijn leven en werken wil voorstellen".

C. Star Numan (in: *Schets van het leven en karakter van Alexander Numan*, 1853)

"Aan het hoofd der Veeartsenijschool geplaatst, bleef hij voor haar met warmen ijver werkzaam tot een paar jaar vóór zijnen dood, toen zij hervormd of, -- zal men zeggen? -- vernietigd werd. (...)

Dit alleen mag ik uit eigen ondervinding zeggen, dat door deze zoo veel besproken School eene klasse van kunstgenooten in de maatschappij is ingevoerd, waarvan men, vóór hare oprigting, geen het minste begrip had. Men spreke hen, en leze hunne vertoogen; vooral vergelijkte men hen met de zoogenaamde paardendoc-tors van vroegeren tijd (die bij de tegenwoordige wetgeving helaas! wel niet zullen uitsterven) en, zoo ik mij niet bedrieg, komt men alsdan gemakkelijk tot de overtuiging dat de School, waarin dergelijke menschen hunne vorming erlangden, lof in stede van blaam verdient."

W. Vrolik (in: *Levensberigt van Alexander Numan*, 1853)

Counting Urban Horses in the United States¹

by Philip M. Teigen*

The veterinary profession has emerged in different countries at different times and for different reasons. The motives of French veterinarians in the eighteenth century, for example, varied from those in the United States a century later. Likewise, the rationale that guided the establishment in the 1860s of the Toronto Veterinary College and the Montreal Veterinary College differed from those that led to the founding of veterinary colleges at the University of Minnesota and the University of Illinois in the 1940s. At one time, the need to ensure the health of military horses was crucial, while in another it was the Industrial Revolution's enormous demand for horse power. The environmental impact of the Industrial Revolution and middle class interests in dogs and cats both increased the demand for veterinarians. Not least of all, long-term population growth, an increase in per capita meat consumption, and the appearance of epizootics encouraged the development and expansion of national veterinary professions.

Although the rationales themselves cross national boundaries, each country has its own unique configuration of motives. In order to obtain worldwide understanding of these motives and their structure, we need to know in detail what lead to the development of the veterinary profession in specific countries. In post-Civil War United States, for example, the predominant motive for a veterinary profession was the Industrial Revolution's demand for horse power. Improvement

of the public health, the care of companion animals, protection against epizootics, and the selection, care, and replacement of military horses were secondary until early in the twentieth century.

We know that this was the case in the United States because its nineteenth-century veterinary profession was overwhelmingly urban in character. Virtually all veterinarians were trained in big cities, a large majority of them worked there, and it was in such cities as Boston, New York, and Philadelphia, that veterinarians formed associations and mounted their efforts to achieve legislated recognition and regulation.

What linked the nascent veterinary profession and large cities? It was horses, in a word, or more precisely, dense concentrations of urban horses and mules.

Moreover, the establishment and growth of this urban profession was only one of several interrelated consequences of horses and mules in large cities. Another was the emergence of anti-cruelty reformers in New York, Philadelphia, and Boston. In addition, the presence of horses in large cities had economic and ecological consequences. In this essay, I survey quantitatively and qualitatively the place that urban horses and mules held in U. S. urban life before the 1920s, pointing out several features of the urban animal economy. Part 1 introduces the concept of horse and mule density, Part 2 applies it to historical statistics of urban horses and mules and explores several examples, while Part 3 examines in greater detail the differing frequency distributions of urban horses and mules.

1. Horse and mule density

Before examining the number and distribution of domestic animals, historians must select a unit of measurement that

will serve the inquiry's purpose, provide a means for comparison across time and space, and complement other statistical and non-statistical evidence. Because this case study is part of a project investigating the impact of horses and mules on urban environments and culture in general, and on veterinarians in particular, it needs a measure that serves the spatial analysis of domestic animals. Space is important to the study of domestic animals because they vied with humans for space in large cities as well as in the country. In the former, horses and mules competed for space on streets and for shelter and in the latter, for land for food-production. In order to study the spatial relationship of domestic animals to urban environments, this study borrows the elementary but fundamental concept of density from the discipline of population geography. Population density is "the number of people in relation to the space occupied by them."² Translating this measure from humans to horses and mules in large cities has considerable potential because population geographers have long and successfully used density as a tool for environmental and cultural analysis. As long ago as the 1890s, John Shaw Billings used this concept in his landmark study of the social and biological conditions of large cities. A decade later, census geographers used density for mapping both human and horse populations.³ Density thus satisfies the first criteria for selecting a unit of measure: it serves the purpose of a larger inquiry. Besides providing a focus on space, horse and mule density also satisfies the second criteria set out above, namely, choosing a measure that permits comparison over time and space. Comparing absolute numbers of urban horses and mules is usually not meaningful because

* Philip M. Teigen, PhD. Deputy chief of the History of Medicine Division, National Library of Medicine, Bethesda, Md., USA.

the unit for which the data is collected usually varies. For example, because the area of Boston is smaller than that of Philadelphia, comparing the absolute numbers of each city's animal populations would be misleading. However, reducing the absolute numbers of horses and mules to square miles permits comparison between them. Likewise for the comparison of a single city's domestic animal population: because some cities grew in area over time, the comparison of absolute numbers of horses and mules from the same city – but from different years – can be misleading also.⁴ A recent study of domestic animals in Massachusetts also points to the density of horses as being a valuable tool in understanding the cultural history of one segment of urban culture and economy, namely, the veterinary profession. In this analysis the density of horses was a better predictor of the distribution of Massachusetts veterinarians than was the absolute number of horses.⁵ While this was a study of one state only, and as such is an insufficient basis for broad generalizations, it does point in a fruitful direction.

The present essay's focus on space is also underlined by renewed interest in the concept of space in American history. Richard White has recently noted that "space is socially produced. Every society, every means of production creates space. The boundedness of experience is one of the social facts of daily life".⁶

The sources for this case study of horses and mules in large cities were the decennial censuses of 1900, 1910 and 1920. Only during these years did the census bureau include detailed counts of horses and mules in cities. Previous and subsequent censuses, ignored urban horses or aggregated them into reports for entire states. (The only exception to this was Washington, DC, where the bureau did collect and publish data for the 1860-

1920 censuses.) Having only three years of data was not enough to estimate large urban horse and mule populations before or after the 1900, 1910, and 1920 censuses.⁷

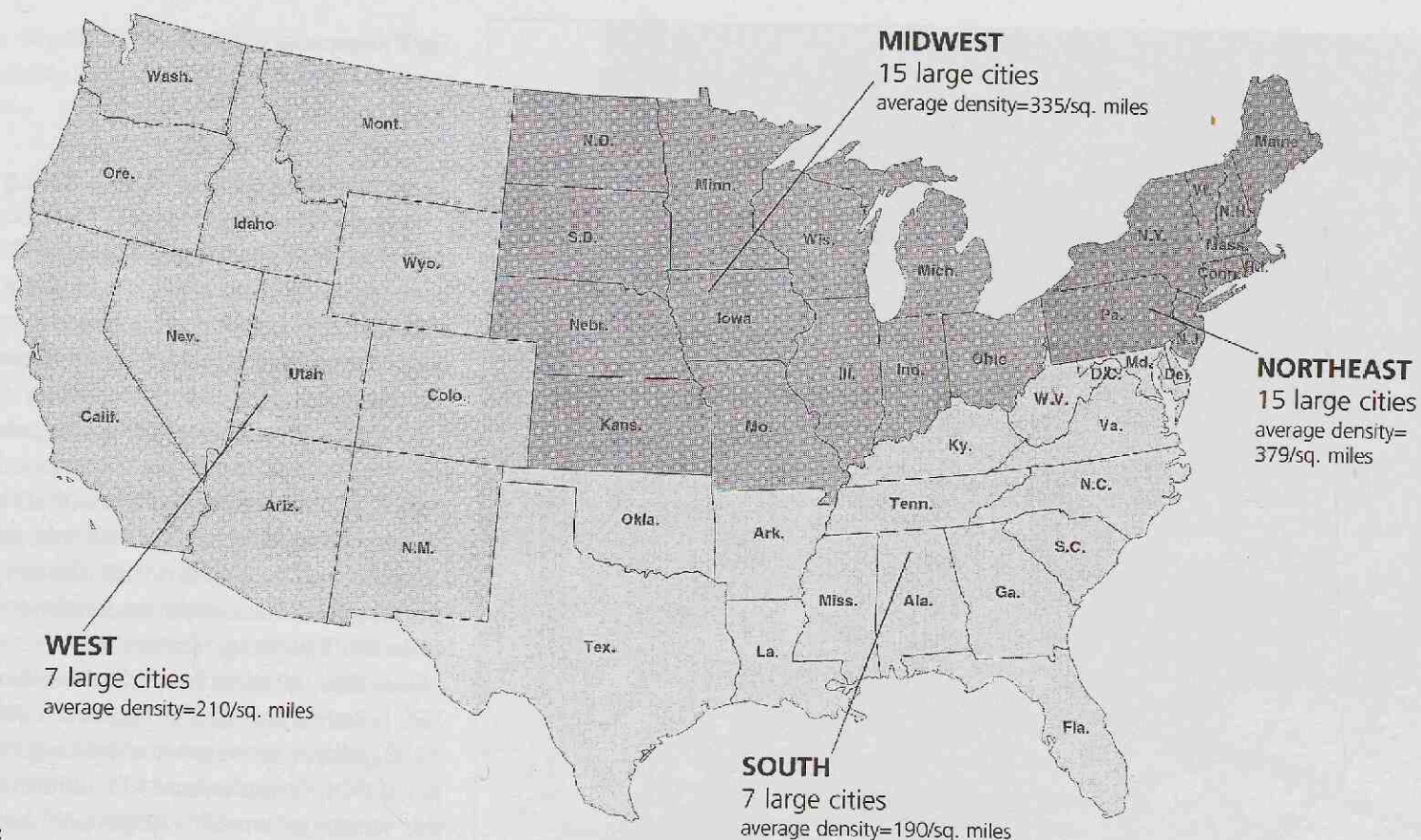
Statistics from censuses are "found" data, not the fruit of probabilistic sampling procedures. Consequently, they are not sturdy enough to test hypotheses, as biometricians or population geographers might do. However, found data are valuable to identify patterns for explanation, hypotheses for testing, and questions for answering. Consequently, this study in historical zoögeography is chiefly descriptive, concerned with pattern recognition primarily and historical explanation secondarily, although the latter must be the historian's ultimate goal.

2. Horses and Mules in Large Cities

Scholars and transportation buffs browsing through archival photo-collections are familiar with horse-clogged streets: Old South Water Street in Chicago, Broadway and Maiden in New York, Market Street in Philadelphia, and carriages and cabs at Milwaukee's Union Depot.⁸ Although less often pictured than horses hauling beer, milk, furniture, and commuters, there are images, too, of horses powering ice saws, house-moving (with capstan), and trans-shipping goods, reminding us that horses and mules provided stationary as well as mobile power.⁹

When horses and mules disappeared from urban streets after World War I, their multiple roles were forgotten until recently when a handful of historians began to study their place in urban history. One reason for this neglect is that the myth of the American Frontier holds historians in its thrall, as well as politicians and manufacturers of popular culture. This myth firmly demarcates the Frontier from the Metropolis and assigns horses and mules to the former but not

to the latter. Through Buffalo Bill's Wild West, popular novels, and movie or TV westerns, the urban creators and consumers of the Frontier myth identified horses and mules with the Indian fighters, yeoman farmers, prospectors, and cowboys. There was no mythological purchase in writing about urban horses and horsemen, such as street railway conductors, brewery horsemen, or fireman, although horses and mules were as much a part of urban culture as they were of the farm or ranch.¹⁰ Be that as it may, scholars such as Charles Philip Fox, Susan D. Jones, Clay McShane, Joel Tarr, and Bernard Unti have called attention to the ubiquity of horses (chiefly) and mules in large cities and to the economic, environmental, and cultural consequences of their presence. Fox explores the material culture of urban horses through images, Susan D. Jones writes about their economic and cultural value, McShane and Tarr describe the horse's complex roles in large nineteenth-century cities, and Unti shows the key role horses played in the anti-cruelty movement.¹¹ The present case study -based on forty-six cities having human populations greater than 100,000 in 1910- complements their largely qualitative accounts with a quantitative one.¹² In 1910 the horse and mule populations of the forty-six city sample was 677,394. Cities having the greatest density were Baltimore with 570 horses and mules per square mile, Boston with 561, and Milwaukee with 560. At the low end of the range, Fall River had 109 horses and mules per square mile, Atlanta 81, and New Orleans, 68. Looking at regions, the large Northeastern cities had 379 horses and mules per square mile, the Midwestern cities 355, Southern cities 190 and Western cities 210 (See Fig. 1). Large cities were filled chiefly with horses, some mules, and a few asses and burros. In 1900 horses made up 96 percent of the mammals in this sample, in

Note:
Density = horses and mules/square mile
Large cities = cities with > 100,000 human population

Fig 1. Regional distribution of urban horse and mule density, 1910.

1910, 95 percent, and in 1920, 93 percent. It is also important to note that the distribution varied from city to city. While mules and asses in Boston and New York comprised less than one percent of their draft animal populations, those in Kansas City, MO, and New Orleans comprised thirty-five and seventeen percent respectively. How did all these horses and mules impact large cities? Since there are many answers to this question, I will survey here only a few economic, ecological, and cultural consequences. In "The Centrality of the Horse," McShane and Tarr note that horses were "consumers" and that the network of goods and services necessary to maintain urban horses and mules was an important feature of the urban economy during the era of

the horse.¹³ Large numbers of urban horses meant that large amounts of feed were imported from the country each day. By modern estimation, a 1300 pound draft horse at moderate work (four hours/day) consumes about 27 pounds of feed daily.¹⁴ Projecting these estimates onto the 1910 horse and mule density of these 46 cities (300 horses and mules per square mile) indicates that in 1910 large cities required about four tons of feed per square mile each day. Cities such as Baltimore, Boston, and Milwaukee, each having 560 or more horses per square mile had to import about 7.5 tons of feed a day per square mile. In addition to feed, horses need about ten gallons of water daily. These figures, then, define a large urban market for fodder, animals, and water

and point to a complex transportation network needed to deliver it regularly. It was, moreover, a network that encompassed rural as well as urban America. Much of the hay and feed and virtually all of the horses and mules themselves were imported to the cities from rural areas, thereby undermining sharply defined boundaries between cities and the countryside.¹⁵ The horse economy-with its rural and urban components-not only produced fed and watered horses and mules, it also provided many other services, several of which also crossed traditional boundaries between city and country. This infrastructure included a rural segment that bred, raised, trained, and traded in city horses. Another segment serviced the horses once there: stable hands, veterinarians, manure collectors, horse shoe-ers, municipal inspectors, retailers of feed, and trainers. Another

Fig 2: Horses at a Cleveland, Ohio, worksite, 1898.

iron wheel-tires running on the rough pavement.¹⁷

Less welcome was the sight and smell of horse manure filling alleys, courtyards, streets and vacant lots. Horses produce large amounts of liquid and solid wastes. By nineteenth and twentieth century estimates a thousand pound horse produces about fifty pounds of waste daily.¹⁸ In cities having densities of 300 horses per square mile, for example, this amounted to daily deposits of about eight tons of manure per square mile. In cities like Baltimore, Boston, and Milwaukee, all of which had more than 560 horses and mules per square mile in 1910, daily manure production could reach 14 tons per square mile. Much of this waste gathered in stables and, being concentrated, was economically worthwhile to collect for fertilizer and other uses during the spring, summer, and fall.¹⁹ Manure dropped on streets had little economical value because it was more labor intensive to collect and was mixed with dirt or refuse. This was usually left to decay and disintegrate in the sunshine and rain, although a few public works and public health departments removed it from the busiest streets for aesthetic reasons.

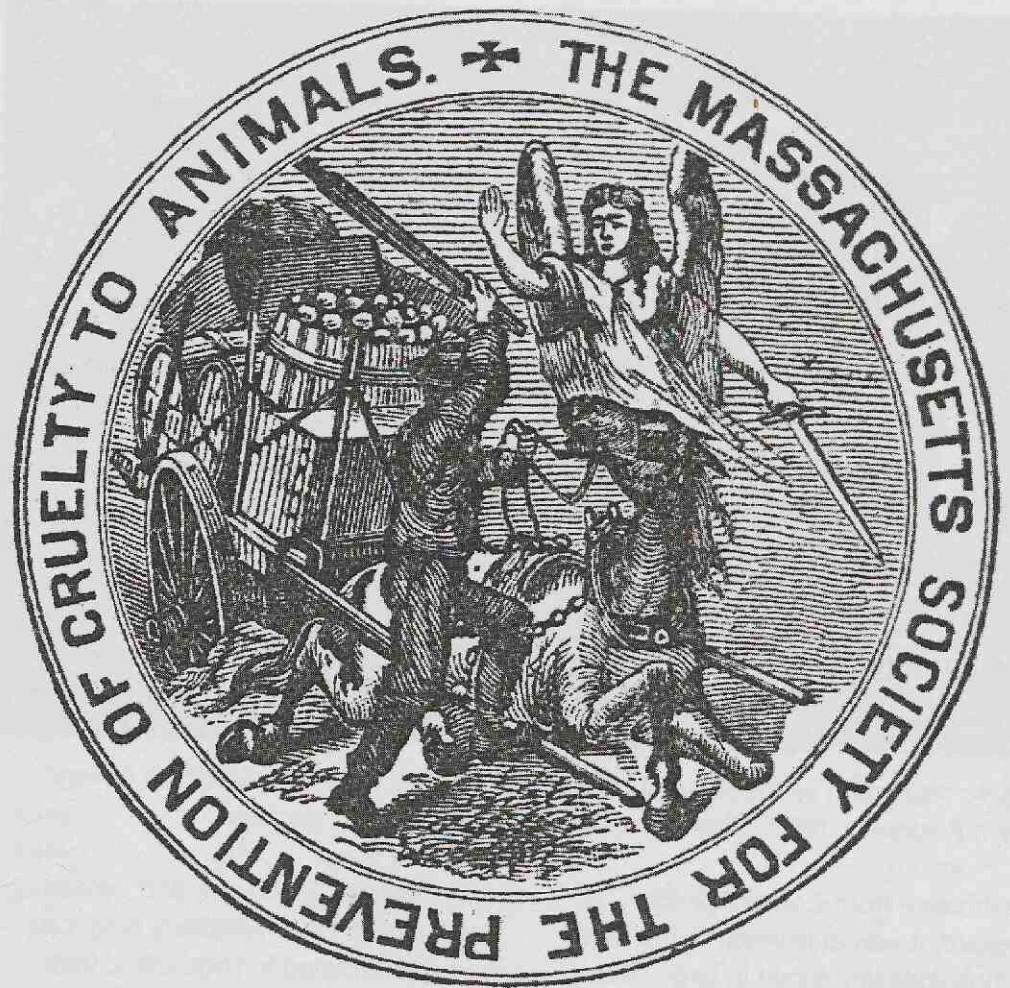
Manure appeared not only in stables and on the streets. In some localities it was piled on sidewalks awaiting removal while in others it was stored or abandoned on vacant lots and docks. In a further assault on the quality of city life, manure stored on vacant lots was periodically turned in order to enhance its fertilizing power.²⁰ This practice led one New York City official to note that *when these accumulations [of manure] were disturbed (as they frequently were) in their preparation for agricultural purposes, the offensive*

included men who worked the horses, teamsters, chiefly, but also shipmen on ferries propelled by horsepower and drivers on horse railways.¹⁶ The horse economy also included firms which manufactured horseshoes, horseshoe nails, blankets, harness, wagons, carriages, street railway cars, and construction firms that built barns, stables, and street railways. Finally, the horse economy included a small sector that returned aged or broken down horses to the country for a few more years of work, which reduced broken and diseased horses to leather, brushes, or meat, and which rendered tens of thousands of dead city-horses into agricultural fertilizer. Veterinary schools also provided a small but steady demand for dead horses used in anatomic instruction. Urban horses were not only an impor-

tant sector of the urban economy, they were also part of large city ecology, affecting the texture and salubrity of daily life. Visually, horses were everywhere, pulling wagons, sleighs, passenger cars, snow plows, and fire engines (Fig. 2). The sound of horse hooves, harness, and wheels pervaded the cities as well.

Before 1890 the great and the universal noise in the city was the pounding of iron horseshoes on the street pavements. That sound began before dawn when the milk carts came by thousands into the city from the outlying farms. Dray horses had bells. Therefore much bell music was mingled with the pounding street noise. Every street and the alleys resounded with the clatter of the iron-shod feet and the roar of

Fig. 3: 19th-century logotype of the Massachusetts Society for the Prevention of Cruelty to Animals.

*gasses arising therefrom were unendurable. The whole upper part of New York island [Manhattan] was more or less afflicted by this nuisance, and passengers arriving from the country by railroad were positively nauseated by the offensive and disgusting odors.*²¹

Responding to the piles of manure, citizens complained ceaselessly. In Chicago during the 1870s and 1880s, for example, the Board of Health received more complaints about manure than about any other nuisance. Responding to complaints and to worries about public health, municipal officials legislated building codes requiring the building of manure vaults beneath stables, prohibited the dumping of manure on sidewalks, docks, and vacant lots, and required that manure be removed from the city in covered wagons after dark. When compliance lagged, they issued abatement notices (sometimes with fines) demanding that violators of city ordinances and regulations comply. When that did not work, cities took chronic scofflaws to court. By the 1890s Chicago, at least, seemed to have established sufficient regulation and enforcement procedures to reduce the volume of complaints.²² (Urban manure and its problems at the beginning of the twentieth century anticipate the severe ecological and political consequences that the factory-farming of hogs, turkeys, chickens, and beef creates for rural America at the beginning of the new century.) Horses not only lived and worked in big cities, they died there in large numbers as well. In Chicago during the 1870s, for example, about four horses a day (Sundays and holidays included) were removed by the city's rendering contractor. During the 1880s the number grew

to about eleven a day. In New York, which had 60,000 more horses than did Chicago, city contractors dealt with many more dead and abandoned animals.

Besides creating markets and affecting the texture and salubrity of urban life, dense horse populations were pivotal in the establishment and growth of anti-cruelty movements. For example, the identifying symbols (logotypes) of New York city's American Society for the Prevention of Cruelty to Animals (ASPCA) and the Massachusetts Society for Prevention of Cruelty to Animals (MSPCA) both depicted angels intervening with teamsters beating horses (Fig. 3). Moreover the majority of the ASPCA and MSPCA enforcement work dealt with horse abuse. Between 1868 and 1880, seventy percent of the ASPCA's

8,256 prosecutions involved horses. In Massachusetts, fifty-four percent of the 18,389 complaints the MSPCA investigated between 1868 and 1878 related to horses.²³ In addition both societies gained publicity – good and bad – while lobbying state legislatures to regulate such horse related practices as overloading horse railway cars and the salting streets during winter, which was thought to harm horses' hooves.²⁴ If the dense horse populations of American cities enabled reformers to obtain anti-cruelty legislation, win public support, and build large and complex charitable institutions, they were even more important to the establishment and development of a small but influential urban profession, that of veterinary surgeon. Although men (and very few women) specialized in the care of animal

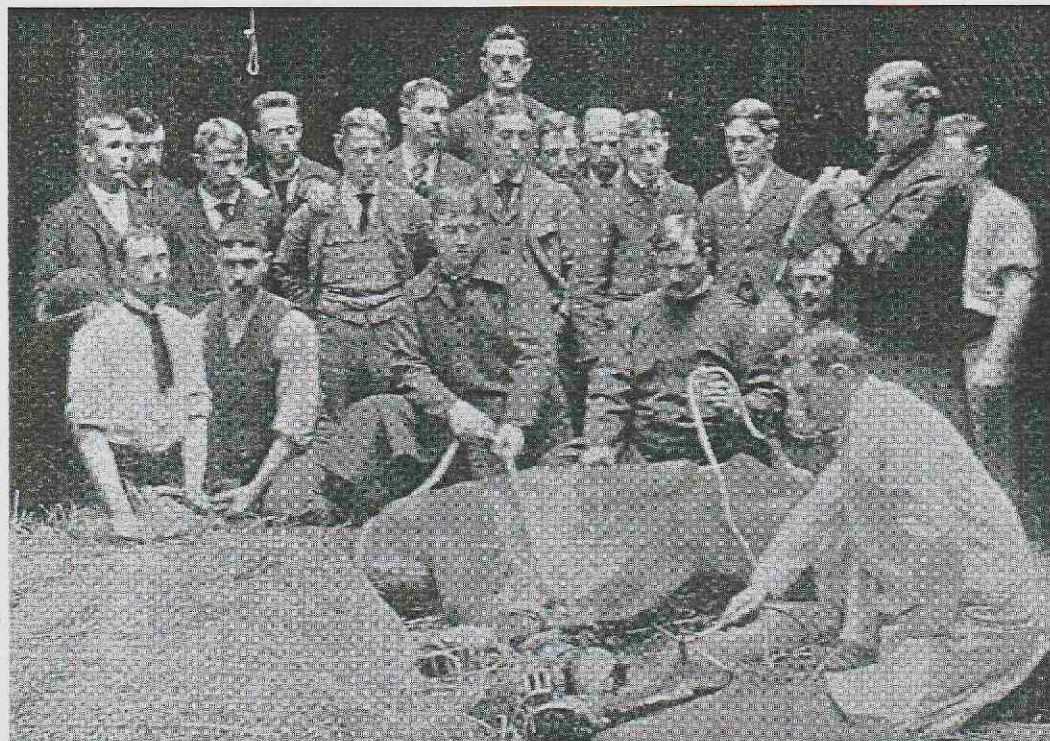

Fig.4 : Instruction at the Harvard University School of Veterinary Medicine (downtown Boston) in 1892. Courtesy of the Harvard University Archives.

health care from Colonial period onward, it was only when dense horse populations developed in large cities that veterinary surgery as a profession emerged. In the nineteenth century, the horse was the only animal with sufficient economic or cultural value to provide veterinarians with secure incomes. Dogs and cats had cultural value, but it was only in the twentieth century that this was translated into economic value. Individual meat and milk animals, such as hogs and beef, had too little cultural or economic value to support a health-care profession, although their collective value give veterinarians employment through federal, state, and local governments as meat and milk inspectors. Thin populations of horses prevented veterinarians from earning a living because too much time was spent traveling from stable to stable. Dense populations of horses drastically reduced the travel time of healers and permitted them to focus on income generating patients, such as the horses belonging to

municipalities, breweries, and department stores. Once veterinary surgeons had concentrated in large cities, they began to form state and national associations, most notably the United States Veterinary Medical Association in 1863. Soon thereafter schools were formed and began to graduate professional veterinarians: Toronto Veterinary College in 1866, New York College of Veterinary Surgeons in 1867, the Montreal Veterinary College in 1869, Harvard University in 1886, University of Pennsylvania in 1887, and the Chicago Veterinary College in 1887, to list just the most important ones (Fig. 4). The first viable veterinary journals *American Veterinary Review* and the *Journal of Comparative Medicine and Surgery* were published in New York beginning in 1877 and 1880 respectively. Finally, political activism in Boston, New York, and Philadelphia lead to the legal recognition of the veterinary surgeons and the regulation of their work.²⁵ But when horses declined in large cities, opportu-

nities to practice for urban veterinarians plummeted and the entire profession faced a crisis of identity as it had to find other species and functions on which to base their careers.²⁶

Early in the twentieth century the density of horses and mules in large cities began to decline—at first slowly and then rapidly.²⁷ From 1900 to 1910 it declined from 426/square mile to 300 (a loss of thirty percent). Then, in the next decade, it declined by sixty-seven percent to 100/square mile (Table 1). There were, of course, regional variations in the speed with which horses and mules left the city. Cities in the Northeast lost four percent during the first decade of the century while Midwestern cities declined by thirty-eight percent. Density in the same two regions declined even more between 1910 and 1920, by fifty-nine percent and sixty six percent respectively. There was also variation between when horses left specific cities. In Philadelphia and San Francisco, for example, there were increases in density between 1900 and 1910 – in Philadelphia it was small and in San Francisco it was large – before steep declines began. Most cities, however, fit the general pattern of slow decline followed by a precipitous one. The pattern is somewhat different for mules than for horses. The absolute number of mules continued to increase after horses began to decline, although mules too, eventually declined (Table 1).

3. Horses and mules

One pattern in the distribution of urban horses and mules is the more frequent appearance of the latter in the South than in the Northeast, Midwest, or West (Table 1). In 1910, for example, mules comprised twenty-four percent of draft animals in the urban South, while in the urban Northeast, Midwest, and West they constituted two, four, and five percent, respectively. This asymmetrical distribution has long been recognized. A

Table 1. Horses and mules in large American cities, 1900-1920

	Cities	Horses	Mules	Asses & burros	Total	Density	% change	Delta % base 1900
Northeast								
1900	15	281,777	4,181	399	286,357	396		
1910	15	275,020	4,544	87	279,651	379	-4	-4
1920	15	115,255	3,022	204	118,481	154	-59	-61
Midwest								
1900	15	225,781	8,049	231	234,061	541		
1910	15	224,951	9,721	117	234,789	335	-38	-38
1920	15	87,454	5,178	88	92,720	115	-66	-79
South								
1900	9	62,392	11,103	214	73,709	428		
1910	9	61,275	19,724	97	81,096	190	-56	-56
1920	9	28,178	14,292	84	42,554	89	-53	-79
West								
1900	7	44,895	1,230	98	46,223	260		
1910	7	78,047	3,644	167	81,858	210	-19	-19
1920	7	18,734	1,400	214	20,348	30	-86	-88
Large cities								
1900	46	614,845	24,563	942	640,350	426		
1910	46	639,293	37,633	468	677,394	300	-30	-30
1920	46	249,621	23,892	590	274,103	100	-67	-77

Notes:

Large cities=cities >100,000 in human population.

Areas for 1900 are estimated.

Density=horses, mules, asses, burros/sq. mi.

Sources:

Horses and mules 1900: 13th Census, Vol. 5(1), pp. 580-81

Horses and mules 1910 and 1920: 14th Census, Vol. 5, pp. 621-627

Area for 1910: 13th Census Vol 1, pp. 74-77

Area for 1920: 14th Census Vol 1, pp. 63-64, 72

post-Civil War census official, for example, wrote that

"It is claimed that a good, well-bred mule will do as much work as a horse, while it can be kept at one-third less expense. Mules are liable to fewer diseases than horses, and will bear ill treatment better. For careless hands they are more prof-

itable than horses, and the high prices which they bring and the rapidly increasing demand for them, shows that the prejudice against them is not as great as formerly. The active life of a mule is about double that of horses. They require less than half the expense for shoeing. It is claimed that an average lot of mules

*can be disposed of more readily and at better prices than an average lot of horses; and that, as they cost less to feed, and can be worked a year earlier, they are a more profitable stock to raise".*²⁸

Recent historians have also puzzled over Southern mule utilization. In 1963 Robert B. Lamb proposed that unspeci-

fied cultural values ("personal preference") led Southerners to choose the mule over the horse. Countering that view in 1990, Martin A. Garrett, Jr. proposed an explanation based upon the nature of mules and Southern farming. "The predominant use of the mule in the South was attributable to its virtues in the production of row crops, primarily cotton and tobacco, rather than to a southern cultural preference". Neither of these explanations are persuasive because they do not address the patterns of urban mule distribution. More recently, Kyle D. Kauffman revived a nineteenth-century explanation which did not in theory exclude urban mules. His explanation, in brief, is that mules were preferred in the South because they withstood abuse better than did horses.

"Southern landlords [principals] were faced with the choice of issuing their workers [agents] either horses or mules. Because mules could resist not only poor grooming and feeding practices, but also in the extreme neglect and abuse, the mule was a type of capital which could safely be given to workers and for which the owner would bear minimal monitoring costs. The mule, therefore, was a draft animal used where labor conditions were such that the person working the animal did not have a direct, vested interest in its maintenance and the animal's overall well being-as was the case in the plantation South".²⁹

However, given the summary in Section 2 of the development of the anti-cruelty movements in Boston and New York and their efforts at investigating and prosecuting horse abuse render the principal-agent explanation suspect. While abuse of horses and mules no doubt occurred in the South as elsewhere, little evidence of it has come to light, to say nothing about whether the abuse was perpetrated

ed by the Southern population in general or by slaves and wage-laborers in particular. The evidence adduced, it seems, derives more from stereotypes than from detailed and systematic knowledge of animal and human interactions. Indeed, it is unlikely that such evidence exists because comprehensive data about animal abuse came into existence only after the Civil War. It was then that the anti-cruelty reform movement and animal protection laws emerged. The local – mainly urban – anti-cruelty societies held the authority to investigate and/or prosecute. Consequently we will probably never know much about rural animal abuse until after World War I, if even then.³⁰

Anti-cruelty society records do provide extensive evidence of post-Civil War animal abuse, chiefly in urban America. As noted in Part 2, horses in New York and Boston were the animals most often abused. While we do not know if these abuses were perpetuated by horse owners (principals) or by their agents, we do know that agents drove most urban horses. Municipalities, breweries, department stores, construction companies, street railway companies, livery stables, cartage firms, all kept hundreds of horses worked by agents rather than by owners. Yet, neither in Boston nor in New York were mules used to any extent, thus challenging Kaufmann's argument that principal-agent relationships explain the South's preference for the mule over the horse?³¹ What this example shows is that there are no simple or obvious explanations for the distributions of horses and mules, to say nothing of domestic animals in general.

Epilogue

In writing this essay, I have set out a measure for counting horse and mule populations which facilitates the ecological and cultural study of their presence in large cities. In addition I have sur-

veyed the frequency distribution of these mammals in large cities at the beginning of the twentieth century and noted a few examples of their cultural and ecological impact. While performing these tasks, I have also indirectly suggested three qualifications for the study of urban horses and mules. First, the interchange between urban and rural animal economies (taken in the broadest sense of the term) belies a sharp distinction between city and country horses, their movement, and the infrastructure needed to maintain them. Second, because horse and mule density varied from city to city, their ecological and cultural consequences varied also. For this reason, historians must be careful not to take one city-whether it be New York, Boston, or Chicago – as representative of all large cities. Nor should studies of urban animals fail to note the regional differences present also. At the same time, and for the same reason, historians need to avoid such abstractions as "the urban horse," the "rural horse," or the "Southern mule". Finally, we need to recall that urban horses and mules were as firmly integrated into the urban as they were into the rural milieu, although in somewhat different ways. Central to the economic systems of large cities, horses and mules were fundamental also to the cognitive capital of teamsters, sportsmen, businessmen, railroads, sportsmen, and veterinarians, to mention only a few sectors. Not least of all, mules – but especially horses – served important expressive functions by appearing in parades, horse shows, and auctions; as advertisements for breweries, department stores, and undertakers; and as self-advertisements for manly swells promenading or racing through city streets on Sunday afternoons. Horses and mules were, in short, as natural and as expected features of urban culture as they were of rural culture.

Notes

1. The preparation of this essay was aided by comments from members of the 2001 Workshop on the History of Domestic Animals in American History and Culture, Ann Greene, Susan Jones, John Parascandola, Olivia Walling, and Bernard Unti. The last named has also let me read several chapters from his dissertation as he was preparing it and provided much information from his large collection of the anti-cruelty movement literature.
- Philip M. Teigen, "Nineteenth-Century Veterinary Medicine as an Urban Profession," *Veterinary Heritage*, 2000, 23:1-5 and "Reading and Writing Veterinary History," *Veterinary Heritage*, 2001, 24:3-7.
2. R. J. Johnston (ed.), *Dictionary of Human Geography* (New York: The Free Press, 1981), p. 263. Although density is a more sophisticated measure than raw numbers of horses and mules, it is still a crude one when compared to those that include population quality. Nonetheless, density is appropriate to the quantity and quality of the historical statistics extant for urban animals as well as to our elementary understanding of domestic animal history. On selecting measures of population density see Glenn T. Trewartha, "The Case for Population Geography," *Annals of the Association of American Geographers*, 1953, 43:71-97, especially pages 94-95. For more on population geography see Huw Jones, *Population Geography*, 2nd ed. (London: Paul Chapman, 1990), pp. 1-7; George W. Carey and Julie Schwartzberg, *Teaching Population Geography: An Interdisciplinary Ecological Approach* (New York: Teachers College Press, 1969); and Wilbur Zelinsky, *A Prologue to Population Geography* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1966), pp. 1-16.
3. John S. Billings, *Report on the Social Statistics of Cities in the United States at the Eleventh Census: 1890* (Washington, DC: GPO, 1895); Harry Gannett, *Statistical Atlas* (Washington, DC: Census Office, 1903), plates 2-13 for human populations and plate 149 for horses and mules.
4. A unit of space, of course, is not the only variable that might be related to horses to enable comparison. Human population is also a possibility, although it would not work in this case study, because it is focussed on the ecological and cultural impact of horses and mules.
5. Philip M. Teigen and Sheryl A. Blair, "The Massachusetts Veterinary Profession, 1882-1904: A Case Study," *Historical Journal of Massachusetts*, 1997, 25(1):63-73. R for veterinarians and horse density was .879; that for veterinarians and the absolute number of horses was .345.
6. Richard White, "The Nationalization of Nature," *Journal of American History*, 1999-2000, 86:977. The neglect of space in American history has not always been the case. In the nineteenth century there was a sophisticated movement to provide statistical maps of agricultural products, including domestic animals. See Fulmer Mood, "The Rise of Official Statistical Cartography in Austria, Prussia, and the United States, 1855-1872," *Agricultural History*, 1946, 20:209-225.
7. For the the rapid growth in nineteenth-century urban horse populations see Clay McShane and Joel A. Tarr, "The Centrality of the Horse in the Nineteenth-century American City," in Raymond A. Mohl (ed.), *The Making of Urban America*, 2nd ed. (Wilmington, DE: SR Books, 1997), p. 107.
8. Charles Philip Fox, *Working Horses: Looking Back 100 Years to America's Horse-Drawn Days* (White-water, WI: Heart Prairie Press, 1990), pp. 50-66.
9. Charles Philip Fox, *Horses in Harness: A Pictorial Recollection of the Horse-Drawn Decades* (Green-dale, WI: Reiman Associates, 1987), pp. 61; Fox, *Working Horses*, pp. 76-7 and 237; and Kevin J. Crisman and Arthur B. Cohn, *When Horses Walked on Water: Horse-Powered Ferries in Nineteenth-century America* (Washington, DC: Smithsonian Institution Press, 1998).
10. Richard Slotkin, *Fatal Environment: The Myth of the Frontier in the Age of Industrialization* (Norman OK: University of Oklahoma Press, 1998) and *Gunfighter Nation: The Myth of the Frontier in Twentieth Century America* (New York: Atheneum, 1992).
11. Fox, *Working Horses and Horses in Harness* (notes 8 and 9); Susan D. Jones, "Animal Value, Veterinary Medicine, and the Domestic Animal Economy in the United States, 1890-1930" (Ph. D. diss., University of Pennsylvania, 1997); McShane and Tarr, "The Centrality of the Horse" (note 7); Clay McShane, "Gelded Age Boston," *New England Quarterly*, 2001, 74:274-302; Idem, "Animal Power, 1870-1900," Chapter 3 of his *Down the Asphalt Path: The Automobile and the American City* (New York: Columbia University Press, 1994); and Bernard Unti, draft dissertation.
12. *Northeast*: Albany, Boston, Bridgeport, Buffalo, Fall River, Lowell, New Haven, New York, Philadelphia, Pittsburgh, Providence, Rochester, Scranton, Syracuse, and Worcester; *Midwest*: Chicago, Cincinnati, Cleveland, Columbus, Dayton, Detroit, Grand Rapids, Indianapolis, Kansas City, Milwaukee, Minneapolis, Omaha, St. Louis, St. Paul, and Toledo. *South*: Atlanta, Baltimore, Birmingham, Louisville, Memphis, Nashville, New Orleans, Richmond, Washington. *West*: Denver, Los Angeles, Oakland, Portland, San Francisco, Seattle, Spokane. Although Cambridge, Jersey City, Newark, and Paterson had human populations greater than 100,000 in 1910, they were excluded from this sample because information about them was incomplete.
13. McShane and Tarr, "The Centrality of the Horse," pp. 118-120 (note 7).
14. M. E. Ensminger, C. G. Olentine, Jr., *Feeds & Nutrition-Complete*. (Clovis, CA: Ensminger Publishing Co., 1978), p. 922. I owe this reference to Susan D. Jones.
15. Virtually no urban horses or mules under two years of age were recorded by the censuses of 1900, 1910, and 1920.
16. Scott Molloy, *Trolley Wars: Streetcar Workers on the Line* (Washington, DC: Smithsonian Institution Press, 1996) and Crisman and Cohn, *When Horses Walked on Water* (note 9).
17. Arthur A. Shurcliff, "Everyday Life in Boston: Its Changing Aspects," in Elisabeth May Herlihy (ed.), *Fifty Years of Boston: A Memorial Volume* (Boston: Boston Tercentenary Committee, 1931), p. 691.
18. Ensminger and Olentine, Jr., (note 14) p. 543 and Cornell University Agricultural Experiment Station, "The Production and Care of Farm Manures" in *Fourth Annual Report* (Ithaca, 1891), pp. 36-37. Cornell's small study (ten draft horses) estimated that a 1400 lb. horse produced an average of 56 pounds of manure a day. This is a lower estimate than the modern study just cited, but it probably did not measure urine, nor did it calculate an out-put/weight ratio. Although some historians use nineteenth-century rules of thumb for estimating animal feed and animal waste, I prefer to use twentieth-century research as it is based on larger samples and takes both the weight and workloads of horses into consideration.
19. Joel Tarr, "Urban Pollution-Many Long Years Ago," *American Heritage*, 1971, 22:65-69; Terence Young, "From Manure to Steam: The Transformation of Greenhouse Heating in the United States, 1870-1900," *Agricultural History*, 1998, 72:574-596; Martin V. Melosi, *The Sanitary City: Urban Infrastructure in America from Colonial Times to the Present* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000), pp. 178-9; and Joel Tarr, "From City to Farm: Urban Wastes and the American Farmer," *Agricultural History*, 1975, 49:602-603.
20. This widespread view was overturned by Cornell scientists who determined that manure lost its effectiveness when stored (Cornell University Agricultural Experiment Station, *Fourth Annual Report*, (note 18) pp. 31-32).
21. *[First] Annual Report of the Metropolitan Board of Health*, 1866. (Albany, 1867) p. 50.
22. This and the following paragraph are based on the *Reports of the Board of Health of the City of Chicago* for the years 1867-1894.
23. 15th ASPCA Report for 1880 (1881); MSPCA, *Tenth Annual Report*, 1878 (Boston, 1878), p. 3. Bernard Unti provided me with ASPCA reports. Between 1868 and 1878 the MSPCA investigated 18,389 complaints of animal abuse. Although the Society did not report abuse by species, fifty-four percent of the complaints fell under categories pertaining to horses (beating, overloading, overdriving, driving when lame and galled, driving when diseased, defective streets). The remaining complaints were counted in general categories which included, no doubt, other complaints about horse abuse (depriving of food, abandoning, torturing, and general cruelty); MSPCA, *Tenth Annual Report*, 1878 (Boston, 1878), p. 8.
24. Bernard Unti, "Mr. Bergh's Mission: Cruelty to Animals and the Urban Environment," Chapter 2, draft dissertation, pp. 46-62; R. C. M., "Henry Bergh," *Dictionary of American Biography* (New York: Scribner's 1964), 1:215-6 and Elizabeth Pleck, "Henry Bergh," *American National Biography* (New York: Oxford University Press, 1999), 2:635-6.
25. See, for example, Teigen and Blair, "The Massachusetts Veterinary Profession" (note 5)
26. Teigen, "Nineteenth-Century Veterinary Medicine as an Urban Profession," (note 1) and "Reading and Writing Veterinary History" (note 1); Jones, "Animal Value," (note 12); Everett B. Miller, "19th Century Origins of the American Veterinary Association (formerly the United States Veterinary

Medical Association), with Special Reference to Education," *Veterinary Heritage*, 1988, 11:5-50; J. F. Smithcors, *The Veterinarian in America 1625-1975* (Goleta, CA: American Veterinary Publications, 1975); J. F. Smithcors, *The American Veterinary Profession: Its Background and Development* (Ames: Iowa State University, 1963); Louis A. Merrillat and Delwin M. Campbell, *Veterinary Military History of the United States, with a Brief Record of the Development of Veterinary Education, Practice, Organization and Legislation* (Chicago: Veterinary Magazine Corp., 1935). Everett B. Miller, "State Veterinary Medical Associations: The First Fifty-One Years (1883-1934)", *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 1978, 173:1345-1352.

27. A good account of this decline is given by Susan D. Jones "The Horse Must Go": Examining the Transformation of Motive Power in America, 1890-

1930, chapter 3 of "Animal Value," (note 11), pp. 152-210.

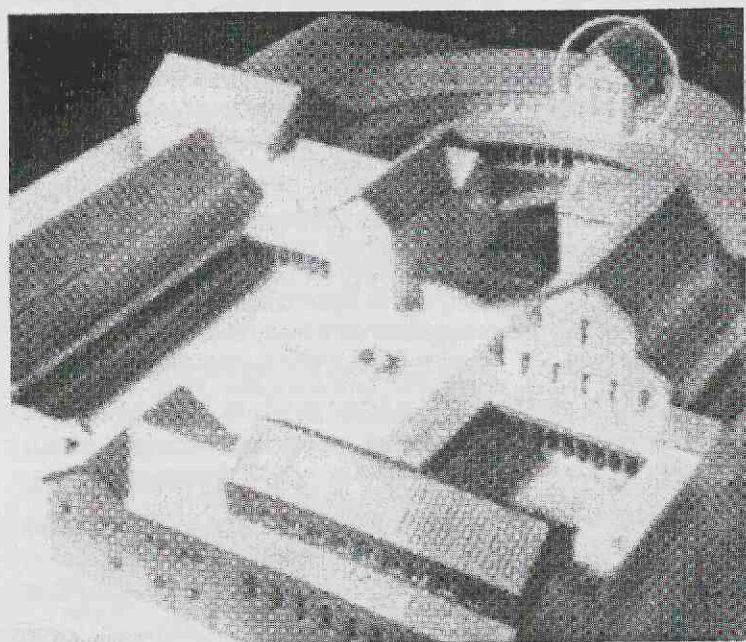
28. Census Office. 8th Census, 1860. *Agriculture of the United States in 1860* (1864), p. cxiii. My grandfather and father came to hold similar views while working with both horses and mules in North Dakota early in the twentieth century.

29. Robert Byron Lamb, *The Mule in Southern Agriculture* (Berkeley: University of California Press, 1963), p. 83; Martin A. Garrett, Jr., "The Mule in Southern Agriculture: A Requiem," *Journal of Economic History* 1990, 50: 927; and Kyle D. Kauffman, Why Was the Mule Used in Southern Agriculture? Empirical Evidence of Principal-Agent Solutions," *Explorations in Economic History*, 1993, 30: 348-9. Each study has extensive notes through which to follow this lively debate. In addition, Garrett provides a thorough critique of Lamb and Kauffman does the same for Garrett and Lamb.

30. Andrew Rowan, "The Development of the Animal Protection Movement," *Journal of NIH Research*, 1989, 1:97-100; James Turner, *Reckoning with the Beast: Animals, Pain, and Humanity in the Victorian Mind* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1980); Roswell C. McCrea, *The Humane Movement: A Descriptive Survey* (New York: Columbia University Press, 1910).

31. Fox, *Horses in Harness and Working Horses* (note 9) provide a visual survey of urban firms and municipal agencies that maintained large stables of horses worked by agents rather than principals. It is entirely possible that the explanation for the South's preference for the mule lies not in the nineteenth century but in the seventeenth and eighteenth centuries when agricultural practices—often slow to change—were first established.

Karel de Grote, grondlegger Boehringer Ingelheim logo

Ingelheim was een van de plaatsen waar Karel de Grote een van zijn keizerlijke paltsen liet bouwen. Het middendeel van de keizersburcht stond model voor het Boehringer Ingelheim logo. De zuilen en de romaanse architraaf zijn nog duidelijk herkenbaar. Sinds 1905 wordt de - in de 14e eeuw verwoeste - burcht al als beeldmerk gebruikt. De naam 'Boehringer' is afkomstig van de apotheker Albert Boehringer, die het bedrijf in 1885 oprichtte.

Boehringer Ingelheim bv
Postbus 8037, 1802 KA Alkmaar
tel. 072-5662411 / fax 072-5643213
Internet:
<http://www.boehringer-ingelheim.com>

**Boehringer
Ingelheim**

Verslag van het symposium

“180 Jaar Veterinair Onderwijs in Utrecht, 1821-2001”, gehouden te Utrecht op vrijdag 7 december 2001

Dit symposium werd georganiseerd door het Veterinair Historisch Genootschap ter gelegenheid van de viering van 180 jaar veterinair onderwijs in Nederland. Deze periode wordt enerzijds gemarkeerd door december 1821 toen een begin werd gemaakt met dit onderwijs en anderzijds met september 2001 toen werd gestart met een nieuw curriculum. Centraal bij dit symposium stonden de curriculumvernieuwingen die regelmatig plaatsvonden. Daarnaast gingen de sprekers in op hiermee samenhangende thema's als veranderingen in de visie op het veterinair onderwijs, de ontwikkeling van school via hogeschool naar faculteit, karakteristieke docenten en studenten, de invloed van academisering, wetenschappelijke vorming, reorganisaties, herstructurering, bezuinigingen, vernieuwingen en democratisering, enquêtes, onderwijsrapporten en evaluaties. Het programma was als volgt over de vier sprekers en perioden verdeeld:

Dr. Peter Koolmees

Doelstellingen en evaluaties van het veterinair onderwijs in Utrecht, 1821-1925.

Prof. dr. Jan Frik

Van veterinair student tot Dokter Vlimmen, 1925-ca. 1960.

Prof. dr. Dolf Kersjes

Democratisering en herstructurering; een kritische fase in de ontwikkeling van het veterinair onderwijs, 1965-1985.

Dr. Wim Kremer

Van nieuw, nieuwer naar nieuwst: onderwijshervormingen in de periode 1985-2001.

Prof. dr. L.M.G. van Golde, voorzitter van het Onderwijs Bestuur Faculteit der

Diergeneeskunde trad op als dagvoorzitter. Hieronder volgt een verslag van de voordrachten van Koolmees en Frik. De voordracht van Kersjes is bewerkt tot een artikel. Helaas heeft de redactie geen tekst van de voordracht van Kremer ontvangen.

Doelstellingen en evaluaties van het veterinair onderwijs in Utrecht, 1821-1925

Dr. P.A. Koolmees

Inleiding

Historici geloven niet dat vroeger alles anders was, en dat in de toekomst alles anders zal zijn. Volgens de historicus Pim Kooij vertonen de meeste ontwikkelingen een lange lijn. Het vasthouden aan de lange termijn ontwikkeling voorkomt niet alleen dat het heden tot maat der dingen wordt verklaard; het voorkomt ook dat het wiel telkens weer opnieuw wordt uitgevonden. Het is daarom zinvol om actuele problematiek in een historische context te plaatsen. Daarmee kan voorkomen worden dat het verleden een contrast met het heden gaat vormen, en geschiedenis alleen wordt gebruikt als een reservoir van gekke anekdotes om het publiek te amuseren. Op basis van historisch onderzoek kan een context voor het heden worden geleverd. Daarbij blijkt vaak dat problematiek die nu als nieuw wordt ervaren, zich al eerder heeft voorgedaan in een vergelijkbare vorm. Het kan daarom geen kwaad om bij discussies over curriculumvernieuwing na te gaan, wat er in dit opzicht de afgelopen 180 jaar is gebeurd.

Afgelopen september is het curriculum 2001 van start is gegaan. Op dit symposium werd getracht de curriculumvernieuwingen in het veterinair onderwijs in een historische context te plaatsen. Om een juist inzicht in het veterinair onderwijs te verkrijgen is het goed om eerst te kijken naar de maatschappelijke context en de belangrijkste actoren. In recent medisch historisch onderzoek is het concept 'medische markt' geïntroduceerd. In navolging is in deze bijdrage het begrip 'markt voor veterinaire diensten' gebruikt. Hoe ontwikkelde zich die markt? Welke diensten verlangden de samenleving en de overheid van de veterinaren? Van de vraagkant van diereigenaren bood die markt diverse opties variërend van zelf aan het dokteren slaan tot het consulteren van een gediplomeerde veearts. De aanbodkant liep uiteen van reguliere diergeneeskunde, volksdiergeneeskunde tot kwakzalverij, ofwel diensten van min of meer bekwaame veeartsen, veeverloskundigen, koe-helpers, hoefsmiden, kruidenvrouwtjes, etc. Op de veterinaire markt speelden en spelen specialisatie en populariteit een belangrijke rol. Van verschillende kanten werd aanspraak gemaakt op kennis en vaardigheden en was er onderlinge competitie voor erkenning in de samenleving. Hoe bewoog het veterinair onderwijs zich temidden van dit krachtenspel? Om hier meer inzicht in te verkrijgen werd nader ingegaan op de volgende vragen:

- Hoe vertaalden vraag en aanbod op de veterinaire markt zich naar onderwijsdoelstellingen, attitude en het opleidingstraject van de 'ideale student / dierenarts'?

- Tot welke resultaten hebben de discussies en initiatieven over het onderwijs in het verleden geleid?
- Hoe werd het onderwijs geëvalueerd door de overheid, de samenleving, de docenten en de studenten?

Hierbij werd de volgende periodisering aangehouden:

1821-1851 Start en malaise
 1851-1874 Van reorganisatie naar WUD en Onderwijswet
 1874-1918 Beroepsperspectieven verbeterd, wetenschappelijke basis verbreed, Hogeschool
 1918-1925 Van Hogeschool naar Faculteit

Periode 1821-1851

Reeds bij het opstellen van de plannen voor een veeartsenijsschool bestond er al tweestrijd en onzekerheid over de doelstelling van het onderwijs. Enerzijds werd gedacht aan een school met praktisch onderwijs voor leergierige staljongens, hoefsmiden, slachters en vilders, maar het zou ook een kweekschool voor veehouders zelf moeten zijn. Anderzijds zou het onderwijs wel gebaseerd moeten zijn op natuurwetenschappelijke grondslag en de humane geneeskunde. De opleiding zou daarom bij voorkeur in een universiteitsstad gevestigd moeten worden. De leerlingen zouden dan gemakkelijk wis-, natuur- en scheikunde kunnen krijgen; tevens zouden dan ook de beginselen van de veeartsenijkunde geleerd kunnen worden aan predikanten en medici. Kortom het praktisch onderwijs en het economisch nut stonden voorop. Het vak moest gedoceerd worden, maar van de creatie van een beroep was nog geen sprake.

Op maandag 10 december 1821 opende directeur en hoogleraar Van Lidth de Jeude de lessen voor 24 leerlingen. Er waren 3 docenten, allen hoogleraar, een

Tabel 1. Docenten in de beginperiode van 's Rijksveeartsenijsschool.

Docent	Aantal vakken	Duur van het docentschap
Dr. Th.G. van Lidth de Jeude	5	1821-1850
Dr. A. Numan	5	1822-1851
Dr. J. Vosmaer/Dr. P.J.I. de Fremery	3	1821-1824/1851
J. van der Klugt (hoefsmid)	1	1822-1867
L. Cambier/J.A.W. Hart (veearts)	2	1822-1827/1851

veearts en een hoefsmid die in totaal 16 vakken verzorgden. Zes daarvan waren theoretisch van aard; de rest van de vakken was op de praktijk gericht. Dit past geheel in het kader van de onderwijsdoelstellingen in de beginperiode van de school. In 1824 schreven de docenten aan de minister dat veeartsenijkunde niet meer inhield dan een hulpmiddel voor de veehouderij. Feitelijk zou iedere veehouder zijn eigen veearts moeten zijn. Numan stelde vast dat het onderwijs gericht moest zijn op het praktisch nut van het genezen en voorkomen van veeziekten. De leerling hoeft géén wetenschapper te zijn om heerkunde en verloskunde van paarden te verrichten. Maar ook niet louter een 'werktuigelijk handwerksman'. In het onderwijs moest volgens hem een middenweg gekozen worden op basis van empirie en niet op dogmatische stelsels zoals in de humane geneeskunde.

Ondanks deze doelstelling werd het onderwijs in de eerste 30 jaar van de opleiding te theoretisch gevonden. De afgestudeerden waren onvoldoende toegerust met praktische vaardigheden om een plaats op de veterinaire markt te veroveren. Numan stelde in 1833 nog voor om de studenten tevens op te leiden tot plattelandsheelmeesters. Aan de kwaliteit van het onderwijs lag het niet. Internationaal stond de school al snel goed aangeschreven. In 1831 liet een buitenlandse coryfee, Prof Plank uit München, zich in een soort accreditatie avant la lettre zeer lovend over Utrecht uit. "Die königliche Niederländische

Thierarzneischule zu Utrecht in Holland ist unstreitig eine der schönsten, und zum wissenschaftlichen Unterricht am zweckmäßigsten eingerichtet". Uit een in 1846 enquête gehouden blijkt dat de samenleving weinig behoefte had aan Utrechtse veeartsen. Er bleken 111 gediplomeerde veeartsen te zijn tegenover 712 empiristen. Bijna alle gemeenten in Nederland gaven aan niet zonder empiristen te kunnen. Vanuit de diergeneeskunde werd de schuld bij de overheid gelegd. De overheid had immers een school opgericht om wetenschappelijk gevormde veeartsen te krijgen, maar deed niets om de concurrentie van empiristen in te dammen. Achteraf kan gesteld worden dat met drie hoogleraren te ambitieus en te hoog werd ingezet. De school voldeed niet aan de vraag vanuit de samenleving. Het aantal nieuwe aanmeldingen daalde tot nul omstreeks 1850 en de school werd met sluiting bedreigd.

Periode 1851-1874

Het Fonds voor de Landbouw, waaruit de school werd betaald, raakte in 1849 leeg door uitgaven als gevolg de longziekte. De overheid nam de financiering van de school over. Er volgde een ingrijpende reorganisatie in 1851 door minister Thorbecke. Het budget werd gehalveerd en de hoogleraren ontslagen. Zij werden vervangen door gewone leraren. In een instructie stelde Thorbecke: "...de leraren moeten aan hun onderwijs de meeste doelmatigheid, vooral in praktische rigting geven, met het oog op de

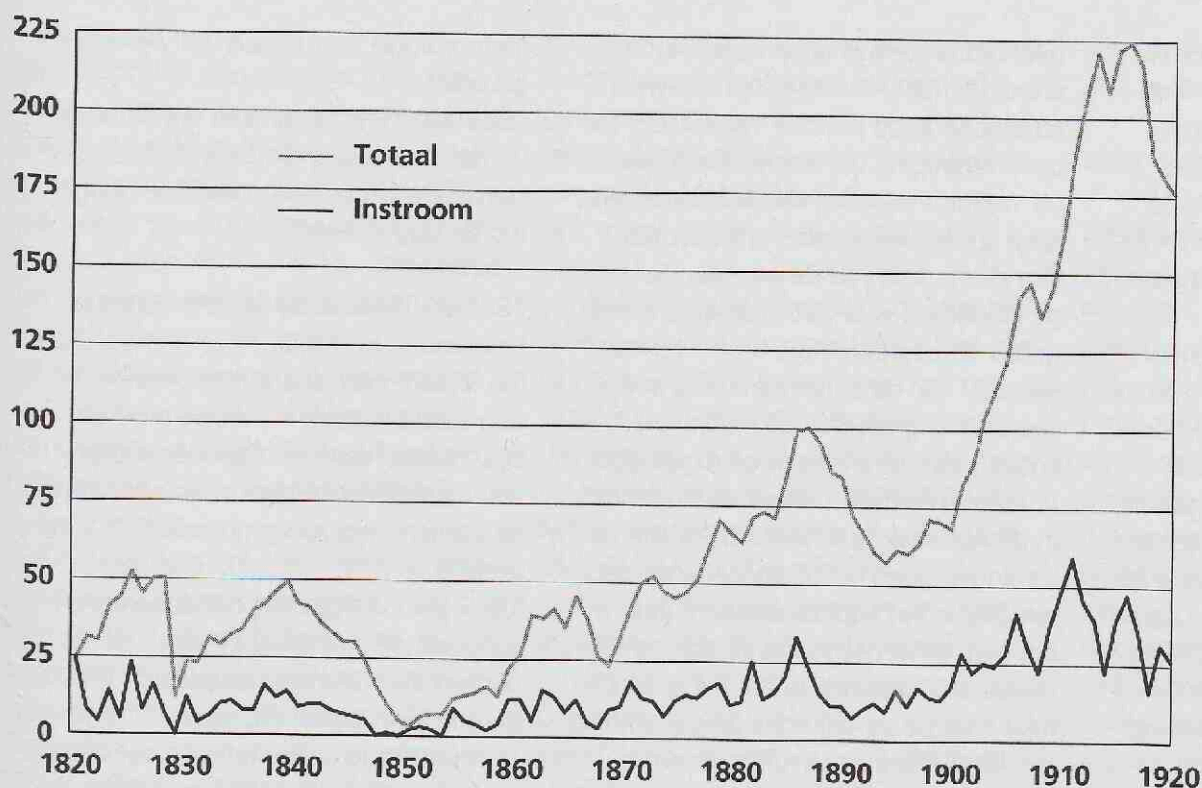

Fig. 1. Instroom en totaal aantal veterinaire studenten 1821-1920.

betrekking van de kweekelingen en dier toekomstige bestemming. Men gewen- ne den kweekelingen aan goed waarne- men, ordelijk denken, juist oordelen en vaardig handelen... en leere hen dus de praktijk in den ziekenstal'. De meerder- heid in de Tweede Kamer was overtuigd van het nut van veeartsenijkunde maar er was toch ook vrees dat wetenschap- pelijk opgeleide veeartsen niet zouden deugen voor de dagelijkse omgang met boeren.

Theoretisch waren de Utrechtse veeart- sen wel beter onderlegd dan de empiris- ten, maar wat praktische vaardigheden betrof, moesten ze het afleggen. In 1860 verdiende slechts 20% van de in totaal ca. 160 veeartsen een boterham met een fulltime praktijk. De veeartsen stonden aanvankelijk machteloos tegen- over de desastreuze uitbraak van veepest in 1865. Ook hier werd een weten- schappelijke basis node gemist. Er bestonden geen effectieve therapieën. Het prestige werd wel verhoogd toen de veepest door strikte stamping out werd bedwongen. Dat leidde ertoe dat het

wettelijk kader van de diergeneeskunde werd uitgebreid. Er kwam een Wet op het Veeartsenijkundig Staatstoezicht (1870) en belangrijker nog voor het beroep en het onderwijs de Wet op de uitoefening van de veeartsenijkunde en de Onderwijswet, beide van 1874. In de Uitoefeningswet werd de titel veearts beschermd en werden strengere eisen gesteld aan toelating, onderwijspro- gramma en eindexamen. De overheid schiep hierdoor gunstige voorwaarden voor de diergeneeskunde om zich verder te ontwikkelen, vooral ook omdat de onbevoegde uitoefening sterk werd beteugeld. Empiristen moesten vanaf 1874 een proeve van bekwaamheid afleggen; daardoor werd hun aantal gehalveerd.

Periode 1874-1918

In deze periode kon het veterinaire onder- wijs zich sterk ontplooiën. Dit was vooral te danken aan de enorme vooruitgang op wetenschappelijk terrein. De parasito- logie, bacteriologie, immunologie en virologie kregen steeds meer aandacht in

het curriculum. In de omvang van het lesrooster veranderde er echter weinig. Het onderwijs kreeg een meer weten- schappelijke basis en er kwamen effec- tieve therapieën voorhanden. De vee- houder kreeg hierdoor meer vertrouwen in de veearts en ging meer van de dien- sten gebruik maken. In de jaren 1870 en 1880 en in de periode vanaf 1900 nam het aantal inschrijvingen van eerstejaars studenten toe. Door een betere aanslui- ting bij de samenleving kan gesteld wor- den dat de sociale emancipatie van de diergeneeskunde rond 1920 werd vol- tooid. De dierenarts had zich na een lange en moeizame weg een vaste posi- tie in de samenleving veroverd.

Periode 1918-1925

In december 1917 werd de Wet tot regeling van het hoger landbouwonder- wijs en het hoger veeartsenijkundig onderwijs aangenomen die in maart 1918 in werking trad. In de aanloop naar die wet is serieus overwogen beide hogescholen samen te voegen. Die dis- cussie is regelmatig herhaald en tegen-

woordig wordt een gedeeltelijk afstemming uitgewerkt in de vorm van "Kenniseenheid Dier, Interfaculteit Diergeneeskunde en Dierwetenschappen". Ook werd in de aanloop naar de wet van 1917 al overwogen de veeartsenijsschool als zesde faculteit te incorporeren in de Universiteit van Utrecht. Bij de Veeartsenijkundige Hogeschool in Utrecht werden 14 hoogleraren, 5 lectoren en 4 conservatoren aangesteld om het onderwijs te gaan verzorgen. Er werd een nieuw reglement vastgesteld en J. Wester werd benoemd tot eerste rector magnificus. Hoe was zijn visie op het veterinaire onderwijs? Hij wees op het verschil tussen de wetten van 1874 en 1917. In 1874 stond vermeld dat de school was bestemd voor de opleiding tot veearts. In 1918 was dit als volgt omschreven: "Hoger veeartsenijkundig onderwijs omvat de vorming en voorbereiding tot zelfstandige beoefening der veeartsenijkundige wetenschappen en tot het bekleden van maatschappelijke betrekkingen waarvoor opleiding in die wetenschap vereischt wordt. In het onderwijs moeten de eisen van wetenschap en die van de praktijk beide tot hun recht komen". Wester omschreef zijn scholingsideaal als volgt: "Een opleiding van wetenschappelijke, biologisch denkende mensen, bij wie wetenschap en praktijk zoveel mogelijk tot een harmonisch geheel zijn ontwikkeld". De hogeschool was een kort leven beschoren; na zeven jaren werd uit bezuinigingsoverwegingen de hogeschool als faculteit opgenomen in de Rijksuniversiteit Utrecht. Dit betekende een bekroning op de emancipatie van het beroep en het onderwijs dat nu daadwerkelijk academisch was geworden.

Evaluaties van het onderwijs en de docenten door de studenten

Ver voor de democratisering van het onderwijs in de 20e eeuw konden studenten op anonieme wijze hun mening

over het onderwijs laten horen. In 1865 werd de Studenten Sociëteit Absyrtus opgericht. In de periode 1887-1925 gaf deze vereniging de *Veterinaire Almanak* uit waarin evaluaties van het onderwijs door studenten werden opgenomen. Om een indruk van de waardering van de studenten voor het onderwijs te krijgen is dit een prachtige bron. Het commentaar van de studenten werd zeer voorzichtig gesteld in de eerste jaren, en kritiek valt vooral tussen de regels door te lezen. Hierover merken de studenten in de Almanak van 1897 op: "Waar de leerlingen geen officiële stem, en dat terecht, in het kapittel hebben, daar is het toch gewenscht, dat zij zich op officiële wijze kunnen uiten. De gelegenheid daartoe schenkt ons de gastvrijheid van den Veterinair Almanak en volgaarne maken we daar gebruik van". Wat vonden de studenten van de docenten? Hieronder volgt een klein uittreksel uit verschillende jaargangen van de Almanak met meningen over docenten.

Van Esveld

1889: "Reeds dadelijk zij het ons vergund den heer leeraar D.F. van Esveld dank te brengen voor den uitnemenden tact, waarmede hij ook dit jaar weder zijne moeilijken taak volvoerde".

Hamburger

1887-88: "Afgezien van de somtijds vreemde houding van ZZG tegenover enkele onzer.."

Van der Harst

1891-92: "Tenslotte zij gemeld dat de lessen inde practische Pharmacie een alleszins practische strekking hadden".

Hoefsmid Van Horsesen

1886-87: "Wij sluiten dit verslag met eene dankbetuiging aan den heer van Horsesen, voor zijne van grondige kennis getuigende lessen in practisch hoefbeslag".

Van der Plaats

1887-88: "Het zij ons vergund op te merken, dat wij de hoop koesteren dat

meteorologie niet te zeer zal worden uitgebreid".

1888-89: "Tevens spreken wij de hoop uit dat ...de sluier, die de geheimen der sterrenwereld bedekt, niet al te hoog worde opgeheven".

Schimmel

1885-86: "Alleen zij het ons vergund bescheiden in 't midden te brengen, dat (de lessen) over operatieleer, welke uit den aard der zaak vrij droog moeten zijn, minder vervelend zouden wezen, wanneer die ontzettende lijst van vreemde namen, niet zoo groot was".

Weitzel

1885-86: Hij vindt het handboek over verloskunde niet goed en raadt de studenten af om het te raadplegen. De studenten betreurden dit; vooral "...wanneer sommige gedeelten van zijn dictaat te snel werden voorgelezen, om begrepen te worden".

1886-87: "Op één vak wenschen wij echter de aandacht te vestigen en dat is Vleeschkeuring. Meer en meer wordt dat in den tegenwoordigen tijd, voor zoo menig veearts, een hoofdvak niet alleen, maar maakt het zijn geheele beroep uit. Het is daarom, dat we het gaarne wat uitvoeriger wenschen behandeld te zien".

1887-88: "Toch meenen wij, dat Z.Ed. sommige gewichtige deelen van verloskunde wat snel de revue laat passeeren, om met ellenlange voorbeelden stil te staan bij eenvoudige, minder belangrijke onderwerpen".

1888-89: "Wij kunnen niet nalaten langs dezen weg den wensch te doen kennen, dat Z.Ed. zijne, in den a.s. zomercursus te geveene lezingen over veeteelt duidelijker voordrage".

1891-92: "Wel betreuren wij het dat enkele hoogst belangrijke onderwerpen zooals de theorie van Darwin zoo stiefmoederlijk behandeld werden..".

Directeur Wirtz

1885-86: "...een uur op zijn college doorgebracht, bevatte meestal meer dan

5 kwartier of nog meer".

1886-87: "Wat den voordrachten van onzen geachten directeur, den heer Dr. A.W.H. Wirtz betreft, steeds werden ze op eene aangename en duidelijke wijze gedoceerd, zoodat niettegenstaande ze dikwijls aanzienlijk veel langer duurden dan op den rooster is aangegeven, dit nauwelijks wordt opgemerkt."

1888-89: "Evenwel zij het ons vergund op te merken dat het vele leerlingen in den beginne moeilijk viel den draad der colleges van Z.Z.G. niet te verliezen".

Zwaardemaker

1887: "Het doet ons genoeg op deze plaats in de gelegenheid te zijn, den heer Dr. H. Zwaardemaker onzen oprechten dank te kunnen betuigen voor zijne interessante colleges over Pathologie ... en voor zijne leerzame secties en pathol. anatomische demonstratiën. Echter zouden wij, zoo wij niet vreesden onbescheiden te zijn, gaarne zien, dat Zijne Zeer Geleerde vooral Path. Anatomie en Physiologie wat uitvoeriger met ons behandelde."

Opmerkelijk in het commentaar van de 19e eeuwse studenten is dat tussen de loftuitingen geleidelijk aan ook kritische geluiden over het onderwijs van bepaalde docenten doorklinken. Over het totale onderwijspakket zijn ze echter de eerste jaren van de evaluaties in de Almanak tevreden. Zo merkte de rapporteur in het verslag der lessen van de cursus 1886-87 op: 'Alvorens hiertoe over te gaan, zij het den verslaggever vergund op te merken, dat ons oordeel omtrent de lessen over 't geheel genomen meer dan gunstig valt te noemen'. In 1891 werd in het reglement van de almanak opgenomen dat voor elk studiejaar twee verslaggevers worden gekozen. Aan het begin over het verslag van de cursus 1892-93 beklagen de studenten zich over het feit dat de leerstof veel te uitgebreid is geworden voor een studie van 4 jaar. "...men (zal) ons moeten

toegeven, dat zulk een beperkte tijd, ten minste voor jongelui van middelmatig gehalte (en die vormen de meerderheid), niet anders kan leiden dan tot een *dictaten-studie*. Hoe goed deze overigens ... ook moge wezen, is zij nu juist niet geschikt om den aanstaanden veearts een ruimen, helderen blik in de theoretische en praktische vraagstukken van zijn vak te geven". In het verslag over het jaar 1900-01 geven de studenten aan dat ze meer vrije tijd willen en niet meer op zaterdag van 8 uur 's ochtends tot half 5 's middags dictaten moeten pen- nen. Zij stelden: 'Die vrije tijd is ook nodig voor het cultiveren van de eigen algemene ontwikkeling, die nodig is omdat de veterinaire studie toch al geheel en al vakstudie is'.

Vanaf 1895-96 werd er een verslag per studiejaar gegeven. In 1904 werd een Commissie van Studiebe- lingen benoemd die regelmatig overleg voerde met het bestuur. In de Almanak verscheen elk jaar een verslag van deze commissie. De kritiek was bepaald niet mals. Een vergelijking tussen de beginja- ren van de evaluaties in de Almanak en die uit de periode 1920-1925 leert dat de studenten veel kritischer werden. Kennelijk had de verheffing tot Hogeschool hun zelfbewustzijn en democratisch gevoel versterkt. In 1920 kreeg de Commissie van Studiebe- lingen een nieuw reglement. De evaluaties wer- den eerst met de betrokken hoogleraar besproken, daarna met de senaat, en daarna eventueel met de curatoren. Leverde het overleg niets op dan werd de kwestie onder het kopje "Terugblik" in de Almanak opgenomen. Geconcludeerd kan worden dat de inspraak van de studenten zeer geleide- lijk was toegenomen. Bij de veterinaire studenten lijkt er altijd de neiging te zijn geweest om de vakken en docenten te beoordelen naar het praktisch nut voor later. Zij spraken steeds een duidelijke voorkeur uit voor kennis en vaardighe-

den waarmee zij hun marktpositie kon- den versterken.

Eisen gesteld aan studenten

In 1821 waren de toelatingseisen laag. Geschikt waren jongens van 17-22 jaar, van onbesproken gedrag en ervaren in het lezen, schrijven en spreken van de Nederlandse taal. Kennis van Duits en Frans strekte tot aanbeveling. Opvallend is dat aanvankelijk de meeste studenten uit de stedelijke middenstand afkomstig waren en weinig kennis hadden van die- ren en veehouderij. Aan attitude werd destijds ook al de nodige aandacht besteed. Van Lidth de Jeude wilde de studenten ook zedelijk opvoeden. In 1824 bleken twee studenten met de "Venussmet" geïnfecteerd te zijn; SOA zouden we nu zeggen. Erger vond men dat een andere student de huismeester had beledigd. Van Lidth de Jeude ver- zocht de minister of hij deze leerling van de school mocht verwijderen. "...het is meer dan tijd dat er een voorbeeld gesteld wordt, daar de geest waarmede onze kweekelingen in het algemeen beziel- d zijn, geheel verkeerd is en hun gedrag geenszins beantwoord aan de zorg en de moeite, welke er besteed wordt, om hen tot nuttige leden der maatschappij, en tot zedelijke menschen te vormen". Het gevolg was dat er een tamelijk streng Reglement werd inge- voerd; strenger dan de onlangs in het kader van het Curriculum 2001 opge- stelde Gedragsregels voor studenten en docenten.

Anderzijds waren de docenten ook vaderlijk voor de studenten die intern waren. Zo nam Numan het op voor de studenten toen er in de enquête van 1846 kritiek op hen werd geuit. Zij zou- den 'het heertje' uithangen op de school in Utrecht die als 'Klein Oxford' werd betiteld. Volgens Numan werkten de studenten zo hard dat ze nauwelijks tijd hadden om te eten en lazen ze ze geen bedenkelijke lectuur maar Duitse en

Franse vaktijdschriften. En nog in 1916 wilden de docenten Wester en Jakob de studenten wijzen op de gevaren van omgang met prostituees. Geleidelijk aan werden de toelatingseisen strenger. Na de oprichting van de HBS in 1863 kwamen meer studenten met die opleiding binnen. In 1918 wordt de opleiding uitgebreid naar vijf jaar.

Academisering

"Academisering" is een belangrijk trefwoord in het curriculum 2001. Een definitie hiervan wordt in de betreffende beleidsstukken evenwel niet gegeven. Als zodanig komt het woord niet eens in Van Dale voor. Bij de invulling van het onderwijs wordt met academisering toch vooral wetenschappelijke vorming en vaardigheden bedoeld. Van Dale meldt slechts dat 'academisch' vooral iets theoretisch is, en niet praktisch. Bij 'academicus' wordt alleen opgemerkt dat dat iemand is die aan een opleiding aan een universiteit heeft afgesloten. De definitie van Roeland Dobbelaer uit het Utrechts Universiteitsblad van 4 april 1996 is veel breder en mijns inziens ook veel nauwkeuriger: 'Een academicus is een generaal met een brede belangstelling en kennis, die over een aantal vaardigheden beschikt waardoor hij of zij zich onderscheidt van niet-academici en die hem of haar in staat stellen in zeer korte tijd de hoofdvragen van andere disciplines te doorgronden. Een academicus is omvattend inzetbaar door een goede spreekvaardigheid en schrijfvaardigheid, heeft een sterk analytisch vermogen en is in staat tot het leggen van dwarsverbanden'. De meeste veterinaire studenten voelen zich door deze laatste definitie niet aangesproken. Zij willen helemaal geen academicus of intellectueel zijn; integendeel, zo iemand wordt geassocieerd met saai en wereldvreemd. Veterinaire studenten zijn eerder praktisch ingesteld en niet geneigd tot theoretiseren. Veel eerstejaars studenten vinden dat dierge-

Tabel 2. Ontwikkeling van het veterinaire onderwijs, 1821-1918.

Jaar	Studieduur	Aantal vakken	Aantal docenten	Vooropleiding
1821	4	16	3	Toelatingsexamen
1851	4	22	5	Toelatingsexamen
1874	4	17	7	3 jaar HBS / Gymnasium
1918	5	28	19	HBS / Gymnasium

neeskunde grotendeels een HBO opleiding is met een sausje wetenschap. De echte wetenschappers zitten volgens hen bij schei-, natuur- en wiskunde. Niet voor niets stonden de veterinaire studenten onder de Utrechtse studentengemeenschap generaties lang bekend als 'Veebonken'.

Deze tweeslachtigheid vormde en vormt de rode draad in de ontwikkeling van het veterinaire onderwijs. Dat de veterinaire zich vanaf omstreeks 1920 beroept op een academische status is zeer goed te verklaren vanuit de lange en moeizame emancipatie van het beroep vanuit de sociaal lagere regionen van de hoefsmid, slachter en vilder in voorgaande eeuwen. Anderzijds omvat het beroep dierenarts onmiskenbaar een belangrijk vakelement en vindt publieke waardering plaats juist vanwege die praktische vaardigheden. De dierenarts was en is een compromis tussen de wetenschappelijke én vaktechnische elementen van de veterinaire opleiding.

Typerend tenslotte is in dit verband ook het gebruik van de termen 'veearts' en 'veeartsenijkunde'. Vanaf 1870 heeft men binnen de opleiding geprobeerd om de termen dierenarts en diergeneeskunde te introduceren. Pas in 1956 werd de naam Faculteit der Diergeneeskunde geïntroduceerd en raakte in de jaren 1970 en 1980 de term dierenarts ingeburgerd. Thans worden er in het kader van de academisering, differentiatie en specialisatie pogingen ondernomen om de naam van de faculteit te veranderen in Faculteit Veterinaire Wetenschappen. In schril contrast met de beoogde verwe-

tenschappelijking staat het feit dat de term veearts weer terug is; zelfs op de TV en in het journaal. Jongere veterinaire studenten gebruiken nu zowel de woorden dierenarts als veearts om onderscheid te maken tussen practici voor kleine en landbouwhuisdieren. De tweeledigheid van de opleiding komt ook tot uitdrukking in de omvang op het rooster van de basisvakken en de klinische vakken. De hoofdlijn is altijd geweest: 'we leiden op voor de praktijk'. Dit ondanks het feit dat vanaf 1860 tot op de dag van vandaag ca 30% van de studenten niet in de praktijk terechtkwam.

Conclusies

De veeartsenijsschool kreeg de historisch opdracht een beroep te scheppen. Het beroep kon steeds beter worden ingevuld naarmate er meer en betere therapieën beschikbaar kwamen. De samenwerking en de overheid gingen pas na een halve eeuw meer gebruik maken van de diensten op de veterinaire markt. Na ongeveer een eeuw was de statusverheffing van hoefsmid naar academisch beroep voltooid. Gedurende de hele eerste eeuw van de opleiding zou het doel telkens opnieuw ter sprake worden gebracht: alleen een vakschool voor practici of ook een instelling waar plaats moest zijn voor wetenschappelijk onderzoek. De overheid gaf de eerste eeuw duidelijk de voorkeur aan de vakopleiding om practici op te leiden en begrootte relatief weinig geld voor wetenschappelijk onderzoek. De rode draad in het veterinaire onderwijs is dan

ook het zoeken naar een middenweg tussen vakopleiding en wetenschappelijke opleiding. Traditioneel drongen docenten aan op academische vorming, maar dat streven sloot nauwelijks aan bij de belevingswereld en het verwachtingspatroon van de studenten. Deze waren en zijn marktgericht en minder geïnteresseerd in academische vorming.

Van veterinaire student tot Dokter Vlimmen, 1925-ca. 1960

Prof.dr. J.F. Frik

Inleiding

In deze periode was er een duidelijk onderscheid in a) basisvakken, b) preklinische vakken, c) klinische vakken en d) co-schappen. Karakteristiek voor deze periode was dat de indeling van het onderwijs naar disciplines was ingericht en dat het klinisch onderwijs gericht was op het individuele dier.

Deze periode kan naar de externe omstandigheden ingedeeld worden in de vóóroorlogse tijd, de oorlogstijd en de na-oorlogse periode. Het tijdvak 1925-1930 werd vooral gekenmerkt door in- en aanpassing aan het universiteitskader en dat van 1930-1940 door de economische depressie en haar gevolgen. De oorlogsperiode 1940-1945 betekende een disruptie in de hele samenleving, dus ook in de universiteiten; en de veterinaire faculteit ontkwam niet aan de gevolgen: mobilisatie, de oorlogsdagen van mei 1940, het aanvankelijk weer oppakken van de draad, die echter voor de niet-ariërs al gauw werd afgesneden, de gevergde loyaliteitsverklaring, die voor het merendeel der studenten hetzij 'Arbeitseinsatz', hetzij onderduiken c.q. verzetswerk betekende, uiteindelijk stilstand van nagenoeg alle normale activiteiten ten gevolge van schaarste aan alles. De naoorlogse periode is er een van herstel

waarin voorlopig in hoofdzaak het vóóroorlogse patroon werd voortgezet.

Het curriculum

De officiële studieduur van het onderwijsprogramma werd sedert de vijfjarige opleiding tijdens de hogeschoolperiode in 1927 tot 5 1/2 jaar en in 1940 tot zes jaar uitgebreid. Diverse onderdelen van vakken werden verzelfstandigd en kregen een meer wetenschappelijke behandeling. Zo werd dierkunde in hoofdzaak vergelijkende anatomie en kwam embryologie, dat eerst als een onderdeel van de fysiologie was behandeld, als een afzonderlijk vak op het kandidaatsexamen. De historisch gegroeide indeling van de klinieken met daaromheen bepaalde vakken (bijv. farmacologie bij de Kliniek voor Kleine Huisdieren) heeft nog lang doorgewerkt.

De nieuwe Veewet (1920) en de Vleeskeuringswet (1919) eisten een verbreding van de opleiding. De resultaten van het veterinaire onderzoek leidden over de hele linie tot een uitbreiding van de stof. Verschillende docenten lieten de studenten bepaalde standaardwerken (bijv. Hutyra-Marek) zelfstandig doorwerken en behandelden op college hoofdzakelijk nieuwe ontwikkelingen op hun vakgebied. De mogelijkheden tot uitbreiding van het onderwijsprogramma waren gelimiteerd door gebrek aan middelen en personeel. De verlenging met slechts een half jaar in 1927 was het maximaal haalbare. Er was weliswaar een permanente discussie over de verdeling van de vakken, en soms verschoof een vak wel eens naar voren als men het basaal achtte, maar in wezen bleven de hoofdlijnen, over de gehele periode gezien, dezelfde. Uitgangspunt was een gedegen kennis van het gezonde dier. In 1940 werd besloten uit te gaan van een zesjarige opleiding, al was het van meet af aan duidelijk dat niet alle verplichte klinieken binnen die tijd gevolgd konden worden ondanks het feit dat er

gesnoeid was in de duur van de co-assistentenschappen. De vóóroorlogse norm van negen tot tien maanden werd teruggebracht tot 33 weken. (Aan het einde van de jaren 1950 werden de co-assistentenschappen weer tot 42 weken uitgebreid). Het rooster is steeds overladen geweest, zodat er nauwelijks tijd overbleef voor algemene vorming. Prof. Krediet hield vaker pleidooien om hieraan meer aandacht te besteden en, ter ontlastening van het rooster, in plaats van kennisoverdracht het onderwijs meer te richten op begripsvorming. Er gold een strikte dagindeling van 's morgens colleges en demonstraties en 's middags practica. Tot lang na de Tweede Wereldoorlog was alleen de zaterdagmiddag vrij. Wel was het zo dat op zaterdagochtend zoveel mogelijk de niet-verplichte vakken waren ingeroosterd.

Over de opzet van de 'propaedeuse' die tijdens de hogeschoolperiode door eigen hoogleraren in de natuurkunde, scheikunde en plant- en dierkunde werd verzorgd, waren de meningen verdeeld. Na de incorporatie kwam deze, evenals voor de medische studenten, in handen van de hoogleraren uit de Faculteit der Wis- en Natuurkunde. Voor sommigen was het onderwijs door wetenschappelijk hoog aangeschreven docenten als Koningsberger, Went, Burger, Kruijt, Van Oordt of Kögl moeilijk te volgen. Pas na herprogrammering in de jaren '60 zou anatomie/embryologie het grootste eerstejaarsvak in roosteruren gaan vormen. Aanvankelijk bleef men voor het onderwijs in de snijzaal afhankelijk van de toelevering door chirurgie. Centraal stond het bewegingsapparaat van het paard. Later werd geleidelijk meer en meer aandacht besteed aan de anatomie van het rund.

Examens

Vanaf 1925 was er een kandidaatsexamen in twee delen, een doctoraalexamen

men, eveneens in twee delen, en een veeartsenijkundig examen (de termen diergeneeskunde en dierenarts zouden pas in 1954 in de nieuwe Wet op de Uitoefening van de diergeneeskunde worden opgenomen). Officieel bestond er toen geen propaedeuse meer, maar iedereen bleef het eerste deel van het kandidaatsexamen hardnekkig zo noemen. De vakken waarin schriftelijk geëxamineerd werd waren: medische fysica, dierkunde, plantkunde en scheikunde (verdeeld in fysische, anorganische en organische scheikunde).

De verdere examens werden mondeling afgenomen, steeds binnen een periode van enkele weken. Hierbij gold de bepaling dat geen examinandus langer dan zes uur op een dag mocht worden geëxamineerd.

Deze zware manier van examineren werd ingegeven door de opvatting dat men alle stof tegelijkertijd diende te beheersen, zodat ook het algemene inzicht getoetst kon worden door naar dwarsverbanden tussen de verschillende vakken te vragen. In de praktijk kwam daarvan overigens niet veel terecht, want iedere docent nam examen in zijn eigen vak af zonder bijzitter of mede-examinator. Mede op herhaaldelijk aandringen van de studenten werd in de jaren 1930 de duur van de periode waarin mondelinge examens konden worden afgelegd, tot enige maanden verlengd met aan het einde een examen voor een commissie. Pas in de jaren 1960, toen deze wijze van examineren door de grotere toeloop van studenten organisatorische problemen veroorzaakte, werd meer en meer overgegaan tot het schriftelijk afnemen van de examens. De verdeling van de vakken over de vijf examina zag er tussen 1926 en 1964 als volgt uit:

C 1 Natuurkunde - Scheikunde (drie onderdelen) - Dierkunde - Plantkunde

C 2 Anatomie - Fysiologie - Fysiologische chemie - Histologie (na 1964 met microscopische anatomie) - Embryologie - Kennis van voeder- vergift- en artsenijsplanten - Parasitologie (tot 1933) - Genetica (vanaf 1961) - Algemene farmacologie (vanaf 1964)

D 1 Farmacologie en toxicologie (na 1964) - Microbiologie (na 1933 uitgebreid met immuniteitsleer) - Parasitologie en parasitaire ziekten (1933) - Medisch-veterinaire chemie (na 1964 genoemd: pathologische chemie) - Gezondheidsleer - Hoefkunde - Klinische diagnostiek - Algemene ziektekunde - Algemene geneesleer (na 1927) - Heelkundige ontleedkunde - Algemene heelkunde - Bijzondere ziektekunde en geneesleer (tot 1929) - Verloskunde (tot 1933) - Exterieur en rassenkennis

D 2 Bijzondere ziektekunde en geneesleer - Heelkunde en operatieleer - Oogheelkunde - Kennis van voedingsmiddelen van dierlijke oorsprong - Parasitaire- en infectieziekten - Algemene ziektekunde en ziektekundige ontleedkunde - Verloskunde (na 1933; en na 1964 met gynaecologie, andrologie en K.I.) - Vee- teeltwetenschappen (na 1929: Algemene en bijzondere veeteelt; na 1964: Teelt, verzorging, voeding) - Geneesmiddelen- en vergiftleer - Tropische en protozoaire ziekten (vanaf 1954) - Landhuis- houdkunde (na 1964) - Wettelijke voorschriften (na 1964)

VA/DA Parasitaire- en infectieziekten - Verloskunde - Heelkunde - Verband- en operatieleer - Ziektekundige ontleedkunde - Kennis der voedingsmiddelen van dierlijke oorsprong - Bijzondere ziektekunde en geneesleer - Kliniek der grote huisdieren - Kliniek der kleine huisdieren - Gerechtelijke diergeneeskunde - Veterinaire politie - Artsenijbereidkunde - Röntgenologie (vanaf 1933).

Docenten

In vergelijking met het docentencorps van thans (ca. 42 hoogleraren) was het aantal onderwijsgeevenden in de vooroorlogse periode slechts gering. Tot 1942 waren er elf hoogleraren. Het totale studentenaantal bewoog zich van 1925 tot 1942 tussen 110 en 203 (en dat van de eerstejaars tussen 13 en 54).

Al kenden de hoogleraren iedere student persoonlijk, toch was er een respectvolle afstand. Uit interviews met dierenartsen die vóór 1950 zijn afgestudeerd, werden enige uitspraken verzameld, die deze hoogleraren en de toenmalige onderwijssituatie kunnen kenschetsen.

Uiteraard zijn de beoordelingen van de hoogleraren niet gelijklopend, soms zelfs met elkaar in tegenspraak.

Niettemin zijn ze waard uit de mond van 'Zeitzeugen' opgetekend te worden omdat zij een beeld kunnen nuanceren dat hetzij door mythevorming, hetzij door een eenzijdig geschreven necrologie kan zijn bepaald.

Als algemene typering van de veterinaire hoogleraren werd door een der geïnterviewden een onderscheid aangebracht tussen hen "die je het vak leerden" en hen "die je leerden studeren". Tot de eerste categorie werden gerekend: Krediet (anatomie), Hartog (chirurgie) en Van der Kaay (verloskunde), tot de tweede: De Blicke (parasitaire- en infectieziekten), Sjollema (medisch-veterinaire chemie) en Roos (fysiologie). De overige vijf behoorden kennelijk tot een mengvorm tussen beide categorieën. Hieruit zou men mogen concluderen dat het op de praktijk en de theorie georiënteerde onderwijs zich in evenwicht bevond. De grootste indruk lijkt de internist Wester te hebben gemaakt. De lapidaire uitspraken over hem zijn echter allerm minst eenstemmig. Dat hij een complexe persoonlijkheid was, komt naar voren uit de karakteristiek "een onmogelijk mens met geniale trekjes" of een "fascinerende dondergod". Neutraler is: "een mar-

kante figuur". Allerwege werd hij geprezen als "een fantastisch docent" of "een goede didacticus", die met "goede colleges en demonstraties" "praktijkgericht onderwijs gaf". Negatiever zijn uitspraken als: "hij gedroeg zich als een paus", hij was "dictatoriaal en autoritair", "zeer lastig voor personeel en studenten", die zijn conservator en opvolger Beijers "voortdurend vernederde". Talrijk zijn de anekdotes die over hem nog in omloop zijn. Bijvoorbeeld over zijn gedrag tegenover buitenstaanders als hij klinische demonstraties gaf. Hij zat dan op een stoel. Als een boer, die zijn dier in de polikliniek begeleidde, tijdens zijn uitleg door hoesten of snuiven wat veel lawaai maakte, gaf hij een ruk aan zijn puntbaard, waarop een stilte viel en hij bulderde; "Boer, eruit, eruit!". Toen iemand in uniform ongevraagd de kliniek binnenkwam, vroeg hij hem: "Wie zijt gij met zoveel moed om hier zomaar binnen te treden?". Toen het de opperstalmeester van de koningin, Pahud de Mortanges (medaillewinnaar op de Olympische Spelen van 1928) bleek te zijn, sprong hij op, rende naar de deur om hem te verwelkomen. Als aan hem vragen werden gesteld, antwoordde hij vaak "Dat staat in mijn boek; zoek het maar op", zodat de meeste studenten dit boek over interne ziekten dan ook maar aanschafte. Als een student al te net gepoetste schoenen aan had, beschouwde hij dat als teken dat je bang was je vuil te maken, en voegde hij toe: "jij kan geen goede veearts worden". Ook was van hem een uitspraak: "Heren, de pet zal altijd de pet beschermen" m.a.w. de kwakzalver zal steeds door de boer in bescherming worden genomen. Dus: "Heren, u zult zelf moeten laten zien wat u kunt". Over prof. Van der Kaay werden overwegend positieve uitspraken opgetekend: "uitmuntend docent", "goede schoolmeester", "uitstekend praktisch onderwijs". Hij was vrouwvriendelijk, wat niet

van alle hoogleraren gezegd kon worden. Toch begon hij zijn college steeds met "Goede morgen, heren", ook als er vrouwelijke studenten aanwezig waren. Hij had niets van een professor en was zeer ongeremd. Hij hield het graag gemoedelijk; zo liet hij de co-assistenten eens hun verloofdes meebrengen zodat deze konden kennismaken met hun werk. Toen er een embryotomie gedaan moest worden, zei hij: "Heren, u redt het wel. Ik ga met de dames ijs eten". Een student was op de laatste avond van zijn co-schappen de kroeg ingegaan en dus niet bereikbaar toen Van der Kaay hem nodig had bij een verlossing. Op weg naar huis, ging hij nog even langs de portier, die hem vertelde dat de prof. naar hem gevraagd had. Toen hij de kliniek binnenkwam, bulderde Van der Kaay: "eruit!". Op het dierenartsexamen kreeg hij een 1. "Wat moet ik nu doen, professor?". "Een maand in de kliniek alleen maar kijken". Toen de maand om was, zei Van der Kaay: "Stap in het rijtuig. We gaan koffiedrinken in de 'Hermitage' in Zeist". Een andere student kreeg een onvoldoende. Toen hij vroeg waarom, kreeg hij te horen: "Je hebt inderdaad niets fout gezegd, maar het kwam er te langzaam uit. Het is geen hersenwerk; het is ruggenmergwerk!". Roos gaf briljante colleges, het was een geweldenaar die je leerde denken en een wetenschappelijke behandeling van de fysiologie gaf. Het was wel een moeilijk mens die je pestte bij het examen. Als je niet direct een antwoord gaf, wipte hij op zijn stoel, keek op zijn horloge en zei: "een kind van de kleuterschool weet dit vast wel". De Blicck had groot gezag. Hij voelde zich door zijn bekendheid in het buitenland wat meer dan zijn collegae. Het was een carrièremaker met toen al opdrachten van de industrie. Hij gaf goed college, waarop hij capita selecta uit Hutyra-Marek behandelde; de rest

van het boek moest je zelfstandig leren. Hij was kritisch wetenschappelijk ingesteld en leerde je zelfstandig denken. Hij doceerde ook over varkensziekten wat door anderen verwaarloosd werd. Wester bijv. hield niet van varkens en wist van hun ziekten ook niets. Schornagel was een wat afstandelijk, maar hoogstaand mens. Hij leerde ons klinisch denken door verband te leggen tussen symptomen en ziekten. Het was een 'droog' type die met weinig woorden veel kon zeggen. Zijn colleges waren degelijk maar saai. Tijdens examens hoefde je geen verhalen te vertellen, maar goed luisteren wat hij, meestal naar het plafond kijkend, vertelde en de juiste woorden invullen als hij stopte. Hij was wel humoristisch. Met Van der Kaay ging hij uit vissen. Toen deze een grote baars aan de haak had, zei hij tegen hem: "Had je nou maar je Thygessen meegebracht". Sjollema had het statuut van een statige geleerde, het was een gentleman, waarvoor we respect hadden vanwege zijn grote kennis. Maar zijn colleges waren chaotisch en vaak onbegrijpelijk. Als er minder mensen op college waren dan gewoonlijk, vroeg hij "Is er sterfte onder de heren?". Krediet was een erudiet man, die duidelijke colleges gaf die doorspekt waren met wijze levenslessen. Hij was erg maatschappelijk betrokken, maar onvriendelijk ten opzichte van vrouwelijke studenten. Hij vond dat zij kinderen moesten opvoeden i.p.v. diergeneeskunde bedrijven. Hun aanwezigheid kon z.i. echter wel een beschavende invloed op de mannelijke studenten hebben. Hij begon zijn college altijd met "Jongelui!". Over de studie zei hij: "Deze studie is 60% transpiratie en 40% inspiratie. Daarmee kom je verder dan andersom". Hartog was een aimabel mens, uiterst correct en prettig in de omgang; hij gaf goed onderwijs en was een goed chirurg. Velen bewaren goede herinnerin-

gen aan hem.

Van Oijen was een plezierige man die meestal goede bedoelingen had. Op zijn eerste college 'vleeskeuring' placht hij te zeggen: "Niets is zo zeer in strijd met het wezen van de mens als het doden van zijn medeschepselen".

Van der Plank werd gezien als een heer, een aardige man, maar geen wetenschapper, met alleen verstand van MRIJ runderen en Friese paarden. Hij was wel een goede excursieleider.

Klarenbeek tenslotte was prettig in de omgang, een goede schoolmeester die uitstekend patiënten demonstreerde. Maar mensen die zijn boek niet van A tot Z kenden, liet hij vaak terugkomen, tot vijf maal toe.

Epiloog

In de periode vanaf de incorporatie van de faculteit in de suniversiteit in 1925 tot ca. 1960 werd het veterinaire curriculum om diverse redenen aangepast. De eerste keer was dit het geval in 1925 bij de overheveling van de propaedeutische vakken naar de Wis- en Natuurkunde Faculteit.

Getracht werd het solitaire karakter van vakken te beperken en een integratie met andere disciplines te bewerkstelligen. In dit opzicht was het niet verwonderlijk dat, naar analogie van de ontwikkelingen bij de humane geneeskunde, de discussie over differentiatie steeds heftiger werd. Nadat in de herziene Wet op de uitoefening van de diergeneeskunde van 1954 was vastgesteld dat de bevoegdheid van alle dierenartsen uniform diende te blijven, was het logische gevolg dat er ook in de examens voorlopig geen differentiatie behoefde te worden aangebracht.

Bij toekomstige ontwikkelingen van het curriculum dient men zich goed rekenschap te geven van Churchill's uitspraak uit 1940: "Wie het heden gebruikt om het verleden te veroordelen, loopt kans de toekomst te verliezen".

Een kritische fase in de ontwikkeling van het veterinaire onderwijs. Democratisering en herstructurering, 1965-1985^a

door
A.W. Kersjes^b

Inleiding

De tweede helft van de jaren '60 vormde een roerige periode voor de universiteiten, zowel in het buitenland met o.a. de studentenopstand in Parijs in 1968 als in Nederland waar bezettingen van universitaire gebouwen (bv. het Maagdenhuis in Amsterdam) aan de orde van de dag waren. Ook de Faculteit Diergeneeskunde ondervond hiervan een, zij het gematigde, weerslag.

De roerigheid was hoofdzakelijk een gevolg van de na-oorlogse geboortegolf van assertieve om inspraak en democratisering vragende studenten, maar ook wel door de toetreding van jonge stafleden. Deze vormden ook een groep die zich niet voldoende gehoord vond door de zittende hoogleraren.

Bij de Utrechtse Universiteit leidde de laatste omstandigheid tot de oprichting van de z.g. Conventsraad als vertegenwoordigend lichaam van de wetenschappelijke staf. In faculteiten werden conventscommissies opgericht; zo ook op onze Faculteit¹; twee leden ervan hadden zitting in de Conventsraad. De conventscommissie kreeg (of gaf zichzelf) als eerste opdracht zich bezig te houden met problemen rond de opleiding. Het resultaat daarvan was een rapport dat in februari 1966 verscheen:

a. Bewerkte tekst van een voordracht gehouden tijdens de Najaarsbijeenkomst van het V.H.G. op 7 december 2001.

b. Prof. Dr.A.W. Kersjes, emeritus hoogleraar Veterinaire Heelkunde.

Graaf Janlaan 23. 3708 GH Zeist.

"Differentiatie van het onderwijs in de Faculteit der Diergeneeskunde".²

Dat is het begin geweest van een langdurige periode van discussie over de opleiding en in het bijzonder over de differentiatie-problematiek die o.a. zou resulteren in een conflict tussen Faculteit en de K.N.M.v.D.

Er kwam trouwens meer op de faculteit af: grote aantallen studenten, daardoor tekort aan staf met als gevolg wachtlijsten en vervolgens een ingrijpende verandering van bestuur en structuur.

Wat eraan voorafging

Voorafgaande aan het rapport van de staf waren er al pleidooien gehouden om te komen tot specialisatie in de diergeneeskunde. Zelfs al voor de oorlog, maar wellicht de voornaamste publicatie in dit verband was die van Kampelmacher en Guinée, uit 1964 met als titel: "Enkele gedachten over de toekomst van ons beroep".³

Tijdens de algemene vergadering van de KNMvD in oktober 1964 werd een symposium gehouden over datzelfde onderwerp.⁴ De conclusies, die inmiddels volledige realiteit geworden zijn, waren: er zullen steeds grotere bedrijven komen, waarop een industriële veehouderij zal plaatsvinden; het belang van de preventieve diergeneeskunde en de veterinaire volksgezondheid zal toenemen; de geneeskunde van de gezelschapsdieren, toen nog kleine huisdieren geheten, zal intensiever en specialistischer worden. Twee jaar later in oktober 1966 – dus 3/4 jaar na het verschijnen van het staf-rapport – organiseerde de K.N.M.v.D. tijdens de Algemene Vergadering een symposium over "Differentiatie in de opleiding tot dierenarts". De inleiders aldaar: Talsma, De Vlas, Stegenga en Kampelmacher spraken zich allen min of meer uit voor differentiatie naast een, eventueel de studieduur verlengende, specialisatie.⁵

Het rapport van de Conventscommissie

In het rapport van de Conventscommissie werden verschillende redenen gegeven om te komen tot een gedifferentieerde opleiding, maar de meest aansprekende was wellicht 'dat men niet kan doorgaan met alle toenemende – en voor de gevarieerde beroepsuitoefening ook benodigde – kennis in dezelfde tijd in 'n studiehoofd te stoppen'.

Immers tot dan toe hadden curriculum-aanpassingen in het algemeen geleid tot toevoeging van leerstof en niet of zelden tot beperking ervan.

In het stafrapport werd gepleit voor een splitsing in het laatste deel van de opleiding en wel in een klinische en een hygiënische (veterinaire volksgezondheids) richting, beide met een vast programma.

Daarbij werd geconstateerd dat de algemene bevoegdheid niet gehandhaafd kon blijven, een uitspraak die een heikel punt zou gaan vormen in de latere discussie met de K.N.M.v.D., mede omdat dan niet iedere afgestudeerde zich zou mogen tooien met de titel dierenarts. Om te voorzien in de overige specialistische veterinaire beroepen werd naast de twee voornoemde richtingen een z.g. vrije studierichting voorgesteld.

Uit sociale overwegingen werd het begin van de gedifferentieerde fase zo laat mogelijk in de studie geplaatst, zodat bij gewenste of noodzakelijke verandering van werkkring, de tijd die nodig zou zijn voor het behalen van een aanvullende bevoegdheid niet onoverkomelijk lang zou hoeven te zijn.

Een andere reden om de differentiatie niet al te vroeg te laten beginnen was de wens om het specifieke karakter van de diergeneeskundige opleiding zo min mogelijk aan te tasten; dus pas differentiatie na een algemene basisopleiding waarin de student zich ruimschoots op de hoogte zou kunnen stellen van alle facetten van de veterinaire wetenschap

en de beroepsuitoefening.

De voorgestelde opzet voorzag – na propedeuse en kandidaats – in een doctoraalexamen na 4,5 jaar en vervolgens in een differentiatieperiode van 1,5 jaar. De commissie vroeg zich toen al af of de benaming *Faculteit der Diergeneeskunde* wel gehandhaafd zou kunnen blijven en b.v. niet gewijzigd zou dienen te worden in *Faculteit der Veterinaire Wetenschappen*.

Hoe ging het verder?

Het rapport – en daarmee het principe van differentiatie tijdens de studie – werd in een vergadering van de stafleden van de Faculteit van 19 februari 1966 met 33 tegen 2 stemmen aanvaard. Iedereen had tevoren gelegenheid gekregen schriftelijk te reageren. Het voorstel werd vervolgens aangeboden aan de Faculteit, tezamen met een gedetailleerd verslag van de discussie in het stafconvent.

De Faculteit stelde een commissie "Differentiatie onderwijs" in, bestaande uit twee leden van het Dagelijks Bestuur (Prof. Numans en Prof. Van Genderen) en de hoogleraren Van Gils, Hoekstra, Romijn en Wagenaar, met het verzoek om het rapport van de staf te bestuderen en zich tevens een mening te vormen over het principe van de differentiatie. Aan de overige hoogleraren en lectoren van de faculteit werd verzocht de commissie schriftelijk hun mening over dit onderwerp te geven.

De besprekingen leidden tot een *Nota differentiatie onderwijs* van november 1966, waarin een opleiding die afgesloten zou worden met verschillende diploma's feitelijk werd afgewezen, zij het in voorzichtige bewoordingen omdat sommige commissieleden wel wat zagen in het voorstel. De twee modellen waartussen zou moeten worden gekozen waren:

1. Een algemeen doctoraal examen, waarop een gedifferentieerde opleiding zou moeten volgen, afgesloten

met een verschillend diploma ("grote differentiatie"). Dit model werd door enkele commissieleden zeker een overweging waard gevonden. De omstandigheid dat dan niet alle afgestudeerden hun diploma en de titel *dierenarts* met de daarbij behorende bevoegdheden zouden behalen werd evenwel als een groot bezwaar gevoeld, omdat daarmee de overgang van de ene diergeneeskundige functie naar de andere zonder aanvullende opleiding onmogelijk werd.

2. Het was de commissie gebleken dat de diergeneeskunde-opleiding in Nederland in 5,5 jaar aan de minimum E.E.G.-eisen wat betreft het aantal klinische uren, zou kunnen voldoen. In de laatste zes maanden van de zesjarige opleiding zou dus gelegenheid gegeven kunnen worden tot een zekere differentiatie, met dien verstande dat na zes jaar aan een ieder een dierenartsdiploma kon worden uitgereikt, dat een volledige erkenning zou inhouden van de bevoegdheid tot praktijkuitoefening en benoembaarheid in alle daarvoor in aanmerking komende functies ("kleine" differentiatie).

Voorgesteld werd in ieder geval met deze kleine differentiatie te beginnen, omdat deze op betrekkelijk korte termijn te verwezenlijken zou zijn zonder dat hiervoor wetwijzigingen en overleg in E.E.G.-verband nodig zouden zijn.

De Faculteitsvergadering (toen nog een vergadering van hoogleraren en lectoren) volgde de conclusie van de commissie. De maatschappelijke consequentie van de "grote" differentiatie vond men onaanvaardbaar.

De Faculteit besloot tot een gesprek met de wetenschappelijke staf en met vertegenwoordigers van de K.N.M.v.D. Dat vond plaats in januari 1967. Het bleek dat de grote meerderheid van de leden van het Algemeen Bestuur van de K.N.M.v.D. grote waarde hechtte aan

het algemeen dierenartsdiploma en op die grond de "grote" differentiatie eveneens afwees. Wel was men (ook) voorstander van invoering van een "kleine" differentiatie, als eerste oriëntatie op een mogelijke post-universitaire specialisatie. Besloten werd dat de reeds binnen de K.N.M.v.D. bestaande "Commissie minimumeisen en specialisatie voor geneeskunde van het kleine huisdier" haar werkzaamheden zou voortzetten en dat daarnaast door de Maatschappij andere werkgroepen in het leven geroepen zouden worden die, in samenwerking met de faculteit, moesten nagaan aan welke specialisaties behoefte zou bestaan.

Door de Faculteit was inmiddels aan de reeds eerder genoemde "commissie differentiatie onderwijs", uitgebreid met een vijftal stafleden, opgedragen het principe van de kleine differentiatie verder uit te werken en daarover voorstellen aan de Faculteit te doen.

Vervolgens kwam het in maart '68 tot instelling van de "grote commissie voor specialisatie" door Faculteit en K.N.M.v.D. gezamenlijk. In mei 1969 kwam deze gemengde commissie met een interimrapport dat als conclusie gaf: "een nadere studie van de gehele problematiek van de opleiding en de differentiatie, mede gezien in de maatschappelijke consequentie, is uitermate urgent", met andere woorden: 'we schuiven het probleem nog wat voor ons uit' of zoals Offringa schrijft: 'de berg had een muis gebaard'.⁶

Dat paste de Faculteit niet en deze besloot haar eigen weg te gaan of 'nam haar verantwoordelijkheid', zoals we dat tegenwoordig waarschijnlijk zouden zeggen.

In juni 1969 werd onder voorzitterschap van Numans (met instemming van staf en studenten) een principiële beslissing genomen: "De Faculteit der Diergeneeskunde, overwegende dat de tijd rijp is om tot studiedifferentiatie te komen, zoals in grote lijnen is neergelegd in het

rapport van het stafconvent 1966, besluit deze differentiatie zo spoedig mogelijk te realiseren en zal daartoe in overleg treden met aangewezen instanties als de Veeartsenijkundige Dienst, de Kon. Ned. Maatschappij voor Diergeneeskunde, het Ministerie van O.& W. en dergelijke".⁷

Dit besluit hield dus het voornemen tot invoering van een grote differentiatie in. Men was hiertoe mede gekomen omdat de staf had berekend dat er onvoldoende ruimte en personeel aanwezig was voor een 'kleine' differentiatie'. Dit mag ogenschijnlijk vreemd lijken, maar bij een kleine differentiatie bevinden zich meer studenten gedurende langere tijd (5,5 tegen 4 jaar) op het gezamenlijke traject. Het streven was invoering m.i.v. de propedeuse 1969/70.

K.N.M.v.D. en V.D. waren gepikeerd omdat zij pas in september 1969 formeel werden ingelicht en bovendien niet met hen was overlegd. De voorzitter van de Maatschappij, H.A. van Riessen, ging in zijn jaarrede van 1969 uitvoerig in op de bezwaren tegen de gang van zaken t.w. het omspelen van de grote commissie.⁸ De Faculteit vond dat het nogal een heftige reactie was.

De K.N.M.v.D. hield vast aan de "kleine differentiatie" met behoud van algemene bevoegdheid. De nieuwe voorzitter van de Faculteit, prof. G. Wagenaar, deed nog een poging een compromis te bereiken, maar de tegenstelling bleek niet te overbruggen en toen barstte de bom met de beantwoording van de vraag: kan de faculteit zelfstandig beslissingen nemen over het onderwijs of moet zij de oren laten hangen naar de maatschappij?

Wagenaar bedankte als lid van de Maatschappij en vele faculteitsmedewerkers met hem.

De Werkgroep Differentiatie

De Faculteit ging verder met een Werkgroep Differentiatie onder voorzit-

terschap van dr. F.J. Grommers.

Deze werkgroep moest rekening houden met de voorstellen van de regeringscommissaris voor het wetenschappelijk onderwijs, prof. K. Posthumus, zoals neergelegd in zijn nota *De universiteit: doelstellingen, functies en structuren* (1968).

Deze hielden onder andere in: verkorting van de studieduur tot vier jaar en een postdoctorale opleiding voor arts- en dierenarts-examen.

In het voorjaar van 1971 was het 'Voorstel voor een vierjarige basisopleiding in de Faculteit der Diergeneeskunde' gereed.

In mei 1971 verkreeg dit programma goedkeuring van de faculteitsraad. Inhoudelijk gezien is in dit programma gestreefd naar versterking van de wetenschappelijke inslag van de opleiding en naar integratie in het opleidingsproces, c.q. het terugdraaien van de geleidelijke gegroeide desintegratie.

Als voorbeeld hiervan is te noemen het (nieuwe) onderwijsvak: Klinische diagnostiek en pathofysiologie.

Vervolgens werden twee commissies ingesteld die de klinische en hygiënische richting nader moesten uitwerken. Deze werkzaamheden waren in maart 1972 afgerond. In het najaar van 1972 werden deze 'Voorstellen tot de instelling van twee afstudeerrichtingen: klinische en hygiënische richting' goedgekeurd. De klinici zouden een dubbele bevoegdheid krijgen en de hygiënisten konden desgewenst algemene bevoegdheid verwerven door aanvullende scholing in het laatste half jaar van de opleiding.

De toenmalige decaan Wensing verwachtte dat de nieuwe opleiding in september 1973 van start zou gaan. Maar het liep anders, zoals een aantal sceptici op de faculteit al verwachtte, want in de zomer van 1973 bleek dat de minister slechts toestemming wilde geven voor een opleiding met algemene bevoegdheid, maar de Faculteit kreeg tegelijker-

tijd wel de opdracht het studieprogramma zoveel mogelijk in te richten overeenkomstig de gedane voorstellen. De invloed van de K.N.M.v.D. en de ambtelijke adviezen van de V.D. hadden dus effect gesorteerd, ofschoon de minister officieel aanvoerde niet te willen vooruitlopen op de op stapel staande *Wet op de Herstructurering van het Wetenschappelijk Onderwijs*.

Een en ander veroorzaakte natuurlijk onbehagen in de Faculteit en bracht haar ook in moeilijkheden, want de 4-jarige doctoraalopleiding was reeds ingevoerd en nu moest op het laatste moment het 5e en 6e jaar worden aangepast om het algemene diploma te kunnen handhaven. De weg die de faculteit vanaf 1964 was gegaan, liep dus dood.

Waarom ging het mis?

Er waren natuurlijk formele redenen: de voorgenomen herstructurering van het wetenschappelijk onderwijs en verder de noodzakelijk wijzigingen van de *Uitoefeningswet* en mogelijk ook van een E.E.G -richtlijn die bepaalde dat een veterinaire opleiding een duur van minstens 5 jaar moet hebben; bovendien waren veterinaire organisaties in de overige landen meer geporteerd voor specialisatie na de studie.

Het standpunt van de K.N.M.v.D. was zonder twijfel mede bepaald door de consequenties voor het civiele effect van de splitsing. Een punt was ook nog dat het al enigszins achterhaald was om van één klinische richting te kunnen spreken; er ontstond een toenemend verschil tussen de geneeskunde van gezelschapsdieren incl. paarden en die van landbouwhuisdieren ofwel tussen individuele patiëntenzorg tegenover de gezondheidsbewaking van koppels.

Visitaties

Dat was de teleurstellende afloop – althans voor de faculteit – van een intensieve onderwijsdiscussie, maar

ondanks alle kritiek op de bestaande opleiding en de noodzakelijke geachte verbeteringen was het curriculum kennelijk nog zo goed dat de Faculteit internationale status verwierf met de erkenning van het diploma door de *American Veterinary Medical Association (AVMA)* en de *Canadian Veterinary Medical Association (CVMA)* die er per 1 januari 1973 de term "Approved" aan verbonden.

Gezegd kan worden dat het zoeken van deze internationale erkenning – en de daarmee verbonden onderwerping aan een kritische beoordeling – een belangrijk initiatief is geweest van het toenmalige faculteitsbestuur, dat – al of niet toevallig – het eerste gedemocratiseerde bestuur was onder decaan C. Wensing. De Faculteit liep hiermee ver vooruit op het latere Europese en Nederlandse visitatiesysteem. Deze erkenning van het Nederlandse dierenartsdiploma, tot voor kort als enige buiten Noord-Amerika, werd verlengd in 1978 en daarna na telkens zeven jaar, de laatste was in 1999. Bij de visitatie in 1985 waren voor het eerst Europese waarnemers bij de evaluatie betrokken. In 1992, toen het Europese visitatiesysteem operationeel was geworden, namen Europese vertegenwoordigers als medebeoordelaars deel aan de visitatie en werd ook de Europese erkenning een feit.

Teveel aanmeldingen, te weinig stafleden

Er speelden ook nog andere zaken in die tijd, zoals de problematiek van de wachtlijsten.

In de jaren '60 ontstonden toenemende spanningen tussen het aantal studenten en de onderwijscapaciteit, zowel qua personeelssterkte als ruimte.

In september 1968 werd de faculteit verast door een sterke toename van het aantal eerstejaars, nl. 240 tegenover 180 in het voorafgaande jaar. Dit was temeer een verrassing omdat de prognose juist

een teruggang inhield vanwege het afzakken van de naoorlogse geboortegolf en het aantal eerstejaars vanaf 1963/'64 t/m '67/'68 vrij constant was gebleven (ca. 180).

De faculteit zag zich toen genoodzaakt voor verschillende practica wachtlijsten in te stellen.

Er kwam een actiecomité van stafleden dat o.a. meer personeel eiste. Het Ministerie wilde hierop echter niet ingaan.

Vervolgens kwam er een facultaire Commissie Opleidingscapaciteit die precies op tijd met haar werk klaar was om het te kunnen bespreken met Minister Veringa zelf, toen deze de officiële opening van de Kliniek voor Heelkunde kwam verrichten op 17 februari 1969. De commissie vond dat een regulering van het aantal studenten noodzakelijk was, want de maximale opleidingscapaciteit was voor het dierenartsexamen, dus voor de coschappen berekend op 120 en terugrekenend kwam men dan voor de propedeuse op 150 eerstejaars [(CI :150; CII: 135; DI: 125; DII:120, Da: 120)].

Doordat er 240 waren aangekomen, was er sprake van een noodsituatie. Staf en studenten waren in sterke mate betrokken bij de problemen. De studenten voelden natuurlijk niets voor beperking bij de toelating en wachtlijsten. Beide groeperingen hebben rechtstreeks brieven aan het Ministerie en de Tweede Kamer gezonden.

Het gevolg van alle acties en besprekingen is geweest dat in juni 1969 extra personeelsplaatsen werden toegezegd. Natuurlijk volgde er discussie over de werkelijke omvang van de uitbreiding: de minister telde er reeds eerder toegezegde formatieplaatsen en vacatures bij op – "de bekende sigaren uit eigen doos" – zodat het volgens de faculteit aanzienlijk meer leek dan het was; m.a.w. de capaciteit bleef onvoldoende. Tenslotte kwam er toch nog een nume-

rus fixus, mede op grond van een aanbeveling van de Academische Raad. Met ingang van het studiejaar 1974 werd een numerus fixus van 150 eerstejaars ingesteld; twee jaren later verhoogd tot 175 en bij dit laatste getal is het tot voor kort gebleven. De toelating vond plaats door loting uit soms meer dan 1000 aanmeldingen.

Herstructurering en democratisering

Geleidelijk was er aan het eind van de jaren '60 voor de staf al wat meer gelegenheid tot inspraak gekomen in facultaire gremia, zowel in de faculteitsvergadering als in het faculteitsbestuur. Maar de echte verandering kwam in 1971 met de *Wet Universitaire Bestuurshervorming (W.U.B.)*.

Voor de hoogleraren met hun instituten was de belangrijkste verandering dat er vakgroepen als eenheden van onderwijs en onderzoek moesten worden gevormd, met niet langer de individuele hoogleraar, maar met een bestuur als verantwoordelijke instantie, zij het dat een hoogleraar of lector daarvan voorzitter werd geacht te zijn. De vorming van vakgroepen heeft de faculteitsgelederen lang in de ban gehouden en weer tot veel discussie en vergaderen geleid.

Op faculteitsniveau kwam er een faculteitsraad en een faculteitsbestuur, waarin de drie geledingen: wetenschappelijk corps (kroondocenten, d.w.z. de destijds nog door de Kroon benoemde hoogleraren en lectoren + wetenschappelijke staf), niet-wetenschappelijk personeel en studenten vertegenwoordigd waren. Er ontstonden facultaire commissies voor onderwijs en voor onderzoek. Met name de onderwijscommissie verloor zich aanvankelijk in gekissebis over detailproblematiek en casuïstiek. Later kwamen er onderwijscommissies per studiejaar en werd de centrale onderwijscommissie overkoepelend en coördinerend, en daarnaast advieslichaam voor de faculteitsraad.

teitsraad.

Was er in de jaren '60 en '70 sprake van expansie door vergroting van de financiële, personele en ruimtelijke mogelijkheden, in de jaren '80 kwam de slinger – zoals gebruikelijk – terug. Het motto werd bezuinigen.

Daartoe werd de operatie *Taakverdeling en Concentratie* afgekondigd. Deze bracht enige onrust teweeg, niet alleen door de vermindering van de middelen, maar ook door voornemens tot samenwerking en zelfs integratie van de Faculteit met de Landbouwhogeschool. Dit laatste is o.m. door doeltreffend optreden van de voorzitter van de Maatschappij S. van Harten in de parlementscommissie voor O. en W. voorkomen.⁹

Maar een en ander leidde wel weer tot discussies over hergroepering van vakgroepen, met als resultaat een reductie van 19 tot elf in 1987.

De onderwijssituatie na de afwijzing van differentiatie in 1973

Afgezien van de teleurstelling over het gestrande differentiatieschip, ontstond later ook ontevredenheid over het resultaat van de snel doorgevoerde aanpassingen; deze hadden o.a. geleid tot een veel te vol onderwijsprogramma in het 5e jaar.

Deze onvrede over de onderwijssituatie bij zowel studenten als docenten leidde ertoe dat de Faculteitsraad op voorstel van de Onderwijscommissie in april 1975 besloot tot een fundamentele aanpak van de problematiek.

De hieruit resulterende Commissie Studie-inrichting (SIR), onder voorzitterschap van dr. A. Brand, kreeg als hoofdopdracht op basis van inventarisaties van opvattingen bij de beroepsbeoefenaren, docenten en studenten, een profiel te schetsen van de hoedanigheden waarover afstuderende dierenartsen dienen te beschikken, en vervolgens op basis hiervan doelstellingen van het dierge-

neeskundig onderwijs te formuleren. Het rapport van deze Commissie verscheen in maart 1976 en werd in dezelfde maand in grote lijnen door de Fakulteitsraad aanvaard.

De uit dit onderzoek naar voren gekomen kritiek op de bestaande opleiding betrof voornamelijk gebreken op de volgende punten: a) de afstemming op de praktijk van de beroepsuitoefening; b) de elementaire vaardigheidstraining; c) de wetenschappelijke vorming. Het waren drie gebreken die in combinatie niet gemakkelijk te repareren zijn. Voorts werd geconstateerd dat de veterinaire beroepsuitoefening een belangrijke mate van inzicht, logisch en kritisch denkvermogen vereist om problemen te kunnen onderkennen en tot oplossing te brengen.

Tot de wensen voor een vernieuwde opleiding behoorde o.m. dat het diploma ongedeeld zou blijven (K.N.M.v.D. en V.D./V.H.I.), dat meer keuzemogelijkheden zouden worden geboden en dat de studenten beter toegerust zouden worden voor de deelgebieden waarop zij later werkzaam zouden zijn.

De aanbevelingen Commissie SIR waren:

- vroege confrontatie met beroepsuitoefening;
- stages voor training van vaardigheden;
- betere integratie van de leerstof;
- aandacht voor "Diergeneeskunde en Samenleving" en de beroepsethiek.

De invoering van het laatstgenoemde studie-onderdeel leidde al gauw tot discussies over het in het curriculum opgenomen chirurgisch practicum op het levende dier (biggenpracticum) en de embryotomie bij het rund.

Herprogrammering

Naarmate de werkzaamheden van de Commissie SIR vorderden, werd het duidelijker dat de conclusies zouden moeten leiden tot een vrij ingrijpende reconstructie van de diergeneeskundige opleiding. Toen bovendien in het najaar van

1975 het parlement de *Wet op de Herstructurering van het Wetenschappelijk Onderwijs* aanvaardde en daarmee alle Faculteiten de plicht tot herprogrammering oplegde, besloot de Faculteit Diergeneeskunde deze beide zaken te combineren en werd in het begin van 1976 de *Commissie Herprogrammering* ingesteld, met als taak de richtlijnen van Minister en College van Bestuur te verbinden met de aanbevelingen van de Commissie SIR tot een nieuw curriculum. In september 1976 kwam deze commissie met haar voorstellen.

De voorgestelde studie-opzet zag er als volgt uit: propedeutisch examen na een jaar, doctoraal examen 3,5 jaar later en een postdoctorale beroepsopleiding van 1,5 jaar, waarvan een half jaar naar keuze, waardoor de student zich extra kennis en vaardigheid kon verwerven op een deelgebied van de diergeneeskunde. Kortom een uniforme rompopleiding van 5,5 jaar, gevolgd door een 'kleine differentiatie' (van 6 maanden) zonder gevolgen voor het civiel effect.

De inkorting van de doctorale fase naar 3,5 jaar werd mogelijk geacht door verschuiving van de leerstof naar keuzerichtingen en een sterkere integratie van verschillende vakgebieden.

Als voorbeeld daarvan is te noemen de invoering van het onderwijs- en examen-vak ziektekunde van organen en systemen.

In de loop van de tijd waren er trouwens al verschillende veranderingen doorgevoerd in de wijze van aanbieden van de leerstof. Naast de al eerder genoemde pathofysiologie en ziektekunde van organen en systemen waren andere vormen van integratie doorgevoerd, zoals integratie van de co-assistentenschappen Pathologie en Bacteriologie in de vorm van een co-assistentchap postmortale diagnostiek, klinisch onderwijs in de vorm van collegedemonstraties en projectonderwijs in het tweede studiejaar in

de vorm van blokcursussen.

De voor examens vereiste collegestof werd door de docenten in dictaatvorm aangeboden. Naar de ervaring van sommige docenten/hoogleraren had deze duidelijkheidscheppende maatregel ook averechtse effecten: terugloop van het collegebezoek en vermindering van het gebruik van hand- en leerboeken. Bovendien leverden deze diktaten soms een bijdrage aan overbelasting van het studieprogramma, want sommige docenten schreven meer op dan in de beschikbare onderwijstijd gedoceerd kon worden, hetgeen vanwege de doorgevoerde democratisering in onvoldoende mate gecorrigeerd kon worden, want er bestond geen directe verantwoordingsplicht meer ten opzichte van de hoogleeraren die overigens in de ogen van studenten nog wel de verantwoordelijkheid bleven dragen (er was sprake van een diffuse verantwoordelijkheid).

Vakgroepen ontwikkelden, daartoe gestimuleerd door een 'Stuurgroep AV-media', audio-visuele programma's en de bibliotheek gaf een aanzet tot de inrichting van een mediatheek. En er werd geëxperimenteerd met computergestuurde onderwijsprogramma's.

Door drie vakgroepen werd een collegcyclus over visziekten en over vogelziekten verzorgd.

In het zesde jaar werd een tropencursus aangeboden met de mogelijkheid tot een buitenlandse stage.

Er werden studiedagen m.b.t. het onderwijsleerproces georganiseerd, zowel voor docenten als studenten, in samenwerking met het Bureau Studievoordigheden en het Psychologisch Adviesbureau voor Studenten.

Er werd een uitgebreid onderzoek verricht naar de bij tentamens en examens in zwang zijnde toetssystemen. Deze in 1973 ingestelde commissie stond onder leiding van prof. W.A. de Voogd van der Straaten en zij rapporteerde in juni 1976.

De tweefasenopleiding

De uitwerking van de voorstellen van de Commissie Herprogrammering tot een curriculum werd doorkruist door de ministeriële nota *Hoger Onderwijs voor Velen* en het voorontwerp van de wetswijziging waarmee de tweefasenstructuur zou worden ingevoerd.

Veranderende ministeriële en/of departementale wensen leidden dus tot het in de la verdwijnen van de Herprogrammering.

Voor het op peil houden van de bekwaamheid werd in 1979 door de Faculteit en de K.N.M.v.D. de *Voorbereidingscommissie PAO-Diergeneeskunde* ingesteld, waarna de inrichting van een bureau voor de organisatie van post-academisch onderwijs tot stand kwam.

In 1979 kwam er een nieuwe commissie: de Commissie Tweefasenopleiding, die de opdracht had de opleiding te herstructureren op basis van de nieuwe formule 4 + 2 jaar; voor de faculteit trouwens een enigszins oude formule, omdat het plan uit 1971 immers ook uitging van een 4-jarige basisopleiding. De opdracht hield tevens in dat in de voorstellen de aanbevelingen van de Commissie SIR weer meegenomen moesten worden.

In 1980 kwam deze commissie met een aantal stellingen met als belangrijkste: een "top-down"-benadering van de onderwijsprogrammering, d.w.z. na vaststelling van het profiel van de eerstelijns gedifferentieerde dierenarts, de invulling van de postdoctorale tweede fase en daarna pas die van de eerste fase.

Vervolgens werden de globale beroepsprofielen van de dierenarts en de kwalitatieve curriculumprofielen van de 1e en 2e fase opgesteld, op basis waarvan de Curriculumcommissie het Tweefasen-curriculum Diergeneeskunde kon opstellen, met als structuur:

Eerste fase: 1 jaar propaedeutische en 3 jaar doctoraal,

Tweede fase: een gemeenschappelijke

rompopleiding, gevolgd door twee differentiatierichtingen: "landbouwhuisdieren en dierlijke productie (LHDP)" en "gezelschapsdieren (GD)".

Meer gedetailleerd zou de Tweede fase (incl. de coschappen), bestaande uit:

a. Een uniform deel (rompopleiding) van achtereenvolgens: 1) theoretisch onderwijs gedurende ca. 24½ weken, en 2) praktisch onderwijs gedurende 31½ weken;

b. Keuzecoschappen: óf de differentiatierichting Landbouwhuisdieren en Dierlijke Productie (LHDP) gedurende 29 weken, óf de differentiatierichting Gezelschapsdieren (GD) gedurende 24 weken (later ook 29 weken).

Beide differentiatierichtingen zouden leiden tot een formele algemene bevoegdheid, maar er werd benadrukt dat er een verschil bestaat tussen bevoegdheid en bekwaamheid.

Met het benoemen van dit onderscheid werd als het ware de angel uit de bevoegdheidsdiscussie in relatie tot de differentiatie verwijderd.

Het nieuwe curriculum startte in het studiejaar 1982-83.

Na het eerste rapport over differentiatie in het onderwijs in 1966 zou het dus ca. 20 jaar duren alvorens de eerste studenten konden kiezen tussen verschillende afstudeerrichtingen.

In onderstaand schema zijn de achtereenvolgende curriculumvoorstellen weergegeven:

Epiloog

1. Er is veel energie gaan zitten in alle discussies over het onderwijs, niet alleen ten gevolge van onderwijskundige inzichten bij de Faculteit (in samenhang met of divergerend van die van de K.N.M.v.D.), maar ook door beleidswijzigingen bij het Ministerie van Onderwijs. De faculteit had achteraf gezien beter wat terughoudender kunnen zijn, zeker ook met het oog op de toch wel verkeerde inschatting in 1973 van de haalbaarheid van een differentiatie met verschillende diploma's.

2. Het civiele effect van het diploma beperkt een onderwijsinstelling in het flexibel reageren op zich wijzigende omstandigheden. Daarnaast bestond er binnen de faculteit ook een tamelijk rigide situatie door de koppeling van de personeelssterkte van de vakgroepen aan de onderwijslast, de enige parameter die naast de tijd besteed aan patiëntenzorg, goed meetbaar bleek te zijn.

3. De vele, al dan niet gerealiseerde eigen en departementale onderwijsplannen, tezamen met andere bestuurlijke en structurele veranderingen op de faculteit leidden, leidden reeds in de jaren '80 tot een zekere moeheid, om niet te spreken van murwheid, onder de medewerkers.

Literatuur

Behalve van de in de noten genoemde bronnen en de verschillende commissierapporten is gebruik gemaakt van de volgende algemene overzichten:

A.H.H.M. Mathijssen, De faculteit der diergeneeskunde. In: H.W. von der Dunk e.a. (red.) *Tussen ivoren toren & grootbedrijf. De Utrechtse Universiteit 1936-1986*. Gary Schwartz, Maarssen, 1968. p. 467-479.

J.J. van der Kaaden.

Curriculumontwikkeling in vogelvlucht. Faculteit der Diergeneeskunde, Utrecht, 1996. (Intern rapport)

Noten

1. Samenstelling: G.J.W. van der Meij, voorzitter; G.H. Huisman, secretaris en voorts: N.D.M. Dekker, J.F. Frik, H.J. Hendriks, A.W. Kersjes, P. Krediet, J.G. van Logtestein, A.S.J.P.A.M. van Miert, mw. C.W. Oskam, M.A.J. Verwer en P. Zwart.

2. Een bewerking van dit rapport werd door G.H. Huisman en A.W. Kersjes gepubliceerd in *Tijdschrift voor Diergeneeskunde*, 92 (7) 441-451, 1967 in aansluiting op het verslag van een symposium over "Differentiatie in de opleiding tot dierenarts", gehouden tijdens de Algemene Vergadering van de K.N.M.v.D. op 8 oktober 1966.

3. E.H. Kampelmacher en P.A.M. Guinée. Enkele gedachten over de toekomst van ons beroep. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde*, 89 (5), 280-285, 1964

4. Zie voor het symposiumverslag: *Tijdschrift voor Diergeneeskunde*, 89, 1794-1811, 1964 en voor de inleidende artikelen p. 1423-1502.

5. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde*, 92 (7), 408-440, 1967.

6. C. Offringa. *Van Gildestein naar Uithof*. Dl. 2. Utrecht, 1981. p. 238.

7. *Ibidem*. Zie ook: S.R. Numans. De onderwijssituatie aan de Faculteit der Diergeneeskunde. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde*, 95 (2), 83-86, 1970.

8. *Ibidem*, p. 64-66.

9. Zie zijn opmerkingen in dezen in de Jaarrede 1983, in: *Tijdschrift voor Diergeneeskunde*, 108 (21), 816-817, 1983.

	Doctorale fase	Gemeenschappelijke postdoctorale fase	Gedifferentieerde fase
Stafconvent (1966)	4,5 jaar		1,5 jaar
Hoogleraren (1966)	4	1,5	0,5
Werkgroep Differentiatie (1971-72)	4		2
Cie. Herprogrammering (1976)	4,5	1	0,5
Cie. Tweefasenstructuur (1982)	4	1,3	0,7

Verslag van de conferentie

'Animals, vets and vermin in medical history', gehouden in Norwich, Engeland op 28 en 29 april 2000

P.A. Koolmees*

Deze bijeenkomst werd georganiseerd door prof. dr. Roger Cooter, directeur van de Wellcome Unit for the History of Medicine in Norwich, Engeland. Naast deze unit, die is ondergebracht bij de University of East Anglia, worden nog vijf andere units grotendeels gefinancierd door de Wellcome Trust in Londen. Deze zijn gevestigd bij University College London en de universiteiten van Cambridge, Glasgow, Manchester en Oxford. In het imposante Wellcome Building in Londen zijn zowel het Wellcome Institute for the History of Medicine als de uitstekende medische bibliotheek ondergebracht. De Wellcome Trust financiert vooral biomedisch onderzoek, maar een deel van het budget wordt gereserveerd voor het onderzoek naar de geschiedenis van de biomedische wetenschappen, inclusief de diergeneeskunde. Het is vooral de Wellcome unit in Norwich waar aandacht wordt besteed aan de geschiedenis van de diergeneeskunde. De organisatie van deze conferentie paste in dat kader. Cooter slaagde erin een interessant programma samen te stellen. In totaal werden 16 lezingen voorgedragen door onderzoekers uit Groot-Brittannië, de Verenigde Staten, Frankrijk, Duitsland en Nederland. De voordrachten handelden over zeer uiteenlopende onderwerpen betreffende de geschiedenis van de diergeneeskunde. Bij de meeste sprekers stond de invalshoek vanuit de medische

geschiedenis centraal. Verder was de samenhang tussen de voordrachten gering. Cooter beoogde met deze conferentie sprekers bij elkaar te brengen die vanuit verschillende disciplines betrokken waren geraakt bij veterinaire historisch onderzoek. In die opzet is hij geslaagd; de conferentie had vooral een inventariserend karakter. De diverse raakvlakken tussen de geschiedenis van de natuur- en menswetenschappen en de geschiedenis van de diergeneeskunde kwamen duidelijk naar voren. Hieronder volgt een verslag.

Peter J. Atkins, Department of Geography, University of Durham, UK
The Glasgow case: meat, disease and regulation, 1850-1950

Atkins is bekend van zijn onderzoek naar de geschiedenis van de bovine tuberculose in Engeland. Geschat werd dat ongeveer 80% van het vlees dat in 1879 naar Londen werd verzonden afkomstig was van runderen met tbc. In deze lezing ging hij in op een schandaal rond de illegale verkoop van bedorven vlees in Glasgow in 1889. Deze zaak leidde tot veel discussies en mondde uit in de Public Health (Meat) Regulations van 1924. Centraal in deze discussie stond de vraag naar de verantwoordelijkheid van de verschillende actoren in de voedselketen en de lokale en centrale overheid voor de kwaliteit van het vlees. Verder werd ingegaan op de voorgestelde oplossingen en de evolutie van het overheidsingrijpen in de voedselketen.

Helen Blackman, University of Manchester, UK
'All animals contain the elements of both sexes in some degree'. The use of animal

models in reproductive physiology.
Gedurende het Victoriaanse en Edwardiaanse tijdperk ontwikkelde de fysiologie zich als nieuwe wetenschap. Fysiologen experimenteerden met dieren waarbij informatie over het menselijk lichaam werd geëxtrapoleerd op basis van deze dierlijke modellen. Blackman besprak het gebruik van deze modellen in de gynaecologie en de fysiologie van de voortplanting, in het bijzonder de gender aspecten die in dit verband een rol speelden bij het benadrukken van verschillen tussen mannen en vrouwen. Fysiologen en klinici streefden ernaar de ideale vrouw te definiëren tegen de achtergrond van het bredere sociale en politieke debat over de ware aard van vrouwelijkheid.

Robert Bud, The Science Museum, London, UK
Antibiotics and agriculture in the post-war world

De moderne controverse over de toediening van hormonen aan dieren en de productie van genetisch gemodificeerd voedsel lijkt veel op die uit de jaren 1950 en 1960 waarin de toediening van antibiotica aan dieren centraal stond. Ook toen werden de voordelen voor de voedselproductie, de belangen van de farmaceutische industrie en mogelijke nadelen van de nieuwe biotechnische toepassingen voor de gezondheid van de mens tegen elkaar afgewogen. Met behulp van de antibiotica werd de groeisnelheid sterk verbeterd en werd infectie van dieren die in steeds grotere groepen werden gehouden, voorkomen. Anderzijds werd duidelijk dat residuen van penicilline via melk de consument bereikten.

* Dr. Peter Koolmees, Hoofdafdeling Voedingsmiddelen van Dierlijke Oorsprong, Faculteit der Diergeneeskunde, Universiteit Utrecht. Postbus 80175, 3508 TD Utrecht.

Louise Hill Curth, Royal Holloway,
University of London, UK

*Almanacs and animal health care in
seventeenth century England*

In de zeventiende eeuw bestonden er twee gangbare vormen van gezondheidszorg voor dieren. Er waren hoefsmeden en koehelpers die als semi-professionele genezers het vak van vader op zoon doorgaven. Soms vulden zij hun ervaringskennis aan met populaire receptenboeken. De tweede vorm bestond uit zorg van de diereigenaar zelf. Naast medicijnboekjes, gedrukte pamfletten en brochures baseerden deze zich vooral op populaire en relatief goedkope almanakken waarin adviezen over diergeneeskunde stonden opgetekend. Naast allerlei behandelingswijzen werd in deze almanakken het belang van preventieve geneeskunde sterk benadrukt.

Richard Hankins, Liverpool, UK
*The development of university veterinary
education in Liverpool and London*

In deze voordracht ging Hankins in op de opmerkelijke verschillen in de ontwikkeling van het veterinaire onderwijs aan de universiteiten van Liverpool en Londen. In Liverpool kwam dit onderwijs van de grond in 1904 toen het New Veterinary College, inclusief studenten en een aantal docenten, vanuit Edinburgh verhuisde naar deze stad. In Schotland waren drie scholen, waarvan er twee in Edinburgh waren gevestigd. Het New Veterinary College dreigde de competitiestrijd om universitaire erkenning van stadgenoot Dick College te verliezen. In Liverpool bestond er een nauwe band tussen lokale handel en de universiteit. Het was een belangrijke havenstad waar vee en vlees werd geïmporteerd; in de omgeving bloeide de veehouderij. In 1902 was er in Liverpool een instituut voor vergelijkende pathologie geopend. Deze lokale belangen verklaren de behoefte aan veterinair onder-

wijs in deze stad en de gastvrijheid van de lokale universiteit voor de school uit Schotland.

Het Royal Veterinary College (RVC) in Londen was reeds in 1791 opgericht en bleef tot 1904 de enige plaats in Engeland (niet in het V.K.!) waar veterinair onderwijs werd gegeven. Toch duurde het tot 1949 voordat dit opleidingsinstituut werd geïncorporeerd in de universiteit van Londen. De zwakke academische en financiële status en de autonome tradities die RVC erop nahield zorgden voor een gespannen relatie met de universiteit. Pas na de Tweede Wereldoorlog werd de invloed van de overheid groter en vond er een hervorming van het onderwijs plaats. Inmiddels is deze voordracht omgezet in een artikel en gepubliceerd in *Veterinary History* (vol. 11(2), p. 103-120).

Anne Hardy, History of Medicine
Academic Unit, The Wellcome Trust,
London, UK
*A Public Health Veterinary Service: ideal
and reality 1880-1940*

Vlak voor de Tweede Wereldoorlog werd de Central Veterinary Investigation Service (CVIS) opgericht. Tot aan het begin van de jaren 1980 speelde deze dienst een belangrijke rol bij het toezicht op en het onderzoek naar dierziekten in Groot-Britannië. Aan de oprichting was een halve eeuw van discussie over de integratie van diergeneeskunde in het kader van preventieve humane geneeskunde voorafgegaan. Aanvankelijk werkte de CVIS nauw samen met diensten op het gebied van de openbare gezondheidszorg. In haar voordracht ging Hardy nader in op de achtergrond van de totstandkoming van de CVIS, in het bijzonder op de standpunten die in medische, veterinaire, politieke en landbouwkringen werd ingenomen ten aanzien van de behoefte aan een dergelijke dienst.

Susan D. Jones, University of Colorado,
USA

Mad cows and dying children

Deze bijdrage ging over twee zoönosen die bij de aanvang en het besluit van de twintigste eeuw aanleiding gaven tot veel maatschappelijke onrust, namelijk resp. tuberculose en BSE. Jones wees op de opmerkelijke overeenkomsten in de respons op beide ziekten, zowel van binnen als buiten de wetenschap. Dit gold voor de vertaling van onderzoeksresultaten in politiek beleid op het gebied van de volksgezondheid alsmede voor de invloed van 'niet-wetenschappers' op de productie van wetenschappelijke kennis zelf. Net zoals bij nvCJD (nieuwe variant van Creutzfeldt-Jakob Disease) nu stonden destijds bij tbc wetenschappelijke vragen naar de etiologie en pathologie centraal. Kon tbc bij dieren leiden tot ziekte bij de mens, en zo ja op welke wijze vond besmetting dan plaats? Aan deze wetenschappelijke vraag werden in de periode 1890-1910 diverse tuberculosecongressen gewijd, waarbij vooraanstaande wetenschappers als Robert Koch en Albert Calmette de degenen kruisten. De genuanceerde standpunten over de mogelijke besmettelijkheid van vlees en melk afkomstig van dieren met tbc die geleidelijk aan ontstonden, sloten niet aan bij de zwart-wit perceptie ten aanzien van de beschikbaarheid van 'puur' en 'besmet' voedsel van de Amerikaanse consument.

Net zoals destijds bij tbc speelde bij nvCJD de besmettingsangst van de consument de laatste jaren een belangrijke rol. Opnieuw bleek de publieke opinie een niet te onderschatten factor in de politieke besluitvorming. Welke maatregelen zouden op basis van de resultaten van wetenschappelijk onderzoek genomen moeten worden? Zowel bij tbc als nvCJD werd door bezorgde consumenten naar voren gebracht dat deze ziekten voor een deel het gevolg (of straf) waren van de 'onnatuurlijke' condities

waaronder productiedieren werden gehouden. Het voeren van koeien met afval van soortgenoten of het houden van veel dieren bij elkaar in smerige stallen zouden niet alleen deze dieren besmet raken maar ook de mens die deze consumeerden.

Peter Koolmees, Utrecht University, The Netherlands
Veterinarians, physicians and the identification and control of meatborne diseases 1850-2000

In deze bijdrage werd een terugblik gegeven op de ontwikkeling van het onderzoek naar de identificatie en preventie van 'vleesvergiftigingen'. Vanaf omstreeks 1850 nam het onderzoek door veterinairen en medici naar de etiologie van vleesvergiftigingen toe tengevolge van de grootschalige uitbraken van voedselvergiftiging door parasieten en bacteriën. Op basis van de gepubliceerde onderzoeksresultaten werden wettelijke maatregelen van kracht teneinde het optreden van dergelijke uitbraken te beheersen en te verminderen. Ondanks een sterke verbetering van de hygiënestandaard in de vleesproductieketen in de loop van de twintigste eeuw blijven infecties en intoxicaties via vlees en vleesproducten echter nog steeds regelmatig optreden. Organismen als *Salmonella* en *Campylobacter* zijn verantwoordelijk voor miljoenen infectiegevallen per jaar die miljarden guldens kosten aan directe medische kosten en verlies aan arbeidsproductiviteit. Zowel veterinairen als medici zijn nog steeds betrokken bij het ontwikkelen van nieuwe controlestrategieën, effectieve interventie maatregelen en integrale kwaliteitsborging.

Susan Lederer, Yale University, USA
Apes and ovaries: cross-species sexual surgery in interwar America

In 1930 beschreef de chirurg Max Thorek uit Chicago de toepasbaarheid van transplantaties van ovaria verkregen van men-

sen en dieren. Door middel van een experiment waarbij hij humane ovaria in rhesusapen transplanteerde, toonde Thorek aan dat het mogelijk was klieren tussen verschillende soorten uit te wisselen. In haar bijdrage ging Lederer nader in op de hype van chirurgische ingrepen uit de jaren 1920 en 1930 waarbij werd getracht door middel van transplantatie van organen van dier naar mens verstoorde seksuele functies bij de mens te herstellen. Als bronnen gebruikte zij films, boeken, kranten, wetenschappelijke en populaire tijdschriften waarin dit thema aan de orde kwam, waarbij werd gekeken naar de ideologie over het passeren van de barrière tussen de soorten en de invloed op het onderwijs over de evolutieleer.

Arouna, P. Ouédraogo, INRA-CORELA, Paris, France

Social representations of farm animal welfare in France

De meningen over dierenwelzijn in de intensieve veehouderij verschillen aanzienlijk en blijken sterk afhankelijk van de sociale positie van betrokkenen. In de laatste jaren is een heftig debat over veehouderij ontstaan tussen idealisten afkomstig uit diverse maatschappelijke geledingen. Een coalitie van ambtenaren, politici, wetenschappers en sectorvertegenwoordigers wordt geacht acceptabele normen voor veehouders op te stellen. Grote tegenstellingen komen hierbij naar voren. Dit hangt niet alleen samen met de grote economische belangen van deze sector maar ook met het feit dat het boerenbedrijf een basiselement vormt van de Europese nationale en internationale culturele identiteit. Vanuit de nieuwe dominante ideologie van landbouwhervorming die is gebaseerd op 'ethische verantwoordelijkheid' wordt bioindustrie beschouwd als een belangrijke sociaal en moreel probleem. De rechtvaardiging van de nieuwe ideologie is gestoeld op hygiëne en zedelijke begin-

selen, terwijl de kracht wordt ontleend aan veronderstelde bedreigingen van de bioindustrie. Hierbij worden echter de sociale determinanten van verschillen in meningen en praktijken bij producenten en consumenten over het hoofd gezien. Door bijvoorbeeld grote ethische waarde toe te kennen aan zachtaardigheid tegenover dieren verheffen de pleitbezorgers van dierenwelzijn hun overtuiging tot de status van noodzakelijke en zelfs natuurlijke wetten. De ideologie ten aanzien van dierenwelzijn in de bioindustrie blijkt klasseafhankelijk te zijn, ofwel afhankelijk van de sociale positie en leefomstandigheden van mensen. Deze beide factoren bepalen ook de ethiek die mensen aanhangen en daardoor hun visie op en perceptie van de natuurlijke wereld die zelden afwijkt van hun visie op en perceptie van de sociale wereld. Gevangen in dergelijke denkpatronen interpreteren vooraanstaande dierenbeschermers elk gedrag dat buiten hun normen valt als opzettelijke schendingen die worden veroorzaakt door neigingen onder het 'gewone volk'.

José Parry, University of Luton, UK
Animal humanitarianism and the rise of the British veterinary profession

Vanwege de aard van het veterinaire beroep en als dienaar van twee meesters, namelijk mens en dier, zouden veterinairen een speciale positie moeten innemen bij discussies over dierenwelzijn en -rechten. In de negentiende eeuw maakten Britse dierenartsen zich meer zorgen over de institutionalisering en de ontwikkeling van hun professie dan over dierenbescherming. Een belangrijke uitzondering was de Londense dierenarts William Youatt die in 1835 lid werd van de Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals. Vanaf 1840 waren individuele dierenartsen betrokken bij de campagne tegen vivisectie van paarden bij het veterinaire onderwijs in Alfort en vivisectie in Groot-Brittannië zelf.

Eerst in de loop van de twintigste eeuw raakten dierenartsen prominent betrokken bij de discussie over dierenwelzijn. Daarvoor werd de veterinaire professie een factor van belang bij de opkomst van de intensieve veehouderij. Hierbij werden dierenartsen ingeschakeld om de gezondheid van productiedieren te bevorderen. Parry stelde dat de dierenartsen hierdoor weliswaar de diergezondheid bevorderden, maar dit deden buiten de context van het debat over dierenwelzijn en dat met uitzonderingen daargelaten, de meesten deel uitmaakten van commerciële dierhouderijssystemen.

Keir Waddington, School of History,
Cardiff University, UK

The science of cows: bovine tuberculosis, research and the state 1880-1914

Door de opkomst van de bacteriologie in de jaren na 1880 kregen al langer bestaande vermoedens over een verband tussen dierziekten en voedselinfecties een nieuwe dimensie. De discussie over de relatie tussen tuberculose bij dier en mens duurde decennia lang. Naar aanleiding van de bevindingen van Koch stelde de Britse regering tussen 1890 en 1911 diverse onderzoekscommissies samen met de opdracht deze relatie grondig te onderzoeken. Waddington deed onderzoek naar deze commissies. Welke onderzoekers werden benoemd, welke hypothesen werden geformuleerd en hoe werd het onderzoek uitgevoerd? Hij concludeerde dat de commissies tamelijk amateuristisch opereerden, voortbouwden op bestaande onderzoeksmethoden en weinig meer deden dan bestaande theorieën bevestigen. Anderzijds speelden de commissies wel een belangrijke rol door, tegen de inzichten van Koch in, te wijzen op het gevaar dat bovine tuberculose wel degelijk inhield.

Sarah Wilmot, Darwin Correspondence Project, University of Cambridge, UK
A mixed inheritance: selective breeding practices and farm animal health in 19th century Britain

In de negentiende eeuw werd al veel aandacht geschonken aan het selectief fokken van verschillende huisdieren. Wilmot bestudeerde de meningen van negentiende eeuwse boeren, fokkers, veterinairen en het geïnteresseerde publiek over het effect van selectief fokken op de gezondheid van die dieren. Tot nu toe hebben landbouwhistorici zich in dit verband vooral gericht op de productieverhoging die volgens de fokkers werd gerealiseerd. Op basis van verschillende statistieken worden thans vraagtekens geplaatst bij de aloude visie dat stamboekvee een hogere opbrengst aan vlees en melk leverden. Wellicht is het zelfs zo dat negentiende eeuwse fokkers bij hun pogingen om het 'ideale' dier te fokken andere gewenste eigenschappen zoals bijvoorbeeld het aanpassingsvermogen aan verschillende omgevingen, uithoudingsvermogen, gehardheid en weerstand tegen ziekten, hebben opgeofferd. In recent onderzoek wordt gesuggereerd dat de fixatie op bloedzuiverheid van stamboekvee in plaats van op prestatie een negatief effect heeft gehad op de algemene gezondheidstoestand van de veestapel in het derde kwart van de negentiende eeuw. In de contemporaine landbouwtijdschriften werd al gediscussieerd over de gevolgen van te ver doorgevoerde inteelt voor de gezondheid van de dieren. Voor zijn boek *Variation under Domestication* (1868) baseerde Charles Darwin zich voor een belangrijk deel op de ervaringen van veehouders met selectief fokken. In het begin van de negentiende eeuw bestond er een breedverspreid geloof in de gevaren van inteelt dat gedeeltelijk was gebaseerd op medische literatuur over incest en gedeeltelijk op de beschrijving van ziekte-effecten in diverse kuddes.

Eberhard Wolff, Stuttgart/Ziffich,
Germany

From blood transfusion to xenotransplantation. Cultural aspects of steps across the border between animals and humans
Wolff beschreef de lange lijst van medische praktijken uit het verleden waarbij dierlijke substanties in het menselijk lichaam werden gebracht (behalve door consumptie) omwille van therapeutische redenen. Voorbeelden zijn onder meer bloedtransfusie, inenting met vaccins en sera, transplantatie van dierlijke organen, embryonale celtherapie en xenotransplantatie. Stuk voor stuk vormden deze therapieën een uitdaging voor de cultureel bepaalde grens tussen mens en dier, waarbij werd uitgegaan van de veronderstelling dat de mens geen deel uitmaakt van het dierenrijk. Hoe werd binnen en buiten de wetenschap aangekeken tegen het overschrijden van deze grens? Werden genoemde therapieën beschouwd als een sensatie, een schandaal, een bedreiging, een zegen of als normaal? Welke concepten (in termen van afstand en nabijheid) over dieren en mens-dier relaties vormen de achtergrond van de houding tegenover deze medische praktijken?

Dawn Woodgate, University of Bath, UK
'Mapping surgeons' mapping the body: graphic renderings of visualisation, representation and dimensionality in (veterinary) surgical practice

Bij het uitvoeren van complexe taken door medische en veterinaire chirurgen wordt veelvuldig gebruik gemaakt van beeldvorming. Twee- en driedimensionale afbeeldingen (handboeken, röntgenfoto's, diverse scans), al dan niet verkleind of uitvergroot, spelen een belangrijke rol bij chirurgische procedures. Deze fysieke afbeeldingen zijn voor de onervaren chirurgen belangrijker dan voor hun ervaren collega's die meer gebruik maken van beeldvorming vanuit hun geheugen. Woodgate ging nader in op de wijze

waarop deze afbeeldingen worden gemaakt, hoe chirurgen beeldvorming gebruiken in de dagelijkse praktijk en daarover onderling communiceren.

Abigail Woods, University of Manchester, UK

Foot and mouth disease: occupational hazard or animal plague?

Op welke wijze wordt een bepaalde dierziekte onderwerp van wettelijke maatregelen en welke invloed heeft de implementatie van deze maatregelen vervolgens op de perceptie van de ziekte?

Deze vragen spelen niet alleen een rol in het actuele debat over bijvoorbeeld BSE, maar werden ook al gesteld op het einde van de negentiende eeuw toen het van kracht worden van wettelijke maatregelen in het kader van de bestrijding van besmettelijke dierziekten in Groot-Brittannië leidde tot een discussie tussen de overheid, veterinairen en veehouders over de aard en ernst van epizootieën.

In de periode 1864 werd mond- en klauwzeer (MKZ) beschouwd als een milde aandoening. De suggestie van John Gamgee om hiertegen toch veterinaire 'politiemaatregelen' te nemen ondervond sterke oppositie. Twintig jaar later werd MKZ gezien als de meest destructieve dierziekte ooit. Steeds strengere maatregelen bleken niet in staat de ziekte in te dammen of uit te roeien, terwijl politici en economen steeds nadrukkelijker wezen op de geleden schade tengevolge van de ziekte. Tegelijkertijd bestond er echter grote onenigheid over de aard en de toegepaste bestrijdingswijze van MKZ die kan worden toegeschreven aan de zo sterk verschillende ervaringen die men met de ziekte had. Woods ging nader in op de rol die de overheid (beheersing vleesprijzen), de landbouwlobby (winst) en de veterinaire professie (verheffen van status) speelden in de veranderde perceptie ten aanzien van de ernst van MKZ.

Recente Veterinair-historische literatuur

Veterinary heritage (USA). Vol. 24, 2001

- Blystone, M., Rinderpest: one virus's impact on veterinary history. p. 8-12.
Lawrence, E. A., Feline fortunes: contrasting perceptions of cats. p. 21-26.
Pruett, J., Evolution of exotic medicine through zoologic gardens. p. 27-32.
Quigley, M. Veterinary medicine and the American Civil War. p. 33-37.
Stearns, D. C., Anecdotal history: a forgotten chapter in the history of veterinary medicine. p. 17-18.
Teigen, P. M., Reading and writing veterinary medicine. p. 3-7.

Veterinary history, N.S. (UK). Vol. 11, 2001

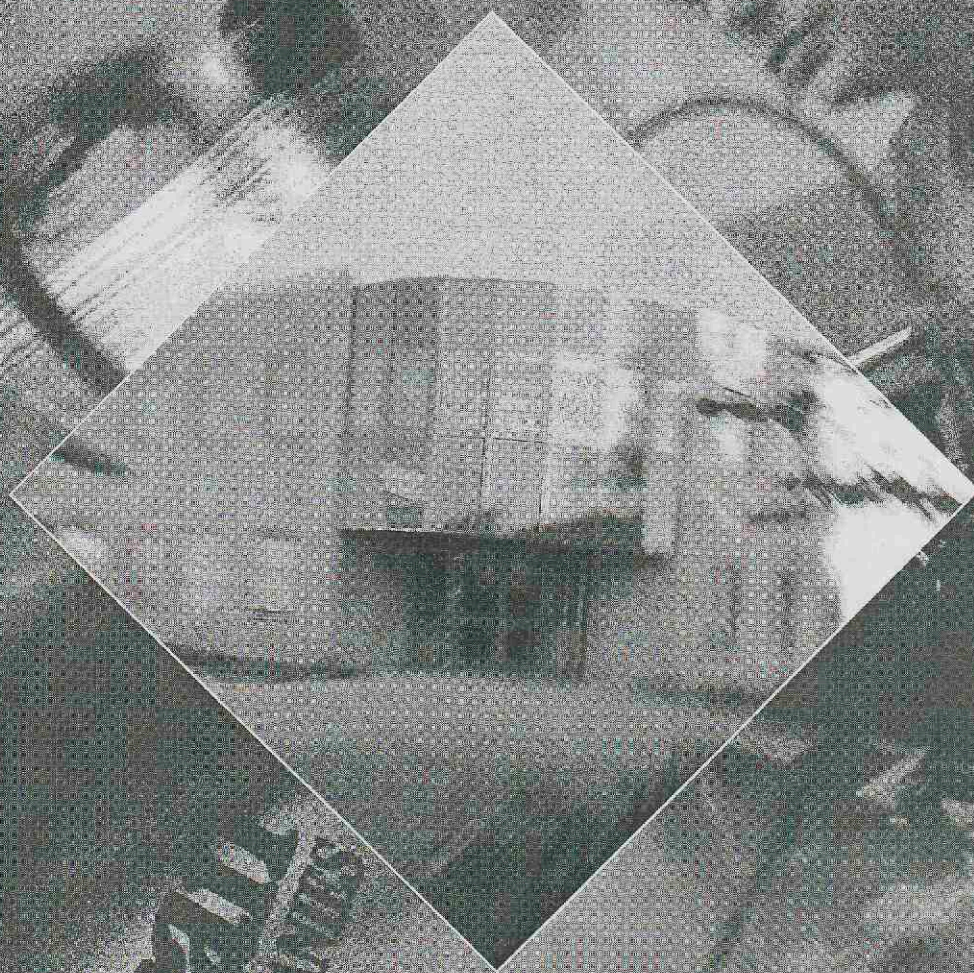
Nr. 1:

- Clewlow, J., The impurrfect mummy [of a cat and a crocodile]. p. 26-30.
Comben, N., From farriers to veterinary surgeons [The early history of veterinary publishing in the English language]. p. 48-62.
Fussell, G. E., Horse doctors and cow leeches before the restoration. p. 41-46.
Hall, S. A., Henri Ernest Carter CBE, DVetMed, MRCVS [1927-2001] died February, 3rd, 2001. p. 6.
The Hunterian Museum. p. 63-64.
Joan Lane, PhD, MA, [1934-2001] died May, 12th, 2001. p. 7.
Mares, R. G., The first appearance of bovine pleuropneumonia in Southern Africa and some of its consequences. p. 33-40.
Porter, A., Encouraging kindness to animals [A short history of the Blue Cross]. p. 21-25.
Williams, J., A memoir. William Williams FRSE, FRCVS, JP [1832-1900], 100 years after his death. p. 9-19.

Nr. 2:

- Broberg, J.O., Comben, N., Sutton, J.B. Elisabethian cattle diseases [Letters to the editor on a terminology question raised by dr. Spinage]. p. 76-80.
Franklin, R.J.M., The Brown Animal Sanitary Institution: historical lessons for the present? p. 128-144.
Fussell, G.E., Delabere Pritchett Blaine 1770-1845. p. 83-87.
Hankins, R.C., The development of university veterinary education in Liverpool and London. p. 103-120.
Rose, L., The literary farrier. p. 161-169.

Energiek in Generiek

Alfasan
GROUP OF COMPANIES

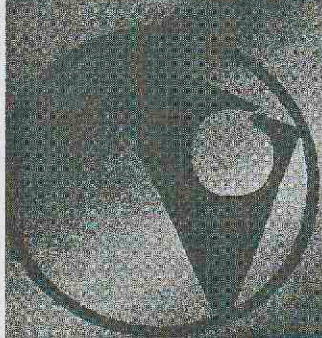

Alfasan

DIERGENEESMIDDELEN B.V.

Kuipersweg 9
3449 JA Woerden
Postbus 78
3440 AB Woerden

Tel.: (0349) 41 69 75
Fax: (0349) 45 30 76
E-mail: alfasan@wxs.nl
Internet: www.alfasan.com
Order entry: 0800-Alfasan-2 53 27 26

Boekbespreking

A veterinary school to flourish. Veterinary College of Ireland 1900-2000. Edited by W.J.C. Donnelly and M.L. Monaghan. Dublin: University College Dublin, Faculty of Veterinary Medicine, 2001. x, 155 p. ISBN 1-902277-44-9.

De lotgevallen van deze veterinaire opleiding tonen duidelijk de sporen van Ierlands verleden. Ook nadat het land in 1921 een zelfstandige republiek geworden was, bleef het Londense Royal College of Veterinary Surgeons (RCVS) de instantie die de examens afnam en de Ierse dierenartsen registreerde, waarmee zij het recht tot praktijkuitoefening verwierven. Dat deze praktijk gehandhaafd werd (en zo bleef tot 1988 toen voortzetting door een richtlijn van de EU belet werd), kwam niet voort uit respect voor traditie, maar uit de pragmatische overweging dat anders ongeveer de helft van de afgestudeerden, die in Engeland werk vond (hoofdzakelijk in het leger) zich anders opnieuw aan een examen zou moeten onderwerpen. In 1944 deed het Loveday Committee in haar *Second report... on Veterinary education in Great Britain* de aanbeveling aan de opleidingen om aansluiting te zoeken bij een universiteit. De rol van RCVS zich zou dan verder kunnen beperken tot toezicht op de kwaliteit van de opleidingen en de registratie van de universitair gegradueerden. In Dublin deed zich toen de vraag voor bij welke van de twee in Dublin bestaande universiteiten aansluiting gezocht moest worden, bij Trinity College (opgericht onder Elisabeth I in 1591) of bij University College Dublin (opgericht in 1908 als vestiging van de National University of Ireland, die terugging op de in 1854 door John Henri Newman gestichte Catholic University). De oplossing die gevonden werd doet vermoeden dat dit een politiek en ideologisch gevoelige kwestie was. Het draaide pas in 1959 uit op een compromis, dat alle kenmerken had van het verschijnsel dat het beleidsmakers soms meer gaat om het apaiseren van de betrokken partijen dan om het

scheppen van een werkbare situatie. Alhoewel nu met de nodige distantie, waardig en *sans rancune* geschreven, leest men in deze bundel tussen de regels door welke spanningen moeten hebben bestaan om in een hetzelfde verouderde gebouwencomplex, waarin het sinds 1900 bestaande Veterinary College gevestigd was (te Ballsbridge in het hartje van Dublin) twee tot verschillende universiteiten behorende faculteiten met elk een totaal verschillende structuur en een eigen lesroosters te laten opereren. Het College zelf bleef daarbij ressorteren onder het Ministerie van Landbouw, dat de verantwoordelijkheid zou blijven houden voor de materiële voorzieningen en het niet-academisch personeel. Dit zgn. Agreed Scheme tussen de overheid en de twee universiteitsbesturen kwam tot stand onder de persoonlijke leiding van Eamon de Valera, eerste minister en daarna president van de Republiek. Hij wilde voorkomen dat de twee universiteiten ieder voor zich eigen opleidingen zouden beginnen, wat rijkelijk veel zou zijn voor een land met 3,5 miljoen inwoners en ook een te groot beslag zou leggen op de beperkte middelen. De gedwongen 'cohabitation', die tot opsplitsing van de toch al beperkte ruimten, tot verdubbeling van onderwijsvoorzieningen en tot rechtsverschillen voor de studenten leidde, kon verdragen worden dankzij de collegialiteit van de docenten die allen uit dezelfde school stamden. Toch brachten de primitieve en onwerkbare omstandigheden veel kritiek teweeg, met name van toezichhoudende instanties en 'visting committees', zodat herhaaldelijk gedreigd werd met intrekking van de erkenning of zelfs sluiting. Deze omsatndigheden hebben er in 1977 toe geleid dat beide faculteiten fuseerden. De fusiefaculteit ging tot University College Dublin behoren. Nieuwbouw werd in het vooruitzicht gesteld en op 11 december 2000 heeft de *An Taoiseach* (de eerste minister) de eerste steen voor de nieuwe faculteit gelegd te Belfield buiten de stad. Het ter gelegenheid van het eeuwfeest uitgegeven boek kon na het vertellen van veel leed dus met een optimistische blik in de toekomst besluiten.

Het boek is een verzameling van tien essays, geschreven door elf auteurs, allen, op een na, docenten of oud-docenten. De gegevens in bovenstaand stukje moest uit verschillende essays bijeengesprokkeld worden, m.a.w. het is niet één doorlopend verhaal dat verteld wordt. Na inleidende hoofdstukken, waarin o.a. beschreven wordt dat in Dublin reeds van 1800-1825 een *Veterinary Institute* bestaan heeft onder de auspiciën van de *Royal Dublin Society*, waar Thomas Peall instructie gaf, wordt de oprichtingsgeschiedenis van *The Royal Veterinary College of Ireland* verhaald vanaf de eerste stappen in 1894 met veel aandacht voor de twee eerste 'principals' gedurende de periodes van resp. 1900-1917 en 1919-1935, Albert Mettam en James Craig. Over de lotgevallen tussen 1935 en de naoorlogse periode waarin de boven geschetste problemen rond de aansluiting bij de universiteiten gingen spelen, wordt niets vernomen. De aanloop tot het *agreed scheme* en zijn gevolgen die uiteindelijk tot integratie van de participerende instellingen leidden, worden in twee hoofdstukken uiteengezet. Dan is er een opstel over de toch wel dierbare gebouwen van Ballsbridge, die ten offer zullen vallen aan wat een projectontwikkelaar ervan weet te maken. Aan de afgesloten geschiedenis van de Veterinaire Faculteit van Trinity College (1945-1977) wordt een hoofdstuk gewijd. In een afzonderlijk hoofdstuk worden de levensschetsen van de twaalf na Craig gekomen 'principals', c.q. decanen gepresenteerd. In de twee laatste bijdragen werpt de emeritus hoogleraar chirurgie O'Connor een terugblik op zijn carrière en gaat een hoge ministerie-ambtenaar de bemoeienissen na die de overheid gehad heeft met de veterinaire opleiding in Ierland. Het is een gedenkboek dat afwijkt van het normale patroon. Het toont een mozaïek van waardevolle bouwstenen voor een complete geschiedenis die waarschijnlijk pas geschreven kan worden als iets verder afstand genomen kan worden van de laatste halve eeuw waarin onzekerheid en frustratie de boven- toon hebben gevoerd.

A.M.

Alles voor de dagelijkse praktijk en meer...

virbac

Veterinaire farmacie en verbruiksartikelen

Virbac heeft zowel voor gezelschaps- als landbouwdieren een breed assortiment farmaceutische producten. Daarnaast levert Virbac een compleet pakket verbruiksartikelen voor de dagelijkse praktijk! *Scherp geprijsd, dus altijd interessant!*

BACK HOME

Elektronisch identificatiesysteem

Virbac brengt het unieke Back Home® systeem voor elektronische identificatie op de markt. Een onzichtbare, dier-vriendelijke en unieke identificatiemethode voor ieder gezelschapdier. Er zijn drie typen readers beschikbaar, waaronder twee modellen die ook niet-ISO chips lezen.

WALTHAM
VETERINAIRE SERVICE

Canine en Feline diëten

Virbac verzorgt ook de distributie van de speciale canine en feline diëten van Pedigree en Whiskas. Daarnaast biedt de WALTHAM Veterinaire Service dierenartsen de mogelijkheid om 'standaard' onderhoudsvoer te bestellen.

Voor meer informatie kunt u terecht bij de buitendienstmedewerker van uw regio óf rechtstreeks bij ons kantoor.

virbac
quality by research

Virbac Nederland B.V. Postbus 313, 3770 AH Barneveld Tel: 0342-427127 Fax: 0342-490164

Recente Veterinair-historische literatuur

Tiermedizin im Spiegel der Kunst, Literatur und Musik (Vortragsauswahl). Hannover, 17-18 November 2000. Schäffer, Johann (Hrsg.). Giessen: DGV, 2001. 224 p. (Fachgruppe "Geschichte der Veterinärmedizin"; 8.Tagung).

- Becker, M., Einer tanzte aus der Reihe - der Maler Albert Anker (1831-1910). p. 21-27.
- Felix Müller, L., Der Tierarzt im Werk des Malers Conrad Felixmüller. p. 18-39.
- Hauschild, I., James Alfred Wight's Welterfolge. p. 154-156.
- Jung, H., Die Tierärztin/Der Tierarzt in Publikumszeitschriften - zwischen Berufsethos und journalistischem Auftrag. p. 170-183.
- Meyer, G.; Meyer, H., Zwei Tierarztbilder von Wilhelm Leibl. p. 9-20.
- Prange, H.; Prange, C., Bildende Kunst und Galeriarbeit in der DDR. p. 78-101.
- Schäffer, J., Tiermedizin(er) im Spiegel der Kunst, Literatur und Musik. Auswahlbibliographie. Schwerpunkt: deutschsprachiges und in deutscher Übersetzung zugängliches Schrifttum. p. 207-224.
- Schmidtke, H. O., Das Bild des Tierarztes in der schönen Literatur - Beispiele. p. 133-138.
- Schönherr, W., Künstlerische Darstellungen tiermedizinischer Motive während der Goethezeit in Weimar und Jena. p. 130.
- Schulz, S., Zur Händigkeit von Mensch und Tier (Kreatives Schreiben und Zeichnen). p. 102-118.
- Stemm, C. I. von, Zur Entstehung anatomischer Zeichnungen. p. 119-129.
- Wernicke, R. K. H., Die Denkmale für die Tierärzte Andreas Christian Gerlach, Wilhelm Dieckerhoff und Wilhelm Schütz in Berlin. p. 40-63.
- Wittmann, W., Insel Riems: Kunstwerke als Zeugen für die Entwicklung der Virusforschung. p. 64-77.

* * *

- Adams, A. K., Hunter's veterinary legacy. *Bulletin of the Royal College of Surgeons of England*, 83(6), 208-211, 2001.
- Blancou, J., Histoire de la traçabilité des animaux et des produits d'origine animale. *Revue scientifique et technique. Office International des Epizooties*, 20(2), 420-425, 2001.
- Bodson, L., Les animaux dans l'Antiquité. Un gissement fécond pour l'histoire des connaissances naturalistes et des contextes culturels. *Acta orientalia Belgica*, 14, 1-27, 2001.
- Ernits, E., Typology and structure of Tom [Western Siberia] zoomorphs. In: *The 5th Baltic-Nordic Workshop in veterinary anatomy. Tartu, June, 7-9, 2001. Papers of the conference.* Tartu: s.n., 2001. p.16-19.
- Ernits, E.; Romanova, H., *Professor Hans Peter Boje Jessen (1801-1875). Biochronologie und Genealogie.* Tartu: s.n., 2001. 48 p.
- Zoo and aquarium history. Ancient animal collections to zoological gardens.* Kistling Jr., Vernon N. (Ed.). Boca Raton: CRC Press, 2001. [10.] 415 p.
- Koolmees, P. A., From the Marshall Plan to present day prosperity: veterina-

- ry medicine in the Netherlands 1945-2000. *Schweizer Archiv für Tierheilkunde*, 144(1), 24-31, 2002.
- Koolmees, P. A., Hippofagie in Nederland, 1850-1940. *Geschiedenis der Geneeskunde*, 7(6), 334-351, 2001.
- Kramer, O.; Becker, M., Tierärztliche Tätigkeiten im 16. bis 18. Jahrhundert. *Schweizer Archiv für Tierheilkunde*, 143(1), 5-9, 2001.
- Meyer, H., Tierärzte an deutschen landwirtschaftlichen akademischen Ausbildungsstätten (bis 1950); ihre Beiträge zur Tierernährung. *Deutsche tierärztliche Wochenschrift*, 108(1), 26-30, 2001.
- Miert, A. S. J. P. A. M. van, 1961-2001. 40 jaar Veterinaire *Farmacologie, Farmacie en Toxicologie.* Utrecht: Hoofdafdeling Gezondheidszorg Paard, afd. VFFT, 2001. 20 p.
- Mitchell, A. J., Finfish health in the United States (1609-1969): historical perspective, pioneering researchers and fish health workers, and annotated bibliography. *Aquaculture*, 196, (3-4), 347-442 + 442 refs., 2001.
- Ortoleva, V., [Horse training in Late Antiquity. Graeco-Latin terminology and its influence on Romance languages]. L'addestramento del cavallo nella Tarda Antichità. Terminologia Greco-Latina ed esiti Romanzi. In: *Società multiculturali nei secoli V-IX. Scontri, convivenza, integrazione nel Mediterraneo occidentale. Atti delle VII giornate di studio sull'età Romanobarbarica.* Marcello Rotili (A cura di.). Napoli: Arte Tipografica, 2001. p. 91-107.
- Ramey, D. W.; Imrie, R. H.; Buell, P. D., Veterinary acupuncture and traditional Chinese medicine: facts and fallacies. *Compendium on continuing education for the practicing veterinarian*, 23(2), 188-193, 2001.
- Rautschka, R.; Stanek, C., Zur Frühgeschichte der Wiener tierärztlichen Bildungsstätte. V: Ludwig Scotti (1728- 1806), der erste Direktor der "Pferde-Curen-Schule", als Remontierungsbeauftragter des österreichischen Heeres. *Wiener tierärztliche Monatsschrift*, 88, 18-25, 2001.
- Rinesch, P., Beiträge zu den Haltungsbedingungen von Nutztieren im süd-deutsch-österreichischen Raum des Spätmittelalters. *Schweizer Archiv für Tierheilkunde*, 143(1), 11-18, 2001.
- Rommes, R., 'Geen vrolyk geloei der melkzwane koeijen'. Runderpest in Utrecht in de achttiende eeuw. *Jaarboek Oud-Utrecht*, 2001, 87-135, 2001.
- Rudik, S. K., [The short history of veterinary medicine of Ukraine]. Kiev: Akademia Nauk, 2001. 226 p.
- Sackmann, W., Gesammelte Quellen zur Biographie der Schweizer Tierärzte des 19. und 20. Jahrhunderts (bis 1985). *Schweizer Archiv für Tierheilkunde*, 143(1), 33-35, 2001.
- Schäffer, J., Pessina, Ignaz Joseph. Mediziner, Human- und Veterinär-anatom (1766-1808). In: *Neue Deutsche Biographie.* Hrsg. von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften Berlin: Duncker & Humblot, 2001. p. 213-214.
- Trépardoux, F., Synthèse historique sur les épizooties, prophylaxie et thérapeutique. *Revue d'histoire de la pharmacie*, 49(329), 95-98, 2001.
- Weeren, P. R. van, History of locomotor research. In: *Equine locomotion.* W. Back; H.M. Clayton (Eds.). London: Saunders, 2001. p. 1-35.

Geschiedenis der Geneeskunde

Het Nederlands-Vlaams tijdschrift dat onder bovenstaande titel verschijnt zal twee themanummers wijden aan de geschiedenis van de diergeneeskunde. Als gastredactie treedt op Jan Frik, Paul Leeftang en Guus Mathijssen. Het eerste nummer zal in mei 2002 en het volgende in januari 2003 verschijnen.

De inhoud van het eerste nummer kan zonder en die van het tweede nummer onder enig voorbehoud worden aangekondigd.

De inhoud van het mei-nummer zal zijn:

- "Beoefening van de geschiedenis der diergeneeskunde" door drs. A.H.H.M. Mathijssen
- "De relatie tussen mens en dier in historisch perspectief" door mw. dr. J. Swabe
- "Ontwikkeling in de chirurgie bij grote huisdieren" door prof. dr. A.W. Kersjes en dr. P.R. van Weeren
- "Enige aspecten van de ontwikkeling van de verloskunde bij grote huisdoeren" door prof.dr. G.C. van der Weijden
- "Veepest, Geert Reinders en de ontwikkeling van de veterinaire vaccinologie" door dr. J.P.W.M. Akkermans
- "De betekenis van Poels en De Jong voor de ontwikkeling van de veterinaire bacteriologie" door mw. drs. I.J.R. Visser.

Voor het tweede nummer worden bijdragen verwacht van mw. drs I.M.E. Boor van der Putten (over de geschiedenis van de geneeskunde bij de gezelschapsdieren), dr. W. Edel (over diergeneeskunde en volksgezondheid), prof. dr. W.J.I. van der Gulden (over vivisectie en proefdierkunde), dr. P.A. Koolmees (over slachten en keuren), dr. P. Leeftang (over de diergeneeskunde in Nederlands Oost-Indië), drs. A. Mathijssen (over het ontstaan en de ontwikkeling van de veeartsenijscholen), prof. dr. A.S.J.P.A.M. van Miert (over de geschiedenis van de veterinaire farmacotherapie en farmacologie).

Bestellingen of aanvraag van een proefnummer bij Garant Uitgevers nv, Koninginnelaan 96, Postbus 960, 7301 BE Apeldoorn. E-mail: adm.gdg@garant.be
 Prijs van losse nummers 9 Euro. Prijs van een jaarabonnement (6 nummers): 49 Euro (particulieren), 39 Euro (studenten), 59 Euro (instituten). Tegen een voordeel-prijs van 2,50 Euro zijn de volgende, reeds verschenen themanummers nog verkrijgbaar: Tuberculose, Cholera, Militaire geneeskunde, Vaccinaties, Inleiding in het beoefenen van de geschiedenis der geneeskunde, in het bijzonder in de Lage Landen.

Aankondiging van een symposium over *Het doden van dieren: maatschappelijke, historische, juridische en ethische aspecten*

Dit symposium vindt plaats op 18 juni 2002 in het Bilderberg Hotel 't Speulderbos te Garderen van 9-22 uur.

Het wordt georganiseerd door de Hoofdafdeling Dier en Maatschappij van de Faculteit der Diergeneeskunde (voorzitter prof. dr. B.M. Spruijt).

Tijdens dit interdisciplinair symposium zal de vraag centraal staan hoe het doden van dieren moreel wordt gerechtvaardigd en onder welke omstandigheden dit op maatschappelijke weerstanden stuit.

's Ochtends worden achtereenvolgens de sociologische aspecten (prof. dr. P. Schnabel), de historische aspecten (prof. dr. J.L. van Zanden), de ethische aspecten (prof. dr. J. de Tavernier) en de juridische aspecten (prof. mr. D. Boon) belicht.

's Middags zijn er vijf 'workshops' waarin gediscussieerd wordt onder leiding van inleiders die direct betrokken zijn bij de problematiek van het doden van dieren in specifieke praktijkomstandigheden:

1. Veehouderij (S.J. Schenk); 2. Gezelschaps- en recreatiedieren (mw. dr. N. Endenburg); 3. Proefdieren (mw. dr. J.M. Fentener van Vlissingen); 4. Jacht en natuurbeheer (ir. H. Hekhuis) en Ongediertebestrijding (ir. J.T. de Jonge); 5. Dierentuindieren (dr. M. Frankenhuis).

Tenslotte is er een presentatie door mw. dr. J. Swabe van een door haar in het kader van het NWO-onderzoekprogramma "Ethiek & Beleid" over het symposiumonderwerp verricht onderzoek.

De dag wordt besloten met een borrel en een lopend buffet.

Het symposium is bedoeld voor iedereen die direct of indirect betrokken is bij het doden van dieren, maar andere belangstellenden zijn van harte welkom.

Voor verdere informatie en aanmeldingen:
www.vet.uu.nl/congrers of FBU-congresbureau,
 Universiteit Utrecht, Postbus 80125, 3508 TC Utrecht.
 Tel. 030-2532728; fax: 030-2535851.

Voorjaarsbijeenkomst van het V.H.G.

De Voorjaarsbijeenkomst van het Genootschap zal gehouden worden op **donderdag 2 mei 2002** in het Museum Boerhaave te Leiden. Het museum ligt op 10 minuten loopafstand van het NS station Leiden en wordt door wegwijzers aangegeven. (Zie plattegrond). Het adres is: Lange St. Agnietenstraat 10. Tel. 071-5214224.

Programma

10.00 uur Ontvangst met koffie
10.30 uur Huishoudelijke vergadering

11.30 uur
Als inleiding op het middagthema wordt de voorlichtingsfilm vertoond *De Bonte moet eruit*, over de TBC-bestrijding na 1945, vervaardigd door Polygoon in opdracht van de Veterinaire Dienst.

12.00 uur
Lopende lunch en gelegenheid om de Brugmans-tentoonstelling (zie *Argos*, nr. 25, p. 227-232) en andere afdelingen van het museum te bezoeken.

Het middagprogramma omvat drie voordrachten over de **tuberculosebestrijding**

14.00 uur
Susan D. Jones, DVM, MA, PhD (Boulder, Colorado, USA)
"Scientific debates and popular belief: a historical study of bovine tuberculosis"
This paper describes the tuberculosis debate, circa 1901-1905, in the USA and Great Britain. This debate was created by Robert Koch, who announced at the 1901 London Tuberculosis Congress that bovine tuberculosis was almost impossible to transmit to human beings, and therefore not a public health problem. The paper analyzes the scientific questions and illustrates the importance of popular beliefs in stimulating research designed to refute Koch's opinion.

14.45 uur
Mw. dr. B. Abbo-Tilstra (Arnhem)
"Tuberculose and haar bestrijding bij de Friese bevolking en veestapel in de jaren 1890-1940"
Aan de hand van het verrichte promotieonderzoek komen de tuberculosebestrijding bij de bevolking in al haar geledingen en de tuberculosebestrijding bij het rundvee, voor zover van belang voor de volksgezondheid, aan de orde. In de Anglo-

Amerikaanse geschiedschrijving gebruikt men voor de tuberculosebestrijding bij de bevolking de metafoor *seed and soil*. Aangetoond zal worden dat beide campagnes met deze metafoor zijn te karakteriseren.

15.30 uur Theepauze

16.00 uur

Prof.dr. J. Frik (Wapenveld)

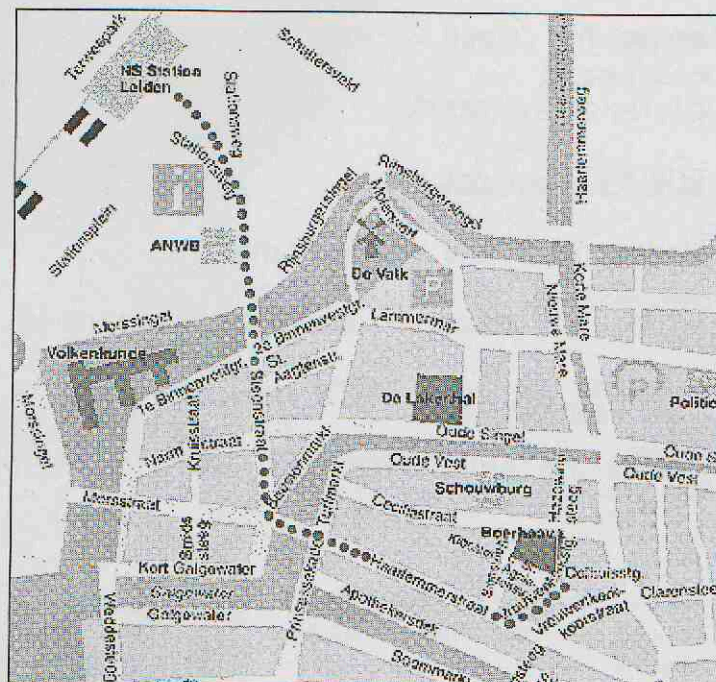
"De strijd tegen de tuberculose onder het rundvee in Nederland in een historisch perspectief"

Met de ontdekking van de verwekker door Robert Koch in 1882 werd de basis gelegd voor de uiteindelijke vrijmaking van de Nederlandse rundveestapel omstreeks 1960. In de eerste decennia van de 20ste eeuw hebben diverse commissies richtlijnen gegeven voor de bestrijding. Tal van vragen deden zich daarbij voor. De geleidelijke beantwoording hiervan hebben tot het gewenste resultaat geleid. De vraag, hoe de t.b.-vrije status te handhaven, is en blijft actueel.

16.45 uur

Discussie en afsluiting.

In verband met het aantal te bestellen lunches is aanmelding vooraf noodzakelijk. Gelieve zulks te doen door de kosten à 15 Euro/persoon vóór 26 april e.k. over te maken op gironummer 581045 t.n.v. de penningmeester van het V.H.G. te Hilversum.

AUV:

coöperatie van dierenartsen

AUV is een coöperatie van en voor dierenartsen. Ruim tachtig procent van de Nederlandse practici is lid. Gezamenlijk exploiteren deze 2000 dierenartsen de groothandel AUV. Daarnaast heeft AUV dochterondernemingen. Zo voorziet INSTRUVET de dierenartsen van veterinair instrumentarium en hulpmiddelen voor efficiënte praktijkvoering en -inrichting. EUROVET

ANIMAL HEALTH ontwik-

kelt en produceert

een breed assorti-

ment kwaliteits-

producten dat

onder het eigen

dierenartsenmerk

EUROVET aan practici in

Nederland, België en Duitsland

wordt aangeboden. Daarnaast exporteert

EUROVET ANIMAL HEALTH naar meer dan 35

landen. De groothandel VERDIFARM voorziet

de Belgische apotheken van diergeneesmiddelen.

SYNAPSES IT verzorgt de automatisering van

dierenartsenpraktijken door middel van zowel de

ontwikkeling van de software als de verkoop van

software en hardware. De praktijk-adviseurs van

AUV-ADVIES tenslotte ondersteunen de leden bij

de interne praktijkorganisatie, certificering,

apotheekbeheer en -inrichting, bouw

en verbouw van praktijk-

panden en milieu-

beleid. Kortom: AUV

staat er. Voor de

practicus en voor

de bijna-practicus

zoals u. Voor goederen

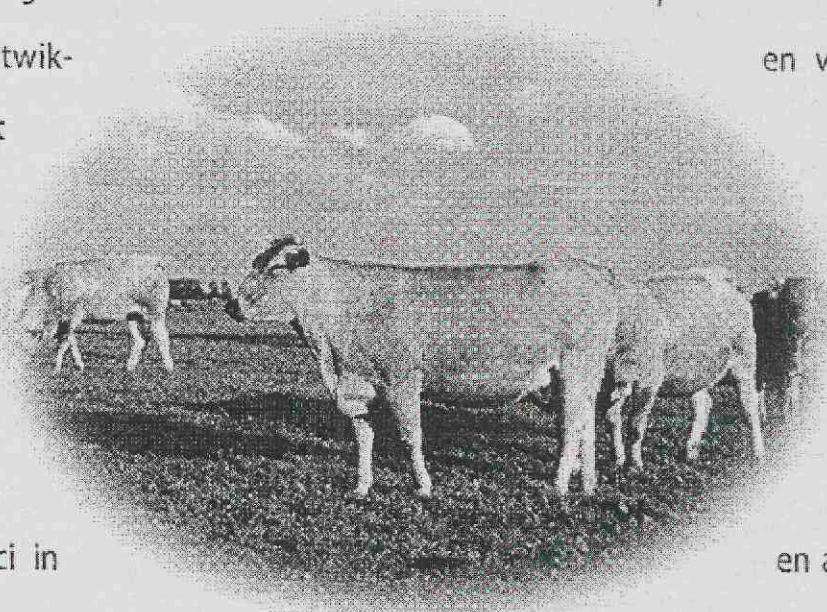
en adviezen op alle terrei-

nen die raken aan de praktijk. Wilt u

meer weten? Bel gerust: 0485 33 55 55 en vraag

naar één van onze dierenartsen. Of maak een

afpraak voor een bezoek aan ons bedrijf in Cuijk.

dierenartsencoöperatie

BULLETIN VAN HET VETERINAIR HISTORISCH GENOOTSCHAP

nummer 27

serie 3

najaar 2002

Inhoud

- Verslag van Voorjaarsbijeenkomst
over de tuberculosebestrijding**
S.D. Jones
Redactioneel
p. 307
- Scientific debates and popular beliefs: a historical study of bovine tuberculosis**
B. Abbo-Tilstra
p. 313
- Programma Najaarsbijeenkomst van
het V.H.G.**
p. 308
- Tuberculose en haar bestrijding bij de Friese
bevolking en veestapel in de jaren 1890 tot
1940**
J.F. Frik
p. 319
- Summaries of main articles**
p. 309
- Bestrijding der rundertuberculose in Nederland**
p. 322

Toespraken gehouden bij de herdenking van de 150ste sterfdag van Alexander Numan

- A.Mathijssen
Alexander Numan, 150 jaar na zijn dood
p. 326
- A.W.C.A. Cornelissen
De boom die Numan plantte heeft vrucht
gedragen
p. 331
- J. Borgmeier
Verwondering, bewondering en kritiek
p. 333

P. Leeftang De laatste levensweken van Alexander Numan

p. 334

R.G.B. Steinmeijer Geschiedenis van de (onderlinge) vee- en paardenverzekering

p. 338

P.A. Koolmees Museumberichten

p. 345

Veterinair-historische scripties

p. 346

Boekbesprekingen

p. 347

Recente Veterinair-historische publicaties

p. 311, 317, 344, 355

*Krans, gelegd namens Faculteit der
Diergeneeskunde, KNMvD, DSK en VHG,
bij het graf van Alexander Numan.*

SAMEN MET

MERIAL

OP HET GOEDE SPOOR!

VARKEN

VACCINS

Gripovac
Hyoresp
Neocolipor
Parvoject
Parvovirax
Rhiniiffa-T
Ruvax

ANTIPARASITICA

Panomec 1% injectie
Panomec 0.27% big
Ivomec 1% injectie
Ivomec 0.27 big

DIVERSEN

Ketofen 10% U.D.A.

PLUIMVEE, KONIJN

VACCINS

Aviffa RTI
Gallivac IBD
Nemovac
Cunical
Lyomyxovax

DIVERSEN

Volamin

KAT

VACCINS

Eurifel
Rabisin

ANTIPARASITICA

Frontline Spray
Frontline Spot-On

DIVERSEN

Imalgene
Ketofen 1% injectie
Ketofen Tabl.
Nesdonal
Ronaxan Tabl.
Stomorgyl Tabl.

DIAGNOSTICA

Witness FeLV
Witness FIV
Witness Combi FeLV/FIV

ELEKTRONISCHE

IDENTIFICATIE

Indexel Pocket Reader (kl.)
Indexel Reader EX (gr.)
Indexel Transponder

HOND

VACCINS

Eurican
Pirodog
Pneumodog
Primodog
Rabisin

ANTIPARASITICA

Dolthene
Frontline Spray
Frontline Spot-On

DIVERSEN

Fitergol
Imalgene
Ketofen 1% injectie
Ketofen Tabl.
Nesdonal
Ronaxan Tabl.
Stomorgyl Tabl.

DIAGNOSTICA

Witness parvo

ELEKTRONISCHE

IDENTIFICATIE

Indexel Pocket Reader (kl.)
Indexel Reader EX (gr.)
Indexel Transponder

HERKAUWERS

VACCINS

Mucobovin

RUND

ANTIPARASITICA

Panomec 1% injectie
Eprinex Pour-On
Ivomec 1% injectie
Ivomec Plus
Ivomec Pour-On
Ivomec SR Bolus

DIVERSEN

Amylin
Biodyl
Ketofen 10% UDD

SCHAAP

ANTIPARASITICA

Panomec 1% injectie
Ivomec 1% injectie
Oramec

PAARD

VACCINS

Equiffa
Pneumequine
Tetagripiffa

ANTIPARASITICA

Panomec Pasta
Eqvalan

DIVERSEN

Ketofen 10% UDD
Nesdonal
Biodyl

MERIAL B.V., Bovenkerkenweg 6 - 8, 1185 XE Amstelveen, tel: 020 - 547 39 33, fax 020 - 640 22 01.

© Boven genoemde producten zijn geregistreerde handelsmerken van MERIAL. © 2000. MERIAL. *Eurifel en Eurican vertegenwoordigen een vaccinreeks.

Colofon

ARGOS. Bulletin van het
Veterinair Historisch Genootschap.
Verschijnt tweemaal per jaar.

Redactie

Dr. P.A. Koolmees
Drs. A.H.H.M. Mathijssen

Bestuur V.H.G

dr. P. Leeftang (voorzitter), prof. dr
G.C. van der Weyden (vice-
voorzitter), drs. I.M.E. Boor-van
der Putten (secretaris), drs. P.C.
Knijff (penningmeester), dr. P.A.
Koolmees, drs. C.P. Burger

Secretariaat van Redactie en Bestuur

p/a Bibliotheek Diergeneeskunde,
Yalelaan 1.
Postbus 80159.
3508 TD Utrecht.
Fax 030-2531407

Lidmaatschap en abonnementen

De contributie van het V.H.G.
bedraagt €21,- per jaar (studen-
ten €5,75). Leden ontvangen
ARGOS gratis.

Abonnementen op ARGOS

€12,75 per jaar.

Gironummer van de

penningmeester

581045.

Layout en druk

IDC-Vormgeving en IDC-Repro
van de Faculteit Sociale
Wetenschappen, Universiteit
Utrecht.

Overname van artikelen uit Argos is
toegestaan, mits de bron vermeld wordt
en een bewijsexemplaar aan de redactie
wordt toegestuurd.

Redactioneel

In deze aflevering van ARGOS vormt de verslaglegging van de recente bijeenkomsten de hoofdschotel. Behalve het publiceren van historische artikelen en informatieverstrekking over wat omgaat in de kleine wereld van de veterinaire historiografie heeft ons bulletin immers ook de functie om datgene vast te leggen wat tijdens de bijeenkomsten is voorgedragen. Dit laatste is des te meer van belang, omdat slechts een betrekkelijk klein aantal van de VHG-leden in de gelegenheid blijkt te zijn de bijeenkomsten bij te wonen.

De Voorjaarsbijeenkomst, die gehouden werd in Museum Boerhaave te Leiden, was gewijd aan een der heilzaamste inspanningen op medisch en veterinaire gebied, de beteugeling van de tuberculose. De strijd tegen deze ziekte, die na veel 'trial and error' gewonnen werd, gaf drie inleiders meer dan voldoende stof om hun complementaire zienswijzen naar voren te brengen. De buitenlandse gastspreekster wist haar gehoor te boeien met een schildering van het publieke debat over de volksgezondheid in de Engelstalige wereld, waarin de runder-tuberculose volop betrokken werd. De tweede spreekster, die kort tevoren haar proefschrift verdedigd had over de tbc-bestrijding in Friesland (dat in deze aflevering besproken wordt), toonde de parallellie aan in het denken over besmettelijke ziekten in medische en veterinaire kring. De inspanningen om in ons land de rundertuberculose uit te bannen werden daarna helder op een rij gezet door een uitermate ter zake kundige collega, die zich bij deze materie persoonlijk betrokken toonde. Tezamen vormen deze drie artikelen waardevolle bijdragen tot de geschiedenis van een van de belangrijkste resultaten van medisch-veterinaire samenwerking. De bijeenkomst op 27 september in de

aula van de Utrechtse begraafplaats Kovelswade, ter herdenking van de 150ste sterfdag van Alexander Numan, werd door een vijftigtal leden bijgevoond. Het was een zinvolle, stemmige en enigszins plechtige zitting, tijdens welke vier toespraken werden gehouden. Drie ervan zijn in deze aflevering opgenomen. De vierde werd gehouden door de praeses van de D.S.K., die in het programma van haar 14de lustrum deze herdenking had opgenomen.

De zitting werd gevolgd door het leggen van een krans bij het graf op de nabijgelegen begraafplaats Soestbergen. Aan de krans waren linten bevestigd met de opdruk "Veterinair Nederland herdenkt Alexander Numan in dankbaarheid" en "FD, KNMvD, DSK en VHG".

De voorzitter van het VHG las de toespraak voor, gehouden door de zoon van Alexander Numan bij de begrafenis van zijn vader op 4 september 1852, waarvan de tekst in het familie-archief bewaard gebleven is. Deze maakt deel uit van de brieven waarin ook de ziekte-geschiedenis van Numan is beschreven. Door deze hier, voorzien van een medisch commentaar, te publiceren, geeft Numan met de nabespreking van zijn eigen ziektecasus nog een laatste klinische les.

Nadat Paul Knijff het Absyrtuslied op trompet ten gehore had gebracht, keerde het gezelschap naar de aula terug voor een drank en het in ontvangst nemen van VHG-Cahier nr. 4, dat bestaat uit facsimiles van Numans inaugurale rede en twee aan hem gewijde levensberichten. (Belangstellenden kunnen dit Cahier à 10 Euro bij de penningmeester bestellen).

Door twee kleine tentoonstellingen, gewijd aan het werk van Numan en aan memorabilia uit het leven van de veterinaire studentenverenigingen, draagt het

Museum Diergeneeskunde bij tot het historisch bewustzijn van studenten en faculteitsmedewerkers. De nieuwbenoemde conservator bericht hierover en over de lopende tentoonstelling in het K.I.-museum te Beers. Het DSK-lustrum inspireerde het VHG-bestuur ertoe de Najaarsbijeenkomst aan de geschiedenis van het studentenleven te wijden. Van de aan veterinaire-historische onderwer-

pen gewijde studentenscripties is de laatste een bekroning vanwege het Rozemondfonds waardig gekeurd. De auteur ervan geeft in een artikel de inhoud van zijn naspeuringen over de ontwikkeling van de veeverzekering verkort weer. Deze aflevering bevat verder de vaste rubrieken boekbesprekingen, waarin vijf recente boekpublicaties onder de aandacht worden gebracht, en litera-

tuurattendering.

Tenslotte melden wij de adreswijziging van de homepage van de WAHVM.

Deze is nu te vinden op www.wahvm.vet.uu.nl

Via deze, of rechtstreeks op www.Euroscience.nl kan de *Bibliography of Biography and History of Veterinary Medicine* doorzocht worden.

Najaarsbijeenkomst Veterinair Historisch Genootschap

De Najaarsbijeenkomst van het Genootschap zal gehouden worden op **dinsdag 10 december 2002** in het Androclusgebouw, Yalelaan 1, De Uithof, Utrecht.

Programma

11.30 uur

Ontvangst en koffie in de kantine

12.00 uur

Huishoudelijke vergadering (Raadszaal)

13.00 uur

Lunch

14.00 uur

Uitreiking scriptieprijs vanwege het Rozemondfonds aan de heer R.B.G. Steinmeijer voor zijn scriptie *Dierv verzekeringen in Nederland, geschiedenis, ontwikkelingen en de rol van de dierenarts* (mei 2002).

Wetenschappelijke vergadering. Thema: Het veterinaire studentenleven

14.15 uur

E.P. Oldenkamp 'Studentenleven tot 1932'

14.45 uur

H.O. Hoenderken. 'Studentenleven van 1932 tot heden'

15.15 uur

Pauze

15.45 uur

J.W. Zantinga 'Collegialiteit: een groot goed en een zorg'

16.15 - 16.45 uur

Nabeschouwing en uitwisseling van eigen ervaringen.

U kunt zich opgeven voor deze bijeenkomst door Euro 7.50 op rekeningnummer 581045 tnv penningmeester VHG te Hilversum te storten onder vermelding van 'vergadering 10 december'. Uw aanmelding dient op 3 december de penningmeester bereikt te hebben.

Summaries

S.D. Jones

Scientific Debates and Popular Beliefs: A Historical Study of Bovine Tuberculosis
Focusing on the US and UK, this article argues that bovine tuberculosis was a visible part of the international "war" or campaign against tuberculosis in the first decade of the twentieth century. Bovine tuberculosis threatened the success of the anti-tuberculosis campaign. Furthermore, bovine tuberculosis was a focus of intellectual debates among pathologists and bacteriologists. The article focuses on two questions: first, how was bovine tuberculosis a disease emblematic of popular concerns for the social health of the two nations? And secondly, why did bovine tuberculosis become such an urgent issue at this particular time?

At the 1901 International Tuberculosis Congress (London), Robert Koch declared that bovine tuberculosis was not transmissible to humans and not a valid public health problem. This article describes some of the Anglo-American scientists who sought to disprove Koch for professional and social reasons. Both Koch and his opponents used bovine tuberculosis to study important questions about the development of germ theories. Moreover, Anglo-American scientists and public health officials in both nations focused on this disease because it affected "innocent" children and because they felt that it symbolized concerns with national corruption and degeneration in the early twentieth century.

B. Abbo-Tilstra

Tuberculosis and its eradication from the Frisian population and livestock in the years 1890-1940

Since it was demonstrated by Villemin in 1865 that tuberculosis is transmissible from animals to humans, veterinarians

became worried about the consequences of the ingestion of bovine meat and milk for public health. The history of the fight against tuberculosis in Friesland in the human population is traced in connection with the fight against bovine tuberculosis. The control measures set up by the government since 1905 did not yield the desired results. Therefore, a private initiative was taken by the Frisian Cattle Breed Society together with the Co-operative Union of Dairy Factories. In 1919 they established the Cattle Health Service with its own laboratory and headed by a veterinarian as director. This example would be followed by the other provinces, but only after World War II. The set-up of bovine tuberculosis control was put on a completely new footing. Dairy factories started joining the scheme. By pasteurization of milk products as skimmed milk or whey, used for calf feeding, calves were protected from being infected. The testing of cattle was less time-consuming once the eye-drop method was introduced. Annual control of all cattle took place, diseased animals were eliminated and hygienic measures were taken, e.g. the separation of calves from the full-grown cattle.

The strategies followed in the anti-tuberculosis campaigns in humans and animals showed many parallels. The metaphor "seed and soil" can be applied to both of them, be it that the curing methods of sanatoria, directed towards the regaining of health of individual patients, are not applicable to cattle.

J.F. Friik

Fight against tuberculosis in The Netherlands

A systematic overview is presented of the nation-wide campaigns set-up since the beginning of the 20th century. In the first scheme, in operation between 1905 and 1911, participation of the farmers was on a voluntary basis. Attention was

primarily given to the detection and elimination of the cases of open tuberculosis. These animals were bought by the State and slaughtered. According to the scheme, in operation between 1911 and 1928, cattle farmers obliged themselves by contract with the authorities to subject their cattle (and newly bought animals) to clinical control, and also to raise their calves free from tuberculosis. Animals suffering from open tuberculosis were bought by the State and slaughtered within eight days. Tuberculation was applied on demand only. Reactors were marked and excluded from sale. As from 1928, the example of Friesland (see above) was followed. Conjunctival tuberculation was applied massively. Reactors were earmarked and then, generally, slaughtered. And open sufferers were eliminated. This policy resulted in a decrease of the percentage of reactors, however still 10% was still infected in 1941. Participation of the farmers was stimulated when the dairy factories started, in 1938, to pay more for the milk, collected from tuberculosis-free herds.

General participation could only be reached after W.W. II. In each province a Veterinary Health Service was established. These services were financed on a fifty-fifty basis by the government and the cattle industry (i.e. the farmers). It became obligatory for all cattle farmers to gain a certificate, that testified that their herds were free of tuberculosis. In order to reach this overall-situation a five-year plan was adopted, and gradually this goal was reached in 1956. Since then the cattle herd of The Netherlands is declared free of tuberculosis. The frequency of tuberculation could be reduced and it fully stopped in 1992. In that year the Identification and Registration System by earmarks was introduced. Incidental cases diagnosed in the slaughterhouses can now be traced back by this system.

A. Mathijssen

Alexander Numan, 150 years after his death

An attempt is made to describe the significance of Alexander Numan for veterinary education and veterinary medicine in The Netherlands. It is argued that he may be considered, indeed, as the founder of veterinary medicine and veterinary education in this country. His work is sketched against the background of the ideas that governed social and medical thinking in the beginning of the 19th century. His social thinking was determined by the idea of usefulness: the purpose of veterinary education had to be directed to usefulness and to the benefit of agriculture, and thus to the furtherance of the public interest. He advocated the necessity for the veterinarian to be trained in veterinary medicine and animal sciences as well. His own teachings and publications covered this broad field and he even directed a project to cultivate waste land for his breeding experiments with a variety of sheep breeds to improve the quality of the wool.

In his medical teachings he was an eclectic. He urged his pupils to base their operations on good observation and rational thinking. In doing so they would distinguish themselves from the empirics and quacks.

In the embryological conditions of the new profession without proper legislation or governmental services for agricultural and veterinary affairs, Numan functioned at the same time as governmental adviser for those affairs, and as mentor for the veterinarians who had left his school. Especially for them he started a journal that he has edited, and for a great deal filled, during 22 years. By taking an active part in the numerous learned societies of his time and by his many publications he brought veterinary problems to the notice of his contemporaries.

The question was brought forward how to explain the fall into oblivion of a figure of such significance in the development of Dutch veterinary medicine.

Although the authors of the books, published at the centenary and the sesquicentennial of the Utrecht Veterinary School paid tribute to Numan's merits, his reputation has suffered under the biased remarks of an influential professor of the Veterinary Faculty who has described him badly in his history book, published in 1939. The ceremony of commemoration of today, organized by the Dutch Veterinary History Society, tried to rectify this.

A.W.C.A. Cornelissen

The tree planted by Numan has beared fruit

The parallels and differences between Numan's directorate and the deanship of today are elucidated. The choice of a medical man as the first teacher in clinical veterinary medicine has set the path for appointing many non-veterinarians. In this respect Utrecht differs from many other veterinary schools. This policy emphasises the multidisciplinary character of veterinary medicine. It has effectively contributed to the development of the veterinary sciences in The Netherlands and to the position of the Veterinary Faculty in the academic world.

Comparing the Faculty with a fruit tree, no phenotypical resemblance between the seed sown 181 years ago and the full-grown tree of today can be seen, but the genetic constitution is still the same. It can be concluded that the seedling, grown by Numan has evolved to a large tree, strongly planted in the ground of Utrecht university.

After an initial flowering the young tree was threatened by political storms and drying out by lack of finances at the end of Numan's directorate.

Numan had, next to his teaching and

clinical tasks, many administrative and advisory work to do and he was, by nature, an active researcher. As no teaching materials were in existence he had to provide his students with texts on many subjects of his own. Measured after the scale and quality of his research and publications, Numan was a great man.

The present dean has a professional staff for all administrative tasks and is surrounded by many colleagues for teaching, research and patient care. The funding of the essential tasks of the faculty are assured. Therefore, most of the energy can be spent to enhance the quality of all of the faculty's activities. It is surely in Numan's spirit to strive for a first ranking position in order to serve best science and society.

J. Borgmeier

Amazement, admiration and critic

It is essential to bring to one's mind the physical and socio-economical environment of the first half of the 19th century in order to appreciate the accomplishments of Numan. He was passionate to contribute to the improvement of the social situation. Numan was eager to play a leading role in the setting-up of a new establishment, directed to the basic conditions for the improvement of the agricultural situation, namely the health of the domestic animals. He left a flourishing medical practice in Groningen to become the first professor of clinical veterinary medicine in Utrecht. In that position he combined many functions, now divided among just as many officials. Given the limitations of his time, he produced a tremendous achievement. Nevertheless a critical point has to be made. This regards the fact that he did not support the movement of the veterinarians to form a society in 1848, because he was of the opinion that the set-up of a central body of 12 co-optated members was presumptuous. The

author believes that Numan felt no need for a group of critical thinkers, that could oppose his authority. Numan's attitude has isolated him from the best of his former pupils. That could explain the silence in veterinary circles at Numan's death. He deplores it that this situation arose, because after Numan's death veterinary medicine, together with agriculture, came into a recession that lasted about twenty years. If a firm veterinary society had come into existence such a disturbance could have been prevented. He concludes that the Netherlands Veterinary Association, together with the Faculty of Veterinary Medicine, has to guard the further development of veterinary medicine, now economical problems in agriculture and animal husbandry are imminent.

P. Leeflang

The last weeks in the life of Alexander Numan

Letters written by Numan's son in the last weeks of his father's life to his wife, who stayed abroad reveal details of his illness and cause of death. Also a description is given of the burial, together with the text of the funeral oration, held by the son.

Extracts from these letters are published and commented upon. His doctor diagnosed anthrax. But the contemporary medical literature learns that anthrax and carbuncle were treated as synonyms. Contextual statements lead to the conclusion that it was not anthrax but a carbuncle that caused Numan's death.

R.B.G. Steinmeijer

History of (mutual) insurances for cattle and horses

Before insurance companies for cattle came into existence, farmers had to rely on neighbours' help in case of calamities with their animals. Gradually, farmers founded support funds on a local level

that reimbursed to some extent in case animals from the affiliated members had died. These funds represented the basis for the mutual insurances that were established in the 19th century. This transformation into mutual insurance companies was strongly stimulated by the establishment of the national Cattle Fund in 1799, which was aimed at the struggle against cattle plague. Between 1800 and 1960 more than 2400 mutual insurance companies for cattle and horses have been active. Around 1900 many of the mutual insurances were established by (sections of) agricultural co-operations and farmers' associations. These small scale companies that worked on a non-profit basis proved to be very successful. Due to the huge increase in scale, specialisation, differentiation and mechanisation that occurred in agriculture, they were replaced by big national insurance companies only in the course of the 20th century.

Veterinarians played an important role in the development of mutual insurances; often they were involved in the establishment of such companies. The local practitioner knew the farmers very well and due to his specific knowledge he was asked to advise the companies on a regular basis. They carried out inspections of animals and wrote various certificates on which decisions regarding reimbursement were based. Recently, new insurance-policies have become available enabling the insurance of pets, salmonella outbreaks in poultry farms and damage resulting from outbreaks of swine fever and FMD.

Bulletin de la Société Française d'histoire de la médecine et des sciences vétérinaires, Vol. 1 - ...2002.

Blancou, J. Histoire de la surveillance et du contrôle de la clavelée jusqu' au XIXe siècle. P.49-58.

Catsaras, M. V. Histoire des rapports humains-animaux dans les sociétés occidentales. P. 12-22.

Degueurce, C. Fragonard (1732-1766); un obscur au siècle des Lumières. P. 64-66.

Desliens, M. Présentation du musée de la pratique vétérinaire de Châtillon-Sur-Seine. P. 23-24.

Hubscher, R. La loi sanitaire de 1881 et son application dans les campagnes. p. 1-5.

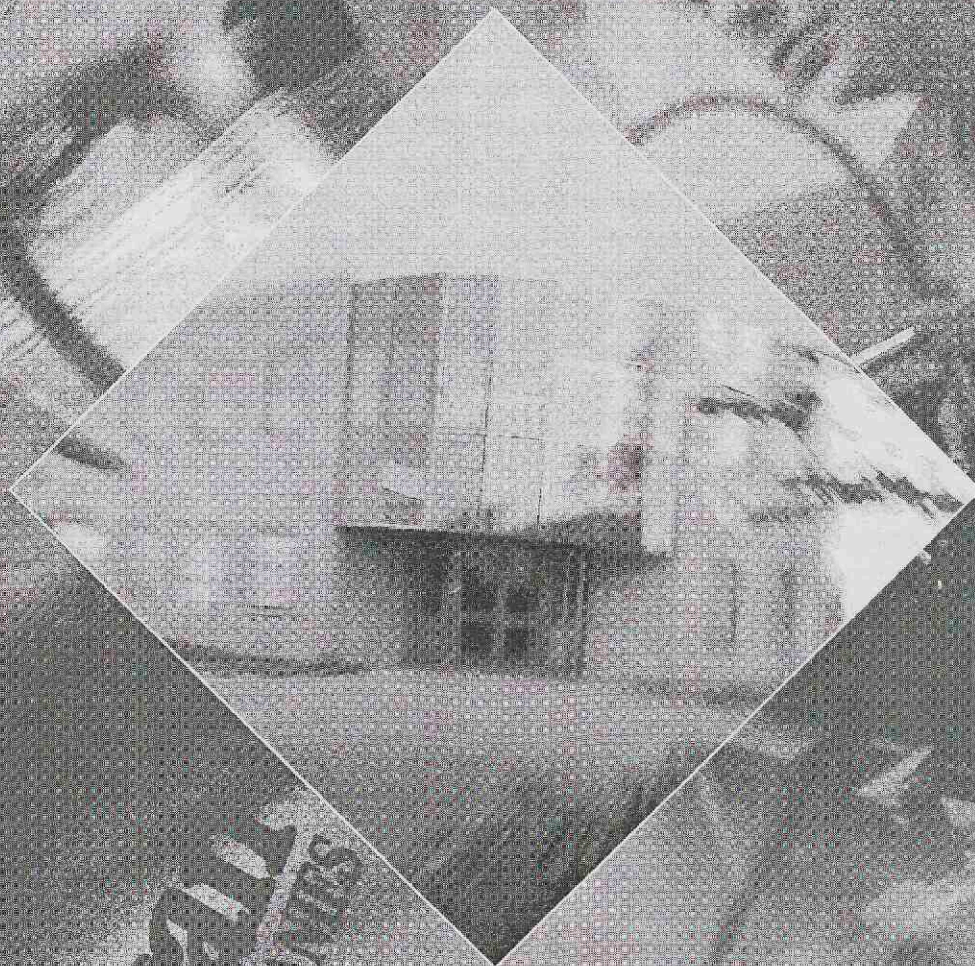
Jeanjot-Emery, P. Bourgelat en dehors des écoles vétérinaires. P. 67-90, 2002. NOTE: 1. Les étapes de la célébrité; 2. Bourgelat et le Marquis de Mirabeau; 3. Sa place dans le mouvement intellectuel du XVIIIème siècle et la genèse de l' enseignement vétérinaire.

Jeanjot-Emery, P. Le dictionnaire général de médecine et de chirurgie vétérinaires et des sciences qui s'y rattachent par Henri Fefeu, pratiquant l' art vétérinaire au Grand-Lucé (Sarthe), commencé le 18 Janvier 1877 et terminé le 20 Avril 1878. P. 59-63

Lanneluc, B. L'album des maladies cutanées de Saint-Cyr. P. 6-11.

Robin, D. Bourgelat et les écoles vétérinaires. P. 25-48.

Energiek in Generiek

Alfasan
GROUP OF COMPANIES

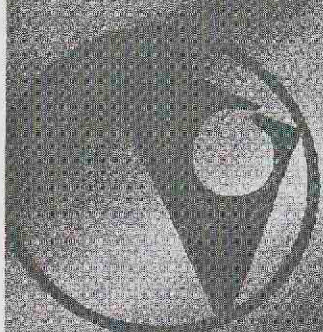

Alfasan

DIJ GENEESMIDDELEN BI

Knipersweg 9
3449 JA Woerden
Postbus 78
3440 AB Woerden

Tel. (0349) 41 69 35
Fax. (0349) 45 30 73
E-mail: alfasan@vrxs.nl
Internet: www.alfasan.com
Order entry: 0800-Alfasan-2 53 27 26

Scientific Debates and Popular Beliefs: A Historical Study of Bovine Tuberculosis^a

S.D. Jones^b

Introduction

Historians of medicine have extensively studied the sanitary campaign against tuberculosis in the United States and the United Kingdom one hundred years ago. Yet none of these histories has discussed the role of cattle in transmitting tuberculosis to human beings.¹ This is due in part to the fact that tuberculosis of bovine origin caused only a small amount of the total mortality due to tuberculosis, and it affected mostly children. Furthermore, as an animal disease, bovine tuberculosis has also not interested most scholars of the history of medicine.

This article argues that bovine tuberculosis was a visible part of the international "war" or campaign against tuberculosis in the first decade of the twentieth century. In the United States and Great Britain, physicians, veterinarians, and consumer activists pointed out an important fact: while mortality due to pulmonary tuberculosis was falling, non-pulmonary cases that might be associated with bovine infection were increasing in incidence. Bovine tuberculosis threatened the success of the anti-tuberculosis campaign. Furthermore, bovine tuberculosis was a focus of intellectual debates among pathologists and bacteriologists internationally. In the USA and UK, the

increase in bovine tuberculosis stimulated national fears of immoral business relations, political corruption, and the dissolution of the British empire. It was also a very widely discussed disease in the popular press on both sides of the Atlantic. This article focuses on two questions: first, how was bovine tuberculosis a disease emblematic of popular concerns for the *social* health of the two nations? And secondly, why did bovine tuberculosis become such an urgent issue at this particular time (around 1900 to the beginning of the First World War)?

The 1901 International Tuberculosis Congress

This congress, which took place in London, provides a good starting point for considering these questions. The congress had been planned by the British National Association for the Prevention of Tuberculosis as a venue for "public education" as well as the exchange of scientific information.² Its programs were widely advertised and its patrons were highly placed public figures, including the new King of England. The scientists present, including Robert Koch, the world's pre-eminent authority on tuberculosis, were quite aware that they were on stage. As the British journal *Saturday Review* noted, Koch particularly was both "a brilliant investigator" and "a sensationalist," and he did not disappoint his audience.³ Koch, in his inaugural address to the Congress, "fir[ed] off a bombshell" when he asserted that bovine tuberculosis did *not* represent a public health threat to human beings.⁴ Koch concluded that little money or scientific attention should be paid to the inspection of milk and

meat or the eradication of tuberculosis in cattle. Instead, governments should fund sanatoria for treatment of tuberculosis cases.⁵ His declaration touched off an international controversy because it threatened long-standing popular beliefs aimed at the prevention of tuberculosis in the most vulnerable human population—milk-drinking children. Believing meat and milk from tubercular cattle to be infectious, citizens and sanitary officials in the United States, Great Britain, and other nations had long reviled tuberculosis-contaminated food products.

Scientists translated the concern about whether humans could get tuberculosis from cattle into a series of questions central to the development of germ theories, circa 1900.⁶ Could a single disease be caused by more than one specific germ? Did the germ leave behind "footprints" in the bodies of its victims that were distinctive? Did germs alter themselves to accommodate the bodies of different hosts? By using bovine tuberculosis to focus on these questions, Robert Koch situated the disease at the center of his agenda for the further development of germ ideas. In his address, he described the results of postmortem examinations on children and experiments on various species of animals with pure cultures of bovine and human bacilli. Based on his results, Koch asserted that scientists "should distinguish sharply [between] these two forms of the disease"; these two forms were caused by morphologically different bacilli and they behaved differently in the bodies of their human and bovine hosts. Bovine and human tuberculosis in this analysis were not one disease, but two diseases.⁷

a. Paper based on a lecture held at the spring meeting of the Dutch Veterinary History Society, Leiden, May 2nd, 2002.

b. Dr. Susan Jones, President of the American Veterinary Medical History Society, 234 UCB, Department of History, University of Colorado, Boulder, Colorado 80309-0234 USA

There are several possible ways of understanding why Koch chose to discuss his conclusions on bovine tuberculosis at the time that he did. First, his 1901 speech refuted his own earlier work. As historian Christoph Gradmann has written, Koch's successful demonstration of the causative bacillus in 1882 had depended on creating a "certain unified conception of tuberculosis as an infectious disease"; this included both its bovine and human pulmonary forms as one disease.⁸ Therefore, when Koch tried to overturn this "unified conception" of tuberculosis in 1901, he should have expected that other scientists would resist his departure from the body of evidence that he himself had used for legitimacy. Second, Koch's decision to conduct his experiments and then report on them in 1901 must be connected to his activities in the 1890s. Koch had been blamed (perhaps unfairly) for promoting tuberculin as a cure for tuberculosis when it did not have any such effect. This mistaken idea had embarrassed Koch and it had not left his mind; he continued discussing tuberculin in his publications through 1901.⁹ Koch's tuberculin research program that, as Gradmann characterized it, "finally led to self-deception," may also have stimulated him to seek new directions at the turn of the century.¹⁰ Therefore, his role in the 1901 bovine tuberculosis debate gave Koch a fresh start and brought his research program back to the center of international work on tuberculosis.

Opposition to Koch

Historians have written quite a bit about the competition between Koch and Pasteur, but American and British scientists actually presented more formidable opposition to Koch than the French did in 1901. The British scientists had their reputations to protect. Two Royal Commissions of leading British scientists had concluded that bovine tuberculosis

was transmissible through milk and meat to humans. Because Parliament had endorsed these Royal Commissions, the official British national position held that bovine tuberculosis was a significant threat to human health.¹¹ Two of the Royal Commission scientists, John McFadyean and G. Sims Woodhead, present at the 1901 congress, thus defended their national credibility when they challenged Koch's declaration. American scientists agreed with their British counterparts. The star witness for Koch's opponents at the congress was an American physician, Mazzyck P. Ravenel.¹² Ravenel reported three cases of the transmission of bacteriologically confirmed bovine infection from animal carcasses to researchers working in his Pennsylvania laboratory, thus providing crucial preliminary evidence with which to refute Koch's declaration.¹³ Ravenel's laboratory and the Washington, D.C.-based U.S. Bureau of Animal Industry had both already declared bovine tuberculosis to be transmissible and dangerous to humans.¹⁴ Not all American and British scientists opposed Koch; some agreed with him. Each scientist held his own opinion about whether tuberculosis was one disease or two, and whether its bovine form could cause significant disease in humans. Koch's address had brought the debate into the open.

Public health policy

The bovine tuberculosis debate was not simply an isolated intellectual squabble among scientists. As the reaction to Koch's declaration made clear, the debate's outcome was linked to public health policies, and every development was widely reported in newspapers and popular journals for the consideration of non-scientists. The congress and its participants did not disappoint the press primed to report the proceedings. Both professional and popular journals reprinted Koch's address, or their corre-

spondents' summary of it.¹⁵

Scientists placed their messy debate on public display in order to gain allegiances among non-scientists interested in the question of bovine tuberculosis' transmission to human beings.¹⁶

Statistically, tuberculosis was a great killer, and citizens feared their children contracting it. Also, the increasing availability of scientific information for popular audiences helped give the bovine tuberculosis debate a high profile in 1901.¹⁷ Concerned consumers and those politically answerable to them depended on scientists for data on how best to combat tuberculosis, and scientists in their turn sought to gain wider support for their particular intellectual position in the debate.¹⁸

Bovine tuberculosis was important to lay and professionally trained health reformers because it was a target in the fight against all types of tuberculosis in humankind. In the United States and Britain especially, consumers of milk and meat feared bovine bacilli as a component of the deadly scourge of tuberculosis that killed their children and destroyed the energy of their nations. Military metaphors characterized their understanding of how to respond to the challenge of tuberculosis without becoming tangled in the scientific debate. "We need not confound the warfare against animal tuberculosis with the warfare against human tuberculosis," Lawrence Flick wrote in the American journal *Charities*, "as both can best be carried on side by side."¹⁹ *Charities'* readers included lay reformers whom historians have identified as participants in an American national era of "Progressive" reform prior to World War I.²⁰ Among other things, Progressive reformers targeted corporate trusts and sought to implement federal regulation of food producers in the United States, a nation trying to come to terms with the moral and practical consequences of

industrialization and *laissez faire* government policies. The fight against bovine tuberculosis focused the efforts of localized voluntary reform groups and individual Progressive activists.

One such example is Caroline Bartlett Crane, a religious leader and housewife from the state of Michigan. Crane wrote and helped to pass local, state, and federal legislation that regulated slaughterhouse sanitation and meat inspection. Among her sources of information, Crane used the Bureau of Animal Industry's research bulletins on bovine tuberculosis to argue that regulating the American meat supply was crucial to the physical health of its citizens and an appropriate remedy to the political corruption of the meat packing industry.²¹ Crane also argued that, in the case of bovine tubercle bacilli in milk, even pasteurization would not remove the taint. Rather than forcing consumers to drink dead bovine bacilli, milk producers and suppliers should be forced to conduct their businesses honestly and to provide "clean" milk and meat.

Children as innocent victims

Arguments such as these, voiced by professionals and lay reformers alike, made bovine tuberculosis symbolic of national fears of filth, disorder, and corruption due to unregulated industrialization. Caroline Crane, Upton Sinclair, Charles Russell and others decried the meat-packing industry's disregard for the spread of tuberculosis through its products as a symptom of immoral corporate greed. Nathan Straus, Sarah Belcher, and other milk-supply reformers echoed this charge. All adopted the strategy of pointing to America's children as the population that paid the price. By 1900, upper and middle-class parents prized their own children and generally supported child labor laws, baby saving stations, and other measures designed to improve the lives of working-class chil-

dren.²² The claims made on behalf of children added further moral weight to the American fight against bovine tuberculosis that allied it with other Progressive reforms at the turn of the century.

In Britain as in the US, the rhetoric of children as innocent victims contributed to arguments for their protection. But the most crucial meaning of bovine tuberculosis and its transmission to children was as a threat to Britain's ability to maintain its position as an imperialist power in the early decades of the twentieth century. In 1901, the Boer War was a case in point. Military reversals in the war inspired speculation in Britain about the bodily fitness of the British recruits sent to discipline the South African Dutch farmers. As historians have shown, eugenicists and social reformers both used statistics to link the improvement of British bodies to the survival of Britain's global empire. In the British city of Manchester, for example, 8 out of 11 volunteers failed the army's physical examination.²³ Physicians and sanitarians argued that the improvement of citizens' bodies depended in part on a decrease in infectious disease through the whole of life, but especially in childhood. A series of articles in the newspaper *Daily Chronicle* lamented that "to bring up a race of scrofulous, anaemic, and rickety [sic] children is assuredly not the way to breed the heirs proper to an imperial race." The articles specifically blamed adulterated and infected milk for corrupting the health of British children.²⁴ For interested social reformers, the bovine tuberculosis debate symbolized fears of "physical deterioration" of the nation's individual and communal bodily integrity.²⁵

Bovine tuberculosis also highlighted how these national concerns followed from distinctly local problems of particular places and environments. Edinburgh physician Robert (later Sir Robert) W.

Philip described "the enormous part played by tuberculosis in relation to the development and growth" of Scottish urban children. This was also a primary concern for what Belfast physician Sir John Byers called the duty "to promote the upbringing of a healthy and vigorous race" in Ireland.²⁶ Children, both agreed, were distinctly susceptible to bovine bacilli because they were the greatest consumers of cows' milk and their still-developing bodies had more difficulty in fighting off the infection. In Edinburgh, Robert Philip used mortality statistics to point out an increase in the numbers of children dying of *tabes mesenterica*, *scrofula*, and other forms of tuberculosis usually attributable to bovine infection.²⁷ These physicians linked the amount of infection in children to the prevalence of infection among local cattle. Byers believed that about 30 percent of cattle in Ireland were tubercular. In 1901 and 1902, on average 30 percent of English and Welsh cattle were also estimated to be infected (this percentage varied greatly from one area to another). British physicians and sanitarians contended that a lowered prevalence of tuberculosis in local cattle would directly decrease bovine infections of children living in the same area. They believed that the best way to combat non-pulmonary childhood tuberculosis was to grant local sanitary authorities the power to regulate the milk supply and to isolate or eliminate tubercular cattle. This was already the case in Glasgow, Scotland, in 1901. Medical officers of health and their colleagues on local health boards argued that they were the best judges of the magnitude and particulars of the problem in their area.²⁸ This type of local control was, of course, threatened by Robert Koch's assertion that bovine tuberculosis was not infectious for people. Thus it was not surprising that most medical officers of health opposed Koch's viewpoint and continued to call

for legislation that would give them regulatory power.²⁹ Along with their own professional concerns, medical officers of health also felt that they contributed crucially to stemming the tide of British national and imperial deterioration.

Bovine tuberculosis as social disease

In retrospect, we know how the bovine tuberculosis debate resolved over time. By about 1906, most American scientists were opposed to Koch's position. By 1911, Britain's royal commission had reported a great deal of evidence that placed "human and bovine tubercle [in the] same family," justifying public health measures against bovine tuberculosis.³⁰ By 1914, the idea that bovine bacilli were a menace to the human population had largely gained international accord.

Of course, this summary hides complexities, but it reflects the fact that Koch's 1901 declaration stimulated a decade of intensive research on bovine tuberculosis by determined workers. Bovine tuberculosis was important to scientists and public health officials because it provided evidence useful for their own intellectual and social positions. Koch asserted that his position devolved from his own work and the findings of other scientists (such as Theobald Smith). But he also had reputation-building in mind when he chose to dismiss bovine tuberculosis during a congress held in Great Britain, a nation whose Royal Commissions on the subject had already defined the disease as infectious to humans. Crucially, Koch's pronouncement inflamed more than scientific jealousy. Whether Koch was "right" to devalue the impact of bovine tuberculosis on public health, as some historians have asserted, is not the point.³¹ For his opponents, leaving any source of tuberculosis unchecked amounted to failing in the larger war against tuberculosis. Bovine TB, as Lawrence Flick put it, was a "naturally

dangerous" infection that would "always be a menace to the human family." People and cattle had a very intimate relationship; people ate the tissues and secretions of animal bodies. Given this relationship, the existence of bovine tuberculosis represented a future danger even if tuberculosis were eradicated from the human population. If bovine tuberculosis were still prevalent, it could, in Flick's words, "furnish a source of seed supply for new types of epidemics" in humans.³²

Moreover, British and American scientists and their lay supporters proved unwilling to abandon the idea of human susceptibility to bovine bacilli because it symbolized concerns with national corruption and degeneration in the first 15 years of the twentieth century. This explains the timing and the magnitude of the dismay expressed by Anglo-American scientists in response to Koch's declaration. It also explains the speed with which American and British scientists sought to vindicate their opposition with bacteriological and pathological data. For Koch's opponents, it was unthinkable to hamper efforts at social reform by abandoning measures against bovine tuberculosis. In this way, concerned reformers placed bovine tuberculosis at the center of prevention programs that were emblematic of the fight against not only the disease but also against national degeneration and corruption—thus making bovine tuberculosis a "social disease" of the highest order.

Notes

The author thanks the editors and two anonymous reviewers for their helpful comments, and the US-UK Fulbright Commission for research funding under a Distinguished Scholar Award.

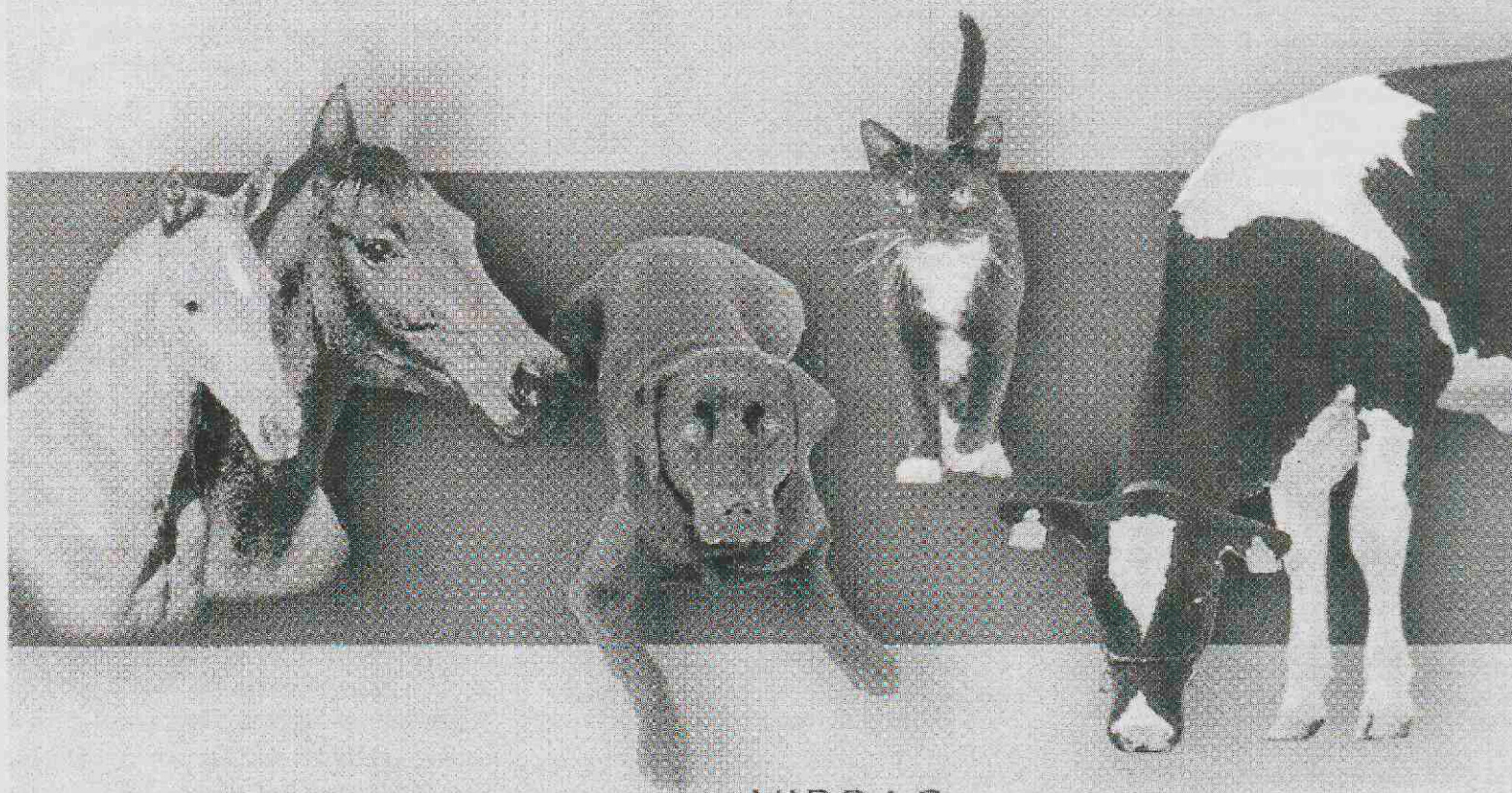
1. See for example: David S. Barnes, *The Making of a Social Disease: Tuberculosis in Nineteenth-Century France* (Berkeley: University of California Press, 1995); Linda Bryder, *Below the Magic Mountain: A Social History of Tuberculosis in Twentieth-Century Britain* (Oxford: Clarendon Press, 1988); Georgina D. Feldberg, *Disease and Class: Tuberculosis and the Shaping of Modern North American Society* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1995).
2. "The British Congress on Tuberculosis," *Popular Science Monthly* 59 (September 1901): 508.
3. "The Congress on Tuberculosis," *The Saturday Review* 92 (July 27, 1901): 102-103, quote on 103.
4. "The Congress on Tuberculosis," *Nature* 64 (August 1, 1901): 327-328, quote on 327.
5. *Transactions of the British Congress on Tuberculosis, Vol I* (London: William Clowes and Sons, 1902), pp. 27-30, see especially pp. 30, 34, 35.
6. Historians are currently revisiting the development of "germ theories." See Michael Worboys, *Spreading Germs: Disease Theories and Medical Practice in Britain, 1865-1900* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000); and *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 52 (January 1997), especially Nancy J. Tomes and John Harley Warner, "Introduction to Special Issue on Rethinking the Reception of the Germ Theory of Disease: Comparative Perspectives," pp. 7-16; and Terrie M. Romano, "The Cattle Plague of 1865 and the Reception of 'The Germ Theory' in Mid-Victorian Britain," pp. 51-80.
7. *Transactions of the British Congress on Tuberculosis, Vol I*, p. 27.
8. Christoph Gradmann, "Robert Koch and the Pressures of Scientific Research: Tuberculosis and Tuberculin," *Medical History* 45 (2001): 1-32, quote and discussion on p. 12.
9. See, for example, Robert Koch, "Über Neue Tuberculin-präparate," in J. Schwalbe, ed., *Gesammelte Werke von Robert Koch*, vol. 1 (Leipzig: Georg Thieme, 1912 [1910]): 683-693.
10. Gradmann, "Robert Koch and the Pressure of Scientific Research," p. 28.
11. By no means did "national position" imply that all British scientists agreed with this position. Edward Klein, the pre-eminent British bacteriologist, was only the most prominent of those who felt that the bovine disease was of negligible danger to humans. Nonetheless, Parliament had endorsed the findings of the Royal Commissions to the contrary. See Keir Waddington, "The Science of Cows: Tuberculosis, Research and the State in the United Kingdom, 1890-1914," *History of Science* 39, part 3 number 125 (2001): 355-381, especially p. 359.
12. *Transactions of the British Congress on Tuberculosis, Vol I*, pp. 91, 92.

13. The three cases were Drs Warren T. Edwards, Samuel H. Gilliland, and Leonard Pearson (eminent American veterinarians and expert on bovine tuberculosis). Sufferers with high standing in the scientific community (in this case, Pearson) were considered to be very credible evidence of the transmissibility of bovine infection.
14. See *Bureau of Animal Industry Annual Reports* 1898, 1899, 1900, 1901 (Washington, D.C.: US Government Printing Office); Leonard Pearson and Mazzyck P. Ravenel, *Tuberculosis in Cattle and the Pennsylvania Plan* (Harrisburg: William Stanley Ray, State Printer of Pennsylvania, 1901); and Mazzyck P. Ravenel, "Three Cases of Tuberculosis of the Skin Due to Inoculation With the Bovine Tubercle Bacillus," *Philadelphia Medical Journal* (July 21, 1900).
15. In medical and scientific journals, Koch's address was reprinted by: *The Lancet* 2 (August 3, 1901): 187-191; *British Medical Journal* 2 (July 27, 1901): 189-193; *The Journal of Comparative Pathology and Therapeutics* XIV (September 30, 1901): 203-215; *Veterinary Record* (partial reprint) 14 (July 27, 1901): 45-46; *Veterinary Journal* III (August 1901): 72-83; *Nature* 64 (July 25, 1901): 312-316; *Scientific American Supplement* 52: 21432-34. In popular journals and newspapers: *Popular Science Monthly* 59 (Sept 1901): 461-74; *Eclectic Magazine* 137 (Oct 1901): 421-432; *Living Age* 230 (August 31, 1901): 529-540; *New York Times* (partial) July 28, 1901, p. 4. Newspapers clouded the matter by printing varying reports of what Koch had actually said. See, for example, two reports from the *New York Times*: "Denies Old Beliefs About TB; Dr. Koch Says Cattle Cannot Infect Human Beings," July 24, 1901, p. 3; and "Dr. Koch Misinterpreted, Admitted Consumption Might be Transmitted from Cattle to Man," July 28, 1901, p. 3.
16. "The Contagiousness of Tuberculosis," *The Independent* 54 (November 6, 1902): 2666-8, quote on p. 2667.
17. On the increasing availability of scientific information for popular consumption in the United States, see Nancy Tomes, *The Gospel of Germs: Men, Women, and the Microbe in American Life* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998).
18. Roger Cooter and Stephen Pumfrey, "Separate Spheres and Public Places: Reflections on the History of Science Popularisation and Science in Popular Culture," *History of Science* 32 (1994): 237-267.
19. Lawrence F. Flick, "America and The International Congress on Tuberculosis," *Charities* 15 (December 9, 1905): 353-360, quote on p. 355. Flick was writing confidently on this point, as the 1905 Paris tuberculosis congress had adopted "the unity of tuberculosis—human and animal," as a resolution over the objections of Koch and his supporters.
20. The literature on Progressivism is voluminous; a good recent starting place is Steven J. Diner, *A Very Different Age: Americans of the Progressive Era* (New York: Hill and Wang, [1997] c1998).
21. Caroline Bartlett Crane, 1909 speech, "Interest in Meat Inspection," box 22, folder 7, Caroline Bartlett Crane Papers, A-92, Archives and Regional History Collections, Western Michigan University, Kalamazoo, Michigan, pp. 2, 3, 10.
22. Viviana Zelizer, *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children* (New York: Basic Books, 1985).
23. Deborah Dwork, *War Is Good for Babies and Other Young Children: A History of the Infant and Child Welfare Movement in England, 1898-1918* (London: Tavistock, 1987), pp. 6-21; A. Davin, "Imperialism and Motherhood," *History Workshop Journal* 5 (1978): 9-65; Bryder, *Below the Magic Mountain*, p. 258.
24. "Milk and Disease," a seven-part series of articles in *The Daily Chronicle*, quote from "Our Milk Supply," July 14, 1904, p. 5.
25. Aimee Watt Smyth, *Physical Deterioration: Its Causes and the Cure* (London: John Murray, 1904). Dwork called this book "influential" (see Dwork, p. 11).
26. R. W. Philip, "Tuberculosis Among Children in Scotland," in T.N. Kelynack, ed., *Tuberculosis in Infancy and Childhood: Its Pathology, Prevention, and Treatment* (London: Balliere, Tindall, and Cox, 1908). Sir John Byers, "Tuberculosis Among Children in Ireland," *ibid.*, pp. 200-207, quote on p. 204.
27. Philip, "Tuberculosis Among Children in Scotland," in Kelynack, *Tuberculosis in Infancy and Childhood*, pp. 195-196.
28. J.S. Fowler, "The Milk Problem and Tuberculosis in Infancy and Childhood," in Kelynack, *Tuberculosis in Infancy and Childhood*, pp. 31, 32; Nathan Raw, "Bovine Tuberculosis in Children," in Kelynack, *Tuberculosis in Infancy and Childhood*, pp. 37, 41; Byers, "Tuberculosis Among Children in Ireland," in Kelynack, *Tuberculosis in Infancy and Childhood*, p. 205.
29. Waddington, "The Science of Cows," pp. 361-363, 373.
30. *Second Report, Royal Commission into the Relations of Human and Animal Tuberculosis*, Parliamentary Papers, 1907, xxxviii, 13, 68-70; *ibid.*, Part ii, Appendix, iv, p. xxx; Waddington, "The Science of Cows," pp. 374-375.
31. See, for example, Barbara Rosenkrantz, "The Trouble with Bovine Tuberculosis," *Bulletin of the History of Medicine* 59 (1985): 155-175.
32. Flick, "America and the International Congress...", p. 355.

Recente Publicaties (1)

- Armutak, A. [The establishment and development of the Faculty of Veterinary Medicine of the University of Istanbul during its first ten years (1972-1982)]. Original title: Istanbul Universitesi Veteriner Fakultesinin kurulusu ve ilk on yillik (1972-1982) gelismisi. *Veteriner Fakultesi Dergisi Istanbul*, 28(2), 429-445, 2002.
- Beredaie, Gildas. *La vache dans les traditions populaires de Bretagne*. Nantes: Ecole Nationale Vétérinaire, 2002. 133 p.
- Blancou, J. Principes généraux de la transmission des agents pathogènes entre animaux et des animaux à l'homme, aux temps passés et de nos jours. *Historia medicinae veterinariae*, 27(5-6), 368-379, 2002.
- D'os, d'images et de mots. *Contribution à la réflexion sur les sources de l'histoire des connaissances zoologiques*. Journée d'étude, Université de Liège, 17 mars 2001. Bodson, Liliane (Ed.). Liège: Université de Liège, 2002. xii, 153 p. (Colloques d'histoire des connaissances zoologiques; 13).
- Collins, M. T. Finn Saxegaard, DVM, MSc, PhD, awarded emeritus membership of the International Association for Paratuberculosis. *Historia medicinae veterinariae*, 27(5-6), 365-366, 2002.
- Cordero del Campillo, M. Comentarios sobre la historia de las zoonosis. In: *II Curso sobre zoonosis, Facultad de León*. León: Universidad de León, 2002. p. 9-23. (Lección inaugural del curso sobre "Enfermedades transmisibles entre los animales y el hombre (zoonosis)", 8 de octubre de 2001).
- Curca, D. The Romanian scientist prof. Victor Babes. *Historia medicinae veterinariae*, 27(3-4), 333-347, 2002.

Virbac
ANIMAL HEALTH

VIRBAC
DIERGENEESMIDDELEN

Persoonlijk voor dieren

Virbac Nederland BV,
Postbus 313, 3770 AH Barneveld.
Tel: 0342-427127. Fax: 0342-490164.
www.virbac.com

Tuberculose en haar bestrijding bij de Friese bevolking en veestapel in de jaren 1890 tot 1940^a

B. Abbo-Tilstra^b

Tot nu toe was voornamelijk de landelijke tuberculosebestrijding van de bevolking beschreven en ontbrak een overzicht van de activiteiten in een regio. In de geschiedschrijving was voorts onvoldoende beklemtoond dat de tuberculosebestrijding bij het vee van groot belang was voor de volksgezondheid. Er bestond dus een lacune. De agrarische provincie Fryslân bood de mogelijkheid beide terreinen te onderzoeken.

In de Anglo-Amerikaanse historiografie van de tuberculosebestrijding bij de bevolking wordt dikwijls gebruik gemaakt van het koppel *seed and soil*, waarbij de bestrijding van de tuberkelbacil (de kiem), moet samengaan met verbetering van de sociaal-hygiënische omstandigheden van de getroffen (de bodem). Ging dit ook op voor de activiteiten op veterinair terrein?

De veearts Dirk van der Sluys, eerste keurmeester van vee en vlees in de gemeente Utrecht, opende in de Algemeene Vergadering van de Maatschappij ter bevordering der Veeartsenijkunde in Nederland van 22 september 1883 zijn toespraak als volgt: 'M.H. - Er is in de pathologie misschien geen ziekte bekend, waarover meer is

geschreven en gesproken en waarom-trent meer verschil van meeningen heeft bestaan en tot heden nog bestaat, dan de tuberculose'.¹ Bijna 120 jaar later is tuberculose nog steeds een boeiend onderwerp voor een studie.

Parelziekte of gortigheid, zoals tuberculose bij het vee genoemd werd, duidt op de tuberkels, wittige haardjes op bijvoorbeeld de buikvliezen van een ziek dier. Als het lang in leven bleef, teerde parelziek vee uit, evenals de mens met tering of ftisis. De Franse medicus Villemin toonde in 1865 de overdraagbaarheid aan van ftisis en parelziekte door proeven waarbij hij konijnen infecteerde met tuberculeus materiaal van mens en rund. Hiermee werd de tot dan toe heersende theorie van de erfelijkheid van tuberculose weerlegd. Dispositie, de aanleg voor tuberculose, verving deze erfelijkheidstheorie.

Het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde bevatte in 1876, 1877 en 1880 artikelen van Levi Ali Cohen, inspecteur van het Geneeskundig Staatstoezicht voor de provincies Groningen en Friesland. Daarin besprak hij de in het buitenland verschenen literatuur over deze nieuwe ontwikkelingen. Nederland liep volgens hem achter.

Diergeneeskundigen toonden zich echter, sinds de overdraagbaarheid van tuberculose bekend was, bezorgd over de gevolgen voor de volksgezondheid door besmetting vanuit het rund. Zij adviseerden zieke dieren uit het veebestand te verwijderen en melk en vlees, vaak rauw gebruikt, te koken, want melk van koeien met uiertuberculose bevatte tuberkelbacteriën en in vlees zaten soms tuberculeuze haardjes. Vlees kon bovendien tijdens de slacht besmet raken.

De sinds 1879 bestaande Friese zuiv-

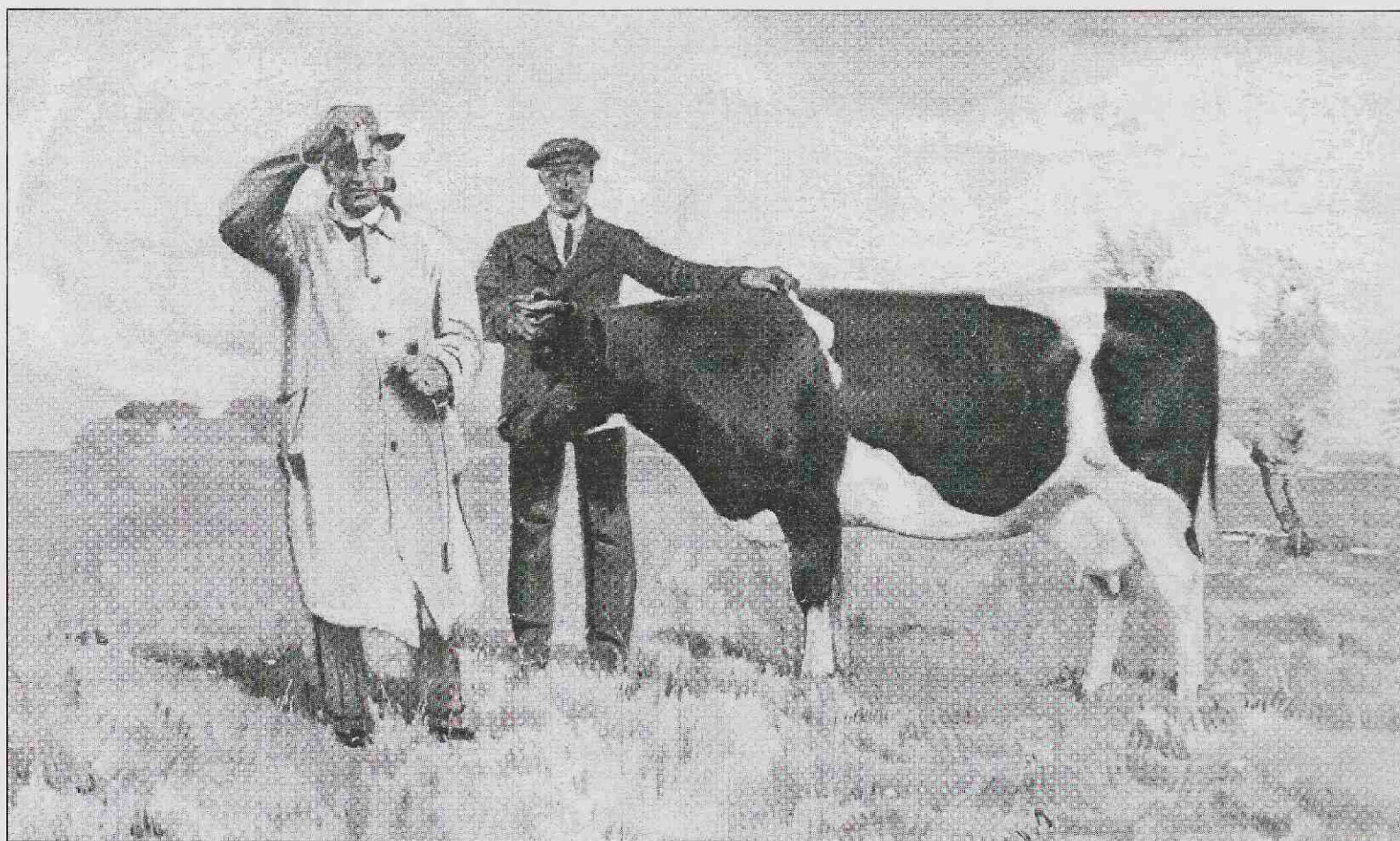
velfabrieken ontvingen van hun leden ook melk van koeien met uiertuberculose. Na verwerking van de melk tot boter of kaas leverde de zuivelfabriek de restproducten terug aan de veehouders als voer voor jongvee en varkens. Hierdoor verspreidde de parelziekte zich over alle toeleverende veehouderijen. Dit dreigde een rampzalige ontwikkeling te worden.

Robert Koch die in 1882 de tuberkelbacil, *Mycobacterium tuberculosis*, ontdekte, beweerde dat deze bacterie zowel de tuberculose bij de bevolking als bij het vee veroorzaakte. In 1896 beschreef de Amerikaan Theobald Smith tijdens zijn periode als hoogleraar in Harvard echter de *Mycobacterium bovis*, de verwekker van de bovine tuberculose. Naarstig zocht Koch naar een geneesmiddel tegen tuberculose. In 1890 presenteerde hij tuberculine, een glycerine-extract van tuberkelbacillen. Hij zag dat ermee behandelde patiënten met een vorm van huidtuberculose van het gelaat, *lupus vulgaris*, herstelden. Helaas kwam de kwaal terug. Tuberculine bleek echter van groot nut te zijn bij het opsporen van besmetten en zieken, bij vee en bevolking. Al vóór de eeuwwisseling benutten veterinairen het hiervoor, en gebruikte de handel het bij de aan- en verkoop van vee. België en Engeland weigerden sindsdien de invoer van reactiedieren.

In 1904 begon de regering steun aan te bieden voor de bestrijding van de rundertuberculose volgens het systeem Poels-Lovink. Zij stelde voor het onteigenen en vernietigen van tuberculeus rundvee enorme bedragen ter beschikking. De resultaten waren echter teleurstellend, want de deelname was vrijwillig en droeg onvoldoende bij aan het uitroeien van de tuberculose. In 1911 voer-

a. Verslag van een voordracht gehouden op de voorjaarsbijeenkomst van het VHG op 2 mei 2002 te Leiden. De voordracht is gebaseerd op het proefschrift van Mw. Bartje Abbo-Tilstra dat is getiteld: *Om de sânen fan it Fryske folk. Tuberculose en haar bestrijding bij bevolking en veestapel in Fryslân, 1890-1940* (Ljouwert, Fryske Akademy 2002). Voor de bespreking, zie de rubriek Boekbesprekingen.

b. Mw. Dr. Bartje Abbo-Tilstra, Utrechtseweg 254, 6862 BB Oosterbeek

Aquarel van Piet van der Hem, gemaakt voor de Landbouwtentoonstelling van 1927.

Afgebeeld is dr. A.H. Veenbaas, de eerste directeur van de Gezondheidsdienst voor Vee in Leeuwarden, bezig met sputumafname bij een koe. (Thans in particulier bezit)

de H. Remmelts, inspecteur van de Veeartsenijkundige Dienst, het systeem-Remmelts in. Volgens dit systeem, dat tot 1928 gehandhaafd bleef, lag de verantwoordelijkheid bij de veehouder. De hele veestapel diende bijvoorbeeld met hulp van de eigenaar te worden onderzocht, de opfok van jongvee moest tuberculosevrij zijn, de aankoop van zieke dieren was verboden en bij een zieke koe was ontsmetting van de staanplaats in de stal vereist. Friese veehouders maakten van de geboden mogelijkheden evenwel nauwelijks gebruik. Hun stallen waren moeilijk in te richten voor het isoleren van ziek of nog onbesmet vee. Bovendien vonden zij de vergoeding te gering. Ze bleven zich dus distantiëren van de gesubsidieerde tuberculosebestrij-

ding en hun stallen fungeerden als brandhaarden.

Particulier initiatief zou in Fryslân de veestapel redden. De besturen van het Friesch Rundvee Stamboek en de Coöperatieve Bond van Zuivelfabrieken richtten in 1919 de Gezondheidsdienst voor Vee in Friesland op. Deze dienst hield zich bezig met alle zich voordoen- de veeziekten, beschikte als enige in Nederland over een laboratorium en liet het rundvee van de leden tuberculineren. Ziek vee moest de veehouder afstaan, jongvee diende gescheiden van het andere op te groeien. Via verenigen sloten leden van coöperatieve en commerciële zuivelfabrieken zich aan bij deze Gezondheidsdienst. De coöperatieve zuivelfabrieken betaalden hun leden

een vergoeding voor afgestaan ziek of besmet vee. Succes van deze niet-gesubsidieerde aanpak bleef niet uit. Niet-aangesloten koeien kozen óf voor een andere Gezondheidsdienst óf vanaf 1928 voor de tuberculosebestrijding met Rijkssteun, ook in verenigingsverband. In de loop der jaren nam de eerst torenhoge rijks-subsidie voor onteigening en vernietiging sterk af.

Zuivelfabrieken konden voor het kiemvrij maken van hun producten pasteurisatie toepassen. Dit maakte de producten duurder, maar toch besloot de Kimswerder coöperatieve zuivelfabriek als eerste ertoe over te gaan. Het jongvee van haar leden kreeg nu veilige restproducten aangeboden en bleef negatief blijkens het jaarlijkse tuberculineonder-

zoek. Deze fabriek bereikte ook dat haar leden slechts negatief reagerend vee kochten, waarvan de melk dus vrij van tuberkelbacteriën was.²

Een lange weg was ook voor veiliger vlees te gaan. In 1922 werd de Vleeskeuringswet van 1919 van kracht. Voor zowel de handel als de consument ontstond duidelijkheid, want vlees van een tuberculeus dier kwam nu slechts in consumptie wanneer de tuberculose van geringe omvang was. Fryslân kreeg in de jaren 1920 enkele slachthuizen.

Nagegaan is of seed and soil, de metafoor die in de Anglo-Amerikaanse literatuur de tuberculosebestrijding bij de bevolking karakteriseert, ook de tuberculosebestrijding bij het vee in Fryslân kenmerkte.

Voor seed waren er talrijke overeenkomsten. Zo was in de aanvang de tuberculosebestrijding bij het vee van belang voor de volksgezondheid. Later gingen economische aspecten in niet geringe mate een rol meespelen. Bij de tuberculosebestrijding vond zowel bij de bevolking als bij het vee bacteriologisch onderzoek van sputum en ander pathologisch materiaal plaats. Bij het vee betrof dit onder meer ook de melk. De zuivelfabrieken voerden pasteurisatie in van de melk en slachthuizen zorgden door keuring voor betrouwbaar vlees. De bevolking kreeg het advies om melk en vlees te koken.

In de stal was ontsmetten van de verlaten staanplaats van een zieke koe te vergelijken met de ontsmettingsmaatregelen die de Ontsmettingsdienst van het Provinciale Friese Groene Kruis toepaste op goederen en woningen. Besmetting van huisgenoten moest in de woningen worden voorkomen door hygiënische maatregelen en ontsmetting van gebruiksvoorwerpen.

In de stal was ruimen van ziek vee het gunstigst of, als de eigenaar hiervoor niet voelde, het isoleren van de zieke

koe. Het plaatsen van een hoestende koe aan het eind van de drinkgoot voorkwam dat besmet water nog door andere koeien kon worden gedronken. Was dit alles niet mogelijk dan kon getracht worden preventief te werken door het isoleren van het jongvee. Ook bij de bevolking waren isolerende maatregelen erop gericht om besmettingen te voorkomen. In de thuisverpleging betekende dit het kuren van de patiënt in een eigen ruimte, zoals kamer, tent of lighal. Voorlichting over besmettelijkheid en te nemen (hygiënische) maatregelen nam zowel bij de tuberculosebestrijding bij het rundvee als bij de bevolking een belangrijke plaats in. Veeartsen en hun helpers deden dit in het kader van de bestrijding met rijkssteun of in samenwerking met de Gezondheidsdienst voor vee in Friesland. Huisbezoekster-wijkverpleegsters hadden deze taak in het kader van de directe, gesubsidieerde, tuberculosebestrijding in hun verzorgingsgebied. Plaatselijke consultatiebureaus en Groene-Kruisverenigingen namen in Fryslân aan deze bestrijding deel. Zij vormden in later jaren door het instellen van districtsconsultatiebureaus een (provinciaal) netwerk van consultatiebureaus.

In beide campagnes behoorde fysisch onderzoek tot de te nemen maatregelen en gebruikte men tuberculine voor de diagnostiek. Voor de bevolking kwam later ook röntgendiagnostiek ter beschikking.

Voor soil bestonden minder overeenkomsten. Dit is begrijpelijk, want voor ziek en zelfs alleen besmet vee adviseerde men slachting. Toch konden sociaal-hygiënische maatregelen in de stal de besmettingskansen verkleinen en de gezondheid van de dieren, dus hun dispositie, ten goede komen. Verbetering van woningen gold in de tuberculosebestrijding bij de bevolking als een belangrijke maatregel in de indirecte, niet-

gesubsidieerde, tuberculosebestrijding. Tot de indirecte tuberculosebestrijding behoorde ook de sanatoriumverpleging, die gericht was op het individu en niet op de tuberculose als volksziekte. In het sanatorium bestond de behandeling uit rust, goede voeding, frisse lucht en later lichaamsbeweging, zoals wandelen en arbeidstherapie. Voor het vee is de weide wel beschouwd als sanatorium. Koeien die in de stal achteruitgingen, knapten in de weide vaak erg op. Vanuit de bedompte stal kwamen zij in de frisse lucht en vormde het gras hun gezonde voedsel. Ze hadden de ruimte voor lichaamsbeweging. Wel moest de veehouder beducht blijven voor een eventuele weidebesmetting.

Tuberculosepatiënten ontvingen nazorg, de op werkhervatting gerichte begeleiding. Zwakke en eventueel besmette niet-zieke kinderen zond men uit naar vakantiekolonies. In het veebedrijf hadden zieke koeien en bedreigd of besmet jongvee geen kansen. Bij de bevolking was de indirecte tuberculosebestrijding aangewezen op charitatieve steun. Eén der manifestaties waarmee de bevolking haar sympathie kon betuigen met de tuberculosebestrijding was de landelijke Emmabloemcollecte. Friezen waren gulle gevers.

De veehouder moest zijn eigen boontjes doppen. Voor de tuberculosebestrijding bij het vee stonden hem verschillende diensten ter beschikking. In Fryslân kozen velen voor een eigen organisatie die het financiële aspect naar tevredenheid wist op te lossen en in een sneller tempo dan de door het rijk gesteunde bestrijdingswijze.

Noten

1. D. van der Sluys, 'Is men uit sanitair oogpunt gerechtigd het vleesch van tuberculeuse runderen aan de consumptie te onttrekken?' *Tijdschrift voor Veeartsenijkunde en Veeteelt*, 12 (1883) 284-296, aldaar 284.

2. Ingrid J.R. Visser, 'De georganiseerde dierziektebestrijding in de 18e, 19e en begin 20ste eeuw in Nederland', *Argos* 14 (1996) 135-142, aldaar 141.

voor de bestrijding van andere besmettelijke veeziekten zoals abortus Bang en infectieuze steriliteit.

Op initiatief van prof. H. Schornagel werd in 1938 een commissie van multidisciplinaire samenstelling ingesteld. Besloten werd niet alleen te streven naar de oprichting van dergelijke provinciale diensten, maar tevens een overkoepelend orgaan in het leven te roepen ter coördinatie van de tbc-bestrijding op landelijk niveau. Ten gevolge van het uitbreken van W.O. II zijn deze plannen gestagneerd. Wel werd in 1943 de Tuberculosewet van kracht, waaraan ideeën die in de cie. Schornagel naar voren waren gebracht, ten grondslag lagen. Zo werd een heffing van vijf cent per 100 kg. melk op de melksubsidie in mindering gebracht ten behoeve van de bestrijding van rundveeziekten.

Naar algemene participatie

De implementatie van de Tuberculosewet is pas na W.O. II met de oprichting van de Provinciale Gezondheidsdiensten voor Dieren goed op gang gekomen. Ook werd in 1946 een Gezondheidscommissie geïnstalleerd voor toezicht en controle op de reglementen.

De veehouders waren verplicht zich bij de Gezondheidsdiensten aan te sluiten; anders mocht geen rundvee gehouden worden.

Aanvankelijk gaf de financiering van de tbc-bestrijding problemen; het Rijk wilde alleen geld beschikbaar stellen indien de veehouders zouden meebetalen. Toen in 1950 de georganiseerde veehouderij bereid bleek door een in te stellen heffing van fl. 0,25 per 100 kg. melk (de zgn. kwartjesheffing of het boerenkwartje) in vijf jaar ca 50 miljoen gulden bijeen te brengen, stelde de regering uit de zgn. tegenwaarde van de Marshall-hulp eenzelfde bedrag ter beschikking.

De conjunctivale tuberculatie was in de jaren 1930 geleidelijk vervangen door de

intracutane, eerst in de staartplooi en later in de hals. De manier waarop de gezondheidsdiensten de tuberculaties lieten uitvoeren door de praktiserende dierenartsen (opmeten van de huiddikte, beoordeling van de zwelling, interpretatie van de reacties en opsporen van de openlijders) gaf de veehouders alle vertrouwen in het gevolgde systeem. Het verplicht worden van de certificering heeft in belangrijke mate bijgedragen om de veehouders ervan te overtuigen dat het tuberculose-vrijmaken van hun bedrijven niet alleen uit volksgezondheidkundig, maar ook uit economisch oogpunt noodzakelijk was. Uiteindelijk is het gelukt om met inspanning van zeer velen het zgn. vijf-jarenplan ten uitvoer te brengen, waardoor op 1 mei 1956 Nederland vrij verklaard kon worden van boviene tuberculose!

Nazorg

Op grond van de gunstige resultaten kon worden besloten om de frequentie van het tuberculineren van al het rundvee, dat aanvankelijk eenmaal per jaar gebeurde, terug te brengen tot eenmaal in de twee jaren (van 1 mei 1958 tot 1 mei 1966) en vervolgens eenmaal in de drie jaren (1 mei 1966 tot 1 mei 1982) en eenmaal in de vier jaren (1 mei 1982 tot 1 mei 1992). Sindsdien wordt volstaan met de gebruikelijke vleeskeuring in de slachthuizen omdat inmiddels slachtvee-identificatie middels oormerken was gerealiseerd.

Tijdens de nazorg kwam het probleem van de a-specifieke reacties steeds meer naar voren. Met behulp van de zgn. V-Z-proef (gelijktijdig tuberculineren met vogel- en zoogdiertuberculine) kon een acceptabel onderscheid worden gemaakt tussen dieren met of zonder echte boviene tuberculose. De als definitief a-specifiek aangemerkte dieren behoeften niet te worden geruimd. Tot 1 oktober 1999 is de bewaking en bestrijding van rundertuberculose door

de Gezondheidsdienst voor Dieren uitgevoerd op grond van de *Verordening Bestrijding Runderziekten en het Reglement Bestrijding Rundertuberculose* van het Landbouwschap. Inmiddels is de bestrijding van rundertuberculose (en ook van brucellose en leukose) bij de *Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren* ondergebracht en zijn de Landbouwschapsverordeningen en -reglementen vervallen. De Rijksdienst voor de Keuring van Vee en Vlees (RVV) is thans verantwoordelijk voor de uitvoering.

Nederland heeft binnen de EU de officiële status van "rundertuberculose-vrij". Dit houdt o.a. in dat er vrijstelling is van regelmatige tuberculatie, mits er na het slachten een officiële keuring plaats vindt en het mogelijk is de herkomst van elk rund(erkarkas) te traceren middels het *Identificatie- en Registratiesysteem*. Bovendien dient er na het aantreffen van een geval van rundertuberculose een uitgebreid onderzoek te worden gedaan bij het veebeslag van herkomst en bij alle veebeslagen die met het geïnfecteerde dier in aanraking zijn geweest.

Literatuur (Chronologisch)

- D. van der Sluys. *De tuberculose bij het vee en hare betrekking tot die van den mensch*. Amsterdam, 1897.
- D.A. de Jong. *De eenheid der zoogdiertuberculose. Verslag van vergelijkende onderzoeken naar de werking van tuberkelbacteriën, afkomstig van het rund en van den mensch, bij runderen en bij andere dieren*. Leiden, 1902.
- J. Poels. De bestrijding der tuberculose van runderen. *Tijdschrift voor veeartsenijkunde*, 33, 477-496; 535-548, 1906.
- A.A. Overbeek. Tuberculosebestrijding en de nieuwe veewet. *Tijdschrift voor diergeneeskunde*, 48, 185-201, 1921 (Idem, De nieuwe veewet, *Ibid.*, p. 665-679).

A. Veenbaas. Tuberculose-bestrijding. *Tijdschrift voor diergeneeskunde*, 49, 174-185; 217-227, 1922.

Rapport van de Tuberculose-commissie (vz. Prof. dr. L. de Blicke). *Tijdschrift voor diergeneeskunde*, 52, 135-146, 1925.

K. Hoefnagel. Wijziging van het keuringsregulatief inzake de beoordeling van het vleesch, afkomstig van tuberculeus slachtvee en wijziging van het systeem der herkeuring. *Tijdschrift voor diergeneeskunde*, 57, 732-738, 1930.

K. Hoefnagel. *De beoordeling van het vleesch der tuberculeuze slachtdieren*. Utrecht, 1931. 5 blzn. (door de redactie van het TvD geweigerd artikel en vervolgens in eigen beheer toegezonden aan alle leden van de Maatschappij voor Diergeneeskunde).

J.A. Beijers. *Het verband tussen de ziekten van den mensch en die van onze huisdieren*. Haarlem, 1931 (Volksuniversiteitsbibliotheek, 51).

(Over tuberculose, p. 8-49).

A. van Leeuwen. Tuberculose bij het rundvee en haar bestrijding. *Tijdschrift voor diergeneeskunde*, 58, 17-32; 65-79, 1931.

A.H. Veenbaas. Gezondheidsdiensten voor vee. *Tijdschrift voor diergeneeskunde*, 64, 1141-1152, 1937.

Rapport van de Tuberculose-commissie (vz. Prof. Dr. J.A. Beijers). *Tijdschrift voor diergeneeskunde*, 66, 1014-1027, 1939.

L. de Blicke en J. Jansen. Over het tuber-

culineeren van rundvee. *Tijdschrift voor diergeneeskunde*, 67, 1011-1024, 1940.

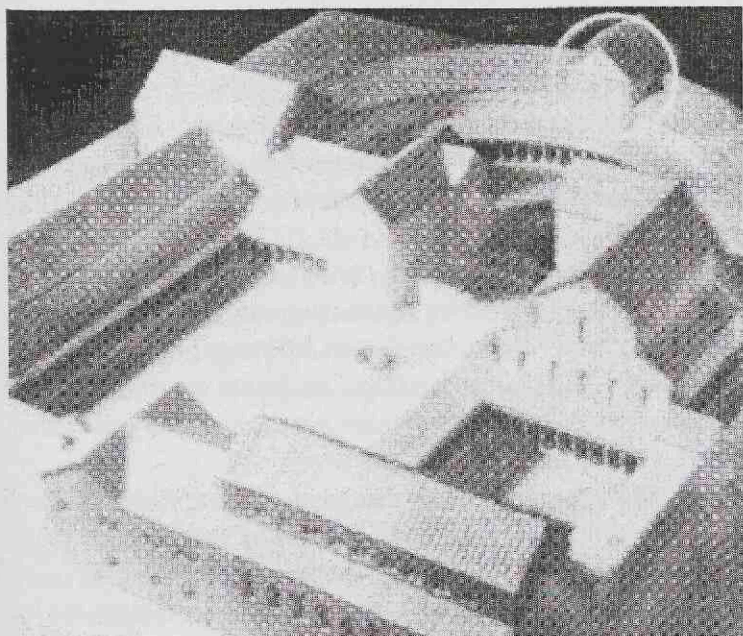
W.A. de Haan. *De bestrijding der rundveetuberculose in Nederland*. Proefschrift. Utrecht, 1945.

J.M. Kramer. Plan voor t.b.c.-bestrijding. *Tijdschrift voor diergeneeskunde*, 77, 181-186, 1950.

W.B. van den Burg. The control of tuberculosis. In: *Veterinary work in The Netherlands*. [Leidschendam, 1971]. p. 112-123.

E. Emmerzeel, F.G. van Zijderveld en D. Bakker. Het belang van goede diagnostiek bij rundertuberculose. *Tijdschrift voor diergeneeskunde*, 124, 741-750, 1999.

Karel de Grote, grondlegger Boehringer Ingelheim logo

Ingelheim was een van de plaatsen waar Karel de Grote een van zijn keizerlijke paltsen liet bouwen. Het middendeel van de keizersburch stond model voor het Boehringer Ingelheim logo. De zuilen en de romaanse architraaf zijn nog duidelijk herkenbaar. Sinds 1905 wordt de - in de 14e eeuw verwoeste - burch al als beeldmerk gebruikt. De naam 'Boehringer' is afkomstig van de apotheker Albert Boehringer, die het bedrijf in 1885 oprichtte.

Boehringer Ingelheim bv
Postbus 8037, 1802 KA Alkmaar
tel. 072-5662411 / fax 072-5643213
Internet:
<http://www.boehringer-ingelheim.com>

**Boehringer
Ingelheim**

Alexander Numan, 150 jaar na zijn dood.

door A. Mathijssen*

Het herdenken van een man die anderhalve eeuw geleden gestorven is, over wie nooit een complete biografie verschenen is en van wie door de meeste veterinairen nooit een syllabe gelezen is, valt niet mee. Als zijn naam nog naklinkt, is het omdat Utrecht een Alexander Numankade heeft; een aardigheidje van het stadsbestuur, bekend gemaakt tijdens de receptie ten stadhuize tgv het eeuwfeest van het diergeneeskundig onderwijs in 1921.

Om Numan te gedenken zijn we niettemin hier bijeen. Dat vraagt om een verklaring, een verantwoording. Temeer omdat hij niet de bouwheer of eerste directeur van 's Rijksveeartsenijsschool (RVAS) was. Numan nam, vier jaar na zijn komst naar Utrecht, op verzoek van de minister, het directoraat over van Van Lidth de Jeude en zou dit de eerstvolgende 25 jaar bekleden. Ofschoon hij een ijverig onderzoeker was, staan er geen grote wetenschappelijke ontdekkingen op zijn naam. Daarvoor leefde hij eenvoudigweg te vroeg.

De geneeskunde van mens en dier bevond zich nog in het stadium waarin men zich door observatie, beschrijving, vergelijking en classificatie een voorlopig beeld moest zien te verschaffen van de aard der ziekteverschijnselen, hun mogelijke oorzaken en hun geneeswijzen. De waarnemingen bleven makroskopisch. Toen Numan bv. bij zijn *Gasterophilus*-onderzoek, dat hij met eindeloos geduld gedurende tien jaar voortzette en waarbij hij als eerste de metamorfose van de

larven beschreef,¹ ook de fijnere bouw van de larven wilde leren kennen, deed hij een beroep op zijn collega van de medische faculteit Schroeder van der Kolk. Deze moest daarvoor toen de enige mikroskoop die de Utrechtse universiteit rijk was, lenen van de hoogleeraar natuurkunde, Gerrit Moll!

Voor diagnostiek waren nog geen hulpmiddelen beschikbaar. Laënnec had weliswaar in 1819 de stethoscoop uitgevonden, maar de eerste mededeling over auscultatie in de veterinaire praktijk kwam pas in de Veterinary record van 1847, waarin bovendien aanbevolen werd deze 'met het blote oor' te verrichten. En op de eerste mededeling over veterinaire toepassing van de koortsthermometer in ons land moest men nog tot 1875 wachten.² Dit soort feiten moeten wel bedacht worden als men de 'state of the art' van Numans tijd wil beoordelen.

Johan Huizinga, die het gedenkboek schreef bij het 300-jarig bestaan van de Groningse Universiteit in 1914, gaf daar in een voortreffelijke karakteristiek van de stand van de geneeskunde in het begin van de 19de eeuw. Het is relevant hieruit iets te citeren, mede omdat Numan uit dit Groningse medische milieu is voortgekomen.

Huizinga schreef:

"De medische wetenschap verkeerde in de eerste dertig jaren van de 19de eeuw nog in het stadium van de strijdende aprioristische systemen, waarvan elk zijn eenzijdig verklaringsprincipe tot de gevaarlijkste uitersten toepaste. (...) In de geneeskunde openbaart zich de romantiek als een vermenging van Duitse natuurphilosophie met het therapeutische systeem van den Schotse geneesheer John Brown

(1735-1788), wiens dualisme van sthenische en asthenische toestanden zich uitstekend leende tot een occult-wijsgerige uitwerking. Voor deze en dergelijke afdwalingen der wetenschap was evenwel hier het rechte land niet. De bedachtzame, nuchtere Hollander omhelsde niet aanstonds één uitsluitend systeem van ganscher harte. Occulte speculaties trokken hem weinig aan, des te meer de nauwgezette en menschlievende praktijk. Bovendien werkte het illustere voorbeeld van Boerhaave nog in allen na als een rem voor alle overdrijving en een aansporing om praktische, klinische ervaring in alles te zoeken. Zoo is hier een slag van medici talrijk, die, als eclecticici betiteld, van de strijdende systemen kennis namen zonder ze te aanvaarden, het goede zich eigen maakten, waar zij het meenden te zien, en van Hippocratische beginselen doordrongen, ervaring en theorie in een wijs evenwicht trachten te houden".³

In de *Redevoering* die Numan had opgesteld bij zijn taakaanvaarding en die vandaag, na precies 125 jaar, opnieuw in druk verschijnt als *Cahier* van het V.H.G.⁴, vinden we deze houding bevestigd, waar hij zegt:

"Eene voorzigtige keuze behoort ons, vervreemd van alle stelselzucht, op den middenweg te leiden, ten einde evenzeer het verderfelijke eener blinde handelwijze, alleen op gewoonte of slender rustende, als eene al te ver gezochte, spitsvondige theorie te vermijden..."⁵

Hij bekent zich hier dus uitdrukkelijk als eclecticus.

a. Drs. A.H.H.M. Mathijssen, Bilderdijklaan 14, 3723 DC Bilthoven

Vernieuwing en vooruitgang in de geneeskunde zou pas na ca. 1850 intreden, als mannen als F.C. Donders, G.J. Mulder of P. Harting, om ons tot Utrechtse geleerden te beperken, door een experimentele benadering de inzichten in basiswetenschappen als fysiologie, fysiologische chemie en biologie konden verbreden. De enige medici uit de eerste helft van de 19e eeuw, die, volgens de Nijmeegse medisch-historicus wijlen De Moulin (zoon van de dierenarts die in 1918 als eerste promoveerde aan de V.H.), door hun onderzoek ook buiten de landsgrenzen bekendheid verwierven, waren de reeds genoemde Schroeder van der Kolk en Willem Vrolik, beide mannen waarmee Numan bevriend was en waarmee hij heeft samengewerkt.⁵ Numan verwachtte veel van samenwerking met medici omdat hij de overtuiging had dat de vergelijkende ziektekunde voor beide takken van de geneeskunde van betekenis kon zijn.

Dit gevoel werd vooral gevoed door de eerste successen van de inenting met koepokstof; "de heerlijke gevolgen uwer voortreffelijke ontdekking, edele Jenner"⁷, riep hij in zijn redevoering uit. Hijzelf heeft veel inentingsexperimenten gedaan, zowel met pokstof als met een serum tegen mond- en klauwzeer. Ter verkrijging van voldoende werkzame pokstof kweekte Numan deze al op het rund, 20 jaar voordat in 1843 de zgn. animale vaccinatie in Napels ingevoerd werd.⁸

Dat we Numan "grondlegger van de diergeneeskunde en van het diergeneeskundig onderwijs in Nederland" kunnen noemen, is m.i. gerechtvaardigd omdat hij als eerste hier te lande, een integrale visie op de dierhouderij presenteerde met als doel de instandhouding van een welvarend volksbestaan. Dit nuttigheidsideaal van het verlichte denken heeft zijn hele leven doortrokken. Hij was het die in daden omzette wat de vele plannen-

makers voor een inrichting voor veterinair onderwijs, gedurende een kwart eeuw vóór hem, hadden beoogd. Het gezond houden en het weer gezond maken van de huisdieren, maar ook hun vermeerdering en de verbetering van hun producten, zoals bv. de wol, dienden hiervoor bestudeerd en onderwezen te worden. In de inleiding tot zijn redevoering wordt de trits: landbouw - vee-teelt - veeartsenijkunde in hun onderlinge afhankelijkheid geschetst, waarbij de "strekking van het onderwijs in de veeartsenijkunde gerigt dient te zijn naar het doel der nuttigheid en het landhuis-houdkundige voordeel".⁹ Alle handelingen hiermee in verband staande zouden op waarneming gebaseerd, en rationeel doordacht moeten zijn, in tegenstelling tot die van de "werktuigelijke hands-werkman".¹⁰ Dit didactisch adagium leidt bij ondoorzichtigheid van causaliteiten gemakkelijk tot theoretische redeneringen. En daarop is Numan door latere meer pragmatisch ingestelde dierenartsen vaker aangevallen. Het is een blijvend dilemma voor een op de praktijk ingesteld vak in een academische omgeving. De bekende Zwitserse patholoog, Walter Frei (1882-1972) die ook vaak het verwijt kreeg zijn onderwijs met veel theorie te larden, had daarop als antwoord: "Nichts ist praktischer als eine gute Theorie".¹¹

In het "prachtig tijdsdocument", zoals Offringa¹² Numans redevoering noemt, geeft hij, na een brede historische schets van de ontwikkeling van de diergeneeskunde, zijn inzicht over haar verhouding tot de geneeskunde van de mens en het verband tussen de diergeneeskunde en de landbouw en veeteelt. Wij leren er zijn opvattingen kennen over de vorming van de aanstaande veearts, en vooral zijn intentie dit onderwijs te doen strekken tot nut van de maatschappij. Numan beschouwde het als zijn roeping en opgave om vorm te geven aan het toen volledig nieuwe vakgebied. Hij gaf

gehoor aan de uitnodiging van minister Falck om zijn bloeiende medische praktijk in Groningen ervoor op te geven en afscheid te nemen van een omgeving die hem dierbaar was. Ook toen hij, drie jaar nadat hij in Utrecht begonnen was, door de Groningse universiteit gevraagd werd de overleden prof. J.A. Uilkes op te volgen als hoogleraar landhuishoudkunde, bedankte hij voor de eer, en bleef de nog in een eerste staat van ontwikkeling verkerende instelling in Utrecht trouw. Diezelfde universiteit wijdt in 1834 complimenteuze woorden aan zijn adres in de gedrukte aankondiging van de benoeming tot hoogleraar in de Juridische Faculteit van zijn zoon Cornelis. Het was in die tijd gebruikelijk om in de in het Latijn gestelde aankondiging van de inaugurale rede een biografische schets van de nieuwe hoogleeraar op te nemen, waarin ook iets over zijn ouders werd gezegd. Vader Alexander wordt een "virum doctrina et peritia insignem" genoemd (een man die uitmunt in wetenschap en praktische kennis), beroemd vanwege zijn uitstekend onderwijs en ook vanwege zijn geschriften, waaraan merkwaardigerwijs wordt toegevoegd: "apud nostrates non tantum, sed et apud exteros celeberrimum" d.w.z. heel beroemd, niet zozeer bij ons, maar in het buitenland.¹³ Zijn talrijke onderzoeken mogen dan geen doorbraken hebben opgeleverd, hij heeft wel door zijn talrijke publicaties¹⁴ vele facetten van de diergeneeskundige problemen van zijn dagen voor zijn tijdgenoten 'op de kaart gezet'.

Het is niet toevallig dat het VHG u voor deze bijeenkomst heeft uitgenodigd. Uit haar midden heeft enige jaren terug een werkgroep zich beziggehouden met de bestudering van de brieven van de eerste gediplomeerde veeartsen die de verplichting hadden de bijzondere ziektegevallen uit hun praktijk, met name als het om besmettelijke ziekten ging, aan hun

leermeester te rapporteren. Deze veeartsen waren door de minister benoemd om dienst te doen op de hen toegewezen standplaatsen. De gedachte was om via dit netwerk van enige tientallen informanten, dat alle provincies van het toenmalig koninkrijk omvatte, zowel de noordelijke als de zuidelijke, de gezondheidssituatie van het vee in het oog te houden. In aanleg was het een veterinair inspectieapparaat, waarvan de directeur van de VAS de spil was. Hij adviseerde de minister als bijzondere maatregelen nodig waren en hij kon via deze regelmatige contacten zijn oud-leerlingen bijsturen. In het door Numan opgerichte en geredigeerde *Veeartsenijkundig Magazijn* vinden we talrijke rapporten terug waarbij Numan commentaar gaf op de door zijn leerlingen toegepaste geneeswijzen of genomen maatregelen, en waarbij hij het zelden naliet de buitenlandse literatuur over het betreffende onderwerp te citeren.

Naast een embryonale V.D. fungeerde er dus ook al een embryonale vorm van P.A.O.!

De leden van de werkgroep werden steeds weer getroffen door de hartelijke verstandhouding die de leerlingen van Numan met hun vroegere directeur hadden, waarbij natuurlijk wel bedacht moet worden dat zij zich zijn machtige positie goed bewust moeten zijn geweest. Een negatief advies zijnerzijds kon hen in de toch al zo wankelende maatschappelijke positie treffen.

Bij de bespreking van deze brieven kwam de vraag naar voren wat er de oorzaak van kan zijn geweest dat de figuur van Numan, die toch gedurende de eerste dertig jaar van de officiële diergeneeskunde in Nederland zulk een vooraanstaande rol gespeeld had, zo in de vergetelheid was geraakt. Hier geen standbeeld en regelmatige herdenkingen of symposia zoals voor Bourgelat in Lyon en Alfort, voor Abildgaard in Kopenhagen of voor Hernquist in Zweden.

Is het het gebrek aan interesse voor hun geschiedenis van de Nederlandse dierenartsen, een gebrek dat het VHG in een positieve richting tracht om te buigen, of speelden andere factoren een rol? We zullen daartoe moeten nagaan hoe Numans werk na zijn tijd besproken is, met andere woorden, in de taal der vakhistorici, wat de receptiegeschiedenis is geweest. We moeten dan vaststellen dat hierin een opmerkelijke breuk heeft plaatsgevonden.

Er verschenen een jaar na zijn dood twee uitvoerige levensbeschrijvingen: een van de hand van zijn zoon, Cornelis, de hoogleraar in de rechtsgeleerdheid te Groningen, en de andere van zijn vriend Willem Vrolik, hoogleraar anatomie in Amsterdam en tevens secretaris van de Akademie van Wetenschappen. (Deze zijn opgenomen in VHG-Cahier nr. 4). Beide zijn vol sympathie en bewondering, hetgeen niet te verwonderen is van auteurs die Numan zo nabij stonden. Hoe informatief en lezenswaardig deze necrologieën ook zijn, zij vertegenwoordigen een literatuurvorm waaraan niet de hoogste graad van historische objectiviteit toegekend kan worden.

De belangrijkste reden dat er ten tijde van zijn overlijden uit veterinaire kring, behalve een toespraak van zijn opvolger Wellenbergh bij de begrafenis, die echter niet bewaard gebleven is, en een korte necrologie van Hekmeijer in het *Nederlandsch Lancet*, nauwelijks geluiden van appreciatie werden gehoord, zal gezocht moeten worden in de omstandigheden waaronder Numan afscheid moest nemen van zijn levenswerk. De school, die, naar het woord van de Münchense hoogleraar Plank "eene der schoonste en voor wetenschappelijk onderricht doelmatigste inrigtingen (was) die er bestaan"¹⁵, dreigde na nauwelijks 30 jaar ten onder te gaan. De oorzaken

hiervan zijn als volgt bondig samengevat door prof. Gerrit Jan Mulder in zijn in 1850 uitgegeven brochure ter verdediging van het behoud van de school:

"En was het afnemende en bijna uitgestorven Fonds voor den Landbouw ééne der oorzaken van kwijning der school; het gemis aan elk verband tusschen Staat en Veeartsenijschool was eene tweede oorzaak van noodzakelijke vernietiging eener zoo bij uitstek goede zaak".¹⁶

Mulder legde de schuld voor dit droevige lot geheel bij de overheid die verzuimd had, tegelijk met de oprichting van de VAS, examens voor de empiristen in te stellen. Dan zou de scheefgroei zijn voorkomen van 210 goed opgeleide veeartsen tegenover 720 lieden die, alleen door jaarlijks enige stuivers patentbelasting te betalen dezelfde rechten tot praktijkuitoefening konden verwerven. Ook kritiseerde Mulder de regeling dat het Fonds voor den Landbouw uitkeringen deed voor dieren die aan een besmettelijke ziekte gestorven waren in plaats van deze gelden uitsluitend te besteden als schadeloosstelling van op last van de overheid gedood vee. De longziekte had vanaf 1833 zoveel sterfte veroorzaakt dat na 16 jaar het Fonds van vier miljoen gulden, opgebracht door de veehouders, was uitgeput en daarmee ook de financiële basis aan de School ontvallen was.

Hiermee zijn de twee grote problemen genoemd waarmee Numan gedurende een groot deel van zijn ambtsperiode geworsteld heeft: de niet door enige wet aan banden gelegde praktijk der empirici ('ervaringsdeskundigen' zeggen we nu) en de de volkswelvaart bedreigende longziekte, waarvan de aard onbegrepen bleef en nog lang onbegrepen zou blijven. Beide waren van existentieel belang voor de school -niemand anders dan Numan was zich hiervan zozeer bewust- maar de oplossing van

deze problemen lag niet in zijn macht maar in die van de overheid. Ontelbare missives met voorstellen heeft hij erover naar Den Haag gestuurd. Het is niet anders dan diep tragisch te noemen dat hijzelf het slachtoffer werd van een talvende en tot weinig begrip in staat zijnde overheid zodat er voor hem geen andere uitweg was dan in 1851 ontslag uit zijn functie te vragen. Hij was toen overigens de zeventigjarige leeftijd al gepasseerd. De crisissituatie waarin zich het land al sinds de afscheiding van de Zuidelijke Nederlanden bevond, had de school meegesleept. De met crisis en reorganisatie gepaard gaande onrust en intrige vormden natuurlijk geen voedingsbodem voor een hulding ten afscheid. Hij moest het doen met Thorbecke's judicium waarin zijn "uitstekende bekwaamheid en onvermoeide ijver" geprezen werden, en met de onderscheiding van Commandeur in de Orde van den Eikenkroon, persoonlijk verleend door koning Willem III. Offringa heeft er op gewezen dat sommigen uit de directe omgeving van de school - hij noemt o.a. de door Numan zelf aange trokken bijzonder hoogleraar Wellenbergh die hem ook als directeur zou opvolgen - niet zonder eigenbelang de hand gehad hebben in de voor Numan zo pijnlijke reorganisatie.¹⁷ Zeventig jaar later is het voor het eerst dat Numans werk en zijn ongelijke strijd tegen de ongunstige omstandigheden waarin hij zijn idealen trachtte vorm te geven, in veterinaire kring naar voren zijn gebracht. Dit gebeurde door prof. Kroon, rector magnificus van de V.H. bij gelegenheid van het eeuwfeest in 1921. In de rede gewijd aan de "Hoofdpersonen uit de geschiedenis van het veeartsenijkundig onderwijs" stond Kroon uitvoerig stil bij het werk van Numan.¹⁸ Kort daarop wijdde H.A. Zwijnenberg, die in 1925 bij Kroon promoveerde op *Alexander Numans invloed op de Nederlandse schapenfokkerij*, een met

veel sympathie geschreven inleidend hoofdstuk aan Numans werk en zijn ijveren voor de school, waarin vooral ook op zijn verdiensten voor de veeteelt werd gewezen.¹⁹ Volgens Numan was "Een veeartsenijsschool zonder veeteelt een onding". Hij vond het noodzakelijk de student van nabij kennis te laten maken met de praktische teelt.

De omslag in de waardering van Numan moet zijn veroorzaakt door de negatieve kritiek van de invloedrijke Wester in zijn *Geschiedenis der veeartsenijkunde* (1939) op verschillende van Numans 'faits et gestes', m.n. op diens aarzeling om radicale 'stamping out' aan te bevelen bij het uitbreken van de longziekte, en op de toenmalige regering die een medicus en niet een van de in de Alfort opgeleide Nederlandse veeartsen aan het hoofd van de school plaatste. Afgezien van Westers neiging om zaken uit het verleden te toetsen aan de inzichten die pas later werden verworven, is op hem het woord van Nietzsche van toepassing, dat historici er vaker in slagen een groot man klein te maken dan een klein man groot! Westers visie op het handelen van de overheid bij de oprichting van de RVAS, werd bij het 125-jarig bestaan van het diergeneeskundig onderwijs in 1946, gecorrigeerd door de toenmalige voorzitter van de faculteit, prof. Seekles in zijn bij die gelegenheid gehouden redevoering.²⁰ Weer 25 jaar later gaf Offringa ons in het eerste deel van *Van Gildestein naar Uithof* een uitgebreide en uitgewogen analyse van Numans werk, in de eerste plaats als leraar en schooldirecteur, waarvan de belangrijkste positieve uitkomst geweest is dat hij ervoor gezorgd heeft dat Nederland bij zijn vertrek een corps van meer dan 200 veeartsen bezat, die zodanig waren opgeleid dat de besten onder hen het onderwijs in Utrecht, en een enkele ook in

Cureghem, konden voortzetten. Hoe groot de doorwerking van Westers beoordeling van Numan in de geest der veterinairen geweest is, bleek nog enige jaren geleden toen het voorstel om het Hoofdgebouw van de Faculteit "Alexander Numan Gebouw" te noemen door het toenmalige faculteitsbestuur verworpen werd omdat Numan immers een medicus was en geen dierenarts! Ondanks de instructie van het College van Bestuur om een naam van een voor het vakgebied vooraanstaande geleerde te kiezen, zoals ook voor de overige gebouwen in de Uithof is gebeurd, gaf men toch de voorkeur aan de naam van de mythologische christenmartelaar uit de tijd van keizer Nero, Androcles! Zijn naam wordt slechts in ere gehouden door de Vrienden van het Museum Diergeneeskunde; deze presenteren zich als "Numan Stichting", een passende naam, want Numan was een ijverig verzamelaar van alles wat zijn onderwijs en onderzoek kon dienen.

De memorabilia die ons in staat stellen een beeld te vormen van Numan, zijn - naast de beschrijving van zijn fysiek door Vrolik - de gedenkpenning uit 1921 en het portret, door zijn kleindochter Catharina Dorothea Rueb nageschilderd van het originele schilderij door Jan Kieft; deze kopie werd in 1928 door de familie Rueb aan de Faculteit aangeboden voor plaatsing in de faculteitskamer in het academiegebouw aan het Domplein. Doordat dit portret door de welwillendheid van de directeur van de faculteit en de directeur van het Universiteitsmuseum hier kon worden opgesteld, maakt het ons mogelijk de man om wie we hier tezamen zijn, iets meer nabij te halen. Wij zien een zelfbewuste en gesoigneerde zestiger, met een jonge uitstraling, maar toch ook waardig, voorzien van enige parafrenalia die - in de opvatting

van de portrettist of van de afgebeelde (we zullen het nooit weten)- dienen moeten om zijn context duidelijk te maken. Numan vertegenwoordigde, volgens Vrolik, in zijn gehele persoonlijkheid, tot zelfs in zijn lichaamsbouw het type van de Groninger. De impressie die hij op Vrolik maakte was er een van "eene zekere flinkheid, rondheid en voortvarendheid".²¹ Op zijn revers draagt hij de onderscheiding van Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw, die hem al in 1834 verleend was. In zijn hand houdt hij de *Georgica* van Vergilius en rechtsachter staan enige potten met preparaten. Als zodanig staat hij model voor de letterlievende natuuronderzoeker en verzamelaar. Dat vind ik daarom goed getroffen omdat juist dat boek en die potten verwijzen naar wat wij nu nog als zijn nalatenschap bezitten. Het pathologisch en teratologische kabinet was de grondslag voor het Pathologisch Museum, tegenwoordig studieverzameling genoemd. En zijn talrijke geschriften, en tevens de oudste bestanddelen van de bibliotheek van de Faculteit der Diergeneeskunde, die onder zijn beheer stond en die na zijn dood verrijkt werd door de incorporatie van zijn privé-collectie, behoren tot het nationale veterinaire erfgoed.

Als de Faculteit niet oppast zal dit erfgoed binnenkort uit de Faculteit verdwenen zijn. Afstand doen van de oudere gedeelten van de faculteisbibliotheek naar een depot van de universiteitsbibliotheek zou, niet alleen door de verminderde toegankelijkheid nadelig zijn voor de beoefening van de veterinaire geschiedenis en voor de instructie in dezen van de studenten, maar zou ook een ontworteling betekenen omdat door de Faculteit afstand gedaan, en dus genomen, wordt van de getuigenissen van de vroegere veterinaire vak- en wetenschapsbeoefening. Niet alleen aan de vruchten leert men de boom kennen, maar kennis van de boom is ook nodig

om betere vruchten voort te brengen. Tenslotte: de herdenking van een historisch feit is alleen zinvol als dit helpt bij het besef welke lange weg is afgelegd sinds toen; als het de interesse stimuleert om het werk van de velen die deze weg geplaveid hebben, te leren kennen. En, in dit geval, als het leidt tot een betere appreciatie van de man die aan het begin stond van de lange weg die de diergeneeskunde in Nederland gegaan is, van Alexander Numan, die niet afgerekend mag worden op de voor hemzelf en de instelling ongelukkige laatste vijf jaren van zijn directoraat, maar die het verdient een late huldiging te krijgen voor zijn niet aflatend en consequent ijveren om alles in het werk te stellen wat tot nut kon strekken van de Nederlandse landbouw, veeteelt en bovenal veeartsenijkunde.

Noten

1. A.H.H.M. Mathijssen. Die Larve entlarft. *Gasterophilus*-Studien in der erste Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: *Historia animalium ex ossibus. Festschrift für Angela von den Driesch*. Rahden/Westf., 1999. p. 269-284.
2. M.A. Moons, Instrumenten van de practicus en enkele verrichtingen in de vorige eeuw, *Diergeneeskundig memorandum*, 34(4), 216-223, 1967 (hier p. 216).
3. J. Huizinga. *Academia Groningana MDCXIV-MCMXIV*. Groningen, 1914. p. 63.
4. *Redevoering over de veeartsenijkunde en de inrigting van derzelver onderwijs, overeenkomstig met het belang der maatschappij*, door Alexander Numan; *Levensbericht van Alexander Numan, 1853* door Willem Vrolik; *Schets van het leven en karakter van Alexander Numan, overleden 1 september 1852* door Cornelis Star Numan. Utrecht: Veterinair Historisch Genootschap, 2002.
5. A. Numan, *Redevoering over de veeartsenijkunde...Veeartsenijkundig magazijn*, 1, p. 1-77, 1827 (hier p. 38-39).
6. D. de Moulin. Die Medizin zur Zeit des Königs Wilhelm I (1813-1840). *Janus*, 65, 21-44, 1978 (hier p. 44).
7. Numan (n. 4), p. 53.
8. A.W.H. Wirtz. *Overzicht van de opkomst der animale vaccinatie in Nederland en van de wording der Rijkskoepokinrichting (Parc vaccinogène) bij de Rijksveeartsenijkschool te Utrecht en hare werking gedurende de eerste 25 jaren 1873-1897*. Utrecht, 1898. p. 8-10 en 13.

9. Hierop komt hij in zijn *Redevoering* op verschillende plaatsen terug, bv. p.7, 28, 35 en 44.
10. *Ibid.*, p. 38.
11. W. Sackmann, Walter Frei, in: *100 Jahre Veterinärmedizinische Fakultät der Universität Zürich, 1902-2002*. Zürich, 2002. p. 104.
12. C. Offringa. *Van Gildestein naar Uithof*. Deel 1. Utrecht, 1971. p. 56.
13. *Gronings Archief*, Archief Star Numan (archiefnr. 226), doos 63, map 11.
14. Voor de bibliografie van A. Numan, zie: *Argos*, nr. 26, p. 255-266, 2002.
15. G.J. Mulder. *De Veeartsenijkschool*. Rotterdam, 1850. p. 28. Het oorspronkelijk citaat uit J. Planks reisverslag 'Bemerkungen über die Thierarzneischulen zu Utrecht, London und Kopenhagen' (*Deutsche Zeitschrift für die gesammte Thierheilkunde*, 2(2) 35, 1831) bij A. Numan, *Geschiedenis der veeartsenijkunde en beschrijving van 's Rijks Vee-artsenijkschool, te Utrecht*. Utrecht, 1836. p. 27.
16. Mulder, *Ibid.*, p. 15.
17. C. Offringa (n. 11) p. 89.
18. H.M. Kroon. Hoofdpersonen uit de geschiedenis van het veeartsenijkundig onderwijs. *Tijdschrift voor diergeneeskunde*, 49(1), 15-30, 1922 (over Numan, p. 20-25).
19. H.A. Zwijnenberg. *Alexander Numan; in het bijzonder zijn invloed op de Nederlandsche schapefokkerij, eene kritisch-historische studie*. Utrecht, 1925.
20. L. Seekles, Dienen en leiden, *Tijdschrift voor diergeneeskunde*, 71, 887-899, 1946 (gerefereerd in *Argos*, nr. 14, p.130-131, 1996). "Ook thans nog treft het ons, met hoeveel zorg en toewijding van de zijde van de overheid de keuze van de hoogleraren en de overige ambtenaren is geschied. (...) Men mag zich over deze opzet, als zijnde de meest geschikte en in het bijzonder over het wetenschappelijk peil der docenten (...) oprecht verheugen" (p. 888).
21. W. Vrolik. *Levensbericht van Alexander Numan. Verslagen en mededelingen van de Kon. Academie van Wetenschappen*, 1, 91-112, 1853 (citaat op p. 96).

De boom die Numan plantte heeft vrucht gedragen

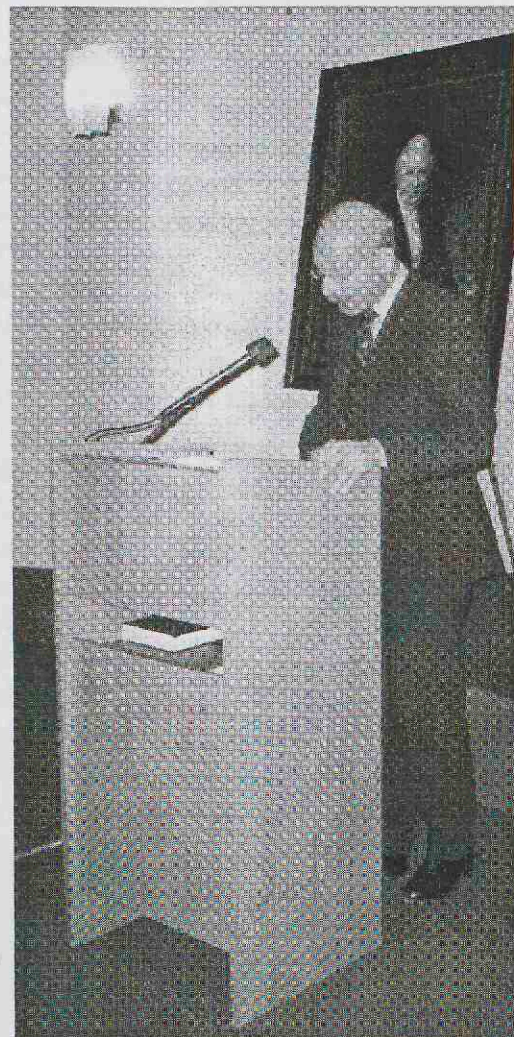
**Toespraak door
Prof. dr. Albert W.C.A. Cornelissen,
decaan van de Faculteit der
Diergeneeskunde***

Wij staan vandaag, in het kader van het 14de lustrum van de Diergeneeskundige Studenten Kring, terecht stil bij het feit dat Alexander Numan 150 jaar geleden, op 1 september 1852 overleden is. Alexander Numan kan inderdaad gezien worden als grondlegger van de diergeneeskunde en het diergeneeskundig onderwijs in Nederland. De heer Mathijssen heeft dit in zijn rede helder en overtuigend uiteen gezet.

Ik zou met u graag stil willen staan bij de rol van Numan als directeur van de Rijksveeartsenijschool. De keuze voor dit aspect van zijn werk biedt mij de mogelijkheid om kort in te gaan op de parallellen en verschillen met het huidige decanaat. Hoewel er in 1820 reeds verschillende veeartsen praktiseerden, die in Alfort hun opleiding hadden genoten, viel bij de benoeming van een hoogleraar in de praktische veeartsenijkunde aan de veeartsenijschool in Utrecht de keus op de medicus dr. Alexander Numan. Dit besluit was gebaseerd op Numans interesse in en kennis van de diergeneeskunde, zoals vastgelegd in zijn *Handboek der algemeene veeartsenijkunde* uit 1812 en het *Handboek der genees- en verloskunde van het vee* dat in 1819 is uitgegeven. Ik ben er persoonlijk van overtuigd dat de benoeming van een medicus op deze positie van belang is geweest voor de ontwikkeling van het personeelsbeleid binnen, succes-

sievelijk, de Rijksveeartsenijschool, de Veeartsenijkundige Hoogeschool en nu de Faculteit der Diergeneeskunde. In tegenstelling tot zusterinstellingen in het buitenland, waar tot op de dag van vandaag vrijwel alleen dierenartsen worden benoemd, heeft Utrecht hierin een afwijkende maar rijke traditie. In de staf worden tot op hoogleraar niveau, maar ook in bestuurlijke functies, naast dierenartsen onder andere (bio)chemici, biologen en medici benoemd. Dit onderstreept niet alleen het multidisciplinaire karakter van de diergeneeskunde, maar heeft ook sterk bijgedragen aan de ontwikkeling van de diergeneeskunde in Nederland en de positie van de faculteit in de academische wereld. In onze eigen alma mater is dit versterkt door de samenwerking op het terrein van onderwijs en onderzoek. Dit wordt vorm gegeven binnen het Academisch Biomedisch Centrum [ABC]. In dit ABC participeren de faculteiten Biologie, Diergeneeskunde, Farmaceutische Wetenschappen, Geneeskunde en Scheikunde. De faculteit der Diergeneeskunde is penvoerder van het ABC.

Het onderwijs aan 's Rijksveeartsenijschool is in 1821 gestart en we kunnen nu dus terug kijken op een ontwikkeling van 181 jaar diergeneeskundig onderwijs en onderzoek. Deze ontwikkeling laat zich goed vergelijken met de ontwikkeling van een vruchtboom. Het zaad en de oude uitgegroeide boom zijn in zijn verschijning zonder gelijkenis, maar delen dezelfde erfelijke eigenschappen. In de ontwikkeling van zaad tot boom worden deze eigenschappen op het juiste moment aan- of uitgeschakeld in een ingewikkeld samenspel van genen en hun producten, de eiwitten. Eenmaal voldragen gaat dit proces door en draagt de boom elk jaar vrucht.

Numan heeft met zijn start in Utrecht het zaad geplant en het kiemplantje opgekweekt. Numan droeg de eindverantwoordelijkheid voor het onderwijs en de kliniek en werd in de beginfase slechts door de directeur dr. Th.G. van Lidth de Jeude en dr. J. Vosmaer bijgestaan. Er waren in die tijd geen Nederlandse dictaten beschikbaar. Het was dus ook Numans verantwoordelijkheid om er voor te zorgen dat er studiemateriaal voor de studenten kwam. Dit is nogal een taak geweest omdat het toelatingsniveau tot de studie laag was. Een deel van de 'élèves' waren boerenjongens met slechts een lagere schoolopleiding, die na enige jaren werkerva-

* Prof. dr. A.W.C.A. Cornelissen.

p/a Faculteitsbureau, Yalelaan 1, Postbus 80163,
3508 TD Utrecht.

ring op of rond het boerenbedrijf zich in Utrecht aanmeldde. De taak van Numan werd bovendien nog aanmerkelijk verzwaard, toen hij het directoraat van van Lidt de Jeude overnam en belast werd met het bestuur van de School. Aangezien Numan een grote belangstelling had voor de landbouw en veeteelt en in zijn visie de veeteelt een integraal onderdeel van de veterinaire opleiding behoorde te zijn, werd hij door de regering over een veelvoud aan veterinaire problemen geraadpleegd. In deze fase groeide het kiemplantje uit tot een jonge boom. Het succes was er.

Deze jonge boom werd in de jaren veertig van de 19e eeuw door allerlei politieke ontwikkelingen bedreigd. Het aantal studenten nam drastisch af, praktijken stonden onder druk en het 'Fonds voor den Landbouw', waaruit de school bekostigd werd, kampte met geldgebrek. De regering greep in, waarna de Rijksveeartsenijschool gefinancierd werd

door het Rijk en in sterk afgeslankte vorm kon voortbestaan. De jonge boom was door droogte bijna geveld.

Numan heeft in deze periode het onderwijs ontwikkeld en gevormd. Ook heeft hij, alhoewel dat geen officiële taak was van de Rijksveeartsenijschool, onderzoek verricht. Dit kwam voort uit persoonlijke nieuwsgierigheid of uit vragen – de casuïstiek – van de dag. Zijn wetenschappelijk onderzoek is voor die tijd omvangrijk en van goede kwaliteit. Numan was dus een groot man.

De jonge boom die Numan achterliet is via de Veeartsenijkundige Hoogeschool en nu de Faculteit der Diergeneeskunde uitgegroeid tot een prachtige, sterke vruchtboom die stevig verankerd staat in de Uithof. In tegenstelling tot Numan kan een decan van deze faculteit voor onderwijs, onderzoek en de ontwikkeling van de diergeneeskunde terugvallen op een zeer omvangrijke en gedreven

staf. Daarnaast zijn ook de beheerstaken van decan en hoogleraarvoorzitters, die Numan zelf moest verrichten, nu via een submandaat ondergebracht bij professioneel geschoolde managers. Hierdoor, en door de solide financiering van het diergeneeskundig onderwijs, is de faculteit qua management een organisatie die voor haar taak berekend is. De financiering van het diergeneeskundig onderwijs zorgt voor een toereikende financiële draagkracht. De facultaire gemeenschap kan haar energie dus niet alleen volledig wijden aan de drie hoofdtaken – onderwijs, onderzoek en patiëntenzorg – maar hierin ook streven naar kwaliteit. Ik denk dat dit in de ogen van Numan niet meer dan onze plicht is ten behoeve van wetenschap en samenleving. Numan zou zich waarschijnlijk ook kunnen herkennen in de ambitie van de faculteit om hierin leidend te zijn en in de voorste linies van het diergeneeskundig onderzoek te vertoeven.

Verwondering, bewondering en kritiek

Toespraak door J. Borgmeier, vice-voorzitter van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde^a

Ik heb lang nagedacht over de inhoud van deze toespraak over Numan. Uiteindelijk heb ik gekozen mijn betoog te laten verlopen over drie hoofdpunten: *verwondering, bewondering en kritiek*.

Verwondering

Om mij goed te realiseren hoe Numan heeft geleefd, wat hij tot stand heeft gebracht en wat dat heeft betekend moet ik mij verplaatsen in de eerste helft van de 19e eeuw.

Ongeveer een maand geleden heb ik een weekeinde doorgebracht in het Groningse land. In ongeveer 2½ uur rijd je filevrij van Noordwijk naar Groningen. Even ten noorden van Groningen ligt Baflo, het geboortedorp van Numan. Even ten oosten het Hoogezand waar hij werkte als geneesheer.

Een blik op de kaart van 1830 leert dat het toenmalige Nederland zich nog uitstrekte tot de Franse grens (Benelux) en dat de Noordelijke provincies nog gescheiden waren door immense "bin-nenzeeën en wateren" zoals de Zuiderzee en de Haarlemmermeer.

Slechts trekschuit en diligence waren de vervoermiddelen in die tijd. Een reis van Noordwijk naar Groningen kostte twee tot drie dagen. Dit staat in schril contrast met de 2½ uur van nu.

Ik realiseer mij dat communicatie behalve door de geschreven brief volledig afwezig was. Alle elektrisch gestuurde communicatiemiddelen kwamen eerst veel later.

Kortom, de afstanden en de afstand tussen de mensen waren in het begin van de 19e eeuw vanuit ons perspectief enorm groot en wellicht enigszins te vergelijken met de afstanden in het huidige Europa.

De landbouw was in onze ogen uiterst primitief, de zelfvoorzieningsgraad wankel. Iedere misoogst leidde toe grote problemen. De armsten leden honger en stierven aan ondervoeding en ziekten. Een ziekteuitbraak van cholera zorgde er in die tijd voor dat een fors deel van de bevolking uit Katwijk stierf en massale sterfte teweegbracht in Den Haag en Leiden.

Deze omstandigheden moet je je realiseren bij het beschouwen van Numan's levensloop.

Numan was een gevestigd medicus in het Groninger land toen hij werd gevraagd voor de Utrechtse klus. Een volstrekt nieuw experiment.

Bewondering

Profijtelijk was er geen enkel argument voor Numan om deze uitdaging aan te gaan. Hij was immers een gesetteld en gewaardeerd arts.

Kennelijk is zijn fascinatie voor de agrarische productie, in die tijd van fundamentele betekenis voor "het bestaan" en dus de economie, doorslaggevend geweest.

Dat moge ook blijken uit zijn gedrevenheid en buitengewoon brede belangstelling, dit alles steeds gericht op een betere en meer rendabele voortbrenging binnen de Landbouw.

Hoewel hoogleraar aan de veeartsenijkundige hogeschool, hield hij zich evenzeer bezig met veeteelt en akkerbouwprojecten.

Hij moet tal van mensen in zijn omgeving en met name zijn studenten het

nodige hebben meegegeven van zijn gedreven opvattingen.

Volgens huidige maatstaven verenigde Numan een groot aantal functies in zijn persoon:

- Directeur van de Veeartsenijschool
- Veterinair hoogleraar en docent
- Hoofdredacteur van het Veeartsenijkundig Magazijn, de voorloper van ons Tijdschrift voor Diergeneeskunde
- Adviseur voor de overheid inzake alle aangelegenheden betreffende veeteelt en dierziekten
- Voorman van de veeartsen

Waarschijnlijk schiet bovenstaande opsomming nog tekort. Met bewondering kunnen wij stellen dat, afgezet tegen de beperkingen van die tijd, Numan een immense prestatie heeft geleverd

Kritiek

Zonder afbreuk te willen doen aan de immense prestatie van Numan kijk ik toch kritisch naar het laatste deel van de loopbaan van Numan. Dit heeft direct te maken met mijn invalshoek als KNMvD-bestuurder.

In 1848 was er een aantal vooraanstaande dierenartsen, allen leerlingen van Numan, dat zich verenigende in het *Centraal Veeartsenijkundig Genootschap*. Dit genootschap verlangde koninklijke goedkeuring. De procedure hiertoe werd geboycot door de belangrijkste politieke adviseur in dezen, Numan. Numan vond deze club te aanmatigend en had kennelijk geen behoefte aan "kritisch meedenken". Numan had door zijn autoriteit en ego zichzelf geïsoleerd. Wellicht is dat de oorzaak dat Numan na zijn dood in veterinaire kring nauwelijks werd geëerd en gememoreerd.

^a Drs. J. Borgmeier, Merelstraat 6,
2211 KZ Noordwijkerhout.

Deze gang van zaken is uitermate te betreuren. Na het eervol ontslag van Numan en zijn dood beleefde veterinaire Nederland een dip van zeker twee decennia terwijl alle ingrediënten voor verdere groei aanwezig waren. Het onbenut laten van het kritisch vermogen van de door hem zelf opgeleide veeartsen is zeker één van de oorzaken. Natuurlijk waren de omstandigheden van de landbouw rond 1850 slecht, maar ik betwijfel of dit tot een dergelijke ontwikkelings-

stoornis had moeten leiden.

Misschien dat wij in onze tijd iets van Numan kunnen leren. Met respect moeten wij constateren dat hij een solide fundament heeft gelegd voor tal van zaken die op dit moment nog steeds belangrijk zijn binnen de diergeneeskunde.

Anderzijds mag een economische teruggang van de landbouw geen reden zijn om ook de vooruitgang in de dierge-

neeskunde op een lager niveau te schakelen.

De belangenorganisatie voor dierenarts en diergeneeskunde, de KNMvD, moet er samen met de Faculteit Diergeneeskunde voor waken dat het peil van de diergeneeskunde zich ook nu blijft ontwikkelen.

In deze tijd waarin ons vak, met name in de nutsdierensector, onder druk staat, is het van nog groter belang dit onderwerp op de politieke agenda te houden.

De laatste levensweken van Alexander Numan

P. Leeftang^a

Inleiding

Professor Dr. Alexander Numan was gehuwd met Catharina Dorothea Star Lichtenvoort. Zij hadden twee kinderen, Cornelis Star Numan en Johanna Sophia Numan. Johanna, die Sophie genoemd werd, trouwde met Mr. Dr. Adolf Stefanus Rueb, lector in de sterrenkunde te Utrecht. Na zijn pensionering verliet Numan 'Gildestein' en trok met zijn huishoudster Mietje Freiling bij zijn dochter en schoonzoon aan de Oude Gracht in; zijn echtgenote was reeds in 1833 overleden.

De zoon van Numan had twee voornamen: Cornelis Star. Omdat bij gebrek aan manlijke nakomelingen het geslacht Star Lichtenvoort zou uitsterven, ging Cornelis zijn tweede voornaam als deel van zijn achternaam gebruiken en noemde zich C. Star Numan. Ditzelfde gebeurde bij de nakomelingen van de twee zusters van zijn moeder, die met een Busman en een Nauta trouwden. Nog steeds bestaan de familienamen

Star Busman en Star Nauta.

Cornelis trouwde met Jonkvrouwe Octavia Cornelia Suzanna van Swinderen. Zij kregen drie kinderen, Catharina Dorothea, Oncko Wicher en Anne Wilhelmina. Cornelis woonde en werkte in Groningen als hoogleraar in de Rechten-faculteit. De gezondheid van zijn echtgenote was zodanig dat zij regelmatig met de kinderen in Bonn woonde en veel van haar tijd doorbracht in het Kurort Münster am Stein bij Creuznach, ter verlichting van haar kwalen die echter niet zouden verhinderen dat zij in de negentig was toen zij stierf. Cornelis kon zijn eenzaamheid in Groningen, ver van zijn vrouw en kinderen, nauwelijks verdragen en er bestond een intensieve briefwisseling tussen de echtlieden. Uit een aantal van de brieven van Cornelis aan Octavia in de periode van de ziekte en het overlijden van Professor Numan wordt hieronder geciteerd. De brieven berusten in het familie-archief te Groningen¹; zij geven mede inzicht in de stijl van schrijven en in het woordgebruik in die tijd. Het ziektebeeld en de toegepaste therapie worden tevens beschreven. Daardoor krijgen deze brieven in verschillende opzichten een historische waarde.

8 augustus 1852

Op 8 augustus 1852 schreef Cornelis vanuit Utrecht, waar hij bij zijn zuster en zwager logeerde, aan zijn echtgenote: *Waarde Octavia! Ik was zeer verlangende naar tijding van U en de onzen. Uw brief van den 3den, dien ik reeds den 5den tegen één uur ontving, was mij alzoo hoogst welkom. De toestand van mijnen besten Vader, die vooral sedert gisteren morgen, veel te bidden en te wensen overlaat (...) is de reden, waarom ik uwen brief niet dadelijk heb beantwoord (...).*

Toen ik Zondag, 14 dagen geleden, des avonds hier kwam, vond ik mijnen lieven vader opgeruimd en vrij wel. In de loop dier week ben ik nog twee of drie malen met hem uitgeweest (...). Langzamerhand hoorden wij klagen over de moeyelijkheid en pijn, welke hem het zitten en des nachts zelfs het liggen veroorzaakte. Toen Van Woerden [de behandelende geneesheer van Numan]² er bij kwam, verklaarde die het gezwel, dat zichtbaar was geworden, voor een anthrax (letterlijk koolzweer). Dit duidt aan eene verkeerden toestand van de cellulose [=celstof]. Papa kreeg daarbij koorts en dan begint hij spoedig ligt in 't hoofd te worden, zoo als ook nu het geval was. Maar het ergste is, dat hij niet kon afaan noch urineren ('t gezwel zit op eene allerongelukkigste plaats, vlak boven de anus); het belemmert

a. Dr. P. Leeftang, voorzitter van het Veterinair Historisch Genootschap.

Groenord 66, 2401 AG Alphen a/d Rijn.

daardoor de functieën van vele andere deelen; of die deelen lijden aan dezelfde verzwakking en 't zelfde gebrek, waarvan de anthrax slechts het uiterlijke verschijnsel of de thermometer is. Daardoor heeft Papa veel geleden; aan zitten viel niet te denken; en daar hij niet anders liggen kon dan op den rug, moest hij liggen op 't gezwel, 't geen de genezing belemmerde. Door de cateder wordt nu telkens in het urineren, door het inwendige gebruik van het zachte Oleum Ricini in het ander voorzien. Maar de werkeloosheid van al die deelen blijft en dit maakt het gevaarlijke uit van zijn toestand, gelijk hij zelf inziet.

Van der Kolk³ die de ziekte grondig kent, in het Buitengasthuis [te Amsterdam] reeds velen behandeld heeft en op verzoek van papa heden morgen voor kerktijd hier is geweest, te gelijk met den Chirurgijn, tracht thans hierin zoo spoedig mogelijk door inwendige middelen te voorzien. De grootte van het gezwel en de weinige terugwerking van het gestel doen hem de kwaal als ernstig beschouwen, niet als hopeloos. Zoo ook Van Woerden, die horderde anthrax-kwalen heeft behandeld, maar die het meest opziet tegen hetgeen hij aan van der Kolk noemde, het scheldingsproces: wanneer namelijk de wond schijnt genezen te zijn en de huisgenooten en betrekkingen elkanderen reeds geluk wenschen met de herstelling, dat dan zeer dikwijls de krachten op eens zinken en een spoedig einde volgt (...).

Heden nacht heeft Papa over zijn toestand gesproken en gezegd, dat als er geene spoedige verandering kwam, het verkeerd zou aflopen. Hij was nu geheel wel bij zijn hoofd en dit laat inderdaad niets te wenschen over; hij hoopte dat hij in het genot zijner geestvermogens ten einde toe mogt blijven.

Ook heeft hij zich gisteren avond tegen Sophie over het bedenkelijke van zijn toestand uitgelaten en herinner ik mij nu levendig dat hij reeds de eersten dag, waarop hij het bed moest houden, tot mij zijde: 'ik vrees dat dit gezwel met eene

geheele onregelmatige werking en bloedsomloop van al die deelen in verband staat'. Ik schrijf u alles geheel volledig. Ik weet dat U de inhoud treffen zal, maar ik heb het als mijn plicht beschouwd u ten naauwkeurigste alles te berichten (...).

Gij, die weet hoe ik, die hoe langer hoe meer doordrongen ben geworden van eerbied en liefde voor mijnen Vader naarmate ik hem en andere menschen leerde kennen, hem als mijnen besten Vriend, zoo als [Hieronymus] van Alphen het wil, beschouwe, zult ligt gevoelen hoe droevig ik thans gestemd ben; schoon ik hope en mij sterk maken zal, om ook dan, wanneer het Gode mogen behagen Hem spoedig tot zich te nemen, nimmer voorbij te zien de menigvuldige zegeningen, die Hij mij in Vrouw en Kinderen en [in] andere opzigten heeft gelaten (...).

11 en 12 augustus 1852

Drie dagen later, op 11 augustus, schreef Cornelis:

Waarde Octavia! Ik weet dat gij zeer verlangende naar tijding zult zijn; en toch is het zoo moeilijk U die dikwijls te doen geworden, uit hoofde van de onzekerheid waarin wij dag aan dag zelve aangaande den toestand des lieven Vaders verkeerden. Sedert een paar dagen staat de wond gunstig en begint zij goed te etteren. Dit is op zich zelfs een goed teken. Dan [=Evenwel] de krachten zijn naar die mate niet toegenomen en de groote vraag is vooral nu: zal het gestel sterk genoeg blijven? Over het geheel is de toestand en het eigen bewustzijn van den lijder overdag beter en opgeruimer dan des morgens en in den nacht.

Het hoofd is zoo goed dat Papa aan Rueb en mij zeer geregeld brieven dicteert in zijne betrekking van Secretaris der Commissie van Landbouw [van de Provincie Utrecht], en ook met ieder zich zeer goed kan onderhouden. Ik ben overtuigd dat hij uitmuntend wordt behandeld. Mij dunkt, het moet zich spoedig [laten] beslissen, welken weg het opgaan zal. Mogt het sterke (althans het in vele opzigten sterke) gestel de kracht der ziekte overwinnen; dan zal de geneezing

voorzeker hoogst langzaam zijn. Hij zelf gevoelt dit zoo zeer als iemand (...).

De brief vervolgt:

12 Aug. Daar de geneesheeren gisteren avond verklaarden, dat het nog wel eenige dagen aanhouden kan, voor het gezwel tot rijpheld is gekomen, heb ik tot heden gewacht met 't verzenden van deze brief. Rueb heeft heden nacht gewaakt en nu is het weder mijne beurt. Papa heeft van tijd tot tijd geslapen en gesluimerd, maar voorts is hij onrustig geweest. Hij moet namelijk om de twee uren gepapt worden en dit veroorzaakt allerlei last, pijn en stoornis. Toch zijn de gevolgen zoo heilzaam voor de bevordering der verettering, dat de Geneesheeren niet willen toegeven aan zijn verlangen om den pap door pleisters te doen vervangen, die hij in het begin gebruikt heeft. Er moet gezorgd worden voor voeding, bevordering van 't ontlasten van etterstoffen en daarmede in verband staand stuiten van versterf in de bindweefsels, dat altijd met anthrax-ziekten gepaard gaat. (...).

Nu de zaak er toe ligt, is het mij aangenam thans hier te zijn en dat het vacantie is. Voor het overige, is het mij zeer hard, den omgang met mijne kinderen te moeten derven (...). Vaarwel lieve Olivia! God zij met U en de Uwen, w.g. C. Star Numan.

6 september 1852

De volgende brief die wij vonden was van 6 september. Numan was op 1 september, op ruim 71-jarige leeftijd, zacht en kalm ontslapen na een pijnlijke ziekte van ruim vier weken. De bijzetting in de grafkelder van de familie vond plaats op 4 september. Cornelis schreef twee dagen daarna aan zijn vrouw:

Ik werd heden morgen, waarde O! door uwen brief te aangenamer verrast, omdat ik niet gedacht had, dat het mogelijk ware, zoo spoedig antwoord te erlangen. Uw brief aan Sophie is voortreffelijk en heeft op allen een hoogst weldadigen indruk gemaakt. Toen de beste Vader ons voor zijn bed deed

Deze gang van zaken is uitermate te betreuren. Na het eervol ontslag van Numan en zijn dood beleefde veterinaire Nederland een dip van zeker twee decennia terwijl alle ingrediënten voor verdere groei aanwezig waren. Het onbenut laten van het kritisch vermogen van de door hem zelf opgeleide veeartsen is zeker één van de oorzaken. Natuurlijk waren de omstandigheden van de landbouw rond 1850 slecht, maar ik betwijfel of dit tot een dergelijke ontwikkelings-

stoornis had moeten leiden.

Misschien dat wij in onze tijd iets van Numan kunnen leren. Met respect moeten wij constateren dat hij een solide fundament heeft gelegd voor tal van zaken die op dit moment nog steeds belangrijk zijn binnen de diergeneeskunde.

Anderzijds mag een economische teruggang van de landbouw geen reden zijn om ook de vooruitgang in de dierge-

neeskunde op een lager niveau te schakelen.

De belangenorganisatie voor dierenarts en diergeneeskunde, de KNMvD, moet er samen met de Faculteit Diergeneeskunde voor waken dat het peil van de diergeneeskunde zich ook nu blijft ontwikkelen.

In deze tijd waarin ons vak, met name in de nutsdierensector, onder druk staat, is het van nog groter belang dit onderwerp op de politieke agenda te houden.

De laatste levensweken van Alexander Numan

P. Leeftang^a

Inleiding

Professor Dr. Alexander Numan was gehuwd met Catharina Dorothea Star Lichtenvoort. Zij hadden twee kinderen, Cornelis Star Numan en Johanna Sophia Numan. Johanna, die Sophie genoemd werd, trouwde met Mr. Dr. Adolf Stefanus Rueb, lector in de sterrenkunde te Utrecht. Na zijn pensionering verliet Numan 'Gildestein' en trok met zijn huishoudster Mietje Freiling bij zijn dochter en schoonzoon aan de Oude Gracht in; zijn echtgenote was reeds in 1833 overleden.

De zoon van Numan had twee voornamen: Cornelis Star. Omdat bij gebrek aan manlijke nakomelingen het geslacht Star Lichtenvoort zou uitsterven, ging Cornelis zijn tweede voornaam als deel van zijn achternaam gebruiken en noemde zich C. Star Numan. Ditzelfde gebeurde bij de nakomelingen van de twee zusters van zijn moeder, die met een Busman en een Nauta trouwden. Nog steeds bestaan de familienamen

Star Busman en Star Nauta.

Cornelis trouwde met Jonkvrouwe Octavia Cornelia Suzanna van Swinderen. Zij kregen drie kinderen, Catharina Dorothea, Oncko Wicher en Anne Wilhelmina. Cornelis woonde en werkte in Groningen als hoogleraar in de Rechten-faculteit. De gezondheid van zijn echtgenote was zodanig dat zij regelmatig met de kinderen in Bonn woonde en veel van haar tijd doorbracht in het Kurort Münster am Stein bij Creuznach, ter verlichting van haar kwalen die echter niet zouden verhinderen dat zij in de negentig was toen zij stierf. Cornelis kon zijn eenzaamheid in Groningen, ver van zijn vrouw en kinderen, nauwelijks verdragen en er bestond een intensieve briefwisseling tussen de echtlieden. Uit een aantal van de brieven van Cornelis aan Octavia in de periode van de ziekte en het overlijden van Professor Numan wordt hieronder geciteerd. De brieven berusten in het familie-archief te Groningen¹; zij geven mede inzicht in de stijl van schrijven en in het woordgebruik in die tijd. Het ziektebeeld en de toegepaste therapie worden tevens beschreven. Daardoor krijgen deze brieven in verschillende opzichten een historische waarde.

8 augustus 1852

Op 8 augustus 1852 schreef Cornelis vanuit Utrecht, waar hij bij zijn zuster en zwager logeerde, aan zijn echtgenote: *Waarde Octavia! Ik was zeer verlangende naar tijding van U en de onzen. Uw brief van den 3den, dien ik reeds den 5den tegen één uur ontving, was mij alzo hoogst welkom. De toestand van mijnen besten Vader, die vooral sedert gisteren morgen, veel te bidden en te wensen overlaat (...) is de reden, waarom ik uwen brief niet dadelijk heb beantwoord (...).*

Toen ik Zondag, 14 dagen geleden, des avonds hier kwam, vond ik mijnen lieven vader opgeruimd en vrij wel. In de loop dier week ben ik nog twee of drie malen met hem uitgeweest (...). Langzamerhand hoorden wij klagen over de moeyelijkheid en pijn, welke hem het zitten en des nachts zelfs het liggen veroorzaakte. Toen Van Woerden [de behandelende geneesheer van Numan]² er bij kwam, verklaarde die het gezwel, dat zichtbaar was geworden, voor een anthrax (letterlijk koolzweer). Dit duidt aan eene verkeerden toestand van de cellulose [=celstof]. Papa kreeg daarbij koorts en dan begint hij spoedig ligt in 't hoofd te worden, zoo als ook nu het geval was. Maar het ergste is, dat hij niet kon afgaan noch urineren ('t gezwel zit op eene allerongelukkigste plaats, vlak boven de anus); het belemmert

^a Dr. P. Leeftang, voorzitter van het Veterinair Historisch Genootschap.

Groenord 66, 2401 AG Alphen a/d Rijn.

daardoor de functieën van vele andere deelen; of die deelen lijden aan dezelfde verzwakking en 't zelfde gebrek, waarvan de anthrax slechts het uiterlijke verschijnsel of de thermometer is. Daardoor heeft Papa veel geleden; aan zitten viel niet te denken; en daar hij niet anders liggen kon dan op den rug, moest hij liggen op 't gezwel, 't geen de genezing belemmerde. Door de catader wordt nu telkens in het urineren, door het inwendige gebruik van het zachte Oleum Ricini in het ander voorzien. Maar de werkeloosheid van al die deelen blijft en dit maakt het gevaarlijke uit van zijn toestand, gelijk hij zelf inziet.

Van der Kolk³ die de ziekte grondig kent, in het Buitengasthuis [te Amsterdam] reeds velen behandeld heeft en op verzoek van papa heden morgen voor kerktijd hier is geweest, te gelijk met den Chirurijn, tracht thans hierin zoo spoedig mogelijk door inwendige middelen te voorzien. De grootte van het gezwel en de weinige terugwerking van het gestel doen hem de kwaal als ernstig beschouwen, niet als hopeloos. Zoo ook Van Woerden, die honderde anthrax-kwalen heeft behandeld, maar die het meest opziet tegen hetgeen hij aan van der Kolk noemde, het scheidingsproces: wanneer namelijk de wond schijnt genezen te zijn en de huisgenooten en betrekkingen elkanderen reeds geluk wenschen met de herstelling, dat dan zeer dikwijls de krachten op eens zinken en een spoedig einde volgt (...).

Heden nacht heeft Papa over zijn toestand gesproken en gezegd, dat als er geene spoedige verandering kwam, het verkeerd zou afloopen. Hij was nu geheel wel bij zijn hoofd en dit laat inderdaad niets te wenschen over; hij hoopte dat hij in het genot zijner geestvermogens ten einde toe mogt blijven.

Ook heeft hij zich gisteren avond tegen Sophie over het bedenkelijke van zijn toestand uitgelaten en herinner ik mij nu levendig dat hij reeds de eersten dag, waarop hij het bed moest houden, tot mij zijde: 'ik vrees dat dit gezwel met eene

geheele onregelmatige werking en bloedsomloop van al die deelen in verband staat'. Ik schrijf u alles geheel volledig. Ik weet dat U de inhoud treffen zal, maar ik heb het als mijn plicht beschouwd u ten naauwkeurigste alles te berigten (...).

Gij, die weet hoe ik, die hoe langer hoe meer doordrongen ben geworden van eerbied en liefde voor mijnen Vader naarmate ik hem en andere menschen leerde kennen, hem als mijnen besten Vriend, zoo als [Hieronimus] van Alphen het wil, beschouwe, zult ligt gevoelen hoe droevig ik thans gestemd ben; schoon ik hope en mij sterk maken zal, om ook dan, wanneer het Gode mogen behagen Hem spoedig tot zich te nemen, nimmer voorbij te zien de menigvuldige zegeningen, die Hij mij in Vrouw en Kinderen en [in] andere opzichten heeft gelaten (...).

11 en 12 augustus 1852

Drie dagen later, op 11 augustus, schreef Cornelis:

Waarde Octavia! Ik weet dat gij zeer verlangende naar tijding zult zijn; en toch is het zoo moeilijk U die dikwijls te doen geworden, uit hoofde van de onzekerheid waarin wij dag aan dag zelve aangaande den toestand des lieven Vaders verkeerden. Sedert een paar dagen staat de wond gunstig en begint zij goed te etteren. Dit is op zich zelfs een goed teeken. Dan [=Evenwel] de krachten zijn naar die mate niet toegenomen en de groote vraag is vooral nu: zal het gestel sterk genoeg blijven? Over het geheel is de toestand en het eigen bewustzijn van den lijder overdag beter en opgeruimder dan des morgens en in den nacht.

Het hoofd is zoo goed dat Papa aan Rueb en mij zeer geregeld brieven dicteert in zijne betrekking van Secretaris der Commissie van Landbouw [van de Provincie Utrecht], en ook met ieder zich zeer goed kan onderhouden. Ik ben overtuigd dat hij uitmuntend wordt behandeld. Mij dunkt, het moet zich spoedig [laten] beslissen, welken weg het opgaan zal. Mogt het sterke (althans het in vele opzichten sterke) gestel de kracht der ziekte overwinnen; dan zal de geneezing

voorzeker hoogst langzaam zijn. Hij zelf gevoelt dit zoo zeer als iemand (...).

De brief vervolgt:

12 Aug. Daar de geneesheeren gisteren avond verklaarden, dat het nog wel eenige dagen aanhouden kan, voor het gezwel tot rijpheid is gekomen, heb ik tot heden gewacht met 't verzenden van deze brief. Rueb heeft heden nacht gewaakt en nu is het weder mijne beurt. Papa heeft van tijd tot tijd geslapen en gesluimerd, maar voort is hij onrustig geweest. Hij moet namelijk om de twee uren gepapt worden en dit veroorzaakt allerlei last, pijn en stoornis. Toch zijn de gevolgen zoo heilzaam voor de bevordering der verettering, dat de Geneesheeren niet willen toegeven aan zijn verlangen om den pap door pleisters te doen vervangen, die hij in het begin gebruikt heeft. Er moet gezorgd worden voor voeding, bevordering van 't ontlasten van etterstoffen en daarmede in verband staand stuiten van versterf in de bindweefsel, dat altijd met anthrax-ziekten gepaard gaat. (...).

Nu de zaak er toe ligt, is het mij aange-naam thans hier te zijn en dat het vacantie is. Voor het overige, is het mij zeer hard, den omgang met mijne kinderen te moeten derven (...). Vaarwel lieve Olivia! God zij met U en de Uwen, w.g. C. Star Numan.

6 september 1852

De volgende brief die wij vonden was van 6 september. Numan was op 1 september, op ruim 71-jarige leeftijd, zacht en kalm ontslapen na een pijnlijke ziekte van ruim vier weken. De bijzetting in de grafkelder van de familie vond plaats op 4 september. Cornelis schreef twee dagen daarna aan zijn vrouw:

Ik werd heden morgen, waarde O! door uwen brief te aangenamer verrast, omdat ik niet gedacht had, dat het mogelijk ware, zoo spoedig antwoord te erlangen. Uw brief aan Sophie is voortreffelijk en heeft op allen een hoogst weldadigen indruk gemaakt.

Toen de beste Vader ons voor zijn bed deed

komen (...), sprak hij ook vooral van zijn hartgrondigen wensch, dat de band niet alleen tusschen zijn kinderen, maar ook door hun invloed en voorbeeld tusschen zijne kleinkinderen mogt blijven; aan dit laatste, dit had hij in zijn leven dikwijls opgemerkt, ontbrak niet zelden veel. In vroegeren tijd werd er meer aan gehecht. Zaterdag heeft, gelijk gij juist hebt ingezien, de begrafenis plaats gehad. Hoe gaarne ik en gij en wij alle het anders gewenscht hadden (...); het kon niet anders. De plegtigheid is in alle stilte en deftigheid afgeloopen. De Heer van Beek als een der oudste vrienden hier in Utrecht, de Heer van Nes die er zeer op gesteld scheen, Wellenberg als opvolger-Directeur [van 's Rijksvee-artsenijschool], die Papa allen diep betreuren, volgden in de tweede koets, terwijl Rueb en ik in de eerste gezeten waren⁴. Eenige van Papa's vrienden, daaronder mannen van jaren, vonden we bij het graf. Ik heb mij gedrongen gevoeld hun daarvoor, mede namens Rueb, voordat het lijk in den kelder werd bijgezet, mijn dank te betuigen; vooral omdat dit hier in soortgelijke [gevallen] gewoonte is en ik (...) wist dat mijn Vader daarop nog al gesteld was. Rueb en anderen waren er over tevreden.

Mevrouw van Beek, hare oudste dochter, mevr. Wellenberg waren bij Mietje en Sophie. Zij zijn met de Heeren tot 12 uur gebleven (de begrafenis had om 10 uur plaats) en voorts bleven wij alleen (...).

Octavia, het was zoo een dag van gemengde aandoeningen voor mij wanneer wij het oog op den verheerlijkten grootvader vestigen, wiens ontziend lichaam wij aan den schoot der aarde hebben teruggegeven, maar wiens geest noch hier is verdwenen, noch daar boven niet met hoop en vertrouwen kan worden nageoogd!

Ik nam daarop de gelegenheid waar om, gelijk ik met Rueb en Sophie afgesproken had, Mietje te danken en ons in hare liefde met al de onzen aan te bevelen. Tevens heb ik haar medegedeeld dat Papa ons op zijn ziekbed mondeling had verzocht om haar

uit zijne nalatenschap f 1.000,= uit te keren en dat deze wensch ons hoogst aangenaam was geweest. (Eigenlijk had Papa het aan ons overgelaten om aan haar f 500,= of f 1.000,= te geven; zonder aarselen hebben wij 't laatste gekozen om meer dan eene reden (...)⁵).

Het is hier de gewoonte dat de meeste bezoekers komen vóór de begrafenis en zelfs op den dag van 't sterven en 't begraven, terwijl heden het huis wederom ontlooten is.⁶ 's Lands wijze, 's Lands eer. En wij hebben ons strikt aan de deftige zeden gehouden van den stand waartoe Papa hier gerekend werd te behooren. Een voortreffelijke bidder [=aanzegger] is ons hierbij van veel dienst geweest. Maar Rueb, een bewährter⁷ man, en ik hebben het zeer druk gehad en hebben 't nog, want er is voor zeer veel te zorgen en veel moet worden voorbereid (...). Morgen wordt door drie beëdigde taxateurs (...) het huis gewaardeerd⁸. Op uwe komst wordt gewacht om de meubels te doen schatten, en voorloopig, zoo gij 't goed vindt, 't zilver en linnen te deelen en met Sophie ten dezen aanzien alles te overleggen (...). Gij kunt u nauwelijks voorstellen, lieve Olivia, welke deelneming wij van alle zijden ondervinden; waarvan talrijke bezoeken, en 't geen bij die gelegenheid van de overledene gezegd wordt, en talrijke brieven, waarvan sommigen treffend en voortreffelijk zijn, getuigen. Het giet niet alleen balsem op onze wonde maar het doet mij gelaten berusten in deze wil van God (...).

We hebben een gedrukten [overlijdens]brief gezonden met gedrukte handteekening aan broeders en zusters van ons en van Rueb (...), aan onze gezamenlijke ooms en tantes, volle neven en nichten en aan de besturen van de talrijke Genootschappen en Maatschappijen die hem met hun lidmaatschap vereerden. De mededeling wordt driemaal geplaatst in Utrechtsche, Groninger en Haarlemmer Couranten, met de bijvoeging dat zij de eenige mededeeling is wegens de uitgebreidheid der betrekkin-

gen. Er was anders geen eind aan. Kus de Lieve Kinderen voor mij (...). Ontvang de hartelijkste groete van ons allen (...) en geloof mij als en voor altijd, Uw liefhebbende C. Star Numan.

Dankwoord

Tenslotte vonden wij in het familiearchief van Star Numan de tekst die door zoon Cornelis werd uitgesproken tijdens de plechtige bijzetting van het lichaam van Numan in de grafkelder van de familie. Deze luidde als volgt:

Voordat dit lijk in dezen grafkelder bijgezet wordt, gevoel ik mij gedrongen, waande Vrienden mijns Vaders, om U ook namens mijn beminden Zwager, onzen innigen dank te betuigen voor dit vrijwillige en openlijke betoon van hulde, aan zijne nagedachtenis bewezen. Deze laatste eere, hem hier gegeven, lenigt niet alleen onze smart: zij verheft onzen geest en ons gemoed.

Ook wij hadden gaarne, met onze echtgenoten, voor ons en onze kinderen den besten Vader en vriend [behouden]. Gij hadt gaarne met zoo velen, den burger, die de ambterust, hem sedert kort geschonken, rusteloos aan de wetenschap en de maatschappij bleef wijden, nog eenigen tijd, nog lang zelfs, in ons midden gehouden, zooals hij in het licht onder ons wandelde; wel niet meer misschien in de volle kracht van den mannelijken leeftijd, maar toch met wakkeren geest en een hart dat, warm voor al wat rein en menscheijk was, sloeg.

Dan [=Maar] we zijn dankbaar voor 't geen hij ons en der maatschappij was, en berusten daarom gelaten in Gods liefderijke beschikking. Zijn lichaam is reeds der ontbinding onderworpen. Maar zijne werken vergaan niet: zijn geest blijft voortleven en werken, hier op aarde, gelijk Hij zelf in den Hemel.

Daarom heffen wij, vol hoop en vertrouwen op Gods genade jegens Hem, den blik van dit stof naar boven en herhalen blijde wat een zijner oudste vrienden, zoo hij hier tegenwoordig ware, ook van hem zoude heb-

ben betuigd:

‘Wij misgunnen hem den Hemel

En der Hemel d’Engel niet’.

God heeft hem ons gegeven. God heeft ons
zijn zinnelijke tegenwoordigheid ontnomen!
De name des Heeren zij geloofd!

Naschrift

De patholoog-anatoom Dr. G.T. Haneveld (Baarn) verschaftte ons de volgende informatie over anthrax-infecties. Allereerst citeerde hij uit een geschrift van 1855⁹ waarin anthrax, koolzweer en carbunculus als synoniemen worden genoemd.

Tegenwoordig worden anthrax en carbunculus echter als twee geheel verschillende aandoeningen beschouwd.

Anthrax ofwel pustula maligna is een ontsteking die wordt veroorzaakt door een grote gram-positieve sporenvormende bacil en die gekenmerkt wordt door een rode papel omgeven door een sterke roodheid en oedeem en een centrale necrose met een zwarte korst. Vandaar de naam: zwart als kool. Anthrax bij de mens is meestal het gevolg van besmetting door de lucht (respiratoire vorm), per os (intestinale vorm) of via de huid door contact met een aan de ziekte lijdend dier. Anthrax is een typische beroepsziekte bij slagers, dierenartsen, wol- en leerverwerkers en borstelmakers. De kwaadaardige pustula verschijnt op de plaats van het contact. De ontstekingsreactie heeft soms zelfs de grootte van een hand. De ziekte breidt zich via lymfklieren uit en soms kan er een dodelijke sepsis ontstaan die gepaard gaat met stoornissen in de bloedsomloop en shock.

Een carbunkel, ook wel ‘negenooig’ genoemd, is een verzameling van met elkaar in verbinding staande diepe furunkels (steenpuisten) ofwel abscessen die een gevolg zijn van een stafylococcinfectie. De naam carbunculus zou wegens de pijn zijn afgeleid van ‘carbo’, brandende kool. Een carbunkel ontstaat

in zweet- en talgklieren, meestal in de behaarde huid: in de nek (50%), maar ook op de romp, de extremiteiten en het hoofd. Een diep gelegen carbunkel kan een tiental centimeters groot worden, is dan blauwrood van kleur, zeer pijnlijk en zeer hard als gevolg van oedeem. Ook de omgevende weke delen kunnen door zo’n flegmoneuze ontsteking worden aangetast.

Aan welke aandoening heeft Numan nu geleden?

Fritz de Quervain (1907) gaf aan dat in het pre-bacteriologische tijdperk het verschil tussen anthrax en carbunculus niet met zekerheid uit te maken was. Dat geeft ook E. Riecke (1908)¹⁰; hij noemt echter als verschil tussen anthrax en een furunkel of carbunkel dat anthrax donkerder van kleur maar minder pijnlijk is. Dat anthrax, dat nu eenmaal een ziekte is die door contact ontstaat, zich primair rond de anus afspeelt, ligt natuurlijk niet zo voor de hand. Hoewel, wanneer Numan dieren met anthrax heeft onderzocht (hetgeen één jaar na zijn pensionering toch zeer onwaarschijnlijk is) en zich daarna niet behoorlijk heeft ontsmet – dat dééd men toen nog niet – is er natuurlijk altijd kans dat hij na de ontlasting, de streek rond zijn anus met anthraxbacillen heeft besmet. Het hele verdere verloop van zijn ziekte met onder meer de afsluiting van zijn urinebuis en de problemen die daardoor weer zijn ontstaan, zijn slechts secundair en – wat mij betreft – een gevolg van sterk oedeem rond de urinebuis. Alles zit daar immers zo dicht bij elkander in de buurt. Wat de localisatie van de zweer bij Numan betreft, ligt een stafylococcinfectie natuurlijk het meest voor de hand.

Voor deze conclusie van Haneveld pleit ook het feit dat in de brief van 8 augustus gemeld wordt dat zowel Schroeder van der Kolk als Van Woerden vele gevallen, zowel in Amsterdam als in

Utrecht, hadden behandeld. Het is niet erg waarschijnlijk dat in deze steden de eigenlijke anthrax zo frequent voorkwam. Een andere indicatie voor een carbunkel kan, naast de grote pijnlijke, gevonden worden in de mededeling over het zgn. scheidingsproces. Hieronder verstond men het kenteringsproces in een ziekte (de crisis), hetzij ten goede, hetzij ten kwade. Welnu een carbunkel kan er uitwendig gunstig uitzien, maar inwendig voortwoekeren en tot algemene sepsis leiden, de dood ten gevolge hebbend. We mogen derhalve aannemen dat Numan aan een Staphylococcinfectie is overleden..

Noten

1. Groninger Archieven, familie-archief Star Busman, nummer 226, doos 17.
2. A.C. van Woerden was lid van de Plaatselijke Geneeskundige Commissie te Utrecht en heelmeester aan het gasthuis aldaar.
3. Professor J.L.C. Schroeder van der Kolk (1797-1862), medicus, hoogleraar anatomie (incl. pathologische anatomie) en fysiologie te Utrecht; nestor der Nederlandse psychiatrie, betrokken bij de verbetering van de zorg voor geesteszieken; door zijn voortdurende aandrang bij de regering kwam in 1842 de Krankzinnigenwet tot stand; daarop volgde zijn benoeming tot inspecteur der Krankzinnigengestichten in Nederland.
4. In die tijd was het niet gebruikelijk dat dames bij de begrafenis aanwezig waren.
5. Ter onderscheiding van twee andere schenkingen door Numan vastgelegd, ter grootte van f500,- elk.
6. D.w.z. dat de luiken weer waren opengezet.
7. Bewährt = betrouwbaar, kundig.
8. Het huis aan de Oude Gracht (oude nummering B 50; huidige nummering 299), waar de familie Rueb en na zijn pensionering ook Numan met zijn huishoudster woonde, was eigendom van Numan. Het werd toen getaxeerd op f8000,- en zijn effectenbezit op f32.000,- (Archief Star Numan (n. 1), doos 76. Over het huis, genaamd ‘De Olyphant’ dat nu een beschermd monument is, zie *Oud Utrecht*, 60(11), 229-231, 1987.
9. L.C.E.E. Fock, in: *Natuur en Geneeskundig Etymologisch Woordenboek*, Gorinchem 1855.
10. F. de Quervain. *Spezielle chirurgische Diagnostik*. (1907); E. Riecke. *Lehrbuch der Haut- und Geschlechtskrankheiten* (1908).

Geschiedenis van de (onderlinge) vee- en paardenverzekering^a

R.B.G. Steinmeijer^b

Inleiding

Tegenwoordig bestaan er diverse mogelijkheden om paarden, (rund)vee en zelfs gezelschapsdieren te verzekeren.

(Rund)vee- en paardenverzekeringen waren van oudsher verzekeringen waarbij, in geval van sterfte van een verzekerd dier, de waarde hiervan werd uitgekeerd. Het waren dus een soort 'kapitaalverzekeringen'. Met name het verzekeren van paarden heeft door de jaren heen een grote ontwikkeling doorgemaakt. Dit heeft geleid tot vele verschillende verzekeringsproducten waarbij bijvoorbeeld naast het kapitaal dat het paard vertegenwoordigt ook bepaalde ziektekosten kunnen worden verzekerd. Tevens bestaan voor het risico van diefstal, aansprakelijkheid enz. mogelijkheden tot (bij)verzekeren.

Over het verzekeren van dieren is in de Nederlandse literatuur vrij weinig geschreven. Vele van de huidige grote verzekeringsinstellingen die zich onder andere op het verzekeren van dieren toeleggen, hebben in het verleden (kleine) onderlinge fondsen overgenomen of zijn hieruit voortgekomen. De basis voor dit artikel vormt het manuscript van de heer E.A. Jansen: 'De onderlinge veeverzekering tot 1965' en de lijst 'Onderlinge veeverzekeringsinstellingen in Nederland. Bijengebracht en gerangschikt door H.G. Schuddebeurs'.

'Burenhulp'

In de tijd dat verzekeringsinstellingen waarbij (de waarde van) vee kon worden verzekerd nog niet bestonden, waren de boeren/veehouders vooral op elkaar aangewezen. Door het bestaan van onderlinge steunregelingen onder veehouders binnen een bepaald dorp of gehucht was er gedurende lange tijd ook geen behoefte aan een 'echte' veeverzekering. Veehouders (en andere bewoners van een bepaald dorp) waren op elkaar aangewezen indien zij hulp nodig hadden. 'Burenhulp' was in die tijd eerder noodzakelijk dan vrijblijvend. Wanneer bijvoorbeeld het enige trekpaard van een boer dood ging, kon deze rekenen op steun van de 'buren'. Het 'trekwerk' werd dan bijvoorbeeld overgenomen zolang de boer nog geen vervangend dier had. Later werd ook financiële steun verleend voor de aanschaf van een vervangend paard of koe. Op den duur werden hiervoor ondersteuningsverenigingen opgericht. Deze keerden echter meestal slechts een deel van de geleden schade uit. De betrokken veehouder had geen recht op een bepaalde vergoeding uit deze ondersteuningskassen; de grootte van de vergoeding was namelijk mede afhankelijk van de beschikbare gelden. Deze ondersteuningskassen zijn later in onbruik geraakt en een aantal hiervan zijn omgevormd tot onderling veefondsen¹.

Veefondsen

Vanaf het begin van de 19e eeuw heeft het verzekeren van runderen en paarden een enorme vlucht genomen. Een belangrijke factor bij de oprichting van de eerste onderlinge veefondsen vormde het op 26 december 1799 opgerichte publiekrechtelijke Veefonds ter bestrijding van de veepest. Dit Veefonds kwam

tot stand op initiatief van Geert Reinders, afgevaardigde in het Vertegenwoordigend Lichaam van de Bataafse Republiek. Dit Veefonds, later omgezet in het Fonds voor den Landbouw, heeft ook de oprichting van de Rijksveeartsenijschool te Utrecht mogelijk gemaakt².

Het Veefonds heeft voor vele veehouders duidelijk gemaakt dat het mogelijk was het risico van de runderpest te financieren door het betalen van een bepaald bedrag (aan belasting). De meeste veehouders hadden toentertijd hooguit slechts enkele koeien. Daarom was het voor veel veehouders een regelrechte ramp wanneer een koe plotseling stierf. Hiermee viel namelijk een bron van inkomsten weg en kwam het voortbestaan als boer in sommige gevallen zelfs in gevaar. Nu het belangrijke risico van de veepest met de komst van het genoemde publiekrechtelijke Veefonds, ook privaatrechtelijke (met name plaatselijke) veefondsen op te richten tegen sterfte van rundvee door andere oorzaken dan de runderpest. Dergelijke veefondsen werden door de veehouders onderling gefinancierd. Wanneer een veehouder deelnam aan zo'n fonds kon hij, indien een verzekerd rund kwam te overlijden, de (getaxeerde) waarde van desbetreffend rund uit het fonds uitgekeerd krijgen. Dit stelde de veehouder in staat om een vervangend dier te kopen, en door te blijven 'boeren'³.

Naast veefondsen die verzekerden tegen alle sterfte van runderen, uitgezonderd als gevolg van veepest, werden er op provinciaal en plaatselijk niveau ook veeverzekeringen opgericht speciaal tegen schade door de longziekte⁴. Door de longziekte stierven in de 19e eeuw veel

a. Bewerking van het geschiedkundig deel van de scriptie "Dierv verzekeringen in Nederland.

Geschiedenis, ontwikkeling en de rol van de dierenarts". mei 2002, VVDO nr. 171, begeleider: dr. P.A. Koolmees

b. Drs. René Steinmeijer.

V.R. van Kessellaan 79, 5212 EH 's Hertogenbosch.

runderen. De uitkeringen voor aan de longziekte gestorven of afgemaakte runderen leidde uiteindelijk tot de ondergang van het Fonds van den Landbouw⁴.

Oprichting van onderlinge vee- en paardenverzekeringen

Aanvankelijk werden eerst onderlinge veeverzekeringen opgericht tegen sterfte van rundvee. De onderlinge brandverzekeringsinstellingen hebben hierbij als voorbeeld gefungeerd. Vanwege het succes van deze rundveefondsen werden later ook onderlinge paardenfondsen opgericht. Het oprichten van onderlinge veeverzekeringen is veelvuldig gepropageerd. De burgemeester van Streefkerk, E. Vonck, stelde bijvoorbeeld in juni 1844 het modelreglement 'Ontwerp eener onderlinge overeenkomst tusschen veehouders, tot het bijeenbrengen van de helft der waarde van het rundvee dat aan de longziekte gestorven is' op. Vonck deed dit uit bezorgdheid voor de veehouders wier bestaansmiddel en enige bezit in rundvee was gelegen dat toentertijd massaal aan de longziekte dreigde te sterven. Eigenaren binnen een bepaalde gemeente moesten zich volgens Vonck aan elkaar verbinden om de schade door de longziekte aan runderen ouder dan één jaar te waarborgen⁵.

In de anonieme publicatie 'Vee-assurantie' welke in 1866, toen er weer veepest heerste, in Hoorn, verscheen, werd opgeroepen tot het oprichten van een landelijke onderlinge veeverzekeringsmaatschappij, waarbij de overheid als assuradeur zou moeten optreden. Met het Veefonds had de overheid al eerder aanzet gegeven tot het 'verzekeren' van rundvee. Vanwege de risicospreiding zou een landelijk fonds volgens 'Vee-assurantie' de voorkeur verdienen boven provinciale en plaatselijke onderlingen⁶. Aan deze oproep uit Hoorn werd echter geen gehoor gegeven, waarschijnlijk was het politieke klimaat hiervoor ongunstig. Het verzekeren van vee werd gedurende

lange tijd praktisch volledig uitgeoefend door lokale onderlinge veeverzekeringsmaatschappijen. Elke verzekerde was hiervan lid en omdat zo'n vereniging 'lokaal' was, kenden de leden elkaar (persoonlijk). Deze maatschappijen hadden weinig kosten en werden bestuurd en gecontroleerd door de leden zelf. Doordat de plaatselijke onderlingen over het algemeen goed aan de verwachtingen voldeden, kregen commerciële veeverzekeringen en onderlingen, die de ambitie hadden landelijk te willen werken, voornamelijk geen voet aan de grond. Vele veeverzekeringen die op commerciële basis waren opgericht, hebben zich dan ook niet weten te handhaven. De goede werking van de kleine plaatselijke veefondsen zou hoofdzakelijk gelegen zijn in de administratie die bij de lokale veefondsen minimale kosten met zich meebracht, hetgeen bij de grotere maatschappijen niet mogelijk was. Ook werkten zij zonder winstdoelstelling en bleef eventueel financieel overschot eigendom van de deelnemers. Verder zou de controle bij een kleine onderlinge nauwkeuriger en gemakkelijker zijn doordat deze door de deelnemers (het 'Ons-kent-ons-principe') zelf werd uitgevoerd; een soort sociale controle om misbruik te beperken⁷.

Enkele bijzondere vormen van veeverzekeringen zoals slachtveeverzekeringen en transportverzekeringen zijn later opgericht. De eerdere verzekeringen waren alle 'ziekten-verzekeringen'. De 'algemene' veeverzekering was eigenlijk niet opgericht met het doel om schade bij eventuele afkeuring van het vlees of schade ten gevolge van (grote) transporten te vergoeden. Hiervoor waren dus specifieke verzekeringen noodzakelijk. Slachtveeverzekeringen zijn opgericht met als doel het verzekeren van voor de slacht bestemde dieren tegen schade voortvloeiende uit gehele of gedeeltelijke afkeuring of voorwaardelijke goed-

keuring van het vlees voor de consumptie. Naast slachtveeverzekeringen bestonden er ook zogenaamde vleesfondsen, waarbij de deelnemers zich verplichtten om voor de consumptie geschikt vlees van een dier dat geslacht moest worden te kopen tegen een prijs waarbij de eigenaar van het dier redelijkerwijs 'schadeloos' gesteld zou worden. De verschillende slachtveeverzekeringen die door de jaren heen zijn opgericht hebben zich ten tijde van de Tweede Wereldoorlog verenigd in het Centraal Bureau Slachtveeverzekeringen, welke thans als enige slachtveeverzekering nog bestaat. Transportverzekeringen zijn opgericht om te verzekeren tegen het transportrisico bij veetransporten. Slechts enkele landelijk werkende veeverzekeringsmaatschappijen hebben, op beperkte schaal, veetransportverzekeringen afgesloten. Bij plaatselijke onderlingen was dit niet mogelijk⁸.

Van ca. 1880 tot ca. 1914 zijn er veel onderlinge veeverzekeringsmaatschappijen opgericht door (afdelingen) van de landbouwcoöperaties en boerenbonden. Deze landbouwcoöperaties en boerenbonden hebben een belangrijke rol gespeeld op het gebied van veeverzekeringen. Afdelingen van de, in 1896 opgerichte, Nederlandse Christelijke Boerenbond hebben bijvoorbeeld vele plaatselijke onderlinge veefondsen opgericht. Deze afdelingen werden gesteund door de Rooms Katholieke gemeenschap, welke toentertijd een belangrijke invloed had. Vele onderlinge veefondsen die op deze manier waren opgericht, hadden een beschermheilige⁹. In de statuten van dergelijke onderlingen komen de Rooms Katholieke invloeden duidelijk naar voren. Zo had de Onderlinge veeverzekering te Grave, opgericht 16 januari 1875, als beschermheilige de Heilige Antonius. Deze vereniging had tot doel leden-veehouders een geldelijke uitkering te geven bij sterfte van verzekerde

'melkgevende of dragende' runderen. Volgens het reglement van deze veeverzekering waren leden onder andere verplicht de Heilige Mis op 17 januari, de patroondag van de H. Antonius, bij te wonen en bij de begrafenis van een overleden lid om beurten de kist te dragen. Bij geldelijke aangelegenheden van de vereniging diende men te overleggen met 'den Zeer Eerwaarden Heer Directeur van het St. Henricus-Gesticht'¹⁰.

Het succes van een lokale onderlinge stimuleerde de oprichting van een soortgelijke veefondsen in een andere plaatsen. Bestaande onderlingen hadden een voorbeeldfunctie. Veeartsen hebben een grote rol gespeeld in de ontwikkeling van de onderlinge paarden- en rundveeverzekeringen. Verschillende veeverzekeringsmaatschappijen zijn opgericht met medewerking van veeartsen. De lokale veearts was voor de veeverzekering belangrijk. Hij kende de veehouders en door zijn specifieke kennis kon hij veefondsen adviseren. De keuring van de te verzekeren dieren en het afgeven van attesten met de (vermoedelijke) doodsoorzaak bij sterfte van verzekerde dieren zijn voorbeelden van werkzaamheden die veeartsen voor de verzekeringsmaatschappijen uitvoerden. De informatie die de veeartsen aanleverden was voor de verzekeringsmaatschappijen noodzakelijk om hun werkzaamheden uit te kunnen voeren.

De onderlinge verhouding tussen de vele (concurrerende) veeverzekeringsmaatschappijen enerzijds en de veeartsen anderzijds is echter niet altijd zonder problemen geweest, getuige de bespreking van dit onderwerp tijdens de 50e algemene vergadering van de Maatschappij ter bevordering der Veeartsenijkunde in Nederland, gehouden op 15 en 16 oktober 1909. Als belangrijkste oorzaak voor dit ongenoegen werd genoemd het door de veeverzekeringsmaatschappijen niet honoreren

van werkzaamheden van veeartsen, zoals het afgeven van attesten met de (vermoedelijke) doodsoorzaak bij schade aan verzekerd vee. Deze maatschappijen lieten dit over aan de, meestal weinig kapitaalkrachtige, boer, die meestal ook niet begreep waarom hiervoor extra betaald moest worden¹¹. Omdat het attest voor veeverzekeringsmaatschappijen menigmaal reden was een schadeclaim af te wijzen, waren vele veehouders niet genegen om dan nog de kosten van het attest te betalen. In 1910 heeft de Maatschappij ter bevordering der Veeartsenijkunde in Nederland een Enquêtecommissie ingesteld inzake het verzekeringswezen in Nederland. De commissie, bestaande uit Dr. K. Buchlo, W.J. Paimans en Dr. D.L. Bakker, bracht in 1913 haar rapport uit. Uit deze enquête kwam onder meer naar voren dat veeartsen weinig of niet ingenomen waren met de manier waarop veeverzekeringsmaatschappijen te werk gingen. Het toenemende aantal attesten en verklaringen die niet door de verzekeringsmaatschappijen gehonoreerd werden en de steeds ingewikkelder wordende verzekeringsvoorwaarden waren belangrijke klachten van veeartsen. Volgens veeartsen dienden de attestkosten door de verzekeringsmaatschappijen te worden voldaan¹².

Desalniettemin waren sommige veeartsen zelf ook actief in het 'veeverzekeringwezen'. Zo werd de administratie van een veefonds wel eens door de veearts verzorgd. Later konden veeartsen ook werkzaamheden verrichten voor bepaalde met name landelijk werkende veeverzekeringsmaatschappijen. Deze werkzaamheden konden onder meer bestaan uit het onderzoeken van het vee van aanvragers en het letten op bepaalde risicofactoren, het plaatsen van nummers en merken bij geaccepteerd vee en het informeren van de maatschappij (bijvoorbeeld in geval van een besmettelijke dierziekte). Tevens konden veeartsen

worden aangesteld als correspondent of inspecteur van een veeverzekeringsmaatschappij. Voor de werkzaamheden ontvingen de veeartsen een honorarium. Omdat het voor veeartsen in de 19e eeuw niet altijd even gemakkelijk was om 'rond te komen' moet het verrichten van werkzaamheden voor een veeverzekering voor (sommige) veeartsen toch een welkome aanvulling zijn geweest op hun inkomen. Enkele veeartsen waren tevens administrateur, directeur, agent of traden op als adviseur van een veeverzekeringsmaatschappij. Zo zijn bijvoorbeeld verschillende dierenartsen directeur geweest bij de Algemene Onderlinge Maatschappij tot Verzekering van Paarden en Rundvee 'Groningen', opgericht in 1903 te Groningen en vanaf 1 mei 1921 gevestigd te Utrecht. Dit waren bijvoorbeeld B.L. Leopold, dierenarts te Utrecht en J.P. Coppoolse, dierenarts te Bunnik¹³. Veearts G.H.J. Tervoort is bijvoorbeeld directeur geweest van de 'Zwollmij', de Zwolsche paarden- en veeverzekeringsmaatschappij, opgericht in 1910 te Zwolle.

Wanneer meerdere diersoorten verzekerd konden worden bij een bepaalde maatschappij was deze maatschappij doorgaans verdeeld over aparte afdelingen voor betreffende diersoorten. De waarde van het verzekerde vee werd bepaald door een taxateur. De geaccepteerde paarden en runderen werden met een brandmerk gemerkt, ook de geaccepteerde schapen, geiten varkens werden gemerkt.

Er werd doorgaans alleen vergoed tegen sterfte als gevolg van ziekten of noodzakelijk afmaken na ongevallen. De kosten van behandeling van dieren, medicijnen enz. moesten door de veehouder zelf worden gedragen¹⁴. Er hebben ook enkele verzekeringen bestaan tegen de kosten van de rijksveearts. Voorbeelden hiervan zijn het Algemeen onderling ziekenfonds Afd. 'Brabandia', opgericht in

1945 en gezeteld te Bergen op Zoom¹⁵ en de Onderlinge Paarden- en Veeverzekeringsmaatschappij 'Almelo', opgericht in 1892, die de 'halve dokterskosten' vergoedde¹⁶. Deze onderlingen waren, gezien de huidige mogelijkheden op dit gebied voor met name paarden en gezelschapsdieren, hun tijd ver vooruit.

Verdeling van onderlinge veefondsen per provincie

De heer H.G. Schuddebeurs heeft een chronologische lijst samengesteld van onderlinge veeverzekeringsinstellingen in Nederland¹⁷. In deze lijst wordt weergegeven de naam van de onderlinge veeverzekering, het oprichtingsjaar, plaatsnaam waar deze onderlinge een zetel had, de diersoort of diersoorten die bij deze onderlinge verzekerd konden worden en eventueel het jaar van opheffing van betreffende onderlinge. Schuddebeurs beschrijft zo'n 2400 onderlinge veeverzekeringsmaatschappijen die in de periode van ca. 1880 tot ca. 1960 in Nederland zijn opgericht.

De eerste onderlinge veeverzekering die Schuddebeurs noemt is de Onderlinge veeverzekering 'Goor', een rundveeverzekering opgericht ca. 1796 te Goor. Dit is de enige veeverzekering die wordt genoemd voordat het Veefonds in 1799 werd opgericht. Alle andere onderlinge veeverzekeringen zouden na die tijd zijn opgericht.

De eerste onderlinge veeverzekeringen werden opgericht met name voor rundvee. Het verzekeren van andere diersoorten (naast runderen) was bij enkele onderlinge verzekeringsinstellingen aan het begin van de 19e eeuw wel mogelijk, maar het overgrote gedeelte van de veeverzekeringsinstellingen die aan het begin van de 19e eeuw werden opgericht waren uitsluitend voor rundvee. Tot ca. 1880 is het aantal nieuwe veeverzekeringen slechts langzaam toegenomen. Het betrof hier ook weer voornamelijk

rundveeverzekeringen. Het aantal nieuwe onderlinge veeverzekeringsinstellingen waarbij zowel rundvee als paarden (of andere combinaties) verzekerd konden worden, was veel minder. Een enkele keer werden onderlinge verzekeringsmaatschappijen opgericht uitsluitend voor andere diersoorten zoals varkens. De introductie van nieuwe onderlinge verzekeringsinstellingen bereikte ca. 1880 een hoogtepunt. Omstreeks dat jaar werden in verschillende provincies, in vergelijking tot voorgaande en volgende jaren, zeer veel nieuwe veeverze-

keringen opgericht, vaak door landbouwcoöperaties en boerenbonden. Ook hier betrof het voornamelijk rundveeverzekeringen. In de laatste decennia van de 19e eeuw en de eerste decennia van de 20e eeuw zijn er naast specifieke rundveeverzekeringen ook meer onderlinge veeverzekeringen voor andere diersoorten opgericht, zoals bijvoorbeeld voor paarden, varkens en geiten. Regelmatig werden toen veeverzekeringen opgericht waarbij meerdere diersoorten verzekerd konden worden. Na de Tweede Wereldoorlog zijn er niet veel

Opheffing bedreigt negentigjarig veefonds

APELDOORN — De kans is groot dat het Apeldoorns Onderling Veefonds, eens bedoeld als verzekering voor de kleine boer, na negentig jaar zal ophouden te bestaan. De leden komen niet meer naar de vergadering en de belangstelling van jonge leden om taken over te nemen van het huidige bestuur is niet groot.

Dit bericht in mineur werd gehoord op de algemene ledenvergadering van de afdeling Apeldoorn van de Gelderse Maatschappij van Landbouw, woensdagavond gehouden in „Ons Huus" op de Beemte. Dit bericht, bekendgemaakt door een der bestuursleden van het Veefonds, viel voorzitter G. J. Wensink van de „Mij" wel rauw op het dak. Na uitvoerige discussie en overleg van het bestuur werd de zaak ter verdere bespreking terugverwezen naar het bestuur van het Veefonds, dat zich over de zaak nog nader zal beraden. Uiteindelijk is het Veefonds een zelfstandige vereniging, al werd ze negentig jaar eeniging, al werd ze negentig jaar geleden opgericht door de Gelderse Maatschappij.

PROBLEMEN

In zijn welkomstwoord stond voorzitter Wensink uitvoerig stil bij de problemen en moeilijkheden waarmee de boer ook nu nog te kampen heeft. De G. M. v. L. is in de afgelopen periode zeer actief geweest en heeft voortdurend de vinger aan de pols gehouden van de di-

verse gebeurtenissen waarmee de boer te maken heeft. Zo wordt de gang van zaken rondom de landschapsparken nauwlettend in de gaten gehouden. Ook de zaak rondom het wegenplan S-elf is nog in ontwikkeling. De heer Wensink deelde mee dat de Maatschappij een zogenaamd D-plan heeft voorgesteld, een oplevering die volgens hem minder problemen zou geven. Het ledental van de Maatschappij bleef gelijk en schommelt nu rond de honderdvijftig. De gehouden excursies sloegen goed aan en zullen zeker herhaald worden. Bij de bestuursverkiezing werden de heren H. E. Slijkhuis en H. J. Kleiboer herkozen. Na de pauze hield de voorlichter van de Maatschappij, de heer S. de Glee, een inleiding over de mogelijkheden op economisch en sociaal gebied voor de landbouw. Diverse mogelijkheden werden door hem onder de loep genomen en kritisch beschouwd en van commentaar voorzien. Belangrijk was wel de grote duidelijkheid waarmee bij de zaken deskundig uiteenzette voor zijn groot en aandachtig gehoor.

Fig. 1. Artikel uit de Nieuwe Amersfoortse Courant van 9 februari 1976.

onderlinge veeverzekeringen meer opgericht. Sinds die tijd is het aantal onderlinge veeverzekeringsinstellingen (sterk) aan het afnemen. In een artikel uit de Nieuwe Amersfoortse Courant van 9 februari 1976, wordt de situatie beschreven waarin veel veefondsen zich na de Tweede Wereldoorlog bevonden (Fig. 1).

In tabel 1 wordt het aantal onderlinge veeverzekeringen weergegeven die van ca. 1800 tot ca. 1960 per provincie zijn opgericht, aan de hand van de lijst van Schuddebeurs. Deze tabel is slechts bedoeld om een indruk te geven van de aantallen en mogelijke combinaties. Niet alle vee- en paardenverzekeringsmaatschappijen zijn beschreven. Schuddebeurs noemt bijvoorbeeld alleen het Algemeen onderling ziekenfonds Afd. 'Brabandia' als maatschappij tegen de kosten van de Rijksveearts. Ook ander maatschappijen, zoals de 'Almelo', die 'dokterskosten' ook (gedeeltelijk) hebben vergoed, zijn door Schuddebeurs

niet expliciet als zodanig vermeld. Tabel 1 kan daarom niet worden gezien als absoluut correct; de bedoeling van deze tabel is illustratief.

Opmerkelijk is dat, vergeleken met de noordelijke provincies, het aantal opgerichte veeverzekeringsinstellingen in Noord-Brabant, Gelderland, Limburg en Overijssel relatief erg groot is. De reden hiervoor zou gelegen kunnen zijn in feit dat de veehouderijbedrijven in het noorden van Nederland zich sneller ontwikkelden en een meer grootschalig karakter kregen dan in het overige deel van Nederland. Mogelijk was de behoefte aan een veeverzekering voor een relatief groot bedrijf minder groot dan voor een klein bedrijf met slechts enkele dieren. De gevolgen van ziekte en sterfte van een enkel stuk vee zijn immers voor een klein boerenbedrijf relatief veel groter. Boerenbedrijven met relatief veel stuks vee zullen uit financieel oogpunt daarom minder snel bereid zijn geweest om een

veeverzekering af te sluiten voor al hun vee. Verder zou het zo kunnen zijn dat het initiatief van (lokale afdelingen van) de boerenbonden en andere belangenorganisaties en de invloed van de kerk bij de oprichting van onderlinge veeverzekeringen m.n. in de zuidelijke provincies veel groter is geweest dan in de noordelijke provincies. Een andere verklaring is wellicht dat de veeverzekeringen in het noorden van Nederland veel omvangrijker waren dan in de zuidelijke provincies, waardoor ook de risicospreiding groter was, waardoor zij minder snel in financiële problemen zijn gekomen.

Een relatie tussen veedichtheid en aantal onderlinge veeverzekeringsmaatschappijen kan op basis van deze gegevens niet worden gelegd.

Vermindering van het aantal onderlinge vee- en paardenfondsen

De meeste onderlinge veeverzekeringsmaatschappijen hebben de belangrijke ontwikkelingen in de landbouw, zoals mechanisatie, ruilverkaveling, schaalvergroting, specialisatie en differentiatie

Tabel 1. Aantal onderlinge veeverzekeringen die in de periode 1800-1960 per provincie zijn opgericht. R: Rund, V: Varkens, P: Paarden, PL: Pluimvee, S: Schapen, Rva: Kosten Rijksveearts, G: Geiten, SL: Slachtvee.

	Diersoort					Diersoort-combinaties															Overige	
	R	P	S	G	V	R/P	R/G	R/V	P/G	P/PL	S/G	S/V	G/V	R/P/G	R/S/G	R/P/V	S/G/V	R/P/ S/V	R/P/ S/G/V	SL	Rva	
NH	117	16				9												2		13		
ZH	10	4		2	10	13								1						3		
Ze.	15	19		2	56	7		4				1					1			6		
Fr.	97	34	13			5					3											
Gr.	53	40	4	1	1	19					4				1			1				
Dr.	48	29	2			12					1											
Ov.	211	90		16	7	28					10				1					7		
Ge.	264	72		11	66	15	3	3								5		4	2	3		
Ut.	4	2			3		4													3		
NB	294	144			41	33			1				2			3				6	1	
Li.	238	78		3	19	8				1										1		

echter niet goed kunnen volgen. Het gevolg hiervan is dat de onderlinge vee-verzekering thans bijna niet meer bestaat. Door schaalvergroting op rund-veebedrijven en afname van het aantal rundveebedrijven werd het voor veel onderlinge veeverzekeringsmaatschappijen steeds moeilijker om de risico's te blijven dragen. Vele van deze veefondsen zijn (uiteindelijk) opgeheven, herverzekerd of helemaal ondergebracht bij grote verzekeringsinstellingen, werkzaam op agrarisch gebied. Bij Interpolis zijn er thans bijvoorbeeld nog 24 veefondsen herverzekerd¹⁸. Enkele onderlinge paardenverzekeringsmaatschappijen bestaan thans nog steeds, dit in tegenstelling tot de vele rundveeonderlingen. De mechanisatie had tot gevolg dat er minder paarden nodig waren voor het 'trekwerk', hetgeen het voortbestaan van vele onderlinge paardenfondsen (voor landbouwpaarden) ondermijnde. Door een gunstige economische ontwikkeling veranderde in de 20e eeuw de functie van het paard van een paard voor het 'trekwerk' naar een paard voor hobby en recreatie en gingen sommige

paardenfondsen er toe over ook deze paarden te verzekeren. Zoals al eerder opgemerkt zijn er voor het verzekeren van paarden veel meer verzekeringsproducten ontwikkeld dan voor runderen. Een voorbeeld hiervan is de zogenaamde 'werpverzekering'. In Fig. 2 is ter illustratie een afbeelding weergegeven van een polisblad van een werpverzekering uit 1920. Van oudsher konden alleen paarden ouder dan drie maanden verzekerd worden. Met de komst van verzekeringsproducten zoals de genoemde werpverzekering, welke vanaf 11 maanden drachtigheid tot zeven dagen post-partum het risico van veulensterfte dekte, en met de veulenverzekering was het mogelijk om veulens jonger dan drie maanden tegen sterfte te verzekeren. De ontwikkeling van nieuwe verzekeringsproducten voor paarden is dus al begonnen in de tijd dat paarden nog grotendeels voor het 'trekwerk' werden gebruikt¹⁹. Op dit moment worden verreweg de meeste paarden en rundveeverzekeringen afgesloten bij een van de grotere verzekeringsmaatschappijen die op dit

gebied werkzaam zijn. De rundveeverzekering vormt slechts een onderdeel van een complete bedrijfsverzekering, waarop naast het sterfterisico (ten gevolge van calamiteiten²⁰ of evenementen²¹) voor rundvee ook diverse andere (bedrijfs)risico's kunnen worden afgedekt.

Toekomst van het onderling verzekeren van dieren

Hoewel het onderling verzekeren van paarden en rundvee bijna volledig is verdwenen, is het oude principe van onderling verzekeren toch blijven voortbestaan. Met name voor het verzekeren van gezelschapsdieren, zijn in de laatste 20 jaar enkele onderlinge waarborgmaatschappijen opgericht. Ook voor zogenaamde risico's met een mogelijk accumulerend karakter (gebeurtenissen die kunnen leiden tot een enorme schadeclaims die de continuïteit van verzekeringsmaatschappijen mogelijk in gevaar kunnen brengen en om deze reden niet

Fig. 2. Polisblad van een werpverzekering uit 1920.

Bestelling: *Middelburg* M. 95

Polis M. 30058

Ontvangen van den Heer *L. Maas*
Landbouwer te *Vrouwenpolder Hg. Nij 12*
 de Somma van f *20.20* ter voldoening der premiegelden en verdere kosten volgens art. 9 van het reglement, over het 1^e halfjaar 19*20*, als nevensstaande rekening.

AGENTSCHAP:
Vrouwenpolder

Kaart No. *5*

's-GRAVENHAGE, *12 Februari* 19*20*
 PIETER BOUTHSTRAAT 38.

VERZ.-MID. „DE OUDE ZWOLSCHE VAN 1895”.
 ALGEMEENE PAARDEN. EN VERVEVERZEKERING

De Directie,

1000

Kan op verzoek 8 dagen worden uitgesteld.

VERZ.-MID. „DE OUDE ZWOLSCHE VAN 1895”.
 ALGEMEENE PAARDEN. EN VERVEVERZEKERING

VERZ.-MID. „DE OUDE ZWOLSCHE VAN 1895”
 ALGEMEENE PAARDEN. EN VERVEVERZEKERING.
 's-GRAVENHAGE - PIETER BOUTHSTRAAT 38.
 DIRECTEUR: D. P. LINTHOUT.
 ADJ.-DIR.: W. WILMINK.

REKENING.

Verz. waarde.	Landbouwpaarden	f 1050
	Bedrijfspaarden	"
	Runderen	"
	Paarden (zie onterzijde)	f 25 13
Premie	Runderen	"
Kosten van	Paarden	2 stuks 3 =
voerreiding	Runderen	"
Administratiekosten		190
Poliskosten		"
Incassokosten en zegel		0 50
Totaal		f 20 20

No. 26. 3000-6-19.

verzekeraar zijn bij de huidige verzekeringsmaatschappijen) zijn in de laatste jaren ook enkele verzekeringsmaatschappijen op onderlinge grondslag tot stand gekomen. Zo is in 1996 de Onderlinge Waarborgmaatschappij 'Avipol' opgericht. Deze vergoedt de (directe) schade als gevolg van een *Salmonella enteritidis* en/of *S. typhimurium* besmetting van ouderdieren van leg- en vleesrassen en vleeskuikenouderdieren in opfok²². In 2001 is de 'Porcopol' geïntroduceerd, een onderlinge waarborgmaatschappij die de gevolgschades na uitbraak van zogenaamde 'Veewetziekten', zoals leegstand na ruiming van stallen en omzet- en inkomensverlies, moet dekken voor de varkenssector²³. Wanneer deze maatschappijen succesvol blijken te zijn, worden in de komende jaren waarschijnlijk meer van dergelijke onderlinge waarborgmaatschappijen opgericht.

Noten

- 1 Jansen, E.A. De onderlinge veeverzekering tot

- 1965, Manuscript (niet gepubliceerd), exemplaar aanwezig in de bibliotheek van de Faculteit der Diergeneeskunde, Apeldoorn, 1974, p. 47-51.
- 2 Offringa, C. *Van Gildestein naar Uithof. 150 jaar diergeneeskundig onderwijs in Utrecht* (Deel 1), Faculteit der Diergeneeskunde, Rijksuniversiteit Utrecht, Utrecht, 1971, 22-23, 37.
- 3 Jansen, 1974, 55-58.
- 4 Offringa, 1971, 64-69.
- 5 Vonck, E. *Ontwerp eener onderlinge overeenkomst tusschen veehouders tot het bijeenbrengen van de helft van de waarde van rundvee dat aan de longziekte gestorven is. Met de daartoe behorende Model-Statuten*. Schoonhoven, 1844.
- 6 Vee-assurantie! Vermande, Hoorn, 1866.
- 7 Jansen, 1974, 61-63.
- 8 Jansen, 1974, 4-6c.
- 9 Jansen, 1974, 25-29, 65-69.
- 10 Reglement van de onderlinge veeverzekering, onder bescherming van den H. Antonius, Abt, gevestigd te Grave, opgericht den 16 januari 1875.
- 11 *Tijdschrift voor Veeartsenijkunde* 36, 726-731, 1909.
- 12 Jansen, 1974, 72-73.
- 13 Jansen, 1974, 70-71.
- 14 Schmidt, L.G. *Instructie en Aanwijzing der Werkzaamheden voor de Heeren Veeartsen der Maagdenburger Veeverzekerings-Maatschappij*. Amsterdam, 1851.
- 15 Schuddebeurs, H.G. *Onderlinge veeverzekeringsinstellingen in Nederland. Bijgebragt en naar tijdsorde gerangschikt door H.G. Schuddebeurs*.
- 16 *Tijdschrift voor Veeartsenijkunde en Veeteelt* 23, 164-165, 1896.
- 17 Schuddebeurs, H.G. *Onderlinge veeverzekeringsinstellingen in Nederland*.
- 18 Persoonlijke informatie van dhr. Van Daal, BU Bedrijven Interpolis, d.d. 19-04-2002.
- 19 Persoonlijke informatie van dhr. Malawauw, AMEV Hippo Paardenverzekering B.V., d.d. 24-10-2002.
- 20 Calamiteit: een voorval waarbij meerdere dieren door één en dezelfde oorzaak en op hetzelfde tijdstip zijn betrokken met een direct verband tussen de geconstateerde verschijnselen.
- 21 Evenement: dood of noodzakelijk afmaken van dieren binnen twee maanden na eerste schade-datum als gevolg van één gebeurtenis.
- 22 Folder Avipol Zeist, januari 1999.
- 23 Persbericht Productschappen Vee, Vlees en Eieren (P.V.E.) nr. 20, 11 april 2001.

Recente Publicaties (2)

Derbyshire, J. B. The eradication of glanders in Canada.

Canadian veterinary journal, 43(9), 722-726, 2002.

Diamandopoulos, A.; Sparkelos, A. Ancient Greek and Byzantine writers on veterinary renal problems. *American journal of nephrology*, 22(2-3), 139-145, 2002.

Evans, J. W. Early times of poultry practice in New South Wales. *Australian veterinary history record*, (33), 7-13, 2002.

Hama, S. [On various descriptions concerning horses in "Tokugawa Jikki"]. *Japanese journal of veterinary history*, (39), 31-40, 2002.

Hamoir, G. La révolution évolutionniste en Belgique. Du fixiste Pierre-Joseph Van Beneden à son fils darwiniste Édouard. *Annales de médecine vétérinaire*, 146(1), 43-48, 2002.

Kozasa, M. [Tombstone of Yokota Sampei's dog in 6th of Kaei (1853)]. *Japanese journal of veterinary history*, (39), 41-48, 2002.

Ladry, D. T. Searching for the magic bullet: veterinary experiences with the first antibiotics. *Veterinary heritage*, 25(1), 1-4, 2002.

Lagerwey-Brouwer, E. *Van kwekeling tot universitair student. De emancipatie en professionalisering van de veterinaire*

scholier. Bunnik: Lagerwey-Brouwer, 2002. 108 p.

(Doctoraalscriptie Open Universiteit Nederland, Algemene cultuurwetenschappen).

Locke, D. Bank notes: John Boyd Dunlop (1840-1921) and the pneumatic tyre. *Historia medicinae veterinariae*, 27(5-6), 367, 2002.

Loew, F. M. Same bed, different dreams: veterinary medicine and the American Animal Protection Movement in the 19th century. *Veterinary heritage*, 25(1), 16-19, 2002.

Mares, R. Rinderpest, a plague in time: early days in Tanganyika at the end of World War II. *Historia medicinae veterinariae*, 27(5-6), 349-360, 2002.

Mendes, A. M. A historia do Laboratório Central de Patologia Veterinária de Angola. *Revista Portuguesa de ciências veterinárias*, 97(541), 13-22, 2002.

Mylrea, P. J.; Dredge, D. Professional activities at the Glenfield Veterinary Research Station. Part A: 1929-1959. *Australian veterinary history record*, (33), 14-20, 2002.

Prost, E. K. [50 Years of the Polish Society of Veterinary Sciences]. Original title: 50 Lat Polskiego Towarzystwa Nauk Weterynaryjnych. *Medycyna Weterynaryjna*, 58(6), 403-410, 2002.

Museumberichten

Museum Veeteelt en KI, Beers

Van 1 april tot 1 november 2002 was er in dit museum een expositie over voedselveiligheid onder de titel 'Van zaadje tot karbonaadje'. De officiële opening vond plaats op 24 mei 2002. Bij die gelegenheid werden toespraken gehouden door Ir. J.F. de Leeuw, Directeur-Generaal van de Voedsel- en Warenautoriteit, Prof. Dr. F. van Knapen, hoogleraar veterinaire volksgezondheid van de Hoofdafdeling Volksgezondheid en Voedselveiligheid van de Faculteit der Diergeneeskunde en Dhr. Chris van Gisbergen, voorzitter van de Vakgroep Varkenshouderij van LTO Nederland. De laatste verrichtte de openingshandeling, waarna de ongeveer 100 aanwezigen de tentoonstelling konden bezichtigen. De expositie biedt een overzicht van trends en ontwikkelingen op het gebied van de voedselveiligheid, waarbij de rol van de drie actoren producent, consument en overheid centraal staat. De tentoonstelling is overzichtelijk opgebouwd met duidelijke tekstpanelen en de verschillende aspecten worden geïllustreerd met fraaie foto's en diverse museale objecten. De bezoeker krijgt een goede indruk van wat er allemaal komt kijken bij de keuring van voedingsmiddelen van dierlijke oorsprong en van de ontwikkeling van de eindproductcontrole naar integrale ketenbeheersing die zich in de afgelopen decennia heeft voltrokken. Wegens het succes van de expositie zal deze ook in de periode april-november 2003 te bewonderen zijn. Het adres is: Dr. Moonsweg 5, 5437 BG Beers (N.Br.), Tel: 0485-330241. Openingstijden: woensdagen van 10.00-16.00 uur.

Museum Diergeneeskunde

Op 24 september 2002 werd er een (bescheiden) tentoonstelling geopend over de geschiedenis van het veterinaire studentenleven in Utrecht en over Alexander Numan (1780-1852). De aanleiding voor het eerste thema was het 14e lustrum van de Diergeneeskundige Studenten Kring (DSK) en van het tweede thema de 150e sterfdag van de grondlegger van de diergeneeskunde in Nederland. Bij de opening waren vertegenwoordigers van de faculteit, de DSK, het Universiteitsmuseum, het Veterinair Historisch Genootschap, de Numan Stichting en de Commissie Geschiedschrijving van de Universiteit Utrecht aanwezig. Er waren korte toespraakjes van de praeses van de DSK, Hilderward Hoenderken en de conservator van het Museum Diergeneeskunde, Peter Koolmees, waarna de decaan van de faculteit, Albert Cornelissen, de expositie officieel opende.

De DSK bestaat dit jaar 70 jaar en dat werd door de studenten groots gevierd. Zoals bekend kunnen studenten goed feesten; dit geldt voor studenten in het algemeen en voor veterinaire studenten in het bijzonder. Onder het motto 'Stichtse' Beesten vonden tussen 26-29 september allerlei activiteiten plaats. Hierbij gaf het DSK bestuur blijk van een groot historisch besef, aangezien het de geschiedenis van het studentenleven nadrukkelijk in de festiviteiten van het 14e lustrum wilde betrekken. Dit heeft geresulteerd in de inrichting van deze tentoonstelling en de uitgave van een gedenkboek (zie de boekbespreking elders in dit nummer). Bij de inrichting van de expositie waren de studenten nauw betrokken. Het doel van deze tentoonstelling is het illustreren van het bloeiende veterinaire studentenleven, niet alleen van de DSK die in 1932 werd opgericht, maar ook van haar voorloper, de veterinaire studentensociëteit Absyrtus. In vier vitrines, die zich bevin-

den in de hal bij de collegezalen op de eerste verdieping van het Androclusgebouw, Yalelaan 1, zijn diverse foto's, boeken, tijdschriften, penningen, oorkonden en driedimensionale museale objecten uit het archief van DSK en Absyrtus tentoongesteld. Verder zijn nog drie vaandels te bewonderen, waaronder die van Absyrtus uit 1883. Veel van dit beeldmateriaal is opgenomen in het bovenvermelde gedenkboek van DSK.

Dit jaar wilde het VHG aandacht schenken aan de 150ste sterfdag van Alexander Numan en het 14e lustrum van DSK bood een prachtig kader om dit te realiseren. We zijn in Nederland wellicht te nuchter voor dit soort herdenkingen, maar het leek toch gepast om in deze postmoderne tijd stil te staan bij de grote initiator van de diergeneeskunde in Nederland. Feitelijk werd het VHG op dat idee gebracht door een indrukwekkende herdenking aan het graf van Gregor Mendel in Brno, waar het internationale congres van veterinaire historici bij aanwezig was. Zowel in de hal bij de collegezalen als in de bibliotheek is een vitrine over Numan ingericht waarbij de huidige en vorige bibliothecaris van de faculteit zeer behulpzaam waren. Het betreft vooral voorbeelden van zijn indrukwekkende productie aan geschriften over diverse aspecten van de diergeneeskunde. Naast enkele necrologieën is verder zijn complete dictatenreeks opgesteld.

Deze tentoonstelling blijft geopend tot maart 2003. Op de foto de organisatoren en vormgevers van de tentoonstelling; v.l.n.r. Martijn Beukers (DSK), Bert de Jonge (Universiteitsmuseum), Hildeward Hoenderken (DSK) en Peter Koolmees (conservator).

P. Koolmees

Lijst van scripties met een historisch onderwerp die in de periode 1995-2002 door studenten van de Faculteit der Diergeneeskunde zijn geschreven

A. Rozendal (1995).

Historische en klinische evaluatie van de Sectio Caesarea bij de herkauwer.

Begeleider: G.C. van der Weijden. Ref. 95-102.

B.A. Steltenpool (1996).

Dienaren van Aesculaap en Mars. De militaire dierenarts in Nederlands Oost-Indië.

Begeleiders: A.H.H.M. Mathijssen en J.M.V.M. Mouwen. Ref. 96-18.

J.H. Bosma en M.M. Boswinkel (1999).

Theorieën over ziektekiemen. De ontdekking van de micro-organismen als ziektemakend agens en de infectieleer in de diergeneeskunde.

Begeleiding: P.A. Koolmees. VVDO-nr 115.

G.E. de Jong (1999).

Diergeneeskunde in de 18e eeuw bij de verloskunde van het rund. De "zin en onzin" van therapieën in de 18e eeuwse veterinaire literatuur.

Begeleiding: P.A. Koolmees en G.C. van der Weijden. VVDO-nr. 117.

T.M. van der Ploeg (2000).

Veearts in naam der wet. Een evaluatie van het Veeartsenijkundig Staatstoezicht in de periode 1871-1896.

Begeleiding: P.A. Koolmees. VVDO-nr. 139.

C. Danhof en E. van Boxel (2000).

Dr. Vlimmen, vergane glorie? Het imago van de dierenarts van 1900 tot 2000.

Begeleiding: P.A. Koolmees. VVDO-nr. 142.

R.B.G. Steinmeijer (2002).

Dierv verzekeringen in Nederland. Geschiedenis, ontwikkeling en de rol van de dierenarts.

Begeleiding: P.A. Koolmees. VVDO-nr. 171.

Sinds 1995 wordt bij de Faculteit der Diergeneeskunde weer onderwijs gegeven in de geschiedenis van de diergeneeskunde. De verantwoordelijkheid hiervoor berust bij Peter Koolmees. Over de inhoud en inbedding ervan, zie zijn artikel in: *Argos*, 15, 204-206, 1996.

Een aantal studenten heeft sindsdien voor de afstudeerscriptie een historisch onderwerp gekozen. De lijst is hierboven weergegeven.

Aan twee scribenten, B.A. Steltenpool en R.B.G. Steinmeijer, werd op grond van de degelijkheid van hun werkstuk een beloning toegekend uit het 'Prof. Hendrik Rozemond Fonds ter Bevordering van de Studie van de Veterinaire Geschiedenis'. Omdat in het huidige curriculum de scriptie in de bestaande vorm niet meer vereist wordt, is aan de uiterst korte periode van actieve geschiedenisbeoefening door studenten helaas weer een einde gekomen.

Boekbesprekingen

Cabassi, Enrico e Liuzzo, Gaetano.
L'insegnamento medico-veterinario a Parma. Facoltà di Medicina Veterinaria 1845-1995. Parma: Graphital Edizioni, [2001]. 207 p.

Er is geen land waar het concept van de veterinaire school zozeer is aangeslagen als in het Italië van de 18de eeuw. De staatkundige versnippering van vóór de eenheidsstaat die het in 1870 werd, leidde tot een veelheid van stichtingen waarvan een groot deel zich tot op heden heeft weten te handhaven. Beschouwing van nevenstaande tabel uit dit boek laat zien dat negen van de twaalf nu bestaande faculteiten dateren van vóór 1870 en vijf zelfs van vóór 1800. Hoe verschillend de levensomstandigheden in de verschillende republieken, koninkrijken, groothertogdommen of door de paus van Rome bestuurde gebieden ook waren, geen regeerder wilde voor de ander onderdoen en ieder wilde in navolging van Frankrijk een veterinaire opleiding.

De geschiedenis van de school in Parma laat zien hoezeer de lotgevallen ervan afhankelijk waren van wisselende politieke omstandigheden.

Het eerste initiatief werd al in 1770 genomen toen hertog Ferdinand I van Bourbon de zoon van zijn opperstalmeester, Guiseppe Orus naar Alfort stuurde. Toen deze na drie jaar met een uitstekend getuigschrift van Bourgelat terugkeerde bleek dat inmiddels de verlichte, vernieuwingen propagerende eerste minister gevallen was en dat de plannen voor een school van de baan waren. Orus is toen in dienst getreden van de Venetiaanse Republiek en werd de stichter van het *collegium zooiatricum* in Padua.

Het volgende initiatief werd genomen in 1814. De overheersing van Parma door

Anno	Luogo	Denominazione	Insegnante
1769	Torino	Scuola veterinaria	GIOVANNI BRUGNONE (1741-1818)
1773-1874	Padova	Collegium zooiatricum	GIUSEPPE ORUS (1751-1792)
1992	Padova (rifondata)	Facoltà di Medicina veterinaria	
1783	Bologna	Lettura di veterinaria	GIACOMO GANDOLFI (1742-1802)
1786-1880	Ferrara	Scuola di alta e bassa veterinaria	LOUIS LEROY (1769-1820)
1791	Milano	Scuola veterinaria	G. BATTISTA VOLPI (1752-1821) G. BATTISTA LUCCHINI (?-1803)
1791-1923	Modena	Scuola teorico e pratica di veterinaria	LUIGI MARIA MISLEY (1770-1818) VINCENZO VERATTI (?-1801)
1795	Napoli	Scuola veterinaria	IGNAZIO DOMINELLI (1758-1827)
1806-1873	Roma	Cattedra di veterinaria	GIUSEPPE ODDI
1814-1821 1832-1839	Parma	Scuola di veterinaria (aggregata alla Facoltà medica)	LUIGI M. BENVENUTI (1789-1839) PIETRO DELPRATO (1815-1880) FRANCESCO LOMBARDI (1815-1887)
1845	Parma (riattivazione)		
1822-1878	Correggio	Scuola di mascalcia	QUIRINO ROSSI (1764-1843)
1823-1825	Carpi	Insegnamento privato di veterinaria	GIOSUE' ELETTI
1823-1853	Lugo di Romagna	Scuola di veterinaria	SANTE CARNEVALI
1826?-1880	Macerata	Scuola di bassa veterinaria	
1826-1958	Camerino	Scuola di bassa veterinaria	
1990	Camerino (rifondata)	Facoltà di Medicina veterinaria	
1839	Pisa	Scuola veterinaria	MELCHIORRE TONELLI (1795-1867)
1845-1907	Ancona	Scuola provinciale di bassa veterinaria	VINCENZO PAOLUCCI (1794-1881)
1853-1872	Pistoia	Scuola di veterinaria	LUIGI LOMBARDINI
1855-1885	Urbino	Scuola di bassa veterinaria	
1864	Perugia	Scuola veterinaria	
1926	Messina	Regio Istituto superiore di Medicina veterinaria	AMANTEA, CIACCIO, PREZIUSO, ...
1928	Sassari	Regio Istituto superiore di Medicina veterinaria	
1944-1955 1971	Bari (1° biennio) Bari (riattivazione)	Facoltà di Medicina veterinaria	
1990	Teramo	Fac. Medicina veterinaria	

Frankrijk was door Oostenrijk overgenomen en de dochter van keizer Frans I, Marie Louise, echtgenote van Napoleon die inmiddels naar Elba was afgevoerd, was hertogin van Parma geworden. Zij herstelde de universiteit en stelde een leerstoel in voor de diergeneeskunde in de medisch-farmaceutische faculteit. Hierop werd Mario Luigi Melchior Benvenuti benoemd die in 1810 aan de veterinaire school van Milaan was afgestudeerd en daar ook al doceerde. Deze heeft tot zijn dood in 1839 de leerstoel bezet, zij het met een onderbreking van negen jaar toen door gebrek aan middelen en een behoorlijke huisvesting de studenten vertrokken waren.

Het bleek lastig een opvolger voor Benvenuti te vinden. Na een vergelijkend examen, waaraan uitsluitend medici konden deelnemen, werden in 1843 twee personen gekozen die vervolgens naar Milaan werden gestuurd om er de tweejarige veterinaire cursus te volgen. Het waren Pietro Delprato en Francisco Lombardi. Na hun terugkeer werden beiden benoemd om het onderwijs weer op gang te brengen. Delprato, die de leiding kreeg, opende de lessen op 21 november 1845, wat als begindatum geldt voor het sindsdien onafgebroken gegeven universitaire veterinaire onderwijs. De opleiding duurde drie jaar. De graden die behaald konden worden, waren verschillend voor hen die al een medische opleiding achter de rug hadden of alleen een middelbare school hadden afgemaakt. Nadat in 1847, resp. voor anatomie en zoötechniek, twee nieuwe docenten waren benoemd, en een uitstekende instituutshuisvesting verkregen was, zag men een toeloop van studenten en een behoorlijk aanbod van patiënten. Een bloeiperiode had verwacht kunnen worden. Wisseling van de politieke macht en de troebelen van 1848 verhinderden dit. Na de dood van hertogin Marie-Louise in 1847 kwam weer een Bourbon op de troon. Deze

Carlo II moest na nauwelijks vijf maanden aan het bewind te zijn geweest de vlucht nemen. Hij deed afstand ten gunste van zijn zoon, Carlo III. Diens regering pakte voor de school desastreus uit. Niet alleen belandden drie professoren (waaronder Delprato) in het gevang, verdacht van tegen hem en zijn regering gerichte sympathieën, maar ook werd de school van zijn gebouwen beroofd ten gunste van een protégé van de hertog. Carlo III werd op 31-jarige leeftijd door een dolkstoot om het leven gebracht en een dochter van de hertog van Berry werd tot regentes aangesteld. In 1857 werden de toelatingseisen verzwaard en de studieduur op vier jaar gebracht. De school, die weer nieuwe lokalen betrokken had, gold toen als de beste in Italië. Maar ook deze opleving was weer van korte duur. Nadat Parma zich in 1859 na de val van het Bourbon-bewind bij het koninkrijk Italië had aangesloten, verordonneerde het ministerie in Rome een onderscheid tussen de veterinaire scholen van de eerste klasse (in Milaan, Turijn en Napels) en van de tweede klasse in de overige plaatsen. Alleen voor de toelating tot de scholen der 1ste klasse zou een eindexamen van een middelbare school nodig zijn, terwijl een toelatingsexamen voor die der 2de klasse zou ontstaan. Het lang volgehouden verzet van Delprato en zijn collegae mocht niet baten. Omdat het peil waarop het onderwijs gegeven werd gelijk bleef, werd het uitvalpercentage veel groter. Toen de minister beschikte dat de toelatingseisen verzwaard moesten worden, gaven toekomstige studenten de voorkeur aan het beëindigen van een middelbare school en studie aan een school van de 1ste klasse omdat dan hun maatschappelijke kansen groter waren. Doordat voor de onderscheiden twee klassen ook een verschil in de hoogleerarsalarissen was ingevoerd, verloor de veterinaire faculteit van Parma twee hoogleraren die hun carrière elders

voortzetten. De teruggang die deze maatregelen ten gevolge had gold voor de gehele universiteit en het stadsbestuur vreesde voor de ondergang van hun universiteit. De oplossing die men vond was de vorming van een consortium waarin de lokale overheid (stad en provincie), een particulier fonds en een bank deelnamen om aanvullende gelden beschikbaar te stellen om de voorzieningen op peil te houden. De veterinaire faculteit was hierdoor in staat in 1880 een leerstoel voor veterinaire pathologie (bezet door prof. Gian Pietro Piana) op te richten. Maar het negatieve imago, een universiteit van de tweede rang te zijn verklaard, bleef drukken. Burgemeester Mariotti wist in 1887 een overeenkomst met de staat te sluiten waarbij voor een bepaald, jaarlijks in de staatskas te storten bedrag de 1ste klas status teruggekregen werd. Nadat in 1891 alle veterinaire scholen onder een gemeenschappelijke regeling voor hoger onderwijs waren gebracht waarbij een nieuw vierjarig curriculum werd vastgesteld, ging de ontwikkeling tot 1922 min of meer parallel met de overige scholen in het land. Omdat kostbare renovaties van de gebouwen nodig waren, maar ook omdat in andere delen van het land nieuwe scholen opgericht zouden moeten worden, werd het voortbestaan van de school in Parma weer bedreigd. In 1923 is zij zelfs een jaar gesloten. Na heropening werd zij nu eens vanuit het ene dan weer vanuit het andere ministerie bestuurd tot zij eindelijk in 1934 als faculteit in de universiteit werd geïncorporeerd. Nieuwbouw, vlakbij het abattoir, kwam tot stand tussen de jaren 1964 en 1973. In het laatstgenoemde jaar werd het vijfjarig curriculum als voorgeschreven in de EEC ingevoerd, met sinds 1995 een differentiatie in het laatste jaar. De numerus fixus werd gesteld op 120 eerstejaars. Zoals men zich eerst heeft moeten voegen naar het nationale patroon, zo doet men dat

thans ook naar het Europeese. Men volgt de algemene tendensen zowel in didactische methoden als in de organisatie van het onderzoek. Door het kiezen van zwaartepunten, afgestemd op die van andere faculteiten, en het aangaan van samenwerkingsprojecten met instellingen uit de publieke en de private sector tracht men het aanwezige potentieel optimaal te benutten.

De auteurs, waarvan de eerste als hoogleraar pathologie verbonden is aan de faculteit van Parma en de tweede als specialist voedingsmiddelen van dierlijke oorsprong werkt bij de faculteit van Turijn en ook bekendheid geniet als veterinaire-historicus, hebben, zoals uit het bovenstaande blijkt, allereerst institutionele geschiedenis geschreven. Zij compenseerden dit door toevoeging van een kort hoofdstukje over het Anatomisch Museum en een lang hoofdstuk (88 p.) met 26 biografische schetsen van hen die sinds 1845 aan het hoofd van de instelling stonden. Zoals vaak, krijgt de grondlegger, i.c. Pietro Giovanni Delprato (1815-1880) hierbij de meeste aandacht; hetgeen terecht is als deze, zoals ook hier het geval is, een persoon was die op vele gebieden uitblonk, verdienstelijke wetenschappelijke geschriften heeft nagelaten, zich sociaal en politiek inzette en langdurig het gezicht van de instelling bepaalde. Op deze plaats verdienen Delprato's veterinaire-historische publikaties met name genoemd te worden. Delprato deelde met zijn beroemde collega Ercolani uit Bologna een grote belangstelling voor de antieke en middeleeuwse diergeneeskunde. Hij bezat een uitgebreide bibliotheek. Hij heeft uitgaven bezorgd van de hippiatrische manuscripten van Mozes van Palermo uit de 13de en van Lorenzo Rusius uit de 14de eeuw. Aan de laatste voegde hij een bibliografisch overzicht toe van de vroege Italiaanse auteurs op het gebied van

de diergeneeskunde. Ook bracht hij een vertaling in het Italiaans van Ingrassia's pleidooi in de 16de eeuw voor een evenwaardige plaats voor de geneeskunde van de dieren naast die van de mens. In een academische redevoering uit 1869 behandelde hij de geschiedenis van de vergelijkende geneeskunde in Italië sinds Vegetius.

Dit in groot formaat uitgegeven gedenkboek is met veel zorg vormgegeven. Het bevat 55 illustraties en 7 tabellen die goed tot hun recht komen op het zware papier. Voor hen die de Italiaanse taal niet machtig zijn, is een uitgebreide Engelse samenvatting van 13 bladzijden toegevoegd.

A.M.

100 Jahre Veterinärmedizinische Fakultät der Universität Zürich 1902-2002. Hrsg. von Christine Ackermann, Susi Arnold und Urs Jenny. Zürich: Dekanat der veterinärmedizinischen Fakultät der Universität Zürich, 2002. 225 p. ISBN 3-9522435-0-7

Nadat in Bern twee jaar geleden al herdacht was dat het veterinaire onderwijs ter plaatse een eeuw eerder universitair geworden was, wordt dit jaar hetzelfde feit in Zürich gevierd. Ter gelegenheid van deze verjaardag is een fraai boek uitgegeven, dat, de obligate voorwoorden buiten beschouwing latend, vier uiteenlopende bijdragen bevat. Het bestaat voor een groot gedeelte uit vaak pagina-vullende foto's die, als zij van bijschriften zijn voorzien bij de teksten behoren, en voor de rest een algemene impressie van de ambiance van de faculteit willen weergeven.

Het inleidende hoofdstuk door Christine Ackermann is meer thematisch dan historisch van opzet, al worden per onderwerp wel vergelijkingen tussen toen en nu gemaakt. De geschiedenis verliep er

ook zeer rustig: "eigentliche Zäsuren sind keine auszumachen" (p. 22). Veranderingen waren er natuurlijk wel, zo nam het aantal hoogleraren toe van vier in 1902 naar 22 nu, en het aantal studenten van 41 naar 316, waarvan driekwart vrouwelijke. De grootste gebeurtenis schijnt de nieuwbouw te zijn geweest, die, naar goed Zwitserse gebruik, door een referendum in 1959 werd goedgekeurd, zoals in 1902 ook de aansluiting bij de universiteit de instemming van de kiezers van het kanton gekregen had. Maar een tweede caesuur schijnt op handen te zijn. Sinds 1998 wordt gestudeerd op de van hogerhand opgedragen samenwerking tussen de twee Zwitserse faculteiten die in 2004 tot één faculteit met twee vestigingsplaatsen moet leiden. Voor Zwitserse verhoudingen lijkt deze fusie niet minder dan een revolutie ("ein Umbruch") te zijn.

De docent voor de geschiedenis der diergeneeskunde (tevens voorzitter van de Zwitserse Veterinaire-Historische Vereniging) Max Becker geeft in de tweede bijdrage een nauwgezette beschrijving van de bouwgeschiedenis over de periode 1901-1999, waarbij een of meer overzichtskaarten niet hadden mogen ontbreken. De in 1960 begonnen nieuw- en verbouw is nog steeds aan de gang.

Men heeft de gelegenheid van dit eeuwfeest aangegrepen om in de nieuwe faculteit een museum in te richten waarin de ontwikkeling van de diergeneeskunde aan de hand van realia getoond kan worden. De tot voor kort praktiserende dierenarts Urs Jenny, die al langer de instrumentenverzameling van de Zwitserse Veterinaire-Historische Vereniging beheerde, heeft de leiding van dit nieuwe museum op zich genomen. Hij heeft voor dit boek een aantal foto's van instrumentarium en preparaten bijgedragen.

De vierde bijdrage, die in omvang 60%

van het boek uitmaakt, bestaat uit biografieën. Juist deze bijdrage maakt dit boek tot een waardevol bezit. Het is het ideale naslagwerk voor hen die nadere bijzonderheden willen achterhalen van de personen die gedurende de 20ste eeuw hetzij als hoogleraar, hetzij als eredoctor of als ontvanger van de Walter Frei medaille in verbinding stonden met de Züricher faculteit. De auteur van deze reeks van 114 goed gedocumenteerde en vaak knap geformuleerde persoonsbeschrijvingen is Walter Sackmann uit Basel. Hij is een van de vruchtbaarste werkers op veterinaire-historisch gebied in Zwitserland, die, na een carrière als onderzoeker bij de farmaceutische industrie al vele jaren publicistisch actief is en bovendien in zijn woonplaats een veterinaire-historische bibliotheek heeft opgezet en onderhoudt ten behoeve van de leden van de Zwitserse Veterinaire-Historische Vereniging en overige belangstellenden.

De hoogstens een bladzijde beslaande, van foto's voorziene biografische miniaturen zijn per afdeling alfabetisch gerangschikt. De drie afdelingen worden kort ingeleid en bij de eredoctoren en Walter Frei medailisten zijn chronologische lijsten toegevoegd. Van de 48 eredoctoren hebben/hadden er 27 de Zwitserse en de overige een niet-Zwitserse nationaliteit. Onder de laatste categorie bevindt zich een Nederlander: prof. E.H. Kampelmacher (1987). De Walter Frei medaille werd sinds 1979 veertien maal uitgereikt. Deze onderscheiding kan volgens testamentaire beschikking van de patholoog Walter Frei (1882-1972) worden uitgereikt aan een verdienstelijke onderzoeker, afkomstig uit een Duitssprekend of Scandinavisch land, of uit Engeland of Nederland. Zo kon ook prof. A. Rijnberk in 1986 voor deze uitverkiezing in aanmerking komen. Een onderzoekster mocht de Walter Frei medaille ontvangen; de eredoctoren zijn/waren allen van

het mannelijk geslacht.

Als alle veterinaire opleidingen en onderzoeksinstellingen een biografieënverzameling van deze kwaliteit zouden aanleggen, zou de compilatie van het geplande *International Dictionary of Veterinary Biography* - project wel zeer vergemakkelijkt en nabij gebracht worden!

A.M.

***Veterinary medicine. Historical approaches.* Editor: Ferruh Dinçer. Ankara: Ankara U.P., 2002. XXV, 326 p. ISBN 975-93236-0-5**

De initiatiefnemer en redacteur van deze bundel nam vorig jaar afscheid als hoogleraar van de veterinaire faculteit in Ankara, waar hij in 1962 afstudeerde, in 1966 promoveerde en in datzelfde jaar de grondslag legde voor een afdeling voor de veterinaire geschiedenis en ethiek. In 1973 werd hij benoemd tot docent en in 1981 tot hoogleraar in deze vakgebieden. Van 1988-1994 was hij decaan van de faculteit in Ankara. Allen die in de gelegenheid waren de festiviteiten bij te wonen ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de faculteit in 1992, die onder zijn leiding stonden, zullen de beste herinneringen bewaren aan zijn organisatievermogen, zijn gastvrijheid en zijn aimabel karakter. In de internationale kring van veterinaire-historici is hij een bekend figuur. Hij wilde, blijkens zijn voorwoord, door dit boek ter gelegenheid van zijn 65ste verjaardag samen te stellen en uit te geven, zijn dank betuigen aan deze internationale kring. Een ander oogmerk was door de bundeling van een aantal geselecteerde studies een panorama te tonen van de reikwijdte van de veterinaire geschiedenis. De bundeling is zeker representatief te noemen voor de thematiek die men in de recente veterinaire-historische literatuur aantreft. Een minderheid van de artikelen is van theoretische

aard, de meeste zijn inventariserend of descriptief, waarbij vaak gekozen wordt voor een geografische limitering. De behandelde onderwerpen betreffen: veterinaire historiografie (Waarom veterinaire geschiedenis? De plaats van de geschiedenis van de diergeneeskunde binnen de wetenschaps- en cultuurgeschiedenis; De plaats van de veterinaire geschiedenis in het curriculum), veterinaire-historische bibliografie, de ontwikkeling van de veterinaire-historische congressen, de ontwikkeling van het internationaal veterinaire-historisch tijdschrift *Historia Medicinae Veterinariae*, dierlijke producten als geneesmiddel, ethologische diergeneeskunde, veterinaire kennisoverdracht binnen de Islam, dierziekten in koloniaal Latijns Amerika van de 16de eeuw, onderwerpen uit de lokale geschiedenis binnen Duitsland, Hongarije, Polen, Japan, Spanje, Finland, Noorwegen en Turkije. Tezamen zijn het 26 opstellen, waarvan er 22 in het Engels, twee in het Duits en twee in het Frans geschreven zijn (voor de inhoudsopgave, zie p. 355). Van alle auteurs, die uit 13 landen afkomstig zijn, is een korte levensbeschrijving opgenomen.

Het boek is gebonden en zorgvuldig vormgegeven. Het kan zeer worden aanbevolen omdat het een inleiding biedt tot velerlei vraagstellingen en interesse kan wekken een bepaald probleem op analoge wijze te bewerken.

Het besteladres is: Department of History of Veterinary Medicine and Deontology, Attn. Prof. Dr. F. Dinçer. Faculty of Veterinary Medicine, Ankara University. 06110-Ankara. Turkey.

De prijs is 45 Euro (incl. verzendkosten); over te maken aan F. Dinçer via Türkiye İls Bankası, account nr. 4206-121457.

Aangezien de inhoud ook gepubliceerd is als *Historia Medicinae Veterinariae*, vol. 27 (nr. 1-4) 2002, kan men voor dezelfde prijs bij de uitgever van dit tijd-

schrift de gehele jaargang 27 bestellen, die ook de reeds verschenen dubbelaflevering 5-6 omvat. Het adres hiervoor is: Dr. I. Katic. Søndergade 39. DK-4130 Viby (Sjælland), Denmark.

A.M.

B. Abbo-Tilstra. Om de sūnens fan it Fryske folk. Tuberculose en haar bestrijding bij bevolking en veestapel in Fryslân, 1890-1940. Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam. Fryske Akademy, Ljouwert/Leeuwarden, 2002. 467 pag., M. ill. ISBN 90-6171-929-1. Prijs: 30 Euro, voor leden en donateurs van de Fryske Akademy. Prijs: 27 Euro.

Tijdens haar carrière als arts en internist hield Mw. Abbo-Tilstra zich al uitgebreid bezig met de tuberculosebestrijding. Na de beëindiging van haar loopbaan besloot zij de geschiedenis van de tuberculosebestrijding bij zowel de mens als het vee nader te bestuderen. Deze studie resulteerde in een keurig verzorgd proefschrift, waarop zij op 3 april 2002 promoveerde aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. Het boek bevat een zeer gedetailleerd historisch overzicht van de tuberculosebestrijding bij de Friese bevolking en rundveestapel gedurende de periode 1890-1940. Het zijn niet alleen de medisch-technische zaken die uitvoerig worden behandeld, maar zeker in niet mindere mate de vele aspecten van organisatorische aard. Het boek is uitstekend gedocumenteerd. In tegenstelling tot andere medische studies over de tuberculosebestrijding is in dit boek vrij veel aandacht geschonken aan de bestrijding van tuberculose bij het rundvee. Vaak gebruikt zij hiervoor de termen 'vee' en 'veestapel' in plaats van 'rundvee' en 'rundveestapel'. De georganiseerde tuberculosebestrijding richtte zich immers uitsluitend op het rund. Binnen dit kader zij opgemerkt dat

de opmerking '...dat mens en dier voor elkaars mycobacterie gevoelig zijn' (pag. 1) niet geheel strookt met de werkelijkheid. Immers de bovine stam is wel pathogeen voor de mens, maar de humane stam geeft bij het rund slechts een voorbijgaande reactie.

Wat vooral uit de studie van Mw. Abbo-Tilstra naar voren komt is dat de medische wereld zeer uiteenlopende meningen had over de meest zinvolle aanpak van de bestrijding van de tuberculose bij de mens. Enerzijds was daar het in 1908 gelanceerde plan van de Leidse hoogleeraar W. Nolen die uitging van de gedachte dat het bestrijden van de tuberkelbacterie en het tegengaan van besmettingen een etiologische vanzelfsprekendheid was. Dit werd de directe methode of directe stroming genoemd. Anderzijds waren vele medici van oordeel dat erfelijkheid en ongunstige sociaal-hygiënische leefomstandigheden als belangrijke predisponerende factoren dienden te worden aangemerkt. Zouden ten dezen verbeteringen worden aangebracht, dan zou de tuberculose niet meer optreden. Men noemde dit de indirecte methode of indirecte stroming. Het verschil in standpunten was niet bevorderlijk voor een snelle en succesvolle aanpak van de ziekte bij de mens. In de diergeneeskunde speelde deze tweespalt veel minder. Na de isolatie van de tuberkelbacterie door Robert Koch in 1882 werd de directe methode reeds snel als de beste beschouwd. Zeventien jaar vóór Koch de verwekker isoleerde, was het de Franse medicus J.A. Villemin die enkele belangwekkende experimenten had uitgevoerd. Hij infecteerde konijnen met tuberculeus materiaal van de mens en van het rund. Steeds bleken de dieren te gaan lijden aan een tuberculeus proces. Ook wanneer hij tuberculeus materiaal inbracht van konijn naar konijn. Na de bevindingen van Villemin trachtten Nederlandse en buitenlandse medici deze te bevestigen door eigen

proefnemingen. Zo kwam de Nederlandse medicus P.J.W. Bijnen op grond van eigen en ander onderzoek tot een bijzondere interpretatie. Hij had proefdieren een tuberculeuze massa ingespoten, terwijl anderen dit met koolpoeder en kwik hadden gedaan. In beide gevallen vormden zich tuberkelachtige structuren. Volgens Bijnen was de reactie op het tuberculeuze materiaal dus niet specifiek. Zijn conclusie was dan ook dat de phthisis (tering of longtuberculose) tot de ziekten behoorde die door allerlei oorzaken konden ontstaan en dat het bewijs voor overdraagbaarheid met de proeven niet was geleverd. Toch bestond bij het volk allang de overtuiging dat tuberculose besmettelijk was. Robert Koch slaagde er in 1882 in om dit volksgeloof te bevestigen. Hij had dankzij een moeilijke kleurtechniek de bacil in tuberculeus weefsel microscopisch geïdentificeerd. Ook het kweken van de bacil was hem gelukt en hij kon met injectie van deze cultures weer tuberculose bij proefdieren opwekken (trias van Koch). Met Koch's vinding kon later worden aangetoond dat 'Scrofuleuze klieren' en been- en gewrichtsaandoeningen samen met longtuberculose een ziekte-eenheid vormden die tot de infectieziekten moest worden gerekend. In 1883 werd door bacteriologisch onderzoek bevestigd dat ook *lupus vulgaris* een vorm van (huid)tuberculose was. Abbo-Tilstra beschrijft dat veel medici moeite hadden met de nieuwe leer van besmettelijkheid van de tuberculose. Het loslaten van oude inzichten betreffende de etiologie, zoals erfelijkheid en het voorkomen bij vooral de sociaal minder bedeelde bevolkingsgroep (gebrek aan lucht, licht, goede voeding en kleding) kon door hen moeilijk worden geaccepteerd. Dat scrofuleuze (klierzwellingen) een tuberculeuze aandoening was wilde er bij hen moeilijk in en dat lupus door een bacterie werd veroorzaakt evenmin.

Zoals gezegd werd de bacteriologische besmetting in de diergeneeskunde veel sneller geaccepteerd. Zo liet de veearts D.F. van Esveld, leraar aan 's Rijksveeartsenijschool, er in 1889 geen twijfel over bestaan dat tuberculose van rund en mens op de mens overdraagbaar was. De bovengenoemde twijfels bij medici bleven nog lang bestaan; vandaar dat dit feit in de dissertatie bij herhaling wordt genoemd. Men zou de herhaling bezwaarlijk kunnen vinden, temeer daar deze voorkomt in elk van de vijf perioden waarin Mw. Abbo-Tilstra haar studie heeft ingedeeld. Anderzijds vallen hierdoor de afzonderlijke hoofdstukken vlot en goed te lezen, ook al heeft men van de voorgaande nog geen kennis genomen.

Samenhangend met voornoemde meningsverschillen, dacht men uiteraard ook verschillend over de beste aanpak voor de bestrijding. Diende men de directe of indirecte methode te volgen? Zoals wij nu met de huidige kennis tegen deze probleemstelling aankijken, lijkt de oplossing zeer eenvoudig. Pas de directe weg toe en laat de indirecte weg niet na. Beide zijn van betekenis! In die tijd lag dit echter niet zo eenvoudig; men stond soms als kempfanen tegenover elkaar. De problemen die daaruit voortvloeiden, worden in het proefschrift uitvoerig belicht. Ook aan de politiek consequenties daarvan wordt niet voorbij gegaan. Uiteindelijk groeide men echter toch wel naar elkaar toe en kreeg het begrip 'Seed and Soil' steeds meer betekenis. 'Seed' stond hierbij voor de kiemen die pas in een geschikte bodem ('Soil') door verzwakking kunnen toeslaan.

Bij de bacteriologische besmetting wordt ook veel aandacht geschonken aan de stoftheorie en de druppeltjestheorie. Bij de stoftheorie dacht men met name aan uitgehoest sputum dat op de vloer terecht kwam. Daar droogde het uit waarna het als stofdeeltjes (met daarin

de kiemen) kon opwarrelen en anderen kon besmetten. Bij de voorlichting voerde dit tot het begrip 'hoestdiscipline'. Later ging men meer en meer de druppeltjestheorie aanhangen. Uitgehoeste kleine deeltjes met daarin de smetstof, zouden daarbij lang door de lucht zweven en anderen kunnen besmetten. Tot op heden wordt deze laatste theorie als de meest belangrijke beschouwd.

Een heikel punt was in die tijd ook of men de ziekte aangifteplichtig moest laten zijn of niet. Volgens velen waren slechts hulp en controle nodig, met name gericht op de minvermogenden. Daarentegen wenste bijv. de Tuberculosecommissie van het Provinciale Friese Groene Kruis in navolging van het plan-Nolen dat elke tuberculose patiënt zou worden ingeschreven. Deze wens ging gedurende de jaren 1900-1940 niet in vervulling. Volgens de medici hadden welgestelden deze bemoeienis niet nodig. Ook neringdoenden werkten uit angst voor verlies van klanten met 'tuberculosevrees' dikwijls niet mee. Tenslotte was een deel van de bevolking evenmin gediend van enige bemoeizucht. Het zal duidelijk zijn dat vorenstaande problematiek in het proefschrift bij herhaling aandacht vroeg.

De benodigde financiering vormde ook een punt van blijvende aandacht. Hoewel er wel enige financiële steun door de overheid werd geboden, moest toch bij voortduring veel geld voor het goede doel worden ingezameld. Met deze gelden werden niet alleen de latere sanatoria ondersteund, maar konden ook in de jaren 1920 het Leeuwarder Park-herstellingsoord en de Provinciale Nazorg-inrichting worden verwezenlijkt. Ondanks alle inspanningen bleek in de periode tijdens en na de Eerste Wereldoorlog een duidelijke stijging van sterfte aan tuberculose onder de bevolking te zijn opgetreden. Mede hierdoor ontstond er een uitbreiding van de staatsbemoeienis. De landelijke tubercu-

losebestrijding kreeg een andere structuur. Zo functioneerden vanaf 1920 de Inspecties van de Volksgezondheid. Deze werkten op hun beurt een landelijk netwerk van consultatiebureaus uit. Vanaf 1922 kwamen er districtsconsultatiebureau-diensten. Voor de directe tuberculosebestrijding waren de consultatiebureaus zeer nuttig. Zij konden nu rond elke nieuw aangemelde tuberculosepatiënt contactonderzoek verrichten.

Bovendien voorzagen de districts bureaus in een provinciaal grensoverschrijdend netwerk van diagnostische centra, waarbij veelal van röntgenapparatuur gebruik kon worden gemaakt. De samenwerking werd hierdoor bevorderd. Daarentegen begon in Nederland een zekere verzuiling op basis van godsdienst op te treden hetgeen versnippering in de hand werkte. Gelukkig slaagde men er in Friesland in om zonder onenigheid alle krachten te bundelen in één provinciale organisatie. Dit hield in dat tuberculosepatiënten uit de hele provincie op de voor hen opengestelde bureaus, waaraan gespecialiseerde artsen en professionele thuisbezoekers waren verbonden, terecht konden. Ook werd de uitzending van patiënten naar sanatoria nu provinciaal geregeld.

Geleidelijk gaven de huisartsen zich ook gewonnen. Ze waren bereid mee te werken toen bleek dat binnen het kader van de consultatiebureaus met hun specialistische kennis, hun autonomie ongemoeid werd gelaten. Aldus kwam uiteindelijk een integratie tot stand tussen de beide stromingen (direct en indirect) en accepteerden de meeste medici in de loop van een drietal decennia de toegepaste bestrijdingsvorm.

Het zal duidelijk zijn dat in het proefschrift aan de bovengenoemde ontwikkelingen uitgebreid aandacht wordt geschonken. Een en ander is in een plezierige verteltrant geschreven, waarbij zowel het tragische als soms ook het humoristische zijn plaats heeft gekregen.

Dit geldt ook voor onderwerpen als ziekenhuizen, sanatoria, thuiszorg, nazorg en kinderuitzendingen. Naast de herstellingsoorden en sanatoria ontstonden in Nederland omstreeks 1900 enkele zogenaamde Finsen-inrichtingen, bedoeld voor de behandeling van Lupus patiënten die in de tuberculosewereld een aparte groep vormden. Tenzij tevens besmet met longtuberculose kwamen zij niet in aanmerking voor een behandeling in een sanatorium. Dit leidde tot een sociaal isolement. De Deense arts N.R. Finsen (1860-1904) ontdekte de gunstige werking van ultraviolet licht op lupuspatiënten en startte in 1896 in Kopenhagen met een kliniek waar zonlichttherapie werd toegepast. In Rotterdam en Heerenveen werden enkele jaren later Finsen-klinieken opgericht. Een speciale behandeling verdiende de schoolhygiëne. Soms braken ernstige schoolinfecties uit, veroorzaakt door onderwijzers met tuberculose. De eerste trad op in 1933 in het Friese dorpje Ee waar ruim 20 leerlingen in korte tijd bleken te zijn besmet door een onderwijzer met open longtuberculose. In dezelfde tijd deed zich een soortgelijk drama voor in het dorpje Wouterswoude onder Dokkum. Korte tijd na de melding uit Ee trad een derde uitbraak op in het dorp Hoorn op Terschelling. Daarbij werden 15 kinderen besmet. Vooral de uitbraken in Ee en in Hoorn kregen veel publieke aandacht. Deze explosies vormden dan ook de aanleiding tot de inwerkingtreding van de "Wet tot bescherming van leerlingen tegen de gevolgen van besmettelijke ziekten van personeel van inrichtingen van onderwijs" op 1 januari 1935. Deze wet gelastte een landelijk in te voeren keuring van onderwijzend personeel. Deze keuring werd opgedragen aan de consultatiebureaus. Dit betekende een geweldige uitbreiding van hun taak, want alleen het in dienst zijnde te keuren personeel bedroeg in Nederland al ongeveer 65.000 personen. Met grote

inzet volbrachten de bureaus deze taak in twee à drie jaar. Dergelijk onderzoek op tuberculose kwam hierna ook bij de volwassen bevolking tot ontwikkeling. Een en ander ging gepaard met bronopsporing en contactonderzoek. Wat de bestrijding van de rundertuberculose betreft werd in Friesland met overheidssteun aanvankelijk weinig succes geboekt. Nadat in 1919 de Gezondheidsdienst voor Vee met een goed geoutilleerd laboratorium werd opgericht door het Friesch Rundvee Stamboek en de Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken, werden wel snel resultaten verkregen. De basis hiervoor was dat de zieke en besmette dieren met de tuberculinetest werden opgespoord en opgeruimd. De zuivelfabrieken droegen hieraan hun steentje bij door de restproducten van de boter- en kaasbereiding te pasteuriseren, waardoor besmetting van jongvee (en varkens) met deze retourproducten niet meer konden plaatsvinden. Vanzelfsprekend was in het begin de pasteurisatie van de melk zeer belangrijk om besmetting van de mens te voorkomen. Ook de vleeskeuringsdiensten speelden bij dit alles een grote rol. Al lezende proeft men dat de schrijfster zelf nauw bij de problematiek betrokken is geweest; af en toe laat ze haar gevoelens duidelijk spreken. Zelf werd ik zeer getroffen door fragmenten uit het dagboek van een met longtuberculose besmette boerendochter die in 1870 overleed (Bijlage 1, pag. 344). Naast dit indrukwekkend egodocument dat een klassiek beeld van longtuberculose weergeeft, gaat Mw. Abbo-Tilstra ook dieper in op *lupus vulgaris*. Deze aandoening van huid en slijmvlieszen richtte vooral in het gelaat grote schade aan waardoor de patiënten een op een wolf gelijkend uiterlijk kregen en zich niet meer in het openbaar durfden te vertonen. 'Wie door Lupus is aangetast wordt verlaten van de menschheid, teruggeworpen in

de eenzaamheid; gesloten buiten wetenschappelijken, maatschappelijken en vriendschappelijken omgang. Lupus maakt zijn slachtoffer tot verworpenen en uitgeworpene, een gebannene buiten het vaderland van de menschheid' (citaat F.C.Fleischer, pag. 26).

In Bijlage 2 gaat schrijfster nader in op een tweetal medici die in de geschiedenis van de tuberculosebestrijding in Friesland gedurende lange tijd een bijzondere plaats hebben ingenomen. De levensloop van P. de Vries Jzn (1865-1954) en H.R. Gerbrandy (1886-1955) wordt uitgebreid beschreven.

Graag keer ik aan het einde van deze recensie terug naar het voorwoord van Mw. Abbo-Tilstra. Daarin stelt zij dat tuberculose nog steeds onder ons leeft en dat velen daar nog onuitwisbare herinneringen aan hebben, dan wel verhalen hebben gehoord over de familie-kwaal. Zelfs na bijna een eeuw tuberculosebestrijding in Nederland is de bevolking er nog niet geheel van gevrijwaard. Dit moge ook blijken uit vrij recente uitbraken onder jongeren (disco-explosies). Aandacht blijft dus nodig, temeer daar het risico van import van deze ziekte steeds dreigt. Zij lijkt mondiaal bijna onuitroeibaar, hetgeen in grote delen van de wereld ook zal samenhangen met AIDS die de weerstand van de mens sterk ondermijnt. Inmiddels zijn de therapeutische mogelijkheden wel sterk toegenomen maar het gebruik hiervan vraagt een ijzeren discipline. Voldoet men daar niet aan dan ligt het gevaar van resistentie op de loer.

Bij het doornemen van dit proefschrift groeit de bewondering voor de moed en het doorzettingsvermogen van Mw. Abbo-Tilstra om een dergelijk omvangrijk en goed gedocumenteerd werkstuk op een niet meer zo jeugdige leeftijd tot stand te brengen. Alle hulde! Het zal duidelijk zijn dat ik als dierenarts, voorheen werkzaam als directeur bij de Gezondheidsdienst voor Dieren Noord-

Nederland zéér content was met de afbeelding op de omslag van het boek. Het betreft hier een groot schilderij van Piet van der Hem dat in de centrale hal van deze dienst heeft gehangen en waarop Dr. A.H. Veenbaas, de eerste directeur van de gezondheidsdienst voor Vee te Leeuwarden, met een helper bezig is sputum bij een koe te verzamelen. Vergelijken wij deze afbeelding met dezelfde op de omslag van ons Bulletin Argos nr 14 (1996), dan blijkt dat Mw. Abbo-Tilstra dit schilderij in spiegelbeeld heeft moeten afdrucken teneinde ook de achterzijde van haar boekwerk voor deze afbeelding te kunnen benutten.

J. Hofman

H.O. Hoenderken & M.F.P.M. de Bont. *'Tussen beesten en feesten'. Over het veterinaire studentenleven in Utrecht, ter gelegenheid van het 70-jarig bestaan der Diergeneeskundige Studenten Kring. Diergeneeskundige Studenten Kring. Plantijn Casparie, Utrecht 2002. 166 pp, ill. Te bestellen bij DSK, Yalelaan 1, 3584 CL Utrecht. Prijs 10 Euro.*

Dit gedenkboek werd uitgegeven ter gelegenheid van het 14e lustrum van de Diergeneeskundige Studenten Kring (DSK) dat eind september 2002 op grootse wijze werd gevierd. De redactie was in handen van de Praeses van de DSK, Hildeward Hoenderken. Merijn de Bont was verantwoordelijk voor de bewerking en lay-out. Beide studenten verdienen een groot compliment voor het (in de vakantieperiode en onder grote tijdsdruk) voltooien van deze bundel met in totaal 17 bijdragen van verschillende auteurs die diverse aspecten van het veterinair studentenleven belichten. Het is een prachtig verzorgd boek geworden met hardcover en goud opgedrukt DSK stempel. De verhalen zijn rijk geïllustreerd met fraaie, veelal nog niet eerder gepubliceerde foto's uit de archie-

ven van Absyrtus en DSK en uit particuliere verzamelingen. Menig veterinair zal zichzelf op een van de vele groepsfoto's herkennen. De enige opmerking die in dit verband gemaakt kan worden, is dat een ISBN nummer ontbreekt. Uit de opsomming van niet minder dan 10 sponsors blijkt enerzijds dat de studenten van DSK een goed functionerend netwerk tot hun beschikking hebben en anderzijds dat de sponsors het veterinaire studentenleven een warm hart toedragen.

Dit boek is een bundeling van afwisselende verhalen over de geschiedenis van het veterinaire studentenleven. In de voorwoorden van respectievelijk de voorzitter van de KNMvD, Drs. T. de Ruijter, en de Decaan van de Faculteit, Prof. A.W.C.A. Cornelissen, wordt ingegaan op de oude banden tussen beide instellingen en de studenten diergeneeskunde en het belang van een goed georganiseerd studentencorps. In een kritische 'zelfreflectie' merkt de samensteller van dit boek op dat de DSK in de loop der jaren slechts gedeeltelijk in de oorspronkelijke doelstelling is geslaagd. Het saamhorigheidsgevoel onder de veterinaire studenten is volgens hem onmiskenbaar versterkt, maar de wat geïsoleerde positie van de veterinaire student binnen het Utrechtse studentenleven is weinig veranderd sinds de oprichting in 1932. Hij pleit ervoor dat veterinaire studenten zouden moeten blijven streven naar het verbreden van hun horizon buiten de veterinaire wereld.

Hierna wordt in het eerste artikel van de bundel het wel en wee beschreven van de voorganger van DSK, de Veterinaire Studenten Sociëteit Absyrtus die tussen 1865 en 1925 actief was. In de drie volgende hoofdstukken wordt ingegaan op de oprichtingsgeschiedenis in de periode 1925-1932, de oorlogsjaren en DSK in de jaren 1950. Vervolgens worden in diverse kortere bijdragen de tradities van het veterinaire studentenleven in woord

en illustraties belicht. Zo krijgen Peerdepieten, DIG, Door Dik en Dun, de Gouden Trachea en de Rijvereniging De Solleysel de nodige aandacht. De rol van DSK bij promoties en oraties, de eigen diesviering, een terugblik op de voorafgaande 13 lustra en het functioneren van DSK anno 2002 komen daarna achtereenvolgens aan bod.

Uit het gedenkboek komt een beeld naar voren van een bloeiende studentenvereniging, waarin de lange veterinaire tradities hoog in ere werden en worden gehouden. Het besef te behoren bij een selecte groep studenten die later zouden toetreden tot een relatief kleine beroepsgroep, waarvoor saamhorigheid en collegialiteit belangrijke vereisten zijn, werd door de jaren heen gecultiveerd en door de KNMvD en de Faculteit der Diergeneeskunde van harte ondersteund. Aangezien bijna alle veterinaren lid zijn geweest van DSK, is het bezit van dit boek voor hen een 'must'.

P. Koolmees

Veterinary Medicine - Historical Approaches

Editor: Ferruh Dincer. Ankara: F. Dincer, 2002. xxv, 326 p. (Ook als: *Historia Medicinae Veterinariae*, vol. 27 (1-4))

Inhoud:

- Alitalo, I., Veterinary research in Finland. p. 279-282.
- Birkeland, R. A short survey of the history of large animal surgery in Norway. p. 289-293.
- Blancou, J. Usage des animaux et des produits d'origine animale en thérapeutique; aperçu historique. p. 89-104.
- Cordero del Campillo, M. Medical and veterinary reports from colonial Latin America. p. 143-157.
- Dincer, F. 100 Years of veterinary microbiological institutes in Turkey. p. 313-325.
- Dincer, F. An analytical approach to the veterinary knowledge of the Islamic period. p. 177-194.
- Driesch, A. von den. Ethnoveterinary medicine - an aspect of the history of veterinary medicine. p. 131-141.
- Erk, N. Studies on veterinary manuscripts in Turkey and three samples from the 9th, 12th and 14th centuries. p. 159-174.
- Grimm, R. The history of the eradication of rabies in most European countries. p. 295-300.
- Karaszson, D. Antecedents, beginning and development of veterinary education in Hungary. p. 231-237. (First publ. in: *Die ungarische Universitätsbildung und Europa*. Pécs, 2001. p. 215-221).
- Katic, I. The start and the first 25 years of "Historia Medicinae Veterinariae". p. 83-88.
- Katsuyama, O. The result of an attempt to find the source of an old Japanese book on equine medicine. p. 249-257. (First publ. in: *Argos*, (8), 253-257, 1993).
- Klatt, C. H. Die Entwicklung der Veterinärmedizin in Finland. p. 273-277.
- Koolmees, P. A. The position of history instruction in veterinary curricula. p. 25-41.
- Lochmann, E. H. 25 International symposia and congresses on the history of veterinary medicine 1964-1992; origin and development, themes and trends. p. 65-75. (First publ. in: *Argos* (8) 211-216, 1993).
- Mathijssen, A. H. H. M. Addendum [to "25 International symposia and congresses on the history of veterinary medicine 1964-1992" by E.-H. Lochmann] on the period 1993-2001 of the congresses on the history of veterinary medicine. p. 77-87.
- Mathijssen, A. H. H. M. Veterinary historiography. A quantitative analysis. p. 43-63.
- Parnas, J. "Una sanitas-una medicina". Hundred years' tradition and history of succesful co-operation between medicine and veterinary science in Poland. p. 239-247. (First publ. in: *Firat Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 2(2), 97-105, 1975).
- Parodi, A. L. Le rayonnement international de l'Institut Pasteur. Centenaire du premier institut Turc de bactériologie vétérinaire. p. 303-311.
- Pumarola i Battle, M. Meat sanitary control in Spain during the XIXth century. p. 259-270.
- Sandvik, O. The Norwegian Society for the History of Veterinary Medicine. p. 285-287.
- Smithcors, J. F. Why study veterinary history. p. 1-9. (First publ. in: *M.S.C. Veterinarian*, Fall 1954, p. 12-17).
- Stormorken, H. From killing poison to life saving drug. The history behind "blood thinning" in thromboembolic diseases. Veterinary contribution not adequately recognized. p. 197-215. (Also publ. in: *Årbok. Norsk Veterinærhistorisk Selskap*, [3], 33-52, 2000).
- Theves, G. Tiere als Heilmittel früher und heute. p. 107-129.
- Wittmann, W.; Lafer, E. M. Friedrich Loeffler's way to the Isle of Riems near Greifswald. p. 217-229.

Recente publicaties (3)

- Rasmussen, F. Svend Dalgaard-Mikkelsen, professor, D.M.V., D.V.Sc., founder of veterinary pharmacology and toxicology in Denmark. *Historia medicinae veterinariae*, 27(5-6), 329-332, 2002.
- Settergren, S. [Some memories from my study time and activities as a veterinarian 1931-1978]. Några minnen från min utbildning och yrkesverksamhet som veterinär 1931-1978. O. Hellgren (Udg.). *Meddelande Veterinärhistoriska Museet Skara*, (44), 1-18, 2002.
- Shirai, N. [On the history of Keio College of Veterinary Medicine and Livestock Raising]. *Japanese journal of veterinary history*, (39), 1-13, 2002.
- Suppiger, F. [Dr. med. vet. h.c. Peter Knusel (1857-1944), veterinarian, cattle-breeder and politician in Lucerne]. *Schweizer Archiv für Tierheilkunde*, 144(1), 15-22, 2002.
- Teigen, Ph. M. Henry Stockton Lewis, Sr. (1858-1922). An early African-American veterinarian. *Veterinary heritage*, 25(1), 5-6, 2002.
- Tojimbara, K. [History of epidemics and prevention of rabies in the dog in Japan]. *Japanese journal of veterinary history*, (39), 14-30, 2002.
- Tropilo, J.; Jakubik, G. [Twentieth anniversary of the Veterinary Museum in Ciechanowiec (Poland)]. Original title: W dwudziesta rocznice utworzenia Muzeum Weterynarii w Ciechanowwcu. *Zycie weterynaryjne*, 77(6), 324-326, 2002.
- Uematsu, M. [History of the military pigeon in Japan]. *Japanese journal of veterinary history*, (39), 49-58, 2002.

AUV:

Coöperatie van dierenartsen

AUV is een coöperatie van en voor dierenartsen. Ruim tachtig procent van de Nederlandse practici is lid. Gezamenlijk exploiteren deze 2000 dierenartsen de groothandel AUV. Daarnaast heeft AUV dochterondernemingen. Zo voorziet INSTRUVET de dierenartsen van veterinair instrumentarium en hulpmiddelen voor efficiënte praktijkvoering en -inrichting.

EUROVET ANIMAL HEALTH ontwikkelt en produceert een breed assortiment kwaliteitsproducten dat onder het eigen dierenartsenmerk EUROVET aan practici in Nederland, België en Duitsland wordt aangeboden. Daarnaast exporteert EUROVET ANIMAL HEALTH naar meer dan 35 landen. De groothandel VERDIFARM voorziet de Belgische apotheken van diergeneesmiddelen.

AUV-ICT is de jongste tak aan de coöperatieboom. De ICT-afdeling heeft de opdracht de informatievoorziening en praktijkvoering van de dierenartsenpraktijken te optimaliseren door middel van producten, adviezen en begeleiding. De praktijkadviseurs van AUV-ADVIES tenslotte ondersteunen

de leden bij de interne praktijkorganisatie, certificering, apotheek-

beheer en -inrichting, bouw en verbouw van praktijkpanden en milieubeleid. Kortom: AUV staat er. Voor de practicus en voor de bijna-practicus. Voor goederen en adviezen op alle terreinen die raken aan de praktijk. Wilt u meer weten?

Bel gerust: 0485 33 55 55 en vraag

naar één van onze dierenartsen. Of maak een afspraak voor een bezoek aan ons bedrijf in Cuijk.

ARGOS

Universiteit Utrecht
Bibliotheek Diergeneeskunde

- 1 APR. 2003

BULLETIN VAN HET VETERINAIR HISTORISCH GENOOTSCHAP

nummer 28

serie 3

voorjaar 2003

Inhoud

Redactioneel
p. 359

Programma
Voorjaarsbijeenkomst van het V.H.G.
p. 360

Summaries
p. 361

M. van der Vliet
Dingeman van der Vliet,
artiste vétérinaire (1792-1866),
deel 1
p. 362

J.W. Zantinga
Collegialiteit, een groot goed én een
voortdurende zorg
p. 375

P.A. Koolmees
Lokale en regionale
veterinaire geschiedenis (2)
p. 381

Voorstel tot oprichting van een
aantal werkgroepen tot het in kaart
brengen van de Nederlandse Lokale
Veterinaire Geschiedenis
p. 384

A. Mathijsen
Dankbetuiging aan een Brabantse
dierenarts voor zijn inzet bij de
runderpestbestrijding (1869)
p. 387

Boekbespreking
p. 389

Dissertaties
p. 391

Recente publikaties
p. 398

WAHVM-congres in Mexico City
p. 399

*Dingeman van der Vliet, een van Nederlands eerste
gediplomeerde veeartsen (Alfort 1811)*

Energiek in Generiek

Alfasan
GROUP OF COMPANIES

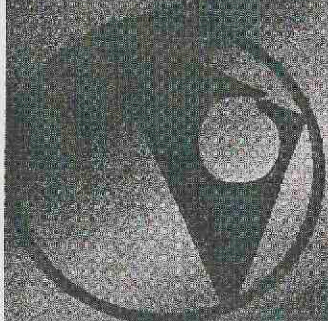

Alfasan

DE ERGENSMIDDELEN B.V.

Kuipersweg 9
3449 JA Woerden
Postbus 78
3440 AB Woerden

Tel: (0348) 41 69 45
Fax: (0348) 40 25 76
E-mail: alfasan@wxs.nl
Internet: www.alfasan.com
Order entry: 0800-Alfasan.2.53.27.26

Colofon

ARGOS. Bulletin van het
Veterinair Historisch Genootschap.
Verschijnt tweemaal per jaar.

Redactie

Dr. P.A. Koolmees
Drs. A.H.H.M. Mathijssen

Bestuur V.H.G.

prof. dr G.C. van der Weyden
(voorzitter), drs. I.M.E. Boor-van
der Putten (secretaris), drs. P.C.
Knijff (penningmeester), dr. P.A.
Koolmees, drs. C.P. Burger

Secretariaat van Redactie en Bestuur

p/a Bibliotheek Diergeneeskunde,
Yalelaan 1.
Postbus 80159.
3508 TD Utrecht.
Fax 030-2531407

Lidmaatschap en abonnementen

De contributie van het V.H.G.
bedraagt €21,- per jaar (studen-
ten €5,75). Leden ontvangen
ARGOS gratis.

Abonnementen op ARGOS
€12,75 per jaar.

Gironummer van de
penningmeester
581045.

Layout en druk

IDC-Vormgeving en IDC-Repro
van de Faculteit Sociale
Wetenschappen, Universiteit
Utrecht.

Overname van artikelen uit Argos is
toegestaan, mits de bron vermeld wordt
en een bewijsexemplaar aan de redactie
wordt toegestuurd.

Redactioneel

Aan de voet van dit stukje staat een OPROEP waarin het VHG-bestuur vraagt wie bereid is de redactie van ARGOS over te nemen zodra de twee redacteurs die vanaf den beginne dit bulletin hebben verzorgd, zullen aftreden. Dit zal gebeuren als nummer 30 (Voorjaar 2004) gereed is. Dit betekent niet dat zij de pen dan neerleggen; beide zijn van plan voor Argos te blijven schrijven, maar het lijkt hen goed de redactionele verzorging eens aan anderen over te laten. Zij verwachten dat een wisseling van de wacht wellicht tot meer kopy uit de gelederen van de VHG-leden kan leiden dan zij als niet-veterinair wisten te vergaren. Bovendien kan worden verwacht dat een nieuw redactieteam met eigen ideeën vernieuwingen kan brengen die elk periodiek van tijd tot tijd dient te ondergaan om aantrekkelijk te blijven voor zijn lezerskring. Maar naast vernieuwing, is één ding voor een periodiek van het grootste belang en dat is continuïteit. Om opvolgers in te werken is er precies één jaar tijd, waarin de nummers 29 en 30 worden voorbereid. Dat daarom degenen die zich tot dit werk voelen aangetrokken niet schromen en zich spoedig bij een der leden van het bestuur of de redactie melden.

Het nummer dat nu voor u ligt laat een duidelijke tweedeling zien. De artikelen hebben betrekking op Nederlandse onderwerpen, terwijl de besprekingen van en aandacht op de buitenlandse publikaties een uiteenlopende thematiek binnen de gezichtskring brengen die laten zien waarmee veterinaire-historici zich elders bezighouden en die kunnen inspireren tot het aanpakken van soortgelijk onderzoek in Nederland.

In aansluiting aan het overzichtsartikel van Koolmees over studies op het gebied van de lokale veterinaire geschiedenis zal tijdens de Huishoudelijke Vergadering in Amersfoort een voorstel worden gedaan om dit onuitputtelijke gebied binnen het Genootschap enigszins systematisch te gaan aanpakken. Voor alle leden die ook actief aan geschiedenisbeoefening willen doen, zijn er mogelijkheden om in de eigen omgeving een onderwerp te bewerken. Suggesties en hulpmiddelen in de vorm van per provincie ingerichte bibliografische overzichten zijn ter beschikking. De door Koolmees gerefereerde recente artikelen demonstreren dat sommige leden inmiddels in eigen omgeving al aan het werk zijn geweest. Dat zij vele navolgers mogen krijgen!

Oproep

Ter opvolging van de huidige redactie van ARGOS medio 2004 wil het V.H.G.-Bestuur gaarne in contact komen met kandidaten voor deze functie.

ARGOS verschijnt met twee afleveringen per jaar.

De redactiewerkzaamheden bestaan uit het vergaren van kopy, deze voor de druk gereedmaken en het begeleiden van het productieproces.

In verband met een wenselijke inwerkperiode vragen wij belangstellenden zich spoedig bij de secretaris of een der redactieleden te melden.

Van kandidaten wordt een actieve deelname aan de werkzaamheden van het Genootschap verwacht. Zij zullen op eigen initiatief potentiële auteurs, binnen en buiten het Genootschap, stimuleren tot het leveren van bijdragen.

De functies zijn niet gesalarieerd. De beloning is de vreugde van het maken van een door velen geapprecieerd blad.

Programma van de voorjaarsbijeenkomst op 16 april 2003 in het Museum Nederlandse Cavalerie te Amersfoort

- 10.00 uur** Ontvangst en koffie; welkomstwoord door de heer E.J. Vinkhuijzen, bibliothecaris
10.30 - 11.30 Huishoudelijke vergadering

Wetenschappelijke vergadering over het onderwerp: **De veterinaire in het leger**

- 11.30 - 12.00** Dr. P. Leeftang: *De Militair-Veterinaire Dienst in Nederland 1815-1948*.
 In deze inleiding wordt de positie en taakstelling van dierenartsen binnen het Nederlandse leger beschreven. Aanvankelijk werd dit keurkorps onder de Nederlandse dierenartsen ingedeeld bij de Militaire-Geneeskundige dienst, echter achtergesteld bij de militaire artsen en apothekers. Pas in 1919 zou de Militair -Veterinaire Dienst als zelfstandig legeronderdeel opereren. Na de tweede Wereldoorlog zou de motorisering van het leger de dienst overbodig maken.
- 12.00 - 13.00** Lunch
- 13.00 - 13.30** Drs. J. Egter van Wissekerke: *1815 Waterloo. De paarden, de ziektes en de paardenarts*.
 Het leven en lijden van het paard en de rol die het in de Napoleontische tijd speelde. De verschillende rassen en kruisingen daartussen, waarvan bij de verschillende legers en legeronderdelen gebruik gemaakt werd. De mogelijkheden die de paardenartsen hadden die ziektes en omstandigheden te beïnvloeden.
- 13.30 - 14.00** Drs. H.M.C. van Overbeek: *De langeafstandrit en het cavaleriepaard tussen 1880 en 1920*.
 Toen aan het einde van de negentiende eeuw door de perfectionering van de artillerie het paard zijn rol op het slagveld verloor, was hij nog steeds van belang voor transport en communicatie. Het wegnemen van de motorisering waren van dien aard dat dit edele dier gemist kon worden. Binnen de cavalerie is intensief onderzoek gedaan naar de grenzen van diens uithoudingsvermogen.
- 14.00 - 14.45** Prof. Dr. D.A.A. Mossel: *De paardenarts als militaire voorloper in een discipline die later veterinaire volksgezondheid zou worden genoemd*.
 Veterinaire volksgezondheid, gedefinieerd als de diergeneeskundige bijdrage aan de humane preventieve geneeskunde is als discipline in academische zin ingevoerd door Prof. C.W. Schwabe (Californië) en als beleidsinstrument aanvaard door de WHO en de Pan American Health Organization. Gezien de huidige taak van de Nederlandse strijdkrachten, de vooral 'out of area' gelegen is, behoort veterinaire expertise als collegiale steun voor de 'Senior Medical Officer' tot de hoogste urgenties. Immers, vooral in medisch-microbiologische zin veilig voedsel vervult een cruciale rol bij het wel-bevinden en de paraatheid van het militair personeel in inzet. In dit referaat zal worden ingegaan op de bijdragen in dezen o.a. van de Dienst Militaire Gezondheidszorg die onder leiding heeft gestaan van de dierenarts kolonel A.J. Braak (1914-1989).
- 14.45 - 16.30** Thee en rondleiding in het museum.

Summaries

M. van der Vliet

Dingeman van der Vliet, artiste vétérinaire (1792-1866). Part 1.

Dingeman van der Vliet (1792-1866) from Zierikzee in the province of Zeeland, was one of the first officially trained veterinarians in the Netherlands. He was sent to Paris on the order of Louis Napoleon, king of Holland, at the expense of the Dutch government. In the period of his stay at the Veterinary School in Alfort (1808-1811) he wrote a great number of letters to his parents and friends. His letters give insight in the daily life of the school in Alfort and the festivities in Paris during the reign of the emperor Napoleon Bonaparte.

In a second article, the laborious built-up of a veterinary practice in those days will be described.

Résumé

Cette article est une analyse des lettres, écrites par Dingeman van der Vliet de 1808 à 1811 quand il était étudiant à l'École Vétérinaire d'Alfort. Dingeman van der Vliet (1792-1866), originaire de Zierikzee en Zélande, était un des premiers vétérinaires officiellement diplômés en Hollande. Le gouvernement hollandais l'avait envoyé à Paris sur ordre de Louis Napoléon, roi de Hollande.

Pendant cette période il écrivait un grand nombre de lettres à ses parents et amis. Ses lettres donnent une compréhension de la vie quotidienne et des études en Alfort, mais aussi une impression des fêtes, célébrées à Paris sous le règne de l'empereur Napoléon Bonaparte.

Elles décrivent aussi la promotion pénible de sa pratique vétérinaire dans le département "les Bouches de l'Escaut", qui seront traitées dans une deuxième partie.

J.W. Zantinga

Collegiality, a great blessing, but also a subject of constant concern

The incorporation of the Veterinary College into the University of Utrecht, in 1925, had large implications for the social life of the students. Their student's union, named "Absyrtus", with its own club building and longtime traditions was dissolved. The students were supposed to become members of the several unions that existed in the university. But only about a quarter of them managed to do so, and these were divided over four or five different unions. After some years voices were heard within the Netherlands Veterinary Association that collegiality, highly valued in professional life, could be hampered if no social sense was cultivated during student's days. At the same time the number of students showed a jumpy increase, so that unemployment was to be feared. The plan for a new society of veterinary students, brought forward by a commission of three professors, set up by the Veterinary Association, was accepted, and in 1932 the new society was established. In order not to infringe upon the territory of the existing unions, this society had to limit its activities. It could organize lectures and excursions and function as an intermediary between the professors and the students to defend the latter's interests. Nearly all veterinary students became members of this new society, that maintained a strong link with the supporting Veterinary Association. This support went so far that a student-membership (including a subscription to the journal published by the Association) was offered to students after passing the examinations of the third year. A smooth transition to the full membership of the Association after the final examinations could in this manner be attained. Regular contacts of a social nature between students and veterinarians or working contacts in practice after

an outbreak of an epizootic disease helped in fostering a spirit of collegiality.

P.A. Koolmees

Local and regional veterinary history (2)
Continuing a review, written in 1992, an overview is given of five recent studies on local themes. The author emphasizes that telling the story of local traditions and usages, of striking personalities or personal experiences can illuminate the problems of a broader national or even international context. He points to the fact that the local archives contain many materials of veterinary historical relevance waiting for exploitation.

A. Mathijssen

Expression of gratitude to a Brabantine veterinarian for his effort in the fight against rinderpest (1869)

After five generations the Van Driel family is still in possession of a mantel clock on a marble base with two marble cups offered by the provincial agricultural commission to their ancestor Leonardus van Driel (1820-1888). During the last epizootic of rinderpest that raged in several provinces of the country between 1865 and 1867, he must have shown great efforts in fighting this disease. Some years earlier, in 1863, he had received a silver medal for analogous behaviour in the fight against contagious bovine pleuropneumonia. Some biographical details are presented of this meritorious veterinarian, who became a district veterinarian, and later a provincial veterinarian at Eindhoven after the enactment of the Cattle Act of 1870 and the establishment of the State Veterinary Service.

Dingeman van der Vliet, artiste vétérinaire (1792 –1866)

Deel I.

Marius van der Vliet¹

Inleiding

Dingeman van der Vliet uit Zierikzee (1792-1866) was één van de eerste officieel opgeleide veeartsen in Nederland. Hij studeerde van 1808-1811 in Alfort. Hij was op last van koning Lodewijk Napoleon en voor rekening van de regering, tezamen met vier andere Nederlanders, uitgezonden in het kader van de ontwikkeling van de veeartsenijkunde hier te lande.

Hij schreef gedurende deze studieperiode een groot aantal brieven aan zijn ouders en bekenden. Ook liet hij correspondentie na over de eerste jaren van zijn veterinaire praktijk in Zeeland. Zijn brieven geven inzicht in het dagelijks leven van de school in Alfort en van zijn indrukken van Parijs tijdens het bewind van keizer Napoleon Bonaparte, maar ook van de moeizame opbouw van een veterinaire praktijk na terugkeer in het vaderland.

In dit eerste gedeelte worden zijn jeugd en studietijd in Parijs behandeld.

De archivalia

Over de periode 1802-1816 bestaat een uitvoerige correspondentie. Dingeman begint op tienjarige leeftijd vanuit de kostschool in Oirschot brieven te schrijven aan zijn ouders, wat hij voortzet vanuit Alfort. In totaal zijn hiervan 37 brieven bewaard gebleven waarvan 34 uit Alfort. Hierin worden de reis, de school, de opleiding en indrukken van de stad Parijs beschreven. Ook een gedeelte van een Franstalig collegedictaat over de chirurgie van het paard is

bewaard gebleven. Na terugkeer in het vaderland heeft hij veel gecorrespondeerd met vrienden, professoren, autoriteiten en andere relaties. Deze brieven zijn overwegend in het Frans. Hij was kennelijk een zeer methodisch man, want alle uitgaande brieven werden gecopieerd en samengevoegd in een katern.

Ook brieven die aan hem geschreven werden zijn voor een deel bewaard gebleven (15 brieven). Hieronder bevinden zich ook liefdesbrieven van zijn aanstaande echtgenote.

Samen met officiële stukken zoals getuigschriften, benoemingen, krantenartikelen omvat dit archief een totaal van 94 stukken die tezamen een beeld geven van een woelige periode in de Nederlandse geschiedenis, waarbij vooral de nadruk valt op de veeartsenijkunde *in statu nascendi*.

Deze stukken werden door de auteur overgedragen aan het Archief van Schouwen-Duiveland te Zierikzee.

Bewerking

In het navolgende worden brieffragmenten in gemoderniseerde vorm ingelast, d.w.z. dat interpuncties en hoofdletters bij het begin van een zin zijn toegevoegd. De spelling en de zinsbouw zijn gehandhaafd, evenals eigenaardigheden als het gebruik van het hulpwerkwoord 'hebben' in plaats van 'zijn'. In de Franse tekst zijn daar waar zij in het origineel ontbraken, bovendien accenten toegevoegd. De toenmalige orthografie, die enigszins afwijkt van de huidige (bv. vous écrives i.p.v. écrivez), is gehandhaafd.

De behandeling is thematisch. Er is afgezien van het plaatsen van verwijzingen naar de datering van de afzonderlijke

brieven. Waar dit van belang is, wordt een tijdsaanduiding in de tekst vermeld.

De jeugd van Dingeman van der Vliet

Dingeman van der Vliet werd op 28 augustus 1792 te Zierikzee geboren. Zijn vader, Jan van der Vliet, was koopman-kruidenier en behoorde tot de gegoede middenstand. Zijn moeder overleed toen hij pas twee jaar oud was. Vader hertrouwde met Joppa van der Weijden. Uit brieven blijkt dat Dingeman haar als zijn moeder beschouwde.

Vader Jan had waarschijnlijk hogere ambities voor zijn zoon dan het overnemen van de zaak en plaatste hem al op tienjarige leeftijd in de kost bij een onderwijzer in Oirschot. Hij kreeg hier een gedegen opleiding in het Frans, Engels, Nederlands en rekenen. In zijn brieven aan Jan van der Vliet is de schoolhouder, monsieur Söhnchen zeer tevreden over zijn leerling. Ook de algemene ontwikkeling wordt niet vergeten. In een brief van 11 mei 1805 meldt Söhnchen:

"Gistern zijn er zes in den Bosch gehangen en een gebrandmerkt, en vandaag worden 7 vrouwen gezeelt en gemerkt. Dit is een complot geweest, dat men nu eindelijk, nadat zij veel kwaad gedaan hebben, ontdekt heeft en na merite gestraft. Uw zoon, en mijne zoonen zijn er geweest met gezelschap om te zien."

In 1805 is deze opleiding voltooid en gaat Dingeman, op de leeftijd van 13 jaar, aan het werk bij de stadschirurgijn

1. Marius van der Vliet, neuroloog in ruste. Groningsestraat 199. 2587 PD Den Haag.

2. Nederland werd in die dagen geplaagd door rondtrekkende roversbenden. Zie hierover: *Kroniek van Nederland*. Amsterdam, Agon Elsevier, 1987. p. 626 (sub 1800) en p. 634 (sub 1806). De hier beschreven strafvoltrekking zal waarschijnlijk in dit kader moeten worden geplaatst.

van Zierikzee, Daniël Johan Maatjes (1751-1820), om zich te bekwamen in de medische wetenschappen. Na drie jaar ontvangt hij een schitterend getuigschrift van de chirurgijn waarin deze verklaart dat hij niet alleen stage heeft gelopen in de diaconie en in de weeshuizen, maar dat hij ook zijn letteroefeningen met 'iever en naarstigheid' heeft voortgezet. En Martinus Bruinvisch Maatjes³ waarbij hij ruim een jaar theoretische vakken heeft gevolgd, prijst hem vanwege *voorbeeldigen ijver en stipste naauwkeurigheid en beveelt den veel beloovenden jongeling aan in de gunst en protectie van allen, die de edele wetenschappen zijn toegedaan.*

Het is zeer opmerkelijk dat de jongen al op 15-jarige leeftijd geacht werd in aanmerking te komen voor uitzending naar Parijs, terwijl in de voorwaarden toch duidelijk was gesteld dat men de ouderdom van 18 jaar moest hebben. Ondanks dit bezwaar werd hij toch voorgedragen. Uit de beschikbare stukken komt niet naar voren wat de motivatie van Dingeman zelf is geweest.

De procedure

In de laatste decennia van de achttiende eeuw ontstonden in Europa, mede onder invloed van runderpestepizootieën, opleidingen in de veeartsenijkunde.⁴ In 1796 begonnen in de Bataafse Republiek plannen hierover vaste vorm aan te nemen. In 1805 werden provinciale commissies van Landbouw inge-

steld. Deze werden gefinancierd uit het Fonds voor den Landbouw dat bedoeld was om de boeren bij te staan in de financiële gevolgen van de runderpest. Deze commissies wezen op grond van examenresultaten een vijftal jongelieden aan, één per departement, die geschikt zouden zijn de studie tot veearts aan de veeartsenijkundige school in het Franse Alfort te volgen. Afzonderlijk hiervan bestond een groep leerlingen, die gekozen werd uit de cavalerieregimenten van de Koning.⁵ De uitgekozen kandidaat-kwekelingen, vijf in getal, werden voorgesteld aan de Minister van Binnenlandse Zaken van Koning Lodewijk Napoleon.

Op Maandag 15 mei 1807 verscheen de bekendmaking in de Zierikzeesche Courant (afb. 1) en 1 maart 1808 ontvingen de vijf geselecteerde jongemannen een schrijven van minister J.H. Mollerus met de condities van hun benoeming (afb. 2).

B E K E N D M A K I N G.

De Secretaris van den Raad der Stad ZIERIKZEE, als daar toe speciaal gekwalificeerd zijnde, brengt hier mede ter kennis van alle de daar bij belang hebbende, dat dezelve Raad door de Commissie van Landbouw in dit Departement is verzocht, zoo ~~veel mogelijk bekend te maken~~ dat den Minister van Binnenlandse Zaken, door Zijne Majesteit den Koning van Holland is geauthoriseerd geworden, om aan Hoogstdenzelfen eenige geschikte Personen te proponeren, mits bereikt hebbende den ouderdom van 18. Jaren, en welke aan de behandeling van eenig Vee gewoon zijn, en de Franse taal genoegzaam magtig zijnde en van die vereischten genoegzame preuven kunnende geven, ten einde zich na de Veterinaire School te Parijs te begeven, om aldaar het nodig onderwijs te ontvangen; zullende hunne reiskosten naar- en terug van Frankrijk niet alleen vergoed worden, maar ook in deze Vee-Artsenij-School, naar mate van hunne omstandigheden, geheel of gedeeltelijk voor rekening van het Gouvernement onderwezen en onderhouden worden.

Wordende mitsdien alle de zoodanige Jongelingen, welke zich daar toe geschikt mogten oordeelen, en van de hier voorengemelde vereischten voorzien, uitgenodigt, om zich vóór den 15. Junij aanstaande ter Secretaris dezer Stad aan- en op te geven, ten einde daar van behoorlijk aan gedagte Commissie vóór den den eersten Julij daar aanvolgende zoude kunnen worden kennis gegeven. Geschiedende deze Bekendmaking tot een ieders informatie en nariet.

ZIERIKZEE, den 15. Meij 1807.

(Was geteekend)

A. J. VAN DOPFF,
Secretaris.

afbeelding 1

3. Martinus Bruinvisch Maatjes (1784-1830) was oomzegger van de stadschirurgijn Daniël Johan Maatjes. Hij was Med. Doct. gepromoveerd te Groningen in 1804 op de dissertatie *De digitali ferruginea*. De gegevens over de familie Maatjes en Bruinvisch Maatjes bij: C.M. van Hoorn en J.L. Kool-Blokland, *Geneeskunde in Zierikzee*. Z.pl., z.j. en bij C.M. van Hoorn, *Overzicht van doctores medicinae, heelmeesters en artsen in Zierikzee en op Schouwen-Duiveland gedurende de negentiende eeuw*. Zierikzee: Vereniging Stad en Lande van Schouwen-Duiveland, 1991. In dit laatste werk (p. 54) ook de hier vermelde getuigschriften voor Dingeman van der Vliet.

4. J.A. Faber, Cattle-plague in the Netherlands during the eighteen century. *Mededelingen van de Landbouwhogeschool te Wageningen-Nederland*, 62 (11), 1-7, 1962; A.H.H.M. Mathijssen, The incubation and the foundation period of the veterinary school at Utrecht, The Netherlands, 1796-1821. In: *The origin of veterinary schools in Europe - a comparative view. Report of a symposium held in Utrecht on May the 6th 1996*. Utrecht: Veterinair Historisch Genootschap, 1997. p. 62-69 (V.H.G.-Cahier 2).

5. W.Th.M. Frijhoff, Noord-Nederlandse leerlingen aan de veeartsenijsschool te Alfort in de Franse tijd. *De Nederlandsche Leeuw*, (93), 372-377, 1976; H.M. Kroon, De voorbereiding en de oprichting van 's Rijks-Veeartsenijsschool, In: *Een eeuw veeartsenijkundig onderwijs 1821-1921*. Utrecht: Senaat der Veeartsenijkundige Hoogeschool, 1921. p. 54-55. J. Wester, Voorgeschiedenis der veeartsenijsschool. In: *Geschiedenis der veeartsenijkunde*. Utrecht, 1939. p. 142-151; C. Offringa, *Van Gildestein naar Uithof*. Dl. 1. Utrecht: Faculteit der Diergeneeskunde, 1971. p. 28.

Noor & Land
 NOTA. De Dag-
 tekening en het
 Nummer of de
 Letter van deze
 descriptie, bij de
 aankomst derzel-
 ve, nauwkeurig
 nittedrukken.
 1. Maart 1808
 N. 3

**DE MINISTER VAN ZIJNE MAJESTEIT
 DEN KONING VAN HOLLAND,
 TOT DE BINNENLANDSCHE ZAKEN,**

*Brengt bij deze ter kennis van de na
 te melden personen, als:*

*J. H. F. Goosman,
 W. J. van Cleef,
 S. P. Ulenberg,
 Dingeman van der Vliet, en
 J. van Asten,*

*dat Zijne Majesteit hen, bij Besluit
 van den 2^{en} Januarij II. N^o, heeft benoemd,
 om zich, voor een tijd van drie jaren, naar
 de Keijzerlijke Veeartsenij-School te Alfort,
 te begeven, ten einde aldaar het noodig
 onderwijs te ontvangen, en dat aan elk
 hunner gedurende dien tijd Jaarlijks, zal
 worden toegelegd een Somme van f600.-
 en f100.- voor de heen en gelijke Som
 voor de terugreis; - met aanschrijving
 tevens aan ieder der opgemelde personen,
 om zich, zoo spoedig, op reis derwaarts
 te begeven, dat zij, na alvorens zich bij
 Zijner Majesteits Ambassadeur te Parijs
 te hebben vervoegd, met den 20 Maart
 aanstaande aldaar zich kunnen bevinden,
 vermits, volgens het Reglement voor dat
 School, na dien tijd geene kwekelingen
 worden geadmittleerd; maar zij niet voor
 den 20 September dezes jaars daarvan
 zouden kunnen profiteren.*

Utrecht 1 Maart 1808.
De Minister Voornoemd.
J. H. Mollerus

afbeelding 2

**DE MINISTER VAN ZIJNE MAJESTEIT
 DEN KONING VAN HOLLAND,
 TOT DE BINNENLANDSCHE ZAKEN,**

Brengt bij deze ter kennis van de na te melden personen,
 als:

J. H. F. Goosman
 W. J. van Cleef,
 S. P. Ulenberg,
 Dingeman van der Vliet, en
 J. van Asten,

dat Zijne Majesteit hen, bij Besluit van den 2^{en} Januarij II. N^o
 17 heeft benoemd om zich, voor een tijd van drie jaren, naar
 de Keijzerlijke Veeartsenij School te Alfort te begeven, ten
 einde aldaar het noodig onderwijs te ontvangen, en dat aan
 elk hunner gedurende dien tijd Jaarlijks, zal worden toege-
 legd eene Somme van f600.- en f100.- voor de heen en gelij-
 ke Som voor de terugreis; - met aanschrijving tevens aan
 ieder der opgemelde personen, om zich, zoo spoedig, op reis
 derwaarts te begeven, dat zij, na alvorens zich bij Zijner
 Majesteits Ambassadeur te Parijs te hebben vervoegd, met
 den 20 Maart aanstaande aldaar zich kunnen bevinden, ver-
 mits, volgens het Reglement voor dat School, na dien tijd
 geene kwekelingen worden geadmittleerd; maar zij niet voor
 den 20 September dezes jaars daarvan zouden kunnen pro-
 fiteren.

Utrecht 1 Maart 1808

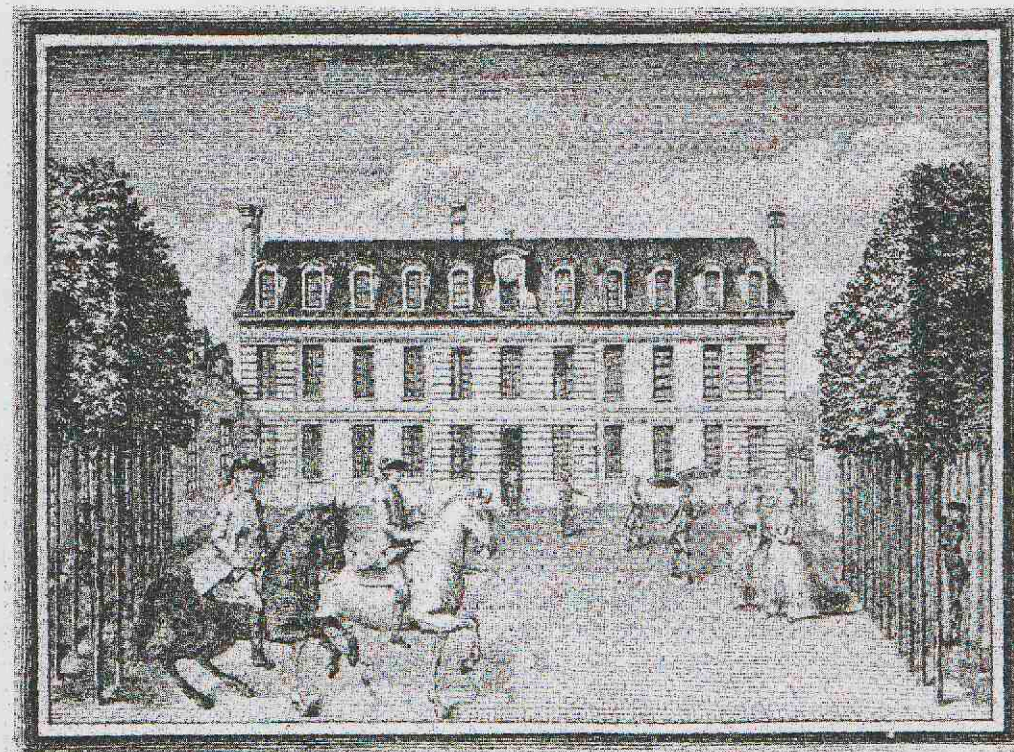
De Minister Voornoemd
 J. H. Mollerus

De school te Alfort

Maisons-Alfort is tegenwoordig een in renovatie zijnde, uit laagbouw bestaande Parijse buitenwijk, geklemd tussen de overvolle "périphérique" en de metro-pool. Waar de Avenue Général Leclerc en de Avenue du Général de Gaulle samenkomen bij Place de Charenton, daar in die driehoek gevormd door de twee grote verkeersaders ligt de "École Nationale Vétérinaire d'Alfort". Aan de overkant van de drukke Avenue du Général de Gaulle zijn wat morsige studentencafés en veterinaire boekhandels. De school ligt afgeschermd van al deze moderne lelijkheid achter de oude machtige muren. De poort staat open en geeft toegang tot het grote parkeerplein waar geen paarden meer staan maar de auto's van de veterinaire studenten.

Bourgelat staat op zijn sokkel in een bloemenperk en kijkt door de open poort naar buiten. Om hem heen staan nog de oude gebouwen en de grote veehal waar nu vooral honden lopen. Soms zie je een 'professeur' rondlopen met een paard omringd door studenten. Bourgelat had in 1761 op verzoek van de Staatsecretaris van landbouw, Bertin, de veeartsenijschool in Lyon opgericht, waar de lessen op 16 februari 1762 begonnen. In 1763 vroeg Bourgelat aan Bertin overplaatsing naar Parijs. Ook om politieke redenen achtte men het noodzakelijk dat een school in Parijs werd opgericht.⁶ Bourgelat liet in 1765 Fragonard, een bekend anatoom, overkomen naar Parijs, ook verzekerde hij zich van de hulp van de clinicus Philibert Chabert.

Enkele van zijn beste leerlingen uit Lyon waren de eerste studenten, de school werd gehuisvest bij de boulevard de la Chapelle. Maar deze behuizing bleek te krap, de kosten van de levensmiddelen

afbeelding 3

waren te hoog door de accijnzen die geheven werden aan de Parijse stadspoorten en tenslotte leek de omgeving niet geschikt voor de handhaving van de goede zeden onder de studenten.

Men zocht naar een andere lokatie. De keus viel op het kasteel van Alfort (afb. 3), eigendom van baron de Bormes, dat, omringd door weilanden en landbouwgrond, ook gunstig leek voor de landbouwkundige vorming van de studenten. De opleiding begon op deze plaats in oktober 1766 en wordt tot op heden voortgezet.⁷

"Het staat mij hier zeer goed aan"

Op 16 maart 1808 arriveerde Dingeman van der Vliet na een reis van zeven dagen in Parijs. Eerst met de boot van Tholen naar Bergen op Zoom, dan met de "chais" naar Antwerpen; veel te duur in vergelijking met de postkoets, maar die vertrok pas op 1 april. Daar stond tegenover dat de voerman hem uitvoerig rondleidde in Antwerpen. De 11de maart vertrok hij met de doorgaande

diligence naar Parijs. De methodische Dingeman hield een boekhoudkundig verslag van de reis bij. In Parijs meldde hij zich bij de Hollandse ambassadeur. Deze vertelde hem dat hij de eerste was; de anderen werden nog in dezelfde week verwacht. Zo uit de brieven te vernemen maakte Parijs in al zijn praal van parken en paleizen een diepe indruk op de provinciale jongeling. In zijn tweede brief schrijft hij:

"Het staat mij hier zeer goed aan. Indien gij bij mij waart zou ik U de weg in Parijs al kunnen wijzen. Alfort is een uur van Parijs, dus kunt gij denken dat wij er al dikwijls na toe gaan want de lesschen van de school beginnen niet voor de 15 meij."

Intussen werden zij wel al enigszins ingeleid, want "wij krijgen daags twee lessen van de heer Flandrin, dien zijn vader beroemd professor van de school

6. B. Robert Kreiser, Toward the professionalisation of veterinary medicine in eighteenth- and nineteenth-century France. In: The origin of veterinary schools in Europe (noot 3) p. 13-24.

7. www.vet-alfort.fr

heeft geweest.⁸ En dan nog de lesschen van een Fransche meester, dien wij ieder een kroon in de maand geven".

"Het school is zeer goed ingericht en groot in zijn omtrek. Er is een groot bosch en een zeer groote hof daar alle soorten van groentes in ben en die dagelijks voor ons open is. Alfort is van Charenton en St. Mauris gescheiden alleen door een steenen brug en met hun drieën zijn zij niet grooter dan Nieuwerkerk.⁹ Degeen die in Charenton en Alfort wonen zijn herbergiers, steenwerkers en voermans; ja vader als gij zag hoe veel karren en paarden, dat daar passeerden dan zou gij zeggen hoe is het mogelijk en allen maal gelaaden met koopmanschapen...".

"Ik heb al veel kennis[sen] buiten school". Inderdaad meldt hij in een brief van 27 juli 1808 dat hij een zondag heeft doorgebracht op de buitenplaats van niemand minder dan de beroemde François-Joseph Talma (1763-1828), "eerste acteur van Zijn Majesteit den Keizer, die hier een neef op school heeft en die mij verzogt heeft bij hem te koomen eeten. Alwaar ik den dag met veel plaisir heb doorgebracht en ook voor het eerst thee heb gedronken".

In een aantal brieven vertelt hij over het aanstaande onderwijs, de levende have van de school, het uniform, het eten en de logieskosten.

"Onze lesschen beginnen den 15 Meij. Hetgeen zijn zal het uitwendige van het

paard, de scheikunde en de kruidkunde. Zie hier onze lesschen voor de zomer en voor de winter de anatomie. Wij moeten ook het smeeden leeren waar ik met de vakantie al aan bezig geweest heb".

"Mijn wooning is verandert, ik woon nu in school [tot dan toe had hij een kosthuis in Alfort] want buiten de school is het duurder en men leert zo goed niet. Onze kost moeten wij zelve betalen. Voor het slapen en de kost betaal ik achtentwintig francs en toen ik buiten school woonde betaalde ik vijfenveertig francs voor de kost en twaalf voor de kamer."

"Na het feest [het eindexamenfeest van 8 mei waarbij diploma's en prijzen werden uitgereikt] mogen wij maar twee maal in de week uitgaan, Donderdags avonds en des Zondags de heele dag; ik eet maar twee maal daags, smiddags om twaalf en s'avonds om zes uur; smiddags soûp met een stuk rundvleesch, s'avonds eten wij gebraden vleesch; ook hebben wij om de vier dagen 6 pond brood, dat is alles goed, ik kan 't met de kost wel gewent worden. Wij hebben wij s'middags en s'avonds een halve flesch. Wij zijn altijd [met] tweehondert en twintig élèves aan tafel. Ik heb mij met de Paaschen goed gediverteerd [=vermaakt] en heb een glas wijn op U gezondheid gedronken. (...).

Ondanks deze positieve berichten over het internaat, verkoos hij na enige maanden toch weer een kosthuis buiten de school, omdat hij ziek was geweest waarvoor hij behalve de zomerhitte ook

de slechte kost verantwoordelijk achtte. In de adreswijziging die hij dan naar huis doorgeeft, laat hij zich, merkwaardigerwijs en onterecht, "élève militaire à l'école" noemen.

Over de school geeft hij verder de volgende summier informatie:

"In het school zijn vijf professoren, een directeur en een surveillant.¹⁰

In het Cabinet van 't school is zo veel te zien dat ik niet in staat ben om alles te melden.¹¹

Gij verzoekt mij dat ik schrijven zou wat er op dit school geleert word. Er word op dit school geleerd de ziekten der paarden, koeijen en schapen. Er is een kudde schapen van 300 stuks en van 50 rammen; het zijn van allerlij ras, als Spaansche, Africanen, Engelsche, Hannoverse, Hollandsche, Italiaansche en nog meer die ik niet ken. Ik heb U [in een vorige brief] ook van de paarden geschreven; dat er waren vijf springhengsten, een Arabisch paard, een Spaans, een Tartaar en twee ordinaire paarden; de Spanjaard heeft 4000 francs gekost. Er is een muilezel en twee merrieën. Maar de ziekten des menschen worden er niet geleerd".

"Gij hebt mij ook versogt om UEd. te schrijven of er ook koeijen op het school zijn. Voor de kweekerij zijn er geen, maar als zij in den omtrek ziek zijn, dan worden zij op het school gebragt en worden geneesen. Zo gaat het ook met alle andere beesten.. Te paard rijden leeren wij niet, maar in het laatste jaar, als men aan de ziekten [toe]komt, dan kunnen wij met een paard rijden...

8. Bedoeld is Antoine Flandrin, dan 21 jaar en secretaris van de directeur en tevens repetitor. Zijn vader was Pierre Flandrin (1752-1796).

9. D.i. Nieuwerkerk op Schouwen-Duiveland.

10. Dit waren: Philibert Chabert (1737-1814), directeur, sinds 1806 tevens belast met het onderwijs in wetgeving en hoefkunde; Jean-Baptiste Girard (1770-1852) voor anatomie en fysiologie; Jean-Baptiste Godine (1773-1848) voor exterieur en hygiëne, en tevens belast met het opzicht over de stoeterij, de schaapskudde, het Cabinet en de bibliotheek; Alexis-Casimir Dupuy (1775-1849) voor plantkunde, scheikunde, farmacie en geneesmiddelleer; Jean-Félix Verrier (1770-1812) voor ziektekunde, geneesleer, de leer epizootieën, chirurgie en kliniek; Victor Yvart (1762-1831) voor landbouwkunde (A. Railliet et L. Moulé, *Histoire de l'École d'Alfort*. Paris, 1908. p. 119-120).

11. Vóór de Revolutie sprak men van het 'Cabinet du roi', naderhand van 'Cabinet d'anatomie' of 'Cabinet des collections'. De vergelijkend-anatomische en natuurhistorische verzamelingen behoorden tot de rijkste van Parijs en bevatten de unieke injectiepreparaten van Fragonard en corrosiepreparaten van Flandrin. Pas in 1902, toen de verzamelingen een nieuwe huisvesting kregen, ging men van 'Muséum' spreken, thans 'Muséum Fragonard' genoemd. Zie over Honoré Fragonard: M. Ellenberger, *L'autre Fragonard. Essai biographique*. Paris: Jupilles, 1981. En over het museum: Railliet et Moulé, (noot 10) p. 398-404 en G. Amyot du Mesnil Gaillard, *Histoire du Musée de l'École d'Alfort au gré des révolutions et des passions des collectionneurs*. Diss. Alfort 1995 en C.N. Monné, *Le Musée Fragonard de l'École Vétérinaire d'Alfort: présentation sur support multimedia DVD-ROM*. Diss. Alfort 2001.

De leerlingen droegen uniform, zeker bij officiële gelegenheden zoals examens en vooral als zij zich buiten de school begaven. Dingeman vermeldt enige malen de voordelen van het uniform, aangezien men hen dan aanzag voor militairen. Dat betekende soms gratis toegang tot bepaalde gebouwen en evenementen. Bovendien oefende het een niet te verwaarlozen aantrekkingskracht uit op de Parijse meisjes.

"Onze kleeding is ook verandert, wij hebben een blauwe rok met knopen, daar een Arend opstaat en rond dezelfde École Impériale Vétérinaire, dat wil zeggen Keijzerlijke Veeartzenijschool, een rood vest, ook met zulke knopen, een blanke broek en een driekante hoet met een gouden lis en een fransche cocarde. Die cocarden zijn een van zilver, een rood, en een blauw, en in het midden van de hoet ook een knoop van de school. Die hoet kost mij alleen 20 GL: Hollands".

Het uniform was niet goedkoop en gaf heel wat financiële zorgen. In enkele brieven wordt om bijstand verzocht, en ook klopte men bij de Hollandse ambassadeur aan voor lastenverlichting.

"Wij hebben over agt dagen na Parijs geweest bij den Ambassadeur om te verzoeken om eene uniforme want mijn andre Cameraden kunnen het hun niet verschaffen en hij zeide ons dat hij er na 't Gouvernement over zou schrijven en dat hij maken zou dat wij 't van 't Gouvernement zou krijgen. Krijgen wij het, zoveel te beter voor mijn." En na zes weken:

"Wij hebben nog geen antwoord van wegens ons uniform gekreegen maar de geene die ik voor mij heb laten maaken heeft mij 96 GL: gekost; de laarsen kosten 18 GL:; de schoenen 3 GL: 10 stuivers, maar laarsen heb ik nog niet gekogt dewijl ik nog groei maar tegen

de winter moet ik tog een paar hebben; ik heb ook een koffer gekocht voor 8 GL:".

Dit zijn toch wel forse bedragen voor een student. Dingeman staat dan ook voortdurend bij de kleermaker in het krijt, want twee jaar later schrijft hij:

"Ik moet de aanstaande maand de jury weer passeeren, hetwelk door order van den minister in vol uniform moet geschieden en [omdat van] mijn vorig uniform door het veel draagen al het beste af is, zo zal ik mij de maat van een nieuw laten neemen. Ik ben teegenswoordig op de Cours de pratique en moet in dit laatste jaar de ziekten en operaties leeren, al waar ik een trouse met instrumenten voor noodig heb, die door de jury geëxamineerd moet worden, en ik mij niet in staat bevind om zonder U[w] hulp het zelve aan te kunnen schaffen, want ik ben nog in het kladboek bij de kleermaaker. Onse kost is ook weder opgeslaagen, en indien ik met Paaschen aangenoomen word [d.w.z. als lidmaat van de Hervormde Kerk, waartoe hij twee à driemaal per week door ds Masson wordt voorbereid], dan diende ik ook wel zonder geen geld te zijn. Hieruit ziet UEd dat het geld niet onnuttig besteed word."

De schulden zouden pas volledig worden afgelost na de studie. De tijden zijn dus niet veranderd.

Er waren wel meer financiële zorgen; deze betreffen vooral de aanschaf van linnengoed, boeken en ander studiemateriaal.¹² Als hij voor deze zaken in zijn tweede jaar geld van thuis vraagt, adstrueert hij dat door erop te wijzen dat *"het traktement het niet toelaat om zulks te kunnen verschaffen, want de boeken voor de studie zijn zeer duur en*

12. Raillet et Moulé (noot 10, p.455) geven voor 1809 als prijs voor boeken en instrumenten 114 francs. De koers was toen 1 Holl.Gld.=2 Francs.

nog liever eenmaal daags minder eeten als die te ontbeeren want zonder boeken weet UEd. dat wij geen wetenschappen kunnen verzamelen."

Hij toont zich zeer dankbaar als hij een geldwissel ontvangen heeft en rapporteert over de besteding: *"Ik zal eerst-daags na Parijs gaan, en er nog 15 francs bijleggen, en er Buffon, Histoire Naturelle in 16 volumes voor koopen. Dus kunt UEd. wel denken dat het niet onnuttig besteed zal worden, en dat gij mij een mooi geschenk gedaan hebt"*.

Hoewel niet expliciet vermeld bij zijn voortdurende aanvragen om geld, leest men toch wel tussen de regels door dat het studentenleven zijn geldelijke tol eiste. Het Parijs van die tijd is een stad van grote feesten, Napoleon is op het hoogtepunt van zijn glorie en gedenkdagen en overwinningen worden uitbundig gevierd.

"Ik heb den 16 Augustus [1809] met het [verjaardags]feest van Keijzer Napoleon te Parijs geweest. De gansche stad was 's avonds geillumineerd. Het paleijs des Tuilleries was zeer pragtig. Er was een zeer schoon orchest en 's avonds om neegen uur ging het groote vuurwerk af. De komedieën hebben s'avonds te vooren gratis gespeeld."

En vier maanden later: *"het feest dat den 3 en 4 te dezer [=december 1809] te Parijs heeft plaats gehad heeft mijn doen wagten [met het bedanken voor een ontvangen geldwissel] om UEd. er iets over te schrijven. Het feest [ter herdenking van de keizerskroning in 1804 en tevens ter viering van de overwinning van de slag bij Wagram] was pragtig. 's Morgens om half elf is Zijn majesteit den Keijzer uit het palais des Tuilleries vertrokken; vandaar na de kerk naar het paleijs van het wetgeevend ligchaam. Hij was in de koets daar hij meede naar de kerk gebragt is den dag van zijn krooning, en met dezelfde 8 paarden. Zijn Majesteit was in het midden van zijn*

garde die zeer pragtig was. De fonteinen hebben die daagen in plaats van waater wijn gegeven, en op verscheide plaatsen is er gevogelte uitgedeeld. De gansche stad heeft die tijd 's avonds geillumineerd geweest. (...) Ik heb den keizer zondags vijf maalen gezien."

Ook was Dingeman weer present om de stoet gade te slaan bij de sluiting van het burgerlijk huwelijk van Napoleon met Marie Louise van Oostenrijk op 1 april 1810.

"Er waaren militairen op twee rangen [=reien] geplaatst van het paleijs des Tuilleries tot aan Saint Cloud, het welke twee uren wijd is, tusschen dewelke de cortège gepasseerd is. Er waaren 47 rijtuigen, daar geen onderscheid in was, allemaal met 4-6 en 8 paarden bespannen. Die van de keizerin was voor die van de keizer, maar er was geen mensch in en de keizerin was met den keizer in hetzelfde rijtuig. Ik heb ze beide zeer goed gezien. En zij is een schoon mensch. Na de middag hebben zij zig beide aan het volk getoond gedurende een half uur; en de cavallerie van de Garde heeft voor haar gedefileerd. 's Avonds was de gansche stad geillumineerd (...) en ik heb menschen van zestig, zeeventig jaaren gesproken, de

welke verklaarden het nooit zoo gezien te hebben."

De Hollandse kwekelingen

In Alfort waren drie groepen Hollanders: zij die door de Koning van Holland waren gekozen, verder een groep die uitgezonden was vanwege het leger; deze waren meestal verbonden met een regiment en hadden diens gevolg vaak een militaire rang. Het waren de echte paardendokters. Tenslotte was er een groep die op eigen kosten en verantwoordelijkheid was gekomen. De laatste telde ook de meeste uitvallers. In de brieven van Dingeman komt deze groep nauwelijks ter sprake.

De door het Hollandse gouvernement uitgezonden kwekelingen waren vrij streng geselecteerd. Toch meldt Dingeman in één van zijn eerste brieven uit Parijs: "Onze Cameraad van Asten is al naar huis vertrokken want hij dagt dat hij het niet leeren zou."¹³

In verschillende brieven geeft Dingeman inlichtingen over zijn medestudenten. "Wij zijn nu nog met ons vieren uit Holland, Goosman, Ulenberg en Van Cleef. Den eersten is uit Munster, maar heeft vier jaar te Zwol bij een apotheek geweest, en oud 21 jaar.¹⁴ Ulenberg, is

van Utrecht en heeft niet veel gedaan, oud 21 jaar.¹⁵ Van Kleeff van Zwol, heeft ook bij een apotheek geweest, oud 22 jaar.¹⁶

Ook zijn er nog vier Hollandse militairen, die van de minister van Oorlog gezonden zijn en hebben jaarlijks maar 400 Gl.. De Hollandsche militairen, die zijn Rouaan [=Rouwaan] geboortig van Groningen, die de vrouw van de heer Maatjes kent.¹⁷ Naubert [=Nober] is van Deventer.¹⁸ Wagelmans zijn twee broeders van 's Hertogenbosch.¹⁹ (...) Op het school zijn er die nog jonger dan ik en ook die al dertig jaar oud zijn. Onder de élèves zijn Hoogduitschen, Vlaamsche, en de andere zijn allemaal Franschen."

Later wordt ook nog Huismans genoemd die pas in november 1808 in Alfort was aangekomen. "UEd heeft mij verzocht om eens te schrijven wie de heer Huismans is; het is een zoon van de Lieutenant Huismans in het 2. Regim[ent] Hollandsche Husaren, onder welk Regiment hij ook staat, en woont te Zutphen (...) als hij zijn studie volbragt heeft, om dan aan zijn Regiment te dienen."²⁰

De door het gouvernement uitgezonden

13. Frijhoff (noot 4) citeert in de door hem opgestelde lijst van leerlingen en aspirant-leerlingen onder nr. 1 (Van Asten) de brief die de directeur aan de minister van Binnenlandse Zaken schreef: "est reparti pour son pays peu de jours après son arrivée, ne pouvant pas s'accoutumer à vivre loin de chez lui et éprouvant la plus grande difficulté pour l'étude".

14. Johannes Henricus Ferdinandus Goosman (nr. 5 op de lijst van Frijhoff) ontving op 8 juni 1811 wel een goed getuigschrift, maar geen diploma omdat zijn zwakke gezondheid hem niet in staat stelde tot het verrichten van smidswerk en het doen van operaties. Hij heeft zich niettemin in Amsterdam als veearts gevestigd.

15. Simon Peter Ulenberg uit Maartensdijk (nr. 13 op de lijst van Frijhoff) had eerst twee jaar chirurgielessen gevolgd bij prof. Bleuland in Utrecht. Hij was het Frans niet erg machtig. Hij zakte tweemaal voor zijn eindexamen. Nadat hij de 200 francs die zijn moeder hem toegezonden had in een kroeg had vergokt, verliet hij Alfort op 31 december 1811 en nam dienst in het 11de regiment huzaren.

16. Wouter Jan van Cleef(f) (nr. 2 op de lijst van Frijhoff) behaalde op 21 april 1811 zijn diploma. In het voorjaar van 1815 onderwerpt hij zich ook aan het examen van de "Leidsche Commissie" dat hij "op een voortreffelijke wijze" aflegde en daarop bevorderd werd tot Veearts der 1ste klasse, eerste rang. Hij vestigde zich te Vollenhoven.

17. Hermanus Rouwaan (nr. 11 op de lijst van Frijhoff) uit Groningen, oud 20 jaar, was brigadier bij het regiment kurassiers.

18. J.C. Nober uit Amsterdam (nr. 9 op de lijst van Frijhoff) was wachtmeester bij het 2de regiment huzaren. Hij werd kort na het begin van de cursus ontslagen en keerde naar zijn regiment terug.

19. Jacques Antoine en Jean Baptiste Wagelmans (resp. 16 en 17 op de lijst van Frijhoff), resp. 17 en 31 jaar, en volgens Frijhoff afkomstig uit Luik. Hun vader was hoefsmid van het 3de regiment huzaren. De verklaring dat Van der Vliet 's Hertogenbosch als hun plaats van afkomst noemt, is wellicht dat dit regiment in 1808 in Den Bosch in garnizoen lag. Beiden ontvingen hun diploma op 21 april 1811. Over het verdere lot van de eerste is niets gevonden. De tweede werd op 28 mei 1811 door de minister van Oorlog tot aide-vétérinaire van het 1ste regiment kurassiers benoemd. Hij presenteerde zich in mei 1815 bij de Leidsche Commissie en werd, hoewel hij blijken van kunde aan de dag had gelegd, vanwege zijn onkunde in de Nederlandse taal, in de tweede klasse, eerste rang geplaatst met een jaarlijks traktement van f. 300,-

20. Johan Rudolf Huismans (nr. 7 op de lijst van Frijhoff), in november 1808 toegelaten, blijkt bij een beoordeling kort na aankomst "peu de goût pour l'art" te bezitten en wordt op 29 maart 1809 door de koning ontslagen. Volgens een brief van de directeur van Alfort had hij veel schulden gemaakt en zich vervolgens als soldaat aangemeld bij het Hollandse regiment te Saint-Denis. Hij keerde naar Alfort terug, maar werd in november 1810 van school verwijderd omdat hij een sabelgevecht had uitgelokt.

studenten namen een bijzondere positie in. Ze kregen een toelage en ook hun uniformen werden door het Rijk vergoed. Hun verzoek bij de ambassadeur om vergoeding van de uniformen had succes gehad. Zij werden geacht in dienst te zijn van de Hollandse regering. Dit blijkt uit een brief van 6 juli 1809.

"Met droefheid schrijf ik UEd deze brief [in juli 1809] dewijl ik UED in mijn vorige brieven had geschreeven tot UEd in vacantie over te koomen. Heb hetzelfde aan den Eersten Secretaris van den Ambassadeur gevraagd of ik een permissie kon krijgen. Dewelke het zelve aan zijn Exel. den Ambassadeur heeft gevraagd en hem geantwoord ons geen permissie konde geeven omdat wij geëmployeerden van het gouvernement waaren; en dat hij zelfs aan zijn secretarissen geen permissie konde geeven. Maar indien wij ten hoogsten thuis noodig hadden, dat wij dan aan zijn Ex. de Minister van Binnenlandsche Zaaken moesten schrijven om een permissie te verkrijgen. Dewijl wij tog geen gepresseerde zaaken hebben, denk ik niet eerder in 't land te koomen voor dat ik mijn brevet heb van Artiste vétérinaire."

Dingeman bleek ruim een jaar later toch niet te willen wachten tot na zijn eind-examen. Hij is naar Chabert gestapt, die hem verlof gaf gedurende de vakantie, die liep van 15 september tot 1 november, naar huis te gaan. Hij is toen in de laatste week van september 1810, samen met een van de gebroeders Wagelmans, te voet naar Nederland gegaan. Zijn ongeduld is begrijpelijk als we vernemen dat tijdens zijn verblijf aldaar de liefde tussen hem en Maria van de Polder, dochter van een makelaar in effecten en lid van de stadsraad, waarmee hij al eerder had gecorrespondeerd, werd beklonken. Pas na terugkomst in Alfort zou hij zijn vader hiervan op de hoogte stellen en zijn aanstaande schoonvader verlof vragen met Mietje

om te gaan. De families stonden op goede voet. Bezwaren werden niet ingebracht. Zij behoorden beiden tot de Nederduitsch Hervormde Kerk. En ook Dingeman had in mei 1809 in Parijs bij ds Masson belijdenis gedaan. Wederzijds lijkt men ingenomen te zijn met het voorgenomen huwelijk dat op 3 augustus 1812 gesloten zou worden.²¹

Van een liefdesaffaire die zich vóór de voettocht naar huis had afgespeeld, getuigt een roerend, in fonetisch frans geschreven briefje van 21 februari 1810. Het begeleidde een haarlok van een vriendin, die toen nog vues op hem had, maar blijkens een aantekening van Dingeman van september d.o.v. deze hoop had opgegeven en gehuwd was.

Ministeriële aanmoediging

Onderling werd veel gespeculeerd over de toekomstmogelijkheden van de opleiding. Dit kwam tot uiting in een langere brief van 2 februari 1809, waarin ook een krantenartikel wordt aangehaald. *"UEd heeft mij ook geschreeven, of ik niet wist wat er van ons koomen zal, na dat wij onse studien volbragt hebben, maar, Vader, daar word hier al aardig over gesproken, als dat wij hier gezonden zijn om proffessers van ons te maaken, en dat het Gouvernement een veeartsenij-school in Holland wilde oprigten, en die zou moeten zijn te Zutphen. maar zij hebben het hier tog niet geheel mis, want ik weet dat er een Heer hier vandaan, Rappolt genoemd, die de duitsche taal kent, gevraagd is, van [=door] het Hollandsche Gouvernement, als directeur op de Hollandsche vee-artsenij-school. En hebben hem vier duisend vijf hondert*

*Guldens Hollands Courant geboden, maar hij heeft zes duisent Guldens gevraagd. Dit heeft hij ons zelf gezegd, maar nu weet ik niet wat er verder van koomen zal, indien ik er wat meer van weet, zal ik het UEd verder schrijven. mijn verzoek is als dat UEd er tegen geen mensch van spreekt, want het is mij verboden te zeggen."*²² Onse vriend Ulenberg heeft den 28 januarij een brief van huis gekreegen waar in gemeld wierd als dat de Couranten, over ons vol waaren; daar om ben ik verwondert dat UEd mijn naam niet geleezen heeft. Zie hier wat zijn moeder ons uit de Rotterdamsche Courant uitgeknipt heeft (de courant is van November maar ik weet niet welke dag) Dit heeft zij ons overgezonden als volgt:

'Het is gebleeken, hoe krachdaadig zijne Majesteit heeft willen te hulp koomen aan het gemis van een genoegzaam aantal kundige vee doctoren, in dit rijk, door eenige Jongelingen, op s'lands kosten, te zenden naar de vee-artsenij-school te Alfort, bij Parijs. De Commissie aangeschreeven zijnde, om hier toe geschikte jongelingen op te geeven, zo zijn uit een getal van elf persooenen, die door de Commissie in Overijssel, Utrecht, Zeeland, Braband, en Vriesland waaren voorgedraagen, ten dien einde voorgesteld, en door zijn Majesteit benoemd de jongelingen, I: H: F: Goosman, Wouter Jan van Cleeff, beide toen woonende te Zwol, als winkelknechts in eene apotheek, S: P: Ulenberg te Maartensdijk in het departement Utrecht, en Dingeman van der Vliet, te Zierikzee, welke beide laaste tot

21. Uit dit huwelijk werden acht kinderen geboren, vier meisjes en vier jongens. De oudste zoon (geb. december 1812) en een dochter (geb. 1828) stierven in het kraambed. Twee dochter huwden predikanten; de een na de jongste zoon Cornelis (1830-1890) was koopman, ontvanger en griffier van het waterschap Schouwen en lid van de Provinciale Staten van Zeeland. Deze had 11 kinderen, waarvan negen zonen. De zesde zoon, Marius van der Vliet (1867-1943), was dierenarts te Kruiningen en de grootvader van schrijver dezes.

22. Dit brieffragment ook bij Kroon (n. 5) p.54; de naam Rappolt werd noch gevonden bij Raillet et Moulé, noch in een andere veterinaire context.

DE MINISTER VAN EEREDIENST EN
BINNENLANDSCH ZAKEN

No 4
La.
2e Divisie
3e Bureau
20ste Hooimaand
1809

Ontvangen hebbende
Eene Koninklijke Decisie gegeven op het Loo, den 1e van Hooimaand N° 1, waarbij het Rapport en Bijlagen van Zijne Excellentie den Minister van Buitenlandsche Zaken van 25 Bloemaand bevorens, omtrend de bij Zijne Excellentie ingekomen zeer voordeelige informatien opzigtelijk den ijver der Hollandsche Kwekelingen bij de Veeartsenijschool te Alfort, aan den Minister van Eeredienst en Binnenlandsche Zaken door Zijne Majesteit wordt gerenvoeyd; ten einde aan die kwekelingen Hoogstderzelven genoegens, wegens hunne Ijver en vorderingen te betuigen:
Brengt de Minister de voorts. Koninklijke Decisie bij dezen ter kennis van de Kwekelingen op vermelde School J:van Cleef; J:H:F; Goosman; L:P:Ulenberg; Z:B:Wagelmans; J:A:Wagelmans; ————Dingemans van der Vliet; en J:A:Huisman, als mede van den op voorts. School op zijne eigen kosten stude-rende Wagelmans ²⁵; houdende de Minis-ter zich verzekerd, dat deze blijk van zijner Majesteits weltevredenheid, hen ten spoor-slag zal verstrekken, om met denzelfden Ijver en Vlijt hunnen Studien voort te zetten, en daar door hoogstderzelven goedkeuring te blijven verdienen.-

Amsterdam den 20ste v. Hooimaand 1809

De Minister voornoemd.-

VanderCapellen

Illusies en politieke werkelijkheid

Hoewel de studie inspannend was geno-ten de Hollandse studenten met volle teugen van het Parijse leven. Ze maakten zelfs plannen om na het afronden van de studie zich verder te bekwamen, uiteraard in het buitenland.

*"... ik zie teegenswoordig de Waereld. Toen ik op de fransche school bij Mr Söhngen was, dagt ik niet dat ik ooit zoo veel gezien zou hebben als ik tee-genswoord[ig] zie, al hoewel ik altijd zin gehad heb om de waereld te zien. Ik zoude wel willen, dat als ik hier mijn stu-die gedaan had, dat de Kooning ons na Turin in Italien nog een jaar op de vee-artsenijschool stuurde. Mijn cameraaden zijn net als ik, en wij spreken er dikwijls over. Men spreekt hier niet veel over den tijdsomstandigheid; men zegt dat er groote verandering in Holland moet[en] geschieden en dat daar de kooning zo lang voor hier blijft."*²⁵

Mijn tijd hier op het school begint te korten, en heb (indien alles wel gaat) maar 9 à 10 maanden meer te blijven. Mijn cameraaden zetten mij zeer aan, om aan het gouvernement te verzoeken, om ons nog een jaar langer te laten blijven, om de landbouw te studeeren die hier op het school ook geprofes-seerd word, maar schrijft mijn eerst wat uw er van denkt eer ik het verzoek doen."

De politieke situatie verstoorte deze mooie dromen. In het bovenstaande zin-speelt Dingeman al op de komende ver-anderingen. Koning Louis Napoleon is bij zijn broer, de keizer, geroepen en deze heeft bepaald dat Holland ingelijfd wordt bij Frankrijk. Uit zijn volgende brief blijkt dat hij al tot het besef geko-men is dat het beter is van een vervolg-studie af te zien:

"Dewijl Holland aan Vrankrijk vereenigt

25. Dit is Joseph Wagelmans (nr 18 op de lijst van Frijhoff), oudere broer van Jacques Antoine en Jean-Baptiste, die twee jaar eerder met zijn studie was begonnen en op 1 november 1809 zijn diploma zou behalen. Hij woonde in 1811 in Utrecht, maar had toen geen emplooi als veearts.

26. Van eind 1809 tot april 1810 verbleef Lodewijk Napoleon in Parijs, waar hij door zijn broer de keiz-er tot aftreden gedwongen werd.

is, zo zal ik nu maar mijn best doen, om mijn brevet van vétérinaire te krijgen, en niet meer op den landbouw denken, en hoop also binnen 7 à 8 maanden thuis te koomen."

Er ontstaan problemen met het uit betalen van de tractementen:

"Wij zijn gepasseerde maand verwittigd geworden door de heeren banquiers als dat zij ons niet langer konden betaalen als tot den 1 januarij 1811. Wij hebben al reeds een brief aan den Minister geschreeven, als meede aan de heer Kops, secretaris generaal van de commissie van landbouw, om indien wij niet langer op 's lands kosten onderhouden wierden, dat zij ons dan maar de 100 Guldens reisgeld lieten betaalen, die ons in onze aanstelling geaccordeerd zijn geweest. Wij zijn nu hier op in verwagting, maar hebben weinig hoop van langer van het Hollands rijk onderhouden te worden. Den Inspecteur van 't school heeft ons gezegd als dat de minister ons aan Zijn Majesteit den Keijzer voor zou draagen, en dat hij niet twijfelde of wij zouden van het Fransch gouvernement onderhouden worden, maar dat kan nog lang duuren eer het besluit aan ons komt. En zo kunnen wij mooi een paar maanden zonder geld zitten. Er zijn al eenigte van mijn cameraaden die voorneemens zijn terug te keeren, indien zij het niet voor den eersten januarij weten."

Onderlinge verstandhouding

Tussen de kwekelingen ontstonden hechte vriendschappen, maar ook niet mis te verstane ruzies. De student Van Cleef wordt enige malen genoemd in onderlinge gesprekken en briefwisseling. Hij leende makkelijk geld maar loste minder vlot zijn schulden af. Het werd enige studenten waaronder Goosman teveel. Van Cleef werd overmeesterd in zijn kamer, zijn leerboeken werden in beslag genomen door de kameraden om

deze vervolgens te gelde te maken om zo de schulden te vereffenen. Ondanks deze oneffenheden was het voor deze Hollandse provincialen een tijd om nooit te vergeten. Zij zagen de 'Waereld', zoals Dingeman schreef. Enige jaren later uitte Goosman, die hem 'mon meilleur ami' noemt, zijn heimwee in een lange brief aan Dingeman vanuit Delden:

"Oh! mon chère van der Vliet si je pens encore aux moments agréables que nous avons eu ensemble, oui vraiment je perdray la tête, car maintenant je me trouve dans une petite ville où on ne peut avoir aucun agrément. Tout le monde est tranquille et ne s'occupe que de leurs affaires et besognes. Il ne s'y trouve qu'une demoiselle d'une beauté passable, et rien autrement. Oh! si je pense encore aux jolies parisiennes telles que Victorine xx mais cette pauvre fille est morte à la suite de sa maladie phthisique, autrement elle a été à jamais à moi."

De opleiding

In de meeste landen lag het zwaartepunt van de opleiding bij de paardenkennis en de behandeling van het paard. In de laatste decennia van de achttiende eeuw werd, ook in Frankrijk, onder invloed van Bertin, maar ook door de toename van de epizoötieën, het accent verlegd naar de ziekten van melk- en slachtvee. Het paard nam echter nog geruime tijd het leeuwendeel van de opleiding in beslag.

De vroegste leerlingen zouden een matige intellectuele basis gehad hebben; veelal waren zij afkomstig van het platteland, meestal zonen van hoefsmeden. Veel waarde werd gehecht aan een hoog moreel gehalte van de leerlingen. Er werd, tot 1833, zelfs een 'prix de mœurs' of 'de bonne conduite' uitgedeeld. Dit wordt ook expliciet vermeld in de vroegere diploma's van Alfort, waarin

opmerkingen over toegewijdsheid en gedrag worden gemaakt (in het geval van Dingeman: "que pendant le temps il avoit suivi ses études avec assiduité, que ses mœurs avoient été régulières"). Hoewel fragmentarisch geeft Dingeman toch heel wat aardige bijzonderheden over de opleiding in Alfort. Algemeen kan gesteld worden dat er in korte tijd een grote hoeveelheid leerstof in geperst werd. De studie werd ook niet door iedereen voltooid, van de negentien Nederlanders, die volgens Frijhoff tussen 1806 en 1812 in Alfort verbleven, haalden maar zes (misschien zeven) de eindstreep. Gezien het aantal studenten was de omvang van het corps onderwijzend personeel (een directeur en vijf professoren, ondersteund door enige repetitoren) naar onze huidige maatstaven gering.

Het studierooster

Uit verschillende brieven blijkt dat de leerstof in blokken was verdeeld en een theoretisch ('leçons', 'répétitions') en een praktisch ('exercices') deel omvatte. De lessen en repetities waren gelijkelijk verdeeld. Als bv. op maandag, woensdag en vrijdag een bepaalde les gegeven werd, volgden daags erna op dezelfde uren repetities van gelijke duur als de lessen (meestal 2 uren).

De anatomie werd als een zwaar vak beschouwd. Voor degenen die in mei de studie begonnen, was het gehele anatomisch onderwijs in één semester gecompriëerd. Men had dan per week acht uur college en 12 uur repetitie te volgen en daarnaast dagelijks practica.

In het algemeen is het aantal uren dat de studenten maakten pittig; er werd al voor dag en dauw begonnen (de interne leerlingen stonden in de zomer om vijf uur en in de winter om zes uur op). In de zomer studeerde men op drie dagen van de week van zes tot acht uur in de bibliotheek.²⁷

27. Voor een compleet overzicht van het rooster, dat gold in de dagen dat Dingeman in Alfort was, zie: Raillet et Moulé, (noot 10) p. 261-262.

"De vacantie is weeder gedaan, want in plaats van 2 maanden hebben wij maar 2 weken vacantie gehad en toen heb ik ziek geweest. Onze winterlessen zijn heeden [d.i. november 1808] begonnen, hetwelk is de Anatomie dat zeer moeilijk is. En ook hebben wij meer te doen als een van de anderen want als de winter uit is dan hebben wij in dit jaar zo veel gedaan als de andere in 18 maanden en dat is altijd zo [voor hen die in het voorjaar begonnen zijn]. Dan kunt UEd wel denken als dat wij de handen zeer vol hebben en geen leedige uren hebben, want wij hebben alle daagen (een) les uitgezondert zondags en indien wij moeij van studeeren zijn dan gaan wij naar de smeedery en smeeden; ik heb zelfs al een paar ijzers voor mijn laarsen gesmeed".

Toen hij nauwelijks acht maanden met de studie bezig was, had zijn vader al gevraagd of hij al in staat was 'een paard of een koe te helpen'. Dingeman: "UEd heeft mij geschreeven of ik al een paard, of een koeij, zou kunnen helpen. Als ik wat verder ben, dan zal dat wel schikken maar tot nog toe zou ik het niet willen onderneemen, omdat ik daar nog niet over geleerd heb, en nog maar aan de grondbeginselen ben.

Het staat mij met de winter nog al goed aan in Frankrijk, het is hier niet extra koud, maar zeer nattig, hoe wel wij tot den 18 januarij schaatsen gereeden hebben, maar langer niet als dien dag. Als wij vermoeid van het studeeren zijn, dan speelen wij een spel kaarten, of een partij billard, maar het gebeurd zelden, uithoofdde dat wij te veel werk hebben. Van de agt daagen hebben wij een Paard, Ezel, of Koeij, te dissequeren".²⁸ Het zomersemester had een geheel

ander karakter:

"Het is veertien daagen geleeeden", zo schreef hij in mei 1809, "als dat onse zomer cursen begonnen zijn. En dan hebben wij weer weinig rust, want s'morgens om 4 uur gaan wij al met een proffesseur het land in om planten te zoeken en koomen niet weer voor s'avonds 6 uur, uitgezondert als er particuliere lesschen zijn".²⁹

Examens

In het voorgaande kwam reeds ter sprake, dat de buitenlandse studenten, in ieder geval de Hollandse werden beoordeeld of zij wel goed studeerden. De 'inspecteur général des écoles vétérinaires' gaf zijn bevindingen door aan het Hollandse gouvernement. Afgezien daarvan werden de leerlingen jaarlijks onderworpen aan examens. Deze werden afgenomen door een externe jury en voorafgegaan door een onderzoek door de eigen professoren. Voorzitter was de 'inspecteur général'. De examens namen een maand in beslag; en dat tweemaal per jaar. De voorjaarssessie ging gepaard met enige plechtigheid; autoriteiten werden uitgenodigd en aan de beste leerlingen werden prijzen uitgedeeld, die later ook op de diploma's vermeld werden. Dingeman heeft zich de eerste keer dat hij, in april 1809, aan deze beproeving onderworpen werd, kennelijk goed voorbereid. Hij schrijft dan:

"Ik verzoek dat het UEd niet kwaalijk zal neemen, dat ik UEd niet eerder heb geschreeven, want de oorzaak is, als dat ik zo veel te werken had. Deels om de proffessers te passeeren en deels om de jury te passeeren. Daar ik nu zeer goed door gekoomen ben, en nu een zwaare last afgelegd heb, en weer [van een exa-

men] met de jury voor een jaar vrij ben. Het examen continueerd nog agt daagen, en dan komt de minister van Binnenlandsche Zaken met de jury en [zij] geeven de élèves die hunne studie afgelegd hebben de vrijheid om de veeartsenijkunde te exerceeren met hun vrijbrief. Dien dag hebben wij een bal in het school en kunnen ons dan goed amuseeren.

Wij hebben van 't jaar maar 14 daagen vacantie en dan beginnen onse zomer cursen. De Keijzer Napoleon heeft het school vereerd met twee springhengsten, een Arabier en een Tartar, het geen een mooie eer voor het school is. Er zijn tegenswoordig 9 springhengsten die al dikwijls hun werk doen, want alle eigenaars van paarden koomen na 't school om ze te laten bespringen."

Tenslotte werd het felbegeerde diploma op 21 april 1811 gehaald en nog dezelfde dag ging een brief naar Zierikzee waarbij de woorden van het papier dansen.

Alfort den 21 April 1811
Gelukkige dag

Waarde Ouders!

Met blijdschap verkondig ik UEd als dat ik heeden middag door Zijn Excellentie Den Minister van Binnenlandsche Zaaken benoemd ben als veearts. Mijn verzoek is dat UEd mijn wissel van 150 Gulden overstuurd om mijn reijs te doen en mijn schulden te betaalen want UEd weet als dat ik zeedert den 15 Maart op mijn eigen kosten ben geweest en moogelijk dat ik nog na Amsterdam zal moeten gaan. Stuur mij tog het zelve ten spoedigsten over, want hoe langer ik hier ben hoe meer ik verteert. Geen particulier nieuws aan UEd te melden. Gelieft zulks te laten weten bij alle goede vrienden en voornaamelijk bij die geenen die door mij bemind worden, blijve met agting

UEDienaar en Zoon
Dvandervliet
vétérinaire

28. In de periode november tot maart waren drie tot vier paarden per week beschikbaar; daarnaast twee koeien per maand (Raillet et Moulé, p. 318). Als we "van de agt daagen" lezen als 'per week', had men elke week met gem. 10 man de beschikking over een vers cadaver. Voor de snijpractica die dagelijks plaats vonden, waren de studenten in 'secties' ingedeeld.

29. Deze volledags excursies zullen slechts incidenteel gehouden zijn. In het rooster stond alleen de donderdagmiddag geprogrammeerd voor botanische excursies. De ochtend was in het eerste jaar gedurende het zomersemester gereserveerd voor exterieur en elementaire chemie.

afbeelding 5

Den heer Kops Commissaris van den landbouw heeft een verzoek gedaan aan Zijn Excellentie van binnenlandsche zaaken voor een jaarlijks tractement voor ons en denk dat zulks wel gelukken zal. Van de zeven Hollanders die geconcureerd hebben zijn er vijf ontvangen, onder de welke ik mijn bevind u onderdanigste zoon.³⁰

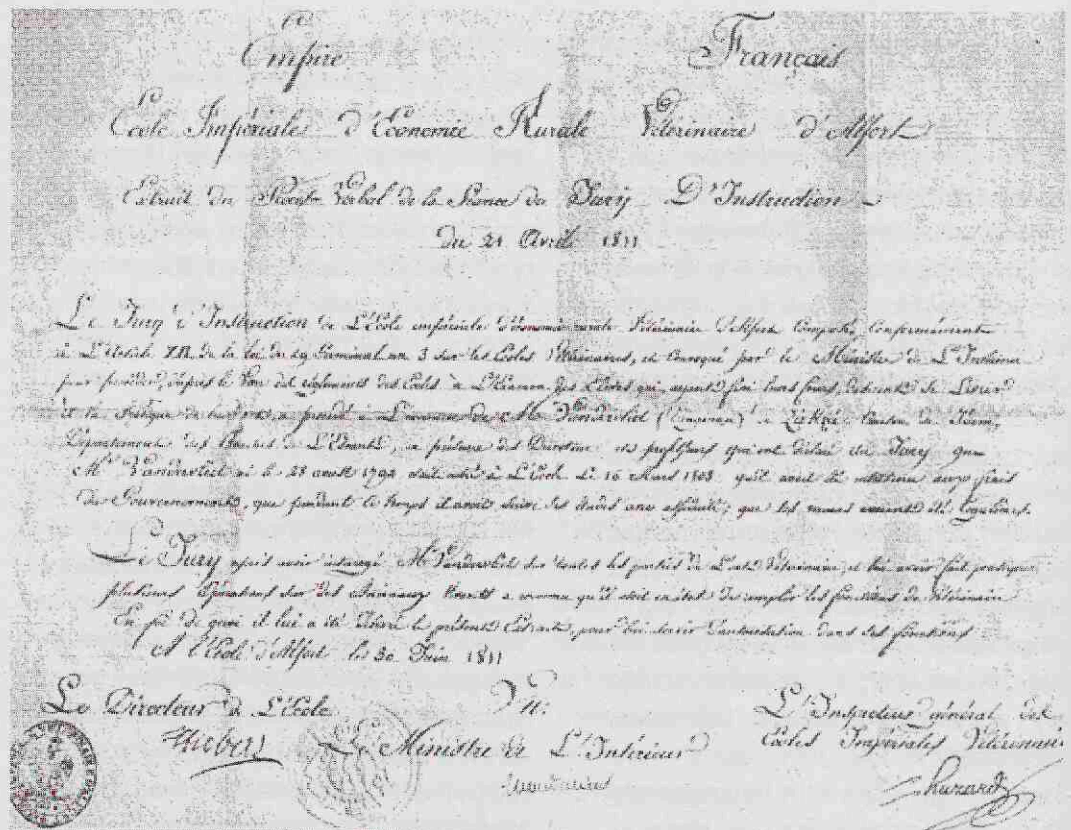
DvanderVliet
vétérinaire

Vergeeft mijn slecht schrift want het is met blijdschap en haast

Zoals in de literatuur vermeld³¹ werd er bij de beoordeling van de studenten ook rekening gehouden met de moraal en de goede zeden. Er zijn wat verspreide opmerkingen hierover in de brieven, bijvoorbeeld toen Dingeman aan Van Cleef schreef dat hij op grond van zijn financieel wangedrag van school verwijderd had kunnen worden. Op Dingemans veeartsenbul werd aangetekend "que ses mœurs avoient été régulières" (afb. 5). Het diploma dat Dingeman via de ambtelijke weg later thuis gestuurd kreeg, was behalve door directeur Chabert en inspecteur Huzard ondertekend door minister Jean-Pierre Bachasson, comte de Montalivet (1766-1823), die persoonlijk aanwezig was en een directe bemoeienis had met de inrichting van de examens.³²

Op ruim achttienjarige leeftijd had Dingeman de studie voltooid; hij was in vergelijking met zijn studiegenoten erg jong. Eenmaal terug in het vaderland, bleek al snel dat alleen het behalen van een diploma niet genoeg was om het begeerde beroep uit te kunnen oefenen.

(Slot volgt)

Empire Français
École Impériale d'Économie Rurale Vétérinaire d'Alfort
Extrait du Procès-Verbal de la Séance de Jury D'Instruction-
du 21 Avril 1811

Le Jury d'Instruction de l'École Impériale d'Économie rurale Vétérinaire d'Alfort composé conformément à l'Article XII de la loi du 29 Germinal An 3 sur les Écoles vétérinaires, et convoqué par le Ministre de l'Intérieur pour procéder, d'après le Voeu des réglemens des Écoles à l'Examen des Élèves qui, ayant fini leurs cours, desirant se livrer à la Pratique de leur art, a procédé à l'examen de M Vandervliet (Dingman) de Zirkzée, canton de Idem, Département des Bouches de l'Escaut, en présence des Directeur et professeurs qui ont déclaré au Jury que M Vandervliet né le 28 acust 1792 était entré à l'École le 16 Mars 1808 qu'il avoit été entretenu aux frais du Gouvernement, que pendant le temps il avoit suivi ses études avec assuidité; que ses mœurs avoient été régulières.

Le Jury après avoir interrogé M Vandervliet sur toutes les parties de l'art vétérinaires, et lui avoir pratiquer plusieurs Opérations sur des Animaux vivants a reconnu qu'il étoit en état de remplir les fonctions de Vétérinaire. En foi de quoi il lui a été délivré le présent Extrait, pour lui servir d'autorisation dans ses fonctions.

À l'École d'Alfort le 30 Juin 1811

Le Directeur de l'École

Chabert

Vu:

Le Ministre de l'Intérieur

Montalivet

L'Inspecteur Générale

des Ecoles Impériales Vétérinaires

Huzard

30. Volgens de gegevens bij Frijhoff waren dit, behalve Van der Vliet, Van Cleef(f), Jacques Antoine en Jean-Baptiste Wagelmans, mogelijk ook Rouwaan, wiens eventueel resultaat niet door Frijhoff wordt gemeld. Goosman kreeg wel een getuigenschrift, maar geen diploma en Ulenberg werd afgewezen.

31. In de periode 1796 tot 1833 werd een prijs toegekend voor "pureté des mœurs et bonne conduite à l'école". Het was een schepping van de Revolutie, maar al in 1810 was er sprake van deze weer op te heffen, wat echter niet gebeurde. Zie: Raillet et Moulé, noot 10, p. 578, 579, 584., 588. Bij de toekenning van deze prijs werd ook de mening van de medeleerlingen gevraagd.

32 Raillet et Moulé, a.w., p. 584-585. De tekst van het diploma anno 1811, *ibid.*, p. 608.

Collegialiteit, een groot goed én een voortdurende zorg^a

J.W. Zantinga^b

De bestuurders van de Koninklijke Maatschappij voor Diergeneeskunde (KNMvD) hebben er in het verleden herhaaldelijk naar gestreefd de veterinaire student vertrouwd te maken met het begrip collegialiteit. Tijdens de 73e Algemene Vergadering op 12 oktober 1928 bracht de afgevaardigde van Groningen-Drenthe, H.A. Kroes, tijdens de bespreking van eventuele wijzigingen in het huishoudelijk reglement van de Maatschappij, naar voren: "Jammer dat wij met ons reglementeren ook niet het studentenleven kunnen beïnvloeden; dáár toch moet de grondslag gelegd worden voor een latere collegiale samenleving".¹

Er was een tweetal aspecten die door de jaren heen steeds weer prikkelden tot uitlatingen over collegialiteit of tot het nemen van maatregelen in die richting namelijk een grote toeloop van studenten en daardoor het mogelijk afnemen van de werkgelegenheid in de praktijk, en daarnaast het nihilisme tijdens de studie (dat wil zeggen dat men zich niet bij een studentenvereniging aansloot), dat als grootste bedreiging voor een goede onderlinge collegialiteit tussen veterinair werd gezien.

De golfbewegingen in het aantal aankomende studenten gaf regelmatig aanleiding tot bezorgdheid over verzadigdheid van de arbeidsmarkt en afname van de collegialiteit.

De toeloop van studenten en invloed op de toekomst mogelijkheden

De aantallen eerstejaars studenten varieerden nog al eens. In sommige jaren was er een duidelijke toename ten opzichte van voorgaande jaren. Bijvoorbeeld in 1919 na de verheffing tot Hogeschool waren er 33 eerstejaars. In 1925, toen uitbreiding van de activiteiten verwacht kon worden wegens het van kracht worden van de vleeskeuringswet waren er 42 en in 1926, na de incorporatie bij de universiteit, zelfs 70. Toenames werden ook geconstateerd in 1936 toen economisch herstel intrad en in 1940 na de mobilisatie en de meidagen en ten gevolge van de 'boom' na de 2e Wereldoorlog, toen 242 eerstejaars aantraden.²

Deze toppen in aanvoer gingen vaak gepaard met waarschuwingen van de Faculteit of van de Maatschappij over onzekere toekomstperspectieven of dalende collegialiteit.

Grote aantallen eerstejaars deden velen de schrik om het hart slaan. Zoals in 1927 toen de secretaris van het Hoofdbestuur een voordracht hield voor de Faculteit in het Pathologisch Anatomisch Instituut, over 'de vooruitzichten van den a.s. dierenarts'. Hij vroeg zich af of er gewaarschuwd moest worden tegen de keuze van de studie voor dierenarts. Er waren in dat jaar in totaal 196 studenten, waarvan 70 in 1926 nieuw ingeschreven eerstejaars. En dat op een landelijk totaal van 552 praktici en 91 dierenartsen in één of ander dienstverband. Dát kon nooit goed gaan! Verscheidene inspecteurs van de Veeartsenijkundige Dienst verklaarden ronduit dat er in hun district geen plaats meer was. De bestaansmogelijkheden werden minder doordat de luxueuze

paardenpraktijken terugliepen, want de tractor dreigde het landbouwwerkpaard te verdringen en het luxe paard had al afgedaan.³

In 1928 werd in het Tijdschrift geadviseerd dat veterinair, net als artsen en landbouwkundigen, gebruik moesten maken van het nieuwe medium radio als voorlichtingsmiddel over diverse onderwerpen. Zo kon het medium gebruikt worden om te waarschuwen tegen een te grote toevloed van studenten.⁴ De schrijver, dierenarts H.A. Pulles uit Eindhoven, achtte brede informatie over het beroep noodzakelijk, want hij had gemerkt dat zelfs een hoofdredacteur van een groot blad niet begreep waar al die dierenartsen van leefden; naar diens idee werd een ziek dier toch onmiddellijk geslacht en opgegeten. Tenslotte adviseerde de schrijver om een kleine rubriek in het Tijdschrift te openen met vermelding van de te verwachten lezingen over de radio, zodat diegenen die niet in het bezit waren van zo'n toestel allicht bij kennissen zouden kunnen gaan luisteren!

De grote hoeveelheid jonge veeartsen werd als een bedreiging voor de oudere collega's gezien. Zij zouden zich oncollegiaal (kunnen) gedragen, zij hadden geen manieren – zij stelden zich niet meer aan de grens- of buurcollega's voor – zij zouden bereid zijn tegen een lager salaris te werken.

In 1933 vond ook dierenarts J.A. de Bas in Zeeuws-Vlaanderen dat er teveel veeartsen kwamen en dat de prognose voor de aankomende collegae zeer somber was: "De harde waarheid zal uitwijzen dat het merendeel hunner een zeer karig bestaan zal hebben, dat hun energie en levenslust zal lijden onder het dodende nietsdoen bij gebrek aan werk in de

a. Bewerking van de voordracht gehouden tijdens de Najaarsbijeenkomst van het V.H.G. te Utrecht op 10 december 2002.

b. Dr. J.W. Zantinga. Anna Paulownalaan 2, 3743 DM Baarn

praktijk". Zijn remedie was: men moest eindexamenkandidaten afraden diergeneeskunde te gaan studeren.⁵

In 1938 liet de voorzitter van de MvD, Prof. H. Schornagel, een positiever geluid horen: "De materiële omstandigheden waaronder de dierenartsen thans verkeren, kunnen in het algemeen bevredigend genoemd worden (...) al moet er voor een behoorlijk bestaan hard worden gewerkt." En: "De toekomst (...) lijkt mij zeker niet ongunstig, vooral ook niet als men rekening houdt met de steeds uitbreidende bemoeiingen van de overheid op het gebied der hygiëne van voedingsmiddelen van dierlijke oorsprong en de steeds intensievere georganiseerde bestrijding van verschillende besmettelijke dierziekten".⁶

In 1948 waarschuwde de voorzitter van de Maatschappij weer, maar nu tegen de aanhoudende stroom van studenten naar de veterinaire faculteit; hij sprak de vrees uit voor "overvulling" van het beroep. Ook de rector magnificus constateerde in zijn jaarrede de geweldige toeloop van studenten. De zesde faculteit, de veterinaire, spande de kroon met een tweetot drievoudige toename in vergelijking met het aantal van vlak voor de oorlog.⁷ Deze alarmerende voorspellingen gaven voedsel aan de vrees dat de beroepsgenoten mogelijk niet adequaat zouden reageren op mogelijk fellere concurrentie en het gevaar voor afname van de zo gewenste collegialiteit.

In 1949 schreef E. Rutgers in het Tijdschrift: "Men heeft mij verteld dat wederom een 100-tal eerstejaars zich hebben laten inschrijven. In een nabije toekomst zal zich het aantal dierenartsen in Nederland wellicht zo ongeveer verdubbelen. Indien aan deze jonge mensen niet doelbewust geleerd zal worden, dat zij alleen langs de weg van 'Eén voor Allen en Allen voor Eén' in staat zullen

zijn zich in het komende gedrang met succes op de been te houden en indien zij niet zullen leren hun *struggle for life* te voeren met inachtneming van het 'Doe aan Uw collega zo als Gijzelf behandeld zoudt willen worden', dan zal het er in de naaste toekomst met ons beroep slecht uitzien!".⁸

Echter, prognoses bleken erg riskant, want in 1961 werd ineens gesproken over een dreigend tekort mede door een toename van de werkzaamheden (stomachtige ontwikkelingen in de landbouw, preventieve ziektebestrijding en volksgezondheidsaangelegenheden). Vier jaar later in 1965 volgt er echter al weer een waarschuwing, speciaal gericht tot die aankomende studenten die zich uitsluitend op de praktijk willen richten. Er werd propaganda gemaakt voor mogelijkheden buiten de praktijk bv. in de research zowel bij de overheid als bij het bedrijfsleven of het aanvaarden van ambtelijke functies die mogelijk wel wat minder betaald werden. Dit alles met in het achterhoofd de angst voor teveel dierenartsen in de praktijk en de daar mogelijk uit voortvloeiende oncollegiale verhouding en onderlinge concurrentie. Het mocht niet baten; in 1967 bleek bij een enquête ter gelegenheid van het 7e lustrum van DSK dat nog steeds 80% van de studenten met doctoraal examen deel I de grote huisdieren praktijk als ideaal zag en 10 % de kleine huisdieren, de overige 10% was verdeeld over diverse andere mogelijkheden.⁹

Nihilisme, Collegialiteit en Maatschappij

In 1915 maakte een Absyrtuslid zich zorgen over het verschijnsel dat er, anders dan vroeger, op de eerstejaarscolleges naast de kaalgeschorenen een niet onbelangrijk deel 'in gewonen doen' rondliepen en ver verwijderd bleven van de 'kalen' alsof het een groep melaatsen betrof. Hij beoordeelde dit als wangedrag tegenover de oude ontgroenings-

traditie die vriendschap kweekte en vroeg zich af of zij ook later, in de veeartsenijkundige wereld tweespalt zouden brengen door zich afzijdig te houden.¹⁰ En onenigheid onder de practici wilde men koste wat kost vermijden. Men vreesde namelijk dat empirici en kwakzalvers van een dergelijke tweespalt zouden profiteren en dat was niet in het belang van de beroepsgroep.

In de Absyrtustijd beschouwde de veterinaire student het lidmaatschap van de Maatschappij voor Veeartsenijkunde als een logische voortzetting van het lidmaatschap van het veterinaire studentencorps. Het stijgende nihilisme na de opheffing van Absyrtus in 1925, werd door de Maatschappij gezien als een bedreiging voor de organisatiegraad en het goed functioneren van die Maatschappij.¹¹ Nihilisme betekende immers dat ieder op zichzelf leefde en dat zou een belemmering kunnen zijn voor het latere gemeenschappelijke streven binnen die Maatschappij. Er werd actie ondernomen in 1929.

Het hoofdbestuur wilde bevorderen dat aanstaande studenten lid werden van één van de studentenverenigingen. Het stuurde daartoe een circulaire met antwoordbriefkaart naar alle directeurs van HBS-en, Gymnasia en Lycea met het verzoek opgave te doen van de namen en adressen van jongelui die vermoedelijk voor dierenarts wilden gaan studeren. De Maatschappij zou zich dan met de betrokken kandidaat in verbinding stellen en aan een collega in de buurt verzoeken om een bezoek te brengen aan de ouders van de aanstaande veterinaire student om hem te overtuigen van het nut van het lidmaatschap van een studenten vereniging.¹²

Lidmaatschap van een gezelligheidsvereniging

De teruggang in de aansluiting bij een gezelligheidsvereniging wordt duidelijk

Jaar	USC	UVSV	UNITAS	SSR	Lid	%	Totaal
1926	24	1	26	?	51	26 %	195
1927	13	1	30	6	50	26 %	194
1929	10	0	36	?	46	26 %	174
1933	5	3	43	5	56	44 %	128
1940	9	5	50	6	70	39 %	180
1950	46	23	119	32	290*	51 %	567

*incl. 70 leden bij Veritas. Eerdere gegevens zijn voor Veritas niet bekend; wél bekend is dat er, zeker vóór WO II, weinig rooms-katholieke veterinaire studenten waren en dus ook weinig of geen veterinaire leden bij Veritas ("slechts een handjevol" volgens een mondelinge mededeling).

Tabel 1. Bron: Van Gildestein naar Uithof, deel 2. p. 482 en 494.

bij vergelijking van de percentages van de organisatiegraad van vóór en na de opheffing van Absyrtus en van de Utrechtsche Vétérinaire Studentenbond (U.V.S.B.). In 1911 was 90% van de 189 toen aanwezige studenten lid van Absyrtus. In datzelfde jaar werd de U.V.S.B. opgericht. Dat leidde ertoe dat in 1916 het percentage Absyrtusleden daalde naar 75% van de 226 studenten, terwijl de U.S.V.B. 16 % tot zich trok. Na de incorporatie vond een minderheid onderdak bij een van de gezelligheidsverenigingen die Utrecht toen telde. In tabel 1 wordt het beeld weergegeven voor de periode 1926-1950.

Begin jaren 1930 stelde het hoofdbestuur van de Maatschappij voor Diergeneeskunde vast dat de gemeenschapszin onder de diergeneeskundige studenten tot een bijna niet meer te herkennen minimum was gedaald. Studenten, behorende tot de verschillende studiejaren, bleken elkaar in het algemeen niet anders meer te kennen dan bij naam. Van enig gemeenschappelijk streven was bijna geen sprake meer. Het hoofdbestuur betreurde deze toestand en zag daarin, zoals reeds eerder gezegd, een bedreiging voor het voort-

bestaan van de Maatschappij. De zin tot samenwerking, het eerbiedigen van elkaars meningen en belangen werd bij de leden van de Maatschappij niet voor een gering deel tijdens het studentenleven aangelegd. "Deze kiemen ontbreken thans ten enenmale" klonk het. Het hoofdbestuur achtte deze situatie onaanvaardbaar en stelde, uit bezorgdheid over het gebrek aan een band tussen de studenten, een commissie van drie in (C.F.van Oyen, G. Krediet en J.H. ten Thije), aangevuld met een zestal studenten. Deze commissie moest zich over dit probleem buigen.¹³ De commissie kwam tot de conclusie dat "een organisatie in de vorm van een Diergeneeskundige Studentenkring, nauw verbonden aan de Maatschappij voor Diergeneeskunde, ertoe kan bijdragen dat genoemde misstand uit de weg wordt geruimd".¹⁴ Er werd in 1932 een vergadering uitgeschreven, waar 106 van de 141 ingeschreven veterinaire studenten aanwezig waren. Van Oyen hield daar een hoogdravende rede. Hij begon met vast te stellen dat de Maatschappij haar zorgen uitstrekt over de belangen der diergeneeskundigen vanaf het ogenblik waarop zij als student tot deze bijzondere

maatschappelijke groepering toetreden. Hij confronteerde de veterinaire studenten met de stelling 'De diergeneeskundige studenten dienen een onderlingen band te vormen, zoals tussen de dierenartsen al bestaat'. Er werd een scherp omlijnd programma voorgesteld: het saamhorigheidsgevoel moest worden aangekweekt door vergaderingen, lezingen, excursies en het behartigen van de studiebelangen. De Maatschappij steunde de nieuwe vereniging in haar eerste jaar met een financiële bijdrage van f. 100,-. De studenten konden een abonnement op het Tijdschrift voor Diergeneeskunde krijgen voor f10,-. De leden van de Maatschappij konden de DSK steunen door buitengewoon lid te worden voor de luttele som van f2,50.¹⁵ Ook provinciale afdelingen van de Maatschappij deden van tijd tot tijd een duit in het zakje. Zo sponsorde de Afdeling Friesland de DSK met f25,- ter voorbereiding van de viering van het tweede lustrum van de faculteit in 1935.¹⁶ Nadat de oprichting een feit geworden was stelde Van Oyen met voldoening vast: "Zo is er dan weer de kiem gelegd voor een zoo noodige hechte band tussen jeugdige dierenartsen".¹⁷

Een jaar na de oprichting kon de abactis in zijn jaarverslag melden dat alle veterinaire studenten lid waren van DSK.¹⁸ De praeses van DSK, A.A. Oskam, verklaarde in zijn rede bij het eerste lustrum (1937) dat de veterinaire studenten het in het belang van zichzelf en van hun aanstaande beroep achten zich aaneen te sluiten bij een dergelijke vereniging. Door de DSK verdween spoedig de tweespalt onder de veterinaire studenten.¹⁹

Er kwam voorzichtig iets terug van de oude Absyrtus verbondenheid, maar alleen in een andere vorm. Toch sprak de praeses de vrees uit dat de bevordering van de eenheid onder de veterinaire studenten en het cultiveren van het contact tussen dierenarts en student de toekomstige studenten niet meer zo vanzelfsprekend voor ogen zou staan. De plannen voor een nieuw 'Absyrtus' wees hij krachtig van de hand. Waarschijnlijk werd hier bedoeld op de semi-gezelligheidsvereniging Cerebellum, die door enkele tweedejaars veterinaire studenten in 1935 was opgericht met als doel naast het hebben van gewoon wat meer ontspanning (kaarten, zingen en biljarten), de opvang van vooral de eerstejaars studenten te verbeteren. In het lustrumjaar 1937 werd Cerebellum opgeheven, vooral omdat de motor van deze club tot praeses van de DSK werd gekozen.

De nauwe band die eertijds bestond tussen de Maatschappij en Absyrtus (de Maatschappij zou volgens de Absyrtus-statuten zelfs de eventuele tekorten dekken) werd dus voortgezet met de oprichting van de DSK. Deze intentie werd althans tot uitdrukking gebracht door Oskam toen hij in zijn lustrumrede de hoop uitsprak dat het D.S.K. in de toekomst zou mogen gelukken "de eenheid onder de vétérinaire studenten te handhaven tot tevredenheid van de organisatie waaraan hij [d.i. DSK] zijn

ontstaan te danken heeft en tot een later tastbaar resultaat voor deze organisatie [de Maatschappij]".²⁰

De Candidatenkring

In 1929 maakte een nieuw huishoudelijk reglement van de Maatschappij het mogelijk dat een kandidaat in de veeartsenijkunde kandidaat-lid van de Maatschappij kon worden.²¹ De Maatschappij vreesde dat de tijden dat de pas afgestudeerde uit een zeker eeren plichtsgevoel zou toetreden als lid voorbij waren en dat men alleen lid zou worden omwille van het Tijdschrift en dan nog alleen voor de rubriek Personalia! Gehoopt werd dat zij door nu te kunnen toetreden als kandidaatlid, het zich tot een eer zouden rekenen erkend te worden door de grote Maatschappij. Zó zag men dat! Na de oprichting van de DSK werd ieder lid na het behalen van het kandidaats-examen volgens de statuten automatisch ingeschreven als kandidaatlid van de Maatschappij. "Zij kunnen zich dan abonneren op het Tijdschrift en kennis nemen van het werk der Maatschappij en van de wetenschappelijke arbeid op hun studiegebied", zo meldde de praeses.²²

In 1951 werd door de Maatschappij de Kring van kandidaatleden opgericht met als doel de banden met de Maatschappij verder te verstevigen en de oudere veterinaire student voor te bereiden op collegiale samenwerking.²³ Al spoedig werd deze Kring omgevormd tot een bijzondere afdeling van de DSK onder bestuur van de zgn. Candidatencommissie. Deze commissie ging zich speciaal bezig houden met het organiseren van voordrachten op sociaal, cultureel en economisch gebied. Eind jaren 1960 werden door de oprichting van een Studenten Studie Commissie (S.S.C.) en door bestuurshervormingen binnen de universiteit de studie- en sociaal-culturele zaken van elkaar gescheiden waardoor ook het contact

op die terreinen met de Maatschappij steeds minder werd. Het Hoofdbestuur heeft door het oprichten van een Groep Candidaatleden met vertegenwoordiging in het hoofdbestuur nog getracht het contact (en de invloed) te bewaren, maar dat is in die vorm niet van de grond gekomen.²⁴

Code voor de dierenarts

In 1936 werd een commissie ingesteld die een code voor veterinaire ethiek moest opstellen. In 1938 was die commissie gereed en in 1940 verscheen de eerste druk van de *Code voor de dierenarts*. Dit boekje werd in het laatste studiejaar door Prof. Ten Thijs besproken zodat de inhoud bij de pas afgestudeerde dierenarts bekend verondersteld mocht worden.²⁵ Iedere dierenarts kreeg na zijn afstuderen een exemplaar aangeboden door Maatschappij. In 1960 kwam de tweede editie van de Code uit en thans is de zesde, aanzienlijk aangepaste editie uitgekomen. Reeds in 1928 begon men na te denken over de wenselijkheid van het vastleggen van bindende besluiten en de instelling van intercollegiale rechtspraak. Pas in april 1931 werd het nieuwe huishoudelijke reglement, waarin dit alles werd vastgelegd, aangenomen en goedgekeurd. Vooral de bindende besluiten gripen diep in de vrije beroepsuitoefening in. Maar ook de instelling van een tuchtcollege was een noodzaak, c.q. middel om de collegialiteit te bewaren bij het steeds verder toenemen van het aantal dierenartsen.²⁶

In 1947 bood de Maatschappij de minister van Justitie een ontwerp tuchtwet aan, dat jarenlang op het ministerie bleef liggen. In 1961 maakte de Eerste Kamer kenbaar dat er in Nederland een veterinaire tuchtwet moest komen, omdat zij zaken te behandelen kreeg die onder de strafrechter thuis hoorden. In 1972 zegde de minister van Landbouw het parlement toe dat er in 1973 een ont-

DIERGENEESKUNDIGE STUDENTENKRING

Secretariaat:
WILLEM BARENTZSTRAAT 44

Utrecht, 6 Februari 1933

L.S.,

Waarschijnlijk is het U reeds bekend dat d.d. 21 November 1932 de Diergeneeskundige Studentenkring is opgericht — met als doel — studentenbelangen te behartigen, en het saamhoorheidsgevoel onder de diergeneeskundige studenten aan te kweken.

Met voldoening kon geconstateerd worden dat alle studenten onzer faculteit zich als lid van den kring opgaven — hetgeen wel een afdoend bewijs was voor de behoefte aan een onderlinge band.

Daar ook wij doordrongen zijn van het belang dat onze leden contact met andere groepen studeerenden krijgen, zal door het bestuur van den D.S.K. alles in het werk worden gesteld, haar leden te bewegen, zich tevens aan te sluiten bij de hier ter stede aanwezige groote studenten-corpora — waar de noodige gezelligheid gevonden kan worden — hetgeen niet wegneemt dat het bestuur van den D.S.K. zich een enkele maal het recht voorbehoudt — in besloten kring bij zeer speciale gelegenheden — een feestavond te organiseren — toegankelijk voor dierenartsen met familieleden en diergeneeskundige studenten.

De eerste enkele maal is er thans.

Wij zouden namelijk gaarne — rekening houdende met de tijdsomstandigheden — het feit — dat het 16 Maart 1933 15 jaar (3e lustrum) geleden is — dat het onderwijs aan de toenmalige Rijksveeartsenschool tot Hooger Onderwijs werd — in besloten kring — op eenigszins feestelijke wijze willen herdenken en wel op Vrijdag 17 Maart 1933.¹⁾

Daar de D.S.K. nog maar zoo kort bestaat — was het voor 't bestuur onmogelijk uit de leden — een voldoende aantal bijeen te brengen — (wat voortaan wel in de bedoeling ligt) welk in de nog beschikbare tijd het zouver kon brengen, dat dezen avond door hen gevuld werd op zodanige wijze — dat na afloop ieder der aanwezigen voldaan huiswaarts zou keeren.

Daarom acht het bestuur het voor 't slagen van dezen avond beter — een eerste klas cabaretgezelschap te engageren — in dit geval het ensemble „Jan van Riemsdijk”.

Gaarne zouden wij U, Heeren Docenten en U, Heeren dierenartsen — leden der Maatschappij voor Diergeneeskunde — afdeling Utrecht — met Uw dames en verdere familieleden, dezen gala-avond aangeboden hebben — doch de gemiddelde kapitaalkracht der studenten — U ongetwijfeld bekend — laat zulks niet toe.

Daarom noodigen wij U en uw familieleden uit, dezen avond bij te wonen — waarvoor gaarne eenige financiële steun ontvangen zou worden ter bestrijding der onkosten.²⁾

Wanneer U ons bijgaande kaart ingevuld — liefst per omgaande, doch in ieder geval vóór 15 Februari 1933 wilt toezenden — zoudt U ons zeer verplichten.

Hopende en feitelijk vertrouwend op Uw medewerking in het belang onzer faculteit en solidariteit — teekenen wij

Met de meeste hoogachting,

D. J. B. RUTGERS, voorzitter D.S.K.
A. VAN KELLE, secretaris

¹⁾ Plaats en uur zal zoo spoedig mogelijk nader bekend gemaakt worden.

²⁾ B.v. f 2.50 voor Heer en Dame (resp. 2 personen) en verder naar verhouding.

derd dat de studenten betrokken werden en bleven bij het zo collegiaal mogelijk vinden van werkgelegenheid voor jonge dierenartsen. De centrale commissie adviseert de jonge collega, die gemeld heeft dat hij/zij zich wil vestigen over de te volgen gedragslijn; de provinciale beoordeelt of er een redelijke bestaansmogelijkheid aanwezig is.²⁹

De provinciale commissies bestonden uit de voorzitter van de Afdeling, de Inspecteur van de Veterinaire Dienst en de directeur van de Gezondheidsdienst. In de jaren 1970 zouden er ook practici in op genomen worden.

De voorzitter van de afdeling Friesland kondigde het zo aan: “Het is de bedoeling dat de provinciale commissie adviseert op een vaderlijke manier. Het komt vooral aan op het sociale gevoel van de gevestigde collegae. De koek zal in dunere plakken moeten worden gesneden, waarbij de hoop blijft bestaan, dat de koek groter kan worden doordat er meer veterinaire mogelijkheden beschikbaar komen”.³⁰

Contacten tussen student en afgestudeerden

In 1927 werd geconstateerd dat de jaarlijkse reünie op de sociëteit van Absyrtus na de algemene vergadering van de Maatschappij sterk werd gemist. Zij werd niet goed gemaakt door de gastvrijheid van de sociëteiten van het USC of van Unitas. Die zouden namelijk bij toerbeurt de reünie gaan verzorgen.³¹ Die jaarlijkse bijeenkomst van studenten en dierenartsen droeg niet weinig bij aan de collegialiteit en aan de soepele overgang van studentenvereniging naar Maatschappij voor Diergeneeskunde.

In oktober 1933 verzorgde de pas opgerichte DSK weer de reünie der dierenartsen na de algemene vergadering van de Maatschappij (afb. 1) zelfs met een door de DSK-praeses D.J.B. Rutgers eigenhandig geschreven revue genaamd *Suzie, de dochter van de ploerterij*. Bij het eerste

afbeelding 1

werp veterinaire tuchtwet te verwachten was.²⁷

Vestigingsregelingen

In 1949 werd door het hoofdbestuur een commissie ingesteld die de opdracht kreeg een waarschijnlijk *tijdelijke* vestigingsregeling voor practici te ontwerpen, die een waarborg zou kunnen scheppen voor een ongestoorde opname van de vele aanstaande jonge dierenart-

sen.²⁸ Want, zo werd gesteld, “wanneer het huidige grote aantal diergeneeskundige studenten zich in de toekomst in ons land een plaats wil verwerven als praktiserend dierenarts is te verwachten dat dit niet zonder moeilijkheden zal verlopen en de collegialiteit sterk onder druk zal komen te staan”. In 1950 volgde de instelling van een centrale en van provinciale vestigingscommissies. In de centrale commissie zat de DSK-praeses als de erkende vertegenwoordiger van de toekomstige collegae. Zo werd bevr-

lustrum in 1937 werd, wederom gelijktijdig met de jaarvergadering, een revue opgevoerd in Figi. Daarin kwam een lied voor over "het alles genezende wonder van sulfas natricus". Professor Wester wond zich daar erg over op (mondelijke mededeling).

Ook de Solleysel liet zich niet onbetuigd en gaf voor de deelnemers aan de Jaarvergadering van de Maatschappij een demonstratie in de Stadsmanege. Later hebben de regelmatig gehouden zangborrels, al of niet met oud-leden, de collegialiteit aanzienlijk bevorderd.

Studentenassistentie

In 1947 wilde het hoofdbestuur van de KNMvD tijdelijk leken bij de massabestrijding inschakelen, doch na intensief overleg met ondermeer de DSK, werd besloten alleen studenten in te schakelen. Hoewel de Faculteit om onderwijstechnische en principiële redenen zeer terughoudend tegenover studentenassistentie stond, heeft zij in het belang van de massabestrijding in nauw overleg met de Maatschappij en de Veterinaire Dienst het mogelijk gemaakt dat D I -studenten aan de campagnes konden deelnemen.³² In 1956 kregen zij bij wet toestemming om te vaccineren tegen MKZ en om te tuberculineren.³³

Met betrekking tot de assistentie bij de massabestrijding bestond er in die jaren een regelmatige overlegstructuur met de Maatschappij.³⁴ Deze assistentie droeg in niet geringe mate bij aan het kweken en onderhouden van collegialiteitsgevoelens. Het gaf bovendien veel studenten de gelegenheid met de praktijk en met practici kennis te maken. Er zijn daar veel duurzame en collegiale relaties uit voort gekomen.

De collegialiteit in de praktijk

Verreweg de meeste door ons in het kader van een V.H.G.-project³⁵, geïnterviewde collega's oordeelden gunstig tot zeer gunstig over de locale collegialiteit.

Hoewel er in de onderzochte periode nog maar weinig zondagsdiensten gedraaid werden en men praktisch nog niet met vakantie ging, werd de collegiale samenwerking met de buurcollegae in geval van nood, zeer geprezen. Een enkel citaat uit de interviews, tevens als illustratie van landelijke verschillen.

"Eén buurcollega was wel eens wat 'pikkerig', maar nam alleen de ver weg gelegen cliënten. Daar had ik geen bezwaar tegen, want de praktijk was voor één man eigenlijk toch te groot" (Friesland).

"Over de grenzen tussen de praktijken was nog wel eens 'geduvel' en er kwamen wel meerdere practici op één bedrijf voor diverse handelingen of verschillende diersoorten. Dat verschilde wel per streek. Met vakantie gaan durfde men niet, bang dat de buurcollega klanten af zou pikken. Er waren collegae die er trots op waren dat ze zes jaar niet met vakantie geweest waren!"

Dat was volgens onze geïnterviewde één van de redenen waarom in Brabant al vroeg groepspraktijken ontstonden.

Besluit

Er is altijd grote zorg geweest voor en om de collegialiteit, vooral vanuit de Maatschappij voor Diergeneeskunde. Over het geheel genomen kan gezegd worden dat het ten dezen gevoerde beleid een redelijk goed resultaat heeft gehad.

Het feit dat alle veterinaire studenten uitsluitend in Utrecht zaten en goed centraal te besturen waren, speelde hierbij een grote rol.

Noten

1. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* [in het vervolg TvD], 1928. p. 1142.
2. Statistiek van de studiejaren 1925/26-1943 in: C. Offringa e.a., *Van Gildestein naar Uithof*. Deel 2. Utrecht, 1981. p. 25 en Statistiek studiejaar 1954-1972, *ibid.*, p. 255.

3. H.A. Vermeulen. De vooruitzichten van den a.s. dierenarts. TvD, 54, 561-564, 1927.
4. H.A. Pulles. De dierenarts en de radio. TvD, 55, 409, 1928.
5. J.A. de Bas. Beperking. TvD, 60, 616, 1933.
6. Rede van den voorzitter van de Maatschappij voor Diergeneeskunde, uitgesproken bij de opening van de 87ste Algemene vergadering te Utrecht op 15 oktober 1938. TvD, 65, 1069-1081, 1938 (citatens op p. 1078 en p.1081).
7. *Jaarboek Rijksuniversiteit Utrecht 1947-1948*, p. 129, 132.
8. E. Rutgers. "Dierenarts worden" en "dierenarts zijn". TvD, 74, 26-27, 1949 p. 27.
9. N.A. Commandeur. Jaarrede 1966. TvD, 92, 401-404, 1967 (de gegevens op p. 403).
10. *Van Gildestein naar Uithof* (noot 2) p. 476.
11. *Ibid.*, p. 57.
12. [H.J.] ten Thije. Kort verslag van het verhandelde in de vergadering van het Hoofdbestuur op zaterdag 22 juni 1929, in Hotel Terminus te Utrecht. TvD, 56, 866-867, 1929.
13. *Van Gildestein naar Uithof* (noot 2) p. 485.
14. *Ibid.*, p. 486.
15. C.F. van Oijen. Organisatie der studenten in de Faculteit der Veeartsenijkunde. TvD, 60, 314-317, 1933.
16. *100 Jaar diergeneeskunde in Friesland 1886-1986*. Z.p., z.j., p. 28.
17. Van Oijen (noot 15) p. 317.
18. Jaarverslag van de Diergeneeskundige Studentenkring over het verenigingsjaar 1932-1933. TvD, 61, 161-165, 1934 (mededeling op p. 164).
19. A.A. Oskam. Het eerste lustrum van de "Diergeneeskundige Studentenkring" (D.S.K.). Rede uitgesproken door den voorzitter. TvD, 64, 1396-1402, 1937 (de mededelingen op p. 1400).
20. *Ibid.*, p. 1402.
21. Ten Thije (noot 12) p. 867.
22. Oskam (noot 19) p. 1402.
23. *Van Gildestein naar Uithof* (noot 2), p. 201
24. *Ibid.*, p. 498.
25. *Ibid.*, p. 64.
26. *Ibid.*, p. 63.
27. *Ibid.*, p. 201-202.
28. Commissie inzake vestigingsplaatsen voor praktiserende dierenartsen. TvD, 74, 952-953, 1949.
29. Algemene richtlijnen inzake vestigingsregeling, TvD, 79, 229-230, 1954.
30. *100 Jaar...Friesland* (noot 16) p. 56.
31. *Van Gildestein naar Uithof* (noot 2) p. 57 en 483.
32. *Ibid.*, p. 204-205.
33. Besluit van 16 augustus 1956 no. 9 houdende toelating van anderen dan dierenartsen tot uitoefening van de diergeneeskunde in beperkte omvang. TvD, 81, 839, 1956.
34. *Van Gildestein naar Uithof* (noot 2) p. 497.
35. Het betreft een onderzoek naar de situatie van de diergeneeskunde in Nederland aan de hand van interviews met de tussen 1925 en 1950 afgestudeerde dierenartsen.

Lokale en regionale veterinaire geschiedenis (2)

P.A. Koolmees*

Inleiding

Het is inmiddels elf jaar geleden dat de redactie van *Argos* een rubriek opende onder bovenstaande titel.¹ In dat artikel werd ingegaan op de toenemende belangstelling die destijds werd geschonken aan *oral history* en de *couleur locale* van de algemene geschiedenis. Ook binnen de beoefening van de agrarische en de medische geschiedenis kwam meer aandacht voor detailstudies op lokaal en regionaal niveau en de verwachting werd uitgesproken dat de veterinaire geschiedenis dit voorbeeld zou volgen. Verhalen over tradities, lokale gebruiken, markante personen en persoonlijke ervaringen van betrokkenen kunnen meer inzicht verschaffen in vraagstellingen met een bredere algemene, nationale en zelfs internationale context. Zo is het boek *De eeuw van mijn vader* van Geert Mak² een prachtig voorbeeld van hoe aan de hand van de geschiedenis van een doorsnee Nederlandse familie de nationale en wereldgeschiedenis van de 20e eeuw kan worden beschreven en kan worden ingeleefd.

In het artikel uit 1992 werd een overzicht gegeven van relevante literatuur op het gebied van de beoefening van de lokale en regionale geschiedenis.

Daarnaast werden twaalf artikelen over de geschiedenis van de diergeneeskunde uit diverse historische tijdschriften en zes artikelen uit dagbladen opgesomd, ter-

wijl drie artikelen nader werden besproken. De redactie sprak destijds de hoop uit dat veel VHG leden de weg naar de lokale en regionale archieven zouden weten te vinden, aangezien daar nog een schat aan onbewerkt materiaal van veterinair historisch belang op ontsluiting lag te wachten.

Welnu, dat materiaal ligt er nog steeds. Hoewel het aantal inzendingen van leden aanvankelijk erg tegenviel, mocht de redactie zich de laatste tijd verheugen in toezendingen van enkele historische artikelen geschreven door dierenartsen. Met enige regelmaat verschijnen er in tijdschriften van lokale en regionale historische verenigingen publicaties over oude veterinaire therapieën, volksdiergeneeskunde, praktijkervaringen van dierenartsen, veeverloskundigen, empiristen, kwakzalvers, keurmeesters, manuscripten, medicijnboekjes, enzovoort. Hieronder vindt u een bespreking van enkele van deze publicaties. In het kader van *oral history* moeten hier ook de activiteiten gemeld worden van de Werkgroep 1925-1950. Op basis van interviews met dierenartsen die in de genoemde periode zijn afgestudeerd, probeert deze Werkgroep een beeld te verkrijgen van de ontwikkeling van de diergeneeskunde in Nederland op basis van vooral persoonlijke ervaringen.

Ten slotte wordt opgemerkt dat de redactie zich voor nieuwe inzendingen uiteraard nog steeds houdt aanbevolen!

Bespreking van enkele recente publicaties

M.K. Buth, Veeartsenij op Schouwen-Duiveland in de 19e eeuw. *Kroniek van het land van de zeemeermin (Schouwen-Duiveland)* 26 (2001) 71-84.

In dit artikel geeft Buth eerst een over-

zicht van de ontwikkeling van de vee- teelt op Schouwen-Duiveland. Hij put hierbij uit een landbouwkundige beschrijving van Zeeland die de bekende rijksveearts 1e klasse Jacobus van Hertum (1805-1849) te Zierikzee omstreeks 1835 had geschreven. In de 17e en 18e eeuw kwam in Zeeland op uitgebreide schaal vetweideij voor; in de 19e eeuw nam de betekenis hiervan sterk af ten gunste van de akkerbouw. In de 18e eeuw werd Zeeland ernstig getroffen door de veepest. In tegenstelling tot andere streken van Nederland bleef de Zeeuwse veestapel na 1800 gevrijwaard van de veepest en de besmettelijke longziekte onder rundvee. Dit was mede te danken aan de geïsoleerde ligging, de lage veedichtheid en de door Van Hertum gepropageerde stamping-out strategie. Al bleef de akkerbouw belangrijker dan de rundvee- en schapenhouderij, in de tweede helft van de 19e eeuw verdubbelde de veestapel evenwel en was de vetmesterij lucratief tot ca. 1895. De melkveehouderij is tot op de dag van vandaag van ondergeschikt belang geweest op Schouwen-Duiveland.

In 1807 klaagde de Commissie van Landbouw in Zeeland over het gebrek aan veeartsen in de hele provincie. Enige jongelui werden naar Alfort gestuurd om daar tot veearts te worden opgeleid, een van hen was Zeeuw. In 1811 studeerde Dingeman van der Vliet af en vestigde zich in Zierikzee. Vanaf 1821 werden kwekelingen uit Zeeland op kosten van het Landbouwfonds naar Utrecht gestuurd. Als gevolg van de succesvolle bestrijding van de Longziekte in Zeeland in 1839 werd in hetzelfde jaar een 'Corps Provinciale Veeartsen' opgericht. Van Hertum werd in 1839 de eerste provinciale veearts in Zeeland en daarmee in

*Dr. P.A. Koolmees, Hoofdafdeling Volksgezondheid & Voedselveiligheid, Faculteit der Diergeneeskunde, Universiteit Utrecht, Postbus 80175, 3508 TD Utrecht

1. P.A. Koolmees, Lokale en regionale veterinaire geschiedenis. *Argos* 6, 141-147, 1992.

2. Geert Mak, *De eeuw van mijn vader*. Atlas, Amsterdam/Antwerpen 1999.

Nederland. Pas in de jaren 1860 volgden andere provincies dit voorbeeld. Hiermee werd langzamerhand een organisatorisch kader geschapen ter bestrijding van besmettelijke veeziekten.

In 1843 waren er ca. 90 in Utrecht opgeleide veeartsen actief in Nederland, waarvan 16 in Zeeland. Daarmee had deze provincie de meeste opgeleide veeartsen in die tijd. Ook in Zeeland moesten de "Utrechtse" veeartsen opboksen tegen de empiristen die hun diensten aanboden aan veehouders en paardeneigenaren. Na een algemene schets van de veranderingen in de veterinaire praktijk in de tweede helft van de 19e eeuw, beschrijft Buth de oprichting en ontwikkeling van de Afdeling Zeeland van de Maatschappij ter bevordering der veeartsenijkunde in Nederland. Aanleiding tot de oprichting door 12 veeartsen was het 50-jarig jubileum van de veearts M. Luteijn Mazure in 1887. Tijdens de vergaderingen van de Afdeling werd veel geageerd tegen empiristen en kwakzalvers. Verder stond de vraag over de graad van tuberculose die tot afkeuring van met deze ziekte besmette dieren zou moeten leiden, lange tijd centraal. In 1891 werd op een afdelingsvergadering de wens geuit dat in het belang van de veehouders een laboratorium zou moeten worden opgericht, speciaal bestemd voor nauwkeurig onderzoek naar de oorzaak van heersende veeziekten. Deze wens zou uiteindelijk pas in 1946 in vervulling gaan met de oprichting van de Provinciale Gezondheidsdienst voor Dieren in Zeeland te Goes.

Buth besluit zijn artikel met een overzicht van een dertigtal veeartsen en empiristen die vanaf het begin van de 19e eeuw tot 2001 op Schouwen-Duiveland actief zijn geweest.

J. Egter van Wissekerke,

Dierberichten. Uit de praktijk van een Haarlemse dierenarts. De Vrieseborch, Haarlem 2000. Serie Haarlemse Miniaturen, deel 53, 87 pp.

Dit is een zeer leeswaardig boekje voor iedereen die meer inzicht wil krijgen in het wel en wee van een dierenartsenpraktijk. Ik zou het daarom ook willen aanbevelen bij scholieren die van plan zijn om dierenarts te worden. Maar het boekje lijkt vooral te zijn geschreven om een breder publiek voor te lichten over dit markante beroep. Voorafgaand aan de beschrijving van de praktijkervaringen wordt eerst een beknopt overzicht gegeven van de geschiedenis van de diergeneeskunde en licht de auteur toe waarom hij dierenarts is geworden.

Aanvankelijk hield Egter van Wissekerke zich in zijn Haarlemse praktijk vooral met landbouwhuisdieren bezig, met het verdwijnen van het boerenbedrijf uit de randstad ging in de loop van zijn carrière de meeste aandacht uit naar gezelschapsdieren. Uiteraard treft de lezer er de te verwachten anekdotes aan over de diverse contacten tussen dierenarts, de behandelde dieren en hun eigenaren. Ook komt er een breed scala aan 'kleurrijke' praktijkervaringen en allerlei belevenissen uit de laatste drie decennia van de afgelopen eeuw aan bod. Dit varieert van het behandelen van een Fries circuspaard met koliek onder het toezien van de wereldberoemde clown Popov tot het weer op de been helpen van een ernstig verwaarloosd Belgisch trekpaard met hulp van enkele woonwaggebewoners die zich over het dier hadden ontfermd. Een apart hoofdstuk wordt gewijd aan de verloskunde, vaak een moeilijk maar erg dankbaar werk.

Aan de hand van de persoonlijke ervaringen van de auteur maakt de lezer kennis met diverse aspecten van de praktijk. Het aardige aan dit boekje is

dat Egter van Wissekerke niet alleen beschrijft hoe diverse behandelingen en therapieën worden uitgevoerd, maar ook beredeneert welke sociale en ethische overwegingen aan het veterinaire handelen ten grondslag liggen. Dit komt vooral in de hoofdstukken 4 en 5 over respectievelijk de verloskunde en het euthanaseren van dieren goed uit de verf. Naast een inhoudsopgave is er een handig register op diersoorten waarover verhaald wordt. Ten slotte kan worden gemeld dat het boekje fraai is geïllustreerd met foto's uit het archief van de auteur en toepasselijke tekeningen van de hand van M. Lammers.

S. de Haan & W.J. Smidt, De dierenartsenpraktijk in de twintigste eeuw. *Rondom Dalfsen* 12 (1999) nr. 35, 733-739.

In dit mooi geïllustreerd artikel beschrijven De Haan en Smidt de ontwikkeling van de veterinaire praktijk in Dalfsen. Vóór 1918 kwam de dierenartsen Tervoort en Lubberink af en toe met de trein vanuit Zwolle om kreuple paarden en chronisch zieke koeien te behandelen. Ook dierenarts Brink uit Wijhe kwam op zijn motor af en toe naar het dorp om tegen een tarief van 1 gulden visites af te leggen. In 1918 vestigde Van Gelder zich als eerste veearts in Dalfsen. Na korte tijd vertrok deze weer en werd opgevolgd door Anne Zwaagstra die tot 1948 praktijk uitoefende. De eerste auteur van dit artikel nam de plaats van Zwaagstra over (Fig. 1) In 1955 liet hij een huis met praktijkruimte bouwen.

Naast de praktijk met ca. 100 boerderijen droegen Zwaagstra en De Haan ook zorg voor de vleeskeuring in de gemeenten Dalfsen en Heino. In dit typisch agrarische dorp ging veel aandacht uit naar de paardengeneeskunde. In het begin van de jaren 1950 waren in Dalfsen en omgeving nog 10 hoefsmeden actief. Vanaf omstreeks 1950 vond er mechani-

Fig. 1. Dierenarts S. de Haan behandelt een koe met melkziekte.

sering van de landbouw plaats en groeide de praktijk uit als gevolg van de intensieve veehouderij. Daarnaast gingen men zich in de praktijk Dalfsen met kleine huisdieren bezighouden. De praktijk werd te groot voor één dierenarts. In 1953 werd de praktijk uitgebreid met dierenarts Koeslag. Daarna breidde de werkkring zich uit tot 6 dierenartsen in 1999, die vanaf 1981 in een nieuwe praktijkruimte zijn gehuisvest.

Anton Metz & Henk Swart, 'Den onontbeerlyken Vee Doctor'. 125 jaar dierenartsenpraktijk Bergh. *Old Nijs, Lijfblad van de Heemkundekring Bergh* 18 (2000) nr. 45, 4-64.

Op 1 september 1873 vestigde veearts Jacob Hoogland zich in Zeddum en legde daarmee de basis voor de dieren-

praktijkvoering en de dierenarts en zijn gezin.

Na een overzicht van de geschiedenis van de diergeneeskunde wordt ingegaan op de uitoefening van de diergeneeskunde door lokale empirist en op de pogingen die vanaf 1835 werden ondernomen om een geëxamineerd veearts in Zeddum te krijgen. De gemeente Bergh heeft een lange grens met Duitsland en de burgemeester hoopte dat door de komst van een deskundige veearts de insleep van besmettelijke veeziekten beter kon worden voorkomen. In de jaren 1845-1846 was de veearts Hendrik van Raalten korte tijd actief in Zeddum maar pas in 1873 vestigde Hoogland zich permanent als gemeenteveearts. De auteurs beschrijven de praktijkvoering

artsenpraktijk Bergh. Ter gelegenheid van het 125 jarig jubileum van dit feit hebben beide auteurs de geschiedenis van deze dierenartsenpraktijk opgetekend. Ze hebben onderzocht waarom en hoe Jacob Hoogland zich in 1873 in Zeddum vestigde en hoe de praktijk zich in de achtereenvolgende praktijkperioden (Jacob Hoogland (1873-1924), Jaap Hoogland (1924-1953), Wim van Jaarsveld (1953-1965) en de groepspraktijk (1965-2000) heeft ontwikkeld. Voor elke periode werden steeds vier onderwerpen behandeld, namelijk de ontwikkeling van de veestapel, de stand van de diergeneeskunde, de werkwijze en

van Hoogland senior waarbij enkele destijds veel gebruikte therapieën uit de doeken worden gedaan. Naast de praktijk bekleedde Hoogland diverse maatschappelijke functies. Zoon Jaap Hoogland trad in veel opzichten in de voetsporen van zijn vader. Paard en sjees werden vervangen door de motor en later de auto. De georganiseerde dierziektebestrijding werd belangrijker en in de praktijk werden nieuwe therapieën geïntroduceerd. Opvolger Wim van Jaarsveld voerde de eerste keizersnede in de praktijk uit in januari 1961. Vanaf 1962 werd de praktijk Bergh een tweemans-associatie. Vanaf de jaren 1970 volgde er een uitbreiding tot een groep van 10 dierenartsen en 8 assistenten in 2000. Al die jaren vormden de landbouwhuisdieren de grootste bron van inkomsten.

Bijzonder aan dit boekje is de statistische informatie over het verloop van tarieven, behandelingen en diergeneesmiddelen die aan de hand van visiteboeken (vanaf 1963) werden verzameld. Deze informatie wordt in een reeks overzichtelijke tabellen weergegeven. Het zou interessant zijn om deze gegevens te vergelijken met die uit andere streken van Nederland. Het boekje is mooi geïllustreerd; de verschillende praktijkperioden worden opgeluisterd met foto's van het achtereenvolgens gebruikte instrumentarium. Het boek is goed gedocumenteerd met 57 referenties, waarvan vele uit het lokale archief.

W.J. Smidt, Gerrit Wienen – veeverloskundige en huisslachter. *Rondom Dalfsen* 14 (2001) nr. 42, 880-883. Smidt beschrijft de interessante combinatie van beroepen die Gerrit Wienen (1908-1994) tijdens zijn werkzame leven beoefende. Naast het boerenbedrijf in Rechtersen bij Dalfsen was Wienen actief als veeverloskundige en huisslachter, een

niet ongebruikelijke combinatie op het platteland. In 1932 volgde Wienen een cursus verloskunde bij Fr. Bosman, vee-verloskundige te Genemuiden. Het was in die streek gewoonte dat een leerling gedurende twee maanden in de kost kwam bij een ervaren verloskundige en met hem meeding om praktisch onderwijs te krijgen. Tijdens de cursus werd ook wel eens een dood kalf gekocht en ontleed om kennis van de anatomie op te doen (Fig. 2). Na afloop van de cursus kreeg Wienen een diploma dat naast de cursusleider ook nog door de plaatselijke dierenarts werd ondertekend.

Vanaf 1874 toen de Wet op de uitoefening van de veeartsenijkunst werd aangenomen, bleef naast de dierenarts de veeverloskundige als zelfstandig beroep bestaan. De concurrentie tussen beide beroepsgroepen leidde soms tot gespannen verhoudingen. In Dalfsen was dit niet het geval en stemden dierenarts S. de Haan en Wienen hun werkzaamheden goed op elkaar af. De Haan adviseerde Wienen een gel te gebruiken als glijmiddel in plaats van lijnzaadmeel. De Haan voorzag Wienen van deze gel en Wienen op zijn beurt schakelde de eerste in wanneer een kalf te groot was voor een normale verlossing. Ter voorbe-

reiding schoor hij de koe alvast op de aangewezen plaats voor de keizersnede.

Het verloswerk was seizoenswerk in het vroege voorjaar. In november brak voor

Wienen het seizoen aan voor de huisslachten en trok hij van boerderij naar boerderij. Bij een van de vele slachten liep Wienen een huidbesmetting met miltvuur op, die hij overigens goed doorstond.

Fig. 2. Gerrit Wienen (links) met zijn vader Willem en cursusleider Fr. Bosman bij een dood kalf in een fantoom: april 1932.

Voorstel tot oprichting van een aantal werkgroepen tot het in kaart brengen van de Nederlandse Lokale Veterinaire Geschiedenis

Onderstaand is het in 'Redactioneel' al genoemde voorstel van het V.H.G.-bestuur afgedrukt. Het bestuur hoopt dat de leden zich er in kleine kring over willen beraden en het ziet reacties, schriftelijke dan wel mondelinge tijdens de ledenvergadering, gaarne tegemoet.

Inleiding

De uitoefening van de diergeneeskunde in Nederland wordt mede bepaald door regionale factoren, samenhangend met bodemgesteldheid, bedrijfsgrootte, aard van de veeteelt, urbanisatiegraad, mentaliteit van de bevolking enz. Deze factoren kunnen als historische determinanten worden gezien, die gedurende een langere periode een rol hebben gespeeld en de ontwikkeling in een bepaalde

streek mede hebben bepaald.

In de lokale en regionale geschiedschrijving krijgt de *couleur locale*, waarvoor in een algemene geschiedenis hooguit plaats is als deze illustratief is voor een algemeen tendens, bijzondere aandacht. Omdat plaatselijke veranderingen vaak afspiegelingen zijn van algemene processen, maar ook omdat de gemeenschap gevoed wordt vanuit plaatselijke initiatieven, is lokale geschiedschrijving

een vorm van geschiedbeoefening geworden die belangrijk is omdat deze bijdraagt tot een gedifferentieerder beeld dan een algemene beschouwingswijze. Peter Koolmees schreef dan ook: "...verhalen over lokale gebruiken, tradities, personen en persoonlijke ervaringen kunnen inzicht geven in vraagstellingen met een meer algemeen, nationaal of zelfs internationaal kader." (Argos, nr. 6, 141-142, 1992).

De stads- en provinciegeschiedenissen zijn gewaardeerde aanvullingen op de nationale geschiedschrijving en de lokale of regionale medische en agrarische geschiedenissen hebben belangrijke bijdragen geleverd (vele proefschriften leggen hiervan getuigenis af).

Voor amateur-historici heeft de lokale geschiedenis het voordeel dat de bronnen, zeker als het archiefmateriaal betreft, zich dichtbij bevinden, en soms nog aangevuld kunnen worden door contacten met oudere streekgenoten (*oral history*). De onderwerpen sluiten vaak beter aan op de eigen leefwereld en de eigen ervaringen.

Voorstel

Het V.H.G.-bestuur is van mening dat het leveren van een bijdrage aan deze vorm van veterinaire geschiedschrijving binnen de mogelijkheden van ons genootschap ligt. Om het V.H.G. tot een gezelschap te maken waar ook **actief** de studie van de veterinaire geschiedenis beoefend wordt, kan een groepsgewijze benadering van dit onderwerp stimulerend werken; afhankelijk van vorm en omvang van de resultaten kan deze activiteit tot voordrachten en publikaties leiden.

Het bestuur wil graag met de leden overleggen hoe inhoud gegeven kan worden aan dit voorstel.

Aanpak

Gedurende de 20ste eeuw is door wet- en regelgeving, alsmede door voor het

gehele land geldende sociaal-economische omstandigheden en door gemeenschappelijke wetenschappelijke inzichten wel uniformering opgetreden, maar plaatselijke verschillen blijven toch duidelijk zichtbaar. Het is van belang deze constanten die verantwoordelijk zijn voor de verschillen tussen de provincies of de regio's aan het licht te brengen. Dat kan alleen door een historische beschouwingswijze.

Om de resultaten vergelijkbaar te maken zou globaal de volgende perioden-indeling kunnen dienen:

1. De 'proto-veterinaire tijd'. De diergeneeskunde werd beoefend door niet in het vak geschoolden (medici, smeden, empirici);
2. De periode 1830-1900, waarin gediplomeerde veeartsen aantreden, die, bij een gebrekkig therapeutisch arsenaal, hun professie te verdedigen hebben tegen niet-geschoolden. Er ontstaan verenigingen, allereerst op lokaal niveau;
3. De periode 1900-1945, waarin er niet alleen diagnostisch en therapeutisch meer mogelijkheden komen, maar ook het werkveld verandert: uitbreiding door de vleeskeuring, de K.I., geneeskunde van kleine huisdieren, maar anderzijds inkrimping van de paardenpraktijk;
4. De periode 1945-1975, waarin de provinciale gezondheidsdiensten voor dieren hun bloei doormaken. Het is de tijd van de 'massabestrijding' en door de komst van de intensieve veeteelt het belangrijker worden van de ziektepreventie;
5. De periode sinds 1975, gekenmerkt door specialisatie en schaalvergroting, leidend tot voortdurende organisatorische aanpassingen aan maatschappelijke ontwikkelingen en economische eisen, bv. groepspraktijken en fusies van gezondheidsdiensten en slachthuizen.

Langs deze lijnen kan de loop van de veterinaire geschiedenis in ons land getrokken worden, waarbij het echter open blijft of zo'n schema gelijkmatig voor alle regio's geldigheid bezit.

Zoals er wereldwijd, ondanks de huidige mogelijkheden van communicatie en kennisuitwisseling, grote verschillen in de veterinaire praktijkuitoefening bestaan tussen landen, hebben in het verleden, juist in Nederland met zijn lange traditie van regionaal particularisme, lokale factoren en gewestelijke tradities een rol gespeeld, toen de communicatie nog gebrekkig was en er geen *communis opinio* heerste over ziektenoorzaken en efficiënte ziektenbestrijding. Het gaat er in de lokale geschiedschrijving om juist deze factoren en tradities op te sporen, te beschrijven en hun doorwerking te volgen.

Hierbij kan gedacht worden aan:

1. Omgevingsfactoren als bodemgesteldheid, landschap, ontginningen (spanning tussen akkerbouw en veeteelt), relatieve belang van de gehouden diersoorten en hun producten (ook voor de export), opgetreden epizootieën, verhouding platteland en grote stad;
2. organisatiegraad van de beroepsgroep: verenigingen en hun activiteiten, bemoeienis met andere sectoren (bv. veeteelt, onderwijs, hippische sporten), betekenis van diensten als openbare slachthuizen, gezondheidsdiensten, K.I.-stations;
3. sociaal-economische verhoudingen: aantal praktijken, praktijkgrootte, welvaartsniveau;
4. mentaliteit: behoudend-vooruitstrevend, traditioneel-veranderingsgezind (zowel binnen de beroepsgroep als in de streek), belangstelling voor de keuze van het dierenartsenberoep, attitude van cliënten, attitude van dierenartsen (gevallen voor de ereraad/tuchtraad).

Voor de hand liggend lijkt per provincie

één of meer kleine plaatselijke werkgroepen te vormen die na onderlinge afstemming één of meer van de bovengenoemde aspecten bewerken.

Om goed vergelijkbaar materiaal tussen de provincies onderling te verkrijgen dienen de beschikbare bronnen vooral kwantitatief bewerkt te worden.

Hieronder wordt verstaan het opstellen van overzichten van aantallen dierenartsen, c.q. praktijken in de loop van de tijd, van chronologische lijsten van belangrijke gebeurtenissen zoals totstandkoming van verenigingen, van diensten op het gebied van de veterinaire zorg of de volksgezondheid, van plaatselijke regelgeving, van ziekte-uitbraken en hun bestrijding, van onderlinge verzekeringsmaatschappijen enz.. Een analyse van de verslagen van openbare slachthuizen en van de gezondheidsdiensten voor dieren, uitgevoerd over de volle tijdsduur waarvoor deze beschikbaar zijn, kan veranderingen in ziektecijfers en ziektebeelden duidelijk maken.

Ook onderwerpen als de lokale benamingen van ziekten van het vee (zie het proefschrift van Jan Berns, die deze voor Brabant en Limburg heeft onderzocht) of de regionale-temporele verdeling van het patiëntenaanbod kunnen onder de loupe genomen worden.

Daarnaast verdienen de bijdragen van individuele dierenartsen een plaats te krijgen. In elke provincie waren er voor mannen die door een bijzondere aanleg, visie en sociale vaardigheden richtinggevend hebben gewerkt. Beschrijving van hun rol en betekenis kan aan het feitenrelaas de menselijke dimensie toevoegen waar geen enkele geschiedenis buiten kan. Naast constanten moet het bijzondere en eenmalige beschreven worden.

Bronnen

Te onderscheiden zijn: 1. Primaire bronnen, en 2. Secundaire bronnen.

Tot de *primaire bronnen* behoren allereerst archivalia van de meest uiteenlopende soort. Sommige bevinden zich in archieven van de overheid (stads-, streek-, provinciale- of rijksarchieven), andere in een verenigings- of instituutarchief. Ook kunnen er archieven van praktijken of van families zijn. Een algemeen overzicht van archieven op diergeneeskundig gebied ontbreekt hier te lande (in Engeland was er een door de Wellcome Trust gesubsidieerd project om te voorzien in deze behoefte).

Plaatselijke werkgroepen zullen zich dus zelf op de hoogte moeten stellen van het in hun regio beschikbare materiaal. Vervolgens is het *Tijdschrift voor Veeartsenijkunde en Veeteelt, resp. Diergeneeskunde* (vanaf 1863) een onuitputtelijke bron. Het door D.F. van Esveld in 1911 gepubliceerde *Register* op het Tijdschrift kan hierbij goede diensten bewijzen. Tijdschriften, gepubliceerd vóór 1863 zijn *Veeartsenijkundig Magazijn, Repertorium, Verhandelingen van het Nederlandsch Veeartsenijkundig Genootschap* en enkele andere (zie *Van Gilderstein naar Uithof*, dl. 1, p. 93). Het verdient aanbeveling per provincie een of meer complete sets te lokaliseren of bijeen te brengen op een voor de werkgroepsleden gemakkelijk bereikbare plaats. Ditzelfde geldt voor sets van de verslagen van Gezondheidsdiensten voor Dieren en van de abattoirs uit de regio. Deze laatste zijn zo goed als compleet aanwezig in de Bibliotheek Diergeneeskunde in Utrecht. Een overzicht hiervan, en van andere primaire documenten die deze Bibliotheek bezit, is per provincie samengesteld en voor de werkgroepsleden beschikbaar (opgave van het aantal benodigde exemplaren bij

een van de leden van het V.H.G.-bestuur).

De *secundaire literatuur*, d.w.z. wat reeds geschreven is over de geschiedenis in Nederland en de diverse provincies is op een andere lijst samengebracht vanuit het internationale bestand op het gebied van de veterinaire geschiedenis. Deze lijst is voor alle werkgroepsleden van belang. Het verdient aanbeveling zich **eerst** zoveel mogelijk van de inhoud van deze geschriften op de hoogte te stellen om vandaaruit de vertrekpunten te vinden voor nieuw onderzoek.

Tenslotte is er nog een literatuursoort die wel als *tertiair* wordt aangeduid. Dit zijn de inleidingen in de literatuur over een bepaald onderwerp van het type "How to find out in..."

Voor de lokale geschiedenis is er:

W. Jappe Alberts en A.G. van der Steur. *Handleiding voor de beoefening van lokale en regionale geschiedenis*. Tweede druk. Weesp: Unieboek, 1984. 226 p.

Het bovengenoemde Argos-artikel van Peter Koolmees geeft nog andere methodologische publikaties, waarnaar een verwijzing kan volstaan. Eén hiervan is van groot belang en verdient in het bezit te zijn van allen die het resultaat van hun onderzoek willen publiceren. Bedoeld wordt:

P. de Buck e.a. *Zoeken en schrijven. Handleiding bij het maken van een historisch werkstuk*. 9de druk. Baarn: Intro, 1998. 149 p. ISBN 90-237-1173-4.

Dankbetuiging aan een Brabantse dierenarts voor zijn inzet bij de runderpestbestrijding (1869)

A. Mathijsen

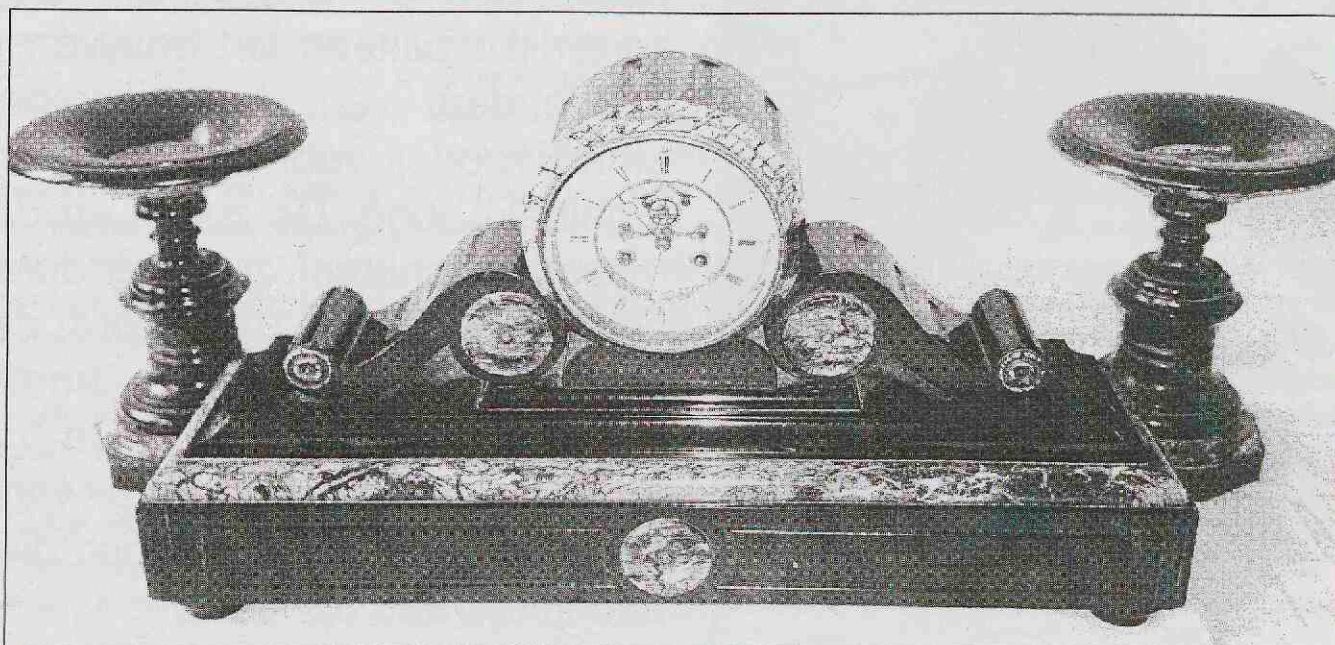
Enige documentatie, na bemiddeling van dierenarts L. van Looveren toegezonden door mevrouw C. van Driel uit Breda, stelt ons in staat in herinnering te roepen op welke manier in vroeger dagen dierenartsen geëerd werden als zij zich bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt. Bijgaande foto toont de pendule op marmeren voet, vergezeld van twee in dezelfde steensoort uitgevoerde coupes, die in 1869 werd aangeboden door de provinciale commissie voor landbouw aan Leonardus van Driel, destijds veearts te Stratum (bij Eindhoven) als blijk van waardering voor bewezen diensten tijdens de runderpestepizoötie van 1865-1867. Eenzelfde geschenk werd tegelijkertijd uitgereikt aan W.H. Montens te Zevenbergen.¹

De pendule is in de familie Van Driel gebleven en is na vijf generaties nu in het bezit van de in 1984 geboren Menno van Driel.

Uit de necrologie van de hand van L.T.

Janné, die voorzitter was van de afdeling Brabant-Limburg van de Maatschappij ter Bevordering van de Veeartsenijkunde in Nederland, leren wij Leonardus van Driel kennen als een gerespecteerd veearts.² Hij werd op 21 november 1820 geboren te Mierlo (N.-B.). Nadat hij in 1844 het veeartsdiploma behaald had, werd hem Eindhoven als standplaats aangewezen. Bij de bestrijding van de longziekte is hij op de voorgrond getreden door met succes de enting volgens zijn streekgenoot dr. L. Willems uit Hasselt toe te passen. Hij mocht 'voor betoonden ijver' in 1863 uit handen van de commissaris des konings 'eene fraai bewerkte zilveren medaille met diploma' in ontvangst nemen.³ Zes jaar later was men vol lof over zijn ijver 'om dien geesel (d.i. de veepest) te weren en waar deze zich vertoonde te fnuiken'. Van Driel toonde zijn sociaal karakter door actief te participeren in het ontluikend verenigingsleven. Eerst lid van de 'Noord-Brabantsche veeartsenijkundige vereeniging', die slechts van 1851-1854

bestaan heeft; in 1862 mede-oprichter van de Maatschappij ter Bevordering der Veeartsenijkunde, waarvan hij enige jaren onder-voorzitter was; in 1866 benoemd tot corresponderend lid van de 'Geneeskundige Raad van Noord-Brabant en Limburg'; en onder-voorzitter en later voorzitter van de in 1871 mede door zijn toedoen opgerichte 'Afdeling Noord-Brabant en Limburg' van de Maatschappij ter Bevordering van de Veeartsenijkunde. Daarnaast was hij voorzitter van de 'Afdeling Eindhoven van de Noord-Brabantsche Maatschappij van Landbouw' en lid van de Commissie tot herziening van de maatregelen te nemen bij besmettelijke veeziekten. Bij de organisatie van de Veeartsenijkundige Dienst na de totstandkoming van de 'Wet van 20 Juli 1870 tot regeling van het veeartsenijkundig staatstoezicht' werd Van Driel in 1873 benoemd tot veearts van het district Eindhoven en vervolgens, in 1875, tot districts-veearts met Noord-Brabant als werkkring en Stratum als standplaats. Een specimen

¹ Tijdschrift voor Veeartsenijkunde en Veeteelt, 3, 278, 1869.

² Ibid., 15, 261-263, 1888.

³ Ibid., 1, 142, 1863.

van de voorgeschreven verslaglegging wordt als bijlage toegevoegd.

Hij werd door Janné geroemd om de manier waarop hij de nieuwe wetbepaling in toepassing wist te brengen. Door zijn humaniteit en beminlijk karakter wist hij het vertrouwen te winnen van besturen, collegae en publiek.

In de eerste jaargangen van het Tijdschrift komen enige bijdragen van zijn hand voor. Ook publiceerde hij onder de titel *Schadelijke gevolgen van het gebruik van dierlijk voedsel, afkomstig van ziek vee* ('s Hertogenbosch, 1868) een vertaling van John Gamgee's brochure uit 1857: *Cattle plague and diseased meat in their relations with the public health*, die hij opdroeg aan de Geneeskundige Raad van Noord-Brabant en Limburg.

Op 21 januari 1888 is Van Driel plotseling aan een beroerte overleden en enige dagen later onder grote belangstelling begraven.

Bijlage

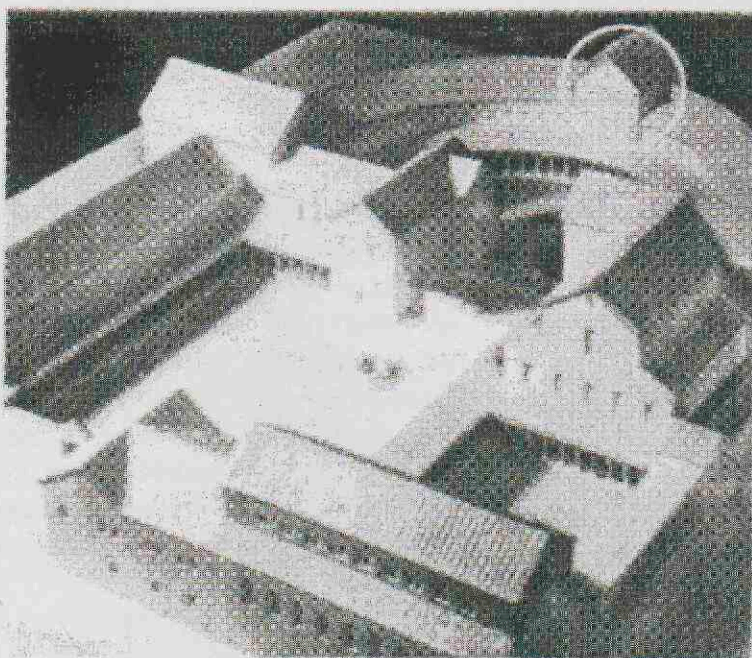
Aan Heeren Gedeputeerde Staten van Noord Brabant
Te 's Bosch

Driemaandelijks verslag
Stratum den 10 Januari 1880

Ter voldoening aan art. 3 der Instructie voor de Provinciale veeartsen in Noord-Brabant, heb ik de eer UhoogEdelAchtbare te berigten dat de gezondheidstoestand van het vee in het District Eindhoven gedurende het vierde kwartaal 1879 vrij gunstig is geweest. Bij de paarden waren de voorkomende ongesteldheden kolijken, rheumatische kreupelheden en catarrhale aandoeningen der luchtwegen; de meeste dezer verliepen gunstig. Bij het rundvee waren de gevallen van kalvziekten niet menigvuldig en goedaardig. Verder worden daarbij waargenomen digestiestoringen en de parelziekte. Onder eene kudde schapen kwam eene anthraxaardige ziekte voor, 4 stuks stierven plotseling. Verandering van voeder wordt voorgeschreven en hiermee hield de sterfte op. De zorg voor eene goede veefokkerij werd de Burgemeesters, bij het bezoeken der gemeenten, aanbevolen. Ik heb de eer UhoogEdelAchtbare mede te deelen dat ik voornemens ben, dit jaar twee voordrachten te houden; ééne over veeteelt en eene over leefregelkunde der huisdieren.

De Prov. Veearts voor het District Eindhoven
L. van Driel

Karel de Grote, grondlegger Boehringer Ingelheim logo

Ingelheim was een van de plaatsen waar Karel de Grote een van zijn keizerlijke paltsen liet bouwen. Het middendeel van de keizersburcht stond model voor het Boehringer Ingelheim logo. De zuilen en de romaanse architraaf zijn nog duidelijk herkenbaar. Sinds 1905 wordt de - in de 14e eeuw verwoeste - burcht al als beeldmerk gebruikt. De naam 'Boehringer' is afkomstig van de apotheker Albert Boehringer, die het bedrijf in 1885 oprichtte.

Boehringer Ingelheim bv
Postbus 8037, 1802 KA Alkmaar
tel. 072-5662411 / fax 072-5643213
Internet:
<http://www.boehringer-ingelheim.com>

**Boehringer
Ingelheim**

Boekbespreking

Angela von den Driesch & Joris Peters. *Geschichte der Tiermedizin. 5000 Jahre Tierheilkunde. 2., aktualisierte und erweiterte Auflage. Mit einem Geleitwort von Gundert Keil. Mit 445 Abbildungen und 15 Tabellen. Stuttgart, New York: Schattauer, 2003. x, 278 p. ISBN 3-7945-2169-2. Prijs: EUR 121.*

Het is verheugend dat deze in alle opzichten zeer geslaagde geschiedschrijving opnieuw is uitgegeven. De wijzigingen die in vergelijking met de eerste editie van 1989 zijn aangebracht, zijn zonder meer verbeteringen. Deze betreffen allereerst de vormgeving. Waar in de eerste uitgave het tekst- en het overgrote deel van het illustratiegedeelte gesplitst waren, zijn nu beide geïntegreerd. Ook de noten worden bij de tekst gepresenteerd en niet langer achteraan in het boek. Tekst en afbeeldingen, waarvan vele in kleur, vullen elkaar nu beter aan. Door afzonderlijke indexen op personen en onderwerpen is het geheel goed toegankelijk gemaakt. Didactisch is dit alles pure winst. Het bekijken van de zorgvuldig geselecteerde en van goede bijschriften voorziene afbeeldingen nodigt uit tot het lezen van de tekst.

De lay-out is voortreffelijk geslaagd en het zou niet moeten verwonderen als deze uitgave in de prijzen zou vallen bij de uitverkiezing van de mooiste verzorgde boeken van het jaar. Het belangrijkste is echter dat er in de 13 jaar sinds de afsluiting van de kopy voor de eerste editie zoveel nieuwe kennis is gegenereerd dat een herziene uitgave wenselijk werd. Telling van de referenties in de literatuurlijst laat zien dat 113 van de 708 gebruikte publikaties na 1990 verschenen zijn. In vergelijking met de twee andere recente algemene

geschiedschrijvingen van de diergeneeskunde (van Karasszon en van Dunlop en Williams) zijn de uitspraken in dit boek op een direct herleidbare wijze te toetsen aan de bronnen. Daarom is dit boek het enige wetenschappelijk verantwoorde geschiedwerk, dat wij nu bezitten, dat de complete geschiedenis (5000 jaar!) van de diergeneeskunde behandelt.

Angela von den Driesch, de initiatiefneemster tot deze grootse opzet, heeft zich voor deze uitgave laten bijstaan door haar opvolger op de leerstoel in München, de Belgische paleozoöloog Joris Peters, zodat bijgewerkte nieuwe edities in de toekomst verwacht mogen worden. Een verder verschil met de editie van 1989 is dat de systematiek van de indeling overzichtelijker is geworden. De hoofdindeling is dezelfde gebleven: "Anfang und Entwicklung" (hoofdstuk 1-3) en "Von der Tierarzneikunde zur Tiermedizin" (hoofdstuk 4-9). Qua omvang zijn deze hoofdafdelingen met elkaar in evenwicht, resp. 129 en 114 pagina's. Dat betekent dat de domesticatiegeschiedenis en de Oudheid (hfdst. 1), de vroege diergeneeskunde in Azië en bij de Arabieren (hfdst. 2) en de periode 1250-1762 (hfdst. 3) evenveel aandacht hebben gekregen als de aspecten die geselecteerd werden voor de tijd sinds de oprichting van de scholen. De onderwerpen binnen het grote terrein van de diergeneeskunde zijn in de tweede hoofdafdeling opzettelijk beperkt tot de typisch veterinaire kerngebieden. Na hfdst. 4 over de onderwijsinstellingen en de beroepsontwikkeling, volgen hfdst. 5 over de ontwikkeling van de vleesvoorziening en de vleeshygiëne, hfdst. 6 over de epizootieën en de zoönosen, hfdst. 7 over de militair-veeartsenijkundige dienst (in tegenstelling tot de andere hoofdstukken, die internationaal georiënteerd zijn, is de stof hier beperkt tot de Duitse militaire diergeneeskunde in beide wereldoorlogen van de 20ste eeuw),

hfdst. 8 (chirurgie, geneeskunde der kleine huisdieren en proefdierkunde), waarna in hfdst. 9 een schets van de huidige diergeneeskunde wordt gegeven.

Een waardevolle uitbreiding is de geschiedenis van de proefdierkunde (p. 234-245), volgens het voorwoord voornamelijk het werk van dr. Veronika Weidenhöfer, als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het *Institut für Paläoanatomie und Geschichte der Tiermedizin*.

Omdat in de rest van het boek de nadruk ligt op de kennisontwikkeling omtrent ziekten en hun behandeling – uiteraard steeds binnen een cultuurhistorische context – bood de behandeling van de geschiedenis van de proefdierkunde de gelegenheid om, zij het globaal, de ontwikkeling van de biomedische basiswetenschappen te belichten. In een aantal tabellen zijn de grote fysiologische ontdekkingen chronologisch weergegeven. (De ontwikkeling van de vroege veterinaire anatomie (tot ca. 1800) was afzonderlijk behandeld binnen hfdst.3).

Het kleine onderdeel binnen de militaire diergeneeskunde uit de eerste uitgave ("Die Arbeit in der Türkei und in den Kolonien") is nu weggelaten.

Protozoaire en parasitaire ziekten worden in een bepaald verband (bv. surra bij de Chinese kamelengeneeskunde uit de 12de eeuw of trichinen bij de vleeshygiëne) wél genoemd, maar niet systematisch behandeld. Hetzelfde geldt voor een typisch veterinair onderwerp als de rumenologie. Peyers *Merycologia sive de ruminantibus* (1685) wordt bij de vroege anatomie uiteraard genoemd, maar voor een overzicht van de kennisontwikkeling omtrent de fysiologie van de herkauwersmagen moet men bij Dunlop terecht, wiens speciale belangstelling hiernaar uitging. En zo zijn er wel meer onderwerpen te noemen, bv. de verloskunde, die een soortgelijke behandeling

als de chirurgie had kunnen krijgen, maar die nu slechts hier en daar (bv. bij de behandeling van het Oude Egypte) ter sprake komt.

Deze opmerkingen worden niet gemaakt om op tekortkomingen te wijzen, maar om duidelijk te maken dat wij hier niet te maken hebben met een encyclopedisch handboek, waarin de geschiedenissen van alle veterinaire disciplines behandeld worden. Dát te schrijven, werd niet nagestreefd. De auteurs zeggen dan ook in hun voorwoord dat zij hopen dat, ondanks ontbrekende stenen, bij de lezer toch een totaalbeeld zal ontstaan van het mozaïek dat de diergeneeskunde in haar complexe ontwikkeling te zien geeft. Wat zij wél nastreefden is te laten zien hoe een reëel beeld van deze ontwikkeling slechts verkregen kan worden door gebruik te maken van de uitkomsten van recent onderzoek op uiteenlopende gebieden als archeologie, filologie, antropologie enz. Uit al deze gebieden dragen zij elementen aan die laten zien hoe in velerlei kulturen vorm en inhoud gegeven werd aan dat bijzondere aspect van de mens-dier verhouding, hoe nl. het door en voor de mensen nutte gemaakte dier beschermd kon worden tegen ziekte. Dat pas sinds de laatste 100-150 jaar wezenlijke vooruitgang in dezen is gemaakt, maakt de vragen, waarom pas zó laat en hoe ging het voordien dan in zijn werk, des te intrigerender. Dit boek is een betrouwbare gids om u in te leiden in de wellicht niet vermoede rijkdom die de veterinaire geschiedenis te bieden heeft.

A. Mathijssen

V.H.G.-Cahier Nr. 4

Ter gelegenheid van de herdenking van de 150ste sterfdag van Alexander Numan in september 2002 is dit Cahier verschenen met de volgende inhoud:

Redevoering over de Veeartsenijkunde en de inrigting van derzelver onderwijs, overeenkomstig met het belang der maatschappij, 1827 door Alexander Numan.

Levensbericht van Alexander Numan, 1853 door Willem Vrolik

Schets van het leven en karakter van Alexander Numan, overleden 1 september 1852 door Cornelis Star Numan

Drie facsimile-herdrukken, met resp. 77, 22 en 16 pagina's in één band met portret.

Een uniek historisch document dat de opvattingen toont die voorzaten bij de grondlegger van de diergeneeskunde in Nederland.

De twee levensberichten, geschreven door auteurs die Numan zeer na stonden, leren hem kennen in al zijn veelzijdigheid en in zijn moeizame strijd voor zijn school en voor het belang van de veeartsenijkunde.

Voor allen met interesse in het begin van de wetenschappelijke diergeneeskunde in Nederland is dit boek van grote waarde.

Bestellingen bij de Penningmeester van het V.H.G.

Taludweg 17

1215 AA Hilversum

tel. 035-6245752

e-mail: p.c.knijff@chello.nl

Prijs: Euro 10 voor V.H.G.-leden en Euro 15 voor niet-leden

Dissertaties

Melanie Schweizer. *Die Tierärztliche Hochschule Hannover in der Nachkriegszeit (1945-1963).*

Tierärztliche Hochschule, 2002.

478 blz. M. 110 ill.

In een voortreffelijk gedocumenteerde studie wordt de wederopbouw van de zwaar door oorlogsgeweld getroffen Veterinaire Hogeschool beschreven. Zij sluit aan bij het proefschrift van M. Schimanski uit 1997 waarin de lotgevallen gedurende periode 1933-1945 werden beschreven. De vraag of de ineenstorting van Duitsland voor deze instelling een zodanige caesuur met het verleden betekende, dat 1945 als een "Stunde Null" kan worden beschouwd, wordt ontkennend beantwoord. Er was, daarentegen, sprake van een opmerkelijke continuïteit. Alle elf gewone hoogleeraren konden hun werkzaamheden hervatten, nadat vijf hunner voor enige maanden en twee voor twee, resp. drie jaar in het kader van het denazificeringsproces gesuspendeerd waren geweest. Op 29 november 1945 kon het onderwijs – zij het met vele beperkingen – aan 410 studenten hervat worden. Ook in ander opzicht bleek continuïteit; de studentenverenigingen zetten na 1950 de tradities van weleer voort zodra de Britse bezettende macht de restrictieve bepalingen op het dragen van uniformen en de 'Mensur' had opgeheven. 80-90% van de veterinaire studenten waren lid van een van de vele corpora. Door toename van het aantal vrouwelijke studenten, maar vooral ten gevolge van een algemene mentaliteitsverandering op het einde van de jaren 1960 verloren de traditionele studentenverenigingen hun invloed. In de organisatie van de Hogeschool traden in de jaren 1950 grote veranderingen op toen men besloot de klinieken naar diersoort in te richten. Uiteraard nam het aantal leer-

stoelen, zoals overal elders, met de daaraan verbonden uitbreiding van nieuwgebouwde instituten sterk toe. De einddatum van de onderzochte periode is gelegd bij 1963 omdat Hannover toen gastvrijheid bood aan het 17de Veterinaire Wereldcongres. Evenals bij de viering van het 175-jarig bestaan in 1953 was dit voor de Duitse diergeneeskunde belangrijk om na de isolatie gedurende de Nazi-tijd zich weer in internationaal verband opgenomen te weten.

Georg Möllers. *Jüdische Tierärzte im Deutschen Reich in der Zeit von 1918 bis 1945. Tierärztliche Hochschule Hannover, 2002. 337 blz. M. 35 ill.*

Biografische gegevens van 131 Duitse dierenartsen die in leven waren tussen 1918 en 1945 werden verzameld aan de hand van archieven en interviews. Deze beslaan het grootste deel van deze dissertatie (p. 108 – 283). Soms zijn ze vrij uitvoerig, in andere gevallen vol lacunes. Als rode draad loopt door al deze levens de reeks van maatregelen die het Nazibewind uitvaardigde waardoor hen de beroepsuitoefening gaandeweg onmogelijk werd gemaakt. De meeste van de 54 naar het buitenland gevluchte dierenartsen konden ook daar niet aan de slag komen, omdat hun diploma door de Duitse autoriteiten vervallen was verklaard. Het is slechts weinigen gelukt elders vergunning te verkrijgen om een dierenartspraktijk op te zetten. Alleen Palestina en in sommige gevallen Engeland boden kansen om in het eigen beroep weer aan de slag te komen. De moeilijkheden die twee gepromoveerde Duitse dierenartsen in 1933 in Utrecht ondervonden (zie: C. Offringa, in: Van Gildestein naar Uithof, dl.2, p. 73-75) zijn exemplarisch voor de lotgevallen elders. Van de 77 overigen waren er 13 al gestorven vóór in 1938 de terreur van de 'Kristallnacht' losbarstte en met de afkondiging van de zgn. Nürnberger Gesetze o.a. het verbod op praktijkuit-

oefening door joodse dierenartsen van kracht werd; 20 kwamen om in een concentratiekamp of werden gewelddadig omgebracht, twee pleegden zelfmoord, van 37 is het lot niet bekend en slechts vijf wisten in Duitsland te overleven.

Voorafgaand aan de beschrijving van de lotgevallen van de individuele personen, wordt een sociologische schets gegeven van de positie der joodse dierenartsen in Duitsland, gevolgd door een literatuuronderzoek naar de tekenen van toenemend antisemitisme sinds het einde van W.O. I en de achtereenvolgende anti-joodse maatregelen die de dierenartsen troffen, genomen na het aan de macht komen van de nationaal-socialisten in 1933.

Tenslotte wordt ingegaan op de moeizame procedures rond de compensatiegelingen en het uitblijven van enige vorm van rehabilitatie van de zijde van de dierenartsenorganisaties.

Het verschijnen van dit proefschrift bewijst overigens dat althans in veterinaire-historische kring de "Vergangenheitsbewältigung" vorderingen maakt.

D'Houdain-Doniol-Valcroze, Gabrielle. *Histoire de la saignée vétérinaire. École Nationale Vétérinaire d'Alfort, 2001. 93 p.*

De aderlating is geen uitvinding van Hippocrates (460-377) geweest, maar is waarschijnlijk al eeuwen vóór hem door de Skythen toegepast. Wél heeft zijn leer van de vier lichaamsvloeistoffen (de humorale pathologie) de aderlaatpraktijk een theoretische basis gegeven. Hippocrates en ook de Romeinse geneesheer Galenus (131-201) drongen aan op gematigdheid in de toepassing. Foutieve vertalingen (uit het Grieks in het Syrisch, Perzisch of Hebreeuws, daarna in het Arabisch en tenslotte in het Latijn), die tijdens Middeleeuwen en Renaissance niettemin vaak dogmatisch

werden gevolgd, hebben, zeker in de toepassing op dieren, tot een excessief gebruik en een routinematige handeling geleid, tot de 20ste eeuw aan toe.

Alvorens aan haar eigenlijke onderwerp toe te komen, volgt de auteur in grote trekken de ontwikkeling van zowel de theorievorming als de humaan-medische toepassing chronologisch. Omdat er voor deze hoofdstukken secundaire studies ter beschikking staan, is zij in staat hiervan een helder beeld te schetsen. Anders is het voor het veterinaire deel.

Alleen voor de indicaties en de techniek, beschreven in de *Hippiatrika*, kan zij terugvallen op de degelijke dissertatie van H.J. Sevilla uit 1924 (*L'art vétérinaire antique; considérations sur l'hippiatrie grecque*). Zij springt dan meteen door naar de 17de eeuw, waarbij zij aan de hand van vooral Solleysel (met daarnaast enige citaten uit een Franse vertaling van Gervase Markham en uit het populaire compilatiewerk *Le grand maréchal expert et françois*) laat zien hoe juist op het punt van de aderlating het astrologische bijgeloof zich gehandhaafd heeft (zie over de aderlaatvoorschriften van Solleysel ook het recente artikel van Alain Théry in HMV, 28(1) 2003). De grote paardenarts Philippe-Etienne Lafosse (1738-1820) [door de auteur in de literatuurlijst opgenomen als M. Lafosse, wat op mij een weinig vrouwenwekkende indruk maakt omtrent haar historische vorming] is de eerste die een zorgvuldige en gematigde toepassing proclameert. Alleen bij ontstekingen, koorts en plethora ('volbloedigheid') schrijft hij aderlaten voor. Het preventieve, seizoensgebonden aderlaten om de gezondheid te bewaren wijst hij af.

In het onderwijs te Alfort blijft, tot in de 20ste eeuw ontstekingsremmers ter beschikking komen, het aderlaten onderdeel van het curriculum, zij het dat de indicatiestellingen en ook het aantal plaatsen waar bloed afgetapt wordt (V.

jugulare, V. saphena int., V. cephalica) beperkt worden. De vlijm wordt ingewisseld voor de trocar; aan antisepsis, wondhechting en anaesthesie wordt geleidelijk meer aandacht besteed. Er zijn zowel bij mens als dier nog steeds enige ziekte-toestanden waarin aderlaten van nut schijnt te zijn.

Het proefschrift is blijven steken in een schematische opzet, waarvan de invulling, mede doordat de niet-Franstalige secundaire literatuur ontbreekt, aan de magere kant blijft.

Kishida, Léa. Contribution à l'étude de l'évolution de l'attelage du cheval à travers les âges. Ecole Nationale Vétérinaire d'Alfort, 2002. 446 p.

Het paard kon pas gedomesticeerd worden na aangebonden te zijn. Dat moet vanaf 3000 j. v. Chr., lang na de hond, de kat, het varken, het rund en de ezel, hebben plaatsgevonden, waarschijnlijk in het gebied dat nu de Oekraïne is.

Vandaar zou het zijn verspreiding naar het Midden-Oosten gevonden hebben. Het op de rug berijden zou pas 1000 jaar daarna mogelijk zijn geweest. De grotere snelheid die het paard bereiken kan in vergelijking met de voor trekkracht gebruikte ossen of muilezels, die duizenden jaren eerder gedomesticeerd waren, moet voor de neolithische mens de uitdaging hebben gevormd zich toe te leggen op de ongemakkelijke taak het wilde paard met lasso's in bedwang te krijgen. Maar dat had pas zin, als men, naast enigerlei vorm van tuig, beschikte over voertuigen waarvoor het als trek-dier ingespannen kon worden. Wij zullen wel nooit te weten komen hoe de uitvinding van het wiel en de wagen precies in hun werk zijn gegaan, want de gebruikte materialen (hout en leer) zijn te vergankelijk en hebben geen archeologische sporen nagelaten uit deze kritische beginperiode. De oudste sporen stammen uit Sumerië in de vorm van pictogrammen op kleitabletten of

afbeeldingen in bas-reliëf. In een koningsgraf in Ur zijn de totnogtoe oudst bekende resten van wagens met massieve wielen gevonden, die bespannen waren met muilezels. Het paard is waarschijnlijk ca. 2000 j. v. Chr. vanuit het Oosten in Mesopotamië ingevoerd. De Hoerieten in het noordelijke deel van Mesopotamië wisten hun strijd-wagens met paarden te bespannen en konden daarom rond 1500 v.Chr. hun gebied sterk uitbreiden (tot het huidige Z.O.-Anatolië, Syrië, Jordanië).

Beschrijvingen van hun wagens met spaakwielen, bespannen met twee of vier paarden zijn op tal van kleitabletten te vinden. Ook de methode van africhten (in 170 dagen) is in spijkerschrift vastgelegd (de Kikkuli-tekst). De volkeren van het Nabije en Midden-Oosten (Babyloniërs, Assyriërs, Hittieten) perfectioneerden de kunst verder en brachten haar naar Egypte, waar niet alleen tal van afbeeldingen van de voertuigen bewaard zijn, en zelfs een fresco waarop de vervaardiging van een wagen te zien is, maar ook zijn in de koningsgraven complete praalwagens gevonden met de bijbehorende tuigage.

Al deze vondsten worden in dit proefschrift gedetailleerd beschreven en afgebeeld. Steeds wordt de constructietechniek van de wagens, het besturingssysteem door middel van de bespanning, de eventuele versieringen in het geval van praalwagens en de gebruikswijze behandeld vanuit de bronnen, voorzover die voor de verschillende culturen beschikbaar zijn.

Na Egypte volgen de inventarisaties van wagens en/of paardenspannen voorkomend op rotstekeningen in de Sahara, uitgebeeld in terracottabeeldjes uit de Indus Vallei, gereconstrueerd uit opgravingen van Skythische graftumuli, bekend geworden uit het Oude China, bezongen door Homerus of afgebeeld op Griekse vazen, aan het licht gekomen door archeologische vondsten uit brons-

en ijzertijd in West-Europa, waarna het hoofdstuk Oudheid afgesloten wordt met een uitvoerige bespreking van het transportsysteem in het Romeinse Rijk. Dit laatste neemt een grote vlucht als vanuit Rome wegen worden aangelegd om de stad met alle provincies te verbinden. Door het overnemen van technieken uit buurlanden, m.n. uit Griekenland en Gallië, ontstonden veel verbeteringen. Ook het aantal wagentypen, naar functie verschillend, nam sterk toe. Het maatschappelijk en militair belang van het vervoerswezen was zo groot dat wetgeving nodig was. De *Codex Theodosianus* bevat regels voor de postverzekering en voor de maximale belading van elk type wagen.

Alles wat bekend is uit de meest diverse bronnen uit de Oudheid wordt, zeer goed gesystematiseerd, weergegeven en geanalyseerd, waarbij steeds de functionaliteit van de verschillende bespanningswijzen wordt onderzocht. En dan hebben we pas deel 2 gehad (deel 1 was gewijd aan de domesticatie van het paard en aan het ontstaan van de eerste vormen van tractie, de uitvinding van het wiel en de eerste toepassingen om tot voertuigen te komen). In deel 3 wordt de ontwikkeling in de Middeleeuwen en de daaropvolgende eeuwen behandeld, ook weer wereldwijd en in samenhang met de lokale behoeften, terwijl in deel 4 de teruggang van de paardentraction door de opkomst van de mechanische tractie aan de orde komen, met daarnaast het aangespannen rijden voor de sport en het voortgaand gebruik van paardentraction in de minder ontwikkelde landen.

Kortom, we hebben hier te doen met een uiterst gedegen monografie over een cultuurhistorisch belangrijk onderwerp. Deze studie is in veel opzichten uitzonderlijk, vanwege de uitputtende behandeling van zo'n omvangrijke stof (de literatuurlijst telt 377 bronnen plus een lange lijst van internetadressen) en

vanwege de beheersing ervan door iemand van 28 jaar die onlangs is afgestudeerd. Dit proefschrift steekt kwalitatief ver uit boven het gemiddelde dat we gewend zijn van de Franse veterinaire scholen. Het verdient een uitgever te vinden die dan wel voor een betere weergave van de vele afbeeldingen (554 stuks!) moet zorgen, want vele ervan zijn te klein en te groezelig weergegeven. Dit geldt echter niet voor de vele heldere lijntekeningen die de auteur zelf gemaakt heeft.

Labarrière, Vincent. *Bestiaire de la Gascogne Romane. Relations culturelles et économiques de l'homme et des animaux aux XIe et XIIe siècles*. Ecole Nationale Vétérinaire de Nantes, 2002. 180 p.

Zoals de middeleeuwer vat trachtte te krijgen op de natuur, zo wil deze auteur op zijn beurt de denkwijze van de middeleeuwer proberen te begrijpen, in het bijzonder hoe hij aankeek tegen de dieren. Hij koos daartoe een landstreek die hem kennelijk het meest vertrouwd is, het oude Gascogne, begrensd door Garonne, Atlantische Oceaan en Pyreneeën. Hij schetst voor dit grote gebied, dat een zekere culturele eenheid vormde, in het kort de geschiedenis en uitvoeriger de sociaal-economische verhoudingen zoals die blijken uit de oorkondenboeken van de grote kloosters en kapittels uit de streek, waarbij de landbouw in de feodale verhoudingen van de tijd de meeste aandacht krijgt. Maar de studie is bovenal gewijd aan de visie op de dieren, zoals tot expressie gebracht in de Romaanse beeldhouwkunst of in een rijk geïllustreerd manuscript uit 1060, vervaardigd in het klooster van Saint-Sever. De auteur laat de dierfiguren zoals die voorkomen op façades van kerken, op kapitelen of in mozaïeken, de revu passereren in ongeveer dezelfde volgorde als in boek 12, 'de animalibus', van de *Etymologiae* van

Isidorus van Sevilla (560-636), het zoölogisch deel van een encyclopedisch werk waaraan de middeleeuwer zijn kennis omtrent dieren ontleende. Hier is de indeling: 1) dieren die de mens omgeven, 2) wilde dieren, 3) exotische dieren, 4) monsters, 5) fabeldieren. Voor elke soort worden de literaire en symbolische bronnen gegeven, de uitbeeldingen in Gascogne en bij de huisdieren ook hun economische rol.

Voor de symbolische betekenis van de dieren, en juist deze hadden de middeleeuwse kunstenaars op het oog, is de *Physiologus* de belangrijkste bron geweest. De *Physiologus* is tussen de 2de en 4de eeuw in Alexandrië samengesteld. In een vijftigtal hoofdstukken worden dieren, met inbegrip van fabeldieren als de feniks of de griffioen, gekoppeld aan een christelijke bijbelse voorstelling. Juist hierdoor hebben zich de middeleeuwse kerkelijke kunstenaars laten inspireren. Het ging er hen vooral om de strijd tussen goed en kwaad uit te beelden.

Peysson, Stéphane Marc. *La maréchalerie du 16ème au 18ème siècle, au travers des ouvrages de Fiaschi, Solleysel, Lafosse et Bourgelat*. Ecole Nationale Vétérinaire d'Alfort, 2002. 184 p.

Dit degelijke proefschrift heeft veel te bieden aan hen die geïnteresseerd zijn in de ontwikkeling van de kennis omtrent de bouw van de normale of afwijkende hoef, en de techniek om door middel van gesmede hoefijzers de gang van het paard te ondersteunen, c.q. te corrigeren. Kennis van de specifieke terminologie is echter voorwaarde om het ten volle te kunnen waarderen. Voor de leek die uw referent in dezen is, is de manier waarop Peysson deze omvangrijke materie heeft aangepakt, en, na de inhoud der verschillende werken in hun tijd geplaatst en geanalyseerd te hebben, tot eigen conclusies komt, voldoende reden

om de bestudering ervan aan te bevelen. De vier behandelde auteurs hebben de hoefkundige praktijk in Frankrijk bepaald totdat in het midden van de 19de eeuw de biomechanische opvattingen van H. Bouley over de bouw van de paardenvoet en de toepassing van diens leer door A. Rey opgeld deden.

De boeken die op alle relevante onderdelen geanalyseerd en besproken worden zijn achtereenvolgens: *Traicté de la manière de bien emboucher, manier, et ferrer les chevaux à partir du texte italien de César Fiaschi, gentil-homme Ferrarois* (Paris, 1578); Jacques de Solleysel, *Le parfait marechal qui enseigne à connoistre la beauté, et les défauts des chevaux* (Paris, 1693); Claude Bourgelat, *Essai théorique et pratique sur la ferrure à l'usage des élèves des Ecoles Royales Vétérinaires* (Paris, 1771); Etienne-Guillaume Lafosse (dit Lafosse père), *Observations et découvertes faites sur des chevaux avec une nouvelle pratique sur la ferrure* (Paris, 1754); Philippe-Etienne Lafosse (dit Lafosse fils), *Guide du maréchal (...)* Ensemble, un traité de la ferrure (Avignon, 1798; 1ste ed., 1766) en *Cours d'hippiatrique* (Paris, 1772). Deze keuze wordt verantwoord de boeken worden in de context van leven en werk hunner auteurs gepresenteerd.

In een uitvoerig slothoofdstuk worden de ontwikkelingslijnen die de hoefsmidskunde in deze werken te zien geeft vergelijkenderwijs samengevat onder de aspecten van 1) de anatomie en fysiologie van de hoef, 2) het hoefijzer en 3) de orthopedische behandeling, waarbij de lijn tot de huidige tijd wordt doorgetrokken en wordt nagegaan of er nog overeenkomsten zijn met de behandeling van destijds. De conclusie is: "... que certains auteurs ont utilisé très tôt une ferrure orthopédique comportant des similitudes avec les ferrures modernes. La connaissance sur le cheval était cependant trop imparfaite pour pouvoir construire des raisonnements fiables.

Ces anciens auteurs ont simplement le mérite d'avoir ouvert la voie sur divers points". (In de nummers 16 en 17 van de literatuurlijst worden twee publicaties van Moulé geciteerd als te zijn gepubliceerd in het *Recueil de médecine vétérinaire*; dit moet zijn in: *Bulletin de la Société Centrale de Médecine Vétérinaire*).

Het raadsel van de tongblaar opgelost?

Vallat, François. *Épizooties en France de 1700 à 1850. Approche méthodologique. Application à une maladie oubliée, le mal de langue ou Glossanthrax de Boissier de Sauvages*. Caen: Université de Caen, UFR d'Histoire, 2002. 2 vols. (193 p., 210 p.) [Mémoire pour le Diplôme d'Étude Approfondie (DEA) Vol. 1, Texte; vol. 2, Annexes]. Adres van de auteur: Clinique Vétérinaire, 23, rue Sadi Carnot, 93170 Bagnolet, France.

"Ik was er getuige van dat het pestvuur (*igne pestilentialia*) in 1682 heerste onder het vee in het Groningse land waar ik mij in dat jaar bevond. Men zegt dat dit dodelijke vuur in Italië was aangestoken. Daarna bereikte het de Bourgognestreek en breidde zich vervolgens uit over Zwitserland, Duitsland en Brabant. Vanaf de maand mei tot het einde van dat jaar werd het Groningse vee erdoor geplaagd en, als mijn herinnering mij niet bedriegt, vervolgde de plaag zijn loop in het volgende jaar naar Friesland. De ziekte bestond uit een bijtende brandwond waarbij het vee leed aan zweren op de tong. Eerst nadat grote verliezen geleden waren, vond men een geneeswijze. De volgende behandeling bleek werkzaam. Men gebruikte scherpe getande instrumentjes van zilver om de tongen van de zieke dieren te schrappen tot op het levend vlees en tot bloedens toe. Op die manier kon de ziekte door

de kunst worden overwonnen".

Aldus de predikant Gerardus Outhof, voor wie dit een jeugdherinnering moet zijn geweest, want in 1682 was hij negen jaar. Deze herinnering bracht hij te pas in een van zijn vele theologische tractaten, i.c. *Judicia Jehovae Zebaoth* (uitgegeven te Groningen in 1721 toen de herinnering aan de eerste veepestgolf, 1713-1719, nog heel levendig was). Hij voegde aan dit tractaat een vroom leergedicht toe van de Romeinse retor Severus Sanctus uit de 4e eeuw n.Chr., *De mortibus boum*¹, dat overigens niets met tongblaar van doen had. Een tweede bericht is van december 1682, toen de lijfarts van de Paltsgraaf een brief naar de Royal Society zond, waarin gemeld werd dat de ziekte zich in Zwitserland en Zuid-Duitsland vertoond had, en waarin dezelfde methode om haar te cureren werd beschreven als men in Groningen gebruikte: "with a silver instrument being about the breadth and thickness of a six-pence but intended on the sides...". De publikatie in de *Philosophical Transactions* (vol. 13, 1693) werd gevolgd door een naschrift van Frederick Slare M.D., F.R.S. (1647?-1727) dat de ziekte, zich voortbewoog met een snelheid van twee Duitse mijlen (ca. 15 km.) per 24 uur en al de Poolse grens bereikt had. Zowel dieren in het veld als op stal werden slachtoffer. Slare piekerde over de oorzaak ("whether this infection is not carried on by some volatile insect, that is able to make such short flights"), waarop hij verzuchtte: "I wish Mr. Leeuwenhoeck had been present at some of the dissections of these infected animals; I am persuaded he would have discovered some strange insect or other in them".

Het is opmerkelijk hoe consistent de berichten over de tongblaar zijn, afkomstig uit welke delen van Europa dan ook

1. Zie hierover Reinhard Froehner, *Kulturgeschichte der Tierheilkunde*. 1. Band. Konstanz, 1952. p. 128-130.

of daterend uit welk jaar dan ook, liggend tussen 1682 en 1838.

Vallat heeft al deze berichten verzameld en geanalyseerd, waarbij hij volledigheid heeft nagestreefd voor het Franse territorium, aangevuld met enige waarnemingen uit de omliggende landen. In het midden latend of de ziekte voorkwam vóór de boven geciteerde gevallen uit 1682 (waarvoor wel een aanwijzing is omdat in 1603 uit Avignon een geval gerapporteerd is waar de genezing eveneens lukte door afschrapen van de tong, in dit geval met een zilveren lepel), komt hij tot de vaststelling dat epizoötieën van tongblaar zich hebben voorgedaan in 1682, 1714, 1731/32, 1762-1766, 1780-1789 en in sommige jaren tussen 1801 en 1838, zij het dat in de laatste periode nog maar van geïsoleerde en lichte gevallen sprake is geweest. In alle bronnen werd nagegaan wat al dan niet vermeld werd over: de diersoort(en) die getroffen werd(en), de voortekens, de laesies van de tong, het uitvallen van (delen van) de tong, de symptomen aan de pharynx, de sterfte binnen 24 uur, de sterfte binnen enkele dagen, de behandeling en de verbreiding. Uit de verdeling van de plaatsen waar de ziekte zich voordeed, valt te concluderen dat het niet om een besmettelijke ziekte gaat, want bepaalde veerijke streken bleven onaangetast, terwijl zij in andere herhaaldelijk optrad. Ook grensden de streken waar zij in een bepaald jaar optrad niet aan elkaar. De haarden liggen vaak ver van elkaar; van daaruit verbreidt de ziekte zich met een voorspelbare snelheid. De tongblaar zou dus een lokale ziekte zijn die, wellicht onder invloed van klimatologische factoren, van tijd tot tijd epizoötisch heerste (p. 107). Uit de opgaven in de ter beschikking staande bronnen blijkt een zekere seizoensgebondenheid: van november tot maart was de frequentie het geringst, daarna was er een piek van april t/m juni om daarna weer af te

nemen.

De contemporaine auteurs en rapporteurs uitten zich over de etiologie in dezelfde geest als de medici die het optreden van epidemieën toeschreven aan atmosferische of tellurische factoren (uitwasemingen uit de bodem ten gevolge van aardbevingen; stinkende mist); anderen zochten de oorzaak in bedorven voedsel: gras of stro dat met roest bezet was; de contagionisten (zoals bv. Slare) dachten, puur hypothetisch, aan onzichtbare 'animalcula'. Tenslotte waren er die bepaalde insecten die met het gras werden opgenomen, verantwoordelijk hielden. Zo meende de *Société des Médecins de Genève* (1745) dat de soms veelvuldig op planten en grassen voorkomende *poux verts* de oorzaak zouden zijn, en de medicus-geoloog Johann Jakob Scheuchzer (1672-1733), die wij o.a. kennen van het fossiel *Ichtyosaurus scheuchzeri* in Teylers Museum, dacht bij de epizoötie van 1731/'32 in Zwitserland veeleer aan rupsen, een idee dat in 1763 ook door de bisschop van Mans naar voren werd gebracht.

In een aan tongblaar gewijd artikel van Toon Wijgergangs, waaraan Vallat enige gegevens ontleend heeft, wordt geconcludeerd dat "...de aandoening naar alle waarschijnlijkheid tot het miltvuurcomplex moet worden gerekend en geen relatie heeft met mond- en klauwzeer, zoals door sommigen wordt gesuggered".² Vallat verklaart de benaming van tongblaar met een aan anthrax gelieerde term door het feit dat het aanvankelijk medici waren die de dierziekten onderzochten. De tongblaar deed hen het meeste denken aan de voor miltvuur typische karbonkels of koolbuilen (fr. *charbon*) die zij sinds de Oudheid kenden. In 1732 heeft François Boissier de

2. A.P. Wijgergangs, 'Tongblaar in de vorige eeuwen'. In: *Over beesten en boeken. Opstellen over de geschiedenis van de diergeneeskunde en de boekwetenschap*. Rotterdam, 1995. p. 58

Sauvage de la Croix (1706-1767), hoogleraar plantkunde aan de Medische Faculteit te Montpellier in zijn ziekten-classificatie, *Traité des classes des maladies*, de term *Glossanthrax* ingevoerd. Deze term en ook *charbon de langue* wijst Vallat af omdat het klinisch ziekteverloop zoals hij dit uit de talrijke beschrijvingen heeft afgeleid (p.138 en 140-143) totaal verschillend is van dat bij miltvuur. Hij onderwerpt nog zes andere etiologische hypothesen, die wel eens naar voren zijn gebracht, aan een kritische beschouwing: mond en klauwzeer, runderpest, paardenpokken, papuleuze stomatitis, vesiculeuze stomatitis en gangreneuze coryza. De ziekteverschijnselen of de diersoort(en) waarbij zij zich voordoen blijken in alle gevallen te sterk afwijkend. Tenslotte wordt ook de identificatie van een aandoening die differentieel diagnostisch nog wel eens verwarring zou kunnen geven, nl. een door *Fusobacterium necrophorum* veroorzaakte stomatitis, verworpen op grond van verschillen in optreden en verspreiding. Zijn conclusie is dat geen infectieuze oorzaak voor tongblaar aangewezen kan worden; virale infecties veroorzaken slechts oppervlakkige laesies en bacteriële infecties vertonen algemene verschijnselen (en koorts) of leiden pas tot de dood na meer dan 24 uur.

De vraag hoe dan wel het veelvuldig optreden van tongblaar in het verleden te verklaren kan z.i. gevonden worden door te denken aan de mogelijkheid van ingestie van de haartjes van de *Processierups* die *thaumetopæine* bevatten (erucisme). Hiervoor somt hij tal van aanwijzingen op. Van vier vlindersoorten die in Europa voorkomen valt het rupsstadium in de maanden maart tot juni, wanneer zich de tongblaar overwegend openbaarde. Dat tongblaar ook in andere maanden voorkwam, is verklaarbaar doordat de brandhaartjes gemakkelijk door de wind verspreid worden en intact blijven zodat ook gestald vee door het

voedsel besmet kan worden.

Recent zijn in Frankrijk bij verschillende diersoorten nog incidentele gevallen van erucisme gemeld, die in hun uitwerking echter lang niet die dramatische uitwerking van tongdoorborende ulcera hadden die uit de literatuur bekend zijn. Ook moet worden toegegeven dat de eikenprocessierups, waargenomen in de Elzas tussen 1987 en 1990 en in Brabant en Gelderland sinds 1991, geen slachtoffers onder het vee gemaakt hebben. [Het frequenter optreden in ons land wordt aan klimaatsverandering toegeschreven. Totnogtoe heeft vooral de mens (tijdens de Vierdaagse en de Ronde van Frankrijk) last ondervonden. A.M.].

Het samen optreden van trekkende processierupsen en het voorkomen van tongblaar in het verleden is totnogtoe eigenlijk alleen voor de jaren 1731 (Scheuchzer) en 1763 (de bisschop van Mans) vastgesteld. De rupsenplaag van 1731, die ook door Réaumur (in dl. 2 van zijn *Mémoires pour servir à l'histoire des insectes*. Paris, 1734-1742) beschreven is, was zo omvangrijk dat in Parijs een wet tot verdelging werd uitgevaardigd omdat men bevreesd was voor het lot van de eiken. [Nadere aanvullende gegevens zijn voor de verdere onderbouwing van de rupsenetologie gewenst. Voor ons land zouden gegevens nodig zijn uit Groningen (1682), Breda en Enschede (1732), Den Haag (1787) en Zeeland (1822). A.M.].

Als tongblaar door erucisme verklaard zou kunnen worden, dan blijft de vraag nog open waarom de aandoening in het begin van de 19de eeuw uit Europa verdwenen is. Vallat denkt hierbij in de eerste plaats aan veranderingen in het milieu; er had een achteruitgang van de bossen plaats aan het eind van het Ancien Régime, mede omdat men er vee liet grazen. Dit vee was dus sterk geëxposeerd aan de rupsen. Op zijn minst in het noord-oosten van Frankrijk kwam

een scheiding tussen bossen en cultuurground tot stand, waardoor deze expositie sterk verminderde. Voor andere delen van Frankrijk, m.n. waar na 1860 herbebossing heeft plaats gehad (bv. in Les Landes) geldt dit echter niet. Een afdoende verklaring kan dus bij de huidige stand van de kennis van de ecologie nog niet gegeven worden.

[De vraag in hoeverre bewijskracht ontleend zou kunnen worden aan toxicologische experimenten met *thaumetopæine* wordt niet aan de orde gesteld.

A.M.].

Vanwege de nieuws waarde en de originaliteit van de inhoud is in het bovenstaande slechts het derde en laatste deel van dit proefschrift besproken. Hieraan voorafgaand bespreekt de auteur eerst de methodologie van het onderzoek naar epizootieën uit het verleden, waarbij hij o.a. ingaat op de noodzaak van een zo goed mogelijke cijfermatige onderbouwing, op de techniek om uit de heterogene, meestal door leken geschreven documenten criteria voor een klinisch beeld te reconstrueren, op het opstellen van chronologieën voor de verschillende epizootische ziekten (de uitkomst hiervan heeft hij neergelegd in een afzonderlijke publicatie³), op het afmeten van de sociaal-economische gevolgen en op de kritische omgang met de bronnen, waarbij de grote verschillen tussen de opstellers van de teksten in het oog gehouden dienen te worden. In feite wordt hier een modern fundament gepresenteerd voor een vak dat in de 19de eeuw op het lesrooster van de Rijksveeartsenijschool voorkwam, de geschiedenis der epizootieën, en dat in Wirtz een ijverig beoefenaar vond. Het tweede gedeelte bespreekt uitvoerig de ter beschikking staande historische

3. F. Vallat. Les épizooties en France de 1700 à 1850. Inventaire clinique chez les bovins et les ovins. *Histoire & sociétés rurales*, Nr. 14, 67-104, 2000.

bronnen, i.c. de Franse voor de gekozen periode, 1700-1850. Deze omvatten, naast geschriften van medici en veterinair, processtukken in zaken tegen 'genezers' (tovenars, charletans), dagboeken van pastoors en predikanten, familiechronieken, geschriften van smeden en rijmeesters (*maréchaux; écuysers*) en ordonnantiën van overheden. De auteur bespreekt zowel de primaire bronnen (archiefstukken, dagbladen en periodieken op het gebied van landbouw en diergeneeskunde) als de secundaire (chronologische overzichten, bv. van Heusinger, Paulet of Fleming, de leerboeken op het gebied van infectieziekten, encyclopedieën, geschiedwerken die de epizootieën tot onderwerp hebben bv. Blancou, Claivaz, Wilkinson) die van belang zijn voor zijn onderwerp. In de algemene bibliografie van de "texte" (544 nummers) en in de "annexes" vinden we de resultaten van zijn speurwerk terug. De "annexes" bestaan uit een deel dat bouwstoffen biedt voor de geschiedschrijving van alle epizootieën binnen de gekozen periode, en een deel dat toegespitst is op de tongblaar. Het eerste deel heeft voornamelijk het karakter van een bibliografie, maar het bevat ook een nuttige lijst met de synoniemen van namen voor besmettelijke ziekten die tussen 1700 en 1850 in Frankrijk gebruikt werden, onderscheiden naar volksnamen en oude wetenschappelijke benamingen. Het deel betreffende de *Mal de langue* is een bloemlezing van in het algemeen chronologisch geordende uittreksels uit de veelsoortige bronnen, zoals boven genoemd, die de basis hebben gevormd van deel 3 van zijn hoofdwerk. Aan de methodische eisen die hij zich gesteld had, heeft hij ten volle beantwoord. In tegenstelling tot andere veterinaire-historische dissertaties die in Argos regelmatig worden besproken, die voor een Medische Faculteit moeten worden verdedigd om het veterinaire diploma te

verkrijgen (een tekort in de emancipatie van de Franse diergeneeskunde!), hebben wij hier te doen met een dissertatie voor een hogere universitaire graad (DEA), verdedigd voor een jury van historici. Het is bewonderingswaardig dat een practicus zich tot zulk een werk geroepen heeft gevoeld.

Door een heldere indeling, ondersteund door de invoeging van schema's, figuren, kaarten en tabellen is zijn werkstuk, ondanks de veelomvattendheid van het onderwerp, goed toegankelijk. Al lezend bemerkt men te doen te hebben met iemand die gegrepen is door zijn onderwerp waarvan hij de vele facetten die hij eraan ontdekt heeft op een boeiende wijze weet weer te geven. Hij heeft blijk gegeven van een zeldzame drang om al het voor de vraagstelling relevante materiaal zo volledig mogelijk te inventariseren. Zo heeft hij alle boeken uit het

oude fonds van Alfort die betrekking hebben op zijn onderwerp opnieuw beschreven en van annotaties voorzien! De titels zijn in chronologische volgorde (1701-1876) als Annexe 14 (ca. 20 blz.) opgenomen.

Zo is tenminste deze rijke collectie voor dit onderdeel nu eindelijk ontsloten. Dit is temeer van belang, omdat de bibliotheek van Alfort veel werken op het gebied van de infectieziekten bij dieren gekocht heeft op de veiling in 1842 van de bibliotheek van Jean-Baptiste Huzard, die met zijn meer dan 40.000 banden waarschijnlijk de grootste is geweest die ooit door een dierenarts is bijeengebracht.

Aansluitend mag hier, misschien ten overvloede, de opmerking gemaakt worden dat serieuze veterinaire-historische studies zoals deze slechts tot stand kunnen komen als er goede bibliotheekvoorzie-

ningen zijn. Die van Alfort mogen in bibliotheektechnisch opzicht ver bij die van Utrecht ten achter zijn, zodat een onderzoeker eerst zelf aan het catalogiseren moet gaan, maar deze kreeg tenminste de kans om alle boeken in de hand te nemen, terwijl het er naar uitziet dat men zich in Utrecht binnenkort (terwille van de conservering van het origineel) zal moeten behelpen met microfiches. Het doorzettingsvermogen van een onderzoeker zal dan nog vele malen groter dan dat van Vallat moeten zijn, wil hij tot soortgelijke resultaten komen.

Het is voor de vooruitgang in het vakgebied van de geschiedenis der diergeneeskunde te hopen dat Vallat navolgers krijgt. Zijn werk biedt volop aanknopingspunten om verder onderzoek te doen in het boeiende gebied van de formatieve periode van de diergeneeskunde.

A. Mathijssen

Recente publikaties

***Geschiedenis der Geneeskunde*, jg. 9, nr. 2 (2003)**

Boor-van der Putten, I. M. E. Ontwikkelingen in de geneeskunde van het gezelschapsdier. p. 120-128

Gulden, W. J. L. van der. Antivivisectie en proefdierkunde in historisch perspectief. p. 81-89.

Koolmees, P. A. Vleeshygiëne in Nederland in de periode 1200- 1800. p. 90-101

Leefflang, P. Ontwikkelingen van de veeartsenijkundige dienst in Nederlands Oost-Indië. p. 68-80

Mathijssen, A. H. H. M. Ontstaan en ontwikkeling van de veeartsenijscholen in Europa en in het bijzonder in Nederland. p. 102-111

Miert, A. S. J. P. A. M. van.

Ontwikkelingen van de veterinaire farmacologie en farmacotherapie. p. 112-119

Geschichte und Zukunft der Kleintiermedizin. 9.Tagung der Fachgruppe "Geschichte der Veterinärmedizin", Hannover, 16-17 November 2001. Vortragsauswahl, hrsg. V on Johann Schäffer. Giessen: DVG, 2002. 243 p.

Günther Michel & Silvia Blaschzik. Kleintiere als Patienten an der Tierarzneischule Dresden unter Vereinigung mit der Chirurgisch-medicinischen Akademie Dresden (1817-1857). p. 9-21;

Rudolf K.H. Wernicke. Die Kleintierklinik der Berliner Tierarzneischule im 19. Jahrhundert. p. 22-35;

Helmut Meyer. Vom Haferschleim zur parenteralen Versorgung – Ernährung kranker Hunde und Katzen in den letzten 200 Jahren. p. 36-47;
Otfried Siegmann. Salto mortale rückwärts – Haltungsformen des Wirtschaftsgeflügels. p. 48-57;

Norbert Kummerfeld. 8000 Arten als mögliche Patienten – Entwicklung der Ziervogelmedizin; p. 58-64;

Wolfgang Wittmann & Ute Libertus. Das Meerschweinchen und die Maul- und Klauenseuche (MKS) – gestern und heute. p. 65-76;

Wolf Udo Presse. Die intravenöse Injektion bei Kleintieren – Pioniere und Fehlschläge. p. 77-89;

Corinna Marx. Ohrenerkrankungen beim Hund – Ein Kapitel Dermatologiegeschichte (19. bis Mitte 20. Jh.). p. 90-106;

Rainer Grimm. Das Kupieren von Schwanz und Ohren beim Hund. p. 107-118;

Christian Giese & Julia Kremp. "Mit Draht oder Seidennaht" – Zur Geschichte der Osteosynthese beim Hund. p. 119-134;

Indra Kunkemöller. "Einige Zahnanomalien beim Hund und ihre Behandlung – Ein Lehrfilm nach Erwin Becker (1898-1978). p. 135-142;

Michael Schimanski. Richard Kantorowicz (1876-1949) – Kleintierpraktiker, Staupeforscher und Verfolger des Nationalsozialismus. p. 143-157;

Andrea Steinfeldt. Kampfhunde – Ein Erbe der Antike. p. 158-169;

Hildegard Jung. Verhaltenstherapie bei Kleintieren – Ein Arbeitsgebiet mit Zukunft. p. 170-179;

Felix Dürr. "Corporate Clinics" in den USA – Ein Zukunftsmodell für Deutschland? p. 180-192;

Imke Hauschild. Die Fachgruppe Kleintierkrankheiten der DVG – Gründung, Entwicklung, Bedeutung. p. 193-198;

Mounira Bishara-Rizk. "Pudelwohl statt Hundeelend" – Kleintierspezifische Werbung im Deutschen Tierärzteblatt. p. 199-210;

Reinhold Bergler. Der Hund in der Werbung – Analyse einer Besonderen Beziehung. p. 212-223;

Silke Parras, Johann Schäffer und Thomas Siegler. Tiermedizin(er) auf Briefmarken. p. 225-239.

Japanese journal of veterinary history. Nr. 40 (2002)

Igarashi, Y. [The progress of veterinary services in Japan and the role of Japan Veterinary Medical Association]. p.73-74

Kamisato, H. [History of dog breeding and historical trends in popular dog breeds in Japan]. p. 80-83

Kawanishi, Y. [A survey on Japanese horse doctors contributing to Chinese military veterinary medicine in 1905-1922]. p. 56-64

Kobayashi, K. [History of equine infectious anaemia research]. p. 75-79

Kozasa, M. [The tombstone of the dog of Shimazu in 1869]. p. 65-69

Kurokawa, K. [Opening address at the celebration for the 30th anniversary of the establishment (of the Japanese Society of Veterinary History)]. p. 84-86

Maniwa, H. [Discussions on the colours of the horse used for the services by emperor Uda in the 9th century]. p. 91-92

Matsuo, S. [Bibliographic investigation in the field of veterinary and animal sciences in commemoration of the 400 year old relationship between Japan and The Netherlands]. p. 31-55

Sato, S. [History of poultry diseases in Japan]. p. 1-30

Tojinbara, K. [Mineoka, hometown of the white cow in the old days and today]. p. 70-72

[People who have contributed to the development of veterinary medicine in Japan].

Tokyo: Japanese Society of Veterinary History, 2002. 59 blz. [Uitgegeven t.g.v. de 30ste verjaardag van de Vet. Hist. Vereniging. Bevat 58 biografieën].

Dansk veterinærhistorisk årbog, Bind 40 (2002)

Kristiansen, J. [De dierenartsen van het district Bjerre Herred (Zuid-Jutland)]. Oorspronkelijke titel: De Bjerre Herreds Dyrlæger. p.9-82

Ougård, M. [Dagboek bijgehouden van 28 augustus tot 10 september 1943 in de kazerne van de Huzaren van het Garderegimentte Næstved (tijdens de Duitse overval op de legerplaatsen van het Deense leger)]. Oorspronkelijke titel: Dagbog ført fra den 28. august til den 10. september 1943. Gardehusar-kasernen Næstved. p. 121-137

Poulsen, E. [Dierenartsen en toxicologen – en ook over de oprichting van de Afdeling Toxicologie (binnen de Kon. Veterinaire en Landbouw Universiteit)]. Oorspronkelijke titel: Dyrlægerne of toksikologien - og om tilblivelsen af Institutet for Toksikologi. p. 108-119

Rasmussen, F. [Ontwikkelingen in de veterinaire farmacologie in Denemarken in de 20ste eeuw]. Oorspronkelijke titel: Udviklingen inden for den veterinære farmakologi i Danmark i det 20. århundrede. p. 83-105

Historia Medicinae Veterinariae, vol. 28, Nr. 1 (2003)

(hierin opgenomen WAHVM Newsletter 1/2003)

Boor-van der Putten, I. M. E. The canine veterinary medicine in the Middle Ages according to the *Livre de chasse* by Gaston Phoebus. p. 1-11

Fathalla, M. About veterinary education in Iraq. p. 12-17

Locke, D. Poststamps: Peter C. Doherty, the first veterinarian to be awarded a Nobel Prize. Inside back cover page

Mache, C. Das Haustier in der Heraldik, T.1. p. 21-25

Pokorny, J. Museum of history of veterinary medicine, Kosice, Slovakia, at the Institute of Postgraduate Education of veterinary surgeons. p. 18-19

Tabula gratulatoria: Cheiron Medaille 2002, Laudatio [on] Leon Z. Saunders. Inside front cover page

Théry, A. De l'influence de la lune sur la saignée. p. 27-32 [Rapporteert over een door de auteur gehouden enquête onder Franse dierenartsen, afgestudeerd tussen 1911 en 1957, over persistent geloof onder de boeren dat aderlaten bij het paard bij voorkeur

dient te geschieden bij bepaalde standen van de maan].

Veterinary History, New Ser., vol. 11, No. 3 (2002)

I. Pattison. A chronological digest of British veterinary history. P. 1: 1762-1839. p. 181-185;

R.G. Mares. The horse in today's army, with particular reference to the Royal Army Veterinary Corps, p. 195-206;

R. Preece. William Youatt (1776-1847), Emily Brontë (1818-1848) and rabies, p. 207-210;

T. Lawson. The golden fleece? For thousands of years, Herdwick sheep have shaped the Lakeland fells, but now the future of this ancient breed is in doubt, p. 211-215;

A.C. Palmer. How vested interests can influence the outcome of research: progressive ataxia in Charolais cattle, p. 217-227;

J. Broberg. Instrument collection at the World of James Herriot, p. 228-229;

J. Wight. A fresh look at James Herriot, p. 235-240.

J.D. Blaisdell. Witchcraft and as yet uni-

dentified disease in 17th-century New England, p. 241-264;

G.E. Fussell. Lawrence and Taplin: eighteenth century veterinary adversaries, p. 273-278

Joseph Alexander Allen [1910-2001] [Obituary], p. 280-281.

Australian Veterinary History Record (2002)

P.J. Mylrea & D. Dredge, Professional activities at the Glenfield Research Station. Nr. 33, p. 14-20; Nr. 34, p. 7-12;

A.J. Turner. Visit to Bundoora Park [the site from where CBPP spread across the Australian continent starting in 1853]. Nr. 34, p. 15-16;

H.J. Wirth. Isabelle Bruce Reid GMVC (1883-1945), first woman veterinarian registered in the British Empire. Nr. 34, p. 17-18.

R. Giesecke. Margaret Keats MBE BVSc (1895-1970), Australia's first university-trained woman veterinarian. Nr. 34, p. 8-17.

I. Parsonson. Innovations and inventions in the Australian sheep industr. Nr. 34, p. 18-24.

34th International Congress on the History of Veterinary Medicine, Mexico City 24-27 september 2003

De eerste veterinaire opleiding in de America's kwam 150 jaar geleden in Mexico tot stand. In het kader van de herdenking van dit feit heeft de *Sociedad Mexicana de Historia de la Medicina Veterinaria y zootécnica* de *World Association for the History of Veterinary Medicine* (WAHVM) uitgenodigd haar jaarlijks congres in Mexico te houden.

Als hoofdthema is gekozen voor **"Oprichting en ontwikkeling van veterinaire onderwijsinstellingen in de Nieuwe en de Oude Wereld"**.

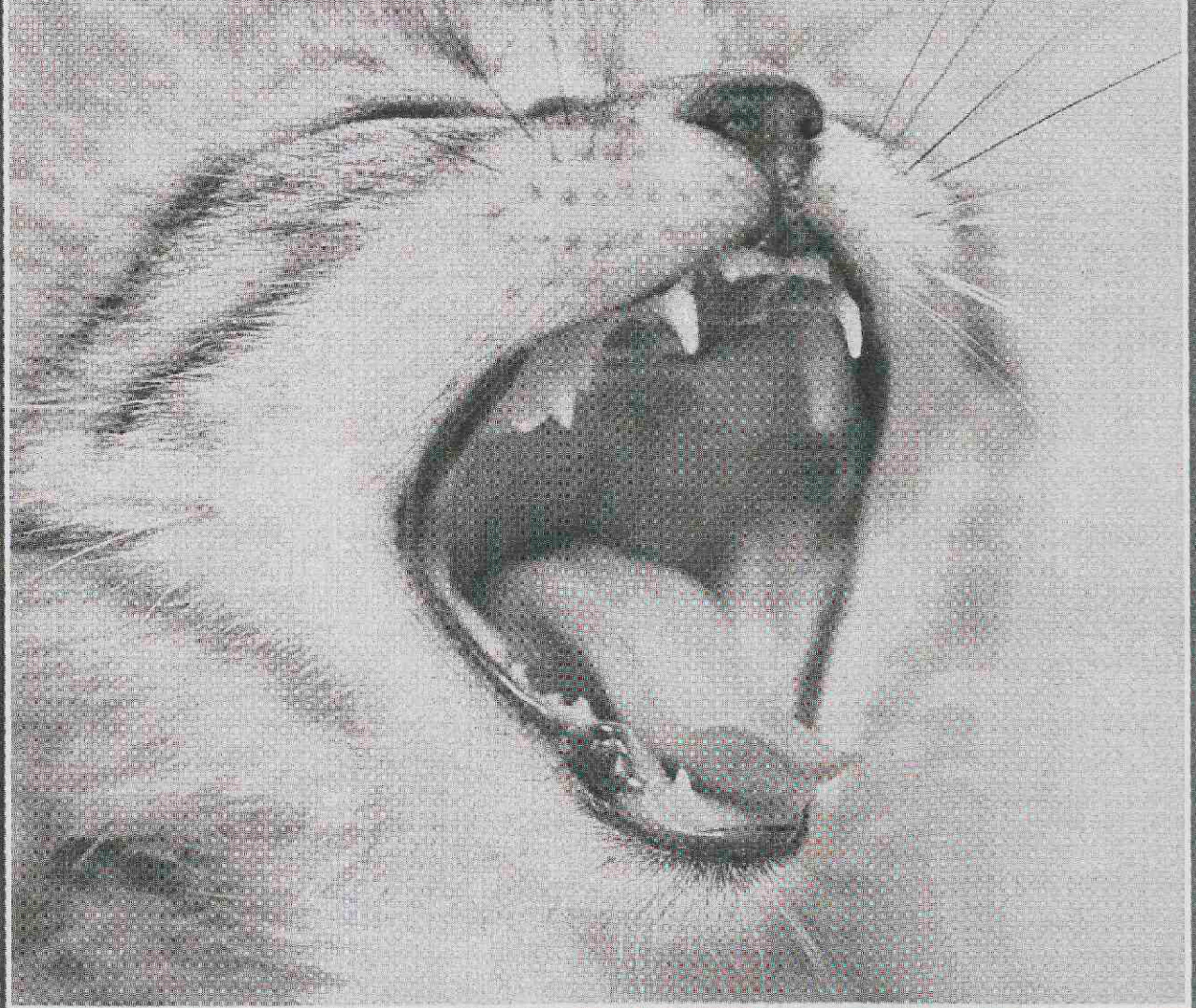
Als onderwerpen, waarover bijdragen welkom zijn, worden o.a. genoemd:

Epizootische ziekten in de Oude en Nieuwe Wereld; Introductie van het paard, van landbouwhuisdieren en van gezelschapsdieren op het Amerikaanse continent, en van Amerikaanse fauna in Europa in de 16de eeuw; Uitwisseling van dierziekten tussen Europa en de Amerika's; Ontwikkeling van nutsdieren in de Nieuwe Wereld; Volksdiergeneeskunde in Europa en de Amerika's; Bijdragen op het gebied van de diergeneeskunde van een bepaald Europees land aan een bepaald Amerikaans land; Biografieën van Europese veterinairen die werkzaam waren in de Amerikaanse landen.

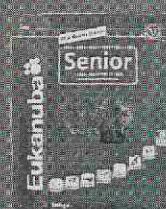
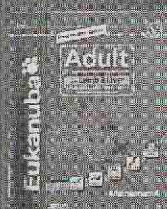
Opgave van titel en samenvatting vóór 1 mei en van de volledige tekst vóór 30 juni bij dr. P.A. Koolmees.

Verdere inlichtingen (incl. hotellijst) kunnen verkregen worden bij Dr. P. Leeftang, secretaris/penningmeester van de WAHVM.

Eukanuba met DentalCare
gebitsverzorging zelfs na
de maaltijd

www.eukanuba.com

Eukanuba

Nutrition that understands your cat.

ARGOS

Universiteit Utrecht
Bibliotheek Diergeneeskunde

16 DEC. 2003

BULLETIN VAN HET VETERINAIR HISTORISCH GENOOTSCHAP

nummer 29

serie 3

najaar 2003

Inhoud

Summaries
p. 403

A.H.H.M. Mathijsen
De winnaars van de
Cheiron-medaille 2002 en 2003
p. 405

P.A. Koolmees
Verslag van het 34ste congres
van de World Association for the
History of Veterinary Medicine
p. 408

Philip M. Teigen and Leon Z. Saunders
A German veterinary surgeon
in the American Civil War
p. 409

J. Egter van Wissekerke
Het militaire paard
in de napoleontische tijd
p. 415

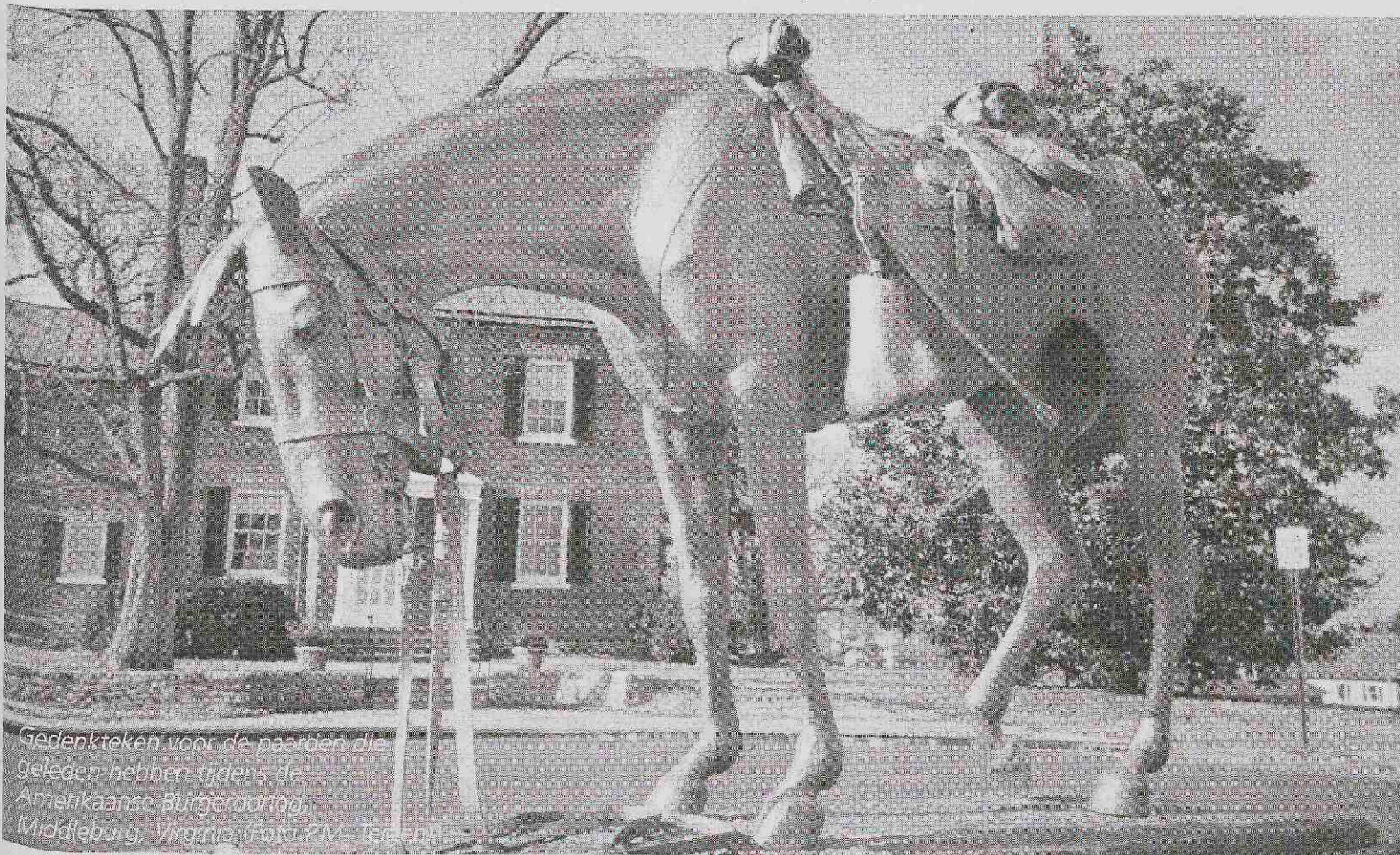
D.A.A. Mossel en P.A. Koolmees
Veterinair in militaire dienst.
p. 425

Boekaankondigingen
p. 433, 446

Marius van der Vliet
Dingeman van der Vliet,
artiste vétérinaire (1792-1866).
Deel 2
p. 434

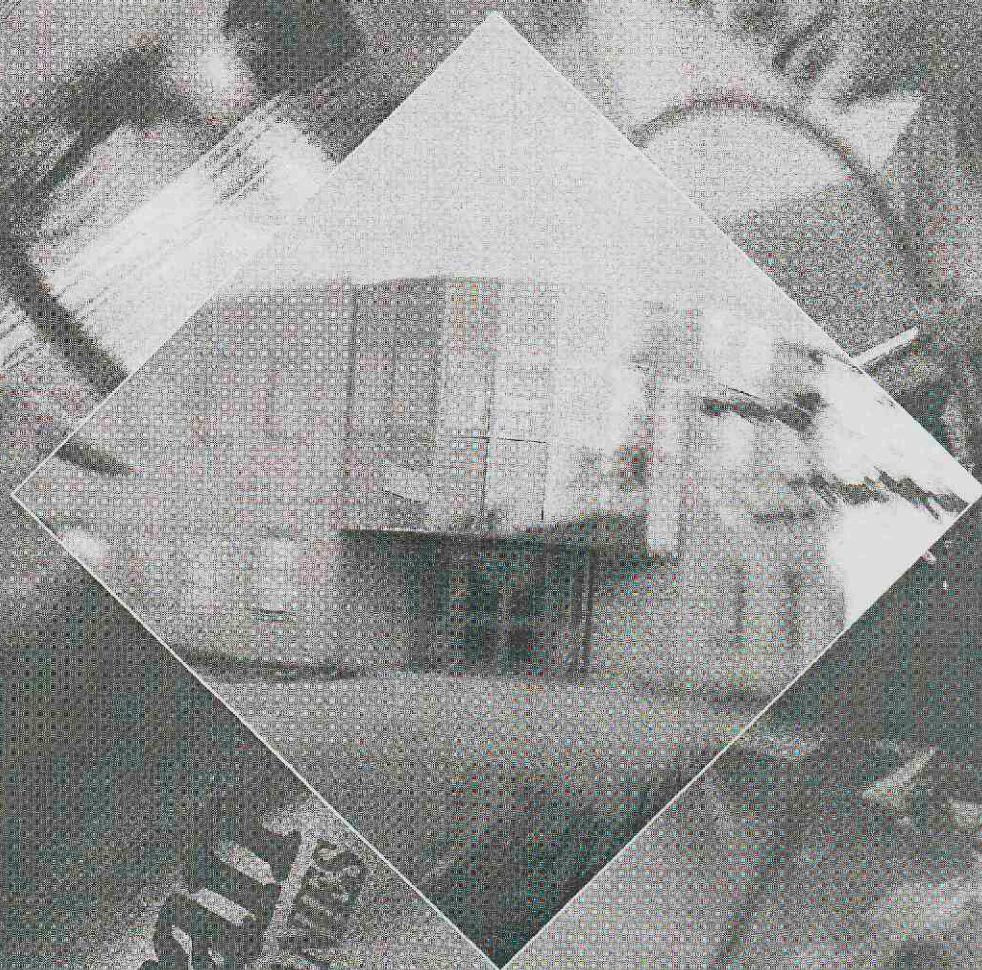
E.J. Tjalsma
Honderd jaar veterinaire
dermatologie van gezelschapsdieren
p. 442

Boekbespreking
p. 445

Gedenkteken voor de paarden die
geleden hebben tijdens de
Amerikaanse Burgeroorlog.
Middleburg, Virginia (foto P.M. Teigen)

Energiek in Generiek

Alfasan
GROUP OF COMPANIES

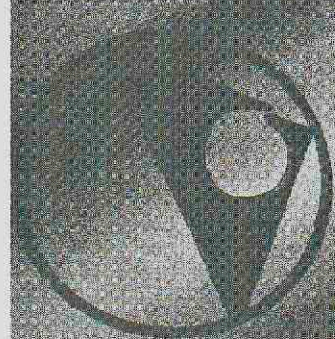

Alfasan

DIERGENERSMIDDELEN BV

Knipersweg 9
3449 JA Woerden
Postbus 78
3440 AB Woerden

Tel: 0349 21 53 25
Fax: 0349 21 53 76
E-mail: info@alfasan.com
www.alfasan.com
Order entry: 0800-Alfasan-2 53 27 25

Colofon

ARGOS. Bulletin van het
Veterinair Historisch Genootschap.
Verschijnt tweemaal per jaar.

Redactie

Dr. P.A. Koolmees
Drs. A.H.H.M. Mathijssen

Bestuur V.H.G

prof. dr G.C. van der Weyden
(voorzitter), drs. I.M.E. Boor-van
der Putten (secretaris), drs. P.C.
Knijff (penningmeester), dr. P.A.
Koolmees, drs. C.P. Burger

Secretariaat van Redactie en Bestuur

p/a Bibliotheek Diergeneeskunde,
Yalelaan 1.
Postbus 80159.
3508 TD Utrecht.
Fax 030-2531407

Lidmaatschap en abonnementen

De contributie van het V.H.G.
bedraagt €21,- per jaar (studen-
ten €5,75). Leden ontvangen
ARGOS gratis.

Abonnementen op ARGOS
€12,75 per jaar.

**Gironummer van de
penningmeester**
581045.

Layout en druk

IDC-Vormgeving en IDC-Repro
van de Faculteit Sociale
Wetenschappen, Universiteit
Utrecht.

Overname van artikelen uit Argos is
toegestaan, mits de bron vermeld wordt
en een bewijsexemplaar aan de redactie
wordt toegestuurd.

Summaries

A.H.H.M. Mathijssen

*The recipients of the Cheiron award of 2002
and 2003*

Short biographies are given of the three vet-
erinary historians who were awarded the
Cheiron-medal of the World Association for
the History of Veterinary Medicine.

In 2002 the distinction was conferred to dr.
Leon Z. Saunders (U.S.A.) for his fundamen-
tal studies in the history of veterinary pathol-
ogy that resulted in the books *Veterinary
pathology in Russia, 1860-1930* (1980) and
*A biographical history of veterinary patholo-
gy* (1996).

In 2003 two medals were awarded, resp.to
prof. Miguel. Cordero del Campillo (Spain)
and to prof. Ferruh Dincer (Turkey).

Next to his longtime professorship in veteri-
nary parasitology and his many leading func-
tions in the University of León, Prof. Cordero
has published during the last 30 years
almost 90 books and articles on historical
subjects. He can be called the fore-most vet-
erinary historian of today's Spain.

Prof. Dincer made veterinary history to his
main occupation right from the beginning of
his career in 1962. He directed the Institute
of Veterinary History and Deontology of
Ankara University that he made into a
breeding ground for a new generation of
veterinary historians. Eleven of his students
are teaching now veterinary history at sever-
al Turkish veterinary schools. Through his
enthusiasm and persuasion the Turkish
Council for University Education approved
the establishment of professorships of veteri-
nary history in all veterinary faculties of the
country. His research mainly concerns veteri-
nary folklore, veterinary manuscripts of the
Ottoman Period and cultural history. At the
occasion of his 65th anniversary he edited
Veterinary medicine, historical approaches
(2002), in which invited papers from 13
countries are brought together to illustrate
the aims and purposes of veterinary history.

Philip M. Teigen and Leon Z. Saunders

*A German veterinary surgeon in the
American Civil War*

The article is based on a memoir of 1863 by
Gustavus Asche-Berg, who, after practicing

veterinary medicine in Germany and human
medicine in America, joined the Fourth New
York Cavalry as a veterinarian, not officially
enlisted, but on his own account. He served
only for about one year, from early Fall 1861
till late July 1862. Then he sets up shop as a
civilian veterinarian in Baltimore. His memoir
is among the earliest narratives about the
American Civil War. It is full of disillusion-
ment, depicting the horrors of war. He
recounts the terrible losses of horses, only
for a very small part due to actions of com-
bat, but mostly caused by carelessness,
exhaustion or malnutrition. Of the 780 hors-
es at the begin of the campaign only 249
were left after one year and none of them
were anymore fit for cavalry service. Asche-
Berg shows himself very critical on the
American military culture. He scorns the cor-
ruption, the wastefulness and the lack of
discipline of the soldiers, and the low status
of the army veterinarians.

J. Egter van Wissekerke

*The military horse during the Napoleonic
period*

The author owns the diary of one of his
fore-bearers, who was a major in the staff of
the Prince of Orange during the Battle of
Waterloo, June 17th-18th, 1815. Besides
citations from this diary, he explains the
horse types and breeds in use for the differ-
ent military units of the French, English and
Dutch armies. Further, he describes the
severe conditions the war horses were
exposed to. On average three quarters of
the losses were due to exhaustion, bad
housing, malnutrition, ill-fitting saddles,
infectious diseases, unexperienced soldiers
and lack of veterinary care. The injuries and
the means, available at that time to heal
them are shortly reviewed. In the Battles of
Quatre-Bras and Waterloo the Dutch cavalry
lost 1600 horses (i.e. half of their strength);
of these 500 were killed in action, 200
wounded and 900 missed. Also the losses
of horses during the French campaigns to
Russia and Spain are analyzed. A special
paragraph is devoted to the infectious dis-
eases.

D.A.A. Mossel and P.A. Koolmees

*Veterinarians in the military service. Their
contribution, in the period after the motor-*

ization of the land forces, to the specialism of veterinary public health in the framework of military and civilian health protection.

Against the background of the international developments in public health a sketch is given of the origin of the Military School for Hygiene and Preventive Medicine, established in 1950. The initiator was A.J. Braak (1914-1989), a veterinarian and former colonel in the Royal Netherlands-Indian Army, who after repatriation became its first director. Together with his medical colleague, B.J.W. Beunders and co-workers the foodstuffs for the military personnel were monitored and medical officers were trained. Both men acted also as advisers to the military authorities on questions of hygiene. These tasks are continued, since 1969, by the Military Health Care Service, supported by research carried out in The Netherlands Institute for Public Health, The Institute for Food Research of the Organization for Applied Technical and Scientific Research, several departments of the Veterinary Faculty and the Eijkman Foundation for Research and Education of Food Microbiology. The contributions of those research institutes to the field in the course of approximately the last 40 years are reviewed. The authors stress the necessity to continue the efforts to guarantee safe food and drinking water for the army, that nowadays can be deployed in all parts of the world, far away from the home country.

M. van der Vliet

Dingeman van der Vliet, artiste vétérinaire (1792-1866). Part 2.

After his return home from Alfort in 1811, Van der Vliet tried hard to set up practice. Next to a private practice he had an appointment as civil officer of the 'Département des Bouches de l'Escaut' as Zeeland was called since it was under French government. As he was the first and only certificated veterinarian in the province, the question of payment gave some difficulties. Successes and problems of clinical cases are reported in letters to colleagues or to one of his masters (A.C. Dupuy) in Alfort. When he learned about

the new regulations concerning the organization of the veterinary schools in the French Empire (decree of 15 January 1813, followed by the ministerial implementing orders) and the (financial) implications that the creation of two degrees ('maéchal vétérinaire' and 'médecin vétérinaire') could have for him, he asked the highest veterinary authority in France, Jean-Baptiste Huzard, about his status as 'artiste vétérinaire'. Shortly afterwards the political situation in Europe changed completely, and this change turned out to be disadvantageous for Van der Vliet's work as a veterinary practitioner. In 1816 he reported to the authorities in his hometown, Zierikzee, that he was not able anymore to make a living out of his practice. At the same time he applied for the semi-official office of agent in cereals. During the further 50 years of his life he became a wealthy man and landowner by his commercial success and by inheritance. He was able to give a good education to his six children. He held several functions in public and in church life as well. As regular veterinary life in The Netherlands started only in 1821 with the establishment of a veterinary school, it is concluded that the appearance of Van der Vliet and his fellow-'artistes' on the veterinary market was just too early.

E.J. Tjalsma

Hundred years veterinary dermatology of companion animals

Although it was known since Antiquity that sulphur and tar are effective in the treatment of skin diseases, it lasted a long time before due attention was given to dermatologic problems, especially those of dogs and cats. The first attempt in English to deal with canine practice was the work on hunting of 1576 by George Turberville. He described four varieties of mange. The first books specifically devoted to dog diseases, those by John Clater (1783) and Delabère Pritchett Blaine (1817 and four following editions) were English too. Blaine gave some attention to skin diseases. E. Hering in 1842 still believed that mange produced the mites in stead of the opposite. D.H. van Leeuwen M.D., who published an extensive treatise on scabies

in animals in *Veeartsenijkundig Magazijn* of 1847 was better informed and totally rejected this idea. But in the first German book on dog diseases by Konrad Hertwig of 1853 the idea of *generatio spontanea* of the mites was still upheld. Until the beginning of the 20th century insufficient light was shed on diseases of cats and dogs, and on skin diseases as well. In 1903 the first monograph on veterinary dermatology was published in the series of *Handbuch der tierärztlichen Chirurgie und Geburtshilfe*, edited by Joseph Bayer and Eugen Fröhner. The author was Hugo Schindelka (1853-1913), who was a professor at the Veterinary School in Vienna. Almost a century after Robert Willan had laid the foundation of human dermatology, veterinary medicine disposed now of a systematically organized and well illustrated treatise with clear descriptions of the normal skin, its physiology and its diseases. More than half of the book is devoted to mycotic, parasitic and bacterial diseases. In textbooks like those by Hutty and Marek chapters on skin diseases are to be found of course, but it lasted till the middle of the 20th century before somebody made veterinary dermatology to his preferential field of study. It was Frank Král (1892-1980) of the Veterinary School of Brno, who laid the basis for modern veterinary dermatology. After his emigration to the U.S.A. in 1948 he occupied a chair of veterinary dermatology at the University of Pennsylvania. Here he published in 1953, together with Benjamin Novak, the textbook *Veterinary dermatology*, a first in the field. Exclusively devoted to the skin diseases of dogs and cats is the book *Small animal dermatology* by George H. Muller and Robert W. Kirk. The development of this discipline can be followed in the several editions of this book, that expanded from 487 pages in its first edition of 1969 to 1528 pages in the sixth edition of 2001. This evolution is shown also by specialized veterinary dermatological societies, established in 1964 in the U.S.A., in 1976 in Britain and in 1986 in Europe. Fundamental research in the microbiology, biochemistry, histopathology and immunology of the skin has made veterinary dermatology what it is today.

De winnaars van de Cheiron-medaille 2002 en 2003

A. H.H.M. Mathijsen*

Voor hen die zich bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt voor de veterinaire geschiedschrijving kan de Algemene Vergadering van de World Association for the History of Veterinary medicine de Cheiron medaille toekennen. Deze wordt in het jaar volgend op de toekenning tijdens het internationale congres uitgereikt. Omdat in 2002 het jaarcongres dat in Wittenberg-Lutherstadt was voorbereid, ten gevolge van de overstroming van de Elbe moest worden afgelast, vond de uitreiking op 29 oktober 2002 plaats in Philadelphia (V.S.) in de nabijheid van de woonplaats van de laureaat, dr. Leon Z. Saunders.

In 2003 waren er twee bekroonden, prof. M. Cordero del Campillo uit León (Spanje) en prof. F. Dinger uit Ankara. De uitreiking vond op 26 september j.l. plaats tijdens het congresdiner in de Academische Club van de Nationale Universiteit te Mexico City.

Onderstaand worden de drie geëerden voorgesteld waarbij gebruikt werd gemaakt van de teksten van de tijdens de uitreiking uitgesproken laudaties.

Dr. Leon Z. Saunders

Saunders, Canadees van geboorte (1912) en opgeleid tot dierenarts aan Ontario Veterinary College, vestigde zich na zijn dienst in het Canadese leger van 1943-1945 in de V.S. Hij behaalde in 1946 zijn master-degree in de veterinaire bacteriologie aan Iowa State University en in 1951 zijn PhD in de veterinaire pathologie aan Cornell University. In datzelfde jaar was hij een der eersten die het diploma van de American College of Veterinary Pathology ontving. Hij was

Uitreiking van de Cheiron-medaille aan L.Z. Saunders (rechts) door Phil. Teigen namens de voorzitter van de WAHVM. De uitreiking vond plaats in de bibliotheek van de School of Veterinary Medicine, University of Pennsylvania.

achtereenvolgens verbonden aan het Brookhaven National Laboratory, aan de afdeling Pathologie en Toxicologie van de laboratoria van Smith, Kline & French, aan de Veterinary School van de University of Pennsylvania, en aan het Armed Forces Institute of Pathology in Washington, D.C.

In zijn werk als patholoog legde hij zich vooral toe op de neuropathologie en de pathologie van het oog. Over deze onderwerpen publiceerde hij drie boeken. Gedurende 25 jaar trad hij op als eindredacteur van het mede door hem opgerichte internationale tijdschrift *Veterinary Pathology*, waaraan hij tal van artikelen bijdroeg.

In 1975 begon hij zijn onderzoek op het vrijwel onontgonnen gebied van de geschiedenis van de veterinaire pathologie. Zijn eerste project mondde uit in de publicatie van *Veterinary pathology in*

Russia, 1860-1930 (Cornell University Press, 1980). Zijn grote talenkennis stelde hem in staat daarna een wereldomspannende studie over de beoefenaren van de veterinaire pathologie aan te pakken. Hiervoor bereisde hij veel landen om het benodigde materiaal te verzamelen. In 1996 verscheen dan zijn voorbeeldig bewerkte boek, *A biographical history of veterinary pathology* (Allen Press, Lawrence, KS). In voordrachten, artikelen en editorials getuigde hij van het belang van de geschiedenis van zijn vak.

De American Veterinary Medical History Society, die hem voor de toekenning van de Cheironmedaille voorgedragen had, zegt over hem: "An exacting historian, he has set a high standard for international work in the history of veterinary medicine".

* A.H.H.M. Mathijsen, Bilderdijklaan 14, 3723 DC Bilthoven.

Prof. Dr. Miguel Cordero del Campillo

Geboren in 1925 in Vegarnián (prov. León), studeerde Cordero diergeneeskunde in León, waar hij in 1947 afstudeerde. Hij promoveerde in 1952 aan de Madrileense universiteit op een proefschrift over lupinen als veevoeder. Tussen 1947 en 1963 deed hij onderzoek op de laboratoria van SYVA en was hij directeur van de regionale gezondheidsdienst voor vee in León. Tevens specialiseerde hij zich in de veterinaire parasitologie en verbleef daartoe in verschillende instituten in Spanje, Duitsland, Engeland en de V.S.. In 1963 werd hij benoemd tot hoogleraar in de veterinaire parasitologie aan de Faculteit te León en hoofd van het Instituut voor Parasitaire en Infectieziekten. Hij is dit tot aan zijn emeritaat in 1980 gebleven. Daarnaast was hij decaan van de Veterinaire Faculteit in de periode 1964-1974, vice-rector van de Universiteit van Oviedo in 1975 en rector van de Universiteit van León van 1983-1985.

Naast twee eredoctoraten vielen hem vele erelidmaatschappen, c.q. erevoorzitterschappen ten deel. Ook zijn drie diersoorten naar hem genoemd.

Hij is auteur of co-auteur van meer dan 275 publikaties, waaronder 22 monografieën. De meeste betreffen de parasitologie, maar 88 ervan behandelen historische onderwerpen en 48 zijn geheel

van zijn hand. Binnen zijn geschiedkundig werk valt een voorliefde voor de biografie op (in het tweedelige *Semblanzas veterinarias* (1973, 1978) worden 44 uitvoerige schetsen gegeven van Spaanse dierenartsen uit het verleden). Van zijn monografieën verdienen vooral genoemd te worden 'Panorama van de Spaanse parasitologie' (1980), zijn uitvoerige geschiedenis van de universiteit van León (1983), zijn studie van de Cheironfiguur (1987) en de geschiedenis van de preventieve diergeneeskunde (1996).

Hij speelde een belangrijke rol bij het totstandkomen van de veterinaire-historische verenigingen in Spanje, waarvan er nu een bestaat in elke stad waar een veterinaire faculteit gevestigd is. Tijdens de nationale en internationale congressen worden zijn altijd zeer verzorgde voordrachten op hoge prijs gesteld. Hij is zonder twijfel de belangrijkste Spaanse

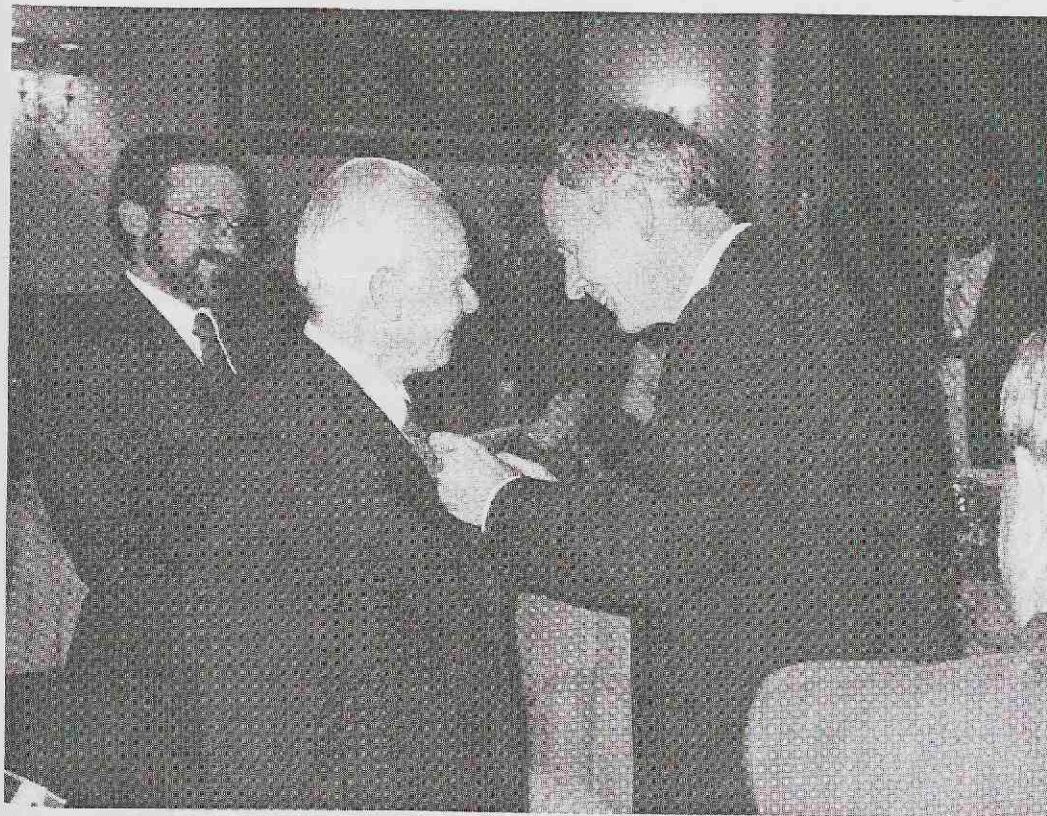
veterinair-historicus van onze tijd, zodat zijn voordracht voor de Cheiron-medaille vanuit Spanje, Mexico en Nederland meer dan gerechtvaardigd was.

Prof. Dr. Ferruh Dincer

Geboren in 1936 in Eskişehir, studeerde Dincer diergeneeskunde aan de Universiteit van Ankara. Hij studeerde af in 1962 en verbond zich, tot verbazing van zijn medestudenten, aan de pas enige jaren daarvoor door mw. Prof.dr. Nihal Erk opgerichte afdeling voor veterinaire geschiedenis en beroepsethiek. Evenals zij was hij gefascineerd door de veterinaire handschriften uit de 15e en 16e eeuw. Om het onderzoeksgebied van de jonge afdeling te verbreden ging hij zich echter vooral bezighouden met de studie van de Turkse volksdiergeneeskunde. Deze vormde ook het onderwerp van zijn promotieonderzoek dat in 1966 tot het doctoraat leidde. Tot hij in 1973

Uitreiking van de Cheiron-medaille door Peter Koolmees aan prof. M. Cordero de Campillo in Mexico City (Foto A. Mathijssen)

Uitreiking van de Cheiron-medaille aan prof. F. Dinger in Mexico City (Foto A. Mathijssen)

als docent benoemd werd, had hij gelegenheid om, naast instituutstaken als de opbouw van de bibliotheek en het museum, zich te bekwamen in talen (o.a. het Ottomaans Arabisch), wetenschaps- en medische geschiedenis, ethnografie, ethiek en veterinaire wetgeving. In 1979 volgde hij prof. Erk op als hoofd van de afdeling en in 1981 werd hij benoemd tot gewoon hoogleraar. Binnen de universiteit van Ankara richtte hij een afdeling voor de Schone Kunsten op, waaraan hij van 1984 tot 1990 leiding gaf.

Van 1988-1994 was hij decaan van de Veterinaire Faculteit. In die functie had hij in 1992 de leiding van de viering van 150 jaar veterinair onderwijs in Turkije, die hij tot een voor de deelnemers onvergetelijke gebeurtenis maakte. Vele verenigingen profiteerden van zijn organisatietalent en vooral van zijn aanstekelijk enthousiasme. Hij vervulde

bestuursfuncties binnen de Turkse Veterinaire Vereniging, die hij vanaf 1989 vertegenwoordigde binnen de World Veterinary Association. Ook is hij sinds 1990 bestuurslid van de Turkse Federatie van Rijverenigingen. In 1994 was hij mede-oprichter van de Turkse Vereniging voor Bioethiek en in 2000 van het Turkse Centrum voor Normen en Waarden.

Voor de ontwikkeling van de veterinaire geschiedenis in zijn land heeft hij grote verdiensten. Het is aan zijn volharding en overtuigingskracht te danken dat de Turkse Raad voor het Hoger Onderwijs besloten heeft om veterinaire geschiedenis en ethiek als verplichte vakken op te nemen in het curriculum en hiervoor docentschappen in te stellen. Turkije is zo een van de weinige landen, waarin volledig tegemoet gekomen is aan de in een resolutie van het Veterinair Wereldcongres van 1975 uitgesproken

wens, dat onderwijs en onderzoek in de veterinaire geschiedenis geïncorporeerd moet zijn in elke veterinaire opleiding. Van de 19 in Turkije bestaande veterinaire faculteiten hebben er nu acht een Instituut voor Veterinaire Geschiedenis en Deontologie; elf docenten in deze vakken zijn onder Dingers leiding gepromoveerd.

Zijn publikatielijst telt zes boeken en ca. 80 tijdschriftartikelen. Deze hebben voornamelijk betrekking op volksdiergeneeskunde, manuscripten, institutionele geschiedenis en cultuurgeschiedenis. Sinds 1974 nam hij deel aan het werk van de World Association for the History of Veterinary Medicine; hij was bestuurslid van 1976-1992. Zijn in deze kring gelegde contacten, die hem zeer dierbaar zijn, leidden ertoe dat 24 auteurs uit 13 landen op zijn verzoek ingingen een bijdrage te schrijven voor het boek *Veterinary medicine, historical approaches*, dat verscheen ter gelegenheid van zijn 65ste verjaardag. Hij wilde met dit boek een breed spectrum tonen van de veterinaire historiografie en tevens zijn dank uiten jegens de 'family of world veterinary history'. De 'WAHVM-family' heeft op haar beurt de man willen eren die zijn gehele professionele leven aan de wetenschap heeft gewijd die de WAHVM tracht te bevorderen.

Verslag van het 34ste congres van de World Association for the History of Veterinary Medicine

Het 34ste congres van de World Association for the History of Veterinary Medicine (WAHVM) vond dit jaar plaats in Mexico City van woensdag 24 tot en met zaterdag 27 september. Dit congres werd in Mexico georganiseerd vanwege de viering van het 150 jarig bestaan van de veterinaire faculteit in Mexico City. Dit is de oudste veterinaire onderwijsinstelling op het Amerikaanse continent die in 1853 - enkele jaren voor de bekende scholen in Boston, Ames Iowa en Guelph - werd opgericht. Plaats van bijeenkomst was de veterinaire faculteit van de autonome nationale universiteit van Mexico. Het congres werd bijgewoond door 82 deelnemers en 16 begeleidende personen uit 14 verschillende landen. De meeste deelnemers kwamen uiteraard uit Mexico (55); Europa en Nederland waren vertegenwoordigd met respectievelijk 19 en 5 deelnemers. Verder waren er deelnemers uit Midden en Zuid Amerika, Japan, Australië, Turkije en de Verenigde Staten.

De voorbereiding van het congres was in handen van de nog jonge 'Sociedad Mexicana de Historia de Medicina Veterinaria y Zootecnia', in het bijzonder van Dr Miguel Marquez. De simultaanvertaling Engels-Spaans en vice versa was uitstekend verzorgd. Het wetenschappelijk programma omvatte 43 presentaties en 26 posters. De meeste sprekers kwamen uit Mexico (23), Spanje (5) en Turkije (3); de overige uit de 11 resterende landen. In totaal waren er 13 sessies in het programma; de verdeling van de sprekers en de verschillende onderwerpen over de thema's was niet altijd even logisch. Het hoofdthema van het congres was 'The establishment and development of veterinary medical education in the New and the Old World'. De drie keynote speakers, Miguel Cordero del Campillo (Spanje),

Sherwin A. Hall (UK) en Robert H. Dunlop (USA) brachten interessante voordrachten die de overdracht en verspreiding van veterinaire kennis vanuit het Midden-Oosten via Spanje naar Amerika en andere continenten duidelijk in kaart brachten. Diverse andere sprekers gingen ook in op de veterinaire relaties tussen de oude en nieuwe wereld, de verspreiding en betekenis van de verschillende huisdieren op het Amerikaanse continent en de ontwikkeling van veterinair onderwijs. Guus Mathijssen hield in dit kader een voordracht over de betekenis van Jan Maurits van Nassau, en de onderzoekers en schilders in zijn gevolg voor de kennisverspreiding van de natuurlijke historie van Brazilië. Daarnaast waren de traditionele thema's biografieën, zoönosen en bestrijding van besmettelijke dierziekten (vooral mond- en klauwzeer) goed vertegenwoordigd. In de sessies met vrije voordrachten werd onder meer aandacht geschonken aan de geschiedenis van veterinaire dermatologie en parasitologie, het 250 jarig bestaan van de dierentuin in Wenen, veterinaire volksgezondheid en oorlog, diergeneeskunde in het Mexicaanse leger en de eerste honden- en kattenshows in Mexico. Op zaterdagochtend waren er bijzonder interessante voordrachten over een antropologische analyse van problemen rond de beheersing van besmettelijke rundveeziekten in niet geïndustrialiseerde landen, de sociaal-economische gevolgen van mond- en klauwzeer in Mexico en de positie van veterinaire geschiedenis binnen de wetenschapsgeschiedenis.

Naast het wetenschappelijk programma konden de deelnemers genieten van de Mexicaanse keuken en gastvrijheid tijdens lunches, recepties en diners. Tijdens het congresdiner werden Cheiron medailles

verleend aan Miguel Cordero der Campillo uit León, Spanje en Ferruh Dinger uit Ankara, Turkije voor hun internationale verdiensten op het gebied van de veterinaire geschiedenis. Na deze ceremonie werd het gezelschap vergast op Mexicaanse muziek van een mariachi band. Op zondag was een post-congress tour georganiseerd naar de Aztekenstad Teotihuacan, alwaar diverse piramiden en bezienswaardigheden werden bezocht.

Tijdens de algemene ledenvergadering werd de samenstelling van het bestuur gewijzigd. Vanaf 1993 hebben Guus Mathijssen, Paul Leeflang en ondergetekende de belangrijkste bestuursfuncties voor hun rekening genomen. Dit jaar en komend jaar nemen Oostenrijkse collega's deze posities over. Veel dank ging uit naar secretaris-penningmeester Paul Leeflang die deze functies jarenlang energiek heeft vervuld. Hij wordt opgevolgd door Dr. Gerald Weissengruber (Oostenrijk). De functie van penningmeester gaat naar Dr. Peter Paulsen (Oostenrijk). Prof.Dr. Gerhard Forstenpointner (Oostenrijk) trad als incoming president tot het bestuur toe. Volgend jaar zal hij ondergetekende opvolgen. Dr. Miguel Marquez (Mexico) werd opgevolgd door Prof.Dr. Marco Galloni (Italië). Laatstgenoemde is de organisator van het 35ste congres dat van 8-12 september 2004 in Turijn zal plaatsvinden. Centrale thema's in Turijn zullen zijn: 'Diergeneeskunde in de oude Mediterrane wereld' en 'Diergeneeskunde in de Eerste Wereldoorlog'. Voor meer informatie wordt verwezen naar de notulen van de algemene vergadering die op de homepage van de WAHVM (www.wahvm.vet.uu.nl) staan vermeld.

Peter Koolmees
Voorzitter WAHVM

A German Veterinary Surgeon in the American Civil War

Philip M. Teigen^a and
Leon Z. Saunders^b

Horses and mules attended or participated in virtually all engagements of the American Civil War (1861-1865). This was the case whether the action took place in Virginia, Pennsylvania, New Mexico, or any where else. Horses and mules served artillerymen, infantrymen, sailors, quartermasters, cavalrymen, and surgeons. These essential animals also served celebratory functions, appearing in thousands of photographs, drawings, paintings, and sculptures that commemorated Union and Confederate war efforts (Figs. 1 and 2). In spite of their ubiquity in the Civil War and in the American collective memory, we know little about how horses and mules actually fared in wartime. For this reason alone the memoir of Gustavus Asche-Berg deserves our attention. Asche-Berg was an experienced veterinarian who served in the Union Army and then wrote about his war-time experiences. In 1863, he published his memoir in a Berlin veterinary journal. There it remained unnoticed until Leon Z. Saunders discovered it recently.¹

Trained as a veterinarian, and possibly as a physician as well, Asche-Berg practiced veterinary medicine in the Old World for thirteen years and then human medicine in the New, before joining the Union cause during the late summer or early fall of 1861. He first connected with a Pennsylvania unit as a surgeon, but soon changed his mind and joined the Fourth New York Cavalry as a veterinarian. At this time he might have been in his late

Figure 1: Civil War Memorial, Capitol Hill, Washington, DC (Photograph by P. M. Teigen).

thirties or early forties (p. 18). Asche-Berg's memoir is important not only for historians of veterinary medicine but also for those of the Civil War. It illustrates some of the disasters that befell the Union Army as it tried to stop Stonewall Jackson's campaign in the Shenandoah Valley. More generally, it contributes to our understanding of the Union Army's ethnic conflicts, amateurishness, and politics.

This essay is an introduction to Asche-

Figure 2: Civil War Memorial, Capitol Hill, Washington, DC (Photograph by P. M. Teigen).

a. Philip M. Teigen, PhD. Deputy chief of the History of Medicine Division, National Library of Medicine. Bethesda, MD, USA.

b. Dr. Leon Z. Saunders, 628 Sussex Road. Wynnewood, PA 19096, USA.

Berg's recollections. They are too long, complicated, and contradictory to publish independently, or even to summarize entirely. Moreover, much remains unknown about him: his possible origins in Prussia or Mecklenberg, his education, his immigration to the United States, and his career after leaving the Civil War in 1862. We hope that European scholars can fill in some of the missing biographical details.

The Fourth New York Cavalry

Although Asche-Berg does not identify his regiment, it was almost certainly the Fourth New York Volunteer Cavalry. He describes in detail garrison life at Hunter's Chapel, Virginia, and we know from other sources that the Fourth New

York was the only cavalry unit garrisoned there then. Moreover, this unit's campaign in the Shenandoah Valley of Virginia closely parallels Asche-Berg's narrative. All the same, we should note we have not yet found Asche-Berg in a continuing search of the regiment's archives.²

The Fourth was filled with German immigrants recruited chiefly in New York and Pennsylvania. Its organizer and commander, Christian F. Dickel, was a German immigrant. His unit was part of Louis Blenker's Division, also known as the German Division because it, too, was organized and commanded by a German immigrant. So German was Blenker's Division that communication between the Division and Dickel's regi-

ment (and perhaps others) was written, or at least translated, into German.³ During late summer and early fall of 1861, the Fourth New York Cavalry made its way from New York to Hunter's Chapel, across the Potomac River from the District of Columbia, in northern Virginia. Hunter's Chapel comprised a part of the circle of defenses that Abraham Lincoln built to protect the Capitol from Southern attack.⁴ The Fourth New York Cavalry remained there for five months. During this time it brought its ranks up to strength, trained men and horses in warfare, served as the picket line for artillery emplacements protecting the Long Bridge to the Capitol (Fig. 3) and performed in military ceremonies in and around Washington

Fig. 3: Guarding the Long Bridge, looking toward Washington, DC, from Arlington County, Virginia. (Courtesy, Department of Special Collections and Archives, Fenwick Library, George Mason University, Fairfax Virginia).

(see Figure 4).⁵ This last duty fell to Dickel's unit because Blenker, Dickel, and many of their men were experienced soldiers before emigrating, and therefore knew how to parade and drill. But there was antipathy between the immigrants and the nativists in Blenker's Division. Another memorist of the Fourth New York, William R. Parnell, ridiculed Blenker, Dickel, and the other Germans:

Dress-parade was conducted in a manner that to the genuine American soldier will appear supremely ridiculous ... As soon as all the necessary preparations were made, the Great Mogul,—the division commander,—in all the splendor of gold lace, followed by his staff, together with from fifty to sixty counts, barons, dukes (hangers-on), would stride out through the open space to the centre of the square and then halt. Everybody then salut-

ed with the hand, retaining the hand German fashion until the Great Mogul acknowledged the same by raising with magnificent dignity his gold lace cap.⁶

Although this junior officer in the regiment scorned the Germans, General George B. McClellan, the Commander of the Army of the Potomac, loved their military presence, and used them often in parades. However exaggerated and unjust Parnell's critique may have been, it illustrates the bitter ethnic and political infighting that marked many units during the Civil War. Later in this paper we will set out Asche-Berg's equally harsh indictment of the native-born volunteers.

In March of 1862 President Abraham Lincoln ordered Blenker's Division, including the Fourth Cavalry, to leave the Capitol's defensive perimeter, and set out for the Shenandoah Valley.

Lincoln detached the German Division from George B. McClellan's Army of the Potomac, which was about to move on the Confederate capitol in Richmond, Virginia, and sent it to join the Mountain Department, commanded by John C. Frémont, a political ally. This led Blenker's Division as far West as Franklin, Romney, and Moorefield, Virginia, (now, West Virginia) and to battles at Cross Keys and Cedar Mountain, besides many skirmishes along the way. Hindered by terrible weather, inexperienced soldiers, and inept organization and supply, Blenker's Division ineffectually pursued Stonewall Jackson and his forces. Along the way, Blenker and his 9,000 or so soldiers—with artillery and thousands of horses—lost their way and had to be located by officers sent out from the Mountain Department.⁷ So chaotic were the Division's movements that its troops resorted to thievery and looting.

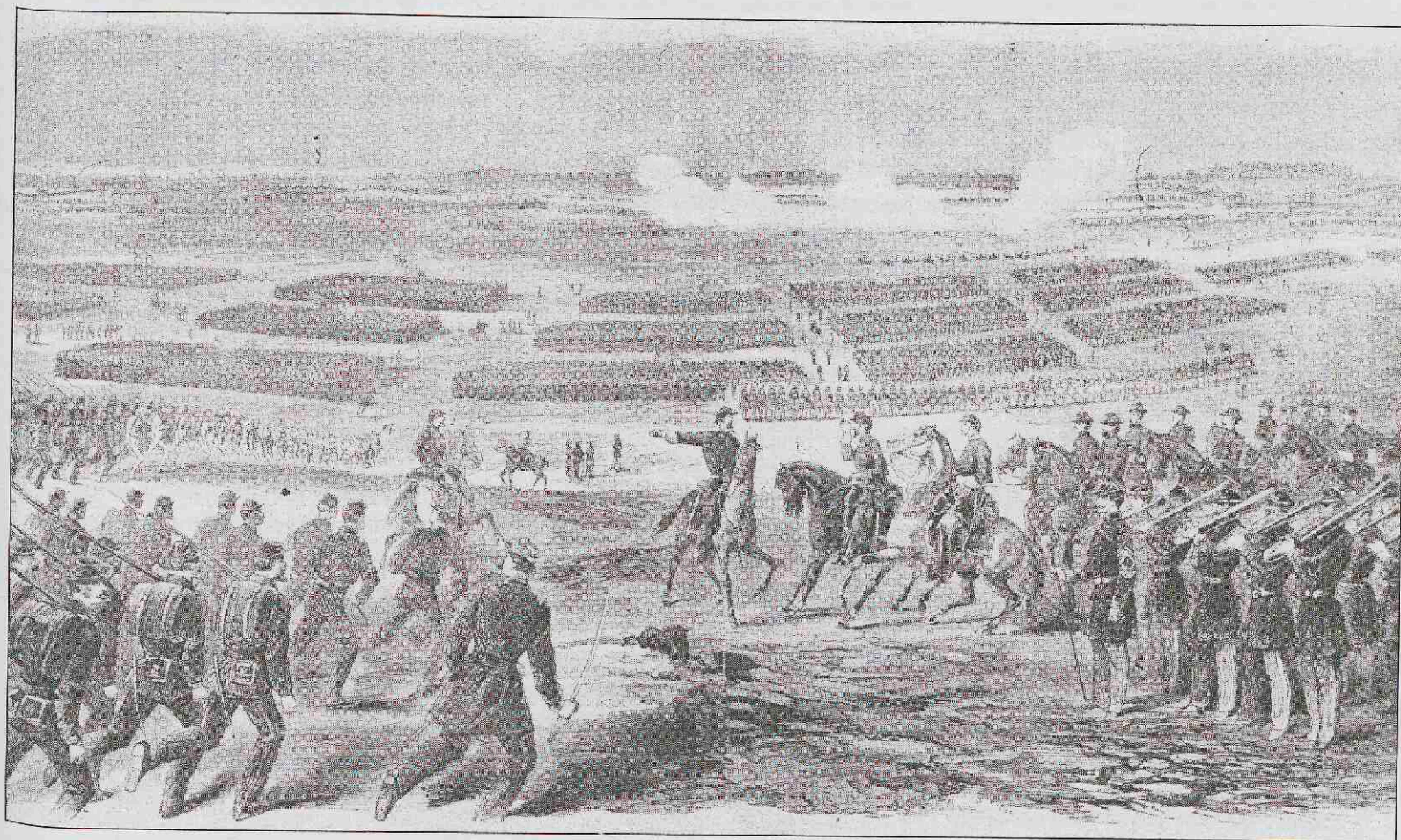

Fig. 4. Review of the Army of the Potomac, December 12, 1861. (Courtesy, Department of Special Collections and Archives, Fenwick Library, George Mason University, Fairfax Virginia).

Horses at War

From October 1861 until March 1862, when the the Fourth New York Cavalry left Hunter's Chapel, the regiment lost 160 of the 780 horses assigned to it, according to Asche-Berg. Some were lost by disease, others by accident, carelessness, inexperience, and actual combat. Asche-Berg notes the presence of goiter, strangles, and glanders. He became angry when glanderous horses were not destroyed, quarantined, or buried properly. His protests may have led to a regimental order which instructed that "veterinary surgeons, or sergeants, will from this date, bury dead horses in graves not less than six feet in depth."⁸ Although Asche-Berg understood the dangers of glanders to a cavalry regiment, he concluded that it was too rare a disease to pose a major threat to the the regiment's horse herd during the 1861-62 winter. For a neighboring artillery unit, however, the disease was a serious problem. (pp. 39-41).⁹

More serious than disease was the carelessness of inexperienced riders and the fortunes of war. Reckless soldiers, overcome with what Asche-Berg called an "infectious frenzy" cost the regiment eighteen horses.

The riding, whether uphill or downhill ... in the camp, from the headquarters, over fields and streets in the cities or countryside, from house to house, private party, general, high commander, lieutenant, and quartermaster, all, all without interruption, was at a gallop. To see a trot or pace is as seldom as a black swan ... (pp. 38-39).

This carelessness was hard to stop, although the regiment's order book describes efforts to do so. On September 22, 1861, for example, the regimental commander, Christian F. Dickel, forbade soldiers from racing horses when taking

them to water. On October 18 he complained that horses were still being raced in camp. Two days later he ordered that commissioned officers accompany the enlisted men each time they watered horses. A month later, Dickel ordered soldiers confined for eight days on bread and water if they galloped horses in camp.¹⁰ (The same punishment was prescribed for men who struck their horses.)

¹¹ By the time the regiment left Hunter's Chapel in March of 1862, such recklessness seems to have abated. The men, perhaps having acquired more training and experience during the winter, appeared to need less disciplining. Of the 780 horses issued to the regiment in October 1861, twenty-one were stolen or lost, eighteen were destroyed after suffering accidents during orderly duty or picket riding, eleven were shot in combat (some by friendly fire), and nine died or were destroyed because of disease. Ninety-eight were unfit for service because of temporary lameness, fistulas, emaciation, and gravity. In short, five months of garrison duty and training cost the regiment twenty percent of its horses. Of those declared unfit for service, thirty-one were taken along as pack animals and the remaining sixty-seven were abandoned. Their abandonment angered Asche-Berg because he thought he could have returned most of them to service (p. 38).

Asche-Berg left Hunter's Chapel angry and frustrated. However, the disasters of the subsequent five months in the field made garrison duty in Northern Virginia appear idyllic in retrospect. In his memoir, for example, written after the Shenandoah Campaign had ended, he spent more time reminiscing about his own horse—a Canadian pony that he talked an Irishman into giving him—than on any other subject. It had captivated him on first sight, and his affection grew as he restored it to health, aided by the healing force of nature (pp. 28-35).¹²

Leaving Northern Virginia to aid General Frémont's pursuit of Stonewall Jackson, the regiment's horses suffered even greater losses than they had while at Hunter's Chapel. Although spring seemed near when the regiment left the District of Columbia's defense perimeter on March 10, winter soon returned, and the horses and men suffered four days of cold, rain, and ice without food or shelter, and a disastrous crossing of the flooded Shenandoah River.¹³ Then it got worse. When the regiment approached Franklin, Virginia (now part of West Virginia), its rocky and steep mountainsides exhausted the horses. At the same time, because supply wagons could not keep up, the horses went without food for eleven days. Many died from exhaustion and malnutrition. Then, when feed finally arrived, it killed and sickened more horses. Compounding these disasters was the lack of horseshoes and nails, which were especially needed on the rocky ground around Franklin. The regiment's herd—620 on March 10—was reduced to 329 by June 10, and to 249 by the end of July, 1862 (p. 55 and 63). Besides the weather, the mountainous terrain, and the inadequate logistics, wounds from kicks, saddle sores, and friendly fire also reduced the number of serviceable horses. These three classes of injuries incapacitated 142 horses. Thirty-two others were captured or killed by the enemy, including the pony Asche-Berg had become so attached to at Hunter's Chapel. Diseases such as scabies, lice, and rheumatic lameness laid low more. Five months after leaving Hunter's Chapel, none of the regiment's horses were fit for cavalry service and all were relegated to "permanent orderly duty." (p. 63). (See Figure on cover)

A German Immigrant's View of the American Civil War

Asche-Berg held strong opinions about the conflict between the North and the

South, which he called "this sorrowful war" (p. 17), as well as about American military culture in particular and American culture in general. Corruption offended him. Although competent officers recruited some regiments, in many others swindle, humbug and speculation turned recruiting into a "cash cow."

Men who recruited 100 men would be named regimental commanders while those who could collect only 30 or 40 became commissioned officers.

Speculators would pay men out of their own pockets, in the hopes that the salaries and expenses of their unit would eventually be picked up by the President and the Secretary of War. This method of recruitment led to motley units of volunteers who, motivated chiefly by poverty, looked more like carnival workers or gypsies than soldiers (pp. 21-22, 27).

The wastefulness of the soldiers-encouraged by the enormous wealth of the Northern states-also offended Asche-Berg. He remarks on how Uncle Sam was spending \$1.5 million a day to prosecute the war (p. 22) and later notes how the phrase "Uncle Sam" came to signify the "immeasurable coffers" of the federal government (p. 39). For too many Union soldiers the war was just business where "everyone works toward pulling down as much as possible from which an advantage could accrue directly or indirectly. . . . everything at the cost of the good-natured uncle of the states" (p. 55-56).

Asche-Berg felt veterinarians were poorly treated. (pp. 46-47). In particular, he objected to the fact that they were not commissioned officers, but only sergeants. As a result, they were subjected to low status and pay. This did not apply to Asche-Berg himself, because he never actually enlisted. He noted that he was careful not to swear the oath of allegiance to the United States that was required at enlistment. Hence, he sup-

plemented his salary (if he had one) by charging fees for caring for officers' horses. He thus assured himself of an income equal to what he had as a civilian (pp. 46-47).

Finally, Asche-Berg disliked the amateurishness of the soldiers. They could not take the time to learn how to wage war. It was forward or perish for them all (p. 21). It was this amateurishness-comprised of inadequate training and insufficient discipline-that led these cavalrymen-officers and enlisted men alike-to loot Southern farms (pp. 57-58).¹⁴

Asche-Berg ended his memoir late in July, 1862. Then, or shortly thereafter, he walked away from the Fourth New York Cavalry. His initial commitment to soldiering for Uncle Sam was minimal, as he had joined as much out of curiosity as out of commitment to a cause.

Within a year of leaving the Union Army he published his memoir in Berlin, and by July of 1863 he was practicing veterinary medicine as a civilian in Baltimore.¹⁵ He then disappears from the historical record.

Epilogue

In addition to telling his story of life in Louis Blenker's German Division during the Shenandoah Campaign, Asche-Berg's account of his experiences is notable for two reasons. First, because his story was published in 1863, it is among the earliest narratives published about the American Civil War.

Furthermore, his account of the war is one of disillusionment, placing it among the memoirists who remembered the horrors of war. Civil War reminiscences tended toward sentimentality, recounting the comradeship, adventure, and glory of warfare.¹⁶ Asche-Berg's disenchantment with war and his abandonment of the Fourth New York Cavalry parallels the Civil War experience of the great American writer Mark Twain (1835-1910). Reluctant warriors, they both

were among the thousands who "entered the war, got just a taste of it, and then stepped out again, permanently."¹⁷ Incompetence, senseless suffering, and killing led both Asche-Berg and Twain to "step out" of the ranks. "I could have become a soldier myself if I had waited," Twain wrote. "I had got part of it learned; I knew more about retreating than the man that invented retreating."¹⁸ This could be Asche-Berg's epigraph, also.

Notes

1. Gustavus A. Asche-Berg, "Veterinairsachliches von Amerika; hauptsächlich aus dem Conföderations-Kriege 1861 und 1862," *Magazin für die gesammte Thierheilkunde*, 1863, 29:17-63. All page numbers in parentheses refer to this article. We are greatly indebted to Ted Crump for translating the memoir.

In their *Biographisches-lexikon der Thierärzte aller Zeiten und Länder* (Stuttgart: Ebner & Seubert, 1863) p.18, Georg Wilhelm Schrader und Eduard von Hering noted an 1840 article by a certain Gustav Ascheberg. This could be our man.

Thanks to Guus Mathijssen for help with this point.

2. Frederick Phisterer, *New York in the War of the Rebellion, 1861-1865*, 3rd ed., (Albany, NY: J. B. Lyon, 1912), 148-166; 803-822. The existing regimental archives are in the National Archives, Washington, DC, Record Groups 94 and 393.

3. More than 176,000 German immigrants fought in the American Civil War. They constituted the largest foreign-born contingent of Union volunteers. On the Germans, see Ella Lonn, *Foreigners in the Union Army and Navy* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1951), Wilhelm Kaufmann, *Die Deutschen im amerikanischen Bürgerkriege, Sezessionskrieg 1861-1865* (München und Berlin: R. Oldenbourg, 1911), and Benjamin Apthorp Gould, *Investigations in the Military and Anthropological Statistics of American Soldiers* (New York: U. S. Sanitary Commission, 1869), pp. 26-29.

4. Benjamin Franklin Cooling and Walton H. Owen, *Mr. Lincoln's Forts: A Guide to the Civil War Defenses of Washington* (Shippensburg, PA: White Mane, 1988).

5. Four letters of James Crane, a cavalryman in Dickel's Regiment, survived the war, although he did not. Describing garrison life and warfare in and around Hunter's Chapel during February, 1862, they provide further examples of the amateurishness of the volunteers and their high spirits. Michael Barton, "'Constantly on the Lark': The Civil War Letters of a New Jersey Man," *Manuscripts* (New York), 1978, 30:12-20. On the Union cavalry in general, see Philip Katcher, *Union Cavalryman, 1861-1865* (Oxford: Osprey, 1995) and Stephen Z. Starr, *The Union Cavalry in the Civil War* (Baton Rouge:

Louisiana State University Press, 1979-85).

6. William Parnell, "Recollections of 1861," *United Service*, 1885, 13:267.

7. Although there is no history of Blenker's Division during the Shenandoah campaign, its complicated movements can glimpsed in Vincent J. Esposito (ed.), *The West Point Atlas of American Wars* (New York: Henry Holt, 1995), I:maps 48-53 and *The War of the Rebellion: A Compilation of the Official Records of the Union and Confederate Armies* (Washington, DC: Government Printing Office, 1880-1901), especially in Series 1, Volume 12, Part III.

8. Order 64, dated January 18, 1862 (NARA Record Group 94, 4th New York Cavalry, Volume 3).

9. On glanders more generally in the Civil War, see G. Terry Sharrer, "The Great Glanders Epizootic, 1861-1866: A Civil War Legacy", *Agricultural History*, 1995, 69:79.

10. Regimental orders 4, 6, 9, 12, 21 (NARA Record Group 94, 4th New York Cavalry, Volume 3). The indiscipline these orders attempted to correct continued for several months.

11. Order 24, Nov. 11, 1861.

12. "I subsequently rode him for seven months and in four different battles, until finally in Harrisonburg, Virginia, he was shot by the enemy, out of carelessness, I believe, for the bullet was certainly meant for me" (p. 35).

13. Asche-Berg says the men and horses were lost in crossing the Rapidan River, but we have found so far only documentation for a disastrous crossing of the Shenandoah River at Berry's Ferry.

14. Asche-Berg's account of corruption and looting during the Shenandoah valley campaign is confirmed in the memoir written about the Fourth New York Cavalry, William Parnell's "Recollections of 1861" (*United Service*, 1885, 13:264-270) and by the *Official Records of the War of the Rebellion* (see n. 7). Because Blenker's Division gained a bad reputation early in the War, the word Blenkerize was coined to indicate the "sudden loss of a blanket, bridle, or other valuable article," (*Galaxy*, 1870, 10 [1]:132).

15. *Wood's Baltimore City Directory*, 1863-1864

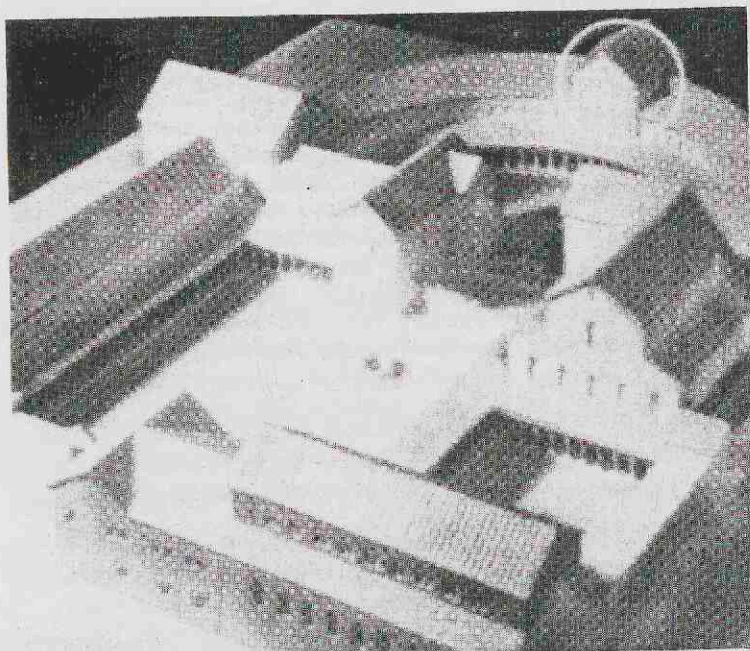
(Baltimore, 1863), p. 26. In "Americanische Praxis," (*Magazin für die gesammte Thierheilkunde*, 1863, 30:285-313), Asche-Berg provides a highly technical account of his veterinary practice in Baltimore.

16. David W. Blight, *Race and Reunion: The Civil War in American Memory* (Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2001), pp. 185-86.

17. Mark Twain, "The Private History of a Campaign that Failed," in *A Pen Warmed-Up in Hell: Mark Twain in Protest*, ed. Frederick Anderson (New York: Harper & Row, 1972), p.16. Twain first published this essay in 1885.

18. Twain, *A Pen Warmed-Up in Hell*, p. 43.

Karel de Grote, grondlegger Boehringer Ingelheim logo

Ingelheim was een van de plaatsen waar Karel de Grote een van zijn keizerlijke paltsen liet bouwen. Het middendeel van de keizersburcht stond model voor het Boehringer Ingelheim logo. De zuilen en de romaanse architraaf zijn nog duidelijk herkenbaar. Sinds 1905 wordt de - in de 14e eeuw verwoeste - burcht al als beeldmerk gebruikt. De naam 'Boehringer' is afkomstig van de apotheker Albert Boehringer, die het bedrijf in 1885 oprichtte.

Boehringer Ingelheim bv
Postbus 8037, 1802 KA Alkmaar
tel. 072-5662411 / fax 072-5643213
Internet:
<http://www.boehringer-ingelheim.com>

**Boehringer
Ingelheim**

Het militaire paard in de napoleontische tijd^a

J. Egter van Wissekerke^b

Inleiding

Onder de familiepapieren van de auteur bevinden zich talrijke documenten uit de nalatenschap van zijn bet-bet-overgrootvader generaal-majoor Jan Egbert van Gorkum (1780-1863) (Fig. 1) die tijdens de slag bij Waterloo als majoor deel uitmaakte van de Generale staf van Willem Frederik Prins van Oranje, de latere Koning Willem II.

Van de woelige periode rond die gedenkwaardige zondag 18 juni 1815 heeft hij uitgebreid verslag gedaan in een dagboek. Zeer realistisch zijn zijn beschrijvingen hoe hij te paard het slag-

Fig. 1. Jan Egbert van Gorkum, 1858. Daguerrotype.

a. Bewerking van de voordracht, gehouden tijdens de Voorjaarsvergadering van het Veterinair Historisch Genootschap op 16 april 2003.

b. Drs J. Egter van Wissekerke, Kohnstammilaan 15, 2105 SB Heemstede.

veld moest oversteken om bevelen van de Generale Staf aan de diverse onderdelen over te brengen, terwijl kanongebulder en inslaande mortiergranaten zijn levensgevaarlijke tochten begeleidden en hij op zijn weg afschuwelijk verminkte soldaten en paarden tegenkwam. Waar tegenwoordig bij een springconcours een weigering op de sloot met drie strafpunten gehonoreerd wordt, konden de gevolgen tijdens een gevecht aanzienlijk ernstiger zijn:

"Wij reden in een gestrekte galop daar wij ter linkerzijde van ons de Engelsche Kavalerie in geregelde aftocht zagen en genaderd tot op de rand van het bosch Bossu bij Quatre-Bras had de kapitein Heineken de aantogt der fransche Kurassiers ontdekt en dit aan de generaal mededeelende sprongen beiden over de sloot, terwijl mijn paard eerst weigerde de sprong te doen en ik hem eindelijk over de sloot deed springen, hetgeen mij van uit de handen des vijands deed vallen daar ik anders gewis krijgsgevangene was geweest." (Dagboek, 17 juni 1815)

Het transcriberen van dit dagboek was voor de auteur van dit artikel aanleiding zich te verdiepen in de veelzijdige rol die het paard de in napoleontische tijd gespeeld heeft; een rol overigens die het gedurende 3000 jaar vervuld heeft, van de tijden van de Scythen uit de Aziatische steppen tot en met de Tweede Wereldoorlog. Het leven en lijden van het militaire paard wordt beschreven zoals het uit de archiefstukken en literatuur naar voren komt, terwijl ter illustratie enkele passages uit het dagboek zijn opgenomen.

Het militaire paard

Bij het onderzoek naar de rol van het paard bij de bereden wapens (cavalerie, artillerie en de marechaussee) en de trekpaarden van de artillerie en de trein (voor bagage, munitie en genie) is het opvallend dat er zowel in de contemporaine als in de hedendaagse literatuur nauwelijks over paarden gesproken wordt.

Bladzijden vol zijn er geschreven over de uniformen, die met de regelmaat van de klok van een nieuw tresje, kwastje of knoopje of ander versierinkje voorzien werden. Zoals tegenwoordig de uniformen van het Nederlandse leger door de couturier Frans Molenaar ontworpen worden, zo was bij het leger van Napoleon de beroemde schilder David de ontwerper.

In de ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Rijdende Artillerie door M.C.E. Viruly van Pouderoyen in 1893 geschreven *Korte Geschiedenis der Nederlandsche Rijdende Artillerie* is bijvoorbeeld het enige wat er over paarden wordt geschreven dat Prins Willem V in 1793 bij de oprichting bepaalde dat het Korps geen schimmels mocht gebruiken "dewijl men deeze te ver ziet"¹. Bij de Nederlandse cavalerie kwam men in 1862 tot dezelfde conclusie, toen werd de gewoonte de trompetters op schimmels te laten rijden verlaten. Napoleon zag het bezwaar van de grotere zichtbaarheid kennelijk niet zo zorgelijk in of wellicht wilde hij juist graag gezien worden, getuige het feit dat zijn twee favoriete paarden, Vizir en Marengo, beide Arabische schimmelhengsten waren. Op een van deze paarden is hij door de eerder genoemde schilder David vereeuwigd, waarbij goed te zien is dat Napoleon, als artillerist, geen echte "paardenman" was, want de wijze waarop hij zijn voeten houdt bij het uit-

Fig. 2. Royal Scots Grey's. Schilderij van Lady Butler.

voeren van de levade zou door de "Equyer en Chef" van de École de Cavalerie van Saumur niet goedgekeurd zijn. Ook de beroemde Royal Scots Grey's (Fig. 2), dragonders in het leger van Wellington, die Napoleon de verzuchting "Ces terribles chevaux gris" deden slaken, bereden, zoals hun naam al doet vermoeden, uitsluitend schimmels². De mening van Willem V werd dus niet door iedereen gedeeld.

Speciale Engelse regimenten eisten dat al hun paarden niet alleen ongeveer dezelfde schofthoogte hadden, maar ook dezelfde kleur. Bijvoorbeeld de Life Guards en de Horse Guards bereden zwarte paarden, het 2e Garde Regiment Dragonders uitsluitend bruinen. Het voordeel was dat de bevelhebber van grote afstand kon zien welk onderdeel zich waar op het slagveld bevond³. In boeken over de cavalerie zoekt men vergeefs naar concrete gegevens over de paarden (afgezien van een enkele vermelding betreffende het aantal verloren gegane dieren⁴), terwijl iedere kleine wijziging aan de uniformen uitvoerig

behandeld wordt. Een gunstige uitzondering in de literatuur over de bereden wapens vormt het uit tien banden bestaande standaardwerk met de wonderlijke naam *Het Historisch museum van het Korps Rijdende artillerie* van Kapitein van Es, uitgegeven tussen 1898 en 1906, waarin bijvoorbeeld een weinig gunstig oordeel over de kwaliteit van de "togtpaarden" (een verkeerde vertaling van het Duitse Zugpferd = trekpaard) van de veldtrein tijdens de campagne in Vlaanderen in 1793 wordt gegeven: "Over de elendigen en slegten toestand van 'slands togtpaarden is gedurende deezen veldtocht met de grootste reden aanhoudend geklaagd en waarlijk is het allerongelukkigst wanneer men met alle mogelijke activiteit en bravoure evenwel om dezen reden zijn geschut moet verlaten en in den vijand zijne handen zien vallen. Voegt men daarbij drijvers, die niet met paarden kunnen omgaan, die uit opgeraapt slegt volk bestaan, die de paarden bederven en verwaarlozen, bij de eerste gelegenheid met paarden en tuigen [ervan] door gaan; ammunitiewagens die niet beweegbaar, die niet te repareren zijn; paardentuigen die niet houden; zoodanig is de gesteldheid der

bespanningen bij de artillerie"⁵.

Gebruikte rassen

In een Duits werk uit 1815 van 'Professor und Direktor der Königlichen Thierarzneischule' in Berlijn, Johann Naumann valt te lezen wat voor soort 'Kriegspferde' er zijn⁶.

Allereerst verdeelt hij deze in rijpaarden, trekpaarden en lastpaarden.

De rijpaarden worden verder verdeeld in:

- officierspaarden; dit zijn paarden uit de veredelde klasse: volbloeden en Arabieren, niet bang zijnde voor vuur, water of herrie, soepel, snel en handig, niet te groot want die eten te veel en zijn niet zo wendbaar. De grootte is ook afhankelijk van het wapen waarbij de officier dienst doet, kurassier, dragonder of huzaar.
- cavaleriepaarden voor de manschappen: deze moeten enigszins gelijkwaardig zijn aan het officierspaard, maar kunnen wel iets minder bloed voeren.

De schofthoogte moest voor een kurassiers- en een karabinierspaard tussen de 156 en 160 cm. bedragen, voor de dragonders en de Rijdende Artillerie 153-156 en voor de huzaren 146-151

cm.⁷. Voor de Nederlandse cavalerie lagen de eisen 2 à 3 cm. lager.

De cavalerie is weer te verdelen in verschillende onderdelen die ieder hun eigen eisen aan de paarden stellen:

- De lichte cavalerie, bestemd voor verkenningwerk en ter bescherming van de achterhoede in geval van onverhoopte terugtocht. Deze had lichte, wendbare paardjes, te vergelijken met de paardjes die de tot het Franse leger behorende Spahi's gebruikten die in de jaren '50 nog wel eens demonstraties in Nederland gaven. Ook de Amelander, waar onderstaand nog even op teruggekomen wordt, was een gewild cavaleriepaardje, maar ook het Gelderse paard uit de Betuwe werd wel gebruikt, evenals Hongaarse, Poolse en Oekraïense paarden.
- De zware cavalerie; haar taak is charges uit te voeren en als shockelement te fungeren. De Balzac beschreef dat treffend: "Une charge de cavalerie, c'est une colonne de boulets de canons"⁸. Zij wordt gevormd door de zwaardier bewapende kurassiers en de karabiniers, die met een helm en borstkuras beschermd werden; ze gebruikten zwaardere paarden zoals de Normandiër, de Gelder, de Ier, Hunter, Holsteiner of Oldenburger.

De dragonders waren eigenlijk infanteristen, die hun paard alleen gebruikten om op het strijdtoneel te komen en daar aangekomen, afstapten om te voet te vechten. Voor hen was het paard niet zo belangrijk. Na de mislukte veldtocht naar Rusland, tijdens welke Frankrijk ruim 100.000 paarden verloor, waren er nog maar zo weinig paarden voorradig dat besloten werd de dragonders maar op muildieren te laten opereren, maar niet alleen de dragonders vonden dat beneden hun waardigheid, ook de muildieren weigerden met hun spreekwoordelijke koppigheid medewerking aan deze maatregel te verlenen.

De artillerie stelde weer andere eisen aan haar paarden. Hun trekpaarden en ook die van de trein (voor munitie, bagage en genie) moesten sterk en gedrongen zijn, liefst met korte benen. In zuidelijke en bergachtige streken werd zowel bij de veldartillerie als bij de trein veel van muildieren gebruik gemaakt. Grote paarden waren vooral geschikt voor het trekken van tweewielige karren, want die moesten ze niet alleen trekken maar ook dragen. Voor pontonwagens, die kleine wielen hadden was een groot paard ook geschikt om de wagen door kuilen te trekken.

De Rijdende Artillerie was rond 1750 een vondst van Frederik de Grote om ervoor te zorgen dat er naast de zich met zware trekpaarden langzaam bewegende veldartillerie, een vorm van artillerie kwam die de snelle cavalerie op het slagveld bij kon benen. Of zoals het bij de oprichting van de Nederlandse

Rijdende Artillerie in 1793 door Willem V werd verordonneerd: "De Rijdende Artillerie zal de colonne der Cavalerie volgen en op behoorlijke distantie agter dezelve parqueren."

Frederik de Grote was overigens ook de eerste strateeg die de cavalerie in galop, althans over de laatste paar honderd meter, liet aanvallen; voordien gebeurde dat altijd in draf. De paarden van de Rijdende Artillerie waren warmbloediger dan die van de veldartillerie en waren ook geschikt om te berijden.

Afhankelijk van de grootte van het kanon (6 of 12 ponder) werd het door 4 of 6 paarden getrokken, waarbij alle zogeheten bijdehandse paarden bereden werden. De geschiktste leeftijd voor een artilleriepaard was 8-12 jaar, terwijl een cavaleriepaard al op 6-jarige leeftijd geschikt was voor de dienst, maar in tijden van schaarste aan paarden (na 1812) werden ook paarden vanaf drie jaar al ingeschakeld, terwijl bij de zware

Rassen in gebruik bij de verschillende leger onderdelen

	Lichte cavalerie	Zware cavalerie	Rijdende artillerie	Veld artillerie en Trein
	Huzaren en Chasseurs Schofthoogte 146 - 151 cm Kurassiers Carabiniers Lanciers Schofthoogte 156 - 160 cm	Dragonders Schofthoogte 153-156 cm	Schofthoogte 153 - 156 cm	
Frankrijk	Arabier Berber Limousine Ardenners Requisitie uit veroverde landen	(Anglo-) Normandiër Gelder Requisitie uit veroverde landen	(Anglo-) Normandiër Gelder Requisitie uit veroverde landen	Percheron Boulonnees Muildier
Engeland	Arabier Engelse volbloed	Engelse volbloed Hunter Ier	Hunter Ier	Shire Clydesdaler Suffolk
Nederland *	Pruisische paard Oost Europese rassen Arabier Amelander	Gelder Hanoveraan Oldenburger Holsteiner	Gelder Hanoveraan Oldenburger Holsteiner Groninger	Geen gegevens bekend

* schofthoogte bij paarden in het Nederlandse leger 2 à 3 cm lager dan bij het Franse en Engelse leger

cavalerie een leeftijd van de paarden boven de vijftien jaar geen uitzondering vormde.

In principe werden alleen ruinen gebruikt, terwijl de officierspaarden in het algemeen hengst bleven. In het Frans heet een ruin een "hongre", vermoedelijk omdat het gebruik paarden te castreren uit Hongarije stamt. Een gebruik overigens dat in die jaren vele slachtoffers maakte omdat de noodzaak van een steriele behandeling natuurlijk nog niet bekend was, waardoor vele ruinen langdurig met alle mogelijke infecties rondliepen.

Merries werden niet alleen niet gebruikt vanwege de problemen, die de hengstigheid in een veldslag zou kunnen opleveren, maar vooral niet omdat ze nodig waren om de voortdurend noodzakelijke aanwas van nieuwe paarden te garanderen.

Veel van de paarden voor het Franse leger werden uit Duitsland gehaald, gekocht of buitgemaakt op de vijand: Holsteiners voor de zware cavalerie en de kleinere en stevigere Pruisische voor de lichte cavalerie, evenals de paarden uit de Limousine. De officieren bereden vaak Normandiërs, evenals de Keizerlijke garde en de zware cavalerie. Vóór de veldtocht naar Moskou had Napoleon de beste cavalerie van Europa, dankzij de in de veroverde landen toegepaste requisitie.

Na Moskou waren er bijna geen paarden meer te krijgen, zodat noodgedwongen merries bij de Franse boeren gerequireerd werden, met als gevolg dat er steeds minder veulens geboren werden. Bovendien werden de eisen die aan de legerpaarden gesteld werden steeds verder verlaagd om maar voldoende paarden te kunnen krijgen, waardoor de kwaliteit minder werd. Illustratief in dit verband is dat Vorst Blücher na de verloren slag bij Ligny, twee dagen voor de slag bij Waterloo, de Franse cavalerie nog prees om haar schitterende paar-

Fig. 3. "De kapitein A.R.W. Gey zijne Rijders ten aanval voerende, 17 Juni 1815". Tekening van R.A. Hoyinck van Papendrecht.

denmateriaal. Een verliezer zal natuurlijk niet gauw zeggen dat zijn tegenstander erg slecht was! Maar twee dagen later was Wellington minder vleierend: "La meilleure cavalerie de l'Europe? C'est la plus mal montée de toutes, c'est la Cavalerie Française!"

Bij het aangeven welke rassen voor de diverse wapens gebruikt werden moet bedacht worden, dat de huidige rassen geenszins hetzelfde zijn als 200 jaar geleden. De afbeeldingen van paarden op schilderijen van die tijd zijn niet altijd natuurgetrouw en bovendien werden de beroemde schilderijen van bv. Lady Butler (Elisabeth Thompson 1844-1933) en de bekende Nederlandse schilder van militaire taferelen Hoyinck van Papendrecht (1858-1933) vele tientallen jaren na Waterloo gemaakt (Fig. 3).

Na de napoleontische tijd was "door de parende vermenging der verschillende rassen onder elkaar de oorspronkelijke vorm van hoofd, hals en lichaam van de nationale rassen grootendeels verloren gegaan ..." merkt 1ste luitenant Van der Duyn, adjudant bij de Koninklijke Rijsschool, in 1839 in zijn *Bijdrage tot het afrigten van Paarden* op⁹.

Wel is zeker dat de lichte cavalerie Berbers of Arabieren bereed, die niet veel verschild zullen hebben van de huidige vertegenwoordigers van die rassen. Hetzelfde zal waarschijnlijk gezegd kunnen worden van de paarden van de veldartillerie en de treinpaarden; dat waren de gewone zware trekpaarden, bij de Fransen vooral de Percheron en de Boulonnees, bij de Engelsen de Shire, de Suffolk en de Clydesdaler. Bij de lichte cavalerie werd ook vaak gebruik gemaakt van Ardenner paarden, kleine, sobere, harde paardjes die pas in de tweede helft van de 19e eeuw door kruising met zware trekpaarden werden tot het ras dat het nu is. In de veldtocht naar Rusland waren het juist die paarden die het best tegen de ontberingen bestand waren; van de 9000 paarden die in Frankrijk terugkwamen van de bijna 150.000 die vertrokken waren, was een relatief groot aantal Ardenner. Een feit dat in de Belgische historische werken met gepaste trots wordt vermeld¹⁰. Om ons nationale gevoel ook wat te strelen dient nog even op de Amelander te worden teruggekomen. In de 18de en de eerste helft van de 19de eeuw

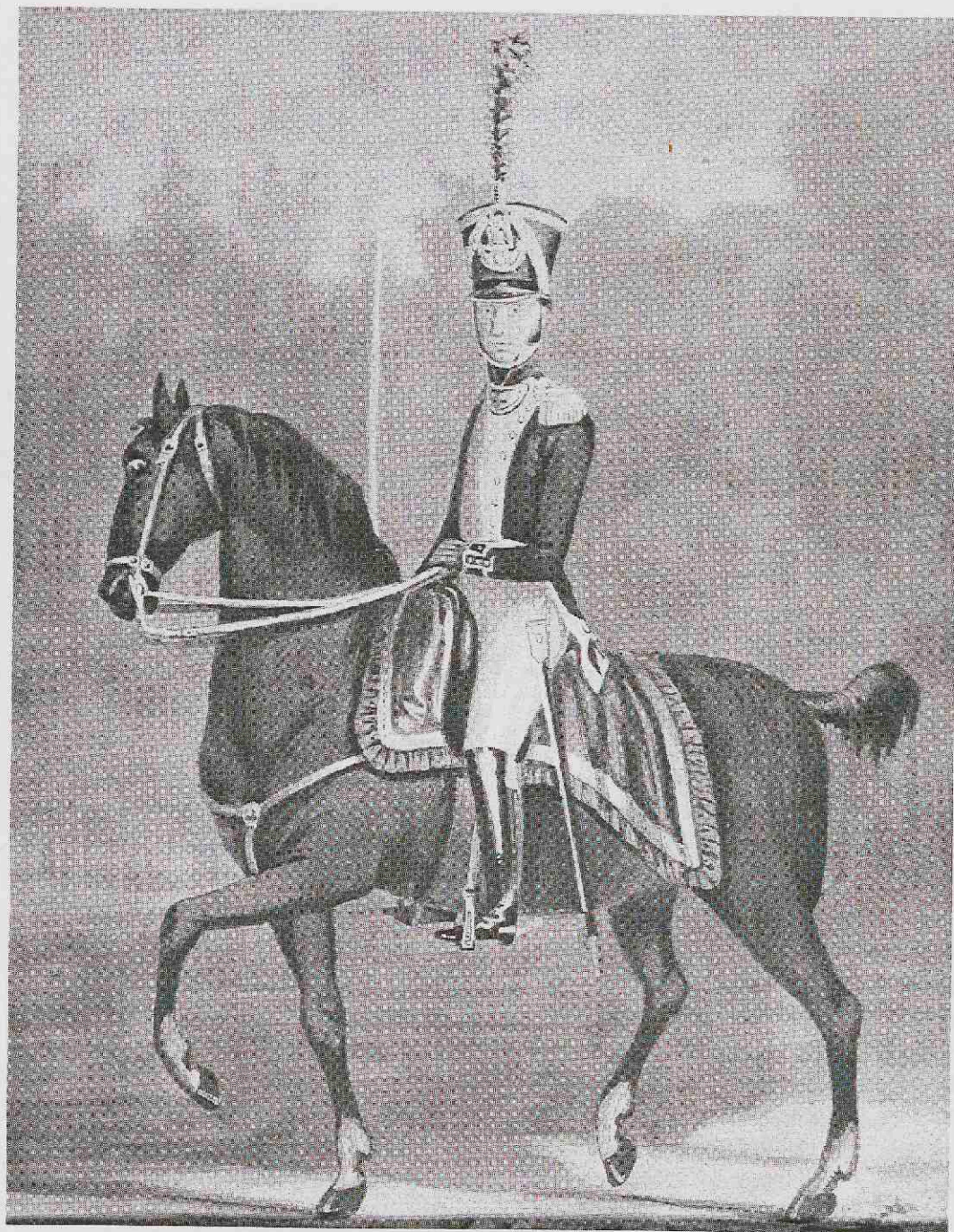
Fig. 4. Michiel Viruly van Pouderoyen op een paard van het Ameland type.

bestond er een bloeiende paardenfokkerij op Ameland, opgezet door Johan Willem Friso en uitgebreid door zijn kleinzoon Willem de Vijfde (die een stoeterij in de oude Oranjestad Dillenburg bezat) door gebruik van Oldenburger en Holsteiner hengsten resulterend in een speciaal type paard dat de Dillenburgse Ramsneus werd genoemd¹¹.

In een rapport van 10 juli 1811 van de Prefect van het Departement van Friesland, Verstolk, aan de 'Ministre de l'Intérieur' wordt de Amelandse als volgt beschreven:

"Een paard van Amelandse ras vereenigt in zich navolgende hoedanigheden: hetzelfde moet licht en fijn van stel zijn, tamelijk lang van nek, vrij groote kop met gebogen neus, fijn van gebeente, weinig behang, goed van staart en manen, rond van gat, kleur meestal bruin, zeer onvermoeid in het loopen, moedig maar veelal wat koppig, getrouw voor zijn meester"¹².

Na 1795 werden er veel Engelse volbloedhengsten gebruikt om het ras te veredelen en om het nog geschikter te maken voor de lichte cavalerie (Fig. 4). Na 1825 werd er veel gebruik gemaakt van Arabische hengsten, die aan het begin van ieder jaar te voet uit de Staatsstoeterij van Borculo vertrokken

"Intussen had ik de gelegenheid het onbeschrijfelijk schoone schouwspel dezer aftocht bij te wonen en over zijn geheel met aandacht te zien en te bewonderen: 7500 paarden Engelsche cavalerie van de schoonste rassen, bereden door krachtige gespierde mannen die op kostbare en meest doelmatige wijze uitgerust waren, vervolgd door 14 regimenten fransche kurassiers niet minder fraai uitgedost en goed bewapend op meest Normandische paarden, die hoewel veel zwaarder dan de Engelse paarden niet minder geschikt voor hun bestemming schenen te zijn. Deze uitgestrekte liniën echelonsgewijs te zien aanvallen op de terugdeinzende chargeerende, terwijl zij inmiddels in orde van bataille herstelde regimenten als op een rots afstuitten en genoodzaakt werden halt te houden, zooiets is onbeschrijfelijk groots en nooit werd op eenig exercitieveld met meer orde en juistheid gemanoeuvreed als [=toen] in evenwijdige lijnen de aanvallers van de terugtrekkenden door valleien en zacht klimmende en afdalende hoogten van elkaar gescheiden werden. Op eene der meest verheven hoogten bij den straatweg gelegen had ik gelegenheid gedurende geruime tijd deeze groote manoeuvre te aanschouwen, daar ik mij moeijelijk over de brug over de Dijle bij Gemappe kon begeven alvorens eenige kavalerie en meer dan eene batterij rijdende artillerie de brug gepasseerd had." (Dagboek J.E. van Gorkum)

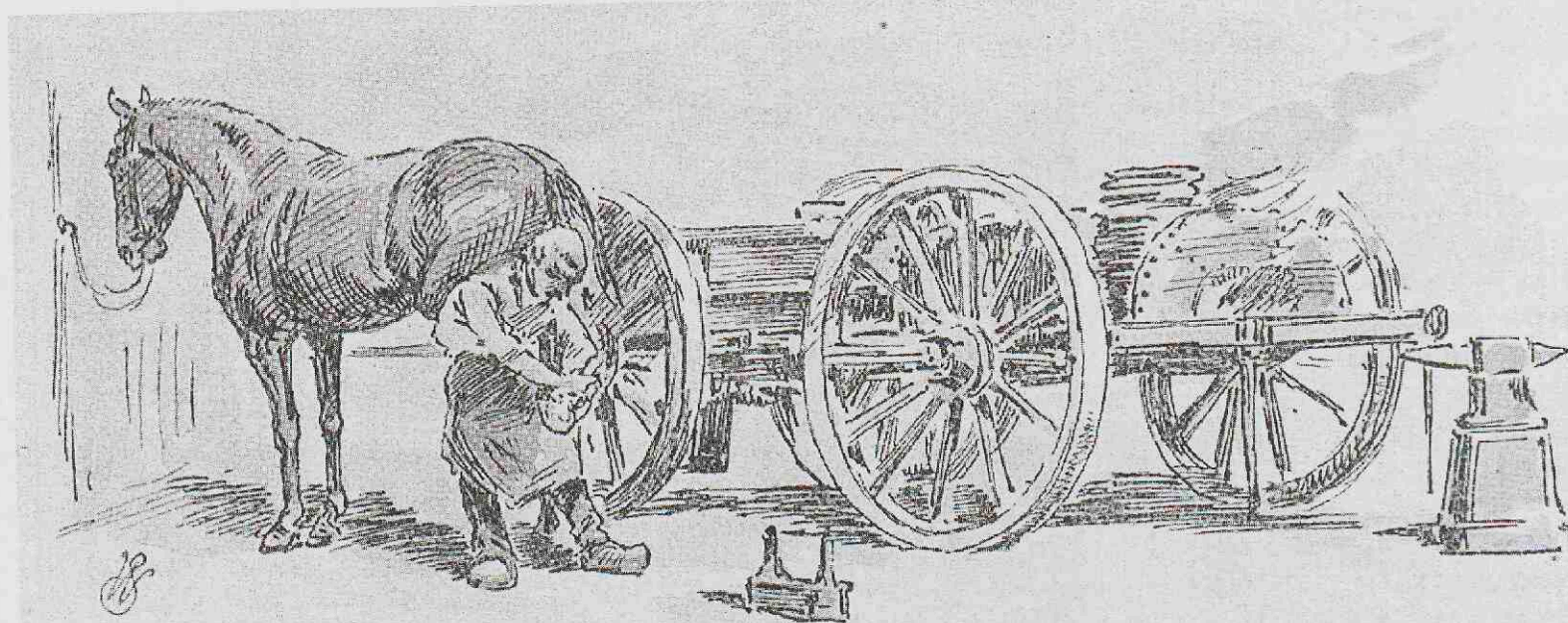

Fig. 5. Smidswagen van de Rijdende Artillerie.

om een half jaar op Ameland de Dillenburger ramsneuzenmerries van dienst te zijn. Maar na de onverwachte dood van de zeer hippofiele Koning Willem II en Prins Alexander die beiden in 1849 overleden, werd die stoeterij gesloten en kwam er een einde aan de glorie van het Ameland paard.

De omstandigheden

De omstandigheden waaronder de militaire paarden te lijden hadden waren afgrijselijk. Een uitspraak van de Franse generaal de Champvallier illustreert dat goed: "Le meilleur cheval de guerre est celui qui sait souffrir le plus longtemps". Opvallend is dat slechts een kwart van de verloren gegane paarden bezweken is aan verwondingen in de strijd opgelopen. De overige gingen ten onder door uitputting, ondervoeding, slechte huisvesting, ondeugdelijk voer, (door vermagering) slecht passende zadels en tuigage, alsmede ten gevolge van het feit dat tijdens de campagne de paarden vaak dagenlang gezadeld of ingespannen bleven, waardoor met infecties gepaard gaande druk-

kingen optraden; verder ten gevolge van infectieziekten, te jonge leeftijd van de paarden, onervarenheid van de militairen aan wie de paarden werden toevertrouwd en door het feit dat de paardenartsen, als ze al bestonden, niet voldoende gezag en vaak ook niet de kennis hadden de omstandigheden te verbeteren. In het Nederlandse leger kwam de eerste paardenarts pas in 1816; daarvoor bestonden alleen de zogeheten paardenmeesters¹³, een soort veredelde hoefsmeden (Fig. 5). De cavalerie was vanouds het wapen van de edelen, die zich al generaties lang met paarden bezig hielden en erg neerkeken op werklieden, waaronder ze de paardenartsen rekenden. De paardenartsen in het Franse leger waren onderofficieren, die volledig van de bereidwilligheid van die officieren afhankelijk waren of hun adviezen over voeding, huisvesting en behandeling van ziekten opgevolgd werden. Bovendien was het effect van de diergeneeskundige behandeling natuurlijk vaak ook niet geweldig. De diergeneeskunde stond nog in haar kinderschoenen en de mogelijkheden van behandeling en medicatie waren zeer beperkt.

De verwondingen

De verwondingen die de paarden in een veldslag konden oplopen waren afhankelijk van het verwondende object. Een treffer met een kanonskogel (doeltreffend tot 600 meter) was in het algemeen direct dodelijk of in ieder geval zodanig beschadigend dat het dier was uitgeschakeld. Kanonskogels, variërend van 6 tot 12 pond, konden vele mensen of dieren tegelijk doden, doordat ze over de weg keilden, zoals een steen die over het water wordt geworpen. Bij de slag bij Waterloo was dat gevaar wat minder doordat het enorm geregend had en het slagveld een groot blubberveld was. Behalve kogels werden ook zogenaamde kartetsen (of schrootbussen) gebruikt, in papier verpakte pakketjes gietijzeren knikkers die na 100 meter in waaiervorm uit elkaar spatten, hetgeen zeer effectief bleek tegen de Franse ruitserij en infanterie.

De infanteristen werden geïnstrueerd op de paarden te richten, de kans om die te raken was uiteraard groter dan de ruiter te treffen. Een geweerkogel was vaak niet direct dodelijk maar veroorzaakte meestal, zeker wanneer de buik- of borstholte geperforeerd werd, na enige

tijd dodelijke complicaties. Cavaleristen waren bewapend met pistolen of karabijnen die van heel dichtbij afgevuurd werden en daar herladen in de mêlee natuurlijk niet mogelijk was, gingen ze daarna verder met de sabel. Ook hiermee werd veel op het paard gemikt, vooral slagen op het hoofd en hals en steken in de buik, die na een aantal dagen vaak dodelijk waren. Het zal duidelijk zijn dat de behandeling van gewonde paarden niet onmiddellijk gebeurde; zelfs gewonde soldaten hebben soms dagen op medische verzorging moeten wachten.

"Middelerwijl nam de slag in hevigheid toe, de vijandelijke aanvallen volgden elkaar zonder tussenpozen op en het getal der gewonden der cavalerie en infanterie, de eerste met afgrijselijke wonden in het lijf of vermiste of daarbij hangende armen, zich nog te paard houdende, vertraden of verdrongen de gewonde infanteristen en vulden zo geheel de weg dat de voertuigen naar het slagveld oprukkende hun doortocht op de noodlottigste wijze voor velen van die gewonden moesten forceren, wat niet met spoed uit de voeten kon komen werd onmeedogend overreden, het was afschuwelijk om te zien." (Dagboek van J.E. van Gorkum)

In het *Handboek der paardenkennis voor den burger- en krijgsstand* van de latere generaal der cavalerie G.A. Geisweit van der Netten uit 1817, die in die woelige tijden achtereenvolgens als officier in het Staatse, Bataafse, Hollandse, Franse en Nederlandse leger diende, krijgt men een goed inzicht in de mogelijkheden van het diergeneeskundig handelen bij kriegsverwondingen¹⁴.

Bekend was al dat snelle sluiting van wonden gunstig was door middel van hechting met draden van gewaste,

gedraaide schapendarm met behulp van kromme wondnaalden, driehoekig op doorsnede, of met stalen naalden waar een draad achtvormig omheen gedraaid werd. Als er ettering optrad was het zaak te zorgen dat die van de goede soort was of werd: "pus bonum et laudabile". Dit moest bewerkstelligd worden door de wond schoon te houden en herhaaldelijk te wassen met bronwater en met afkooksel van holwortel of duivelsdrek, beiden bekend uit de kruideneekskunde. De beste pus is dik, geelachtig en reukloos en vormt de heilzaamste balsem die het meeste tot genezing toebrengt. Hierop volgt de wat cryptische zin: "De pijn is de oorzaak der zwelling en ontsteking", wij zouden het eerder omgekeerd zeggen. Wonden werden ook wel gehecht met zgn. pikpleisters, waarvoor het recept niet is overgeleverd. Geadviseerd wordt schotwonden goed open te leggen en stukken huid, kogel en patroonpapier dat in de diepte zit te verwijderen. En dit alles dan natuurlijk vergezeld doen gaan van aderlating, die "terecht de eerste plaats inneemt onder alle heelkundige behandelingen, daar zij eene der voornaamste reddingsmiddelen in alle ontstekingsachtige ziekten is."

Verliezen

De Nederlandse Cavalerie verloor bij de veldslagen van Quatre-Bras en Waterloo de helft van haar paarden, ruim 1600. Daarvan waren er 500 gedood, 200 gewond en 900 vermist. De boeren van Waterloo zullen hun stallen ongetwijfeld met de nodige fraaie paarden gevuld hebben¹⁵. Een bevestiging van dit vermoeden is in het dagboek van Van Gorkum te lezen, wanneer hij een onderschepte brief citeert van een Franse generaal aan zijn zoon, gedateerd op 10 juni, dus zes dagen voor Quatre-Bras. Deze schreef:

"Ik hoop dat we binnenkort zonder veel moeite een nieuw rijpaard voor je zullen vinden, want ik geloof dat er de komen-

de dagen klappen gaan vallen."

Zo'n veldslag werd kennelijk beschouwd als een goedkope manier om aan een nieuw paard te komen.

Paardenverlies tijdens de veldtocht naar Rusland

Van de paarden die stierven was het merendeel niet het slachtoffer van direct geweld, maar van gebrekkige paardenkennis, van slechte logistiek en van slechte weersomstandigheden. Dat laatste gold vooral tijdens de veldtocht naar Rusland. Napoleon was een groot strateeg, maar geen hippoloog. Om een leger van 150.000 paarden onderweg te voeden wordt een perfecte logistiek geleverd en daaraan heeft het duidelijk ontbroken. Tijdens de tocht naar Moskou behoorden de paarden dagelijks 6-8 kg. haver en 7-9 kg. hooi te krijgen, maar de cavalerie rukte veel te snel op waardoor de fouragetrein achterop raakte. Door Pruisen ging het nog wel goed omdat het land in het najaar voldoende opleverde, maar daarna ging het mis. Toen men naar Moskou vertrok zagen de paarden er prima uit, maar het waren veelal te vette en te jonge dieren, die geen ontberingen gewend waren, die in de remontes, waar de jonge paarden hun opleiding kregen, altijd op tijd gevoerd en gedrenkt werden en een warme stal hadden. Daarnaast speelde een belangrijke rol "de heerschende onkunde des gemeene ruiters in doelmatige behandeling des paards, die zelfs bij oude ruiters al bestaat, laat staan bij recruten zonder ervaring en uit milieus waar geen paarden waren" zoals Geisweit van der Netten het rampzalige Russische avontuur becommentarieert¹⁶. Een korte periode van uitzonderlijk slecht weer met ijzige koude, regen en hagel zorgde ervoor dat in juni 1812 in vier dagen tijd 10.000 paarden bezweken, zonder dat de vijand daar iets aan hoefde te doen. Napoleon had gedacht dat het Russische land hem 's zomers

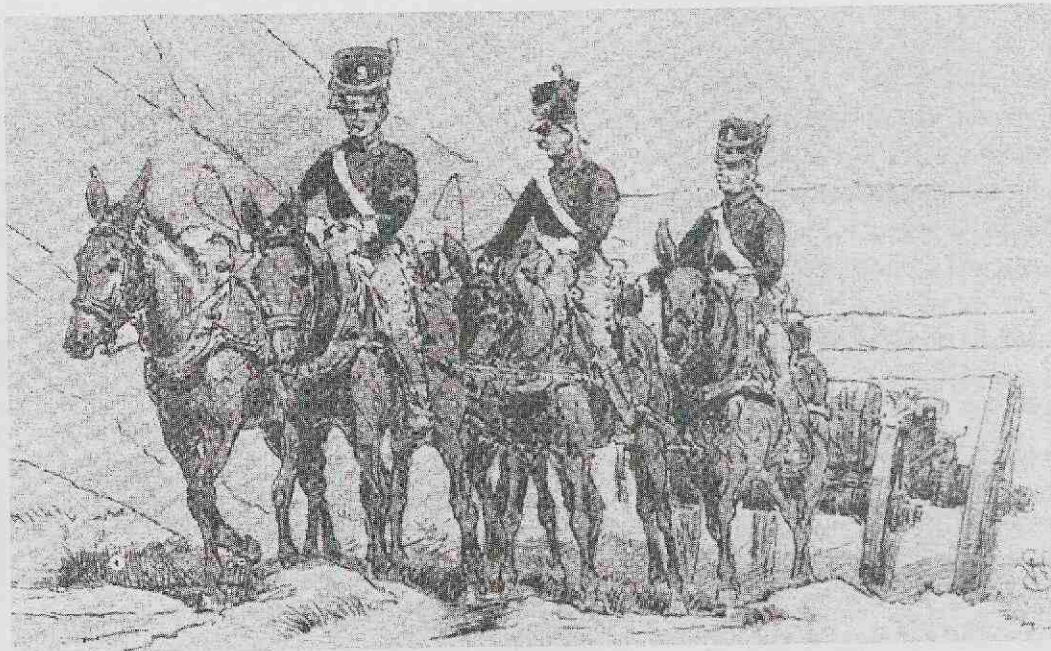
wel voldoende voedsel voor zijn paarden zou opleveren, maar de tactiek van de verschroeide aarde van de Russen zorgde ervoor dat er vrijwel niets te eten was, zodat de paarden zich zelfs met het stro van de daken trachtten te voeden, met talloze darmaandoeningen tot gevolg. Toen Napoleon in oktober in Moskou arriveerde was driekwart van de paarden al bezweken of door geïnfecteerde drukkingen niet meer bruikbaar voor de strijd. Dat de Russische winter hem de das omgedaan zou hebben, is dus een fabeltje. Wel zorgde de terugtocht voor de genadeslag; door het gebrek aan kalkoenen gleden de paarden uit op de bevroren wegen en verwondden zich of braken hun benen.

Alleen de Nederlandse Rijdende Artillerie had voor het vertrek uit Moskou de paarden op scherp beslag geplaatst. Op een middag passeerden ze in vlot tempo het rijtuig van de keizer, hetgeen hem de verbaasde uitroep ontlokte: "Quelle est cette artillerie là?"¹⁷.

"Treurig was de toestand van de treinpaarden, zonder ijzers; de smeden hadden onderweg hunne gereedschappen weggeworpen, storteden zij aanhoudend op den grond, zoodat men bij velen het vleesch zag blootliggen", zoals een ooggetuige meldde.

Paardenverlies tijdens de Spaanse veldtocht

Ook de klimatologische omstandigheden in Spanje leverden de uit noorderlijke streken afkomstige paarden grote problemen op. Vele bezweken ten gevolge van de droogte en de hitte tijdens de campagne, waaraan Nederlandse cavalerie en rijdende artillerie als Hollandse Brigade deelnam, daar zij immers vanaf 1810 waren ingelijfd bij de Franse Keizerlijke Armee. Ook stierven grote aantallen paarden ten gevolge van ondeskundige voedingsmethodes. Het hoofdbestanddeel van de voeding van de Spaanse paarden bestond uit gerst,

welke ze verdeeld over de dag in twaalf kleine giften kregen, nadat de gerst eerst in water geweekt was. Bij deze wijze van voeding bleven de paarden gezond. Bij de Hollandsche Brigade kregen de paarden gemakshalve dezelfde hoeveelheid gerst in slechts vijf, niet geweekte, porties toebedeeld. Dit veroorzaakte zeer ernstige verteringsproblemen, vaak met dodelijke koliek tot gevolg. Zo stierven bij het 3de Hollandsche Huzarenregiment in Biskaye binnen acht dagen ruim honderd dieren¹⁸.

Voor de mededeling in *Veterinär-historische Mitteilungen*¹⁹ dat er grote verliezen optraden ten gevolge van stecken in de goed doorbloede kootholte door schorpioenen (de voor de mens in het algemeen niet dodelijke *Buthus occitanus*) is noch in de verdere literatuur noch na informatie bij veterinaire-historische militaire instanties in Frankrijk en Spanje bevestiging te krijgen.

Bij gebrek aan paarden werden tijdens de oorlog in Spanje muildieren voor de wagens en artilleriecaissons gespannen, hetgeen bij de terugkeer in Nederland een bureaucratisch probleem opleverde waarvoor de Regimentscommandant in Den Haag instructies vroeg "zijnde voor muilezels geene fourage binnen het Rijk op generaal tarief toegestaan"²⁰. In het

Fig. 6. 'Muildieren'. Tekening van R.A. Hoyinck van Papendrecht.

begin van de 19de eeuw werd in het taalgebruik nog geen onderscheid gemaakt tussen muildier en muilezel, maar ongetwijfeld waren de toen gebruikte bastaarden muildieren, aangezien een muilezel als last- of trekdier niet sterk genoeg is. Grappig is dat de eerder genoemde Hoyinck van Papendrecht, die de scene dat muildieren door het Nederlandse leger gebruikt werden op een prent vereeuwigd heeft, waarschijnlijk nooit zo'n dier gezien heeft, want de door hem geschilderde dieren zijn gewone ezels (Fig. 6). Het muildier vormt een belangrijke en interessante bastaard, die in het Duitse en Zwitserse bergleger ook nu nog steeds zijn nut bewijst.

Infecties

Vele infectieziekten bedreigden de militaire paarden. Tijdens de Russische veldtocht was sprake van een meningo-encephalitis die vele slachtoffers vergde, terwijl schurftinfecties (*Sarcoptes scabiei*) zowel bij de paarden als bij de militairen een ware plaag vormden^{21, 22}.

Paarden met niet of slecht behandelde drukkingen leden veelvuldig aan gangreneuze en/of abscederende processen.

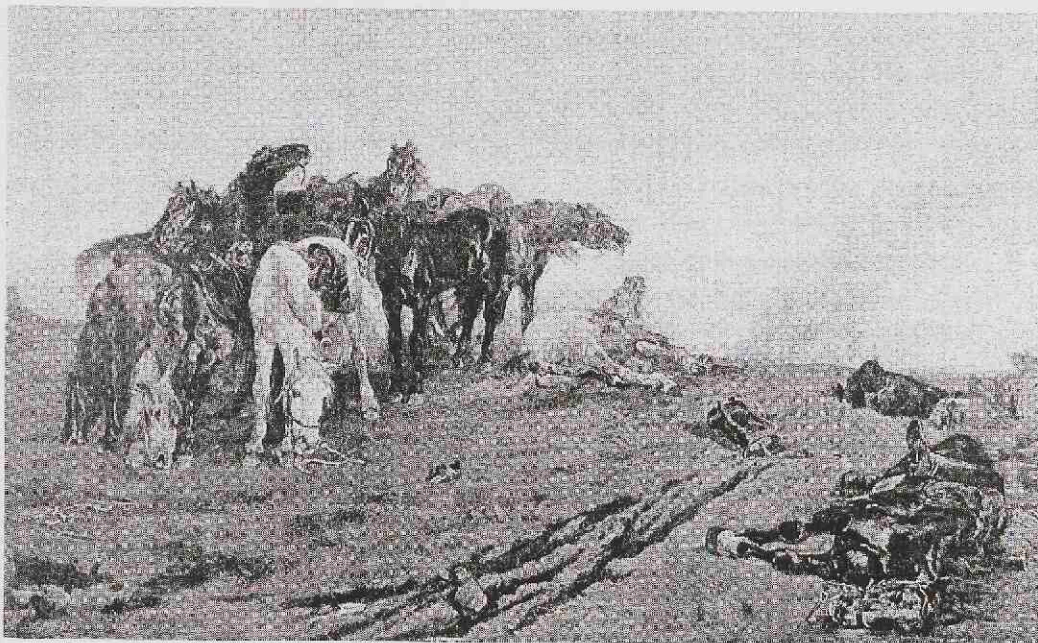

Fig. 7. "Lendemain", schilderij van de Franse schilder John Lewis Brown (1829-1890). De tekst bij deze afbeelding in het boek *En campagne* van Jules Richard (Paris: Boussoud, Valadon: L' Univers illustré, 1893, 1895) luidt:

"Lendemain" nous transporte tout d'un coup au milieu des douleurs du champ de bataille...après la bataille. Les tumultes se sont éteints, les grands chocs sont épuisés; mais les moissons brûlées fument et les canons brisés gisent à terre au milieu des cadavres de bêtes et de gens. Les chevaux survivants, démontés ou blessés, se pelotonnent, craintifs et inquiets, en un seul groupe. Ils hennissent, se cherchent, s'appellent et se rencontrent. Ils tondent avidement la plaine dénudée, se mangent mutuellement les poils de leurs crinières, gémissent après le râtelier absent et l'auge de la caserne. Où sont leurs brillants cavaliers? Où sont ces amis de tous les jours qui les soignaient, qui les guidaient, qui les aimaient? Ils sont morts, morts pour le drapeau et pour le pays.

M. John Lewis Brown n'a jamais été plus profondément inspiré.

Opvallend is dat tetanus betrekkelijk zeldzaam was, zelfs bij die paarden die verwond uit de strijd kwamen, waar ze toch vaak diepe steekwonden opliepen. Overigens kwam tetanus in de militaire noodhospitals na Waterloo en ook tijdens de Spaanse en Portugese oorlogen (1812-1814) onder de geblesseerde militairen slechts sporadisch voor. Gezien het nauwe contact tussen mens en paard zou men toch anders verwachten. Vooral in de depots, waar vele paarden bijeengebracht werden, was sprake van veel respiratoire aandoeningen waarvan, op grond van de vaak summier vermelde symptomen de exacte aard nu moeilijk

te achterhalen is, maar influenza, goed-aardige droes en vooral kwade droes kwamen ongetwijfeld regelmatig voor. De laatste is een zeer besmettelijke ziekte die al in de oudheid bekend was en waarvan de veroorzaker in 1882 door Friedrich Loeffler ontdekt werd waardoor er een einde kwam aan de onzekerheid omtrent de oorzaak van de ziekte, die ook in de napoleontische tijd vele slachtoffers onder de paarden en ook onder diverse gereputeerde paardenartsen had gemaakt. Na de ontwikkeling van de malleïnetest, waarmee besmette dieren en dragers onderscheiden konden worden van gezonde dieren, kwam er in het

begin 20ste eeuw snel een einde aan deze wereldwijd verspreide infectieziekte. Het woord "malleïne" is afgeleid van malleus, wat hamer betekent, omdat de veroorzaker bij kleuring bipolair gekleurd wordt, de ene pool sterker dan de andere, waardoor de bacil de vorm van een hamer lijkt te hebben. Maar de term werd al in de Oudheid gebruikt. Vegetius ontleende hem aan Aristoteles. Hij vergeleek de ziekte met een hamer die hard inslaat. *Burkholderia mallei* (of *Pseudomonas mallei*, zoals de bacterie vroeger genoemd werd) veroorzaakt bij ezel en muilnier een acute dodelijke ziekte, terwijl het verloop bij het paard en vele andere dieren en ook bij de mens chronisch is. De infectie openbaart zich in twee vormen: de respiratoire vorm (Fr.: Morve=snotneus; Eng.: Glanders) en de cutane vorm (Fr.: Farcin; Eng.: Farcy) die in de napoleontische tijd als twee verschillende ziekten beschouwd werden. De besmetting van de respiratoire aandoening, die het meest voorkomt, verspreidde zich via gemeenschappelijke voerbakken en watertroggen, die door snotterende patiënten besmet waren geraakt. Vooral het paard is gevoelig. Het feit dat het paard geen galblaas heeft, was volgens de aanhangers van de humoraalpathologie, die tot ver in de 19de eeuw werd gepredikt, de oorzaak van de gevoeligheid van het paard. De verhouding van de humores of lichaamssappen (bloed, gele en zwarte gal en slijm) zou door het ontbreken van de galblaas gemakkelijk verstoord worden. Voor het feit dat de ziekte zich voornamelijk aan het hoofd openbaarde lag de verklaring dan ook voor de hand: "De lever heeft geen galopvang, maar een zenuw waarlangs de gal naar de hersenen gaat, daarom zit de ziekte in het hoofd". De anatomische kennis stond al op een hoog peil; men wist dat de Nervus vagus een aftakking heeft die naar de lever gaat.

Droes zou dus spontaan ontstaan bij slechte hygiëne, zwaar werk, slechte voeding; zo was de mening van de professoren van de in 1765 door Bourgelat opgerichte École vétérinaire van Alfort en deze mening heeft catastrofale gevolgen voor het Franse leger gehad²⁴. De Franse cavalerie stuurde jaarlijks een aantal van zijn militairen naar Alfort voor een opleiding tot 'Artiste vétérinaire', die na afloop daarvan een aantal jaren als paardenarts in het leger dienst moesten doen. Geïndoctrineerd in de leer dat droes niet infectieus was, weigerden ze in 1806 mee te werken aan het "Plan sanitaire" van de legerleiding om verdachte dieren te isoleren en zieke dieren af te maken, waardoor de ziekte zich bleef uitbreiden onder de legerpaarden. En dat terwijl de Franse overheid al in 1796 de verplichting had opgelegd om uitgebreide maatregelen te nemen in geval van droes: "Quand les animaux ont été exposés aux germes". Toch wel opvallend om deze woorden te lezen in een officieel document van het Franse Ministerie van Binnenlandse Zaken honderd jaar voordat het bestaan van besmettelijke kiemen bewezen werd²⁵. Lijders moesten onmiddellijk gedood worden en met ingesneden huid, om verkoop daarvan te voorkomen, tien voet diep begraven worden, minstens 200 meter van bewoond gebied. Een paard werd als absoluut 'morveux' beschouwd wanneer het uit een of twee neusgaten gedurende een maand een min of meer dikke, soms roodachtige uitvoering had gehad zonder verder enige storing in zijn gezondheid te vertonen. Een verdacht paard kreeg een tampon met een blaartrekkende stof subcutaan tussen de voorbenen aangebracht bij wijze van prikkeltherapie, en aan het hoofd een zak met gekookte Malva (kaasjeskruid) die gunstig zou werken bij respiratie- en huidproblemen²⁶. De stallen moesten ontsmet worden met behulp van kokende zoutzuur-

damp, hetgeen overigens gevaarlijker is voor degene die dat moet doen dan voor het infectieuze agens zelf²⁷. Maar de militaire veterinairen trokken zich niets aan van die voorschriften en het zou tot ver in de 19e eeuw duren, voordat ook in het Franse leger maatregelen genomen zouden worden om de mal-leus in bedwang te houden.

Tot besluit het fragment waarmee het dagboek van Van Gorkum wordt besloten:

"Het kon toen omstreeks 8 à 8 1/2 ure in de avond zijn, er kwam bericht dat het corps van Prins Blücher in aantocht was. Nog eens poogde Napoleon ons centrum te doorbreken, hij geeft order tot een nieuwe aanval, de kern van het Franse leger, grootendeels Garde en door hemzelf aangevoerd, begon opnieuw de aanval. Met een ongelofelijke hardnekkigheid wordt deze aanval door de Engelschen afgeslagen. Wellington maakte van een oogenblik van aarzeling gebruik en liet de geheele linie voorwaarts rukken om de vijand aan te vallen. Deze aanval lukte volkomen, in een oogenblik was het geheele Franse leger in aftocht, door een ware paniek bevangen. Alles wat niet vluchten kon werd neergesabeld of met de bajonet neergeveld. Alles vluchtte naar rechts en naar links van den weg en werden achtervolgd door de Pruischen. De Engelsche en Nederlandsche troepen bleven op het slagveld en namen rust tot de volgende dag."

Noten

1. M.J.E. Viruly van Pouderoyen. *Korte Geschiedenis der Nederlandsche Rijdende Artillerie*. Arnhem: De Jongh, 1893. p. 12.
2. H.-H. Isenbart; E.M.Bührer. *Een koninkrijk voor een paard*. 3e dr. Amerongen: Gaade, 1979. p. 101.
3. J.S. Cadoux. *La Cavalerie Britannique au Premier Empire 1804-1815*. Diss. École Nationale Vétérinaire de Lyon, 1992. p. 200.
4. A. Rens. *Het Regiment Huzaren van Prins Alexander*. Amsterdam: Management Press, 1994. p.133.
5. N.J.P.A.P.H. van Es. *Het Historisch Museum van het Korps Rijdende Artillerie*. Dl. 1. Arnhem, 1893. p. 77.
6. J.G. Naumann. *Über die vorzüglichsten Theile der Pferdewissenschaft*. Berlin: Achenwall, 1815. p. 273-281.
7. E.C.D. Dumas. *La Cavalerie Française du Premier Empire 1804-1815*. Diss. École Nationale Vétérinaire de Lyon, 1992. p. 207.
8. J. Ambert. *Esquisses historiques, psychologiques et critiques de l'Armée Française*. T. 1. Saumur: Ed. Degouy, 1837. p. 258.
9. W. van der Duyn. *Bijdrage tot het afrigten van paarden*. 's-Gravenhage/Amsterdam: Gebr. van Cleef, 1839. p. 13.
10. H.P. Henri-Jaspar. *La grande misère des chevaux en Russie*. *Hippo News*, dec.-jan. 2002, p. 1.
11. N.J.A.P.H. van Es. (zie 5) Dl V-IIIa, p.191.
12. W. Slob. *Het Nederlandse paard. De geschiedenis van de Nederlandse warmbloedfokkerij tot 1950*. Doetinchem: Misset, 1995. p. 37.
13. B. Schoenmaker en J.P.C.M. van Hoof. *200 jaar Rijdende Artillerie 1793-1993*. 's-Gravenhage: SDU, 1993. p. 12.
14. G.A. Geisweit van der Netten. *Handboek der Paardenkennis voor den burger- en krijgsstand*. 's-Gravenhage /Amsterdam: Gebr. van Cleef, 1817. p. 194-213.
15. A. Rens. (zie 4) p. 133.
16. Geisweit van der Netten (zie 14), dl. 2, p. 124.
17. N.J.A.P.H. van Es. (zie 5) deel V, p. 144.
18. M.J.E. Viruly van Pouderoyen. (zie 1) p. 33.
19. Veterināres aus dem Kriege Napoleons in Spanien. *Veterinärhistorische Mitteilungen*, 15(12), 1935: 92-93.
20. Nationaal Archief. Ministerie van Oorlog voor 1813. Relatieven 21 juni, nr.14-16, 1810.
21. E.C.D. Dumas. (zie 7) p. 206.
22. J.S. Cadoux. (zie 3) p. 176.
23. E. Evrard. *Waterloo 1815. Traumatologie des Blessés. Évolution du Service de Santé Militaire 1815-1997*. Bruxelles: IFA-DKM, 1997. p. 71.
24. P. Rouppert. *La Morve, histoire d'une polémique*. *Bulletin de la Société Vétérinaire pratique de France*, 84(5), 2000. p. 291.
25. Nationaal Archief. Binnenlandse Zaken, 1795-1813. Inv.nr. 1094.
26. J. Blancon. Early methods for the surveillance and control of Glanders in Europe. *Bulletin de la Société Vétérinaire pratique de France*, 78(1) 1994, p. 554.
27. D.J. Houwers. Persoonlijke mededeling.

Veterinair in militaire dienst

Hun bijdrage, na de motorisatie der landstrijdkrachten, aan de ontwikkeling van de specialisatie veterinaire volksgezondheid binnen de militaire en civiele gezondheidsbescherming

D.A.A. Mossel^a & P.A. Koolmees^b

De bijdrage van de veterinaire wetenschappen en de beoefenaars daarvan aan de gezondheidszorg voor de bevolking

Van oudsher heeft de diergeneeskundig geschoolde beroepsgroep – van hoefsmid tot dierenarts – veel ervaring en inzet aangedragen bij de bescherming van de openbare volksgezondheid (Koolmees, 2000a). Die bijdragen zijn in te delen in drie categorieën.

De eerste groep omvat ernstige dierziekten, die ook bij de mens ziekten met vaak dodelijke afloop hebben veroorzaakt. Anthrax en rabiës vormen hiervan de klassieke voorbeelden. De betekenis van de, door een *Mycobacterium* bij het vee veroorzaakte ziekte van Johnie voor de humane pathologie is nog steeds niet sluitend vastgesteld. Niettemin zijn, voor het geval dat de ziekte van Crohn daar uiteindelijk toch mee samenhangt, in interdisciplinair onderzoek solide preventietechnieken uitgewerkt (Lund et al., 2002).

Het gezonde slachtdier als drager van een gamma van voor de mens pathogene darmbacteriën vormde en vormt nog steeds een cruciaal thema in de preventieve geneeskunde. Aan de Amerikaanse dierenarts Daniel Salmon is de identificatie van het schier onuitroeibare naar hem benoemde genus te danken dat

vooral via het varken, het kalf, het pluimvee en in mindere mate het volwassen rund wordt overgebracht. Pluimvee is vermoedelijk de prominente drager van het geslacht *Campylobacter*, aan het einde van de 19e eeuw door Escherich geïdentificeerd (Kist, 1986), maar, door het microaërobe karakter eerst decennia later als verwekker van een ernstige enteritis herkend. Korte tijd later bleek het gezonde rund de verspreider te zijn van enterovirulente pathotypes van *E. coli*.

Als tegenpool van deze situatie geldt de problematiek van apthosa, varkenspest en aviaire influenza. Uitvoerig veterinair onderzoek, vaak in samenwerking met infectiologen uit de humane geneeskunde, heeft het zeer waarschijnlijk gemaakt dat deze ernstige epizootieën niet op de mens overdraagbaar zijn. Vanuit deze optiek, maar vooral ook voor het indammen van ernstige epidemieën is consistente veterinaire inbreng, ook in de militaire context, van kardinaal belang.

Het is niet verwonderlijk dat de drie aandachtsvelden voor veterinair/medische interactie geresulteerd hebben in een enorme bloei van de tak van veterinaire wetenschap, triviaal aangeduid als vleeskeuring (Von Ostertag, 1910). Meer nog dan gezondheidsrepercussies (Van Calcar, 1937) vormden daarbij handelsbelangen de drijfveer. Pioniers als Von Ostertag (overigens medicus en niet dierenarts), Lerche, Schönberg en Grossklaus in Duitsland, Hess in Zwitserland, Jepsen en Skovgaard in Denemarken, Pantaléon et al. (1958, 1964) in Frankrijk en Van Oyen, Reitsma en Kampelmacher in Nederland ontwikkelden deze discipline, en verzorgden

veelal boeiend onderwijs in deze materie, ver uitgaand boven de triviale en sec weinig effectieve inspectie van het eindproduct; *vide infra*.

Het aangrenzende gebied, veterinaire zuivelhygiëne, kreeg binnen de discipline aanmerkelijk minder aandacht dan de vleeshygiëne. Begrijpelijk is dit wel. Het centrale probleem: brucellose, overgebracht door vooral zachte kazen, bereid uit rauwe melk in het bijzonder van ovine herkomst is een regionaal probleem voor die gebieden, die zeer grote hoeveelheden van dit type zuivel produceren, maar vooral ook exporteren.

Een belangrijke, verdere bijdrage van veterinaire wetenschappers aan de gezondheidszorg werd geleverd door K.F. Meyer in Californië. Door zorgvuldig experimenteel onderzoek toonden Meyer en medewerkers aan dat er slechts één veilige strategie bestond om door levensmiddelen overgebracht botulisme, een ernstige intoxicatie met vaak dodelijke afloop, te voorkómen. Door het sporadisch voorkomen van *Cl. botulinum* in rauwe grondstoffen kan alleen pro-actieve interventie, en niet de gebruikelijke retrospectieve controle van in de handel gebrachte levensmiddelen een afdoende consumentenbescherming garanderen (Meyer, 1931).

Opvallend is wel dat uitbreiding van de preventieve zorg voor vers vlees tot het brede scala van vleeswaren in veel mindere mate thema van onderzoek en onderwijs werd, en dat ook bleef. In Nederland leverden vooral Bos en Clarenburg hieraan niettemin belangrijke bijdragen.

Van meer recente datum is de veterinaire belangstelling voor het milieu. Chemische risico's kregen de aandacht

a. Prof. Dr. D.A.A. Mossel, Eijkman Foundation for Postgraduate Education and Research on Public Health Microbiology of Foods and Drinking Water, Utrecht University, Postbus 6024, 3503 PA Utrecht

b. Dr. P.A. Koolmees, Hooftafdeling Volksgezondheid & Voedselveiligheid, Faculteit der Diergeneeskunde, Universiteit Utrecht, Postbus 80175, 3508 TD Utrecht

van Seinen, microbiologische die van Bijker en Van Knapen. De origine van veel zoönosen is in het vervuilde milieu aan te treffen (Van Knapen, 2000).

Veterinaire volksgezondheid – de militaire betekenis

In vele landen groeide het besef dat de bijdrage van de veterinaire beroepsgroep aan de humane preventieve geneeskunde, naast de klinische diergeneeskunde, en met name in de boven geschetste aandachtsvelden, om institutionalisering vroeg (Cameron, 1926; Von Ostertag, 1939; Hansen, 1959; Schuman, 1959; Steele, 1978; Grossklaus *et al.*, 1991; Rosser, 1991; Schönherr, 1991). Uit deze overweging ontstond de discipline aangeduid met de term Veterinary Public Health (Schwabe, 1984; Swabe, 1999; Mossel & Struijk, 1990). Een krachtige academische ontwikkeling van dit specialisme vond plaats in de Verenigde Staten en van daaruit, onder auspiciën van Steele (1978) binnen de WHO, in het bijzonder in de divisie Pan American Health Organisation.

In zowel civiel als militair Nederland bestond – in tegenstelling tot vele andere landen – in het begin bij de veterinaire beroepsgroep, buiten verdienstelijke betrokkenheid bij de vleeskeuring, weinig interesse voor wat later veterinaire volksgezondheid zou heten. Een uitzondering hierop vormden de dierenartsen, die omstreeks 1920 nuttig werk deden in de lokale gezondheidscommissies (Houwaart, 1991; Koolmees, 2000b). Daarentegen werd, vanuit Indonesië bij de KNIL, kolonel-dierenarts A.J. Braak een ware klokkenluider voor veterinaire volksgezondheid *avant la lettre*. Als gevolg van het verdwijnen van de militaire rol van het paard in roemruchte krijgsverrichtingen, verloor uiteraard de paardenarts *sensu strictu* vrijwel volledig reden van bestaan. Dit demotiveerde kolonel Braak echter geenszins (Van Vuuren & Van Schaik, 1962; Wilkens,

DE MILITAIRE SCHOOL VOOR HYGIËNE EN PRAEVENTIEVE GENEESKUNDE. — 1 Juni 1.1. is de Militaire School voor hygiëne en praeventieve geneeskunde opgericht, die thans in het kamp Neerijnen haar vaste zetel heeft gekregen. Het omvat onder meer een laboratorium, modelkamer, museum en een inrichting voor zuivering van verontreinigd afvoerwater.

Niet alleen officieren van gezondheid ontvangen hier in een cursus van enige weken, een instructieve extra-opleiding voor de hygiënische maatregelen bij de troepen, maar ook worden in kortere leergangen de water-verzorgers en de hygiënische soldaten geïnstrueerd. Commandant van het kamp is de res.-dirigerend officier van gezondheid dr. A. W. J. H. HOTTINK.

1964; Van Dorssen, 1973).

Reeds in een vroeg stadium had hij in Indonesië zijn bijdrage geleverd aan vleeskeuring, veiligheidsborging van drinkmelk en aanverwante veterinaire aandachtsgebieden. Na het opheffen van de KNIL in 1950 koos hij actief voor de functie van commandant van de Militaire School voor Hygiëne en Preventieve Geneeskunde te Neerijnen (De Jong, 1964). Dit instituut kende ongekennde bloei, mede door de bewonderenswaardige inzet van kolonel-arts B.J.W. Beunders (1952). Dit kon overigens niet verhinderen dat deze, voor medisch Nederland zo belangrijke, institutie in 1969 ook alweer onder het snoeimes verdween. Geen nood overigens voor kolonel Braak: hij aanvaardde de functie van commandant van de Dienst Militaire Gezondheidszorg in Utrecht. In de tegenwoordige tijd bestaat de taak van landmacht, luchtmacht, marine en, in mindere mate ook van de marechaussee, voornamelijk, zo niet geheel uit stabiliserend optreden buiten Nederland. Daarbij komt aan de veterinaire volksgezondheid als onderdeel van de bescherming van het welzijn en de inzetbaarheid van het defensiepersoneel een cruciale betekenis toe. In de 'baseline' is in Nederland en omliggende landen de microbiologische veiligheid van voedsel onloochenbaar niet indrukwekkend (Mossel & Dijkman, 1984; De Wit *et al.*, 2001; Koopmans *et al.*, 2000; Hoogkamp-Korstanje, 2003; Lopman *et al.*, 2003) – veelal als gevolg van banale verwaarlozing van elementaire hygiëne

Fig. 1. Besluit tot oprichting van de Militaire School voor Hygiëne en Praeventieve Geneeskunde.

Bron: Nederlandsch Tijdschr. Geneeskunde 92 (1948) 4212.

(Mossel *et al.*, 1966; Kampelmacher *et al.*, 1971; De Wit & Kampelmacher, 1988). In roerige gebieden zal dat bepaald nog sterker het geval zijn. Bovendien zijn vele dezer regionen technologisch niet zo ver ontwikkeld als Nederland, terwijl ambachtelijke bedrijven er aanmerkelijk belangrijker zijn dan bij ons. Vele bacteriologische, virale en parasitaire risico's dus, die tot het competentiepakket van de dierenarts behoren. Deze heeft als bijkomend voordeel dat zij/hij op grond van een klinische basisopleiding een uitstekend aanspreekpunt voor de 'Senior Medical Officers' vormt. Bij de identificatie, en zo snel mogelijke rectificatie, van explosies van voedselinfecties, die tot ontbreken op appel van niet te verwaarlozen aantallen manschappen kunnen leiden, is dit van eminent belang.

Niet ten onrechte stelde destijds Zinsser (1935) dat militaire operaties veelal mislukten doordat een groot aantal door de stress der krijgsverrichtingen minder immunocompetente, manschappen ten gevolge van enteritis niet inzetbaar was. Meer recent werd deze maxime bevestigd door ervaringen in Vietnam (Sheeby, 1968) en tijdens de Operatie Desert Storm (Hyams *et al.*, 1993). Ook bij civiele reizigers naar (sub)tropische gebieden met minder stress is diarree

een veel voorkomende pathologie (Packham, 1995; Steffen *et al.*, 1999; Steffen & Dupont, 2000).

De voorziening van militaire eenheden met voldoende drinkwater van onbetwistbare medisch-microbiologische veiligheid heeft altijd een prioriteit gehad voor commando-eenheden die de inzetbaarheid van hun mensen wilden garanderen (Beunders, 1952). Het wapen van de Genie heeft deze taak binnen de KL steeds goed vervuld. De laatste drie decennia hebben echter geleerd dat borging van de veiligheid van drinkwater aanmerkelijk meer professionaliteit vergt dan de voorheen voldoende technische zuivering en na-desinfectie-routine, waarvan de effectiviteit wordt gecontroleerd via een grensreactie op beschikbaar chloor en hoogstens nog de klassieke 'colimetrie' (Mossel & Struijk, 2003). Het ligt voor de hand de verantwoordelijkheid voor deze taak thans te velde toe te vertrouwen aan bacteriologisch, virologisch en parasitologisch toegeruste microbiologen, die de vereiste laboratoriumtechnieken toch reeds toepassen bij de beveiliging van de voeding.

Van drinkwater naar zwemwater, en controle op de veiligheid van plaatsen die manschappen onherroepelijk moeten doorwaden, is een kleine stap. Is de laatste activiteit vaak haalbaar zonder relevante expositie van de mens aan het betrokken water, in warme gebieden, anders is het gesteld met de veiligheid van zwemwater, met name. Deze vraagt 'out-of-area' opnieuw aanmerkelijk meer militaire aandacht dan in het, op het gebied van zwembaden voortreffelijk georganiseerde Nederland, het geval is. Tenslotte is beheersing van en dus de kennis op het terrein van infectieziektes vanuit het (leef)milieu van groot belang voor operaties te velde. Dieren (ongedierte en plaagdieren) of dierlijke excreta (urine) zijn frequent de ultieme oorzaak van uit het milieu stammende infecties.

In Nederland voor militaire toepassing beschikbare kennis en ervaring in de sector veterinaire volksgezondheid

Sedert de époque Braak-Beunders is in Nederland veel onderzoek op de boven beschreven terreinen van militaire gezondheidszorg verricht. Dit vond in het bijzonder plaats binnen het Rijksinstituut voor de Volksgezondheid, het Centraal Instituut voor Voedingsonderzoek TNO en verschillende Vakgroepen (thans Hoofdafdelingen) van de Faculteit der Diergeneeskunde en de Eijkman Stichting, Universiteit Utrecht.

De staf

Het praktijkondersteunend onderzoek werd enthousiast gestuurd door kol. Beunders en zijn ondercommandant lt.-kol.-arts H. Nanninga, gestationeerd in de Afdeling Klinische Microbiologie van de Faculteit Geneeskunde te Leiden. Zij konden daarbij rekenen op enthousiaste implementatie door hun beide medewerkers.

Majoor-diëtiste Tineke Das rekende op even charmante als onverbiddelijke wijze af met de vele fratsen en fabels die de voedingsleer eigen zijn en wel altijd zullen blijven. Onder begeleiding van de artsen-hoogleraren Voedingsleer Luijken (Amsterdam) en De Wijn (Leiden) en de directeur en onderdirecteur van het Centraal Instituut voor Voedingsonderzoek TNO, M. van Eekelen en C.G.J.M. Engel, werden adviezen uitgebracht aan kazernekeukens, de CADI en de DML. Mevrouw Das' motto was: "Er bestaan gevaarlijke voedingsmiddelen, maar uitsluitend van een goede voeding kan een positief gezondheidseffect worden verwacht". Tezamen met haar civiele 'opposite number' in het Leyenburg-ziekenhuis, diëtiste Truus Becht, waren zij van eminent belang voor wat in de jaren 1950-1965 aan positieve bijdragen van voeding van gemeenschappen werd

geleverd (Becht, 1974).

Niet minder gunstig voor het militaire bedrijf was de inzet van adj. F. van Oosten. Zowel als verpleegkundige als analist opgeleid was hij de ideale HPG-OO 'avant la lettre'. Door zijn praktische instelling en belezenheid, zorgvuldig afgestemd op wat de "dokters" hem adviseerden, raakte hij in de loop van zijn carrière "gepakt en gemazeld" in wat in de levensmiddelenindustrie en grote keukens allemaal mis kon gaan en ook dikwijls ging. Zijn verantwoordelijkheid daarbij was enorm, vooral met betrekking tot de activiteiten van de KL-operaties Expeditionele Macht in Korea, en de KM-inzet rond Nieuw-Guinea. Vaak graverende teleurstellingen leerden Van Oosten hoe beperkt de waarde van het gebruikelijke bacteriologische onderzoek van *uitvalmonsters* was (Mol & Mossel, 1956). Preventieve controle in de *toeleveringsbedrijven* en weigering van partijen die bij lijnonderzoek tekortkomingen vertoonden – de latere, zo succesvolle HACCP (Bauman, 1974) – werd zijn beleid ten aanzien van alle ondernemingen die aan Defensie wilden leveren. Hij werd op die wijze de eerste "Environmental Health Officer" in ons land en daarmee de Nederlandse protagonist van Sir Graham Wilson's strategie van longitudinaal geïntegreerde veiligheidsborging van voedingsmiddelen en maaltijden (Wilson, 1935; 1955; 1973; Mossel *et al.*, 1968; Mossel & Struijk, 1993; Friedhoff *et al.*, 2003; Struijk *et al.*, 2003).

Een laat woord van lof voor deze beide medewerkers van kol. Beunders, helaas zonder klarenstoten en defilé, is wel op zijn plaats. Nog steeds kunnen HIO en ARBO-Dienst met vertrouwen voortbouwen op het beleid dat maj. Das en adj. Van Oosten als pioniers ontwikkelden – lang voordat HACCP werd geëvangeliiseerd.....

Het RIVM – voorheen RIV en Rijks Serum Inrichting

J. Spaander steunde, met zijn volle gezag als Directeur-Generaal, de introductie en acceptatie van de doorstraling van bepaalde producten met gammastralen of elektronen, voor specifieke toepassingen door de Amerikaanse Intendance ontwikkeld en op veiligheid onderzocht. Tezamen met Prof. H.W. Julius, Faculteit Geneeskunde, Universiteit Utrecht, de opvolger in tweede lijn van de Nobelprijswinnaar Geneeskunde Prof. Christiaan Eijkman (Mossel *et al.*, 1998), organiseerde Spaander symposia voor experts in Oxford en Rome. Deze stonden op een zeer hoog wetenschappelijk niveau, maar vermochten niettemin de meeste niet-militaire spelers niet te overtuigen. Hoewel teleurstellend voor de onderzoekers die hun resultaten onbenut moesten zien, psychologisch wel invoelbaar als voortvloeiend uit het hardnekkige verzet van de mens tegen ingrijpende veranderingen (Wilson, 1973). Voor de civiele sector creëerden deze consultaties inzake levensmiddel-doorstraling overigens veelbelovende specifieke toepassingen (Steele & Engel, 1992; Mossel & Stegeman, 1985; Struijk & Mossel, 2002).

Spaanders plaatsvervanger Prof. R. Gispen waagde zich op het terrein van de virologie van levensmiddelen. In de praktijk, ook de militaire, was herhaaldelijk geconstateerd dat kleine explosies van enteritis veroorzaakt moesten zijn door virussen, aangezien nauwkeurig bacteriologisch en parasitologisch faecesonderzoek van patiënten geen aetiologisch agens vermocht te identificeren. Hoogwaardig moleculair-virologisch onderzoek in het RIVM bevestigde later dit vermoeden (Koopmans *et al.*, 2000). Tevens werd vastgesteld dat alimentaire virosen wellicht in meer dan 30% van infectieuze enteritiden een oorzakelijke rol spelen (De Wit *et al.*, 2001). Het

belang van dit RIVM-onderzoek voor voeding te velde is enorm: deze incapaciterende diarreegevallen worden onder meer veroorzaakt door contaminatie van voedingsmiddelen en maaltijden door onvoldoende ontsmette handen van personeel en ondeugdelijk drinkwater: zij zijn derhalve zeer gemakkelijk te voorkomen.

Een tweede plaatsvervangende Directeur-Generaal, de dierenarts E.H. Kampelmacher, verwierf wereldfaam op het terrein van identificatie en preventie van salmonellosen. Deze vormen een niet aflatende bedreiging voor militaire maaltijdbereiding doordat in de keukens een voortdurende aanvoer van salmonellae via varkensvlees en gevogelte plaatsvindt. De aanbevelingen van Kampelmacher (1971) en zijn vele medewerkers inzake preventie van salmonellosen zijn ook voor de militaire maaltijdvoorziening van groot belang geweest. In een later stadium richtte Kampelmacher zijn genie en werkkraft op de preventie van listeriose, nadat Schlech *et al.* (1983) overtuigend hadden bewezen dat overdracht van deze ernstige systemische infectieziekte door voedsel van dierlijke en plantaardige oorsprong optreedt (Kampelmacher & Mossel, 1989).

De arts-bacterioloog J.H. Bekker voerde, in aansluiting op de traditionele preventief-geneeskundige Amsterdamse School van Saltet-Van Loghem-Ruijs in het algemeen en, ondermeer ter ondersteuning van de preventie van door ondeugdelijk drinkwater veroorzaakte gastro-enteritiden te velde, onderzoek uit op het terrein van detectie van pathogene microbiota in water (Bekker & Mossel, 1955). In zijn voetspoor ontwikkelde later, de in Delft opgeleide en gepromoveerde A. Havelaar, detectie- en preventieprocedures voor meer recent geïdentificeerde pathogene agentia die in drinkwater kunnen voorkomen (Havelaar, 1994). In deze sector leverden Havelaar en zijn

medewerkers een belangrijke bijdrage aan de mathematisch gestoelde risicoanalyse en – beheersing van door micro-organismen via water overgedragen entero-pathogenen. Het belang hiervan voor rationele borging van de veiligheid van water "out-of-area" is evident. Het RIVM kende uiteraard een sectie die zich bezighield met onderzoek naar alle aspecten van de werkzaamheid van antibiotica. Daaruit vloeide interesse voor desinfectantia voort. B. van Klingeren ontwikkelde betrouwbare methoden voor het meten van de bactericide activiteit van, door het bedrijfsleven aangeprezen, desinfectantia, zowel in suspensie als tegenover bacteriën die aan oppervlakken gehecht zijn (Van Klingeren & Mossel, 1978). Ook dit onderzoeksterrein leverde waardevolle bijdragen aan het bestrijden van infecties in het kader van militaire gezondheidszorg.

Van grote betekenis voor de gezondheidszorg waren ook de bijdragen van de Afdeling Parasitologie van het RIVM. Het niveau van onderzoek van de dierenartsen E.J. Ruitenbergh (1970) over de haringwormziekte, die een ernstige ulceratie van het maagslijmvlies veroorzaakt, en F. van Knapen (2000) naar vele parasitosen die al of niet door andere voedingsmiddelen of drinkwater worden overgebracht, werd in weinig andere instituten in de wereld geëvenaard. In het bijzonder voor het sedentair werkzame gedeelte, maar in feite voor het gehele defensiepersoneel is een optimale voeding van eminent belang (Beunders, 1952). Daarbij zijn preventie van adipositas, maar niet minder de vetzuursamenstelling van voedingscomponenten beslissende determinanten. In dat kader vormden en vormen de uitkomsten van het internationale onderzoek, gecoördineerd door D. Kromhout, naar de relatie tussen opgenomen vetten en hart- en vaatziekten ook voor het krijgsmachtpersoneel een betrouwbaar richtsnoer bij

het kiezen van een optimaal voedingspatroon.

Het eertijdse CIVO – thans TNO-Voeding

De wetenschappelijke samenwerking van dit instituut met Defensie werd in hoge mate bevorderd doordat de eerste directeur, M. van Eekelen, een Utrechtse studiegenoot van It-gen.-arts H.J. van der Giessen was. Dit vormde voor het Beunders-team uiteraard een tastbare ondersteuning op het terrein van 'fact finding and use in military public health'. Een groep jonge wetenschappelijke onderzoekers, waaronder enkele dienstplichtige militairen, werd dus op dat laatste terrein ingezet.

De ondersteuning van Majoor Das vanuit het instituut werd reeds eerder genoemd. De toxicoloog A.P. de Groot en zijn team ondersteunden Dr. Spaander en Prof. Julius in hun adviezen, in geïndiceerde gevallen, doorstraling van levensmiddelen te evalueren. Elke destijds beschikbare techniek werd ingezet om eventuele negatieve gezondheidseffecten van doorgestraald voedsel te onderkennen (De Groot, 1965). Zoals Steele later stelde: "...geen enkele op voedingsmiddelen toegepaste technologie, noch enig natuurlijk voedingsmiddel is ooit zo grondig, op internationaal niveau onderzocht als doorstraling" (Steele, 2000). Een 'clean bill of health' voor militaire toepassingen, onder meer in de vleessector, kwam aldus beschikbaar (Mossel, Krol & Moerman, 1972). Ten behoeve van de verificatie van consistente toepassing van adequate fabricage- en distributieprocedures op aan Defensie geleverde producten zijn betrouwbare microbiologisch-analytische technieken onmisbaar (Struijk, 1996a), zoals ook in de geneeskunde evaluatie van het succes van ingrepen door laboratoriumonderzoek wordt ondersteund. In nauwe samenwerking met het door Prof. Kampelmacher geleide RIVM-laboratorium voor Zoönosen werden in dit

kader elders ontwikkelde methoden van onderzoek geëvalueerd en zo nodig aangepast. Dit programma werd initieel gestuurd door het presidium van de Subcommissie Microbiologie van de Adviescommissie Warenwet. Hierin was Defensie vertegenwoordigd door kol. Beunders en de veterinaire beroepsgroep door Prof. van Oyen (Faculteit der Diergeneeskunde) en A. Clarenburg (RIVM). Belangrijke bijdragen leverden de CIVO-medewerkers J. de Waart (reserve-luitenant infanterie, Korea-vrijwilliger) en J.M. Vincentie (dpl. korporaal KLu). De eerste "temde" het moeilijke, in Nederland slechts sporadisch bewerkte terrein der *Clostridium* spp. (De Waart & Pouw, 1970). Herman Vincentie werd een gewaardeerde deskundige in de sectoren onderzoek van conserven op tropenstabiliteit en het op eenvoudige wijze onderzoeken van RTE (voor militair gebruik gereede) producten op Enterobacteriaceae (Mossel & Vincentie, 1969).

De afdeling chemie van oliën en vetten van het CIVO was, onder leiding van F.D. Tollenaar, uitgegroeid tot een team van internationale reputatie. Een kernthema vormde de preventie van oxydatieve ransheid van vetrijke voedingsmiddelen. Voor Defensie werd grondig onderzoek uitgevoerd om de nooddrantsoenen, welke zeer vetrijk waren, goed houdbaar te maken. Dit had oorspronkelijk tot strategisch doel bescherming van de organoleptische aantrekkelijkheid – moeilijk genoeg voor de solitaire soldaat in de schuttersput of het kleine peloton. Later bleek hiermee ook een gezondheidsbeschermend doel te zijn gediend. Oxydatieve aantasting van vetten produceert vrije radicalen, die geassocieerd schijnen te zijn met bepaalde hart- en vaatziekten en neoplasmen.

Universiteit Utrecht – Faculteit der Diergeneeskunde – Eijkman Stichting
Na de benoeming van de eerste auteur

aan de Faculteit der Diergeneeskunde, verzocht de destijds arts Cdt DMGZ, Dr. Zaalberg, hem om voortzetting van diens advisering mede omdat deze verrijkt zou kunnen worden door een waardevolle inbreng vanuit de veterinaire wetenschappen. Ook toen realiseerden deskundigen zich dat de dierenarts, op grond van zijn opleiding in pathologie, infectiologie, toxicologie en borging van de microbiologische veiligheid van vlees, gevogelte en vleeswaren, optimaal geëquipeerd was als adviseur ten dienste van de bescherming van defensiepersoneel tegen in wezen voorkombare, door voedsel en drinkwater overgedragen gastro-enteritiden. Op deze wijze kon Nederland goed partij geven op de, door de generaal-commandant van het Amerikaanse Veterinaire Corps, in de jaren 1980 in Berchtesgaden en in Fort Sam, Houston, Texas, voor en door hoofddirectoren-dierenartsen uit de VS, Denemarken, Duitsland, Frankrijk en Noorwegen, georganiseerde seminars. Binnen de Faculteit in Utrecht hadden de hoogleraren Van der Schaaf (kap.-dierenarts KNIL bd) en J. Frik en hun UHD Jos Cornelisse al vroeg ingezien welk een belangrijke rol de bacteriologische gesteldheid van opfokvoer en drinkwater bij de preventie van salmonellosen konden spelen (Van der Schaaf, 1965; Van der Schaaf & Frik, 1968): "from farm to fork" *avant la lettre*. Drie dierenartsen-onderzoekers, verbonden aan de – thans – Hoofdafdeling Volksgezondheid en Voedselveiligheid evalueerden de mogelijkheid dit preventieprogramma af te ronden door het via hygiëne niet bereikbare (Van Netten *et al.*, 1997; Berends & van Knapen, 1999), in te vullen door middel van toepassing van melkzuurdecontaminatie van karkassen en bouten vlees, resp. kuikens (Snijders *et al.*, 1979; Smulders & Greer, 1998; Van der Marel *et al.*, 1988). Amerikaanse epidemiologen bewezen meer recent de gunstige effecten van deze terminale behandelin-

gen op de salmonellose-morbiditeit in de VS (Olsen *et al.*, 2001).

Medisch-microbiologisch onderzoek in de Faculteit der Diergeneeskunde beperkte zich uiteraard niet tot pathogene bacteriën. Voor de Nederlandse strijdkrachten relevante vorderingen werden in niet mindere mate gemaakt in de klinische parasitologie (de hoogleraren-dierenartsen Swierstra en Van Knapen) en de virologie. De laatste hoofdafdeling, aangestuurd door de hoogleraar-dierenarts-viroloog M. Horzinek bereikte internationale faam, zoals Marion Koopmans, naar wier baanbrekend onderzoek op het terrein van identificatie en beheersing van Norwalk- en verwante virosen bij de mens eerder werd verwezen (Lopman *et al.*, 2003a).

Deze researchprogramma's vereisten uiteraard dat betrouwbare, en voor militaire toepassing te velde ook relatief eenvoudige, laboratoriumtechnieken ter beschikking waren, of werden ontwikkeld. Het onderzoek in deze sector werd derhalve binnen de Faculteit voortgezet (Mossel, 1987). Tijdens een NATO-workshop in Rijswijk werd deze onderzoekslijn algemeen gewaardeerd. Na het emeritaat van de eerste auteur werd de methodiekverificatie in militair verband voortgezet (Struijk, 1996b; Mossel *et al.*, 1998; Mossel & Heykers, 1998) als onderwijs-ondersteunend onderzoek door de in 1984 opgerichte Eijkman Stichting (Mossel *et al.*, 1998). Door Prof. Corry B. Struijk, die als Eijkman-hoogleraar het werk voortzette, eerst aan de Universiteit van Wisconsin te River Falls, daarna aan het Institut Pasteur te Lille en thans aan de Universiteit van Hertfordshire in Hatfield, werden de bruikbaar bevonden methoden verzameld en in het Engels uitgegeven (Struijk *et al.*, 2002). Evaluatie vanuit de CEN is spoedig daarop vanuit het Institut Pasteur te Lille ter hand genomen (Leclercq *et al.*, 2000).

Daarnaast verzorgde de Eijkman

Stichting, op verzoek, seminars over de microbiologische veiligheidsborging van voedsel en drinkwater voor "senior medical officers" (SMO's) die "out-of-area" werden ingezet (Struijk, 1991). Waar dit de kwaliteit van het diagnostische werk ten goede kon komen, werden laboratoriummedewerkers op post-HBO-niveau bijgeschoold zodat zij de SMO's konden assisteren als "senior medical service laboratory technologists" (Hardy, Struijk & Mossel, 2003).

In de, in verhouding tot activiteiten, vooral in Scandinavische landen, Frankrijk en de Verenigde Staten, relatieve indolentie op het terrein van de veterinaire volksgezondheid in Nederland komt in 1993 een radicale verandering onder de energieke leiding van Prof. F. van Knapen. Drie ontwikkelingen in het grensvlak tussen geneeskunde en diergeneeskunde zijn hierbij de drijfveren.

- De ernstige complicaties, waargenomen na gastro-enteritiden die worden overgedragen door voedsel en drinkwater, in het bijzonder enteritis veroorzaakt door verotoxinogene pathotypes van *E. coli* (haemolitisch-anaemische syndroom) en door *Campylobacter jejuni* (Guillain-Baré neuropathie), verhogen de noodzaak tot alertheid voor deze, voorheen als "banaal" beschouwde infecties. Uitvoerig onderzoek naar de ecologie en preventie van deze beide infecties volgden (Jenkins *et al.*, 2002; Vernozy-Rozand *et al.*, 2002; Allos, 2001; Newell *et al.*, 2001; Stern *et al.*, 2001); de uitkomsten zijn ook voor de gezondheidszorg te velde van eminent belang. Het blijkt dat vooral gevogelte en het rund de voornaamste ultieme bronnen van deze pathogene bacteriën uitmaken. In gebieden waar recent oorlog heeft gewoed, of wellicht nog als guerrilla voortduurt, zal de mate van infectie van slachtdieren, als gevolg van de ingestorte infrastructuur, met zekerheid verhoogd zijn. Invoering van en controle op strikte microbiologische veiligheidsbor-

ging zijn derhalve geboden om de sterkte van militaire eenheden niet door gevallen van enteritis te zien reduceren.

- Het potentiële gevaar van de transmissie van spongiforme encephalopathiën door specifieke organen van het rund is voldoende bekend. Intensief veterinair spoorzoeken leidt tot de preventie-triade. De noodzaak voor deze strategie in te pacificeren gebieden ligt voor de hand (Struijk *et al.*, 2003).

- Tenslotte vereist het fenomeen ontwikkeling van resistentie tegen klinisch relevante antibiotica, vooral in streken met een primitieve zoötechnische infrastructuur, permanente oplettendheid van SMO's. Zij zullen niet graag antibiotische therapie of preventie zien mislukken, doordat de in het milieu opgedane pathogenen door onverantwoord gebruik van antibiotica resistent werden.

Retrospect en prospect

Omstreeks 1950 kreeg de vervanging van bereden wapens door gemotoriseerde zijn beslag. Een behoefte aan militaire "paardenartsen" bestaat daardoor niet langer. Aan kol.-dierenarts A.J. Braak komt de verdienste toe zijn algemene veterinaire kennis en ervaring voortaan ingezet te hebben bij het borgen van de veiligheid van voedingsmiddelen van dierlijke oorsprong. Dientengevolge werd hij de wegbereider in Nederland voor de discipline veterinaire volksgezondheid. In de civiele diergeneeskundige beroepsgroep bestond daarvoor in het grootste gedeelte van de 20ste eeuw weinig belangstelling. Goed gestructureerde vleeskeuring en onderzoek van goede kwaliteit naar de bacteriële risico's inherent aan de consumptie van varkensvlees en eiprodukten en de aetiologische rol van mengvoeders voor slachtdieren waren de voornaamste activiteiten die tot de elders gepraktiseerde veterinaire volksgezondheid kunnen worden gerekend. Meer recent werd de achterstand ingehaald: de pionierspogin-

Kolonel-dierenarts A. J. Braak in gala-uniform.

Fig.2. Kolonel-dierenarts A.J. Braak (1914-1989).

stalinisme, ontwikkelde het werkterrein van het Nederlandse militaire apparaat zich tot een globale dimensie. Meer nog dan voorheen moet derhalve het defensiepersoneel worden beschermd tegen de risico's van microbiële aard, die inherent zijn aan voedsel en drinkwater. De uit de activiteiten van de vroegere "paardenarts" voortgekomen bijdragen aan de gezondheid van de mens zoals deze thans gestructureerd zijn, maar vooral de actualisatie daarvan, kunnen onmisbare bijdragen leveren aan de taak van de preventieve geneeskunde binnen de strijdkrachten nieuwe stijl.

Dankbetuigingen

De auteurs willen hun erkentelijkheid betuigen aan Prof.dr. F. van Knapen en mevrouw Prof. C.B. Struijk voor hun bereidheid het eerste manuscript kritisch te beoordelen en daardoor in waarde te doen stijgen. Zij willen Dr. E. Braak, huisarts te Utrecht, hartelijk danken voor het beschikbaar stellen van een selectie uit het archief van zijn in 1989 overleden vader, kol.-dierenarts A.J. Braak.

Literatuur

- Allos, B.M., 2001. *Campylobacter jejuni* infections: update on emerging issues and trends. *Clin. infect. Diseases* 32, 1201-1206.
- Bauman, H.E., 1974. The HACCP concept and microbiological hazard categories. *Food Technol.* 28, nr. 9, 30-34; 74.
- Becht, G. Ph. M., 1974. Levensmiddelenhygiëne. leerboek voor diëtisten en leidinggevenden in de Horeca-sector. Lochem, De Tijdstroom.
- Bekker, J.H. & Mossel, D.A.A., 1955. Evaluation of a medium containing tergitol-7 and triphenyl tetrazoliumchloride for the differentiation of coliform bacteria from drinking water and foods. *Antonie van Leeuwenhoek* 21, 252-256.
- Berends, B.R., & Knapen, F. van, 1999. An outline of a risk assessment-based system of meat safety assurance and its future prospects. *Vet. Quarterly* 21, 128-134.
- Beunders, B.J.W., 1952. Praeventieve geneeskunde

in het leger. *Ned. Tijdschr. Geneesk.* 96, 1882-1886.

- Calcar, R.P. van, 1937. *College Herinneringen. Medische Faculteit Leiden*. Band III. Rotterdam, Nijgh & van Ditmar, p. 2.
- Cameron, T.W.M., 1926. *Diseases of Animals in Relation to Man*. London, Faber and Gwyer.
- Dorssen, C.A. van, 1973. Laatste beroepsofficier-paardenarts gepensioneerd. *Tijdschr. Diergeneesk.* 98, 1205-1207.
- Edel, W., 2003. Diergeneeskunde en volksgezondheid, ofwel veterinaire volksgezondheid. *Tijdschr. Diergeneesk.* 128, 618-626.
- Frenkel, H.S., 1963. In memoriam dr. A. Clarenburg. *Tijdschr. Diergeneesk.* 88, 191-194.
- Friedhoff, R.A., Houben, A.P.M., Leblanc, J.M. et al., 2003. Elaboration of microbiological guidelines, as an element of Codes of Hygienic Practices, for small and less developed businesses, to verify compliance with HACCP. *J. Food Protection*, offered for publication.
- Groot, A.P. de, 1965. Nutritional and toxicological investigations on radiation decontamination of fish meal. In: *Proc. Internat. Conference on Radiation Preservation of Foods*. Publication 1273, Nat. Acad., Sci. USA, pp. 248-255.
- Grossklau, D. et al., 1991. Notes on technical progress in veterinary public health. *Revue scientifique. l'Office Internat. Epizooties* 10, 995-1018.
- Hansen, J.J., 1959. Current trends in veterinary activities in Sweden. *Vet. Annual* 1, 1-16.
- Hardy, A.M., Struijk, C.B. & Mossel, D.A.A., 2003. Evaluation of some Salmonella confirmation procedures to be applied to lactose-negative, thermotrophic isolates on MacConkey agar. *Internat. J. Food Microbiol.*, to be submitted
- Havelaar, A.H., 1994. Application of HACCP to drinking water supply. *Food Control* 5, 145-152.
- Hoogkamp-Korstanje, J.A.A., 2003. Voeding en gezondheid - infecties door voedsel. *Ned. Tijdschr. Geneesk.* 147, 590-594.
- Houwaart, E.S., 1991. *De Hygiënist. Artsen, Staat & Volksgezondheid in Nederland 1840-1890*. Historische Uitgeverij, Groningen.
- Hyams, K.C., Malone, J.D., Kapikian, A.Z., et al., 1993. Norwalk virus infection among Desert Storm troops. *J. infect. Diseases* 167, 986-987.
- Jenkins, C., Pearce, M.C., Chart, H. et al., 2002. An eight-month study of a population of verotoxinogenic *Escherichia coli* (VTEC) in a Scottish cattle herd. *J. applied Microbiol.* 93, 944-953.
- Jong, C. de, 1964. De Militaire School voor Hygiëne en Preventieve Geneeskunde. *Ned. Mil. Geneesk. Tijdschr.* 17, 345-352.
- Kampelmacher, E.H., 1975. Modern trends in Veterinary Public Health. *Vet. Rec.* 97, 104-107.
- Kampelmacher, E.H. & Mossel, D.A.A., 1989. *Listeria monocytogenes*: attributes and prevention of transmission by foods. *Culture* 10, nr. 1, 1-4.
- Kampelmacher, E.H., Mossel, D.A.A., Schothorst, M. van & Noorle Jansen, K.M. van, 1971. Quantitative Untersuchungen über die Dekontamination von Holzflächen in der Fleischverarbeitung. *Alimenta* 10, Sondernr., 70-73.
- Kist, L., 1986. Wer entdeckte *Campylobacter jejuni/coli*? Eine Zusammenfassung bisher

gen van Clarenburg (Frenkel, 1963) werden geïnstitutionaliseerd door Kampelmacher (1975), en geïntensiveerd door van Knapen (2000) [Edel, 2003]. In de periode 1950-1973 diende Braak deze belangrijke sector van de preventieve geneeskunde vanuit zijn militaire functie. Tezamen met kol.-arts B.J.W. Beunders en diens medewerkers werd het voedingspakket van het defensiepersoneel bewaakt en de intendance effectief geadviseerd. Toen ook in Nederland vanuit de Faculteit der Diergeneeskunde de veterinaire volksgezondheid tot ontwikkeling werd gebracht, kon worden voortgebouwd op de wetenschappelijke inzichten en ervaringen, door kol.-dierenarts A.J. Braak geactiveerd ten behoeve van de Militaire Gezondheidsdienst. Deze kregen een vervolg door onderzoeken in het RIVM, het toenmalige Centraal Instituut voor Voedingsonderzoek TNO en, vanaf 1984, mede door de Eijkman Stichting voor Onderzoek en Onderwijs in de Medische Microbiologie van voedingsmiddelen en drinkwater. Als gevolg van het niet langer bestaan van de bedreiging in Nederland door het

- unberücksichtigter Literaturquellen. *Zbl. Bakt. Hyg. A* 261, 177-186.
- Klingeren, B. van & Mossel, D.A.A., 1978. Official evaluation of disinfectants in The Netherlands. *Zbl. Bakt. I, B*, 166, 540-541.
- Knapen, F. van, 2000. Veterinary Public Health: past, present, and future. *Vet. Quarterly* 22, 61-62.
- Koolmees, P.A., 2000a. De ontwikkeling van de veterinaire volksgezondheid in West-Europa, 1850-1940. *Vlaams Diergeneesk. Tijdschr.* 69, 3-12.
- Koolmees, P.A., 2000b. Veterinary inspection and food hygiene in the twentieth century. In: *Food, Science, Policy and Regulation in the Twentieth Century*. Smith, D.F. & Phillips, J., Editors. London, Routledge, pp. 53-68.
- Koopmans, M.P.G., Vinjé, J., Wit, M. de et al., 2000. Molecular epidemiology of human enteric caliciviruses in The Netherlands. *J. infect. Diseases* 181, suppl.2, S262-S269.
- Leclercq, A., Lombard, B. & Mossel, D.A.A., 2000. Normaliser les méthodes d'analyse dans le cadre de la maîtrise de la sécurité microbiologique française des aliments: atout ou contrainte. *Sciences Aliments* 20, 179-202.
- Lopman, B.A., Reacher, M.H., van Duinhoven, Y. et al., 2003. Viral gastroenteritis out-breaks in Europe, 1995-2000. *Emerg. infect. Diseases* 9, 90-96.
- Lopman, B.A., Adak, G.K., Reacher, M.H. & Brown, D.W.G., 2003a. Two epidemiologic patterns of norovirus outbreaks: surveillance in England and Wales, 1992-2000. *Emerg. infect. Diseases* 9, 71-77.
- Lund, B.M., Gould, G.W. & Rampling, A.M., 2002. Pasteurization of milk and the heat resistance of *Mycobacterium avium* subsp. *paratuberculosis*: a critical review of the data. *Internat. J. Food Microbiol.* 77, 135-145.
- Marel, G.M. van der, Logtestijn, J.G. van, & Mossel, D.A.A., 1988. Bacteriological quality of broiler carcasses as affected by in-plant lactic acid decontamination. *Internat. J. Food Microbiol.* 6, 31-42.
- Meyer, K.F., 1931. The protective measures of the State of California against botulism. *J. prevent. Med.* 5, 261-293.
- Mol, J.H.H. & Mossel, D.A.A., 1956. A typical case of delayed spoilage in a dairy product incubation test. *Applied Microbiol.* 4, 69-70.
- Mossel, D.A.A., 1987. The microbiological examination of food and drinking water in the framework of health protection. In: *Application of Biotechnology to the Rapid Diagnosis of Infectious Diseases*. Balows, A.J., Editor. London, Royal Soc. Med. Congress & Symp. Series nr. 113, pp. 45-73.
- Mossel, D.A.A. & Dijkman, K.E., 1984. A Centenary of academic and less learned food microbiology. Pitfalls of the past and promises for the future. *Antonie van Leeuwenhoek* 50, 644-663.
- Mossel, D.A.A. & Heijkers, F.H.M., 1998. Monitoring of Locally Grown Soft-fruits for Faecal Contamination Pointing to the Potential Presence of Pathogenic Bacteria, Viruses and Protozoa. Eijkman Foundation Rept. EF 1998-381.
- Mossel, D.A.A. & Stegeman, H., 1985. Irradiation: an effective mode of processing food for safety. In: *Food Irradiation Processing*. Vienna, Internat. Atomic Energy Agency Publ. 695, pp. 251-279.
- Mossel, D.A.A. & Struijk, C.B., 1990. Prevention of the Transmission of Infections and Intoxications by Foods: the Responsibility of the Veterinary Public Health Profession. *Inaugural Founders Lecture Series Nr 1*. Bartlett, P.C. & Hewins, S.O., Editors. San Antonio, Texas. American College Veterinary Preventive Medicine, 71 pp.
- Mossel, D.A.A. & Struijk, C.B., 1993. Food-borne illness 1993: updating Wilson's triad. *Lancet* 342, 1254.
- Mossel, D.A.A. & Struijk, C.B., 2003. Assessment of the microbial integrity, sensu G.S. Wilson, of piped and bottled drinking water in the condition as ingested. *Internat. J. Food Microbiol.*, to be published.
- Mossel, D.A.A. & Vincentie, H.M., 1969. Ecological studies on the enrichment of Enterobacteriaceae occurring in dried foods in some currently used media. In: *The Microbiology of Dried Foods*. Kampelmacher, E.H., Ingram, M. & Mossel, D.A.A., Editors. Haarlem, The Netherlands, pp. 135-159.
- Mossel, D.A.A., Kampelmacher, E.H. & Noorie Jansen, I.M. van, 1966. Verification of adequate sanitation of wooden surfaces used in meat and poultry processing. *Zbl. Bakt. Parasitenk. I*, 201, 91-104.
- Mossel, D.A.A., Hartog, C. den, Velde, J., Hammink, J., Klaassen, A. & Vincentie, H.M., 1968. Objectief onderzoek naar de hygiënische gesteldheid van grote keukens. *Voeding* 29, 105-123.
- Mossel, D.A.A., Krol, B. & Moerman, P.C., 1972. Bacteriological and quality perspectives of *Salmonella* radication of frozen boneless meats. *Alimenta* 11, 51-60.
- Mossel, D.A.A., Struijk, C.B., Zwet, W.C. van der et al., 1998. The duplex (thermotrophs/psychrotrophs) quadrant plate. A convenient, error-avoiding tool in larger size monitoring of HACCP-contained food lines and for epidemiological investigations under conditions of military or other constraints. *J. Food Protection* 61, 450-457.
- Newell, D.G., Shreeve, J.E., Toszeghy, M. et al., 2001. Changes in the carriage of *Campylobacter* strains by poultry carcasses during processing in abattoirs. *Applied environm. Microbiol.* 67, 2636-2640.
- Netten, P. van, Mossel, D.A.A., & Huis in 't Veld, J.H.J., 1997. Microbial changes on freshly slaughtered pork carcasses due to "hot" lactic acid decontamination. *J. Food Safety* 17, 89-101.
- Olsen, S.J., Bishop, R., Brenner, F.W. et al., 2001. The changing epidemiology of *Salmonella*: trends in serotypes isolated from humans in the United States, 1987-1997. *J. infect. Diseases* 183, 753-761.
- Ostertag, R. von, 1910. *Handbuch der Fleischbeschau für Tierärzte, Ärzte und Richter*. Stuttgart, Enke.
- Ostertag, R. von, 1939. Der Tierarzt und die menschliche Gesundheit. *Zeitschr. Fleisch- und Milchhygiene* 39, 249-252, 269-274.
- Packham, C.J., 1995. A survey of notified travel-associated infections: implications for travel health advice. *J. Publ. Health Med.* 17, 217-222.
- Pantaléon, J. & Baudeau, H., 1958. Le contrôle bactériologique des viandes et des produits carnés dans la pratique journalière: organisation, méthodes, résultats. *Bull. Soc. Sci. Hyg. Aliment. Aliment. Ration. Homme* 46, 137-144.
- Pantaléon, J. & Rosset, R., 1964. Sur la présence de *Salmonella* dans les grenouilles destinées à la consommation humaine. *Annls Inst. Pasteur Lille* 15, 225-227.
- Rosser, W.W., 1991. Corollary development of the professions of veterinary medicine and human medicine in the United States. *Vet. Heritage* 14, 3-29.
- Ruitenbergh, E.J., 1970. *Anisakiasis. Pathogenesis, Serodiagnosis and Prevention*. PhD Thesis, Utrecht University, The Netherlands.
- Schaaf, A. van der, 1965. Voorkomen van salmonellae in het affluent van moderne inrichtingen voor rioolwaterzuivering. Mogelijkheden en verbetering. *Geneesk. Gids* 43, 51-63.
- Schaaf, A. van der & Frik, J.F., 1968. Some recent data on the rate of contamination of mixed-feed ingredients. In: *Proc. Panel Meeting in Elimination of Harmful Organisms from Food and Feed by Irradiation*. Publication 2000, Internat. Atomic Energy Agency. Vienna, pp. 59-63.
- Schlech, W.F., Lavigne, P.M., Bortolussi, R.A. et al., 1983. Epidemic listeriosis - evidence for transmission by food. *New Engl. J. Med.* 308, 203-206.
- Schönherr, W., 1991. History of veterinary public health in Europe in the 19th century. *Revue scientifique. l'Office Internat. Epizooties* 10, 985-994.
- Schuman, L.M., 1959. The first national institute of veterinary public health practice. *Amer. J. Publ. Health* 49, 213-224.
- Schwabe, C.W., 1984. *Veterinary Medicine and Public Health*. Baltimore, Williams & Wilkins.
- Sheeby, T.W., 1968. Digestive disease as a national problem. VI. Enteric disease among United States troops in Vietnam. *Gastroenterology* 55, 105-112.
- Smulders, F.J.M. & Greer, G.G., 1998. Integrating microbial decontamination with organic acids in HACCP programmes for muscle foods: prospects and controversies. *Internat. J. Food Microbiol.* 44, 149-169.
- Snijders, J.M.A., Schoenmakers, M.J.G., Gerats, G.E. & Pijper, T.W. de, 1979. Dekontamination schlachtwärmer Rinderkörper mit organischen Säuren. *Fleischwirtschaft* 59, 656-663.
- Steele, J.H., 1978. Veterinary public health: early history and recent world developments. *J. Amer. Vet. Med. Assoc.* 173, 1497-1504.
- Steele, J.H., 2000. Food irradiation: a public health opportunity. *Internat. J. infect. Diseases* 4, nr. 2, 62-66.
- Steele, J.H. & Engel, R.E., 1992. Radiation processing of food. *J. Amer. Vet. Med. Assoc.* 201, 1522-1529.
- Steffen, R., Collard, F., Tornieporth, N. et al., 1999. Epidemiology, etiology and impact of traveler's diarrhea in Jamaica. *J. Amer. Med. Assoc.* 281,

- 811-817.
- Steffen, R. & DuPont, H.L., 2000. *Textbook of Travel Medicine and Health*. Sidcup, Kent, UK, Harcourt Publishers.
- Stern, J., Fedorka-Cray, P., Bailey, J.S. *et al.*, 2001. Distribution of *Campylobacter* spp. in selected U.S. poultry production and processing operations. *J. Food Protection* 64, 1705-1710.
- Struijk, C.B., 1991. *Borging microbiologische veiligheid van militaire catering*, Utrecht, Eijkman Stichting/Dienst Militaire Gezondheidszorg KL.
- Struijk, C.B., 1996a. The Hamlet option in food microbiology: to analyze or not to analyze food specimens as marketed, once HACCP implemented. *Acta Alimentaria* 25, 57-72.
- Struijk, C.B., 1996b. Guidelines for method validation techniques used in the microbiological examination of food samples. *Food Control* 7, 53-58.
- Struijk, C.B. & Mossel, D.A.A., 2002. Eventual management of sprout-transmitted salmonellosis. *J. clin. Microbiol.* 40, 3109.
- Struijk, C.B., Mossel, D.A.A. & Browning, L.M., 2002. *Validated Standard Operating Procedures for Microbiological Monitoring in the Food and Catering Industries*. Monograph EF 2001-581. Utrecht, The Netherlands, Eijkman Foundation at Utrecht University.
- Struijk, C.B., Mossel, D.A.A. & Moreno Garcia, B., 2003. Improved protection of the consumer community against food-transmitted diseases with a microbial aetiology. A pivotal food safety issue calling for a precautionary approach. *Food Control*, 14, 501-506.
- Swabe, J.M., 1999. *Animals, Disease and Human Society. Human-Animal Relations and the Rise of Veterinary Medicine*. London, Routledge.
- Vernozy-Rozand, C., Montet, M.P., Lequerrec, F. *et al.*, 2002. Prevalence of verotoxin-producing *Escherichia coli* (VTEC) in slurry, farmyard manure and sewage sludge in France. *J. applied Microbiol.* 93, 473-478.
- Vuuren, H. van & Schaik, P. van, 1962. De dierenarts in het leger. *Tijdschr. Diergeneesk.* 87, 25-26.
- Waart, J. de & Pouw, H., 1970. Studies on the suitability of blood-free media for the enumeration of clostridia. *Zbl. Bakteriologie* 214, 551-552.
- Wilkins, J.Th., 1964. *De Geneeskundige Dienst van het Koninklijk Nederlands Indische Leger*. Ned. Mil. Geneesk. Tijdschr. 17, 268-270.
- Wilson, G.D., Editor, 1973. *The Psychology of Conservatism*. London, Academic Press.
- Wilson, G.S., 1935. *The Bacteriological Grading of Milk*. Med. Res. Council Spec. Rep. Ser. No. 206. London, His Majesty's Stationery Office.
- Wilson, G.S., 1955. Symposium on food microbiology and public health: general conclusion. *J. applied Bacteriol.* 18, 629-630.
- Wilson, G.S., 1973. Introductory address. In: *The Microbiological Safety of Food*. Hobbs, B.C. & Christian, J.H.B., Editors. London, Academic Press, pp. xi-xii.
- Wit, J.C. de & Kampelmacher, E.H., 1988. Some aspects of bacterial contamination of hands of workers in food service establishments. *Zbl. Bakt. Hyg., B*, 186, 45-54.
- Wit, M.A.S. de, Koopmans, M.P.G., Kortbeek, L.M. *et al.*, 2001. Etiology of gastroenteritis in sentinel general practices in The Netherlands. *Clin. infect. Diseases* 33, 280-288.
- Zinsser, H., 1935. *Rats, Lice and History*. London, Routledge.

Boekaankondiging

C.A. Spinage. Cattle plague. A history. Dordrecht: Kluwer, 2003. 770 p. ISBN 0-306-47789-0. 227 Euro (bij bestelling vóór 31 december 2003 136 Euro!).
Te bestellen, schriftelijk: Postbus 322, 3300AH Dordrecht, telefonisch: 078-6576050; per e-mail: orderdept@wkap.nl

Uit de aankondiging van de uitgever:
"Cattle plague: a history is the most comprehensive general study of the history of cattle plague or rinderpest yet attempted, of which there has not been a book in English since 1866. With its stranglehold on the economy of Europe until the later 19th century, rinderpest has been the most neglected study in history".
"Confined today to one known remaining focus in Africa, the Food and Agricultural Organisation of the United Nations hopes to eradicate this disease by 2010, which if successful will be the first animal disease to be eradicated from the world (and second disease after smallpox) and would be one

of the greatest achievements ever in veterinary science".

Contents

Part I: Introduction and Background. 1. The Nature of Cattle Plague or Rinderpest. 2. Species Affected and Geographical Distribution. 3. The Seat of Infection. 4. Rinderpest and the Panspermatists. Theories of the origin of diseases. Part II: The History of Rinderpest in Europe. 5. Rinderpest in History. From Ancient Egypt to the 17th century. 6. Saint Herbot Sleeps. The 18th century ravages in Europe. 7. Rinderpest Reaches Britain Again. 8. From Seven Years War to Crimean War. A century of devastation continues. 9. The Second Great Plague in Britain. 10. The Final European Outbreaks. Part III: Control Measures, Legislation and Effects. 11. Arguments and Enmities. Simonds and Gamgee. 12. Legal Measures of Prevention in the 18th Century. 13. Legal Measures after the 18th Century. 14. The Royal Commission, Legislative Failure, Insurance and Government Actions in 19th Century Britain. 15. Political, Economic and Social Effects. Part IV: Cures and Remedies. 16. The Search for a Cure.

Desperate diseases require desperate remedies. 17. Remedies in the 19th century. 18. The Search for a Cure Continued. Inoculation and vaccination. 19. The Breakthrough in Africa. Part V: The History of Rinderpest in Asia and Africa. 20. Rinderpest in India. Part I. 21. Rinderpest in India and Asia. Part II. 22. The Great African Rinderpest Panzootic. 23. The Panzootic Reaches South Africa. March to December 1896. 24. The Continuance of Rinderpest in South Africa. 1897 to 1905. 25. Rinderpest in Africa in the Twentieth Century. 26. Continuation of Rinderpest in Africa. 27. Economic and Social Effects in Africa. 28. The Effect of the Panzootic on African Game. 29. Specific Effects on African Game. 30. Did Rinderpest Exist in Africa Before the Panzootic? Appendix I: Regulations now in force in the German Empire in regard to Measures against Rinderpest. Appendix II: Instructions and decrees issued by Carl, Duke of Braunschweig and Lüneburg, 1745-1782. Appendix III: Statutes, Orders in Council and Proclamations concerning Rinderpest in Britain and Ireland 1746-1878. Bibliography. Index.

Dingeman van der Vliet, artiste vétérinaire (1792 -1866) Deel 2.

Marius van der Vliet¹

Inleiding

Dingeman van der Vliet uit Zierikzee (1792-1866) was één van de eerste officieel opgeleide veeartsen in Nederland. Hij studeerde van 1808-1811 in Alfort. Hij was op last van koning Lodewijk Napoleon en voor rekening van de regering, tezamen met vier andere Nederlanders, uitgezonden in het kader van de ontwikkeling van de veeartsenijkunde hier te lande, zoals beschreven in deel 1 (Argos, nr. 28, p. 362-374). In dit tweede gedeelte worden zijn ervaringen van de moeizame opbouw van een veterinaire praktijk na terugkeer in het vaderland beschreven.

De opvang in Holland

Toen Dingeman terugkwam in Zeeland, of "département des Bouches de l'Escaut" zoals het sinds de aansluiting bij Frankrijk officieel genoemd werd, was de bestuursstructuur ingrijpend gewijzigd. In de briefwisseling ten tijde van zijn verblijf in Alfort werden slechts incidenteel enige opmerkingen hierover gemaakt. Zo kwam ter sprake dat Louis Napoleon voor belangrijke besprekingen bij zijn broer ontboden was met als uitkomst dat hij zijn troon verloor en dat Holland bij Frankrijk werd ingelijfd. De vader van Dingeman klaagde over de ingevoerde conscriptie en gewijzigde douanemaatregelen, maar daar bleef het bij. De problemen die zich gingen voordoen stipte Goosman al aan in een brief van uit Alfort in oktober 1810 aan

Dingeman, toen deze met verlof in Zierikzee verbleef:

"Vous m'écrivez que vous avez parlé à Monsr le sous préfet de votre Départ^{mt}, qui vous a promi de vous soutenir en cas que le payement cessait au 1er de Janvier, et qu' il vous a promis en même tems une pension annuelle à votre retour. Cette nouvelle était très intéressante pour nous. C'est pourquoi que nous vous prions de vouloir vous informer des noms des Départ^{ts}, des préfets et sous préfets qui gouvernent les départ^{ts} d'Utregt, d'Overijsel et de Gelderland, car nous avons entendu que les noms des départements furent changés, pour que nous puissions de même que vous solliciter pour un tractement annuel. Informes vous en même tems si c'est vrai qu'il y aient déjà des vétérinaires françois en Hollande, comme Huismans nous a raconté il y a quelque tems, [et sur] tous ce qui pourrait nous intéresser, afin que nous sachions comment nous prendre en cas de besoin".²

Dingeman schreef Goosman die in Alfort gebleven was toen hij met zijn diploma op zak in mei 1811 naar huis terugkeerde was: *"Je suis arrivé (...) chez nous, ou tous le monde se portait très bien. En arrivant, j'ai appris que le souspréfet n'était pas chez nous et qu'il était en Hollande, mais il est revenu Dimanche dernier et je l'ai parlé hier. En entrant chez lui il m'a pris par le main et m'a félicité avec mon brevet et il me disait: 'lorsque j'ai été en Hollande je ne t'ai pas oublié, car j'ai écrit un lettre à M. Cops³ pour savoir si vous n'aves plus rien*

à faire avec le Gouvernement cidevant Hollandais'. Mais il est en attendant la réponse. Il m'a promis d'écrire au préfet et de demander s'il voulait me placer comme vétérinaire pour tout le Dept, ou bien il veut m'employer pour son arrondissement [à Zierikzee] avec un tractement fixe et il a dit lui même que cela doit être bon, car après avoir fait des études il fallait être récompensé. Ainsi je suis en attendant la response de Mr. Kops et du préfet..

Op 22 augustus 1811 ontving Dingeman, tegelijk met zijn diploma, bericht van de prefect van het Département des Bouches de l'Escaut, die hem min of meer sommeerde zich in Middelburg te vestigen:

"Je vous transmets ci-joint, monsieur, le brevet d'Artiste Vétérinaire qui a été expédié en votre faveur par la direction de l'École Impériale d'Économie rurale vétérinaire d'Alfort. Veuillez m'en accuser réception. Comme vous êtes jusqu' à présent le seul vétérinaire pour le gouvernement de ce département, je désire que vous vous établissiez au Chef lieu du Département."

Alvorens zich te Middelburg te vestigen, wilde Dingeman wel wat meer weten over de salariëring. Zijn antwoord luidde: *"J'ai fort bien reçu votre lettre du 22 en courant avec mon brevet d'artiste vétérinaire. J'ai vu dans votre lettre que vous désirerieries que je m'établisse au chef lieu du Département, ce que je veux faire avec le plus grand plaisir. Mais comme je n'ai point asses des moyens pour m'éta-*

1. Marius van der Vliet, neuroloog in ruste. Groningsestraat 199. 2587 PD Den Haag.

2. In een postscriptum: *"Tous les camarades vous saluent et vous prient en même tems de ne pas oublier la précieuse plante de la famille de Solannée, nommée Nicotiana Tabacum, in Hollandia benedictum, Rusticorum laudatum, et in Gallia maledictum, Amen."*

3. Jan Kops (1765-1849) was in 1806 benoemd tot *Commissaris tot de zaken van den Landbouw*. Tijdens de periode van inlijving was deze functie opgeheven en was de actieradius van Kops beperkt tot het Departement der Zuiderzee, dat Noord-Holland en Utrecht omvatte.

blir dans un endroit ou je n'ai point des connaissances je vous demanderais une pension annuelle et alors je me rendrai de suite à vos ordres."

Het salaris viel nogal tegen want de prefect antwoordde dat hij op het budget voor 1812 een bedrag van tweehonderd francs als jaarsalaris had uitgetrokken.

Ondertussen werd in de vaderlandse kranten o.a. in de *Courier van Amsterdam*, in twee talen aangekondigd dat Van Cleef en Van der Vliet hun examens hebben gedaan en in het land zijn teruggekeerd. Aan autoriteiten en veebezitters wordt aanbevolen van hun kennis gebruik te maken.

In een brief aan Van Cleef bericht Dingeman dat hij bericht heeft ontvangen van de prefect en dat de geboden situatie hem tegenvalt, maar dat zijn

praktijk op dit moment tamelijk goed gaat en dat hij dus even afwacht. Van Cleef ondervond eveneens tegenslag en heeft ook voor zijn collega minder goed nieuws:

"Ik zal denkelijk naar Vriesland gaan, want hier te Zwolle is een veearts.⁴ Dus is het [behandelen van enige dieren] eerder tot tijd verkorting als om geld te verdienen. Nu, van mijn aankomst te Amsterdam, na tien dagen gevoeterd te hebben [=te voet gegaan te zijn], heb ik mijn terstond bij de de Hr J. Kops begeeven, en heb hem onze belangen voorgesteld. Maar [hij] zeyde dat hij over uw niets wist, dat Uw departement in 't geheel niet meer onder deeze Hollandsche departementen behoorde en dus niets over uw te zeggen of te disponeeren had, en dat gij geen tractement daar te Zierkzee zijnde zoude kunnen erlangen, en mogelijk ik ook niet,

om de reeden dat ze in de fransche departementen ook geen tractement genieten. God geeve dat het zoo niet zijn mooge, want het geld is hier zoo schraal. [ik] heb nog geen duijt ontvangen. Ik zal uw nader schrijven als ik in Vriesland ben."

Er was dus een afsplitsing van Zeeland, die voor Dingeman ongunstig leek uit te vallen. De provincies ten Zuiden van de Waal waren, tezamen met de latere Belgische provin-

cies, in 1810 volledig bij Frankrijk gevoegd en werden rechtstreeks vanuit Parijs bestuurd. Deze maatregel was genomen ter bescherming van de haven van Antwerpen in reactie op de inval van de Engelsen in Zeeland.

Dingeman wilde op de hoogte komen van de condities die in Frankrijk golden en vroeg inlichtingen bij een Franse schoolkameraad, die zich blijkbaar in het Département de la Meurthe had gevestigd. In zijn bedankbrief kon hij melden op welke voorwaarden hij inmiddels was aangesteld; zijn salaris bleek inmiddels toch hoger uitgevallen te zijn dan dat hem aanvankelijk door de prefect geboden was. De brief toont tevens dat Dingeman over zekere diplomatieke gaven beschikte; en laat tevens zien dat zijn Frans inmiddels sterk door het Nederlands beïnvloed was.

Mr Possien à Bréteuil Zzee 5 mars 1812

Depuis longtems mes intentions étaient de vous écrire, mais j'ai toujours attendu, jusqu'à ce que je pourrais vous faire savoir, si les peines que vous vous êtes données de copier l'arrêté du préfet du Dept. de la Meurthe ont été de quelques succès, pour lesquels je vous remercie mille et mille fois. Il y a environ huit jours, que le préfet a été dans notre arrondissement. Il m'a fait venir chez lui et me demandait comment qu'allait ma pratique, ce que je n'ai pas répondu trop favorablement, car je croyais bien que si je disais autrement, il aurait raison de ne point me donner des appointements, qu'il m'a maintenant promis: à compter du mois de janvier dernier 3200 francs. Cela peut passer avec la pratique que j'ai, mais si notre ancien sous-préfet avait resté

COURIER VAN AMSTERDAM

DONDERDAG, DEN 22 Augustus 1811

BERIGT AAN HET PUBLIEK

Landbouwers en eigenaars van vee.

De heer *Wouter Jan van Cleeff*, van Zwolle, departement der Monden van de IJssel, en *Dingman van der Vlicht* [sic], van de gemeente van Zierikzee, departement der Monden van de Schelde, beide hollandsche kweekelingen ter keizerlijke schole van landhuishoud-en vee-artzenij-kunde te Alfort hebben hunne studien voleind en hunne brevetten, als vee-artsen, overeenkomstig de daarvan gedane bekendmaking, door zijne excellentie den minister van binnenlandsche zaken, bekomen. Men kan dezelve niet genoeg aan de regerings-machten, aan de landbouwers en eigenaars van vee aanbevelen, opdat dezelve de middelen kunnen vinden, hun beroep met zoodanig voordeel uit te oefenen, als waarop zij regtmatig aanspraak maken kunnen; men twijfelt geenszins aan dat, hetwelk het land alwaar zij zich nederzetten zullen, van de kennis en ondervinding, die zij verworven hebben, zal kunnen trekken.

Amsterdam, den 16den augustus 1811.

De rekwestmeester intendant van binnenlandsche zaken in Holland,

De baron D'ALPHONSE

4. Bedoeld zal zijn F.K.A. (elders F.C.) Schulte die in 1808 door de Leidsche Commissie tot veearts van de 2de klasse, en in 1815 tot veearts van de 1ste klasse, 2de rang was toegelaten. Zie: F.C. Hekmeijer, Bijdragen tot de geschiedenis der vecartsenijkunde, vooral in Nederland (vervolg). *Tijdschrift voor veeartsenijkunde en veeteelt*, 1, 222-248, 1863 en 2, 41-57, 1865 (de namen der geëxamineerden resp. op p. 246-7 en 44-5).

J'aurais été sûr d'avoir d'avantage. Mais que voulez vous? Il faut bien se contenter. J'espère que vous serez dans le même cas que moi.

De correspondentie gaat niet diep in op de werkzaamheden die hij uit hoofde van zijn functie voor het departement moest verrichten. Het schijnen vooral keuringen met name van paarden te zijn geweest, de behandeling van het paard van de burgemeester en dergelijke akkietjes.

Het volgende schrijven moet in verband staan met door het Franse leger gevorderde paarden, die kennelijk niet aan de eisen voldeden en geretourneerd werden waarbij enige verwisselingen waren opgetreden.

Mons J. van Alsteyn à Middelburg⁵

Zee le 14 février 1813

En réponse à votre lettre du 11 du courant j'ai l'honneur de vous faire savoir que dans les 26 cheveaux qui sont arrivés ici, il y a huit jours, il se trouvent trois qui n'appartiennent à aucune de communes de l'Arrondissement de Zierikzee. Ce sont trois cheveaux hongre[s]⁶ dont l'un est noir mal teint, qui remplace une jument, l'autre bai marron qui remplace un cheval bai clair, et le troisième, aussi bai marron, remplace un cheval noir. Ce dernier, je crois, est le cheval de Middelbourg, qui vous manque, mais la jument de West Souburg n'est point dans notre arrondissement; par conséquent doit se trouver dans celui de Goes. Dans la note ci-joint vous trouverez le signalement des trois cheveaux qui manquent à notre arrondissement. Vous ferez beaucoup de plaisir à Mr le Sous-préfet, aussi qu'à moi, de le faire changer le plutôt qu'il vous sera possible, car nous avons bien de désagrément des paysans

In een brief aan Goosman in dezelfde maand meldde hij dat hij een groep gerequireerde paarden moest begeleiden naar Brussel, waar ze gekeurd moesten worden voor de Armée. Van de 120 paarden die hij begeleidde werden er slechts 23 geschikt bevonden. De overige werden 'trop communs pour la cavalerie' bevonden; in plaats daarvan moest nu geld op tafel komen!

Behalve deze ambtelijke perikelen, min of meer ook veroorzaakt door de wisselende bestuurlijke situatie, doemden andere problemen op die voor hem van wezenlijker belang waren.

Twijfel aan de waarde van zijn diploma

Het viel niet mee als jong veearts het vertrouwen te winnen van de boeren die al eeuwen gewend waren het zieke dier naar de smid te brengen, een man die ook dichter bij hen stond dan een pas afgestudeerde van een buitenlandse school die zij niet kenden. Met het schooldiploma en de titel van 'artiste vétérinaire' moest de jonge veearts zijn entree zien te maken. Het was dus niet verwonderlijk dat Dingeman zich ongerust begon te maken toen hem in 1813 berichten bereikten dat er een nieuwe regeling was afgekondigd, waarbij twee soorten veeartsen werden onderscheiden, nl. 'médecin vétérinaire' en 'maréchal-vétérinaire'.

Hij was bevreesd dat door deze bepaling de verkregen titel van "vétérinaire" tout-court niet genoeg gewicht zou hebben, waardoor zijn concurrentiepositie ten opzichte van de hoefsmeden ongunstig zou kunnen worden beïnvloed. Hij richtte zich daarom tot de hoogste veterinaire autoriteit in Frankrijk, de 'inspecteur général' Jean-Baptiste Huzard.

A Monsieur l'Inspecteur Général des Ecoles Impériales vétérinaire de France
A Paris

Le 1 Oct 1813

Monsieur l'inspecteur!

Par le Décret impérial du 15 janvier dernier et celui de son excellence le Ministre de l'Intérieur, il y a deux titres accordés aux personnes qui se livrent à l'étude de l'art vétérinaire, celui de médecin et celui de maréchal vétérinaire.

J'ai été breveté vétérinaire le 21 Avril 1811 et mon brevet est daté du 30 Juin 1811. Depuis cette époque j'exerce l'art dans le Dept. des Bouches de l'Escaut, où je suis le seul vétérinaire breveté, et où l'art vétérinaire n'est exercé que par des maréchaux, qui depuis mon arrivé n'ont presque plus rien à faire, car j'ai le bonheur de réussir dans mes entreprises. Et c'est un grand avantage pour un commençant, surtout dans un pays où l'on ne connaissait pas ce genre d'étude.

Je vous demanderais, monsieur l'inspecteur, à quel titre j'ai le droit de demander, car par l'arrêté de S.E. Monseigneur le ministre de l'Intérieur, il ne pourra être employé par les autorités publiques que celui qui justifiera d'un brevet de médecin ou maréchal vétérinaire; et par quels moyens je pourrais l'obtenir. Si je n'étais pas aussi éloigné de la capitale, je me présenterais au jury, afin d'obtenir un brevet de médecin vétérinaire, mais cela m'est empêché.

Je ne peux mieux m'adresser qu'à vous, Monsieur l'inspecteur, qui, depuis mon entrée à l'École comme élève Hollandais jusqu'à ma sortie, a toujours bien voulu dans différentes circonstances vous intéresser pour moi (ainsi que pour mes camarades) et je ne peux jamais être assez reconnaissant pour le part que vous avez pris à mon bonheur.

Je ne doute nullement, Monsieur l'inspecteur, ou vous voudrez bien m'indiquer si j'ai besoin d'un autre diplôme et les moyens

5. De identiteit van deze correspondent is vooralsnog niet vastgesteld kunnen worden. Hij was waarschijnlijk ambtenaar in dienst van de provincie of van de Franse autoriteiten.

6. =Ruinen

d'en parvenir.

Vous obligerez infiniment celui qui a l'honneur de se nommer avec un profond respect.

D. vander Vliet

Het decreet van Napoleon en de verordening van de minister van Binnenlandse Zaken waaraan Dingeman refereert zullen hem door de prefect ter kennis zijn gebracht.

Het decreet van 15 januari 1813 behelsde de totale reorganisatie van de scholen en de beroepsuitoefening⁷, terwijl de ministeriële verordening slechts enige uitvoeringsbepalingen bevatte ten aanzien van de diploma's.⁸ In zijn decreet bracht Napoleon een hiërarchie aan zowel in de scholen (die van Alfort van de eerste klasse en die van Lyon, Turijn, Aken en Zutphen van de tweede klasse) als in de soorten van opleidingen, c.q. de daaraan verbonden diploma's. Er werd een onderscheid aangebracht tussen 'maréchaux vétérinaires' en 'médecins vétérinaires'. De studieduur van de eerste werd op drie jaar, en die van de tweede op vijf jaar gesteld. De uitgebreidere opleiding kon alleen in Alfort gevolgd worden.

Wat Dingeman, en met hem vele anderen, nu zo verontruste was de bepaling omtrent de verschillen in benoembaarheid en daarmee corresponderend het verschil in salariering. In feite betrof het alleen een voorziening voor overheidsfuncties zowel civiele (in het algemeen te vervullen in steden) als militaire. Voor een benoeming in een grotere plaats, een provinciehoofdstad, moest men 'médecin vétérinaire' zijn, terwijl een hoofdstad van een arrondissement met

een 'maréchal vétérinaire' kon volstaan. Voor de veterinaire verzorging van het platteland was een derde categorie voorzien, die van de 'maréchaux experts'. Laatsten dienden twee jaar in de leer te zijn geweest bij een gediplomeerde veearts. Hun diploma hoefde slechts door de prefect van het departement geïssueerd te worden. Hoewel deze regeling de intentie had het empirisme te bestrijden, heeft zij tot veel verwarring en misverstand geleid, omdat de verschillen in opleidingsniveau voor het publiek onduidelijk waren en er geen wettelijke bescherming van de titels werd gegeven.⁹ De onderscheiden opleidingen van 'maréchaux vétérinaires' en 'médecins vétérinaires' werden in Alfort in 1825 weer opgeheven. De bescherming van het beroep daarentegen is in Frankrijk extreem laat, nl. pas in 1938 tot stand gekomen.

We zullen niet weten wat het antwoord op Dingemans vragen is geweest, als er al een antwoord gekomen is, want de dagen van het keizerrijk Napoleon waren geteld.

Het blijkt dat Dingeman de ambitie had om aanvullende studies en examens te doen. In de tumultueuze jaren van 1813 en 1814 was er inderdaad voor hem geen gelegenheid, maar het mag verwonderen dat hij zich niet gemeld heeft bij de 'Leidsche Commissie' toen deze in mei 1815 haar werkzaamheden hervatte. Vier in Alfort opgeleide veeartsen (zijn studiegenoten W.J. van Cleef en J.B. Wagelmans, alsmede J.F. Everts en J.K. Greuve van een latere lichting) zijn toen geëxamineerd en konden vervolgens aanspraak maken op een jaarlijks traktement.¹⁰

Contacten en casuïstiek

Voor hen die tegenwoordig een universitaire opleiding hebben gevolgd met als voornaamste doel het praktiseren van het beroep is het vanzelfsprekend dat zij op een of andere manier contact blijven onderhouden met hun alma mater. Er zijn nascholingscursussen, wetenschappelijke tijdschriften en verenigingen, wetenschappelijke vergaderingen met vakgenoten en tenslotte bestaan er de intercollegiale contacten. Uit de brieven van Van der Vliet blijkt dat hij een duidelijke behoefte had aan dit soort contacten.

Hij onderhield zijn kennis op een aantal manieren. Ten eerste waren er de studien en handboeken die hij uit Alfort had meegebracht. Later in Zierikzee schreef hij enige brieven naar Parijs om de afleveringen te ontvangen van de *Correspondance sur la conservation et l'amélioration des animaux domestiques*, een maandblad onder redactie van Fromage de Feugré¹¹, eerst naar boekhandel Gabon waarin hij zich beklagde dat hij geen afleveringen meer kreeg ondanks het feit dat hij zijn jaarabonnement had betaald. Een jaar later, in december 1812, schreef hij een brief aan Fromage zelf waarin hij informeerde naar de prijs van een voor 1813 aangekondigd werk en waarin hij aanbood berichten over zijn eigen observaties in te sturen voor de *Correspondance*.¹²

Hij schreef ook naar een van zijn leraren uit Alfort. In deze brief aan professor Dupuy¹³ vroeg hij advies voor een behandeling. Hierin komt de toen gebruikelijke manier van klinisch onderzoek naar voren.

7. Voor de volledige tekst, zie: Raillet et Moulé, *Histoire de l'École d'Alfort*. Paris, 1908. p. 124-129; en voor een extract in het Nederlands: M.H. Kroon, *Een eeuw veeartsenij kundig onderwijs 1821-1921*. Utrecht, 1921. p. 55-57.

8. Voor de tekst van de brief van Montalivet van 11 september 1813 aan de prefecten, zie: Raillet et Moulé (noot 7) p. 609.

9. Voor de gevolgen van deze regelingen, zie: Raillet et Moulé (noot 7) p. 630 e.v. ("Mais on avait compté sans les abus qui allaient compromettre la hiérarchie, légitime en soi, qu'on avait voulu établir") en R. Hubscher, *Les maîtres des bêtes*. Paris, 1999. p. 49 e.v. ("Le système mis en place par Napoléon Ier (...) marque un recul dans la constitution d'une véritable profession étant donné que la pratique

vétérinaire peut être légalement exercée par différentes catégories d'individus").

10. Zie: F.C. Hekmeijer (noot 4) p. 44-45.

11. Charles Michel François Fromage de Feugré (1770-1812) was van 1800-1806 'professeur de maréchalerie'. Zijn tijdschrift verscheen van april 1810 tot einde 1811.

12. De laatste brief zal Fromage niet hebben bereikt, daar deze als paardenarts bij de gendarmerie van de Keizerlijke Garde op de terugweg van de veldtocht naar Rusland bij Wiha omgekomen was.

13. Alexis Casimir Dupuy (1775-1849) was van 1798 tot 1828 'professeur de matière médicale, de botanique et de pharmacie'.

Mr Dupuis; professeur à l'Ecole Imperiale
Vétérinaire d'Alfort

Zee le 16 février 1812

"Permettez moi que je prenne la liberté de
profiter de vos sages conseils, que vous
m'avez toujours offerts, dans le fait pré-
sent.

Une jument de carrosse à tous crins¹⁴, bai
brun¹⁵, âgé de dix ans, forte taille, race
Hollandaise, [est] atteinte selon mon idé
de la Leucorrhée¹⁶.

Symptomes:

Déjections d'une matière muqueuse grisâtre
par la vulve, triste à l'écurie, gai devant
la voiture, poils piqué¹⁷, poulx petit et faible,
membranes muqueuses pâles.

Rapport du propriétaire:

"Il y a deux ans que j'ai fait saillir¹⁸ ma
jument; elle ne donnaient jamais des
symptômes de chaleur, elle n'a point conçu,
mais depuis ce tems, il y a presque tou-
jours écoulement de cette matière, rien
plus abondamment quand elle se trouve
auprès d'autres chevaux, que quand [elle]
est seule, elle était toujours très gai mais
cela se passe maintenant, elle s'amaigrit
par la perte d'une aussi grande quantité
de matière."

Voici mon plan de traitement: les matins
j'administre un électuaire, composé de miel,
poudre de gentiane et d'aloès; dans la
journée je fais faire plusieurs injections
aromatiques dans la vulve.

Régime: la paille deux bottes par jours, une
botte de foin, un quart d'avoine et pour
boisson de l'eau blanche; je recommande de
la étriller¹⁹ plusieurs fois par jour, de la
tenir chaudement.

C'est sur ces points de traitement et du
régime que j'espère que vous voudrés bien
m'illucider un peu d'avantage, et s'il ne
serait pas bon de la faire saillir au prin-
temps prochain.

La pratique va déjà assés bien; j'ai plusi-

eurs cheveux à traiter, mais point des
maladies graves; beaucoup de coliques, des
cathares, des roideurs²⁰ dans le train de
derrière au point qu'ils se ne peuvent avan-
cer; je prescris les frictions d'eau de vie et
je réussi bien.
J'ai l'honneur etc.

D: van der Vliet

Dezelfde casus kwam ook ter sprake in
een brief, die hij enige weken later aan
een Franse schoolgenoot (Possieu)
schreef:

La pratique va tout doucement. J'ai plusi-
eurs cathares à traiter, de coliques, des
roideurs dans le train de derrière au point
que les animaux ne peuvent pas marcher.
Je les guéris par les frictions d'eau de vie
camphrée avec la thérebentine; des boite-
ries. J'ai eu deux crapaud²¹ à traiter et les
ai guéris.

Je viens d'écrire à Mr. Dupuis pour un fait
particulier dont je n'ai jamais entendu par-
ler à l'École. Voici les symptômes: déjec-
tions d'une matière muqueuse grisâtre par
le vulve, poils piqué, poulx petit et faible,
membranes muqueuses pâles, triste à l'é-
curie, gai devant la voiture, survenue à la
suite de la monte, dans laquelle elle n'a
point conçu. Je l'ai donné le nom de
Leucorrhée. J'ai prescrit les toniques
amers et commence maintenant aux ...
[onleesbaar].

Je n'ai encore rien entendu de l'École,
excepté une lettre de Goosman, de la quel-
le je vous dois avoir marqué, je ne sais pas
comment, qu'[il] a terminé le concours,
dont je suis très curieux et vous prie, si
vous en sapes quelque chose, de me le faire
savoir aussi.

Vous obligeres celui qui se nomme votre ami
intime,

DvanderVliet

Met de oude schoolkameraden corre-
spondeerde hij vooral met Goosman, in
mindere mate met Van Cleef.

Opmerkelijk is overigens dat Van Cleef
altijd in het Nederlands antwoordde.
Goosman, die toen nog in Alfort ver-
bleef, kreeg reeds op 29 mei 1811 een
brief, waaruit bovenstaand al het
gedeelte geciteerd werd dat handelde
over moeilijkheden bij het krijgen van
een aanstelling. Hier volgt alleen de pas-
sage over zijn eerste patiënten..

"J'ai déjà commencé ma pratique. On
m'a cherché chez quatre vaches, dont
une avait une coup de corne à la
mamelles, mais maintenant guérie; une
autre n'a pu rendre la délivre²²; aussi
guérie; une autre une enchevrêture²³ un
peu grave. Je la traite encore; et l'autre
est une bête qui a eu refroidissement²⁴;
je la traite encore, mais elle sera bientôt
guérie.

Le sous-préfet m'a dit que je irai un de
ces jours avec lui à sa campagne, ou il a
un cheval boiteux²⁵ à la suite de l'en-
clouure²⁶."

Goosman schreef in januari 1813 een
lange brief waarin ook enige van zijn
praktijkbevindingen aan de orde kwa-
men. Hij was toen sinds drie maanden
aangesteld als veearts in het arrondisse-
ment Almelo met Delden als stand-
plaats.

"[Je] commence à avoir beaucoup à
faire, mais les gens ne payent pas bien.
Les maladies qui ont prédominé ici cet
hiver sont dans les chevaux: la péri-
pneumonie, le catarrhe bronchique,
l'ophthalmie, l'entérite, le lampas com-
pliqué d'inappétence²⁷. Dans les vaches:
l'hématurie, la paralysie de la vessie, la
colique stercorale, le météorisme et une

14. À tous crins = vurig

15. roodbruin

16. witte vloed, pyometra ten gevolge van een chro-
nische endometritis.

17. met opstaand haar

18. dekking

19. étriller = roskammen

20. roideurs = raideurs, verstijvingen

21. hoefkanker

22. délivre = nageboorte.

23. Enchevrêture = verwonding aan kootholte

24. Refroidissement = verkoudheid

25. Boiteux = kreupel

26. Enclouure = vernageling, nageltred

27. Lampas = opzwellen van het gehemelte

colique asthénique avec rétention d'excréments, que j'ai guéri avec des breuvages aromatiques amers.

J'ai été très heureux dans ma pratique et ai sauvé presque tous les animaux chez qui j'ai été appelé à tems, soit par des opérations ou par des traitemens internes, mais ce qui regarde le lampas, je n'ai pu le guérir que très lentement, quoique l'ai essayé tous les moyens possibles; le l'ai brulé ou saigné du palais, ou appliqué des masticadoures emmollients ou aromatiques amers avec des gargarismes acidulés²⁸, et ce sont les deux derniers qui m'ont été les plus avantageux. Je suis bien parvenu au bout de le guérir, mais très lentement. C'est pourquoi je te prie de me donner un peu ton avis ladessus et de me marquer ce que le vétérinaire de l'empereur²⁹ dit à ce sujet, car je sais que tu as son ouvrage. Alors tu m'obligeras infiniment. Aussi faut il que je te dise que j'ai fait la gastrotomie d'une vache qui m'est parfaitement réussie, mais le bandage que Monsr Girard nous a appris sur cela, ne vaut [=vaut] rien, et non plus celui qu'il nous a indiqué sur le renversement de la matrice³⁰. Je les ai essayé tous les deux, mais fus obligé d'en essayer tout autres qui ont été suivis des plus heureux succès.

Je te les marquerai dans ma prochaine [lettre]."

(...)

"...et marques moi une fois si tu as le traité des abeilles d'un certain abbé français et son titre³¹, car je voudrais bien m'appliquer la dessus, comme aussi si il a des moutons mérinos dans votre pays et si on les élève avec succès et autres choses remarquables. Alors tu

m'obligeras infiniment. Je souhaiterais aussi bien à avoir la recette du sirop de cuisinier dont Monsr Capuron parle dans son traité des maladies vénériennes³²".

Het antwoord van Dingeman volgde snel:

"ma pratique va bien, mais cependant point de maladies graves: des catarrhes pulmonaires, des tranchées³³, l'ophtalmie, des boiteries, des faux écart³⁴ en grand nombre. J'ai guéri l'été dernier un cheval d'un entre-ouverture³⁵. Il y a un mois que j'ai traité deux renversement[s] de la matrice dans des vaches. Dans l'une on m'appellait de suite, et après la réduction je l'ai contenu en moyen d'un bandage, fait de sangle aux bouts il y a un corde qui vient [=vient] s'attacher au poitrail³⁶; j'ai donné deux breuvages calmants et l'animal est très bien rétabli. Dans l'autre le renversement[avait] eu lieu le matin, et les personnes opéraient la réduction³⁷ eux-mêmes sans donner des médicaments; alors vers les 4 heures de l'après-midi la bête commençait de nouveau les efforts, et brise l'appareil qui le contenait; alors on veut m'appeler. L'animal était exténué de fatigue et, croyant pas pouvoir sauver la bête, j'opérait la réduction et fit donner quelques breuvages à l'animal, qui avait beaucoup à faire pour supporter l'action des médicaments, mais cependant je suis parvenu à rétablir la bête qui se porte bien maintenant. J'ai aussi déjà été appelé pour délivrer les vaches, que m'a bien réussi. Vous me ferez plaisir de m'indiquer vos moyens sur le renversement de la matrice.

Je n'ai pas le traité des abeilles que vous me demandés. Les moutons merinos ne

prospèrent pas ici; aussi ne s'occupe t'on que très peu de ces animaux; il n'y a qu'un particulier qui en a. La recette du sirop de cuisinier ci-joint."

Uit de tijd daarna is geen verdere briefwisseling tussen deze vrienden bewaard gebleven. Uit bovenstaande epistels blijkt duidelijk de behoefte tot collegiale informatie-uitwisseling. Verder tonen deze brieven aan dat deze twee oud-Alfortiens na hun afstuderen in staat waren de verkregen kennis toe te passen.

Het einde van een veterinaire carrière

In 1816 schreef Dingeman van der Vliet aan de provisionele regering van de stad Zierikzee dat hij geen genoegzaam bestaan kon vinden in de uitoefening der veeartsenijkunde en dat hij ter aanvulling van zijn inkomen wenste te solliciteren naar het ambt van commissair in granen te Zierikzee, dat door het overlijden van zijn oom, Gillis K. de Moote, vacant was gekomen. Hij moet voordien de bakens al verzet hebben en zijn carrière in commerciële richting hebben omgebogen. Anders had hij zich in 1815 wel gepresenteerd voor een examen bij de "Leidsche Commissie", waarmee na slagen een jaarlijkse toelage verdiend kon worden.

Dingeman bleef nog wel als veterinaire ingeschreven in Zierikzee, maar of hij verder nog actief de praktijk heeft uitgeoefend, is uit de beschikbare gegevens niet af te leiden. In een recent artikel over de veeartsenijkunde op Schouwen-Duiveland in de 19de eeuw wordt hij genoemd³⁸. Het ging hem maatschappe-

28. Masticadoures emmollients = verzachtende kauwmiddelen; gargarismes acidulés = aangezuurde gorgeldrankjes

29. Waarschijnlijk is hiermee Fromage de Feugré (zie noot 11 en 12) bedoeld, wiens tijdschrift inderdaad in Dingemans bezit was.

30. Renversement de la matrice = omkering van de baarmoeder

31. Wellicht *Traité complet théorique et pratique sur les abeilles*. Par Charles Romain Feburier. Paris, 1810.

32. Joseph Capuron, *Aphrodisiographie ou tableau de la maladie vénérienne*. Paris, 1807.

33. Tranchée = koliek

34. Faux écart = verstuijing (?)

35. Entr' ouverture = "Affection du cheval atteint d'un effort aux antérieurs" (C. Cassas et R. Moiraut, *Dictionnaire du cheval et du cavalier*. Paris, 1979. p. 98).

Waarschijnlijk boeglam(mig)heid.

36. Poitrail = borst.

37. Terugduwing

38. M.K. Buth, *Veeartsenij op Schouwen-Duiveland*. Kroniek van het land van de zeemeermin, nr. 26, 71-84, 2001

lijk overigens voor de wind; zijn zaken rendeerden goed. Hij was makelaar in graan en meekrap, wat een semi-officiële functie was, en werd door vererving en goed financieel beheer grootgrondbezitter. In het openbare leven bekleedde hij diverse functies: voorzitter van het college van notabelen van de Hervormde Gemeente te Zierikzee; lid van het college van zettters (taxateurs voor belastingen); brandmeester; en gemeenteraadslid van de stad Zierikzee. Hij heeft zijn zes kinderen een goede opvoeding kunnen geven.³⁹ In 1866 is hij op ruim 73-jarige leeftijd gestorven. Zijn echtgenote was hem tien jaar daarvoor ontvallen.

Slotbeschouwing

Bij het lezen van de brieven komen behalve feiten ook vragen naar voren. De belangrijkste, in dit verband is: wat was de reden dat hij al na vijf jaar ophield met zijn praktijk? Alleen pecunia causa, of zijn er meer oorzaken, die deze in onze ogen raadselachtige demarche kunnen verklaren? De nagelaten papieren laten ons hier in de steek, des te opmerkelijker voor iemand die tot dan toe alles zorgvuldig gedocumenteerd had.

Dingeman was een enthousiaste, ijverige en succesvolle student geweest. Dit werd kennelijk ook door zijn omgeving ervaren. Hij werd naar voren geschoven voor onderhandelingen zoals met de ambassadeur in Parijs en met Jan Kops in Amsterdam. Uit de brieven na de studietijd blijkt een grote betrokkenheid bij het beroep. Hij communiceert graag over de problemen in het vak, met name met zijn vriend Goosman. Hierin valt op dat Dingeman zich soms wat pedant opstelt, en ook dat hij het liefst in het Frans schreef, hetgeen niet door iedereen gewaardeerd zal zijn. Van Cleef deed dit niet. In de correspondentie met

Goosman komt naar voren dat Dingeman formeler is. Zo bleef hij voutvoren terwijl Goosman tutoyeerde. Een leeftijdsverschil van vier jaar kan dit toch niet verklaren. Een oorzaak, die vooral bij Dingeman gespeeld zal hebben om de veeartsenijkunde te verlaten, zou de omstandigheid kunnen zijn geweest dat Zeeland van oudsher geen veeteeltland was; het vee speelde vooral een rol bij de bemesting⁴⁰. Overigens zou het interessant zijn te weten hoe het Goosman is vergaan in Doetinchem, maar gegevens hierover ontbreken. De infrastructuur voor een opvang van de eerste veeartsen in Nederland ontbrak ten tijde van hun terugkomst naar

Overlijdensannonce in de Zierikzeesche Courant

Nederland. Men werd wel in een ambtelijk keurslijf gehesen en daar hield het eigenlijk mee op. De régimes volgden elkaar in sneltreinvaart op. Na de inlijving werd Zeeland min of meer geïsoleerd van de andere departementen en viel het direct onder Frankrijk. Dingeman werd afgescheiden van zijn Hollandse collega's en zocht steun in Frankrijk. Hoewel in 1810 de begrippen "bezetting" en "vrijheid" een heel andere connotatie hadden dan in een latere periode van de Nederlandse geschiedenis, leek men zich vooral druk te maken over de conscriptie en de belastingen en daar bleef het bij. Dingeman was in alle opzichten een francofone en waarschijnlijk ook een francofiele Nederlander die geprofiteerd

Advertentiën.

* * Gisteren nacht omstreeks half twaalf ure overleed tot onze diepe droefheid plotse-
ling onze hartelijk geliefde Vader, de Wel-
Edele Heer DINGEMAN VAN DER VLIET,
in den ouderdom van 73 jaar en 10 maanden.
Hij stierf zacht en kalm. Zijne nagedachtenis
zal bij ons in zegening zijn.

Uit aller naam,
J. VAN DER VLIET.
ZIERIKZEE,
3 Julij 1866.

Vrienden en Bekenden gelieve deze alge-
meene tevens als bijzondere kennisgeving
aan te nemen.

39. Zie noot 21 in deel 1.

40. P.R. Priester, Geschiedenis van de Zeeuwse landbouw circa 1600-1910. Proefschrift Wageningen 1998. (A.A.G. bijdragen, 37).

had van de mogelijkheden die de Franse Tijd voor hem had geopend. Het is moeilijk aan te geven of dit een negatief effect voor hem heeft gehad toen deze periode voorbij was; in ieder geval niet voor zijn latere maatschappelijke carrière.

Tenslotte speelde het gegoede koopmansmilieu waaruit hij afkomstig was waarschijnlijk een rol bij het opgeven van zijn veeartsenijkundige praktijk. Aan de ene kant was het een eer om een zoon en een echtgenoot te hebben die een voor die tijd bijzondere studie had volbracht, die omgeven was met een vleugje wetenschap, anderzijds werd een tekort aan maatschappelijke mogelijkheden moeilijk aanvaard.

Hoewel Dingeman dus persoonlijk weinig heeft uitgericht met zijn kennis werpt zijn correspondentie enig licht op zijn persoon, op de omstandigheden waarin hij getracht heeft een praktijk op te zetten en weer op te geven, en in het bijzonder op de veeartsenijkundige opleiding te Alfort.

Hij heeft in het beroep een navolger gekregen in zijn kleinzoon Marius van der Vliet (1867-1942), die hij overigens nooit gekend heeft. Deze liet zich in 1885 aan 's Rijksveeartsenijschool te Utrecht inschrijven, was van 1892-1894 veearts in Zierikzee om vervolgens tot 1937 te praktiseren in Kruiening.⁴¹

Gedurende de Bataafsche Republiek en het Koninkrijk Holland hebben zich veel belangrijke ontwikkelingen voorgedaan in Nederland waarvan wij de vruchten ook nu nog plukken. Met name nationale instellingen voor wetenschap en kunst, zoals de Nationale/Koninklijke Bibliotheek (1798), de [Koninklijke] Nederlandse Akademie van Wetenschappen (1808) en het Koninklijk

(nu Rijks-)Museum (1808) zijn toen tot stand gekomen.

In die tijd ontstonden ook de plannen voor de ontwikkeling van een veeartsenijkundige opleiding in Nederland. Jan Kops, die ook verschillende malen ter sprake komt in de brieven van Dingeman, was hiervoor een belangrijke gangmaker.

Zoals reeds gezegd, had het streven naar een meer schoolse aanpak van de diergeneeskunde zich al eerder in Frankrijk ontwikkeld, met Claude Bourgelat als initiatiefnemer. Deze ontwikkeling deed zich echter niet alleen in Frankrijk voor, maar in heel West-Europa, hoewel Frankrijk duidelijk de koploper bleef. In Europees verband liep Nederland wat achter. Of zoals de veearts Joseph Wagelmans aan de minister schreef: *"l'art qui est presque inconnu dans cette partie de l'Empire"*. De behoefte aan kennis en kennisverspreiding omtrent veeziekten werd vooral in gang gezet door grote epidemieën onder het vee, zoals de veepest, die grote financiële schade veroorzaakten en er indirect voor verantwoordelijk waren dat ook de belastingafdracht aan de Staat lager werd. Het was dus ook in het belang van de Staat de diergeneeskunde te stimuleren. Dit zal ook één van de redenen zijn geweest dat de eerste veeartsen allen ambtenaar waren, althans een overheidsbenoeming kregen. Daarnaast waren grote legers ondenkbaar zonder cavalerie en het is dus niet verwonderlijk dat de ontwikkeling zich vooral voordoed in het militair actieve Frankrijk. Daardoor kwam de nadruk dan ook op het paard te liggen; men sprak van paardendoktors en *"maréchaux ferrants"*. Een zwak punt in de voorbereiding op een beroep, niet alleen op dat van veearts, was de gebrekkige en weinig

gestandaardiseerde vooropleiding. Dit komt ook goed tot uiting in Van Vliets brieven. Dingeman zat tot op zijn 13de jaar bij een Franse onderwijzer in huis, waar hij Frans, Engels, Nederlands en rekenen leerde. Daarna kwam hij in de leer bij de stadschirurgijn. Iedere verdere opleiding ontbrak; hij stond hierin niet alleen zoals blijkt uit soortgelijke voorgeschiedenissen van de andere studenten. Het is nog een wonder dat hij aansluiting vond bij het strenge schoolse systeem van Alfort, waar de vrij uitvoerige leerstof er methodisch ingestampt werd. Zijn goede beheersing van het Frans, vaak beter dan die van het Nederlands, zal hem daarbij hebben geholpen. Het is duidelijk dat, naast aanpassings- en doorzettingsvermogen, een meer dan gemiddelde intelligentie nodig was om er te slagen. Het grote aantal uitvallers is dus niet zo verwonderlijk.

Net zo weinig gestandaardiseerd als de vooropleiding, was de opvang na de studie. Men werd door de prefect benoemd tot departementsveearts met als belangrijkste taak het keuren van paarden, toendertijd vooral voor het leger, en daar bleef het meestal bij. De boeren waren nog niet erg geneigd hun runderen en schapen naar de onbekende veterinaire artiesten te brengen. Van een duidelijke infrastructuur was nog geen sprake. De grondslag ervan moest nog gelegd worden, vooreerst door Kops, en na 1822 door Numan.

Het valt te betreuren dat de kennis van de vijf Hollandse 'Alfortiens' niet meer benut is. Uit de brieven begrijpen we dat ze hun verblijf in Alfort zelf ervaren hebben als een bijzondere tijd en dat was het natuurlijk ook. Aan hun ijver en enthousiasme lag het niet; maar het vaderland was er nog niet rijp voor.

41. Deze is het ook geweest die H.M. Kroon in het bezit stelde van het portret en diploma van Dingeman van der Vliet, waarvan afbeeldingen (afb. 13 en 14) zijn opgenomen in *Een eeuw veeartsenijkundig onderwijs 1821-1921* (Utrecht, 1921). Het in memoriam voor Van der Vliet was van de hand van zijn vriend Willem J.L. de Groot in *Tijdschrift voor Diergeneeskunde*, 69, 321-322, 1942.

Honderd jaar veterinaire dermatologie van gezelschapsdieren

E.J. Tjalsma*

Inleiding

Dit jaar is het precies honderd jaar geleden dat het eerste boek dat geheel en al gewijd was aan veterinaire dermatologie, werd gepubliceerd. Professor Hugo Schindelka (1853-1913) die was verbonden aan 'het' Kayserliche und königliche Militär-Tierarzney-Institut en de 'Tierärztliche Hochschule' te Wenen, schreef in 1903 het klassieke werk *Hautkrankheiten*.¹ Met deze publicatie werd hij de grondlegger van de hedendaagse veterinaire dermatologie.²

In dit artikel zal een globale historische schets gegeven worden van de aandacht voor huidaandoeningen bij gezelschapsdieren vanaf de Oudheid tot heden. Aan de hand van overzichtsartikelen en originele bronnen wordt inzicht gegeven hoe de veterinaire dermatologie zich heeft ontwikkeld tot een, zeker de laatste decennia, gespecialiseerde discipline binnen de diergeneeskunde.

Hoewel aanvankelijk verschillende diersoorten en hun ziektes door elkaar werden beschreven, verschenen in de late Middeleeuwen meer diersoortgerichte verhandelingen, met name over het paard en de (jacht)hond. In de 17e-19e eeuw richtte de opkomende veterinaire wetenschap zich voornamelijk op landbouwhuisdieren en het paard. Honden en katten waren van ondergeschikt belang. Sporadisch werden de (schurftachtige) huidaandoeningen van de hond beschreven. Pas in het begin van de 20e eeuw werd door Schindelka het fundament gelegd voor de dermatologie van hond en kat.

Oudheid

De vroegste tekst waarin iets over veterinaire dermatologie wordt vermeld is de uit het Midden-Oosten afkomstige 'Kahun Papyrus'-rol van 2130 v. Chr. Dit hiërogliefenschrift verhaalt over de heilzame werking van komkommer voor de dierenhuid, maar ook van honing, bier, was, slangenkoppen en hagedissenontlasting.³ De Griek Aesculapius (1321-1243 v.Chr.), de man met de staf en de slang, thans icoon van de medici, zou erg geïnteresseerd zijn geweest in huidaandoeningen en benadrukte het belang van een goede huidverzorging door baden en het gebruik van lotions. Aan Aristoteles (382-322 v.Chr.) wordt toegeschreven dat hij reeds de schurftmijt bij dieren observeerde. De Romeinen Virgilius (70-19 v.Chr.) en Plinius (23-79) beschreven uitgebreid huidaandoeningen bij dieren, waarbij laatstgenoemde zwavel- en teerbehandelingen introduceerde, die tot op de dag van vandaag nog worden gebruikt.⁴

Middeleeuwen

In de Middeleeuwen werd er weinig aandacht besteed aan de geneeskunde van de hond. Het is dankzij de jacht dat er sporadisch kennis over de verzorging en de geneeskunde van honden is vastgelegd. In de late Middeleeuwen en Renaissance werd de hond onderwerp van meerdere geschriften, zowel in Frankrijk (Gaston Phebus 1387; G. Tardiff, 1492), Duitsland (C.F. Paulini, 1685), als in Engeland (Caius, 1570).⁵ Bij deze auteurs speelden dermatologische aandoeningen slechts een ondergeschikte rol. In 1532 beschreef Fitzherbert in zijn *Book of Husbandry* het nut van teer in olie of vet ter bestrijding van schurft en luizen. George Turberville maakte in 1576, geplagieerd of niet⁶, als een van

de eerste onderscheid tussen de verschillende vormen van schurft (Eng. 'mange' afgeleid van het Franse 'manger'). Hij beschreef de volgende types:⁷

- red mange: rode schurft aan de poten [gegeneraliseerde *demodicose* (jeugd-schurft)?]
- scaly mange: schilferige schurft [*Cheyletiellose* (vachtschurft)/jeugd-schurft?]
- common mange: algemene schurft [scabies (hondenschurft)?]
- black mange: zwarte schurft [gegeneraliseerde *demodicose* ten gevolge van hyperpigmentatie?]

Wetenschappelijke ontwikkelingen

In de loop van de 18e tot het begin van de 20e eeuw ontstond de diergeneeskunde geleidelijk het stadium van het empirisme. Lange tijd was er weinig aandacht voor de (huid)pathologie van de hond. Pas toen de anatomie, de pathologie en de fysiologie zich begonnen te ontwikkelen en veeartsenijkundige scholen in diverse steden van Europa werden opgericht⁸, begon er interesse te ontstaan voor de geneeskunde van de hond. Met name in Engeland beschouwde men deze tak van de veeartsenijkunde voor het eerst als een aparte discipline.

A treatise on the diseases of dogs (1783) van John Clater⁹ en, van later datum, *Canine Pathology* (1817) van D.P. Blaine¹⁰ – practicus voor hond en paard in Londen – behoorden tot de eerste werken gewijd aan ziektes van de hond, waaronder die van de huid.

Het inzicht in de parasitologie werd verdiept: de schurft veroorzaakte niet de mijt, maar andersom. Schurftmijten werden afzonderlijk beschreven. Zo beschreef Hertwig in 1863 als één van de eerste *Sarcoptes scabiei* en *Demodex*

*Drs. Erik Jan Tjalsma, De Tweede Lijn, Verwijscentrum voor Gezelschapsdieren, Koningin Wilhelminalaan 29, 8384 GG Wilhelminaord.

foliculorum als veroorzakers van schurft bij honden.¹¹ De schurftmijt bij de mens was reeds in 1687 door Giovanni Cosimo Bonomo (?-1697) in Livorno (Italië) beschreven.¹²

Opmerkelijk is een uitgebreide publicatie in eigen land uit 1847 in het *Vee-Artsenijkundig Magazijn* door Dr. D.H. van Leeuwen die de mijt als enige veroorzaker van schurft zag. Hij beval het "Spinnat", "Spinwater", "Carottesaus" of "Carotte-zweet" (tabaksap [nicotine]) aan als therapie.¹³

In 1808 publiceerde de medicus Robert Willan (1757-1812) in Engeland het boek *On cutaneous diseases*.¹⁴ Hij wordt als een van de grondleggers van de humane dermatologie beschouwd.¹⁵ In de diergeneeskunde liet de interesse in de dermatologie nog wat langer op zich wachten; veterinaire (hoge)scholen besteedden maar mondjesmaat aandacht aan huidaandoeningen. Zo besteedde Alexander Numan, grondlegger van de diergeneeskunde in Nederland, in zijn *Handboek der geneesen verloskunde van het vee* slechts 4 pagina's aan de dermatologie van de hond ("Over de Vurigheid of schurft" en "Over den huiduitslag").¹⁶

Eerst in de 20e eeuw komt er meer wetenschappelijke belangstelling voor de dermatologie van de hond en later voor die van de kat.

Voor de geneeskunde van de kat was er aanvankelijk weinig specifieke belangstelling. Dat katten in deze tijd nog niet frequent werden aangeboden bij veeartsenijscholen blijkt uit het feit dat in Berlijn het aantal papegaaien gelijk is aan dat van aangeboden katten in het jaar 1891-1892 (totaal 405). Ter vergelijking: in dezelfde periode werden 6.664 honden aangeboden.¹⁷ Vóór 1894, het jaar waarin het vrij onbekende werkje *Le Chat* van A. Landrin het licht zag, was er nauwelijks veterinaire literatuur die uitsluitend was gewijd aan dit

kleine huisdier. Eén hoofdstuk uit het boekje van Landrin is gewijd aan kattenziekten. Hierin beschrijft hij hoe besmettelijk kattenschurft kan zijn en doet hij verslag van een grote schurftepidemie in Westfalen in 1673.¹⁸

Hugo Schindelka (1853-1913)

De stimulans voor de verdere ontwikkeling van de veterinaire dermatologie kwam uit het Duitstalige deel van Europa. Joseph Bayer (1847-1925), later zelf een van de grondleggers van de veterinaire oogheelkunde, stelde in 1898 samen met Prof. Eugene Fröhner (1858-1940) uit München een meerdelig naslagwerk over veterinaire chirurgie en verloskunde samen.¹⁹ Bayer en Schindelka waren op dat moment hoogleraar aan de – goed bekend staande – Weense Veterinaire Hogeschool, die voortkwam uit het Militair Veterinair Instituut. In het kader van dit naslagwerk vroeg Bayer zijn collega Schindelka om een apart deel over dermatologie te schrijven. Schindelka aarzelde ernstig om op dit verzoek in te gaan. In het voorwoord van het uiteindelijke boek schreef

Hugo Schindelka (1853-1913)

hij dat hij opzag tegen de overvloed van niet te duiden literatuur, terwijl er eigenlijk nog maar zo weinig bekend was over betreffende oorzaken en de histopathologie. Toch ging hij overstag vanwege zijn voorliefde voor dit vakgebied en het grote patiënten aanbod waarover hij op de Hogeschool van Wenen kon beschikken.

Hugo Schindelka werd in 1853 geboren in Znaim (50 km ten noorden van Wenen) als zoon van een huisarts. Na de voltooiing van zijn medische opleiding begon hij in 1879 met de studie diergeneeskunde. De reden hiervan is onbekend. In 1890 werd hij in Wenen hoogleraar in de Speciele Pathologie en Therapie. Hij richtte zich tijdens zijn hoogleraarschap steeds meer op de dermatologie. Zijn grote voorbeeld in dit verband was zijn stadgenoot de medicus-dermatoloog professor Ferdinand von Hebra (1816-1880), van wie hij zelf een leerling was geweest. Hebra maakte faam door het geven van grote klinische demonstraties; een voorbeeld dat Schindelka navolgde.²⁰ Ook de Duitse dierenarts Georg Schneidemühl had een grote invloed op Schindelka. Schneidemühl had in zijn *Lehrbuch der vergleichenden Pathologie und Therapie des Menschen und der Haustiere* (Leipzig 1898) een poging ondernomen om de dermatopathologie van mens en dier te vergelijken.²¹ Naast speciele pathologie doceerde Schindelka ook 'veterinaire politie'. Verder stond hij in de periode 1893-1911 aan het hoofd van de 'Medische Kliniek'. Hij overleed op 10 april 1913.²²

Hautkrankheiten (Wien 1903)

Wat het boek bijzonder maakt is de systematische indeling en de nauwkeurige beschrijvingen van de normale huid, haar fysiologie en de ziektebeelden, gelardeerd met casuïstiek en gedetailleerde illustraties. In het hoofdstuk 'functionele afwijkingen' wordt algemene jeuk

(*pruritus cutaneus*) van onbekende oorzaak genoemd (de allergische dermatitis zoals wij die nu kennen). Het hoofdstuk 'ontstekingen' omvat meer dan de helft van het boek. Hierin worden niet alleen schimmels en parasitaire aandoeningen behandeld, maar ook onderwerpen als mond- en klauwzeer, zonnebrand en röntgenstralendermatitis. Zelfs bacteriële ontstekingen (Staphylococci en streptococci) worden reeds behandeld, in het volle besef dat de bacteriologie op dat moment nog in de kinderschoenen stond. Naast 'gezwollen en 'hypertrofieën' wordt ook aandacht besteed aan vacht- en pigmentafwijkingen. Afsluitend plaatste de schrijver een lijst van 145 zelf te bereiden recepten. Zes prachtige kleurenplaten completeren het boek.

Ontwikkelingen in de twintigste eeuw

Merkwaardigerwijs liep de aandacht voor dit specialisme na dit pionierswerk van de veterinaire dermatologie van Schindelka terug. Het onderzoek in dit verband beperkte zich voornamelijk tot vergelijkende pathologie. Daarnaast werden er aparte hoofdstukken aan dermatologie gewijd in de vele edities van het standaardwerk van Franz Hutyra en Joseph Marek.²³ Pas later, rond de jaren 1950, legde de Tsjech Frank Král (1892-1980) de basis voor de moderne veterinaire dermatologie. Král die nog college van Schindelka had gevolgd, werd in 1919 zelf hoogleraar aan de veterinaire school te Brno in het toenmalige Tsjecho-Slowakije. Hij emigreerde in 1948 naar de Verenigde Staten, waar hij in 1953 samen met B. Novak het eerste Engelstalige boek op het gebied van veterinaire dermatologie uitgaf.²⁴ Hij was hoogleraar aan de kliniek voor veterinaire dermatologie van de Universiteit van Pennsylvania. Král heeft gedurende een halve eeuw het veterinaire dermatologisch onderzoek en -onderwijs

gediend.²⁵

Na 1950 heeft de dermatologie een enorme ontwikkeling doorgemaakt, waarbij de Amerikanen R. Kirk en G. Muller een vooraanstaande rol hebben gespeeld. Zij waren de auteurs van het (eerste) uitsluitend aan gezelschapsdieren gewijde standaardwerk *Small Animal Dermatology*. Tussen 1969 en 2001 verschenen zes edities van dit standaardwerk.²⁶ D. Scott, W. Miller en C. Griffin zijn de samenstellers van de meest recente uitgave die 1560 pagina's omvat. In de periode 1970-1990 ontstonden afzonderlijke studiegroepen en verenigingen op het gebied van de veterinaire dermatologie. In 1964 werd de American Academy of Veterinary Dermatology opgericht, o.a. door Král. In 1976 volgde de British Veterinary Dermatology Study Group en in 1986 de European Society of Veterinary Dermatology.

De ontwikkeling die de dermatologie vooral in de laatste dertig jaar heeft doorgemaakt is niet alleen te danken aan wetenschappelijk onderzoek, maar ook aan symposia, congressen en het ontstaan van specialistenorganisaties. De kennis van de huid werd verdiept door fundamenteel onderzoek op het gebied van de microbiologie, histopathologie, biochemie en immunologie. Ook voor wat betreft de klinische dermatologie en de therapeutica is door zowel universiteitsklinieken als individuele praktici veel werk verricht. Samenwerking tussen humane en veterinaire wetenschappers stimuleerden de vergelijkende dermatologie.

Nieuwe technologie en onderzoeksmethoden ontwikkelden zich vooral in immunologische en biochemische laboratoria en niet zozeer in de dermatologische praktijk. Daar maakt de clinicus van tegenwoordig eigenlijk louter gebruik van de microscopie, digitale (macro)fotografie, endoscopie en de computer. Qua therapeutica moet de huidige dierenarts

een balans vinden tussen diergeneesmiddelen, geregistreerd voor specifieke diersoorten en 'off label use', meestal preparaten bestemd voor humaan gebruik. Immunotherapie is onder meer een belangrijk onderdeel geworden van de dagelijkse praktijk van de in de dermatologie gespecialiseerde dierenarts.

Conclusie

Hoewel er zo nu en dan in het verre verleden beschrijvingen van huidaandoeningen bij met name de hond en in veel mindere mate bij de kat voorkwamen, hebben in het bijzonder de schurftachtige huidziektes in de loop der jaren de nodige aandacht gehad. Op grond van empirie kwam men soms een heel eind in de bestrijding dan wel vermindering van huidklachten bij dieren. De intensieve samenwerking tussen mens en (jacht)hond leidde ertoe dat (huid)ziekten en hun 'Remedien' werden vastgelegd door eigenaren en verzorgers. In de Veeartsenijscholen werd aanvankelijk vooral aandacht geschonken aan landbouwhuisdieren en het paard; rond 1900 ging de belangstelling ook uit naar de hond en in mindere mate naar de kat. Als gevolg van de ontwikkelingen op het gebied van de bacteriologie en de parasitologie, kreeg ook de veterinaire dermatologie een bredere wetenschappelijke basis. Het is voornamelijk aan pioniers als Schindelka in het Duitse taalgebied en Král (en Novak) in het Angelsaksische taalgebied te danken dat de dermatologie veel vooruitgang heeft geboekt. Door hun grote interesse en het nauwkeurig observeren van veel patiënten hebben deze specialisten gezorgd voor een verbreding van de aandacht voor dermatologie bij praktici. De dermatologie is aan het einde van de 20e eeuw meegelift op de golven van de explosieve wetenschappelijke kennis-toename.

Noten

1. H. Schindelka, *Hautkrankheiten*. Wilhelm Braumuller, Wien 1903 (2. Aufl. 1908).
2. R.H. Dunlop & D.J. Williams, *Veterinary Medicine: An Illustrated History*. Mosby, St. Louis 1996, p. 599.
3. G.Muller & R.W. Kirk, *Small animal dermatology*. 2nd Ed. W.B. Saunders, Philadelphia 1976, pp. 711-735.
4. K. Baker & T. Thomsett, *Proceedings of the British Veterinary Dermatology Study Group*, Birmingham, Spring 2003, pp. 51-59.
5. I.M.E. Boor – van der Putten, *75 jaar geneeskunde van gezelschapsdieren in Nederland*. Vakgroep Geneeskunde van het Kleine Huisdier, Faculteit der Diergeneeskunde, Universiteit Utrecht, Utrecht, 1986, pp. 13-16.
6. Boor – van der Putten, noot 5, pp. 15.
7. Muller & Kirk, noot 3, p. 714.
8. A.H.H.M. Mathijssen (Ed.), *The origins of veterina-*

- ry schools in Europe. A comparative view*. Utrecht 1997, p. 70.
9. J.Clater, *A treatise on the diseases of dogs*. Baldwin, Cradock & Joy, London 1783.
10. D.P. Blaine, *Canine pathology*. Mayer, London, 1817.
11. Boor – van der Putten, noot 5, p. 30.
12. R.A. Roncalli, History of scabies in veterinary and human medicine from biblical to modern times. *Veterinary Parasitology* 25 (1987) 196.
13. D.H. van Leeuwen, Over de schurft der dieren. *Vee-Artsenijkundig Magazijn* 6 (1847) Eerste deel, pp. 52-208, aldaar 204.
14. R. Willan, *On cutaneous diseases*. J. Johnson Co, London 1808.
15. A. Bassel & R. Burguri, *Histoire des maladies de la peau*. Vol. 4, Paris 1978, p. 356.
16. A. Numan, *Handboek der Genees- en Verloskunde van het Vee*. 5e druk, R.J. Schierbeek, Groningen 1856, pp. 551-554.

17. Beate Jung, *Die Entwicklung der Kleintiermedizin (Hund und Katze) in Deutschland bis 1945*. Diss. Justus-Liebig-Universität, Giessen 1997, p. 164.
18. A. Landrin, Le Chat. G. Carré, Paris 1896.
19. J. Bayer & E. Fröhner (Hrsg.), *Handbuch der thierärztlichen Chirurgie und Geburtshilfe*. Bd. I-VII, Braumuller, Wien 1896-1913.
20. *200 Jahre Tierärztliche Hochschule Wien*. Tierärztliche Hochschule, Wien 1968, p. 132.
21. Muller & Kirk, noot 3, p. 719.
22. 200 Jahre, noot 20, p. 134.
23. F. Hutyra & J. Marek, *Spezielle Pathologie und Therapie der Haustiere*. Gustav Fischer, 5. Aufl. Jena 1910, pp. 950-1190.
24. F. Král & B. Novak, *Veterinary Dermatology*. J.B.Lippincott Company, Philadelphia 1953.
25. Muller & Kirk, noot 3, pp. 725-727.
26. 1st-6th ed. W.B. Saunders, Philadelphia 1969, 1976, 1983, 1989, 1995, 2001.

Boekbesprekingen

Susan D. Jones, *Valuing animals: veterinarians and their patients in modern America*, Baltimore and London, Johns Hopkins University Press, 2003, pp. xii, 213, illus., £33.50 (hardback ISBN 0-8018-7129-8).

De geschiedenis van de diergeneeskunde is nauw gelieerd aan die van gedomesticeerde dieren en mens-dier relaties. Hoewel deze onderwerpen een bijzonder interessant onderzoeksveld vormen, is de aandacht van historici hiervoor tamelijk beperkt gebleven. De geschiedenis van de diergeneeskunde is tot nu toe vooral door dierenartsen geschreven. Deze richtten zich voornamelijk op wetenschappelijke ontwikkelingen en op biografische en institutionele geschiedenis; de aandacht voor de sociaal-economische, politieke en culturele aspecten bleven meestal onderbelicht. In de afgelopen jaren is de positie van het dier – en daarmee ook die van de diergeneeskunde – binnen de samenleving meer naar voren gekomen. Dit gebeurde onder meer door uitbraken van besmettelijke dierziekten die veel maatschappelijke onrust teweeg brachten en de cen-

trale rol die veel gezelschapsdieren binnen het moderne huishouden hebben gekregen. Het gevolg hiervan was dat historici, sociologen en antropologen zich gingen bezighouden met de positie van het dier binnen de samenleving als studieobject en daardoor als het ware 'vanzelf' terechtkwamen op het terrein van de veterinaire geschiedenis. Kortom, de laatste tijd verschijnen er meer studies over de contextuele geschiedenis van de diergeneeskunde.

Valuing Animals van Susan Jones – zelf dierenarts én historica – is een goed voorbeeld van deze trend. Gebaseerd op een breed scala van wetenschappelijke en populaire bronnen heeft zij in dit boek de geschiedenis van de diergeneeskunde en de veterinaire beroepsgroep in het Amerika van de 20e eeuw benaderd vanuit het perspectief van de veranderende mens-dier relaties. Zij richtte zich hierbij in het bijzonder op de veranderende economische en emotionele waarde van gedomesticeerde dieren. Jones benadrukt een fundamenteel verschil tussen de humane en de diergeneeskunde. Bij humane patiënten zijn er in principe geen financiële grenzen aan de noodzakelijke medische behandeling; bij diergeneeskunde bepaalt de economische of emotionele waarde van dieren

hoeveel geld er aan een behandeling wordt besteed. Een belangrijke verandering binnen de diergeneeskunde was de verschuiving van curatieve behandeling van het individuele dier naar preventieve geneeskunde van groepen van dieren. Een gebroken poot bij een varken bijvoorbeeld wordt niet langer behandeld, het dier wordt simpelweg geslacht omdat behandeling te duur is en de verzekering de veehouder compenseert. Het behandelen van een cavia is eveneens relatief duur. Voor het benodigde geld zou je zes andere dieren kunnen kopen. In dit geval speelt de emotionele waarde een belangrijke rol.

Tegenwoordig worden paarden ook als gezelschapsdier beschouwd. In vier thematische hoofdstukken bestudeerde de auteur een bepaalde groep dieren en de rol daarvan binnen de Amerikaanse samenleving. In deze hoofdstukken gaat zij in op cruciale momenten in de geschiedenis van de 20e eeuw waarop een overgang plaatsvond in de waarde die mensen aan dieren toekennen, en hoe deze overgang en de ontwikkeling van de diergeneeskunde en de veterinaire beroepsgroep elkaar wederzijds beïnvloedden. Aan bod komen de overgang van paardenkracht naar gemotoriseerd vervoer, de

zorg voor de volksgezondheid in verband met voedingsmiddelen van dierlijke oorsprong, de opkomst van de intensieve veehouderij en van de geneeskunde van het gezelschapsdier. In het laatste hoofdstuk beschrijft zij hoe dierenartsen in de 20e eeuw hebben getracht de exploitatie van dieren te verzoenen met de moraliteit. Het boek bevat ook een nuttige introductie van bronnen op het gebied van veterinaire geschiedenis en mens-dier relaties (pp. 201-208).

Op een originele en boeiende manier beschrijft de auteur hoe de relatie tussen Amerikanen en hun gedomesticeerde dieren ingrijpend veranderde gedurende de laatste eeuw. Rond 1900 leefde en werkte bijna de helft van de populatie op boerderijen in nauw contact met dieren. Een eeuw later was de bevolking grotendeels geurbaniseerd, waren paarden veranderd van gewone nutsdieren in populaire hobbydieren, terwijl kleine huisdieren van luxe dieren voor de elite veranderden in leden van het doorsnee huisgezin. In dezelfde periode ontwikkelden zich een uitgebreide infrastructuur voor dierlijke productie en kwaliteitscontrole van voedingsmiddelen van dierlijke oorsprong. Een aantal belangrijke onderwerpen in dit verband krijgen speciale aandacht in het boek. Het betreft antivisie, dierenbescherming, antropomorfisme, zorg voor voedselveiligheid, de ontwikkeling van veterinair handelen in de intensieve veehouderij en het specialisme geneeskunde van het gezelschapsdier.

Kern van het betoog van Jones is de analyse van de rol die dierenartsen speelden in de waardering van gedomesticeerde dieren en de veranderingen in mens-dier relaties. Toen werkpaarden werden vervangen door motorvoertuigen en de markt voor veterinaire diensten op dat terrein sterk kromp, intensiverden dierenartsen hun inspanningen op het gebied van de intensieve veehouderij, waardoor die meer winstgevend

werd. Daarnaast creëerden zij het nieuwe vakgebied veterinaire volksgezondheid. Later besteedden dierenartsen meer aandacht aan de toenemende aantallen gezelschapsdieren die een hoge sentimentele waarde voor de eigenaren vertegenwoordigden. Op die manier creëerden zij een 'modern pet culture'. Volgens de auteur hebben dierenartsen in belangrijke mate bijgedragen aan de veranderde waardering van dieren. Zij beïnvloedden deze waarde met het oogmerk een positie als onmisbare bemiddelaars ten aanzien van mens-dier relaties te kunnen opeisen. Jones beargumenteert dat de bijdrage van veterinair aan het in overeenstemming brengen van het exploiteren van dieren met de moraliteit, de ontwikkeling van de grootschalige intensieve veehouderij en de gecommmercialiseerde manier van gezelschapsdieren houden, heeft 'gecreëerd'. "Veterinarians have sought to address Americans' uncertainty about the 'proper' human-animal relationship as the ideological driving force of their profession. They did not pretend to be philosophers, but operated as rationalists meeting social needs" (p. 3.).

Men zou de nodige vraagtekens kunnen plaatsen bij een dergelijke invloedrijke en actieve rol van de veterinaire beroepsgroep binnen de sociaal-economische processen, die de waarde toegekend aan dieren en de ontwikkeling van de gezondheidszorg voor dieren, bepaalden. Als representanten van een uitgesproken praktisch beroep, met zelfs een zekere aversie tegen theoretiseren, handelden de meeste veterinair waar-schijnlijk vanuit een economisch in plaats van een ideologisch standpunt. Er moest simpelweg brood op de plank komen. Men zou ook kunnen aanvoeren dat dierenartsen de relatie van Amerikanen met gedomesticeerde dieren niet actief hebben gecreëerd, beïnvloed dan wel gestuurd, maar slechts gebruik hebben gemaakt van nieuwe commerciële

mogelijkheden die zich voordeden als gevolg van sociaal-economische en politieke veranderingen.

Niettemin heeft Susan Jones een erg interessant boek geschreven. Het daagt uit tot een internationale vergelijking van de historische ontwikkeling van de veterinaire professie die nodig is om te onderzoeken of deze beroepsgroep inderdaad een belangrijke sturende kracht is geweest in de geschiedenis van de 20e eeuw in het algemeen en op het gebied van de mens-dier relaties in het bijzonder

Peter Koolmees

Boekaankondiging

Jean Blancou. *History of the surveillance and control of transmissible animal diseases*. Paris: Office International des Epizooties, 2003. Xiii, 362 p. ISBN 92-9044-507-6. 45 Euro (incl. verzending). Besteladres: O.I.E. 12, rue de Prony, 75017 Paris, France, of via de boekhandel.

Het zal velen welkom zijn dat nu een Engelse vertaling verschenen is van dit aanvankelijk in het Frans uitgegeven boek. Voor de bespreking van de Franse uitgave, zie: Argos nr. 25, p. 238-239.

Hier kan daarom volstaan worden met een citaat uit de inleiding van de auteur, die tot 2000 directeur was van O.I.E. en thans het voorzitterschap bekleedt van de Société Française d'Histoire de la Médecine et des Sciences Vétérinaires. In zijn inleiding schrijft hij:

"This compilation has been achieved while broadly following the format for a course of animal diseases. The book thus deals successively with the symptomatology, lesions, aetiology, pathogenesis, epidemiology, prophylaxis and treatment of each disease, and then presents a summary of how the relevant sanitary regulations have developed.

My aim was not in fact to rewrite the history of these diseases, but rather to analyse the methods used by different civilizations through the ages to identify sick animals and prevent their diseases from developing and spreading to other animals. This analysis is therefore confined to ancient methods of disease surveillance and control and stops at the beginning of the twentieth century, when all these methods were gradually unified. (p. xv).

ALS UW PENSIOEN IN UW ONDERNEMING ZIT, DAN ZULT U IETS MOETEN ONDERNEMEN.

Straks wilt u een goed pensioen. Begrijpelijk en logisch dat u dat wilt. Maar dan moet het benodigde geld er wel zijn. Op papier is dat geld er vaak wel, in de praktijk lang niet altijd. Een zure appel is dan het resultaat. Die kan nog zuurder worden als de fiscus genoten belastingvoordelen voor papieren pensioenafrek terugvordert. Dat kan

allemaal het geval zijn, hoe goed uw zaak nu ook draait. Laat dit daarom snel analyseren met een bedrijfsscan. Die is kosteloos, maar brengt kostbare wetenswaardigheden aan het licht.

Bel 0800-7016 of kijk op www.ingbank.nl

voor de MKB Bedrijfsscan.

meer weten

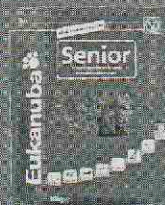
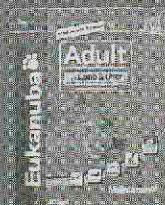
ING BANK

onderdeel van ING

Eukanuba met DentalCare
gebitsverzorging zelfs na
de maaltijd

www.eukanuba.com

Eukanuba

Nutrition that understands your cat.

ARGOS

BULLETIN VAN HET VETERINAIR HISTORISCH GENOOTSCHAP

nummer 30

serie 3

voorjaar 2004

Inhoud

Redactioneel
p. 451

Samenvattingen
p. 455

Programma Voorjaarsbijeenkomst
van het V.H.G.
p. 452

M. Cordero del Campillo
On the history of
veterinary relations between
the Old and New World
p. 457

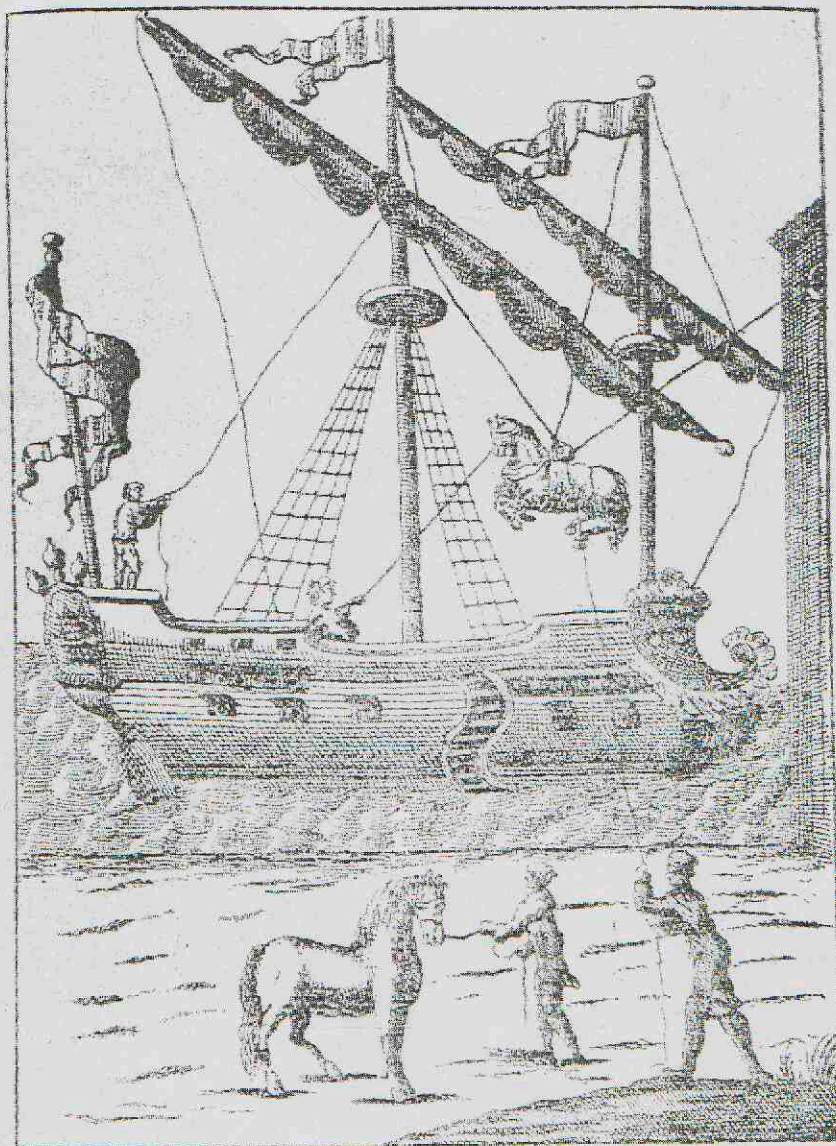
R.H. Dunlop
International dispersal
of Bourgelat's veterinary vision
p. 470

Ingezonden
p. 478

R. Rommes
Verslag van de
Workshop veterinaire archieven
p. 479

Boekbesprekingen
p. 480

Proceedings Wittenberg
p. 483

*Inscheping van Spaanse paarden voor Amerika.
Bron: Rodríguez Jordán, Escuela de a caballo,
Madrid 1751.*

Energiek in Generiek

Alfasan
GROUP OF COMPANIES

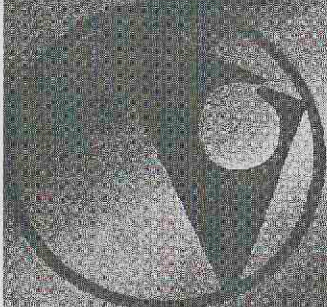

Alfasan

HEERGENEESMIDDELEN BV

Kuipersweg 9
3449 JA Woerden
Postbus 78
3440 AB Woerden

Tel. (0348) 416545
Fax (0348) 416278
E-mail: alfasan@wxs.nl
Internet: www.alfasan.com
Order entry: 0800-Alfasan-2 52 27 28

Colofon

ARGOS. Bulletin van het Veterinair Historisch Genootschap. Verschijnt tweemaal per jaar.

Redactie

Dr. Jan Berns
Dr. P.A. Koolmees
Drs. A.H.H.M. Mathijssen
Drs. Jan Egter van Wissekerke

Bestuur V.H.G

prof. dr G.C. van der Weyden (voorzitter), drs. I.M.E. Boor-van der Putten (secretaris), drs. P.C. Knijff (penningmeester), dr. P.A. Koolmees, drs. C.P. Burger

Secretariaat van Redactie en Bestuur

p/a Bibliotheek Diergeneeskunde, Yalelaan 1.
Postbus 80159.
3508 TD Utrecht.
Fax 030-2531407

Lidmaatschap en abonnementen

De contributie van het V.H.G. bedraagt €21,- per jaar (studenten €5,75). Leden ontvangen ARGOS gratis.

Abonnementen op ARGOS

€12,75 per jaar.

Gironummer van de penningmeester

581045.

Layout en druk

IDC-Vormgeving en IDC-Repro van de Faculteit Sociale Wetenschappen, Universiteit Utrecht.

Overname van artikelen uit Argos is toegestaan, mits de bron vermeld wordt en een bewijsexemplaar aan de redactie wordt toegestuurd.

Redactioneel

Met uitzondering van het internationale veterinaire-historische tijdschrift *Historia Medicinae Veterinariae* (H.M.V.) concentreren zich de tijdschriften die door veterinaire-historische verenigingen worden uitgegeven in hoofdzaak op onderwerpen uit de ontwikkelingsgeschiedenis van de diergeneeskunde in het eigen land. Ons eigen bulletin volgt om voor de hand liggende redenen dezelfde lijn. Immers, de meeste abonnees zullen in de eerste plaats geïnteresseerd zijn in de personen en gebeurtenissen die een rol hebben gespeeld in de wordingsgeschiedenis van de Nederlandse diergeneeskunde, al kan deze geschiedenis nooit geïsoleerd worden van de ontwikkelingen in het buitenland. Ook de nabije aanwezigheid van bronnenmateriaal leidt tot concentratie op vaderlandse onderwerpen.

Dit gegeven is gemakkelijk te constateren bij het doorlezen van de onderwerpen in de index over de afleveringen 21-30 die aan het eind van de inmiddels afgesloten derde periode van 5 jaar weer wordt toegevoegd (zodat, als men dat wil, de tien opeenvolgende afleveringen in één band kunnen worden gebonden).

Nochtans maken wij in deze aflevering een uitzondering. U vindt in dit nummer twee goed op elkaar aansluitende artikelen die ontleend zijn aan het laatst gehouden internationale veterinaire-historische congres.¹ De op uitnodiging gehouden voordrachten door prof. dr. Miguel Cordero del Campillo (zie over hem: Argos, nr. 29, p. 406) en prof. dr. Robert Dunlop (bekend als auteur van *Veterinary medicine. An illustrated history*; zie: Argos, nr. 14, p. 159-161) handelen beide over de transmissie van de Europese veterinaire kennis naar het Amerikaanse continent, waarbij de eerste speciaal de aandacht richt op Midden- en Zuid-Amerika en de tweede op Noord-Amerika en Canada.

Deze overzichten illustreren zeer goed hoe door de eeuwen heen de beïnvloeding is verlopen en welke centra daarbij een rol hebben gespeeld. Het is duidelijk dat de kennisexport in westelijke richting nauw samenhangt met de toenmalige machtsverhoudingen. In de heden-

daagse globaliserende wereld, waarin een overdaad aan vrij toegankelijke informatie beschikbaar is gekomen, is het beeld veel complexer geworden, al blijven door (geld)macht bepaalde centra (bv. door middel van de *Science Citation Index* en zijn derivaten) goed te onderkennen.

Het leek de redactie van belang dit internationale perspectief in ons tijdschrift te presenteren omdat hierin parallellen ontdekt kunnen worden met de ontwikkelingen in eigen land (de emancipatie van het beroep heeft vrijwel overal dezelfde weg gevolgd), maar vooral ook om een isolationistische, op de eigen geschiedenis gerichte kijk te verbreden. Daarnaast kan er een stimulans vanuit gaan om eens een vergelijkende studie op te zetten over de kennisexport op veterinaire gebied die gepaard is gegaan met de Nederlandse expansie naar Oost en West. In vergelijking met andere vroegere koloniale mogendheden (Spanje, Frankrijk, Engeland) is de beschrijving van de inbreng van de Nederlandse diergeneeskunde in het voormalige Nederlands-Oost-Indië uiterst bescheiden. Een prachtig onderwerp voor een dissertatie!

Ook de uitgebreide boekbespreking van de hand van prof. dr. D. Zwart accentueert het belang van een over de grenzen heen reikende kijk op de geschiedenis van de diergeneeskunde. Het monumentale boek dat besproken wordt toont aan hoezeer de rol van dierziekten het lot van landen en volkeren kan bepalen. Maar vakhistorici zullen dit pas kunnen ontdekken als zij door publicaties vanuit veterinaire-historische kring hierop worden geattendeerd!

Met veel plezier kunnen wij een verdubbeling van de redactie aankondigen. Wij voelen ons gesterkt door de toetreding van de heren dr. Jan Berns en drs. Jan Egter van Wissekerke. Beiden hebben zich door voordrachten en artikelen in de kring van het V.H.G. als geëngageerde leden doen kennen en wij mogen erop vertrouwen dat hun inbreng de continuïteit van ons tijdschrift en de gevarieerdheid van zijn inhoud ten goede zal komen.

Peter Koolmees, Guus Mathijssen

1. *Proceedings of XXXIV International Congress on the History of Veterinary Medicine*. Mexico City, September 24th - 27th, 2003.

'Veetransport. Gebaande paden of nieuwe wegen?'

Studiedag 2 april 2004 bij de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag

De studiedag met als thema 'het transport van vee over lange afstand' wordt georganiseerd voor leden van de Vereniging voor Landbouwgeschiedenis (VLG) en het Veterinair Historisch Genootschap (VHG), maar ook andere belangstellenden zijn van harte welkom.

Programma

NB: de aanvangstijden van het programma verschillen voor leden VLG/VHG en niet-leden.

ALLEEN VOOR LEDEN VAN VHG OF VLG

9.30-10.15 ontvangst met koffie leden VHG en VLG

10.00-11.15 algemene ledenvergadering Veterinair Historisch Genootschap (zaal S)

10.15-11.15 algemene ledenvergadering Vereniging voor Landbouwgeschiedenis (Aula)

GEZAMENLIJK PROGRAMMA DEELNEMERS STUDIEDAG

10.45-11.15 ontvangst met koffie niet-leden

11.15-11.20 welkomstwoord door prof. dr Bert van der Weijden (voorzitter Veterinair Historisch Genootschap)

11.20-11.30 inleiding dagthema door dagvoorzitter prof. dr Berry Spruijt (etholoog, Faculteit Diergeneeskunde, Universiteit van Utrecht)

11.30-12.05 dr. Henk Hillegers (freelance bioloog).

'Veetransporten in zuidelijk Limburg in het verleden'

12.05-12.40 dr. Wilma Gijsbers (historica, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis). 'Ossen voor de bijl. Het vroeg moderne transport van slachtossen naar verre markten'.

12.40-13.40 lunchpauze

13.40-14.15 dr. Ronald Rommes (freelance historicus):

'Runderpest in Nederland in de 18de en 19de eeuw.

Verspreiding en bestrijding.

14.15-14.50 dr. Bert Lambooy (dierenarts, Animal Sciences Group, Wageningen University and Research Centre): 'De behandeling en het welzijn van slachtdieren tijdens transport over lange afstand'.

14.50-15.20 theepauze

15.20-16.20 debat o.l.v. prof. dr Berry Spruijt met vertegenwoordigers van verschillende organisaties betrokken bij het veetransport over de vraag 'Heeft veetransport toekomst?'

16.20-16.30 afsluiting door prof. dr Pim Kooij (voorzitter Vereniging voor Landbouwgeschiedenis)

16.30-17.30 borrel

Samenvattingen van de lezingen

LEZING 1:

Veetransporten in zuidelijk Limburg in het verleden.

H. Hillegers. Kasteelstraat 17, B-3620 Neerharen, België.

Tijdens deze voordracht wordt summier ingegaan op het transport in het verleden van minstens tien soorten gedomesticeerde dieren (landbouwhuisdieren) in zuidelijk Limburg. Daarnaast worden de reden van, de wijze van, de richting, afstand en de tijdsperiode van deze veetransporten kort toegelicht. Het brede scala van veetransporten effectueerde in een even zo breed spectrum van nu nog herkenbare sporen in het landschap van Zuid-Limburg: zonder veetransport (o.a. "heerdgang") géén kalkgraslanden met o.a. orchideeën, géén holle wegen, dorpspleintjes e.d. Kortom, zonder veetransport zou zuidelijk Limburg er landschappelijk gesproken, heel anders uitzien.

LEZING 2:

Ossen voor de bijl. Het vroegmoderne transport van slachtossen naar verre markten.

W. Gijsbers. Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Postbus 90755, 2509 LT Den Haag.

Veetransport is van alle tijden. In de 15de eeuw werd de internationale handel in slachtossen in Europa grootschaliger en namen de afstanden waarover de dieren naar de markten werden vervoerd toe. In mijn lezing staat het voorjaarstransport van levende ossen vanuit Denemarken en Sleeswijk-Holstein naar de Nederlanden centraal (15de-18de eeuw). Op het hoogtepunt van de export uit dit gebied (1612) werden meer dan 50.000 ossen in de tolboekhouding geregistreerd. Een belangrijk deel van de jaarlijkse export was bestemd voor de Noord-Nederlandse markt. Het transport naar het Nederlandse afzetgebied ging over land en zee. Hoe nu was dit ossentransport georganiseerd, wie waren erbij betrokken en wat komen we honderden jaren na dato uit archiefdocumenten nog te weten over de behandeling en het welzijn van de ossen tijdens het transport?

LEZING 3:

Runderpest in Nederland in de 18de en 19de eeuw.

Verspreiding en bestrijding.

R. Rommes. Nimrodlaan 40, 3721 BX Bilthoven.

Niet alleen in de huidige tijd worden dierziekten verspreid door

internationale veetransporten. Ook in vroeger eeuwen was dat het geval. Nadat de ziekte reeds enige jaren elders in Europa heerste, werd ook Nederland in 1713 opgeschrikt door een uitbraak van de runderpest (pestis bovina). Na circa acht jaar te hebben rondgewaard, verdween de ziekte om in de loop van de 18de en 19de eeuw nog enkele malen terug te keren vanuit de omringende landen. De gevolgen waren telkens verschrikkelijk, met een enorme sterfte onder het vee. Op verschillende niveau's werden maatregelen genomen, zowel om (verdere) verspreiding van de ziekte te voorkomen als om de gevolgen voor mens en dier te verzachten. Het duurde echter tot de jaren zestig van de 19de eeuw eer men succesvol was. Sindsdien is de ziekte, die in Afrika nog voorkomt, niet meer teruggekeerd in Nederland.

LEZING 4:

De behandeling en het welzijn van slachtdieren tijdens transport over lange afstand.

E. Lambooi. Animal Science Group, Wageningen UR, Divisie Nutrition and Food, Postbus 65, 8200 AB Lelystad.

De laatste decennia worden de vervoersafstanden steeds groter door een verbeterde economie en vooruitzichten van de internationale handel. De meest algemene manier van transport is over de weg, hoewel over het algemeen transport per trein, over zee of door de lucht een hogere graad van acceptatie heeft. Transport heeft te maken met sociale stress (b.v. mengen van dieren die elkaar niet kennen) en niet-sociale stress (b.v. ruwe behandeling). Een aanpassing aan de sociale of fysieke omgeving is vereist als de behoefte van het individu om een bepaald gedrag uit te voeren niet overeenstemt met de mogelijkheden die het heeft (of denkt te hebben) om dit in de gegeven of verwachte omstandigheden te realiseren. Fysieke en psychische factoren, die deze toestand veroorzaken zijn stressoren. Wanneer de controle systemen overbelast zijn is er een reductie in biologische fitheid en wordt de term stress gebruikt.

Dieren moeten onafhankelijk van het doel van het transport fit zijn voor vertrek. De dieren moeten goed worden voorbereid. Het is algemeen aanvaard, dat dieren in hun natuurlijke positie moeten kunnen staan en liggen tijdens de duur van het transport. Het effect van het microklimaat op het welzijn van het dier tijdens transport is moeilijk te meten. Gesloten wagens met airconditioning zou de beste oplossing zijn. Deze wijze van klimaatbeheersing is gunstig voor het welzijn van alle diersoorten tijdens transport en ook voor de kwaliteit van het vlees na het slachten.

Kosten

De toegangsprijs (inclusief koffie/thee, lunch en borrel) bedraagt voor leden van de VLG of het VHG 20 Euro. De toegangsprijs voor niet-leden is 25 Euro. VHG-leden geven zich op door 20 Euro over te maken op giro-rekening 581045 t.n.v. het VHG te Hilversum o.v.v. 'studiedag'. Het bedrag dient uiterlijk donderdag 25 maart te zijn ontvangen. VLG-leden en overige belangstellenden betalen contant op 2 april 2004 bij de inschrijving op de studiedag (pinnen is niet mogelijk).

Plaats

De studiedag wordt gehouden in de Aula van de Koninklijke Bibliotheek, Prins Willem-Alexanderhof 5 te Den Haag.

Voor de bereikbaarheid van de Koninklijke Bibliotheek per trein, zie: www.ns.nl.

Het KB-gebouw bevindt zich tussen het Centraal Station en de Utrechtse Baan in Den Haag. Op onderstaande plattegrond (p. 454) is aangegeven hoe u de KB kunt bereiken.

Vanaf perron 12 op het Centraal Station (1) wordt aangegeven hoe te lopen om de hoofdingang (A) van de bibliotheek te vinden.

Indien u per auto komt, kunnen de volgende aanwijzingen van dienst zijn:

Vanaf het Prins Clausplein de A12 richting Den Haag aanhouden en blijven volgen (dit is de Utrechtse Baan). Neem afrit 2 (P-Centrum).

Bij de verkeerslichten (2) rechtdoor en vervolgens bij de tweede kruising (3) linksaf.

Bij de rotonde (4) gaat u naar links.

Aan de Prinses Irenestraat vindt u een parkeergarage onder het winkelcentrum Babylon en, aan de andere kant, een parkeergarage van Q-Park.

Aanmelding

Leden VLG/VHG, vermeldt alstublieft uw naam en van welke vereniging u lid bent (VLG of VHG) en eventueel de namen en het lidmaatschap van anderen die u aanmeldt.

Leden krijgen voorrang bij aanmelding, de registratie van de overige belangstellenden gaat op volgorde van binnenkomst. U kunt zich door middel van E-mail aanmelden bij:

aischa.elmakou@wur.nl.

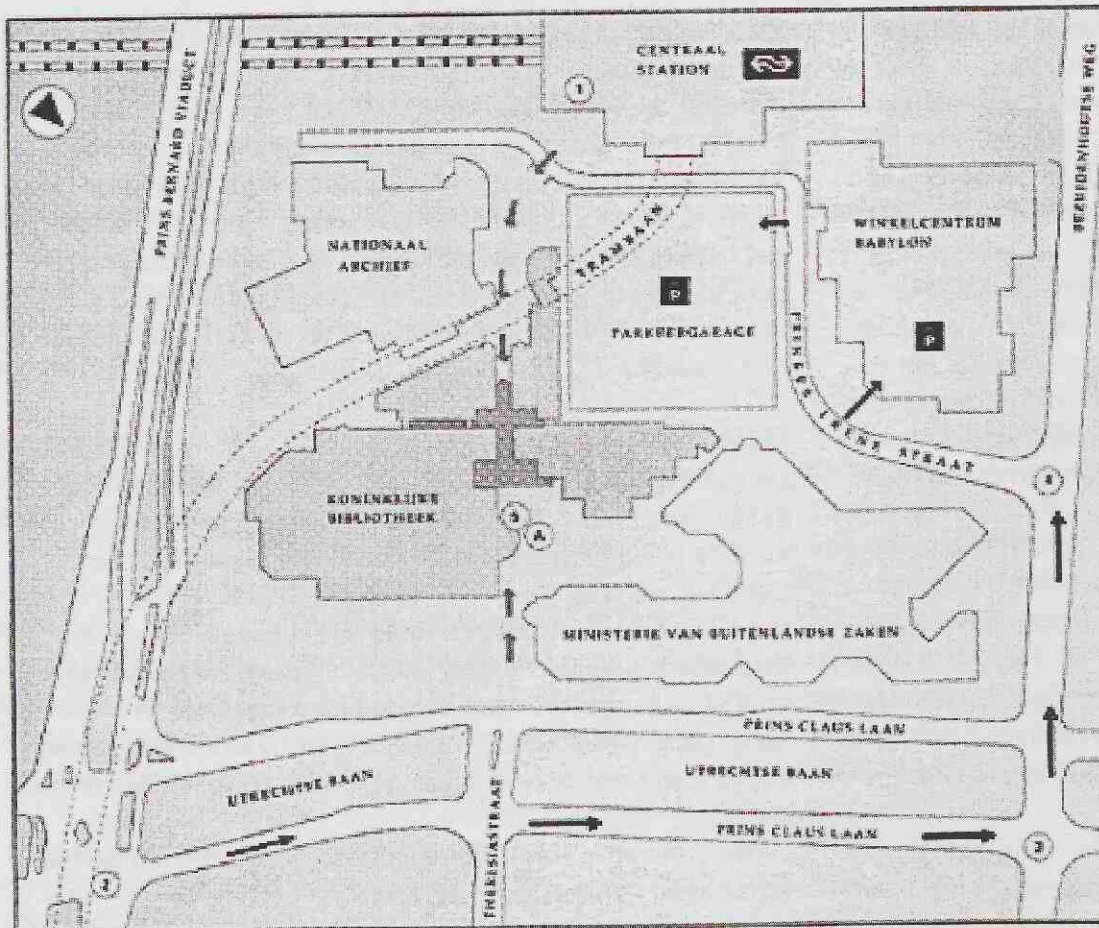
Schriftelijke aanmelding is ook mogelijk bij:

Secretariaat van de Vereniging voor Landbouwgeschiedenis
p.a. Agrarische Geschiedenis WUR

Hollandseweg 1

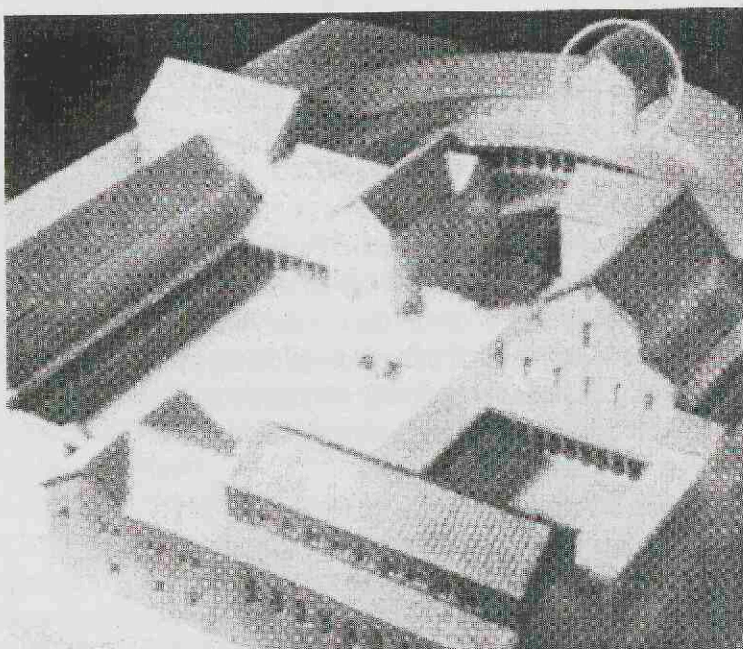
6706 KN Wageningen

(tel.: 0317-482096)

Koninklijke Bibliotheek - Nationale bibliotheek van Nederland

Karel de Grote, grondlegger Boehringer Ingelheim logo

Ingelheim was een van de plaatsen waar Karel de Grote een van zijn keizerlijke paltsen liet bouwen. Het middendeel van de keizersburcht stond model voor het Boehringer Ingelheim logo. De zuilen en de romaanse architraaf zijn nog duidelijk herkenbaar. Sinds 1905 wordt de - in de 14e eeuw verwoeste - burcht al als beeldmerk gebruikt. De naam 'Boehringer' is afkomstig van de apotheker Albert Boehringer, die het bedrijf in 1885 oprichtte.

Boehringer Ingelheim bv
Postbus 8037, 1802 KA Alkmaar
tel. 072-5662411 / fax 072-5643213
Internet:
<http://www.boehringer-ingelheim.com>

**Boehringer
Ingelheim**

Samenvattingen

M. Cordero del Campillo

Over de historische ontwikkeling van de veterinaire betrekkingen tussen de Oude en de Nieuwe Wereld

Na een schets van de stand van de diergeneeskunde in Europa in de 15de en 16de eeuw, waarin de termen voor de beroepsaanduiding en de belangrijkste Spaanse werken genoemd worden plus enige latere Franse en Engelse, volgt een beschrijving van de ervaringen op het gebied van landbouw en veeteelt in Midden- en Zuid-Amerika die de Conquistadores in hun kronieken hebben opgetekend. De hoefsmeden die aan de Spaanse expedities deelnamen, vervulden een essentiële taak. Hun namen zijn bekend; zij waren in gilden verenigd en Hernán Cortés stelde voor hen een reglement vast. Zij hadden niet alleen bemoeienis met de verzorging van de paarden, maar ook met de veeteelt en de slachthuizen. Vanaf de tweede reis van Columbus (1493) werden, op bevel des konings, paarden, ezels, varkens, schapen, geiten, kippen enz. geïmporteerd; de paarden, een nieuwe verschijning in de Nieuwe Wereld (!), primair voor de oorlogsvoering en de overige soorten niet alleen om de kolonisten van proviand te voorzien, maar, naar de mening van Karel V, ook om de inheemsen van het kanibalisme af te houden. Het meegebrachte vee vermenigvuldigde zich snel. Het beheer ervan werd, zoals sinds de Middeleeuwen in het moederland gebruikelijk was, georganiseerd in provinciale veehoudersverenigingen, de 'mesta's', die de routes van de transhumance vaststelden of, zoals op Cuba, de export van paarden naar Nieuw Spanje (Mexico) regelden. De overvloed aan vee leidde tot verwildering ervan. Er werd jacht op gemaakt, niet zozeer voor de consumptie, maar voor de huiden, die een belangrijk exportproduct werden (150.000 stuks in 1598). Export van vee werd pas van belang bij de komst van koelschepen. Toen steeg ook het aantal dierenartsen.

Dat de meegebrachte diersoorten zich zo overvloedig vermeerderden moet toegeschre-

ven worden aan het feit dat zij niet door de autochtone fauna geïnfecteerd konden worden. Dit in tegenstelling tot de bevolking die zeer te lijden had onder de pathogenen die door de invasiemacht werden ingesleept (influenza, waterpokken, mazelen, typhus enz.). De dieren die pathogene kiemen droegen waren tijdens de zeereis doodgegaan (men schat dat slechts 25-30% de overtocht overleefde).

Ofschoon het Spaanse parlement het plan aannam om veterinaire scholen in Lima en Mexico te stichten onmiddellijk na de val van Napoleon, heeft het tot het midden van de 19de eeuw geduurd voor dit gerealiseerd werd; de school in Mexico ging in 1853 van start, die van La Plata in 1883 en die van Santiago de Chile in 1888. In de overige landen zijn de scholen van latere datum. Een parallelle ontwikkeling deed zich in Noord-Amerika en Canada voor [zie hiervoor ook het artikel van Dunlop in deze aflevering]. De leraren aan deze scholen waren in het begin overwegend Europeanen. In Zuid-Amerika kwamen ten gevolge van de onafhankelijksoorlogen de verhoudingen met Spanje onder druk te staan. Daarom gaf men vaak de voorkeur aan Duitse, Franse of Engelse docenten. Voor Cuba en de Dominikaanse Republiek lijkt dit niet gegolden te hebben. Via de Spaanstalige leerboeken uit Europa was er nochtans invloed op het veterinaire onderwijs. Pas tijdens en na de Spaanse Burgeroorlog zochten republikeinse veterinairen hun heil in Zuid-Amerika. De meest vooranstaande onder hen was Félix Gordón Ordás die in Spanje minister van Landbouw was geweest en bij het uitbreken van de Burgeroorlog ambassadeur was in Mexico. Hij is er gebleven en leidde vandaar de antifrankinistische exilregering. In Venezuela heeft de eveneens in exil gegane Carlos Ruiz Martínez een belangrijke rol gespeeld in de veterinaire organisatie van het land.

De enige Nederlander die vermeld wordt onder de Europeanen van verschillende nationaliteit die in Zuid-Amerika hebben gewerkt, is de parasitoloog J. Schuurmans-Stekhoven [maar niet Luis de Pas, die in

Buenos Aires het anatomie-onderwijs heeft opgezet.]

Tenslotte wordt erop gewezen dat zowel het Angelsaksische als het Latijnse (d.i. het Franse, Spaanse, Portugese) model in Zuid- en Midden-Amerika zijn invloed op de inrichting van de opleidingen heeft doen gelden. In het eerste wordt de nadruk gelegd op de diergeneeskunde als een medische wetenschap, terwijl in het laatste ook de dierlijke productie en het toezicht op de voedingsmiddelen tot de diergeneeskunde worden gerekend.

R.H. Dunlop

Internationale verbreiding van Bourgelats veterinaire visie

Terugziend op de ontwikkeling van de diergeneeskunde, wordt men getroffen door de opmerkelijke snelheid waarmee het grootse en machtige concept om een nieuw beroep in het leven te roepen zich (lang vóór de opkomst van de elektronische transmissie) over de wereld verbreid heeft. Bij deze succesvolle verbreiding hebben vier factoren een sleutelrol gespeeld.

Allereerst was er het schitterende, door een sterke motivatie gedreven idee van Bourgelat om een veterinaire opleiding te starten. Vervolgens was er toen een grote maatschappelijke behoefte om de gezondheid van de dieren te verbeteren, aanvankelijk vanwege het militaire belang, naderhand ook voor de productie van voedsel en wol. Maatschappelijke impulsen zijn ook heden nog werkzaam, nu vooral gericht op het dierlijke welzijn en de zorg voor gezelschapsdieren. De derde factor was het verkrijgen van de steun van de kant van de politieke gezagsdragers om gestalte te willen geven aan Bourgelats visie. En tenslotte was het van cruciaal belang dat zeer begaafde en toegewijde personen gegrepen werden door dezelfde idee ('meme') dat zij vervolgens aanpasten en verbeterden om voortgaande vernieuwing en verdere verbreiding mogelijk te maken. Deze vier factoren lijken de meest in het oog springende kenmerken te zijn geweest bij het startklaar maken en de dynamische ontwikkeling van het nieuwe beroep.

ALS UW PENSIOEN IN UW ONDERNEMING ZIT, DAN ZULT U IETS MOETEN ONDERNEMEN.

Straks wilt u een goed pensioen. Begrijpelijk en logisch dat u dat wilt. Maar dan moet het benodigde geld er wel zijn. Op papier is dat geld er vaak wel, in de praktijk lang niet altijd. Een zure appel is dan het resultaat. Die kan nog zuurder worden als de fiscus genoten belastingvoordelen voor papieren pensioenaftrek terugvordert. Dat kan

allemaal het geval zijn, hoe goed uw zaak nu ook draait. Laat dit daarom snel analyseren met een bedrijfsscan. Die is kosteloos, maar brengt kostbare wetenswaardigheden aan het licht.

Bel 0800-7016 of kijk op www.ingbank.nl

voor de MKB Bedrijfsscan.

meer weten

ING BANK

onderdeel van ING

On the history of veterinary knowledge in the Old and New Worlds¹

Miguel Cordero-del-Campillo²

*An age will come after many years
when the ocean will loose the chain
of things,
and a huge land lie revealed;
when Tiphys will disclose new worlds
and Thule no more be the Ultimate.*
L. A. Seneca, Medea.

European Veterinary Medicine, particularly in Spain, in the 15th and 16th centuries

In the Middle Ages veterinary medicine throughout practically all of Europe was centred on the animals of greatest interest to the most powerful members of society, the monarchs, nobility and clergy, with horses being the most important, followed by the animals required for hunting (dogs and falconry species). Ruminants, especially sheep, which came to symbolize wealth (pecuniary, from *pecus*, *pecoris*, lesser livestock: sheep, goats and pigs) at least in the Mediterranean countries, drew attention because their wool and meat were highly appreciated.

The result of this situation is the preponderance of professionals dedicated to horses, the animal essential to war and agricultural work in addition to their role in displaying power. Though under different names, they all have in common the practice of medicine and surgery. This is generally associated with blacksmithing although clear differences can fairly often be found between the practices of medicine and blacksmithing.

By extension some farriers also worked as blacksmiths. The line separating them from those who worked with metals could be imperceptible.

Looking after and giving medical attention to equines saw the birth of the "albéitar", "albéitar" or "alvéitar" in Spain and Portugal, inheritors of the Arab culture, the "mariscal" or "menescal" of the Kingdom of Aragon, the "marescallus" or "menescalus" in Italy, the "maréchal-ferrant" and the "maréchal-traitant", with the "écuyer d'écurie", in France, the German "Stallmeister", the "Marshkalk" and the "Kurschmied", the Anglo-Saxon "farrier" and the "cow-leech" or "cow-doctor". Of course, the farriers, whatever their title, were simple horseshoe-makers in many cases, but the observations of the most intellectually dedicated amongst them were of great value to the development of veterinary medicine.

Until the Schools of Veterinary Medicine were created with the honours going to France (1762), animal medicine was in the hands of these professionals, in brotherhoods or guilds which looked after the good name and interests of members, awarded licences to practise and regulated them according to an *Ordenanza* (ordinance) or *Estatuto* (statute), first written by the guild, accepted by the town authorities and, from the 15th century, subject to royal approval. It could be said in modern terms that the medieval guilds were the equivalent of our trade unions and official colleges (societies) of veterinarians. Given that Spain and Portugal were the first colonizers of America, we have to look first to the situation of veterinary medicine there, during the dawn of America (Sanz Egaña, 1941; Cordero,

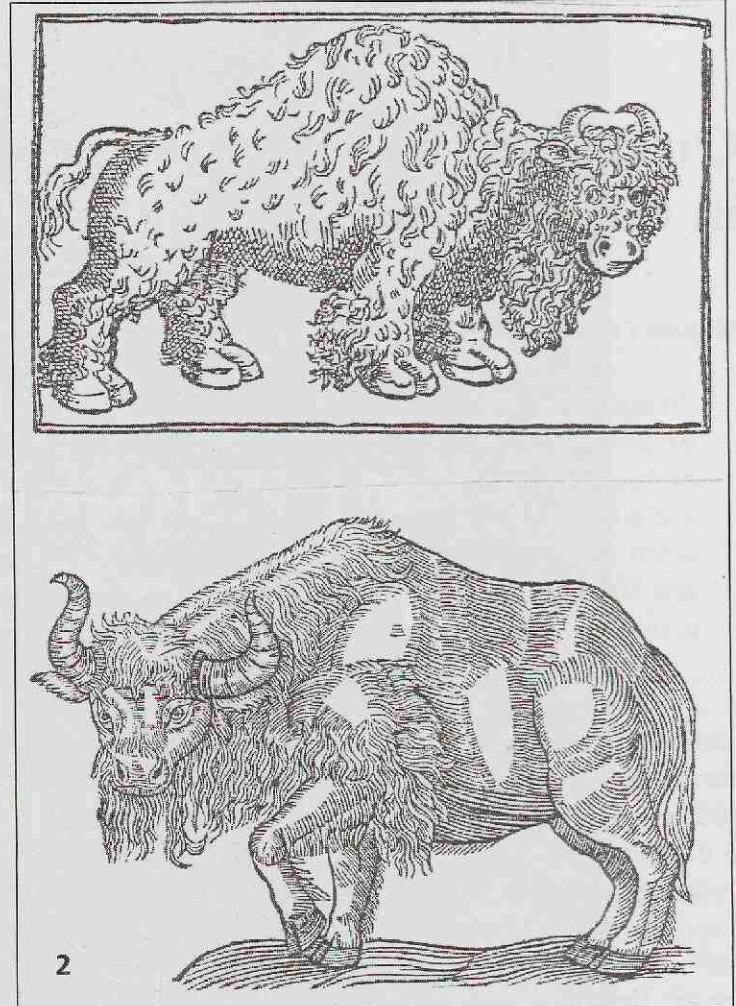
Márquez & Madariaga, 1996).

A veterinary surgeon was trained at the side of a practising master, so he learnt to shoe and, where appropriate, acquired some experience in equine ailments, complemented by reading some texts, generally written in the form of questions and answers. The candidate went through the stages of *aprendiz* (apprentice), *oficial* (journeyman) and, finally, *maestro* (master), who had to be at least 20 years old and to pass an examination in front of a board by doing a practical exercise (make two horseshoes and two muleshoes in the presence of the board) and answering the board's questions. In many cases a public document was written before a notary ("carta de examen" (letter of examination)), proving that he had passed the examinations to become a *herrador* (blacksmith) or *herrador-albéitar* (blacksmith-veterinarian).

From the middle of the 15th century there is evidence of the existence of examiners dependent on the civil authorities or the king himself. There is documentary evidence of the existence of a board in Valencia dependent on the municipal authority in 1436 (Dualde, 1997) and *Alcaldes* (mayors) or *Examinadores Mayores* (Senior Examiners) in the Kingdom of Castile (Herrero Rojo, 1990) from the time of John II (1450) and Isabel I *la Católica* (the Catholic queen) (1475). The creation of the Royal Tribunal of Proto-veterinary medicine of Castile (1500) was a great advance in history as it classed veterinary medicine as a "liberal and scientific art" and named the Proto-veterinarian as the supreme authority for each and every kingdom "que agora son e serán" (now and in the future). This

1. Paper presented at the 34th international congress on the History of Veterinary Medicine, Mexico City, 24-27 September 2003.

2. Prof. dr. Miguel Cordero del Campillo. Facultad de Veterinaria, Universidad de León, España.

1. J.A. de Salamiella, Libro de menescalca y de albeytería. Spanish manuscript. Bibliothèque Nationale, Paris. Ms Esp. 241, ca 1390.

2. First representation of the American bison (*Bison bison*). In: López de Gómera, La istoria de las Yndias, Zaragoza 1552 and the European bison (*Bison veterum*), according to C. Gesner, Thierbuch, Frankfurt am Rhein 1669.

3. Gaucho with boleadoras (indian 'aillos', lariat with balls on each end. S. Tudela de la Orden, Historia de la ganadería Hispo-americana, Madrid 2003.

expression would turn out to be prophetic in the case of America. Hispanic veterinary medicine had contributed to progress in the profession with some of the most important texts, of which I shall mention only the *Libro de menescalca y de Albeyteria* (Book of Farriers and of Veterinary Science) by Álvarez de Salamiella (14th century) and *Llibres de Menescalía* (Book of Farriers) (15th century) by Manuel Diez. In the 16th century there were the various editions of *Libro de Albeyteria* (Book of Veterinary Science) by Francisco de La Reyna, and from 1547 *Libro de Albeyteria* (Book of Veterinary Science) (1587) by Fernando Calvo, considered the most important author with a scientific content to his work, the "biologist of veterinary medicine" and praised for his elegant style, *Libro de Albeyteria, que trata de la generación de los caballos...* (Book of Veterinary Science on horse breeding) (1588) by Pedro Lopez de Zamora, and so many others which became the source of theoretical training for veterinarians. They were also passed on to America by the administrative representatives of the Spanish crown, as proved by the documents about book dispatches and those referring to the libraries of viceroys, judges and other employees of the monarchy.

Without doubt things happened in a similar way in the other countries which followed Spain and Portugal on their American adventure, so the works of Bartolomeo Grisone on equine and bovine pathology (1429) and those studied by L. Brunori Cianti and L. Cianti (1993), the one by Albrecht, "Schmied und Marstaller" (blacksmith and farrier) to emperor Frederick, *Rossarzneibüchlein* (Little book of Horse Medicine) (1498), or *Traité d'Hippiatrique* (Treatise on Horse Medicine) by Guillaume de Villiers, to mention only a few important ones, were the cultural foundation for the veterinarians of the time. Although it

may seem strange, not many books appeared during the 16th century which made significant progress in scientific knowledge, although classical works of great importance, such as *Ars Veterinaria* by Vegetius (Basle, 1528), the Latin edition of *Hippiatrika* (*Veterinariae Medicinae libri...*, thanks to Jean de la Ruelle (Paris, 1530) and the works of Paracelsus, "doctor in both medicines". Later *Le véritable parfait Maréchal* (The Truly Perfect Farrier) by Jacques de Solleysel (1664) and *Cours d'Hippiatrique* (A Course of Horse Medicine) by Philipp Etienne Lafosse (1772) were influential. In Great Britain F. Smith (1976) only highlights two names in the period immediately prior to the creation of the first School of Veterinary Medicine: William Gibson Sr. in London and James Clark in Edinburgh. Gibson, a surgeon-doctor, influenced by the work of Solleysel, inclined towards veterinary medicine and published *The Farrier's New Guide* (1720), complemented by *The Farriers Dispensatory* (1721), *The True Method of Dieting Horses* (1721) and, to correct faults in the preceding works, *A New Treatise on the Diseases of Horses* (1751). Clark was "farrier" to the king of Scotland, author of *Foot Shoeing* (1770), *Prevention of Disease* (1788), which led Smith to consider him the "Father of Hygiene" (Preventive medicine), and *Veterinary Physiology and Pathology* (1806). These figures influenced the training of the first veterinarians in the Anglo-Saxon world.

Pre-hispanic "veterinary medicine" in America

All the Europeans who ended up in the different parts of America told of the medical knowledge of the natives, which often surprised them, followed by instructions from the crown to particularly study the medicinal flora with the intention of bringing its products to

Europe, including their acclimatization to the "Botanical Gardens". I have already tackled this (Cordero del Campillo, 2001) and here I will only mention items related to veterinary medicine. Nevertheless, I wish to highlight the Nahuatl text by Martín de la Cruz, an Aztec doctor belonging to the college of Tlatelolco, translated into Latin as *Libellus de medicinalibus Indorum herbis* (1552) by Juan Badiano, another Indian member of the same college. The work is monumental and includes 251 medicinal plants. I should also mention the first European scientific expedition to America (1570-1576), made by Francisco Hernández, doctor to Philip II, who studied more than 3,000 plants, 1,200 of them being of interest to medicine. His work was destroyed in the fire at El Escorial and is only known of thanks to the manuscript written by Nardo Antonio Recchi, doctor to the same monarch, and *Los cuatro libros de la naturaleza* (The four books of nature) (1615), by the Dominican Francisco Ximénez, inspired by Hernández's work (Sendrail, 1983).

The Spanish were surprised by the lack of domestic species common in Europe when they arrived on the Caribbean islands and again when they reached the continent (Panama), which they called terra firma. In contrast, they described the domestic animals new to them and, in general, named them after similar ones in Europe, adding the group name "de la tierra" (local). So the turkey was called "local hen" and llamas and alpacas were "local sheep" etc. The Spanish crown had Spanish domestic animals sent to America to colonize the new territories after Columbus's second voyage (1493).

The following are to be found amongst the notes that chroniclers sometimes made:

- Admiration for the medical education of the Amerindians, whose therapeutic

**COMPENDIO
DE ALBEYTERIA,
SACADO
DE DIVERSOS AUTORES;**

COMPUESTO POR FERNANDO DE SANDE
y Lago, Profesor en dicho Arte, vecino de esta Coronada
Villa de Madrid, y natural de la muy noble, y antigua Vi-
lla de Noya, Reyno de Galicia, Diocesis Compostela.
Jano, obra muy útil, y necesaria à los Pro-
fessores en dicho Arte.

LLEVA LOS NUEVOS INVENTOS ANATOMI-
cos, y va Antidotario General, arreglado con el Dosis de
los medicamentos; como asimismo va Extracto de las Aguas
Termales, Baños, y Fuentes medicinales, que en el recinto
de España se hallan, y otras cosas particulares, y experimen-
tadas para la mayor perfeccion de el Arte, añadidas
algunas Adiciones en esta Impresion,
y corregidas.

DEDICADO
A LA MILAGROSA IMAGEN DE NUESTRA
Señora de la Paz y Piedad.

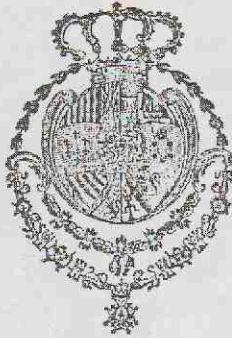
CON PRIVILEGIO.

EN MADRID: En la Imprenta de Joseph González;
vive en la Calle de la Encomienda. Año de 1729.

*Se hallarán en Casa del Autor à los Caños
del Peral.*

REAL PROVISION

POR LA QUE SE MANDAN GUARDAR
LOS PRIVILEGIOS Y EXENCIONES
QUE VAN INSERTAS,
Y ESTAN CONCEDIDAS
A LOS PROFESORES
DEL ARTE VETERINARIA.

Año de 1794

MADRID
EN LA IMPRENTA DE LA VIUDA DE DON JOAQUIN IBARRA.

6.(left) Fernando de Sande y Lago, Compendio de Albeytería (1729), one of the most influential books in the Spanish speaking countries during the 18th century.

7. Royal decree by Carlos IV of Spain on the rights and privileges of veterinary practitioners (1794).

tic arsenal, especially of herbs, surprised chroniclers. In the same way the existence of professionals who practised surgery and medicine very efficaciously, though naturally contaminated by the "magic superstitions" characteristic of the era, which were also common in Europe.

- A culture that we could call ecological, that respected nature. In the 18th century Friar A. Caulin said that the natives of the Cuamaná area "completely refuse to kill any animal which is not edible".
- The existence of zoos and botanical gardens, like those of Tenochtitlán, not only for ornamental purposes but

also as a source of food and, in the case of plants, medical remedies. There were "persons who fed them and looked after them" in charge of these installations, according to Friar Toribio de Benavente, *Motolinia*. If necessary, they attended to and treated them, like the guardians of the wild beasts (*tecuanpique*) and of the birds (*calpique*), worthy of consideration like the primitive doctor-veterinarians in Mexico (Becerril de la Cruz, 2000; more information in B. de Sahagún). The birds in captivity "ate according to their nature" (grain, herbs, fish, flies etc) and their keepers deloused them and treated them as

they became ill. Bernal Díaz del Castillo also commented that there were inspecting judges and bailiff executors in the markets of Tenochtitlán (*tianguis*) who inspected the quality of goods to avoid fraud, as did the weights and measures inspectors in medieval Spain. This was a forerunner of the veterinary supervision of shops and markets, typical of countries with a Hispanic tradition.

They also express amazement at the Inca Empire (Tahuantinsuyo in Quechua), highlighting the agricultural property regime, the rational exploitation of auchenids/cameloids(?), measures

against mange (*carache*), "they were to be buried and not to be eaten"; the animal was buried alive, "so that it would not infect the others as this affection is highly contagious", as Acosta said and Polo de Ondegardo repeated. This was the equivalent of an Inca *stamping out*; there are also records of it being treated later with hot pork fat, shepherding practices, including transhumance, as described by Lopez de Gómara ("they are taken from one side of the country to another, like those of Soria and Estremadura", he states remembering his homeland of Soria), the methods for preserving meat (salting) and game protection and hunting regulations, etc. There is often information about the use of some species, like the Muscovy duck (*Cairina moschata*), as a useful element in the fight against the insects which plagued dwellings (Angulo, 1998). (cf on the Inca Empire, J. de Betanzos, and Inca, Garcilaso de la Vega).

The first veterinarians/blacksmiths and their work

In the beginning very few veterinarians/blacksmiths were involved in colonizing America and their most important work was that of looking after horses, especially shoeing, given the importance of the horse as an instrument of war. Information about the medical work of veterinarians comes later and there are glimpses of their role in the successful implantation and development of livestock species, praised by Father Bernabé Cobo (1630), as well as their supervision of the slaughterhouses in cities.

The initial destination of the first veterinarians/blacksmiths was La Española (Haiti and Quisqueya, according to the natives, Santo Domingo). They generally went on from there to New Spain (Mexico), where two blacksmiths recruited by Cortés went from Cuba. The first blacksmith/veterinarian to arrive in the New World was Cristóbal Caro, who

joined the expedition organised by Juan Aguado (1495), a settler of Santo Domingo. Documentation on navy expenses lists a "ferrador" (farrier) as looking after the livestock on board during the voyage and, on disembarking, as being responsible for treating sick animals, breeding and other veterinary attention with a monthly salary of 1,000 maravedís plus the tools appropriate for his work and the medicines required. His position as a veterinarian is confirmed by the fact that he practised as such on his return to Seville in 1498. Another veterinarian arriving in La Española around 1515 was Juan Ruiz, who accompanied Francisco Vázquez de Coronado on his expedition in search of the mythical seven cities of Cibola.

There are reports from Cuba of the veterinarian Baltasar Hernández, who was asked by Hernando de Soto, the governor of the island, to certify the death of the horse belonging to the trumpeter Juan Díaz, which "had been pierced by an arrow through both tablillas (scapulas)", and of the blacksmith and crossbowman, Cristóbal Ruiz, who arrived on the island in 1518 and went on to Mexico the following year, where he is listed as a settler in 1525. Another blacksmith, settled in the city of Trujillo (Mexico), was Francisco Donaire, an efficient collaborator of Cortés during the conquest. Márquez (1996, in Cordero, Márquez & Madariaga, 1996) offers wide-ranging information about Mexico, amongst which is the warning given by the Council of Mexico City (16th May 1524) to blacksmiths not to bleed "in the streets, public squares of this city on pain of a fine of four gold pesos", which means that they were veterinarian-blacksmiths.

The chronicler Soriano Llerena, who had ended up as a wholesale meat supplier in Tunda, savannah of Bogota, where he successfully raised horses, cattle, sheep and pigs after taking part in

the conquests with Captain Díaz Cardoso, refers to Sánchez-Ropero, who treated animals and people. In western Venezuela there is mention of Núñez Lobo (1586) as a livestock farmer with veterinary hobbies and at the end of the 19th century various national, Spanish, Italian and English veterinarians and blacksmiths made up for the lack of qualified veterinarians (Rodríguez-Arriola & Pappaterra Mendoza, 2000).

In Peru the veterinarian Fernán or Fernando Gutiérrez is quoted as introducing cattle in 1537 and the Inca Garcilaso de la Vega tells that, due to the lack of doctors and surgeons amongst the troops of Centeno, sent by La Gasca to combat Gonzalo Pizarro, who had rebelled against the viceroy, "the veterinarian who was acting as surgeon, ripped off the scalp of the soldier Francisco Peña and he was cured without any fever or other affection" after receiving a head wound at the battle of Guarina (Huarina, 1547).

The basic role of blacksmiths is highlighted by chroniclers, above all in the conquest of Peru, where there was such a lack of iron that shoes were even made of silver and gold in the beginning. The high esteem in which these professionals were held is also shown by Ruy Díaz de Guzmán noting that, when Alvar Núñez Cabeza de Vaca arrived in Asunción (1542), he brought the veterinarian-blacksmith Juan Pérez with him, the first veterinarian to bring a collapsible forge to the River Plate territory to make axes, knives, etc. and shoes of course. According to O. A. Pérez (1994), the first blacksmith and veterinarian with a diploma was Juan Cordero Margallo, who gave an exhibition before the Governor of the city of Buenos Aires on 13th April 1609. He was accused of practising as a doctor but, nevertheless, was authorized to treat scrofula and old sores in humans. Years later (1786) there was another veterinarian, Gabriel

Izquierdo, from Madrid who had a diploma awarded by the Royal Proto-veterinarian Tribunal of the capital of Spain. Although the gauchos, who O. A. Pérez (1999) classes as the "first Creole veterinarians" in Argentina, had no diploma, they practised as paraveterinarians; this included surgical operations, amongst which was the opening of the urethra to allow coitus, without any possibility of impregnation, in order to check heat in females which were destined to breed from a chosen stallion. A soldier interested in zootechny considered a veterinarian because of his expert comments, was Brigadier Félix de Azara, author of *Apuntamiento para la historia natural de los cuadrúpedos y pájaros del Paraguay y del Río de la Plata* (Notes on the natural history of the quadrupeds and birds of Paraguay and the River Plate) (1802).

Following the Spanish custom, veterinarians, blacksmiths, iron and silver workers tended to form "brotherhoods" or "guilds" with Saint Eloy of Noyons as their patron saint, or some other saint as happened in Lima, with the Guild of St Lawrence of Blacksmiths, but the number of veterinarians was always significantly low. Another guild that grouped together professionals who carried out para-veterinarian functions was that of the "camaleros" (abattoir workers) ("camal", abattoir), the "matanceros de corderos" (lamb slaughterers) etc, subjected to regulation when the supply requirements of the population made it necessary, as occurred in Lima (1549). Some of the authorities' dispositions were in response to hygiene worries, like those dictated by Cortés in his *Ordenanzas* (Regulations) for the government of the cities of La Natividad de Ntra. Señora and Trullo, which established that cattle and pigs should not be slaughtered in the butchers' but in the slaughterhouse "so that the bad smell shall not infect the health of that city" (Miralles Ostos, 2001), and those of the

Governor of Cuenca (Ecuador), in 1557, changing the location of the slaughterhouse to avoid bad smells emanating from the original site and to protect the "exido where the cattle graze which are to be killed in the slaughterhouse".

In his *Cartas de Relación* (Letters of Record) Hernán Cortés repeatedly mentions the blacksmiths and that very often "what was most needed was shoes for the horses". In his Coyoacán residence Cortés himself presided over the Cabildo (community-council) that passed the first *Ordenanza para herreros* (Regulations for blacksmiths) on 15th March 1524 and the *Ordenanzas de México* (Regulations of Mexico) state that their establishments abound in the Street of the Mesones. We even know the names of those who practised in the Aztec capital in the first few years of the existence of New Spain (Márquez, op. cit.).

Bernal Díaz del Castillo comments on horses dying of fatigue after chasing deer for a long time, which had caused "fat to melt on their bodies". Other horses had died due to "the bad grass they had eaten".

The undisputed glory of Hispanic Veterinary Science, Juan Suárez de Peralta, a natural Creole and resident of Mexico, related to Hernán Cortés by marriage, has been studied brilliantly by our Mexican colleague Dr. Miguel A. Márquez (ibid.), who has also studied other aspects related to the biomedical sciences in New Spain, during the 18th century (2003). Suárez de Peralta, as a chronicler wrote a *Tratado sobre el Descubrimiento de las Indias y su Conquista* (*Noticias históricas de la Nueva España*) (Treatise on the Discovery of the Indies and their Conquest (Historical News of New Spain)), as 'écuyer' a *Tractado de Cavallería, de la Gineta y Brida* (Treatise on cavalry, genet and bridle) Seville (1580) and as a paraveterinarian, a *Libro de Albeytería* (Book

of Veterinary Science) manuscript ca.1570, whose original is kept in the National Library of Madrid, where it stayed unpublished until Nicanor Almarza Herranz, a Spanish veterinarian, recovered it and took it to Mexico, when he went into exile as a member of the defeated II Spanish Republic after the 1936-39 Civil War. It was published thanks to Dr. Almarza and the Mexican veterinarian Dr. Guillermo Quesada Bravo, under the title *Tratado de Albeitería, primer libro de ciencia veterinaria escrito en América* (Treatise on Veterinary Science, the first book of veterinary science written in America) (Mexico, 1953).

Introduction of European livestock and their propagation: pathological problems

Spanish livestock (horses, donkeys, pigs, sheep, goats, rabbits, hens, etc) were taken on Columbus's second voyage and, by royal decree, on all the later expeditions, as the Spanish monarchs plans included successive stages of exploration, conquer, population and evangelisation, apart from providing food for the colonists and, as Carlos I (Charles V) said, so that the Indians "should give up the abomination [cannibalism]". According to calculations 25-30% of the animals placed on board arrived alive.

From the viewpoint of livestock development, the origin of the first colonists was a key point: 20% from León and Castile, 16% from Extremadura and 37% from Andalusia, with some Basques, especially from Biscay. That is, they had farming knowledge which they took with them to their adopted land and this guaranteed the splendid farming development, also helped by the vocational training given by some religious orders who were evangelising the Indians, such as the Hieronymite friars and the Jesuits.

The livestock prospered to such an extent that Carlos I ordered the creation in 1542 of the *Mesta* (Livestock Association formed in the 16th century) in all the provinces of the Indies, given the success of the institution which had been introduced in New Spain (Mexico) by the viceroy Antonio de Mendoza, in 1537, with definitive regulations in 1574. The regulations were an exact copy of the Castilian *Mesta*, plus those permitting its adaptation to the situation in New Spain. The transhumance routes between Michoacán and Querétaro, towards the Lagoon of Chapala and the sierra of New Galicia (Jalisco) were also started and viceroy Luis de Velasco (1550-1564) tried to solve the eternal conflict between livestock and agricultural farmers with the *Ordenanzas del Agostadero* (Regulations of the Summer Pastures). In Cuba an organism called *La Mesta*, also functioned in the middle of the 16th century to avoid the uncontrolled export of equines, mainly destined for New Spain.

As Juan López de Velasco (fl. 1540-1600) said "the greater and lesser livestock of Spain had multiplied and bred with great vigour and abundance everywhere", becoming wild in both the Antilles and the mainland, to such an extent that, in Santo Domingo and many other places, the meat was given free to whoever would skin the animal to obtain the hide. The hides were sent to Spain in large quantities: in 1587 35,444 hides were sent from Santo Domingo, plus another 64,350 from Mexico, and the figures reached 150,000 in 1598. Hunting wild animals was free, by using 'desajarretadoras' or the lassos with balls. Only the tongue and the "matambre" (cold meat brawn) were eaten; the fat and hides were for industrial use. The same thing happened with the wild pigs which prospered in the Antilles (the Island of Tortuga, a pirates' nest, became the Island of Pigs because of the great

numbers) and on the mainland. In the middle of the 16th century, meat consumption in the cities of Latin America was much greater than in Spain and other European countries and prices were much lower. Even the horses, which had a place of honour among livestock species, became so abundant in the open spaces, from the North-American plains (the *mustangs*) to the Argentine Pampa, that they stopped looking after them because it was so easy to change mounts. The words of Félix de Azara about Argentina are very descriptive: "They say here, and rightly, that the country is hell for cows, purgatory for horses and paradise for donkeys and mares; alluding to the incredible slaughter and waste of cattle; what horses have to suffer; and that donkeys and mares live free with nobody to bother them". (cf. Digard, 1994).

In this situation if there were few doctors settled in America, wouldn't it be normal to expect very few veterinarians? Until well into the 19th century that was the case, but it changed when refrigerated overseas transport arrived. This made the livestock production of the great plains of all these countries valuable, especially in South America. Even so there were only seven veterinarians in Cuba in the middle of the 19th century, plus 153 veterinarian-blacksmiths and in 1899 there were 63 veterinarians for the whole island (Anonymous, *Historia*, 2002).

I will not end this section without remembering that, in contrast to the significance of the meeting of Europeans and Amerindians and the corresponding exchange of pathogenic agents, responsible for devastating epidemics (influenza, chickenpox, measles, typhus, treponematoses etc.), the European livestock also carried pathogenic agents but, as there were no animals of the same species, they arrived in territory where there were very few pathogens of

the autochthonous fauna that could affect them and thus they multiplied. In addition, the agents of great epizootics could hardly have remained active on arrival on the other side of the Atlantic so it is highly likely that the livestock infected on embarkation died during the voyage and their corpses were thrown overboard.

The information we have about epizootics prior to the appearance of academic veterinary science is to be found dispersed among the *Crónicas* (Chronicles) and *Relaciones de Indias* (Reports on the Indies), with other documents of the Spanish Crown and in other works. It is not always easy to diagnose the exact nature, but sometimes it is possible. Since the arrival of veterinarian graduates of Schools/Faculties and, even more so after the creation of these centres in America, the diagnoses are more reliable. The following information has been treated in *extenso* in my publication *Crónicas de Indias* (Chronicles of the Indies) etc. (2001). It should be made clear that exchanges between America and Europe were reciprocal. We will only comment on some of the most notable diseases; for the epidemics in America, cf. Guerra (1999) and Cordero del Campillo (2001).

The first disease to reach America was influenza, reported by the doctor on Columbus's second voyage (1493), Diego Álvarez Chanca, who also made some important observations on the natives being more receptive, completely lacking in immunity against what was a new virus for them, than the Spaniards, many of whose generations had withstood 'flu'. The virus causing the illness has been identified as type A, the same one that caused the serious epidemic of 1918, and affected the equines and swine carrying it, the Spaniards and, very seriously, the natives. It is also the first zoonosis of which we have reports and one of the factors leading to depopula-

tion of the Antilles.

There are disputes about the origin of yellow fever, unmistakably American, according to Finlay (1881), or coming from Africa from 1498 on Columbus's third voyage. He caught it on calling in at the Azores. It is certainly endemic among American monkeys, but also in tropical Africa, so it cannot be ruled out that it was introduced with the slave trade. It is, of course, another zoonosis.

It is generally recognised that rabies did not exist in America and was not detected until the 17th century, when Jean B. du Tetre (1688) described a rabies process in a dog of European breed. The first diagnosis in mainland America corresponds to 1709. Argentina was free of it until it arrived on English ships in 1806.

Exanthematous typhus was known in both Europe and America, but the arrival of Europeans produced a considerable epidemiological change. Guerra (op. cit.) considers that the relatively benign American typhus was produced by *Rickettsia mooserii*, whose reservoir was mice, from which it was passed on to man by the bite of the rat flea *Xenopsylla cheopis*, whilst European typhus was caused by *Rickettsia prowazekii*, transmitted by human nits. The low mortality rate of American typhus (1%) jumped to 60 % on the arrival of the European form.

It cannot be stated that salmonellosis had an American origin, but we can state that it was identified in America, with a highly recognised veterinary intervention, not only due to the protagonism of Th. Smith and E. Salmon in its discovery, but also because the genus type species *Salmonella choleraesuis* was studied in pigs (Th. Smith, 1883) and the viral nature of hog cholera was made public thanks to the studies of Schweinitz, Dorset, Bolton and McBride in the USA.

Babesia bigemina, the cause of Texas

fever, and other species of piroplasmas, and also *Trypanosoma equiperdum*, the agent causing dourine, well known in Muslim Spain since the 12th century, definitely passed on to New Spain and, from there, to the present western states of the USA whilst other trypanosomes of the *evansi/vivax* group passed on to the French colonies. *Tunga penetrans* was exported to Africa from Brazil.

Many specific parasitoses and infections evidently travelled on their corresponding hosts. Suárez de Peralta describes strangles and the agents, causing myiasis in equines (*Gasterophilus*, *Hypoderma* etc.), travelled from Europe. It is also said that *Fasciola hepatica* arrived from Europe but that raises doubts about the intermediate hosts. It seems more unlikely to me that there should have been no infections tied to the soil (tetanus and other clostridiosis, possibly anthrax) in America, as has been stated.

The reference to the systems of biological fighting against insects which are mentioned in colonial documents is interesting, such as the role of fireflies (beetles of the superfamily Cucujoideos, suborder Polifagos), which the natives used because of its luminous emission at night and, as López de Gómara says, "to kill the mosquitoes", as they are predators of those arthropods. The same occurs with the domestication and use of the Muscovy duck (*Cairina moschata*) against the plagues of arthropods in dwellings (Angulo, 1998).

Academic veterinary science: the first teaching centres

The European 18th century is that of the Ilustración (Enlightenment), centred in France, where, not surprisingly, the first Schools of Veterinary Science were started thanks to Claude Bourgelat, who opened the first one in Lyons (1762), followed by that of Alfort (1766). The first

French academic centre also represented the official recovery of the word *veterinarius* (veterinarian), thanks to a Roman Hispanic, L. J. M. Columela (1st century A.D.), which had been abandoned throughout the Middle Ages. Initially the Schools of Veterinary Science were intended to train experts in equine medicine and surgery destined for the cavalry of the national armies, so even the students were subjected to military discipline. Civilian practice was strongly related to shoeing, a factor which for many years made veterinary medicine not at all attractive and low on the social scale. This changed gradually as veterinarians with a better scientific and cultural education began to participate in public health and animal production as members of the civilian bodies of state administration. In fact, many Schools, especially those privately funded, led a languid life and quite a few were closed down in Europe and in America (Sanz Egaña, 1941; Dunlop & Williams, 1996).

The French model, adapted to the peculiarities of each nation, was copied throughout the continent. As the European powers present in America were mainly Spain, Portugal, Great Britain and France, we will only refer to the ones initially started in those countries. As regards America, we will only comment on the first few until the beginning of the 20th century.

Not only because of the prestige of French culture, but also because the governing dynasty in Spain was Borbon, as it was in France, those responsible for the creation of the Real Colegio-Escuela de Veterinaria (Royal College-School of Veterinary Science) in Madrid (1792-93) took the National School of Alfort as their model, as did those set up later (Cordoba and Saragossa, 1847; León, 1852; Santiago de Compostela, 1882). Unfortunately, in spite of the creation of the Madrid School, the Protoveterinarian Tribunal continued to be active, so the

new veterinarians had to share partially their profession with the smith-veterinarians until the middle of the 20th century.

The Spanish domains studied whether it would be a good idea to create schools of veterinary medicine in America and the Philippines, when the Napoleonic armies were expelled from Spain (1814). A Commission of Public Proceedings presented a "Dictamen y proyecto sobre el arreglo general de la enseñanza pública" (Dictum and project on the general arrangements for public education) (7-III-1814) to the parliament, which established three levels: primary level education (primary school), secondary level (provincial universities or baccalaureate institutes) and third level (universities and special schools). The text states the motives:

"The situation, opulence and culture of the cities of Lima and Mexico, the proportions offered by their literary establishments, and the multitude of people who have made progress in the sciences there; and the difficulty of enlightenment being communicated quickly to the mentioned remote provinces overseas [not colonies, provinces!] ...advise the Commission to propose that, in those universities... studies should be as extensive as in the central university [Madrid]". As regards the teaching of veterinary medicine "the syllabus established in Madrid [the School already set up] will be taught in two similar ones which are to be set up in Mexico and in Lima."

The Decree Project states in Section VII, article 64, paragraph 21: "For the teaching of veterinary medicine, the school established in Madrid, and those to be established in Lima and Mexico".

National political events in Spain suspended these projects which were raised again in the parliament on 19-X-1820 in a new Decree Project whose Section V,

which structured the teaching of Medicine, Surgery and Pharmacy, states in article 56:

"For the teaching of veterinary medicine special schools will be established in Madrid [already in existence], León, Saragossa, Cordoba, Lima and Mexico".

On 29-VI-1821 the General regulation of Public Proceedings was approved. Article 60 lists the already mentioned four Veterinary medicine Schools in Spain, and those planned for the overseas territories, confirming those of Mexico and Lima and adding those of Santa Fe de Bogotá, Caracas, Buenos Aires and Manila. Evidently, the members of that parliament not only thought of the cities but also of the overseas provinces, although they were not conscious of the break-up that was occurring in the Spanish empire of America.

The situation of Portugal was different, as the first School of Veterinary Medicine was set up there in 1830 (Anonymous, 1968).

In Great Britain the first centre was set up in England (Royal Veterinary College, London, 1791), followed by the Royal (Dick) School of Veterinary Studies in Scotland (Edinburgh, 1823).

New centres were gradually established in the 19th century

The first centres of veterinary medicine education appeared in America in the 19th century when they were initially set up in their respective countries, the Escuela Nacional de Agricultura y Veterinaria of the UNAM (Mexico, 1853; Mayer & Lomnitz 1988), the Ontario Veterinary College, University of Guelph (Guelph, Ontario, 1862), the College of Veterinary Medicine of Iowa State University (Ames, Iowa, 1879), the Facultad de Ciencias Veterinarias of La Plata (1883) and the Facultad de Ciencias Pecuarias y Medicina Veterinaria

of the University of Chile (Santiago de Chile, 1888). In São Paulo (Brazil) Vital Brazil tried to establish one and set up a centre for studying snake venoms and their remedies.

In Canada Duncan McEachran, from Scotland, who had graduated from Dick's Edinburgh School, was ahead of his time and founded a private school in Montreal (1866), which had William Osler amongst the staff, who praised the centre, classing it as a "Faculty of comparative medicine". McEachran's School did not prosper. The Ontario Veterinary College, which attracted many students from the USA, was founded by Andrew Smith (Toronto, 1862), also a graduate of Dick's Edinburgh School. Another important centre is the École de Médecine Vétérinaire, Quebec Province, University of Montreal (Saint Hyacinthe, Quebec, 1886).

In the USA, the sequence starts in Pennsylvania (Philadelphia, 1884), Ohio (Columbus, 1885), in Washington (Pullman, 1892) and in New York (Cornell, Ithaca, 1894), which could count on James Law, one of the brilliant graduates of Dick's Edinburgh School. Worth mentioning are: the creation of the U.S. Department of Agriculture (1862), the appearance of the Experimental Stations (the first was the Connecticut Agricultural Station, 1875), following the German model and the Hatch Act (1887), which set up the land grant colleges and experimental stations and the Federal Bureau of Animal Industry (1884) (Malone, 1989). The fruits of this successful policy were the discoveries of Cooper Curtice, Theobald Smith and Fred Kilborne (1890 and ff.) on the transmission of Babesia by ticks.

Many other centres were set up in the 20th century, of which we will mention only the first ones implanted in Uruguay (Montevideo, 1903), Cuba (Havana, 1907, with the preceding

decree project creating that School in 1890, signed by the Minister Manuel Becerra. (Cf. *Revista Veterinaria Española*, no. 1178, 10-VII-1890) and Brazil (Rio de Janeiro, 1913) in the first half of the century.

Amongst the staff involved in teaching veterinary medicine, as was to be expected, many European veterinarians, some of whom took part in the campaigns for independence, appear alongside the Creoles.

Canada recognizes the outstanding role of Sir William Osler (1849-1919), a doctor who taught in Canada, USA and England whose contribution to the biologisation of medicine, and many works on parasitoses in man and animals means that he is often named as a significant contributor to Veterinary medicine. Seymour André Hadwenn (1877-1947), an Englishman who emigrated to Canada, studied veterinary medicine at McGill University (Montreal, Quebec), trained as a parasitologist in Cambridge (U.K.) under Prof. Nuttall and collaborated with the North American B. H. Ransom. Another European veterinarian who became distinguished in Canada was Dr. Thomas Wright Moir Cameron, a Scottish graduate of Edinburgh, considered one of the most influential scientists in Canada. The list can also include Dr. William Eardley Swales (1908-1952), an Englishman who emigrated to Canada, where he graduated from the Ontario Veterinary College in Guelph (1930) (Slocombe, 1989).

In the USA, those pushing Veterinary Science were the Englishman George H. Dadd, a veterinarian and doctor (1845), James Law at Cornell, with his student David. E. Salmon, the first graduate in veterinary medicine in the USA, who also studied in France, and the Frenchman Alexandre Liautard (1860), a graduate of Alfort (Dunlop & Williams, 1996). Charles Parker Lyman, a graduate of

Edinburgh, taught at the University of Harvard. Not a veterinarian but a doctor, Joseph Leidy, an American of German origin, was the first to discover *Trichinella* larvae in pig muscle. Dimitri Fedorovich Sinitsin (Crimea, 1871-1937) went to North America (1923) to work in the Department of Zoology of the Bureau of Animal Industry in Washington. The Swiss naturalist, attached to the US Department of Agriculture, Gotthold Steiner (1886-1961) worked on nematology with N. A. Cobb and set up a centre of agricultural phytonematology in Río Piedras (Puerto Rico). Dr. Christoph David Weinland (1829-1915), a German, joined the Institute of Zoology of the University of New Cambridge, Boston, and Michael Hobmaier, a doctor in veterinary medicine, after a period (1923) at the University of Dorpat (or Tartu, Estonia), joined the Hooper Foundation for Medical Research and Division of Veterinary Science of the University of California (Berkeley, USA) in 1930 (Enigk, 1989). Dr. E. J. L. Soulsby, a professor of Parasitology in the Faculty of Veterinary Medicine at Cambridge University (U.K.), Lord Soulsby of Swaffham Prior, also ran the Department of Pathobiology at Pennsylvania University. One of my teachers, Prof. Dr. Paul Christian Rudolph Wetzell, who was a professor of the Faculty of Veterinary Medicine at Justus-Liebig Universität, in Giessen (Hessen, Germany), spent a training period in the USA, working with B. Schwarz in Washington. Like many other Spanish veterinary science lecturers and professors, I am amongst those who benefited from the US International Cooperation Administration in the late 1950s. I owe part of my scientific training to the kindly acceptance of Dr. Richard D. Turk at the Faculty of Veterinary Science of the Agricultural and Mechanical University in College Station, Texas.

The French territories in America have always counted on the presence of veterinarians, amongst whom there have been many specialists in tropical diseases, especially parasitologists, such as Prof. Jacques Euzéby, who has accepted many veterinarians from all over the world to specialize at the Department of Parasitology of the École Nationale Vétérinaire in Lyon.

In Spanish and Portuguese speaking countries, the relations with the old mother countries have gone through periods of misunderstanding, especially after the wars of independence, and others of agreement. Nevertheless, there has always been migration from the Iberian Peninsula to Latin America with an abundance of veterinarians amongst them. One important relationship has been that derived from Spanish veterinary texts and those translated into Spanish from originals in French, German or English and printed in Spain. In recent times, Portugal and Spain have also received praiseworthy works in veterinary science by Latin American authors, or those translated there, above all in Mexico and Argentina.

The Frenchman Dr. Eugène Bergeyre, a specialist in charge of the stables of President Antonio López de Santa Anna, arrived in Mexico in 1853 and also taught meat inspection. Decisively, Gabino Barreda, a graduate of France (1847), was a collaborator of Benito Juárez. The first graduate of the School of Mexico (1862) was José de la Luz Gómez, an important microbiologist, professor and master of the School, amongst whose co-graduates in the first class were José E. Mota, who took part in the revolt of B. Juárez, and José Mª Lugo Hidalgo.

After the Spanish Civil War many Republican university academics availed themselves of the hospitality offered by President Lázaro Cárdenas, amongst

them Félix Gordón Ordás, a graduate of the Escuela Superior de Veterinaria (Higher School of Veterinary Medicine) in León who set up the State Livestock Office, the soul of a progressive syllabus (1931) and who was appointed ambassador of the Spanish Republic to the Mexican government (1936). He remained in exile with relatives, three veterinarians amongst them, and was a member of various governments and presidents in exile. Another Hispanic émigré was Nicolás Almarza Herranz, a protozoologist expert in piroplasmosis, trained under Prof. V. I. Yakimov in the USSR. An important enlistment in Mexico was Manuel Medina García (1887-1961), after the Spanish Civil War, who worked in his adopted country for the zoosanitary industry (Laboratorios Anier), as post-graduate professor at the UNAM and made innumerable contributions to schools and the press. Guillermo Añoveros y Yuste (1900-1971) was another victim of the Spanish Civil War, who worked as a market health inspector, a veterinarian at the bull ring, in stockbreeding and had a lively social life (Márquez, 2000).

The European veterinarians in Venezuela were William Blake, since his arrival in 1810, plus E. Adges, a veterinarian-blacksmith in Simón Bolívar's army, Otto Philipp von Braun, born in Kassel (Hessen, Germany), a graduate of the College of Veterinary Medicine of Hannover, who took part in the Bolivia campaigns and the battle of Ayacucho, reached the rank of Mariscal de la Gran Colombia (Field-Marshal of Great Colombia) (J. A. León, 1996; Rodríguez-Arriola and Pappaterra Mendoza, 2000). Dr. Carlos Ruiz Martínez, a military veterinarian and founder of zoosanitary industries (Protinal, etc) and the journal *Revista Veterinaria Venezolana* (Veterinary Journal of Venezuela), emigrated after the Spanish Civil War (1936-39).

Another Spanish veterinarian was Dr. Carlos Díaz Ungría, a parasitologist involved in research and university teaching, who made significant contributions to knowledge of Venezuelan parasitology and wrote various books on the speciality. Claude Véricel, a French veterinarian, first taught veterinary science privately in Colombia (1895), where the Cuban veterinary parasitologist Dr. Pérez Vigueras, a graduate of Havana, taught in 1920. He was well related to Prof. Carlos Rodríguez López-Neyra, the creator of modern parasitology in Spain.

In Cuba, Spaniards participated in teaching veterinary science in the early days (1907), like the master Francisco Etchegoyen y Montané, a graduate of the School of Madrid (1895), Francisco del Río Ferrer, who studied in Cordoba, Ricardo Gómez Murillo, a student of Saragossa, together with Honoré H. Lainé, a graduate of the University of New York (1892). Diego Larión Legarreta from Navarre, the first veterinarian to enter the Real Academia de Ciencias Médicas, Físicas y Naturales (Royal Academy of Medical, Physical and Natural Science) of Cuba, played an important role, as did Dr. Vicente Luis Ferrer, born in Havana, who studied in Cordoba (Spain, 1905), Dr. Julio Brouwer Etchecopar, a Cuban graduate of Toulouse (France, 1904), Juan Nicolau Gómez, who studied in Santiago de Compostela (Spain) and Tiburcio de Acosta, who graduated from Philadelphia (Anonymous, 2002). N. S. Mayo, a veterinarian from New York, was named chief veterinarian of Cuba by the North American administration of the island, where he checked the successful results of arsenic baths against ticks and favoured their use against fever in Texas, USA (Malone, op. cit.)

In Nicaragua there were many veterinarian graduates of the USSR and other

Communist zone countries during the Sandinist government period. We had the chance to meet some Spanish graduates (Veterinary Science Faculty of Cordoba) and, with our colleague Prof. Pedro Cármenes, we wrote out a collaboration project between the Universities of León in Nicaragua and León in Spain, in order to create a Faculty in the Central American country. Unfortunately the project could not be carried out. At present another similar one is under way with the Faculty of Veterinary Science of the University of Saragossa.

In the Dominican Republic the teaching of veterinary science was established under the dictatorship of Rafael Leónidas Trujillo and various Spanish veterinary teachers participated, among them Clodomiro Nicolás Martín, ex-professor of the Faculty of Veterinary Science of León. Another Spanish veterinarian, Enrique García, a specialist in race-horses who had trained a famous one, which ran at the "Dicayagua" hippodrome against a favourite of President Trujillo and won, had taken refuge on the island. The Dominican dictator expelled the Spanish veterinarian on the spot, and the services previously rendered to the president's stables did him no good at all (Nieto Peña, 1983).

In Brazil, Otto Wucherer (1820-1873), a Portuguese doctor of German origin, settled in Bahía, where he carried out work on filaria which brought him scientific recognition, and the genus *Wuchereria*, with the species *bancrofti*, was named after him. Dr. Adolf Lutz (1855-1940), a Brazilian medically trained in Europe, is known for his work on ancylostomatidae and as head of the Department of medical Zoology at the "Oswaldo Cruz" Institute. Dr. Fritz Schmidt-Hoensdorf (1889-1967), a German veterinarian and graduate of Berlin, taught bacteriology at the Escuela

Superior in Porto-Alegre (1921-1925).

Walter Kikuth (Riga, Latvia, 1896-1962), a doctor who demonstrated the identity of the Oroya fever and the verruga peruana (Peruvian wart) and discovered Bartonella in dogs, various rodents and opossums, worked in Peru.

Three French veterinarians settled in Valparaiso and Santiago de Chile at the beginning of the 20th century and French agronomist, Jules Besnard, introduced anthrax vaccination with a vaccine brought from the Pasteur Institute in Paris (Leclainche, 1936).

In Argentina farrier-veterinarians in the early years of Spanish colonization came up for discussion already. After Independence various European veterinarians distinguished themselves. Many of them were refugees, fled from the innumerable wars and revolutions scourging Europe in the 19th and 20th centuries. A student of Prof. Nocard, who arrived in 1897, was José Lignières, a graduate of Alfort and expert parasitologist who researched livestock piroplasmiasis. An Italian, the veterinarian Dr. F. Sivori, who had also studied under Dr. Nocard, carried out important studies on microbial diseases. Francisco Conrado Rosenbush, a parasitologist of German origin who worked in the first half of the 20th century, can also be added to the list of European connections (O. A. Pérez, 1999.). Kurt Wolffhügel (1869-1951), a German veterinarian and zoologist, worked in the Departamento de Patología da la Facultad de Agronomía y Veterinaria of Buenos Aires, later going on to do the same job in Montevideo (1912). The Dutchman Jakob Schuurmans-Stekhoven (1892-1958), who had worked at the Veterinary Institute of Buitenzorg, nowadays Bogor (Indonesia), also went to Tucumán in the mid-20th century to carry out parasitology

research. Though a naturalist and not a veterinarian, Lothar C. W. Szidat, born in East Prussia (1892-1973), worked at the "Bernardino Rivadavia" museum in Buenos Aires. Félix Gordón Ordás, member of parliament for León of the Constituent Assembly of the II Spanish Republic, attended the International Refrigeration Congress held in Buenos Aires in 1932 as the delegate of the Spanish government.

In the eastern Republic of Uruguay, the Facultad de Veterinaria of Montevideo, set up in 1903, had various foreign experts for its renovation project (1906); Daniel E. Salmon, who had retired from the North American Bureau of Animal Industry, is worthy of special mention. [Note from the editor: Also the Dutchman L.G. van de Pas (1874-1953) may be mentioned here, who taught anatomy from 1904-1944 and set up the anatomical museum, now named after him (Pérez, 1999)].

In comparison

The model of Schools, Faculties or Colleges is related to the culture of the different mother countries. The concept of the profession clearly differs in the Anglo-Saxon and Latin American world. In the former, the predominant approach is that of teaching animal medicine (be they Schools, Colleges or Faculties, they are always "of Veterinary Medicine"), until recent times without much attention given to food inspection or zootechnics. In some Latin American countries this concept explains why the first Schools/Faculties were created under the protection of the Faculties of Medicine. Examples are the appointment of Leopoldo Río de la Loza, a doctor and chemist, professor of the School of Medicine, as the first person in charge of veterinary teaching in Mexico, and the fact that the Escuela Libre de Medicina Veterinaria in Havana (1907)

was attached to the Facultad de Medicina y Farmacia at Havana University by order of the Provisional Government Supervisor of Cuba.

In contrast, the Latin tradition is to be seen in the countries linked to Spain, Portugal and even France, where the *syl-labuses* (curricula) always include subjects related to Zootechnics (Animal Production) and Food Inspection (Food Hygiene and Technology), in this case also with a German influence. In this type of centres, the conceptual difference can also be seen by their ties to the Schools/Faculties of Agronomy, although Colleges of Agronomy and Veterinary Medicine were also created in the USA thanks to the Morris Land Grant Act (1862). One of the first centres was that of Iowa State University in Ames, Iowa (1879).

This concept has been put into practice in various ways. The term "Veterinary Medicine" is used on the understanding that it includes all the activities of the profession, but to show that Veterinary Science is not just Veterinary Medicine, more exact terms are used, such as "Ciencias Veterinarias" (Veterinary Sciences) (La Plata, Argentina and Maracay, Venezuela), "Ciencias Pecuarias y Medicina Veterinaria" (Cattle Sciences and Veterinary Medicine) (Santiago de Chile), "Medicina Veterinaria y Zootecnia" (Veterinary Medicine and Zootechny) (Bogotá, Colombia; Guatemala; Mexico; Managua, Nicaragua) etc.

Understanding Veterinary Medicine as a younger child of Medicine or subordinate to Agronomy has been rejected throughout history by the veterinarians who have persistently fought for their own area in universities in both Europe and America. By the way, the situation in Spain was the opposite of that in

America as the Schools of Veterinary Medicine were created before those of Agronomy and the teaching of Zootechnics itself is a veterinary priority (1847).

Bibliography

- Acosta, J. de, *Historia natural y moral de las Indias*. Mexico, D. F., Fondo de Cultura Económica, 1940;
- Angulo, C.E.G., "Interpretación biológica acerca de la domesticación del pato criollo (*Cairina moschata*)". *Bulletin de l'Institut français d'études andines*, 27 (1), 17-40, 1998;
- Anonymous, *Répertoire mondial des Écoles Vétérinaires*. 1964. Genève: OMS, 1968;
- Anonymous, *Historia de la Medicina Veterinaria en Cuba*. Havana: Consejo Científico Veterinario, 2002;
- Azara, F. De, *Apuntamiento para la historia natural de los cuadrúpedos y pájaros del Paraguay y del Río de la Plata*. Madrid: Viuda de Ibarra, 1802;
- Becerril de la Cruz, J. de, "Los animales en la cultura prehispánica por Internet". Primera Jornada de Historia de la Medicina Veterinaria y Zootecnia. *Memorias*, UNAM, Mexico, 24-25 August 2000, p. 25-30;
- Benavente, Fray T. de, *Motolinia, Relaciones de la Nueva Spain*. Mexico: UNAM, 1994;
- Betanzos, J. de, *Suma y Narración de los Incas (1551)*. Madrid: Atlas, 1987;
- Brunori Cianti, L. & Cianti, L., *La pratica della Veterinaria nei codici medievali di Mascalia*. Bologna: Edagricole, 1993;
- Caulín, Fray A., *Historia, corografía natural y evangélica de la Nueva Andalucía (Provincia de Cumaná, Nueva Barcelona, Guayana y vertiente del río Orinoco)*. In: G. Morón (edit.) Madrid: Atlas, 1965, p. 243-578.
- Cobo, Padre B., *Historia del Nuevo Mundo (1630), publicada por vez primera...* Marcos Jiménez de la Espada (ed.). Sevilla: Rasco, 1890-1895. 4 vols;
- Cordero del Campillo, M., *Crónicas de Indias. Ganadería, Medicina y Veterinaria*. Valladolid (Esp.): Junta de Castilla y León, 2001;
- , "Medical and Veterinary reports from Colonial Latin America". *Historia Medicinae Veterinariae*, 22 (1-4): 143-157, 2002;
- , Márquez, M. & Madariaga de la Campa, B., *Albeyería, Mariscalia y Veterinaria. (Orígenes y perspectiva literaria)*. León: Universidad de León (Esp.), 1996;
- , Ruiz Martínez, C. & Madariaga de la Campa, B., *Semblanzas Veterinarias*. Vol. I., León (Esp.): Edición de Laboratorios SYVA, 1973;
- Cortés, H., *Cartas de Relación*. Madrid, 1985 (Historia 16);
- Díaz del Castillo, B., *Historia verdadera de la conquista de la Nueva España*. Buenos Aires: Espasa-Calpe, 1955 (Colec. Austral);
- Digard, J.-P., "Naturaleza y antropología: la domesticación". In: C. Bernand, (compil.) *Descubrimiento, conquista y colonización de América a quinientos años*. Mexico: Fondo de Cultura Económica, 1994;
- Driesch, A. von den, *Geschichte der Tiermedizin. 5.000 Jahre Tierheilkunde*. München: Callwey, 1989;
- Dualde Pérez, V., *Historia de la Albeyería valenciana*. Valencia (Esp.): Ayuntamiento, 1997;
- Dunlop, R.H. and Williams, D.J., *Veterinary Medicine. An illustrated History*. St. Louis, Mo.etc.: Mosby, 1996;
- Enigk, K., "History of veterinary parasitology in Germany and Scandinavia", *Veterinary Parasitology*, 33 (1): 65-91, 1989;
- Finlay, C.J. El mosquito hipotéticamente considerado como agente de transmisión de la fiebre amarilla. *Anales del Real Academia de Ciencias médicas de Habana*, 18, 147-169, 1881-1882;
- Garcilaso de la Vega, Inca, *Comentarios Reales. Primera parte de los Incas. Segunda de la conquista del Perú*. Buenos Aires: Espasa-Calpe, 1943 (Colec. Austral);
- Guerra, F., *Epidemiología americana y filipina (1492-1898)*. Madrid: Ministerio de Sanidad y Consumo, 1999;
- Herrero Rojo, M., *La Veterinaria en la Antigüedad. Creación del Real Tribunal del Protoalbeiterato de Castilla*. Valladolid (Esp.): Junta de Castilla y León, 1990;
- Leclainche, E., *Histoire de la Médecine Vétérinaire*. Toulouse: Office du Livre, 1936;
- , *Histoire illustrée de la Médecine Vétérinaire*, 2 vols. Monaco: Albin Michel, 1955;
- León, J.A., *20 años de la Facultad de Ciencias Veterinarias, 1938-1958*. Caracas: Universidad Central de Venezuela, 1996;
- , "Antecedentes y evolución de la Facultad de Ciencias Veterinarias de la Universidad Central de Venezuela". Comunicación. In: *V Jornadas de Historia de la Veterinaria*, Barcelona (Esp.), 17-18 November 2000, p. 81.
- López de Gómara, F., *Hispania victrix. Historia general de las Indias*. 2 vols. Barcelona (Esp.): Iberia, 1965-1966;
- Malone, J.B., "Texas fever, two-headed calves and the Hatch Act - 100 years and counting for Veterinary Parasitology in the United States". *Veterinary Parasitology*, 33 (1), 3-29, 1989;
- Márquez, M. A., "Don Félix Gordón Ordás y su presencia en Mexico". *Primera Jornada de Historia de la Medicina Veterinaria y Zootecnia, Memorias*. Mexico, D. F.: UNAM, p. 106-110;
- , "Dr. Nicanor Almaraz y Herranz (1898-1968)". Comunicación. In: *V Jornadas de Historia de la Veterinaria*, Barcelona (Esp.), 17-18 November 2000, p. 85-86;
- , "Dr. Manuel Medina García (1887-1961)". *Ibidem*, p. 87-88;
- , "Dr. Guillermo Añoberos y Yuste (1900-1971)". *Ibidem*, p. 89-90;
- , *El desarrollo de las Ciencias Biomédicas en la Nueva España durante el siglo XVIII*. León: Departamento de Filosofía y Ciencias de la Educación, Universidad de León (Esp.), 2003;
- Mayer, L. & Lomnitz, L., *La nueva clase: desarrollo de una profesión en Mexico*. Mexico: Facultad de Medicina Veterinaria y Zootecnia, UNAM, 1988 (Serie Historia).
- Miralles Ostos, J., *Hernán Cortés, inventor de Mexico*. Barcelona: Tusquets, 2001 (Tiempo de Memoria);
- Nieto Peña, E., *7 Vidas. Recuerdos para ganar el tiempo*. San Sebastián: Nerecán, 1983;
- Pérez, O. A., *Historia de la Veterinaria en el Río de la Plata*. Buenos Aires: Imprenta del Plata, 1994;
- , *Hombres, hechos y nombres de la Veterinaria argentina*. Buenos Aires: Editoril C. M. Bantfield, 1999;
- , "Presencia española en la ciencia veterinaria argentina (1860-1910)". Comunicación. In: *V Jornadas de Historia de la Veterinaria*, Barcelona (Esp.), 17-18 November 2000, p. 83.
- Polo de Ondegardo, J., *El mundo de los Incas*. Madrid, 1990 (Historia 16);
- Rodríguez Arroja, G.M. & Pappaterra Mendoza, G.J., "Historia de la medicina veterinaria en Venezuela". Comunicación. *V Jornadas de Historia de la Veterinaria*, Barcelona (Esp.), 17-18 November 2000, p. 77-79;
- Sahagún, Fray B. de, *Historia general de las cosas de Nueva España*. Edic. Facsimil del Códice florentino, 3 vols. Madrid: Club Internacional del Libro, 1994;
- Sanz Egaña, C., *Historia de la Veterinaria española. Albeyería, Mariscalería y Veterinaria*. Madrid: Espasa-Calpe, 1941;
- Sendrail, M., *Historia cultural de la enfermedad*. Madrid: Espasa-Calpe, 1983;
- Slocombe, O., "Veterinary parasitology - a Canadian perspective". *Veterinary Parasitology*, 33 (1), 31-43, 1989.
- Smith, Sir F., *The early History of Veterinary Literature and its British development*. 4 Vols. London: J.A. Allen, 1976;
- Suárez de Peralta, J., *Libro de Albeyería*. Mexico, D.F.: Albeyería, 1953;
- Touratier, L., "History of veterinary parasitology in France". *Veterinary Parasitology*, 33 (1), 45-63, 1989.

International dispersial of Bourgelat's veterinary vision¹

Robert H. Dunlop²

A. Spread of the idea in Western European centers: "catching on" because of its intrinsic appeal

When someone (or a small influential group) creates a new initiative aimed at advancing society's scope, one test of the quality of the idea(s) is whether or not the idea has sufficient general appeal to catch and hold the imagination of others. If so, the idea qualifies as a "meme" (a term coined by Richard Dawkins): an inspiring thought worth telling others about, thereby rendering it contagious in the psychological sense. The author(s) would need to have a clear vision of the need and scope of the proposal and how it could be "marketed". Words alone would not suffice. Diverse experience of a major problem, in this case of animal health, would be required. Today with the flood of news stories and alarming events, it would make it much harder to gain more than a passing flash of short-term memory. It was easier in the late eighteenth century, when the horse was a commanding feature of current events, much as automobiles are today. A proposal that might advance equine performance, survival and care would have been a significant event. When interest in such a proposal was promoted and adopted by leading and trusted figures in society, its chances of attracting the support necessary to launch it financially were greatly increased. Such was the case in 1762.

The original source of the 'meme' was Claude Bourgelat of Lyon, France, an equerry who had been educated by the Jesuits and trained in Law. An excellent, albeit temperamental student, he set himself high aspirations. He enlisted in the army and developed into an outstanding horseman, becoming certified as Officer-in-Charge of the 'Académie d'Equitation de Lyon' in 1740. He became recognized nationally and internationally by his Monarch, Louis XV, and Emperor Frederick the Great. He was a disciple of the two great trainers/riders of the previous era, Jacques de Solleysel and William Cavendish who became the first Duke of Newcastle (to whom was attributed the quote "hope of reward and fear of punishment govern the whole world, not only men but horses"). He updated their works with his *Nouveau Newcastle* (A New Treatise on Cavalry) in 1744. All three of these men acquired a vast experience and knowledge of equine behavior and developed devices to assist in controlling powerful large horses without resort to the brutal methods used by predecessors. Signs of his broadening vision were apparent with his three-volume work *Éléments d'Hippiatrique* (1750-1753).

It was in this setting that Bourgelat broached the great idea he was hatching, the necessity to create schools to teach equine medicine or "hippiatry". It began to grow into an exciting idea among European cultural and scientific establishments.

Bourgelat noted that there were no

Claude Bourgelat (1712-1779)

publications worthy of consideration in this field. He was very active in intellectual circles at the time of The Enlightenment, of which Paris was the focal point, being made a corresponding member of the Académie des Sciences of Paris in 1752 and of its counterpart in Berlin in 1763. He espoused the philosophy that "It is only by studying the book of nature that we can acquire certain knowledge". He applied himself to learn the anatomy of the horse and other domestic animals, going on to become aware of the principles of human medicine guided by two Lyonnais surgeons.

Thus prepared, Bourgelat approached a close friend from his home town, Bertin, who was King Louis XV's Controller-General for Finances and a former steward for the Generality of Lyon, with his proposal for the creation of a great new venture, an 'École Vétérinaire de Lyon'. Bertin was attracted by the logic of the plan, noting that the Royal Court alone had 5000 horses

1. Paper presented at the 34th International Congress on the History of Veterinary Medicine, Mexico City, 24-27 September 2003.

2. Prof. Dr. R.H. Dunlop, professor emeritus, University of Minnesota, Department of Clinical and Population Science, College of Veterinary Medicine, St. Paul, Minnesota, U.S.A.

Henri-Léonard-Jean-Baptiste Bertin (1719-1792).

and that Bourgelat was held in high esteem by influential military leaders and the large number of young gentlemen he had trained in equestrian skills, many of them military officers. However Bertin had a broader view, having become deeply aware of the terrible losses from repeated epidemics of diseases, such as rinderpest. Having added the broader responsibility of the medicine of all domesticated animals, he endorsed the upgrading of Bourgelat's Academy to the world's first college of veterinary medicine. It received the King's blessing and opened January 1st 1762.

The ambitious Bourgelat then lobbied Bertin to have the school transferred to Paris where it would be at the "Center of things". The willing Bertin offered an

alternative more to his liking. He would concur only with adding a new school in Paris but not to closing the one just initiated. The new school, begun in the suburb of St. Denis in 1765, was later moved to its present site as the Royal (now National) Veterinary School of Alfort. The King took great delight in showing it to visiting heads of state and leaders, with comments about how it would advance the supremacy of French military power. Bertin added a new position to Bourgelat's duties, "Inspector-General of all veterinary schools", a boost to his ego while achieving another step to Bertin's larger goal of creating a national cadre of veterinarians. He envisaged that they would be educated at several centers in an expanding France with some 25 million

Philippe-Etienne LaFosse (1738-1820).

people needing horses maintained in good health for military service and transport, and a huge rural livestock population producing food and fiber to meet the needs of the general public.

The new venture did not go as smoothly as it may seem from this report so far. Two strong-willed men had competing visions about the nature of animal medicine and who was best qualified to lead it. Bourgelat's critic was Phillippe-Étienne Lafosse, a farrier who was in the forefront of treating horses. He was raised in an environment where he participated in many activities involving handling and treating horses. He was recognized for his acquired knowledge and practical experience. He trained horsemen and farriers. He went to the

playing yard to study equine anatomy. He performed necropsies and collected pathological specimens. He took advanced studies at the Academy of Sciences and completed a research project involving anthrax. Inducted into the army in 1758 he recommended measures to control glanders and produced a Dissertation on Glanders in horses in 1761. Lafosse had a passionate love of his job as a hippiatrist and applied for a position on Bourgelat's faculty but was turned down. This led to his becoming an acerbic critic of the Alfort operation but the faculty was able to defend itself even after Bourgelat's death in 1779. Lafosse outlived him by 30 years. He produced a masterpiece, *Course of Hippiatry or A Complete Treatise on the Medicine of the Horse*, after opening a private veterinary school and closing it again so that he could finish his finely illustrated book in 1772. The illustrations in this work were of great educational value.

After the launch of the profession from Lyon and Alfort, the veterinary meme spread rapidly through Europe. Fine dedicated leaders emerged to maintain the thrust and give enduring viability to the new profession. Johann Gottlieb Wolstein, a Silesian military surgeon, was selected for training in Paris to prepare to lead the improved new veterinary school for the Austro-Hungarian Empire. Showing unusual acumen, he elected to attend both Bourgelat's school and Lafosse's private veterinary school, after determining that Lafosse was better qualified. Wolstein also got first-hand experience of epizootic diseases in France, livestock breeding and husbandry in Britain, Holland, Germany and Denmark, then proceeded to Jena in eastern Germany where he qualified in human medicine and surgery. Returning from his travels he developed a new independent veterinary school in Vienna

in which the graduates were soundly based in both preventive and therapeutic veterinary medicine. Wolstein had one weakness; he was a vitalist who did not yet accept that there were contagious diseases, preferring to believe that they were attributable to environmental factors. He also assisted in planning a new veterinary school in Budapest and invited the nominated professor Sandor Tolnay, a physician, into the Vienna school for two years for training in the veterinary field. The Hungarian school was destined to flower over a century later under the inspiring leadership of Ferenc Hutyrá who recruited an outstanding faculty. With his colleague Josef Hutyrá, he authored one of the most influential among veterinary texts, *Special Pathology and Therapeutics of the Diseases of Domestic Animals*, integrating veterinary science with clinical veterinary medicine.

After seventeen years of running a very successful school, Wolstein was imprisoned in irons and stripped of all offices and honors in the aftermath of the French Revolution because he was a protestant sympathetic to the French Jacobin movement. It is noteworthy that the man he most admired, Lafosse, took part in storming the Bastille in 1789, then became veterinary overseer of remounts. (Remarkably both men lived to the ripe old age of 83).

An outstanding figure in the development of veterinary medicine in Germany was Baron J.B. von Sind of Cologne, a cavalry officer responsible for horse management and veterinary care. His important manual, *Introduction to the Science of the Stallmeister* of 1770, was a brilliant critique of the inadequacy and cruelty of many traditional practices used to treat equine ailments, provided details of how to successfully sling horses with fractures without exposing them

to excessive pressure due to their weight. Johann C.P. Erxleben was a most remarkable young scholar who had studied but not completed medical training. He had read and been most favorably impressed by von Sind's work, which he edited and revised. He taught physics and chemistry and in 1768, aged 24, he wrote a remarkable letter to Gerlach Adolph Freiherr von Münchhausen, curator of the Georgia Augusta University in Göttingen, proposing that an animal medicine program be introduced at the university. He noted that he had been dedicated to medicine for some time and had acquired a scientific basis for it but had now learned animal medicine. He asked that the government allow him to teach veterinary medicine and materia medica for six months a year and build a small veterinary school. He received a reply to the effect that it would be very nice and interesting to start such a school but Von Münchhausen advised Erxleben to produce a book on animal medicine and its teaching. He accomplished this the next year, *Introduction to Veterinary Medicine* that was translated into Dutch in 1770. Then von Münchhausen sent him to Holland to study rinderpest, and to Lyon to the new veterinary school. He returned in 1770 and started teaching as the first university professor of veterinary medicine with a very fine program, but he died prematurely in 1777, ending a very stimulating and valuable influence in veterinary academia. The school was later transferred to Hannover.

Another king-maker in veterinary medicine was the revered Swedish botanist and naturalist, Linnaeus, Professor of medicine and natural history at Uppsala. He selected Peter Hernquist who had a fine grasp of science and mathematics as well as being a gifted writer, to be sent to France to study at the Lyon veterinary school and to study

with Lafosse in Paris. Upon his return he put forward a proposal for a veterinary institute and hospital in Stockholm. His plan was turned down so he settled in Skara, where he gained approval to build a school in 1775. During his studies in Paris, he took time to engage in medical studies of venereal diseases. In Lyon he had been very disappointed at the lack of focus on species other than the horse. He practiced medicine as well as veterinary medicine and established a hospital for treatment of venereal disease. Hernquist had a wonderful personality and he made sure that his students were prepared to undertake a leadership role in the communities they settled in. After 33 years, his successor, Sven Norling got a second school established in Stockholm, that was later moved to Uppsala and the Skara institute became a field station attached to the faculty specializing in research on metabolic and nutritional disorders of cattle, with a wonderful veterinary museum.

Denmark followed Linnaeus' example and sent a brilliant polymath student, Peter Christian Abildgaard to Lyon to prepare to lead a proposed veterinary school on his return. He went to the Lyon school and was disappointed to find that the curriculum was occupied entirely with the horse, and he found Bourgelat to be a proud, vain and insufferable man. Even worse, there was no internal medicine so he had to supplement his studies with extra courses in human medicine and comparative anatomy. He succeeded in getting his stipend extended for two years to allow him to study rinderpest and he also completed a medical degree. The Danish School was approved with Abildgaard as the Foundation Professor in 1773. However, he was the only instructor in the beginning so he had a huge workload and also had to handle a new wave of rinderpest which he progressively

eradicated. He received the King's support to change it from a private school to a state institution. He had an insatiable appetite for knowledge across fields as varied as natural history, agriculture, veterinary medicine and medicine. His personal library had over 2000 books spread over seven languages. Remarkable for his clear thinking and tenacity, he reviewed fungal diseases of crop plants but erred in disputing the idea that ergot of rye was a fungus. He modified the art of horseshoeing, requiring competence in his advanced methods in all students, and invented the Danish restraining harness. Improving wool quality of Danish sheep by bringing in Spanish merinos was a special interest. When Jenner published his great discovery of cowpox as a vaccine against smallpox he immediately ordered some from England and conducted the first human vaccinations in Denmark. His colleague Erik N. Viborg maintained the momentum of progress by developing an experimental approach to study infectious diseases like glanders and strangles in horses.

Concluding this section, it should be noted that the seed idea of a veterinary profession began most strongly in the mind of one man, Bourgelat, whose view was limited mainly to perception of a need for a system providing health care for horses. His own knowledge of the specifics of such a service was extremely limited but, once it was approved politically, he was able to put the plan into effect.

Advisers to powerful leaders of other states observed the initiative in France and selected excellent candidates to go there to train so that they could return to their homelands and develop similar models. Thus an entirely new profession was born.

B. Spread across the oceans to the western hemisphere, to southern Africa, and Australasia

B 1. North America.

As the origins of veterinary medicine in Central and South America are treated elsewhere, I will restrict my own comments to the developments in North America. First I want to point out that London's veterinary college was unlucky in that the process of leader-selection, which had a promising beginning with a French appointee, Vial de Sainbel, was derailed by his tragic death from glanders. His successor, Edward Coleman, lacked the vision and commitment to do more than train military farriers, reducing Sainbel's ambitious initial curriculum from three years to three months. Coleman hung on as Principal for 45 years, leaving a golden opportunity for a true veterinary leader to arise and one did.

Among the graduates of Coleman's twenty-guinea program was William Dick of Edinburgh, a farrier's son. He proved to be a visionary for his chosen profession. After returning to Edinburgh, he took training in human anatomy and was hired by the Highland and Agricultural Society (HAS) in 1823 to develop a course of lectures in veterinary medicine. He had been an intense student of the horse while working with his father and was a gifted clinician, reputedly being able to diagnose different types of lameness from his office just by hearing the gaits of horses on the cobblestones as they passed. He taught himself hippopathology and used his own funds to found the Edinburgh Veterinary School (known today as the Royal Dick). He arranged for the HAS to issue certificates of competence based on the results of evaluation by a competent examining board, initially comprised of selected medical professionals plus Professor Dick. Dick's school was destined to have an enormous impact on

the evolution of the new profession in the English-speaking world. Edinburgh at the time was a mecca for medical and scientific scholarship as well as having a strong focus on agriculture and transport. It was also a leader in setting academic and legal standards that ensured public confidence in graduates, a very important factor in society's expectations of professional people.

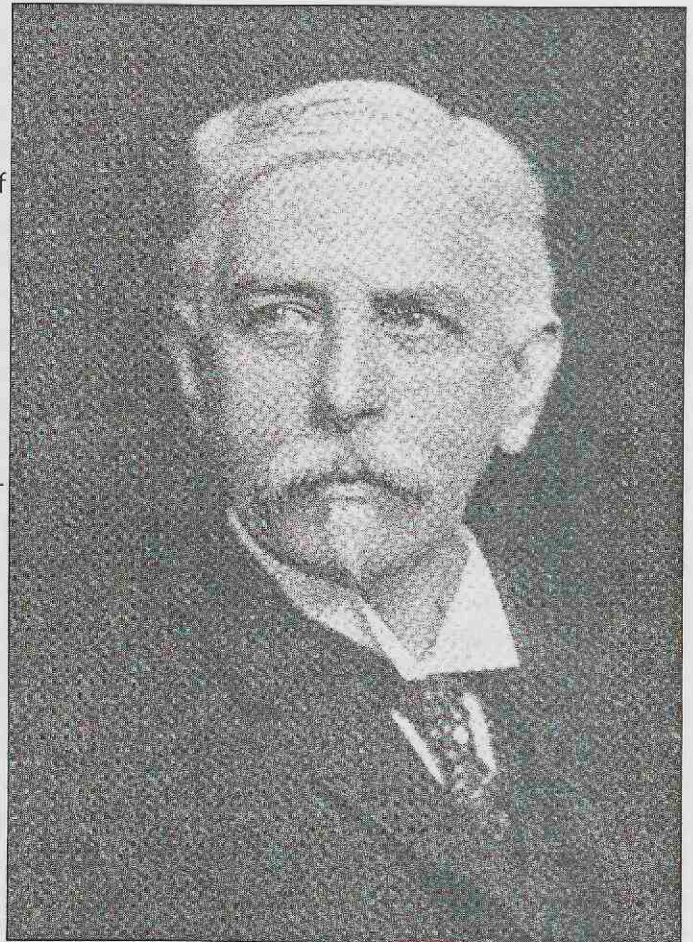
Dick died in 1866 aged 77, but his school spawned some giants for the profession in North America. Andrew Smith graduated in 1861 and was recruited to become the founder of the Ontario Veterinary College in Toronto just the following year. As its Principal he had a major impact on veterinary medicine's development in Canada. It was a long hard road and he lowered standards and shortened the course for the school to survive before it finally attained the desired quality.

James Law was a classmate of Smith. He was selected personally by White, then President of Cornell University, Ithaca, New York, to become the first professor of veterinary medicine in the United States in 1868. Law was a great scholar having authored with John Gamgee two well-illustrated volumes on the anatomy of the domestic animals in 1861. In 1900 he completed his masterpiece, *Veterinary Medicine* in 5 volumes. Smith and Law had an enormous impact on the development of veterinary medicine in Canada and the United States respectively.

A third member of Dick's graduates, who qualified the year after Smith and Law, was Duncan McEachran who also emigrated to Canada where he engaged in practice for a while and helped Smith briefly in Toronto. He then moved to Montreal where he founded a private veterinary school in which he set very

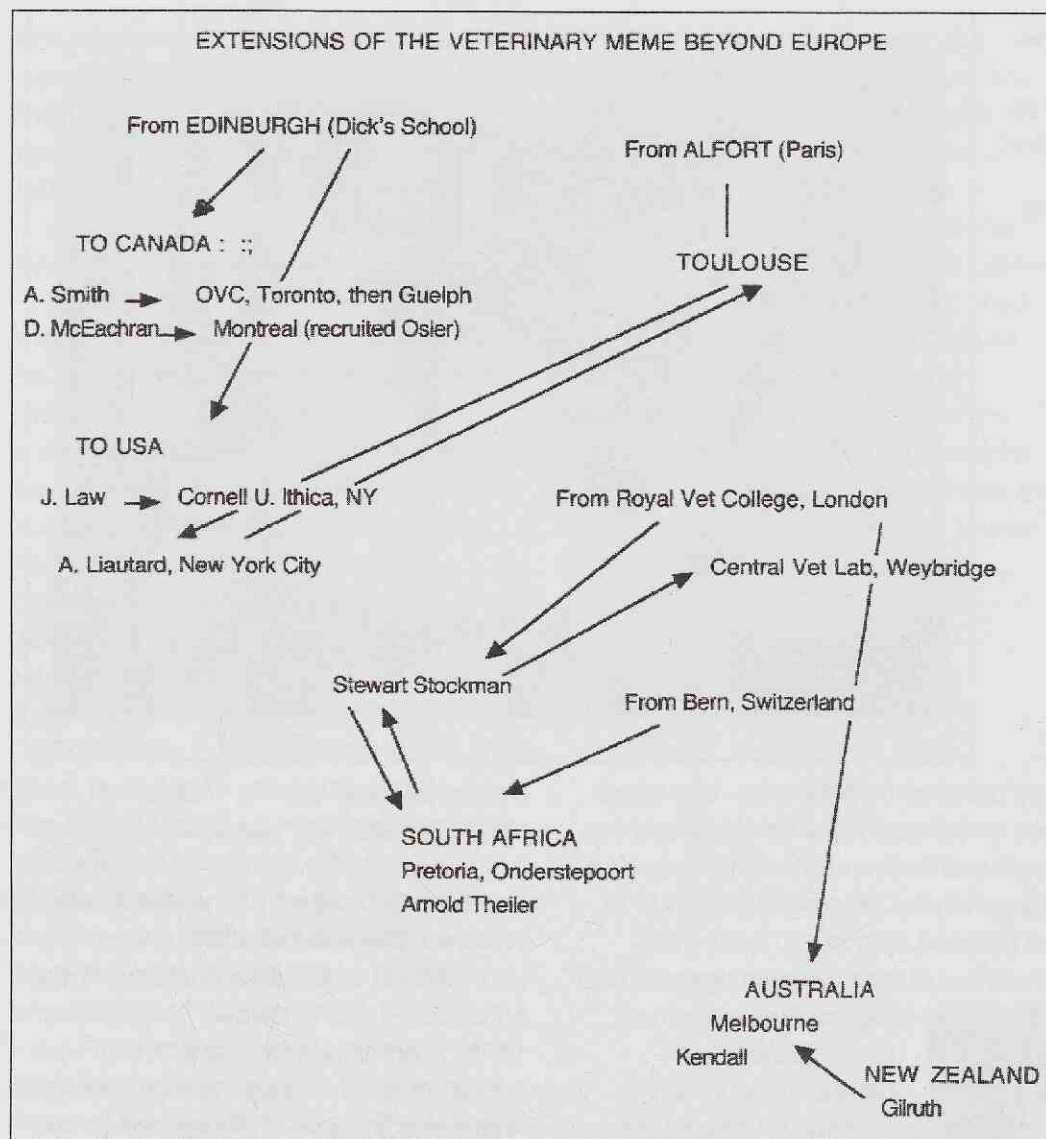
high goals. He recruited William Osler to his faculty, a most inspiring teacher, who went on to become arguably the greatest medical leader of his era. Osler named McEachran's school "The Faculty of Comparative Medicine". While working with veterinary problems in Montreal, Osler, an ardent comparative pathologist, identified a parasitic pneumonia causing coughing in hunt dogs (now attributed to *Filaroides osleri*) and the viral disease of pigs that became known as Hog Cholera. He did not solve the cause of heavy losses from Pictou Cattle Disease in Nova Scotia thought to be of an infectious nature. Later it was shown to be due to ragwort poisoning after getting input from Gilruth in New Zealand.

The school was ahead of its time and McEachran encouraged the development of a school for those who spoke French, which then replaced the English speaking one. McEachran, the true visionary, recognized the great potential of the cattle industry and went west in 1880. He formed a partnership and established the Walrand Ranch. He was appointed Canada's first Inspector of Stock and demanded quarantine and inspection facilities for all imported animals. The Contagious Diseases Act of 1879 allowed quarantine measures to be implemented. Inspection of cattle entering NW Canada from Montana was implemented in 1884. He introduced the tuberculin test for a population-based plan to eradicate tuberculosis from cattle. He achieved his goal of getting a quarantine station for animals arriving in Canada from overseas.

Daniel Elmer Salmon (1850-1914).

Another branch of the veterinary spreading meme derived more directly from the Bourgelat influence. A Parisian veterinarian, Alexandre François Liautard, who attended the Alfort School from 1851 to 1855 before being dismissed for a "disciplinary infraction", was admitted by the Toulouse school and allowed to complete his qualification in 1856. In 1860 he emigrated to the USA and salvaged the failing New York City College of Veterinary Medicine. He left in 1875 to form the new American Veterinary College and Hospital, taking most of his students with him. His program was a beacon for advancing urban veterinary medicine, strong in equine and canine medicine and surgery. He was a strong proponent of the establishment of the USVMA in 1863 and for its maturation into a national body, the AVMA in 1898. In 1877 he became editor of the

Extension of the veterinary meme beyond Europe..

American Veterinary Review, which provided an overview of developments in veterinary science worldwide. He became its proprietor and publisher from 1881 until 1900 and continued to provide a monthly feature after he retired and returned to France until he died in 1918. Looking back, Liautard had a huge influence on advancing his profession in America and giving it a global flavor appropriate to the New York City environment. His school provided a balance for the New York State Veterinary College at Cornell University. The latter was a Land Grant College under the Morrill Act, with a strong focus on live-

stock agriculture and state-of-the-art scientific research.

B 2. South-Africa

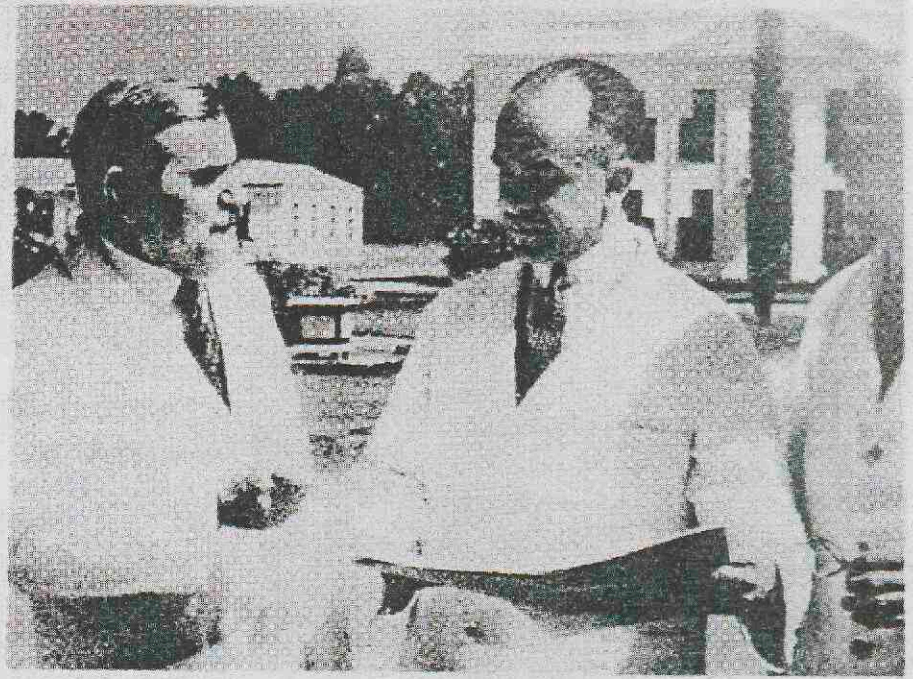
Another branch of the veterinary meme displays the extraordinary potential for versatility and adaptation that are features of creative scholars in the veterinary profession. Arnold Theiler was a Swiss veterinarian who qualified at the university of Berne, then completed a doctorate at Zurich and gained experience at Munich. He was an avid learner. He emigrated to South-Africa, settling in Johannesburg in 1891. Tragically he lost his left arm in an agricultural accident.

However his talent was recognized and President Paul Kruger in 1896 assigned him to gain control of the devastating epidemics of rinderpest in cattle and glanders in horses. A brilliant organizer, he worked first for the Boers and then, after the Boer War, for the British as Chief of Veterinary Bacteriology for the Transvaal. He saw himself as a scientist and a professional, being apolitical. In recognition of his dedication and achievements, the University of Berne awarded him a doctorate. Ever at the cutting edge of research, he showed that African Horse Sickness was due to a filterable virus in 1900. He also established that East Coast Fever was due to a hemoprotozoan parasite, *Theileria parva*, as it came to be named. He worked with Stewart Stockman, a British veterinarian who later established the Central Veterinary Laboratory at Addlestone near Weybridge, Surrey, which became the keystone of Britain's defensive wall against animal disease. Theiler was a world-class biomedical problem-solver. He demonstrated that phosphorus deficiency of range cattle led to bone chewing and botulism and identified many other infectious and toxic conditions. In 1908 he founded the South African Veterinary Research Institute at Onderstepoort, north of Pretoria, leading it to world renown for its veterinary research. He taught at the veterinary faculty at Transvaal University College from 1920, serving as Dean from 1923-1927. With over 300 publications he stands very tall in the annals of veterinary medicine. It has been noted elsewhere that veterinary medicine was one of the most successful activities carried out by colonial governments although the topic has not received due attention by many historians.

B 3. Australasia

Two remarkable graduates of Professor Dick's veterinary college who emigrated

Arnold Theiler (1867-1936) the founder of the famous South African Veterinary Research Institute at Onderstepoort, eight miles north of Pretoria. He is shown here (left) in 1935 in front of the South African Veterinary Research Institute with his successor, P.J. du Toit (centre) and the future director, R. Alexander (right).

to Australia had a major impact on the spread of a dynamic version of the veterinary meme there. The first was Graham Mitchell who graduated in 1854, sailed for Australia and worked as a poundkeeper while setting up a veteri-

nary practice in Melbourne. Very observant and proactive by temperament he diagnosed foot-and-mouth disease and recommended immediate slaughter of the affected herd in 1872. He introduced inoculation of cattle against pleuropneumonia, asserted that "Cumberland Disease" was in fact anthrax. He helped the medical profession develop a local vaccinia vaccine. He organized support of pastoralists for a plan to establish legal recognition for qualified veterinarians and promoted the idea of a need for establishment of a seat of veterinary education. As Honorary Veterinary Surgeon to the Agricultural Society of Victoria from 1872, he obtained their support for a resolution to that effect. However, despite a petition and strong support

from prominent citizens, it failed to obtain Government approval.

The second "carrier" of the meme was William Tyson Kendall of the English Lake District, who was a graduate of the Royal College of Veterinary Surgeons in 1873. After engaging in practice in Britain for several years, he migrated to Australasia in 1880, then decided to stay in Victoria. His ideas coincided with those of Mitchell. Both men were driven by some inner urge and motivation to mobilize the profession and create an environment for creative excellence. They agreed that a veterinary educational institution was a necessity. The two men collaborated in soliciting support and, within a year of Kendall's arrival, succeeded in consolidating professional support to create a veterinary association. Then they joined forces with a government veterinarian in South Australia, Thomas Chalwin, to edit Australia's first veterinary journal, the AVJ. They lobbied hard for funds to create facilities for veterinary education and for legal recogni-

Karl F. Meyer (1884-1974).

tion of graduates. Initially there was little support from government bodies or from the City of Melbourne. Kendall decided the only solution was to establish a private school as a starter, in the hope that the government would take it over once it was established.

He purchased a site in Fitzroy and modified the premises to serve as a base for his Melbourne Veterinary College by 1886. He often had to purchase his patients, then sell them after they had been treated and recovered. Kendall persuaded the Veterinary Association of Victoria to apply for a Veterinary Surgeons Act, which he drafted. The Parliament debated it and modified the wording to require four years of training instead of three, then approved it in 1887, making it the longest training program in an English speaking country at the time. Mitchell learned that his dream of creating a veterinary college had finally been realized with supporting legislation ensuring that the graduates would be given legal recognition as practitioners. He died of a heart attack in 1888. John Anderson Gilruth from New Zealand was appointed to be the first Dean of the Faculty of Veterinary Science at the University of Melbourne.

Conclusion and abstract

Reviewing the history, one is impressed by the remarkable speed with which the grand and powerful idea of creating a new profession of veterinary medicine spread throughout the world (even long before the emergence of electronic transmission). Four factors stand out as key components to this successful dissemination. First, there was the magnificent idea of veterinary education coupled to the powerful motivation of Bourgelat. Second, there existed at the time a tremendous perceived social need for improved animal health, initially for military purposes, then later for issues of food and fiber production. This factor

continues to evolve today, with the increasing focus on animal welfare and companion animal care. Third, support of political leaders with the power to launch the vision was generated. Fourth, of crucial importance was the sustaining of the meme by highly talented and dedicated individuals who modified and improved the original idea to allow for continuing renewal and growth. These four factors seem to have been the most salient features for the achievement of the initiation and the dynamic progression of the new profession

References

A. West Europe

- Anderson, S. (ed.), *P.C. Abildgaard. Biography and bibliography*. Copenhagen: Kandrup, 1985;
- Bost, J., Les Écoles vétérinaires françaises (Lyon et Alfort) face aux épizooties du XVIIIème siècle. In: *Conférences de l'Institut d'Histoire de la Médecine (Cycle de conférences 1979-1980)*. Lyon : Fondation M. Mérieux, 1987. p. 133-162 ;
- Cotchin, E., *The Royal Veterinary College. A bicentenary history*. Buckingham: Barracuda, 1990;
- Fisher, J.R., Not quite a profession — the aspirations of veterinary surgeons in England in mid-nineteenth century. *Historical Research*, 66, 284-302, 1993;
- Hallgren, W., *Svensk Veterinärhistoria i ord och bilder*. Malmö, Sweden: Ållhem, 1960;
- Hardie, R.M. & J.M. Watson. *Mycobacterium bovis* in England and Wales: past, present and future. *Epidemiology and Infection*, 100, 23-33, 1992;
- Karasszon, D., History of the Budapest Veterinary School. *Acta Veterinaria Hungarica*, 35, 9-48, 1987;
- Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, Great Britain. *Animal health: A centenary 1865—1965*. London: HMSO, 1965;
- Pattison, I., *The British veterinary profession 1791—1948*. London: J.A. Allen, 1984;
- Pugh, L.P., *From farriery to veterinary medicine: 1785—1795*. Cambridge: Heffer, 1962;
- Raillet, A. & L. Moulé, *Histoire de l'École d'Alfort*. Paris: Asselin, 1908;
- Smith, F., *The early history of veterinary literature and its British development*. 4 vols. London: Baillière, 1919-1933 (Repr. London: J.A. Allen, 1976);
- Zwei Hunderd Jahre Tierärztliche Hochschule in Wien*. Hrsg. von Richard Pobisch und Oskar Schaller. Wien: Tierärztliche Hochschule, 1968.

B1 North-America

- Barker, C.A.V., John G. Rutherford and the controversial standards of education at the Ontario Veterinary College from 1864 to 1920. *Canadian Veterinary Journal*, 18, 327-340, 1977;
- Bierer, B.W.A., *American Veterinary History*. [Baltimore: The author], 1940. (Repr. Madison, Wisconsin: Carl Olson, 1980);
- Clabby, J., *The history of the Royal Army Veterinary Corps*. London: J.A. Allen, 1963;
- Cushing, H., *The life of Sir William Osler*. 2 vols. Oxford: Clarendon Press, 1925;
- Dukes, T.W., A hundred years of importation. The first Animal Quarantine Station in North America: Lévis, Québec, 1876-1982. *Canadian Veterinary Journal*, 32, 375-381, 1991;
- Duncan, J.T., Veterinary Education in Ontario. *American Veterinary Review*, 1, 119-122, 1877;
- Hayter, E.W., Livestock Doctors, 1850-1890. The development of veterinary surgery in the United States. *The Veterinarian*, 1, 145-152, 1963; 2: 65-74, 1964;
- Houck, U.G., *The Bureau of Animal Industry of the United States Department of Agriculture*.

- Achievements and current activities.* Washington: The author, 1924;
- History of the School of Veterinary Medicine of the University of Pennsylvania 1884—1934.* Philadelphia: Veterinary Alumni Society, 1935;
- Leonard, E.P., *Cornell Heritage: Veterinary Medicine 1868-1908.* Ithaca: New York State College of Veterinary Medicine, 1979 (History of the New York Veterinary College, vol. 1);
- Loew, F.M., Turning plowshares into Volvos: changing American attitudes toward livestock. *Journal of agricultural and environmental ethics*, 6(suppl. 1), 105-109, 1993;
- Miller, E.B., State Veterinary Medical Associations: The First 51 Years. (1883—1934). *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 173, 1345-1352, 1978;
- Merrillat, L.A. & D.M. Campbell, *Veterinary military history of the United States.* 2 Vols. Chicago: Veterinary Magazine Corp., 1935;
- Mitchell, C.A., A note on the early history of veterinary science in Canada. *Canadian journal of comparative medicine*, 2-4, 1938-1940 (14 articles);
- Ott, R.S., Veterinary services for animal use in the United States.: A conflict of paradigms. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 197, 1134-1139, 1990;
- Pepin, M., *Histoire et petites histoires des Vétérinaires du Québec.* Montréal: François Lubrina, 1986;
- Saunders, L.Z., From Osler to Olafson: The evolution of veterinary pathology in North America. *Canadian Journal of Veterinary Research*, 51, 1-26, 1987;
- Smithcors, J.F., *The American veterinary profession.* Ames: Iowa State University Press, 1963;
- Smithcors, J.F., *The Veterinarian in America 1625-1975.* Santa Barbara, California: American Veterinary Publications, 1975;
- Steele, J.H., Veterinary public health in the United States, 1776-1976. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 169, 74-82, 1976;
- Steele, J.H., History of public health in the United States of America. *Revue Scientifique et technique de l' Office International des Epizooties*, 10, 951-983, 1991;
- Stalheim, O.H.V., *The winning of animal health: 100 years of veterinary medicine.* Ames, Iowa: Iowa State University Press, 1994;
- Teigen, P.M., William Osler and comparative medicine. *Canadian Veterinary Journal*, 25, 400-405, 1984;
- Thompson, R., *After 1883: 100 years of organized veterinary medicine in Pennsylvania.* Philadelphia: Saunders, 1982;
- Thompson, R., *The Good Doctors.* Fallston: Maryland Veterinary Medical Association, 1986;
- Wiser, V. et al., *100 Years of Animal Health.* Beltsville, Maryland: Associates of the National Agricultural Library, 1987.

B2 South-Africa

- Burrows, E., *A History of Medicine in South Africa up to the end of the Nineteenth Century.* Capetown: A.A. Balkema, 1958;

- Hartwig, G. & K.D. Patterson (editors), *Disease in African history: An introductory survey and case studies.* Durham: Duke University Press, 1978;
- Henning, M.W., *Animal diseases in South Africa.* 3rd ed. Johannesburg: Central News Agency, 1956 (First ed., 1931);
- Smith, F., *A veterinary history of the war in South Africa 1899-1902.* London: Brown, 1919. (Originally publ. as supplement to the Veterinary Record, 1912-1914).

B3 Australasia

- Anon. 1988. Eminent veterinarians nominated for Bicentennial Program. *Australian Veterinary Journal*, 65, 1-3, 8, 1988 ;
- Dunlop, R.H., The impact of H.W. Bennetts on veterinary medicine in Western Australia. In: K. van der Horst, P.A. Koolmees en A.D.A. Monna (red.). *Over beesten en boeken.* Rotterdam: Erasmus Publ., 1995, p. 117-127;
- Fisher, J.R., Animal health and ecological disaster in nineteenth century Australia. *Veterinary History*, 3(4), 138-154, 1984/1985;
- Hughes, K.L. & I. Milne, Early history of veterinary education in Victoria. *Australian Veterinary Journal*, 69 (12) 325-336, 1992;
- Taylor, J., W.T. Kendall and his profession. *Australian Veterinary Journal*, 69(12), 322-324, 1992.

C1 General veterinary history

- Driesch, A. van den, *Geschichte der Tiermedizin. 5000 Jahre Tierheilkunde.* München, 1989;
- Dunlop, R.H. & D.J. Williams, *Veterinary medicine. An illustrated history.* St Louis: Mosby, 1996;
- Karasszon, D., *A concise history of veterinary medicine.* Transl. by E. Farkas. Budapest: Akademiai Kiado, 1988;
- Leclainche, E., *Historie de la médecine vétérinaire.* Toulouse: Office du Livre, 1936 ;
- McSherry, B.J. & V.E. Valli, Veterinary Clinical Pathology 1888—1988. *Journal of comparative pathology*, 99, 27-40, 1988;
- Rieck, W. 1935. Die Entwicklung der Veterinarhistorisches Forschung. *Veterinärhistorisches Jahrbuch*, 7, 197-212, 1935 ;
- Ruckebusch, Y., Évolution de la thérapeutique vétérinaire (paper presented at the 2nd European Congress on Veterinary Pharmacology and Toxicology. Toulouse, 1982) = Historical profile of veterinary pharmacology and therapeutics, *Journal of veterinary pharmacology and therapeutics*, 5, 1-20, 1982 (repr. In: *Historia veterinariae medicinae*, 20(3), 49-79, 1995;
- Smithcors, J.F., Evolution of the veterinary art. Kansas City: *Veterinary Medicine*, 1957;
- Steele, J.H. 1978. Veterinary public health. Early history and recent world developments. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 173, 1497-1504, 1978.

C2 Veterinary treatises

- Calmette, A., *Tubercle Bacillus infection and tuberculosis infection in man and animals.* Transl. William B. Soper and George H. Smith. Baltimore:

- Williams and Wilkins, 1923;
- Clark, J.A., *Treatise on the prevention of diseases incidental to horses.* Edinburgh: W. Smellie, 1788;
- Dadd, G.H., *The modern horse doctor.* Boston: John P. Jewett, 1855;
- Francis, J., *Bovine tuberculosis.* London: Staples, 1947;
- Hunting, W., *Glanders: A clinical treatise.* London: H. and W. Brown, 1902;
- Hutyra, F. & J. Marck, *Special pathology and therapeutics of the diseases of domestic animals.* Vol. 1. Transl. by J.R. Mohler et al. 2nd American Ed.. Chicago: Eger, 1920;
- Luce, G.C., *Biological rhythms in human and animal physiology.* New York: Dover, 1976;
- Mayhew, E., *The illustrated horse doctor.* 12th ed.. London: W.H. Allen, 1881;
- Salmon, D.E. & Th. Smith, On a new method of producing immunity from contagious diseases. *Proceedings of the Biological Society of Washington*, 3, 29-33, 1884-'86 (Also in: *American veterinary review*, 10, 63-67., 1886) ;
- Schwabe, C., *Veterinary medicine and human health.* 3rd ed.. Baltimore: Williams and Wilkins, 1984;

Ingezonden correctie

De heer M.H.C.M. Hoyneck van Papendrecht te Naaldwijk attendeerde de redactie op de foutieve toeschrijving van figuren nr. 3 (p. 418) en nr. 6 (p. 422) aan R.A. Hoyneck van Papendrecht. Dit moet zijn J. Hoyneck van Papendrecht, zoals in de ondertekening bij fig. 3 ook goed te zien is.

Verslag van de Workshop Veterinaire Archieven

gegeven door dr. Ronald Rommes tijdens de Najaarsbijeenkomst van het VHG op 25 november 2003

Rommes gaf een algemeen gehouden uiteenzetting over de mogelijkheden tot het verrichten van archiefonderzoek op het Utrechts Archief. Hij deed dat onder andere door een aantal archiefstukken te presenteren. De kern van zijn betoog was dat er een groot verschil is tussen het verrichten van veterinaire-historisch onderzoek over de periode vóór 1800 enerzijds, en over de 19e en 20e eeuw anderzijds. Vóór circa 1800 is er veel minder archiefmateriaal en zijn de gegevens zeer versnipperd bewaard gebleven. Daarbij moet in het oog worden gehouden, dat de Nederlandse gewesten ieder hun eigen regels qua bestuur, rechtspraak, regelgeving e.d. hadden. Binnen de gewesten bestonden bovendien grote verschillen tussen steden en dorpen. In het algemeen is er van steden veel meer archiefmateriaal bewaard dan van de dorpen. Juist voor het onderzoek naar veeziekten is dat een groot probleem.

Bij onderzoek naar ziekten bij dieren en hun behandelwijze moet vóór 1800 vooral gebruik worden gemaakt van veel en uiteenlopend archiefmateriaal. Dat vergt van de onderzoeker het nodige denkwerk vooraf. Een gerichte onderzoeksvraag is daarbij van groot belang. Wat wil ik precies weten, over welke periode, in welke plaats of streek? In alle gevallen vormen overheidsarchieven een goed uitgangspunt voor onderzoek. Het zijn in de regel de grootste archieven. De overheid werd bovendien geacht te reageren op extreme situaties, bijvoorbeeld wanneer epidemieën onder het vee heersten. Aan de hand van regelgeving, meestal ad hoc, kan een uitbraak van runderpest, tongblaar of leverbot op het spoor worden gekomen.

Een tweede ingang bieden de archieven van personen, families, adellijke huizen

en geestelijke instellingen. Boeren in de problemen klopten soms aan bij de heer van het dorp om hulp, kwijschelding van belastingen e.d. Die heer kon een edelman zijn, een rijke stadsburger of een instelling als een kapittel (vooral rond Utrecht) of een klooster, of, vooral sinds de Reformatie, een stedelijke of gewestelijke overheid. Zij waren betrokken bij het wel en wee van hun 'onderdanen' en maakten daarvan aantekeningen in notulen, dagboeken, brieven e.d. Soms werden zelfs 'dossiers' aangelegd, bijvoorbeeld over ziekten bij dieren en de behandeling ervan, zoals in de archieven van Huis Zuilen en Huis Amerongen. Behalve genoemde voorbeelden is informatie te vinden in bijvoorbeeld notariële archieven, rechterlijk archieven en fiscale archieven (heffingen op vee). Historische bibliotheken, zoals die op het Utrechts Archief, bevatten vaak kranten en andere periodieken met interessante verhandelingen of zelfs advertenties voor diergeneesmiddelen. Ook dissertaties, voorschriften en verslagen van onderzoeken zijn in zulke bibliotheken bewaard gebleven, bijvoorbeeld uit 1732:

Gemeenste en seeker Middel voor de tegenwoordige sieckte onder de paarden en hoornbeesten.

In de Bataafs-Franse tijd (1795-1813) werd landbouw een zaak van nationaal belang. De overheid schreef talloze enquêtes uit en liet rapporten opstellen, waardoor voor het eerst op nationale schaal allerlei gegevens samen over de samenstelling, kwaliteit en voeding van de veestapel zijn bijeengebracht. Hoewel de aandacht van de overheid voor de landbouw na 1815 afnam, is op landelijk, provinciaal en gemeentelijk niveau wel voortdurend nieuwe regelgeving opgesteld die aanleiding heeft gegeven voor talloze statistieken en rapportages.

Deze zijn terug te vinden in de archieven van gemeenten (keuring van vee en vlees, destructie van kadavers, registers van besmettelijke veeziekten), provincies (veeziekten, veeartsen, veeartsenijkundig staatstoezicht en veeartsenijkunde, dierenbescherming, veekeuring) en het Rijk (sinds 1898 Directie van de Landbouw, afdeling veeteeltaangelegenheden en afdeling Veeartsenijkundige Dienst).

Een tweede belangrijke verbetering na 1800 is de oprichting van de Rijksveeartsenijsschool in 1821. Voor het eerst kende Nederland een opleiding voor veterinairen. Het archief van deze instelling en zijn opvolgers berust grotendeels in het Utrechts Archief. Het bevat gegevens over studenten, docenten, behandelde dieren en nog veel meer. Sinds de Rijksveeartsenijsschool opgeleide veterinairen afleverde, ontstond een groeiende kloof met de vele 'empiristen', hoefsmeden en andere ervaringsdeskundigen die zich sinds eeuwen presenteerden als paardenmeester, paardendocter of anderszins. Hun gegevens zijn bijvoorbeeld te vinden in de patentregisters, die van sommige gemeenten bewaard zijn sinds 1806. Veel beroepsbeoefenaren moesten voor de uitoefening van hun beroep een patent kopen en daarvan is registratie bijgehouden. Een andere bron voor persoonsgericht onderzoek zijn de volkstellingen en bevolkingsregisters. Zo treffen we in het volkstellingsregister van de gemeente Loenen uit 1829 de veearts J.W. Hekmeijer aan. Hij was protestants, 25 jaar oud, ongehuwd en geboren te Utrecht. Een vergelijking van zulke gegevens biedt de mogelijkheid een vergelijkend 'groepsportret' te schetsen van enerzijds de opgeleide veeartsen en anderzijds de empiristen. Sinds de opleiding tot veterinaire in 1925

werd ondergebracht bij de Rijksuniversiteit Utrecht bieden universitaire archieven mogelijkheden tot onderzoek. In de archieven van de Senaat en van het College van Curatoren zijn bijvoorbeeld gegevens te vinden over instituten, docenten, studenten en andere relevante zaken betreffende de opleiding tot veterinaire. Een andere invalshoek bieden de archieven van studentenvereni-

gingen als Unitas en het Utrechtsch Studenten Corps. Maar niet alles is in archiefinventarissen te vinden. Uitgaven van de verenigingen moeten soms worden opgezocht in de bibliotheken. Bijvoorbeeld de *Gids voor den student in de Faculteit der Veeartsenijkunde*, een uitgave van het Utrechts Studenten Corps. Uiteraard is deze opsomming niet volle-

dig. Gewezen werd ook nog op de archieven van de Maatschappij ter Bevordering van de Veeartsenijkunde en Veeteelt en andere 19e en 20e-eeuwse organisaties. Uit de presentatie werd, kortom, duidelijk dat er volop mogelijkheden zijn om veterinaire-historisch onderzoek te doen. De onderzoeker moet echter wel goed weten waar hij aan begint.

Boekbesprekingen

C.A. Spinage. *Cattle Plague. A history*. Dordrecht: Kluwer, 2003. 770 p. ISBN 0-306-47789-0. 227 Euro.

Gordon Scott noemt in zijn voorwoord dit boek "Een ware runderpestencyclopedie" en dat is niet teveel gezegd. De literatuur is tot oktober 2002 bijgewerkt en dat betekent dat ook de laatste gegevens omtrent runderpestvaccins, de fylogeneze van het runderpestvirus en de huidige verspreiding erin verwerkt zijn. Je voelt als het ware dat de auteur tot het laatste moment gewacht heeft met het persklaar maken van zijn boek om te kunnen melden: "Runderpest is de eerste dierziekte die van de aardbodem verdwenen is", maar een haard in het zuiden van Somalië en Noordoost-Kenia verhinderde dit nog.

Voor het schrijven van deze runderpest-geschiedenis heeft de auteur niet alleen geput uit de Engelse literatuur, maar hij citeert ook uitvoerig Franse, Duitse, Russische, Japanse en Nederlandse bronnen. Bij deze laatste vallen uiteraard de namen van Camper en Reinders. Dat in de Nederlandse citeringen een paar spelfouten staan, doet aan de waarde, die vooral aan het onderzoek van Camper gehecht wordt, geen afbreuk.

Het boek is onderverdeeld in vijf grote delen:

- In het eerste deel wordt de aard van de runderpest beschreven, de geografische distributie, de gevoelige soorten en de diverse theorieën over de oorzaak van de ziekte.
- In het tweede deel wordt de geschiedenis van runderpest in Europa beschreven, inclusief de laatste uitbraak van 1998 in Siberië.
- In het derde deel worden de controlemaatregelen, de wetgeving, de politieke, economische en sociale gevolgen van runderpest beschreven. Europa krijgt hierbij sterk de nadruk.
- In het vierde deel komen methoden ter voorbehoeding en behandeling ter sprake. Uitvoerig wordt ingegaan op het onderzoek in Azië en Afrika dat uiteindelijk tot bruikbare, massaal toepasbare vaccins heeft geleid.
- In het vijfde deel wordt de geschiedenis beschreven van runderpest in Azië en Afrika, en de invloed van de epidemie op de sociaal-economische verhoudingen aan het einde van de 19e eeuw

In twee bijlagen wordt vanuit het Duits een Engelse vertaling gegeven van wettelijke maatregelen ter bestrijding van runderpest in het Duitse keizerrijk in 1870 en in het hertogdom Braunschweig en Lüneburg in 1745-1782. In een derde bijlage wordt de

wetgeving van 1746 tot 1878 in Groot-Brittannië en Ierland beschreven.

Het boek telt 91 figuren. Het merendeel hiervan bestaat uit geografische kaartjes die veeroutes en de verspreiding van de runderpest aangeven.

Het spreekt vanzelf dat bij zulk een groot encyclopedisch werk de ene lezer nog meer details zou willen hebben en een ander details als overbodig beschouwt. Zo is de stortvloed van plaatsnamen, landstreken etc. wel erg detaillistisch en men moet al een goede kennis van de geografie hebben om deze, ondanks de kaartjes, te kunnen lokaliseren. Een bijkomende moeilijkheid voor de huidige lezer is het gebruik van oude plaatsnamen. "Salisbury" zal men tevergeefs in een moderne atlas van Afrika zoeken omdat deze stad inmiddels "Harare" heet.

Ook de reisbeschrijvingen in Afrika, waarin gerapporteerd wordt over wilde dieren, opgenomen om aan te geven hoe runderpest eronder heeft huisgehouden zijn soms erg detaillistisch. Het is daarbij wel aardig om Churchill te citeren op zijn reis naar Uganda, maar hoe groot de verliezen onder het wild door de runderpest zijn geweest blijft moeilijk te schatten.

Van de meeste dieren die vermeld worden vanwege hun al dan niet gevoeligheid voor runderpest wordt ook de Latijnse naam vermeld. Wanneer er ech-

ter uit reisbeschrijvingen geciteerd wordt om het effect van runderpest op de wildpopulatie aan te geven, zou een verklaring van de namen toch wel wenselijk geweest. Woorden als "Kongoni" voor Coke's Hartebeest (*Alcelaphus buselaphus cokii*), "Tommies" voor Thomson's gazellen (*Gazella thomsonii*) en "Grantie" voor Grant's gazelle (*Gazella granti*) zullen bij lezers, onbekend met de Afrikaanse fauna, niet makkelijk zijn thuis te brengen.

De schrijver is ook erg voorzichtig met zijn conclusies ten aanzien van de epidemiologische factoren die nu, in het jaar 2004 bij de eindfase van de runderpestbestrijding, al dan niet van belang worden geacht bij de ultieme uitroeiing van de ziekte. Dit kan tot verwarring leiden. Zo schrijft hij op blz. 15 dat virusdragers van voorbijgaande aard zijn en dat de ontwikkeling van een persisterende drager, als het ooit voorkomt, zeldzaam is. Op blz. 679 suggereert hij echter dat vee dat in de 18e eeuw vanuit Nederland, waar toen runderpest heerste, na een bootreis van vier maanden via dragers mogelijk runderpest in Zuid Afrika kan hebben geïntroduceerd. Een korte zin dat volgens de huidige inzichten dragers geen rol spelen (G.G.M. van 't Klooster, persoonlijke mededeling), zou verhelderend zijn geweest.

Hetzelfde geldt voor een verspreiding van het virus via vlees; ook dit speelt geen rol volgens de huidige inzichten (van 't Klooster). Zeer uitvoerig gaat de schrijver in op de mogelijke rol van een persisterende viruscirculatie onder wild na stop zetten van de vaccinatie onder het rundvee. Zijn voorzichtige conclusie is dat weliswaar het virus voor lange tijd in een wildpopulatie kan circuleren, maar uiteindelijk verdwijnt. Bij de Tsavo-uitbraak in Kenia, waarbij verschillende in het wild levende diersoorten betrokken waren, duurde de uitbraak ongeveer drie jaar. Men gaat er tevens vanuit dat er ook geen reservoir achter zal blijven in

schapen en geiten (persoonlijke mededeling van Van 't Klooster).

Hoewel Spinage meestal zeer voorzichtig formuleert vind ik zijn suggestie dat de recente uitbraak van runderpest in Siberië veroorzaakt zou zijn door een mutatie van het vaccinvirus in een meer virulent runderpestvirus, te ver gaan. Gordon Scott houdt zich dienaangaande op de vlakte en vermeldt dat de bron onbekend is.

In Europa heeft de bestrijding van runderpest een grote en positieve invloed gehad op een betere hygiëne van melkbedrijven, op het voorkomen van wreedheden bij huisvesting en transport, op de ontwikkeling van veterinaire diensten en op het totstandbrengen van veterinaire opleidingen. De oprichting in 1921 van het "Office International des Épidémiologies" in Parijs was een direct gevolg van de daaraan voorafgaande runderpestuitbraak in België. Tevens richtten zich in Europa de activiteiten van de veterinairen na de grote uitbraken in de 19e eeuw niet langer op het paard maar ook meer en meer op het rundvee. In Europa en Amerika, waar in het algemeen een goede veterinaire infrastructuur bestaat, vertrouwde men zó sterk op een vroegtijdige diagnostiek, gekoppeld aan vernietiging van aangetaste en contactdieren én een algemeen vervoersverbod, dat men de ontwikkeling van runderpestvaccins niet nodig achtte. Het succes van de runderpestbestrijding in Europa zou dan ook een negatieve invloed op de veterinaire wetenschap hebben gehad, zeker ten aanzien van de infectieziekten. Misschien is dit een te ver doorgevoerd Brits standpunt maar ook Gordon Scott is de mening toegedaan dat de meest moderne vaccins, althans voor runderpest, niet meer nodig zijn, omdat de behoefte aan vaccinatie drastisch is afgenomen in de 21ste eeuw. In de 19e eeuw verweet men de veterinairen dat ze alleen maar heil zagen in het toepassen van veterinaire politie-

maatregelen bij de bestrijding van runderpest en geen actief beleid voerden ten aanzien van vaccinaties. De argumentaties zou men zonder meer kunnen extrapoleren naar de huidige discussies over het vaccinatiebeleid ten aanzien van mond- en klauwzeer en vogelpest. In Afrika is volgens Spinage de positieve invloed van de runderpestbestrijding te vinden in het uitstekende pionierswerk dat daar is verricht is op het gebied van vaccinontwikkeling en het oprichten van internationale organisaties om de runderpest te bestrijden. De negatieve invloed is echter veel groter. Hij kent de koloniale geschiedenis van Afrika goed en schildert zeer aangrijpend hoe een combinatie van droogte, gevolgd door hongersnood, stammenoorlogen, ziekten bij de mens en runderpest hele sociale en economische structuren van de Afrikanen in negatieve zin heeft beïnvloed. Hij is daarbij reëel genoeg om niet runderpest alleen als de ultieme oorzaak van disruptie te zien. Ook vóór de runderpestuitbraken waren hele streken van Afrika geen gebieden van melk en honing. Dat de Europese mogendheden zich echter zonder al te veel militaire krachtsinspanningen konden vestigen in Afrika is mede te "danken" aan de sociale disruptie veroorzaakt door de runderpest aan het einde van de 19e eeuw. Ook de mijnheeraren in Zuid-Afrika beschouwden de runderpest als een "blessing in disguise" want nu kon de beginnende industrialisatie zich met kracht doorzetten en moesten de Afrikanen wel van armoede in de mijnen gaan werken en konden de lonen omlaag!

Al met al schat Spinage de sterfte onder Ungulaten in Afrika tussen de 75 en 225 miljoen stuks. Runderpest is (naast droogte) de oorzaak geweest van de verdwijning van de tseetseevlieg uit bepaalde gebieden, omdat zijn voedselbron verdween door de sterfte van het wild. Deze ervaring heeft tot ver in de

20e eeuw een grote rol gespeeld bij de controle van de tsetsevlug door middel van het bewust afschieten van wild. Voor Azië is hij veel positiever over de invloed van runderpest, omdat het een grote toename van vee verhinderde en daarmee overbegrazing en verwoestijning.

Dat runderpest in de laatste decennia vrijwel uitsluitend beperkt is tot ontwikkelingslanden, heeft meer te maken met de gebrekkige infrastructuur en burgeroorlogen, dan met een manco van de huidige vaccins. Inmiddels worden namelijk ook al thermo-resistente vaccins in het veld toegepast en zijn marker- en recombinantvaccins met voor de mens niet virulente pokkenvirussen als drager, in ontwikkeling. Het feit dat er geen dragers zijn, geen antigene varianten bekend zijn en geslacht vee geen rol speelt, zou de bestrijding van runderpest op papier betrekkelijk eenvoudig maken. De massale uitbraken in Afrika in de jaren '80 van de 20ste eeuw, na het beëindigen van het 'Joined Project 15', toonden echter overduidelijk de zwakte van de veterinaire diensten aan. Toen men dan ook in 1987 begon met de "Pan African Rinderpest Campaign" was een van de eisen van de donoren dat men de veterinaire diensten zou hervormen door ze o.a. te privatiseren en dat niet-academisch personeel zou worden ingeschakeld. 'Community Animal Health Workers' waren bijvoorbeeld instrumenteel bij het uitroeien van runderpest in Zuid-Soedan (persoonlijke mededeling van Van 't Klooster). Het is jammer dat Spinage hieraan geen aandacht besteedt, want dit heeft ook in de toekomst vergaande consequenties voor de veterinaire voorzieningen in de rurale gebieden van ontwikkelingslanden. Men mag hopen dat private veterinaire voorzieningen ook na het verdwijnen van de runderpest goed blijven functioneren. Dat zou een blijvend positief effect van de runderpest kunnen zijn.

Spinage besteedt, waar nodig, ook aandacht aan ziekten zoals anthrax, haemorrhagische septicaemie, bovine pleuropneumonie en East Coast Fever. Bij East Coast Fever is een klein foutje ingeslopen; het is een protozoaire en geen rickettsiale ziekte.

Afgezien van bovenstaande kleine kritische kanttekeningen kan ik dit meesterwerk van harte aanbevelen voor eenieder die is geïnteresseerd in de invloed van runderpest op de sociaal-economische rurale ontwikkelingen in de wereld. Hierbij wordt ook aandacht besteed aan opstanden, vernietiging van de macht van nomaden, religieuze debatten in de 19e eeuw, humane behandeling van dieren tijdens transporten, internationale samenwerking, verbetering van de hygiëne, ontwikkeling van de veterinaire wetenschap en de veterinaire diensten. Spinage weet daarbij op een uitstekende manier de runderpest in een historisch perspectief te plaatsen.

Dick Zwart

Ivan Katić. *They paved the way... Copenhagen: Historia Medicinae Veterinariae/Veterinærhistorisk Forskning, 2003. 46 p. ISBN 87-8868228-5*

(verkrijgbaar bij de auteur, P.O. Box 9, DK-4130 Viby Sjælland, Denemarken)

Na zijn pensionering als stafid voor de diergeneeskunde bij de Deense Veterinaire en Landbouwbibliotheek heeft de auteur zich o.m. belast met het inventariseren en beschrijven van het beeldmateriaal in het bezit van deze bibliotheek. In dit verzorgde boekje heeft hij 40, chronologisch naar geboortjaar geordende portretten bijeengebracht van Denen die een belangrijke bijdrage tot de veterinaire wetenschappen hebben geleverd. De meesten waren veterinaire en hoogleraar in

Kopenhagen, maar ertussen figureren ook twee practici (Jørgen Jørgensen Schmidt, die in 1896 een succesvolle methode vond om melkziekte te behandelen en Jens Peter Nielsen Thygesen, vooral bekend vanwege het door hem ontworpen embryotoom). Ook opgenomen zijn de portretten van drie personen die leefden voordat Abildgaard in 1773 in Kopenhagen met veterinaire onderwijs begon. Dit zijn: de hofarts en botanicus Simon Paulli die in 1672 tetanus bij een paard beschreef, de anatoom Thomas Bartholinus die de Ductus thoracicus bij de hond ontdekte en de veelzijdige (medicus, anatoom, geoloog en bisschop) Niels Steno die de Ductus parotidicus (=Ductus Stenoni) ontdekte en hydrocephalus bij een kalf beschreef. Enige geportretteerde geleerden uit latere tijd die geen dierenartsen waren, maar grote invloed hadden voor de ontwikkeling van de veterinaire wetenschap zijn: Johan Gustav Christoffer Kjeldahl, die een methode vond om stikstof te bepalen in organisch materiaal, Hans Christian Joachim Gram, die de naar hem genoemde kleuringsmethode voor bacteriën vond, de Nobelprijswinnaar Niels Finsen, die de heilzame werking van ultraviolet licht bij bepaalde huidziekten ontdekte en Søren Peter Lauritz Sørensen, aan wie wij de pH-schaalverdeling danken. De overige 31 waren allen dierenarts en hoogleraar te Kopenhagen. Hun levensdata en verdiensten worden kort opgesomd. Deze portrettengalerij is niet alleen een eerbetoon aan belangrijke voorgangers; de uitgave attendeert er tevens op dat bibliotheken, naast musea, door het verzamelen en ontsluiten van beeldmateriaal dienstbaar kunnen zijn aan de veterinaire geschiedschrijving.

Guus Mathijssen

History of Veterinary Medicine and Agriculture. Proceedings of the 33rd International Congress on the History of Veterinary Medicine [and] 10th Conference of the Historical Division of the German Veterinary Medical Society. Wittenberg, August 21-24, 2002. Ed. by Johann Schäffer and Peter Koolmees. Gießen, Verlag der DVG, [2004]. 286 p.

Ten gevolge van de overstroming van de Elbe in augustus 2002, waaronder ook Wittenberg hevig te lijden had, moest het congres helaas worden afgelast. De teksten van de voordrachten zijn door de twee redacteurs naderhand verzameld, geordend en bewerkt, zodat nu toch kan worden kennisgenomen van de niet uitgesproken voordrachten, en een blijvend aandenken aan dit letterlijk in het water gevallen congres is bewaard gebleven. Het algemene thema was "Landbouw en diergeneeskunde"; 22 van de bijdragen kunnen ertoe gerekend worden. Voor het overige geven de gekozen onderwerpen, als gewoonlijk, weer een grote variëteit te zien.

Contents

THE PATH TO APPLIED SCIENCES

1. Rydell, O. Peter Hernquist (1726-1808) and agriculture in Western Sweden.: p. 11-17.
2. Mathijsen, A. H. H. M. Veterinary issues in the proceedings of the Amsterdam Agricultural Society, "Maatschappij ter Bevordering van den Landbouw te Amsterdam", 1776-1832.: p. 18-31.
3. Meyer, H. Animal nutrition. Development between veterinary medicine and agricultural science.: p. 32-42.

ANIMAL DISEASES

4. Andreas, C. B. The discussion of the nature and prophylaxis of lung sickness in Cape Colony during the epizootic of 1853-57.: p. 43-57.
5. Wittmann, W.; Loeffler, P. G. *Bacillus typhimurium* (Friedrich Loeffler, 1892/1893): the pain of wild mice is at the good of agriculture. Infectious strategies against wild rodents, yesterday and today.: p. 58-66.
6. Andersons, Z. Pasteur's Institute in Riga and its works.: p. 67-71.
7. Weidenhöfer, V. Major bee diseases and their aetiology from Antiquity till the 19th century. A short overview.: p. 72-80.
8. Rinesch-Neureiter, P. Stables, cowsheds, pigsties - a contribution to the keeping of domestic animals in the late Middle Ages.: p. 81-88.
9. Wilmot, S. Fever cows and measly pigs. Veterinarians, farm animals and public health scares in Victorian Britain.: p. 89-101.

SCHOOLS AND EDUCATION

10. Ernits, E. Achievements of the Tartu Veterinary School under the leadership of Professor Peter Jessen, 1848-1858.: p. 103-109.
11. Basagac, T.; Dinçer, F. The historical role of the "Higher Agricultural Institute" in the Turkish higher educational system.: p. 110-116.
12. Curca, D.; Andronie, I. C.; Andronie, V. The establishment of the first Agricultural Schools and Veterinary Medicine Schools in Romania.: p. 117-127.
13. Grimm, R. Veterinarians as teachers in Bavarian schools for farmers.: p. 128-133.
14. Becker, M. The lecture of Rudolf Zangger in animal breeding, 1863-64.: p. 134-138.
15. Michel, G. "Vieharschule" or "Roßarztschule"; the Veterinary School of Dresden in the first four decennia after its foundation in 1780.: p. 139-152.

POLITICS AND MILITARY

16. Prange, H.; Azar, J. Veterinary medicine in the German Democratic Republic within the strained range between the special mission and the political guidelines.: p. 153-178.
17. Mantovani, A.; Lasagna, E. Activities of the Veterinary Group of the Italian Communist Party.: p. 179-182.
18. Kouba, V. History of the Veterinary Service of the Food and Agriculture Organization of the United Nations.: p. 183-193.
19. Saunders, L. Z. International exchange: veterinary medicine on both sides of the (American-Canadian) border.: p. 194-200.
20. Trautwein, H. A contribution to the history of veterinary administration in Baden-Württemberg.: p. 201-212.
21. Vogelsang, I. The "Tierzuchtinspektor" in Prussia, 1919-1937: a veterinary struggle for participation in animal breeding.: p. 213-216.
22. Mares, R. G. "Hearts and minds in the sand"; the Royal Army Veterinary Corps (RAVC) and the development of Oman after the British retreat from Aden.: p. 217-223.

MEDICAL AND VETERINARY HISTORY

23. Teigen, Ph. M. Three perspectives of medical history today.: p. 225-234.
24. Koolmees, P. A. Trends in veterinary historiography.: p. 235-243.
25. Brassley, P. Episteme lag and the history of veterinary medicine, 1600-2000.: p. 244-250.
26. Saleh, M.; Saber, A. The recent start of teaching the history of veterinary medicine in Egypt.: p. 251-254.

ABSTRACTS OF OTHER LECTURES

1. Overton, M. Themes in the history of Northwest European agriculture, 1500-1950.: p. 255-256.
2. Berns, J. B. The role of pamphlets in fighting cattle diseases: the case of "Burning Cancer" (17th/18th century): p. 256-257.
3. Broad, J. Animal disease, government, farmers and the public: long-term perspectives on the British control of animal diseases, 1700-2001.: p. 257-258.
4. Curth, L. Astrological medicine and early modern English animal husbandry.: p. 258-259.
5. Lischewski, K. Comparing the level of buiatrics both in England (1780-1850) and the German-speaking countries as evidenced by selected disease complexes.: p. 259-260.
6. Mache, C. Johann Gottlieb Wolstein: veterinarian and head of the "Wiener Thierarzney Institut" (1777-1794) and his descendants.: p. 260.
7. Rudik, S. K. The history of veterinary education in Eastern Europe.: p. 261.
8. Yasar, A.; Özen, A. Two baitarnames of veterinary medicine in the 14th century.: p. 262-263.
9. Singh, M. P. Some directives for human food consumption in "Manusmriti": p. 263-264.

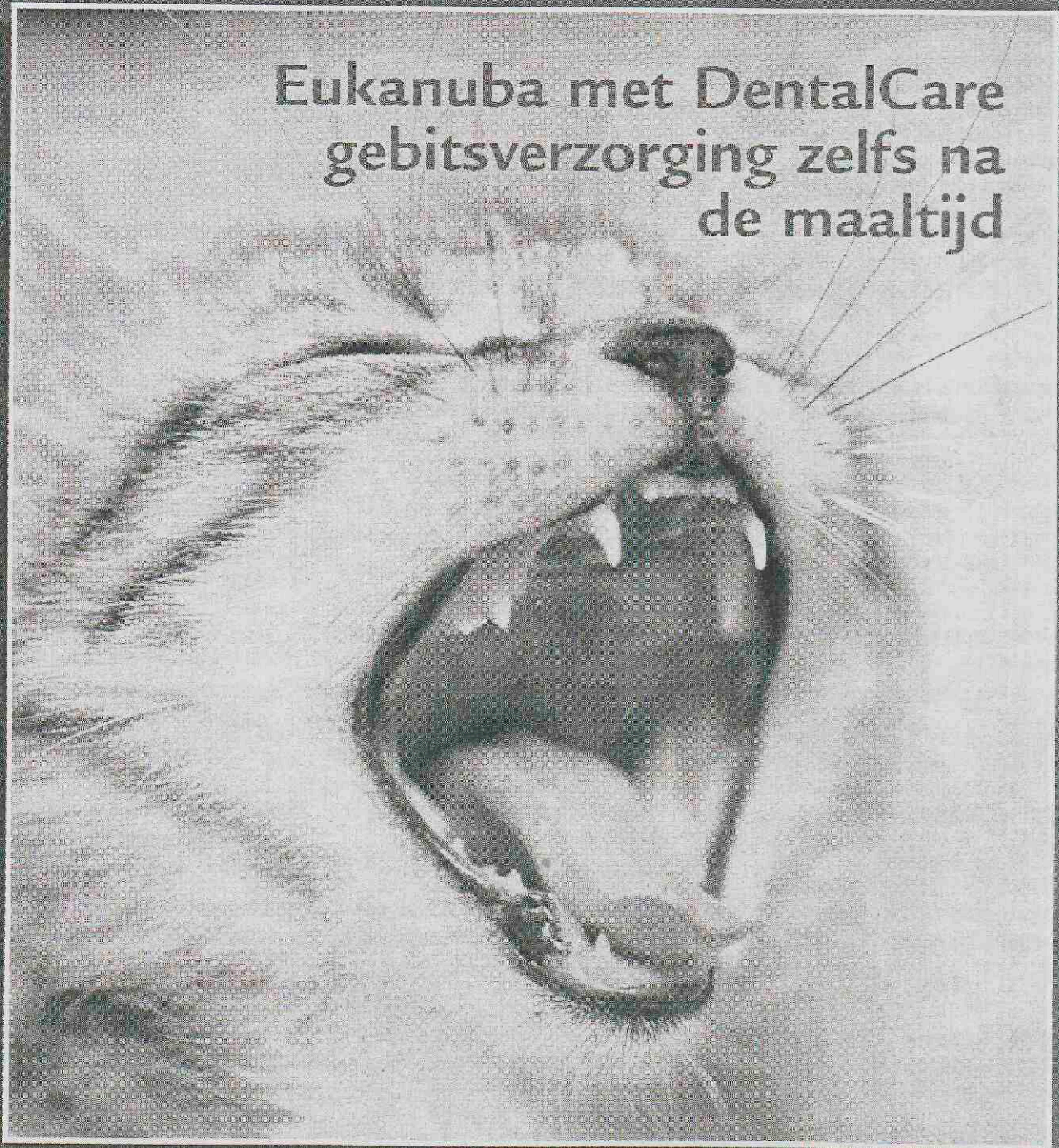
POSTER PRESENTATIONS

1. Curca, D.; Andronie, V.; Andronie, I. C. Professor Nicolae Filip (1864-1922), founder of Romanian zootechnical research.: p. 265-269.
2. Curca, D.; Andronie, V.; Andronie, I. C. Professor Gh. K. Constantinescu (1888-1950), founder of Romanian Zootechnics School.: p. 270-275.
3. Ingebrigtsen, K. Plants as de-worming agents of livestock in Norway.: p. 276-278.
4. Özen, A.; Yasar, A. Study on the anatomy chapters of Ali bin Davud's baitarname.: p. 279.
5. Fouad, K. Animal species from Ancient Egypt.: p. 280.
6. Cervates Sánchez, J. M.; Román de Carlos, A. M. The relation between the schools of agriculture and veterinary medicine in Mexico (1850-2000): p. 280-282.
7. Cervates Sánchez, J. M. Influence of the foot and mouth disease epizootic 1946-1955.: p. 282.

VARIA

- Koolmees, P. A. Cheiron medal 2002. Laudatio Leon Z. Saunders.: p. 283-284.

Eukanuba met DentalCare
gebitsverzorging zelfs na
de maaltijd

www.eukanuba.com

Eukanuba
Nutrition that understands your cat.